

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Statistisk-topographisk Beskrivelse

af

Kongeriget Danmark

ved

J. P. Trap,
Etatsraad, Commandeur af Dannebr. og Dbmd.

Speciel Deel.

Andet Bind.

Kjøbenhavn.

I Commission hos Boghandler G. E. C. Gad.

Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup.

1859.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Speciel Deel.

Andet Bind.

I.

Almindelig Oversigt over Nørre-Jylland.

S. 1—10.

Følgende 6 Amter af Nørre-Jylland.

Hjørring Amt S. 10—94.
Thisted Amt S. 95—166.
Aalborg Amt S. 167—264.
Viborg Amt S. 265—404.
Randers Amt S. 405—570.
Aarhus Amt S. 571—628.

Nørre-Jylland.

Til Nørre-Jylland, Danmark ſtørſte og vigtigſte Landsdeel, henregnes: 1) den nordlige ſtørre Deel af Landet Jylland (derunder indbefattet de i Liimfjorden og flere mindre Fjorde beliggende Øer), hvilken Deel adſtilles fra den ſydlige Deel eller Sønder-Jylland ved Kongeaaen; 2) nogle i Sønder-Jylland beliggende Enclaver; 3) følgende Øer i Kattegattet: Hirtsholmene, Læsø, Anholt, Hjelmen, Tunø og Endelave, (Samsø er derimod paa Grund af dens adminiſtrative Forbindelſe med Sjælland henført til den ſjællandſke Øgruppe, jfr. Specielle Deel, Side 3); 4) de i Veſterhavet beliggende Øer Fanø og Amrum ſamt den ſydlige Deel af Romø, den nordlige Deel af Sylt og den veſtlige Deel af Føhr.

Nørre-Jylland omgives af Kattegattet, Lille-Belt, Hertugdømmet Slesvig og Veſterhavet. Dets Fladeindhold er 460$^{3}/_{8}$ g. □ M. (See Alm. Deel, Side 4). Den geographiſke Beliggenhed er mellem 55° 23′ og 57° 44′ 52″ n. B. ſamt 1° 39′ og 4° 30′ 20″ v. L. Den ſtørſte Længde (Enclaverne ikke medregnede) er 39 Mile fra Grenen eller Landets Nordſpidſe til Kongeaaen; den ſtørſte Brede, fra Fornæs mod Øſt til Niſſum-Fjords-Tange mod Veſt, 28$^{3}/_{4}$ M.

Hvad der i dette Skrifts almindelige Deel (S. 18—28) er anført om Danmarks Jordbund finder Alt ſin Anvendelſe paa Nørre-Jylland, hvis Veſtkyſt næſten overalt dannes af et Belte af Flyvefand, til hvilket ſyd for Liimfjorden ſlutter ſig Ahlformationens ſtore Hedeſletter. Mod Øſt begrændſes diſſe atter igjen af Rullefteensſandet med dets høie for ſtørſtedelen lyngklædte Bakker, dets lange Indſøer og betydelige Skovſtrækninger, medens mellem dette og Kattegattet ligger Rullefteenslerets frugtbare bølgende Land, dette ogſaa her, ſkjøndt mindre end paa de danſke Øer, ſmykket med Skove og Skovlunde. Vil man i korte Træk følge de enkelte Dele af Nørre-Jylland, da er Landet nordfor Liimfjorden (Venſyſſel med Hanherrederne, Thy og Morsø) et mere fladt end bakket Land, fornemlig tilhørende Rullefteensleret og kun enkeltvis Rullefteensſandet, med ſtore Strækninger af hævet Havbund (Store-Vildmoſe, Kjærherred), mod Nord og Veſt dækket af

Flyvesand. Skrivekridt og Kalksteensarterne Liimsteen (der skal have givet Liimfjorden Navn) og Blegekridt findes saavel i Thy som flere Steder ved Liimfjorden.) Her naaer Allerup Bakker, en Deel af Høidestrækningen Sydste Aas, 360 Fod og Flade-Præstehøi 355 Fod (begge i Vensyssel), Aashøi (i Thy) 304 Fod og Salgiershøi (paa Mors) 282 Fod. Kun i Landets østlige Deel findes nogen Skov. Syd for Liimfjorden optages Strækningen mellem denne, Mariager-Fjord og Kattegattet, de Gamles Himmersyssel, endnu af Beboerne kaldet Himmelland, for en stor Deel af hævet Havbund (Lille-Vildmose); den øvrige Deel, der fornemlig tilhører Rullesteensandet, tildeels Ahldannelsen, henhører efter Jordbeskaffenheden til Jyllands mindst begunstigede Egne, kun i Midten og mod Sydost findes enkelte Skovstrækninger. Frenderup Nihøi naaer her 300 Fod og Hverrestrup Baunehøi 250 Fod. Til denne Deel af Nørre-Jylland slutter sig efter indre Beskaffenhed, idet den derhos danner Overgangen til Østkystens frugtbarere Egne, Strækningen mellem Mariager-Fjord og Randers-Fjord samt den syd for denne Fjord udgaaende Halvø. Ogsaa her findes betydelige Strækninger af hævet Havbund. Forøvrigt afvexle her Leer og Sand med hinanden og som en Følge heraf mindre gode Egne med bedre. Skove findes i denne Egn paa flere Steder. Som mærkelige Høidepuncter fremtræde Hald Kirkebakke 300 Fod og Flintebjerg 250 Fod (begge nord for Randers-Fjord), Ellemandsbjerg (paa Helgenæs) 317 Fod. Under hele denne Strækning syd for Liimfjorden, ligesom og vestlig for denne langs Fjordens sydlige Bred, ligger Kridt- og Kalkformationer nær Overfladen og fremtræde i denne paa flere Steder. Fra Kalø-Bugt begynder den frugtbare Østkyst og fortsættes uafbrudt til Kolding-Fjord gjennem skovrige og bølgeformede Egne. Rullesteensleret er her Hovedbestanddelen af Jordbunden, der i Almindelighed ikke staaer tilbage for Vernes. Jelshøi (syd for Aarhuus) naaer her 404 Fod, og sydligere (mellem Horsens-Fjord og Veile-Fjord) Bjergelide 300 Fod og Sindbjerg 360 Fod. Den største Høide naaer Nørre-Jylland, tilsyneladende i samme Hævningslinie som Møens Klint og Tybjerg Herred i en østlig Sidegreen af det fra Slesvig kommende mod Nord (over Andst, Verst, Randbøl og Nykirke) førende Høidedrag, der ligesom danner en Landryg midt gjennem Landet syd for Liimfjorden. Himmelbjerget hæver sig her til 550 Fod og Eiersbaunehøi til 540 Fod. Ved Foden af disse Høider ligger i en skovrig og malerisk Egn Landets største Samling af Indsøer (Skanderborg-Sø, Mos-Sø, Guden-Sø, Birk-Sø og Silkeborg Langsø m. fl.), der afgive deres Vand og tildeels gjennemstrømmes af Danmarks betydeligste Vandstrømning til Guden-Aa. Fra Østkysten ind mod det fornævnte Høidedrag, der taber sig i en lyngbevoxet Høislette (Alheden) aftager

Landets Frugbarhed, idet Sandet mere og mere vinder Overvægten og Hedestrækningerne tiltage, men først vest for Landryggen begynder den egentlige flade, næsten overalt af Ahl underlagte, dog enkeltviis (saasom ved Herning) af øformig frugtbare Pletter afbrudte, Hede. Denne begrændses mod Nord af Sallinglands og den sydvestlige høie Limfjordbreds leerblandede, frugtbare men skovløse Egne og mod Vest af Flyvesandsstrækningerne og de to store af marskagtige Enge omgivne Havvige, Nissum-Fjord og Ringkjøbing-Fjord, tiltager i Brede fra Nord indtil den møder den fornævnte Gruppe af Indsøer og viger derpaa atter tilbage mod Vest. Hedesletternes Areal angives til c. 120 □ Miil, hvoraf omtrent Halvparten er uopdyrket. Fra Høiderygsens vestlige Afstraaning udspringe talrige Aar, der alle, omgiven af Kjær og Enge, i vestlig Retning gjennemstrømme Heden. Mellem disse Aaer udgrene fra det nordsydlige Høidedrag nogle, dog ikke talrige, ligesom heller ikke særlig høie Bankerækker. Store-Mombøi (mellem Borgod-Aa og Rinds-Aa), som er det høieste Punct, naaer 298 Fod.

Nørre-Jyllands vigtigste Aaløb ere:

Guden-Aa, 19 Mile lang, hvoraf 11 Mile fra Silkeborg af ere seilbare, opstaaer ved Forening af 2 mindre Aaløb, af hvilke den ene, Hammermølle-Aa, udspringer paa Grændsen af Veile Amt ved Nykirke, den anden, Stougaard-Aa ved Kirkebyen Hveisel. De forenede Aaer falde efter 5 Miles Løb mod Nordost i det nordvestlige Hjørne af Mos-Sø, og Aaen vinder efter Udtrædelsen af den vandrige Indsø meget i Omfang. Den gjennemstrømmer derefter den om Terrainet ved Himmelbjerg beliggende Søkæde, nemlig Guden-, Mølle-, Lille-, Birk-, Juul-, Borre- og Bra-Søer, ligesom og Silkeborg Lang-Sø. Fra den sidste Sø omtrent i en Skrækning af 6 Mile flyder Aaen nordlig med en stor Bugtning mod Vest mellem lave Kjær- og Engstrækninger i en indtil $^1/_2$ Miil bred Dalvei, der paa begge Sider begrændses af Høider. Den vender sig derefter mod Nordost og naaer efter henved 5 Miles Løb Staden Randers, efter paa sit Løb at have optaget omtrent 80 mindre Vandløb. Det vigtigste blandt disse er Nørre-Aa, 6 Mile lang, der kommer fra Hedeegnen syd for Viborg, optager Vandet fra Hald-Sø og Viborg-Sø m. fl. og falder i Guden-Aa ikke langt fra Randers.

Stor-Aa, ogsaa kaldet Holstebro-Aa og ved sit Udløb Skjærum-Aa, 11 M., udspringer paa Alheden og falder med nordvestlig og senere vestlig Løb i Nissum-Fjord.

Skjern-Aa, 10 M., har sine Kilder i Nærheden af Guden-Aaens Udspring, løber i det Hele taget i vestlig Retning og falder, efter at have optaget de nordfra kommende Rinds-Aa og Borgod-Aa (5 M.) og Syd fra Omme-Aa (8 M.), gjennem flere Arme i Ring-

kjøbing-Fjord. Den benævnes paa en Strækning Skarrild-Aa og ved sit Udløb Lønborg-Aa.

Varde-Aa, ogsaa kaldet Grinsted-Aa, 9 M., udspringer paa det høie Hedebrag ved Randbøl, har i det Hele taget et vest-sydvestlig Løb, optager Syd fra Ansager-Aa og Holm-Aa og falder omtrent $1^1/_2$ Miil sydvest for Varde i Ho-Bugten.

Sneum-Aa, 5 M., der optager Helsted-Aa og med sydvestlig Løb falder i Vesterhavet.

Konge-Aa eller Skodborg-Aa, der udspringer i den nordligste Deel af Slesvig, og falder efter et vestlig Løb af $7^1/_2$ Mile i Vesterhavet. Paa en Strækning af henimod 7 Mile danner den Grændsen mod Hertugdømmet Slesvig.

Skive-Aa, der paa en Strækning kaldes Karup-Aa, kommer fra den til Alheden stødende Grathe Hede, og falder efter et Løb af c. 8 M. i nord-nordvestlig Retning østlig for Byen Skive i Skive-Fjord.

Ry-Aa, den betydeligste Aa nord for Liimfjorden i Vensyssel, har sine Kilder i Høidebraget „Ydske Aas", flyder i vestlig Retning nord om den store Vildmose, vender sig derpaa mod Syd og falder efter et Løb af omtrent 8 Mile i Liimfjorden.

Uggerby-Aa, 7 M. lang, og

Aastrup-Aa, løbe mod Nord i den Deel af Vesterhavet, der almindelig kaldes Skagerrak,

Baars-Aa, ligesom de to foran nævnte i Vensyssel, falder mod Øst i Kattegattet.

Lindenborg-Aa, ogsaa kaldet Seilflod-Aa og Stor-Borde-Aa, 5 M., kommer fra Gravlev-Sø og løber i nordlig Retning gjennem den vestlige Deel af Lille-Vildmose i Liimfjorden.

Laastrup-Aa, 7 Mile lang, og

Skals-Aa, ogsaa kaldet Hersom-Aa, ligeledes 7 M., løbe i samme Landsdeel som gjennemstrømmes af Lindenborg-Aa, de Gamles Himmersyssel, med vestlig Retning i Hjarbæk-Fjord.

Desuden paa Østkysten følgende mindre Aaløb:

Onsild-Aa falder med østlig Løb ved Hobro i Mariager-Fjord.

Estrup-Aa løber i nordlig Retning og har Udløb i Randers-Fjord.

Gren-Aa løber gjennem Kolindsund, derpaa forbi Byen Grenaa i Kattegattet.

Mølle-Aa løber gjennem Solberg- og Brabrand-Søer, deler Byen Aarhuus i 2 Dele og falder i Kattegattet.

Bygholms-Aa falder ved Horsens i Horsens-Fjord.

Veile-Aa, 4 M., optager Egtved-Aa og Greis-Mølleaa og falder ved Veile i Veile-Fjord.

Kolding-Aa optager Vester-Nebel-Aa og falder ved Kolding i Kolding-Fjord.

De betydeligste **Indsøer** i Nørre-Jylland ere:

Kolindsund, paa den mod Øst udløbende Halvø, som Navnet anthyder i Oldtiden et Sund, omtrent $2^3/_4$ M. lang, men kun $^1/_8$—$^1/_2$ M. bred og kun lidet dyb. Dens Bund bestaaer for en stor Deel af Kalk.

Fiil-Sø, mod Sydvest, med et Areal af $^1/_2$ □ M., indtil 22 Fod dyb.

Mos-Sø, der som foranført gjennemstrømmes af Guden-Aa, $1^1/_4$ M. lang og $^1/_4$ M. bred, meget dyb.

Skanderborg-Sø, med Udløb til sidstnævnte, ved den lille Kjøbstad Skanderborg, 1 M. lang, af meget uregelmæssig Form.

Flade-Sø, i Thy, over 1 M. lang og næsten $^1/_2$ M. bred, ved en Halvø deelt i to Dele, hvoraf den østlige Deel fører særlig Navn af Ørum-Sø.

Som mindre omfangsrige Søer ere at nævne: Garbo-Sø i den nordlige Deel af Vendsyssel, den nordligste Sø i Danmark; Nors-Sø, Ove-Sø, Vestervandet-Sø og Sjørring-Sø i Thy, af hvilke den sidstnævnte nu søges udtørret; Stubbergaards-Sø, Skalle-Sø og Flynder-Sø, der ved et Vandløb staae i Forbindelse med hverandre og have Udløb i Skive-Aa; Tastum-Sø med Afløb til Skive-Fjord, af hvilken den tidligere har været en Bugt; Viborg-Sø ved Viborg, Hald-Sø, Ved-Sø og Skaber-Sø, alle med Udløb gjennem Nørre-Aa til Guden-Aa; Tiele-Lang-Sø, Glenstrup-Sø og Fusing-Sø, alle med Afløb gjennem Hersom-Aa til Liimfjorden; Solbjerg-Sø og Brabrand-Sø, begge med Udløb gjennem Mølle-Aa ved Aarhuus; Gruppen af de for største Delen langstrakte Søer omkring Terrainet ved Himmelbjerg: Salten-Lang-Sø, Guden-Sø, Rhemølle-Sø, Birk-Sø, Knud-Sø, Ravn-Sø, Juul-Sø, (den største af disse, umiddelbart ved Foden af Himmelbjerg), Borre-Sø, Thor-Sø, Bra-Sø, Ørn-Sø og Silkeborg-Lang-Sø, der alle deels gjennemstrømmes af, deels have Afløb til Guden-Aa.

Af **Hovedlandeveie** gaae følgende gjennem Nørre-Jylland:

Den østre Hovedlandevei fra Snoghøi og Kolding til Hjørring og Frederikshavn, nemlig: fra Snoghøi til Kolding 2 Mile 1610 Favne; Kolding Kjøbstads Hovedlandeveisgader 908 F.; fra den sidevigste Grændse til Veile 3 M. 2070 F.; fra Snoghøi-Kolding Veien til Veile 2 M. 3700 F.; Veile Kjøbstads Hovedlandeveisgader 465 F.; fra Veile til Horsens 3 M. 2000 F.; Horsens Kjøbstads Hovedlandeveisgader 883 F. (hvoraf 1ste April 1857 endnu resterer 536 F.); fra Horsens til Skanderborg 2 M. 3000 F.; Skanderborg

Kjøbstads Hovedlandeveisgader 440 F. (hvoraf 1ste April 1857 endnu resterer 60 F.); fra Skanderborg til Aarhuus 3 M.; Aarhuus Kjøbstads Hovedlandeveisgader i denne Retning 705 F.; fra Aarhuus til Randers 4 M. 3000 F.; Randers Kjøbstads Hovedlandeveisgader i denne Retning 428 F.; fra Randers til Hobro 3 M. 2000 F. (hvoraf 1ste April 1857 endnu resterer 2 M. 2258 F.); Hobro Kjøbstads Hovedlandeveisgade 410 F. (hvoraf 1ste April 1857 resterer 370 F.); fra Hobro til Aalborg 6 M. 1300 F.; Aalborg Kjøbstads Hovedlandeveisgader 312 F. (1ste April 1857 endnu resterende); fra Nørre-Sundby Færgested til Hjørring 6 M. 345 F.; fra Hjørring til Frederikshavn 4 M. 1854 F.; Frederikshavn Kjøbstads Hovedlandeveisgader 766 F.

Den vestre Hovedlandevei fra Ribe til Thisted, nemlig: Ribe Kjøbstads Hovedlandeveisgade 321 F.; fra Ribe til Varde 5 M. 942 F.; Varde Kjøbstads Hovedlandeveisgade 321 F.; fra Varde til Ringkjøbing 8 M. 200 F.; Ringkjøbing Kjøbstads Hovedlandeveisgade 215½ F. (1ste April 1857 resterer 164 F.); fra Ringkjøbing til Holstebro 5 M. 2340 F. (1ste April 1857 resterer 2 M. 2050 F.); Holstebro Kjøbstads Hovedlandeveisgade 500 F.; fra Holstebro til Ottesund Færgested 3 M. 1190 F.; fra Ottesund Færgested til Thisted 7 M. 300 F.*); Thisted Kjøbstads Hovedlandeveisgader (endnu resterende).

Hovedlandeveien fra Randers over Viborg til Holstebro, nemlig: Randers Kjøbstads Hovedlandeveisgader i denne Retning 392 F. (endnu 1ste April 1857 resterende); fra Randers til Viborg 5 M. 1300 F. (1ste April 1857 resterer 4 M. 300 F.); Viborg Kjøbstads Hovedlandeveisgader 383 F. (1ste April 1857 resterer 303 F.); fra Viborg til Holstebro 6 M. 1500 F. (1ste April 1857 resterer 5 M. 2932 F.); Holstebro Kjøbstads Hovedlandeveisgade i denne Retning 200 F. (1ste April 1857 endnu resterende).

Hovedlandeveien fra Aarhuus over Silkeborg til Ringkjøbing, nemlig Aarhuus Kjøbstads Hovedlandeveisgade 298 F.; fra Aarhuus til Silkeborg 5 M. 1706 F.; gjennem Silkeborg 385 F.; fra Silkeborg over Sneibjerg til Varde-Ringkjøbing Hovedlandevei ved Røgind 10 M. 264 F. (1ste April 1857 resterer 4 M. 2880 F.)

Samtlige Hovedlandeveie i Nørre-Jylland udgjøre 101 M. 3317 F., hvoraf dog 17 M. 1927 F. den 1ste April 1857 tildeels ikke vare fuldførdige, tildeels ogsaa kun affatte.

---

*) Veien var, forinden den i 1841 optoges i Hovedlandeveisklassen, af Amtet anlagt som mindre Landevei. Den største Deel af denne Vei underkastes efterhaanden en Hovedreparation og Rectification af Retningslinien med 12 Alens Veibrede, hvilket er udført paa 2¼ M.

Nørre-Jylland havde den 1ste Februar 1855 et Antal af 646,237 Indvaanere, hvoraf 80,293 i Kjøbstæderne og 565,944 paa Landet.

I geistlig-administrativ Henseende er Jylland deelt i 4 Stifter: **Aalborg Stift, Viborg Stift, Aarhuus Stift** og **Ribe Stift.** Samsø, der i verdslig Henseende henhører til Sjælland, er henlagt under Aarhuus Stift, og en Deel af Hertugdømmet Slesvig, det saakaldte Tørning-Lehn, under Ribe Stift.

I verdslig-administrativ Henseende er Nørre-Jylland deelt i 10 Amter: **Hjørring Amt, Thisted Amt, Aalborg Amt, Viborg Amt, Randers Amt, Aarhuus Amt, Skanderborg Amt, Ringkjøbing Amt, Ribe Amt og Veile Amt.**

Efter en foreliggende Beretning til vedkommende Ministerium skulde her sluttelig meddeles forskjellige Momenter, der formeentlig i flere Henseender ville belyse Nørre-Jyllands oeconomiske Forhold.

Efterfølgende Liste over Indførselen af Trælast til Nørre-Jylland i Aarene 1845 til 1856 incl. bærer saaledes Vidne om denne Provindses Fremadskriden, især naar det tages i Betragtning, at Opførelsen af Grundmuurs-Bygninger i de senere Aar mere og mere har fortrængt Bindingsværks-Bygninger.

1845	2,201,922	Cubikfod.
1846	2,878,406	—
1847	3,057,318	—
1848	2,719,534	—
1849	2,266,282	—
1850	2,798,606	—
1851	3,466,081	—
1852	2,998,512	—
1853	3,852,212	—
1854	3,943,075	—
1855	5,588,917	—
1856	6,393,936	—

Efterfølgende Sammenstilling af Fortoldningen af nogle af de andre vigtigere Varer i Nørre-Jylland i Aaret 1856 med Aaret 1855 vil heller ikke være uden Betydning til Bedømmelse af Landets Tilstand:

	1856.	1855.
Kaffe	720,735 Pd.	696,860 Pd.
Ris	155,105 „	123,175 „

	1856.	1855.
Viin	532,674 Pott.	526,565 Pott.
Brændeviin af Druer	183,296 „	84,033 „
Manufacturvarer af		
Bomuld .	448,302 Pd.	412,323 Pd.
— af Uld . .	330,742 „	302,108 „
— af Silke .	31,796 „	27,319 „
Bomuldsgarn . . .	1,339,899 „	1,262,967 „
Steenkul	559,488 Tdr.	347,734 Tdr.
Jern i Stænger . .	4,791,737 Pd.	4,296,817 Pd.
Ruejern	4,940,341 „	3,578,829 „

Om Udførselen af Kornvarer fra Jylland til Udlandet i Aarene 1852—1856 incl. vil den efterfølgende Tabel give Oplysning.

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Bog-hvede	Erter	Vikker	Til-sammen
	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.
1852	21,414	52,612	298,453	327,578	1,091	12,372	822	714,344
1853	46,557	69,085	387,608	481,656	8,057	14,100	4,569	1,011,632
1854	36,015	126,778	348,226	347,177	38,054	14,131	2,814	913,195
1855	50,093	341,273	460,950	541,826	23,647	9,755	4,657	1,432,201
1856	31,107	185,389	341,024	305,918	17,072	7,140	1,975	889,625

I Aaret 1856 er altsaa til fremmede Steder udført 542,576 Tdr. Korn mindre end i 1855, og da Middelstørrelsen af Kornudførselen i de 1856 nærmest forudgaaede 4 Aar var 1,017,843 Tdr., har der altsaa i Aaret 1856 været 128,218 Tdr. under denne. Saavel den mindre rige Høst i Aarene 1855 og 1856 som de dalende Priser, der foranledigede Landmændene til, i Haab om en senere Stigning, at holde deres Beholdninger af ældre som af ny Sæd tilbage, maatte virke lammende paa Udførselen i 1856 til Udlandet, hvor Priserne desuden stode saa lavt paa vore Producter, at Forsendelser dertil ikke kunde lønne sig. En Følge heraf er det, at Udførselen af Korn til Udlandet i 1856 i betydelig Grad staaer tilbage for det næstforegaaende saa udmærket heldige Aar 1855.

Næstefter eller ved Siden af Kornavlen spiller Kvægavlen en betydelig Rolle i Nørre-Jylland. Der haves imidlertid for Tiden ingen paalidelig Oplysning om Udførselen af Kvæg fra denne Provinds, idet Størstedelen af disse gaaer over Hertugdømmerne til Udlandet. Directe

til Udlandet udførtes i 1856 fra Jylland 1149 Stk. Hornkvæg, 148 Stk. Faar og Lam, 1733 Stk. Svin og Grise.

Af andre vigtigere Exportartikler er i 1856 udført directe til Udlandet fra Nørre-Jylland: 342,600 Pund Skind og Huder, 260,981 Pd. raa Uld, 848,542 Pd. Kalk- og Krabsuld, 1,339,684 Pd. Kreaturbeen, 208,665 Potter Brændevin, 1,392,778 Pd. Flesk, 437,000 Pd. Kjød, 677,000 Pd. Oliekager, 45,260 Pd. Ost, 10,860 Tdr. Raps og 8986 Tdr. Smør.

Hjørring Amt

bestaaer af Nørre-Jyllands nordligste Deel med Øerne Læsø og Hirtsholmene i Kattegattet samt Gjøl i Liimfjorden. Med Undtagelse af disse Øer benævnes de Landsdele, der høre til Amtet, i Almindelighed i daglig Tale Vendsyssel, hvortil ogsaa regnes Kjær Herred i Aalborg Amt og Vester-Han Herred i Thisted Amt. Disse Herreder, der begge ligge nord for Liimfjorden, samt denne Fjord, Kattegattet og den Deel af Vesterhavet, der benævnes Skagerrak, danne Amtets Grændser. Dets Fladeindhold er 51¼ □ M. Htk. 16,118 Tdr. A. og E., 35 Tdr. Skst. og 264 Tdr. Mst. Skovarealet, c. 9000 Tdr. Land, findes især paa den østlige Side af Amtet. Flyvesandet danner et Belte om hele Amtets vestlige Grændse mod Havet og dækker næsten ganske dets nordligste Spidse. Den midterste Strækning mellem Nord og Syd af Amtets østlige Halvpart danner et Høiland; de øvrige Dele af Amtet ere mere flade end bakkede og bestaae mod Syd af hævet Havbund, hvoriblandt den over 1 □ M. store Vildmose. Indvaanernes Antal var efter sidste Folketælling 76,283, hvilket viser en Folkemængde af 1488 paa □ Milen. Af disse 76,283 Indvaanere levede 70,209 paa Landet og kun 6074 i Kjøbstæderne. I 1850 havde Amtet ifølge Stat. Tabv. 77 større Landbrug over 12 Tdr. Htk., 4085 Bøndergaarde, 4936 Huse med 1 Fdk. Htk. og derover og 2192 Huse med mindre end 1 Fdk. Htk. Antallet af Fæstegaarde var den 1ste Januar 1856: 379 med 1015 Tdr. Htk.

Hjørring Amt bestaaer af Kjøbstæderne **Hjørring**, **Skagen**, **Frederikshavn** og **Sæby**, samt af Herrederne **Horns**, **Vennebjerg**, **Dronninglund**, **Børglum**, **Hvetbo** og **Øster-Han** samt Øen **Læsø**. Amtets Landcommuner danne eet Amtsraadsdistrict, der har 7 valgte Medlemmer.

Amtet hører til 3die Rigsraads-Valgkreds, udgjør en Deel af 7de Landsthingskreds og indbefatter 5 Folkethings-Valgkredse.

Amtet hører i geistlig Henseende til Aalborg Stift. Horns og Vennebjerg Herreder, Børglum og Dronninglund Herreder med Læsø, samt Hvetbo, Øster-Han og Vester-Han Herreder, sidstnævnte i Thisted Amt, danne respective 3 Provstier.

I jurisdictionel Henseende omfatter Amtet foruden de 4 Kjøbstadjurisdictioner følgende Landjurisdictioner: 1) Horns Herred, 2) Vennebjerg Herred, 3) Dronninglund Herred, 4) Læsø Birk, 5) Børglum Herred, 6) Hvetbo Herred; hvorhos Øster-Han

Herred er forenet med Veſter-Han Herred i Thiſted Amt til een Jurisdiction. Amtet henhører til 5te Udſkrivningsdiſtrict og til Aalborg Stifts-Phyſicatdiſtrict; i Amtet findes følgende Lægediſtricter: Skagens Diſtrict, Frederikshavns Diſtrict, Hjørring Diſtrict, Sæby Diſtrict, Hvetbo og en Deel af Børglum Herreds Diſtrict, hvorhos Øſter-Han Herred er forenet med Veſter-Han Herred til eet Diſtrict. Med Henſyn til de directe Skatters Oppebørſel danner Amtet Hjørring Amtſtuediſtrict.

Hjørring Amt har fortiden 3 Branddirecteurer, nemlig: 1) for Horns og Dronninglund Herreder, 2) for Vennebjerg og Børglum Herreder, 3) for Hvetbo og Øſter-Han Herreder. Birkedommeren paa Læsø beſørger Branddirecteurforretningerne paa denne Ø.

Hjørring.

Kjøbstad i Vennebjerg Herred, beliggende under 57° 27′ 41″ n. B. og 2° 35′ 43″ v. L., 4½ Miil fra Frederikshavn og 6¼ M. fra Aalborg, paa et høit Plateau i en skovløs Egn. Mod Nord strækker sig en Række af temmelig høie Bakker. Et smukt Lystanlæg, c. 10 Tdr. Land stort, pryder Byens nærmeste Omegn. Det er i sin Tid stiftet af Kong Christian den Ottende og kaldes derfor Christiansgave. Byen er aldeles blottet for rindende Vand.

Byen har 13 for en Deel brede og velbyggede Gader og 306 brandforsikkrede Bygninger (i 1837: 231), hvoraf 230 i den egentlige By. Samtlige Bygninger vare den 30te Septbr. 1854 assurerede for 743,460 Rd. (31te Marts 1843: 351,543 Rd.) Byens Areal er c. 35 Tdr. Land.

Hjørring Kjøbstadjorder udgjøre efter en foreliggende Beretning fra Novbr. 1855 c. 2742 Tdr. Land, hvoraf 2118 Tdr. allerede længe have været udskiftede og privat Eiendomsret underkastede, men 624 Tdr. hidtil ikke ere udskiftede.

Kjøbstaden har intet Landdistrict*).

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

St. Catharinæ Kirke, i Korsform, med kamgavlet Taarn, smukt restaureret i 1850 og forsynet med en ny Prædikestol; et Capel med Begravelser for Familien Lange til Fuglsig er indbraget i Kirken, og Ligene nedsænkede;

Raad- og Domhuset, opført i Aaret 1838;

Boligen for Amtmanden over Hjørring Amt;

Tvende Skoler, samt et Fattighuus.

De tvende Kirker St. Hans og St. Olai ligge ogsaa i Byen, men høre til Landsognene (see disse).

Indvaanernes Antal var i 1855: 2190 (1078 af Mdkj. og 1112 af Kvkj.); i 1850: 1914; i 1845: 1751; i 1801: 744; i 1769: 600.

Handel, Industri og Agerdyrkning udgjøre Indbyggernes Hovederhverv. Hjørring med sit vidtudstrakte og rige Opland har en meget betydelig og stedse tiltagende Handel, navnlig paa Udlandet. Da denne By imidlertid ikke er beliggende ved Havet og altsaa ikke kan have directe Toldklarering, kunne Import- og Exportforholdene, ligesom ogsaa Skibsfarten ikke angives for Byen selv, men alene for dens Toldbistrict, til hvilket hører Hjørrings betydeligste Udskibningssted, Landingspladsen Løkken. Hvorhos det maa bemærkes, at Importen over Frederikshavn i de senere Aar betydelig er tiltaget.

---

*) Dog kan bemærkes, at Beboerne af den tæt op til Byen liggende Biskrup Mark af Annexsognet St. Oluf, samt nogle faa ved St. Olufs og St. Hans Kirkegaarde liggende Huse have Skole- og Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, uden at være særlig repræsenterede i dennes særskilte Commissioner; men Beboerne af disse Huse henregnes iøvrigt i enhver Henseende til de nævnte St. Olufs og St. Hans Annexsogne, der i Forening danne et selvstændigt Sogneforstanderskab.

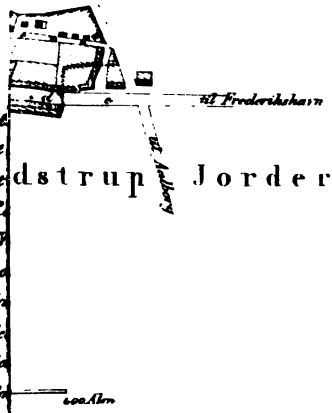
11

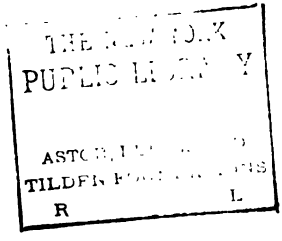
ORT

over

KJÖBSTAD

859

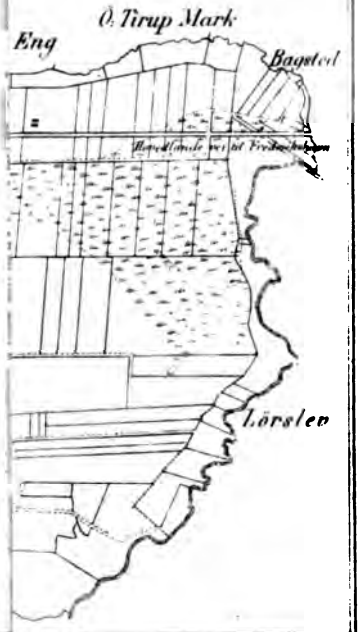

PUBLIC

Kort

over

Jöbstads Jorder.

1859.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Af de vigtigere Varer var den samlede Indførsel fra Udlandet i 1856: 1483 Tdr. og 26,104 Pund Salt, 990 Clst. og 37,065 Cbfd. Trælast, 17,627 Pd. Bomulds- og 11,773 Pd. Uldmanufacturer, 33,333 Pd. Bomuldsgarn, 7573 Tdr. Steenkul, 30,297 Pd. Stangjern og 160,000 Pd. Ruejern.

Udførselen af de vigtigere Producter til Udlandet var i 1856: 155,386 Pd. Fleſk, 85,027 Pd. Kjød, 1000 Tdr. Smør, 543 Stk. Sviin og 26,757 Tdr. Kornvarer.

Skibsfarten var i 1856 i den indenlandſke Fart kun høiſt ubetydelig, nemlig indgaaet 16 Fartøier af 248¼ Læſters Drægtighed med 77½ Læſters Beſtuvning, udgaaet 16 Fartøier af 247¼ Læſters Drægtighed med 198½ Læſters Beſtuvning; hvorimod den udenlandſke Fart, ſom fornemmelig ſkeer paa Norge, var: indgaaet 187 Fartøier af 1759 Læſters Drægtighed med 1711½ Læſters Beſtuvning, udgaaet 176 Fartøier af 1670¾ Læſters Drægtighed med 1035 Læſters Beſtuvning.

Told- og Skibsfartsafgifterne i 1856 udgjorde 30,547 Rd., i 1855: 36,218 Rd. Formindſkelſen i 1856 imod det foregaaende Aar hidrører væſentligſt fra, at, medens Toldafgifterne af ſtrandede Varer i 1855 udgjorde 5635 Rd., er der ſaagodtſom ingen Strandinger berigtigede i 1856.

Ved Hjørring Toldſted og i ſammes Diſtrict var ved Udgangen af 1856 hjemmehørende 23 Fartøier af 350 Læſters Drægtighed.

Af induſtrielle Anlæg, i hvilken Retning Hjørring i de ſenere Aar er gaaet ſtærkt fremad, mærkes 4 Jernſtøberier, 3 temmelig betydelige Dampbrænderier, et Ølbryggeri, ſamt en Dampmølle og dermed forbundet Dampbageri.

Af Kjøbſtadjorderne drive blandt Byens egne Indvaanere 3 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 23 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 16 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 40 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Hjørring afholdes aarlig 6 Markeder: i Januar og Februar med Heſte, i April med Kvæg, i Juli med Heſte, i ſamme Maaned med Kram, i October med Slagtekvæg.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byſkriver ſamt Herredsfoged og Herredsſkriver i Vennebjerg Herred. 6 Borgerrepræſentanter.

Communen eier ⅓ af Raadhuſet (de ⅔ eies af Vennebjerg og Børglum Herreder), de to Skolebygninger, Fattighuſet, en Plantage med Lyſtanlæg paa 9⁵⁄₁₄ Td. Land og en fælles Hede paa c. 624 Tdr. Land, hvoraf c. 504 Tdr. ere udleiede i Parceller til Dyrkning i 25—50 Aar; i Capitaler kun 622 Rd. 64 Sk.; hvorimod dens Gjæld ved Udgangen af Aaret 1854 beløb ſig til c. 5300 Rd. Communaludgifterne androge i 1854: 10,353 Rd., ſom tilveiebragtes deels ved ſærlige Indtægter (1948 Rd.), deels ved Paaligning (6684 Rd.) og deels ved Laan (2500 Rd.)

Ved Communens 2 Skoler, Borger- eller Betalingsſkolen og Friſkolen, ere anſatte foruden Catecheten 5 Lærere.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps paa c. 300 Mand og et Politicorps paa 24 Mand.

I geistlig Henseende ere St. Hans og St. Olufs Landsogne, hvis Kirker ligge i Hjørring, annecterede til Byen. Præstekaldets Reguleringssum er 2008 Rd. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Amtshuset for Hjørring Amt og Amtstuen for Hjørring District ere i Hjørring. Der boer ogsaa Districtslægen for Hjørring Lægedistrict. Apothek. Amtets 84de Lægd. Valgsted for Amtets 3die Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldinspecteur, 2 Toldoppebørselscontrolleurer og 9 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet.

I Byens Overformynderi indestod 1ste Januar 1856: 19,363 Rd.

I Sparekassen for Byen og Omegnen, som er oprettet 1844, indestod i 1855 paa Interessenternes Conti c. 150,000 Rd.

Hjørring er en meget gammel By og den ældste Kjøbstad i Vendsyssel eller, som dette Landskab kaldes i Knytlinga-Saga, „Vendilstage." Den var ogsaa i den katholske Tid Stiftets Hovedstad, hvor Bisstoppen havde sit Sæde (paa den tæt udenfor Byen beliggende Gaard Bistrup, egentlig Bistopstorp), naar han ikke residerede i Børglum-Kloster, navnlig i den ældre Tid (Knytlinga-Saga Cap. 32 og 95), og Hjørring var langt anseeligere dengang end i den nyere Tid; denne By var endog tidlig i Middelalderen Myntsted, og her holdtes Vendelboernes Sysselthing. Oprindelsen til Navnet, som tidligere skreves Hjøring, er uvis og vil neppe kunne bestemmes, skjøndt flere meer eller mindre uheldige Forsøg ere gjorte derpaa. Hjørrings ældste bekjendte Privilegier ere givne den af Kong Erik Ploppenning 1243; de bleve ofte fornyede og stadfæstede af de følgende Konger. Om Byens Betydning i Middelalderen vidne ogsaa dens 3 Kirker; nemlig foruden Kjøbstadens nuværende Sognekirke St. Catharine eller St. Karens*) Kirke har den endnu 2 andre Kirker, St. Olai og St. Hans, beliggende i Udkanterne af Byen, hvilke begge nu høre til Landsognet og ere Annexer til forskjnævnte Kirke. Endnu længe efter, at Bispesædet var forflyttet til Aalborg, vedbleve de aarlige Provste- eller Landemoder at holdes i Hjørring, indtil et kgl. Reskript 1684 bestemte, at Landemodet for større Bequemheds Skyld derefter skulde holdes i Aalborg. Hvad Hjørring tabte i Velstand ved at ophøre at være Stiftets Hovedstad, det fuldendte en Række store Ildebrande: 1649, 22de Juli 1693, da hele Byen paa nogle faa Huse og Kirkerne nær i Løbet af et Par Timer blev lagt i Aske, 5te April 1702, da den neppe gjenopbygget blev berøvet 15 af sine bedste Gaarde (jfr. om disse to Ildebrande Bircherods Dagb. S. 273, 400), og 1816. Byen gik saa meget tilbage, at den 1769 i D. Atl. siges at være „nu en liden By og ringe Landstad," og ved Folketællingen f. A. kun havde 600 Indb., hvilket Tal imidlertid nu er steget til næsten det Firdobbelte. Hjørring er ogsaa efter den sidste Ildebrand bleven betydelig forskjønnet og overhovedet nu i en kjendelig tiltagende Velstand og Virksomhed. Især har Byens Handel med Landets Produkter i den senere Tid begyndt at tage et mærkeligt Opsving, siden Chaussee til Frederikshavn er bleven færdig, saa at Udførsel af opkjøbte Varer nu kan skee over denne By, istedetfor at den tidligere var indskrænket til de vanskelige Udskibningssteder paa Vestkysten. Men det er dog fornemmelig i industriel Henseende, at Hjørring, som ovenfor viist, er i stadig tiltagende Opkomst.

Anders Hjøring, Præst til Vartov i Kjøbenhavn, bekjendt af sin Forklaring af Luthers Catechismus og sin „Leirkrands" eller Beskrivelse af Kjøbenhavns Beleiring, var født i Hjørring d. 7de Septbr. 1609 († 1679).

*) St. Catharine var i Middelalderen Hjørrings Skytshelgen, og Byens Vaaben indeholdt hendes Billed med Krone paa Hovedet.

Sæby,

Kjøbstad i Dronninglund Herred, beliggende under 57° 20′ n. B. og 2° 2′ 56″ v. L. ved den søndre Bred af Sæby-Aaes Munding i Kattegattet, $6^1/_2$ Miil fra Aalborg og $1^3/_4$ M. fra Frederikshavn.

Byen har 6 Gader og 134 brandforsikrede Bygninger (i 1837: 109), hvoraf 126 i den egentlige By. De vare d. 30te Septbr. 1854 assurerede for 163,490 Rd. (31te Marts 1843: 112,100 Rd.) Byens Areal er. c. 24 Tdr. Land.

Sæby Kjøbstadjorder, som ere udskiftede, udgjøre 29 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. $1^1/_2$ Alb. Htk. med et Areal af 1067 Tdr. Land, hvoraf 723 Tdr. Land er Ager og Eng, 104 Tdr. Land Mose, 50 Tdr. Land et i Brugs-Fællesskab værende Overdrev og 190 Tdr. Land Hede.

Til Kjøbstaden hører et saakaldet Landdistrict, som dog kun bestaaer af Gaarden Sønder-Solsbæk, der ligger i Volstrup Sogn i nogen Afstand fra Kjøbstaden. Med Hensyn til Communalvæsen henhører dette Landdistrict, der kun indbefatter en halv Snees Mennesker, under Kjøbstadens Communalbestyrelse.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, St. Marie- eller Vor Frue Kirke, i den katholske Tid en Klosterkirke, som ved en hvælvet Gang, hvoraf der er fundet Spor ved Gravning paa Kirkegaarden, har staaet i Forbindelse med det i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede stiftede Mariested-Kloster (hvorom nedenfor). Den ligger nu i den østligste Ende af Byen, men har sikkert tidligere ligget mere i Midten; thi Havet har i Aarhundreders Løb bortskyllet en Deel af Byen mod Øst. I Choret staae endnu endeel Munkestole, over hvilke findes en i Træ ophøiet Inscription med Munkebogstaver. Kirken er opført af Muursteen, har et Taarn af almindelig Form (godt Sømærke) og en Korsudbygning mod Syd, der længe ved Tilmuring har været aflukket fra Hovedkirken, da samme er stor nok for Menigheden. Kirkens Længde er nemlig 86 Alen, Vaabenhuset i Taarnet medregnet; men Breden er kun 13 Alen indvendig. 7 smukke Hvælvinger, 16 Alen høie. Store spidsbuede Vinduer med smaa Ruder. Kirken er lys og smuk. Paa Væggen flere smukke Tavler med Familiemalerier af den ruusiske Slægt, som meget har forskjønnet Kirken, navnlig Borgermester Laurids Ruus og hans Søn Borgermester Christen Ruus. Fra Klostertiden er der foruden Munkestolene blevet tilbage en Madonna med Jesusbarnet indmuret i Væggen og en herlig i Træ udskaaren Altertavle, ligeledes forestillende Jomfru Maria med sit Barn paa Armen, omgivet af svævende Engle og staaende paa en Stængel, der udgaaer fra en liggende Figur, som betegner Davids Fader Isai, og hvorfra ogsaa udgaaer til begge Sider som en Ramme Konger af Davids Slægt; paa Altertavlens Fløie gode Malerier af Jesu Fødselshistorie. Kirken har sine egne Midler, $1^1/_2$ Tiende af Sæby Sogn, en Eng, et Legat paa 500 Rd., skjænket 1846 af Jørgen Stenfeldt, og en Capital paa 500 Rd., som efterhaanden er opsamlet.

2 Hospitaler, det ene funderet 1565 af Mogens Juul til Knivholt, det andet 1712 af ovennævnte Borgermester Christen Lauridsen Ruus og hans Hustru, nu samlede under Eet. 10 Lemmer have nu

deres Ophold i en 1856 opført grundmuret Bygning. Foruden Bolig og Brændsel har hvert Lem 4 Mk. maanedlig Understøttelse. Hospitalerne eie, foruden nogle Jorder, for Tiden en Capital paa 4000 Rd., der deels er skjænket i ældre Tid i mindre Portioner af Forskjellige, deels opsparet ved Renternes Tillæg. Af Jørgen Stenfeldt haves siden 1846 foruden Legatet til Kirken et lignende Legat paa 500 Rd., hvoraf værdige Trængende nyde Renten.

Thing- og Arresthuset; Skolen; Fattighuset.

Indvaanere i 1855: 966 (485 af Mdkj. og 481 af Kvkj.); i 1850: 895; i 1845: 834; i 1801: 517; i 1769: 492.

Fiskeri er den vigtigste Erhvervsgreen; c. 1/5 af Byens Indvaanere ernære sig deraf. Fiskene ere Rødspætter og andre Flynderarter (i Februar mange Helleflyndere fra 2 til 15 Lpd. Stykket), Torsk (Kabliau), Kuller, Skader, Steenbidere, Langer. Afsætning finder Sted til Aalborg, Kjøbenhavn og Sverrig. Agerbrug drives kun i Forbindelse med andre Kjøbstadsnæringsveie. Uagtet denne By hører til de mindre Handelspladser, spores dog ogsaa her en ikke lidet forøget Handelsvirksomhed, og naar Byen opnaaer at faae en bedre Havn, kan det neppe være tvivlsomt, at den, med sit ikke ringe Opland, vil opnaae en større Betydning. Der indførtes af de vigtigere Varer i 1856 fra Udlandet: 853 Clstr. og 31,835 Cbfd. Tømmer, 2035 Tdr. Steenkul, 15,240 Pd. Stangjern, 461 Tdr. Salt. Af Kornvarer udførtes til Udlandet i 1856 2236 Tdr. og af Smør 980 Tdr., Alt til Norge.

Skibsfarten har i 1856 været: i indenlandsk Fart indgaaet 47 Fartøier af 422 1/2 Læsters Drægtighed med 188 3/4 Læsters Bestuvning, udgaaet 50 Fartøier af 481 Læsters Drægtighed med 211 1/4 Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 76 Fartøier af 984 1/2 Læsters Drægtighed med 982 1/2 Læsters Bestuvning, udgaaet 72 Fartøier af 895 3/4 Læsters Drægtighed med 128 1/4 Læsters Bestuvning.

Ved Sæby Toldsted var ved Udgangen af 1856 hjemmehørende 6 Fartøier af 20 Clstr. Drægtighed.

Told- og Skibsfartsafgifterne udgjorde i 1856: 9290 Rd., medens disse Afgifter i 1855 ikkun beløb 6579 Rd.

Af industrielle Anlæg findes en Klædefabrik, et Jernstøberi og et Kalkbrænderi.

Af Kjøbstadjorderne drive blandt Byens egne Indvaanere 2 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 8 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 32 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Sæby holdes aarlig 6 Markeder: i Februar, Marts og Mai med Heste, i Juli og October med Kram, i October med Slagtekvæg.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Dronninglund Herred. 5 Borgerrepræsentanter.

Communen eier Kirken, 1/4 af Thing- og Arresthuset for Sæby Kjøbstad og Dronninglund Herred, Skolebygningen, Fattighuset samt c. 80 Tdr. Land; dens Capitaler udgjorde i 1855: 645 Rd., Gjælden androg 13,500 Rd. Communaludgifterne udgjorde i 1854: 3497 Rd., som tilveiebragtes ved Paaligning; i 1855 paaliguedes 3580 Rd., hvilket Beløb dog ikke var tilstrækkeligt, og Communens Udgifter ville i

faa Aar stige med 50 pCt., fornemmelig fordi Skolevæsenet udkræver en omfattende Reform.

Sæby har en Borgerskole, hvorved er ansat 2 Lærere. Skolen har ingen Capital, men er legeret 2 Jordlodder, som ved Udleie aarlig indbringe c. 60 Rd.

Byen har hverken Borgervæbning eller Politicorps. Efter dens ringe Leilighed er Brandcorpset ordnet paa den simpleste Maade. Da det meest bestaaer af Sømænd, der snart ere hjemme, snart i Farten, er dets Størrelse fluctuerende. 2 Sprøiter haves.

Havnen er i en maadelig Stand. Fonds haves ikke; de faa Indtægter gaae væsentlig til Afdrag af Gjæld og Renters Betaling.

I geistlig Henseende udgjør Sæby et Pastorat for sig selv. Sognekaldets Reguleringssum er 734 Rd.

Sæby hører til Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 87de Lægd. Valgsted for Amtets 2den Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og 3 Toldassistenter. I Henseende til Postvæsenet hører Sæby under Postcontoiret i Frederikshavn.

I Byens Overformynderi indestod 1ste Januar 1856: 13,098 Rd. (1845: 2,836 Rd.)

Sæby, fordum ogsaa kaldet Mariested efter det af Kong Christiern I. 1469 stiftede Kloster, har man antaget at skylde dette Kloster sin Oprindelse; men Byen er ældre end Klostret. Den har først været en Landsby og et Fiskerleie, ligesom endnu Hals, men har siden faaet Kjøbstadprivilegier af Biskoppen af Børglum, under hvem den stod. Dette er skeet før Klostrets Stiftelse; thi allerede ved Aar 1465 nævnes i det aalborgske Papegoiegildes Bog „Oluf Jenssøn, Borgermester i Sæby"; derimod synes det rimeligt nok, at Klostrets Stiftelse kan have bidraget til denne Byes Opkomst og Tilvæxt, skjøndt den, som Daugaard bemærker i sin Klosterhistorie, aldrig blev noget Stort. Sæbys Privilegier bleve stadfæstede af Kong Frederik I. samme Dag som Thisteds, 10de August 1524, ved hvilket Brev der indrømmedes Sæbys Borgere, ligesom Thisteds, de samme Privilegier som Borgerne i Viborg. Mariested-Kloster havde paa Grund af sin sildige Anlæggelse kun en kort Tilværelse; det blev opladt af Prioren og Brødrene til Borgermester og Raad til Byens Behov i Reformationsaaret 1536 og bestod altsaa kun i 67 Aar; men Klosterkirken er endnu tilbage som Byens Sognekirke.

Foruden det at Havet, som alt anført, efterhaanden har bortskyllet den østligste Deel af Sæby, hvorom Brønde i Havet, Pæle m. M. bære tydelige Vidnesbyrd, har denne By ogsaa til forskjellige Tider lidt megen Skade ved Oversvømmelser af Sæby-Aa, som fra Sæbygaard løber med et stærkt Fald mellem høie stovbevorede Bredder langs med Byens nordlige Side ud i Kattegattet; men især staaer dog Sæbys Forfald i nøie Forbindelse med dens Havns, hvortil Indløbet opfyldtes med Sand i en Storm 1792. I den nyeste Tid har dog ogsaa denne By været i kjendelig Opkomst; Straatagene ere nu forsvundne, mange nye Bygninger opførte og den almindelige Velstand tiltaget. En særdeles hæderlig Klasse af Byens Indvaanere er Fiskerne, der efter en foreliggende Beretning fra Stedet udmærke sig ved Arbeidsomhed og Ædruelighed. En stor Støtte for dem er, at de fleste Fiskerfamilier have en Ko, nogle endog to. Fiskeriet af Helleflyndere, som her drives med megen Iver, fortjener særlig at bemærkes.

Et betydeligt Savn for denne By og dens gode Opland bliver dog altid en taalelig Havn, og disse Klager have gjenlydt, lige siden D. Atl. bemærkede, at „i Sæby er god Leilighed til Skibsfart, naar alene Havnen, som af Sand er tilstoppet og Bolværket næsten ødt, blev igien sat i god Stand." En Havn blot paa 8 Fod antages her at ville bevirke et overordentligt Opsving.

Fra Sæby er Færgefart over til Læsø (3 Mile).

Frederikshavn,

Kjøbstad i Horns Herred, beliggende paa et fladt Terrain mellem en høi tildeels skovklædt Bankerække og Havet, under 57° 27′ 1″ n. B. og 2° 2′ 35″ v. L. ved Kattgattet, $4^1/_2$ Miil fra Hjørring, $1^3/_4$ M. fra Sæby og 5 M. fra Skagen. Den langstrakte By med tildeels nye og anseelige Bygninger, Castellet Fladstrands hvide massive Taarn, de høie Bakker, der danne Baggrunden og de til Venstre liggende Hirtsholme med sine teglhængte Huse, der ligesom dukke op af Havet, gjør Situationen baade interessant og eiendommelig.

Citadellet Fladstrand, der ligger syd for Byen, er et med Grave omgivet irregulairt Værk, hvortil hører et Hornværk, og hvori er et rundt af Kampesteen opført Taarn, der ligner Nutidens Martello-Taarne. Sydligere end Citadellet ligger en Skandse ved Navn „Ny Batteri." Saavel nord for Frederikshavn som paa den $^1/_4$ Miil fra Havnen i Kattegattet beliggende Holm Deget findes ældre Batterier. I Citadellet ligger en lille Besætning, bestaaende af et Detaschement Infanteri af Aalborgs Garnison samt nogle faa Artilleristers. Commandanten boer paa Stedet.

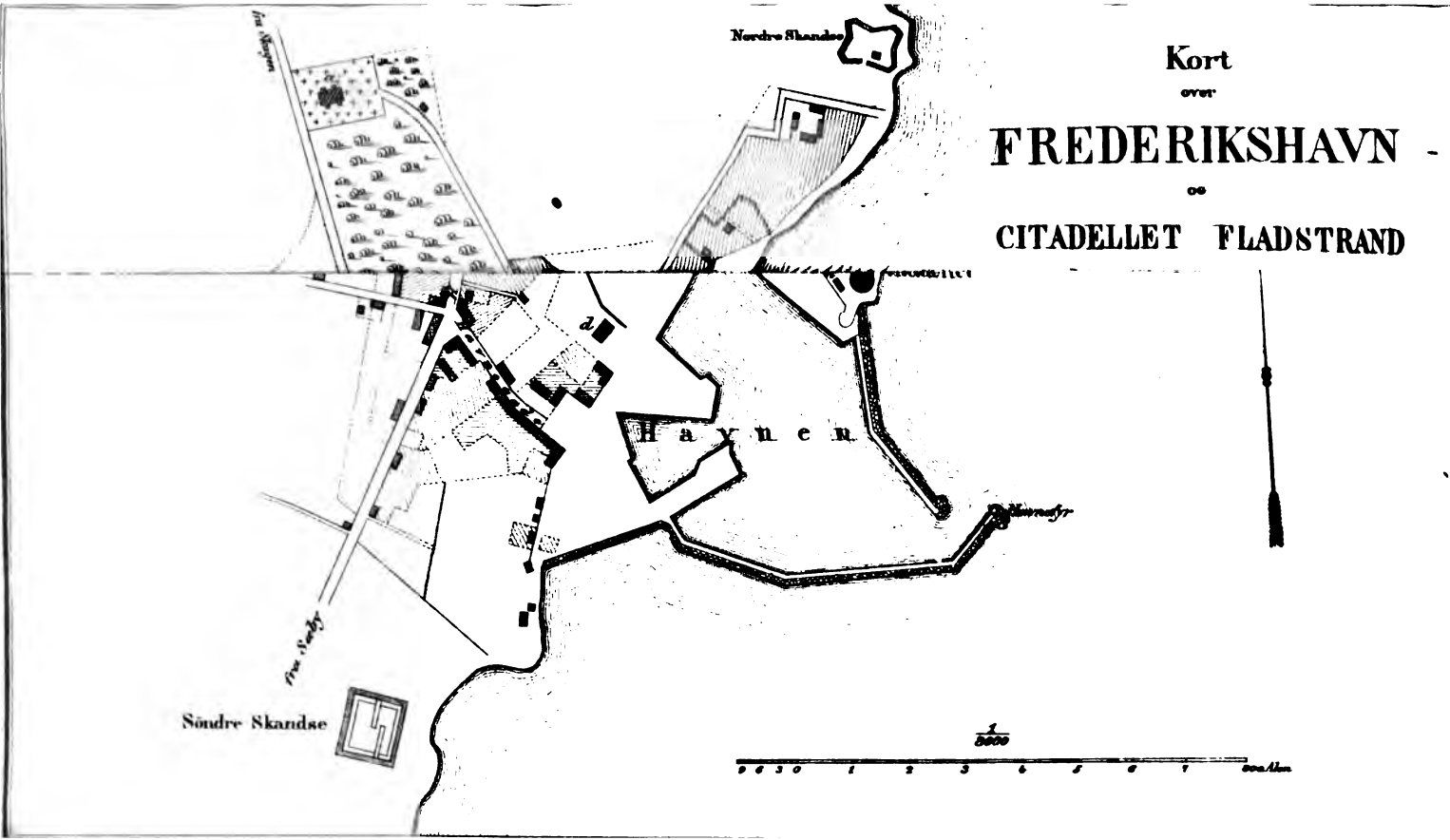
Byen har 201 brandforsikkrede Bygninger (i 1837: 158). De ere assurerede for 545,770 Rd. (30te Septbr.' 1854: 302,250 Rd., 31te Marts 1843: 188,790 Rd.) Arealet er c. 70 Tdr. Land.

Frederikshavns Kjøbstadjorder udgjøre efter Stat. Tabv., Ny Række, 5te Bind 13 Tdr. 1 Skp. 2 Alb. Htk. (efter Matriklen derimod 15 Tdr. 7 Skp. $1^1/_2$ Alb.) Til offentligt Brug, som Kirkegaard, Exerceerplads, Lystanlæg, er anvendt 10 Tdr. Land. Kjøbstadjorderne i Forening med Landdistrictet, hvorpaa tilsammen hviler 17 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. Htk., udgjør et Areal af 539 Tdr. Land.

Det med Kjøbstadcommunen forenede Landdistrict, som bestaaer af Apholmen, Koldaaen, Rimmen og nogle andre Steder, har Communalvæsen, navnlig Skole- og Fattigvæsen, fælles med Kjøbstaden, og intet særskilt Sogneforstanderskab eller anden Bestyrelse. Landdistrictets Beboere have ikke Borgerskab i Kjøbstaden og ere saaledes ikke valgberettigede ved Valg til Communalbestyrelsen. Folkemængden i Landdistrictet udgjør 83 Mennesker.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken eller Capellet, opført i Aarene 1688—90 og beliggende paa den nordlige Side af den gamle By, hvorfra den er adskilt ved et smukt lille Lystanlæg, som nu er en Snees Aar gammelt. Den er uden Taarn, med fladt Loft, smaa Vinduer (kun paa den ene Side) og som en Følge deraf mørk, og ligner i det Hele mere alt Andet end en Kirke; paa den udvendige vestlige Muur staaer Aarstallet 1773. Men denne uhyggelige Kirkebygning vil forhaabentlig snart høre til Frederikshavns Antiqviteter; thi der er paatænkt at opføre en ny Kirke, hvortil der ad forskjellige Veie indsamles Bidrag, saa at man allerede har seet sig istand til at kjøbe en Byggeplads i den nye Deel af Byen, Havneveien, en lang, lige og bred, smukt brolagt Gade med Fliser (ganske som en kjøbenhavnsk Gade), der gaaer fra det gamle Fladstrand ned til Havnen, og hvor der efterhaanden reiser sig den ene

Kort
over
FREDERIKSHAVN
og
CITADELLET FLADSTRAND
Nordre Skandse
Havnen
Søndre Skandse
1/5000
0 0 5 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Alen

THE
PUBLIC
ASTOR, LE
TILDEN FOUN
R L

smukke grundmurede Bygning efter den anden; saaledes findes her Raad- og Domhuset og Skolen.

Indvaanernes Antal var i 1855: 1467 (722 af Mdkj. og 745 af Kvkj.); i 1850: 1374; i 1845: 1332; i 1801: 463; i 1769: 670.

Byens Næring er Handel, Skibsfart og Fiskeri, ligesom ogsaa Indtægterne af de Havariister, som jevnlig ankomme dertil. Især er Handelen i stærk Opkomst siden Havnens Anlæggelse. Af de vigtigere Varer var den samlede Indførsel fra Udlandet i 1856: 1989 Tdr. Salt, 1976½ Clstr. og 79,891 Cbfd. Trælast, 12,263 Pund Bomuldsmanufacturvarer, 4662 Pd. Uldmanufacturer, 32,894 Pd. Bomuldsgarn, 21,459 Tdr. Steenkul, 129,526 Pd. Stangjern og 187,160 Pd. Ruejern. Til Udlandet udførtes i 1856: 237,867 Pd. Flesk, 64 Stk. Faar og Lam, 46 Stk. Hornkvæg, 177 Stk. Svin, 109,375 Pd. Kjød, 20,121 Pd. Ost, 685 Tdr. Raps, 1501 Tdr. Smør og 25,643 Tdr. Kornvarer.

Skibsfarten var i 1856: i indenlandsk Fart indgaaet 236 Fartøier af 2511 Læsters Drægtighed med 1816 Læster Gods, hvorhos klareredes ved Forbiseiling 444 Fartøier og expederedes 63 Dampskibe og 9 Havariskibe; udgaaet 215 Fartøier af 2610 Læsters Drægtighed med 1340 Læsters Bestuvning, hvorhos klareredes ved Forbiseiling 544 Fartøier og expederedes 32 Dampskibe og 1 Havariskib. Udenlandsk Fart indgaaet 255 Fartøier af 3025¼ Læsters Drægtighed med 2660 Læsters Bestuvning, klareredes ved Forbiseiling 524 Fartøier, expederedes 7 Dampskibe og 10 Havariskibe; udgaaet 267 Fartøier af 4277 Clstr. Drægtighed med 907¾ Læsters Bestuvning, klareredes ved Forbiseiling 424 Fartøier, expederedes 30 Dampskibe og 8 Havariskibe.

Frederikshavn er Lodsstation, og flere Lodser boe i Byen.

Ved Toldstedet var ved Udgangen af 1856 hjemmehørende 41 Fartøier af 609¼ Læsters Drægtighed.

Told- og Skibsfartsafgifterne udgjorde i 1856: 29,593 Rd., i 1855: 26,979 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes: et Bogtrykkeri, 2 Teglbrænderier, 2 Kalkværker og en Cigarfabrik.

Af Kjøbstadjorderne drive blandt Byens egne Indvaanere 1 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 2 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 57 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Frederikshavn holdes aarlig 2 Markeder: i Juli med Kram og andre Varer, i October med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Horns Herred. 6 Borgerrepræsentanter.

Communen eier: Kirken, Skolen, 4 smaa Fattighuse, ¼ af Raad- og Domhuset (de ¾ tilhøre Horns Herred), samt Contumazhuset syd for Havnen. Gjælden er c. 5500 Rd.

Communens Udgifter udgjorde 1856: 7608 Rd., tilveiebragte meest ved Paaligning; for 1857 er Budgetsummen c. 9000 Rd.

Communen har en 1 offentlig Skole med 4 Afdelinger.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Politicorps paa 24 Mand og et Brandcorps paa c. 350 Mand.

Den store og rummelige, men ved Indløbet kun lidet (ved Lavvande endog kun 10 Fod) dybe Havn, Byens største Mærkværdighed, ligesom Kilden til dens Opkomst, blev begyndt at anlægges efter den 1814 endte Krig og fuldendt 1833; den er beskyttet mod Storm og Isdrift ved murede Kampesteens-Dæmninger, og kan rumme c. 300 Skibe. Indløbet oplyses af et fast Fyr paa Havnens søndre Molehoved. Den tilhører Staten og regnes blandt Vinterhavnene af 3die Klasse (med 14—18 Fod Vand).

I geistlig Henseende udgjør Frederikshavn et eget Pastorat. Sognekaldets Reguleringssum er 699 Rd. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Frederikshavn hører til Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 86de Lægd. Valgsted for Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter og 6 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Electrisk Telegraph-Station.

I Byens Overformynderi indestod 1ste Januar 1856: 11,478 Rd. (1845: 7,777 Rd.)

I Byens Sparekasse indestod d. 1ste Juli 1857: 140,545 Rd.

Frederikshavn er en af Landets yngste Kjøbstæder. Den fik først Kjøbstadsrettigheder 1818 og ved tidligere Fladstrand (egentlig Flade-Strand, af den sydvestligere liggende Landsby Flade), hvilket Navn det hosliggende lille Citadel har beholdt, og som forøvrigt ganske passer til Stedets Beliggenhed. Fordum var Fladstrand, ligesom i en tidligere Periode Sæby og endnu Hals, en Landsby og et Fiskerleie, hvorfra den almindelige Overfart var til Norge; siden Forordn. af 31te Decbr. 1700 maatte denne By dog svare Consumtion og havde desuden andre Byrder tilfælles med Kjøbstæderne; men ved dette Aarhundredes Begyndelse var den saa ubetydelig, at den kun talte 460 Indvaanere. Byen og dens Grund tilhørte forhen Eierne af Hovedgaardene Bangsbo og Knivholt; paa den Tid, da D. Atl. udkom, eiedes den af Peder Hansen Høyer, „Indvaaner i Fladstrand," som havde kjøbt Fladstrand By og Grund 1748 af Enkefrue Arenfeld til Knivholt for c. 4000 Rd. *); Beboerne maatte tage Huusmandsfæste af Eieren. Indtil 1686 hørte Fladstrands Indvaanere til Flade Sogn, men et kgl. Reskript af d. A. bestemte, at de formedelst Veiens Længde og Besværlighed til deres rette Sognekirke maatte faae en egen Kirke; den blev fuldført og indviet 1690, og var fra først af Annex til Flade Sogn. Citadellet Fladstrand er anlagt 1712, men de tilhørende Skandser ere ældre, nemlig den nordre Skandse anlagt under Kong Frederik III. og den søndre under Christian V. 1687; $^{2}/_{8}$ Miil Nordvest for Citadellet ligger paa en Holm Redouten Deget, ogsaa anlagt 1712.

Hvad der har givet og fremdeles vil give den lille Kjøbstad Frederikshavn sin Betydning, er fremfor Alt, som ovenfor antydet, dens Havn. Dette Anlæg er af største Vigtighed, ikke blot som et godt Udstibningssted for et betydeligt Opland (jfr. Hjørring), men ogsaa som et sikkert Leie for de mange Skibe, der her kunne oppebie gunstig Vind for at seile omkring Skagen, ligesom ogsaa her søge Redning i Storm og mod Isgang. Havnen forsvares af Citadellet. Ligesom Frederikshavn allerede nu har en saare stor Betydning for hele Vendsyssel, saaledes vil denne Kjøbstad engang i Tiden, naar en Jernbane maatte komme til at udmunde her, vinde overordentligt som Tilknytningspunkt for Naborigerne til det europæiske Fastland; men det vil da blive nødvendigt baade at udvide og fordybe Havnen.

*) Det er ret interessant at anstille en Sammenligning imellem Pengenes Betydning i Midten af forrige Aarhundrede og nu. 1748 solgtes en heel By for 4000 Rd., og da s. A. en heftig Ildebrand lagde 48 Gaarde i Nykjøbing paa Mors i Aske, skjænkede Kong Frederik V. til deres Opbyggelse 2000 Rd., „som i 3 Aar bleve udbetalte; ved hvilken Hjelp Byen strax igien blev opbygget." (D. Atl. V. S. 537).

Skagen

Kort

over

Skagen By & Jorder

1858.

Skagens nye Fyrtaarn,
(opfört 1858.)

Skag

Aker

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Skagen,

Danmarks nordligste Kjøbstad, under 57° 43′ 44″ n. B. og 1° 58′ 16″ v. L., 5 Miil n. for Frederikshavn, er beliggende paa den smalle af Flyvesand næsten ganske bedækkede Ø dde, hvori den jydske Halvø løber ud imellem Skagerrak og Kattegattet. Byen bestaaer af 3 Dele: Østerby og Vesterby langs med Kattegattet og den ½ Miil længere mod Vest ved Skagerrak beliggende lille By Høien eller Gammel-Skagen; den har ingen Gader, men Husene ligge sprødte mellem Klitbanker, som beskytte dem mod Vestenvinden, der her ødelægger Alt, hvad der er udsat for dens Indvirkning. Det er forbetmeste mørke tjærede Træhuse med Straatag, næsten alle anlagte paa en lille Forhøining og til yderligere Beskyttelse mod Flyvesandet forsynede med et lavt Plankeværk i en liden Afstand fra Vinduerne. Den østre By eller Ny-Skagen har i den senere Tid modtaget Forskjønnelse ved Opførelsen af flere smukke grundmurede Bygninger med Tegltag, hvoriblandt den nye Gjæstgivergaard i Nærheden af Kirken. Forøvrigt er Byfogedboligen med sin smukke Have med høie Træer (hvorom see nedenfor) Byens interessanteste Punkt. Husenes Antal var i 1855: 305 (i 1837: 237); de vare den 30te September 1854 assurerede for 139,840 Rd. (31te Marts 1843: 100,090 Rd.) Arealet er c. 120 Tdr. Land.

Efter Stat. Tabv., Ny Række, 5te Bind har Skagen 14 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. 2½ Alb. Htk. Kjøbstadjord, hvoraf 8 Tdr. 1 Fdk. 2 Alb. hviler paa uudskiftet Hede og Sandflugtsstrækninger, som ere fælles for Kjøbstadens og Landdistrictets Beboere. Hele Skagen Sogns Tilliggende (Kjøbstaden og Landdistrictet tilsammen), hvorpaa ialt hviler 22 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. ½ Alb. Htk., udgjør derefter et Areal af 9037 Tdr. Land.

Skagens Kjøbstadcommune er forenet med et Landdistrict, som almindelig kaldes „Skagsogn" og bestaaer af Stederne Tranestedet, Karred, Lundholm, Hesselholt, Hulsig og Klarup. Landdistrictet har Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, under hvis Jurisdiction det ogsaa henhører, men er med Hensyn til Skolevæsen og Lægdsvæsen henlagt under det tilgrændsende Raabjerg Sogn. Landdistrictet har intet særskilt Sogneforstanderskab eller anden Bestyrelse, og er heller ikke repræsenteret i Kjøbstadens Communalbestyrelse eller dens særskilte Commissioner; men Communalbestyrelsen pleier i Sager, som angaae Landdistrictets særskilte Interesser, at henvende sig gjennem den i samme ansatte Sognefoged til Beboerne, som da i hver Sag enten samtlige give Møde eller sende Udvalgte til Møde med Borgerrepræsentationen. Folkemængden i Landdistrictet udgjør 65 Mennesker.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, som er ny, fuldendt og indviet 1841; Omkostningerne ved dens Bygning udredtes ved en Collect over hele Landet, ligesom ogsaa ved en Gave af 4000 Rd., som vare indbundne ved Nedlæggelsen af det dansk-lutherske Capel i London, og som Kong Christian VIII. skjenkede Byen i dette Øiemed. Den er opført efter Conferentsraad Hansens Tegning i samme Stiil som Frue Kirke og Slotskirken i Kjøbenhavn af Muursteen, og har et smukt og hyggeligt Udseende. (Om Byens

gamle Kirke, som er ødelagt af Sandflugt, see nedenfor.) Frembeles Raadhuset, Fattighuset, som rummer 8—10 Lemmer, der forpleies af Fattigkassen, og 3 Skoler, en i Vesterby, en gammel isoleret Bygning, Østerby Skole, opført 1844, ikke langt fra det gamle Fyrtaarn, med godt og rummeligt Locale, og Høiens Skole i Høien eller Gammel-Skagen, samt en lille Omgangsskole i Landsognet.

Nord for Byen ligger endvidere Skagens Fyrtaarn med Fyrinspecteurboligen, om hvilke see nedenfor.

Indvaanernes Antal var i 1855: 1451 (713 af Mdk. og 738 af Kvkj.); i 1850: 1400; i 1845: 1384; i 1801: 834; i 1769: 704.

Fiskeri og Strandingsfortjeneste er Indbyggernes Hovederhverv; Handelen er ubetydelig, da Byen næsten ganske mangler Opland; flere Indvaanere gjøre Tjeneste som Lodser. Agerbruget er kun hyerst ringe*). Medens der fra Kjøbenhavn tilføres Byen Kaffe, Thee, Sukker, Rom og andre Urtekramvarer, hidrører Forbruget af de mere voluminøse Varer næsten udelukkende fra Strandinger. Af de vigtigere Varer var den samlede Indførsel fra Udlandet i 1856: 1290 Tdr. Salt, 8850 Pd. Tobak, 923 Cbfd. Trælast, 690 Tdr. Steenkul, hjergede Skibsredskaber og Skibsvrag til en Værdi af 8470 Rd. Udførselen bestaaer kun af Fisk og enkelte strandede Sager.

Skibsfarten har i 1856 været: i indenlandsk Fart indgaaet 169 Fartøier af 451¼ Læsters Drægtighed med 337¾ Læsters Bestuvning, udgaaet 107 Fartøier af 314½ Læsters Drægtighed med 42¾ Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 1 Havariskib af 86 Læsters Drægtighed med 44 Læsters Bestuvning; udgaaet 8 Fartøier af 149 Læsters Drægtighed med 3 Læsters Bestuvning, hvorhos et Fartøi ved Forbiseiling har indtaget 4 Læster Gods.

Ved Toldstedet var ved Udgangen af 1856 hjemmehørende 8 Fartøier af 63 Læsters Drægtighed.

Told- og Skibsfartsafgifterne have i 1856 udgjort 3966 Rd.

Af industrielle Anlæg findes ingen; Huusfliden indskrænker sig næsten ene til Fiskeredskabernes Forfærdigelse.

I Skagen holdes aarlig 2 Markeder: i Juni med Kram og i September med Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver. 5 Borgerrepræsentanter.

Communen eier Kirken, Raadhuset (en gammel Bindingsværks Bygning), Fattighuset og 3 Skolebygninger, samt et Legat, det Fersleviske, paa 300 Rd., som er bestemt til Opdragelseshjælp og Klæder for fattige Skolebørn. Communaludgifterne udgjorde i 1854 til Fattigvæsenet 900 Rd. og til Skolevæsenet 560 Rd. Alle Udgifter afholdes af en efter Formue og Leilighed foretagen almindelig Repartition paa alle Indvaanerne, hvilken Ligningssum for 1854 udgjorde 2585 Rd.

---

*) Nogle enkelte smaa Landstykker, der gjødes med Affald fra Fiskeriet, saasom Sildegjælder, frembringe Byg af en overraskende Skjønhed. Den kløbrige animalske Gjødning giver nemlig ikke alene rig Næring, men binder ogsaa Sandet.

Communens 3 Skoler have hver 1 Lærer. Til Omgangsskolen antage Landsognets Beboere en Omgangslærer paa $^1/_2$ Aar med en meget ringe Løn.

Skagen har hverken Borgervæbning eller Politicorps, men et Brandcorps.

I geistlig Henseende udgjør Skagen et eget Pastorat. Præstekaldets Reguleringssum er 985 Rd.

Skagen hører til Hjørring Amtstuedistrict og Skagens Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Intet Apothek. Amtets 85de Lægd. Skagen hører til Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter og 2 Toldassistenter. I Henseende til Postvæsenet hører Skagen under Postcontoiret i Frederikshavn.

I Byens Overformynderi indestod 1ste Januar 1856: 3081 Rd. (1845: 6083 Rd.)

Navnet Skagen eller Skaven („Skaffwen"), som det ogsaa skreves i ældre Tid, kommer af det gamle Ord Skage, som betyder et Næs eller en Landstrimmel, der løber skiævt ud i Havet, hvorefter ogsaa hele den tilgrændsende Deel af Jylland kaldes i de gamle Sagaer Vendilskage*). Den første Oprindelse til denne By findes angivet i et Document af Aar 1355 (trykt i Suhms Danm. Hist. XIII. S. 828), som beretter, at en af de foregaaende Konger havde, da han engang paa Jagten der i Egnen gjæstede en Bonde „Thorkil Skarpe i Oern," skjenket denne hele Skagens Mark til Græsning for hans utæmmede Qvæg, samt at Hyrden Thronder, som vogtede det, opfandt Fiskeriet i Skagen og var den første, som byggede et Huus der paa Marken paa Thorkils Vegne, hvorpaa Flere siden byggede der paa Sammes Vegne. Hvilken af vore Konger dette har været, er uvist; Suhm formoder, at det har været Erik Glipping, og at Skagen allerede har været til i Slutningen af denne Konges Regjering, sees af Hvitfeldts Beretning, at 1284 blev „Skaffuen" plyndret og afbrændt af de Norske. Byens ældste bekjendte Privilegier ere givne af Kong Erik af Pommern. Ligesom andre smaa Kjøbstæder havde ogsaa Skagen Borgermestere og Raad, og endnu ifølge Forordn. af 28de Januar 1682 var Skagen en af de Stæder, som beholdt 1 Borgermester og 2 Raadmænd, medens Øvrigheden i flere andre nordligste Byer, som Hjørring, Thisted, Nykjøbing, indskrænkedes til en Byfoged; ogsaa havde denne By ligesom de andre Kjøbstæder her i Landet sin Latinskole indtil Reductionen af disse Skoler 1739. Skagens Marker, der omtales i ovennævnte Document, ere for længe siden næsten ganske ødelagte af Sandflugten, som har forvandlet den hele Egn til en sørgelig Ørken. Den største Ødelæggelse i denne Henseende fandt efter Olavius's Beretning i hans Beskrivelse af Skagen Sted paa almindelig Bededag 1775, „da Sandet med en heftig og forfærdelig Storm af Nordvest trængte ind paa og forbi Kirken, som hidtil havde været fri, ja ødelagde den Deel af Byens Markjord, som laae deromkring og i Nærheden," hvorved Præsten mistede baade Ager og Eng. Byens gamle Kirke, den anseelige St. Laurentii Kirke, af imposant Størrelse (den skal have været den længste Kirke i hele Vendsyssel), beliggende henved $^1/_4$ Miil Sydvest for den østlige Deel af Byen, bygget i gammel gothisk Stiil, efter Sagnet af Skotter og Hollændere, som fordum fiskede under Kysterne, og 1459 skjenket til Helligaands-Klostret i Aalborg af Kong Christiern I., blev paa Grund af Sandflugten nedlagt 1795 og er senere aldeles tilsvinet; kun Taarnet vedligeholdes endnu for Statens Regning som Sømærke, da det er af Vigtighed som det Første af Landet, der sees af de Søfarende, fra hvad Kant de end komme, et Par Miil ude i Havet. Foruden St. Laurentii Kirke havde Skagen fordum (endnu 1787, da Olavius's Skagens Beskrivelse udkom), paa Grund af Kirkens affides Beliggenhed, 2 Capeller til Gudstjeneste ved forskjellige Leiligheder, det ene i den østlige By og det andet i Hoien,

*) Ordet Vendil er maaskee beslægtet med „Vind" o: skiæv, buet, og med „Vimmel" o: krum, f. Ex. Vimmelboer, Vimmelstaft.

hvor den residerende Capellan, som tillige var Latinskolens Rector, holdt Maanedsprædiken; men de omtales der som „saa forfaldne og brøstfældige, at Folk under Tjenesten neppe uden Helbreds Tab kunne være derinde, og er intet vissere, end at de inden kort Tid falde ned." Den nuværende Kirke ligger midt i den østlige By og er, som ovenfor anført, bygget i den nyeste Tid. Sandflugtens videre Fremtrængen har man i den senere Tid søgt at dæmpe ved at beplante Sandbakkerne med Klittag og Marehalm. Hvad der meest maa overraske Enhver, der besøger Skagen, er at finde mellem Klitterne og de tildeels bevægelige Sandhøie en Blomsterhave, Frugthave og Lystskov (ved Byfogedboligen), hvori flere Sorter Træer i frodig Vækst danne en høist mærkelig Contrast til den øvrige Ørken og vidne om, hvad menneskelig Flid og Udholdenhed formaaer at udrette, uagtet Flyvesand og Vestenvind synes at lægge uoverstigelige Hindringer iveien.

Skagens Fyr, som er af saa stor Vigtighed for Omseilingen af Jylland, er allerede grundet af Kong Frederik II. 1564. Paa Afbildningen af Skagen i Resens Atlas sees Fyret at være et saakaldet Vippefyr; det vil sige: paa en stor Vippe (lig den paa de gamle Brønde paa Landet) var i den yderste Ende anbragt en Jernkurv, hvori Ilden vedligeholdtes; naar denne skulde fornyes, maatte Vippen nedlades. Det nuværende ottekantede 67 Fod høie Fyrtaarn af Grundmuur er opført under Kong Frederik V. 1747; men et nyt Fyrtaarn bliver nu bygget i florartet Stiil i nogen Afstand fra Byen længere ude paa Grenen. Dets Beliggenhed angives 57° 44′ 20″ n. Br., dets Høide til 140 Fod og dets Lysvidde til 4¼ M.

I Skagen er en Redningsstation, og det fortjener her at bemærkes, hvad en foreliggende Meddelelse beretter, at, skjønt Redningsbaaden stedse har været udmærket betjent, har der dog altid været en Skagbobaad ligesaa hurtigt ombord, ført af en eller anden af de brave og uforfærdede Skagboer. Vi skulle ved at omtale dette her tilføie en kort Skildring af Redningsstationens Apparat. Den er forsynet med 1) en Redningsbaad af egen Construction paa Vogn, stedse parat til at transporteres med Forspand; 2) et Raket-Kasteapparat i Raketten er fastgjort en smækker Trodse, som ved hiin føres ud over det forulykkede Fartøi, og hvorved de Skibbrudne blive istand til at tilhale en tykkere Line, ved Hjælp af hvilken det atter bliver muligt at hale en Redningsstol frem og tilbage mellem Skibet og Stranden; 3) et Etui med de fornødne Oplivningsinstrumenter. Det Mandskab, der er virksomst ved Redningen, gives ogsaa fortrinlig Adgang til Fortjeneste ved Ladningens Bjergning. Man regner i Gjennemsnit, at der i Skagens Distrikt forulykker 20—30 Skibe aarlig.

Endnu en Mærkelighed ved denne Danmarks øde Afkrog er det, at adskillige lærde Mænd her have første Gang seet Lyset, og at en af Nutidens mærkeligste Godseierfamilier har sin Oprindelse fra denne By. De kaldes alle efter Byen med den latinske Form af Navnet Scavenius (Skagbo). Mag. Nicolaus Scavenius, Søn af en Raadmand i Skagen, udgav 1552 paa en Udenlandsreise en Regnebog paa Dansk i Paris, og blev senere Professor i Mathematik og derpaa i Physik ved Kjøbenhavns Universitet († 1590); hans Søn Laurids Scavenius blev Biskop i Stavanger. Den theologiske Professor og senere Sjællands Biskop Dr. Laurids Mortensen Scavenius var Søn af en fattig Fisker i Skagen, hvor han var født d. 6te August 1589 († 22de Juni 1655); han blev Stamfader til en anseet Familie af samme Navn. Stifteren af den nuværende rige Godseierslægt Scavenius, Jakob Brønnum Scavenius (med hvilket Tilnavn han dimitteredes fra Aalborg Skole), var født 2den April 1751 i Skagen, hvor hans Fader Peder Brønnum var Handelsmand; efter at have samlet sig betydelig Formue som Factor i Bengalen, kjøbte han Gjorslev med flere andre Godser i Sjælland samt Klintholm paa Møen, og døde som Etatsraad d. 20de Juni 1820; ovennævnte Godser, ligesom ogsaa siden 1838 Basnæs, eies nu af hans Familie (jfr. S. 355, 426, 492).

Lundholm i Skagen Sogn var en befæstet Borg, som havde tilhørt Niels Bugge og som Dronning Margrethe 1396 kjøbte af hans Arvinger; 1667 var det endnu en Ladegaard (Suhms Danm. Histb. XIV. S. 334, Olavius S. 5, 80).

Over Skagens Kjøbstad og Sogn haves ovennævnte Beskrivelse af O. Olavius, Kjøbenhavn 1787.

Horns Herred,

det nordligste i Jylland, omgivet af Kattegattet, Skagerrak, Dronninglund og Vennebjerg Herreder. Foruden Nørre-Jyllands nordligste Deel hører til Herredet de smaae Øer Hirtsholmene, samt de endnu mindre Deget, Kølpen og Tyvholm, alle i Kattegattet. Den Spids, i hvilken Herredet løber ud mod Nord, bestaaer for den allerstørste Deel af Flyvesand, ligesom Flyvesand ogsaa dækker hele Kysten mod Skagerrak, enkeltviis ogsaa mod Kattegattet. Store Kjærstrækninger samt langstrakte Plainer af sandmuldede Jorder slutte sig til Flyvesandet. Sydlig i Sognet hæver sig en Høidestrækning af lyngklædte Bakker med enkelte Skovpartier, gjennembraget af Aaløb og leermuldede Lavninger. Fladeindholdet udgjør omtrent 10 □ M. Htk. 2016 Tdr. A. og E., 6 Tdr. Skf. og 34 Tdr. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 13,698, hvoraf 2918 i Kjøbstæderne Skagen og Frederikshavn. I geistlig Henseende danne Horns og Vennebjerg Herreder eet Provsti.

Raabjerg Sogn omgivet af Tversted, Mosbjerg og Elling S. samt Kattegattet, Skagens S. og Skagerrak. Kirken, i Sognets Midte, $3^1/_4$ M. n. n. v. for Frederikshavn og $2^1/_4$ M. s. v. for Skagen. Arealet, 16,517 Tdr. Land, er mod Nord og Vest fornemmelig Flyvesand, mod Syd Mose og Kjær (Raabjerg Mose); kun $^1/_{12}$ af Arealet er opdyrket Land, $^9/_{12}$ er Flyvesand, $^2/_{12}$ Hede, Kjær og Mose. Gaarbo-Sø, den største i Amtet, $2^1/_2$ Miil i Omkreds, ligger paa Grændsen af dette og Tversted Sogn. Den er temmelig rig paa Fisk, især Aal, og paa nogle Steder saa lavvandet, at man kan vade igjennem den, formodentlig formedelst Sandflugt i Bunden. Den har Udløb gjennem Knasborg-Aa, der midt igjennem Sognet med østlig Løb flyder i Kattegattet. Nord for denne Indsø ere 2de mindre Indsøer, Raabjerg og Trold-Søer. Htk. $97^5/_8$ Td. A. og E. og $^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Raabjerg Kirke, hvorved ligger Præstegaarden og et Par Steder, tilsammen kaldet Raabjerg By; Fiskerleiet Aalbæk med Kro; følgende Grupper af Gaarde og Huse, der formedelst deres spredte Beliggenhed egentlig ikke kunne kaldes Byer: Kandestederne, Rennerød, Gaihede, Starholm med Vindmølle, Havkjær, Bunken, Løbskovvad. med 2de Vindmøller, Sovkrog med Vindmølle, Klitlunde med Skole, Kyllesbæk, Hvidmose, Fage eller Kornfage, Gaarbo, Hvims, Knasborg, Nørre-Sørig, Sønder-Sørig, Uggerholt og Skiveren; Gaardene Trolborg, Løth, Lyngshede, Jennet, Rimmen og Rød. Ialt i Sognet 33 G. og c. 150 H.

Indvaanere: 1011. Omtrent to Trediedele af Sognets Beboere leve for Størstedelen af Fiskeri; meget faa producere selv det fornødne Brødkorn. I Høsttiden leie de sig ud til Arbeide paa de større Gaarde indtil langt syd for Hjørring; een Mand tjener i den Tid 14—16 Rd.

Endeel Tørv afsættes i Skagen, nærmest af de Beboere, der ikke drive Fiskeri. Baad og Bakker ere de almindeligste Fiskeredskaber. Fornemmelig fanges Flynder, dog ogsaa Torsk og Kuller, og til visse Tider af Aaret Makrel og Sild. Hvad der kan undværes, afsættes til de nærmeste Kjøbstæder, og endeel afhentes med Baade til Sverrig. Bævning er Fruentimmernes Hovedbeskjæftigelse, naar de kunne være frie for at gaae til Stranden. Endeel Bistader haves, og Honningen forarbeides til Mjød.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Skagens Lægedistrict; 1ste Vgkds. Tilligemed Skagens Landsogn Amtets 2det Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 2 Bønder i Sognet. Præstekaldets Reguleringssum er 665 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, hvoraf dog kun 18 Tdr. Land Ager og 30 Tdr. Land Eng. Foruden en fast Skole i Klitlunde 5 Omgangsskoler.

Raabjerg Kirke er en aflang Bygning i sædvanlig Husstil, uden Taarn og Hvælvinger, med almindeligt Træloft, opført deels af Muursteen, deels af Bindingsværk, og saare simpelt indrettet. Her findes fra den katholske Tid en Altertavle af Billedhuggerarbeide, der synes at have været et Kunstproduct; som saadant omtales den ogsaa i Danske Atlas.

Den nordlige Deel af Raabjerg Sogn tilligemed den større Deel af Skagens Sogn danner en næsten sammenhængende Flyvesandsørken, der mod Vest begrændses af Skagerrak, mod Øst af Kattegattet. Det er om denne øde og vilde Egn, at Conferentsraad Brinck-Seidelin i Beskrivelsen over Hjørring Amt yttrer sig saaledes: „Man vandre paa Strandbredden, som fører til Skagen! Fra den 3 Mile lange Kyst seer man kun tilvenstre det store Ocean, som ruller sine store Bølger op for vor Fod, og tilhøire de hvide Bakker, hvor Vinden piber i det lange, blaalige Klittag; ikke en eneste Hytte, ikke en eneste Plovfure vidner om, at Mennesker bre i disse Egne. Ak nei! Døden har her trykt sit Stempel paa mangen stakkels Somand, medens hans Kone og Venner hjemme talte Dagene til hans Hjemkomst; thi Vrag ligger ved Vrag paa den øde Kyst, og kun skrigende Maager kredse sig om de sorte Stavne, som halvt ere nedborede i Sand. Vil man, længselsfuld efter kjærere Gjenstande, gjennem Klittag og Marhalm, trænge sig op paa Klittens Ryg, da seer man øste Strækninger af sneehvide Miler, der, uhyre i Omfang, kneise i sørgelig Pragt. Ikke er det den snart hensmeltende Vintersnee, der dækker disse Flader; nei! Foraaret vil ei smykke dem med et eneste Græsstraa, og deres Beplantning overskrider Menneskekraft. Møder jeg da endelig en Fisker og vil opmuntre mig ved Samtale med ham, da gyser jeg ved at bemærke hans Længsel efter Skibbrud og Vrag, eller jeg dybt maa røres ved Fortællingen om de sørgelige Tildragelser, disse Kyster have været Vidne til."

Fra Fiskerleiet Aalbæk, der har talrige og velbyggede Huse, drives Fangsten af de saakaldte Frederikshavns eller Fladstrands Østers. Bankerne, der tilhøre Kronen og ere bortforpagtede (foruden en Pengeafgift mod et Deputat af 30 Tdr. aarlig til Kongen), strække sig langs Kysten fra Skagen ned mod Hirtsholmene i en Afstand fra Land af $^1/_2$ til $1^1/_2$ Miil. Fangsten, der skeer med Skrabere, hvorved de løsnes, og Garn, i hvilke de tages op, foretages fornemmelig i Efteraars- og Foraarsmaanederne. Den bliver især besværlig derved, at de temmelig store Fartøier maae sættes høit op paa Landet hver Aften og igjen bringes i Søen om Morgenen. Forpagterne af Bankerne have Accord med Fiskerne for hvert Hundrede Østers, de levere.

Ved Aalbæks Kro er et Skifteted for Posten mellem Frederikshavn og Skagen.

Tversted Sogn omgivet af Annexet Vindsley, Mosbjerg og Raabjerg S. samt Vennebjerg H. og Skagerrak. Kirken, i Sognets vestlige Deel, $2^1/_2$ M. n. o. for Hjørring og $3^1/_2$ M. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 10,808 Tdr. Land, er temmelig jevnt med Flyvesandstrækninger mod Nord langs Stranden og den større østlige Deel opfyldt af

Moſe og Kjærſtrækninger (Sørigs-, Steenbæk- og Ko-Moſen). En Række tilgroede Klitbakker kaldes Rimmerne og ere ſienſynligen den tidligſte Dannelſe. Sognets Sydgrændſe, Tverſted-Aa, har tidligere været en Fjord, ſom gik ind fra Veſterhavet; Uggerby-Aa ſkjærer Sognets nordvestligſte Hjørne. Jordsmonnet er ſandmuldet med Underlag af Sand og paa enkelte Steder af ſtift Leer. Gaarbo-Sø ligger mellem dette og Raabjerg S. Htk. 149⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Tverſted Kirke, hvorved Præſtegaard og Skole; Byerne Øſter-Tverſted med Kro, Veſter-Tverſted, Tverſted Torp med Vand- og Vindmølle, og Diget; Veſter- og Øſter-Klit, Horsnab og Altona ere Benævnelſer for ſtørre Strækninger af ſpredte Beboelſer; Hovedgaarden Nørre-Elkjær, 31 Tdr. Htk. og 2200 Tdr. Land, hvoraf 450 Tdr. Agerland, 100 Tdr. Eng, 700 Tdr. Moſe og Kjær, 950 Tdr. Hede (9 Huſe med tilſammen 2⅑ Td. Htk., 12 Afbyggerſteder paa Gaardens Mark, Uggerby Sogns Konge- og Kirke-Korntiende, Tverſted Sogns Kirke-Korntiende, paa Gaarden et Brændeviinsbrænderi ſamt ved denne en Vindmølle); de mindre Gaarde Skram, Slynge, Sørig og Tuen. Ialt i Sognet 54 G. og omtrent 100 H., hvoraf 12 G. og c. 50 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 933. Foruden Agerdyrkning giver Søen endeel Erhverv, deels ved Strandinger, deels ved Fiſkeri. Dette drives meeſt ved Ved, og fanges Rødſpætter og Torſk ſamt Makrel og Hvidlinger. Bioolen er i god Gang og Afſætningen af dens Producter let og fordeelagtig. Ved Nørre-Elkjær drives, ſom anført, et Brændeviinsbrænderi.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtſtuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 4de Lægd. I Forening med Annexet Uggerby i Vennebjerg H. een Commune. Kirken tilhører Eieren af Nørre-Elkjær. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1223 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 400 Tdr. Land, Htk. 6 Tdr.

Tverſted Kirke er opført af huggen Granit, uden Taarn og Hvælvinger; den har tidligere været mindre, men er forøget med en Tilbygning ved den veſtre Ende.

Hovedgaarden Nørre-Elkjær, Jyllands nordligſte Herregaard med en anſelig Have, er opført af Bindingsværk udmuret med brændte Muurſteen, med Undtagelſe af en grundmuret Meieribygning, der er opført i den ſenere Tid. Borggaarden er omgivet med Grave, hvori findes et ſtærkt Kildevæld. Naar den fra først er anlagt, vides ikke, men den tilhørte i det 17de Aarhundrede Familierne Lunge og Ramel; blandt de ældre Eiere nævner Danſte Atlas Familien Brockdorff, Holck og Beck.

Imellem Klitterne i den nordoſtlige Deel af Sognet er af Kammerherre Riegels anlagt en Plantage, meeſt af Naaletræer, ſom har god Fremgang.

Bindslev Sogn, Annex til Tverſted, omgivet af dette og Mosbjerg Sogne ſamt Vennebjerg Herred. Kirken, noget veſtlig i Sognet, c. 2 M. n. o. for Hjørring og 3 M. v. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 6055 Tdr. Land, er temmelig jevnt, har endeel ſide Eng- og Kjærſtrækninger og er i n. v. og ſ. o. gjennemſkaaret af Uggerby-Aa. Jordsmonnet er ſandmuldet, paa enkelte Steder endog af fortrinlig Bonitet, med hvidt Sand og Leer i Underlaget. Htk. 195⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Bindslev Kirke; Byerne Nørre-Bindslev,

Sønder-Bindslev med Skole og et Teglværk; Hovedgaarden Steensbæk med Teglværk og Vindmølle, 22 Tdr. Htk.; Hellebjerg, Aaskoven, Ejaas eller Egaas, Mogensbæk, Hesselbæk, Øster- og Vester-Troensmark ere mindre Samlinger af Beboelser; Gaardene Kokled, Søttrup, Holte, Hedegaard, Aagaardene (4 G.); Vandmøllen Nørre-Mølle. Ialt i Sognet 57 G. og omtrent 100 H., hvoraf 19 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 931. Agerbrug er Hovederhvervet. Af industrielle Anlæg mærkes det ovennævnte Teglværk; ellers intet særligt Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 3die Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Bindslev Kirke er af en blandt denne Egns Kirker ualmindelig Størrelse, men forresten uden nogen særegen Mærkelighed.

Hovedgaarden Steensbæk vides allerede at have existeret i Midten af det 16de Aarhundrede. Bygningerne ere af Bindingsværk. Den har en anselig Have med store Alleer, en Sjeldenhed i denne Egn. Blandt denne Gaards Eiere mærkes Geheimeraad og Elefantridder Christian Ludv. v. Plessen († 1752).

Mosbjerg Sogn omgivet af Annexet Hørmested, Tolne, Elling, Raabjerg, Tversted og Bindslev Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken, paa Sognets Sydvestside, c. $2^1/_4$ M. v. n. v. for Frederikshavn og lige saa langt o. n. o. for Hjørring. Arealet, c. 6924 Tdr. Land, er for Størstedelen lavtliggende, kun med nogle Bakkestrøg mod Syd. Ved Eskjær ligger en lille Skov, den nordligste i Jylland; da den er høitliggende, ere Træerne lave, krogede og mosgroede. Sognet har vidtløftige Kjær med Overlag af Muld og tæt Sammenvæxt af Planter. Agerjorden er for største Delen muldsandet. Uggerby-Aa gjennemskjærer Sognets vestlige Deel. Et Sted kaldes Møgelhavn, hvortil der i Oldtiden har været Indseiling fra den Fjord, som fra Tversted gik ind fra Vesterhavet; der er i Mands Minde fundet et Skib i Mosen. Htk. $171^1/_8$ Td. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Mosbjerg med Kirken, lidt syd for Byen, Præstegaard, Skole og Kro, Maastrup med 2 Teglværker, Vogn med Skole, Graarup (2 G. og 1 H.), Stenderup (1 G. og 8 H.); Hovedgaarden Eskjær med Vindmølle, 12 Tdr. Htk. og 1018 Tdr. Land, hvoraf 300 Tdr. Ager, 57 Tdr. Eng, 50 Tdr. Skov, 70 Tdr. Mose, 570 Tdr. uopdyrket; Gaardene Øster- og Vester-Blæsbjerg med Skole, Nørre-Møllegaard med Vindmølle, Nørre-Vestergaard, Terkels, Vare, Brødte, Søndergaard, Kubbelhede, Vihr, Abelgaard, Bjørnager med Teglværk, Storgaard, Hvirup, Ballehede, Lakhjem, Langager og Norkap; nogle Huse kaldet Kjæret. Ialt i Sognet 52 G. og omtrent 100 H., hvoraf 23 G. og 75 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 811. Jordbrug er Hovederhvervet. Endeel af Beboerne afsætte Tørv. I Sognet findes 3 Teglbrænderier og 3 Pottemagerier. Bistader ere almindelige og god Afsætning gives paa Vox og Honning.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 7de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Hørmested

een Commune. Kirken tilhører omtrent Halvdelen af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 920 Rd. Præstegaardens Areal er 140 Tdr. Land, hvoraf c. 70—80 Tdr. Land Ager og Eng, Htk. 6 Tdr. 2 Skp.

Mosbjerg Kirke er taarnløs, uden nogen Mærkelighed i Bygningsform og uden Mindesmærker; kun Choret er hvælvet; den øvrige Deel af Kirken har Brædheloft.

Hovedgaarden Eskjær tilhørte i det 17de Aarhundrede Familierne Lunge og Rosenkrands. Den tilhørte senere Eiler Eilersen Holm († 1705), hvis Donationer findes anførte i Hofmans Fundatser IV. S. 346 flg.; han eiede ogsaa Høgholt i Hørmested Sogn og kaldes i Bircherods Dagb.: (S 485) „en af de allerrigeste Mænd i Landet." Gaardens Bygninger frembyde Intet af historisk eller antiqvarisk Interesse; den har endnu Grave, endog om Haven, men de ere næsten tilgroede.

Hørmested Sogn, Annex til Mosbjerg, omgivet af dette S., Tolne, Skjærum og Lendum Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken, midt i Sognet, 2 M. ø. for Hjørring og $2^1/_4$ M. v. for Frederikshavn. Arealet, c. 6902 Tdr. Land, med betydelige Hedestrækninger, hører til Hjørring Amts Høiland, og er paa hele Vestgrændsen omflydt af Uggerby-Aa. I Jordblandingen er Sandet fremherskende; dog findes i den sydlige og østlige Deel adskillige Pletter dyb Leer. Flere Smaaskove findes i Sognet. Den nordlige Deel af samme passeres af Landeveien mellem Frederikshavn og Hjørring. Htk. $181^7/_8$ Td. A. og E. og $4^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Hørmested Kirke, eenligt beliggende; ingen egentlige Landsbyer, da de ældre Byer alle ere udflyttede; Hovedgaarden Høgholt med Vandmølle, 23 Tdr. Htk.; Gaardene Vestermark, Vestertved, Korsentved, Laben, Gravensteen, Korsholte med Vandmølle, Studsholt, Nygaard, Birket, Møien, Volstrup, Rammelhøi, Bakken, Holtet, Nørregaard, Lilleholt, Tislum (6 G. og 28 H.) med Vandmølle, Skreiborg, Engsig, Engved, Mailund, Lille-Høgholt, Ingvad, Blæsdal, Grimshave, Steenbæk (3 G.), Søndergaarde (2 G.), Neistskov, Neitsgaard; tvende Samlinger af Huse Bunken og Skræderdal; Hørmested Skole, eenligt beliggende s. o. for Kirken; Hørmested Kro ved Landeveien. Ialt i Sognet 43 G. og 70 H.

Indvaanere: 818. Agerbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes et Teglbrænderi og et Pottemageri. I Slutningen af September afholdes ved Hørmested Kro et Marked for Heste, Kvæg, Fisk og Trævarer.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 18de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hørmested Kirke er opført af tilhugne Kampesteen, uden Taarn og Hvælvinger. En Begravelse tilbygget Kirken i Begyndelsen af forrige Aarhundrede af Eiler Eilersen Holm, Eier af Høgholt m. m., vil nu med ministeriel Tilladelse blive ombannet til et Vaabenhuus.

Hovedgaarden Høgholt, en gammel grundmuret Bygning, har Navn efter den adelige Familie Høg, som formodentlig har oprettet og bygget denne. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede tilhørte den Eiler Eilersen Holm, som ogsaa eiede Eskjær i Mosbjerg Sogn, og ligger begravet i den af ham indrettede Begravelse i Hørmested Kirke tilligemed sine to Fruer og sin Svigersøn Justitsraad Jespersen, den næste Eier af Høgholt.

Elling Sogn omgivet af Annexsognet Tolne, Flade, Aasted, Mosbjerg og Raabjerg S. samt Kattegattet. Kirken, i Sognets sydøstlige Udkant, 1/2 M. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 11,440 Tdr. Land, er i det Hele jevnt og Agerjorden af afvexlende sandet og leret Beskaffenhed. Jerup og Elling Moser, der i 1/2 Miils Afstand fra Kattegattet danne Sognets vestlige Deel, frembyde i deres Dannelsesmaade flere usædvanlige Forhold og ere især mærkværdige formedelst de Sandrygge (Rimmer), som gjennemskjære dem og adskille samt indeslutte lange og smalle Mosepartier (Dopper). Ogsaa gjennem den høiere Deel, der ligger mellem Mosen og Kattegattet, strække sig Sandrimmer. Den sydlige Deel af Sognet gjennemstrømmes af Elling-Aa. Ved Herregaarden Leerbæk, syd for Aaen, findes en Skov, som i Amtsbeskrivelsen angives til 129 Tdr. Land. Htk. 253 1/2 Td. A. og E. og 9 1/2 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Elling, ved Elling-Aa, med Kirke, Præstegaard og Skole, Strandby med Skole, Jerup med Skole, Neipstjært (meget spredt beliggende) med Biskole; flere spredt liggende Gaarde og Huse have fælles Benævnelse, saasom Sortkjær med Biskole, Bratten med Biskole, Mosen eller Mosegaardene, Holmen eller Østerholmene, Heden, Nørtved, Tolshave, Aastederne; Hovedgaardene Leerbæk, 24 Tdr. Htk., Bannerslund, 13 Tdr. Htk., Ellinggaard, 8 Tdr. Htk.; Gaardene Mariendal med Vandmølle, Kragskov, Skreppenhøi, Nielstrup, Rimmen, Skjelved, Leengaard, Engen, Petersborg, Raasig, Vindbæk, Follengaard, Kraghave, Klitten og Fredborg; en Vandmølle tæt syd for Jerup. Ialt i Sognet 86 G. og omtrent 140 H.

Indvaanere: 1565. Jordbrug er Hovederhvervet. Endeel af Beboerne drive lidt Fiskeri, men dog meest til eget Forbrug.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 1ste Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Tolne een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 916 Rd. Præstegaarden har 2 1/4 Td. Htk.

Elling Kirke er bygget af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Ellinggaard tilhørte allerede i Midten af det 15de Aarhundrede Familien Gyldenstjerne og har senere havt forskjellige adelige Eiere, deriblandt i Midten af det 17de Aarhundrede Admiral Henrik Bjelke og noget længere hen i samme Aarhundrede Eiler Banner, der af en Bondegaard Ellinglund oprettede en Hovedgaard, som han efter sig kaldte Bannerslund. Begge Gaarde kom senere til Conferentsraad og Stiftamtmand Jørgen Bilde († 1736), og efter ham til hans Svigerson Schack Biskinghof Greve af Holk, hvilke ogsaa eiede Lengsholm, Braa og flere Herregaarde.

Ogsaa Hovedgaarden Leerbæk, beliggende ved Frederikshavns Landevei, knap 1/4 Miil fra Kattegattet, synes i Midten af det 15de Aarhundrede at have været til som en Brydiegaard (Avlsgaard) og tilhørte Familien Gyldenstjerne. Af senere Eiere mærkes Familierne Rodtsteen og Arenfeld.

Tolne Sogn, Annex til Ellinge, omgivet af dette S., Mosbjerg, Hørmested, Skjærum og Aasted S. Kirken, paa Sognets Vestside, 2 M. M. v. for Frederikshavn og 2 1/2 M. ø. for Hjørring. Arealet, 4787 Tdr. Land, er høitliggende; Boelhøi (Baalhøi) i Sognets Midte er c. 276 Fod. Den østlige Deel af Sognet har fortrinlige Jorder. Agrenes Overlag er sort og dyb Muld med Leer-Underlag; mod Vest ere Jorderne

mere sandede og Bakkerne bevoxede med Lyng. Landeveien fra Frederikshavn til Hjørring passerer Sognets Sydvestside. Htk. 123⅛ Tdr. A. og E. og 3⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Tolne med Kirke og Skole (lidt sydvestlig for Byen), Overgetved med Skole; Pinkrogen, Styrbæk og Bremsholt ere adspredt liggende Samlinger af Beboelser; Hovedgaarden Skaarupgaard, 14 Tdr. Htk. og 650 Tdr. Land, hvoraf 391 Tdr. Ager, 39 Tdr. Eng, 16 Tdr. Skov og 143 Tdr. Hede (7 Tdr. Fæstegods, et Kalkbrænderi); Gaardene Nørgaard, Bøsholt, Bakken, Holmen, Eliseholm, Kraghede, Nygaard med Teglværk og Vandmølle, Dalgaard, Mølhede m. fl. Ialt i Sognet 41 G. og 60 H., hvoraf 23 G. og næsten alle Husene udenfor Byerne.

Indvaanere: 521. Intet særegent Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 14de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Skaarupgaard har 3 Berggaards- og 3 Ladegaardsbygninger i almindelig jydsk Stiil i een Etage, var allerede til 1520 og er til forskjellige Tider ombygget. I det 17de Aarhundrede blev Gaarden betydelig udvidet, idet daværende Eier, Capitain Orning, underlagde den en Gaards og en Byes Jorder, og forat Præsten ikke skulde finde sig forurettet, gjorde han en Bestemmelse, saalydende: „Forat Præsten skal takke mig godt, skal han, da jeg har nedlagt Leerbjerg Gaard og Huusby, aarlig have af Skaarupgaards Eier 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 4 Tdr. Havre," hvilket endnu oppebæres af Præsten. Senere blev Godset bortsolgt, og den nævnes i D. Atl. som en uprivilegeret Gaard, der paa den Tid var forenet med Leerbæk.

Lendum Sogn, Annex til Thorslev S. i Dronninglund H., omgivet af dette Herred, Flade, Skjærum og Hørmested Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken, henimod Sognets Nordside, c. 2 M. s. v. for Frederikshavn og 2½ M. o. s. o. for Hjørring. Arealet, 4649 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, af middelgod, temmelig sandholdig Bonitet. Htk. 150⅝ Td. A. og E. og 3¼ Tdr. Mst.

I Sognet: Byen Lendum (næsten ganske udflyttet) med Kirke og Skole; Hovedgaarden Lengsholm, 22 Tdr. Htk. og 760 Tdr. Land, hvoraf 400 Tdr. Ager, 100 Tdr. Eng, 150 Tdr. Hede og 110 Tdr. Mose og Kjær (en Vindmølle og et Teglværk); den øvrige Deel af Sognet bestaaer af følgende Gaarde og Steder, der ikke ligge i sluttede Byer: Buurholt, Diget, Ulsig, Rødkjær, Hvidborg, Fælledet, Skovgaard, Nørregaard, Steenhede, Albæk, Hvidet, Damsgaard, Boleie, Foldsted, Ringsholt, Bollund, Hengborg, Brødled, Stokbro, Trolbkjær, Mikkelstrup, Drutten, Bjerget, Grimsbygaard, Bakken, Miilbakken, Bøien, Svampen (3 G.), Bredmose (2 G.), Kringelmose, Cortsesgaard, Svensken og Topholt. Ialt i Sognet 52 G. og omtrent 80 H.

Indvaanere: 722. Agerbrug er næsten udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 20de Lægd. Sognet danner i Forening med Hovedsognet Thorslev een Commune.

Lendum Kirke er opført af Muursteen, uden Taarn, og har en smuk malet Altertavle.

Hovedgaarden Lengsholm er af ældgammel Oprindelse og siges i Sagnet fra først af at være bygget af en Høvding Leng8, hvis Grav endnu vises i en nærliggende Skov. Hans Broder Kuus skal have bygget en anden Gaard der i Nærheden kaldet Kuusgaard, men da den Førstes Bygning var større og fastere end den Sidstes, kom Brødrene derover i Trætte og dræbte hinanden. Ved 1320 skal Lengsholm have været beboet af en Frue, om hvem der fortælles, at da hun havde en Trætte om en stor Mark Vest for Gaarden og tvivlede om Sagens Udfald, udvirkede hun ved et Forlig, at hun maatte besaae Jorden endnu engang og nyde Afgrøden, da Modparten derefter skulde eie Marken. Hun besaaede da Jorden med Olden, hvorefter opvoxede en mægtig Skov; Modparten erkjendte sig ført bag Lyset og indgik et andet Forlig. I Danske Atlas siges Skoven at staae endnu 1769. Nu er den forlængst nedhugget, men en senere Eier har ved Gaarden plantet en lille Lyststov. Lengsholm tilhørte i c. 300 Aar (15de—18de Aarhundrede) Familien Rodtsteen; fra denne kom den ved Ida Rodtsteen til hendes Mand Conferentsraad og Stiftamtmand i Aalborg Jørgen Bille; deres Datter Kirstine Birgitte Bille bragte den atter ved Giftermaal til Schack Vittinghof Greve af Holk, og dette Ægtepar eiede Gaarden, da D. Atl. udkom. 1796 tilhørte den Major v. Penich.

Aasted Sogn omgivet af Annexet Skjærum samt Tolne, Elling, Flade og Gjærum Sogne. Kirken, midt i Sognet, 1 M. v. s. v. for Frederikshavn og 2 M. n. n. v. for Sæby. Arealet, 7075 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, men efter denne Beliggenhed forholdsviis frugtbart, dog med bethydelige Hedebakker. Elling-Aa omgiver Sognet mod Nord og Vest og optager en mindre Aa, der løber forbi Kirkebyen og rimeligviis har givet denne Navn. Landeveien fra Frederikshavn til Hjørring passerer Sognet. Htk. 262 Tdr. A. og E. og 4 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Aasted med Kirke, Præstegaard, Skole og Vandmølle, Favrholt, Meiling og Kvissel, Reberholt med Skole ved Gaarden af samme Navn, og Bækman (Bækmae); Hovedgaarden Skjørtholt, nu deelt i 2 mindre Gaarde; samt endvidere Vasen (2 G.), Fuglsang (2 G.), Grønlundsstederne (3 G. og 1 H.), Store-Haabendal (2 G.), Store- og Lille-Bude (2 G.), Torrildshave (2 G.), Nørre-Steenhave (2 G.); de enkelte Gaarde Hedeaas, Ravnsholt, Guldbækskjær, Gjedsig, Krogen, Lille-Haabendal, Veien, Ravnshøi m. fl.; Lindet Vandmølle, Fuglsang Vandmølle. Ialt i Sognet 67 G. og 70 H., hvoraf 32 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 932. Jordbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 23de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Skjærum een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1009 Rd. Præstegaardens Areal er 100 Tdr. Land, hvoraf 70 Tdr. Ager, Resten Hede.

Aasted Kirke, i den katholske Tid kaldet St. Nicolai Kirke, har Taarn, men ikke Hvælvinger. Et Gravcapel for Familien Arenfeld er tilbygget Kirken 1695, hvilket det nu er tilladt Kirkeeieren at nedbryde, da Familien ikke vedligeholder det.

Skjørtholt eller Skjørholt nævnes i D. Atl. som ucomplet Hovedgaard, og har rimeligviis aldrig været complet.

Skjærum Sogn, Annex til Aasted, omgivet af dette S., Tolne, Hørmested og Lendum S. Kirken, paa Sognets Østside, c. 1½ M.

v. s. v. for Frederikshavn og 3 M. o. s. o. for Hjørring. Arealet, 3334 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende. Jordblandingen er vel mindre sandet end de omliggende Sogne, men død og kold paa enkelte Steder og fid paa andre. Elling-Aa, her kaldet Skjærum-Aa, skiller Sognet for Størstedelen fra Aasted S. Htk. 98⅛ Td. A. og E. og ¼ Td. Mft.

I Sognet: Byerne Øster-Skjærum med Kirke og Skole, og Vester-Skjærum, Trygderup; Hovedgaarden Eget, 14 Tdr. Htk. og 471 Tdr. Land, hvoraf 304 Tdr. Ager, 40 Tdr. Eng, 7 Tdr. Mose, 120 Tdr. uopdyrket; Studstrupgaarde (2 G.); Gaardene Bakken, Vestergaard, Vognsbæk (2 G.), Spindelund, Studsbjerg og Dybro, Ørnhøi, Stokholm, Slutsig m. fl. Ialt i Sognet 27 G. og 36 H., hvoraf 21 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 354. Avlsbrug er det Alt overveiende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 19de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Skjærum Kirke, i den katholske Tid kaldet St. Jørgens Kirke, er bygget af Kampesteen, uden Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Eget eller Jeget er af meget gammel Oprindelse. Dette sees af en Jens Vangs Proces 1478, hvori Mads Orne nævnes at have arvet Gaarden efter sine Forældre, som før ham havde havt Hævd paa samme i over 100 Aar; endvidere af 2 udhugne, drevne og forgyldte Vaabenskjolde med Familierne Ornings og Galskjøts Vaaben, samt en forgyldt Ligkisteplade med Inscription, som viser, at den har været anbragt over Villum Orning til Jeget, † 24de April 1602. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard den aalborgske Biskop Christoffer Mumme, som, førend han blev Biskop, havde været Sognepræst for Aasted og Skjærum Menigheder i 34 Aar. Vaaningshuset er for faa Aar siden af nyt opbygget, 2 Etager Grundmuur.

I D. Atl. ommeldes, at der ved Studsbjerg er en Høi og der oven i en Kilde, kaldet Hellig-Kilde, „som før paa Sundhedens Vegne har haft megen Søgning." I et nyere Skrift („Reise gjennem Danmark" af Maria Bojesen) ommeldes en Kilde i Sognet, til hvilken der endnu skeer mange Valfarter St. Hans Aften. Formodentlig er det den samme, som D. Atl. omtaler.

Flade Sogn omgivet af Annexet Gjærum, Aasted og Elling S., Frederikshavn Kjøbstadsogn, Dronninglund H. og Kattegattet. Kirken, i Sognets sydvestlige Udkant, ¾ M. s. v. for Frederikshavn og 1½ M. n. n. v. for Sæby. Arealet, 4482 Tdr. Land, hvoraf 104 Tdr. Fredskov (Bangsbo Skov, Knivholt Skov). Den nordøstlige Deel af Sognet, i hvilket Byen Flade ligger, er, som dennes Navn synes at betegne, fladt Land, men den overveiende større Deel er høit og bakket og danner det nordøstlige Hjørne af Høidestrækningen jydske Aas med imposante Naturskjønheder*). Studebakken, 355 Fod, er Hjørring

*) Conferentsraad Brinck-Seidelin yttrer sig i Beskrivelsen af Hjørring Amt herom saaledes: „Det er overraskende, naar man kommer fra Gjerum og Karup Sogne, som udgjør en Samling af de høieste Bakker, kun adskilte ved smalle, men dybe Kløfter, i hvilke Bække styde sig frem mellem nedstyrtede Stene, da i Flade Sogn at nærme sig til Frederikshavn. Det bakkede Terrain er ikke ophørt, men snart ere Høiene dækkede med Skov og snart omkransede af Enge med vakkre Klynger af El og Birk; saaledes ligger tilhøire Hovedgaarden Bangsbo med en saadan Omgivelse, og forskjellige af dens Parcelhuse titte frem mellem Træerne ret nette med deres smaa Haver; men nu Baggrunden — den er det brede Kattegat med sine Seilere; og foran samme udgjør Frederikshavn med sit Kastel Mellemgrunden."

Amts høieste Punct. Bangsbo-Aa passerer den sydlige Deel af Sognet. Dettes lavere Deel henimod Frederikshavn har i det Hele sandmuldede Jorder. Den høiere Deel har vel som oftest skarpt Sand, men dog afvexlende med Leer. Den nye Landevei fra Frederikshavn til Hjørring gaaer igjennem Sognet. Htk. 193 Tdr. A. og E., 6 Tdr. Skst. og $4^3/_8$ Tdr. Mst.

I Sognet: Flade Kirke, ene og meget høit beliggende (uden Taarn og Hvælvinger), i Nærheden Præstegaarden, Flade By med Skole, Fiskerleiet Bangsbo med Skole; Hovedgaarden Knivholt, $44^1/_2$ Td. Htk., omtrent 800 Tdr. Land, hvoraf 560 Tdr. Ager, 150 Tdr. Eng, 50 Tdr. Skov, 12 Tdr. Plantage og 30 Tdr. Tørvemose; Hovedgaarden Bangsbo, 13 Tdr. Htk., med en smuk Skov paa 70—80 Tdr. Land og en Vandmølle; Gaardene Davidsleb, Toftegaard, Kjøbstrup, Dal, Haandbæk, Subberbo, Trunderup, Fladbjerg, Torndal, Røntved (2 G.), Sønder-Steenhave, Sletten m. fl.; Apholmhuse og Bangsbo Overdrev ere Navne paa tvende Grupper af Huse; 2 Teglværker. Ialt i Sognet 42 G. og 140 H.

Indvaanere: 1358. Agerbrug er Hovederhvervet. Fra Bangsbostrand drives betydeligt Fiskeri, og derfra forsynes endeel af de Fiskerkvaser, der fra Frederikshavn gaae til Kjøbenhavn med de bekjendte Fladstrands Rødspetter. Fiskene fanges ved Garn, som sættes paa Grundene.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 30te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Gjærum een Commune. Kirken tilhører Seminariefonden. Præstekaldets Reguleringssum er 928 Rd. Præstegaardens Areal er 100 Tdr. Land, Htk. $5^1/_4$ Td.

Hovedgaarden Knivholt nævnes allerede 1419, men om dens Fortid vides kun, at den har havt adelige Eiere af Familierne Juul, Galskiot, Dyre, Arnfeld o. fl. Navnet skal komme af „knev" (knav, smuk) og „Holt" (Holz, Skov), saa at Knivholtegaard betyder Gaarden med den smukke Skov. Endeel af Borggaarden er ny opbygget. Den nordre Længde er gammel. Ladegaardens Bygninger afbrændte tilligemed endeel af Borggaarden 1828 og ere derefter af ny opførte. Borggaarden er omgivet af Grave. Paa Markerne findes og fandtes en mærkværdig Mængde store Stene, næsten ligesom i den nordlige Deel af Skaane, hvoraf en stor Deel ere ryddede af Gaardens nuværende driftige Forpagter.

Bangsbo tilhørte i Middelalderen de børglumske Bisper, tilfaldt ved Reformationen Kongen og blev derefter afhændet. Af adelige Eiere nævnes de Skeeler, Biller og Arenfelder. Bygningerne ere opførte i forrige Aarhundrede.

Gjerum Sogn, Annex til Flade, omgivet af dette S. og Dronninglund Herred samt Skjærum og Aasted S. Kirken, midt i Sognet, c. $1^1/_4$ M. s. v. for Frederikshavn og ligesaa langt n. n. v. for Sæby. Arealet, 3403 Tdr. Land, er høitliggende, for største Delen sandede Jorder. Blandt Højdepuncterne mærkes Lybershøi. Bangsbo-Aa gjør Grændsen mod Dronninglund Herred. Htk. $99^5/_8$ Td. A. og E. og $3^1/_4$ Tdr. Mst.

I Sognet: Gjerum Kirke, eenligt beliggende (uden Taarn og Hvælvinger), Gjerum Skole, Byen Gjerum (for største Delen

udflyttet); Hovedgaarden Gjerumgaard, 8 Tdr. Htk.; Vester-Rævdal er en fælles Benævnelse for nogle spredt liggende Gaarde og Huse; Gdne Nørre-Brangbæk, Vangsgaard, Studebakken, Midbag, Nørre-Rævdal, Donbæk, Guddal eller Gulval, Veirbakken, Skoven, Nørgaarde, (2 G.), Koustrup, Boel, Fuglsang, Gjøggaard, Rydsholt, Kragkjær, Hulsig, Bygstad, Sveie m. fl.; Boel Vandmølle og Guddal Vandmølle. Ialt i Sognet 30 G. og omtrent 40 H.

Indvaanere: 500. Jordbrug er det Alt overveiende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 27de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Gjerumgaard, der ikke nogensinde synes at have været en complet Hovedgaard, tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Orning.

Hirtsholmene. Imellem Napstjert og Bangsbo udskyder et betydeligt Flak næsten 1 M. fra Kysten, og paa den yderste Ende deraf ligger Hirtsholmene. Disse bestaae af tvende 3/4 M. n. v. for Frederikshavn beliggende, Øer Hirtsholmen og Græsholmen, hvoraf dog ikkun hiin, den sydligste, er beboet; indbyrdes ere de forbundne ved et Sandflak, hvorpaa der med dagligt Vande ikkun er 1 til 2 Fods Vand, med en lille Indbugt med 6 Fod Vand paa Nordoststiden af Hirtsholmen, Kirkehavnen kaldet, hvori Smaafartøier finde Læ mod sydlig Vind. Paa Nordvest- og Vestsiden af Græsholmen ligge endeel Smaaholme, Pikerholm, Kousholm, Møgholm, Storeholm, Lilleholm og Dødmand, hvilke imidlertid kunne henregnes til Græsholmen, med hvilken de ved daglig Vande ere landfaste. Sydvest for Hirtsholmene, i en Afstand af omtrent 1/8 M., ligger Kølpen, en smal Steenholm, vest for hvilken ligger den saakaldte Holmehavn, hvor Fartøier kunne finde taaleligt Læ mod østlige og sydlige Vinde. Mod Nordost ligger Tyvholmen. Hirtsholmene ere bedækkede af talrige Rullestene, belagte med en tynd Jordskorpe, dog ei anderledes end at Stene overalt vise sig saavel i Overfladen som i Øernes Sider. Arealet, er 41 Tdr. Land, Htk. 1/2 Td.

Paa Hirtsholmen ligger Kirken og samtlige Beboelser, 30 i Tallet, hvoriblandt Præstens Bolig, med Skole og en Kro. Da disse Øer for Søfarende ere farlige formedelst deres Lavhed, der forvolder, at de om Natten, endog i taaleligt sigtbart Veir, ikke kunne sees under det høie Bagland, ligesom og for at veilede Skibe, der enten ville tage Lods her, eller som ville anløbe Frederikshavn, blev et 42 Fod høit Fyrtaarn bygget her i 1838, hvorpaa nu brænder et Blinkfyr.

Indvaanere: 176. Fiskeri og Lodstjeneste udgjøre Erhvervsgrenene, idet her aldeles ingen Agerdyrkning gives. Indvaanertallet var i 1845: 201; Sognet er saaledes et af de faare faa i Danmark, der i det afvigte Decennium er aftaget i denne Henseende.

Sognet hører under Horns Herreds Jurisdiction (Frederikshavn), Hjørring Amtstuedistrict og Frederikshavns Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 82de Lægd. Præstekaldets Reguleringssum er 290 Rd.

Hirtsholmen var indtil 1843 Annex til Frederikshavn, men udgjør siden det nævnte Aar et eget Sogn, hvis Præst tillige er Skolelærer paa Øen. I gamle Dage hørte denne lille Ø til Elling Sogn, men 1634 tillod Kong Christian IV., at der blev bygget en Kirke paa Øen, fordi de fattige Beboere havde en altfor lang og farlig Kirkevei over Vandet.

Vennebjerg Herred,

det nordvestligste i Hjørring Amt, omgives af Horns og Børglum Herreder samt Skagerrak. Fladeindholdet udgjør omtrent 7½ □ Miil og bestaaer for største Delen af høilændede Jorder, gjennembragte paa flere Steder af dybe og smalle Dale, mod Kysten findes Flyvesand, der kun afbrydes hvor Høilandet løber lige ud til Strandbreden. Enkelte mindre af Vestenvinden stærkt medtagne Skovstrækninger. Htk. 2934 Tdr. A. og E. og 50 Tdr. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 14,449, hvoraf 2,190 i Kjøbstaden Hjørring. I geistlig Henseende danner Vennebjerg og Horns Herreder i Forening eet Provsti. Lynghy, Seilstrup, Rakkeby og Taars Sogne i Børglum H. ere annecterede til Sogne i Vennebjerg H.

St. Hans Sogn, Annex til Hjørring Kjøbstadsogn, omgivet af Hjørring Kjøbstadjorder, St. Olai S., Skallerup, Vennebjerg og Harridslev S. samt Børglum Herred. Arealet, 4323 Tdr. Land, er ujevnt og gjennemstrømmet af flere Bække, der flyde i Aastrup-Aa, som danner Vestgrændsen. Jordblandingen afvexler fra det skarpeste Sandjord til leerblandet Muld. Htk. 238 Tdr. A. og E. og 7½ Td. Mfk.

I Sognet: St. Hans Kirke (uden Taarn, Choret alene hvælvet), beliggende i Kjøbstaden Hjørring; Byerne Bagterp med Skole, Giverup og Krustrup; Jonstrup Skole, ene beliggende; Hovedgaarden Aastrup, af 41 Tdr. Htk., foruden 9 Tdr. Htk. henlagt til Huse; de enkelte Gaarde Østergaard, Vanstedgaard, Lundegaard, Vanggaard, Lunden; Høngaarde (5 G. og 1 H.), og Jonstrup (2 G. og 1 H.); Aastrup Vandmølle. Ialt i Sognet omtrent 56 G. og 81 H., hvoraf 36 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 805. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Hovedgaarden Aastrup, beliggende ved en Aa, som tæt nedenfor Gaarden forener sig med den store Aastrup-Aa, var fordum et kongeligt Slot. Allerede i et Document 1406 nævnes Gaarden „Aasedorp i Vendsyssel." 1517 pantsatte Kong Christiern II. Slottet med tilliggende Lehn til Ridder Niels Høg. Indtil Souveraniteten var Aastrup Sædet for en kongelig Lehnsmand i det derefter benævnede Aastrup Lehn, som indbefattede Vennebjerg- og Jerslev-Herreder, og senere be-

nævnedes Aastrup Amt. Efter 1660 kom Aastrup i Privates Besiddelse, af hvilke Grev Levetzau underlagde Gaarden Stamhuset Restrup, hvortil den derpaa i nogen Tid hørte; han opbyggede 1746 baade Borggaard og Ladegaard af Muur og Bindingsværk. Senere har Aastrup igjen faaet sin egen Eier.

Krukstrup eller Krukstruplund har forhen været en Herregaard, som i Midten af det 15de Aarhundrede tilhørte Børglum Bispestol og senere Familien Berg, fra hvilken den gik over til Gyldenstjernerne.

Lundegaard har ligeledes været en Herregaard og ligger endnu paa det gamle Voldsted.

St. Olai Sogn, Annex til Hjørring Kjøbstadsogn, bestaaer af 3 Dele, hvoraf den ene ligger nord for Hjørring og de tvende andre syd for denne By, adskilte fra hinanden ved St. Hans Sogn og Hjørring Kjøbstadjorder. Arealet, 5732 Tdr. Land, er i det Hele fladt, dog med enkelte Bakkestrækninger, især i den nordlige Deel; muldsandede Jorder, enkeltviis skarpsandede. Varebro-Aa danner en Deel af Nordgrændsen for Sognets nordlige Deel og Aastrup-Aa endeel af Sydgrændsen for Sognets sydlige Deel. Landeveien fra Hjørring til Aalborg og tvende mindre Landeveie passere Sognet. Htk. 229¾ Td. A. og E. og ¼ Td. Mst.

I Sognet: St. Olai Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), beliggende i Kjøbstaden Hjørring, Hoiene Skole, ene beliggende; Byerne Skibsby, Vellingshøi og Gaarestrup; Hovedgaarden Fuglsig, 28 Tdr. Htk., med Vindmølle; Gaardene Bistrup, Ulstrup, Hestehave, Vinstrupgaarde; Hoienehuse, Brønderup, Vester-Tirup ere Benævnelser paa spredt liggende Steder. Ialt i Sognet 55 G. og 112 H., hvoraf 38 G. og 80 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1075. Jordbrug er Hovederhvervet. Eet Teglværk.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 28de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hovedgaarden Fuglsig tilhørte i det 17de Aarhundrede Henrik Lange, hvis Datter testamenterede Gaarden til Generalmajor Møsting, denne igjen til Ingeborg Juul til Vreilevkloster og hun atter til Hedevig Vind, der blev gift med Geheimeraad Grev Holstein til Lethraborg, som folgte Gaarden. En senere Eier, Jens Sand, opbyggede 1750 Borggaarden, der noget iforveien var afbrændt, af Muur- og Bindingsværk i 3 Fløie.

Paa den lige udenfor Hjørring beliggende Gaard Bistrup, i ældre Tid Bispopstorp, residerede Stiftets katholske Bispopper, naar de opholdt sig i Hjørring, og den har, ligesom flere andre Gaarde her i Landet, der benævnedes ligesaa, f. Ex. det bekjendte Bistrup ved Roeskilde, faaet sit Navn af at have tilhørt disse Bispopper. Da D. Atl. udkom, tilhørte denne Gaard Eieren af Herregaarden Odden.

Ugilt Sogn omgivet af Annexsognet Taars i Børglum Herred, Hjørring Kjøbstadsogn, St. Olai, Astrup og Sindal Sogne samt Horns Herred. Kirken, sydostlig i Sognet, 1¼ M. s. o. for Hjørring og 3½ M. v. s. v. for Frederikshavn. Arealet, 8814 Tdr. Land, er i Vest og Nord begrændset af Uggerby-Aa, ved hvilken findes gode Enge. I det Hele er Jordsmonnet lavtliggende, kun den østlige Deel har ikke ubetydelige Høider. I Henseende til Jordbeskaffenheden findes de bedste, muldede, tildeels lerede Jorder mod Vest, de øvrige Jorder ere skarpere med Gruus tæt under Overfladen. Flere mindre Skovstrækninger (Børglum Skov, Linderumgaard Skov). Htk. 292½ Td. A. og E. og 7⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ugilt, der deles i Over-Ugilt og Neder-Ugilt, med Kirke, Præstegaard og Skole, Løvslev, Glimsholt og

Linderum med Skole; Hovedgaarden Egeberg, 15½ Td. Htk. og 374 Tdr. Land, hvoraf 275 Tdr. Ager, 69 Tdr. Eng, 24 Tdr. Mose og Kjær, 6 Tdr. Hede (7 Tdr. Htk. Fæstegods, den halve Deel af Ugilt Kirke, en Vandmølle og et Teglværk); Hovedgaarden Linderumgaard med Teglværk, 20 Tdr. Htk. og 700 Tdr. Land, hvoraf 630 Tdr. Ager, 67 Tdr. Eng og 23 Tdr. Skov; Hovedgaarden Spangerhede, 16 Tdr. Htk. og 381 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. Ager, 43 Tdr. Eng og 8 Tdr. Mose; Gaardene Møllesko v, Mølgaard, Knudsholm, Dalsager og Ravntved, der tilligemed 7 Huse benævnes Sigtenborg, Naalmose, Munkholt, Skoven, Stubben, Stadshede, Kaalborn, Snapholt, Hordenberg, Kringelborg, Buurskov, Melbæk, Gilleladen, Kraghede, Stensodde, Vormstrup, Horsevad, Aasholm, Bukholt, Smørkrogen, Sønderaaen og Bromholt; Linderum Vandmølle; Heiselt, Høibjerg, Drastrup, Silbjerge med Skole, Aistrup, Tauge, Skoven, Taarborg Huse, Kraghede og Lørslevhede ere Samlinger af Gaarde og Huse. Jalt i Sognet 66 G. og 135 H., hvoraf 38 G. og 116 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 1212. Jordbrug og Tørveproduction er Hovederhvervet. I dette Sogn og Annexsognet findes 5 Teglværker.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 25de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Taars een Commune. Præstekaldets Reguleringssum er 1713 Rd. Præstegaardens Areal er 145 Tdr. Land, hvoraf Ager og Hede 120 Tdr. Land og Eng 25 Tdr. Land, 5 Tdr. Htk.

I Ugilt Kirke, som er simpel, uden Taarn og Hvælvinger, findes endeel aabne Begravelser, der ere yderlig forfaldne.

Hovedgaarden Egeberg er af gammel Oprindelse; dens første bekjendte Eiere nævnes i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede og førte Familien Skovgaards Vaaben; de nuværende Bygninger skrive sig fra Midten af forrige Aarhundrede. Linderumgaard omtales fra samme Tid og har fordum tilhørt de adelige Familier Steen, Biffert, Dyre og Urne.

Sindal Sogn omgivet af Annexet Astrup, Ugilt og Mygdal S. samt Horns Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. o. n. o. for Hjørring og 3 M. v. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 5878 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende med en høist ujevn Overflade. Uggerby-Aa danner Grændsen mod S. og S. O. Sognet bestaaer meest af tørre Sandjorder, dog findes ogsaa leer- og muldblandet Sand og undertiden stift Leer saavel i Over- som Underlag. Hederne have paa nogle Steder Ahl nær Overfladen. I Sognet ere nogle Skovstrækninger (Baggesvogn Skov). Landeveien fra Hjørring til Frederikshavn passerer Sognet. Htk. 220¼ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Sindal Kirke, tæt derved Sindal By med Præstegaard og Skole; Byen Fjelsted med en Biskole; Hovedgaarden Baggesvogn, af 86 Tdr. Htk., hvoraf 55 Tdr. drives under Hovedgaarden (Parcelgaardene Christiansgave og Theklaborg, Sindal og Astrup Kirker, et Teglværk, en Vindmølle, en Vandmølle, en smuk Skov paa omtrent 100 Tdr. Land m. m.); Gaardene Ulstedbo med Teglværk, Brasholt, Stokholm, Nørre- og Søndre-Taagholt, Meenholt, Sindallund (2 G.), Faurholt, Tjørnholm, Ørnhøi,

Slotved m. fl.; Tværkjærhuse, Tummelbakken og Oremosehuse ere Samlinger af Huse. Jalt i Sognet 40 G. og 90 H., hvoraf 33 G. og 82 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 979. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 6te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Astrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Baggesvogn. Præstekaldets Reguleringssum er 1172 Rd. Præstegaardens Areal er 175 Tdr. Land, hvoraf 105 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng og 40 Tdr. Land Hede, Htk. 7½ Td.

Navnet Sindal eller, som det af Almuen udtales og skrives, „Søndal" menes at betyde „den søndre Dal" med Hensyn til Beliggenheden Syd for Mygdal v. s. Vegendal (mange Dale). Kirken er uden Taarn og Hvælvinger, tækket med Bly. I D. Atl. nævnes flere adelige Personer som begravne i en hvælvet Begravelse under Altergulvet. Prædikestolen af Egetræ, smukt udskyret med Billedsnitterarbeide, og Altertavlen ligeledes af Træ, med bibelske Malerier, ere gamle. Kalken er fra 1577 af Sølv, indvendig forgyldt, og smukt Arbeide. En Inscription omkring Bægerets øverste Rand beretter, at „Las Fues i Togholt" lod gjøre denne Kalk nysnævnte Aar. Endnu findes, som anført, to Bondergaarde i dette Sogn, som benævnes Nørre- og Søndre-Togholt.

Hovedgaarden Baggesvogn har en smuk Beliggenhed mellem Mark, Eng og Skov. Den er oprettet i det 16de Aarhundrede af den mægtige Vendelbo Slægt Banner og tilhørte i det 17de Aarhundrede Admiral Enevold Kruse og hans to Døttre, hvilke testamenterede Gaard og Gods til Baronesse Sophie Catharine Juul, efter hvis Død den blev solgt; hun var gift med Stiftamtmand i Aarhuus Stift Frd. Vind. En senere Eier, Conferentsraad de Braem, opbyggede 1744 Borggaarden af Muur og Bindingsværk, 1 Etage høi i 3 Fløie.

Astrup Sogn, Annex til Sindal, omgivet af dette, Ugilt, Bjergby, Mygdal og St. Olai Sogne samt Hjørring Kjøbstadsogn. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. o. n. o. for Hjørring og 3½ M. v. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 5164 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende (Teglhøi 305 Fod), med en meget ujevn Overflade, har for Størstedelen tørre Sandjorder, med indsprængte Pletter Leer og Sand, samt Ahl til Underlag under Hedestrækningerne. Uggerby-Aa begrændser Sognets sydlige Deel og Varebro-Aa Sognets nordvestlige Deel. Landeveien fra Hjørring til Frederikshavn passerer Sognets sydlige Deel. Htk. 192½ Td. A. og E. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Astrup med Kirke og Skole, og Klastrup; Hovedgaarden Bøgested, 36 Tdr. Htk., hvoraf 33 Tdr. drives under Gaarden (Bøgested Vandmølle, en lille Skov); Avlsgaarden Enggaard, 16½ Td. Htk., 276 Tdr. Land Ager og 70 Tdr. Land Eng; efterfølgende Samlinger af Steder, der ikke ligge i egentlige Byer: Borrisholt, Soelbjerg, Nørskov, Øster-Tirup, Sønderhede, Grimmeshave med Teglværk, Rhet og Bøgested-Skov; Gaardene Sparrevogn (udparcelleret, 9 H.), Skjærpinget med Teglværk, Bøgeholt, Sandager, Torne, Hundbjerg, Teglhøi, Mølskov, Mølgaarde (2 G.), Grue, Sønderskov (2 G.); Hving Vandmølle. Jalt i Sognet 49 G. og 82 H., hvoraf 41 G. og 67 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 768. Jordbrug er Hovederhvervet. Tørveproductionen er af væsentlig Betydning. Tørven graves for det Meste endnu; men da den til Tørveskæring egnede Jord meer og meer forsvinder,

paa Grund af Sognets større Folkemængde og større Forbrug i Kjøbstaden samt flere Teglværkers Anlæg, maa Eltning snart træde istedetfor Gravning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 8de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Baggesvogn.

Astrup Kirke er uden Taarn og Hvælvinger, tækket med Bly. Under Choret findes en hvælvet Begravelse, hvortil Nedgang og Trappe af Kampesteen er lige under Chorsdøren. Deri tælles 10 større og i en Niche i nordre Side 6 smaa Ligkister, hvoraf nogle endnu sees at have været særdeles smukt og kostbart udstyrede. Nogle af Kisterne ere af Eeg, andre af Fyr, men næsten alle i en meget opløst og forfalden Tilstand. I Chorets nordre Side findes indvendig i Muren indsat en stor Steen, som i mere end halv Legemsstørrelse fremstiller en Herre og Frue i Middelalderens Dragter. Stenen er desuden prydet med forskjellige Baabenfelter og en Inscription, som dog nu er ulæselig. Den sees at være udarbeidet med stor Omhyggelighed og menes at være lagt over Morten Krabbe til Bogested med Frue. Kalken i Astrup Kirke er fra 1582, af massivt Sølv og rigt forgyldt. Den er udarbeidet med megen Flid og en for hiin Tid sielden Kunstfærdighed. En Inscription viser, at den er skjænket til Kirken af „Mette, Morten Krabbes til Bogested." Prædikestolen af Egetræ og Altertavlen af Træ med et Maleri, som forestiller Christi Korsfæstelse, have Betydning i antiqvarisk Henseende ligesom de i Sindal Kirke.

Hovedgaarden Bogested tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Krabbe og i det 17de Familien Sandberg, til hvilken den var kommen fra forfnævnte Familie ved Arv; den ligger smukt ved en lille Sø og Skov, omgivet af høie Bakker.

Bjergby Sogn omgivet af Annexet Mygdal, Astrup, St. Olai, Tornby, Horne og Asdal Sogne. Kirken, paa Sognets Østside, 1 M. n. o. for Hjørring. Arealet, 3268 Tdr. Land, i det Hele høitliggende (Borrehøi 287 Fod), er muldet med Rødsands Underlag og enkelte Pletter guult Leer. Barebro-Aa, der falder i Aastrup-Aa, begrændser Sognet mod Syd. Htk. 163 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Bjergby med Kirke, Præstegaard og Skole, Saxtrup, Hvirrekjær og Snevre; Riishøi (2 G. og 4 H.), Ørnbølle (3 G. og 2 H.), Sønderhede (1 G. og 10 H.), Nørhede (4 H.), Krattet (2 G. og 3 H.), Hedehusene; Gd. Ørnhøigaard; Kjærsgaard Vindmølle. Ialt i Sognet 48 G. og 63 H., hvoraf 19 G. og 38 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 698. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Lægedistrict og Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 10de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Mygdal een Commune. Kirken tilhører en udenfor Sognet Boende. Præstekaldets Reguleringssum er 1079 Rd. Præstegaardens Areal er 106 Tdr. Land, hvoraf 60 Tdr. Land Ager, 16 Tdr. Land Eng og 30 Tdr. Land Hede.

Bjergby Kirke er stor og rummelig, smukt og regelmæssigt opført af hugne Kampesteen, og ansees for en af de ældste i Landet; den er uden Taarn og Hvælvinger, tækket med Bly. I Danske Atlas fortælles, at den anden Præst her efter Reformationen, Peter Vognførre, lagde sig efter Troldomskunster og skal derfor være bleven brændt paa en Høi udenfor Herregaarden Odden. Den berømte Historieforsker og Philolog Etatsraad Hans Gram er født den 28de Octbr. 1685 i Bjergby, hvor hans Fader Niels Hansen Gram var Præst fra 1676 til 1702.

Mygdal Sogn, Annex til Bjergby, omgivet af dette S., Asdal, Uggerby, Bindslev, Sindal og Astrup S. Kirken, mod Sognets Øst-

side, $1\frac{1}{2}$ M. n. o. for Hjørring og $3\frac{1}{2}$ M. v. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 5104 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, næsten overalt omflydt af Aaløb (Uggerby- og Aastrup-Aaer). Med Hensyn til Jordbeskaffenheden har Sognet enkelte lerede Strækninger, men Størsteparten skarp med et nær Underlag af rød Sand og indsprængte Pletter Ahl samt paa enkelte Steder hvid Sand. Htk. 190 Tdr. A. og E. og $11\frac{5}{8}$ Td. Mfk.

I Sognet: Mygdal Kirke, noget østlig for Byen Mygdal; Mygdal Skole, $\frac{1}{4}$ M. v. for Byen; Hovedgaarden Odden, 25 Tdr. Htk. og 750 Tdr. Land, hvoraf 530 Tdr. Ager, 56 Tdr. Eng, 20 Tdr. Skov, 149 Tdr. uopdyrket Jord (et Teglværk); Oddens Vind- og Vandmølle, Skidam Vind- og Vandmølle, Røde Vindmølle; Gaardene Carlsminde, Knavre, Hebelstrup, Gjøggaarde, Krogholt, Retholt, Barkholt, Holtegaard, Store og Lille Kobbersholt, Skovmose, Lilholt, Dalsgaard, Haven, Øster og Vester Træholt, Skovsmose; Klodske, Grøntved, Uslev med Teglværk, Krattet ere Samlinger af Gaarde og Huse; 2 Teglværker. Ialt i Sognet 51 G. og 53 H., hvoraf ikkun 3 G. og 10 H. i Byen.

Indvaanere: 720. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 11te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Mygdal skal oprindelig efter Beliggenheden have hedt Megendal. Kirken er bygget af Muursteen, uden Taarn og Hvælvinger. Her findes en stor, smuk og vel conserveret Ligsteen over Christoffer Lunge til Odden (see nedenfor) og hans Frue.

Odden er ligesom det nærliggende Asdal en meget gammel Herregaard, om hvilken Bircherod bemærker i sine Dagb. S. 417: „Odden er en med de allerældste Sædegaarde i ganske Jylland, som i Hedenskabets Tid skal først være bygget, saa at man for mange hundrede Aar siden haver vidst at sige: Odden hin olde og Asdal hin bolde." Den tilhørte i Midten af det 15de Aarhundrede den ældre Familie Lunge, fra hvilken den i Slutningen af samme Aarhundrede ved Giftermaal kom til Henrik Friis, hvis Datter igjen bragte den til sin Mand Ove Lunge til Tirsbæk af den yngre Familie af dette Navn. Hans Søn Christoffer Lunge faldt i den nordiske Syvaarskrig i det berømte Slag paa Falkenberg Hede 20de Octbr. 1565 og ligger, som ovenfor anført, begravet i Mygdal Kirke. En Sønnesøn af denne, Jørgen Lunge til Odden, blev dansk Rigsmarsk og døde i denne høie Stilling d. 19de Aug. 1619. Ove Lunge, en Søn af Marsken, døde ugift i Italien 1637 og var den sidste Mand af Slægten, hvorpaa hans Søster Margrete Lunge bragte Odden til Familien Skeel ved sit Giftermaal med Christen Skeel til Fusinge. Fra denne Familie kom Gaarden atter ved Giftermaal til Geheimeraad Christian Ludvig v. Plessen, og senere til dennes Svigerson Grev Christian Rantzau. Den har siden havt forskjellige Eiere, og er nylig (i Mai 1857) solgt for 114,000 Rd. Gaarden er i det Hele velbygget; Hovedbygningen er smuk, 2 Etager i Vinkelstøie af meget svær Grundmuur, paa Muren et eiendommeligt Dobbelkors. Gaarden antages at være opført i det 14de eller 15de Aarhundrede. Den har forhen været omgiven af Grave, som nu ere udfyldte.

Uggerby Sogn, Annex til Tversted i Horns H., omgivet af dette H., Mygdal og Asdal S. samt Skagerrak. Kirken, paa Sognets Sydside, c. 2 M. n. n. o. for Hjørring og 4 M. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 3483 Tdr. Land, hører til Herredets lavere Partier, men er dog ikke fri for Ujevnheder; Uggerby-Aa gjennemskjærer Sognet i en Halvbue. Sydlig i Sognet findes Muld med Leer-Underlag; de vestlige Dele af Sognet ere af ringere Beskaffenhed, meest sandede og stundom kolde, med Oveeg-Underlag; Nordsiden mod Havet er bedækket

af Sandflugt og Hede (Uggerby Klit og Tolstrup Hede). Htk. 80¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Uggerby med Kirke og Skole samt Kro, Diget, Tolstrup, Stabek og Steen. Ialt i Sognet 29 G. og 52 H., hvoraf 7 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 508. Foruden det ved Naturen besværliggjorte og derfor lidet lønnende Agerbrug giver Søen endeel Næring deels ved Fiskeri og deels ved Strandinger.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Lægedistrict og Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 5te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Nørre-Elkjær.

Uggerby hed i ældre Tid Vigerby. Kirken, som er lille og uden Hvælvinger eller Mindesmærker, har havt et Taarn, som er nedbrudt for omtrent 30 Aar siden.

Horne Sogn, Jyllands nordvestligste Pynt, omgivet af Nordsøen, samt Asdal, Bjergby og Tornby S. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1½ M. n. for Hjørring. Arealet, 3441 Tdr. Land, er høitliggende, især mod Nord ved Hirtshals eller Næsset, der som et Forbjerg løber ud til Havet. Beskaffenheden er leret i Høierup Byes Jorder, men i Jorderne til Byerne Horne og Terp muldsandet, meest med Underlag af hvidt Sand. Mod Vest ved Stranden Flydesand. I Sognets sydostlige Deel og langs med dettes nordostlige Grændse løber Kjul-Aa. Htk. 115⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Horne med Kirke, Præstegaard og Skole samt Vindmølle, og Høierup med Teglværk; Terpet (7 G. og 37 H.), som ligge adspredte); Gd. Lille Heden. Ialt i Sognet 55 G. og 68 H., hvoraf 41 G. og 58 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 685, der for den større Deel tilhører den jordbrugende Klasse. Fiskeriet er her ligesom i Annexsognet af særdeles Vigtighed. Huusfliden er af væsentlig Betydning; næsten i hver Gaard og Huus findes Væve, og Forarbeidningen af egne Forbrugsgjenstande er stor, skjøndt den desværre synes at aftage, da Moden ogsaa her har begyndt at gjøre sine Fordringer gjældende.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 9de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Asdal een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 684 Rd. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land, Htk. 4⅛ Td. I Sognet boer en Toldcontrolleur. Ved Hirtshals er Redningsstation.

Horne Sogn, der rimeligvis har Navn efter sin af Havet paa to Sider begrændsede Beliggenhed, har tidligere hørt til Horns Herred og formodentlig givet dette Navn. Ved det nordvestlige Næs, Hirtshals, findes en lille Bugt, Tannis-Bugten, som afgiver Stoppeplads for Skibe, og hvor de kunne ligge godt med østlig og nordostlig Vind. Strandbredden bestaaer her af lutter Steen, hvilke kunde tjene som Materiale, saafremt man her, hvad flere Kyndige have anbefalet, vilde paa denne for Havne blottede Kyst søge at anlægge en saadan. Blandt Stenene findes ikke ubetydeligt Rav. En Plads til et Fyrtaarn er udlagt c. 2000 Alen sydvest for Gaarden Lille-Heden, og Bygningen af Taarnet vil blive paabegyndt i aar (1857).

Horne Kirke er uden Taarn og Hvælvinger; dog findes der Spor paa selve Kirken af et tidligere Taarn. Kirkeklokken, der siges at være i sin Tid indstrandet ved Hirtshals, er bekjendt i Egnen for sin fortrinlige Klang.

Horne Mølle blev i 1856 ombygget. Paa det gamle Tømmer skal man have fundet Aarstallet 1442. Sagnet gaaer ogsaa i Egnen, at denne Mølle var meget gammel. Dens Tømmer fortælles at være fældet i Naboſognet Asdal.

Asdal Sogn, Annex til Horne, omgivet af dette S., Bjergby, Mygdal og Uggerby S. samt Skagerrak. Kirken ligger ene, i Sognets Midte, $1^1/_2$ M. n. for Hjørring og $4^1/_2$ M. n. v. for Frederikshavn. Arealet, 3562 Tdr. Land, er temmelig lavtliggende, begrændſet i V. af Kjul-Aa, i Ø. af Uggerby-Aa og i N. af Klitterne paa Stranden ved Skagerrak. Sognets ſydlige og veſtlige Jorder ere leermuldede og den nordlige Deel ſandet. Htk. 133 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mſk.

I Sognet: Asdal Kirke (uden Taarn og Hvælvinger); tæt nord for Kirken Hovedgaarden Asdal, $24^1/_2$ Td. Htk. og 450 Tdr. Land, hvoraf 380 Tdr. Ager, 50 Tdr. Eng og 20 Tdr. Kjær; Asdal Skole omtrent midt i Sognet; ved Udløbet af Kjul-Aa ligge flere Steder, der benævnes Kjul eller Kyvel (Sønder-, Øſter- og Nørre-Kjul) med et Handelsetabliſement, Pakhuſe, en Vandmølle; Hedehuſene kaldes en Strækning nordlig i Sognet med ſpredtliggende Huſe; Gaardene Møllegaard, 10 Tdr. Htk., Steilbjerg, Routved, Heſtehave, Huulſkovgaard, Sønder- og Nørre-Skovgaard. Ialt i Sognet 38 G. og c. 36 H.

Indvaanere: 600. Ved Siden af Jordbrug er Fiſkeri en Hovednæringsvei. Med Snører fanges iſær Torſk, Kuller, Helleflynder og Haier. Fiſkene tørres, og af Haien faaes tillige Tran til Lysning. Med Garn fanges en ſtor Deel Flynder og Makrel og undertiden Sild og Hornfiſk. Ogſaa fanges endeel Hummer, iſær i varme Sommere. Om Huusfliden gjælder hvad foran er anført under Horne Sogn.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 3die Vgkds. Amtets 13de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Asdal.

Asdal er et meget gammelt Sæde for adelige Slægter, hvis første Spor vi finde i Sagnet om Karl Pølſe til Asdal. „Denne havde Sviin i Skoven paa ſamme Tid ſom Herremanden paa Odden; men da Høſten kom, og Svinene ſkulde hjemdrives, geraadede begge Herremændene i Trætte om et Sviin. Da blev Sagen bragt til Doms, hvilken faldt ſaaledes ud, at ſamme Sviin ſkulde deles i to lige Parter, af hvilke den ene ſkulde hænges paa Asdal, den anden paa Odden, og ſkulde man da deraf ſee, hvo der havde havt Ret; thi hans Part ſkulde ikke raadne. Saaledes viſte det ſig ſnart, at han paa Odden havde havt Uret, thi hans Part fortæredes ganſke, medens Karl Pølſes Flæſk endnu den Dag idag hænger paa Asdal*)." (Thieles Folkeſagn I. S. 292.) Stinkebenet, i meget indſvunden Tilſtand, findes virkelig endnu paa Asdal og kaldes Karl Pølſes Flæſk af den omboende Almue. Blandt de ikke fabelagtige Eiere nævner Danſke Atlas Niels Offeſøn af Asdal og Frue Johanne, deres Søn Anders Nielsſøn af Asdal, Væbner, 1393; hans Datter Fru Johanne Andersdotter Sappi, gift med Niels Eriksøn Banner, derefter Bannere til ind i det 17de Aarhundrede; de efterfulgtes af Skeeler og diſſe igjen efter en kort Beſiddelſe af Rantzauer, blandt hvilke først Frederik Rantzau til Asdal, General, f. 1590 († 1645), hans Søn Grev Otto Rantzau, General, f. 1632 († 1720), dennes Søn Grev Chriſtian Rantzau til Brahesborg, Skovgaard, Volbjerg, Barløſe, Kraftrup og Gundetved, Viceſtatholder i Norge,

*) Ogſaa Bircherod fortæller i ſine Dagbøger S. 453, at han efter at have holdt Catechiſation i Asdal Kirke „ſpadſerede op paa den beliggende Gaard Asdal og beſaae for Curioſitets Skyld den gamle indtørrede Flæſkeſide, ſom i nogle hundrede Aar af en ſær Superſtition har været paa bemeldte Gaard i Forvaring."

Ridder af Elephanten m. m., f. 1684 († 1771). Han fik Rosenvold, Asdal og det Halve af Gaarden Hammelmose overlet til et greveligt præcipuum d. 10de Septbr. 1756. Efter ham fulgte Sønnen Chr. Frd. Grev Rantzau, og da denne ingen Børn efterlod sig, Grev Chr. Rantzaus Broder Carl Adolf Grev Rantzau til Brahesborg. Denne frasolgte 1793 efter Bevilling Hovedgaarden Asdal, som senere har havt forskjellige private Besiddere. Gaarden er nu forlængst ombygget og Godset frasolgt.

Tornby Sogn omgivet af Annexet Vidstrup, Skallerup, Bjergby og Horne S. samt Skagerrak. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. 1 M. n. n. v. for Hjørring. Arealet, 4869 Tdr. Land, har paa Kysten mod Nordsøen den over $^1/_4$ M. brede Tornby Klit, er i det Hele høitliggende med Undtagelse af enkelte Strækninger i den nordlige Deel, og begrændset i S. af Aastrup- eller Liver-Aa og den i samme faldende Kjersgaards-Aa. Jordboniteten er i den sydlige Deel meget sandet, i den nordostlige leret. Htk. 137$^1/_4$ Td. A. og E. og 6$^5/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Sønder-Tornby med Kirke, Præstegaard, Skole og Vindmølle, Nørre-Tornby, for største Delen udflyttet, Kjøbsted; Rævskjær, Bakken, Krage ere Navne paa Beboelser, der ikke ligge i sluttede Byer; Hovedgaarden Kjersgaard, c. 20 Tdr. Htk. og 620 Tdr. Land, hvoraf 280 Tdr. Ager, 25 Tdr. Eng, 300 Tdr. Kjær og Klit, 15 Tdr. Veie og Aakanter; Kjersgaard Vandmølle; Gaarden Eistrup. Ialt i Sognet 45 G. og 103 H., hvoraf 24 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 798. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet er nogen Søfart. Der haves tre mindre Fartøier, som fare paa Norge. De overføre dertil meest Korn og Fedevarer, og hente fra Norge fornemmelig Tømmer. En enkelt Reise gjøres aarlig til England med Been, gammelt Tougværk etc., og derfra føres Steenkul og Steentøi. En Indtægtskilde for Tornby Sogn er ogsaa Strandinger, og Tømmer af Vrag sees baade i Huse og Kirker i denne Egn. Noget Fiskeri drives ogsaa. Der fanges især Torsk, Helleflynder, Kuller og undertiden en Mængde Flyndere og Haier.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 12te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Vidstrup een Commune. Kirken tilhører 3 Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 890 Rd. Præstegaardens Areal er 115 Tdr. Land, Htk. 6$^5/_8$ Td. I Tornby Sogn er Station for en Toldassistent.

Tornby findes skrevet saaledes i gamle Documenter; undertiden skrives det ogsaa nu Taarnby, men mindre rigtigt. Navnet hidrører maaskee fra en stor Mængde Klittorn, som findes i Sognets store Klit, og som af Beboerne bruges til Brændsel, navnlig til at bage ved. Kirken har Taarn, er bygget af Kampesteen og tækket med Bly, medens Taarnet er bygget af Muursteen og tækket med Tegl. Kjersgaard skal længe (indtil sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede) have tilhørt Familien Kruse. Gaardens Hovedbygning er for 150—200 Aar siden lagt øde ved Ildebrand, og de nuværende Bygninger derefter opførte paa den ældre Plads.

Vidstrup Sogn, Annex til Tornby, omgivet af dette S., Skallerup og St. Olai Sogne. Kirken, midt i Sognet, $^1/_2$ M. n. n. v. for Hjørring. Arealet, 1471 Tdr. Land, temmelig lavtliggende, omflydt i n. v. og s. af Aaer og mindre Vandløb (Aastrup- og Kjersgaard-

Aaer), er muldsandet, paa enkelte Steder noget leerblandet, og med rødt Sand i Underlaget. Htk. 73½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Vidstrup med Kirken øst for Byen, og en Skole. Tvende Samlinger af Beboelser kaldes Tofte og Dalsgaarde. Ialt i Sognet 25 G. og 48 H., hvoraf 18 G. og 34 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 375. Jordbrug er Hovederhvervet. Som adskilt fra Søen kan dette Sogn ikke have de væsentlige Erhverv af samme, om Hovedsognet har. Huusflid, især Fruentimmernes, er derimod almindelig; der findes Væverstole næsten i ethvert Huus.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 22de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Villestrup.

Vidstrup Kirke er lille, uden Taarn og Hvælvinger, tækket med Bly, undtagen et Stykke paa den nordre Side, der har Tegl; den er bygget af hugne Kampesteen.

Skallerup Sogn omgivet af Annexet Vennebjerg, Maarup, St. Hans, St. Olai, Vidstrup og Tornby Sogne samt Skagerrak. Kirken, 1 M. v. n. v. for Hjørring, ligger paa Sognets Sydside, ⅜ M. fra Havet. Arealet, 5449 Tdr. Land, hører til Amtets lavere Partier, skjøndt Overfladen ikke er fri for Ujevnheder. Sognet har gode sandmuldede Jorder med Underlag af Sand, paa enkelte Steder af dyb Muld; Sandklitter findes ved Havet. Liver-Aa eller Aastrup-Aa begrændser Sognet mod Øst. Htk. 210½ Td. A. og E. og 6⅜ Td. Skk.

I Sognet: Skallerup Kirke, ved denne Præstegaarden; Byerne Nørum, Sønderlev med Skole, Nørlev; Hovedgaarden Villerup, 18 Tdr. Htk. og 256 Tdr. Land, hvoraf 160 Tdr. Ager, 70 Tdr. Eng og 26 Tdr. uopdyrket; Gaardene Nørlev-Klitgaard, Knolde (2 G. og 2 H.), Sthrup og Hunderup (2 G. og 2 H.); Præstholm (1 G. og 3 H.); Nørre Vind- og Vandmølle, Sønder Vind- og Vandmølle og Liver Vandmølle, som ogsaa kaldes Saugmøllen, hvilket den tidligere har været (Vindmøllen ved Sønder Mølle ligger indenfor Grændsen til Vennebjerg Sogn). Ialt i Sognet 44 G. og 57 H., hvoraf 32 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 598. Fiskeri drives, dog temmelig uregelmæssigt, omtrent af en Snees Husmænd. Forøvrigt er der intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 29de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Vennebjerg een Commune. Kirken tilhører en udenfor Sognet Boende. Præstekaldets Reguleringssum er 1160 Rd., hvortil en aarlig Pengeindtægt af 150 Rd. og 12 Tdr. Byg. Præstegaardens Areal er 415 Tdr. Land, hvoraf 120 Tdr. Land Ager, 5 Tdr. Eng og 290 Tdr. Klit, Htk. 6⅝ Td.

Skallerup Kirke er stor og har et høit, smukt og blytækt Taarn, hvælvet Baabenhuus og Sacristi, ligesom Annexkirken. Flere Levninger findes i denne Kirke fra den katholske Cultus, deriblandt et Egeskab med Munkeskrift fra 1489, hvori de hellige Kar opbevares. Mange Personer baade af den adelige og geistlige Stand ere begravne deels i Skibet og deels under Choret, hvor man for endeel Aar siden talte henved 40 Egetræes Ligkister, forsynede med Inscriptioner paa

Metalplader, af hvilke nogle ere tagne af Kisterne og ophængte paa Kirkens Vægge. Af adelige Personer findes Flere her begravne af Familierne Unger, Kaas, Gedde, o. s. v., som have eiet Villerup. Blandt de geistlige Personer, som ligge begravne i denne Kirke, findes Ligstene og Inscriptioner over Pastor Rosenberg og Hustru († 1606), Provst Elling og hans 3 Børn, der paa een Gang druknede i en nærliggende Sø, o. Fl. Et mærkeligt Epitaphium, over 200 Aar gammelt og prydet med 64 adelige Vaabener for forskjellige Familier, er af Stamfaderen til Familien Unger her i Landet, Hans Wolff Unger til Villerup, som levede i Midten af det 17de Aarhundrede, ophængt i Choret med følgende Inscription:

„En Steyermarcher af Gebort,
En Unger af Famili.
I Steyermarck min Tid var kort,
Til Danmarck stod min Villi.
En Kaasis Rod jeg planted der,
Der Grene deraf komme;
De fem vorte til Vaaben at bær,
Den Sjette en Jomfru Unge."

Vaabnerne ere hans og Frue Berte Kaas's 16 Aaner paa Fædrene- og Mødrene-Side. Saavel Inscriptionen som Vaabenskjoldene have holdt sig usædvanlig godt.

Nord og Nordvest for Kirken har forhen ligget en stor Landsby Skallerup, som forlængst er ødelagt af Flyvesand, men hvoraf Sognet og Kirken have beholdt Navnet. Flyvesandet har nu gjennem flere Generationer været standset, og paa dets Efterladenskaber, Klitterne, græsse nu talrige Hjorder, medens flere Stykker af denne Ørken aarlig indtages under Ploven og blive mere og mere bebyggede.

Hovedgaarden Villerup har tydelige Spor af Volde og Grave. Den har fra sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede i lang Tid tilhørt Familierne Smalsted eller Smalsti; i det 17de Aarhundrede Hans Wolff Unger (see ovenfor), som erholdt den ved Ægteskab med en Kaas.

Vennebjerg Sogn, Annex til Skallerup, omgivet af dette, Maarup, Rubjerg, Jelstrup, Harridslev og St. Hans Sogne. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_4$ M. v. for Hjørring. Arealet, 2791 Tdr. Land, er høitliggende; navnlig er den Bakke, hvorpaa Kirken ligger, det høieste Punkt i hele Omegnen. I Sognets vestre Deel er Jordbunden sandet, med Sand og Ahl til Underlag; Byen Nørre-Harridslev har fortmuldet Madjord med Leer-Underlag. Htk. 174 Tdr. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vennebjerg med Kirke og Skole, og Nørre-Harridslev med Skole; Hovedgaarden Overklit, 10 Tdr. Htk., med Vindmølle; Gd. Stade. Ialt i Soguet 49 G. og 89 H., hvoraf 32 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 756. Hvad foran er anført under Hovedsognet, gjælder tildeels ogsaa Vennebjerg S. I begge Sogne væves meget til eget Forbrug.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 24de Lægd. Kirken tilhører Eierinden af Overklit.

Vennebjerg Kirke er vel mindre, men efter den foreliggende Beretning upaatvivlelig ældre end Skallerup Kirke (ligesom ogsaa dette Sogn har givet Herredet Navn), forøvrigt bygget paa samme Maade og ligesom denne forsynet med et smukt Taarn og et hvælvet Sacristi. I denne Kirke ere 2 meget gamle Pulpiturer, rigelig zirede med forskjellige paamalede adelige Vaabenskjolde. Flere adelige Personers Lig ere nedsænkede under Choret og Sacristiet. Kirken kan paa Grund af sin ualmindelig høie Beliggenhed sees over en stor Deel af Vendsyssel, ja endog fra Bakkerne ved Aalborg, i en Afstand af 6 Mil. Den er et bekjendt Sømærke og det første danske Punkt, der kan sees af Søfarende, som komme fra England eller

Norge. Umiddelbart vest for Kirketaarnet er en meget stor Kæmpehøi, hvorfra haves en characteristisk og henrivende Udsigt, mod Vest over det mægtige Hav og mod Syd og Øst over et tætbebygget malerisk Landskab. Mod Nord sees de øde alvorlige Klitter.

Herregaarden Overklit eller Orklit, som den kaldes i D. Atl., har en stor og smuk Have. Gaarden har forhen tilhørt den adelige Familie Levetzau, som indlemmede den i det nu nedlagte Stamhuus Restrup, men har senere faaet sin egen Eier.

Rubjerg Sogn omgivet af Annexet Maarup, Vennebjerg og Jelstrup Sogne samt Skagerrak og Børglum Herred. Kirken, omtrent i Sognets Midte, $1^3/_4$ M. v. s. v. for Hjørring og $^1/_8$ M. fra Havet. Arealet, 2820 Tdr. Land, er høitliggende, især ved Stranden, hvor Rubjerg Knude eller „Roberts Knude" danner et bekjendt Sømærke. Sognet har en stor Deel Sandflugt. Agerjorden er af muldsandet Beskaffenhed. Htk. 65 Tdr. A og E.

I Sognet: Rubjerg Kirke, eenligt beliggende ikke langt fra Havet; Byerne Rubjerg, Ulstrup, Kaiholm med Skole, Præstegaarden med Mølle, eenligt beliggende sydvest for Kaiholm; Gd. Alstrup; Ny Lykkens Kro, hvorved et Teglværk; Kronholm Vindmølle. Ialt i Sognet 20 G. og 39 H., hvoraf 11 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 380. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognet har Overflødighed af gode Tørv, hvoraf ikke ringe Partier afsættes.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 17de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Maarup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 774 Rd. Præstegaardens Areal er c. 145 Tdr. Land, nemlig 70 Tdr. Ager, 50 Tdr. Hede og 25 Tdr. Kjær, $4^1/_2$ Td. Htk.

Rubjerg Kirke er af hugne Steen, uden Taarn og kun med Hvælving over Choret, men rummelig og lys. En af dette Sogns Præster, Mads Christensen, blev af de Keiserlige, som 1627 vare indfaldne i Jylland, ihjelslagen i sit eget Huus.

Ved Rubjerg Knude strandede i Krigen 1807—14 to engelske Linieskibe, hvorved 16—1800 Mennesker omkom. Kun Enkelte bleve reddede.

Maarup Sogn, Annex til Rubjerg, omgivet af dette S., Vennebjerg og Skallerup Sogne samt Skagerrak. Kirken, paa Sognets Vestside, et Par Bøsseskud fra Havet og $1^1/_2$ M. v. for Hjørring. Arealet, 1372 Tdr. Land, er høitliggende, men i det Hele jevnt. Overfladen er tildeels dækket af Sandflugt, iøvrigt Muld med Sand i Jordsmonnet. Htk. $44^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Maarup Kirke, eenligt beliggende; Byen Lønstrup med Skole og Vindmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 42 H., hvoraf 10 G. og 20 H. udenfor Byen, de fleste grupperede i de saakaldte Haurholm Steder og Vester-Vidstrup; Gd. Maarupgaard.

Indvaanere: 413, der for Størstedelen tilhøre den jordbrugende Klasse. Fra Lønstrup, hvor Fiskeriet er eneste Erhvervskilde hos de fleste Beboere, drives ikke ubetydelig Handel paa Norge; men iøvrigt staaer Fiskeriet langt tilbage. En Pram med 3 Mand eller en Baad med 4—5 Personer gaaer nogle (i Reglen efter Fiskernes egen Beretning 24) Timer tilsøes for at „pilke" Torsk. Fangsten kan

undertiden være saa heldig, at en Mand kan tjene 5 Rd. i Dagløn. Fiskene opkjøbes paa Stranden, tørres og udgjøre en væsentlig Deel af Omegnens Fødemidler.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 16de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand. Ved Lønstrup er en Redningsstation.

Om Maarup Sogn findes i Brinck-Seidelins Hjørring Amts Beskrivelse følgende Notits: „En mærkelig Situation har Maarup Sogn: Markernes Flader ere aldeles jevne, men, pludseligen steilt nedskridende, aabne de i deres Midte en dyb og snever Dal, hvori Byen Lønstrup udbreder sig, uden at levne Plads til Ager eller Eng og kun saare liden for et Par smaa Haver. Tvers igjennem Byen flyder sig en Bæk med det klareste Vand, baner sig Vei mellem Bakkerne ud fra Byen, berører Foden af nogle sneehvide Klitter og iler ud i det vilde Hav. En smal Vei leder mellem Bakkerne ned til Lønstrup, saa at Byen først sees, naar man befinder sig i den, hvilket har givet Anledning til det Sagn, at denne By var det eneste Sted i Jylland, som Svenskerne ei gjæstede, da de under Torstenson oversvømmede Jylland."

Maarup Kirke har engang havt Taarn, hvis Levninger endnu rage frem over Jorden; den er meget lille og mørk og har Brædeloft.

I Lønstrup laae i det 15de og 16de Aarhundrede en Herregaard, som tilhørte Familien Rotfeldt. I et Document af 1468 kaldes Byen Løthenstorp, hvorved den Forklaring bortfalder, som man har givet af Byens Navn, at derved skulde betegnes dens skjulte eller lønlige Beliggenhed. Klitterne ved Byen ere meget høie og af en stærk udpræget Form og have fra Stranden Udseende som Klipper.

Jelstrup Sogn omgivet af Rubjerg, Vennebjerg og Harridslev S. samt Børglum Herred. Kirken, paa Sognets Nordvestside, $1^1/_2$ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 2947 Tdr. Land, hører til de mere lavtliggende Egne i Herredet; Hundelev Byes Marker bestaae meest af sandet Jord med iblandet Muld og Sand-Underlag, men Gjølstrup og Jellinge Byer have gode lerede Marker. Sognet gjennemskjæres af en Aa med steile Bredder, og af Landeveien fra Hjørring til Løkken. Htk. $147^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Jelstrup med Kirke, Præstegaard og Skole, som er udflyttet i Øst, Gjølstrup med et Teglværk, og Hundelev; Avlsgaarden Søholm. Ialt i Sognet 35 G. og 62 H., hvoraf 27 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 583. Jordbrug er Hovederhvervet. Forfærdigelsen af hjemmegjorte Tøier er hyppig. Al Slags Væverie drives. I det Hele ere Fruentimmerne flittige, hvilket i langt ringere Grad kan siges om Mandfolkene, ikke alene i dette, men i Vendsyssels fleste Sogne.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 15de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Lyngby een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 704 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, Htk. 7 Tdr.

Jelstrup Kirke er simpel, bygget af Kampesteen, uden Hvælvinger; den har havt et Taarn, som for ikke ret mange Aar siden er nedbrudt, hvorved Kirken har mistet sin udvortes Prydelse. Altertavlen, som forestiller Christi Korsfæstelse, med Jerusalem i Baggrunden, anses for et Kunststykke og tager sig godt ud. Der findes ogsaa et Maleri af en Præst, Paul Harridslev († 1648), med sin Hustru Elisabeth Bertelsdatter.

Harridslev Sogn omgivet af Annexsognene Seilstrup og Rakkeby samt Hæstrup S. i Børglum H., St. Hans, Vennebjerg og Jelstrup Sogne. Kirken, i Sognets Midte, c. $^3/_4$ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 1606 Tdr. Land, er lavtliggende og Jordsmonnet af muldsandet Beskaffenhed; Overlaget meest hvilende paa hvid Sand. Aastrup-Aa danner Sognets Østgrændse. Htk. 103$^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Sønder-Harridslev med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Præstegaard og Skole; Gd. Øster-Vanggaard. Ialt i Sognet 20 G. og 39 H., hvoraf 18 G. og 28 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 326. Jordbrug er Hovederhvervet. Nogle Enkelte sælge Tørv.

Sognet hører under Vennebjerg Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 21de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexerne Seilstrup og Rakkeby een Commune. Kirken eies $^1/_2$ af Beboerne, forøvrigt af udenfor Sognet Boende. Præstekaldets Reguleringssum er 1058 Rd. Præstegaardens Areal er 97 Tdr. Land, Htk. 10$^1/_2$ Td.

Dronninglund Herred*),

det sydøstligste i Hjørring Amt, omgivet af Horns og Børglum Herreder, Aalborg Amt og Kattegattet. Fladeindholdet udgjør omtrent 12$^1/_2$ □ Miil: Den største, nordlige, Deel af Herredet danner et Høiland, i hvilket atter hæver sig Bankestrækningen „Sydske Aas"; den sydligste Deel er en Fortsættelse af de flade og sumpige Egne i Kjær Herred, Aalborg Amt. Skovstrækninger findes spredte over hele Herredet. Htk. 3992 Tdr. A. og E., 29 Tdr. Skfl. og 82 Tdr. Mfl. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 16,321, hvoraf 966 i Kjøbstaden Sæby. I geistlig Henseende danne Dronninglund og Børglum Herreder eet Provsti. Lendum Sogn i Horns Herred er Annex til Torsted Sogn i Dronninglund Herred.

Understed Sogn omgivet af Annexet Karup, Bolstrup S. samt Horns Herred og Kattegattet. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_4$ M. n. v. for Sæby og 1$^1/_4$ M. s. s. v. for Frederikshavn. Arealet, 3864 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende; Lienshøi, 280 Fod, er

---

*) Dronninglund Herred er det tidligere Jerslev Herred og en Deel af Børglum Herred, see Resol. af 10de Novbr. 1841 (Coll. Tid. S. 1018, D. A. V. S. 282, 285).

et af Hjørring Amts høieste Punkter. Jordsmonnet er leerblandet Muld; Underlaget er ofte Leer, nogle Steder qveegagtigt og andre, nemlig i den sydlige Egn, rød Sand. Landeveien fra Sæby til Frederikshavn passerer Sognet. Htk. 172$^{3}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Understed Kirke og Præstegaard sydvest for Kirken; Byerne Gadholt, Kiis, Skiftved, Brangbæk; Hestvang, Kvessel, Dal med Skole, Stensig, Klattrup, Vang med Skole, Rugtved, Fladholt og Sidbæk Huse ere adspredt liggende Samlinger af Gaarde og Huse; Gdn. Green, Rosengaard, Høierholt, Nørre- og Sønder-Knuden, Riisbjerg, Piilgaard, Heden, Halbjerg, Tverkjær, Gaarsted, Knappen, Freden, Hvol, og Pletholt. Ialt i Sognet 49 G. og 48 H., hvoraf 36 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 556. Jordbrug er Hovederhvervet. Vævning er almindelig Huusflid næsten i enhver Familie. Med Forarbeidning af Træsko af Elletræ beskjæftige ikke Faa sig i Vintertiden. Af Bistader haves endeel i Pastoratet. Nogle større Gaardeiere opkjøbe Honning, hvoraf de tilberede Mjød, som sælges tilligemed Vox i de nærmeste Kjøbstæder. I Sognet findes et Teglværk.

Sognet hører under Dronninglunds Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 32te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Karup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Sæbygaard. Præstekaldets Reguleringssum er 863 Rd. Præstegaardens Areal er 140 Tdr. Land af Htk. c. 5$^{1}/_{2}$ Td.

I Danske Atlas findes følgende Bemærkning ved Understed: „I Sognet findes en Bakke kaldet Slotte-Bakken, hvorved er Kjendetegn af 2 Vindebroer. Der skal have staaet et Slot, hvor den Sshane Knud af Borg skal have boet." Om disse Oldtidsmindesmærker endnu findes, vides ikke. Understed Kirke er uden Taarn, med Brædde-loft og bygget af Muursteen.

Karup Sogn, Annex til Understed, omgivet af dette S., Volstrup og Hørby S. samt Horns Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. v. for Sæby og 1$^{3}/_{4}$ M. s. v. for Frederikshavn. Arealet, 1399 Tdr. Land, er bakket, med Leer i Jordsmonnet. Htk. 48 Tdr. A. og E.

I Sognet: Karup Kirke, hvorved Skolen; ingen Byer, men 16 spredt liggende Gaarde, hvoriblandt Rævdalsodde, Stidsborg, Kyllingborg, Kokkenborg, Lebet, Klokkedal, Karupgaard, Lille-Tved, Tveden, Stendal, Kjæret, m. fl., 22 H.

Indvaanere: 193. Jordbrug er Hovederhvervet. De samme Bierhverv som i Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 33te Lægd. Kirken tilhører en udenfor Sognet Boende.

Karup Kirke er meget lille, bygget af Kampesteen og hvælvet, men uden Taarn.

I Danske Atlas findes om Gaarden Tveden i dette Sogn følgende Notits: „Tveden er nu en Bondegaard, som beboes af to Bønder. Der har forhen staaet en anseelig Bygning, som formedelst sin Ælde for faa Aar siden er bleven nedreven, og det bedste Tømmer henført til Hørbylund. Udenfor Gaarden skal for ikke længe siden være seet Rudera af et Herresæde eller en firkantet Muur, to Alen tyk og to Alen høi, som har været Grundvolden af et 6 Loft høit Huus, hvor den i Kæmpeviserne omtalte Hr. Raadengod skal have boet og havt Udsigt over Skovene

til Østersøen. Skovene ere nu borte, men der findes endnu en Plads kaldet Bedelund og Øst for Gaarden en anden, som kaldtes Rosenlund." Niels Iversen af Tved levede 1465 og førte Familien Rotfeldts Vaaben.

Volstrup Sogn omgivet af Annexet Hørby, Albæk, Karup og Understed Sogne, Sæby Kjøbstadsogn og Kattegattet. Kirken ligger ene, 1/4 M. n. for Volstrup By paa Sognets Vestside, 3/4 M. v. for Sæby. Arealet, 11,547 Tdr. Land, er høitliggende, især i den nordlige Deel; Idabjerg og Gedebakken ved Sæbygaard ere saaledes Egnens høieste Punkter. Sæby-Aa gjennemskjærer Sognet i Vest og Øst, og Landeveiene fra Sæby til Aalborg, Hjørring og Frederikshavn krydse Sognet i forskjellig Retning. Jordblandingen er i den sydlige Deel sandet og sandmuldet, men Jorderne temmelig kolde; i den nordøstlige Deel har Sandet Overhaand; Underlaget er rød Sand, som paa enkelte Steder nærme sig Ahl. Htk. 362 Tdr. A. og E. og 9 1/2 Td. Mfk.

I Sognet: Volstrup Kirke, beliggende ved Sæby-Aa, Præstegaard med Vandmølle, og Skole i Nærheden af Kirken; Byerne Volstrup, Langtved, Tamholt, Ørenhede, Store- og Lille-Ørtofte med Skole; Hovedgaardene Sæbygaard med Vandmølle og Teglværk, og Otteſtrup, under Stamhuset Sæbygaard, tilsammen 74 Tdr. Htk.; følgende Samlinger af Beboelser: Kragelund, Dyrheden, Ugerholt, Knæverhede, Solsbæk, Skjølstrup, Kræstrup og Steenshede, Skovsgaarde, Heden, Røllen, Kjelstrup, Holtet og Stisholt, Birkmose og Hybholt, Store- og Lille-Grønhede med Skole, Rønholt, Fuglsang; Gdn. Baiensgaard, Lundegaard, Graverhuus, Gudensgaard, Krættrup, Store- og Lille-Toftelund. Ialt i Sognet 89 G. og 67 H., hvoraf 50 G. og 35 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1042. Jordbrug er Hovederhvervet. Da Egnen er slovrig, forfærdiges endeel Træsko.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 4lde Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Sæbygaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1346 Rd. Præstegaardens Areal er 170 Tdr. Land, hvoraf c. 60 Tdr. Land Eng og kratbevoxede Bakker, af c. 12 1/2 Td. Htk. A. og E. og 1/2 Td. Mfk.

Volstrup Kirke er lullet, men smuk og hvælvet, bygget af Muursteen. Den indeholder Begravelser for tidligere afdøde Eiere af Sæbygaard og Otteſtrup. Volstrup benævnes i et Document af 1408 Wormstrup. I Byen laae i Aaret 1500 en Herregaard, som tilhørte Jakob Esbildsen, Væbner. Ved Præstegaarden ligger et Huus, som kaldes Barfred, hvilket i ældre Tid har været et Barfred eller Asyl for Forbrydere.

Sæbygaard og Otteſtrup danne Stamhuset Sæbygaard, oprettet 1798 af Oberst Otto Arenfeldt.

Sæbygaard tilhørte i den katholske Tid de borglumske Biſper. Ved Reformationen tilfaldt den Kongen, der bortforlehnede den Aar 1587 til Christoffer Stygge (Rosenkrands), fra hvem den igjen efter kongelig Bevilling indløstes af Jørgen v. Raabe, i hvis Lehnsbrev det forbydes Bønderne at koge og svare Landgilde i Salt, hvilket havde været Skik hidtil og medført megen Ulempe. 1560 magtskiftede Kongen Sæbygaard og Gods med Otto Rud for dennes Gods i det nordlige Sjælland. Efterat Otto Rud var bleven fangen i Krigen med Sverrig og senere død af Pest paa Svartsø i Mælaren, besad hans Enke Pernille Ore Eiendommen indtil 1568, da der endelig kom sikker Efterretning til Fædrelandet om Otto Ruds

Død, og Kongen i taknemmelig Erkjendelse af hans Fortjenester forlehnede hans Enke med Korsør Slot og Tilliggende. Otto Ruds Søn, Knud Rud, arvede Sæbygaard, men da han døde barnløs 1589, folgtes Eiendommen til Rigsraad Peder Munk, hvis Frue Sofie Brahe efter Datterens Død arvede Gaard og Gods. Familien Brahe afhændede Eiendommen til Admiral Niels Juul, der Aar 1682 bortbyttede denne med sine øvrige Eiendomme i Vendsyssel til Holger Pachs for dennes Godser Eriksholm og Torup i Sjælland. Med Holger Pachs († 3die Januar 1698 paa Sæbygaard) uddøde de Pachsers Familie paa Svædsiden (see Birckerods Dagb. S. 345); hans Frue Elisabeth Bille besad derefter Gaarden til sin Død 1723, og er for Sæbygaard omtrent det samme som Ingeborg Steel for Voergaard, nemlig Gjenstand for et forhadt og lidet hæderligt Minde. Med Lisbeth Billes Datter Anne Sofie Pachs kom Sæbygaard til hendes Mand Cancelliraad Lave Arenfeldt og dennes Familie. Efter Oberst Otto v. Arenfeldts Død 1806 tilfaldt Stamhuset hans Kones Søsterdatter Mette Johanne v. Reedtz, gift med Jens Krag-Juul-Wind til Stamhuset Steensballegaard, der fik Tilladelse til at føie Navnet Arenfeldt til sit eget. Denne overdrog flere Aar før sin Død († 1856) Stamhuset til sin Søn, den nuværende Besidder.

Sæbygaards nuværende Hovedbygning bestaaer af tre grundmurede Fløie omgivne af Grave, der dog nu for det meste ere tørre. Hovedfløien er den nordre, ikke den midterste, hvilket ellers er almindeligt. Den bestaaer af et toetages Huus med et Porttaarn udvendig og et ottekantet Taarn indvendig, samt endnu en Udbygning, der er nyere og træder istedetfor et nedbrudt Taarn. Den er opført af Pernille Ore. Den østre eller mellemste Fløi er bygget af Sofie Brahe og den søndre af Anne Sofie Pachs.

Ottestrup, tidligere Steenshede, under hvilket Navn det forekommer i D. Atl., hvor der nævnes Eiere til denne Gaard allerede 1520, blev forenet med Sæbygaard af Niels Juul og er nu, som meldt, en integrerende Deel af Stamhuset. Gaarden tilhørte 1644 den tappre Wogn Wognsen, som med Omegnens Bønder fangede den svenske Besætning paa Voergaard.

Stamhuset Sæbygaard har efter Statshaandbogen for 1857 Htk. af alle Slags 538 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 74 Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 1½ Td., Bøndergods 361½ Td., Kirke- og Kongetiende 101 Tdr.; i Bankactier 3100 Rd., Fideicommiscapitaler 30,000 Rd. og i Bankhæftelsesobligationer 3354 Rd.

Hørby Sogn, Annex til Volstrup, omgivet af dette, Albæk, Skjæve, Torslev og Karup Sogne samt Horns Herred. Kirken, paa Sognets Vestside, 1¼ M. v. n. v. for Sæby og 2 M. s. v. for Frederikshavn. Arealet, 7738 Tdr. Land, hører til Amtets Høiland. Jorderne ere skarpe i den nordlige Deel; syd for Sæby-Aa, der løber midt igjennem Sognet, findes derimod ret gode, men temmelig kolde Jorder. Landeveien fra Sæby til Hjørring passerer Sognet. Htk. 279½ Td. A. og E., 4½ Td. Skst. og 2⅝ Td. Mst.

I Sognet: Hørby Kirke, eenligt beliggende imellem Hørby og Hovedgaarden Hørbylund; Byerne ere saa godt som aldeles udflyttede, og der findes ikkun mindre Samlinger af Gaarde og Huse under Benævnelserne Hørby med Skole, Badskjær med Skole, Sveie, Løitved, Estrup, Svangen, Klemmen, Rævbakken, Ropperheden, Bakken, Faurholt, Riisgaard, Skjærping, Brødmose, Mølgaard, Bunkhule, Nyholm, Kraghede og Ørvad; Hovedgaardene Haven, 26½ Td. Htk. A. og E., 4½ Td. Skst. (7 Tdr. Htk. Bøndergods), 700 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng og 10 Tdr. Land Mose, Hørbylund med Vandmølle, 16 Tdr. Htk., 351 Tdr. Land Ager, 26 Tdr. Land Eng og 100 Tdr. Land Hede; Gaardene Hale, Follerbakken, Trankjær, Gjerndrup, Gammelholm, Rosenhave, Snedkergaard, Sigen, Fælget, Havens Vindmølle. Ialt i Sognet 75 G. og 92 H.

Indvaanere: 981. Hvad foran er sagt om Hovedsognet, gjælder

ogsaa om Annexet. Bæve, som benyttes til Familiernes eget Brug, findes næsten i hver Gaard og hvert Huus.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 38te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Sæbygaard.

Hørby Kirke er bygget af Kampesteen, uden Taarn, og har malet Brædeloft. Hovedgaarden Haven er oprindelig et gammelt adeligt Herresæde, om hvilket intet Andet findes optegnet i D. Atl., end at Gaarden dengang tilhørte Major Bugges Enkefrue til Begefted og var bortforpagtet. Af den nuværende Eier er i Aaret 1816 opført et nyt Stuehuus og Udbygningerne betydelig udvidede.

Hørbylund er en meget gammel adelig Gaard, der allerede nævnes 1319. Af Cancelliraad Lave Arenfeldt forenedes den med Sæbygaard, hvorfra den dog atter blev bortsolgt af hans Enke Anna Sofie Pachs. I Danske Atlas siges, at der rundt om Borggaarden findes stjenne Grave og Fiskedamme.

Torslev Sogn omgivet af Annexet Lendum i Horns Herred, Hørby og Skjæve Sogne samt Børglum Herred. Kirken, paa Sognets Østside, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Sæby og $2^1/_4$ M. s. v. for Frederikshavn. Arealet, 12,318 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende; Jordsmonnet er meest sandet, med rød, sjeldnere hvid Sand til Underlag; dog gives paa flere Steder ret gode Muldjorder og ved Tamstrup er Leret fremherskende. Sydlig i Sognet flyder Vorsaa, mod Øst Sæby-Aa. Htk. $378^1/_2$ Td. A. og E. og $8^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Torslev Kirke, eenligt beliggende; tæt syd derfor Præstegaarden; Byerne Braa med Skole, Tryge og Bange; flere paa een Strækning liggende Beboelser benævnes Gyden, Tamstrupgaarde, Krogsdam, Fuglsang, Donskov, Gryddæk med Teglværk, Braa Skovhuse, Heislund, Høistrup med Skole, Ørslev, Rævbakken; Hovedgaardene Ormholt, 19 Tdr. Htk., Heiselt, 18 Tdr. Htk.; Gaardene Fjeldgaard med Vandmølle, Hjortholm, Hjortmose, Taarndal, Skjellet, Kobberholm, Vangterp, Vangkjær, Skavange, Fladbjerg, Dal, Toften, Stræden, Flamsholt, Riis, Gydøie, Horshave, Tyrrestrup, Galtrup, Hallen, Krogsdam, Bjerget, Volsted, Elshave, Store-Nedergaard, Gune, Nørre-Ravnsholt, Knæpholt, Braagaard, Høngaard, Sopmose, Diget, Koldbro, Kvaghold, Aaen, Aagaard, Steenskrog, Aalberggaard, Lundegaard, Knæphave, Gjersholt, Søholt, Skoven med Skole, Hammersholt, Krogen, Rævmose, Kirketerp m. fl.; Braa Vandmølle og Krogs Vindmølle. Ialt i Sognet 109 G. og omtrent 130 H.

Indvaanere: 1569. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 37te Lægd. Med Annexsognet Lendum een Commune. Kirken tilhører nogle Privatmænd i Sognet. Præstekaldets Reguleringssum er 1227 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, af $8^1/_2$ Td. Htk.

Torslev Kirke er opført fra Grunden af hugne Kampesteen, men foroven af Murstein, har et meget simpelt Gibsloft og et Taarn, som forhen var meget unseeligt, men for et Par Aar siden af de nuværende Kirkeeiere er blevet formindsket i

Høiden c. 4 Alen, ligesom man ogsaa nedrev Vaabenhuset til stor Misfornøielse for Menigheden.

Ormholt (tidligere Vormholt) er en gammel Gaard, som i Midten af det 15de Aarhundrede tilhørte en Adelsmand ved Navn Anders Thomæsen, hvis Enke mageskiftede Eiendommen med Biſpen i Børglum. Ved Reformationen tilfaldt den derfor som geiſtligt Gods Kronen, hvorfra det siden atter er bleven afhændet til private Eiere.

Heiſelt skal i fordums Tid efter D. Atl. have været i de Rothſteners og Holkers Eie.

Skjæve Sogn omgivet af Torsløv, Hørby, Voer, Ørum og Hellum Sogne. Kirken ligger ene, c. 2 M. ſ. v. for Sæby og $3^1/_2$ M. ſ. o. for Hjørring. Arealet, 8214 Tdr. Land, er høitliggende, iſær i den veſtlige Deel, der grændſer op til den under Navnet „Jydſke Aas" eller „Allerup-Bakker" betegnede Høidestrækning; derhos er Jordsmonnet tæt gjennemskaaret af Aaer og mindre Vandløb, der alle forene ſig med Vorsaa paa Sydgrændſen. I Sognets ſydveſtlige Hjørne findes Stagſted Skov, som dog ikke er Fredskov. Beſkaffenheden er deels Muld med Underlag af guul og rød Sand, deels leerblandet Sand med Leer-Underlag, enkelte Steder med Ahl i Bunden. Engene ere meget vaade og ſumpige med løs Dynd eller Mudderbund. Htk. $308^5/_8$ Tdr. A. og E., 8 Tdr. Ekſk. og $9^1/_2$ Tdr. Mſk.

I Sognet: Skjæve Kirke og Præſtegaard ſydoſt for Kirken, Skolen tæt ved Kirken; Byerne Hugdrup med Skole, og Stagſted; Hovedgaardene Dybvad, 56 Tdr. Htk. (114 Tdr. Htk. Fæſtegods), 1279 Tdr. Land, hvoraf 520 Tdr. Land leer- og ſandmuldet Ager, 367 Tdr. Land Eng, 380 Tdr. Land Skov, 5 Tdr. Land Moſe og 7 Tdr. Land Hede, Knudseie med Teglværk, $24^1/_2$ Td. Htk. (c. $32^1/_4$ Td. Htk. Fæſtegods), 450 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. leer- og ſandmuldet Ager, 80 Tdr. Land Eng, 2 Tdr. Land Skov og 18 Tdr. Land Kjær; Avlsgaarden Soelholt, 13 Tdr. Htk., 227 Tdr. Land Ager, 62 Tdr. Land Eng og 20 Tdr. Land Moſe; flere adſpredte Samlinger af Gaarde og Huſe: Smaagaardene (16 H.), Raaholt, Birket, Barkholt, Langholt, Dynſtrup, Aalgaardsodde, Baaſe, Store- og Lille-Reiſum, Ørvad, Karmesholt med Skole, Avnkjødt med Vandmølle, Sponheden med Skole, Skjellet, Soelholt Gdne Bitten, Rugholm, Snorren, Kjærsgaard, Byrdal, Moſen, Sønder-Ravnsholt, Hytten, Tuen, Hatten, Brønden, Feiborg, Flakkjær, Damſig, Boller, Nymølle med Vandmølle, Tøsbæk Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 65 G. og 105 H., hvoraf 51 G. og 83 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1064. Jordbrug er Hovederhvervet; enkelte Træſkomagere og Vævere findes i Sognet.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtſtuedиſtrict og Sæby Lægedиſtrict; 2den Vgkds. Amtets 34te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Dybvad. Præſtekaldets Reguleringsſum er 941 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 120 Tdr. Land af c. 10 Tdr. Htk.

Skjæve Kirke, ſom har Taarn og er hvælvet, er bygget deels af Kampedeels af Muurſteen og er ſtor og hyggelig.

Dybvads Vaaningshuus, een Etage med Kviſt, af Grundmuur, er opført i Begyndelſen af indeværende Aarhundrede. Paa den ene Ende af Laven ſtaaer Aars-

tallet 1640, paa den anden 1777. Familierne Skeel og Reetz have tidligere eiet Dybvad; senere Todberg, Glerup. Fru Ida Sophie Skeel, gift med Christian Reetz, omtales af Bircherod i hans Dagbøger S. 383 for sit „usømmelige Forhold i adskillige Maader, særdeles med Skovens skammelige Forhuggelse ved Dybvad og Knudseie, samt Bøndernes uforsvarlige Medfart og andet mere."

Knudseies Hovedbygning er een Etage høi, med Kvist og to Sidefløie. Den antages at være bygget i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og var da i Familien Gleerups Besiddelse, som eier den endnu. Tidligere var denne Gaard forenet med Dybvad under samme Eiere. Om en af disse, den ovennævnte Christian Reetz, en Søn af Storcantsleren Peder Reetz, bemærker Bircherod ved at omtale hans Død den 21de Marts 1704 paa Knudseie (S. 441): „Han havde forrige Tider været en Mand af skjønne Midler og brav Conduite; men da han omsider slog sig til Drik og anden Liderlighed, geraadede han i ganske slet Tilstand og døde i yderste Armod."

Ved Skjæve Sogn bliver ogsaa at nævne den mærkværdige Mordsag i Aaret 1841, hvorefter flere, tildeels ansete Indvaanere af Sognet toge sig selv til Rette mod endeel ilde berygtede Personer og paa den grusomste Maade myrdede dem. Den i denne Anledning afsagte Commissionsdom er udgivet i Trykken.

Albæk Sogn omgivet af Annexet Voer, Skjæve, Hørby, Volstrup og Dronninglund Sogne samt Kattegattet. Kirken, paa Sognets Vestside, $1^3/_4$ M. s. s. v. for Sæby og $5^1/_2$ M. n. o. for Aalborg. Arealet, 13,744 Tdr. Land, er bakket, med flere Skovstrækninger; Jordsmonnet er muldsandet med Sand, Grus og undertiden Ahl i Underlaget. Gjennem Sognet gaaer Vorsaa, paa flere Steder med maleriske skovklædte Bredder. Htk. $450^1/_4$ Td. A. og E. og $4^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Albæk med Kirke (Taarn, endeel af Høikirken hvælvet, har en Sidefløi), Præstegaard og Skole, Donsted, Fæbroen, Lyngsaa med Skole, Farvemølle og Teglværk, Vorsaa med Skole, Kro, Vand- og Vindmølle, Nørre-Søraa i Sognets sydligste Hjørne med Skole og Udskibningssted; Hovedgaarden Store-Rugtved, $19^1/_2$ Td. Htk., 426 Tdr. Land Ager, 74 Tdr. Land Eng, 60 Tdr. Land Skov og 100 Tdr. Land Hede; Avlsgaardene Kringelhede, 17 Tdr. Htk., 360 Tdr. Land Ager, 8 Tdr. Land Eng, 2 Tdr. Land Kjær og 43 Tdr. Land opdyrket Jord, Tveden, 13 Tdr. Htk., 140 Tdr. Land Ager, 25 Tdr. Land Eng, 25 Tdr. Land Skov og 40 Tdr. Land Hede; Samlinger af Gaarde og Huse og enkelte Gaarde: Nørre- og Sønder-Klit, Bekshede, Knøsene, Nørre- og Sønder-Dam, Strengsholt, Skarpholt, Kisgaard, Porsmose, Skrogsmose, Nybro, Dalen, Bjergene, Høien, Mølholt, Holbæk med Vandmølle, Falden, Hytten, Siversflet, Clemenshave, Rom, Heden, Fjemtrang, Østerbroen, Albækgaarde, Faurholt, Kolbro, Kringelhede, Holte, Holden, Store-Fæbrogaard, Lille-Rugtved, Folsted, Krogen med Teglværk, Vorsaa Krog, Hedegaard og Lunden. Ialt i Sognet 132 G. og 144 H., hvoraf 57 G. og 98 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1854. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Vorsaa og Lyngsaa, især førstnævnte Sted, drives Fiskeri; der fanges især Torsk og Rødspætter. Ved Vorsaa og Søraa udskibes undertiden Korn og Brænde og indføres Trælast. Haveculturen er ringe; dog findes i Albæk Sogn endeel Frugttræer.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets

47de Lægd. Kirken tilhører Eierne af Voergaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1395 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, hvoraf Fæstegods c. 13 Tdr. Land, af Htk. 9 Tdr. 2 Skp.

Det gamle Rugtved Slot blev nedbrudt af Dronning Margrete tilligemed mangfoldige andre adelige Borge, hvilke hun ikke vilde taale. Den gamle Slotsbanke, omgivet af tredobbelte Volde og Grave, sees endnu tæt ved den nuværende Rugtved Hovedgaard. Denne, som, da D. Atl. udkom, eiedes af Oberst Peder Reetz til Voergaard og senere af Familien Stenild, er oprindelig bygget af Egebindingsværk; men af den nuværende Eier er opført et herskabeligt 72 Alen langt, grundmuret Vaaningshuus i gothisk Stiil, med 3 Fløie. Beliggenheden er meget smuk; Rugtved-Aa strømmer her under store Bøgetræer, der hvælve sig ud over Vandet.

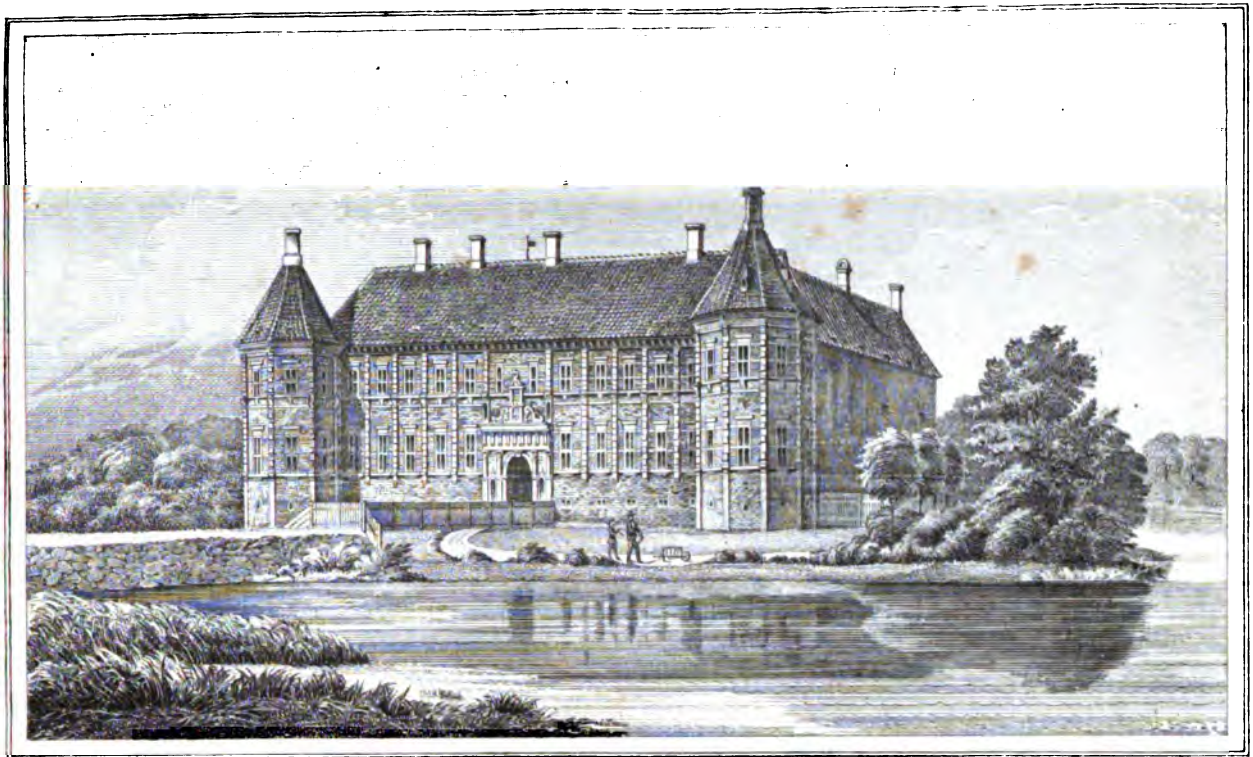
Voer Sogn, Annex til Albæk, omgivet af dette S., Skjæve, Hellevad og Dronninglund Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. s. v. for Sæby og 5½ M. n. o. for Aalborg. Arealet, 8668 Tdr. Land, hvoraf endeel Kratskov, er deels bakket og deels fladt; i Vest og Nord. koldt og sumpigt, med Kveegsand til Underlag. Af alle Hjørring Amts Sogne har Voer Sogn de største Engstrækninger langs med den Sognet gjennemstrømmende Vorsaa. Landeveien mellem Sundby og Sæby passerer Sognet. Htk. 395⅜ Tdr. A. og E. og 5¼ Tdr. Mfk.

I Sognet: Voer Kirke (Taarn, gibset Loft, et Gravcapel med adelige Lig, stor og smuk Altertavle), beliggende ved Hovedgaarden Voergaard; Byerne Agersted med Skole og Kro, Bitteby med Skole, Idskov med Skole; Hovedgaarden Voergaard med Vandmølle, 86¾ Td. Htk. A. og E., 3⅜ Td. Mfk. (c. 82 Tdr. Htk. Fæstegods, 6⅝ Td. Htk. Arvefæstegods), 755 Tdr. Land Ager, 370 Tdr. Land Eng, 114 Tdr. Land Skov, 261 Tdr. Land Hede og udyrket Jord, (Voer og Albæk Kirker og Tiender); Avlsgaarden Albertinesminde, 13½ Td. Htk., 130 Tdr. Land Ager, 34 Tdr. Land Eng, 2 Tdr. Land Mose og 35 Tdr. Land Hede; enkelte Samlinger af Steder, som Bjeldbakken, Togaarde, Baandhaven, Idskovkrog, Vester-Idskov; Gaardene Vesterskov, Flauensskjold Kro ved Hovedlandeveien, Nørre- og Sønder-Kjæret, Lilien, Rosen, Korsberg, Lille-Ravnholt, Store-Eenodde, Tabro, Lunderhede, Nørre-, Mellem- og Sønder-Store, Trangeled, Mellem-, Øster-, Sønder- og Vester-Gaardsholt, Aaholt, Volbro, Bruunvang, Dyssevad, Rykind, Dammen, Mølkjær, Trang, Svinhave, Biskopshale, Stenholt, Skov Vandmølle. Ialt i Sognet 95 G. og 89 H., hvoraf 68 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1284. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognet har Skov, hvoraf der aarlig sælges endeel Brænde. Flere af Beboerne ere Træskomagere. Endeel Lærreder og andre Tøier forarbeides til Salg. Bistader findes ikke faa Steder.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 48de Lægd. Kirken tilhører Eierne af Voergaard.

Hovedgaarden Voergaard er saavel i architektonisk som i traditionel Henseende en af Danmarks mærkværdigste Herregaarde. Hovedbygningen bestaaer af 3 grundmurede Længder af forskjellig Alder. Den midterste vender imod Nord og

A Nay del

Em Bærentzen & Co lith Inst

VOERGAARD.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Syd og er opført 1588—91 af Fru Ingeborg Skeel. Denne Bygning beskrives saaledes i Richardts og Beckers „Danske Herregaarde," hvoraf nærværende Optegnelser ere et forkortet Uddrag: „Bygningen er for hver Ende forsynet udvendig med et serkantet Taarn og et ligedannet mindre inde i Gaarden, hvilke sidste danne Opgangen til Husets tvende Dele; thi den usædvanlig høie Port gjør en Forbindelse mellem Værelserne i første Etage umulig. Alle Vinduerne i dette Huus ere forsynede med meget smukke Forziringer af gullandsk Sandsteen, forestillende deels menneskelige Ansigter og Figurer, deels Blade og Frugter; det samme Materiale er i rigeste Maal og med megen Smag anvendt paa Muurpillerne, Portalen over Porten og overalt, hvor den mindste fremspringende Plads dertil giver Anledning. Menneskeansigter ere anbragte i tusindviis blandt disse Forziringer, og dog træffer man ikke let to, som ligne hinanden. Porten er noget af det Skjønneste i sit Slags, man kan see, rigt prydet med Englehoveder, Menneskeansigter, Djævlefigurer og Havfruer, alt ordnet med megen Smag, saa at Fru Ingeborg har stor Ære af sit Værk, om hvilket man blot ikke begriber, hvorledes hun har havt Raad til at gjøre det saa kostbart. Sagnet, der ikke vil hende vel, fortæller, at hun havde forbrugt en Skibsladning Sandsteen og forstrevet en anden, som hun imidlertid ikke havde Penge til at betale, da den ankom. Hun vidste imidlertid at hjælpe sig og lod en Nat, da der blæste en stærk Paalandsvind, Skibets Ankertouge skjære over, hvorpaa dette drev paa Land og hun ifølge sin Forstrandsret bemægtigede sig Ladningen. Da Bygningen var færdig, skulde Bygmesteren betales, men Pengene vare slupne op. Fruen fandt da atter paa Raad, og gik med Bygmesteren ud paa Broen for ret at tage Værket i Øiesyn; her benyttede hun Leiligheden, da han i sin Iver for ret at vise sit saa heldig udførte Arbeide gik for nær til Kanten; hun gav et Stød, saa at han faldt i Vandet og druknede, hvormed den Regning var afgjort. Den nordre Fløi bestaaer af to Dele, hvoraf den ene er samtidig med Midtfløien, den anden endeel ældre. I Skillerummet er der i den tykke Muur anbragt en berygtet Fængselskjælder, som kaldes Rosodonten og er uden noget Vindue eller andet Lufthul end den lange Gang, hvorigjennem man kryber ind, og som lukkes med en Luge. Her spøger Fruen stærkt, som billigt er, og da den bekjendte dronninglundske Undersøgelse (foranlediget ved „Myrderiet i Skjæve") i Vinteren 1841—42 fyldte alle Gaardens Kjeldere med Mistænkte, skal end ikke den meest forhærdede Forbryder have siddet her længere end een Nat uden at bekjende. I en anden Kjelder strax tilvenstre for Porten findes et Talerør, der fører op i Hovedbygningen, saa at man her kan hviske med En, der staaer i Kjelderen, samt belure Samtaler, der føres i samme. Dette sidste var Hensigten med dets Anbringelse, der ligeledes skriver sig fra Fru Ingeborg. En anden Mærkelighed er et Hul i den ældste Bygnings nordre Muur, der ender sig ubemærket paa Loftet mellem Bjelkehovederne, hvorfra Mad kan hidses derned; rimeligviis har det været bestemt til et hemmeligt Skjulested, som de børglumske Bisper havde anbragt for muligt mødende Tilfælde; thi dem skyldes den Deel af Bygningen. Den søndre Fløi er af Bindingsværk og ny Oprindelse; den er Bygningen til stor Vanzir og burde nedbrydes."

De to Dele af Voergaard bleve i Aaret 1510 solgte af Jacob Andersen (Bjørn) til den børglumske Bisp Niels Stygge, der lagde Gaarden under Bispestolen og forsynede den med Bøndergods og anseelige Bygninger. 1534 afbrændte Skipper Clement og hans Tilhængere Gaarden og jog Biskoppen Stygge Krumpen og hans Frille Elisabeth Gyldenstjerne op af deres gode Ro, saa at Bispen „krøb vdi mvsse hvl"; han skjulte sig dog egentlig i en Bagerovn. Efter Reformationen tilfaldt Voergaard Kongen, der bortforlehnede den til forskjellige Adelsmænd, indtil den 1578 blev magestiftet til Otto Banner til Asdal og Frue Ingeborg Skeel, for disses Gods Nygaard i Brusk Herred ved Kolding. Med dette Tidspunkt begynder det interessanteste Afsnit i Voergaards Historie. Otto Banner døde 1585 og Fru Ingeborg blev saaledes Eneeier af Gaarden. Hun opførte den pragtfulde Hovedbygning i Løbet af fire Aar, men var saa ond, gjærrig og knap paa Tiden, fortælles der, at hun endog havde sin Rok i Vognen hos sig om Søndagen, naar hun kjørte i Kirke, og uafladelig plagede sine Undergivne med Arbeide. Da hun engang kjørte i Kirke saae hun et Barn gaae i en af Gaardens Marker og plukke Ærene af Kornet: hun lod det gribe og bringe hen til Vognen, hvor hun med sin store Sax klippede Fingrene af det, for at forebygge Stigt for Fremtiden. Otto Banner havde gjort megen Fortræd i levende Live og var derfor kommet i Helvede efter Døden. Da Fruen engang gjennem sit Hørerør havde hørt Kudsken prale af,

at han ikke var bange for at reise til den anden Verden og see, hvordan Herren havde det, befalede hun ham under stræng Straf at gjøre, som han havde sagt. Han kom ogsaa efter megen Gjenvordighed ned under Jorden og mødte Hr. Otto kjørende i en Kareth med sex sorte Heste for. Han holdt stille, da han saae sin Kudsk og spurgte om hans Ærinde. Denne hilste ham fra Fruen og spurgte til hans Befindende. Han gav da Kudsken en Ring, bad ham vise Fruen den og sige at han var i Helvede, hvor han led meget, fordi han havde iforurettet Bønderne med deres Jorder og Agre, og bad hende give tilbage, hvad han urettelig havde tilvendt sig. Da Fruen fik Ringen, svarede hun, at hvor hendes Husbond var turde hun ogsaa gjerne komme, og gav ikke tilbage, hvad hun engang havde faaet i Eie. Da hun døde, fandt hun heller ingen Ro i Graven, men spøgede i Kirken, hvor hun var begravet, saa at endelig Præsten tog sig paa at mane hende ned i et Morads, kaldet Pulsen, hvor hun sidder endnu den Dag idag og faaer blot Lov til at flyve et Hanefjed hver Nytaarsnat; naar hun paa denne Maade har naaet Gaarden, gaaer den under. Forresten spøger hun endnu dygtig og kommer kjørende med sex Heste for Vognen ind i Gaarden, saa Ilden gnistrer, kjører mellem Voergaard og Bangsbo, som hun ogsaa eiede, ligger om Natten i Rosodonten paa Voergaard, samt i en stor Himmelseng med udskaaret Arbeide paa Bangsbo, hvorfor der begge Steder maa være Halm til hende, da Ingen ellers kan nære sig for Spøgeri. Efter Fru Ingeborgs Død 1604 adsplittedes Godset, men samledes tildeels igjen af Jørgen Arnfeldt, der eiede Voergaard, da Svenskerne under Torstenson 1644 herjede Jylland. Den svenske Oberst Helm Wrangel lagde en Besætning paa Voergaard, men da de Keiserlige marscherede ind, og Svenskerne maatte retirere, beleirede Vogn Vognsen til Steenshede (nu Ottestrup) med Omegnens Bønder Voergaard og gjorde den svenske Besætning til Krigsfanger. Efter i Løbet af noget over 100 Aar at have været besiddet af adelige Eiere, meest af Familien Reetz, kom Voergaard ved Arv til Holger Reedtz Thott, der blev adopteret af Statsminister Otto Thott, arvede efter sidenne Stamhuset Gauns og afhændede Voergaard til Brødrene Stenild, dog med Forbehold af Forkjøbsret. Jens Stenild, der senere blev Eneeier af Voergaard, efterlod den til sin Datter, hvis Mand Overkrigscommissair Schultz solgte Gaarden 1841 til Kammerjunker Rosenørn, Kammerjunker Hoppe og Jægermester Bloch, af hvilke Forstnævnte tilligemed Conferentsraad og Høiesteretsassessor Bruun nu eier Gaard og Gods.

Hellevad Sogn omgivet af Annexsognene Hellum og Ørum samt Hallund, Dronninglund og Voer Sogne. Kirken, i Sognets Midte, c. 3 M. n. o. for Aalborg og ligesaa langt s. v. for Sæby. Arealet, 8231 Tdr. Land, hører til Hjørring Amts høieste Strækninger, navnlig Østsiden med Allerup Bakker. Jordblandingen er skarp med fremherskende Sand og Gruus saavel i Overfladen som Underlaget. Sognet gjennemskjæres i flere Retninger af mindre Aaløb. Htk. 204¾ Td. A. og E. og 6⅜ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hellevad med Kirke og Præstegaarden Brødkjær vest for Byen, Trøderup, Lem med Skole, Allerup med Skole; Kragdrup, Katholm, Nørre-Landvad, Røgelhede, Klokkerholm med Vind- og Vandmølle, og Skindbjerg ere mindre Samlinger af Gaarde og Huse; Gdne Clausholm med Clausholmmark (16 H.), Kjærsgaard, Korslund, Roeslund, Steentinget, Lasgaard, Store- og Lille-Halskov, Steenbakke, Lille-Landvad, Kildal og Bastrup. Ialt i Sognet 54 G. og 112 H., hvoraf 19 G. og 100 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 955. Udenfor Jordbrug gives i Sognet intet særegent Erhverv af nogen Betydenhed.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 56te Lægd. Med Annexsognene Hellum og Ørum een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er

1249 Rd. Præstegaardens Areal er 115 Tdr. Land, nemlig 65 Tdr. Ager, 40 Tdr. Eng og Kjær og 10 Tdr. Hede, af $8^{7}/_{8}$ Td. Htk.

Hellevad Kirke har Taarn og er bygget deels af Muursteen og deels af Kampesteen.

Allerup Bakker ere for det meste kegleformige Toppe, lyngbevorede og paa enkelte Steder begroede med Krat. Den nye Landevei fra Aalborg til Frederikshavn gaaer over Allerup Bakke her i Sognet, og her er paa en af de høieste Toppe, kaldet Louisehøi, reist en tilhuggen Steen til Minde om, at Hs. Majestæt med Gemalinde i Aaret 1852 have besteget den.

Ørum Sogn. Annex til Hellevad S., omgivet af dette S., Hallund og Dronninglund Sogne samt Børglum Herred og Aalborg Amt. Kirken, paa Sognets Østgrændse, $2^{3}/_{4}$ M. n. o. for Aalborg. Arealet, 4886 Tdr. Land, er ligesom i Hovedsognet i det Hele lavtliggende, med sandede Agerjorder og betydelige Enge og Kjær. I Sognets nordlige Deel findes 3 mindre Aaløb. Htk. $132^{3}/_{4}$ Td. A. og E. og $5^{1}/_{4}$ Td. Mst.

I Sognet: Ørum Kirke og Skole, ene beliggende i Nærheden af Byen Ørum med Teglværk; de adspredt liggende Samlinger af Gaarde og Huse Aagaarde, Sønder-Ravnstrup og Kraghede; Avlsgaarden Nørre-Ravnstrup med Teglværk og Vandmølle, $15^{3}/_{8}$ Td. Htk. (58 Tdr. Htk. Fæstegods), 200 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng og 50 Tdr. Land Mose (Ørum og Hallund Sognes Kirker og Tiender); Gdne Kjellingbro, Bjørnholm og Ørumtved. Ialt i Sognet 35 G. og 28 H., hvoraf 21 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 410. Noget særegent Erhverv udenfor den egentlige Bondenæring findes ikke i Sognet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Amtets 54de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Nørre-Ravnstrup.

Ørum Kirke er lille og taarnløs. Den i Danske Atlas omtalte Kobbertavle til Minde om 100 Daler, som en vis Niels Mortensen Kjerulff fik i Sone, fordi han var bleven overfaldet i Torslev Præstegaard, og derefter skjænkede Kirken mod at faae sin Begravelse sammesteds hos sine Forfædre, forefindes endnu.

Hellum Sogn, Annex til Hellevad S., omgivet af dette S., Hallund og Skjæve Sogne samt Børglum Herred. Kirken, i Sognets Midte, $3^{1}/_{4}$ M. n. n. o. for Aalborg, 3 M. s. v. for Sæby og $3^{1}/_{4}$ M. s. s. o. for Hjørring. Arealet, 3529 Tdr. Land, hører til Hjørring Amts Høiland og indtager mod Øst endeel af den saakaldte Hellum Hede paa den jydske Aas eller Allerup Bakker. Jordsmonnet er deels muldsandet, deels sandet. Sognet gjennemskjæres i flere Retninger af mindre Aaløb. Htk. 78 Tdr. A. og E. og $^{3}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Byen Hellum med Kirke (med Taarn) og Skole; de adspredt liggende Samlinger af Gaarde og Huse Sneverholt og Sletingen; Gdne Hellumlund, Nakkebjerg, Snabhede, Kibsdal, Langtved, Krattet, Stokksted, Karlsbjerg, Strommen, Vanderskrog, Holmgaard; Pilegaards Vandmølle. Ialt i Sognet 23 G. og 32 H., hvoraf 20 G. og 28 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 344. Om Erhvervet gjælder ganske, hvad foran er anført under Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Amtets 58de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hallund Sogn, Annex til Øster-Brønderslev S. i Børglum H., omgivet af dette Herred samt Hellevad, Hellum og Ørum Sogne. Kirken, i Sognets Midte 3½ M. n. n. o. for Aalborg og ligesaa langt s. s. o. for Hjørring og s. v. for Sæby. Arealet, 4983 Tdr. Land, er høitliggende og for Størstedelen sandet. Sognets østlige Deel gjennemskjæres af et Aaløb. Htk. 141½ Td. A. og E. og 8 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Hallund med Kirke og Skole, Hollinsted med Badet Skole; mindre Samlinger af Beboelser som Hæbelstrup, Vestermark, Østenkjær og Hvingmark; Hovedgaarden Kjølskegaard med Vandmølle, 23 Tdr. Htk. (1 Td. Htk. Fæstegods), 450 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng, 40 Tdr. Land Skov og 360 Tdr. Land uopdyrket Jord; Gdne Skarnvad, Lunden, Hedegaard og Hvolhøi. Ialt i Sognet 43 G. og 87 H., hvoraf 27 G. og 57 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 710. Jordbrug er det Alt overveiende Erhverv.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 61de Lægd. Med Hovedsognet Øster-Brønderslev een Commune. Kirken tilhører Eieren af Nørre-Ravnstrup.

Hallund skreves fordum ogsaa „Halling" og var tidligere Anner til Hellevad Sogn. Kirken er opført af Kampesteen og har Blytag med et lidet Spiir.

Kjølskegaard var en af de borglumske Bispers Eiendomme, som ved Reformationen blev indbraget under Kronen og derefter bortforlehnet, indtil den — uvist naar — kom i Privates Eie. Gaardens Bygninger ere heelt igjennem Ege-Bindingsværk. Omkring Borggaarden og den gamle Have ere Grave. Ladegaarden har ligeledes i sin Tid været omgiven af Grave, som nu ere opfyldte. Gaarden ligger smukt imellem høie, stovklædte Bakker, blandt hvilke efter Sagnet tidligere Kal have huseret en Røverbande.

Dronninglund Sogn, Danmarks største Landsogn, omgivet af Ørum, Hellevad, Voer og Albæk Sogne samt Kattegattet og Aalborg Amt. Kirken, midt i Sognet, 3 M. n. v. for Aalborg og 3½ M. s. v. for Sæby. Af Arealet, 33,795 Tdr. Land, høre de 1219 Tdr. under Kjær Herred i Aalborg Amt; 862 Tdr. Land er Fredskov (Dronninglund Stor-Skov). Overfladen er i det Hele lav, med Enge og Kjær; Nordsiden hører dog til Høilandet, den jydske Aas. Jordsmonnet er meget forskjelligt: gode fortmuldede Jorder med Sand-Underlag i Omegnen af Hovedgaarden Dronninggaard, lerede ved Byen Sørup, skarpe og sandede i Sognets nordlige og vestlige Deel og ved Gjeraa findes endeel med Marehalm beplantet Flyvesand. Sognets sydlige Deel har meget betydelige Engstrækninger. Foruden Gjeraa, der danner Størstedelen af Sognets Sydgrænse, findes i Sognet Asaa og flere Arme af Vorsaa. Htk. 983 Tdr. A. og E., 16⅜ Td. Skk. og 16¾ Td. Mfk., hvoraf c. 22 Tdr. Htk. A. og E. og ¼ Td. Mfk. under Kjær Herred.

I Sognet, som deles i 5 saakaldte Fjerdinger, nemlig Strand Fjerding, Boller Fjerding, Hjallerup Fjerding, Dorfs Fjerding og Ørsø Fjerding, findes: Dronninglund Kirke, som er sammenbygget med Hovedgaarden Dronninglund, Lundager Præstegaard; Byerne Bolle med Skole, Østerled med Skole, Solholt, Trye med Skole, Hjallerup med Skole, Stagsted, Ørsø med Skole, Løgtved med Vandmølle, Asaa med Skole, Kro,

A Nay del. Pg. Hinschke lith. Em. Bøe[illegible] & Chr. Hirst.

DRONNINGLUND.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Vandmølle, Handelsetablissement, Teglværk og Kalkværk, Gjeraa med Skole, Sønder-Søraa, Øster- og Vester-Meelholt, Torup med Skole, Gl. Kirkeby og Tolstrup; Hovedgaardene Dronninglund, 38 3/8 Td. Htk. A. og E., 480 Tdr. Land Ager, 235 Tdr. Land Eng og 130 Tdr. Land Skov, 2 Tdr. Land Mose, (11 Tdr. Htk. Fæstegods og en Vandmølle), og Dronninggaard, 61 Tdr. Htk. (9 Tdr. Htk. Bøndergods); Avlsgaardene Vestergaard, 12 Tdr. Htk., Holtegaard, Vesterdorf, Løgholt, Frederikshvile eller Hjallerup Kro ved Hovedlandeveien, Store-Langheden, 13 Tdr. Htk., Ovisselholt, 12 1/2 Td. Htk. og 400 Tdr. Land; adspredt liggende Samlinger af Gaarde og Huse, som Rævdalgaarde, Gingsholm, Bollegade, Hedegaarde, Østerdorf, Tvedegaarde, Jespergaarde, Dorf med Skole og Vandmølle, i Storskoven 15 H., Kjærsgaarde, Glinvad, Dal med Vandmølle, Suddergaarde, Skjellet, Lyngmose, Store- og Lille-Kokkenborg, Hønborg, Møgelmose, Miilholt, Ørsøgaarde, Tusbro, Tidselbak, Kibsgaarde, Rosenby, Melvad, Bleisbjerg, Brønden, Skoven, Torsholm og Orenholt; Gdne Stokholm, Langbakken, Rævbakken, Ulvgraven, Rørholt, Bollehede, Kjæret, Dalen, Store-Trintved, Tveden, Holtet, Byrvang, Fransborg, Kidstrupholt, Damsgaard, Bredholt, Ravnholt, Torsvad, Gl. Dal, Store- og Lille-Bouet, Bjørnstrup, Store- og Lille-Kousholt, Vandaaen, Rimmen, Krogen, Skotland, Fjeldgaard, Nordkjær, Smørholt, Ringstedbrønd, Lunden, Øster-Landvad, Store- og Lille-Bjørulund, Flyvebjerg; Øster-Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 253 G. og 461 H., hvoraf 118 G. og 314 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 4381. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, drives Søfart og Fiskeri i ubetydelig Grad fra Byerne paa Kysten af Kattegattet. Skovarbeide og Afsætning af Brænde giver ogsaa endeel Næring paa sine Steder. Næsten hos enhver Familie af Almueclassen beskjæftige Fruentimmerne sig med Vævning til eget Forbrug. Bistader findes paa flere Steder, og Productet forbruges af Mjødblandere.

Sognet hører under Dronninglund Herreds Jurisdiction (Sæby), Hjørring Amtstuedistrict og Sæby Lægedistrict; 2den Bgkds. Amtets 59de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1843 Rd. Præstegaardens Areal er 228 Tdr. Land af 8 3/8 Td. Htk.

Hovedgaarden Dronninglund er opstaaet af det gamle Hundslund-Kloster, et Nonnekloster af Benedictinerordenen. Klostret nævnes første Gang tilligemed Vreilev-Kloster i Fru Gro's Testament af 1268 (Suhms Danm. Hist. X. S. 996), hvor hun betænker Landets gudelige Institutioner af denne Art med Gaver. 1393 stjødede Dronning Margrete endeel Gods dertil for at lade bygge et Alter og for at holde en evig Messe for hendes egen, hendes Forældres og Venners Sjæle. Disse ere de eneste Gaver, der findes omtalte, til dette Kloster, som forøvrigt var rigt og besad anseeligt Jordegods, ligesom det ogsaa havde andre Herligheder, som store Skove, Jagt, ypperligt Fiskeri deels i mange Parker, deels ved Stranden, deels i Limfjorden ved Hals, som laae paa dets Grund. Klostret bestyredes af en Prior og en Priorinde. Ved Reformationen 1536 blev det inddraget under Kronen og siden bortforlehnet; men Nonnerne forbleve der. De Adelige, til hvem Hundslund-Kloster forlehnedes, fik det paa den sædvanlige Forpligtelse, at holde Klostret ved Hævd og skaffe Klosterjomfruerne deres til-

borlige Underholdning; hvortil føiedes den Betingelse, at de skulde tjene Kongen og Riget „med 4 gerust Heste eller og 4 vægagtige Karle tilskibs," naar Behov gjordes. At Klostret havde Nonner endnu 1568, sees af et saadant Forlehningsbrev af Kong Frederik II. til Claus Podebusks Enke Fru Anne Olufsdatter fra bemeldte Aar. 1581 blev Hundslund-Kloster afhændet fra Kronen, idet nysnævnte Konge mageskiftede det for andet Gods til Hans Johansen Lindenov, i hvilken Families Besiddelse Gaarden forblev i henved 100 Aar. Efter Jakob Lindenovs Død 1672 folgte hans Arvinger den til Frederik III.'s bekjendte Cantsler Peder Reetz, som ogsaa 1669 havde tilbyttet sig Borglum-Kloster af Kongen for sit Fædrenegods Tygestrup i Sjælland. Cantsleren døde 10de Juli 1674 i Kjøbenhavn, og hans Enke Fru Anna Rammel afhændede 1680 Hundslund med tilhørende Skovsgaard til Christian V.'s Dronning Charlotte Amalie, som lod dem kalde Dronninglund og Dronninggaard. Dronningen opholdt sig som Enke ofte en Tid af Sommeren paa det ved sine smukke Omgivelser tiltrækkende Dronninglund, saaledes i Aarene 1702, 1704, 1708 (Birckerods Dagb. S. 405 flg., 448, 537), og Gaarden tilligemed Sognet, som tidligere var benævnet efter Klostret, har siden beholdt det nye Navn. Ved Dronningens Død 1714 gik Dronninglund, Dronninggaard og Borglum-Kloster i Arv til Kong Frederik IV., som 1716 mageskiftede disse ypperste Godser til sin Søster Prindsesse Sophie Hedevig imod Gjorslev, Søholm og Erikstrup i Sjælland. Prindsessen overlod igjen Dronninglund 1730 til Geheimeraad og Overkammerherre Carl Adolf v. Plessen, med hvem hun skal have levet i hemmeligt Ægteskab (Kongsfeldts Genealogihist. Tab. over de nord. Rigers Kongeslægter S. 68), men som allerede 1736, Aaret efter Prindsessens Død, igjen solgte det til den rige islandske Kjøbmand Jakob Severin. Blandt de følgende Eiere vare Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, som eiede Dronninglund, da D. Atl. udkom, og Brigadeer W. Halling, en Præstesøn fra Sjælland, der i en ung Alder forlod Landet og efter mange Eventyr kom til Ostindien, hvor han naaede sin fornævnte militaire Grad, samt erhvervede en stor Formue. Efter sin Hjemkomst til Danmark blev han ophøiet i Adelstanden og udnævnt til Ridder (Storkors) af Dannebrog. Han eiede i nogle Aar Tirsbæk, hvilket han dog atter solgte, og senere foruden Dronninglund Petersholm ved Veile og Kjærgaard i Gjerding Herred († 1796). Halling skal have havt den Idee at ville forskjønne Folkeracen paa Godset, til hvilken Ende han forenede de smukkeste Piger med Grenaderer og andre velvorne Folk og skjænkede dem Fæstegaarde. Blandt senere Eiere af Dronninglund nævnes Generalkrigscommissair Marcussen, Schuckart, Abel, Mollerup, Møller og Fohrmann; den eies nu af Cand. juris E. Skeel, der betydelig har forbedret Gaarden.

Dronninglunds Hovedbygninger, der deels ere opførte af Dronning Charlotte Amalie, deels af Brigadeer Halling, bestaae af 3 Fløie i 2 Etager, af hvilke den ene er sammenbygget med Kirkens Taarn og danner saaledes een Linie med Kirken. En Muur adskiller Borggaarden fra den udenfor værende Holdeplads for de Kirkebesøgende. Ved hver Ende af den ene Fløi et firkantet Taarn. Kirken og Hovedbygningen i Forening danne en ret imponerende Masse. Have i gammel Stiil. Dronninglund gjør sig ogsaa bemærket ved de talrige Storkereder, der findes paa dens Tag.

Dronninglund havde fordum fra Klostertiden sit eget Birk, hvorunder ogsaa Dronninggaard og Hals hørte. Godset var endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede meget betydeligt, men er nu størstedeels udparcelleret, og af dets tidligere store Skove er Meget borthugget, hvilket fornemmelig maa tilskrives Brigadeer Halling. Dog findes endnu, som anført, 1/3 Miil Nord for Gaarden en betydelig Skovstrækning under Navn af Dronninglund Stor-Skov, den største Skov Nord for Limfjorden.

Den gamle Klosterkirke er nu Sognets Kirke; det er en hvælvet Korskirke med Taarn og Spiir, som ligger tæt op til den østre Ende af Gaarden; den har tidligere som Klosterkirke været mindre, indtil den gamle Sognekirke blev nedbrudt og føiet til dens østre Ende. Saavel Dronning Charlotte Amalie som Prindsesse Sophie Hedevig have restaureret og prydet denne Kirke. Her findes et Epitaphium med Hans Johansen Lindenovs og Frues Billeder i Legemsstørrelse; disse Herregaardens første private Eiere ligge begravne i Kirken tilligemed flere af deres Efterkommere og nogle senere Eiere af Dronninglund. Ny Altertavle.

Den nærliggende (1/4 Miil mod Sydøst) beliggende Hovedgaard Dronninggaard var endnu 1581, da Hundslund-Kloster blev afhændet fra Kronen til Familien Lindenov, kun en Bondegaard, som siden blev en Ladegaard til Hundslund, og i

det 17de Aarhundrede af Jakob Lindenov indrettet til en Herregaard under Navnet Skovsgaard. Den fulgte derpaa længe med Hundslund under samme Eiere, og ligesom Dronning Charlotte Amalie kaldte sidstnævnte Gaard Dronninglund, saaledes gav hun ogsaa Skovsgaard Navnet Dronninggaard. I dette Aarhundredes Begyndelse blev den skilt fra Dronninglund, var i nogen Tid Statseiendom, men er nu atter i Privates Besiddelse.

Børglum Herred

omgives af Vennebjerg H., Horns H., Dronninglund H., Kjær H. (i Aalborg Amt) og Hvetbo H. samt Vesterhavet. Fladeindholdet udgjør henimod 10 □ Miil. Mod Nordøst er Terrainet temmelig bakket, men den øvrige Deel af Herredet danner en Flade med faa Høidepunkter og gaaer mod Syd over til Enge og Kjær, der tabe sig i den store Vildmose, hvis nordlige Deel hører til Herredet. Dette har kun enkelte smaa Skovpartier, langs Havet Flyvesandsstrækninger, af vexlende Brede. Htk. 3891 Tdr. A. og E. og 72½ Td. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 16,576. I geistlig Henseende er Børglum Herred forenet med Dronninglund Herred til eet Provsti. Lyngby, Seilstrup, Rakkeby og Taars Sogne i Børglum H. ere Annexer til Sogne i Vennebjerg Herred.

Taars Sogn, Annex til Ugilt S. i Vennebjerg H., omgivet af dette Herred, Horns og Dronninglund H. samt Jerslev og Breilev Sogne. Kirken, noget vestlig i Sognet, 1½ M. s. o. for Hjørring og 4 M. v. n. v. for Sæby. Arealet, 12,982 Tdr. Land, hvoraf endeel er Skov (Boller Skov), men kun 18 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende og bakket. Blandt de bethydeligste Høidepunkter nævnes Ubjerg. Jordsmonnet er i den vestlige Deel god Muld, enkelte Steder til bethydelig Dybde, men iøvrigt sandet, med Rødsand til Underlag. Vorsaa, der flyder paa Østgrændsen og Uggerby-Aa paa Vestgrændsen af Sognet optage flere mindre Aaløb fra Sognets Midte. Landeveien fra Hjørring til Sæby passerer Sognet. Htk. 425¾ Td. A. og E. og 6½ Td. Mfk.

I Sognet: Taars Kirke (simpel, uden Taarn og Hvælvinger), beliggende ved Landeveien fra Hjørring til Sæby imellem Byen Taars og Taarshuse; Byerne Taars med Skole, Hauftrup, Hvidsted, Terpe, Graum, Sesfing med Skole, Borup, Agdrup; adspredt liggende Samlinger af Beboelser som Taarshuse, Kragdrup, Vogdrup, Barholt og Barholtsdal (5 H.), Harpføgaarde, Krogen, Svenstrup med Skole, Rom, Haven, Freden, Løvbrønd, Skjærn, Havelund, Jernskov, Koldbro, Græsdal med Tegleværk, Vester-Heden (4 H.), Store- og Lille-Klarup og

Morild; Hovedgaardene Boller med Vind- og Vandmølle, 21 Tdr. Htk., 170 Tdr. sandmuldede Agerjorder, 100 Tdr. Land Eng, 200 Tdr. Land Mose, 65 Tdr. Land uopdyrket, Hvidstedgaard med Vindmølle, 20 Tdr. Htk., 240 Tdr. Land muldsandet Ager, 60 Tdr. Land Eng, 65 Tdr. Land Mose, 18 Tdr. Land uopdyrket, Tidemandsholm med Vandmølle, 18 Tdr. Htk., 250 Tdr. Land for Størstedelen stjørlerede Jorder, 70 Tdr. Land Eng, 5 Tdr. Land Kjær, 105 Tdr. Land uopdyrket, Aas med Vindmølle, 16 Tdr. Htk., 250 Tdr. Land deels leer- og deels sandmuldede Agerjorder, 90 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Mose, 160 Tdr. Land uopdyrket; Gdne Karmisholt, Rugholm, Volsholt, Sønder-Tykskov, Feiersholt, Sjørupgaard, (2 G.), Bjørnstrup, Lindholt, Overgaard, Hutholt, Ronten, Ratisodde, Skjægsholt, Bøiet (2 G.), Stendal, Bedelund, Sønder- og Nørre-Birk, Hjorthede, Dals Vandmølle, Øxenvad og Krogsholt. Jalt i Sognet 114 G. og 207 H., hvoraf 78 G. og 115 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1915. Jordbrug er Hovederhvervet. Tørveproductionen og Forhandling af Tørv, især til Hjørring, give flere af Beboerne et ikke uvæsentligt Bierhverv.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 39te Lægd. Med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere og en Privatmand.

Som Eier af den gamle adelige Sædegaard Boller nævnes i D. Atl. allerede 1390 Mathias Torstenſen af en Familie kaldet Vognſen, ſom den derefter en Tid lang tilhørte. Blandt ſenere adelige Eiere nævnes Galſtiøt, Dyre, Stygge, Sehested, Reedtz m. Fl. Dens Bygninger ere nu temmelig forfaldne paa et nyt Stuehuus nær, der er bygget for faa Aar ſiden.

Hvidstedgaard ſkal oprindelig i Slutningen af det 15de Aarhundrede være udlagt fra Boller ſom en Datterlod og kom til Familien Galſtiøt, i hvis Beſiddelſe den forblev længe, derefter til Iver Dyre, ſom 1642 ſolgte den til Johanna Lykke, der blev gift med en Below; ſiden har den ofte ſtiftet Eier. I Slutningen af forrige Aarhundrede og Begyndelſen af dette tilhørte den Conſiſtorialraad Trap.

Tidemandsholm heed tidligere Kartoft og hørte til Børglumkloſter. I Begyndelſen af det 16de Aarhundrede eiedes den af Mogens Juul, hvis anden Frue Inger Tidemand gav Gaarden ſit Navn; ſiden tilhørte den Familierne Rodſteen, Kaas, Urne, Arnfeldt m. Fl.

Hovedgaarden Aas ſkal være oprettet af Familien Stygge i det 15de Aarhundrede og derefter være eiet af flere adelige Familier, ſom nævnes i D. Atl., ſaaledes Kaas, Budde, Rodſteen m. Fl.

Vreilev Sogn omgivet af Annexet Hæſtrup, Rakkeby, Braa, Serridslev, Jerslev og Taars S. ſamt Hjørring-St. Hans og St. Olai Sogne i Vennebjerg Herred. Kirken, paa Sognets Veſtſide, 1½ M. ſ. for Hjørring. Arealet, 11,456 Tdr. Land, har en temmelig jevn Overflade, er mod Øſt begrændſet af den i nordlig Retning flydende Uggerby-Aa, mod Veſt af en Arm af Aaſtrup-Aa, og gjennemſkaaret i en Diſtance af 1¼ M. af Aalborg-Hjørring Landevei. Jordbeſkaffenheden er meget forſkjellig; ſaaledes have de tre Byer Guldager, Rønnebjerg og Poulſtrup ypperlig dyb og fed Muld, hvilende deels paa Leer, deels paa Mergel. Paa andre Steder er Jordsmonnet derimod deels ſumpigt, deels ſandet; dog kunne ſamtlige Jorder i Sognet henregnes til Amtets bedſte. Htk. 502⅜ Td. A. og E. og 5⅛ Td. Mſt.

I Sognet: Vreilev Kirke, der er sammenbygget med Hovedgaarden Vreilevkloster, og tæt ved Kirken en Skole; Lund Præstegaard, Guldager med Skole, Gunderup, Rønnebjerg med Skole, der er udflyttet, Grønderup, Høgsted, Poulstrup, Aarup, Gynderup (2 G. og 2 H.), Tollestrup; de adspredt liggende Samlinger af Beboelser Sønder-Broen, Dammen, Harkensgaarde, Liegaarde, Møllehuse, Krogholm og Nærup; Hovedgaardene Vreilevkloster, 39 Tdr. Htk. (16 Tdr. Htk. Bøndergods), Rønnovsholm, 27 Tdr. Htk.; Gdne Bastholmgaard med Vind- og Vandmølle, Skovgaard, Aabenterp, Haverholm, Store- og Lille-Plet, Sagager, Aarupgaard, Nørre-Tjære, Vestengaard, Nørre- og Sønder-Lie, Mynderup, Øster- og Vester-Stokbro, Vreilev Vindmølle og Kro. Ialt i Sognet 119 G. og 197 H., hvoraf 27 G. og 133 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 1936. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet er 2 Teglværker.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 43de Lægd. Med Annexsognet een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Vreilevkloster. Præstekaldets Reguleringssum er 1197 Rd.

Den nuværende Herregaard Vreilevkloster var i Middelalderen et Nonnekloster, uvist af hvilken Orden. Det synes at have staaet i Afhængighedsforhold til det et Par Mil vestligere beliggende Børglumkloster; hvorfor ogsaa Daugaard bemærker, at man kunde formode, at det har været af Præmonstratenserordenen og en Afkægger af dette Kloster. Stiftelsesaaret er ubekjendt, men at det ligger langt tilbage i Tiden, kjendes deraf, at „Wrælehf Kloster" allerede nævnes i Fru Gro's Testament af 1268 (Suhms Danm. Hist. X. S. 996). Det havde samtidig baade Prior og Priorinde. Efter Reformationen forlehnedes Klostret til den affatte vidorgske Biskop Jørgen Friis og efter hans Død til forskjellige andre Adelsmænd. 1575 magtstiftede Kong Frederik II. Vreilevkloster til Jens Bilde med dennes Gaard og Gods Allindemagle i Sjælland. Efter den Tid stiftede Klostret ofte Eiere, indtil det i Begyndelsen af dette Aarhundrede fik i Kjøbmand Niels Frederik Hillerup af Aalborg fælles Eier med Børglumkloster, hvorfra det, som ovenfor bemærket, maaskee i gamle Dage oprindelig var udgaaet. Efter Hillerups Død udstiltes imidlertid igjen disse to gamle Klostergodser, da Vreilev solgtes særskilt ved Auction. Hovedgaarden er den gamle Klosterbygning, hvis ene Længde dannes af Kirken. Denne anseelige, til St. Nicolaus indviede Kirke, som nu er Sognekirke for Vreilev Sogn, har i sine Enkeltheder flere Mærker af sin ældste Bestemmelse, skjøndt den ved Reparationer i den nyere Tid (især 1675) har tabt meget af det gamle Præg. Den har store og høie Hvælvinger, som hvile paa murede Piller, og 2 Chor, det ene paa den nordre Side af Alteret og det andet i Kirkens vestre Ende. I den aabne Begravelse under det nordre Chor, hvor Adskillige af den juulske Familie, som eiede Vreilevkloster i sidste Halvdeel af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, ligge begravne, var fordum et Capel, hvorfra Nonnerne gik op paa det Pulpitur, hvor deres Stole vare. Af 2 hvælvede Porte findes Spor paa Kirkens søndre Side. Fra Klostertiden havde Gaarden endnu i forrige Aarhundrede sin Birkeret, kaldet Vreilevklosters Birk.

Hovedgaarden Rønnovsholm hed tidligere Tjered og blev oprettet til Herregaard af Jens Bille til Vreilevkloster, efter hvis Enke, Anna Rønnov, Gaarden fik sit nye Navn, dog vedblev den længe at kaldes Tjered. Efter Familien Bilde tilhørte Gaarden Familierne Lange med en Rose i Vaabenet, og Generalmajor Møsting, Cancelliraad Ermandinger, som ogsaa kjøbte Vreilevkloster, og hvis Enke giftede sig med Oberst v. Hoben, dennes Datterdatter Jomfru Dytskov, en Datter af Forvalter Dytskov paa Vreilevkloster og Froken v. Hoben, paa Grund af hvilken Misalliance Bedstemoderen tog hende til sig og skjenkede hende Rønnovsholm. Den har senere havt Eiere af forskjellige Familier.

Hæstrup Sogn, Annex til Breilev, omgivet af dette og Rakkeby S. samt Vennebjerg Herred. Kirken, i Sognets Midte, $^{3}/_{4}$ M. s. for Hjørring. Arealet, 1342 Tdr. Land, er temmelig jevnt, begrændset i Nordost af et større Aaløb. Sognet hører til Børglum Herreds frugtbareste Egne, med gode Sandjorder og betydelig Blanding af Leer og Muld. Landeveien fra Aalborg til Hjørring passerer Sognets østlige Deel. Htk. $70^{1}/_{2}$ Td. A. og E. og $3^{1}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Byen Hæstrup med Kirke og Skole; Hovedgaarden Hæstrupgaard, 22 Tdr. Htk., med Vindmølle; Rørsig og Debet ere endeel Huse ved Landeveien fra Aalborg til Hjørring; Hæstrup Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 22 H., hvoraf 6 G. og 12 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 267. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet. Amtets 31te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hæstrupgaard.

Hovedgaarden Hestrupgaard tilhørte i det 16de Aarhundrede den adelige Familie Unger, i det 17de Aarhundrede Familien Bildt.

Rakkeby Sogn, Annex til Harridslev i Vennebjerg H., omgivet af dette og Hjørring-St. Hans Sogn i samme H. samt af Hæstrup, Breilev, Vraa og Seilstrup Sogne. Kirken, paa Sognets Vestside, 1 M. s. s. v. for Hjørring. Arealet, 1985 Tdr. Land, er jevnt, med enkelte Bakker, og for største Delen af leermuldet Beskaffenhed. Sognets nordlige og vestlige Deel begrændses af Aaløb. Htk. $111^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Rakkeby med Kirke og Skole, og Snarup; Gdne Kjærsgaard, Kjelsgaard, Lundegaard og Hedegaard; Riisholmhuse og Holmen, endeel Huse nordlig i Sognet. Ialt i Sognet 32 G. og 78 H., hvoraf 18 G. og 39 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 600. Jordbrug er det overveiende Erhverv. Tørv affættes af enkelte af Beboerne. I Sognet er et Teglværk.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 35te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hæstrupgaard.

Rakkeby Kirke har tidligere havt Taarn, som nu er nedbrudt.

Seilstrup Sogn, Annex til Harridslev S. i Vennebjerg H., omgivet af Rakkeby, Vraa og Veiby Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken, ved Sognets Nordvestgrændse, $1^{1}/_{4}$ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 1889 Tdr. Land, er jevnt, omgivet og gjennemskaaret af flere mindre Vandløb og af ret god, leret Beskaffenhed, med lave Engstrækninger i den sydlige Deel. Htk. $119^{1}/_{8}$ Td. A. og E. og $4^{3}/_{4}$ Td. Mst.

I Sognet: Seilstrup Kirke, eenligt beliggende; Byen Smidstrup med Seilstrup Sogns Skole og en høiere Bondeskole; Hovedgaarden Seilstrupgaard med Vand- og Vindmølle, 22 Tdr. Htk., 247 Tdr. Land leermuldet Ager, 40 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Mose og Kjær; Gdne Smidstrupgaard, Aagaard og Stagsted; de adspredt liggende Steder Aalstrup og Hedehuse. Ialt i Sognet 26 G. og 50 H., hvoraf 9 G. og 6 H. i Byen Smidstrup.

Indvaanere: 475, der næsten udelukkende ernære sig ved Jordbrug.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 36te Lægd. Med Hovedsognet Harridslev og det andet Annexsogn Rakkeby een Commune. Kirken tilhører Eieren af Seilstrupgaard.

Seilstrupgaard var i gammel Tid en adelig Sædegaard, som i første Halvdeel af det 14de Aarhundrede tilhørte Familien Rostrup. Siden kom Gaarden i de børglumske Bispers Eie, og flere af disse have i det 14de og 15de Aarhundrede resideret der og derfra udstedt Documenter. Saalænge Bispерne eiede Slottet, holdt de derpaa deres Fogder eller Lehnsmænd. Ved Reformationen hjemfaldt Seilstrup-Slot med alt Bispegodset til Kronen og blev et kongeligt Lehn, hvoraf siden efter Souverainitetens Indførelse blev dannet et kongeligt Amt, Seilstrup Amt. Slottet med endeel af Bøndergodset solgtes imidlertid fra Kronen; det gamle Seilstrup-Slot ødelagdes, og den nuværende Seilstrupgaard opførtes ikke langt fra dets Plads.

Børglum Sogn omgivet af Annexerne Veiby og Furuby, Emb, Stenum, Brønsted og Lyngby Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken ligger ene ved Hovedgaarden Børglumkloster i Sognets Midte, 2 M. s. v. for Hjørring. Arealet, 7227 Tdr. Land, er jevnt, med større Strækninger side Enge og Kjær. Jordsmonnet er i det Hele sandmuldet, paa enkelte Steder med Leer, paa andre med Sand i Underlaget. Htk. 313¾ Td. A. og E. og 1¼ Td. Mst.

I Sognet: Børglum Kirke, sammenbygget med Hovedgaarden Børglumkloster; Byerne Børglum med Præstegaarden og Sognets østre Skole, Øster- og Vester-Fristrup med Teglværk, Skjøtterup og Vittrup, mellem disse Byer Sognets vestre Skole; Hovedgaarden Børglumkloster med Parcellerne Nielsminde og Hedegaard, begge uden særligt Hartkorn, sidstnævnte tillige uden Hovedbygning, 88 Tdr. Htk. (318 Tdr. Htk. Bøndergods); de adspredt liggende Beboelser Steenbjerggaarde, Tidselbækhuse, Løth, Steenbjerghuse; Gdne Hjortnæs og Mariegaard med Vindmølle. Ialt i Sognet 63 G. og 69 H., hvoraf 24 G. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1001. Jordbrug er Beboernes udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 46de Lægd. Med begge Annexsognene een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Børglumkloster. Præstekaldets Reguleringssum er 1450 Rd. Præstegaardens Areal er c. 224 Tdr. Land, hvoraf c. 104 Tdr. Ager og 120 Tdr. Hede og Kjær, Htk. 9½ Td.

Børglum var oprindelig en Kongsgaard, paa hvilken Knud den Hellige opholdt sig i Aaret 1086, da Vendelboerne begyndte deres Opstand imod ham. I den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede blev Gaarden skjenket til et Convent af de regelbundne Kanniker af Præmonstratenserordenen, „de hvide Brødre;" Suhm sætter Stiftelsen af det berømte Børglum-Kloster til omtr. 1128. Conventet udgjorde Stiftets Domcapitel og havde som saadant Ret til at vælge Bispoppen; Stiftet fik efter Klostret Navn af Børglum Stift, fordi Bispoppen af Vendsyssel i Almindelighed residerede paa en Gaard ved Klostret, og Børglum Kirke blev Stiftets Domkirke. 1252 blev Klostrets Provst, den berygtede Oluf Glob, valgt til Bispop, hvilken Værdighed han beklædte og vanærede i 8 Aar, indtil han 1260 blev ihjellagen i Hvidbjerg Kirke paa Thyholm af sin Brodersøn Jens Glob „den haarde." I Christoffer II.'s Tid havde Capitlet heftige Stridigheder med den voldsomme Bispop Tyge, der brød ind i Klostret og drev Kannikerne ud af deres Sovekammer, befæstede Kirken og Klostret mod Kongen og de fordrevne Kanniker, og underholdt sine Folk af Gods, som han ranede fra Skibbrudne. Dronning Margrete, der, som

bekjendt, nærede megen Ærbødighed for Kirker og Klostre, lod sig optage i de børglumske Præmonstratenseres Broderskab og skjænkede dem meget Jordegods samt en med Ædelstene besat Guldkrone, som Capitlet maatte forpligte sig til aldrig at afhænde, men paa alle Festdage at sætte paa Jomfru Marias Hoved, hvilket ogsaa skete indtil 1535, da Kong Christian III. lod den tilligemed en Guldkalk borttage og smelte for at betale sine Soldater dermed. Den sidste børglumske Biskop var Styge Krumpen; han blev fængslet og afsat ved Reformationen, Klostergodset blev inddraget, men den afsatte Biskop forlehnet med Klostret, som senere gaves forskjellige Adelsmænd i Forlehning, nemlig Albert Steel, Frants Banner, Erik Kaas, Gotskalk Budde og Mogens Sehested. Denne sidstnævnte Adelsmand havde dog kun Klostret som Lehn i eet Aar, da Kong Christian IV. i Aaret 1623 henlagde det til det nyoprettede Ridderacademi i Sorø, hvis Hofmester deraf skulde have sin Underholdning. Efter Academiets Nedlæggelse blev Børglumkloster 1669 privat Eiendom, idet Kong Frederik III. bortbyttede samme til Cantsleren Peder Reetz († 1674) for Hovedgaarden Tygestrup i Sjælland. Cantslerens Søn Christian Reetz (see om ham ovenfor ved Knudseie i Skjæve Sogn) solgte Børglumkloster omtr. 1688 til Dronning Charlotte Amalie, som Aar 1690 tillige kjøbte Dronninglund og Dronninggaard af hans Stedmoder. Ved Dronningens Død 1714 tilfaldt disse samlede Eiendomme hendes Søn Kong Frederik IV., som bortbyttede dem 1716 til sin Søster Sophie Hedevig mod Gjorslev og Eriksstrup paa Stevns i Sjælland. Samme Aar solgte Prindsessen Børglumkloster til Generalmajor Mosting til Ronnovsholm og Fuglsig, som endnu samme Aar transporterede Skjødet til Frederik Kjær. Denne blev adlet 1722 og udnævnt til Cancelliraad 1727, men samme Aar blev hans Adelskab og Vaaben kasseret for en af ham begaaet svær Forseelses Skyld; 1735 fik han imidlertid sit Adelskab igjen og et andet Vaaben, blev Justitsraad og døde 1742. Af denne Justitsraad Kjærstjolds Døttre var den ene gift med en holsteensk Adelsmand Johan Henrik Rantzau, der ved dette Giftermaal blev Eier af Børglumkloster. Efter hans Død blev Enken gift 1750 med Generalmajor Lauritz de Thurah, Christiansborgs og Hirschholms navnkundige Bygmester, der eiede Børglumkloster til 1757, da han solgte Gaarden til Oberst Jens de Poulsen, der atter solgte den 1770 til Geheimeraad Grev Rosenkrone. Denne eiede Børglumkloster til 1801, da Gaarden blev solgt til Cancelliraad Ovistgaard, der atter solgte den til Kjøbmand Hillerup fra Aalborg. Denne Eier anlagde Avlsgaarden Nielsminde paa Heden nordøst for Klostret. Ved Hillerups Død solgtes Børglumkloster med Størstedelen af Strøgodset til den nuværende Eier Cand. jur. Rottbøll. Hovedbygningen er i den seneste Tid indrettet smukt og moderne, uden at dog derfor de gamle Nicher og Hvælvinger, som minde om det berømte Kloster, ere ødelagte. Dettes Mure ere de samme, som nu i syv hundrede Aar have trodset Tidens Omskiftelser, og som synes at kunne staae i ligesaa lang Tid endnu. Kirken, der, som ovenfor anført, i den katholske Tid var Stiftets Domkirke, og udgjorde den nordre af Klostrets 4 Længder, er stor og anseelig, 62 Alen lang, 32 Alen bred og under Hvælvingerne 27 Alen høi, med tvende hvælvede Sideskiøe; den har aldrig havt Taarn, men dens høie Beliggenhed giør den alligevel til et Mærkepunkt for Søfarende, ligesom den ogsaa er synlig for Størstedelen af hele Vendyssel. De nordre Vinduer ere i forrige Aarhundrede tilmurede, hvilket betager den meget af dens oprindelige Skjønhed. Biskopperne Jep Friis's og Niels Stygges Ligstene ere indsatte i den nordre Muur af Kirken. Den berømte Bygmester Generalmajor Lauritz de Thurah til Børglumkloster ligger ligeledes begravet i denne Kirke, hvor han ogsaa har ladet opsætte et Marmor-Epitaphium over sig og Familie.

Veiby Sogn, Annex til Børglum, omgivet af dette S., Seilstrup, Braa og Emb Sogne samt Vennebjerg Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 1358 Tdr. Land, er mod Nord og Øst omgivet af Vandløb og i Henseende saavel til Overflade som Beskaffenhed ikke væsentlig forskjelligt fra Hovedsognet. Htk. 74⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Veiby** med Kirke og Skole; **Kirkholm** og endeel af **Løth**, hvoraf Resten hører til Børglum Sogn (tilsammen 2 G. og 1 H.) Ialt i Sognet 25 G. og 14 H., hvoraf 11 G. og 14 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 294, der alle henhøre til den jordbrugende Klasse. Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 44de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Veiby Kirke, som er lille, uden Taarn og Hvælvinger, skal i den katholske Tid have hedt St.-Villadses Kirke, og en Kilde der i Nærheden St.-Villadses Kilde.

Fureby Sogn, Annex til Børglum, omgivet af dette S., Lyngby og Brensted Sogne samt Skagerrak. Kirken, i Sognets Midte, 1/8 M. fra Stranden og 2 1/2 M. s. v. for Hjørring. Arealet, 707 Tdr. Land, er jevnt, med temmelig brat Affald mod Stranden. Htk. 24 1/4 Td. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Fureby med Kirke, Skole og Ladepladsen Løkken. Ialt i Sognet 12 G. og 111 H., hvoraf 6 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 876. Kun en ringe Deel leve af Agerbrug. Fra Løkken drives en betydelig Handel, især med grove Varer og Korn, hvoraf exporteres c. 30,000 Tdr. aarlig; der findes, foruden 6 Kjøbmænd, endeel paa Landet ikke almindelige Haandværkere, som Farvere, Bagere, Sadelmagere, Snedkere, Jernstøbere, Garvere, Pottemagere o. fl. Byen har for en stor Deel teglhængte Huse, hvoriblandt er flere store Pakhuse, et betydeligt Dampbrænderi, en Vindmølle og et Teglværk og seer ud som en Kjøbstad; dog ligge mange straatækte Huse derimellem og Gader findes ikke. Til Byen høre 11 Fartøier (Skonnerter, Galeaser og Jagter), der især fare paa England, Holland og Norge, og maae imod Vestenstorm seile bort eller sættes paa Land, da her ingen Havn er.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Veiby Sogn; 4de Vgkds. Amtets 83de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne. Ved Løkken er ansat en Toldcontrolleur og 3 Toldassistenter. Redningsstation.

Fureby menes i Danske Atlas at have sit Navn af Fyrreskove, som i tidligere Tid skulle have staaet langs Stranden. Af disse er der nu intet Spor. Kirken er, ligesom den anden Annexkirke Veiby Kirke, uden Taarn og Hvælvinger. Havet skal langt tilbage i Tiden have bortskyllet en By ved Navn Kinderup i dette Sogn.

Lyngby Sogn, Annex til Jelstrup i Vennebjerg H., omgivet af Børglum og Fureby Sogne samt Rubjerg S. i Vennebjerg Herred og Skagerrak. Kirken, i Sognets nordvestlige Hjørne, tæt ved Stranden og 2 M. s. v. for Hjørring. Arealet, 1062 Tdr. Land, er jevnt, uden nogen betydelig Høide, men med Flyvesand enkelte Steder ved Stranden, forresten ret god Agerjord. Htk. 35 1/2 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørre-Lyngby med Kirke, Sønder-Lyngby og Lyngby Torp; Skolen udflyttet mellem Nørre-Lyngby og Lyngby Torp; Gd. Kodal. Ialt i Sognet 18 G. og 25 H., hvoraf 3 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 244. I Sognet er lidt Fiskeri. Forfærdigelse af hjemmegjorte Tøier er hyppig. See iøvrigt Jelstrup Sogn.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 40de Lægd. I Forening med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hæstrupgaard.

Lyngby Kirke er uden Taarn og Hvælvinger. Den staaer saa nær Havet, at man antager, at dette, som aarlig tager flere Alen bort af Landet, om en 50 Aar eller noget længere vil bortskylle Kirken.

Brenſted Sogn omgivet af Annexet Tiſe samt Fureby, Børglum, Stenum og Emb Sogne, Hvetbo Herred og Skagerrak. Kirken, i Sognets Midte, $2^1/_2$ M. ſ. v. for Hjørring. Arealet, 5487 Tdr. Land, er lavtliggende, med side Strækninger langs alle Udkanterne, hvor der findes mindre Vandløb. Den største Deel af Sognets Areal er Eng og Kjær. Nogen Sandflugt paa Stranden og Sydvestſiden. Htk. $261^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Brenſted med Kirke, Præstegaard, Skole og Mølle, og Aaſendrup med Skole, udflyttet imellem Aaſendrup og Brenſted; Gaardene Sundſted, Holmen, Søndermark, Krybily, Roden og nogle Huse kaldet Ligbakken. Ialt i Sognet 60 G. og 72 H., hvoraf 38 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 967. Jordbrug er Hovederhvervet. Nordøst i Sognet er et Teglværk.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtſtuedistrict og Hvetbo Herreds Lægedistrict (Nørre-Saltum); 4de Vgkds. Amtets 49de Lægd. I Forening med Annexet Tiſe een Commune. Kirken tilhører 6—7 af Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 1323 Rd. Præstegaardens Areal er 30 Tdr. Land udmærket god Ager, 2 Tdr. gode Enge, Htk. c. 8 Tdr.

Brenſted Kirke skal efter Danſke Atlas i den katholſke Tid være kaldet St. Thøgers Kirke, et Navn, der har været tillagt flere Kirker i Jylland. Den er stor og smuk, bygget af Kampesteen, med et Muurværkstaarn og Hvælvinger, og har i Choret adskillige Ligstene over lidet bekjendte Personer.

Sydøst i Sognet ligger et gammelt stærkt Voldsted med Grave, som kaldes „Slottet", hvorom Intet vides. I Byen Aaſendrup har tidligere ligget en Herregaard, som 1465 tilhørte Hr. Anders Nielſen (Banner) af Kokkedal og hvoraf ingen Levninger ere at see.

Tiſe Sogn, Annex til Brenſted, omgivet af dette og Tolſtrup Sogne samt Vildmosen og Hvetbo Herred. Kirken, midt i Sognet, 3 M. n. v. for Aalborg, ligesaa langt ſ. v. for Hjørring og $1^1/_2$ M. ſ. o. for Løkken. Arealet, 6128 Tdr. Land, har, med Undtagelse af Tiſe Kirkebakke, ingen betydelig Høide, men danner snarere en jevn Flade, der mod Syd taber sig i den store Vildmose. Jordbeskaffenheden er deels muldsandet, deels skarpsandet, fornemmelig i den østre Deel af Sognet. Sognets nordlige, vestlige og sydlige Deel er omgivet af Vandløb (Ryeaa, Aſenbæk). Htk. 297 Tdr. A. og E. og 17 Tdr. Mſk.

I Sognet: Tiſe Kirke, eenligt beliggende; Byerne Tiſe med Skole syd for Byen, Fiilholm med Teglværk, Mauna, hvoraf den vestlige Deel kaldes Svingel, Tiſekjær; Hovedgaarden Hammelmoſe med Avlsgaarden Ny-Hammelmoſe, under Stamhuset Birkelse i Aalborg Amt, $60^7/_8$ Td. Htk. A. og E. og 18 Tdr. Mſk., 500 Tdr. Land sandmuldet Ager, 350 Tdr. Eng, 400 Tdr. Mose (35 Tdr. Htk. Fæstegods, 1 Td. Htk. Arvefæstegods); Gdne Staxevold, Grønborg, Stavad, Broen, Oddingen og Veſtergaard. Ialt i Sognet 64 G. og 42 H., hvoraf 19 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 923. Det almindelige Landbrug er Beboernes eneſte Erhverv. I Tiſe holdes Marked eengang hvert Foraar med Heſte og Qvæg.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 4de Vgkds. Amtets 52de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Tiſe Kirke, i den katholſke Tid kaldet Vor Frue Kirke, erkjendtiliggende og tjener ſom Sømærke.

Den gamle Herregaard Hammelmoſe nævnes allerede i Midten af det 14de Aarhundrede. 1336 tilhørte den Saxe Pederſen, 1343 hans Søn, Chriſtoffer II.'s forrige Marſk, den rige Peder Bendelbo. Aar 1408 fjædede Niels Iversen (Roſenkrands) Hammelmoſe til Børglumkloſter, i hvis Beſiddelſe den blev til Reformationen, da den med det øvrige Kloſtergods blev ſeculariſeret og kort efter ved Mageſkifte overdraget af Kong Chriſtian III. til Albert Skeel. I den ſkeelſke Families Beſiddelſe er Hammelmoſe derefter forbleven indtil Nutiden, og udgjør ſiden 1696 en Deel af bemeldte Families Stamhuus Birkelſe; dog hørte i lang Tid det Halve til Stamhuſet Roſenvold, da det med en Datter af Familien var kommen til Familien Rantzau. Omkring Gaarden har i ældre Tid været Grave, ſom nu tildeels ere tilgroede.

Tolſtrup Sogn omgivet af Annexſognet Stenum, Tiſe, Børglum, Emb, Serridslev og Veſter-Brønderslev Sogne ſamt Vildmoſen. Kirken, nordoſtlig i Sognet, 2½ M. ſ. ſ. v. for Hjørring. Arealet, 5984 Tdr. Land, er jevnt, med en i Syd ubeſtemt Grændſe mod den ſtore Vildmoſe. Jordsmonnet i den nordligere høiere Deel er temmelig ſtarpt, men forøvrigt koldt, beſværet af ſkadeligt Vand. Sognets øſtlige Side begrændſes af en Arm af Rye-Aa. Htk. 279 Tdr. A. og E. og 27 Tdr. Mſk.

I Sognet: Tolſtrup Kirke og Skole, ene beliggende og nord derfor Præſtegaarden og en Vindmølle; Byerne Øſter-Hjermeslev med Skole, Meilſted (3 G. og 1 H.), Vibſig (3 G.), Timmerby, Lindrup, endeel af Holte, hvoraf Reſten hører til Serridslev Sogn, og Rykind; Hovedgaarden Hjermeslevgaard med Vind- og Vandmølle og Teglværk, under Stamhuſet Birkelſe, 53 Tdr. Htk. A. og E. og 27 Tdr. Mſk., 258 Tdr. Land Land ſandmuldet Ager, 374 Tdr. Eng, 200 Tdr. Moſe, 50 Tdr. Hede (18 Tdr. Htk. Fæſtegods og 1 Td. Htk. Arvefæſtegods); Gdne Mølgaard og Taarup; Vandmøllerne Gunders Mølle, Odderſkov Mølle og Sønder Mølle; Hedehuſene. Ialt i Sognet 57 G. og 81 H., hvoraf 11 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 885. Jordbrug er Hovederhvervet. To Teglværker ere anlagte paa Øſter-Hjermeslev Byes Eiendom. Det ene, der eies af Stamhuſet Birkelſe og er bortforpagtet, drives efter en temmelig ſtor Maaleſtok.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtſtuedistrict og Hvetbo Herreds Lægedistrict (Nørre-Saltum); 4de Vgkds. Amtets 53de Lægd. I Forening med Annexet Stenum een Commune. Kirken tilhører Stamhuſet Birkelſe. Præſtekaldets Reguleringsſum er 884 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 300 Tdr. Land, hvoraf omtrent Halvdelen Ager, Htk. 8 Tdr.

Tolſtrup Kirke har i tidligere Tid havt Taarn, ſom nu er nedrevet; den har malet Brædderloft, men Choret er hvælvet. I Kirken findes, efter en foreliggende Beretning, en Ligſteen over „den adelige Dame, ſom ſkal have ladet Hjermeslevgaard bygge."

Hjermeslevgaard hører, som alt anført, under Stamhuset Birkelse, der tilhører Familien Skeel. Den nævnes allerede i det 15de Aarhundrede og har havt flere adelige Eiere, hvoriblandt Enevold Kruse og Frue Else Marsviin, som siges at have bygget en grundmuret Længde af Borggaarden; ellers ere Bygningerne Bindingsværk. Hjermeslevgaard var en af de Herregaarde, som bleve brændte af Skipper Clement 1534; den tilhørte dengang Bagge Griis, der ogsaa eiede Klarupgaard.

Stenum Sogn, Annex til Tolstrup, omgivet af dette, Tise, Brensted, Børglum og Emb Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 2½ M. s. s. v. for Hjørring og 1½ M. s. o. for Ladepladsen Løkken. Arealet, 1475 Tdr. Land, hører til den større Flade, som indtages af de foran nævnte Vraa, Emb og flere omliggende Sogne, og er disse lig i Beskaffenhed. Stenum Sogn viser blandt alle Børglum Herreds Sogne det gunstigste Forhold mellem Areal og Htk. = 17¼. Hartkornsbeløbet 84¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Stenum med Kirke og Skole; Gdne Vangegaard og Kokholm. Ialt i Sognet 20 G. og 31 H., hvoraf 11 G. og 18 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 274. Foruden den almindelige Bondenæring findes intet særligt Erhverv i Sognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse.

Stenum Kirke er nu uden Taarn, som den fordum har havt. Den er bygget af Kampesteen og tækket med Bly, gibset, med hvælvet Chor.

Vraa Sogn omgivet af Annexet Emb, Veiby, Seilstrup, Rakkeby, Breilev og Serridslev Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 2¾ M. s. s. v. for Hjørring. Arealet, 3921 Tdr. Land, er jevnt og danner i Forening med flere af de omliggende Sogne een stor Flade med endeel side Engstrækninger, men ingen mærkelige Bakkestrøg. Jordbeskaffenheden er meer end almindelig heldig for Vegetationen og giver i frugtbare Aar rigelig Afgrøde; Jordsmonnets Bestanddele er Muld med Leer og Mergel i Underlaget. Langs med Sognets østlige og vestlige Grændser findes mindre Aaløb. Landeveien fra Aalborg til Hjørring passerer Sognet. Htk. 184¾ Td. A. og E.

I Sognet: Kirken, ene beliggende, Præstegaarden, tæt ved Kirken; Byerne Nørrevraa med Skole; Søndervraa med Skole og 2 Vindmøller, Borup, noget af Gryndorup, hvoraf Resten hører til Breilev Sogn, og Heden; Gdne Stenvad, Vestergaard med Teglværk, og Østergaard. Ialt i Sognet 48 G. og 78 H., hvoraf 12 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 743. Jordbrug er det væsentlige Erhverv.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 42de Lægd. I Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører en privat Eier. Præstekaldets Reguleringssum er 1101 Rd. Præstegaardens Areal er 81 Tdr. Land Ager, 135 Tdr. Land Kjær og Hede og 7 Tdr. Land Eng, Htk. 11 Tdr.

Vraa Kirke er stor og ret smuk, med Taarn. Kirken tækket med Bly, Taarnet med Tegl. I Taarnets søndre Side findes et Begravelsescapel med adskillige

større og mindre Ligkister og et Epitaphium over Sognepræsten Jørgen-Jensen Berg, † 1734. Altertavlen er smuk, af godt Snitværk, og forestiller Herrens Gravlæggelse.

Emb Sogn, Annex til Vraa, omgivet af dette, Veiby, Børglum, Stenum, Tolstrup og Serridslev Sogne. Kirken, ved Sognets Nordvestgrændse, 1¾ M. s. s. v. for Hjørring. Arealet, 1489 Tdr. Land, er fladt, med lave Strækninger af Eng og Mosedrag. Med Hensyn til Jordbeskaffenheden gjælder, i det mindste for Sognets vestlige Deel, hvad der er sagt om Hovedsognet. Htk. 68½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Emb med Kirke og Skole, og Vollerup. Ialt i Sognet 19 G. og 23 H., hvoraf 8 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 258. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 45de Lægd. Kirken tilhører en privat Eier.

Emb Kirke er bygget af Kampesteen med Muursteens-Taarn, lille og uanseelig, med Brædde-Loft over det Hele. Kirken selv er tækket med Bly, men Taarnet belagt med Tegl.

Serridslev Sogn omgivet af Breilev, Vraa, Emb, Tolstrup, Vester-Brønderslev og Jerslev Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. s. for Hjørring. Arealet, 4296 Tdr. Land, er jevnt og i det Hele af leermuldet Jordblanding. Sognets sydlige Side begrændses af et mindre Aaløb. Landeveien fra Aalborg til Hjørring passerer Sognet. Htk. 196¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Serridslev med Kirke, Præstegaarden Nørhave og Skole, Kalum med Vindmølle, Størstedelen af Holte, hvoraf Resten hører til Tolstrup Sogn, med Vindmølle, Underaare, Hjelmsted; mindre Samlinger af Beboelser som Smersted, Bakken, Nygaarde og Ulvhøi; Gdne Mellemhave, Sønderhave, Østeraa med Mølle, Vesteraa, Stenstuebak, Stade og Skarnagergaard. Ialt i Sognet 50 G. og 84 H., hvoraf 14 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 839. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes et ikke ubetydeligt Teglværk.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 50de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 3 Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 666 Rd. Præstegaardens Areal er 50 Tdr. Land Ager foruden Eng, Kjær og Hede, Htk. 4⅞ Td.

Serridslev Kirke er uden Taarn og har malet Loft; den er bygget af Kampesteen. Altertavlen er smuk; den forestiller Nadverens Indstiftelse, meget godt malet. Paa Siden af Tavlen findes smukt forgyldt Billedskjærerarbeide, forestillende forskjellige Scener af Jesu Liv. Denne Tavle er opsat 1726. Da Danske Atl. udkom, var Serridslev Sogn Annex til Vraa, men udgjør nu et eget Pastorat.

Jerslev Sogn omgivet af Annexet Vester-Brønderslev, Øster-Brønderslev, Serridslev, Breilev og Taars Sogne samt Dronninglund Herred. Kirken, ved Sognets Sydside, 3 M. s. s. o. for Hjørring. Arealet, 11,534 Tdr. Land, har høie og tørre Marker i det østlige Strøg; Jorderne ere meget stenede og have nær Overfladen plettevis

Ahl; de vestlige og sydlige Dele ere mere muldede, paa sine Steder kolde, med Sand og Kveeg til Underlag. Sognets sydlige Side begrændses af et Aaløb. Htk. 337⅛ Td. A. og E. og 6 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Jerslev med Kirke, Præstegaard og Vindmølle noget vestlig udenfor Byen, Skole og en Omgangsskole, Aalstrup, Klæstrup med Skole, Svennum, Øster-Mellerup med Vandmølle, Sterup med Skole; adspredt liggende mindre Samlinger af Beboelser, som Vester-Mellerup, Flydbjerg, Langthjem, Aalholm, Abildgaarde (2 G. og 8 H.), Pæregaard (1 G. og 3 H.), Øster-, Mellem- og Vester-Hjulskov, Myrelund, Søheden, Paiheden og Grydbæk; Gdne Mølholm, Holtet, Tveden, Bøgenhoved, Vester- og Øster-Duestrup, Daarbæk, Træholt, Pølen, Billestrup, Smiken, Høholt, Falden, Knasborg, Hansbæk, Miilbæk, Musted, Basfebæk, Torstendal, Kirkeholt og Skagen; Øster Vand- og Vindmølle og Vester Vandmølle. Ialt i Sognet 107 G. og 207 H., hvoraf 65 G. og 164 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 1858. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 57de Lægd. Med Annexet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Knudseie. Præstekaldets Reguleringssum er 1319 Rd. Præstegaardens Areal er c. 250 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Ager og 150 Tdr. Land Eng, Kjær og Hede, Htk. 11¹⁄₉ Td.

Efter Jerslev havde det gamle Jerslev Herred (i Kong Valdemar II.'s Jordebog „Jarlslefhæret") sit Navn. Dette Herred blev deelt og henlagt til de omliggende Horns, Vennebjerg, Børglum og Dronninglund Herreder, hvis Grændser bestemtes ved Kongl. Resol. af 15de Novbr. 1815 og 21de Septbr. 1825. Jerslev Kirke har Taarn og er bygget deels af Kampesteen og deels af Muursteen, uden Hvælvinger. I dette Sogn har ligget 3 Gaarde, som have tilhørt Adelige, nemlig Abildgaard, Mustedgaard og Mellerupgaard. Mads Bagge i Abildgaard, Væbner, nævnes 1519; Mustedgaard tilhørte Hr. Nicolaus Simber til Skinkelborg, der levede 1355—1407; Mellerupgaard tilhørte 1699 Hans Wulf Mühlheim.

Vester-Brøndersley Sogn, Annex til Jerslev, omgivet af dette og Øster-Brøndersley, Serridslev og Tolstrup Sogne samt Vildmosen. Kirken, i Sognets Midte, 3 M. s. for Hjørring og ligesaa langt n. for Aalborg. Arealet, 6450 Tdr. Land, er lavt og fugtigt, især mod Syd, hvor det taber sig i Vildmosen. Jordbunden er kold og fugtig, besværet af stadeligt Vand og derfor mindre frugtbar. Landeveien fra Hjørring til Aalborg gjennemskjærer Sognet. Sognet er næsten paa alle Sider omgivet af Aaløb, mod Vildmosen af Rye-Aa. Htk. 258¾ Td. A. og E.

I Sognet: Vester-Brøndersley Kirke og Skole, ene beliggende imellem Landeveien og Vester-Brøndersley By; Byerne Vester-Brøndersley, Agdrup og Vrangdrup; Hovedgaarden Nibstrup, 23 Tdr. Htk. (7 Tdr. Htk. Fæstegods), 400 Tdr. Land Ager af muldsandet Bonitet, 140 Tdr. Land Eng, 24 Tdr. Land Mose og 60 Tdr. Land Hede; Avlsgaardene Kornumgaard, 30 Tdr. Htk., og Enggaard; adspredt liggende Samlinger af Beboelser som Vester-Kornumgaarde, Grensted, Skabet og Kjærstederne; Gdne Torsmark, Bækken og Bøgen; Brøndersley Kro og

Teglværk ved Hjørring Landevei. Ialt i Sognet 48 G. og 84 H., hvoraf 17 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1031. Jordbrug er Hovederhvervet. Af Huusflidsproducter afsættes endeel.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 55de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse.

Vester-Brønderslev Kirke er hvælvet, men nu uden Taarn; da D. Atl. udkom, havde den endnu et lidet Taarn.

Hovedgaarden Nibstrup eiedes før Reformationen af Familien Gyldenstjerne paa Aagaard, 1532 af Hr. Predbjørn Podebusk, senere af en Kaas, Urne, Arenfeld o. Fl. Borggaarden eller Hovedbygningen med tilhørende 2 Sidebygninger ere teglhængte, og de øvrige Bygninger deels nye grundmurede, deels ældre Bindingsværks. Hovedbygningen er opført i forrige Aarhundrede, Udbygningerne senere.

Øster-Brønderslev Sogn omgivet af Vester-Brønderslev og Jerslev Sogne, Annexet Hallund i Dronninglund Herred, Ørum S. i samme Herred samt Aalborg Amt. Kirken, paa Sognets Nordvestside, $3^1/_2$ M. s. for Hjørring og omtrent ligesaa langt n. for Aalborg. Arealet, 8107 Tdr. Land, er lavtliggende, med betydelige Enge og Kjær, især i den sydlige Deel. Jordbunden lider af samme Hindringer for Frugtbarheden, som besværer de fleste andre til Vildmosen grændsende Sogne. Htk. $241^3/_4$ Td. A. og E. og $^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Øster-Brønderslev med Kirke, Præstegaard og Skole, Stubdrup med Teglværk, Linderup med Omgangsskole, Stiftevilis, Hvilshøi og Kraghede med Skole, 2 Vindmøller; Hovedgaarden Buurholt med Vindmølle, 20 Tdr. Htk. (7 Tdr. Htk. Fæstegods), 232 Tdr. Land Ager, gode sandmuldede Jorder, 183 Tdr. Land Eng, 124 Tdr. Land Kjær, 60 Tdr. Land uopdyrket Jord, 6 Tdr. Land Have og Plantage og 100 Tdr. Land Skov i Hellum Sogn, Dronninglund Herred; Avlsgaardene Øster-Gjendrup med Vindmølle, 12 Tdr. Htk., Hvilshøigaard med 2 Vindmøller, Reistgaard; Gd. Vester-Gjendrup. Ialt i Sognet 48 G. og 136 H., hvoraf 6 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1190. Jordbrug er Hovederhvervet. Beboerne af Husmandsklassen afsætte en betydelig Deel Havevarter paa Efteraarsmarkederne, saasom Gulerødder, Kaal og Rødløg. Endeel Piger, som have fast Tjeneste om Sommeren, beskjæftige sig i Vintertiden med Bævning.

Sognet hører under Børglum Herreds Jurisdiction (Hjørring), Hjørring Amtstuedistrict og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 60de Lægd. I Forening med Annexet Hallund een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Buurholt. Præstekaldets Reguleringssum er 1028 Rd. Præstegaardens Areal er 90 Tdr. Land, hvoraf 50 Tdr. Ager, 10 Tdr. Hede, 16 Tdr. Kjær og 14 Tdr. Eng, Htk. $4^1/_2$ Td.

Øster-Brønderslev Kirke er opført af hugne Kampesteen, med Taarn, og tækket med Bly. Altertavlen er anbragt for 2 Aar siden og bestaaer af en Niche, hvori en Afstøbning af Thorvaldsens Christusfigur.

Hovedgaarden Buurholt har i den ældre Tid hørt til Børglumkloster, hvilket sees af et Pantebrev af 1564, hvorved Kong Frederik II. pantsatte Gaarden til

Christoffer-Blik. Siden 1789 tilhører den Familien Winde. De nuværende Bygninger ere ganske nye, opførte efter Gaardens Brand i Sommeren 1853. En Afbyggergaard ⅝ Fjerdingvei fra Hovedgaarden er opført i de nærmest afvigte Aar.

Læsø.

en Ø i Kattegattet, beliggende 3 Miil o. f. o. for den nærmeste jydske Kjøbstad Sæby (Øens Hovedkirke, Byrum Kirke, ligger under 57° 15′ 21″ n. B. og 1° 34′ 42″ v. L.), over hvilken By den sædvanlige Forbindelse mellem Læsø og Jylland finder Sted ved Hjelp af Færge- og Børtfart. Den ligger 4 M. f. o. for Frederikshavn, 7 M. f. o. for Skagen, 7 M. n. o. for Hals, 7 M. n. for Øen Anholt, 21 M. n. v. for Helsingør og 9 M. f. v. for den svenske By Gøtheborg. Øen, hvis Fladeindhold er henved 2 □ M., og hvis Omkreds udgjør c. 7 M. (største Længde fra f. v. til den yderste Pynt mod n. o. Syrodden 3 M., Breden varierer fra ½ til 1½ M.), er ganske flad og rundt omkring omgivet af tildeels langt udstrækkende Rev og Grunde. Tæt syd for Læsø ligge 3 smaa ubeboede Holme eller „Rønner," „Fæ-Rønnen," „Kringle-Rønnen" og „Lange-Rønnen," og ¼ M. f. for Kringle-Rønnen en fjerde, „Hornfisk-Rønnen"; de ere ligesom Hovedøen fladtliggende og meest begroede med Lyng. Ved disse Holme ere flere gode Ankerpladse for smaa Fartøier, der ere bekjendte med Dybene mellem Grundene. I en Afstand af 1½ M. n. n. o. for Syrodden ligger den lille isolerede Steengrund Trindelen; da dens Beliggenhed i Hovedfarvandet gjennem Kattegattet mellem Øresund og Skagerrak gjør den saa meget farligere, er der siden 1829 udlagt et Fyrskib øst for denne Grund fra 1ste Marts til 21de Decbr., hvilket om Dagen fra Fortoppen fører en rød Ballon (i Taage lydes derfra med Klokken) og om Natten har paa Stormasten et Fyr i en Høide af 25 Fod.

Øen bestaaer af 3 Sogne: Byrum Sogn, den sydøstlige Deel, Vesterø Sogn, som Navnet betegner, den vestlige Deel, og Hals Sogn, den nordøstlige Halvø, hvilke tilsammen udgjøre eet Pastorat. Her findes nu ingen Byer; Gaardene og Husene ligge isolerede; kun enkelte sammenliggende Steder benævnes i daglig Tale Byer, som Østerby i Hals Sogn, der tidligere virkelig skal have været endog en betydelig By. I Byrum Sogn ligge 48 Gaarde og 59 Huse, i Vesterø Sogn 31 G. og 94 H., i Hals Sogn 16 G. og 117 H. Af Gaardene mærkes Præstegaarden tæt n. for Byrum Kirke, Birkedommergaarden Klitgaard, Gjæstgivergaarden Lovisenlyst og Toldembedsmandens Bolig, samtlige i Byrum Sogn. Paa Mansas Kort findes ansat over 60 Vindmøller paa Læsø, da næsten hver Gaard har sin egen lille Mølle.

Læsø har 18,720 Tdr. Land, ansat til 288⅝ Td. Htk. Ager og Eng og ½ Td. Mst., hvoraf gaaer paa Byrum Sogn 4959 Tdr. Land med 123⅛ Td. Htk. og ½ Td. Mst., paa Vesterø Sogn 6616 Tdr. Land med 102⅜ Td. Htk. og paa Hals Sogn 7145 Tdr. Land med 63¼ Td. Htk. En stenig Sandrevle gaaer midt igjennem Øen. Jord-

bunden bestaaer, foruden af nogen dyrkelig og dyrket Mark, af Hede og Flyvesand; navnlig er Hals Sogn, som tidligere var det bedste og største af Øens 3 Sogne, ligesom det ogsaa udgjorde et eget Pastorat, for halvtredie hundrede Aar siden blevet næsten ganske ødelagt af Sandflugten. I ældre Tid havde Læsø anseelige Skove, men de ere blevne aldeles opbrugte til Brændsel ved den da stærkt drevne, men nu næsten ganske ophørte Salttilvirkning; kun en høist ubetydelig Skov, Lunden kaldet, findes endnu midt paa Øen, bestaaende meest af Elle, foruden en mindre Lund af høie Christtorn. De høieste Gjenstande paa Læsø ere: nogle Sandklitter langs Nordsiden, hvoraf de midterste og høieste kaldes Høisandene og have to Toppe paa omtrent 100 Fod; de østligste Klitter, lidt indenfor Syrodden, heriblandt Jegen, som er spids og 30 Fod høi, og Danzigmand, 33 Fod høi; endelig paa Vest- og Sydsiden Vesterø og Byrum Kirketaarne, hvilket sidste er 97 Fod høit.

Indbyggernes Antal er 2554 (ogsaa 1768 i D. Atl. angives det til 2—3000), hvoraf 866 i Byrum Sogn, 895 i Vesterø Sogn og 793 i Hals Sogn; den nordlige Deel af Øen er ubeboet. De ernære sig, foruden af det mindre bethydelige Agerbrug og Handel, fornemmelig af Søfart og Fiskeri, samt ved den hyppig indtræffende Strandingsfortjeneste, tildeels ogsaa af at tjene som Lodser i de farlige Farvande omkring Øen. Torsk, Rødspætter og Hornfisk ere de Fiskearter, som fornemmelig antræffes omkring Læsø. Hummer fanges ogsaa. Væveriet drives fornemmelig af Fruentimmerne. Havedyrkningen er slet; nogle Bistader findes ved enkelte Gaarde og Huse, men Udbyttet heraf forbruges paa Stedet. Rotter kunne ikke leve paa Læsø; de skulle ofte være bragte dertil ved strandede Skibe, men vare døde, saasnart de kom paa Øen. Muus findes derimod i Mængde, saavel i Husene som de saakaldte Mark- eller Jordmuus.

Om Øens indre Tilstand skal her meddeles, efter flere foreliggende Beretninger, følgende yderligere Data. Agerbruget vedbliver, fornemmelig fordi Mændene gaae tilsøes og overlade Fruentimmerne Størstedelen af Arbeidet, næsten at staae paa samme Trin som for Decennier siden, men om det end maa indrømmes, at det har ikke faa Vanskeligheder at kæmpe imod, saa er det dog utvivlsomt, at der kunde gjøres mere, end der bliver gjort, til dets Forbedring. Da Øen er en saa godt som jevn Flade med meget ringe Vandfald, saa behøves der ikke nogen særdeles stor Regnmængde for at samle en Masse Vand, som, da det intet Afløb har, bliver staaende paa Jorden og gjør denne suur og uskikket til Dyrkning i rette Tid, hvilket atter har en skadelig Indflydelse paa Høstens Udfald. Naar blot Udgrøftning, for ikke at tale om Draining, kunde blive mere almindelig, end det er Tilfældet, vilde særdeles meget være vundet for et forbedret Agerbrug, men det Første bruges kun lidet og det Sidste slet ikke. En Mængde af Hedejorderne ere om Efteraaret og Vinteren oversvømmede med Vand; de kunde ved en rigtig Behandling afgive en god Høafgrøde, men derpaa tænkes ikke, hvorimod man lader Vandet blive staaende, til det af sig selv bortdunster, og Jorden er da atter Hede som før. Følgen af disse Omstændigheder er den, at Høsten i Regelen neppe er til Øens Behov, istedetfor at den ved hensigtsmæssig Behandling af Jorderne kunde give et, om end ikke betydeligt, Overskud. Fiskeriet staaer paa et temmelig lavt Standpunkt og

trænger baade til Forbedring og Understøttelse, dersom det skal blive til, hvad det bør, en vigtig Indtægtskilde for en stor Deel af Befolkningen. En af Aarsagerne til Fiskeriets ringe Benyttelse er den Besværlighed, der er forbunden med, at der ikke haves anden Sikkerhed for Baade og Redskaber end ved at slæbe dem op paa Land, hvergang de have været i Brug. En liden Baadehavn vilde i denne som i flere andre Henseender være af uberegnelig Nytte, men Anlægget af en saadan vilde paa Grund af Localiteterne uden Tvivl blive bekosteligere, end at den ved Øens egne Kræfter tør ventes udført. Udbyttet af Fiskeriet i 1856 anslaaes til 3000 Rd. Fangsten er, med Undtagelse af Beboernes Behov, afsat til svenske Fiskere, der i ikke ringe Mængde indfinde sig paa Fiskepladsene og kjøbe Fisken som der fanges.

Handelsvirksomheden indskrænker sig alene til Afsætning til indenlandsk Sted af Øens faa Producter, og fra samme Sted hjembringes de fremmede Varer, som behøves.

Følgende bjergede Varer ere i 1856 klarerede: 17,284 Cbfd. Trælast, 70,989 Pd. Kaffe, 215,733 Pd. Jern i Stænger og 143 Tdr. Steenkul.

Til fremmede Steder er i 1856 Intet udført; til indenlandske Steder er udført: 1006 Tdr. Kornvarer, 345 Tdr. Kartofler, 10 Stk. Heste, 17 Stk. Hornqvæg, 1142 Stk. Gjæs, 25 Stk. Faar og Lam, 4577 Pd. Huder og Skind og 1603 Pd. Uld.

Skibsfarten har i 1856 været: i indenlandsk Fart indgaaet 66 Fartøier af 344½ Læsters Drægtighed med 127½ Læsters Bestuvning, samt 65 Baade; udgaaet 69 Fartøier af 363¾ Læsters Drægtighed med 223¼ Læsters Bestuvning, samt 84 Baade; den udenlandske Fart har indskrænket sig til, at der er indgaaet 3 Baade af 6¾ Læsters Drægtighed med Ballast, foruden at der er klareret 5 Havaristibe; for Udgaaende har et Fartøi ved Forbiseiling indtaget 10 Læster Gods.

Antallet af de paa Øen hjemmehørende Fartøier og Baade udgjorde ved Udgangen af 1856: 26 af 80½ Læsters Drægtighed, foruden 16 ikke maalte Baade.

Told- og Skibsfartsafgifterne udgjorde i 1856: 3533 Rd.

Af Fabrikker gives ingen paa Øen. Hvad Huusfliden angaaer, da omfatter den kun Beboernes Behov, men i flere Retninger er den ikke uden Betydning for Læsøboerne selv. De Fleste have en temmelig udviklet Haandfærdighed i Forfærdigelsen af Gjenstande, som i Regelen henhøre under Haandværksdriften, hvilket kommer dem tilgode ved Øens næsten totale Mangel paa Haandværkere.

Øens 4 smaa Brændeviinsbrænderier have i 1856 ikke været i Brug. Forbruget af det fra Fastlandet indførte Brændeviin anslaaes til 13 Potter pr. Hoved.

Paa Læsø holdes aarlig et Marked i Begyndelsen af October med Heste, Kreaturer, ulme og fede Varer.

Læsø har 2 Kirker, hvoraf ter de to af Øens Sogne benævnes: Byrum Kirke, c. ¼ M. fra Øens Sydkyst, og Vesterø Kirke, knap ⅛ M. fra Vestkysten. Førstnævnte, som er Pastoratets Hovedkirke, er hvælvet; Vesterø Kirke derimod har Brædeloft; de ere begge pyntelige, vel vedligeholdte og forsynede med Taarne, men have, med

Undtagelse af et, formodentlig fra det 14de eller 15de Aarhundrede, mærkeligt gammelt Frescomaleri i Byrum Kirke paa Chorets Hvælving, ingen Epitaphier eller andet Mærkeligt. Foruden Sognepræsten er her ansat en residerende Capellan. Hals Sogn havde ogsaa fordum sin egen Kirke, men den er forlængst bleven ødelagt tilligemed Størstedelen af Sognet ved Sandflugt, hvorfor Hals Menighed 1600 blev henlagt til Byrum Kirke og de to Pastorater forenede, med den Forpligtelse for Sognepræsten, at han skulde holde en Capellan pro loco, som 1801 gik over til at være residerende Capellan for Pastoratets 3 Sogne. Hals Kirke er saaledes kun tilbage som Ruin, men Taarnet vedligeholdes som Sømærke. Præstekaldets Reguleringssum er 614 Rd.; Præstegaardens Areal er 28 Tdr. Agerland med 2 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. $^1/_2$ Alb. Htk. Det residerende Capellanies Reguleringssum er 335 Rd.

Paa Øen findes 4 Skoler: Byrum Skole og Vesterø Skole, som begge ere Dobbeltskoler, hver med 2 Lærere, og i Hals Sogn 2, Hals Skole og Østerby Skole, med een Lærer hver. Her er ingen Hospitaler.

Læsø udgjør et eget Birk med en Birkedommer, som tillige er Skriver; ligeledes et eget Lægedistrict og et Jordemoderdistrict; saavel Districtslægen som Jordemoderen boer i Byrum. Ved Toldvæsenet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur. Alle 3 Sogne udgjøre eet Sogneforstanderskab. Øen hører til Hjørring Amts 2den Folkethings-Valgkreds (Valgsted Sæby). Byrum udgjør Amtets 79de, Hals dets 80de og Vesterø dets 81de Lægd.

Navnet Læsø (Hlersey), udledes af Havguden Hler eller Ægir, som efter Edda havde sit Sæde paa denne Ø. Dens Historie frembyder adskilligt Mærkeligt. Under den langvarige Krig mellem den danske Konge Svend Estridsen og den norske Konge Harald Haardraade forefaldt i Aaret 1051 ved Læsø den bekjendte Begivenhed, der gav et Vidnesbyrd om disse Kongers modsatte Sindelag; da nemlig Harald saae sig indbentet af en overlegen dansk Flaade, undslap han kun ved at kaste de danske Fanger overbord, som han havde taget paa sine Rovertog i Jylland, og Svend gik den visse Seier og Krigens heldige Udfald af Hænde ved hans Omhu for at redde de Ulykkelige. Ogsaa den norske Konge Harald Gille holdt under sin Landflygtighed i Danmark 1134 en Søtrækning ved Læsø; og 1199 forfulgte Kong Sverre Baglerne, efter at have overvundet dem i et Søslag hjemme, lige til denne Ø. At Øen fra gammel Tid har ligget under Viborg Stift, veed man af Knytlinga-Saga Cap. 32. Mellem Domcapitlet i Viborg og Munkene i Vitskøl-Kloster, som sammes Stifter Kong Valdemar I. havde skjenket noget Gods og adskillige Rettigheder paa Læsø, herskede der ofte Stridigheder; saaledes opkom 1219 en heftig Trætte imellem dem angaaende Delingen af Engene, i hvilken Anledning Kong Valdemar II. sendte Abbed Gunner af Øm over til Øen for at dømme og skifte mellem de stridige Parter. Christoffer I. stadfæstede i sit første Regieringsaar 1252 Vitskøl-Kloster Fjerdeparten af Læsø; men 1274 opkom atter Stridigheder mellem Domcapitlet og Klostret i Anledning af et Capel, som Munkene havde ladet opføre paa Øen, hvorved Kannikerne fandt sig fornærmede; paa Kirkeforsamlingen i Lyon, som holdtes s. A., bleve vel begge Parter enige om at bilægge Sagen i Mindelighed, men Kilden til disse jevnlige Tvistigheder om Læsø imellem de to geistlige Institutioner tilstoppedes dog først, da Vitskøl-Kloster 1320 solgte alt sit Gods og alle sine Rettigheder paa Øen til Viborg Domcapitel. Under de langvarige Krige mellem Danmark og Norge i Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede og i den paafølgende for Danmark ulykkelige Periode under Holstenernes Herredømme findes oftere Bestjærmelsesbreve at være udstedte for de viborgske Kanniker paa Læsø (som nemlig vare ansatte ved de derværende Kirker og Capeller) af de norske Konger, saaledes i Aarene 1293, 1304 og 1382. Efterat Viborg Domcapitel var kommet i uomtvistelig Besiddelse af Læsø ved ovennævnte Afstaaelse fra Vitskøl-Klosters Side, begyndte en ny Række Stridigheder med Biskopperne i Børglum, som gjorde Paastand paa Jurisdictionen

over Øen, hvilken Biskop Svend vel i det Hele afstod 1394 mod en aarlig Afgift; men den næste Biskop af Børglum Peder tillod sig faa Aar efter saa store Voldsomheder saavel mod Læsøboerne som mod Biskoppen og Capitlet i Viborg, at disse 1399 maatte klage til Paven (Suhms Danm. Hist. XIV. S. 480 flg.), og endnu kort før Reformationen, nemlig i Aaret 1523, belagde den sidste katholske Biskop i Børglum Styge Krumpen Kirkerne paa Læsø med Interdict, fordi der var nægtet ham en Extraskat, han gjorde Fordring paa, og lod Banlysningen opslaae paa Byrum Kirkedør. Kannikerne i Viborg protesterede mod denne egenmægtige Adfærd og tilveiebragte en Attest fra andre Geistlige for, at denne Fordring var uhjemlet; imidlertid sees af dette i Aaret 1524 udstedte Document, at Børglum Biskop nød Bispetiende og nogle andre Rettigheder af „Vor Frue Land Læsø," som Øen kaldtes, fordi den fra gammel Tid havde hørt til Viborg Domkirke eller Vor Frue Kirke, ligesom ogsaa Vor Frue Klosters Convent udgjorde sammes Domcapitel, som eiede Læsø. Efter Reformationen vedblev Viborg Domcapitel at beholde Øen, og det er først i den nyeste Tid, at Læsø er lagt fra Viborg under Aalborg Stift.

Efter et gammelt Sagn skal Dronning Margrete engang paa en Reise fra Norge være strandet paa Læsø eller bleven hjulpet af Læsøboerne ved en Stranding ved Skagen, og i den Anledning have skjenket Øen adskillige Privilegier.

Saltkogeri var, som alt bemærket, i gamle Dage en af Læsøboernes vigtigste Næringskilder og har foranlediget Skovenes Ødelæggelse; af hver Saltpande, der var i Brug, betaltes en Afgift i Salt til Domcapitlet, hvilket da anviste enhver Brænder efter hans Panders Antal et vist Quantum Brændsel. Saltet havde forskjellige Benævnelser, som Capitel-, Foged-, Hellig-Salt o. s. v., og Kannikerne havde deres eget Skib, som tre Gange aarlig foer paa Læsø for at hente det. I hine Tider opholdt sig stadig en af Capitlets Medlemmer med Benævnelse procurator Lessoviæ paa Klitgaard, og i Nærheden deraf var bygget et Huus for Fogden, hvilket derfor kaldtes Capitelshuset. Da Saltproductionen ved Skovenes successive Forsvinden maatte ophøre i Midten af det 17de Aarhundrede, blev Afgiften til Viborg Domcapitel forandret til en Landgilde, hvis Beløb ved Rescr. af 9de Septbr. 1735 fastsattes til 309 Rd. 41 Sk. (Ursins Beskriv. af Viborg S. 162 Anm.). At Læsøboerne i det Hele have afholdt deres Afgifter med Salt, kan man slutte deraf, at Biskop Tyge af Børglum fik i eet Aar 14 Læster Salt for at tillade nogle ellers forbudne Ægteskaber (D. Atl. IV. S. 708 efter et Document af Aar 1330). Paa Grund af de Øen omgivende Farvandes Farlighed og den i Kattegattet herskende stærke, tildeels uregelmæssige Storm, især om Foraar og Efteraar, som i taaget Veir, sneetykke og mørke Nætter let drive Skibene af deres Cours, have Strandinger altid været hyppige paa Læsø, ligesom disse ogsaa altid have afgivet en vigtig Indtægtskilde for Beboerne. Bing omtaler i sin Beskrivelse af Læsø i Tidsrummet 1780—1800 ikke færre end 86 Strandinger.

Under Krigen med England 1807—14 dannede Læsøboerne en god Kystmilice paa 130 Mand, der afholdt fjendtlige Barkasser fra at lande paa denne Ø, hvorimod, som bekjendt, den anden mindre og sydligere liggende Ø i Kattegattet, Anholt, var besat af Fjenden.

(Jfr. L. H. Bing „Physisk og økonomisk Beskriv. over Øen Læsø," Kbhvn. 1802.)

Hvetbo Herred*)

omgives af Børglum Herred, Kjær Herred i Aalborg Amt, fra hvilket det skilles ved Rye-Aa, Liimfjorden, Øster-Han Herred og Skagerrak. Fladeindholdet er $4^1/_9$ □ M. Øen Gjøl i Liimfjorden hører til Herredet. Denne Ø er i Midten og mod Vest bakket. Disse Bakker høre til de faa Forhøininger, der findes i Herredet, hvis største Udstrækning er flad. Af Skov findes her kun en enkelt. Htk. 1387 Tdr. A. og E. og 7 Tdr. Mst. Ved Folketællingen i 1855 havde Herredet en Folkemængde af 6071. I geistlig Henseende danne Hvetbo, Øster-Han og Vester-Han Herreder eet Provsti.

Ingstrup Sogn omgivet af Annexet Hjermeslev, Saltum S., Børglum Herred og Skagerrak. Kirken, omtrent midt i Sognet, 3 M. s. v. for Hjørring og 1 M. s. s. o. for Ladepladsen Løkken. Arealet, 5383 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, med adskillige mindre Søer og temmelig betydelig Sandflugt langs Stranden. Jordbeskaffenheden er tør paa sine Steder, fugtig paa andre, men i ingen af disse Extremer ugunstig for Agerdyrkningen. I den østligste Deel af Sognet, samt hist og her i den øvrige Deel, findes endog særdeles frugtbar Jordblanding, som lønner Dyrkningen med forbeelagtig Afgrøde, selv de fladere Klitjorder indvindes til Agerjord med mere Held Aar for Aar. Htk. $191^1/_4$ Td. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mst.

I Sognet: Ingstrup Kirke, Præstegaard og Skole, i Nærheden af Byen af samme Navn; Byerne Ingstrup med 2 Vindmøller, Skjulsmark, Trudslev, Brødslev, Sønder-Kjettrup, noget af Eiersted, hvoraf Resten hører til Saltum Sogn; Borupgaarde (2 G. og 1 H.), Vestermark (5 G. og 4 H.) med Skole, Kringelstederne, Klithuse (9 H.), Grønhøi (8 H.); Avlsgaarden Kjettrupgaard; Gdne Rolighed og Havgaard. Ialt i Sognet 42 G. og 94 H., hvoraf 13 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 824. Jordbrug er Hovederhvervet. Af de ved Havet eller Klitterne boende Huusmænd fiskes lidt nu og da, men for det meste kun til eget Forbrug.

Sognet hører under Hvetbo Herreds Jurisdiction (Blokhusene), Hjørring Amtstuedistrict og Hvetbo Herreds Lægedistrict (Nørre-Saltum); 5te Vgkds. Amtets 62de Lægd. I Forening med begge Annexerne een Commune. Kirken tilhører en udenfor Sognet Boende. Præstelaldets Reguleringssum er 1545 Rd. Præstegaardens Areal er 110 Tdr. Land Ager, foruden endeel Eng og Hede, Htk. $11^1/_4$ Td.

Ingstrup Kirke (i den katholske Tid St. Marie eller Vor Frue Kirke) er hvælvet og har Taarn, hvilket vender tværs for Kirken. Herom heder det i Danske Atlas, at i Præstegaarden boede fordum en Herremand, hvis Søster blev forført af en ringe Person ved Navn Engelbreth, som da blev undsagt og tog Flugten op i Kirketaarnet, hvor han af Herremanden blev indebrændt. Til Minde herom fik

*) Hvetbo Herred har ikke, som sædvanlig, Navn efter en By. Det benævnes i Jordebogen 1231 kun „Hwet", det isl. hvi, som betyder Bolig, Familie.

Ingstrup Kirkes Taarn det Særegne i sin Bygningsmaade. Foruden Ingstrup med de to Annexer har tidligere hørt endnu et fjerde Sogn til Præstekaldet, nemlig Kjettrup ved Vesterhavet, men dette blev efter Kong Frederik II.'s Resolution af 4de Octbr. 1571 nedlagt og Kirken afbrudt, fordi det næsten ganske var ødelagt af Sandflugt; Avlsgaarden Kjettrupgaard har bevaret Navnet. Ingstrup Præstegaard skal, som alt anført, i gamle Dage have været et Herresæde og senere havt Asylret eller været et „Barfred" for Forbrydere. Ligeledes skal der efter D. Atl. paa Præstegaarden have været et stort rødt Huus med Grave om, hvor Kongerne undertiden toge Logemente, naar de vare i Vendsyssel, hvorfor ogsaa Ingstrup-Sø er bleven lagt til Præstegaarden, hvilket bevises af et gammelt Brev, udstedt 1581 af Bjørn Andersen, Høvedsmand paa Aalborghuus, hvor det iblandt Andet heder: „Sognepræsten Hr. Jørgen Jensen haver med lovligt tolv Mænds Vidne bevidst, at udi 60 Aar og derover har Fisteriet i Ingstrup-Sø været Eiendeel til Ingstrup Præstegaard, til Hs. Majestæts aabne Kjælder og Gjæsteherberg sammesteds." Senere kom Fisteriet atter til Kronen og blev udleiet endnu for 20 Aar siden. Imellem Kirken og Præstegaarden er en Høi, hvorfra et Spydstavelsesord gjentages med Kirken og Mosen, Høien kaldes Ganhøi.

Ingstrup-Sø er i 1857 udtørret. Skjulsmark skal have sit Navn af, at ovenmeldte Adelsmands Søster skjulte sig paa Marken paa det Sted, hvor nu den lille By ligger.

Hjermeslev Sogn, Annex til Ingstrup, omgivet af dette og dets andet Annexsogn Alstrup, Saltum Sogn og Børglum Herred. Kirken, i Sognets Midte, 3 M. s. v. for Hjørring og $1^1/_4$ M. s. s. o. for Løkken. Arealet, 1670 Tdr. Land, er lavtliggende og fugtigt i den østre Deel, hvorimod Sognets vestre Deel udgjør i Forening med Løgstrup Sogns sydøstlige og Saltum Sogns østlige Deel et, i denne iøvrigt flade Egn, eiendommeligt bakket Terrain gjennemskaaret af mange Dale og Vandløb. Jordbeskaffenheden er, navnlig i den østre Deel af Sognet, meget god. Htk. 114 Tdr. A. og E.

I Sognet: Vester-Hjermeslev By med Kirke (Taarn og Hvælvinger); Gdne Stride (2 G. og 3 H.), Limmergaard og Myretue; Skolen, som er fælles for dette og det andet Annexsogn Alstrup, ligger paa Grændsen imellem begge Sognene. Ialt i Sognet 31 G. og 30 H., hvoraf 10 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 363. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 63de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Limmergaard.

Alstrup Sogn, Annex til Ingstrup og Hjermeslev Sogne, omgivet af sidstnævnte og Saltum Sogn samt Børglum Herred. Kirken, paa Sognets Nordside, $3^1/_2$ M. n. v. for Aalborg og omtrent ligesaa langt s. v. for Hjørring. Arealet, 804 Tdr. Land, er jevnt, Jordbeskaffenheden muldet Overlag med rødt Sand til Underlag; dog ere Kjærene meget sandede. Rye-Aa danner Sognets Østgrændse. Htk. $50^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Alstrup med Kirke; Skolen, der er fælles for dette og Hjermeslev Sogn, ligger paa Grændsen af begge Sognene; Langbæk (3 H.), Boelskifte (1 G. og 1 H.) Ialt i Sognet 20 G. og 24 H., hvoraf 7 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 286, der alle høre til den jordbrugende Klasse.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet: 5te Vgkds. Amtets 68de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand i Jetsmark Sogn.

Alstrup Kirke har Taarn og Hvælvinger og et nyt Altermaleri forestillende Jesus og de to Disciple i Emaus.

Saltum Sogn omgivet af Annexet Hune, Jetsmark, Ingstrup, Hjermeslev og Alstrup Sogne samt Vildmosen og Skagerrak. Kirken, paa Sognets Nordside, $4^1/_2$ M. n. v. for Aalborg og $3^1/_2$ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 6674 Tdr. Land, er med Øst bakket, forøvrigt fladt, begrændset i Øst af Rye-Aa. Jordbeskaffenheden er i det Hele god; Byerne Østrups og Sønder-Saltums Jorder ere lerede i Over- og Underlag, Nørre-Saltums muldsandede med Leer-Underlag og Faarups muldede med Sand-Underlag. Htk. $289^3/_4$ Td. A. og E. og $1^3/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Saltum Kirke og Præstegaard; Byerne Nørre-Saltum med Distrikts-Lægebolig og Skole, Sønder-Saltum med Skole og Vindmølle, Faarup, Eiersted, hvoraf noget hører til Ingstrup Sogn, Over- og Neder-Jonstrup, Saltum-Mark og Saltum-Kjær, Østrup, Bonken, Torpet, Langbæk, Rendbæk og Villerup; Avlsgaarden Vestrupgaard med 2 Vindmøller, 14 Tdr. Htk., 188 Tdr. Land Ager, 46 Tdr. Land Eng og 48 Tdr. Land Mose; Gdne Nørregaard, Drustrup, Albægaard og Saltumgaard; Albæks Vindmølle. Ialt i Sognet 89 G. og 115 H., hvoraf 4 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1445. Ved Siden af Jordbrug drives noget Fiskeri af Beboerne.

Sognet hører under Hvetbo Herreds Jurisdiction (Blokhusene), Hjørring Amtstuedistrict og Hvetbo Herreds Lægedistrict (Nørre-Saltum); 5te Vgkds. Amtets 66de Lægd. I Nørre-Saltum skal nu anlægges et Apothek. I Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører 2 udenfor Sognet Boende. Præstekaldets Reguleringssum er 1195 Rd. Præstegaardens Areal er 100 Tdr. Land Ager og 90 Tdr. Land Eng, Kjær og Hede, Htk. $8^5/_8$ Td.

Saltum Kirke skal nu, efterat Skagens gamle Kirke er ødelagt, være den længste Kirke i Vendsyssel, efter Danske Atlas over 60 Alen lang. Den viser Spor af ofte at have været ombygget eller udvidet, baade med Hensyn til Længden og Hvælvingerne, som nu ere smukke.

Hune Sogn, Annex til Saltum, omgivet af dette og Jetsmark Sogne samt Øster-Han Herred og Havet. Kirken, omtrent i Sognets Midte, c. 4 M. n. v. for Aalborg og $4^1/_2$ M. s. v. for Hjørring. Arealet, 8260 Tdr. Land, er tildeels noget høitliggende, bevirket af Flyvesanden, der optager hele dette Sogns vestlige Deel; de $^4/_5$ af Resten er Mose og Kjær. Agerlandet er skarpsandet, med rødt Sand-Underlag. Langs med Sognets vestlige Deel findes en Aa (Hunebæk) og i Sognets sydlige Deel flere mindre Indsøer, hvoraf Helled-Sø paa Grændsen er den største. Htk. $76^3/_4$ Td. A. og E. og $^1/_{16}$ Td. Mst.

I Sognet: Hune Kirke, ene beliggende med 5 Huse, som benævnes Kirkhuse; Byerne Hunebv, Blokhuus med Gjæstgiveri, Herredsfogedbolig, Sæde for Forligelsescommissionen og Thingsted for Hvetbo Herreds Jurisdiction, Bolig for en Toldcontrolleur, Bageri, Befordringsstation, Redningsstation, Vindmølle, Pirup, Hunetorp, Rødehuse med Skole; flere mindre Samlinger af Beboelser som

Hværregaard (3 H.), Ribegaarde, Dommerborg Huse, Pirups Hvarre, Meelslet, Steenmark eller Steenhuse (4 H.), Engesgaarde; Gdne Udholm, Kjersig, Hune-Hedegaard, Risen og Høien. Ialt i Sognet 29 G. og 87 H., hvoraf 3 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 819. En halv Snees Familier regnes til Baptist- og Mormonsecterne. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, drives fra Blokhuus Skibsfart paa Norge, Kjøbmandshandel og adskillig Kjøbstednæring. Her holdes et Foraarsmarked med Heste, Kreaturer, Avlsredskaber og Trævare.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 67de Lægd. Kirken tilhører 2 udenfor Sognet Boende.

I den katholske Tid var Hune Sogn Anner til Jetsmark, men 1555 blev det lagt til Saltum, fordi Hunebæk, som løber imellem Hune og Jetsmark, om Vinteren er vanskelig at passere. Hune Kirke er stærkt bygget, deels af Muur-, deels af Kampesteen, er hvælvet og har Taarn. I D. Atl. siges der fordum at have været 7 Gaarde i dette Sogn beboede af Adel, men som alle ere ødelagte ved Sandflugt. Ved Høien findes mange Oldtidsgravhøie. I Hune Kirkegaardsdige findes en Runesteen med 3 Sønners Gravskrift over deres Fader.

Jetsmark Sogn omgivet af Saltum, Hune og Aaby Sogne samt Vildmosen, Øster-Han Herred og Aalborg Amt. Kirken, i Sognets Midte, c. 3¼ M. n. v. for Aalborg og 4 M. s. v. for Hjørring. Af Arealet, 10,343 Tdr. Land, ligge 9802 Tdr. Land i Hvetbo Herred; Resten, 541 Tdr. Land, i Kjær Herred, Aalborg Amt. Overfladen er jevn, med Mosestrækninger mod S. V. (Sandmosen) og begrændset i Øst af Rye-Aa. Jordblandingen er bedst i den nordlige Deel; mod Syd findes Kveeg i Underlaget, og følgelig ere Jorderne kolde. Htk. 302⅜ Td. og 2⅞ Td. Mst., hvoraf 17¾ Td. Htk. A. og E. ligger i Kjær Herred, Aalborg Amt.

I Sognet: Jetsmark Kirke, ene beliggende, Præstegaard, ¼ M. nordøst for Kirken; Byerne Kaas og Sønderby med Skole, beliggende imellem disse Byer (Søndre-Skole), Store-Pandrup med Skole (Nordre-Skole), Lille-Pandrup (13 H.), Kvorup med 2 Vandmøller, Purkjær (12 H.); adspredt liggende Samlinger af Beboelser som Kjædegaarde, Bundgaarde, Klostergaarde, Riisagergaarde, Hønsholm, Hedegaarde og Skadebuk; Hovedgaarden Lundergaard, 27½ Td. Htk. og 2920 Tdr. Land, hvoraf 600 Tdr. Land Ager sandmuldet og opdyrket Tørvebund, 120 Tdr. Land Eng, 1600 Tdr. Land Mose og Kjær, 600 Tdr. Land uopdyrket; Avlsgaaarden Toftegaard, 18½ Td. Htk.; Gdne Sigsgaard, Krogsgaard, Mergelsbæk med en Vind- og en Vandmølle, Bedholm, Tvilstedgaard, Bisgaard, Klarborg, Meilholm, Skjødsholm, Øster- og Vester-Bleggrav, Løth. Ialt i Sognet 75 G. og 183 H., hvoraf 42 G. og 116 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1619. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes 2 Teglværker og 2 Kalkværker, det ene af hver Slags ved Lundergaard, det andet Teglværk ved Toftegaard; det andet Kalkværk tilhører et Interessentskab. I Jetsmark holdes et Efteraarsmarked med Heste og Kvæg.

Sognet hører under Hvetbo Herreds Jurisdiction (Blokhusene),

Hjørring Amtstuedistrict og Hvetbo Herreds Lægedistrict (Nørre-Saltum); 5te Vgkds. Amtets 64de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse. Præstekaldets Reguleringssum er 911 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, Htk. 8 Tdr. $2^1/_2$ Skp.

Jetsmark Kirke er stor og smukt bygget, med Taarn og Hvælvinger heelt igjennem, af hugne Kampesteen. Den har Sacristi og Begravelser, deels under samme, deels under Alteret og heelt ned ad Kirkegulvet. I Danske Atlas anføres, at „i Taarnet er en nu tillukket Gang med nogle Trappetrin til et Hul, kaldet Puses Hul, hvor den sidste Præst før Reformationen, Niels Puus, siges at have sluttet sig inde for at sulte ihjel, men tilsidst, som Andre sige, der hængte sig."

Om Hovedgaarden Lundergaard vides Intet i den ældre Tid; som Eiere i nyere Tider nævner D. Atl. en Dyssel, en Oberstlieutenant Obenhaus og Familien Glerup.

Gjøl Sogn dannes af Øen Gjøl i Liimfjorden, hvortil hører nogle mindre ubeboede Øer og Holme. Kirken, paa Øens Sydside, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Aalborg. Arealet, 4114 Tdr. Land, har en temmelig Høide i Øens Midte og i det lille Høiland Bjerget paa Øens vestlige Deel. Jorderne ere her meget sandede, ned mod Fjorden bestaae de af Eng og Kjær. Til Sognet hører følgende større Holme: Sønder-Røn, Gjøl Eng, som dog nu saa at sige er landfast med Øen, Fruensholm, Jisbakken med et Huus samt Bjergeholme. Htk. 153 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byen Gjøl med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro; Hovedgaarden Birkumgaard med Vindmølle, 24 Tdr. Htk. og 885 Tdr. Land, hvoraf 410 Tdr. sand- og leermuldet Ager, 350 Tdr. Land Eng, 15 Tdr. Land Have og Lystskov, 10 Tdr. Land Mose og Kjær og 100 Tdr. Land opdyrket, (120 Tdr. Htk. Fæstegods); Bjergegaarde, Nørregaarde, Torp og Skovhuus. Ialt i Sognet 43 G. og 88 H., hvoraf 20 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 715. Vel er ogsaa her Jordbrug Hovederhvervet, men ved Siden heraf drives ikke ubetydeligt Fiskeri. Sildefiskeri drives med Baad, Aalefangsten med Ruser og om Vinteren ved at stange Aalene. Fiskene afsættes tildeels i Omegnen, men fornemmelig i Aalborg.

Sognet hører under Hvetbo Herreds Jurisdiction (Blokhusene), Hjørring Amtstuedistrict og Hvetbo Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 65de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Birkumgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 466 Rd., hvortil kommer et aarligt Tillæg af Finantskassen af 100 Rd. Præstegaardens Areal er 208 Tdr. Land, hvoraf 56 Tdr. Land Ager, Resten Eng og Kjær, Htk. $7^1/_2$ Td.

Gjøl Kirke er med Taarnet 62 Alen lang, opført af tilhuggen Granit paa Ydersiden; den indvendige Side har Muursteen. Dens indre Rum har, foruden Hvælving over Choret, 4 store Hvælvinger, samt en Hvælving i Taarnet. I dens Bygningsmaade er intet Eiendommeligt; men den er uforholdsmæssig lav (c. 12 Alen) efter Længden, hvorfor Hvælvingerne ikke have noget Opløftende ved sig, men snarere noget Trykkende. Paa den nordre Væg findes et Maleri, forestillende Jesu Opstandelse, egenhændig udført og foræret Kirken af Johan Hasses Enke paa Gjøl Aar 1698. Af Peder Nielsen Bjerregaard, som endeel Aar var Godsforvalter paa Sælsøgaard i Sjælland, men døde paa Gjøl og ligger begraven i Gjøl

Kirkes Chor, er den smukke Altertavle skjænket Kirken. Den bestaaer af en stor Tavle, forestillende i udskaarne Figurer de Vises Offring, samt 4 mindre Tavler anbragte i de to tilhørende Fløidøre, 2 i hver, forestillende Barnemordet i Bethlehem, Omskærelsen, Flugten til Ægypten og Jesus i Templet. Figurerne ere fortrinligt udskaarne og forgyldte.

Birkumgaard hørte i Katholicismens Tid til Børglumkloster; og blev ved Reformationen inddraget af Kongen og bortforlehnet. Naar den senere er bleven privat Eiendom, vides ikke. Bygningerne ere deels Grundmuur, deels Bindingsværk.

Fra Haldager fører en Vase over Stranden og Gjøl Eng over til Gjøl; den er med Vagere betegnet i Stranden, da den er temmelig bugtet; om Sommeren er her ved Lavvande kun $^1/_4$ Alen Vand, men om Vinteren kan den for Høivande undertiden ikke passeres. Ligeledes fører en Vase over Stranden fra Røngaarde over Sønder-Røn til Gjøl. Navnet udtales i Egnen Gjøll. Paa Øens nordøstlige Side er endnu endeel Lyng.

Øster-Han Herred,

det sydvestligste Herred i Hjørring Amt, omgives af Hvetbo Herred, Skaggerrak, Vester-Han Herred i Thisted Amt og Limfjorden. Herredets Fladeindhold udgjør omtrent 5 □ M. Mod Nordøst findes en Strækning høie Bakker. Den øvrige Deel af Herredet har ogsaa enkelte Høidestrækninger, men er dog for største Delen fladt med bethydelige Kjærstrækninger, ved Havet Flyvesand. Paa Øland, forhen en Ø i Limfjorden, men nu ved en Dæmning forenet med Fastlandet, findes en smuk Skov. Htk. 1608 Tdr. A. og E. og 19 Tdr. Mlk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 6614. I geistlig Henseende danne Hvetbo og Øster-Han Herreder samt Vester-Han Herred i Thisted Amt eet Provsti.

Lerup Sogn omgivet af Annexet Tranum, Svenstrup og Skræm Sogne samt Vester-Han Herred og Skagerrak. Kirken, paa Sognets nordøstlige Side, 3 M. n. o. for Løgstør. Arealet er 3429 Tdr. Land. Det bestaaer for en Deel af et Høiland, omtrent 200 Fod over Havfladen, som imod Syd og Øst har en lidt efter lidt aftagende Helding, men imod Nordsiden afsluttes i steile Skrænter. Dybe Dale gjennemskjærer dette Høiland. Imellem dette og Havet ligger en flad Strækning. Jordbeskaffenheden er i det Hele stærp. Htk. $80^1/_2$ Td. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mlk.

I Sognet: Lerup Kirke, tæt syd for denne Præstegaarden; Byerne Telling med Skole, Møgelvold, endeel af Underline, hvoraf Resten hører til Tranum Sogn; Lundegaard; Gdne Paarup, Stagstedgaard, Mølgaard, Øster-Linegaard, Vester-Linegaard, Bækken, Lilbal, Mellemmølle Vandmølle. Ialt i Sognet 22 G. og 22 H., hvoraf 10 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 260. Udenfor Agerdyrkning gives intet væſentligt Erhverv. Sognet hører under Øſter- og Veſter-Han Herreders Jurisdiction (Skjærpingegaard), Hjørring Amtſtuediſtrict og Hanherredernes Lægediſtrict; 5te Vgkds. Amtets 77de Lægd. Med Annexſognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kokkedal. Præſtekaldets Reguleringsſum er 956 Rd. Præſtegaardens Areal er 315 Tdr. Land, hvoraf 87 Tdr. Land Ager, 27 Tdr. Eng, 169 Tdr. Hede, 32 Tdr. Moſe, Htk. c. 10 Tdr. Desuden eier Kaldet Fæſtegods af c. 11 Tdr. Htk.

Lerup Kirke er bygget af hugne Steen, med Taarn, i det Hele vel vedligeholdt og ſom Landsbykirke ret ſmuk. Paa dens Hvælvinger findes gamle Malninger af Baaben og Skjoldmærker. Den hed i den katholſke Tid Vor Frue Kirke, og i Nærheden var en Lægekilde, Vor Frue Kilde, hvor der blev holdt Marked Vor Frue Dag den 8de Septbr., indtil det paa kongelig Befaling blev flyttet en halv Miil bort. Dette Kildemarked har været den første Anledning til det nuværende Lerup Marked, ſom indtil for nogen Tid ſiden blev holdt i Lerup, men nu afholdes i Skræm Sogn paa Tinggaardens Mark. Frue Kilde findes endnu i en ſmuk Dal, „Fosdalen", 200 Favne Veſt for Kirken.

Tranum Sogn, Annex til Lerup, omgivet af dette, Svenſtrup og Brouſt Sogne ſamt Hvetbo Herred og Nordſøen. Kirken, midt i Sognet, 3 M. n. o. for Løgſtør. Arealet, 12,902 Tdr. Land, er deels høitliggende (Eiſtrup Bavnehøi, 273 Fod), deels vidtudſtrakte ældre Klitſtrækninger, temmelig jevne og for en ſtor Deel indtagne til Dyrkning, deels Flyvesandsſtrækninger ud mod Havet. Jordbunden er i det Hele ſandet. En Moſeſtrækning kaldes Koldmoſe. Tranum-Aa danner endeel af Sognets Sydgrændſe. Htk. 166 Td. A. og E. og $^1/_8$ Td. Mſt.

I Sognet: Byerne Tranum med Kirke og Skole, Eiſtrup, Farmſted med et libet Teglværk, Bækken, Sønder-Bratbjerg, Nørre-Bratbjerg, endeel af Underline (Reſten til Lerup Sogn); adſpredt liggende Beboelſer ſom Bratbjerggaarde (5 G. og 1 H., 2 Teglværker), Krogen (5 H.), Tranum Klit (20 H.), Melkjær (11 H.), Stranden (1 G. og 2 H.), Klithuſe (13 G. og 22 H.) med Skole. Ialt 46 G. og 101 H.

Indvaanere: 835. Her findes intet ſæregent Erhverv udenfor den egentlige Bondenæring.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 75de Lægd. Kirken tilhører Aalborg Hoſpital.

Tranum Kirke har Taarn, er opført af hugne Steen og ligeſom Hovedſognets Kirke ret ſmuk og venlig og vel vedligeholdt.

Brouſt Sogn omgivet af Torslev, Svenſtrup og Tranum Sogne ſamt Hvetbo Herred og Ølands Veile. Kirken, i Sognets Sydveſtſide ved den mindre Landevei og ad denne $4^1/_2$ M. v. n. v. for Aalborg og c. 2 M. n. v. for Nibe. Af Arealet, 9488 Tdr. Land, hører 8971 Tdr. Land til dette og 517 Tdr. Land til Hvetbo Herred. Overfladen er jevn, med Overflod af Enge og Kjær, ſom yde rigelig Høſtet. Jordbeſkaffenheden er i det Hele god; Brouſt Byes Jorder med fed og dyb Muld hvilende paa Kalklag anſees for Hjørring Amts bedſte Agermark. I Sognets øvrige Jordſtrækninger ere Markerne deels ſkarpe og gruſede, deels Moſejord med Kleeg-Underlag. Af større Kjærſtrækninger mærkes iſær Nørre-Øxe Sømoſe paa Nordſiden. Htk. 393 Tdr.

A. og E. og 7½ Td. Mſk., hvoraf 22 Tdr. Htk. A. og E. høre til Hvetbo Herred.

I Sognet: Byerne Brouſt med Kirke, Præſtegaard og Skole, Nørre-Øxeby og Sønder-Øxeby (imellem begge Byerne Halvrimmen Skole), Røgild med Skole; Hovedgaardene Bratſkov med 2 Vindmøller, 35 Tdr. Htk., Langeslund med Vindmølle, 42 Tdr. Htk., 300 Tdr. Land ſand- og mergelholdig Agerjord, 600 Tdr. Land Eng, 23 Tdr. Land Skov, 470 Tdr. Land Moſe og Kjær; Avlsgaardene Boelsgaard, 14 Tdr. Htk. og 146 Tdr. Land, Bilsbæksminde, 16 Tdr. Htk. og 442 Tdr. Land, hvoraf 260 Tdr. Land Ager og Reſten Eng og Moſe, Søgaard, Jægerumgaard, 16½ Td. Htk. og 378 Tdr. Land, hvoraf 223 Tdr. Land Ager, Reſten Eng og Kjær; 4 G. og 2 H. benævnes Fredensdal Parceller, 8 H. Langeslund Huſe og 3 H. Nymark. Ialt i Sognet 81 G. og 85 H., hvoraf 15 G. og 31 H. udenfor Byerne. Mange af Gaardene eies af Intereſſentſkaber.

Indvaanere: 1463. Jordbruget er den vigtigſte Næringsvei. Mange Profeſſioniſter af alle Slags ere her boſatte. Noget Skovarbeide i den nærliggende Øland Skov gives. En privilegeret Handel findes i Brouſt By. Huusfliden er god; meget linned og uldent Tøi forarbeides.

Sognet hører under Øſter- og Veſter-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtſtuediſtrict og Hanherredernes Lægediſtrict; 5te Vgkds. Amtets 78de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Mand i Sognet. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1101 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 60 Tdr. Land, Htk. c. 3 Tdr.

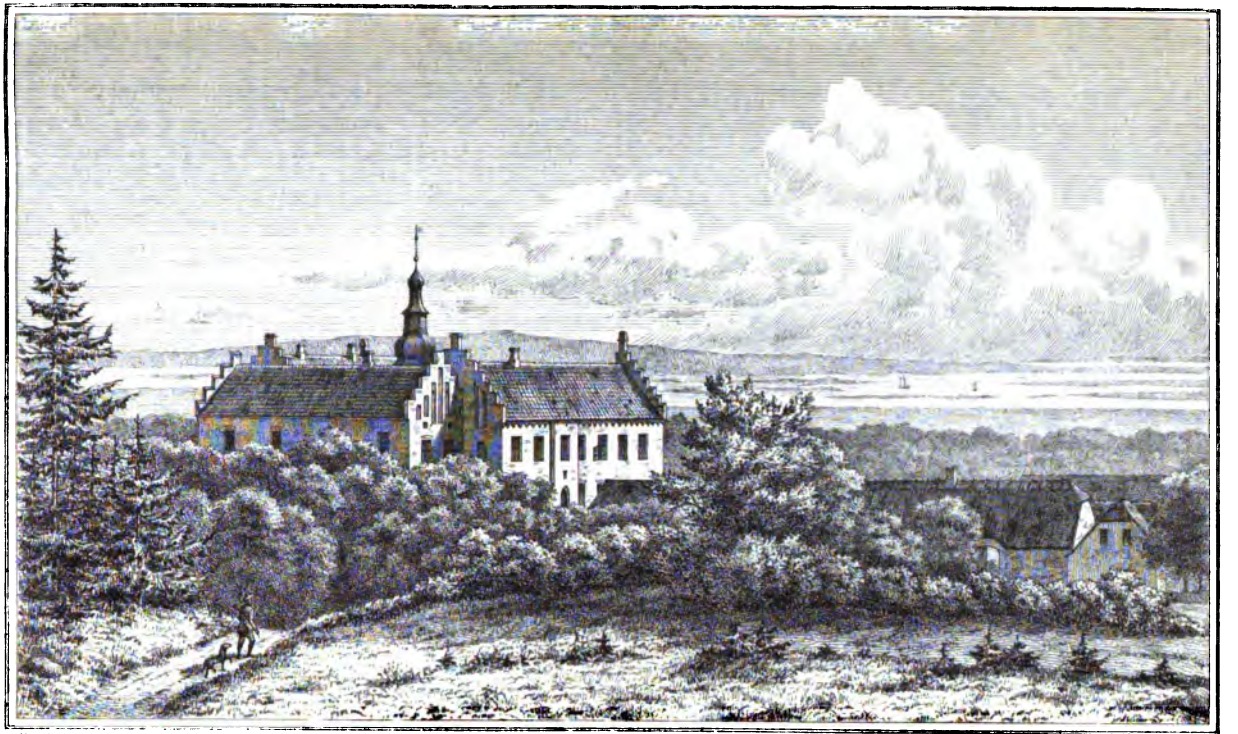
Brouſt Kirke er velbygget, uden Hvælvinger; den blev i forrige Aarhundrede forſkjønnet af den daværende Eierinde Margrete Ollegaard Rantzau, gift Grabow, ſom ogſaa ſkjenkede den Altertavlen, et ſtort Oliemaleri efter da Vinci, forestillende Nadveren, hvilket, ligeſom ogſaa en kunſtig broderet Mesſehagel, med Guld og Sølv paa rødt Fløil, forestillende den Korsfæſtede, ſkal være kommet fra et Kloſter i Italien.

Bratſkov er en meget gammel Herregaard, der formodentlig har Navn af Sognet, hvori den ligger, da den i gamle Documenter findes ſkrevet „Brovefiſtof og Brotſkov.“ I Middelalderen ſkal den i mere end 300 Aar have været i den adelige Familie Rotfelds Beſiddelſe; den ſidſte Mand af denne Slægt var Jens Nielſen Rotfeld i Midten af det 16de Aarhundrede, med hvem Baabenet blev nedlagt i Graven. I det 17de og i forrige Aarhundrede tilhørte Bratſkov Familien Rantzau, derefter Oberſt Grabow, og noget ſenere Generalkrigscommisſair Ole Tønder Lange, ſom foretog adſtillige landskonomiſke Forbedringer i Sognet.

¼ Miil fra Bratſkov i den forrige ſtore Nørøre-Sø lader Sagnet det gamle i Kæmpeviſerne beſungne Slot Brattingsborg have ligget, men dette er høiſt uſikkert, da dets Beliggenhed paavises mange andre Steder. Iſtedetfor denne Borg, ſom ſkal være ſunken, ſkal Bratſkov være bygget. Nørøre-Sø blev i forrige Aarhundrede tildeels udtørret af ovennævnte Generalkrigscommisſair Lange ved 2 Canaler ud til Limfjorden, af hvilke den ene er bleven gjort ſeilbar af et Par Kjøbmænd, ſom have erholdt Handelsprivilegium, til med ſmaa Skibe at føre Varer op til deres Pakhuſe.

Bilsbæksminde og Langeslund ere Parcelgaarde af Bratſkov og for omtrent 70 Aar ſiden byggede af bemeldte Generalkrigscommisſair Lange.

Torslev Sogn omgivet af Annexet Svenſtrup, Haverslev, Skræm og Brouſt Sogne ſamt Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 4 M. v. for Aalborg, 2 M. n. v. for Nibe og 2½ M. n. o. for Løgſtør.

KOKKEDAL.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Arealet, 4484 Tdr. Land, er meget bakket; Jordbeskaffenheden er sandmuldet, tildeels skarp ved Flegum og Aarup Byer samt ved Hovedgaarden Kokkedal, Muld med Leer-Underlag ved Torslev By og med Sand- og Kalk-Underlag ved Attrup. Til Sognet høre nogle ubeboede Øer, Brede-Holm, Mellem-Holm og Overholm m. fl. i Liimfjorden. Htk. 192 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Torslev med Kirke, Hospital og Skole, Kjær, Flegum, Aarup med Præstegaard, Attrup med Skole, Alsbjerg med Teglværk; Hovedgaarden Kokkedal med Vindmølle og Teglværk, 42 Tdr. Htk. og 780 Tdr. Land Ager, deels lette og bakkede, deels skarpsandede Jorder, 80 Tdr. Land Eng, 50 Tdr. Land Skov, 10 Tdr. Land Mose og Kjær og 200 Tdr. Land uopdyrket; Gdne Haven og Overgaard. Ialt i Sognet 63 G. og 88 H., hvoraf 7 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 896. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Attrup drives lidt Fiskeri og Skibsfart med fladbundede Kaage over Liimfjorden. Samme Byes Husfolk udmærke sig ved Dyrkning til Salg af gode Havesager, særdeles Gulerødder og Hvidkaal, som kjøbes baade i Nabosognene og i de nærmeste Kjøbstæder. Bævning er almindelig Husflid for Fruentimmerne.

Sognet hører under Øster- og Vester-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtstuedistrict og Hanherredernes Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 7Ode Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Hovedgaarden Kokkedal. Præstekaldets Reguleringssum er 995 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, hvoraf c. 30 Tdr. Land Hede, Htk. 5$^1/_4$ Td.

Torslev Kirke har Taarn og er hvælvet heelt igjennem. Deels i Kjælderen, deels i Chorgulvet findes Begravelser af flere tidligere Eiere af Kokkedal, deriblandt Rigsmarsken Erik Banner med sine 2 Hustruer Mette Rosenkrands og Margrete Gyldenstjerne.

Hovedgaarden Kokkedal nævnes først 1427 og 1432 som eiet af Gotskalk Andersen og dennes Søn Niels Gotskesen. I Bondeoprørene 1438 og 1441—43 antages Kokkedal som saamange andre Herregaarde i det nordlige Jylland at være bleven ødelagt; i al Fald blev en anden Gaard, Freistrup, som var beliggende paa Kokkedals Marker, hvor Stedet endnu kaldes „Freistrup Høi", afbrændt, dens Eier, Niels Ovesen, dræbt, og dens Jorder derefter forenede med Kokkedal. Dennes Bygninger bleve igjen opførte af Anders Nielsen Banner, der tillige eiede Herregaarden Aasendrup, om hvilken han førte en langvarig Strid med Biskpen i Børglum, der skaffede ham baade Bandsættelse og Proces, men alligevel maatte give efter for Anders Nielsen, der var en af sin Tids mægtigste Mænd. Efter flere Omskiftelser af Bestyrere og Formyndere blev Anders Nielsens Sønnesøn Erik Eriksen Eneeier af Kokkedal omtrent Aar 1510. Denne Erik Eriksen Banner var det, der som Lehnsmand paa Kalls blev betroet det vanskelige Hverv at bevogte Gustav Eriksen Vasa, der var ført som Gidsel fra Sverrig til Danmark af Kong Christiern II. Den Sum, som Erik Banner maatte betale Kongen i Bøde for Gustavs Flugt, var den væsentligste Deel af hans Formue. Ikke destomindre blev han Kongen tro, saalænge Troskab kunde være til Nytte, øvede siden en mægtig Indflydelse paa sine Samtidige i hele Frederik I.'s Regjeringstid, og var senere en af dem, der væsentlig bidrog til at sætte Christian III. paa Thronen. I Grevens Feide blev Kokkedal atter plyndret og afbrændt, men heldigvis havde Erik Banner sit meste rørlige Gods hos sig paa Kalls. Han blev 1541 Rigsmarsk, døde 12te April 1554 og ligger, som ovenfor anført, begravet i Torslev Kirke. Erik Banners Søn Frands Banner arvede Kokkedal, og efterlod den ved sin Død til sin Datter Karen Banner, der blev gift med Henrik Lykke til Overgaard. Af dette Ægtepar er det nuværende Kokkedal opført Aar 1596. Efter ofte at have skiftet Eier i de to sidste

Aarhundrede blev Kokkedal i Aaret 1823 af Arrangements-Commissionen i det Fischer-Benzonske Fideicommis overdraget til Kongen, i hvis Besiddelse den var til 1838, da den atter kom i Privates Eie. Hovedbygningen er stor og anseelig; den bestaaer af 4 sammenbyggede toetages Fløie af svær Grundmuur med et høit Taarn. Beliggenheden er smuk paa en høi Bakke med et Par Smaastove foran og en vid Udsigt over Limfjorden. Fra Fjorden tager Gaarden sig smukt ud; den sees milevidt thronende paa den høie Bakke og beherskende hele Omegnen, som om det var et kongeligt Slot. Hovedbygningen er omgivet af Volde, der ere benyttede til Haveanlæg, og Grave, over hvilke fører en muret Bro.

I Danske Atlas hedder det, at ved Torslev Kirke skal efter Traditionen i den katholske Tid have ligget et Nonnekloster, kaldet Stypels Kloster, som siden blev forflyttet til Vland. Skjøndt dette er blottet for al historisk Støtte, er det dog forsaavidt at mærke, som det gamle Hospital i Torslev, stiftet 1740 af Justitsraad Diderik Braës til Kokkedal, endnu kaldes „Stypelet." Ved en Bakke Alsbjerg, hvor der nu er en Bondeby af samme Navn, har fordum ligget en Herregaard Alsbjerggaard, hvis Sted endnu, da D. Atl. udkom, var kjendeligt af Gravene, som havde gaaet deromkring. Der nævnes flere adelige Eiere af denne Gaard i det 14de og 15de Aarhundrede, deriblandt en Laurids Dan, som laae i stadigt Uvenskab og Processer med Bønderne paa Kokkedal. Denne Gaard formodes at være bleven ødelagt i Skipper Clements Feide.

Svenstrup Sogn, Annex til Torslev, omgivet af dette S., Skræm, Brousk, Tranum og Lerup Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 4 M. v. n. v. for Aalborg. Arealet, 2415 Tdr. Land, er jevnt, Beskaffenheden Muld, deels med Leer, deels med Sand i Underlaget. Tranum-Aa danner endeel af Sognets Nordgrændse og gjennemskjærer Sognets vestlige Deel. Htk. 84 Tdr. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Øster-Svenstrup med Kirke, Skole, Kro og Teglværk, Janum med Vind- og Vandmølle; Avlsgaardene Nørre-Skovsgaard, 14 Tdr. Htk. og 396 Tdr. Land, hvoraf 253 Tdr. Land Ager, 73 Tdr. Land Eng, 16 Tdr. Land Skov, 10 Tdr. Land Mose og Kjær og 14 Tdr. Land uopdyrket, herskabelig Bygning, Sønder-Skovsgaard, $12^1/_2$ Td. Htk. og 377 Tdr. Land, hvoraf 52 Tdr. Land Ager, 140 Tdr. Land Eng, 11 Tdr. Land Skov, 60 Tdr. Land Mose og Kjær og 114 Tdr. Land uopdyrket; Gd. Næsgaard. Ialt i Sognet 18 G. og 47 H., hvoraf 4 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 372, der alle høre til den jordbrugende Klasse. Fra Øster-Svenstrup By, hvortil der hører udstrakte Moser, sælges Skudtørv i Mængde, navnlig til Torslev Sogn. Huusflid med Karten, Strikning og Vævning er almindelig hos Kvindekjønnet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet: 5te Vgkds. Amtets 76de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en privat Eier.

Øster-Svenstrup Kirke har Taarn, men fladt Træloft. Altertavlen er gammelt Træsnitterarbeide. Da D. Atl. udkom, var Svenstrup Annex til Brousk.

Haverslev Sogn omgivet af Annexet Beistrup, Skræm og Torslev Sogne samt Limfjorden. Kirken, paa Sognets Vestside, $1^3/_4$ M. n. o. for Løgstør. Arealet, 4325 Tdr. Land, er i det Hele jevnt; dog ere enkelte Strækninger temmelig bakkede. Jordbeskaffenheden er muldsandet i Overlaget paa enkelte Steder, dyb Muld paa andre. Underlaget i hele Sognet er Sand med Ahl hist og her. Kjær findes paa flere Steder. I Sognet løbe 2 mindre Aaer, der falde ud i Limfjorden. Htk. $171^1/_4$ Td. A. og E. og $4^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Haverslev Kirke, ene beliggende; Byerne Havers-

ley med Præstegaard, Skole og Vandmølle, Holmsø, Tanderup med Skole, Bonderup med Vindmølle og Teglværk, og Løgsted med Vandmølle; Gdne Vanggaard og Sophiendal. Ialt i Sognet 43 G. og 86 H., hvoraf 9 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 693. Jordbrug er det væsentligste Erhverv, ved Siden deraf Fiskeri. Aal og Sild fiskes, de første med Ruser, de sidste deels med Baad, deels med Næt og stundom med Bundgarn. Fiskene afsættes deels til Omegnen, deels søværts til Aalborg, Ribe, Løgstør o. fl. St.

Sognet hører under Øster og Vester-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtstuedistrict og Hanherredernes Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 72de Lægd. I Forening med Annexet Beistrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Birkumgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1620 Rd., hvortil nu vil komme Renten af c. 4010 Rd. for bortsolgt Mensal- og andet Gods. Præstegaardens Areal er 290 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Ager, 140 Tdr. Land Eng og Kjær og 50 Tdr. Land Hede, Htk. $10^{3}/_{4}$ Td.

Haversley Kirke er bygget af hugne Steen, har Taarn og er hvælvet.

Beistrup Sogn, Annex til Haversley, omgivet af dette S., Skræm og Aggersborg Sogne, Vester-Han Herred i Thisted-Amt og Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, $1^{1}/_{4}$ M. n. o. for Løgstør. Arealet, 3225 Tdr. Land, er lavtliggende, med Kjærstrækninger og sumpige Enge langs Liimfjorden. Jordbeskaffenheden er omtrent som i Haversley Sogn, dog med federe Muld og med Sand-Underlaget hvilende paa Leer. Htk. 158 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Beistrup med Kirke (Taarn, uden Hvælvinger) og Skole vest for Byen, Manstrup; en mindre Samling af Beboelser Blegebrønde; Avlsgaardene Tandrupgaard nord for Byen, Sønderstrupgaard og Kirkensgaard; en Vindmølle. Ialt i Sognet 47 G. og 88 H., hvoraf 7 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 675. Jordbrug er Hovederhvervet. Søfart og Fiskeri drives af nogle Enkelte.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 73de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kokkedal.

Sognets Navn skrives i gamle Breve Bistorp, og har uden Tvivl fra først af hedt Bispstorp.

Skræm Sogn, Annex til Kollerup og Hjortdal i Vester-Han Herred Thisted Amt, omgivet af dette Amt samt Lerup, Svenstrup, Torslev, Haversley og Beistrup Sogne. Kirken, omtrent i Sognets Midte, 2 M. n. o. for Løgstør. Arealet, 3454 Tdr. Land, er jevnt, og Beskaffenheden sandagtig, tildeels skarp, med Sand i Underlaget. I Sognets nordøstlige Deel er en Indsø, Henrik-Sø. Htk. $71^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Skræm med Kirke og Skole; Avlsgaardene Aalegaard, $13^{3}/_{4}$ Td. Htk., og Gundestrup, 10 Tdr. Htk.; Gdne Tvedgaard med Teglværk, Tinget og Bisgaard. Ialt i Sognet 13 G. og 33 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 252. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Øster- og Vester-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtstuedistrict og Hanherredernes Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 71de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Aalegaard har forhen været en fri Hovedgaard, der allerede 1590 vides at have været i Familien Gyldenstjernes Eie. Senere har den tilhørt Familierne Marsvin og Levetzau, under hvilken sidste den var forenet med Hovedgaarden Orholm paa Øland og sorterede under dennes Birk.

Aggersborg Sogn omgivet af Beistrup Sogn, Thisted Amt og Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_8$ M. n. for Løgstør. Arealet, 4016 Tdr. Land, er i Midten høitliggende med lave Kjærstrækninger paa alle Udkanter, der især paa Vest- og Sydøststiden ere gjennemskaarne af talrige Vige og Veiler fra Liimfjorden. De danne en Mængde isolerede Holme (Sønderholm, Tranholm, Badholm, Langholm og Borreholm), hvilke alle ere meer eller mindre side og lavtliggende. Paa adskillige Steder inde i Sognet findes derimod fortrinlige Jorder med sort og dyb Muld og Mergel-Underlag. Htk. 146$^1/_4$ Td. A. og E. og $^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Aggersborg Kirke (bygget i almindelig Stiil af store Kampesteen, med Taarn og Bræddeloft), ene beliggende nær ved Hovedgaarden Aggersborggaard; Byerne Aggersborg med Præstegaard og Skole, der er udflyttet, Thorup, Ullerup, Borredige, Aggersundshuse, hvorfra er Overfart med Færge til Søndre-Aggersund i Slet Herred, $^3/_4$ M. fra Løgstør; Hovedgaarden Aggersborggaard, 32 Tdr. Htk., med 2 Vindmøller; Gårdene Ottoshvile og Krøldrup; Kjærhuse. Ialt i Sognet 32 G. og 72 H., hvoraf 3 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 545. Af særlige Erhverv udenfor Agerdyrkning gives her kun Søfart fra Aggersund, næsten udelukkende til Aalborg med Korn, Kartofler, Smør, Æg o. s. v., og Fiskeri, hvilket dog nu er langt ringere end tidligere. Fangsten bestaaer meest i Sild og Aal, som afsættes enten paa Stedet eller i nærmeste Omegn.

Sognet hører under Øster- og Vester-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtstuedistrict og Hanherredernes Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 69de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Aggersborg. Præstekaldets Reguleringssum er 728 Rd. Præstegaardens Areal er 162 Tdr. Land, Htk. 7$^1/_2$ Td.

Den gamle Kongsgaard Aggersborg, hvis Plads endnu kjendes mellem Kirken og Hovedgaarden Aggersborggaard, var i Middelalderen de danske Kongers sædvanlige Opholdssted, naar de besøgte Vendsyssel. Knud den Hellige opholdt sig saaledes der i Aaret 1086 under Vendelboernes Oprør, efter at have forladt Sjørring, men blev snart nødt til at flygte længere mod Syd. Aar 1373 forpligtede Kong Valdemar Atterdag Ridder Niels Eriksen Gyldenstjerne til at opbygge „det Slot og Fæste Aggersborg, samt derudenfor liggende By Vorborg ligesaa godt og fuldkomment, som det havde været, førend det blev afbrændt i sidste Oprør og Feidetid." Under Oprøret mod Kong Christoffer af Baiern 1441 afbrændte Bønderne Aggersborg Slot, hvorefter det sandsynligviis ikke igjen er blevet opbygget. Den nuværende Hovedgaard Aggersborggaard er af langt yngre Oprindelse; til den nævner D. Atl. Eiere af Familierne Bild, Kaas, Vind, Arnfeld, Bentzon og Speitzer.

I Nærheden af Kongsgaarden Aggersborg havde de børglumske Biskopper, ligesom ved Hjørring, en Gaard, hvor de undertiden opholdt sig, kaldet Biskopstorp (Beistrup).

Øland Sogn er adskilt fra det faste Land ved en smal lavvandet og meget grundet Vig, hvorover en Dæmning danner Forbindelsen. Kirken, midt i Sognet, $2^3/_4$ M. v. for Aalborg, $^1/_4$ M. fra Sydkysten og derfra 1 M. over Vandet til Nibe. Arealet, 4452 Tdr. Land, hvoraf 577 Tdr. Land Fredskov, er i Midten høit og har ved den sydlige Kyst en steil Bakke, kaldet Knudebjerg. Jordbeskaffenheden er ved Hovedgaarden Oxholm stærp, god Muld ved Østerby og sandet ved Vesterby, hvor en kridagtig Kalkgrube er udlagt til almindelig Afbenyttelse af Byen. Til Sognet hører en betydelig Deel ubeboede Smaaøer, som Horsholm, Stokholm, Tøtterholm, Knudeholm m. fl. Htk. 165 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mk.

I Sognet: Oxholm Kirke, en Filøi af Hovedgaarden af samme Navn; Sognets Skole omtrent midt i Sognet; Byerne Østerby med Præstegaard, og Vesterby; Hovedgaarden Oxholm med 3 Vindmøller, 43 Tdr. Htk. ($5^1/_2$ Td. Htk. Fæstegods), 448 Tdr. Land lette sandede Agerjorder, 392 Tdr. Land Eng, 610 Tdr. Land Skov, 19 Tdr. Land Mose og Kjær; Gdne Hvolgaard, Boden og Knudegaard. Ialt i Sognet 34 G. og 57 H., hvoraf 5 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 623. Jordbrug er Hovederhvervet. En 4—5 fladbundede Fartøier, „Kaage," høre hjemme her. De benyttes ikke til Fiskeri, men til Handel paa Nibe og Aalborg og vesterpaa til Mors med Brænde og Træarbeide. Skovarbeidet giver, især i Østerby, mange Husmænd god Fortjeneste om Vinteren. Af Træskoe og Træskeer udføres ikke ganske Ubetydeligt. Før Vesterhavets Gjennembrud ved Agger var Fiskeriet af Betydighed paa Øland; nu fiskes der Intet. De ovennævnte Kaage bygges her. Næsten i hvert Huus findes en Væv, og næsten alle Piger kunne væve; de fleste Klædningsstykker og Agerdyrkningsredskaber forfærdiges hjemme.

Sognet hører under Øster- og Vester-Hanherreders Jurisdiction (Skjærpinggaard), Hjørring Amtstuedistrict og Hanherredernes Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 74de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Hovedgaarden Oxholm. Præstekaldets Reguleringssum er 800 Rd. Præstegaardens Areal er 36 Tdr. Land god Ager, 24 Tdr. Land Kjær, begge Dele noget fjernede fra Gaarden, 36 Tdr. Land Eng c. 1 M. og en Moseparcel $1^1/_2$ M. borte, Htk. $6^1/_2$ Td.

Hovedgaarden Oxholm er det gamle Økloster (saa kaldet af dets Beliggenhed paa en Ø, paa Latin „Insula") et Nonnekloster af Benedictinerordenen, som skal være stiftet af den børglumske Biskop Tyge i det 12te Aarhundrede. Suhm nævner 3 Frihedsbreve, givne dette Kloster af Kong Erik Glipping i Aarene 1272—79. Det bestyredes af en Prior og en Priorinde, og var rigt og anseeligt. I Limfjorden eiede Klosteret betydeligt Fiskeri, især Aalegaarde, hvorpaa det 1524 fik Stadfæstelse af Kong Frederik I. Efter at være blevet seculariseret og kommet under Kronen ved Reformationen, fik den forrige og sidste katholske Biskop i Fyen Knud Gyldenstjerne 1542 Pante- og Forlehningsbrev paa Øklosters for 4000 Rd., hvilket Pant Aaret efter forhøiedes til 6000 Rd., og 1556 fik samme Adelsmand Brevet fornyet med den Clausul, at han skulde „besørge Jomfruerne i Øklosters, som der indgivne ere eller herefter indgivne vorde, med tilbørlig Underholdning til Klæde og Føde." Nogle Aar senere havde Erik Lykke og efter ham Josias v. Qualen

Øklofter i Panteforlehning. 1573 overlod Kong Frederik II. Klostret med tilliggende Gods til Frants Banner til Kokkedal for endeel Strøgods i Sjælland, Jylland og paa Langeland; efter hans Frue Anna Ore, en Søster til Rigshofmesteren Peder Ore til Gisselfeld, fik det nu til Herregaard ombannede Kloster det nye Navn Orholm, skjøndt Gaarden endnu 100 Aar efter i Danske Lov benævnes med sit gamle Navn Øklofter. Med deres Datter Ellen Banner fik Jørgen Taube eller Due, som kom herind fra Liſland og blev Stamfader for den adelige Familie Due i Danmark, Orholm Gaard og Gods. I sidste Halvdeel af det 17de og i forrige Aarhundrede eiedes Orholm af Familien Levetzau, nemlig Generallieutenant Hans Frederik v. Levetzau til Restrup († 1696), hans Søn Generallieutenant Theodosius v. Levetzau til Bygholm († 1719) og Enkefrue Anna Margrete Brockdorff, samt deres Søn Geheimeraad Hans Frederik v. Levetzau og hans efterlevende Frue, der endnu besad den 1796. Samtlige Gaardens Bygninger, saavel Borggaardens som Ladegaardsbygningerne, ere solide og vel vedligeholdte. Borggaarden bestaaer nu af 3 (tidligere af 4) grundmurede Fløie: den søndre Fløi paa 2 Etager antages at hidrøre fra Klostrets Stiftelsestid eller det 12te Aarhundrede; til den vestre Ende af denne støder den anden Fløi, ligeledes en toetages Bygning, som gaaer mod Nord og antages at være bygget i det 16de Aarhundrede; den tredie Fløi er den gamle Klosterkirke, som nu er Sognekirke for Ølands Menighed. Da denne Kirke i den næste Tid efter Reformationen var ganske brøstfældig, tillod Kong Frederik II. Sognefolkene 1562 at afbryde et Capel paa Øland fra den katholske Tid, „St. Laurids's Capel," og bruge dets Tømmer og Steen til at udbedre Øklosters Kirke. Den har et Taarn, som skal være bygget af Generallieutenant Levetzau, og ualmindelig høie og smukke Hvælvinger; et større Taarn med et meget smukt Spiir sandtes forhen paa Klostrets Hovedfacade og blev først nedbrudt for 20—30 Aar siden. Vinduerne paa søndre Side sidde høit oppe i Kirken, som dog er lys og smuk. Paa Kirkens nordre Side er et Gravcapel for den levetzauske Familie, ved en stor og smuk Jerngitterport adskilt fra Kirken; her staae 7 smukke Kister, deels af Marmor, deels af Kobber og Træ, og 3 under Jorden; i disse Kister hvile de ovennævnte Eiere af Orholm af den nævnte Familie med deres Hustruer. I Muren lige Øst for Jernporten er et kostbart Epitaphium af sort og hvidt Marmor, som skal være forarbeidet i Italien, med Generallieutenant H. F. v. Levetzaus og hans Frues Statuer i Legemsstørrelse. Af et ældre Sandsteens-Epitaphium over ovennævnte Jørgen Due, er nu kun en ubetydelig Deel tilbage. Paa den nordre Side af Alteret staaer en særdeles vel vedligeholdt Monstrants, hvori en Vievandsflaske og et Malm-Røgelsekar. Denne Monstrants er en mærkelig Levning fra den katholske Tid. Orholm havde endnu i forrige Aarhundrede fra den gamle Klostertid sit eget Birk, kaldet Ø-Birk eller Ølands, ogsaa Orholms Birk.

Ved i Aaret 1857 at vade over Veilen fra Fastlandet til Øland fandt en Karl Foden i en massiv Guldring, som blev ham godtgjort med Metallets Værd c. 1200 Rd., og derefter indlemmet i det oldnordiske Museum; efter Sagnet skal i gamle Dage paa dette Sted have staaet et Søslag.

Thisted Amt

ligger paa Nørre-Jyllands nordvestlige Hjørne. Det grændser mod Vest og Nord til Vesterhavet, imod Øst til Hjørring Amt, Liimfjorden og imod Syd til Liimfjorden og Ringkjøbing Amt, fra hvilket sidste det saakaldte Pæledige midt paa den nu gjennembrudte Landtunge mellem Havet og Fjorden adskiller det. Amtet bestaaer af 3 Hoveddele: 1) Vester-Han Herred med Halvøen Hannæs, der tilligemed det østligere beliggende Øster-Han Herred i Hjørring Amt i Almindelighed betragtes som en Deel af Vendsyssel*); 2) Thy eller Thyland med Halvøen Thyholm og Øen Jegindø, som strækker sig 9½ Miil, fra Rødbro, hvor det støder til Hanherred, til Pælediget ¾ Miil syd for Aggercanal; og 3) Mors, den største af Øerne i Liimfjorden, med tilhørende mindre Øager ø. Skjøndt dette Amt hører til Landets mindste, har dog intet andet en saadan Udstrækning og en saa vidt forgrenet Grændse, og kun i faa andre træffes flere Eiendommeligheder, frembyde sig mere vexlende Jordbundsforhold end her**). Amtets Størrelse er 30¾ □ M. Htk. 13,617½ Td. A. og E. og 159 Tdr. Mft. Amtet er det eneste i Danmark, der ingen Skovstyldes Hartkorn har. En eneste lille Skov paa 40 Tdr. Land findes ved Høiriis paa Mors. Indvaanernes Antal efter sidste Folketælling 51,309, hvilket viser et

*) I Thy ligesom og i det Hele i Landet nord for Liimfjorden nævnes Hanherrederne dog som en fra Vendsyssel forskjellig Landsdeel.

**) I den landoeconomiske Beskrivelse over Thisted Amt af Provst C. Djurup udtrykker Forfatteren sig herom saaledes: „Paa den ene Side beskylles Thisted Amt i sin hele Længde af det store Øst ubegrændsede Hav, hvor de nøgne, golde Klitbakker, det uhyre Sandhav frembyde et sørgeligt Skue, medens kun hist og her en Grønning fremtræder som en liden Oase; eller et Fisterleie pipper frem bag Sandbakkerne, som tjene det til Læ; eller et Skibsvrag staaer nedboret i Sandet som en Trophæ, mindende om Menneskets Svaghed i Kampen mod den oprørte Natur. Paa den anden Side skyder Liimfjorden med sit blanke Vand, snart smal, saa at de forskjellige Egne nærme sig hinanden, snart bred, og da atter aabnende sig som et Belte, der indeslutter dens rige og smilende Øer; og bag den vise sig bebyggede Egne og frugtbare Marker. I det Indre er et bebygget Landskab, hvor Høie afverle med Dale, frugtbare Marker fryde Øiet, og en Kjæde af Indsøer giver Maleriet Afverling; men det afbrydes og paa sine Steder af store Moser og Kjærstrækninger, uopdyrkede Heder og af Marker, hvis affvedne og gule Udseende vidner om Sand og Gruus. Kun hist og her slynger en liden Bæk sig frem mellem de straanende Høie, udgydende sit sparsomme Vand meest i Fjordens Bassin, og kun faa grønnende, blomsterrige Enge fryde Øiet. Men frit fluer det fra Høi til Høi over Sletter og Dale, over Marker og Byer, over Fjord og Hav, thi ingen Skov begrændser Udsigten eller formørker Horizonten i Baggrunden.

Antal af 2,216 paa □ Milen. Af disse 51,309 Indvaanere levede 46,800 i Landdistricterne og 4,509 i Kjøbstæderne. Det er alt i dette Skrifts almindelige Deel bemærket, at Kvægavl og Hesteopdræt staae paa et høit Standpunct i dette Amt, og heri maa ogsaa fortrinsviis Kilden til Amtets Velstand søges*). Selve Agerdyrkningen synes endnu at staae Noget tilbage for de fleste andre Dele af Danmark. Med Hensyn til Huusflid staaer det derimod høit, ligesom ogsaa Fiskeriet, skjøndt i høi Grad tilbagetrængt fra sin tidligere Betydning ved Aggercanalens Gjennembrud og den derved forandrede Fiskestand i Liimfjorden, drives i ikke ringe Omfang, nu især omkring ved Havet. Landets Rigdom paa Leer og Kalk har fremkaldt talrige Teglværker og Kalkbrænderier. I 1850 havde Amtet ifølge Stat. Tbv. 64 større Eiendomme over 12 Tdr. Htk., 2954 Bøndergaarde, 3230 Huse med 1 Fdk. Htk. og derover og 1696 med mindre end 1 Fdk. Htk. Antallet af Fæstegaarde var den 1ste Januar 1856: 146 med 563 Tdr. Htk.

Thisted Amt har kun tvende Kjøbstæder: **Thisted** og **Nykjøbing.** Efter Herreder er det inddeelt i: **Vester-Han Herred, Hillerslev H., Hundborg H., Hassing H., Refs H., Mors Nørre H. og Mors Sønder H.** Amtets samtlige Landcommuner danner eet Amtsraadsdistrict, der har 7 valgte Medlemmer.

Amtet henhører til 3die Rigsraads-Valgkreds, udgjør en Deel af 8de Landsthingskreds og indbefatter 4 Folkethings-Valgkredse.

---

*) Provst Djørup fremhæver (i 1842, og senere er heri vistnok kun skeet Forandring til det Bedre), at Velstand er almindeligt fremherskende i Thisted Amt. „Det blotte Syn af Landet viser det; thi overalt seer man velopbyggede og tildeels grundmurede Gaarde og Huse, hvilket stedse bliver mere almindeligt, og Almuen lever, om ei overflødigt, saa dog godt, og faaer rigelig og sund Næring. Træder man ind i deres Boliger, da møder og der Miet Spor af ydre Velvære; det solide og rigelige Bohave, det blankpolerede Messingtøi paa Vægen, Porcellain og Glasvarer paa Dragkister, Kakkelovn og i den aabne Skjænk, de flere smuktmalede og gode Dragkister, Kister og Schatoller, som ei blot ere til Prydelse, ja selv Børnenes tykke og røde Kinder, Alt bærer Præg af, at Armoden ei her er tilhuse, som og vises, naar man træder ud og seer Kreaturerne i deres gode Huld, de velfodrede skjønne Heste, de solide med Jern stærkt beslagne Avlsredskaber, især Vogne; eller, naar den Reisende paa Veien møder Bonden med hans hurtigt forbiilende Befordring, de vælige, unge Heste for den, om end ikke med Smag, saa dog stedse pent malede, stærke Vogn, hvorpaa Familien sidder, vel klædt med varme og gode Reisekapper: da seer han, at han er i en Egn, hvor Velstand er almindeligere end i de fleste andre Egne af Landet." Naar det her anføres som et Tegn paa Velstand, at Gaardene ere grundmurede, maa det dog bringes i Erindring, at denne Bygningsmaade i det skovløse Thy, ligesom paa hele Vestkysten lige ned til Elben er billigere end Bygning af Bindingsværk.

Amtet hører i geiſtlig Henſeende til Aalborg Stift. Thyland udgjør 2 Provſtier, nemlig Hundborg-Hillersleb Herreders og Refs-Haſſing Herreders. Mors danner eet Provſti, og Veſter-Han Herred er forenet med Øſter-Han Herred ſamt Hvetbo Herred til eet Provſti.

I jurisdictionel Henſeende indbefatter Amtet 2 Kjøbſtadjurisdictioner og 3 Landjurisdictioner, nemlig: 1) Hillersleb og Hundborg Herreder, 2) Haſſing og Refs Herreder, 3) Mors Nørre- og Sønder-Herreder, hvorhos Veſter-Han Herred er forenet med Øſter-Han Herred i Hjørring Amt til een Jurisdiction. Amtet henhører til 6te Udſkrivningsdiſtrict. Thy og Mors ligge under Viborg Stiftsphyſicat, Veſter-Han Herred under Aalborg Stiftsphyſicat. I Amtet findes følgende Lægediſtricter: Thiſted Diſtrict, Haſſing og Refs Herreders Diſtrict, Nykjøbing Diſtrict og en Deel af Han Herredernes Diſtrict. Derhos hører den Deel af Landtungen mellem Veſterhavet og Liimfjorden, der ligger mellem Aggercanal og Pælediget til Lemvig Lægediſtrict. Med Henſyn til de directe Skatters Oppebørſel danner Amtet eet Amtſtuediſtrict. Een Branddirecteur for hele Amtet.

Vester-Han Herred,

den ene af de tre Hoveddele, hvoraf Thisted Amt bestaaer, strækker sig i en Længde af omtrent 4 Mile mellem Vesterhavet og Limfjorden, i hvilken udskyder Halvøen Hannæs mellem Han eller Bygholms Veile og Vesløs Veile. Mod Havet omgives Landet af et Belte af Klitbanker af større eller mindre Brede, snart 1 Miil, ja endog indtil $1^1/_2$ M., snart kun $^1/_4$ Miil; mod Fjorden have Klysterne paa den største Strækning, navnlig paa Hannæs, høie, bratte Brinker; mod Øst strække sig dog ogsaa lave Kjærstrækninger ned til denne. Det Indre af Landet frembyder en rig Afvexling af Skraaninger og Dale, men Bakkernes Helding er dog sjelden saa brat, at Jordens Pløining derved kan forhindres. I den nordøstlige Deel af Herredet findes en sammenhængende Kjæde af svære Hedebanker, de saakaldte Hingelbjerghøie, som tilligemed Klitterne ud mod Havet give denne Egn et saare vildt Udseende. Imod Nordvest støde de til Svinklov, en Række Kridtbjerge ude ved Havet, og imod Sønden staae de i Forbindelse med St. Jørgensbjerg. Disse Høider skraane imod Vesten jevnt ned imod en stor Slette af Moser og Kjærstrækninger, der, som foranført, gaae ud til Fjorden. Herfra hæver Landet sig dog atter til en Bankerygg, som deels løber ned gjennem Hannæs, deels gaaer ud mod Havet i det til 350 Fods Høide angivne Forbjerg Bulbjerg. Flyvesandsstrækninger samt Kjær og Mosedrag optage, som det af det Foranførte alt vil sees, den større Deel af Herredet, og hvad de levne er i Regelen skarpe og sandede Jorder, blandt hvilke dog Leerjorder hyppig findes blandede. Underlaget er i det Hele taget Kalk, der sædvanlig er blandet med Leer, og samme kommer ofte endogsaa tilsyne tæt under Agerskorpen. Herredets Fladeindhold er $5^2/_3$ □ M. Htk. 1416 Tdr. A. og E. og 25 Tdr. Mfk. Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling 6,446. I geistlig Henseende er Vester-Han Herred forenet med Øster-Han Herred og Hvetbo Herred, begge i Hjørring Amt, til eet Provsti; Skræm Sogn i Øster-Han Herred er Annex til Kollerup Sogn.

Kollerup Sogn omgivet af Annexet Hjortdal, Kjetterup, Gjøtterup og Klim S. samt Hjørring Amt og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydvestside, 2 M. n. for Løgstør. Sognet er paa en Miils Distance gjennemskaaret af Aalborg-Thisted Landevei. Arealet, 7549 Tdr. Land, er høitliggende; Hingelbjergene høre saaledes til Amtets høieste Puncter. Boniteten er skarp, sandet, med Kridt i Underlaget og ringe Frugtbarhed. Klitter, Kjær og lynggroede Strækninger optage en betydelig

Deel af Sognet. Landeveien fra Aalborg til Thisted passerer Sognet. Htk. 137 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kollerup med Kirke, Præstegaard og Skole, Fjerritslev med Postexpedition og Kro, Brøndum, Borup, Andrup, Nørre-Aldrup, Sønder-Aldrup og Hingelbjerg (meget spredt beliggende); Avlsgaarden Aarupgaard 8½ Td. Htk., samt de mindre Gaarde Nørre-Uldrup, Sønder-Uldrup, Nørre-Dromshave, Sønder-Dromshave, Vestergaard, Hingelbjerggaard og Grønnestrand. Ialt i Sognet 42 G. og 73 H., hvoraf 3 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 677. Disses vigtigste Næringsvei er Agerdyrkning. Tørv skæres i Mængde og benyttes deels til Huusbrug i Sognet, til Teglværker og Brændeviinsbrænderier, deels afsættes til Nabosognene. Huusfliden er her, som næsten overalt i Amtet, betydelig. „I de fleste Gaarde og Huse er der Væve, som benyttes flittigt om Vinteren. De fleste Gang- og Sengklæder forarbeides i Hjemmet af Almuen. Mandfolkene forstaae næsten alle at snoe Reb og Siemer og at flette Kurve, men ikkun faa kunne bruge Øxe, Saug eller Kniv. De arbeide meget maadelig i Træ." Fiskeri drives ikke i dette Sogn uagtet dets Beliggenhed ved Havet.

Sognet hører under Hanherredernes Jurisdiction (Skjerpinggaard) og Lægedistrict (Kjetterup) samt Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 1ste Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 869 Rd. Præstegaardens Areal er 210 Tdr. Land, meest Hede og daarligt Kjær, beliggende paa 5 Steder, Størstedelen langt borte, Htk. c. 3 Td. A. og E.

Kollerup Kirke har Taarn og Hvælvinger; af de i Danske Atlas nævnte Begravelser findes endnu Henrik Gyldenstjernes (til Aagaard) og Frues Mette Ruds († 1599). Avlsgaarden Aarupgaard er gammel af Navn, da den allerede 1542 blev skjænket af Kong Christian III. til en Peder Spegger (efter D. Atl.) Den, som hele Sognet, har lidt meget af Sandflugt, hvilket foranlediger, at den, med et udstrakt Areal, kun har en ringe Hartkornstaxt.

Hjortdal Sogn, Annex til Kollerup, omgivet af dette S., Hjørring Amt og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 3 M. n. n. o. for Løgstør. Arealet, 4648 Tdr. Land, er høitliggende, har store Klit- og Sandflugtsstrækninger, i det Hele dog af bedre Bonitet end i Hovedsognet. En Række Kridtbjerge langs med Havet kaldes Svinkløv. Htk. 82 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Hjortdal Kirke, ene beliggende; Byerne Hjortdal (næsten ganske udflyttet), Vester-Svenstrup med Skole, Sanden og Slettestrand; Hovedgaarden Slettegaard 10 Tdr. Htk.; Avlsgaarden Nørre-Torup 14½ Td. Htk., 710 Tdr. Land, hvoraf 340 Tdr. Land Hede; de mindre Gaarde Fasmaliegaard, Høvdal, Lille-Slette, Vedegaard og Bjerregaard; Slette Vandmølle. Ialt i Sognet 22 G. og 47 H., hvoraf 5 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 341. Fiskeri drives som et Bierhverv ved Siden af Agerbruget, dog med mindre Kraft og Held nu end tidligere. Der fiskes Torsk, Flynder, Skader og i de sidste Aar Makrel. Fisken afsættes med Lethed til Omegnens Beboere enten ferskt, saltet eller tørret. Ved Slettestrand er Redningsstation.

Sognet hører under samme Administrativdistricter som Hovedsognet. Sognet danner en særskilt Commune. Amtets 5te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Nørre-Thorup.

Hjortdals Kirke var bestemt til at nedbrydes efter Reformationen, men paa Sognebeboernes Ansøgning blev det tilladt, at den maatte blive staaende, imod at de selv underholdt deres Præst. I Kirken, som er uden Taarn og Hvælvinger og flet vedligeholdt, findes en gammel Familiebegravelse for den adelige Slægt Griis, der i det 15de og 16de Aarhundrede eiede Slettegaard, som tidligere var en complet Hovedgaard.

Kjetterup Sogn omgivet af Annexet Gjøtterup og Kollerup S. samt Hjørring Amt. Kirken, paa Sognets Vestside, 1½ M. n. for Løgstør. Arealet, 4186 Tdr. Land, har adskillige temmelig betydelige Høider, hvoriblandt St. Jørgensbjerg paa Østsiden, og er i det Hele høitliggende med store Kjær- og Hedestrækninger. Jordbunden er sandblandet Muld med Rødleer og Kridt, undertiden Sand i Underlaget. Htk. 197 Tdr. A. og E. og 8½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Kjetterup, hvori Kirken (med Taarn uden Hvælving), Præstegaard i Nærheden af Byen, Districtslægebolig, Apothek og Skole, Drøstrup, Øslev, Huusby og Trustrup; Hovedgaarden Aagaard med 50 Tdr. Htk. og 1160 Tdr. Land, hvoraf 740 Tdr. Land Ager, 160 Tdr. Land Eng, 60 Tdr. Land Mose og Kjær og 200 Tdr. Land Hede, Herredsfogedboligen Skjerpinggaard, hvorved ligger Tinghuset, Avlsgaarden Vester-Kjeldgaard med 8 Tdr. Htk.; de mindre Gaarde Øster-Kjeldgaard, Sigaard, Kragholm, Dronningholm og Ørebro; Aagaard Vandmølle og Huusby Vindmølle. Alt i Sognet 41 G. og 80 H., hvoraf 16 G. og 35 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 735. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Hanherredernes Jurisdiction (Skjerpinggaard) og Lægedistrict (Kjettrup), samt Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 3die Lægd. I Forening med Annexet Gjøttrup een Commune. Kirken tilhører 3 Gaardmænd i Kjetterup By. Præstegaardens Areal er c. 109 Tdr. Land, hvoraf 59 Tdr. Land Ager og 40 Tdr. Land Kjær. Præstekaldets Reguleringssum er 1186 Rd.

Historisk mærkværdig er St. Jørgensbjerg og Huusby Hule, ¼ Miil øst for Kjetterup Kirke. Paa St. Jørgensbjerg overvandt den oprørske jydske Almue den 3die Mai 1441 under Henrik Tagesen Tornekrands den adelige Hær og nedhuggede Anføreren Este Brok. Men efterat Kong Christoffer af Baiern selv havde stillet sig i Spidsen for sine Tropper, leveredes atter den 6te Juni (3die Pinsedag) s. A. Slaget ved Aagaard, hvor Bondehæren blev total slagen, og dens sidste Levning trængtes sammen i Huusby-Hule og nedhuggedes. Om Kongens List, at adsplitte den talrige og velpostérede Bondehær ved Løfte om Tilgivelse for dem, der, inden Slaget begyndte, vilde nedlægge deres Vaaben, og om Virkningen af denne List, indeholder den gamle Kæmpevise „Hertugen af Baierland, Han er en Herre saa rig" — det bekjendte Vers, som endnu den Dag i Dag Vendelboerne lade Thy- og Morsinglænderne høre:

Først da rømte de Morsinger
Og saa de Forrædere af Thy,
Efter da stode de Vendelboer,
Og de vilde ikke flye!

Den gamle Herregaard Aagaard, der i meget lang Tid har været i Familien Gyldenstjernes Eie, blev i dette Oprør afbrændt og ødelagt, saa at Eieren, Niels

Pedersen (Gyldenstjerne), „ikkun kom af sin Gaard med en Stav i sin Haand.“ Den sidste Gyldenstjerne, som eiede Aagaard, døde i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Den nuværende Hovedbygning, der ikke, som tidligere, har Volde og Grave, menes at være bygget af 2 Søstre Reventlow, uvist naar. Fra 1821 til 1828 eiedes Aagaard af Kammerjunker, senere Kammerherre Johan Caspar Mylius, som anvendte betydelige Bekostninger paa Eiendommens Drift og Forbedring, hvilket dog ikke kom ham tilgode, da denne, tilligemed de samme Eier tilhørende Bjørnholm, Lundsgaard og Padkjær Godser paa Grund af uheldige Tidsomstændigheder for Restancer maatte overtages af Staten. Nu er Aagaard igjen i en Privatmands Besiddelse.

Gjøttrup Sogn, Annex til Kjetterup S., omgivet af dette S., Kollerup og Klim S. samt Hjørring Amt og Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. n. for Løgstør. Arealet, 5129 Tdr. Land, er i det Hele lavtliggende, paa sine Steder udsat for Overstrømmelse. Sognet har kun liden Agerjord, af stærkt sandblandet Bonitet, men megen Eng og Overdrev. Htk. 142 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Gjøttrup, hvori Kirke og Skole, Strand, Gjøttrup Hede, nogle adspredt liggende Gaarde og Huse; Avlsgaardene Nørre-Bjerregaard, 9 Tdr. Htk., og Vester-Drøstrupgaard, 8 Tdr. Htk.; de mindre Gaarde Stjerslevgaardene, Vester-Bjerregaard, Øster-Bjerregaard, Nørgaard, Meilheden og Koldborg; Vester-Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 41 G. og 69 H., hvoraf 9 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 617. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug udelukkende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativdistricter som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 2det Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

I Gjøttrup Kirke, der ligesom Kirken i Hovedsognet har Taarn, men ingen Hvælvinger, findes ophængt en Tavle med Præsternes Navne fra Reformationen til den senere som Sjællands Biskop bekjendte Nicolai Edinger Balle, der 1771 blev kaldet til Sognepræst for Kjetterup og Gjøttrup, hvor han dog kun var et halvt Aar.

Torup Sogn omgivet af Annexsognene Klim og Vust, Bygholms-Veile og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 4¼ M. n. o. for Thisted og 2¼ M. n. n. v. for Løgstør. Arealet, 5176 Tdr. Land, er jevnt, har Klit og Flyvesandsstrækninger mod Nord, og Kjær og side Engstrækninger paa Sydkysten ved Limfjorden. Aalborg-Thisted Landeveien passerer Sognet. Htk. 145 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Torup, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælving) og Skole, i Nærheden af Byen Torup Præstegaard; Torup Holme med en Biskole; Torup Strand, et Fiskerleie, meget adspredt beliggende, og Ullerup; Gdne Torup-Strandgaard og Røge. Ialt i Sognet 33 G. og 49 H., næsten alle beliggende i de nævnte Byer.

Indvaanere: 474. I de sydlige Byer drives Jordbrug som Hovederhverv og navnlig give de betydelige Eng- og Kjærstrækninger Anledning til et betydeligt Kvæghold. Fra Torup Strand, hvor der boer en Toldcontrolleur, drives Søfart med Smaaskuder og Fiskeri. Der fiskes med Snører og Kroge, med Bakker eller udestaaende Kroge og med Baad. Der fanges Torsk, Kuller, Helleflynder, andre Flynder, Rødspætter, Makrel, Hummer, Hornfisk og Langer. De fortæres hjemme. Husfliden er ubetydelig. Af Limsteen sauges Muursteen og forfærdiges Kar saavel i dette som i Annexsognene. Ved Torup Strand er Redningsstation.

Sognet hører under Hanherredernes Jurisdiction (Skjerpinggaard) og Lægedistrict (Kjetterup) samt Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 10de Lægd. I Forening med Annexet Klim een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 1330 Rd. Præstegaardens Areal er c. 150 Tdr. Land af c. 7 Tdr. Htk.

Klim Sogn, Annex til Torup S., omgivet af dette S., Gjøttrup og Kollerup S. samt Limfjorden og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. n. for Løgstør og $4^1/_2$ M. n. o. for Thisted. Arealet, 7451 Tdr. Land, har en jevn Overflade med Klit- og Kjærstrækninger. Agerjorden er af letmuldet Bonitet med Kridt i Underlaget. I Sognet brydes Limsteen. Landeveien fra Thisted deler sig i Klim By, saa at den ene Green deraf gaaer til Nørre-Sundby, den anden til Aggersund. Htk. 119 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Klim, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælving), Skole og Vindmølle, Klim-Strand, et spredt beliggende Fiskerleie, hvori en Biskole, Klim Terp og Klim-Odde; Gdne Grishave, Nørre-Faarbæk, Sønder-Faarbæk, Øster-Klitgaard og Vester-Klitgaard. Ialt i Sognet 32 G. og 93 H., hvoraf 7 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 655. Jordbrug med betydelig Kvægstand og Fiskeri ere Erhvervsgrenene.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet, danne i Forening med dette een Commune og særskilt Amtets 6te Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

I Sognet skal have ligget en Gaard ved Navn Oddegaard, som dog har været øde i over 100 Aar; den har været beboet blandt Andre af en Familie Navel, som senere er gaaet til Norge, hvis Begravelse og adelige Stamtavle tidligere har været i Klim Kirke.

Vust Sogn, Annex til Torup, omgivet af sidstnævnte S. og Lild S., Hau-Veile og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Vestside, 4 M. n. o. for Thisted og 3 M. n. n. v. for Løgstør. Arealet, 4063 Tdr. Land, er jevnt, har Sandklitter mod Nord paa den saakaldte Vust Tange, og i det Hele sandig Bonitet med stenet Hvidleer i Underlaget. Aalborg-Thisted Landevei passerer Sognet. Htk. 71 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vust, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælving) og Skole, Vustholme og Ellesbøl; Gdne Nørhaven og Sønderhaven. Ialt i Sognet 26 G. og 23 H., hvoraf kun nogle faa Huse udenfor Byerne.

Indvaanere: 310. Agerbrug er overveiende Erhverv. Ved Siden deraf drives noget Fiskeri.

Sognet hører under de samme Administrativdistricter som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Sognet danner en egen Commune. Amtets 7de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

I Kirken findes et Epitaphium over den aalborgske Rector Søren Wahres*) Forældre, døde 1680 og 1684. Rector Wahres Søn var Jens Wahre til Faddersbøl og Nørhaaegaard, der har stiftet betydelige Legater i forskjellige veldædige Øiemed.

---

*) Om Rector Søren Wahre findes adskillige Notitser i Bircherods Dagbøger, udgiv. af Molbech

Tømmerby Sogn omgivet af Annexet Lild, Øsløs og Vesløs S., Hillerslev H. samt Vesløs og Bygholms-Veiler. Kirken, i Sognets nordøstlige Hjørne, $3^1/_2$ M. n. o. for Thisted og 3 M. n. v. for Løgstør. Arealet, 4761 Tdr. Land, har en jevn Høidestrækning midt igjennem Sognet, sandmuldede Jorder med Sand til Underlag, ret gode til Dyrkning, men med en temmelig betydelig Deel lyngbegroet Overdrev ved de tvende Veiler i Øst og Vest. Htk. 145 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Mfk.

I Sognet: Tømmerby Kirke, ene beliggende, Byerne: Tømmerby med Skole, Høistrup, Langvad, Kjærup med Præstegaard og Frøstrup; Avlsgaarden Selberggaard $11^1/_2$ Td. Htk. og 253 Tdr. Land; de mindre Gaarde Rødbro, Nørre-Skadhave, Sønder-Skadhave og Fuglsang; flere smaa Møller. Ialt i Sognet 48 G. og 103 H., hvoraf 9 G. og 44 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 723. Jordbrug er Hovederhvervet, ved Siden deraf er noget Fiskeri. Beboerne ere vindskibelige. Væven findes næsten i ethvert Huus; der forarbeides Vadmel, Lærred og Hvergarn. Humle til eget Forbrug dyrkes temmelig hyppig; den plantes ved Husene og slynger sig under Vægten op ad lange i Taget til dette Øiemed fastgjorte Halmsnore. Ved Rødbro langs Landeveien holdes i Juli Maaned et Marked med Heste, Kram og Trævare. Det kaldes efter det Sted, hvor det tidligere holdtes, endnu Øsløs Marked.

Sognet hører under Hanherredernes Jurisdiction (Skjerpinggaard) og Lægdistrict (Kjetterup), Thisted Amtstuedistrict; 1ste Bgkds. Amtets 8de Lægd. I Forening med Annexet Lild een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 817 Rd. Præstegaardens Areal er 106 Tdr. Land, hvoraf dog en stor Deel er udyrket, 4 Tdr. 6 Skp. $^1/_2$ Alb. Htk. Til Pastoratets Fattige og Skoler er henlagt 6 forskjellige smaa Legater tilsammen til Beløb 2—3000 Rd.

Tømmerby Kirke har Taarn og er hvælvet i Choret; den antages i den katholske Tid at have været indviet til Erik Ejegods Dronning eller en anden St. Bodil. I Kirken skal efter Traditionen fordum have været indmuret en Steen med Runebogstaver eller en anden gammel Skrift, hvis Indhold har været: „Jeg hedder Vidrik Viis, min Fader boede paa Høieriis. Jeg gjorde Kirke for Dig, bed Du godt for mig. Min Fader ligger i Aalehøi, selv vil jeg ligge i Vegelhøi" (begge disse Høie ligge sønden for Kirken paa Tømmerby Mark). Denne Steen skal af en Ivar Krabbe være borttaget og ført enten til Bjørnsholm eller til Torstedlund. De i Danske Atlas nævnte Mindetavler over Præsterne Lauder Chrystalsen og Peder Clementin findes endnu i Behold, desuden to andre Mindetavler over Præsterne Henril Nielsen Jespersen († 1756) og Ole Bagger Praem († 1799).

Lild Sogn, Annex til Tømmerby, omgivet af dette S. og Vust S., Hillerslev H., Han-Veile og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydside, $^1/_8$ M. fra Landeveien mellem Thisted og Aalborg, $3^1/_2$ M. n. o. for førstnævnte By og 3 M. n. v. for Løgstør. Arealet, 7256 Tdr. Land, er mod Sydøst temmelig høit, ligesom ogsaa mod Nordøst en Høidestrækning gaaer ind i Sognet fra Nabosognet Vust og ender i det høie Forbjerg Bulbjerg; den større vestlige Deel af Sognet er lavtliggende, med betydelige Enge og Kjær. Agerjordens Bonitet er muldsandet, med Klitter langs Stranden. Landeveien fra Aalborg til Thisted passerer Sognet. Htk. 113 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Lild Kirke, ene beliggende (med Taarn, uden Hvælvinger), Lild Skole i Nærheden af Kirken; Byerne Lund, Kjæret med Skole, Glæde med Skole, og Bjerget; Bjerget Kro ved Landeveien (Valgsted for Thisted Amts 1ste Valgkreds) og Bjerget Vindmølle; Gdne Koldkjær, Rotbøl, Myrup, Torhavegaard, Græsbøl, Diernæsgaard og Babesgaard m. fl. Foruden Bjerget Mølle ligge 3 mindre Vindmøller i Sognet. Ialt i Sognet 38 G. og 86 H., hvoraf 32 G. og 79 H. ikke ligge i samlede Byer (Kjæret og Bjerget ere nemlig ikke at betragte som saadanne, da de ligge meget spredte).

Indvaanere: 645. Ved Siden af Jordbruget er Kvægavlen her formedelst de store Eng- og Kjærstrækninger af særlig Betydning. Enkelte Personer tjene som Sømænd; de nærmest Havet boende Husmænd drive Fiskeri, som dog ikke er meget indbringende; den driftige Eier af Bjerget Mølle, har paa sine Jorder under et dybt Sandlag fundet et meget betydeligt Tørvelæer, hvoraf han aarlig udbringer og sælger et anseeligt Quantum meest til Sognets Beboere. Om Husflid og Havecultur gjælder tilbeels det samme som er anført under Hovedsognet. Ved Lild Strand er Redningsstation.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 4de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Sognet kaldes i gamle Documenter Lille-Sogn.

Forbjerget Bulbjerg paa Nordkysten, med den frit i Havet fremstaaende Skarreklit er Sognets største Mærkværdighed. Bestanddelene ere Kridt og Kalksteen (Limsteen) blandet med sammenhængende Lag af en gulagtig Flint. Bedækket med Sand straaner Bulbjerg, hvis Høide angives til 350 Fod, jevnt ned mod Landet; men mod Havet frembyder det en næsten lodret Side. Skarreklit, som formodentlig engang er løsrevet fra Bulbjerg, rager i 40 Favnes Afstand 60 Fod op af Havet, der rundtomkring Klippen har Dybde for de største Skibe.

Øsløs Sogn omgivet af Annexsognene Vesløs og Arup, Tømmerby S. og Limfjorden, med dens Vig, Bygholms Veile. Kirken, paa Sognets Sydvestside, 1 M. n. o. for Feggesund, 2½ M. n. v. for Løgstør og ligesaalangt n. o. for Thisted. Arealet, 2826 Tdr. Land, er høitliggende med Skraaning mod Øst og Vest. Boniteten er sandblandet Muld med Rødsand i Underlaget. En stor Strækning østlig i Sognet har kun en tynd, lyngsprungen Skorpe og store Stene. Skjøndt den tidligere alene benyttedes til Græsning, blive de dertil mere egnede Steder dog nu efterhaanden opdyrkede. Htk. 106 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Øsløs med Kirken (med Taarn, uden Hvælvinger), Præstegaard og Skole, Skaarup, en Række af Huse kaldet Skippergaden; Avlsgaarden Søndergaard, 11 Tdr. Htk., Bisgaard og Hjortholms Vandmølle. Ialt i Sognet 38 G. og 79 H., hvoraf 2 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 571. Jordbrug er Hovederhvervet. Endeel Beboere have store Baade, som kaldes Kaage, hvormed de seile til Kjøbstæderne ved Limfjorden, medtagende herfra Bøndernes Producter. I Fjorden fiskes nogle Aal og Sild. Aalen stanges eller fanges med Garn. Fiskene afsættes til Sognebeboerne. Lidt Humle avles.

Sognet hører under Hanherredernes Jurisdiction (Skjerpinggaard)

og Lægedistrict (Kjetterup) samt Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 9de Lægd. I Forening med Annexsognene Vesløs og Arup een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1355 Rd. Præstegaardens Hartkorn er 5 Tdr. 5 Skp. 3 Fdk. $^1/_2$ Alb. Arealet kan ikke opgives. Alt Annexgodset er solgt.

Vesløs Sogn, Annex til Øsløs og Arup, omgivet af disse Sogne, Tømmerby S. og den under Navnet Vesløs Veile betegnede Vig af Limfjorden. Kirken, paa Sognets Vestside ved Stranden, $2^1/_4$ M. n. o. for Thisted i lige Linie og $^3/_4$ M. n. for Feggesunds-Færge. Arealet, 1910 Tdr. Land, er temmelig jevnt med middelgode Jorder. Paa Storholmen midt i Veilen er fælles Græsgang for Sognets Faar. Htk. 82 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Vesløs med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole; Hovedgaarden Vesløsgaard med $25^1/_2$ Td. Htk. og 540 Tdr. Land (hertil nogle Huse tilsammen af 2 Tdr. Htk., Vesløs Kirke og et Teglværk); Gdne Aldershvile og Oddegaard (2 G.) Ialt i Sognet 21 G. og 26 H., hvoraf 2 G. og 14 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 329. Om Erhvervet gjælder hvad anført er under Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amteis 11te Lægd. Kirken tilhører Eierinden af Vesløsgaard.

Vesløsgaard er en meget gammel adelig Sædegaard, som tidligere længe tilhørte Familierne Glob og Krabbe. I forrige Aarhundrede tilhørte den Familien Berregaard som en Deel af Stamhuset Kjølbygaard i Hillerslev Herred, der senere er nedlagt og substitueret med en Fideicommiscapital. De nuværende Hovedbygninger ere alle opførte i de sidste 20 Aar. I Havens nordøstlige Ende findes en næsten cirkelrund Høi af c. 25 Alens Diameter, omgivet af Grave, omtrent 20 Alen brede. Paa andre Steder i Haven findes ogsaa Spor af Grave. Ved Gravning i Haven er der fundet Grundsteen og Muurværk, som tyde paa, at den gamle Gaards Bygninger have staaet længere mod Øst.

Arup Sogn, det sydligste S. paa Hannæs, Annex til Øsløs og Vesløs, omgivet af de tvende fornævnte Sogne, Vesløs Veile og Feggesund. Kirken, i Sognets Midte, $^1/_8$ M. fra Stranden, $^3/_8$ M. n. for Feggesunds Færgegaard og 2 M. n. o. for Thisted i lige Linie. Arealet, 1497 Tdr. Land, er særdeles frugtbart, med en helbig Blanding af Leer, Sand og Muld og med Rødleer til Underlag. Kysterne ere lave og meget udsatte for Oversvømmelse. Htk. 88 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørre-Arup med Kirken (Taarn, uden Hvælvinger), og Skole, Sønder-Arup og Amtofte; Feggesund Færgegaard, hvorfra er Overfart til Feggeklit paa Mors. Ialt i Sognet 26 G. og 29 H., hvoraf 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 369. Heller ikke i Arup Sogn haves noget Erhverv væsentlig forskjelligt fra Hovedsognets.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 12te Lægd. Kirken tilhører to af Sognets Gaardmænd.

Øsløs, Vesløs og Arup Sogne danne tilsammen Halvøen Hannæs, der, hvad Jordens Bonitet angaaer, har mere tilfælles med Mors end med det egentlige

Thy. Langs Halvøens Østkyst findes en Mængde store Kampestene adspredt liggende paa Stranden. Ophævningen af disse og deres Transport til omliggende Steder, hvor der haves Mangel paa Steen, er en vigtig Indtægtskilde for flere Baad- og Kaageiere.

Thy eller Thyland,

efter hvilket Kjøbstaden Thisted og efter denne igjen hele Amtet har taget Navn, bestaaer af: 1) en sammenhængende større Landsdeel (det egentlige Thy), der danner en næsten ret Vinkel mod Vesterhavet i Nord og Vest, mod Øst omgives af Vester-Han Herred og Limfjorden og mod Syd begrændses af denne Fjord; 2) Halvøen Thyholm, der, omgivet af Limfjorden, kun ved en smal ved Stormflod overskyllet Landstrimmel, Dravet, er forenet med Hoveblandet; 3) Øen Jegindø, som ved et smalt Sund skilles fra Thyholm, og 4) den ved Aggercanal fra det øvrige Thy afskilte $^3/_4$ Miil lange nordlige Spidse af den mellem Vesterhavet og Limfjorden udskydende Halvø.

Paa Thylands nordvestlige Grændse mod Vester-Han Herred findes en Række af Sandklitter, der indtager næsten hele Breden fra Vesterhavet til Limfjorden, omtrent $1^1/_2$ Miil. Vest for denne hæver Landet sig til en Høiflette, Østholmen, paa hvilken største Delen af de 3 Sogne Hundstrup, Østerild og Hjardemaal er beliggende. Sydvest herfor strækker sig Thylands største Kjærstrækning, der adskiller Thys nordvestlige Deel, Hanstholm med Sognene Nær, Hansted og Bigsø fra det øvrige Land. Hanstholm er ligesom Østholm en Kridt- eller Kalkbanke, med en Høide af 160 til 180 Fod over Havfladen; de høieste Spidser ere Hanstedhøi 171 Fod og Hjertebjerget 200 Fod. Syd for den nævnte Kjærstrækning, i hvilken ligger en isoleret Banke med bratte Sider, Gasbjerg, hæver Landet sig atter, og her findes Hov Aas mod Øst og vestligere Klovhøi, Høibjerg og Vennebjerg. Nær ved dette sidste findes tvende Indsøer Nors-Sø og Vester-Vandet-Sø. Midten af Thy er bølgeformigt Land uden at frembyde mange høie Puncter eller større Sletter. Her findes den langstrakte Sjørring-Sø og den mindre Sperring-Sø. Syd for disse Søer er Landet vel igjen noget høiere, men gaaer dog snart over til fladere Strækninger med Kjærdrag og kun enkelte Høider. Flere Indsøer høre til denne Deel af Landet, saasom den langstrakte Ove-Sø, Nørhaa-Sø og den 1 Miil lange og indtil $^3/_8$ Miil brede Flad-Sø eller Ørum-Sø. I den sydligste Deel af det egentlige Thy hæver Landet sig atter. Her findes Hjælpensbjerge, en Række lyngbegroede Bakker, der naae deres største Høide i Aashøi, 304 Fod over

Havfladen. Thyholm er i det Hele taget fladt, kun mod Syd, hvor Høibjerg naaer 92 Fod, er det noget høiere. Som alt tidligere bemærket indtage Sandklitter med afvexlende Brede fra 1¼ Miil til ½ Miil Thylands nordlige og vestlige Grændse ud mod Havet. Kun paa Hanstholm gaaer Høilandet ud til Havbreden og giver ikke Plads til Klitdannelse. Af Vandløb har Thy kun eet nogenlunde betydeligt, der tjener til Afløb for den større Deel af de Indsøer, der ligge i Landets Midte. Den begynder som Forbindelse mellem Sperring- og Sjørring-Søer, gaaer fra sidstnævnte Sø mod Syd gjennem Nørhaa-Ove og Flade-Søer og falder ved Ladepladsen Krik i Limfjorden.

I den nordlige Deel af Thy (Hillerslev Herred og en Deel af Hundborg Herred), hvor Sandet mere end i den sydlige Deel fremtræder i Jordblandingen, er Underlaget i det Hele taget Kalk blandet med Leer (Hvidleer). Den øvrige Deel af Landet har derimod Rødleer til Underlag, og da samme ikke som Kalken modtager Vandet, er Jorden ofte kold. Igjennem Midten af Landet strækker sig en gruset, tildeels endnu med Lyng begroet Strækning. Indad mod Limfjorden, især mod Syd, have Jorderne i Regelen en god Leerblanding. Paa den nordlige Deel af Thyholm findes Rødleer i Grunden, den sydlige Deel er sandet og let. Jeginds er lav og flad, med sandmuldede Jorder.

Thy bestaaer af Kjøbstaden Thisted samt 4 Herreder, der hver for sig udgjøre Belter af Landet fra Vest til Øst. De følge i efternævnte Orden fra Nord af:

Hillerslev Herred, c. 6 □ M.; Htk. 1979 Tdr. A. og E., 26½ Td. Skfk., Indvaanere 6454.

Hundborg Herred, c. 4 □ M.; Htk. 1740½ Td. A. og E., 12 Tdr. Skfk.; Indvaanere 7994, hvoraf 2763 i Thisted.

Hasjing Herred, c. 4 □ M.; Htk. 1715 Tdr. A. og E., 28 Tdr. Mfk.; Indvaanere 6967.

Refs Herred, c. 4 □ M.; Htk. 2678 Tdr. A. og E., 18½ Td. Skfk.; Indvaanere 8751.

Adam af Bremen kalder Thy en Ø, og da han ogsaa benævner Vendsyssel som en saadan, synes Landet i det 11te Aarhundrede paa alle Sider at have været omflydt af Vand. Dermed stemmer ogsaa Saxos Vidnesbyrd, hvor han beretter om Seiladsen fra Vesterhavet til Limfjorden, hvilket Udløb dog i hans Tid igjen var lukket, samt Kjæmpevisen om Knud den Hellige hos Peder Syv. Selve Landets Beskaffenhed lader, som foran antydet, endog antage, at det i endnu ældre Tider har udgjort flere Øer, og de af Kjær omgivne høie Landstrækninger Østholm og Hanstholm samt Halvøen Thyholm bære endog endnu den Dag i Dag i deres Navne Spor heraf. Endvidere synes det rimeligt, at Havet paa flere Steder har, om ikke heelt gjennemskaaret, saa dog dannet store Bugter ind i Landet. Adskillige af Søerne synes saaledes at have staaet i Forbindelse med Havet; men Flyvesandet har tilstoppet Udløbene og gjort dem til Indsøer. Men medens Landet paa en vis Maade saaledes har vundet Terrain fra Havet, har dette paa den anden Side

i Aarhundreders Løb ved sit Flyvesand deels bedækket over 1/6 af Land ved at bortskjære af Kysterne, fornemlig mod Syd og paa det nordvestlige maaskee formindsket samme ..ed en ikke meget ringere Deel. (See det v Sogn senere Anførte.)

Thisted,

Kjøbstad, i Hundborg Herred, under 56° 57′ 15″ n. B., 3° 5 v. L.*), ligger nedadstraanende mod og om en Vig af Limf En lille Bæk, der har Udløb i Fjorden, skiller Byen i 2 Del Postveien 4 Mile fra Nykjøbing paa Morsø, 6 M. fra Fjerrit 13 M. fra Aalborg.

Byen har et Areal af c. 40 Tdr. Land, 28 Gader og Str hvoraf 2 ere anlagte i de senere Aar, 404 brandforsikkred ninger (i 1837 kun 284), hvoraf 383 i den egentlige By. 5 møller. Samtlige Bygninger vare i Septbr. 1854 asfurer 768,630 Rd. (den 31te Marts 1843: 393,830 Rd.)

Thisted Sogn bestaaer af en Kjøbstadcommune og en commune. Denne sidste, der bestaaer af Byerne Tingstrup, F og Torp samt nogle Gaarde, vil særskilt blive at beskrive Landsognene.

Kjøbstadjorderne udgjøre ialt 1672 Tdr. Land paa c. □ Alen (Bygsædeland) af 138 Tdr. Htk., hvoriblandt Comm Jorder, „Kronens Mark" kaldet, der ere skjænkede Byen af Kong af 236 Tdr. Land med $9^3/_5$ Td. Htk. Jorderne ere ikke udskift Grundene.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, beliggende vestlig i Byen, temmelig anseelig, høit med Spiir, tvende Hovedgange og 3 Rader Stole. Epitaphi Marmor over Justitsraad Berregaard til Kjølbygaard og Vesløs † 1731, og Fru Anne Søe, † 1736, hvilke have skjænket Alter og nogle Legater til Kirken. Ved Taarnet staaer en Runestee Runeskriftens sildigste Periode (F. M.). Kirken hører til de mer muende i Landet, da den foruden sin egen Tiende og 1/2 Konge af Thisted Sogn eier i Capital og Legater c. 30,000 Rd.

Raadhuset, opført i ældre Stiil for nogle Aar siden, fælle Kjøbstaden samt for Hillersleb og Hundborg Herreder;

Realskolen (for Byen og Amtet) med en anseelig Byg opført 1856. Sorø Academi tilskyder 1000 Rd., Amtet 500 R Byen 500 Rd. aarlig; 2 Communalskoler;

Hospitalet, for 8 Lemmer, med en Capital af 5000 Rd;

Fattighuset.

---

*) Det bliver altsaa omtrent eet Qvarteer senere Middag i Thisted Kjøbenhavn.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

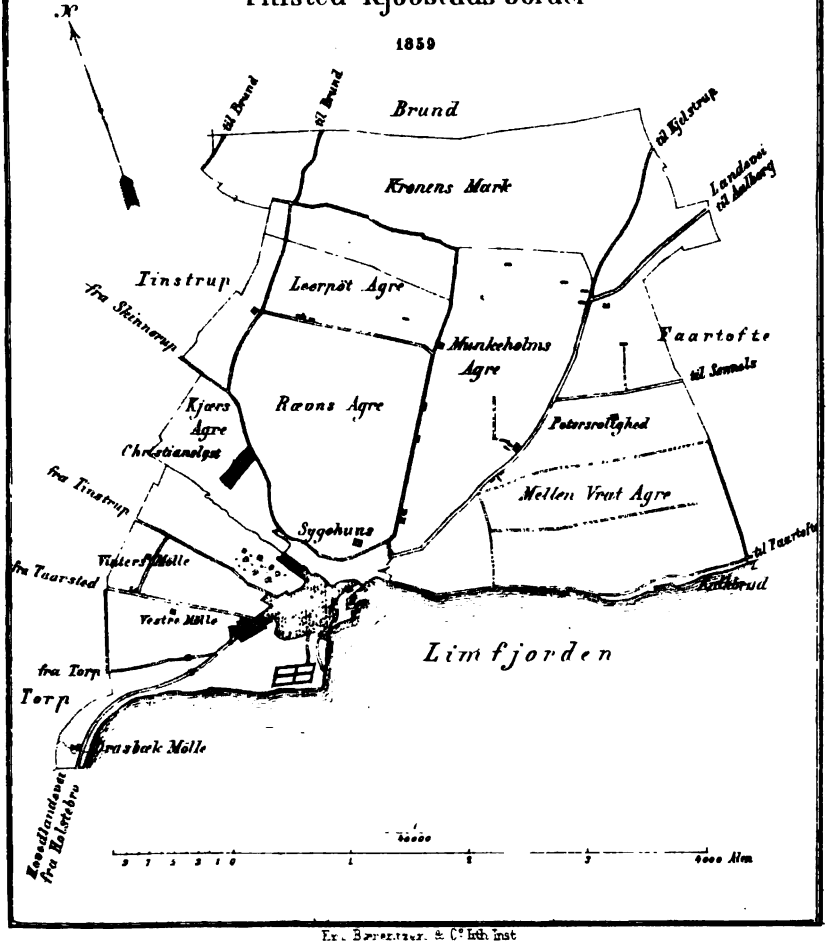
108

Kort

over

Thisted Kjöbstads Jorder

1859

Lr. Bøttger & Co. lith. inst

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Indvaanere i 1855: 2763 (Mdkj. 1368 og Kvkj. 1395); i 1850: 2342; i 1845: 2145; i 1801: 1068; i 1769: 815.

Handelen. Thisted driver en ikke ubetydelig Handel paa Udlandet, navnlig paa England og Norge. Den indenlandske Handel foregaaer fornemlig med Kjøbenhavn og Aalborg, forstørstedelen med Byens egne Skibe. Som noget Eiendommeligt fortjener at fremhæves, at paa Toldstedets lange Kyststrækning fra Ringkjøbing til Hjørring Amtsskjel, c. 13 Mile, ere flere Handlende etablerede, nogle med udvidet Handelsret, men de fleste med de saakaldte Skudehandelbevillinger. Disse Handlende eie selv Fartøier, som anløbe Kysten, men som nu alene seile paa Norge. Paa Fjordstrækningen ere flere Handlende bosatte, hvoraf nogle have udvidet Handelsret, og driver den ene (i Doverodde i Ydby Sogn) især betydelig Handel med grove Artikler og Colonialvarer, samt udfører af Landets Producter til fremmede Steder.

Af de vigtigere Varer indførtes i 1856 fra Udlandet: 9523 Pund Bomuldsgarn, 23,412 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 78,267 Pd. Jern og Jernvarer, 8287 Pd. Kaffe, 24,554 Pd. Linnedmanufacturvarer, 28,192 Tdr. Steenkul (i 1855: 14,537 Tdr.), 27,506 Pd. Steentøi, 18,393 Pd. Sukker (i 1855: 7981), 77,854 Pd. Tobak (i 1855: 21,833 Pd.), Trælast 260,791 Cbfd. (i 1850: 129,375 Cbfd., i 1845: 84,960 Cbfd.), 17,343 Pd. Uldmanufacturvarer.

Af Kornvarer var den samlede Udførsel til Udlandet i 1856: 65,938 Tdr., fornemlig til England, medens Udførselen i 1855 var 97,702 Tdr.

Skibsfarten var i 1856: i indenrigsk Fart, indgaaet 73 Fartøier af 1019 Læsters Drægtighed med 559½ Læsters Bestuvning, udgaaet 58 Fartøier af 665¾ Læsters Drægtighed med 416 Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart, indgaaet 301 Fartøier af 4484¼ Læsters Drægtighed med 3876¼ Læsters Bestuvning, udgaaet 301 Fartøier af 4790½ Læsters Drægtighed med 2006½ Læsters Bestuvning.

Ved Toldstedet og i sammes District var den 1ste Januar 1857 hjemmehørende 72 Fartøier af 1256¼ Læsters Drægtighed; deraf 40 i selve Thisted (i 1840: 14; i 1834: 6; i 1801: 3).

Told- og Skibsfartafgifterne have beløbet i 1856: 51,719 Rd, i 1855: 53,094 Rd., i 1854: 45,303 Rd., efter Middeltal af de 6 Aar 1835–40 var Tolden 20,174 Rd. aarlig.

Af industrielle Anlæg havde Byen i 1856: et Bogtrykkeri, hvorfra en Avis udgives, flere Kalkbrænderier, et Jernstøberi, en Tobaksfabrik, 2 Ølbryggerier og et Brændevinsbrænderi. Byen driver endeel Aal- og Flynderfiskeri, ligesom der optages af Fjorden endeel Cementsteen, der føres til Aalborg og andre Steder for at brændes.

Efter Stat. Tbv. brugte i 1850 af Byens egne Indvaanere af dennes Jorder 9 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 12 et Beløb af 4 til 2 Tdr., 17 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 48 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Thisted holdes aarlig 5 Markeder, nemlig: i Februar, Juni, Juli, September og October.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Herredsfoged i

Hillerslev og Hundborg Herreder. 8 Borgerrepræsentanter. Byskriveren er tillige Herredsskriver i fornævnte Herreder.

Communen eiede (i 1855) Andeel i Raad-, Thing- og Arresthuset (see foran), Fattighuset og en anseelig Skolebygning samt den fornævnte „Kronens Mark;" desuden i Capitaler 12,169 Rd., hvoraf Skolevæsenet 5262 og Fattigvæsenet 6557 Rd. Dens Gjæld var til samme Tid 12,650 Rd., hvoraf Skolevæsenet 3700 Rd. og Fattigvæsenet 3800 Rd. Det bemærkes derhos i den foreliggende Beretning, at der forestod en temmelig betydelig Forøgelse af Gjæld i Anledning af en Hovedgades Omlægning og til Istandsættelse af den gjennem Byen løbende Aa samt til Opførelse af et fælles Sygehuus for Byen og for Amtets 3 nordligste Herreder.

Communaludgifterne beløbe sig i 1854 til 9702 Rd. Dertil blev ved særlige Indtægter udredet 1455 Rd. og ved Paaligning 7723 Rd.

Ved Communens 2de Skoler er ansat 5 Lærere og en Lærerinde; ved Realskolen en Rector og 2 Lærere.

Ved allerhøieste Resolution af 26de October 1853 ophævedes Thisteds Borgervæbning som et særligt Corps og forenedes som en særegen Afdeling med det derværende Brandcorps, der derefter fører Navn af Brand- og Politicorps. Det særlige Politicorps bestaaer af 35 Mand.

Thisted Havn har en Dybde af indtil 10 Fod. Indtil 1840 havde Byen ingen Havn, hvilket lagde væsentlige Hindringer for Handelen og Skibsfarten, da Skibene maatte ligge paa aaben Rhed udsatte for Vind og Veir, kun med Besværlighed kunde lade og losse og ei her søge Vinterleie. Dette Savn følte sig især ved Seiladsens Opkomst i den vestlige Deel af Limfjorden, efterat Canalen ved Agger havde dannet sig. I det nævnte Aar begyndtes Opførelsen af den Dæmning, som nu danner Havnen og er udført i O. S. O. og N. O. fra Stranden ved Byens Sydende. Havnekassen havde i 1855 ingen Capitaler, men en Gjæld af 7000 Rd.

I geistlig Henseende danner Thisted, hvortil som foranført hører et Landdistrict, med Annexet Tilsted eet Pastorat. Foruden Sognepræsten er for Thisteds Vedkommende ansat en residerende Capellan, der tillige er Sognepræst for Skinnerup Sogn. Reguleringssummerne for disse 2 Embeder ere respective 1772 og 663 Rd. Thisted Amtstue, til hvis District Byen hører, ligger i denne. Districtslægen for Thisted Lægedistrict boer i Thisted. Apothek. Amtets 96de Lægd. Valgsted for Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Inspecteur, en Oppebørselscontrolleur og 10 Assistenter. En Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

I Thisted er en Sparekasse, der er oprettet i 1829, men som indtil Udgangen af 1855 (Efterretninger om samme haves ikke senere) hørte til de mindst afbenyttede i Landet, der indestod saaledes kun c. 35,000 Rd., medens den var den eneste Sparekasse i Danmark og Hertugdømmerne, hvis Indskudssum i Aaret 1855 var aftaget (3 pCt.) I Byen findes ogsaa en Laane- og Discontobank.

Byens Overformynderimidler udgjorde den 1ste Januar 1854: 42,132 Rd. (den 1ste Januar 1845: 9773 Rd.)

Udenfor Thisted ved den saakaldte Vinters Mølle findes en flere hundrede Alen lang, temmelig høi, men ikkun 2—3 Favne bred Jord- og Gruusvold, der kaldes paa Stedet „Langlos."

Paa „Kronens Mark," ligesom og i Thisted Landsogn samt i Hillerslev Sogn og Nors Sogn, findes de eiendommelige „Jordfalshuller" eller 15—20 Fod dybe Huller, oftest beliggende i lige Linier, der opstaae ved Jordstorpens pludselige Synken; dens Længde naaer indtil 50—60 Alen med en Brede af omtrent $^1/_3$ af Længden.

Thisted (egentl. Thystad), den eneste Kjøbstad i Thyland, hvorefter den har Navn, beliggende ved Nordsiden af Thisted Bredning, som Limfjorden her kaldes, hører til Landets yngre Kjøbstæder. Den nævnes først i sidste Halvdeel af det 14de Aarhundrede som Landsby („villa"), og tilligemed Thisted omtales „Hoszhøsr" (Høvsør); begge synes dog allerede paa den Tid at have været Losse- og Ladepladser for Omegnen, og som saadanne at have havt Noget forud for almindelige Landsbyer. Ved Thisted var ogsaa en Bispegaard, hvor Bispopperne i Børglum residerede, naar de opholdt sig i denne Egn af Stiftet; denne Gaard („Thistedgaard" eller „Thisted Bisgaard") blev efter Reformationen givet snart en, snart en anden Adelsmand i Forlehning og var senere til forskjellige Tider Amtmandsbolig eller privat Eiendom, indtil den 1764 sidste Gang blev solgt og nedbrudt. Kjøbstedsprivilegier stal Thisted have faaet i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede af en af de sidste katholske Biskopper i bemeldte Stift (D. Atl.); de bleve stadfæstede af Kong Frederik I. ved et Brev af 10de Aug. 1524, hvori der indrømmedes Thisted Borgere samme Rettigheder som Borgerne i Viborg, og siden oftere baade af denne og de følgende Konger, saaledes allerede 1528 og 1545, vel nærmest med Hensyn til det nærliggende Høvsør, som vedblev at rivalisere med Thisted længe efter, at denne By var bleven hævet til Kjøbstad. Thisted havde allerede 1524 Borgermester og Raad; ved Forordningen af 28de Jan. 1682 indskrænkedes dens Øvrighed til en Byfoged, ligesom der ved samme Forordning ogsaa blot tillodes denne By at drive indenlandsk Handel.

1603 og 1620 blev Thisted hjemsøgt af betydelige Ildebrande og i Febr. 1622 af en stor Vandflod; 1644 og 1657 huserede de Svenske slemt her ligesom i flere jydske Byer.

Mest Opmærksomhed har denne affides liggende Kjøbstad tildraget sig her i Landet ved den famøse thistedske Besættelseshistorie, som indtraf 1696. Byens daværende Sognepræst Mag. Oluf Bjørn, der i Almindelighed blev anseet for en meget gudfrygtig Mand, havde af slette Bevæggrunde faaet endeel Piger og Koner i Thisted indbildt, at de vare besatte af Djævle, og holdt dem derpaa samlede i sit Huus for at kunne instruere dem til at gjennemføre hans onde Planer, under Paaskud af at besværge Mørkets Magter, som havde taget Bolig i dem. Byen og hele Omegnen kom snart i den største Forfærdelse, da man daglig hørte, at En og Anden var geraadet blandt de Besatte og optaget i Magisterens smukke Selskab, og tilsidst saae man overalt kun Hexeri og Djævelskab. Da det ikke vilde lykkes Biskoppen i Aalborg Jens Bircherod, som selv havde begivet sig til Thisted for at examinere de Besatte, at gjøre Ende paa dette Uvæsen, blev en kongelig Undersøgelsescommission efter Biskoppens Begjæring nedsat i Aalborg, hvorved Bedrageriet tilsidst opdagedes og de foregivne besatte Qvinder bragtes til Bekjendelse. De bleve endelig dømte den 26de Febr. 1698 af Høiesteret, „Maren Spillemands," som var den mest fremtrædende Personlighed paa denne uhyggelige Scene, og nogle flere til Tugthuset, andre til at staae aabenbar Skrifte, og den værdige Præst til at have sit Embede og geistlige Ornat forbrudt samt til evigt Fængsel, hvilken Evighed dog indskrænkede sig til eet Aars Ophold paa Hammershuus. Studenten Poul Rytter, som havde været Præstens virksomme Haandlanger, blev relegeret „for evig Tid". (Efterretninger om denne i sin Detail interessante og i Overtroens Historie ret mærkelige Sag haves i en allerede 1699 i Kjøbenhavn udkommen „Beret-

ning om Besættelsen i Thisted"; ogsaa findes i „Dansk Folkeblad" 1ste Aarg. S. 135—39 en kortere Fremstilling af Provst Rohmann; jfr. tillige Biskop Bircherods egne Optegnelser i hans Dagbøger, udgivne af Molbech, S. 314—48. I Amtets Archiv findes endnu en Retsprotocol, hvori flere Blade ere gjorte ulæselige, formodentlig for at tilintetgjøre de deri indeholdte Oplysninger om denne Sag).

Aggercanalens Aabning og det nye Anlæg af en Havn have bidraget meget til Thisteds Opkomst. Indbyggernes Antal, som ved dette Aarhundredes Begyndelse kun var c. 1000 og 1840 endnu kun beløb sig til c. 1800, er, som ovenfor angivet, nu steget til c. 2800, altsaa i de sidste 17 Aar forøget med 1000 Individer. Aar for Aar opføres ogsaa en Mængde nye Bygninger. Thisteds Omegn er ligeledes i den senere Tid bleven forskjønnet ved et Skovanlæg, der fornemlig skyldes den for Thisted Amt i saa mange Retninger heldigt virkende Amtmand Conferentsraad Faye.

Den som Publicist og senere som geographisk Forfatter bekjendte Malte Conrad Bruun var efter Erslews Forf. Ler. født i Thisted den 12te August. 1775; han døde den 14de Decbr. 1826 i Paris, hvor han havde tilbragt den sidste Halvdeel af sit Liv som politisk Landflygtig.

Hillerslev Herred.

Nær Sogn omgivet af Annexerne Hansted og Vigsø samt Tved Sogn og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. n. for Thisted. Arealet, 4606 Tdr. Land, er høitliggende paa Nordsiden mod Stranden, hvor Hjertebjerg hæver sig c. 200 Fod over Havfladen; indad mod Landet er det derimod jevnt afdalende. Jordbunden er sand- og muldblandet med Kalk. Mod Syd er en Kjærstrækning. Mulden aftager mod Øst. Htk. 146¾ Td. A. og E. og 4¾ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Nær med Kirke (uden Taarn og Hvælving, og, som næsten overalt i Thy, med rund Choraffslutning), Præstegaard, Skole og Vindmølle, Nytorp, Hedegaarde, Taarup og Febersted. Ialt i Sognet 41 G. og 44 H. Endeel Gaarde have særskilte Navne og ligge adspredte uden at danne egentlige Byer.

Indvaanere: 573. Ved Siden af Jordbrug og dermed forenet Kvæg- og Hesteavl drives her et ikke ubetydeligt Fiskeri. Om Foraaret ved Pintsetider drage Fiskerne indtil 6 Mile ud paa Vesterhavet paa smaa Dæksbaade, og der findes den vigtigste Fangst, den store Torsk (Kabliauen), som da tørres ophængt i Luften uden Salt. Desuden fanges Sild, Makrel, Flynder og Hornfisk samt Hummer m. m. Fisken afsættes paa Stedet eller i Thisted.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 20de Lægd. I Forening med Annexerne Hansted og Vigsø danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 757 Rd. Præstegaardens Areal er 63 Tdr. Land, samt 30 Tdr. Kjær og Eng af 5 Tdr. 5 Skp. 3 Fdk. ¾ Alb. Htk. Sognet har et Legat, 30 Rd. aarlig, stiftet af Auctionsdirecteur Lemwigh deels til Sognebibliothekets Stiftelse, deels til Skolen, samt derhos til Vedligeholdelse af en Mindestøtte, som Bønderne under Nørtorp Hovedgaard have sat for ham, i Anledning af at han var dem behjælpelig til Hoveriets Afløsning.

Kirken antages i den catholske Tid at være kaldet „Hellig Kors Kirke."

Hansted Sogn, det nordvestligste i Jylland, tilligemed Bigss S. Annex til Rær S., omgivet af sidstnævnte og Tved Sogn samt Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Nordvestside, $2^1/_2$ M. n. n. v. for Thisted. Arealet, 2843 Tdr. Land, er høitliggende med bratte Affald mod Stranden, hvoriblandt Roshage, Jyllands nordvestligste Pynt, 171", Agerjorden er sand- og muldblandet med Kalk-Underlag, den største Deel af Sognet bestaaer iøvrigt af Sandklitter. Htk. 20 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Hansted med Kirke (uden Taarn og Hvælving), og Skole, Nørby, meget spredt beliggende; Hanstholms Fyr (Blinkfyr med Blink hvert $^1/_2$ Minut, Lysvide 5 Miil), Fyrinspecteurbolig, Redningsstation; Hansted Vandmølle. Ialt i Sognet 9 G. og 29 H.

Indvaanere: 164. Om Erhvervet gjælder, hvad foran er anført om Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 17de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Hansted, Rær og Bigss Sogne have i tidligere Tider dannet en Ø, hvorfor de ogsaa endnu tilsammen bære Navnet Hanstholmen. Navnet Baadsgaard paa en Gaard i Sognet er endnu et Minde om Færgefart derfra til den søndre Side. Den tidligere Havbund er nu en tildeels opdyrket Kjærstrækning af betydelig Omfang. Den tager sin Begyndelse fra Lønnerup-Fjord, der flyder sig ind fra Hovsør Havn, gaaer forbi Hillerslev, Kaastrup og Tved, deler sig derpaa i 2 Arme, hvoraf den ene løber ud mod Havet ved Bigss, den anden ved Hansted.

I dette Sogn laae den nu udflyttede Hovedgaard Nørtorp, som i det 17de Aarhundrede tilhørte Juulerne med en Stjerne i Baabenet.

Bigss Sogn, tilligemed Hansted Sogn Annex til Rær S., omgivet af sidstnævnte Sogn, Tved og Hjardemaal S. samt Vesterhavet, der her bærer Navnet Bigss-Bugt. Kirken, paa Sognets Vestside, 2 M. n. for Thisted. Arealet, 3094 Tdr. Land, er høitliggende i Midten og brat afdalende mod Nord ud til Stranden, bestaaer af skarpsandede Jorder, mod Nord dækkede af Flyvesand. Htk. 44 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Bigss med Kirke (uden Taarn og Hvælving), og Skole, Bjerre. Særskilt benævnte Gaarde ere: Hesselbal og Tousgaard. Ialt i Sognet 14 G. og 35 H.

Indvaanere: 190. Erhvervet er Jordbrug og Fiskeri.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 22de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Bigss Kirke kaldtes efter Danske Atlas i den catholske Tid St. Peders Capel, og menes at være det fra Rær Kirke senere bortflyttede Capel. I Sognet laae efter Danske Atlas paa Reformationstiden en Kongegaard, Bigs Gaard, med meget Gods, som 1525 af Kong Frederik den I. blev forlehnet til Niels Kjeldsen Juel. En mindre endnu ældre Gaard, Søborg i Thy, der nævnes i et Document af 1418, antages ogsaa at have ligget her.

Fra Bigss vedligeholdtes i Krigen 1807—14 Forbindelse med Norge, og havdes her Kornmagaziner til dette Lands Proviantering.

Nors Sogn omgivet af Annexet Tved, Hillerslev, Skinnerup, Øster-Vandet og Vester-Vandet S. samt Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydostside, 1 M. n. for Thisted. Arealet, 6833 Tdr. Land, indbefatter, foruden adskillige mindre Søer, Størstedelen af den $^1/_2$ M. lange og $^1/_4$ M. brede Nors-Sø, er høitliggende med jevn Skraaning

mod Øst; mod Vest derimod mere bakket, med brede Sandklitter paa hvoved en Miils Brede. Agerjordens Bonitet er i Almindelighed god dyb Muldjord blandet med Leer, Kalk og Sand, saavel i Jordsmon som i Underlag. Om de i Sognet forefindende „Jordfalshuller" see Thisted Kjøbstad. Htk. 260 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nors med Kirke (Taarn og Spiir, men ingen Hvælving), Præstegaard og Skole, Hinding med Skole, og Vorring; Hovedgaarden Søgaard 21 Tdr. Htk. og 384 Tdr. Land; Vendberg Vindmølle. Særskilt benævnte Gaarde ere Diggaard og Øster-Skaarup. Ialt i Sognet 39 G. og 53 H., hvoraf 7 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 683. Jordbrug er Hovederhvervet. Den fiskerige Nors-Sø giver fornemmelig i Marts og April Maaneder godt Udbytte ved Fiskeri med Garn og Kroge, især af Geder og Aborrer, ogsaa enkelte Helt og Aal.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 23de Lægd. I Forening med Annexet Tved danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1369 Rd. Præstegaardens Areal er 75 Tdr. Land foruden en temmelig stor Hedelod. Htk. 9 Tdr. 1 Skp. Kaldet eier en rentebærende Capital af 10,900 Rd.

Hovedgaarden Søgaard har i tidligere Tid tilhørt adelige Familier. Efter Traditionen skal Gaarden tidligere have ligget Vesten for hvor den nu staaer ved en nuværende Engheldning, hvor der er Antydninger af Grave og gamle Fiskeparker, ligesom der er fundet Rudera, som hentyde paa, at Gaarden er brændt. Efter tidligere at have været deelt, blev Gaarden igjen samlet i Aaret 1805 af den nuværende Eiers Fader.

Om Nors-Sø bemærkes i Aagaards Beskrivelse af Thy (1802): „Mærkeligt er det, at denne Sø nu intet synligt Udløb har, men upaatvivlelig har den for Sandflugten udgydt sig i Havet, hvortil man og i Klitterne skal have fundet Spor, formodentlig er ved Aaens Tilstopning Vandet opstemmet til større Høide; thi nu staaer det op paa Nors Kirkegaards Dige. Underjordisk Udløb i Havet maa denne Sø sikkert have, da Vandet efter det største Vandskyld i faa Dage falder til sit sædvanlige Maal." Etatsraad Forchhammer omtaler ogsaa det Eiendommelige ved denne Søes pludselige Synken og mener, at dette skeer gjennem en underjordisk Hævert, der har dannet sig i Jordunderlagets Kridtformation. Om denne mærkelige Sø yttrer Provst Djørup i Beskrivelse af Thisted Amt (1812): „For en Snees Aar siden steeg Vandet pludselig i denne Sø til en saadan Høide, at ei blot de tilgrændsende Jorder oversvømmedes, men at endog de nærmest liggende Bygninger truedes med samme Skjæbne. Men nogen Tid efter trak Vandet sig saa betydeligt tilbage, at det endogsaa ganske forsvandt i Søens østlige Ende. Søens Stigen var sandsynligviis foranlediget ved en mere end sædvanlig Tilstrømning fra skjulte Vandaarer, og, at Vandet igjen faldt, tilskrives dybe Jordfaldshuller, hvoraf der paa Søens Bund gives adskillige, i hvilke det syntes at nedstrømme. Muligt og der gives underjordiske Hæverter, som først begyndte at virke, da Søen blev saa opfyldt med Vand, i Lighed med hvad der berettes om Zirknitzer Søen i Østerrig." Søens østlige Deel, der ved en Rende var skilt fra den vestlige, og i hvilken første Jordfalshullerne befandt sig, er nu ganske udtørret.

Tved Sogn, Annex til Nors, omgivet af dette S., Hillerslev, Kaastrup, Hundstrup og Rær S. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. n. for Thisted. Arealet, 3763 Tdr. Land, har mod Vest store Sandflugtsstrækninger, der virke ødelæggende paa Agerjorden; mod Øst har Sognet en Deel af en stor Kjærstrækning, hvori ogsaa flere af Nabo-

sognene ere Participanter. I denne Kjærstrækning ligger det foran nævnte isolerede Gasbjerg, som ved sine bratte Sider paa den flade Kjærslette ligner en Bastion eller Ø. Det er fladt foroven og c. 2 Tdr. Land. Sognets Jorder ere i det Hele stærk sandblandede saavel i Jordsmon som i Underlag. Htk. 106 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Tved Kirke, eenlig beliggende (med Taarn, uden Hvælving), Tved Skole; Byerne: Sønderby, Nørby og en Deel af Ballerum (det Øvrige under Kaastrup S.) med Skole, Vind- og Vandmølle; Smedegaarde, Skjelsgaard med Vindmølle, og Langsgaard. Ialt i Sognet 22 G. og 39 H., hvoraf 3 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 349. Foruden det almindelige Landbrug gives Afsætning af en betydelig Deel Tørv, men af ringe Bonitet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 21de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Vester-Vandet Sogn omgivet af Annexet Øster-Vandet og Nors S. samt Hundborg H. og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydvestside, $1^1/_4$ M. n. v. for Thisted. Arealet, 6247 Tdr. Land, har betydelige Strækninger Klitter og Hede, er i sin østlige Deel temmelig høiliggende, med jevnt Affald mod Nors-Sø mod n. o. og Vester-Vandet-Sø $^1/_2$ M. lang og $^3/_8$ M. bred mod s. v. I Jordblandingen findes megen og stærk Leer, paa sine Steder med Rødleer, Kalk og Ahl i Underlaget. Htk. 127 Tdr. A. og E. og 4 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Vester-Vandet med Kirke, Skole og Præstegaarden Agerholm; Klitmøller, beliggende ved en lille Bugt af Havet, Fiskerleie og Ladeplads, Toldcontrolleurbolig, Skole, 2 Vind- og 2 Vandmøller, 80 Huse. Særskilt benævnte Gaarde ere Nebel, Vester-Skaarup, Bleghule og Vilsbøl. Ialt i Sognet 22 G. og 104 H., hvoraf 14 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 687. Agerbrug er Beboernes Hovederhverv undtagen i Klitmøller, hvor der, foruden 3 Handelsmænd, 2 Møllere og 1 Strandcontrolleur, næsten ikke boe Andre end Søfolk og Fiskere. Fiskeriet drives dog ikke med Kraft, da alle de unge og raske Folk fare tilsøes, deels med de 3 til Byen hørende Fartøier, deels fra Thisted og andre Steder. Et Par Mænd oppe paa Landet søge Bierhverv ved Fiskeri i Vester-Vandet- og Nors-Søer. Ved Klitmøller er Redningsstation.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 24de Lægd. I Forening med Annexet Øster-Vandet udgjør Sognet een Commune (kun at Klitmøller danner en særskilt Skolecommune). Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 864 Rd. Præstegaarden Agerholm hor c. 6 Tdr. Htk., 50 Tdr. Land Ager, en ubetydelig Eng og endeel Klitskifter. En Capitalformue af 2700 Rd. er indbundet ved Salg af Mensalgods.

I Vester-Vandet Kirke, som er uden Taarn og Hvælvinger (undtagen i Choret), ligger en Krabbe med Kone begravet. Denne var Eier af Nebel og døde 1550 (i Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. II. Tab. ved S. 201 nævnes Kjeld Krabbe til Nebel, gift med Susanne Lykke). Krabbe og Kone ere afbildede i ridderlige Dragter paa Ligstenene over dem. Et rødt Marmor-Epitaphium over Michel Michelsen Langballe til Nebel, † 1711. Nebel har engang været en ikke ubetydelig

Herregaard, men, ødelagt af Sandflugt, har den maattet flyttes 3 Gange. Det gamle Rebel blev allerede i Aaret 1376 af Biskop Svend af Børglum og endeel Riddere og udnævnte Voldgiftsmænd tilkjendt Ebbe Strangesens Enke Elina, og benævnes da Rybbyl (rettere Ry Vael), jfr. Suhms Danm. Hist. XIV. S. 31 flg. Agersbøl og Vilsbøl vare tidligere Benderbyer, der nu for den største Deel ere ødelagte af Sandflugten.

Klitmøller, saaledes kaldet efter 4 derliggende Møller, hvoraf de 2, der ere Vandmøller, drives af en lille Aa, som kommer fra Vester-Vandet-Sø, er et eiendommeligt Etablissement mellem de golde Klitter, som contrastere besynderligt med de teglhængte og velvedligeholdte Huse. Herfra drives endnu nogen Handel af de saakaldte Skudeeiere, der ifølge en gammel Rettighed maae opkjøbe Landets Producter og igjen udsælge i større Partier de grovere Varer, som de paa egne Skibe*) hjemføre. Paa denne Maade blev forhen herfra dreven ligesaa megen om ikke mere Handel end da fra Thisted Kjøbstad. Der var saaledes i Aaret 1769 14—15 saadanne Skuder (D. Atl. V. S. 445); hvilket Antal i Begyndelsen af dette Aarhundrede var aftaget til 9 (Aagaards Beskrivelse af Thy S. 165), i 1841 var atter formindsket til 6 (Thisted Amts Beskrivelse af Djurup S. 396) og nu, som foranført, kun er 3. Foruden Besværligheden af Skibenes Losning og Landsætning er det især Aabningen af Agger-Canalen, der har saameget indskrænket denne Handel, idet det nu er ulige lettere at føre Varerne til Thisted, hvis gode Havn nu endmere opmuntrer dertil.

Til Vester- og Øster-Vandet Pastorat høre adskillige Legater: 1) til Trængende af Poul Olufsen Drarbæks Familie, bestaaer af et Fæstehuus og 250 Rd.; 2) til Vester- og Øster-Vandet Skolevæsen, et Fæstested med 1½ Td. Hk. og omtrent 1900 Rd.; 3) til Klitmøllers Skolevæsen omtrent 1300 Rd.; 4) til Pastoratets Fattigvæsen 2 Huse og omtrent 2600 Rd. De fleste og største Legater ere stiftede af Provstinde Riber og Provstinde Ceg, hvis Mænd døde som Sognepræster her. Mindre Legater af Peder Bendixen, Lars Knakkergaard, Peder Knakkergaard og Peder Krogh, Alle af Pastoratet.

Øster-Vandet Sogn, Annex til Vester-Vandet, omgivet af dette S., Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, ¾ M. n. v. for Thisted. Arealet, 1956 Tdr. Land, er temmelig høitliggende, undtagen mod Syd, og har endeel Sandflugt. Boniteten er omtrent den samme som i Hovedsognet, dog findes Leret paa flere Steder mere muldblandet. Hk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Vandet med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, og Holme; nogle Huse kaldet Hjardalshuse; Avlsgaarden Tøfting; Sandgaardene (2 G.) Ialt i Sognet 13 G. og 12 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 187. Agerdyrkning er Hovederhvervet. En Mand i Sognet har i flere Aar dyrket Havevæxter i det Større.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører 3 private Mænd i Fællesskab.

Hillerslev Sogn omgivet af Annexet Kaastrup, Hundstrup, Sennels, Tved, Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 5901 Tdr. Land, er høitliggende, navnlig er Klovhøi et af Amtets høieste Puncter. Boniteten er meget forskjelligartet, dog er Kalk og Leer Hovedbestanddelene saavel i Jordsmon som Underlag. Om „Jordfalehullerne" i

*) Disse Skibe, de saakaldte Skuder, ere smaae Skibe paa 2—400 Tønder, der, da de ei kunne ligge ved Vesterhavets aabne Strand, naar Havet oprøres, ere indrettede til at kunne sættes paa Land af Følgerne, naar de have losset. Om den besværlige Fremgangsmaade ved Losningen og Landsætningen see Aagaards Beskrivelse S. 32 og 33. Deres Fart er især paa Norge og Hamborg.

Sognet see Thisted Kjøbstad. Til Hillerslev Sogn høre et Par isoleret beliggende Udmarker Nord for Sognet, meest bestaaende af Hede og Kjær. Htk. 384 Tdr. A. og E. og 10 Tdr. Mk.

I Sognet: Byerne Store-Hillerslev, hvori Kirken, Præstegaard, Skole, c. 40—50 Gaarde og Huse, Lille-Hillerslev, Skovsted med Skole, Brund og Kielstrup, mellem disse en Skole; Bro Vind- og Vandmølle; Kanstrupgaard, Kortegaarde (2 G.), Kielstrupgaard, Jensbygaard og Gd. Oddershede. Ialt i Sognet 79 G. og 74 H., hvoraf 24 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1181. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Productionen af Tørv er betydelig. Flere Kalkovne (Jensby) og Teglovne (Skovsted).

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 13de Lægd. I Forening med Annexet Kaastrup danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1563 Rd. Præstegaardens Htk. er 12 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb. Arealet er 85 Tdr. Land Agerjord, foruden en stor Deel Eng og Mose.

I Aaret 1454 hørte Hillerslev og Kaastrup Kirker til Mariager Kloster; den første kaldtes St. Peders Kirke. Den er ret anseelig og rummelig og har et høit Taarn med to Klokker, af hvilke den store har en særdeles smuk Klang. I Taarnets vestre Mur en aflang firkantet Runesteen. Tæt ved Hillerslev By paa en Bakke omgivet af en Fordybning har tidligere ligget et Slot eller en Borg, Hillerslevhuus, som Dronning Margrethe tilligemed Drum Slot afkjøbte Niels Strangesen og lagde under Kronen. Naar det senere er ødelagt, vides ikke. Bakken kaldes nu Store-Vold (Stuer-Wuld).

Kaastrup Sogn, Annex til Hillerslev, omgivet af dette S., Hundstrup og Tved S. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 1267 Tdr. Land, er jevnt, af god, muldleret Beskaffenhed, saaledes at Agerjorden er boniteret med Amtets Normaltaxt = 21. Til Sognet hører en isoleret Strækning af Hede og Kjær Nord for det øvrige Areal. Htk. 79 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kaastrup med Kirke (uden Taarn) og Skole; en Deel af den meget spredt liggende By Ballerum (det øvrige under Tved Sogn); Gdne Bisgaard og Nedergaard. Ialt i Sognet 21 G. og 8 H.

Indvaanere: 162. Beboerne have intet væsentligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 16de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Nedergaard har tidligere været en Hovedgaard. I Kaastrup Kirke findes en Ligsteen over en af dens Eiere, Anders Pedersen, Slotsskriver paa Drum Slot og Raadmand i Thisted, † 1665. Kaastrup Kirke tilhørte i Catholicismens sildigste Tid Mariager Kloster, der oppebar Tienden, men ikke holdt den vedlige, saa at den 1630 var saa forfalden, at Præsten og Sognefolket ikke uden Livsfare kunde være derinde.

Sennels Sogn omgivet af Thisted og Hillerslev S. samt Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_4$ M. ø. for Thisted. Arealet, 3942 Tdr. Land, er høitliggende mod Øst med flere Bakker (Hov Aas) og lavere mod Vest. Jordboniteten er meget forskjelligartet, men i det

Hele at regne for en bedre Sort Middeljord, dog forekommer paa flere Steder Grus og fort Ahl i Jordsmonnets nærmeste Underlag. Htk. 287 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sennels med Kirke, Præstegaard og Skole, Hov med Skole, Malle og Hunddal; Hovedgaarden Ullerup 36 Tdr. Htk., Gaarden Momtofte, 29 Tdr. Htk., Vilholmgaard. Ialt i Sognet 60 G. og 66 H., hvoraf 13 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 715. Agerdyrkning og lidet Fiskeri udgjøre Erhvervet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 14de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 753 Rd.

Kirken var i Catholicismens Tid indviet til St. Nicolaus. I Documenter fra 1646 skrives Navnet „Seels" og i end ældre, fra 1406 og 1514, Sælnæs. Hovedgaarden Ullerup har oprindelig hedt Vollerupgaard og nævnes allerede 1498. Af gamle adelige Slægter, i hvis Eie den tidligere har været, mærkes blandt Andre Daa, Dyre og Arenfeldt. Den kaldes almindeligviis Ullerupgaard i Modsætning til Ullerup paa Mors.

Hundstrup Sogn omgivet af Annexerne Østerild og Hjardemaal, Kaastrup og Hillerslev S. samt den bag Hovsør Havn beliggende Vig af Limfjorden, Lønnerup-Fjord kaldet. Kirken, i Sognets Midte, 1¼ M. n. o. for Thisted. Arealet, 3350 Tdr. Land, er hvitliggende, men jevnt, med endeel Kjær saavel langs Fjordens Bred, som midt igjennem Sognet til Hanstholm og Vigsø. Jorderne ere især omkring Byerne Hundstrup og Klov af god Bonitet; ved Klastrup og Lønnerup Byer noget mere sandblandede. Htk. 175 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Hundstrup med Kirke, noget syd for Byen (med Taarn, uden Hvælving), Præstegaard og Skole, Klastrup, Klov med Vandmølle, og Lønnerup med Skole ved Hovsør Marskjels Grændse; Hovedgaarden Kjølbygaard 32 Tdr. Htk.; hertil hører ogsaa Hundstrup Kirke, der ligger ved Gaarden, samt en Vindmølle. Ialt i Sognet 31 G. og 37 H., hvoraf 1 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 403. Foruden Agerdyrkning haves intet Bierhverv af nogen Betydenhed. Kalk og Muursteen brændes i Sognet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 15de Lægd. I Forening med Østerild danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Kjølbygaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1562 Rd. Præstegaardens Htk. er 10 Tdr. „ Skp. 2 Fdk. 1¼ Alb. Areal er c. 45 Tdr. Land Agerjord, foruden udstrakte Enge, Størstedelen af ringe Beskaffenhed.

Kjølbygaard har i ældre Tid været i de adelige Familier Krabbes og Langes Besiddelse. I forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard Familien Berregaard, af hvilke dens første Eier, Justitsraad og Borgermester i Thisted Enevold Berregaard, der blev adlet Aar 1726, og som var gift med den i den thistedske Besættelseshistorie indviklede, for sin Rigdom bekjendte, Fru Anne Søe, fik samme i Forening med Vesløsgaard i sidstnævnte Aar oprettet til et Stamhuus for sine Descendenter. Enevold Berregaard døde 1731. I Stamhuset fulgte derefter Sønnen Conferentsraad Christian Berregaard til Borreby († 1750), Sønnesønnen Geheimeconferentsraad,

Justitiarius i Høiesteret Willum Berregaard til Borreby († 1769) og Sønnesønnen Kammerherre Frederik Berregaard († 1805). Denne sidste fik 1797 Tilladelse til at sælge Stamhuset og substituere samme med Fideicommiscapitaler. Stamhusets gamle Hartkornstilliggende var 780 Tdr. Htk. De nuværende Hovedbygninger paa Kjølbygaard ere opførte for omtrent 100 Aar siden.

Østerild Sogn, Annex til Hundstrup og Hjardemaal, omgivet af disse Sogne, Vesterhan Herred og Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydvestside, $1^3/_4$ M. n. o. for Thisted. Arealet, 4852 Tdr. Land, er fladt og jevnt, udsat for Oversvømmelse. Jordernes Benitet er meget forskjelligartet, bedst mod Syd ved Hovsør, og mindre god mod Nord, hvor en stor Deel af Sognet optages af Hede og Krat. Sognet gjennemskæres paa 1 Miils Distance af Thisted-Aalborg Landevei. Htk. 130 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Østerild ved fornævnte Landevei, henved 100 Gaarde og Huse meget spredt beliggende, med Kirke (med Taarn, men uden Hvælving), Skole og Kro, Hovsør (Hoxer) og Tovsig; Gdne Abildhave og Vestergaard. Ialt i Sognet 36 G. og 86 H., hvoraf 2 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 640. Foruden det almindelige Landboerhverv drives noget Fiskeri, og Muur- og Kalksteen brændes.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 18de Lægd. I Forening med Hovedsognet Hundstrup danner det een Commune. Kirken tilhører Beboerne.

Hovsør, der ligger ved Indløbet til en smal Vig, i Danske Lods benævnet Lønnerup-Fjord, har mellem 2 udstydende Rev en Havn paa 9 Fod, der endnu i Midten af forrige Aarhundrede og maaskee senere var Vinterhavn for Thisted, men som nu, efter at Thisted selv har erholdt en Havn, kun lidet benyttes. Havnen gav Anledning til, at flere Borgere fra Thisted i det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede toge Bopæl i Hovsør, og i Danske Atlas citeres et Privilegium fra 1532, hvorefter „Borgerne i Hoffse udi Thye skulde være skatfrie i fem Aar, efterdi de nu bygge og byggende vorde udi Hoffse, og paa det de komme til Næring og Biering og opbygge samme By." Som det allerede ved at omtale Kjøbstaden Thisted er nævnt, blev Hoxer, som den da kaldes, allerede i Aaret 1542 atter frakjendt den Kjøbstadsret, som fornævnte Privilegium synes at hjemle den. Naar Byen og Havnen i „Danske Lods" og flere Steder benævnes Horer, da synes denne Skrivemaade af en altfor fremmed Form, og, som man let kan slutte, aldeles ikke stemmende med Thyboernes brede Udtale (Hwosser). Navnet er uden al Tvivl sammensat af Hov (Byen Hov og Bankestrækningen Hovaas ligge begge i Nærheden) og Øre, der betegner Beliggenhed paa et Næs i Fjorden.

Hjardemaal Sogn, Annex til Hundstrup og Østerild, omgivet af disse Sogne, Kaastrup og Hillerslev Udmarker, Vigsø S. og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydside, $1^3/_4$ M. n. o. for Thisted. Arealet, 9629 Tdr. Land, har store, vidtudstrakte Klitter, med mellemliggende Smaasøer, Kjær og Grønninger. Agerjordens Benitet er sandig, paa enkelte Steder med Kalk i Underlaget, og meget udsat for at ødelægges af Flyvesand. Htk. 110 Tdr. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Hjardemaal med Kirke (med Taarn, men uden Hvælvinger) og Skole, Tved og Kaase (Korsø); Hjardemaal Klit med Skole og et betydeligt Antal adspredt liggende Gaarde og Huse; Gdne Odbersbøl med Vindmølle, Røgildgaard og

Damsgaard m. fl. Ialt i Sognet 44 G. og 38 H., hvoraf 9 G. og 15 H., udenfor Byerne (ikke indberegnet Hjardemaal Klit).

Indvaanere: 520. Nævningsveie ere ganske de samme som i Hundstrup og Østerild Sogne.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Sognet danner en egen Commune. Amtets 19de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hundborg Herred.

Thisted Landsogn omgivet af Thisted Kjøbstadsogn, Limfjorden, Hillerslev Herred samt Skinnerup og Tilsted Sogne. Arealet, c. 1500 Tdr. Land, er deels sandmuldet, deels leermuldet med Rødleer og Kalk til Underlag. Htk. 167 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Tingstrup, Torp og Faartoft med Skole; Gaarden Landlyst (forhen Torp) med Teglværk, Tagsteen- og Drainrørsfabrik, umiddelbart til Haven støder en af Amtet efter Overeenskomst med Eieren i 1847 anlagt smuk Naaletræsplantage af Størrelse 3 Tdr. Land; Boligen for Amtmanden i Thisted Amt. Ialt i Sognet 14 G. og 39 H., hvoraf 4 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 509. Agerbrug og lidet Fiskeri afgive Erhvervet.

Sognet søger Thisted Kirke. Det hører til Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 29de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Tilsted Sogn, Annex til Thisted Hoved- og Landsogn, omgivet af Thisted Landsogn, Torsted, Sjørring og Skjoldborg S. samt Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, $^{1}/_{8}$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1547 Tdr. Land, gjennemskjæres af Landeveiene fra Thisted til Otteſund og Vilsund, er god Muldjord, blandet med Leer og Gruus, og har Hvidleer til Underlag undtagen mod Sydvest, hvor et tungere Rødleersunderlag gjør Jorderne mindre frugtbare. Htk. 136 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Tilsted med Kirke og Skole, Silstrup og Gaarden Kirstinedal. Ialt i Sognet 23 G. og 22 H., hvoraf 4 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 276. Agerbrug, Kalkproduction og lidet Fiskeri afgiver Erhvervet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 30te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Beboerne.

Fjordskrænterne ved Silstrup, navnlig syd for Byen, udmærke sig ved deres paa flere Steder brattе Skrænter og de derved givne baade maleriske og lærerige Gjennemsnit af Moformationen, navnlig af Moleret og Cementstenen, hvoraf de bestaae, paa andre Steder ved at være klædte med Ris og Buske, det eneste levende Minde om Thylands oprindelige Skovvegetation.

Skinnerup Sogn, Annex til det residerende Capellani i Thisted, omgivet af Øster-Vandet, Nors og Hillerslev Sogne samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. for Thisted. Arealet, 1551 Tdr. Land, er af Naturen en god, leerblandet Muldjord med Rødleer og derunder Kalk. Den vestlige Deel er mere og Noget deraf stærkt sandblandet, som en Følge af, at Sandflugten i større eller mindre Grad har bedækket Sognets Marker. Hvor dette ei er blevet formeget, har det i Tidens Løb forøget Frugtbarheden af de tungere kridtblandede Leerjorder. Htk. 140 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen **Skinnerup** med Kirke og Skole. Ialt 27 G., hvoraf en paa 13 Tdr. Htk., og 12 H., hvoraf 9 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 300. Jordbrug er ubelukkende Erhverv.

Sognet hører under Hundborg-Hillerslev Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 25de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Skinnerup Sogn regnes i Statistisk Tabelværk, hvilket her følges, til Hundborg Herred. Ogsaa Danske Atlas henfører det til samme Herred med Bemærkning „at det i gamle Dage og endnu af nogle er henregnet til Hillerslev Herred", til hvilket forøvrigt baade Aagaard og Djørup henføre det.

Sjørring Sogn omgivet af Annexet Torsted, Tilsted, Skjoldborg, Kallerup, Hundborg, Torup og Vang S. samt Hillerslev H. og Sjørring-Sø. Kirken, i Sognets Midte ved Sjørring-Søes østre Ende, ¾ M. v. for Thisted. Arealet, 3983 Tdr. Land, indbefatter Sperring-Sø, ⅜ M. lang. Jordernes Bonitet er i det Hele god Muld, afvexlende med guult og rødt Leer til Underlag, dog har Sognet endeel Hede. Der er nu indgaaet en Entreprise om at udtørre Sjørring-Sø og Sperring-Søer. Htk. 247 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Sjørring** med Kirke (uden Taarn og Hvælving), Præstegaard og Skole, **Sperring** med Biskole, **Nestrup** med Biskole, **Dollerup** og **Skorup**; Avlsgaardene **Sønder-** og **Nørre-Nordentoft**, hver med c. 12 Tdr. Htk., og den sidste med c. 100 Tdr. Land Ager af meget god Bonitet, foruden betydelig Eng, Tørvestjær og Hede. Ialt i Sognet 60 G. og 75 H., hvoraf 19 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 805. Foruden det almindelige Bondeerhverv ved Agerdyrkning og Kvægavl giver noget ubetydeligt Fiskeri i Sjørring- og Sperring-Søer, samt nogen Production af Muursteen og Kalk et lidet Bierhverv for nogle Enkelte. Paa Holmene i Sjørring- og Sperring-Søer samles en Mængde Æg af Tærner og Maager (Hatter) samt Unger af disse Fugle.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 33te Lægd. I Forening med Annexet Torsted danner Sognet een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1103 Rd. Præstegaardens Hartkorn er 10 Tdr. 3 Skp. 1 Alb., Agerjordens Areal er 96 Tdr. g. M.; Eng, Mose og Hede udgjøre ialt c. 41 Tdr. Land.

Sjørring-Sø, hvoraf en Deel hører til dette Sogn, en af de største i Thy, 1 M. lang og ¼ M. bred, er mærkelig saavel ved sine characteristiske Omgivelser

som ved sine historiske Minder. Ved dens østlige Ende, tæt ved Kirken, findes Sjørringvold eller Voldstedet af den gamle Kongsgaard Sjørring-Borg, Knytlingesagas „Sævarende"*), der blev plyndret og den kongelige Foged dræbt af Vendelboerne i deres Oprør mod Kong Knud den Hellige, som opholdt sig her umiddelbart før sin Flugt til Fyen og Drab i St. Albani Kirke i Odense 1086. I Antiquarisk Tidsskrift 1846—48 S. 181—192 findes en nøiagtig Beskrivelse med vedføiet Kort over Sjøring Volde af A. C. Fabricius. I denne gives følgende Skildring: „Voldene ligge sydvest for Kirken; paa den østre Side slynger Landeveien sig saa tæt forbi dem, at den endogsaa har skaaret et Stykke af den østre Voldbakke. Iøvrigt ere de uforstyrrede og henhøre til de bedst bevarede Mindesmærker fra Oldtiden. De egentlige Volde bestaae af tre adskilte Stykker, hvoraf det nordlige og østlige, der omtrent danne en Bue, er langt det høieste og længste; imellem det og det vestlige, som gaaer fra Nord mod Syd næsten uden Krumning, er Indløbet fra Søen, altsaa paa den nordvestlige Side af det Hele; det sydlige Stykke gaaer omtrent lige fra Vest mod Øst. Gravene ere skarpt betegnede og Overgangen fra Randen af Voldene til dem er meget pludselig; de have en frodig Græsvæxt og have gjerne noget Vand; kun i meget tørre Sommere kan man gaae over dem. Indløbet er smallere end Gravene indenfor. I Midten ligger en Høi, hvorpaa et Slot eller Taarn udentvivl har staaet. Den er næsten af lige Høide med de høieste Puncter af den nordlige Voldbakke." Hele Voldens Omkreds, maalt paa Høiderne, angives af Fabricius til 980 Fod. Høien i Midten betegnes som en Qvadrat med en Side af 50 Fod. Suhm har i sin Danmarks Historie IV. S. 681, hvor han ogsaa meddeler en Grundtegning af denne Borg, udtalt, at disse Levninger ere maaskee de ældste af noget dansk Slot. At de aldeles ingen Spor indeholde af Mure viser den til den Tid, da ogsaa Fæstningsværker vare af Træ. Det kan her være at erindre, at ifølge Suhm (Hist. af Danmark V. S. 431 og 583) den første Steenmuur til Befæstning opførtes 1134 af Erik Lam omkring Lund. Det staaer til at antage, at der paa Banken har ligget et Castel eller Taarn, og at Voldene have været forsynede med Palisaderinger eller Plankeværk. Det er med Beklagelse at Beskrivelsen af denne interessante Oldtidslevning maa sluttes med at anføre, at der, efter et foreliggende troværdigt Vidnesbyrd, er i de seneste Aar skeet den Overlast ved at tage Græstørv af samme og ved at pløie den for nær, og det uagtet den hører til de af Staten fredede Mindesmærker. At Sjørring-Sø nu, som foran nævnt, vil blive udtørret, hvorom der ogsaa foreligger en Meddelelse, er en Begivenhed man fra det antiquariske Standpunct maa beklage, medens man glæder sig over den Foretagelsesaand, der leder dette Forehavende.

Ogsaa i Sperring-Sø findes en gammel Voldplads. Den findes benævnet Søgaards-Borg.

Sjørring Kirke er uden Taarn og Hvælvinger. Runde Granitsøiler, med Capitæler og Fodstykker, der bære udhugne ophøiede Figurer (Løver, Dragen m. m.), staae paa begge Sider af Indgangsdøren og paa begge Sider af Alteret. Paa Kirkegaarden findes en mærkelig ældgammel Begravelse, den saakaldte Bispegrav. Monumentet bestaaer af to tresidede Granitprismer med en mellemliggende flad Granitsteen og af to rectangulaire Granitplader, stillede for Enden af de to tresidede Prismer. I Danske Atlas, der giver en noget forskjellig Beretning om Monumentets Udseende, ytres (V. S. 451): „Efter gammel Tradition skal dette Gravmæle være gjort over en Biskop, som paa Veien fra Bremen hid til Landet leed Skibbrud, og flød til Land ved Torup Strand. Formodentlig har det været en af Vendelbo Stifts første Biskopper, saa meget mere som den høistaaende Helgen kan være St. Catharina, som var Patronesse for Hjørring, hvor de allerførste Biskopper residerede. Om Magnus, den første børlumske Biskop, siger Historien, at han omkom paa Søen, da han ved 1065 havde været i Bremen at lade sig indvie." Den antydede Mening, at det er Biskop Magnus her hviler, tiltrædes af Suhm (Danm. Hist. IV. S. 321). See og om dette Monument Marm. Dan. II. S. 347

*) Det islandske Navn betyder Søens Ende, ligesom den noget yngre Form „Syrœnde", hvormed Gaarden benævnes i Kong Valdemars Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 540). Den har altsaa faaet Navn af, at den laae ved Enden af Søen, og ikke, som man har antaget efter den nyere Form af Navnet, af Sø og Ring. Endnu den Dag i Dag udtaler Almuen Navnet Sjørind og ikke, saaledes som den antagne Skrivemaade, Sjørring, hvilket sidste Navn formodentlig har faaet Indpas paa Grund af en feilagtig Derivation af Navnet og Henførelse af dettes Endestavelse af Ordet Ring.

og P. W. Beckers Bidrag til en geographisk-antiquarisk Beskrivelse over Vendsyssel og Thy i den sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede i Nordisk Tidsskrift IV. S. 287 ff.

Nestrup har tidligere tilhørt adelige Familier; saaledes nævner D. Atl. 1630 Fru Anna Lykke og hendes Søn Mogens Sehested til denne Gaard. Paa Nordentoft har boet den i Kiæmpeviserne omtalte Ebbe Skammelsen, som dræbte baade sin Fæstems og sin Broder Peder Skammelsen, fordi han havde ægtet hende, medens han var udenlands.

Torsted eller **Thorsted Sogn**, Annex til Sjørring, omgivet af dette S., Tilsted og Thisted Landsogn samt Hillerslev Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. v. for Thisted. Arealet, 1567 Tdr. Land, er en jevn Høide, med Jordsmon af god Bonitet i Byens Indmark, men lettere og tørrere og tildeels stærkt sandede i Udmarken, hvor ogsaa findes bethydelige Hedestrækninger. Underlaget af Sand og Gruus naaer en Dybde af 20 Alen, hvorpaa følger Kalk i et Lag af 25 Alens Gjennemsnit. Htk. 92½ Td. A. og E. og ¾ Td. Mst.

I Sognet: Byen **Torsted** med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole; **Klat Mølle**. Ialt i Sognet 19,G. og 13 H., hvoraf 4 G. og 5 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 202. Saavel Hoved- som Bierhverv ere for dette Sogns Beboere ganske de samme som i Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 28de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken skal i den catholske Tid have været et Asyl eller Fristed for flygtende Forbrydere. Tæt ved den ligger **Thors Høi**, hvorfra haves en vid Udsigt til Mors, Hanherred og det sydlige Thy; ja endog Vesterhavet ved Aggercanalen kan derfra sees. Der skal efter Sagnet ligge begraven en Høvding Thor, som har givet Byen Navn.

Skjoldborg Sogn omgivet af Annexet Kollerup, Sjørring og Tilsted S. samt Limfjorden, Stagstrup S. og det øvrige Hassing H. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. s. v for førstnævnte Sted. Arealet, 2391 Tdr. Land, er høitliggende; Jorderne høre til de bedste i Herredet, med sand- og leerblandet Muld i Overfladen og Leer og Mergel til Underlag. I Sognets sydlige Deel ere Jorderne skarpere. Htk. 166¼ Td. A. og E. og 2⅞ Td. Mst.

I Sognet: **Skjoldborg Kirke** og tæt derved Skolen samt et lidet Hospital; Byerne **Nørre-Skjoldborg**, hvori Præstegaarden, **Sønder-Skjoldborg**, **Møgelvang** og **Aas**; **Bakkegaard** (**Bildsund Kro**); **Skjoldborg Mølle**. Ialt i Sognet 26 G. og 57 H., hvoraf 3 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 575. Udenfor Agerdyrkning have Beboerne intet Erhverv undtagen lidt Fiskeri ved Bilsund med Baad Foraar og Efteraar.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 34te Lægd. I Forening med Annexet Kollerup danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 777 Rd. Ved Salg af en Hedelod er senere tilkommet aarlig 88 Rd. og 7 Tdr. Byg. Præstegaarden har 56 Tdr. Land af 5 Tdr. Htk.

Skjoldborg Hospital, for 4 Enker af Todbøl Gods, er stiftet af Justitsraad Caspergaard.

Skjoldborg Kirke er ret smuk og stor, men som i Almindelighed Kirkerne i Thy uden Taarn og Hvælvinger; dog har den tidligere havt Taarn, som blev nedrevet 1790. I Vestenden af Kirken findes et Gravcapel. Kisterne ere nu satte ned i Jorden; en Ligsteen viser, at en Oberstlieutenant v. Kahlen, Eier af Todbøl, har været bisat der. I Skjoldborg Præstegaard er Jacob Langebek født den 23de Jan. 1710.

Kollerup Sogn, Annex til Skjoldborg, omgivet af dette S., Sjørring og Hundborg S. samt Hasing H. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. v. for Thisted. Arealet, 1148 Tdr. Land, er høitliggende i Sognets Midte, lavere i alle Udkanter, har betydelige Mose- og Engstrækninger, er forresten af samme Bonitet som Hovedsognet, dog med mindre Muld, og med Steen og Gruus blandet i Underlaget. Htk. 60 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kollerup med Kirke og Skole; Todbøl, fordum en Hovedgaard, nu udstykket saaledes, at Hovedparcellen kun har 8 Tdr. Htk.; Avlsgaarden Hornstrup; en Vindmølle. Ialt i Sognet 11 G. og 12 H., hvoraf 4 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 168. Beboerne have intet særligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Bgkds. Amtets 37te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kollerup Kirke er lille, uden Taarn og Hvælvinger, meget høitliggende.

Den gamle Herregaard Todbøl eiedes allerede i det 13de og 14de Aarhundrede af Globernes mægtige Familie. Paa Reformationstiden var den et kongeligt Lehn. Senere eiedes den af den adelige Familie Høg. Efterat dens sidste Eier af dette Navn, Oberst Mogens Høg, var falden i Krigen 1659, fik Gaarden forskjellige Eiere, hvoriblandt Justitsraad og Amtsforvalter Caspergaard, som betydelig forøgede og forbedrede Gaarden og Godset. Senere var den i Forening med Bodumbilsgaard et Stamhuus for Familien Ring, hvoraf en Datter blev gift med Kammerherre, Amtmand over Randers Amt Fønss, som med kongelig Tilladelse substituerede Stamhuset med en Fideicommiscapital. Nu er, som meldt, Todbøl en ubetydelig Avlsgaard.

Vang og Torup Sogne (af Beboerne kaldet Tvorup), forenede efter Torup Kirkes Ødelæggelse af Sandflugt, omgivet af Jannerup S., Sjørring-Sø og Sogn, Hundborg Herred og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. v. n. v. for Thisted. Arealet, 10,389 Tdr. Land, har mægtige Klitstrækninger, henved 1 Mil brede og af c. 8500 Tdr. Lands Størrelse. Af Naturen er Jordens Bonitet leerblandet Muld med Leer i Underlaget, og ere derfor, hvor Sandet ei i stor Mængde er paaført, meget frugtbart, ja paa sine Steder har denne Jordblanding endogsaa fremvirket en Grundforbedring. En Plantage er i 1855 begyndt at anlægges for offentlig Regning i Torup Klit. Htk. 140 Tdr. A. og E.

I Vang Sogn: Byerne Vang med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, og Vangsaa Fiskerleie beliggende dybt inde i Klitterne, med Skole. Ialt i Sognet 15 G. og 58 H., hvoraf 6 G. og 16 H. udenfor Byerne. I Torup Sogn: Byen Torup; Hovedgaardene Store-Diernæs, 24 Tdr. Htk., Færgegaard, 15 Tdr. Htk. og

250 Tdr. Land, Gl. Lille-Diernæs, Kloſtergaard og Nyſtrupgaard. Jalt i Sognet 11 G. og 75 H.

Indvaanere: 520. Foruden det almindelige Landboerhverv drives noget Fiſkeri fra Vangsaa Fiſkerleie.

Vang og Torup-Sogne høre under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thiſted), Thiſted Amtſtue- og Lægediſtrict; 2den Vgkds. Amtets 27de (Vang) og 36te (Torup) Lægd. Sognene danne een Commune og eet Sognefogeddiſtrict. Vang Kirke tilhører Eieren af Diernæs. Præſtekaldets Reguleringsſum er 747 Rd., forøget fornylig med 68 Rd. aarlig Rente og 3 Tdr. Byg i Fæſteafgift. Præſtegaardens Areal er 83 Tdr. Land Ager og 5–6 Tdr. Land Eng. Htk. 8 Tdr. 6 Skp. Paſtoratet Vang og Torup har et ikke ubetydeligt Legat, nemlig Magiſter Gjødſens til værdige Trængende, der eier en Gaard i Vang paa 5 Tdr. Htk. og en Capital af 400 Rd., og ſom i Forening med et ſenere af Paſtor Madelung (nu Sognepræſt i Sjørring) ſtiftet mindre Legat paa 200 Rd. har gjort det muligt, at Paaligning af Bidrag til Sognets Fattige hidtil har kunnet undgaaes.

I Vang Kirke er begravet den over hele Thyland bekjendte og i flere Skrifter omtalte Mads Badſkjær, ſom døde 1761, 87 Aar gl. Han beſad ualmindelig Indſigt i Lægekonſtens forſkjellige Grene og fuldførte mange heldige Kure baade i og udenfor Thy, endog paa langt bortliggende Steder, hvorfra han blev ſøgt. Torup Kirke blev nedbrudt 1794, da den var ſaagodtſom tilſøgen af Flyvefand. Ved dens Dør ſkal have ſtaaet en mærkværdig Runeſteen, ſom var hidført fra en Høi øſt for Kirken, hvor den var reiſt til Minde om en Høvding, Tuko Englænder, ſom der havde nedlagt en Viking Isvard. Denne Runeſteen var dog allerede borte for henved 100 Aar ſiden, da Danſke Atl. udkom, og er ſenere forgjæves blevet eterſøgt af det oldnordiſke Selſkab. Paa en til Sognet hørende Holm i Sjørring-Sø findes det 160 Skridt lange og 80 Skridt brede Voldſted af en gammel Borg, Færgeborg, om hvilken dog ingen hiſtoriſke Efterretninger ere opbevarede. I Vaabenhuſet ved Vang Kirke ſtaaer en velbevaret Runeſteen, ſom er funden paa Sjørring Mark.

Diernæs var i Middelalderen en anſeelig Herregaard, ſom 1373 blev pantſat af ſin daværende Eier til Kong Valdemar Atterdag for 116 Mark Sølv. Tæt ved Sjørring-Sø ſees Voldſtedet af det gamle Dyærnæs.

Blandt de flere Byer, der i Vang Sogn ſtulle være ødelagte af Sandflugt, nævnes Rækkeby.

Hundborg Sogn omgivet af Annexet Jannerup, Sjørring-Sø og Sogn, Kallerup S., Hasſing H. og Nørhaa S. ſamt Veſterhavet. Kirken, paa Sognets Østſide, 1½ M. ſ. v. for Thiſted. Arealet, 6040 Tdr. Land, har ſtore Klitſtrækninger og ſandſøgne Jorder ud mod Stranden, er iøvrigt i den østlige Deel ſ. for Sjørring-Sø meget høitliggende og bakket; Jorderne ere ſtærkt lerede. Paa Sydſiden ved Ulſtrup findes megen Eng og Højbjergning. Htk. 219 Tdr. A. og E. og 8½ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne **Hundborg** med Kirke, Præſtegaard og Skole, **Førby** og **Vorupør Fiſkerleie** med Skole og Redningsſtation; Hovedgaardene **Ulſtrup** 17 Tdr. Htk. og 224 Tdr. Land, **Raaſtrup** 17 Tdr. Htk. og 123 Tdr. Land, **Fabdersbøl** 8 Tdr. Htk.; **Landbolyſt**, Parcel af Ulſtrup, 16 Tdr. Htk. og 205 Tdr. Land, **Midholm**, ligeledes Parcel af Ulſtrup; **Ulſtrup Vindmølle** og **Fabdersbøl Vandmølle**. Jalt i Sognet 48 G. og 169 H., hvoraf 28 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Herregaard, men, ødelagt af Sandflugt, har den maattet flyttes 3 Gange. Det gamle Nebel blev allerede i Aaret 1376 af Biskop Svend af Børglum og endeel Riddere og udnævnte Voldgiftsmænd tilkjendt Ebbe Strangesens Enke Elina, og benævnes da Nybbyl (rettere Ny Bøel), jfr. Suhms Danm. Hist. XIV. S. 31 flg. Agersbøl og Vilsbøl vare tidligere Bønderbyer, der nu for den første Deel ere ødelagte af Sandflugten.

Klitmøller, saaledes kaldet efter 4 derliggende Møller, hvoraf de 2, der ere Vandmøller, drives af en lille Aa, som kommer fra Vester-Vandet-Sø, er et eiendommeligt Etablissement mellem de golde Klitter, som contrastere besynderligt med de teglhængte og velvedligeholdte Huse. Herfra drives endnu nogen Handel af de saakaldte Skudeeiere, der ifølge en gammel Rettighed maae opkjøbe Landets Producter og igjen udsælge i større Partier de grovere Varer, som de paa egne Skibe*) hjemføre. Paa denne Maade blev forhen herfra dreven ligesaa megen om ikke mere Handel end da fra Thisted Kjøbstad. Der var saaledes i Aaret 1769 14—15 saadanne Skuder (D. Atl. V. S. 445); hvilket Antal i Begyndelsen af dette Aarhundrede var aftaget til 9 (Aagaards Beskrivelse af Thy S. 165), i 1841 var atter formindsket til 6 (Thisted Amts Beskrivelse af Djurup S. 396) og nu, som foranført, kun er 3. Foruden Besværligheden af Skibenes Losning og Landsætning er det især Aabningen af Agger-Canalen, der har saameget indskrænket denne Handel, idet det nu er ulige lettere at føre Varerne til Thisted, hvis gode Havn nu endmere opmuntrer dertil.

Til Vester- og Øster-Vandet Pastorat høre adskillige Legater: 1) til Trængende af Poul Olufsen Drarbæks Familie, bestaaer af et Fæstehuus og 250 Rd.; 2) til Vester- og Øster-Vandet Skolevæsen, et Fæstested med 1½ Td. Hkk. og omtrent 1900 Rd.; 3) til Klitmøllers Skolevæsen omtrent 1300 Rd.; 4) til Pastoratets Fattigvæsen 2 Huse og omtrent 2600 Rd. De fleste og største Legater ere stiftede af Provstinde Riber og Provstinde Ceg, hvis Mænd døde som Sognepræster her. Mindre Legater af Peder Bendixen, Lars Knakkergaard, Peder Knakkergaard og Peder Krogh, Alle af Pastoratet.

Øster-Vandet Sogn, Annex til Vester-Vandet, omgivet af dette S., Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, ¾ M. n. v. for Thisted. Arealet, 1956 Tdr. Land, er temmelig høitliggende, undtagen mod Syd, og har endeel Sandflugt. Boniteten er omtrent den samme som i Hovedsognet, dog findes Leret paa flere Steder mere muldblandet. Hkk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Vandet med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, og Holme; nogle Huse kaldet Hjardalshuse; Avlsgaarden Tøfting; Sandgaardene (2 G.) Ialt i Sognet 13 G. og 12 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 187. Agerdyrkning er Hovederhvervet. En Mand i Sognet har i flere Aar dyrket Havevæxter i det Større.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører 3 private Mænd i Fællesskab.

Hillerslev Sogn omgivet af Annexet Kaastrup, Hundstrup, Sennels, Tved, Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 5901 Tdr. Land, er høitliggende, navnlig er Klovhøi et af Amtets høieste Puncter. Boniteten er meget forskjelligartet, dog er Kalk og Leer Hovedbestandelene saavel i Jordsmon som Underlag. Om „Jordfaldhullerne" i

*) Disse Skibe, de saakaldte Skuder, ere smaae Skibe paa 2—400 Tønder, der, da de ei kunne ligge ved Vesterhavets aabne Strand, naar Havet oprøres, ere indrettede til at kunne sættes paa Land af Besætningen, naar de have losset. Om den besværlige Fremgangsmaade ved Losningen og Landsætningen see Aagaards Beskrivelse S. 32 og 33. Deres Fart er især paa Norge og Hamborg.

Sognet see Thisted Kjøbstad. Til Hillerslev Sogn høre et Par isoleret beliggende Udmarker Nord for Sognet, meest bestaaende af Hede og Kjær. Htk. 384 Tdr. A. og E. og 10 Tdr. Mk.

I Sognet: Byerne Store-Hillerslev, hvori Kirken, Præstegaard, Skole, c. 40—50 Gaarde og Huse, Lille-Hillerslev, Skovsted med Skole, Brund og Kielstrup, mellem disse en Skole; Bro Bind- og Vandmølle; Kanstrupgaard, Kortegaarde (2 G.), Kielstrupgaard, Jensbygaard og Gd. Oddershede. Ialt i Sognet 79 G. og 74 H., hvoraf 24 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1181. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Productionen af Tørv er betydelig. Flere Kalkovne (Jensby) og Teglovne (Skovsted).

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 13de Lægd. I Forening med Annexet Kaastrup danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1563 Rd. Præstegaardens Htk. er 12 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb. Arealet er 85 Tdr. Land Agerjord, foruden en stor Deel Eng og Mose.

I Aaret 1454 hørte Hillerslev og Kaastrup Kirker til Mariager Kloster; den første kaldtes St. Peders Kirke. Den er ret anseelig og rummelig og har et høit Taarn med to Klokker, af hvilke den store har en særdeles smuk Klang. I Taarnets vestre Mnur en aflang firkantet Runesteen. Tæt ved Hillerslev By paa en Bakke omgivet af en Fordybning har tidligere ligget et Slot eller en Borg, Hillerslevhuus, som Dronning Margrethe tilligemed Drum Slot afkjøbte Niels Strangesen og lagde under Kronen. Naar det senere er ødelagt, vides ikke. Bakken kaldes nu Store-Vold (Stuer-Wuld).

Kaastrup Sogn, Annex til Hillerslev, omgivet af dette S., Hundstrup og Tved S. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 1267 Tdr. Land, er jevnt, af god, muldleret Beskaffenhed, saaledes at Agerjorden er boniteret med Amtets Normaltaxt = 21. Til Sognet hører en isoleret Strækning af Hede og Kjær Nord for det øvrige Areal. Htk. 79 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kaastrup med Kirke (uden Taarn) og Skole; en Deel af den meget spredt liggende By Ballerum (det øvrige under Tved Sogn); Gdne Bisgaard og Nedergaard. Ialt i Sognet 21 G. og 8 H.

Indvaanere: 162. Beboerne have intet væsentligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 16de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Nedergaard har tidligere været en Hovedgaard. I Kaastrup Kirke findes en Ligsteen over en af dens Eiere, Anders Pedersen, Slotsskriver paa Drum Slot og Raadmand i Thisted, † 1665. Kaastrup Kirke tilhørte i Catholicismens sildigste Tid Mariager Kloster, der oppebar Tienden, men ikke holdt den vedlige, saa at den 1630 var saa forfalden, at Præsten og Sognefolket ikke uden Livsfare kunde være derinde.

Sennels Sogn omgivet af Thisted og Hillerslev S. samt Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_4$ M. ø. for Thisted. Arealet, 3942 Tdr. Land, er høitliggende mod Øst med flere Bakker (Hov Aas) og lavere mod Vest. Jordboniteten er meget forskjelligartet, men i det

Herregaard, men, ødelagt af Sandflugt, har den maattet flyttes 3 Gange. Det gamle Nebel blev allerede i Aaret 1376 af Biskop Svend af Børglum og endeel Riddere og udnævnte Voldgiftsmænd tilkjendt Ebbe Strangesens Enke Elina, og benævnes da Nybbyl (rettere Ny Boel), jfr. Suhms Danm. Hist. XIV. S. 31 flg. Agersbøl og Vilsbøl vare tidligere Benderbyer, der nu for den største Deel ere ødelagte af Sandflugten.

Klitmøller, saaledes kaldet efter 4 derliggende Møller, hvoraf de 2, der ere Vandmøller, drives af en lille Aa, som kommer fra Vester-Vandet-Sø, er et eiendommeligt Etablissement mellem de golde Klitter, som contrastere besynderligt med de teglhængte og velvedligeholdte Huse. Herfra drives endnu nogen Handel af de saakaldte Skudeeiere, der ifølge en gammel Rettighed maae opkjøbe Landets Producter og igjen udsælge i større Partier de grovere Varer, som de paa egne Skibe*) hjemføre. Paa denne Maade blev forhen herfra dreven ligesaa megen om ikke mere Handel end da fra Thisted Kjøbstad. Der var saaledes i Aaret 1769 14—15 saadanne Skuder (D. Atl. V. S. 445); hvilket Antal i Begyndelsen af dette Aarhundrede var aftaget til 9 (Aagaards Beskrivelse af Thy S. 165), i 1841 var atter formindsket til 6 (Thisted Amts Beskrivelse af Ørsrup S. 396) og nu, som foranført, kun er 3. Foruden Besværligheden af Skibenes Losning og Landsætning er det især Aabningen af Agger-Canalen, der har saameget indskrænket denne Handel, idet det nu er ulige lettere at føre Varerne til Thisted, hvis gode Havn nu endmere opmuntrer dertil.

Til Vester- og Øster-Vandet Pastorat høre adskillige Legater: 1) til Trængende af Poul Olufsen Drarbæks Familie, bestaaer af et Fæstehuus og 250 Rd.; 2) til Vester- og Øster-Vandet Skolevæsen, et Fæstested med 1½ Td. Htk. og omtrent 1900 Rd.; 3) til Klitmøllers Skolevæsen omtrent 1300 Rd.; 4) til Pastoratets Fattigvæsen 2 Huse og omtrent 2600 Rd. De fleste og største Legater ere stiftede af Provstinde Riber og Provstinde Ceg, hvis Mænd døde som Sognepræster her. Mindre Legater af Peder Bendixen, Lars Knakkergaard, Peder Knakkergaard og Peder Krogh, Alle af Pastoratet.

Øster-Vandet Sogn, Annex til Vester-Vandet, omgivet af dette S., Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, ¾ M. n. v. for Thisted. Arealet, 1956 Tdr. Land, er temmelig høitliggende, undtagen med Syd, og har endeel Sandflugt. Boniteten er omtrent den samme som i Hovedsognet, dog findes Leret paa flere Steder mere muldblandet. Htk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Vandet med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, og Holme; nogle Huse kaldet Hjardalshuse; Avlsgaarden Tøfting; Sandgaardene (2 G.) Ialt i Sognet 13 G. og 12 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 187. Agerdyrkning er Hovederhvervet. En Mand i Sognet har i flere Aar dyrket Havevæxter i det Større.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører 3 private Mænd i Fælledskab.

Hillerslev Sogn omgivet af Annexet Kaastrup, Hundstrup, Sennels, Tved, Nors og Skinnerup S. samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 5901 Tdr. Land, er høitliggende, navnlig er Klovhøi et af Amtets høieste Puncter. Boniteten er meget forskjelligartet, dog er Kalk og Leer Hovedbestandelene saavel i Jordsmon som Underlag. Om „Jordfaldhullerne" i

*) Disse Skibe, de saakaldte Skuder, ere smaae Skibe paa 2—4/00 Tønder, der, da de ei kunne ligge ved Vesterhavets aabne Strand, naar Havet oprøres, ere indrettede til at kunne sættes paa Land af Boigerne, naar de have losset. Om den besværlige Fremgangsmaade ved Losningen og Landsætningen see Aagaards Beskrivelse S. 32 og 33. Deres Fart er især paa Norge og Hamborg.

Sognet see Thisted Kjøbstad. Til Hillerslev Sogn høre et Par isoleret beliggende Udmarker Nord for Sognet, meest bestaaende af Hede og Kjær. Htk. 384 Tdr. A. og E. og 10 Tdr. Mk.

I Sognet: Byerne Store-Hillerslev, hvori Kirken, Præstegaard, Skole, c. 40—50 Gaarde og Huse, Lille-Hillerslev, Skovsted med Skole, Brund og Kielstrup, mellem disse en Skole; Bro Vind- og Vandmølle; Kanstrupgaard, Kortegaarde (2 G.), Kielstrupgaard, Jensbygaard og Gd. Oddershede. Ialt i Sognet 79 G. og 74 H., hvoraf 24 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1181. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Productionen af Tørv er betydelig. Flere Kalkovne (Jensby) og Teglovne (Skovsted).

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Bgkds. Amtets 13de Lægd. I Forening med Annexet Kaastrup danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1563 Rd. Præstegaardens Htk. er 12 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb. Arealet er 85 Tdr. Land Agerjord, foruden en stor Deel Eng og Mose.

I Aaret 1454 hørte Hillerslev og Kaastrup Kirker til Mariager Kloster; den første kaldtes St. Peders Kirke. Den er ret anseelig og rummelig og har et høit Taarn med to Klokker, af hvilke den store har en særdeles smuk Klang. I Taarnets vestre Mnur en aflang firkantet Runesteen. Tæt ved Hillerslev By paa en Bakke omgivet af en Forvdbning har tidligere ligget et Slot eller en Borg, Hillerslevhuus, som Dronning Margrethe tilligemed Drum Slot afkjøbte Niels Strangesen og lagde under Kronen. Naar det senere er ødelagt, vides ikke. Bakken kaldes nu Store-Vold (Stuer-Vuld).

Kaastrup Sogn, Annex til Hillerslev, omgivet af dette S., Hundstrup og Tved S. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. n. ø. for Thisted. Arealet, 1267 Tdr. Land, er jevnt, af god, muldleret Beskaffenhed, saaledes at Agerjorden er boniteret med Amtets Normaltaxt = 21. Til Sognet hører en isoleret Strækning af Hede og Kjær Nord for det øvrige Areal. Htk. 79 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kaastrup med Kirke (uden Taarn) og Skole; en Deel af den meget spredt liggende By Ballerum (det øvrige under Tved Sogn); Gdne Bisgaard og Nedergaard. Ialt i Sognet 21 G. og 8 H.

Indvaanere: 162. Beboerne have intet væsentligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Bgkds. Amtets 16de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Nedergaard har tidligere været en Hovedgaard. I Kaastrup Kirke findes en Ligsteen over en af dens Eiere, Anders Pedersen, Slotsskriver paa Drum Slot og Raadmand i Thisted, † 1665. Kaastrup Kirke tilhørte i Catholicismens sidigste Tid Mariager Kloster, der oppebar Tienden, men ikke holdt den vedlige, saa at den 1630 var saa forfalden, at Præsten og Sognefolket ikke uden Livsfare kunde være derinde.

Sennels Sogn omgivet af Thisted og Hillerslev S. samt Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_4$ M. ø. for Thisted. Arealet, 3942 Tdr. Land, er høitliggende mod Øst med flere Bakker (Hov Aas) og lavere mod Vest. Jordboniteten er meget forskjelligartet, men i det

Hele at regne for en bedre Sort Middeljord, dog forekommer paa flere Steder Grund og fort Ahl i Jordsmonnets nærmeste Underlag. Htk. 287 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sennels med Kirke, Præstegaard og Skole, Hov med Skole, Malle og Hunddal; Hovedgaarden Ullerup 36 Tdr. Htk., Gaarden Momtofte, 29 Tdr. Htk., Vilholmgaard. Ialt i Sognet 60 G. og 66 H., hvoraf 13 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 715. Agerdyrkning og lidet Fiskeri udgjøre Erhvervet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 14de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 753 Rd.

Kirken var i Catholicismens Tid indviet til St. Nicolaus. I Documenter fra 1646 skrives Navnet „Seels" og i end ældre, fra 1406 og 1514, Sælnæs. Hovedgaarden Ullerup har oprindelig hedt Vollerupgaard og nævnes allerede 1498. Af gamle adelige Slægter, i hvis Eie den tidligere har været, mærkes blandt Andre Daa, Dyre og Arenfeldt. Den kaldes almindeligviis Ullerupgaard i Modsætning til Ullerup paa Mors.

Hundstrup Sogn omgivet af Annexerne Østerild og Hjardemaal, Kaastrup og Hillerslev S. samt den bag Hovsør Havn beliggende Vig af Limfjorden, Lønnerup-Fjord kaldet. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. n. o. for Thisted. Arealet, 3350 Tdr. Land, er høitliggende, men jevnt, med endeel Kjær saavel langs Fjordens Bred, som midt igjennem Sognet til Hanstholm og Vigsø. Jorderne ere især omkring Byerne Hundstrup og Klov af god Bonitet; ved Klastrup og Lønnerup Byer noget mere sandblandede. Htk. 175 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Hundstrup med Kirke, noget syd for Byen (med Taarn, uden Hvælving), Præstegaard og Skole, Klastrup, Klov med Vandmølle, og Lønnerup med Skole ved Hovsør Markskjels Grændse; Hovedgaarden Kjølbygaard 32 Tdr. Htk.; hertil hører ogsaa Hundstrup Kirke, der ligger ved Gaarden, samt en Vindmølle. Ialt i Sognet 31 G. og 37 H., hvoraf 1 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 403. Foruden Agerdyrkning haves intet Bierhverv af nogen Betydenhed. Kalk og Muursteen brændes i Sognet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 15de Lægd. I Forening med Østerild danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Kjølbygaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1562 Rd. Præstegaardens Htk. er 10 Tdr. „ Skp. 2 Fdk. 1¼ Alb. Areal er c. 45 Tdr. Land Agerjord, foruden udstrakte Enge, Størstedelen af ringe Beskaffenhed.

Kjølbygaard har i ældre Tid været i de adelige Familier Krabbes og Langes Besiddelse. I forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard Familien Berregaard, af hvilke dens første Eier, Justitsraad og Borgermester i Thisted Enevold Berregaard, der blev adlet Aar 1726, og som var gift med den i den thistedske Besættelseshistorie indviklede, for sin Rigdom bekjendte, Fru Anne Søe, fik samme i Forening med Bestisgaard i sidstnævnte Aar oprettet til et Stamhuus for sine Descendenter. Enevold Berregaard døde 1731. I Stambuset fulgte derefter Sønnen Conferentsraad Christian Berregaard til Borreby († 1750), Sønnesønnen Geheimeconferentsraad,

Justitiarius i Høiesteret Willum Berregaard til Borreby († 1769) og Sønnesønnen Kammerherre Frederik Berregaard († 1805). Denne sidste fik 1797 Tilladelse til at sælge Stamhuset og substituere samme med Fideicommiscapitaler. Stamhusets gamle Hartkornstilliggende var 780 Tdr. Htk. De nuværende Hovedbygninger paa Kjoldygaard ere opførte for omtrent 100 Aar siden.

Østerild Sogn, Annex til Hundstrup og Hjardemaal, omgivet af disse Sogne, Vesterhan Herred og Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydostside, $1^3/_4$ M. n. o. for Thisted. Arealet, 4852 Tdr. Land, er fladt og jevnt, udsat for Oversvømmelse. Jordernes Beskaffenhed er meget forskjelligartet, bedst mod Syd ved Hovsør, og mindre god mod Nord, hvor en stor Deel af Sognet optages af Hede og Krat. Sognet gjennemskæres paa 1 Miils Distance af Thisted-Aalborg Landevei. Htk. 130 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Østerild ved fornævnte Landevei, henved 100 Gaarde og Huse meget spredt beliggende, med Kirke (med Taarn, men uden Hvælving), Skole og Kro, Hovsør (Hoxer) og Tovsig; Gdne Abildhave og Vestergaard. Ialt i Sognet 36 G. og 86 H., hvoraf 2 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 640. Foruden det almindelige Landboerhverv drives noget Fiskeri, og Muur- og Kalksteen brændes.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 18de Lægd. I Forening med Hovedsognet Hundstrup danner det een Commune. Kirken tilhører Beboerne.

Hovsør, der ligger ved Indløbet til en smal Vig, i Danske Lods benævnet Lønnerup-Fjord, har mellem 2 udstydende Rev en Havn paa 9 Fod, der endnu i Midten af forrige Aarhundrede og maaskee senere var Vinterhavn for Thisted, men som nu, efter at Thisted selv har erholdt en Havn, kun lidet benyttes. Havnen gav Anledning til, at flere Borgere fra Thisted i det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede toge Bopæl i Hovsør, og i Danske Atlas citeres et Privilegium fra 1532, hvorefter „Borgerne i Hoffsøe udi Thye skulde være skatfrie i fem Aar, efterdi de nu bygge og byggende vorde udi Hoffsøe, og paa det de komme til Næring og Biering og opbygge samme By." Som det allerede ved at omtale Kjøbstaden Thisted er nævnt, blev Hovsør, som den da kaldes, allerede i Aaret 1542 atter fraskjendt den Kjøbstadsret, som fornævnte Privilegium synes at hjemle den. Naar Byen og Havnen i „Danske Lods" og flere Steder benævnes Hoxer, da synes denne Skrivemaade af en altfor fremmed Form, og, som man let kan slutte, aldeles ikke stemmende med Thyboernes brede Udtale (Hwosser). Navnet er uden al Tvivl sammensat af Hov (Byen Hov og Bankestrækningen Hovaas ligge begge i Nærheden) og Øre, der betegner Beliggenhed paa et Næs i Fjorden.

Hjardemaal Sogn, Annex til Hundstrup og Østerild, omgivet af disse Sogne, Kaastrup og Hillerslev Udmarker, Vigsø S. og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydside, $1^3/_4$ M. n. o. for Thisted. Arealet, 9629 Tdr. Land, har store, vidtudstrakte Klitter, med mellemliggende Smaasøer, Kjær og Grønninger. Agerjordens Beskaffenhed er sandig, paa enkelte Steder med Kalk i Underlaget, og meget udsat for at forsandes af Flyvesand. Htk. 110 Tdr. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Hjardemaal med Kirke (med Taarn, men uden Hvælvinger) og Skole, Tved og Kaase (Korsø); Hjardemaal Klit med Skole og et betydeligt Antal adspredt liggende Gaarde og Huse; Gdne Odbersbøl med Vindmølle, Rogildgaard og

Damsgaard m. fl. Ialt i Sognet 44 G. og 38 H., hvoraf 9 G. og 15 H. udenfor Byerne (ikke indberegnet Hjardemaal Klit).

Indvaanere: 520. Nævingsveie ere ganske de samme som i Hundstrup og Østerild Sogne.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Sognet danner en egen Commune. Amtets 19de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hundborg Herred.

Thisted Landsogn omgivet af Thisted Kjøbstadsogn, Limfjorden, Hillerslev Herred samt Skinnerup og Tilsted Sogne. Arealet, c. 1500 Tdr. Land, er deels sandmuldet, deels leermuldet med Rødleer og Kalk til Underlag. Htk. 167 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Tingstrup, Torp og Faartoft med Skole; Gaarden Landlyst (forhen Torp) med Teglværk, Tagsteen- og Drainrørsfabrik, umiddelbart til Haven støder en af Amtet efter Overeenskomst med Eieren i 1847 anlagt smuk Naaletræsplantage af Størrelse 3 Tdr. Land; Boligen for Amtmanden i Thisted Amt. Ialt i Sognet 14 G. og 39 H., hvoraf 4 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 509. Agerbrug og libet Fiskeri afgive Erhvervet.

Sognet søger Thisted Kirke. Det hører til Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 29de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Tilsted Sogn, Annex til Thisted Hoved- og Landsogn, omgivet af Thisted Landsogn, Torsted, Sjørring og Skjoldborg S. samt Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, $^3/_8$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1547 Tdr. Land, gjennemskjæres af Landeveiene fra Thisted til Otteſund og Vilsund, er god Muldjord, blandet med Leer og Gruus, og har Hvidleer til Underlag undtagen mod Sydost, hvor et tungere Rødleersunderlag gjør Jorderne mindre frugtbare. Htk. 136 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Tilsted med Kirke og Skole, Silstrup og Gaarden Kirstinedal. Ialt i Sognet 23 G. og 22 H., hvoraf 4 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 276. Agerbrug, Kalkproduction og libet Fiskeri afgiver Erhvervet.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 30te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Beboerne.

Fjordakkerne ved Silstrup, navnlig syd for Byen, udmærke sig ved deres paa fine Steder bratte Skrænter og de derved givne baade maleriske og lærerige Gjennemsnit af Moformationen, navnlig af Moleret og Cementstenen, hvoraf de bestaae, paa andre Steder ved at være klædte med Ris og Buske, det eneste levende Minde om Thylands oprindelige Skovvegetation.

Skinnerup Sogn, Annex til det residerende Capellani i Thisted, omgivet af Øster-Vandet, Nors og Hillerslev Sogne samt Hundborg Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. for Thisted. Arealet, 1551 Tdr. Land, er af Naturen en god, leerblandet Muldjord med Rødleer og derunder Kalk. Den vestlige Deel er mere og Noget deraf stærkt sandblandet, som en Følge af, at Sandflugten i større eller mindre Grad har bedækket Sognets Marker. Hvor dette ei er blevet formeget, har det i Tidens Løb forøget Frugtbarheden af de tungere kridtblandede Leerjorder. Htk. 140 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Skinnerup med Kirke og Skole. Ialt 27 G., hvoraf en paa 13 Tdr. Htk., og 12 H., hvoraf 9 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 300. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Hundborg-Hillerslev Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 25de Lægd. Sognet danner en egen Commune.

Skinnerup Sogn regnes i Statistisk Tabelværk, hvilket her følges, til Hundborg Herred. Ogsaa Danske Atlas henfører det til samme Herred med Bemærkning „at det i gamle Dage og endnu af nogle er henregnet til Hillerslev Herred", til hvilket forøvrigt baade Aagaard og Djørup henføre det.

Sjørring Sogn omgivet af Annexet Torsted, Tilsted, Skjoldborg, Kallerup, Hundborg, Torup og Vang S. samt Hillerslev H. og Sjørring-Sø. Kirken, i Sognets Midte ved Sjørring-Søes østre Ende, ¾ M. v. for Thisted. Arealet, 3983 Tdr. Land, indbefatter Sperring-Sø, ⅜ M. lang. Jordernes Bonitet er i det Hele god Muld, afvexlende med gualt og rødt Leer til Underlag, dog har Sognet endeel Hede. Der er nu indgaaet en Entreprise om at udtørre Sjørring-Sø og Sperring-Søer. Htk. 247 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sjørring med Kirke (uden Taarn og Hvælving), Præstegaard og Skole, Sperring med Bifskole, Nestrup med Bifskole, Dollerup og Skorup; Avlsgaardene Sønder- og Nørre-Nordentoft, hver med c. 12 Tdr. Htk., og den sidste med c. 100 Tdr. Land Ager af meget god Bonitet, foruden bethydelig Eng, Tørvemyr og Hede. Ialt i Sognet 60 G. og 75 H., hvoraf 19 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 805. Foruden det almindelige Bondeerhverv ved Agerdyrkning og Kvægavl giver noget ubethydeligt Fiskeri i Sjørring- og Sperring-Søer, samt nogen Production af Muursteen og Kalk et lidet Bierhverv for nogle Enkelte. Paa Holmene i Sjørring- og Sperring-Søer samles en Mængde Æg af Tærner og Maager (Hatter) samt Unger af disse Fugle.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 33te Lægd. I Forening med Annexet Torsted danner Sognet een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1103 Rd. Præstegaardens Hartkorn er 10 Tdr. 3 Skp. 1 Alb., Agerjordens Areal er 96 Tdr. g. M.; Eng, Mose og Hede udgjøre ialt c. 41 Tdr. Land.

Sjørring-Sø, hvoraf en Deel hører til dette Sogn, en af de største i Thy, 1 M. lang og ¼ M. bred, er mærkelig saavel ved sine characteristiske Omgivelser

som ved sine historiske Minder. Ved dens østlige Ende, tæt ved Kirken, findes Sjørringvold eller Voldstedet af den gamle Kongsgaard Sjørring-Borg, Knytlingesagas „Sævarende"*), der blev plyndret og den kongelige Foged dræbt af Vendelboerne i deres Oprør mod Kong Knud den Hellige, som opholdt sig her umiddelbartt før sin Flugt til Fyen og Drab i St. Albani Kirke i Odense 1086. I Antiquarisk Tidsskrift 1846—48 S. 181—192 findes en nøiagtig Beskrivelse med vedføiet Kort over Sjøring Volde af A. C. Fabricius. I denne gives følgende Skildring: „Voldene ligge sydvest for Kirken; paa den østre Side slynger Landeveien sig saa tæt forbi dem, at den endogsaa har skaaret et Stykke af den østre Voldbakke. Iøvrigt ere de uforstyrrede og henhøre til de bedst bevarede Mindesmærker fra Oldtiden. De egentlige Volde bestaae af tre adskilte Stykker, hvoraf det nordlige og østlige, der omtrent danne en Bue, er langt det høieste og længste; imellem det og det vestlige, som gaaer fra Nord mod Syd næsten uden Krumning, er Indløbet fra Søen, altsaa paa den nordvestlige Side af det Hele; det sydlige Stykke gaaer omtrent lige fra Vest mod Øst Gravene ere skarpt betegnede og Overgangen fra Randen af Voldene til dem er meget pludselig; de have en frodig Græsvært og have gierne noget Vand; kun i meget tørre Sommere kan man gaae over dem. Indløbet er smallere end Gravene indenfor. I Midten ligger en Høi, hvorpaa et Slot eller Taarn udentvivl har staaet. Den er næsten af lige Høide med de høieste Puncter af den nordlige Voldbakke." Hele Voldens Omkreds, maalt paa Høiderne, angives af Fabricius til 980 Fod. Høien i Midten betegnes som en Qvadrat med en Side af 50 Fod. Suhm har i sin Danmarks Historie IV. S. 681, hvor han ogsaa meddeler en Grundtegning af denne Borg, udtalt, at disse Levninger ere maaskee de ældste af noget dansk Slot. At de aldeles ingen Spor indeholde af Mure viser hen til den Tid, da ogsaa Fæstningsværker vare af Træ. Det kan her være at erindre, at ifølge Suhm (Hist. af Danmark V. S. 431 og 583) den første Steenmuur til Befæstning opførtes 1134 af Erik Lam omkring Lund. Det staaer til at antage, at der paa Banken har ligget et Castel eller Taarn, og at Voldene have været forsynede med Palisaderinger eller Plankeværk. Det er med Beklagelse at Beskrivelsen af denne interessante Oldtidslevning maa sluttes med at anføre, at der, efter et foreliggende troværdigt Vidnesbyrd, er i de seneste Aar skeet den Overlast ved at tage Græstørv af samme og ved at pløie den for nær, og det uagtet den hører til de af Staten fredede Mindesmærker. At Sjørring-Sø nu, som foran nævnt, vil blive udtørret, hvorom der ogsaa foreligger en Meddelelse, er en Begivenhed man fra det antiquariske Standpunct maa beklage, medens man glæder sig over den Foretagelsesaand, der leder dette Forehavende.

Ogsaa i Sperring-Sø findes en gammel Voldplads. Den findes benævnet Søgaards-Borg.

Sjørring Kirke er uden Taarn og Hvælvinger. Runde Granitsøiler, med Capitæler og Fodstykker, der bære udhugne ophøiede Figurer (Løver, Drager m. m.), staae paa begge Sider af Indgangsdøren og paa begge Sider af Alteret. Paa Kirkegaarden findes en mærkelig ældgammel Begravelse, den saakaldte Bispegrav. Monumentet bestaaer af to tresidede Granitprismer med en mellemliggende flad Granitsteen og af to rectangulaire Granitplader, stillede for Enden af de to tresidede Prismer. I Danske Atlas, der giver en noget forstjellig Beretning om Monumentets Udseende, yttres (V. S. 451): „Efter gammel Tradition skal dette Gravmæle være gjort over en Bisskop, som paa Veien fra Bremen hid til Landet leed Skibbrud, og flød til Land ved Torup Strand. Formodentlig har det været en af Vendelbo Stifts første Bisskopper, saa meget mere som den hosstaaende Helgen kan være St. Catharina, som var Patronesse for Hjørring, hvor de allerførste Bisskopper residerede. Om Magnus, den første børlumske Bisskop, siger Historien, at han omkom paa Søen, da han ved 1065 havde været i Bremen at lade sig indvie." Den antydede Mening, at det er Bisskop Magnus her hviler, tiltrædes af Suhm (Danm. Hist. IV. S. 321). See og om dette Monument Marm. Dan. II. S. 347

*) Det islandske Navn betyder Søens Ende, ligesom den noget yngre Form „Sporændæ", hvormed Gaarden benævnes i Kong Valdemars Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 540). Den har altsaa faaet Navn af, at den laae ved Enden af Søen, og ikke, som man har antaget efter den nyere Form af Navnet, af Sø og Ring. Endnu den Dag i Dag udtaler Almuen Navnet Sjørind og ikke, saaledes som den antagne Skrivemaade, Sjørring, hvilket sidste Navn formodentlig har faaet Indpas paa Grund af en feilagtig Derivation af Navnet og Henførelse af dettes Endestavelse af Ordet Ring.

og P. W. Beckers Bidrag til en geographisk-antiquarisk Beskrivelse over Vendsyssel og Thy i den sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede i Nordisk Tidsskrift IV. S. 287 ff.

Restrup har tidligere tilhørt adelige Familier; saaledes nævner D. Atl. 1680 Fru Anna Lykke og hendes Søn Mogens Sehested til denne Gaard. Paa Nordentoft har boet den i Kiæmpeviserne omtalte Ebbe Skammelsen, som dræbte baade sin Fæstems og sin Broder Peder Skammelsen, fordi han havde ægtet hende, medens han var udenlands.

Torsted eller Thorsted Sogn, Annex til Sjørring, omgivet af dette S., Tilsted og Thisted Landsogn samt Hillerslev Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. v. for Thisted. Arealet, 1567 Tdr. Land, er en jevn Høide, med Jordsmon af god Bonitet i Byens Indmark, men lettere og tørrere og tildeels stærkt sandede i Udmarken, hvor ogsaa findes betydelige Hedestrækninger. Underlaget af Sand og Grus naaer en Dybde af 20 Alen, hvorpaa følger Kalk i et Lag af 25 Alens Gjennemsnit. Htk. 92½ Td. A. og E. og ¾ Td. Mst.

I Sognet: Byen Torsted med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole; Klat Mølle. Ialt i Sognet 19,G. og 13 H., hvoraf 4 G. og 5 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 202. Saavel Hoved- som Bierhverv ere for dette Sogns Beboere ganske de samme som i Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 28de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken skal i den catholske Tid have været et Asyl eller Fristed for flygtende Forbrydere. Tæt ved den ligger Thors Høi, hvorfra haves en vid Udsigt til Mors, Hanherred og det sydlige Thy; ja endog Vesterhavet ved Aggercanalen kan derfra sees. Der skal efter Sagnet ligge begraven en Høvding Thor, som har givet Byen Navn.

Skjoldborg Sogn omgivet af Annexet Kollerup, Sjørring og Tilsted S. samt Limfjorden, Stagstrup S. og det øvrige Hassing H. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. s. v for førstnævnte Sted. Arealet, 2391 Tdr. Land, er høitliggende; Jorderne høre til de bedste i Herredet, med sand- og leerblandet Muld i Overfladen og Leer og Mergel til Underlag. I Sognets sydlige Deel ere Jorderne skarpere. Htk. 166¼ Td. A. og E. og 2⅞ Td. Mst.

I Sognet: Skjoldborg Kirke og tæt derved Skolen samt et lidet Hospital; Byerne Nørre-Skjoldborg, hvori Præstegaarden, Sønder-Skjoldborg, Møgelvang og Aas; Bakkegaard (Vildsund Kro); Skjoldborg Mølle. Ialt i Sognet 26 G. og 57 H., hvoraf 3 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 575. Udenfor Agerdyrkning have Beboerne intet Erhverv undtagen lidt Fiskeri ved Vilsund med Baad Foraar og Efteraar.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 34te Lægd. I Forening med Annexet Kollerup danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 777 Rd. Ved Salg af en Hedelod er senere tilkommet aarlig 88 Rd. og 7 Tdr. Byg. Præstegaarden har 56 Tdr. Land af 5 Tdr. Htk.

Skjoldborg Hospital, for 4 Enker af Todbøl Gods, er stiftet af Justitsraad Caspergaard.

Skjoldborg Kirke er ret smuk og stor, men som i Almindelighed Kirkerne i Thy uden Taarn og Hvælvinger; dog har den tidligere havt Taarn, som blev nedrevet 1790. I Vestenden af Kirken findes et Gravcapel. Kisterne ere nu satte ned i Jorden; en Ligsteen viser, at en Oberstlieutenant v. Kahlen, Eier af Todbøl, har været bisat der. I Skjoldborg Præstegaard er Jacob Langebek født den 23de Jan. 1710.

Kollerup Sogn, Annex til Skjoldborg, omgivet af dette S., Sjørring og Hundborg S. samt Hasfing H. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. v. for Thisted. Arealet, 1148 Tdr. Land, er høitliggende i Sognets Midte, lavere i alle Udkanter, har betydelige Mose- og Engstrækninger, er forresten af samme Bonitet som Hovedsognet, dog med mindre Muld, og med Steen og Gruus blandet i Underlaget. Htk. 60 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kollerup med Kirke og Skole; Todbøl, fordum en Hovedgaard, nu udstykket saaledes, at Hovedparcellen kun har 8 Tdr. Htk.; Avlsgaarden Hornstrup; en Vindmølle. Ialt i Sognet 11 G. og 12 H., hvoraf 4 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 168. Beboerne have intet særligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 37te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kollerup Kirke er lille, uden Taarn og Hvælvinger, meget høitliggende.

Den gamle Herregaaard Todbøl eiedes allerede i det 13de og 14de Aarhundrede af Globernes mægtige Familie. Paa Reformationstiden var den et kongeligt Lehn. Senere eiedes den af den adelige Familie Høg. Efterat dens sidste Eier af dette Navn, Oberst Mogens Høg, var falden i Krigen 1659, fik Gaarden forskjellige Eiere, hvoriblandt Justitsraad og Amtsforvalter Caspergaard, som betydelig forsøgede og forbedrede Gaarden og Godset. Senere var den i Forening med Bodumbisgaard et Stamhuus for Familien Ring, hvoraf en Datter blev gift med Kammerherre, Amtmand over Randers Amt Fønss, som med kongelig Tilladelse substituerede Stamhuset med en Fideicommiscapital. Nu er, som meldt, Todbøl en ubetydelig Avlsgaard.

Vang og Torup Sogne (af Beboerne kaldet Tvorup), forenede efter Torup Kirkes Ødelæggelse af Sandflugt, omgivet af Jannerup S., Sjørring-Sø og Sogn, Hundborg Herred og Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. v. n. v. for Thisted. Arealet, 10,389 Tdr. Land, har mægtige Klitstrækninger, henved 1 Mil brede og af c. 8500 Tdr. Lands Størrelse. Af Naturen er Jordens Bonitet leerblandet Muld med Leer i Underlaget, og ere derfor, hvor Sandet ei i stor Mængde er paaført, meget frugtbart, ja paa sine Steder har denne Jordblanding endogsaa fremvirket en Grundforbedring. En Plantage er i 1855 begyndt at anlægges for offentlig Regning i Torup Klit. Htk. 140 Tdr. A. og E.

I Vang Sogn: Byerne Vang med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, og Vangsaa Fiskerleie beliggende dybt inde i Klitterne, med Skole. Ialt i Sognet 15 G. og 58 H., hvoraf 6 G. og 16 H. udenfor Byerne. I Torup Sogn: Byen Torup; Hovedgaardene Store-Diernæs, 24 Tdr. Htk., Færgegaard, 15 Tdr. Htk. og

250 Tdr. Land, Gl. Lille-Diernæs, Klostergaard og Nystrupgaard. Ialt i Sognet 11 G. og 75 H.

Indvaanere: 520. Foruden det almindelige Landboerhverv drives noget Fiskeri fra Vangsaa Fiskerleie.

Vang og Torup-Sogne høre under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 27de (Vang) og 36te (Torup) Lægd. Sognene danne een Commune og eet Sognefogeddistrict. Vang Kirke tilhører Eieren af Diernæs. Præstekaldets Reguleringssum er 747 Rd., forøget fornylig med 68 Rd. aarlig Rente og 3 Tdr. Byg i Fæsteafgift. Præstegaardens Areal er 83 Tdr. Land Ager og 5–6 Tdr. Land Eng. Htk. 8 Tdr. 6 Skp. Pastoratet Vang og Torup har et ikke ubetydeligt Legat, nemlig Magister Gjødsens til værdige Trængende, der eier en Gaard i Vang paa 5 Tdr. Htk. og en Capital af 400 Rd., og som i Forening med et senere af Pastor Madelung (nu Sognepræst i Sjørring) stiftet mindre Legat paa 200 Rd. har gjort det muligt, at Paaligning af Bidrag til Sognets Fattige hidtil har kunnet undgaaes.

I Vang Kirke er begravet den over hele Thyland bekjendte og i flere Skrifter omtalte Mads Badskjær, som døde 1761, 87 Aar gl. Han besad ualmindelig Indsigt i Lægekonstens forskjellige Grene og fuldførte mange heldige Kure baade i og udenfor Thy, endog paa langt bortliggende Steder, hvorfra han blev søgt. Torup Kirke blev nedbrudt 1794, da den var saagodtsom tilsøgen af Flyvesand. Ved dens Dør skal have staaet en mærkværdig Runesteen, som var hidført fra en Høi øst for Kirken, hvor den var reist til Minde om en Høvding, Tuko Englænder, som der havde nedlagt en Viking Isvard. Denne Runesteen var dog allerede borte for henved 100 Aar siden, da Danske Atl. udkom, og er senere forgjæves blevet eftersøgt af det oldnordiske Selskab. Paa en til Sognet hørende Holm i Sjørring-Sø findes det 160 Skridt lange og 80 Skridt brede Voldsted af en gammel Borg, Færgeborg, om hvilken dog ingen historiske Efterretninger ere opbevarede. I Vaabenhuset ved Vang Kirke staaer en velbevaret Runesteen, som er funden paa Sjørring Mark.

Diernæs var i Middelalderen en anseelig Herregaard, som 1373 blev pantsat af sin daværende Eier til Kong Valdemar Atterdag for 116 Mark Sølv. Tæt ved Sjørring-Sø sees Voldstedet af det gamle Dyærnæs.

Blandt de flere Byer, der i Vang Sogn skulle være ødelagte af Sandflugt, nævnes Rækkeby.

Hundborg Sogn omgivet af Annexet Jannerup, Sjørring-Sø og Sogn, Kallerup S., Hasfing H. og Nørhaa S. samt Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Østside, $1^1/_2$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 6040 Tdr. Land, har store Klitstrækninger og sandfygne Jorder ud mod Stranden, er iøvrigt i den østlige Deel s. for Sjørring-Sø meget høitliggende og bakket; Jorderne ere stærkt lerede. Paa Sydsiden ved Ulstrup findes megen Eng og Høbjergning. Htk. 219 Tdr. A. og E. og $8^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne **Hundborg** med Kirke, Præstegaard og Skole, **Førby** og **Vorupør** Fiskerleie med Skole og Redningsstation; Hovedgaardene **Ulstrup** 17 Tdr. Htk. og 224 Tdr. Land, **Raastrup** 17 Tdr. Htk. og 123 Tdr. Land, **Faddersbøl** 8 Tdr. Htk.; **Landbolyst**, Parcel af Ulstrup, 16 Tdr. Htk. og 205 Tdr. Land, **Midholm**, ligeledes Parcel af Ulstrup; **Ulstrup Vindmølle** og **Faddersbøl Vandmølle**. Ialt i Sognet 48 G. og 169 H., hvoraf 28 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1117. Foruden af Agerdyrkning have Beboerne et væsentligt Erhverv af Tørveproduction. Fiskeriet drives fra Vorupør med Kroge og Garn, og Fangsten afsættes for Størstedelen til Omegnen og navnlig til Thisted.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 31te Lægd. I Forening med Annexet Jannerup udgjør det een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 920 Rd. Præstegaardens Htk. er 6 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. $2^{a}/_{4}$ Alb. Areal 48 Tdr. Land Ager og 19 Tdr. Land Eng og Tørveskjær. Ved Tiendeaccord og Salg af Mensalgods er Kaldets Indtægter i de senere Aar forøget med c. 20 Tdr. Byg og 60 Rd. Rente.

Hundborg Kirke er uden Taarn og Hvælvinger, men forøvrigt ret smuk, lys og rummelig.

Ulstrup, Raastrup og Faddersbøl vare i tidligere Tid complette Hovedgaarde, men ere nu ved Bøndergodsets Salg og Udparcellering af Hovedgaardsmarkerne sunkne ned til Lighed med almindelige Avlsgaarde. Heller ikke de nuværende Hovedbygninger have noget Særegent i Formen fremfor andre Gaarde. Faddersbøl eiedes i forrige Aarhundrede af Jens Vare, der i sit Testamente af 1765 stiftede betydelige Capitaler til offentlig Velgjørenhed. Tidligere var Gaarden i flere Generationer i den adelige Familie Kaas's Eie. Raastrup Gods er meget gammelt og nævnes allerede 1348 blandt det Gods, som Familien Glob eiede i Thy. Fra 1537 til 1631 eiedes Gaarden af den adelige Familie Skeel.

Jannerup Sogn, Annex til Hundborg, omgivet af dette S. og Torup S., Sjørring- (eller her Jannerup) Sø samt Vesterhavet. Kirken, i Sognets Midte, $1^{1}/_{2}$ M. v. for Thisted. Arealet, 2236 Tdr. Land, har, ligesom alle Thyes vestlige Sogne, store Klitstrækninger, men forresten en jevnere ei saa tung Indmark som Hundborg Sogn, med hvis Bonitet det iøvrigt har meget tilfælles. Htk. 47 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Jannerup med Kirke og Skole, og Snedstrup. Ialt i Sognet 16 G. og 25 H., hvoraf 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 224. Agerdyrkning i den Deel af Sognet, hvor dette Erhverv kan drives, er Beboernes eneste Næringsvei.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 35te Lægd. Kirken tilhører Staten.

Jannerup Kirke, der i den catholske Tid var helliget St. Anders, er lille, uden Taarn og Hvælvinger; den har en smuk Altertavle med kunstigt Billedhuggerarbeide, der forestiller den hellige Nadvere, bekostet 1648 af Iver Kaas til Ulstrup og Frue Sophie Krag; paa Loftet i Choret er et smukt med Kunst udført Maleri, forestillende Enkens Skjærv i Templet. Hele Loftet i Skibet er overmalet med mange forskjellige sindbilledlige Figurer, dog uden synderlig Kunstværd. Sagnet melder, at Maleren skal have tilbragt de tre Aar, der medgik til Loftets Udsmykning, i en liggende Stilling Nat og Dag paa Stilladset, og at han faldt død om, da han efter fuldendt Gjerning atter skulde staae opreist. I Kirken findes den alt i Danske Atlas omtalte Jannerup Blok, „hvortil de Søfarende saavelsom andre paa Landet, for Hjelps og Helbreds Erholdelse, pleie ofte at hensende Gaver til de Fattige og Kirken, hvorover Kirken er i god Stand og vel prydet." En ved denne Blok opsamlet Capital angives i Aaret 1802 til 20,000 Rd. D. C. I Provst Djurups Amtsbeskrivelse (1842) anføres, at Kirken har en Blok baade i selve Kirken og i Thisted, og at Indtægterne kunne deraf være 80—100 Rd. aarlig, som fornemlig stiftes af Søfarende i Havsnød. Capitalerne ere indbragte under Seminariefonden. Der kommer endnu den Dag i Dag ikke Lidet ind til Kirkens Blok, og det ofte langveisfra.

Nørhaa Sogn, Annex til Snedsted i Hasſing Herred, omgivet af dette H., Hundborg S. og Veſterhavet. Kirken, paa Sognets Sydoſtſide, 2¼ M. ſ. v. for Thiſted. Arealet, 6090 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, har henved 1 Miil brede Klitter med 3 Smaaſøer, er ivrigt i den dyrkbare Deel af god leerholdig Muldjord med Rødleer i Underlaget. Htk. 125 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Nørhaa med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole; Steenberg Fiſkerleie, hvori Skole og Kro ſamt Vindmølle; Avlsgaardene Nørhaagaard med Vindmølle, 25 Tdr. Htk. og 910 Tdr. Land, hvoraf dog 550 Tdr. Hede, Næsgaard, 12½ Td. Htk. og 172 Tdr. Land; de mindre Gaarde Fræskilgaard og Lægindgaard med Kalkſteensbrud, Tegl- og Kalkbrænderi. Ialt i Sognet 24 G. og 62 H. for Størſtedelen adſpredt beliggende.

Indvaanere: 535. Agerdyrkning er Beboernes væſentligſte Erhverv undtagen i Steenberg, hvor de leve næſten udelukkende af Fiſkeri, ſom drives med 4 Seilbaade, hver bemandede med 6 Mand, og fanges da Sild med Garn, og Torſk, Skader (en Art Rokker eller Platfiſk), Helleflyndere og Kuller m. m. med Kroge.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thiſted), Thiſted Amtſtue- og Lægediſtrict; 2den Vgkds. Amtets 32te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører deels (¾) Sognets Hartkornseiere, deels (¼) en udenfor Sognet Boende.

Nørhaa Kirke antages i Catholicismens Tid at have hedt St. Thøgers Kirke. En Lægekilde i Sognet kaldtes St. Thøgers Kilde. Nørhaagaard, der 1733 fik Herregaardsret, er nu kun at betragte ſom en ſtørre Avlsgaard; den blev ved den anførte Tid forenet med Hovedgaarden Faddersbøl. Vaaningshuſet er opført af Grundmuur og teglhængt 1803. Indtil 3die Juni 1825 var Nørhaa et ſærſkilt Sogn, men blev da lagt ſom Annex til Snedſted i Hasſing Herred.

Hasſing Herred.

Snedſted Sogn omgivet af Annexet Nørhaa og det øvrige Hundborg Herred, Sønderhaa, Hørſted, Harring og Stagſtrup S. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. ſ. v. for Thiſted. Arealet, 3574 Tdr. Land, er høitliggende i den ſydlige og veſtlige Deel og har en meget forſkjelligartet Bonitet, hvori dog Leret er fremherſkende ſaavel i Jordsmon ſom i Underlag. Htk. 186 Tdr. A. og E. og 7 Tdr. Mſk.

I Sognet: Byerne Snedſted, hvori Kirke, Præſtegaard og Skole, Aarup med Skole, Vind- og Vandmølle, Elſted, Beerſted og Gjersbøl med Vindmølle. Ialt i Sognet 53 G. og 143 H. Det er kun egentlig, at man inddeler Sognet efter Byer, da næſten alle Gaarde og Huſe ere udflyttede fra deres oprindelige Plads og ligge paa deres Jorder.

Indvaanere: 1038. Jordbrug er Hovederhvervet. Byerne Snedſted, Gjersbøl og Beerſted have et betydeligt Bierhverv af Tørv, hvor-

med de, tilligemed Hundborg og Hørsted Byer (som lodtagne i samme Mose) næsten udelukkende forsyne Thisted.

Sognet hører under Hillerslev-Hundborg Herreders Jurisdiction (Thisted), Thisted Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 38te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Sognets Hartkornseiere besidde næsten hele Kirketienden, en mindre Deel eies af en udenfor Sognet Boende. Præstekaldets Reguleringssum er 1071 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land; Htk. 5 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. $1^3/_4$ Alb.

Snedsted Sogn var først annecteret med Sønderhaa og Hørsted, men blev 1622 adskilt fra disse og gjort til et særligt Præstekald, der først 3die Juni 1825 fik Nørhaa til Annex. Kirken har Taarn og halvrund Udbygning bag Alteret, men kun Hvælvinger under Taarnet og bag Alteret. Taarnet er 20 Alen høit, men tidligere har det været meget høiere og tjent som Sømærke, skjøndt beliggende omtrent $1^1/_2$ Miil fra Kysten. I Pontoppidans Atlas siges Kirken at have „det høieste Taarn der i Landet." I Snedsted var fra 1813 til 1848 et Skolelærer-Seminarium, som sidstnævnte Aar blev flyttet til Ranum i Viborg Stift, hvorved Sognets Beboere mistede en ikke ubetydelig aarlig Indtægt, da Seminariets Elever maatte tinge sig i Kost og Logis hos de nærmest boende Gaard- og Huusmænd.

Sønderhaa Sogn omgivet af Annexet Hørsted, Hørdum og Hassing S., Ove-Sø samt Nørhaa og Snedsted S. Kirken, i Sognets Midte, $2^1/_4$ M. f. v. for Thisted. Arealet, 3094 Tdr. Land, har mod Vest den 1 M. lange, men kun $^1/_8$ M. brede Ove-Sø, og Nørhaa-Sø paa Nordgrændsen. Overfladen, især langs Søerne, er bølgeformig, Boniteten let, sandblandet Muld, med Rødleer og Gruus i Underlaget. Htk. 156 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønderhaa med Kirke, Præstegaard, Skole og Vindmølle, og Jesstrup; Hovedgaarden Koustrup med Vindmølle, 22 Tdr. Htk., Gyrupgaard med Vindmølle. Ialt i Sognet 25 G. og 58 H., hvoraf 8 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 488. Agerbrug er Hovederhvervet. Tørveproductionen er betydelig. Ove- eller Hassing-Sø indeholder Ferskvandsfisk, som 2de Mænd i Sønderhaa ved Garn fiske og forhandle, dog kun i det Mindre.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 2den Vgkds. Amtets 45de Lægd. I Forening med Annexet Hørsted een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 763 Rd. Præstegaardens Areal er 180 Tdr. Land, hvoraf 70 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Eng og 70 Tdr. Land Hede; Htk. c. 9 Tdr.

Sønderhaa Kirke har et lidet Taarn, men ingen Hvælvinger.

Hovedgaarden Koustrup blev først 1746 complet Hovedgaard, da den kjøbtes af Major Povel von Klingenberg. Nu er Bøndergodset bortsolgt. I Ove-Sø er til forskjellige Tider fundet en betydelig Deel gamle Vaaben, som opbevares i det oldnordiske Museum og synes at tyde paa et Slag eller anden Krigsbedrift der i Nærheden, hvorom dog savnes historisk Kundskab.

Hørsted Sogn, Annex til Sønderhaa, omgivet af dette S., Snedsted, Harring og Hørdum Sogne. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. f. v. for Thisted. Arealet, 1018 Tdr. Land, er jevnt og lavt med tunge, leerblandede Muld-Jorder og Rødleer til Underlag. Htk. 50 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Hørsted med Kirke (lille og taarnløs), Skole og en Stampemølle. Ialt i Sognet 13 G. og 27 H., hvoraf 5 G. og 17 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 195. Foruden Agerdyrkning er Tørveproductionen af Vigtighed.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 44de Lægd. Kirken tilhører en udenfor Sognet Boende.

Harring Sogn omgivet af Annexet Stagstrup, Skyum, Hørdum, Hørsted og Snedsted S. Kirken, i Sognets Midte, $1^3/_4$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1270 Tdr. Land, er en jevn Slette, lav og sid, med sandblandet, paa sine Steder leerblandet Muld i Overfladen og Leer til Underlag. Htk. 79 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Harring med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole; Præstegaarden Roesholm; Hovedgaarden Øland, 18 Tdr. Htk. og 240 Tdr. Land. Ialt i Sognet 19 G. og 26 H., hvoraf 16 G. og 21 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 343. Udenfor Agerdyrkning gives i Sognet intet særligt Erhverv af nogen Betydenhed.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 2den Vgkds. Amtets 52de Lægd. Med Annexet Stagstrup een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 975 Rd. Præstegaardens Areal er 46 Tdr. Land Ager, 14 Tdr. Land Eng og 16 Tdr. Land Hede; Htk. 5 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. $1^1/_4$ Alb.

Roesholm, tidligere en Herregaard, var 1348 og tidligere af det Gods, som Familien Glob eiede i Thy. Af de gamle Bygninger findes dog nu ingen Levning. Øland tilhørte ligeledes i Middelalderen Globernes mægtige Slægt. Senere kom den i Kronens Eie og blev 1477 pantsat af Kong Christian I. til Fru Ingeborg Rosenkrands for 100 Mark. Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede har den været i Privates Eie, deriblandt flere af Familien Seefeld. Gaardens Bygninger afbrændte for endeel Aar siden og Udhusene atter i Aaret 1850. I Nærheden af Gaarden er en mærkelig Gravhøi omgivet af Vand, om hvilken gaaer det Sagn paa Egnen, at deri findes en Skat, som ikke kan hæves før Gaardens Bygninger ere brændte 3 Gange.

Stagstrup Sogn, Annex til Harring, omgivet af dette S., Snedsted og Skyum S. samt Hundborg H. og Vilsund. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_2$ M. s. s. v. for Thisted. Af Arealet, 2616 Tdr. Land, hører 1727 Tdr. under Hassing og 889 Tdr. Land under Hundborg Herred. Jorderne have en bølgeformig, jevnt skraanende Overflade, og sandblandet Leer saavel i Jordsmon som Underlag, anses derfor som nogle af Thylands bedste Jorder. Htk. 188 Tdr. A. og E. (hvoraf 126 Tdr. til Hassing Herred og 62 Tdr. til Hundborg H.) og 2 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Stagstrup, hvori Kirke og Skole, Sundby og Gjerup; ved Vilsund en Vindmølle. Ialt i Sognet 44 G. og 77 H., hvoraf 26 G. og 52 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 750. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Fisteri af Sild og Flynder drives i Liimfjorden af Beboerne ved Vilsund og i Gjerup. Et større Teglværk er anlagt, hvor baade Muur- og Tagsteen

brændes. Tørv haves blot til huusligt Brug og til Drift af endeel mindre Teglværker, som blot levverer Muursteen. En Fabrik for Agerdyrkningsmaskiner med Jernstøberi er anlagt i Sundby og er i god Gang med stadig Tiltagen af Bestillinger og Afsætning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 47de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Stagstrup Kirke er uden Taarn og Hvælvinger, men rummelig og lys. Den nordre Deel af Kirkegaarden er planeret, og skal der, ifølge et i Sognet levende Sagn, Ingen være begravet siden den sorte Pest under Kong Valdemar Atterdag.

Skyum Sogn omgivet af Annexet Hørdum og Stagstrup S. samt Liimfjorden. Kirken 2 M. s. v. for Thisted. Arealet, 2162 Tdr. Land, er jevnt og lavt, men af god leermuldet Bonitet med Rødleer til Underlag, saa at Agerlandet ansees for det bedste i Herredet. Htk. 177 Tdr. A. og E. og $1\frac{1}{4}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Skyum, hvori Kirke (med Taarn, uden Hvælving), Præstegaard, Skole og en Vindmølle. Ialt i Sognet 41 G. og 52 H. Gaardene og Husene ligge meget spredte, saa at Skyum meget uegentlig kaldes en By.

Indvaanere: 595. Beboernes Erhverv er væsentlig Agerdyrkning, som her synes at staae paa et høiere Trin end almindelig blandt Bondestanden i Thy. Ubetydeligt Fiskeri drives i Liimfjorden. Endeel Aal fanges af fremmede Fiskere i Pulsvaad. Humleavlen er nylig begyndt paa 3 Steder i Pastoratet.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 46de Lægd. I Forening med Annexet Hørdum een Commune. Kirken tilhører Eieren af Irup. Præstekaldets Reguleringssum er 1270 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager og Eng og 10 Tdr. Land Overdrev; Htk. 10 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. Ved Salg af Fæstegods ere Kaldets Indtægter forøgede med c. 100 Rd. aarlig.

Skyum Kirke antages i den catholske Tid at have heddet St. Laurentii Kirke.

Hørdum Sogn, Annex til Skyum, omgivet af dette S., Harring, Hørsted, Sønderhaa, Hassing og Villerslev S. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. s. v. for Thisted. Arealet, 2806 Tdr. Land, er lavt og koldt mod Øst, mod Vest derimod skarpt og gruset med magert Leer og Sand saavel i Jordsmon som i Underlag. Htk. 144 Tdr. A. og E. og 3 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Øster-Hørdum med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), og Skole, Vester-Hørdum med Vindmølle, Tøttrup og Kolby; Hovedgaarden Irup, 28 Tdr. Htk., Gaarden Kolbygaard; Kolby Kro. Ialt i Sognet 25 G. og 90 H., næsten alle i Byerne.

Indvaanere: 680. Udenfor Agerdyrkning have Beboerne intet særligt Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 48de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

I Pontoppidans Atlas siges Hørdum Kirke at være stor og vid og at have et stort Taarn; dette maa altsaa senere være nedrevet. Sammesteds siges, at Kirken antages i den catholske Tid at have heddet de fire Evangelisters Kirke. I Kirken er begravet Justitsraad og Landsdommer i Laaland Herman Christian Helverstov og Frue til Irup. Imellem Hørdum og Irup er en Hede kaldet Hvirvils Hede, hvor den gl Saxo i Slutningen af 4de Bog omtalte hollandske Fyrste Hvirvil og hans Stalbrødre Bugge og Faning, som sloges med Kong Fridleif i Sjælland og faldt i et stort Søslag, antages at være begravede i tre Høie. Den gamle Hovedgaard Irup tilhørte i den catholske Tid de børglumske Biskopper. Efter Reformationen tilfaldt den Kongen, som overdrog den som Lehn til forskjellige Adelsmænd, indtil den 1556 blev solgt til Knud Gyldenstjerne til Aagaard. Senere har den bestandig været i privat Eie. Ved Gaarden er en smuk Have.

Hassing Sogn omgivet af Annexet Villerslev, Hørdum, Sønderhaa, Bedsted og Grurup S. Kirken, i Sognets Midte, 2¾ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1507 Tdr. Land, er temmelig høitliggende. Galgebakken er Herredets høieste Punct. Boniteten er meget forskjelligartet, leermuldet med Sand mod Vest og Nord, men skarp med magert Leer og Grund i Udmarkerne. Htk. 85 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Hassing med Kirke, Præstegaard og Skole; Gisselbækgaard. Ialt i Sognet 17 G. og 33 H., hvoraf 9 G. og 24 H udenfor Byen.

Indvaanere: 285. Agerdyrkning er Beboernes vigtigste Erhverv. Nogen Indtægt haves desuden af Tørvetilvirkning og Tørvens Salg i Omegnen.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 41de Lægd. Med Annexet Villerslev een Commune. Kirken tilhører en Privatmand, dog saaledes at Eieren af Gisselbækgaard (største Lodseier i Sognet) har Part i Tienden efter Gaardens Hartkorn. Præstekaldets Reguleringssum er 889 Rd. Præstegaardens Areal er 133 Tdr. Land, Htk. 7 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. 2½ Alb. Ved Afhændelse af Villerslev Annexgaard og et lille Fæstested har Kaldet faaet en rentebærende Capital af 1850 Rd. og aarlig Afgift af 12 Tdr. Byg.

Hassing Kirke som er lille og uanseelig, med Bræddeloft og uden Taarn, ansees for at være en af de ældste Nord for Liimfjorden; thi Sagnet gaaer, at de første Christne fra Hanherrederne, en halv Snees Mile herfra, førte deres Afdøde til denne Kirke for at faae dem jordede i indviet Jord, og endnu den Dag i Dag kaldes den nordlige Deel af Kirkegaarden Hanherredernes Kirkegaard. Ogsaa den Omstændighed, at Herredet har Navn af dette Sogn, tyder paa, at Kirken er gammel. De i Danske Atlas nævnte Ligstene over Præsterne Peder Mortensen, som var Præst her i 51 Aar († 1670), og Niels Christensen Lomborg († 1689) findes endnu i Kirken.

Villerslev Sogn, Annex til Hassing, omgivet af dette S., Visby og Hørdum S. samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Vestside, 2½ M. s. v. for Thisted. Arealet, 2194 Tdr. Land, er jevnt og i det Hele af skarp, grusblandet Bonitet, har paa sine Steder, hvor det er opdyrket af Hede, rød Sandahl til Underlag. Htk. 142 Tdr. A. og E. og 3 Tdr. Mjk.

I Sognet: Byerne Villerslev med Kirke og Skole, Viberstoft, Gudnæs med Ladeplads, Gudnæs Vindmølle. Ialt i Sognet 41 G. og 49 H., hvoraf 18 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 464. Foruden Agerdyrkning drives om Vinteren noget Fiskeri af Ilyndr og Aal, deels med Garn og deels med et Fiskered-

skab, som Beboerne kalde Stangjern. Fangsten afsættes i nærmeste Omegn.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 43de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Irup i Forening med flere af Sognets Beboere.

Billerslev Kirke har Taarn, men ingen Hvælvinger (Brøddeloft); Altertavlen indeholder tre Malerier, der vistnok ikke ere uden kunstnerisk Værd og sikkert fra den catholske Tid, hvilket sluttes deraf, at Kalken ikke er fremstillet ved Nadverens Indstiftelse, som er afbildet paa det ene Maleri.

Bisby Sogn omgivet af Annexet Heltborg i Refs Herred, Grurup, Hassing og Billerslev S. samt Limfjorden og Refs Herred. Kirken, i Sognets Midte, 3 M. s. s. v. for Thisted. Arealet, 1324 Tdr. Land, er jevnt heldende mod Øst, har stærke Leerjorder, med Rødleer i Underlaget. Hede, Mose og Eng mangle ikke. Htk. 66 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Bisby med Kirke, Præstegaard og Skole; Sønder-Hedegaard, Nørre-Hedegaard og Ambygaard. Ialt i Sognet 15 G. og 22 H., hvoraf 4 G. og 14 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 227. Det væsentlige Erhverv er Agerdyrkning. Et Farveri med 3—4 stadige Arbeidere, et lille Kalkbrænderi, hvortil Kalken hentes fra Læginds i Nørhaa Sogn.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 50de Lægd. Med Annexet Heltborg een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1167 Rd., hvortil kommer Indtægt i Capital og Afgift af noget bortsolgt og bortforpagtet Jordegods. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager, 5 Tdr. Land Eng, 8 Tdr. Land Mose og 10 Tdr. Land Hede; Htk. 6 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. $2^3/_4$ Alb.

Kirken er uden Taarn, Vaabenhuus og Sacristi, med Træloft, opført af Kampesteen, lille og simpel. Klokken hænger ved den østre Ende i et dertil opført Træstuur.

Bedsted Sogn omgivet af Annexet Grurup og Hassing S., Ove-Sø, Hvidbjerg og Ørum S. samt Refs Herred. Kirken, i Sognets Midte, $3^1/_4$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 4044 Tdr. Land, er paa Vestsiden begrændset af Aaen mellem Ove- og Flade-Sø, danner en jevn Høide og har mod Syd en betydelig Hedestrækning (Rønhede). Jordbunden er meest skarp, sand- og gruusblandet med magert Leer og lidet Muld. Htk. $220^1/_2$ Td. A. og E. og 11 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Bedsted med Kirke, Præstegaard og Skole, og Horsfeld; Hovedgaarden Tandrup, $50^1/_2$ Td. Htk. og 830 Tdr. Land, hvoraf c. 600 Tdr. Ager, 100 Tdr. Eng, 40 Tdr. Mose og 90 Tdr. Hede; 8 Tdr. Htk. Fæstegods.; Maarup Vandmølle. De ældre Landsbyer Fugelsang, Vittrup, Hunskjær og Spangbjerg ere næsten ganske udflyttede. Ialt i Sognet 52 G. og 45 H., hvoraf den allerstørste Deel ikke ligge i sluttede Byer.

Indvaanere: 719. Foruden Agerdyrkning gives intet Erhverv af nogen Betydenhed. Adskillige smaa Teglværker findes hist og her. Ogsaa sælges Tørv.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Læge-

distrikt (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 40de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Grurup een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 930 Rd. Præstegaardens Areal er c. 80 Tdr. Land; Htk. 6 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk.

Bedsted Kirke har Taarn og hvælvet Loft over Choret, paa hvilket der paa en sort Marmorsteen ere afbildede 3 Personer, som sandsynligviis ligge der begravne, nemlig Niels Lykke til Tandrup, † 1575, med Hustru Karine Gyldenstjerne, og et Barn, Mogens Lykke.

Den gamle Herregaard Tandrup nævnes allerede i det 14de Aarhundrede og er en af de første i Thy. Den ældre Hovedbygning havde Grave, men disse ere planerede og udfyldte af den nuværende Eier, der ikke fandt dem passende for den nye Hovedbygning. Denne er opført 1826—27 aldeles af ny, og bestaaer af 4 Længder, der omslutte Borggaarden. Avlsgaarden, bestaaende af 3 Længder, Forpagter- og Meieribygningerne, Kornmagazin, Materialhuse og en Vindmølle ligge adskilte fra Hovedbygningen og ere opførte af ny efter 1848 af Tandrups nuværende Eier.

Grurup Sogn, Annex til Bedsted, omgivet af dette S, Hassing og Visby S. samt Refs Herred. Kirken, i Sognets Midte, $3^1/_2$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1531 Tdr. Land, har store Hede- og Mosestrækninger, er temmelig ujevnt, især mod Syd. Boniteten er dyb og sandblandet Muld med Rødleer og Mergel i Underlaget. Htk. 88 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Grurup med Kirke (uden Taarn og Hvælving) og Skole, Gammelby, hvori Gammelbygaard, af 13 Tdr. Htk. og 248 Tdr. Land, Abildgaard, 17 Tdr. Htk. og 344 Tdr. Land; Abildgaard Vandmølle. Ialt i Sognet 14 G. og 25 H., hvoraf 2 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 295. Om Beboernes Erhverv gjælder ganske det samme, som er anført under Bedsted Sogn.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 49de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Hvidbjerg Sogn omgivet af Annexerne Ørum og Lodbjerg, Bedsted S., Ove-Sø samt Hundborg Herred og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydøstside, 3 M. s. v. for Thisted. Af Arealet, 7742 Tdr. Land, bestaae de $^5/_6$ Dele af Flyvesandsklitter, der have en Brede af henved 1 Miil. Agerjordens Bonitet er leerblandet Muld med Rødleer til Underlag. Sognet har rigelig Høbjergning og en Mængde Klitfoder i Flyvesandets Grønninger. Htk. 84 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Hvidbjerg med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Præstegaard, Istrup, hvori en Biskole, Kjallerup og Svankjær, hvori Sogneskolen; Hovedgaarden Lyngholm, 14 Tdr. Htk. og 230 Tdr. Land; Madstedgaarde, Spailsgaarde og Lomborggaard. Ialt i Sognet 23 G. og 50 H., hvoraf 14 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 465. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 42de Lægd. Sognet danner i Foreniug med Annexerne Ørum og Lodbjerg een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 506 Rd. Præstegaardens Areal er 29 Tdr. Land Ager og Eng; Htk. 3 Tdr. 6 Skp. 2 Fdk. $^1/_4$ Alb.

Paa Østgrændsen af Hvidbjerg og Ørum Sogne dannes Skjellet af den Aa mellem Ove- og Ørum-Søer, med Hensyn til hvilken dette Hvidbjerg kaldes Hvidbjerg Vestenaa til Forskjel fra Hvidbjerg paa Thyholm og Hvidbjerg paa Mors.

Den gamle Herregaard Lyngholm var allerede i det 15de Aarhundrede et af de anseeligste Godser i Thy, men er senere i Tidens Løb bleven saaledes forringet af Sandflugt, at dens Areal nu kun er en ringe Deel af hvad dej tidligere har været. Af adelige Familier, som i Fortiden have eiet Lyngholm, er Familien Kaas den, der har besiddet den længst. Mogens Kaas maatte 27de Juni 1644 flygte fra Gaarden og give alt sit Gods til Priis for de Svenskes Plyndring, da disse under Torstensens Anførsel holdt deres Rovertog gjennem hele Jylland.

Ørum Sogn, Annex til Hvidbjerg og Lodbjerg, omgivet af disse Sogne, Bedsted S. og Flade-Sø, hvis østlige Deel bærer Navn af Ørum-Sø. Kirken, paa Sognets Sydside ved Søen, $3^3/_4$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1269 Tdr. Land, er jevnt, har en muldblandet, fed og dyb Madjord, med Leer til Underlag, og er i det Hele af god Bonitet. Htk. 82 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Ørum, hvori Kirke og Skole; Hovedgaarden Ørumgaard 33 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 19 G. og 20 H., hvoraf 11 G. og 10 H. udenfor Byen; endeel af disse adspredt liggende Gaarde kaldes Hedegaardene.

Indbyggere: 322. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Ørumgaard.

I Ørum Kirke, som har Taarn, men ingen Hvælvinger, findes den Klingenbergske Familiebegravelse.

Det gamle Ørum Slot, som ofte nævnes i Middelalderens Historie, og hvis Borgplads endnu paavises ved den østre Ende af Ørum-Sø, blev i Urolighederne under Valdemar Atterdag indtaget og nedbrudt af nogle oprørske Herremænd, der dog atter maatte opbygge det, ganske som det før havde været, og forsyne det med Vaaben, Proviant og Inventarium. Lige til 1661 var Ørum et kongeligt Slot og Len med Birkeret og anden Herlighed, og Vestervig Kloster fulgte sædvanlig med det i Forlehning; saaledes forlehnedes den sidste katholske Biskop i Odense Knud Gyldenstjerne med begge 1559*). Af de gamle Documenter, der omtale Lehnsforholdet i forskjellige Perioder, indeholder Lehnsbrevet til Knud Gyldenstjerne den Bestemmelse, at han ikke maatte „forhugge Skovene til Upligt," hvilket viser, at der paa Slottets Tilliggende har været Skove, hvoraf nu ikke findes Spor. Efter Souverainetetens Indførelse blev Ørum Len forandret til et kongeligt Amt, og Gaard og Gods solgt til Conferentsraad Povel Klingenberg, hvis Familie eiede Ørum, indtil det 1738 overgik til Oberst Moldrup, som forenede det med Stamhuset Vestervig Kloster, nedbrød det gamle Ørum Slot og opbyggede den nuværende Ørumgaard. Stamhuset er forlængst substitueret med en Fideicommiscapital, og saavel Vestervig som Ørum har senere flere Gange skiftet Eiere.

Lodbjerg Sogn, efter Folketallet det mindste i Danmark, Annex til Hvidbjerg og Ørum, omgivet af disse Sogne, Flade-Sø og Vesterhavet. Kirken, paa Sognets Sydside, 4 M. s. v. for Thisted. Af Arealet, 2700 Tdr. Land, bestaae de $^3/_4$ af Flyvesandsklitter, den øvrige Deel er sandblandet. Htk. 28 Tdr. A. og E.

I Sognet: Lodbjerg Kirke (eenlig beliggende, uden Taarn og Hvælvinger), Byen Tølbøl, hvori en Biskole; Gd. Sveigaard. Ialt i Sognet 12 G. og 6 H.

---

*) Det er rimeligviis denne Forbindelse med Vestervig-Kloster, der har givet Anledning til at man urigtigt har anført, at ogsaa Ørum har været et Kloster.

Indvaanere: 101. Beboernes Erhverv er den almindelige Bondesysſel.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører deels Beboerne og deels en udenfor Sognet Boende.

Blandt alle Sognene paa Jyllands Vestkyst er Lodbjerg Sogn et af dem, der have lidt størst Ødelæggelse af Sandflugt. En heel By, Skovsted, og en gammel Herregaard, Rotbøl, hvoraf Familien Rotbøl siges at bære Navn, ere saaledes allerede langt tilbage i Tiden ødelagte. Kirken blev omtrent for halvandet hundrede Aar siden formedelst Sandflugt flyttet til sit nuværende Sted fra dens tidligere Plads længere mod Nordvest, hvor den gamle Kirkes Ruiner i lang Tid vare kjendelige; ogsaa den nuværende Kirke trues stærkt af samme Ødelæggelse. Saavel Navnet Skovsted, som forskjellige Traditioner tyde hen paa, at der i Middelalderen endog har været Skove paa flere af de Strækninger, der nu dækkes af mange Favne høie Flyvesandsbanker eller Vesterhavets Bølger. Dr. Christen Lodberg, Bistop i Ribe, var født af Bønderforældre den 31te Octbr. 1625 i dette Sogn, hvis Navn han optog og gjorde til Stammenavn for sin Familie (en af hans Sønner, Jakob Lodberg, blev Bistop i Fyen).

Refs Herred*)

Vestervig Sogn omgivet af Annexet Agger, Gjettrup, Ydby og Hurup S. samt Hasſing Herred, Flade-Sø og Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, hvorfra udgaae fire Landeveie i forskjellige Retninger, er beliggende c. 4 M. s. for Thisted. Arealet, 8297 Tdr. Land, er forskjelligartet, dog væsentlig muldleret, med guult Leer til Underlag. Overfladen er høitliggende. Høidestrækningen Hjælpensbjerg, hvortil det Sagn er knyttet, at her under gjemmes en Skat, som skal blive Danmarks Hjælp, naar det engang kommer i Nød og Fare, er for Størstedelen beliggende i dette Sogn. Htk. 536½ Td. A. og E. og 7 Tdr. Mſk.

I Sognet: Vestervig Kirke, Præstegaard, Skole, Apothek, Districtslægebolig, Thingsted for Hasſing-Refs Herreders Jurisdiction og Kro; Skolen Lindahlsminde ved Vestervig; Byerne Oxenbøl med Herredsfogedbolig, Vesterby, Thygstrup, Trankjær med Skolen Foghsminde, Handrup, Villerup, Staversbøl, Randrup med Skolen Svinthesminde, Taabel med Skole; Gramstrup (3 G.), Vester-Ulsted, Øster-Ulsted, Skaarup, Røikjær (de 4 sidstnævnte tildeels kun adspredt liggende Gaarde og Huse), Krik Ladeplads ved Limfjorden; Hovedgaardene Vestervig Overgaard, 14 Tdr. Htk. og 203 Tdr. Land, Vestervig Nedergaard, 27 Tdr.

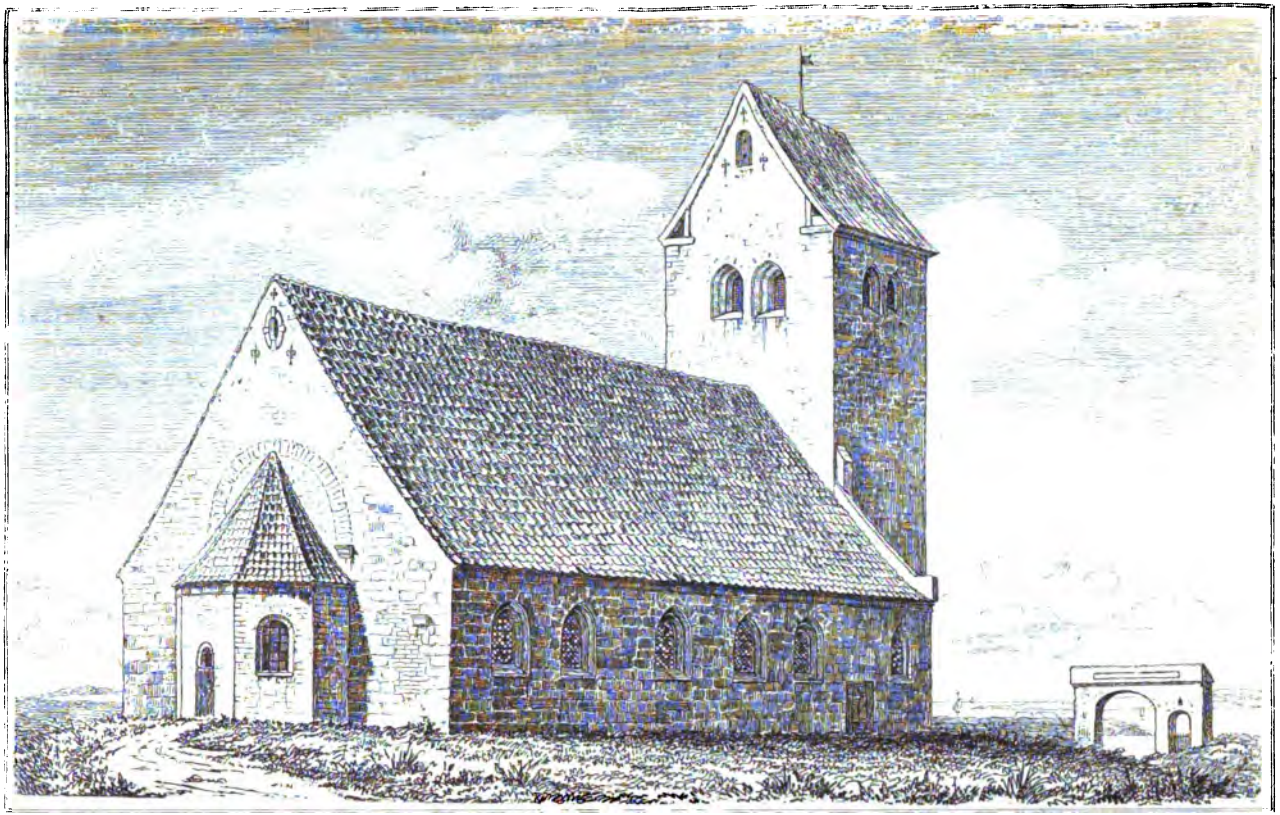
*) I Beskrivelsen af Thisted Amt af Provst Djurup gjøres den Bemærkning: „Naar man betragter dette Herred alene paa Kortet, har det en træffende Lighed med America, især naar Thyholm med Sydspidsen dreies lidt mere mod Vesten. Den nævnte Halvø bliver da Sydamerica og Bugten ved Skibstedgaard den mexicanske Havbugt."

Htk. og 269 Tdr. Land; Avlsgaardene Bobbel, 16 Tdr. Htk. og 297 Tdr. Land, Seiersbøl, 15 Tdr. Htk. og 166 Tdr. Land, Toppenberg, 10 Tdr. Htk., Nørbo, 10 Tdr. Htk., Veilegaard, 11 Tdr. Htk., Kjærgaard, 10 Tdr. Htk.; Teglgaarden, Nedre-Astrup, Over-Astrup m. fl.; Gaardhuus Vandmølle. Jalt i Sognet 116 G. og 230 H., hvoraf den større Deel ikke ligge i sluttede Byer.

Indbaanere: 1979. Foruden Agerdyrkning drive Beboerne Søfart, Fiskeri paa Fjorden; desuden findes nogle Teglbrænderier. Paa Røn Hede holdes 2 Markeder aarlig i Juni og September med Heste og Kvæg.

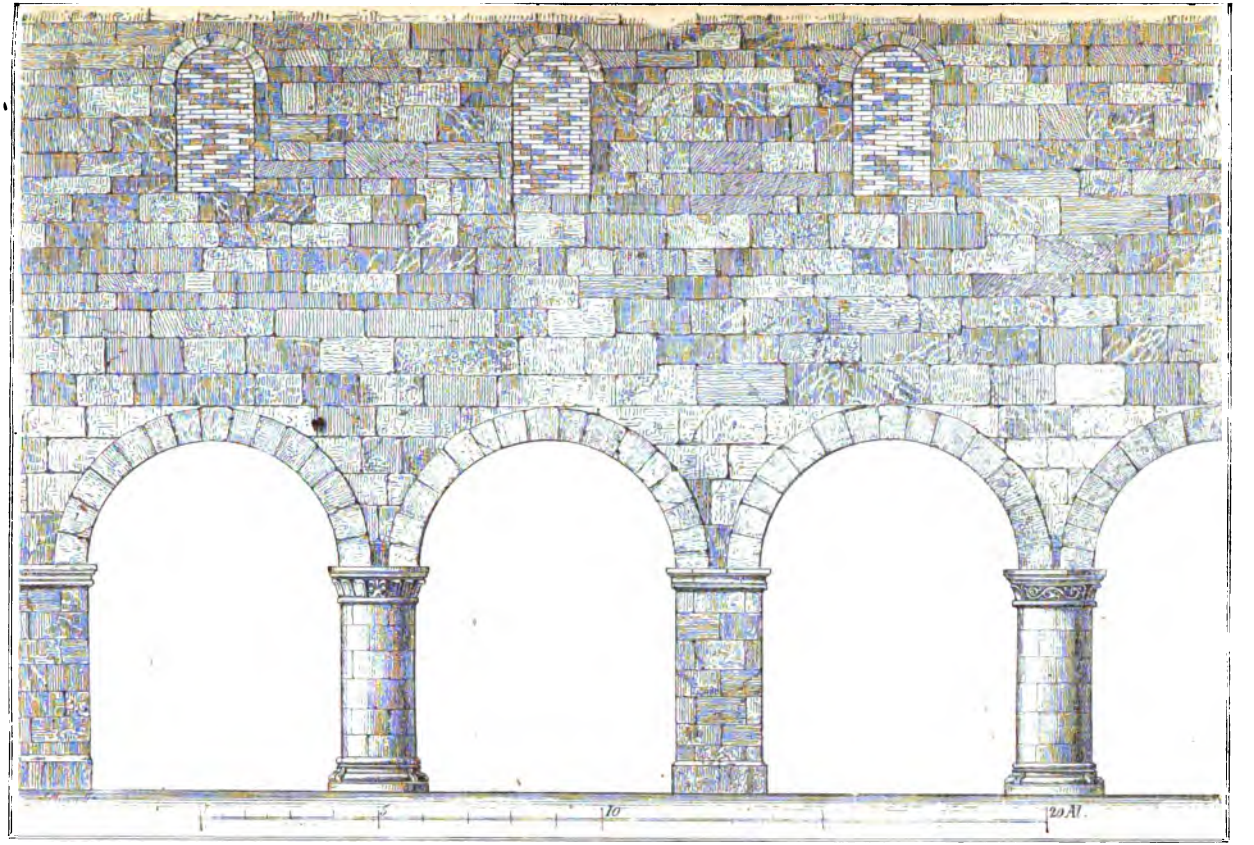
Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. I Forening med Annexet Agger Sogn een Commune. Kirken tilhører Eierne af Vestervig Nedergaard og Vestervig Overgaard i Fællesskab. Præstekaldets Reguleringssum er 1538 Rd. Præstegaardens Areal er 40 Tdr. Land; Htk. c. 7 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. Vestervig er Valgsted for Amtets 3die Vgkds.

Vestervig Kirke er gammel og meget anseelig, forhen det berømte St. Thøgers Klosters Kirke, med et høit Taarn og særdeles smukke Hvælvinger, hvilende paa 12 runde Granitpiller. Kirken er opført i det 12te Aarhundrede af Kampesteen. Den er afdeelt i 3 Gange og har 4 Raber Stole. I Hovedgangen herster Rundbue- og i Sidegangene Spidsbuestilen. Kirken er 110 Alen lang indvendig. Det forhen smukke Chor skal være borttaget strax efter Reformationen. Branden d. 30te Decbr. 1703, der fortærede Herregaarden Vestervigkloster, ødelagde ogsaa de fleste af Kirkens Antiqviteter; dog bleve Klokkerne skaanede. Altertavlen er anseelig og smuk, dog uden egentligt Kunstværd, bekostet 1740 af Oberst Moldrup. En smuk Lysekrone er foræret af Jochum Irgens's Enke 1679. I den søndre Gang øverst oppe ved Alteret ligger en Gravsteen over Ridder Niels Strangesen, som døde 1424, og hans Frue Ingeborg, † 1440. I den nordre Gang op mod Choret hviler under en stor aftegnaa Steen Peder Friis af de Friser med Skaktavlen, † 1483, og hans Frue Christine Nielsdatter, død s. A. Ved den søndre Side af Choret, i det saakaldte østre Capel, hviler Oberst Jens Moldrup til Vestervig, † 1772. I Kirken findes ogsaa en Ligsteen af Marmor over Sognepræsten Christen Poulsen Resen, † 1641, Broder til den sjællandske Bistop Hans Poulsen Resen. Ligeoversor Prædikestolen er opsat et Epitaphium over Provst og Sognepræst Mag. Peder Goiske, † 1723, og hans tvende Hustruer. Rede i Taarnet have de senere Eiere af Vestervig af Familien Moldrup deres Begravelse i det moldrupske Capel med en smuk Jerngitterdør for. Paa Kirkegaarden udenfor den nordre Kirkedør ligger en usædvanlig lang smal Steen af graa Kamp med to udhugne lange Kors paa og med latinsk Skrift rundtom den yderste Rand, som nu er udslidt og ukjendelig undtagen nogle faa Bogstaver. Efter ældgamle Sagn skal den i Kæmpeviserne besungne „liden Kirsten", Kong Valdemar 1. Søster eller naturlige Datter, som blev besvangret af Dronningens Broder, Hertug Buris, her ligge begraven tilligemed sin Elsker. Graven kaldtes endnu liden Kirstens Grav, og blev aabnet 1610 af Lehnsmand Jørgen Lunge, og befandtes da Kisten deelt i tvende Rum og Been af et Menneske i hvert af disse. Den gamle Vise om Prinds Buris og liden Kirsten samt flere Sagn ommelde, at Kong Valdemar, der, som Svend Aagesen yttrer, var „mod sin egen Slægt mere haard end han burde", i Brede over sin Søsters Fellrin, lod hende, syg, som hun var, kalde op til Dands og at han selv traadte i Dandsen med hende, samt at hun paa den forbittrede Broders Bud maatte, indtil hun opgav Aanden, „dandse og kvæde, for Gjæsterne at glæde." Prinds Buris lod han blinde og lemlæste samt hensætte paa Søborg Slot (efter Andre Tvis Kloster), og først senere, da Breden noget havde lagt sig, tillod Kongen, at den ulykkelige Fange flyttedes til Vestervig Kloster, hvor han lænkedes til Kirkemuren tæt ved den Elskedes Grav.

Vestervig Klosterkirke.

Tre Skibe, Høikirkens Binduer ere dækkede af det nuværende Tag. Hovedskib. Brede 11 Al., Sideskibene omtrent 6½ Al.

Længdesnit af Vestervig Klosterkirke.
(Parti af den ældre Deel).

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

„Kongen han lod en Lænke smedde
I Vestervigs Kloster lod han den lægge.

Derved gik Duris i elleve Aar
Hver Dag han til Kirstens Grav monne gaae.

Han maatte det hver Dag af Kongen tinge
Han maatte i Klostret begraves hos hende.

Alle sine Lande maatte han Kongen give
Førend han maatte i Klostret hvile."

De historiske Beretninger afvige dog væsentligt fra Sagnets og Kæmpevisens Fortællinger. Efter denne blev Hertug Buris, en Sønnesønsøn af Svend Estridsen og som saadan Valdemar I. Næstsødstendebarn, fængslet og grusomt lemlæstet (Burisius captus est et effossis oculis castratus. Chron. Ereci. Scr. R. D. I. pag. 1—163) paa Grund af forræderske Anslag mod Kongen og Riget. Selve Straffen synes dog at hentyde paa en anden Brøde, der staaer i Forbindelse med Sagnet.

2—300 Skridt Nordvest for Kirken findes paa den nuværende Hjælpekirkegaard Rudera af St. Thøgers Kirke, som i de catholske Tider var Sogne- eller Menighedskirke. Den skal have været en Korskirke 45 Alen lang, og Taarnet med sit Spiir var midt over Kirken opreist paa 4 Piller. Den blev nedbrudt efter Reformationen *).

Vestervig Kloster — Navnet hidrører fra Beliggenheden ved den vestre Vig af Limfjorden — var Bolig for regelbundne Chorherrer af Augustins Orden; Brødrenes Antal var 12, med en Provst i Spidsen. Det blev stiftet omtrent Aar 1110 og indviet St. Thøger, hvis Helligheds Rygte gav Anledning til Stiftelsen. Denne Helgen var en Thyringer af Fødsel, der som Missionair gik til Norge, hvor han blev Capellan hos Kong Olaf den Hellige. Efter denne Konges Død gik han 1030 til Danmark. Her tog han sin Bolig i den Egn, hvor Vestervig Kloster siden blev bygget, og opførte en liden Kirke af Rør og Grene, i hvilken han siden opgav sin Aand. Efter hans Død vorte hans Helligheds Ry, og da en Præst havde seet Lys brænde paa hans Grav, kunde der ikke være Tvivl om, at han fortjente at ophøies til en Helgens Værdighed. Hans Skrinlæggelse skete dog først Aar 1197. St. Thøger havde sit eget Skrin, hvori de Kostbarheder blev nedlagte, der skjænkedes Vestervig Kloster. At disse have været meget betydelige erfarer man af de gjentagne og store Udskrivninger, der kort før Reformationens Indførelse blevne gjorte af Kong Christian den Tredie (D. Atl. IV. S. 505—6). Det er fra denne Klostrets Forfølgelsestid, at man har det gamle af Munkene i Vestervig Kloster forfattede Distichon:

Torqvemur, trahimur, toleramus tetra, tacemus.
Tanta tamen tollet tandem tortura triumphum.

Efter Reformationen blev Vestervig Kloster et kongeligt Lehn. Blandt Lehnsmændene ere at mærke Knud Gyldenstjerne, den sidste catholske Bistop i Odense. Ved Souverainitetens Indførelse blev Lehnet forandret til et Amt, men selve Klostret med tilliggende Gods blev kort efter af Kongen solgt til Hollænderen Jochum Irgens. Han blev 1674 adlet af Kong Christian den Femte og kaldet Jochum Irgens von Vestervig. Han lod, efter Danske Atlas, de gamle Klostermure nedrive, og opføre en stjøn grundmuret Bygning, † 1678. Hans Enke forpagtede Gaarden bort til Peder Moldrup og solgte denne Gaarden efter hendes eneste Søns Gerhard Irgens's Død. Aar 1703 brændte Vestervigkloster, hvorved, som anført, Kirken ogsaa led meget, ligesom ogsaa Kloster-Archivet ved denne Leilighed gik tabt. 1731 oprettedes Gaarden til et Stamhuus for den Moldrupske Familie, der samme Aar optoges i Adelsstanden. Et af Peder Moldrup, istedetfor den afbrændte Gaard, opført Baaningshuus blev staaende til hans Død 1737, men hans Søn Oberst Jens Moldrup, hvem han alt 1731 overdrog Stamhuset, havde alt 1732 opført en prægtigere Hovedbygning af Grundmuur „100 Alen langt og 2 Etager høit foruden Kjelderen," hvilken Bygning han senere udvidede. Med Stamhuset blev

*) Jfr. om Vestervig Kirke i architectonisk Henseende en Afhandling af Prof. Hoyen i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—41 S. 96—102.

1761 forenet Drumgaard og opnaaede det derved en Størrelse af henved 1000 Tdr. Htk. Efter Bevilling af 9de Novbr. 1798 solgtes imidlertid Stamhuset og substitueredes med en Fideicommiscapital, nu kun 31,806 Rd. Vestervig Klosters Gods er nu frasolgt og selve Hovedgaardens pragtfulde Bygninger aldeles nedrevne, Jorderne ere deelte mellem tvende Parcelgaarde.

Agger Sogn, Annex til Vestervig S., omgivet mod Nord og tildeels mod Øst af dette S., fra hvilket det paa en Strækning mod Øst skilles ved Flade-Sø; mod Syd støder det til Harboøre Sogn i Ringkjøbing Amt, fra hvilket det skilles ved det saakaldte Pælebige; mod Vest danner Vesterhavet og mod Øst Limfjorden den øvrige Grændse. Sognet udgjør en smal omtrent $1^3/_4$ M. lang, fra 1000 til 3000 Alen bred Landstrimmel, der i den sydlige Deel gjennemskjæres af den Canal, der nu forener Vesterhavet med Limfjorden. Sognet har saagodtsom intet Agerland og kun paa sine Steder nogle ringe Engstrækninger ind mod Limfjorden. Kirken, nordlig i Sognet, 5 M. s. v. for Thisted. Arealet er omtrent $^1/_5$ □ M.; Htk. kun 9 Tdr.

I Sognet: Fiskerbyerne Øster-Agger med Kirke (lille, uden Hvælvinger og Taarn, Altertavlen af Fru Ingemann), 2 Kjøbmandsetablissementer, Vester-Agger med Skole, Redningsstation, Nørre- og Sønder-Aalum, alle Nord for Agger-Canalen, Røn eller Thybo-Røn med Skole, Redningsstation, syd for Canalen. Ialt i Sognet 92 Huse, alle i Byerne.

Indvaanernes Antal er 478. Beboernes Hovederhverv er Fiskeri, som drives fornemlig i Vesterhavet, men tillige ogsaa i Limfjorden og i den fiskerige Indsø Flade-Sø.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 96de Lægd. 2 Skoler. Thybo-Røn hører til Lemvig Lægedistrict. I Aggercanal er stationeret, paa et Skib, 1 Toldcontrolleur og 2 Toldassistenter. Lodsstation.

„En ublidere Jordplet end den, hvorpaa Agger Sogn ligger, findes maaskee neppe beboet. Sandklitter og Flyvesand er Alt hvad her haves. Man bygger og boer her paa Sand og det ud til det brusende Vesterhav" siger Aagaard i sin Beskrivelse over Thy (1802), og dengang var dog Agger Sogns Tilstand i alle Henseender langt gunstigere end nu. I en nyere Skildring*), som i det Efterfølgende er benyttet, yttres: „Der er næppe nogen Deel af Danmark, der har lidt saa uafbrudte og voldsomme Forandringer, som denne lille Plet. Fra frugtbart Agerland med dertil hørende Byer, en stor og udstrakt Engstrækning med fortrinligt nærende Græs langs Limfjordens stille Bredder og en beskyttende Klitrække mod det brusende Havs Bølger, er det forvandlet til en vild og øde Gruusslette næsten uden Ager og Eng, uden beskyttende Klitter, kun med Halvdelen af dens Byer og uden Udsigt til at turde haabe en bedre Fremtid. Men næppe have Naturkræfterne heller paa noget Sted virket saa uafbrudt og uhindrede for at fuldbyrde et saadant Ødelæggelsens Værk. Stormen driver Havet over sine Bredder, og vildt tumle dets Bølger sig for at sløife Alt, hvad der møder dem, Storm og Bølge arbeide uafbrudt for at bane sig Vei dybere ind i Landet, Vinden hvirvler Sandet frem for at dække og tilintetgjøre, hvad Vandet ikke kunde naae; saaledes har Naturen virket i Aarhundreder, og saaledes virker den endnu og vil stedse virke. Fremtiden er saaledes ikke lysere end Fortiden, men Beboerne see den med Rolighed imøde og elske deres lille Plet høiere end Kongen sine gyldne Sale."

Til Agger Sogn, hvis nuværende Kirke er opført i 1838, efter at den ældre Kirkes Plads er bortskyllet af Havet, hørte i sin Tid 8 Byer, nemlig foruden de

*) „Om Landtungen mellem Vesterhavet og Limfjorden fra Agger til Pælebiget (Ringkjøbing Amt) dens Fortid og Nutid" af Kammerraad Andresen i Agger, meddeelt i „Tidsskrift for populaire Fremstillinger af Naturvidenskaben" 3die Binds 5te Hefte (1856).

5 nuværende: Bollum, Nabe og Toft; Bollum, der laae lidt nord for Agger-Canal, var den første, som blev et Bytte for Havets Gridskhed, eller hvis Beboere maatte (uden at man egentlig kan angive til hvilken Tid) fortrække for ikke at falde i dets glubende Svælg; efter den fulgte den omtrent 1/4 Miil syd for Øster-Agger beliggende By Nabe, der stod indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede; Toft By, der laae syd for Canalen og nærmest denne, flyttedes først efter Gjennembruddet i 1825 og dens Beboere nedsatte sig paa Thypholm.

Haraldseid kaldtes i Oldtiden Landtungen mellem Limfjorden og Vesterhavet. Det var her at Harald Haarderaade, da han indesluttedes i Limfjorden af Svend Estridsen, fandt en Udvei ved at trække sine Skibe over Landstrimmelen. Af Saxos 11te Bog sees, at der paa Knud den Helliges Tid maa have været et Gjennembrud, og at det var denne Konges Hensigt at føre sin Flaade derigjennem til England. Flere Gange er den senere gjennembrudt, men atter igjen efter ikke lang Tids Forløb lukket af Flyvesandet. (Om Gjennembrudet 1624 see Danske Magazin IV. S. 329—332.) I nærværende Aarhundredes første Fjerdedeel, ligesom og i de nærmeste Decennier af det foregaaende Aarhundrede, var der endnu langs med Vestsiden, parallel med Havet, en smal og lav Klitrække, som beskyttede de bagved liggende Enge og Byer. Denne Klitrække bortskylledes for en stor Deel, og Havet brød sig en Aabning til Limfjorden i Stormfloden den 3die Febr. 1825. Denne Aabning udvidede sig successive saavel i Brede som i Dybde og er den nuværende Aggercanal. I Aaret 1834 passeredes den af det første Skib, senere er dens Afbenyttelse stedse tiltaget, endogsaa af Dampskibe, og i afvigte Aar, 1856, ere 826 Fartøier gaaet ud og 857 komne ind gjennem Canalen. Dens Brede har meget varieret, i 1849 1400 Alen og nu igjen kun omtrent 1000 Alen. Ogsaa Dybden af Canalen varierer ikke lidet (fra 5 til 8 Fod); i Tillæget til Danske Lods angives den for Juli 1855 at være ved Høivandstid paa Havrevlerne 8 Fod, paa Mellemgrunden 7 3/4 Fod og paa Fjordgrunden 7 1/2 Fod.

En senere Stormflod i Januar 1839, der tillige gjennembrød en mindre, senere igjen lukket Canal, raserede næsten Alt, hvad den forrige Flod havde levnet af Klitrækken, og Landtungen selv blev betydelig affladet paa en Strækning af omtrent 1 Miil, saa at der kun blev nogle gjennembrudte Stumper af Klitrækken tilbage nærmest Agger og Thyborøn, medens den mellemliggende Strækning udgjorde en aldeles nøgen Gruusflade bedækket af Smaasteen, jevnlig overstyllet ved Høivande, og derved gjennembraget af mange Kvægsandshuller*). Om der nu endog atter begynder at danne sig Klitter til Værn mod Havet, saa vilde de dog saa lidet være Værn mod en kommende Stormflod og Havets aarlige Formindskelse af Landet omkring ved Agger, at man desværre maa med den fornævnte Forfatter antage, at denne By „om hundrede Aar ikke mere existerer." Det fortjener imidlertid at bemærkes, at medens Sognets Areal aarligt formindskes, er Folkemængden i de senere Aar dog tiltaget. Den var i 1855: 478, i 1850: 457, i 1845: 446.

Hurup Sogn omgivet af Vestervig, Ydby og Heltborg S. Kirken, paa Sognets Østside, 3 1/2 M. f. s. v. for Thisted. Arealet, 2578 Tdr. Land, har en bakket og bølgeformig Overflade, idet Hjælpensbjerget strækker sig med sine lyngbegroede Høider tvers igjennem Sognet. Aashøi naaer her 304 Fod. Boniteten er stærkt leret, men tillige med god Muld og lettere, mere sandblandet jo høiere Overfladen stiger. Htk. 164 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Hurup med Kirke, Præstegaard og Skole, Ettrup og Refs; Avlsgaarden Refsbisgaard 10 1/2 Td. Htk., de mindre Gaarde Aldershvile og Lodal. Ialt i Sognet 31 G. og 56 H., hvoraf 11 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 476. Agerbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hassing-Refs Herreders Jurisdiction og Læge-

*) Kvægsand eller Kviksand kaldes saadanne Steder i Sandbund, som ere stærkt gjennemtrængte med Vand og saa blødt, at man synker i, naar man kommer paa dem. Overfladen ligner ganske den faste Bund. Man har Exempler paa, at Heste og Vogne ere heelt nedsunkne i saadant Kvægsand.

diſtrict (Veſtervig), Thiſted Amtſtuediſtrict; 3die Vgkds. Amtets 55de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand. Præſtekaldets Reguleringsſum er 747 Rd.

Byen Refs har formodentlig givet Navn til Herredet.

I Aagaards Beſtrivelſe over Thy S. 210 yttres om Aashøi: „Herfra kan man ſee Skibene ſeile i Veſterhavet og mod Sønden ſee mange Kirker i Harſyſſel og i Salling, Øſter paa ud over Mors, og Nør paa de fleſte Kirker indtil Skjoldborg.“ Dette anføres her ogſaa for at vise, at „Harſyſſel“, da det nævnte Skrift udkom i Aaret 1802, af Forfatteren antages for at være en almindelig bekjendt Benævnelſe for den nordlige Deel af Ringkjøbing Amt, ligeſom det ogſaa endnu er almindeligt i Thy, ved dette ældre Navn at betegne det ſyd for Riſſum Bredning og Otteſund liggende Land.

Heltborg Sogn, Annex til Visby i Haſſing Herred, omgivet af dette H., Hurup og Ydby S. ſamt Nees-Sund i Liimfjorden. Kirken, 3½ M. ſ. ſ. v. for Thiſted og ½ M. n. v. for Nees Færge. Arealet, 2882 Tdr. Land, er i det Hele temmelig bakket. Boniteten er muldleret med guult Leer i Underlaget, dog med betydelig Forſkjel i Muldens Dybde og Righoldighed. Htk. 245 Tdr. A. og E. og ½ Td. Mſt.

I Sognet: Byerne Heltborg med Kirke og Skole, Ginnerup, Ullerup og Kjærſtrup; Avlsgaardene Futtrup, 8 Tdr. Htk., med et betydeligt Teglværk, Øſter-Toftum, 10 Tdr. Htk., Veſter-Toftum, 9 Tdr. Htk.; Færgegaard og Kro ved Nees-Sund (Overfart til Mors); Slyngborg Vindmølle. Ialt i Sognet 49 G. og 44 H., hvoraf 18 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 624. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognet har 3 Teglværker. Byen Ginnerups Indvaanere udmærker ſig ved en her i Egnen uſædvanlig Sands for Haveanlæg og Træplantning.

Sognet hører under Haſſing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægediſtrict (Veſtervig), Thiſted Amtſtuediſtrict; 3die Vgkds. Amtets 54de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Blidſtrup paa Mors.

Heltborg Kirke har et 18 Alen høit Taarn, ſom forhen ſkal have været 15 Alen høiere, og Sacriſti, men ingen Hvælvinger; den er lys og ligger ſmukt.

Ved Ullerup findes et anſeeligt Steenkammer Lundhøi kaldet. Paa de indre Vægge findes Figurer, der af Finn-Magnuſſen ere læſte ſom Runer. (See Videnſkabernes Selſkabs Skrifter, philoſ. hiſt. Afh. VI., S. 519—28, 533—38, Tavle VII. Fig. 5 og 6, Worsaae, Danmarks Oldtidsmindesmærker S. 70.) F. M.

Boddum Sogn omgivet af Annexet Ydby og Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Nordoſtſide ved Fjorden, 4½ M. ſ. v. for Thiſted og 2½ M. n. for Otteſunds Færge. Arealet, 2166 Tdr. Land, er en høitliggende Halvø, der i Midten har ſtærke, tunge og leerrige Muldjorder med Guulleer til Underlag. De ſtore Engſtrækninger, der tidligere fandtes i Sognet, næſten 300 Tdr. Land, ere aldeles ødelagte af Overſvømmelſe. Htk. 148 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Boddum med Kirke, Præſtegaard og Skole; Hovedgaarden Boddumbisgaard, 23 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 28 G. og 50 H., hvoraf 6 G. og 17 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 375. Agerdyrkning ere Beboernes udelukkende Erhverv. Nogle af de ſtørre Gaardes Eiere have i de ſidſte Par Aar gjort en god Begyndelſe med Havecultur og dertil benyttet en Gartner, ſom opholder ſig i Paſtoratet, ligeſom i det Hele taget Sands for Havevæſen og Plantning af levende Hegn tidligere end andetſteds i SønderThy have faaet Indgang i dette Sogn, og derfra forplantet ſig navnlig til Thyholm.

Sognet hører under Hasſing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 57de Lægd. I Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører Sogneboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1646 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, hvoraf omtrent 100 Tdr. Land Ager, det Øvrige Eng, Hede og Kjær; Htk. 13 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. 1½ Alb. Til Fattige i Sognet er stiftet det Sommerske Legat paa 1000 Rd.

Boddum Sogn menes i Fortiden at have været en Ø, hvilket ogsaa Situationen synes at antyde. Kirken er uden Taarn, bygget af tilhugne Kampesteen, uanseelig og uheldigt beliggende.

Navnet Boddumbisgaard er en Forkortelse af Boddum Bispegaard. Denne Gaard tilhørte nemlig i Middelalderen de børglumske Biskopper, og antages dengang at have været befæstet med Volde og Grave. Efter Reformationen inddroges Boddumbisgaard som alt andet geistligt Gods under Kronen, der dog atter afhændede den. De adelige Familier Skeel, Thott og Rosenkrands have derefter til forskjellige Tider havt den i Eie. Den var senere en Deel af Stamhuset Todbøl (see Todbøl), men blev solgt derfra i Aaret 1800, dengang med 2 Kirketiender og 200 Tdr. Htk. Bøndergods, for 48,000 Rd. D. C.

Ydby Sogn, Annex til Boddum, omgivet af dette S., Limfjorden, Heltborg, Hurup, Vestervig, Gjettrup og Helligsø S. samt Skibsted-Fjord. Kirken, i Sognets Midte, 4½ M. s. s. v. for Thisted. Arealet, 4917 Tdr. Land, har bethydelige Ujevnheder, idet høie Bakker og dybe Dale afvexle med hverandre, især langs Vestsiden, hvorimod et Strøg midt i Sognet har lave og flade Marker. Jorderne have en høist forskjelligartet Bonitet, hvori dog Leret er fremherskende, saavel i Overfladen som i Underlaget. Htk. 336 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Ydby med Kirke, Tvolm med Skole og Kro, Sindrup, Flarup, Dover med Skole, Seierskilde (3 G.), Holmegaarde (3 G.); Ladepladsen Doverodde; Avlsgaardene Skibstedgaard, 12½ Td. Htk. og 151 Tdr. Land, Dover-Østergaard, 17 Tdr. Htk. og 221 Tdr. Land, Refstorpgaard. Ialt i Sognet 65 G. og 104 H., hvoraf 16 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 893. Om Beboernes Erhverv gjælder det samme, som foran er anført under Hovedsognet. Fra Doverodde drives en ikke ubetydelig Handelsomsætning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 53de Lægd. Kirken tilhører 2 Gaardeiere i Sognet.

Ydby Kirke brændte 1712 og blev gjenopbygget det næste Aar af Kampesteen, Taarnet af Muursteen.

De antiqvariske Mærkværdigheder, den gamle Kirke muligen har havt, ere tilintetgjorte ved Ildebrand. Paa Kirkegaarden vest for Kirken findes en stor firkantet Forhøining, som antages at være fælles Gravsted for en Mængde Mennesker, døde af Pest eller faldne i et Slag. I Danske Atlas siges, at Østen for Byen Flarup staaer opreist en Runesteen af 2 Alens Høide, som har fire fladagtige Sider, med Skrift paa de 3 Sider, men intet paa den fjerde. Den menes at være flyttet fra en Høi ved Ravn Hellehøi, beliggende vest for Ydby.

Helligsø Sogn omgivet af Annexet Gjettrup, Lyngs S. paa Thyholm og Limfjorden. Kirken, paa Sognets Vestside mod Stranden, 5 M. s. v. for Thisted og 2¼ M. n. v. for Ottesunds Færge. Arealet, 1187 Tdr. Land, har Thylands stærkeste og tungeste Leerjorder, høitliggende og bølgeformige med dybe Dale for Vesten og Østen. Htk. 92 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Helligsø med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Præstegaard og Skole, en Gaard paa 13 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 22 G. og 26 H., hvoraf 5 G. og 18 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 254. Agerdyrkning er det vigtigste og saa godt som eneste Erhverv for Sognets Beboere.

Sognet hører under Hasſing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 59de Lægd. I Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 640 Rd. Præstegaardens Areal er mellem 40 og 50 Tdr. Land; Htk. 5 Tdr.

Gjettrup Sogn, Annex til Helligsø, omgivet af dette S., Ydby og Vestervig S. samt Liimfjorden. Kirken $4^1/_2$ M. s. v. for Thisted. Arealet, 1947 Tdr. Land, er jevnt, tildeels lavtliggende, af stærk leret Bonitet. Htk. 122 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Gjettrup med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole, Gundtoft med Møllen Thaliasminde og Kobberø; Kobberøgaard. Ialt i Sognet 31 G. og 47 H., hvoraf 9 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 396. Foruden Agerdyrkning haves saa godt som intet Erhverv med Undtagelse af ubetydeligt Fiskeri af Aal og Flynder.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 56de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Gjettrup Kirke tjener de Søfarende i Vesterhavet og paa Liimfjorden til Mærke.

Hvidbjerg Sogn omgivet af Annexet Lyngs, Sønbjerg og Ødby S. samt Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. for Ottesunds Færge og $3^1/_2$ M. n. o. for Lemvig. Arealet, 6472 Tdr. Land, er i det Hele fladt, kun mod Øst findes større Bakker og betydelige Dale. Boniteten er leret, deels fed med frugtbar Muld, deels mager, død og tung, med Sand og Gruus i Underlaget. Htk. 510 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hvidbjerg med Kirke, Præstegaard og Skole, Semb, Barslev med Skole, Kallerup, Flaulev med Kro, Helligkilde med Skole, og Egebjerg; Hovedgaarden Hindsels, 21 Tdr. Htk. og 462 Tdr. Land; Avlsgaarden Helligkildegaard, 19 Tdr. Htk., og Borggaard. Ialt i Sognet 117 G. og 160 H., hvoraf 52 G. og 92 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1512. Jordbrug og libet Fiskeri ere Erhvervsgrene for Beboerne.

Sognet hører til Hasſing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 60de Lægd. I Forening med Annexet Lyngs een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1408 Rd.

Hvidbjerg Kirke er en stor og anseelig hvælvet Korskirke, tækket med Bly, med et 34 Alen høit og bredt Taarn, hvori hænger en udmærket stor Klokke. Den anses for en af de ældste i Landet og er bleven historisk mærkelig ved det Mord, som her blev udøvet Julenat 1210 paa den børglumske Biskop Oluf Glob og hans Følge af Bispens Slægtning, den fordrevne Adelsmand Jens Glob. Da dennes Fader var død, medens han selv opholdt sig i Udlandet, yppede Bispen Strid med Enken,

banlyste hende, da hun ikke godvillig vilde afstaae ham sine Eiendomme, og udvirkede tilsidst en pavelig Stævning over hende, saa at hun, efter i flere Aar at have drevet sin Jord ene med en Piges Hjælp, maatte begive sig alene med denne, da Alle styede den Banfatte, paa Reisen til Rom. Underveis mødte hun, fortæller Krøniken, sin Søn, som paatog sig Reisen for hende, fik Bannet hævet, og ilede da til Jylland for at tage Hevn over Voldsmanden. Da han hørte, at Biſpen var i Thy paa Viſitats og skulde overnatte i Hvidbjerg Kirke, sendte han Bud til sin Svoger, Oluf Hase i Salling, og bad ham møde sig der med sine Mænd. Oluf Hase svømmede med Livsfare over Otteſund, miſtede ti af sine Ryttere og kom til Kirken ved Midnatstide. Her mødte Jens Glob ham og berettede, at han nu var forligt med Biſpen, hvorover Oluf blev saa forbittret, at han angreb Svogeren og vilde have dræbt ham; men denne bad ham gaae indenfor i Kirken, hvor han da fandt Biſpen og de Geiſtlige i hans Følge liggende sønderhuggede paa Kirkegulvet. For denne Gjernings Skyld blev Hvidbjerg Kirke sat i Ban og lukket, og Gudstjeneſten blev imidlertid holdt i et Capel, hvoraf der har været Spor endnu i den senere Tid.*)

Hovedgaarden Hindſels tilhørte i Catholicismens Tid de børglumſke Biſper. Efter Reformationen blev den bortforlehnet og kom senere i forſkjellige adelige Familiers Eie. I et Par af de gamle Lehnsbreve paalægges det Lehnsmanden at frede Jagten og ikke forbugge Skovene, hvilket viſer, at der ogsaa i disse Egne har været Skov, hvoraf nu ikke findes Spor. Paa en til Gaarden hørende ubeboet Holm i Liimfjorden samles en stor Mængde Terneæg.

Lyngs Sogn, Annex til Hvidbjerg, omgivet af dette Sogn, Skibſted-Fjord samt Niſſum-Bredning og Helligsø S. paa den korte Strækning, hvor Dravet forener Thyholm med det øvrige Land. Kirken, paa Sognets Nordside, $1^1/_2$ M. n. n. v. for Otteſund Færge og følgelig 4 M. n. o. for Lemvig ad Landeveien og Færgen. Arealet, 1990 Tdr. Land, har stærke, men lave, tunge og kolde Leerjorder. Dravet eller Veile-Dravet hører for den støtre Deel til Lyngs Sogn. Denne næsten 1 Miil lange Landstrimmel hæver sig kun ubetydeligt over Fjorden, beſtaaer alene af Smaasteen og Gruus, bedækket med en tynd Jordſtorpe og sparsomt bevoxet med Lyng. Tvers over den gaaer en langagtig iſoleret Bakke kaldet Thybjerg. Htk. 139 Tdr. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne Lyngs med Kirke (uden Hvælvinger og Taarn) og Skole, Torp og Jeſtrup. Ialt i Sognet 40 G. og 42 H., hvoraf 12 G. og 35 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 411. Jordbrug er Hovederhvervet. Lidet Fiſkeri drives ogsaa.

Sognet hører til de samme Adminiſtrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 62de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Søndbjerg Sogn omgivet af Annexet Odby og Hvidbjerg S. samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $^3/_4$ M. n. o. for Otteſunds Færge og $3^1/_4$ M. n. o. for Lemvig. Arealet, 1574 Tdr. Land, er bakket mod Syd og Øſt, har lettere, sandblandede Jorder med afvexlende Leer og Sand i Underlaget. Htk. 137 Tdr A. og E.

I Sognet: Byerne Søndbjerg, hvori Kirken (med Taarn, kun hvælvet i Choret), Præſtegaard og Apothek, og Hellerød; mellem

*) Iſr. „Biſkoppens Drab" af T. Becker i „Folkekalender for Danmark, 1852" S. 115—21. I „Nyttige og fornøielige Jydſke Efterretninger" for Aar 1770 Nr. 4 findes en Beſkrivelse over Hvidbjerg Kirke.

Byerne Skolen. Ialt i Sognet 38 G. og 62 H., hvoraf 9 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 499. Foruden Agerdyrkning drives noget Fiskeri især af Flynder og Aal. I Søndbjerg Sogn begynder man at inddige Markerne med Hegn, hvori plantes Piil, hvilket giver Egnen der et meget venligt Udseende.

Sognet hører under Hasing-Refs Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Vestervig), Thisted Amtstuedistrict; 3die Vgkds. Amtets 63de Lægd. I Forening med Annexet Odby een Commune. Kirken tilhører Beboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1519 Rd. Præstegaardens Areal er 36 Tdr. Land Ager og Eng og 10 Tdr. Land Hede; Htk. 4 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. $2^1/_4$ Alb. For Pastoratet er af afdøde Sognepræst Niels Vilse stiftet en „Nød- og Hjælpekasse" med en Capital af 750 Rd.

Paa Sognets Nordvestgrændse ved Hvidbjerg Sogn ligge de bekjendte thypholmske Hvidleersgrave, hvorfra i mange Aar er hentet et fortræffeligt Gjødningsmiddel (Hvidleer, en Art stærk Kalkmergel), der har havt en særdeles heldbringende Indflydelse paa den thypholmske Agerdyrkning, da Hvidleret, spredt som Gjødning i et tyndt Lag over Jordsmonnet, i høi Grad befordrer dettes Frugtbarhed. Hvidleret bruges ogsaa til Kalk. Det fandtes først i Aaret 1734; dets heldbringende Indflydelse paa Agerdyrkningen blev snart bekjendt, og det blev følgelig benyttet som Gjødningsmiddel mange Aar, førend Mergelens Brug var bleven almindelig bekjendt. De fleste og ældste Hvidleersgrave ligge dog i Hvidbjerg Sogn paa Thypholms høieste Landryg.

Odby Sogn, Annex til Søndbjerg, omgivet af dette S. og Hvidbjerg S. samt Liimfjorden med Ottesund. Kirken, i Sognets Midte, $^1/_2$ M. n. for Ottesunds-Færge og 3 M. ø. for Lemvig. Arealet, 2240 Tdr. Land, har mod Syd temmelig høie, muldlerede Jorder, mod Nord derimod lavere, tunge og kolde Leerjorder. Det til Amtets sydlige Spidse ved Ottesund løbende $^1/_4$ M. lange Drav, Sunddravet, bestaaer af Steen og Gruus og er tildeels uskikket til Dyrkning. Htk. 158 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Odby, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, Seerup, Uglev og Bjørndal. Ialt i Sognet 40 G. og 45 H., hvoraf 3 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 483. Foruden Agerdyrkning er Fiskeriet ikke ubetydeligt især af Flynder og Aal. Flynderne sælges til Sognenes Beboere eller til de fremmede smaa Scilere, som idelig ere tilstede for at opkjøbe dem og bringe dem til Kjøbstæderne. Aalene saltes og sælges til Aalehandlerne, som røge dem og føre dem tilvogns især til Horsens, Veile og Skanderborg.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 61de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Ottesund, som adskiller Thypholms sydligste Pynt, Sunddravet, fra den lige overfor liggende Griseaa-Odde i Harsyssel, er $^1/_8$ M. bredt og undertiden, især om Vinteren og ved Høivande, farligt at passere. Det angives efter en Tradition at have sit Navn af Keiser Otto, som i sin Krig med Harald Blaatand skal være trængt frem hertil og efter Sagnet kastede sin Landse i Vandet, da han ikke kunde komme videre. Rimeligere har Sundet dog, ligesom Byen og Sognet, Navn af de paa begge Sider fremspringende Odder, og burde derfor vel snarere skrives Oddesund eller Odsund (som Odby). Færgegaarden yderst paa Sunddravets Spids er oftere bleven ødelagt af Oversvømmelse.

Jeginds Sogn, for Tiden Annex til Søndbjerg og Odby, bestaaer af en Ø, $^3/_4$ M. lang og $^1/_2$ M. bred, beliggende Øst for Thyholm, hvorfra den skilles ved et smalt Stræde. Kirken, paa Øens Sydvestside, 1 M. n. o. for Ottesund og $3^1/_2$ M. n. o. for Lemvig. Arealet, 1401 Tdr. Land, har jevne, muldsandede Jorder, temmelig frugtbare, men meget udsatte for Oversvømmelse. Htk. 83 Tdr. A. og E.

I Sognet: **Kirken**, sydvestlig paa Landet (uden Taarn og Hvælvinger) og Præstegaard; Skolen omtrent midt paa Øen; Byerne **Ydby** og **Nørby**; forøvrigt adspredt liggende Gaarde og Huse. Talt i Sognet 28 G. og 49 H., hvoraf 20 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 371. Foruden Agerdyrkning drives noget Fiskeri, om hvilket gjælder hvad foran er anført under Søndbjerg og Odby Sogne. Øens Indvaanere eie et Par Fartøier med Dæk, som seile paa Fjordens Kjøbstæder.

Jeginds hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 80de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 2de af Sognets Beboere.

Indtil 1827 dannede Jeginds et særskilt Pastorat, men blev da annecteret Søndbjerg og Odby. Ifølge Kgl. Resol. af 18de November 1842 vil dette Pastorat dog ved indtrædende Vacance atter blive deelt saaledes, at Jeginds igjen faaer sin egen Præst. At der tilforn har været megen Skov paa Øen, derom vidne mange af Stedernes Navne (Sønderskov, Søndertoftskov, Nørretoftskov, Nørskov). Det er heller ingen urimelig Formodning, at Øens Navn har sin Oprindelse af Egeskov. Det nævnes som en Mærkelighed, at man paa Jeginds kan høre tre Stifters Kirkeklokker ringe.

Mors,

den største Ø i Limfjorden, $6^1/_2$ □ Miil stor, med en Længde fra Feggeklit mod Nord til Hesterodde mod Syd af c. 5 M. og en Brede af indtil $2^1/_2$ M. Øen adskilles mod Nord ved Feggesund fra Vesterhan Herred, mod Nordvest og Vest ved Vilsund og Næssund fra Thy og mod Sydost ved Sallingsund fra Salling*). Mors er temmelig høitliggende, i Regelen med høie steile Brinker ud mod Limfjorden; men da dens Overflade løber i en langstrakt Bølgegang, er den for største Delen jevn og kun paa enkelte Steder bakket, dette især mod de nordlige og sydlige Grændser. Blandt de høiere Puncter i Landets nordlige Deel mærkes Salgierhøi, 282 Fod, og Feggeklit paa Nord-

*) Disse 4 Sunde nævnes fra gammel Tid som Landets Grændser. Det hedder saaledes i et Document af 1435 om Levering af Korn, at det skulde ydes „inden fire Sunde i Morse."

spidsen kun 48 Fod høi, men brat nedgaaende mod Fjorden. I den sydlige Deel naaer Malhøi 210 Fod. Den største Deel af Øen indeholder et frugtbart, fortmuldet Jordsmon, meer eller mindre blandet med Leer. Dette sidste findes dog mere i Jordblandingen i Landets nordlige Deel end i den sydlige Deel, der paa flere Steder har sandede Jorder. Kalkunderlaget træder især i Midten af Landet meget nær frem til Overfladen, og her findes flere mindre Kalkbrud. En skiferagtig hvid Leerdannelse, Moleer, er characteristisk for den nordlige Deel af Øen. Thisted Amts eneste Skov, der angives til 40 Tdr. Land, findes i Øens sydlige Deel. Betydelige Indsøer har Øen ikke. Det største Vandløb er Dragstrup-Aa, der paa en Strækning gjør Grændsen mellem Øens to Herreder og falder i Dragstrup Vig, som fra Vest skyder sig ind i Landet.

Mors danner i geistlig Henseende et Provsti. I jurisdictionel Henseende er Jegindø under Refs Herred forenet med Morsø til een Jurisdiction. Øen har een Kjøbstad, Nykjøbing, og 2 Herreder:

Nørre-Herred, $2^2/_8$ □ M.; Htk. 1873 Tdr. A. og E. og 9 Tdr. Mlk.; Indvaanere 6103.

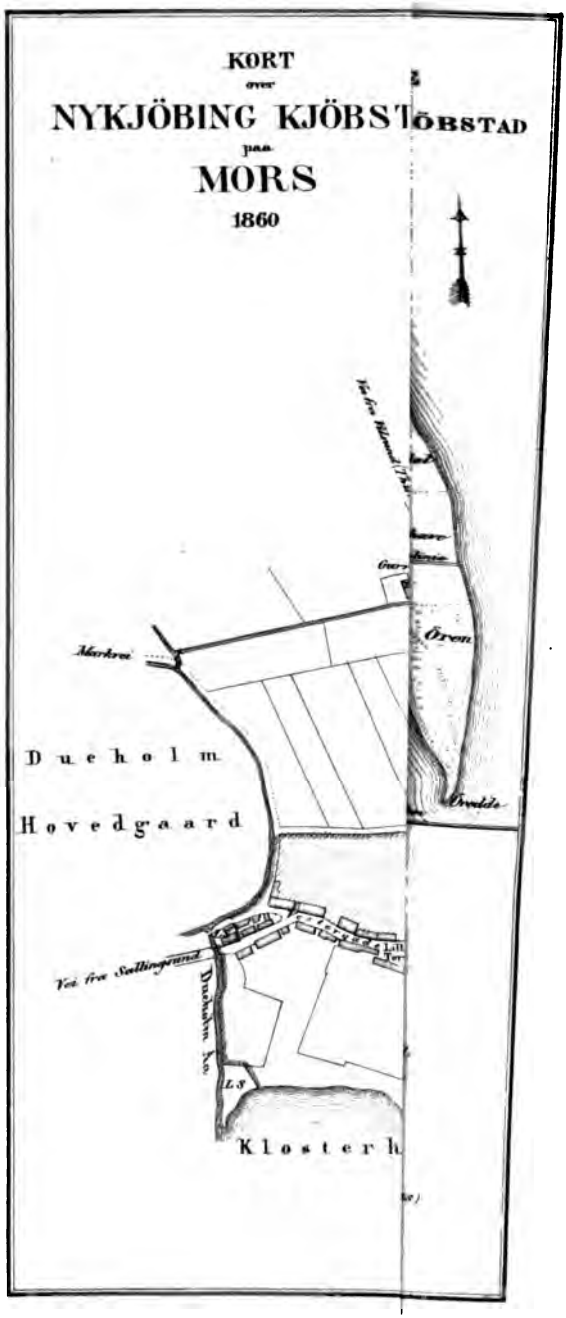
Sønder-Herred, $3^5/_6$ □ M.; Htk. 2214 Tdr. A. og E. og 39 Tdr. Mlk.; Indvaanere 6848 og med Kjøbstaden Nykjøbing 8594.

Undersøgelser af Jordbundens Beskaffenhed have ladet opstaae den Mening, at Mors har i Oldtiden bestaaet af flere Øer*). Dette har dog været længe førend den historiske Tid. Adam af Bremen nævner Morse som en Ø. I den ældste Historie er Mors bekjendt ved den Fred, som der blev sluttet mellem Keiser Otto og Kong Harald Blaatand, og hvorved denne sidste blev nødt til at antage Christendommen. Aar 1340, da de holsteenske Grever vare Herskere i Jylland, var Øen pantsat til en Rantzow. Som alt ved Thy anført, deeltoge Morsingerne i Opstanden mod Christopher af Baiern Aar 1441. I „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed" af Arent Berntsen (1656, altsaa før Souverainitetens Indførelse) berettes om Mors: „Dette Land, saavidt den geistlige Jurisdiction anlanger, følger Vendelbo Stift, men al verdslig og Herreds Tingenes Høihed og Herlighed henhører under Halds Slots Lehn, som er i Ommersysel i Viborg Stift, alligevel at samme Land tvende smaa egne Lehne haver, nemlig Dueholms Kloster og Lundsgaard (Herregaarden Lund)." Efter Souverainitetens Indførelse blev Øen et eget Amt, Dueholm Amt, der var forenet med Ørum og Vestervig Amter under een Amtmand, indtil disse 3de Amter ved Frd. af 21de Juni 1791 bleve henlagte under Thisted Amt.

*) See Provst Schades Beskrivelse af Mors (1811) S. 71 ff., Provst Djurups Beskrivelse af Thisted Amt S. 67 ff.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

KORT
over
NYKJÖBING KJÖBSTAD
paa
MORS
1860
Markvei
Duehelm
Hovedgaard
Veien fra Sallingsund
Duehelm ho.
Klosterh

Nykjøbing,

Kjøbstad, i Mors Nørre-Herred, ad Landeveien 4 M. fra Thisted og 4¼ M. fra Skive, er beliggende ved en liden Bugt, der dannes af den flade Ør-Odde og den høie Refs Hammer. Den er bygget paa et fladt Terrain, som for en Deel bestaaer af opfyldt Kjær og Engbund. Den midterste Deel, hvis Grund i Oldtiden var en Holm, har en noget høiere Beliggenhed. Et lille Aaløb gjennemstrømmer Byens nordlige Deel*). Nord for Byen ligger et Lystanlæg.

Nykjøbing, der har sin største Udstrækning fra Øst til Vest og hvis Areal kan anslaaes til c. 500,000 □ Alen, deri indbefattet det store Antal Privathaver, der ligge inde i Byen, har 11 Gader og (i 1855) 223 brandforsikkrede Grundeiendomme (i 1837: 164; i 1811: 116), hvoraf 210 i den egentlige By. Bygningernes Brandassurancesum var i 1855 c. 420,000 Rd. (i 1845: 154,310 Rd.)

Nykjøbing Kjøbstad-Commune er forenet med et Landdistrict, som bestaaer af Hovedgaarden Dueholm af 37 Tdr. Htk. og 546 Tdr. Land, Dueholm Vindmølle og Rolstrupgaard, 17 Tdr. Htk., samt nogle Huse. Htk. ialt 59 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mst. Indbyggere 150. Landdistrictet har Communalvæsen og navnlig Skole- og Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden, har intet særskilt Sogneforstanderskab eller anden Besthyrelse, og er heller ikke særskilt repræsenteret i Kjøbstadens Communalbesthyrelse.

Nykjøbing By har 58½ Td. Htk. Kjøbstadjord med et Areal af 762 Tdr. Land. Jorderne ere ikke udskiftede.

Blandt Byens offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, i den katholske Tid helliget St. Clemens, beliggende tæt ved Byens Torv og paa den høie Grund, som i Oldtiden har været en Holm, har en 65½ Alen lang Hovedbygning, der tillige indbefatter Choret, samt paa den nordre Side fire sammenhængende Udbygninger, hvis fremstaaende takkede Gavle give Kirken, fra denne Side betragtet, nogen Anseelighed. Den østre af disse Udbygninger er Sacristi, den vestre Indgang til Kirken, og de to midterste tjene til at forstørre Kirkens indvendige Rum. Taarn uden Spiir. Ny Altertavle stiftet af Kongens Gemalinde, Grevinde Danner. Da Kirken og især Taarnet tog Skade i Byens Brand 1715, blev til dens Opbyggelse givet 1 Rd. D. C. af hver Kirke i Danmark. 1748 afbrændte atter Taarnet, men blev ved Collecter og Kirkernes Hjælp i de 4 jydske Stifter samt Tilskud fra Borgerne atter opbygget 1750.

Hellig-Geistes Huus, et Hospital med 12 Senge, stiftet i Kong Christopher af Bayerns Tid af Byens egne Borgere. Dets Indtægter af Tiender beløbe 241 Tdr. Byg. Desuden har det en Capital af c. 10,000 Rd. og nogle smaa Jordstykker.

Det Klingenbergske Hospital, stiftet 1708 af Conferentsraad

*) Naar det i Danske Atlas (V. S. 554) og flere senere Skrifter er anført, at Byen ligger under en høi Bakke, som indeholder Kalksteen, da beroer dette paa en Vildfarelse.

Poul von Klingenberg til Høiriis for 4 Fattige. Det eier Kongetiende af 4 Sogne paa Mors.

Thing- og Arresthuus fælles for Byen og begge Morss Herreder.

Skolebygningen, ny opført i 1855.

Fattighusene, 4 i Tallet.

Indvaanere i Kjøbstaden i 1855: 1746 (854 af Mdkj. og 892 af Kvkj.); i 1850: 1398; i 1845: 1259; i 1801: 651; i 1769: 556. Desuden i 1855, som foranført, i Landdistrictet 150.

Indvaanernes Hovederhverv er Handel og Haandværksdrift, hvorhos Jordbrug er en væsentlig Erhvervsgreen for Flere.

Den samlede Indførsel fra Udlandet af de vigtigste fremmede Varer var i 1856: Salt 632 Tdr., Bomuldsgarn 27,772 Pund, Bomuldsmanufacturvarer 13,971 Pd, Uldmanufacturvarer 11,094 Pd., Silkemanufacturvarer 472 Pd., Linnedmanufacturvarer 15,240 Pd., Trælast 169,123 Cbfd. (i 1850: 78,963 Cbfd., i 1845: 45,112 Cbf.), Steenkul 9845 Tdr., Jern 36,476 Pd. (desuden 244,800 Pd. Ruejern).

Af Kornvarer var den samlede Udførsel i 1856: 62,240 Tdr. (hvoraf til Udlandet 46,007 Tdr.), medens Udførselen i 1855 var betydelig større, nemlig 100,157 Tdr.

Skibsfarten var i 1856: i indenlandsk Fart, indgaaet 80 Fartøier af 1905¾ Læsters Drægtighed med 448½ Læsters Bestuvning, udgaaet 57 Fartøier af 1038½ Læsters Drægtighed med 479¼ Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart: indgaaet 201 Fartøier af 2653¼ Læsters Drægtighed med 2056¾ Læsters Bestuvning, udgaaet 218 Fartøier af 3193¾ Læsters Drægtighed med 1363¾ Læsters Bestuvning.

Told- og Skibsfartsafgifterne have i 1856 udgjort 30,671 Rd.

Ved Toldstedet var den 1ste Januar 1857 hjemmehørende 34 Fartøier af 630¾ Læsters Drægtighed. (I 1841 kun 10 Fartøier paa 121 Clst.) Kjøbmændenes Antal var i 1856: 27, i 1840: 16, i 1811: 9, i 1767: 16.

Af industrielle Anlæg mærkes: et Bogtrykkeri, hvorfra en Avis udgives, en Stampemølle, der drives med Dampkraft, et Jernstøberi, to Teglværker, et Dampbrænderi, to Ølbryggerier, en Cicoriefarik og et Uldspinderi.

Af Kjøbstadjorderne bruge blandt Byens Indvaanere 8 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 16 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 65 et Beløb af under 1 Td. Htk.

Af Markeder holdes aarlig 5 i Nykjøbing, nemlig 1 i Februar, 1 i Juni, 1 i Juli og 2 i October.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt derhos Herredsfoged og Herredsskriver i Morsø Nørre- og Sønder-Herreder. 6 Borgerrepræsentanter.

Byen eier, foruden Skolebygningen og Fattighusene samt Anpart i Thing- og Arresthuset, 84 Tdr. Land, Byvangen, samt det fornævnte Lystanlæg, 6½ Td. Ld. stort, anlagt for omtrent 40 Aar siden. Fattigvæsenet har 4½ Td. Land og Skolevæsenet 1 Td. Land. Sidstnævnte

har en Gjæld paa 9707 Rd. (i 1855), deraf 8000 Rd. i Anledning af den nye Skolebygning.

Byens Udgifter vare i 1854: 5235 Rd. (i 1839: 2097 Rd.) Paa Grund, Næring og Leilighed blev lignet 3787 Rd., det Øvrige blev udredet af særegne Indtægter, fornemlig Jordleie af Byens Jorder. Udgifterne ere senere noget forøgede, navnlig til Afdrag paa Skolevæsenets Gjæld i Anledning af den nye Skolebygning.

Communens Skoler bestaae af en Betalingsskole med 2 Lærere og en Friskole ligeledes med 2 Lærere.

Byen har et Brand- og Politicorps.

Havnen, anlagt ifølge Bevilling af 29de Marts 1788 af 3 Kjøbmænd, Brødrene Qvistgaard og Jepsen, er et med Bulværker omgivet Bassin, 162 Alen langt og 88 Alen bredt. Den vedligeholdes til en Dybde af 6—8 Fod. Havnen, der senere er tilkjøbt Byen, havde 11te Juni 1855 en Gjæld af 5610 Rd. Dens Indtægter vare i 1850: 1971 Rd., i 1851: 2303 Rd., i 1852: 2174 Rd., i 1853: 2835 Rd., i 1854: 3410 Rd.

I geistlig Henseende danner Nykjøbing, hvortil som foranført hører et lidet Landdistrict, tilligemed Annexerne Lodderup og Elsø eet Pastorat. Foruden Sognepræsten er ansat en residerende Capellan. Reguleringssummerne for disse tvende Embeder ere resp. 1390 Rd. og 523 Rd.

Byen hører til Thisted Amtstuedistrict (Amtsforvalteren er forpligtet til at komme til Nykjøbing 2 Gange om Aaret for at modtage Skatterne for Øen) og Nykjøbing Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 97de Lægd. Valgsted for Amtets 4de Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter, en Toldcontrolleur og 2 Toldassistenter. En Postmester har tillige Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

Byens Overformynderimidler udgjorde d. 1ste Januar 1854: 42,132 Rd. (1ste Januar 1845: 9773 Rd.)

I Byens Sparekasse, oprettet 1852, indestod ved Udgangen af 1854 omtrent 30,000 Rd., som i 1855 steg til mere end det dobbelte.

Nykjøbing hører, som Navnet viser, ikke til de ældste Kjøbstæder i Danmark. Den antages i D. Atl. at være anlagt i Slutningen af det 14de Aarhundrede under Dronning Margrete, men nævnes dog allerede som Kjøbstad 1299 under Striden mellem Erik Menved og Jens Grand (Suhms Danm. Hist. XI. S. 339). Nykjøbing synes at skylde det hosliggende Dueholm Kloster sin Oprindelse. Beliggenheden ved den lille Bugt, som danner Byens gode Havn, har vistnok ogsaa bidraget til dens Anlæggelse. Tidligere laae her 3 Landsbyer, Vettel, Benner og Rolstrup, for hvilke Nykjøbing Kirke, St. Clemens-Kirke, som altsaa maa være gammel, har været Sognekirke. Foruden denne Kirke havde Nykjøbing ogsaa i den katholske Tid en mindre Kirke eller et Capel, kaldet „Helligaands-Capel" eller „Helliggeisthuus-Kirke" (ogsaa „Hellig-Trefoldigheds Capel"), bygget med pavelig Tilladelse af Prior og Convent i Dueholm-Kloster i Midten af det 15de Aarhundrede; det stod i Forbindelse med et Hospital eller „Helligaands-Huus," angaaende hvilken Stiftelse Nykjøbings Borgere under Kong Frederik I. havde en Strid med Brødrene i bemeldte Kloster; efter Reformationen skjenkede Kong Christian III. 1546 Borgerne denne Kirke til Raadhuus. Nykjøbing har været hjemsøgt af 3 betydelige Ildebrande: i Sommeren 1560, da næsten hele Byen brændte, hvorved

dens gamle Privilegie-Breve gik tabte, den anden d. 20de Octbr. 1715 og den sidste d. 24de August 1748.

Indbyggernes Antal, som ved dette Aarhundredes Begyndelse kun beløb sig til 650, befandtes ved sidste Folketælling forøget med 1100. Hvad der har været til Skade for Nibe og Løgstør ved Sildefiskeriets Aftagen, nemlig Aggercanalens Aabning, har været til stor Fordeel for Nykjøbing og Thisted ved den stærkt tiltagende Handel og Skibsfart.

Hovedgaarden Dueholm-Kloster, beliggende lige udenfor Nykjøbing paa Byens vestlige Side, var i den katholske Tid et Johanniter-Kloster, som første Gang nævnes i Midten af det 14de Aarhundrede, og var helliget baade Johannes den Døber og Marie Magdalene, hvorfor det snart benævnes efter den ene, snart efter den anden af disse Helgener. Da Klosteret ved Reformationen 1536 hjemfaldt til Kongen og Kronen, blev det paa sædvanlig Viis en verdslig Forlehning under Navnet Dueholms-Lehn. Den første af de kongelige Lehnsmænd her var Niels Lange, der 1539 fik Dueholm-Kloster i Forlehning og Pant for 1000 Daler, som han havde forstrakt Kongen, paa Vilkaar blandt Andet, at han skulde „forsørge Prioren og de Munke, som der indgivne ere, med tilbørlig Underholdning til Klæde og Føde," og at han ikke maatte „forhugge Skovene;" heraf seer man altsaa baade, at dette Kloster har beholdt Munke nogen Tid efter Reformationen, og at Den Mors, som nu, paa en enkelt ubetydelig Undtagelse nær, ere aldeles skovløs, dengang har havt Skove, hvilket man ogsaa af lignende Documenter veed at have været Tilfældet med Thyland. Ved Souverainitetens Indførelse blev Dueholms-Lehn forandret til Dueholms Amt; Klostret selv solgtes omtrent Aar 1664 af Kongen og blev saaledes en privat Herregaard. Blandt dens Eiere ere især at mærke Conferentsraad Povel von Klingenberg, der tillige eiede Hørriis. Hans Enke solgte Aar 1752 Dueholm med c. 800 Tdr. Htk. Bøndergods til Forpagteren paa Stedet Anders Tøtterup for 11,000 Rd. D. C. Tøttrups Familie forblev i Gaardens Besiddelse indtil langt ind i dette Aarhundrede. Bøndergodset er nu frasolgt. Hovedbygningen, een Etage med høi Kjælder, er endnu tildeels Levning af det gamle Kloster; Klosterkirken er aldeles ødelagt; det Eneste, der er tilovers af samme, er et Par grundmurede Udhuse, som have været Capeller, af hvilke det ene, efter Daugaards Klosterhistorie, er forvandlet til — „et Fæ- og Svinehuus-*).

Nørre-Herred.

Seierslev Sogn omgivet af Annexerne Eierslev og Jørsby, Sønder-Draaby og Flade S. samt Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. n. for Nykjøbing og 3/4 M. s. s. v. for Feggesunds-Færge. Arealet, 3600 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, med muldsandet, paa sine Steder stærpere, paa andre mere leerblandet Bonitet. I dette Sogn ligger Morsøes nordligste Pynt, Feggeklit, der danner den yderste Ende af en smal Landtunge, Feggeklithals. Selve Feggeklit er en 48 Fod høi Banke af aflang Form og c. 40 Tdr. Lands Størrelse med bratte tildeels afbrudte Sider. Ved Kysten findes Cementsteen, som deels brydes, deels optages af Fjorden. Htk. 215 Tdr. A. og E. og 3 1/2 Td. Mst.

---

*) Allerede for 150 Aar siden beretter Biskop Bircherod Lignende i sine Dagbøger under 13de Juli 1706: „Om Eftermiddagen lod jeg mig forlyste at spadsere udenfor Byen til Dueholms-Kloster, hvor jeg besaae, hvad endnu var tilovers af de skjønne gamle Bygninger. Hvor Munkene i gamle Tider have havt deres Kamre og Værelser, der er nu Fæstalden. Sic volvitur temporum ordo. Af Klosterkirken, som for længe siden er ruineret, staaer alene et Capel tilbage, som endnu efter en particulier Fundatses Tilhold conserveres, dog ikke til gudelig Brug."

I Sognet: Byerne Seierslev med Kirke (temmelig stor, har Taarn, men ikke Hvælvinger), Præstegaard og Skole, Nørre-Draaby, Hesselbjerg, Skrandrup og Skjærbæk (begge disse sidstnævnte Byer ere nu næsten ganske udflyttede); Hovedgaarden Sø, af 20 Tdr. Htk., Sø Vandmølle, Ødne Mølhave, 9 Tdr. Htk., Skarregaard, 9 Tdr. Htk., Dybdal og Feggeklit; i Nærheden af sidstnævnte er Færgested over Feggesund til Hannæs; her anløber ogsaa det Dampskib, der farer paa Limfjorden; tætved ligger Stedet Christiansholm med Handels- og Kroprivilegium samt Postholderi. Ialt i Sognet 40 G. og 76 H., hvoraf 25 G. og 55 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 660. Udenfor Agerdyrkning have Beboerne intet væsentligt Erhverv.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 68de Lægd. I Forening med Annexerne Eierslev og Jørsby danner det een Commune. Kirken tilhører Eieren af Sø. Præstekaldets Reguleringssum er 1397 Rd. Præstegaardens Areal er 136 Tdr. Land. Htk. 9 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. 2 Alb., hvoraf 1 Td. 7 Skp. 2 Alb. bortfæstet.

Sø, „Siss," er en gammel adelig Sædegaard," der allerede nævnes i den sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede.

Efter gamle Sagn (see „Danmarks Folkesagn" af Thiele I. S. 14, D. Atl. S. 566, Schade Beskrivelse af Øen Mors) boede Kong Fengo eller Fegge paa Feggeklit, hvorfra han kunde lade sine Skibe løbe ud i Vesterhavet. Han og hans Broder, Horvendil, afvexlede med hinanden i at regiere tillands og tilvands, saaledes at den ene skulde i tre Aar være tilsøes, medens den anden skulde forestaae Regimentet hjemme. Men Fegge blev misundelig over Horvendils Lykke og tiltagende Magt og dræbte ham samt tog hans Hustru tilægte, hvilket Mord siden blev hævnet af Horvendils Søn, Amlet eller Hamlet. (See forøvrigt Sagnet om Haardevendel, Fenge og Amlettr hos Saxo i 3die Bog.) Stedet paavises endnu hvor Borgen antages at have ligget med Nedgang til Fjorden fra den steile Banke.

Eierslev Sogn, Annex til Seierslev og Jordsby, omgivet af disse Sogne og Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. n. n. o. for Nykjøbing og $^3/_4$ M. s. for Feggesund. Arealet, 1327 Tdr. Land, er høitliggende og bølgeformigt, har tunge leerblandede Jorder med Leer-Underlag. Paa Vestgrændsen mod Seierslev Sogn findes den $^3/_8$ M. lange Hund-Sø. Htk. 101 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Eierslev med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole, Vester-Hunderup; Gaarden Øster-Hunderup. Ialt i Sognet 22 G. og 34 H., hvoraf 5 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 312. Udenfor Agerdyrkning findes intet særligt Erhverv, i alt Fald blot ubetydeligt Fiskeri i Limfjorden.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 70de Lægd. Kirken tilhører nogle Hartkornsbesiddere i Sognet.

Jordsby Sogn, Annex til Seierslev og Eierslev, omgivet af disse Sogne, Sønder-Draaby S. og Limfjorden. Kirken, paa Sognets Sydside, $1^1/_2$ M. n. n. o. for Nykjøbing. Arealet, 1204 Tdr. Land, er jevnt, lavtliggende og udsat for Oversvømmelse, tungt og sidt, leerblandet, med Leer til Underlag. Mod Syd løber Sognet ud i en lav og smal Landtunge, Buksør (Buxer) Odde. Htk. 77 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Jordsby med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole; Hedegaarde, Jordsbygaard og Nygaard. Ialt i Sognet 15 G. og 34 H., hvoraf 3 G. udenfor Byerne.

Indvaanere: 250. Jordbrug er Hovederhvervet. Nogle Beboere i Sognet søge ved Fiskeri at erhverve sig det Fornødne til Livets Ophold. Fiskeriet drives ved Vaad og Kroge; ogsaa fanges en stor Deel Aal om Vinteren med Stangjern. Fiskene afsættes saavel i Kjøbstaden som i Omegnen til Beboerne.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 74de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Mølhave.

Flade Sogn omgivet af Annexet Draaby, Alsted, Galtrup, Bjerby og Seierslev S. samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Østside, $1^1/_2$ M. n. n. v. for Nykjøbing og ligesaa langt s. v. for Feggesund. Arealet, 2303 Tdr. Land, er høit og bakket mod Nord, hvor Salgjershøi hæver sig til en Høide af 282 Fod, og hvorfra haves en interessant Udsigt næsten over hele Thisted Amt; mod Syd er Overfladen derimod afdalende med lave muldrige Jorder og bethydelig Høbjergning. Flere Bakker indeholde Moleer og have et eiendommeligt Udseende (jfr. Forchhammer, Danmarks geognostiske Forhold S. 86). Htk. 150 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Flade med Kirke, Præstegaard og Skole, en Gaard paa 14 Tdr. Htk., Hovedgaarden Nandrup af $38^1/_2$ Td. Htk. Ialt i Sognet 21 G. og 59 H., hvoraf 7 G. og 28 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 549. Jordbrug er næsten udelukkende Erhverv. Haveculturen begynder at interessere Pastoratets Beboere mere og mere. En Deel Bistader haves, hvorfor ogsaa ikke ubethydelig Vox og Honning. Enkelte af Beboerne have erholdt Præmie baade for Biavl og Træplantning.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 71de Lægd. I Forening med Annexet Sønder-Draaby een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 867 Rd. Præstegaardens Areal er c. 180 Tdr. Land. Htk. 10 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. $1^3/_4$ Alb., hvoraf dog 3 Tdr. 2 Skp. $1^1/_4$ Alb. er bortfæstet.

Flade Kirke har hverken Taarn eller Hvælvinger; i den søndre Kirkemuur er en Steen, hvorpaa med gothiske Bogstaver Ordene „Stephanus sacerdos" og Aarstallet 1402 samt Kalk og Dist.

Nandrup er en gammel Sædegaard, der nævnes allerede i Midten af det 15de Aarhundrede som tilhørende den adelige morsingske Familie Winter. I Danske Atlas anføres den at have 270 Tdr. Htk. Bøndergods; i Beskrivelsen af Mors ved Provst Schade kun 200 Tdr. Med dette og Flade Sogns Kirketiende solgtes den 1776 for 13,000 Rd. D. C. til Frantz Vogelius Steenstrup, som indtil Aaret 1826 eiede Gaarden. Familien Buchwald har derefter eiet Gaarden. Godset er forlængst bortsolgt.

Draaby Sogn, Annex til Flade, omgivet af dette Sogn, Seierslev og Jordsby S. samt Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, c. $1^1/_2$ M. n. for Nykjøbing. Arealet, 1030 Tdr. Land, er fuldkommen jevnt, har lave, tunge, muldlerede Jorder med Leer til Underlag. Htk. 68 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen **Sønder-Draaby** med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole. Ialt i Sognet 15 G. og 42 H., hvoraf 3 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 293. Jordbrug er Hovederhvervet. Aal stanges med Plumpjern om Vinteren i aabent Vande og med Stangjern paa Is; om Sommeren fiskes den med Kroge. Aalen røges og kjøres til Aarhusegnen, hvor den afsættes.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 73de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Mølhave.

Alsted Sogn omgivet af Sønder-Draaby, Flade, Galtrup og Tødse S. samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Østside ved Stranden, $^3/_4$ M. n. for Nykjøbing. Arealet, 1421 Tdr. Land, er deels høit, deels fidt, med gode sandmuldede Jorder og Leer til Underlag. Htk. 98 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Alsted**, hvorved Kirken (uden Taarn og Hvælvinger) og Skolen, og **Skarum**, hvori Præstegaarden. Ialt i Sognet 17 G. og 42 H., hvoraf 6 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 339. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet, som tidligere var meget betydeligt, er siden Aggercanalens Dannelse ringe. Der fanges Flynder med Net og Storvaad, og Aal med Stangjern. Ved Alsted By findes 2 Teglovne.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistriet; 4de Vgkds. Amtets 69de Lægd. I Forening med Annexet Bjergby een Commune. Kirken tilhører Eieren af Ullerup. Præstekaldets Reguleringssum er 674 Rd. Præstegaardens Areal er c. 50 Tdr. Land. Htk. 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $2^3/_4$ Alb.

I Alsted Sogn har efter Danske Atlas i gamle Dage været en Borg kaldet, „Alstedvold," som Kong Erik af Pommern skjænkede Peder Pychelsen, men blev brændt af Henrik Skarpenberg, som derved forbrød sit Gods til Kronen. Af Borgvladsen vises endnu Spor. Tæt ved Alstedvold ligger Voldhøi, der ligeledes er omgiven af Grave, og et lille Stykke derfra, Nord for Alsted By, en Plads kaldet Gravene, hvor der sandsynligviis ogsaa har staaet en Borg, omgivet af Grave.

Bjergby Sogn, Annex til Alsted, omgivet af Flade, Galtrup, Solbjerg og Sundby S. samt Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_2$ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 1375 Tdr. Land, er hueformigt, lavt i Midten, høinende mod Nord og Syd, af let, sandig og skarp Bonitet, med enkelte lave og side Mosestrækninger i Udkanterne. Htk. 96 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Bjergby** med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og **Gullerup**. Skolen ligger midt imellem Byerne. Ialt i Sognet 23 G. og 47 H., hvoraf 19 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 475. Udenfor Agerdyrkning have Sognets Beboere intet særligt Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 72de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Ullerup.

Byen har Navn af de Bakker, hvorpaa den ligger. Paa Kirkegaarden ligger en Kampesteen med et udhugget Kors og derover staaer Navnet „Tuso Sacerdos."

Denne Tufo skal efter D. Atl. have været Munk i Dueholm Kloster, men blev den første lutherske Præst til Alsted og Bjergby og lærte Luthers Catechismus for Menigheden.

Solbjerg Sogn omgivet af Annexet Sundby, Skallerup, Dragstrup, Øster-Jølby, Galtrup og Bjergby S. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 2011 Tdr. Land, er jevnt, dog høiere og skarpere mod Syd og Nord, har en stærkleret, tung, men tillige muldrig og særdeles frugtbar Bonitet. Htk. 158 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Solbjerg med Kirke, Præstegaard og Skole, Mellemjølby; Avlsgaarden Jølbygaard, 13 Tdr. Htk. og 120 Tdr. Land; og Bangsgaard; Jølbygaards Mølle. Ialt i Sognet 29 G. og 62 H., hvoraf 16 G. og 52 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 529. Agerdyrkning er saa godt som udelukkende Erhverv for Sognets Beboere.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 7de Lægd. I Forening med Annexet Sundby een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1018 Rd. Præstegaardens Areal er 121 Tdr. Land. g. m., Htk. 11 Tdr. „ Skp. 2 Fdk. ½ Alb., hvoraf dog c. 24 Tdr. Land med 2 Tdr. Htk. er bortfæstet.

Solbjerg Kirke har fladt Loft og et Taarn, som er meget lavt og uforholdsmæssigt til dets Omfang, da der to Gange skal være taget et Stykke af det; det tjener imidlertid til Sømærke, da Kirken ligger høit. Saavel i Kirken som paa Kirkegaarden skal efter D. Atl. være begravet flere Medlemmer af en adelig Familie Reckhals, som skal have havt sit Herresæde paa en Gaard her i Sognet, Basisehauge kaldet. I Christian II.'s og Frederik I.'s Tid eiede Kronen et Gods paa Mors, kaldet Streckhals Gods, hvis Beliggenhed nu ikke lader sig angive. Hvis Rekhals og Streckhals er Eet, saa kan man vel antage, at Godset har været det ommeldte Basisehauge. Efter en anden Mening skulde et til Kronen forbrudt Lehn, Skarpenbergs Gods og Streckhals Gods være eet og samme, og sidste Benævnelse være en Amindelse om, at den sidste Skarpenberg maatte „strække Hals" for sin Forbrydelse, Mordbrand. (See foran Alsted Sogn.)

Sundby Sogn, Annex til Solbjerg, omgivet af dette S., Skallerup og Bjergby S. samt Vilsund. Kirken, i Sognets Midte ved Landeveien fra Nykjøbing til Vilsund Færge, 2 M. n. v. for førstnævnte og ¼ M. s. o. for sidstnævnte Sted. Arealet, 2054 Tdr. Land, er især mod Nord og Øst høitliggende, bakket og besværligt at drive, af stærk, leret Bonitet, hvori paa sine Steder næsten ingen Muld er at see. Kun mod Øst ved Overgaard findes skarpere Jorder. Htk. 168 Tdr. A. og E. og 3½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Sundby med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger, Taarnet nedrevet 1820) og Skole, og Faartoft; Avlsgaarden Kirkegaard i Sundby, 13 Tdr. Htk. og 149 Tdr. Land, Overgaard i Faartoft, 15 Tdr. Htk. og 250 Tdr. Land, og Klitgaard; Sundby Færgegaard med Overfart over Vilsund. Ialt i Sognet 24 G. og 50 H., hvoraf 17 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 446. Jordbrug er Hovederhvervet. I Vilsund drives noget Fiskeri, navnlig af Sild, med Vaadgarn; desuden fanges Flynder af ypperlig Qvalitet og om Vinteren en Mængde Aal, der dog for

Størstedelen fortæres paa Stedet. Fisteriet antages dog at kunne i langt større Grad benyttes end Tilfældet er.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 64de Lægd. Kirken tilhører 15 af Sognets Beboere.

Paa den søndre Side af Sundby Kirke er en Steen med Figurer og Indskrift, som omtales i Marm. Dan. Tom. II. S. 265.

Dragstrup Sogn omgivet ef Annexet Skallerup, Solbjerg og Øster-Jølby S., Sønder-Herred, Vilsund og Dragstrup-Vig. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 1613 Tdr. Land, er høitliggende mod Vest, har omkring Kirken og langs Fjorden skarpe Sandjorder, Vester-Jølby Marker have Muld med Rødleer til Underlag; dog hører Sognet i det Hele blandt Herredets skarpeste og tørreste Strækninger. Htk. 92 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Dragstrup med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger); Byen er næsten aldeles udflyttet, og Vester-Jølby med Præstegaard og Skole. Ialt i Sognet 22 G. og 16 H., hvoraf 9 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 259. Agerdyrkning er næsten udelukkende Erhverv for Sognets Beboere. Der har tidligere været betydeligt Fiskeri, men med hvert Aar tager det af, saa at nu ingen af Sognets Beboere hovedsageligen leve deraf.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 77de Lægd. I Forening med Annexet Skallerup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 754 Rd. Præstegaardens Areal er 60—70 Tdr. Land opdyrket og c. 30 Tdr. Land Hede. Htk. 6 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. 1 Alb.

I Vester-Jølby skal i de catholske Tider have ligget en Hovedgaard, kaldet Digisende, dengang tilhørende Dueholm Kloster, men hvoraf nu ikke findes Spor.

Skallerup Sogn, Annex til Dragstrup, omgivet af dette S., Solbjerg og Sundby S. samt Vilsund. Kirken $1^3/_4$ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 1085 Tdr. Land, har meest høie, tildeels bakkede Jorder, til Skallerup By for det meste lette, muldrige, til Torup By tunge Leerjorder. Htk. 91 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Skallerup med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), og Torup med Skole; Kjelgaard. Ialt i Sognet 25 G. og 26 H., hvoraf 11 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 294. Om Beboernes Erhverv gjælder, hvad foran er anført under Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 76de Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognets Bønder.

Galtrup Sogn omgivet af Annexet Øster-Jølby, Solbjerg, Bjergby, Flade, Alsted, Tødse og Ørslev S. Kirken, paa Sognets Sydvestside, $1^1/_4$ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 2531 Tdr. Land, er fladt og lavtliggende; Markerne ere i Almindelighed tunge, dog have de paa enkelte Steder god, fed leer- og sandblandet Muld med Rødleer i Under-

laget. De bedste Jorder findes ved Tøring By. Htk. 186 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Galtrup, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælvinger) og Præstegaard, og Tøving med Skole; Hovedgaarden Ullerup, 41 Tdr. Htk. og c. 600 Tdr. Land (desuden til Gaarden 124 Tdr. Htk. Fæstegods, Bjergby Kirke med Tiende og dette Sogns Kongetiende samt 2 Veirmøller, opført paa Hovedgaardsmarken). Ialt i Sognet 22 G. og 35 H., hvoraf 5 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 491. Sognets Beboere have intet særligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 78de Lægd. I Forening med Annexet Øster-Jølby een Commune. Kirken tilhører flere Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 762 Rd. Præstegaardens Areal er c. 60 Tdr. Land g. M. Htk. 7 Tdr. 1 Fdk. 2 Alb.

Den gamle Herregaard Ullerup vides allerede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede at have været i adelige Familiers Besiddelse; i D. Atl. nævnes ved Aar 1502 Albert Muus, Bæbner, til „Uldrop." Ullerup med 173 Tdr. Htk. Bøndergods og Jordsby Kirke solgtes i Aaret 1786 for 18,000 Rd. D. C. til Jens Stadel og Gaarden er senere forbleven i dennes Familie. Det nuværende Baaningshuus er opført af Tavlmuur i Aaret 1755. Udhusene, som nedbrændte 1808, ere af ny opbyggede med Grundmuur. Gaarden har altid været og er endnu omgivet med Grave, som forsynes med Vand fra et langt fraliggende Væld.

Jølby Sogn, Annex til Galtrup, omgivet af dette S., Ersley, Solbjerg og Dragstrup S. samt Sønder-Herred. Kirken, paa Sognets Vestside, 1½ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 558 Tdr. Land, har deels høitliggende, deels side Jorder, med en let fort Muld og Leer i Underlaget. Mod Nord ere de mere skarpe og gruusblandede. Imod Syd har Sognet endeel Kjær og Mose. Htk. 43 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Øster-Jølby med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole; Avlsgaarden Sønbergaard, 12 Tdr. Htk.; Pis Vandmølle. Ialt i Sognet 9 G. og 9 H., hvoraf 3 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 147. Om Beboernes Erhverv gjælder det samme som er anført ved Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 67de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Todse Sogn omgivet af Annexet Ersley, Galtrup og Alsted S. samt Sønder-Herred og Limfjorden. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 2705 Tdr. Land, er høitliggende, men jevnt, med en næsten umærkelig Skraaning, har gode, leerblandede, dybe Muldjorder med Rødleer til Underlag. Htk. 202 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Todse med Kirke, Præstegaard og Skole, Bjørndrup og Vodstrup; Hyldiggaarde (2 G.) samt Lynggaard. Ialt i Sognet 44 G. og 65 H., hvoraf 17 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 600. Agerdyrkning er Beboernes eneste Erhverv.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 65de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Ersley een Commune. Kirken

tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1010 Rd. Præstegaardens Areal er 22 Tdr. Land udmærket god Jord i Indmarken tæt ved Gaarden og 75 Tdr. Land i Udmarken, ringere, dog ret god Jord. Htk. 6 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk. 1½ Alb.

Tødse Kirke er en af de anseeligste paa Mors, meget høitliggende og har et høit Taarn, som er synligt i lang Afstand, men er uden Hvælvinger. I Middelalderen har i Tødse været en adelig Hovedgaard, Tødsegaard, hvoraf dog nu ikke findes Spor.

Erslev Sogn, Annex til Tødse, omgivet af dette S., Galtrup og Jølby S. samt Sønder-Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. n. v. for førstnævnte og 1¼ M. s. o. for sidstnævnte Sted. Arealet, 1836 Tdr. Land, er høitliggende med let, sort Muld i Jordsmonnet og Kalk i Underlaget. Denne Kalk, der brydes paa to forskjellige Steder i Sognet, er tidligere som Gjødningsmiddel misbrugt i den Grad, at Jorderne paa flere Steder saa godt som Intet frembragte. Htk. 120 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Erslev med Kirke (lille og uanseelig, uden Taarn og Hvælvinger) og Skole. Ialt i Sognet 29 G. og 46 H., hvoraf 14 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 459. Erslev Sogn har den bedste Tørvemose paa Mors, som forsyner Øen eller en stor Deel deraf med Ildebrændsel. Denne Tørvemose yder den arbeidende Klasse en særdeles god Fortjeneste om Sommeren. Som en Mærkelighed kan anføres, at uagtet Erslev Mose er meget stor, er Tørvejord i en høi Priis, idet 1 Td. Land g. M. fortiden koster 670 Rd. som gangbar Priis, ja endog 700 Rd.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 66de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Nandrup.

Sønder-Herred.

Løddrup Sogn, Annex til Nykjøbing og Elsø, omgivet af disse Sogne, Frøslev, Veiersley og Lørslev S. samt Salling-Sund og Nørre-Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. v. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 4575 Tdr. Land, har mod Nord jevne, fortmuldede Leerjorder med Rødleer i Underlaget, mod Vest skarpere og magrere Leerjorder, men imod Syd og Øst meget sandblandede Jorder med rødt Sand til Underlag. Flere Kalk-, Kridt- og Hvidleersgrave findes i Sognet. Htk. 226 Tdr. A. og E. og 15 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Løddrup, hvori Kirken (med Taarn, kun Hvælving i dette) og Skole, Fredsø (meget spredt beliggende) med Skole, Kaarup, Legind og Faarup; Avlsgaarden Frydsbrønd med 27½ Td. Htk. og 312 Tdr. Land; de trende Vandmøller Østermølle, Vestermølle og Markmølle; Sallingsund Færge-

gaard med Kro, hvorfra er Overfart til Sallinq. Jalt i Sognet 45 G. og 56 H., hvoraf 19 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 770. Agerdyrkning er Beboernes vigtigste Erhverv. Ubetydeligt Fiskeri drives ved Sallingsund.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 81de Lægd. Sognet danner i Forening med Elsø Sogn een Commune. Kirken tilhører Eieren af Glomstrup og Høiriis.

I Danske Atlas kaldes Frydsbrønd en By. Af denne maa den nuværende Avlsgaard af dette Navn alisaa senere være dannet. Provst Schade anfører, som Exempel paa hvor lav Jordeiendommenes Priis i sin Tid var, at denne Gaard med 20½ Td. contribuabelt Htk. i Aaret 1751 blev solgt ved offentlig Auction for 67 Rd. D. C.; i 1754 solgtes den for 450 Rd.; i 1757 for 900 Rd.; i 1762 for 1000 Rd.; i 1804 for 7500 Rd. D. C.

Elsø Sogn, Annex til Nykjøbing og Lødderup, omgivet af sidstnævnte og Frøslev S. samt Nørre-Herred. Kirken, i Sognets Midte, ½ M. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 928 Tdr. Land, har mod Øst tunge og lave Jorder, mod Vest høitliggende og skarpe, navnlig omkring Thorshøi, et af Morsøes høieste Puncter. Htk. 84 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Elsø med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole. Jalt i Sognet 15 G. og 23 H., hvoraf 6 G. og 12 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 272. Udenfor Agerdyrkningler intet særligt Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 84de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Frydsbrønd. Hele Elsø Sogn hører under Lødderup Skolediskrict.

Frøslev Sogn omgivet af Annexet Mollerup, Veiersley, Lødderup og Elsø S. samt Nørre-Herred. Kirken, i Sognets Midte, 1 M. v. n. v. for Nykjøbing. Arealet, 2102 Tdr. Land, er temmelig jevnt med liden Hævning imod Syd og Øst, af god fort Muldjordsbonitet med Leerunderlag og en betydelig Kjærstrækning mod Nord paa Herredsgrændsen. Htk. 166 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Frøslev, hvori Kirken (med Taarn, uden Hvælvinger, smukt restaureret i 1857), Præstegaard, Vindmølle og Kalkværk, Frøslevvang, Andrup og Frøslev Skole, beliggende mellem denne By og Annexet Mollerup; Hovedgaarden Frøslevgaard, 18½ Td. Htk. og 220 Tdr. Land (dertil hører Frøslev og Mollerup Kirker med Tiender); Avlsgaarden Benthinesminde, 14 Tdr. Htk. og 193 Tdr. Land. Jalt i Sognet 29 G. og 43 H., hvoraf 14 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 459. Agerdyrkning er Beboernes overveiende Erhverv.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægediskrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 83de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Mollerup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Frøslevgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 662 Rd., hvortil kommer en rentebærende Capital paa 805 Rd. og aarlig Afgift af 2 Tdr. Byg for bortfolgt Mensalgods. Præstegaardens Areal er 68 Tdr. Land Ager, 3 Tdr. Land Kjær og 9½ Td. Land opdyrket Hede. Htk. 7 Tdr. 4 Skp. „ Fdk. 2¾ Alb.

Den gamle Hovedgaard Frøslevgaard nævnes allerede i det 14de Aarhundrede, og har i en senere Periode tilhørt de adelige Familier Hvitfeldt, Kaas, Lunge og Larmand.

Mollerup Sogn, Annex til Frøslev, omgivet af dette S., Veiersley og Outrup S. Kirken, paa Sognets Østside, 1 M. v. for Nykjøbing. Arealet, 1128 Tdr. Land, har høie, lette og sandblandede Muldjorder, tildeels med Sand i Underlaget, skarpest mod Syd, hvor de hæve sig mod Bakkerne i Herredets Midtpunct. Htk. 45 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Mollerup med Kirken og en Vindmølle. Ialt i Sognet 11 G. og 34 H., hvoraf 3 G. og 28 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 221. Om Beboernes Erhverv gjælder hvad foran er anført under Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 86de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Frøslevgaard.

Mollerup Kirke har hverken Taarn eller Hvælvinger; den hed i den katholske Tid efter D. Atl. St. Annæ Kirke, og har forhen havt Taarn. Denne Kirke er bleven godt istandsat 1855.

Tæbring Sogn omgivet af Annexerne Outrup og Rakkeby, Karby S. og Dragstrup Vig. Kirken, paa Sognets Nordside, 2 M. v. for Nykjøbing. Arealet, 1097 Tdr. Land, er høitliggende og bølgeformigt, af stærkt leret og leermuldet Bonitet. Htk. 75 Tdr. A. og E. og 5 Tdr. Mfk.

I Sognet: Tæbring By, beliggende ved Fjorden, med Kirke, Præstegaard og Skole (fælles for Rakkeby og og Tæbring), Botborggaard med Vandmølle. Ialt i Sognet i 15 G. og 23 H.

Indvaanere: 237. Agerbrug og lidet Fiskeri afgive Erhvervet.

Sognet hører under Mors Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 95de Lægd. Med Annexsognene een Commune. Præstekaldets Reguleringssum er 1163 Rd. Kirken tilhører Eieren af Botborggaard.

Botborg skal have været en Herregaard. Borgpladsen vises endnu.

Outrup Sogn, Annex til Tæbring og Rakkeby, omgivet af disse Sogne, Redsted og Mollerup S. samt Nørre-Herred. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_2$ M. v. for Nykjøbing. Arealet, 2614 Tdr. Land, har ved Kirkebyen skarpe grusblandede Jorder, med sandblandet Leer til Underlag, mod Nord er Sandet prædominerende. Htk. 140 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Outrup med Kirke og Skole, og Fjallerslev; Hovedgaarden Damsgaard, 29 Tdr. Htk.; Damsgaard Vandmølle og Hou Vandmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 24 H.

Indvaanere: 334. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 93de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Damsgaard.

Damsgaard er en gammel Herregaard, som i det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte Familien Kaas. Dens ældre Bygninger ere forlængst nedrevne som paa alle Herregaarde i Amtet undtagen Hvirlis, men der findes endnu Spor af Grave og Fiskeparker.

Rakkeby Sogn, Annex til Tæbring og Outrup, omgivet af disse Sogne samt Karby, Øster-Hvidbjerg og Redsted S. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. v. for Nykjøbing. Arealet, 1096 Tdr. Land, er jevnt med Hævning mod Syd; Voniteten er skarp imod Øst, midterst, nærmest Byen, Muldjord med Leer, og længst imod Vest god, men meget kold Muldjord. Htk. 59 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byen Rakkeby med Kirke, Blaabjerggaarde (2 G.); Nør Vandmølle; Rakkeby Skole (fælles for Tæbring og Rakkeby Sogne). Ialt i Sognet 11 G. og 21 H.

Indvaanere: 204. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 79de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Ørndrup i Karby Sogn.

„Blaabjerg eller rettere Blaaborg er en af Morads omgiven liden Bakke i Rakkeby Sogn; dens Omkreds er over 150 Skridt. Da man for en Deel Aar siden grov et Lag Jord øverst af denne Bakke, har man der truffen Muursteens-Brokker." Schade S. 94—95.

Karby Sogn omgivet af Annexet Hvidbjerg, Rakkeby og Tæbring S. samt Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, $2^1/_2$ M. v. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 4022 Tdr. Land, har nogle af Herredets bedste Jorder især paa den lille Agerø, som hører til Sognet, nemlig meget dybe, sorte, frugtbare Muldjorder med Leerunderlag. Halvøen Næs, der er temmelig høitliggende, har skarpere, mere gruusblandede Jorder. Tæt ved Karby ligger Aasbjerghøi med en vid Udsigt. Man kan saaledes, efter Djørup, her tælle 32 Kirker. Htk. 275 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Karby med Kirke, Præstegaard og Skole, Torp, Næs, hvori en Gaard paa 17 Tdr. Htk. og 153 Tdr. Land, med Biskole, og Ager med Biskole, paa Agerø; i de tvende sidstnævnte Byer ere Biskoler; Hovedgaarden Ørndrup, 21 Tdr. Htk.; Næs Kro og Færgegaard, hvorfra er Færgefart til Thy. Ialt i Sognet 55 G. og 94 H., hvoraf 25 G. og 55 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 805. Beboerne have intet særligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 87de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexerne Hvidbjerg og Redsted een Commune. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1616 Rd. Præstegaardens Areal er 85 Tdr. Land Ager og Eng og 51 Tdr. Land Overdrev = ialt 136 Tdr. Htk. 11 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $^1/_2$ Alb., hvorunder dog hører et Afbyggersted med 1 Td. 7 Skp. Htk.

Karby Kirke seer udentil ud omtrent som en Korskirke. Den har en Udbygning mod Nord og en mod Syd, dog ligge de ikke i lige Linie, da hiin er opført østligere end denne. Indeni er den kun en halv Korskirke; thi i Udbygningen mod Nord er Sacristiet indrettet. Kirken er bygget af Kampesteen, deels hugne deels uhugne, og har Taarn, men ingen Hvælvinger.

Den gamle Hovedgaard Ørndrup tilhørte allerede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede den adelige Familie Kaas, af hvilke flere Medlemmer ere begravede i Karby Kirke. I forrige Aarhundrede tilhørte Gaarden Familien Stjernholm, af hvilken ogsaa Flere have Hvilested i denne Kirke.

Karby, der forhen skal have heddet Karlby, ligger ligeoverfor Heltborg i Thy. Her findes, ligesom ved Heltborg, nogle store Stene, tildeels med Huller og Mærker af Fingre i, som Morsland Karle og Thylands Helte, efter gammel Tradition, have kastet over Vandet til hverandre." (D. Atl. V. S. 561.)

Hvidbjerg Sogn, Annex til Karby og Redsted, omgivet af disse Sogne samt Rakkeby S. og Limfjorden. Kirken, paa Sognets Østside, ved Landeveien mellem Nykjøbing og Næs Færge, 2 M. v. s. v. for førstnævnte og 1 M. ø. for sidstnævnte Sted. Arealet, 2655 Tdr. Land, er noget høitliggende, men har gode frugtbare Leerjorder. Hovedgaarden Glomstrup skal have den bedste Korn- og Græsmark paa Mors. Htk. 190 Tdr. A. og E. og $3^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Øster-Hvidbjerg, hvorved Kirken (med Taarn, uden Hvælving) og Skole, og Vester-Hvidbjerg; Hovedgaarden Glomstrup, 452 Tdr. Land, hvoraf 327 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, 15 Tdr. Land Plantage, 100 Tdr. Land uopdyrket Land, $32^1/_2$ Td. Htk. (desuden til Gaarden 1 Vindmølle, 141 Tdr. Htk. Fæstegods, Ager Byes Kirketiende, samt den halve Kongetiende af Stagstrup og Dragstrup Sogne); Avlsgaarden Eistrup, 300 Tdr. Land og 15 Tdr. Htk.; Hvidbjerggaard med Vindmølle; Sønder Vandmølle. Ialt i Sognet 32 G. og 48 H., hvoraf 6 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 483. Agerdyrkning er deres udelukkende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 94de Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Glomstrups nuværende Hovedbygning er opført 1797 af Grundmuur med Tegltag; Udhusene ere af samme Bygningsart, og Laden Grundmuur med Straatag. En Vig af Limfjorden antages i ældre Tid at have løbet ind til og tildeels omgivet Gaarden. Den forekommer allerede 1424 under Navnet Glymstorp. Blandt adelige Familier, som i det 16de og 17de Aarhundrede have eiet Glomstrup, nævnes Krag og Schytte. Gaarden solgtes 1805 for 41,000 Rd. D. C. til A. Gjedde og har senere vedblevet at være i hans Families Besiddelse.

Redsted Sogn, Annex til Karby og Hvidbjerg, omgivet af dette Sogn, Rakkeby, Outrup, Veiersley og Blidstrup S. samt Limfjorden, med dens Underafdeling Glomstrup Vig. Kirken, i Sognets Midte, 2 M. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 2752 Tdr. Land, er temmelig høitliggende (saaledes er Malhøi, mod Nord, 210 Fod, et af Østens høieste Puncter), med lette, sorte og sandblandede Muldjorder, passende til Kornavl. Htk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Redsted med Kirke (af Kampesteen, uden Taarn og Hvælvinger), og Sindbjerg, mellem Byerne Sognets Skole; Parcelgaardene Sindbjerggaard og Mariesminde. Ialt i Sognet 17 G. og 69 H., hvoraf 7 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 502. Om Beboernes Erhverv gjælder hvad foran er anført under Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Karby og Hvidbjerg Sogne; 4de Vgkds. Amtets 88de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Blidstrup.

Paa Sindbjerg Hede er anlagt en Plantage af Naaletræer af c. 26 Tdr. Lands Størrelse, der er i ret god Fremgang og bestaaer ved Actiesammenskud i Forening med Bidrag af Statskassen og Amtsfonden.

Veiersley Sogn omgivet af Annexet Blidstrup, Redsted, Mollerup, Frøsley, Lodderup, Lisrsley og Ørding S. Kirken, i Sognets Midte, $1^1/_4$ M. v. s. v. for Nykjøbing ved Landeveien til Næs Færge. Arealet, 3404 Tdr. Land, er høitliggende. Boniteten er sandblandet Muld, med sand- og gruusblandet Leer til Underlag. Mod Nordvest ere Jorderne skarpere, med mere Sand og Gruus i Underlaget. Htk. 169 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mk.

I Sognet: Veiersley Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), høit og eenligt beliggende, i Nærheden deraf Præstegaarden; Veiersley By med Skole, Vind- og Vandmølle, Vils By (nu næsten aldeles udflyttet); Avlsgaardene Vilsgaard, 18 Tdr. Htk., Veiersleygaard, $11^1/_2$ Td. Htk., Ballegaard; Vils Kro, ved Landeveien mellem Nykjøbing og Næs Færge. Ialt i Sognet 29 G. og 36 H., hvoraf 6 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 459. Der haves intet væsentligt Erhverv udenfor Agerdyrkning.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Bgkds. Amtets 89de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Blidstrup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 830 Rd. Præstegaardens Areal er 69 Tdr. Land Ager og 94 Tdr. Land Hede og Kjær, hvoraf 16 Tdr. ere opdyrkede.

Veiersleygaard, der nu er en almindelig Bondegaard, skal i gamle Dage have været en adelig Hovedgaard, som Kong Hans tildømte Ridder Niels Krabbe fra Biskop Jeppe Friis i Børglum.

Sydøst for Veiersleygaard paa Kanten af et Kjær ligger Voldstedet Gammelvold. „Denne Tomte, der seer ud som en Forskandsning med fire lige Sider, er omgiven af Grave, som ere 12 Skridt brede; inden for samme er den 48 Skridt lang og bred og indenfor dens smaa Volde omtrent 26 Skridt." (Schade S. 95.)

Blidstrup Sogn, Annex til Veiersley, omgivet af dette S., Ørding, Øster- og Vester-Assels samt Tisting Vig, en Arm af Limfjorden. Kirken ligger i Sognets Midte, $1^3/_4$ M. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 1560 Tdr. Land, har i den nordlige Deel meest sandige Muldjorder, men i den sydlige og vestlige Deel god Jord med fed Muld og Leer-Underlag. Htk. 88 Tdr. A. og E.

I Sognet: Blidstrup Kirke; Byen Emb med Skole; Hovedgaarden Blidstrup ved Kirken, med 26 Tdr. Htk. og 441 Tdr. Land, hvoraf 254 Tdr. Land Ager, 73 Tdr. Land Eng, 2 Tdr. Land Skov, 74 Tdr. Land Mose og Kjær og 38 Tdr. Land Hede (desuden til Gaarden 141 Tdr. Htk. Fæstegods, $4^1/_2$ Td. Arvefæstegods, Blidstrup, Redsted og Heltborg Kirker og Kirketiender, Blidstrup og Veiersley og $^1/_8$ af Heltborg Sognes Kongetiender, Blidstrup Vindmølle); Avlsgaarden Moutrup, $14^1/_2$ Td. Htk. og 280 Tdr. Land; Nyraagaard og Gammelgaard. Ialt i Sognet 11 G. og 16 H., hvoraf 5 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 184. Beboernes Erhverv er udelukkende Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Bgkds. Amtets 90de Lægd. Kirken tilhører som ovenfor anført Eieren af Blidstrup Hovedgaard.

Blidstrup Kirke har Taarn og er hvælvet over Choret. I Taarnhvælvingen staae 3 Ligkister, i hvilke hvile Etatsraad Frederik Christian v. Klingenberg til Lund, Blidstrup og Glomstrup, f. 1704, † 1750; Oberst Philip Gotfried v. Samitz, Herre til Lund og Blidstrup, født i Augsburg 1703, død paa Lund 1762, gift med Forstnævntes Enke, født Bülow, samt hendes Broder Major v. Bülow.

Den gamle Hovedgaard Blidstrup, tidligere skrevet Blixtorp, tilhørte allerede i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede adelige Familier. Blandt senere Eiere mærkes Conferentsraad Povel v. Klingenberg (see Høiriis), hans Søn Etatsraad F. C. v. Klingenberg, hans Enke født v. Bülow, dennes anden Mand Oberst v. Samitz og nu i henved et Aarhundrede Familien Riis. Bygningerne ere gode, for Størstedelen opførte, forandrede og fornyede efter 1824. I Hovedbygningens umiddelbare Nærhed findes adskillige Damme og Parker. Lige op til Gaarden ligger, som ovenfor bemærket, Kirken, og efter et Sagn i den nuværende Eiers Familie skal Blidstrup i de catholske Tider have været et Filial til Stubbergaards Kloster og da have været beboet af Munke; men dette Sagn savner — saavidt vides — historisk Begrundelse.

Lisrslev Sogn omgivet af Annexet Ørding, Veiersley og Lodderup S. samt Sallingsund. Kirken, i Sognets Midte, 1¼ M. s. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 1787 Tdr. Land, hvoraf 40 Tdr. Land Fredskov, er af ringe Bonitet, skarptsandet med rødt Sand i Underlaget, fuld af Høie og lyngbegroede Sandbakker, hvorimellem den dyrkede Jord er opbrakket. Htk. 70 Tdr. A. og E. og 2 Tdr. Mst.

I Sognet: Lisrslev med Kirke, Præstegaard, Skole; Hovedgaarden Høiriis med Afbyggergaarden Kirstinedal, 33 Tdr. 1½ Skp. Htk., 906 Tdr. Land, hvoraf 319 Tdr. Ager, 91 Tdr. Eng, 35 Tdr. Skov og 389 Tdr. Hede og Mose (desuden 123 Tdr. Htk. Fæstegods, en Vindmølle, de tre Sogne Lisrslev, Ørding og Løddrup Kirke- og Kongetiende); Vittrupgaarde. Ialt i Sognet 13 G. og 18 H., hvoraf 3 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 188. Udenfor Agerdyrkning have Beboerne intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 85de Lægd. Sognet danner i Forening med Ørding een Commune. Kirken tilhører Eieren af Høiriis Hovedgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 600 Rd. Præstegaardens Areal er 39 Tdr. Land. Htk. 2 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk.

Lisrslev Kirke er bygget af tilhugne Kampesteen og Muur, med Taarn, men uden Hvælvinger. I Kirken findes 9 store Malerier af bibelsk Indhold. De have Værd, ogsaa fra Kunstens Side betragtet, men begynde nu at forfalde. I Kirkens Capel findes 2 store Ligkister af Steen, foruden een af Træ. De to forstnævnte indeslutte Støvet af Conferentsraad Paul von Klingenberg og Hustru (døde resp. 1723 og 1754). Det er kostbare Mindesmærker og af kunstnerisk Værd.

Hovedgaarden Høiriis er smukt beliggende i en Dal, omgiven af Skov og Have, men mørke Lyngbakker i Baggrunden og Fjorden til Siden. Dens Hovedbygning, den eneste ældre Herregaardsbygning i Thisted Amt, bestaaer af 4 sammenbyggede Længder, af hvilke Hovedfløien er af svær Grundmuur, to Etager høi foruden Kjælderen, de øvrige Længder ere een Etage høie, de to af Grundmuur, den tredie af Bindingsværk. Hele Borggaarden, der er adskilt fra Ladegaarden, er omgiven af dybe Grave, som vist i ældre Tider have staaet med Vand, men nu ere fuldkommen tilgroede i Eng. Paa den østlige Side af Borggaarden er endnu Levninger af Volde. En gammel Ridderssal er nu restaureret og tilsvarende meubleret med antique Meubler. Af denne Sals ydre Sidemuur imellem Vinduerne nedstyrtede i Aaret 1816 et Stykke og derved blev et Rum synligt af omtrent 4 Alens Høide og ¾ Alens Brede, paa de 3 Sider beklædt med Egeplanker. Dette Rum var igjen afdeelt omtrent 3 Alen fra oven, saa at der dannedes tvende

Rum, det ene over det andet. I det øverste fandtes Levninger af Menneskebeen, som hensmuldrede ved Berøring; i det nederste kunde derimod Intet opdages (see Efterretninger om de gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne af J. G. Burman Becker, 3die Samling S. 9). I Thieles Folkesagn I. S. 294 anføres det Sagn, at en Mand paa Høiriis skal have ladet sin utro Hustru indmure. 1387 findes Johan Scharppenberg at have været Eier af Høiriis; fra ham skal Gaarden være kommen til Børglum-Kloster Aar 1413; 1445 har den tilhørt Anders Nielsen Banner; en Søn af ham var Erik Andersen Banner, hvis Enke Karen Gjøe giftede sig med Niels Høgh, Danmarks Riges Raad, som eiede Høiriis 1483. En Søn af Erik Andersen og Stiffon af Niels Høgh, Erik Eriksen Banner, besad den 1524. Han stjødede Gaarden 1535 til Jens Thomæsen Sehested. Dennes Søn Malte Jensen 1555. Dennes Søn Claus Maltesen 1587. Hans Enke Ane Lykke beholdt Gaarden til 1636, da hendes Svigersøn Erik Juel, D. R. R., udbetalte Svogrene deres Deel i Gaarden. Han døde 1657 og efterlod betydelig Gjæld, hvorfor Høiriis blev udlagt til en af Creditorerne, Dr. med. Niels Benzon, Ridder af St. Marco. Denne afstod Gaarden 1664 til Mogens Iversen Kaas, som atter 1669 solgte den til Conferentsraad von Klingenberg, der gjorde sig fortjent af Postvæsenets Indførelse, og i den Anledning skjænkede Kong Christian den Femte ham Herlighedsretten over Salling- og Vilsund med Ret til at hæve Sundkorn for Overfarten over hele Mors — en Rettighed, som er gaaet over til den nuværende Besidder. Hans Billede i fuld Legemsstørrelse findes endnu paa Gaarden. Hans Enke Ulrica Augusta von Spekhan eiede og beboede Gaarden til sin Død, hvorefter den gik over til hendes Stiffens Søn Major von Klingenberg, som solgte den til Conferentsraad og Amtmand Fr. Hauch. Af ham solgtes den 1768 til Major Albrecht Winding, som maatte gjøre Opbud, hvorved den kom tilbage til Hauch. Han solgte den 1778 igjen til Kjøbmand D. Galtrup i Thisted for 21,000 Rd. D. C. Dens Tilliggende var dengang 203½ Td. Htk. Bøndergods samt Liørslev og Lodderup Sognes Kirketiender og Lodderup Sognes Konge-Korntiende. Galtrups Datter blev gift med A. Gjedde til Glumstrup, og fidstnævnte Familie eier endnu begge Gaarde.

Ørding Sogn, Annex til Liørslev, omgivet af dette S., Veiersley, Blidstrup og Øster-Asels S. samt Liimfjorden. Kirken, i Sognets Midte, 1½ M. s. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 2458 Tdr. Land, er opbrækkede Hedejorder, men jevnere og bedre end Hovedsognets. Den østlige Deel har Sandmarker, den vestlige koldt og magert Leer med liden Muld. Htk. 125 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ørding med Kirke og Skole, og Storup; Avlsgaarden Storupgaard, 11 Tdr. Htk.; Aarbæk Vindmølle. Ialt i Sognet 35 G. og 55 H., hvoraf 9 G. og 38 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 449. Jordbrug er eneste Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 82de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Høiriis.

Ørding Kirke, med Taarn og uden Hvælvinger, antages i Danske Atlas i de catholske Tider at have været indviet til de 11,000 Jomfruer, fordi man i Aaret 1681 fandt indmuret i Alterbordet en Blyæske med en latinsk Inscription, ifølge hvilken Æsken indeholdt Reliqvier af disse Helgeninder.

Øster-Asels Sogn, det sydligste Sogn paa Mors, omgivet af Annexet Vester-Asels, Blidstrup og Ørding S. samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Nordside, 2 M. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 2949 Tdr. Land, er jevnt, med en liden Helding mod Sydvest, har frugtbare og muldrige Jorder med Leerunderlag og hører til Herredets bedste Kornmarker. Htk. 165½ Td. A. og E. og 2½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Øster-Asels med Kirke, Præstegaard og Skole, og Sillerslev med Skole; Parcelgaardene Gammellund,

Peterslund, Nylund, Cathrinelund. (Alle Dele af den gamle Kongsgaard Lund.) 2 Færgesteder, ved Hesterodde med Overfart til Jegindø og ved Sillerslevøre med Overfart til Nymølle i Salling. Jalt i Sognet 34 G. og omtrent 100 H., hvoraf 20 G. og 68 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 710. Foruden af Agerdyrkning have Beboerne, især Husmænd og Indsiddere, væsentligt Erhverv af Fiskeri. Flyndrefiskeriet er ikke ubetydeligt, og om Vinteren stanges mange Aal baade paa Isen og paa Baade. Sognet har Overflødighed af Tørv.

Sognet hører under Morsø Herreders Jurisdiction og Lægedistrict (Nykjøbing), Thisted Amtstuedistrict; 4de Vgkds. Amtets 9lde Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Vester-Asels een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1134 Rd., hvortil kommer en rentebærende Capital paa 4125 Rd., indkommen for bortsolgt Mensalgods. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land, hvoraf c. 20 Tdr. Land Hede og Mose; Htk. 7 Tdr. Ved Præstegaarden findes en smuk Have med Plantage, 3 Tdr. Land, anlagt i opfyldte Leergrave og Uføre af den nuværende Beneficiarius.

Øster-Asels Kirke er bygget af hugne Kampesteen og har et høit, firkantet og smukt Taarn med to spidse Gavle, Kirkens indvendige Længde er 41½ Alen og i Breden 11 Alen. I Taarnet er Hvælving, men i den øvrige Kirke Loft.

Lund var i Middelalderen et kongeligt Slot og Gods, havde som saadant sit eget Birk og var i flere Aarhundreder bortforlehnet til forskjellige Adelsmænd, indtil Gaarden efter Souverainitetens Indførelse blev af Kong Frederik III. overdraget til Hollænderen Irgens, som atter solgte den til Conferentsraad Klingenberg til Høiriis. Hans Søn Etatsraad F. C. Klingenberg arvede Gaarden, som efter hans Død, 1752, tilfaldt hans Enke Anna Catharina von Bülow. Hun giftede sig anden Gang med Oberst P. G. v. Samiz. Fra Samiz synes Gaarden at være kommen til Ascanius, der nævnes blandt de Godseiere, der i forrige Aarhundredes sidste Halvdeel afskaffede Hoveriet og indførte friere Principer i Godsadministrationen.*) Dennes Enke, der i Statsfortegnelsen for 1796 endnu anføres som Eierinde af det complette Gods Lund solgte dette i det nævnte Aar for 56,000 Rd. D. C. Til Hovedgaarden hørte dengang fri Hovedgaardstaxt 52½ Td. Htk., Bøndergods 420 Tdr. Htk., Øster- og Vester-Asels Sognes Konge- og Kirketiender og Jegindø Sogns Kirketiende. I 1798 solgtes den atter efter at c. 300 Tdr. Htk. Bøndergods og Vester-Asels Sogns Kongetiende var bortsolgt for 60,000 Rd. D. C. Den nye Kjøber udstykkede Gaarden i 4 Parceller og bortsolgte Resten af Bøndergodset.

Vester-Asels Sogn, Annex til Øster-Asels, omgivet af dette S. og Blidstrup S. samt Tisiing Vig og den egentlige Limfjord. Kirken, i Sognets Midte, 2¼ M. s. v. for Nykjøbing. Arealet, 1576 Tdr. Land, er lavtliggende, udsat for Oversvømmelse, har lerede, tunge

*) Det er i Modsætning til den bedre Behandling, der fra dette Tidspunct af Godsbesidderne blev Bønderne tildeel og for hvilken H. C. Bernstorff foregik med et lysende Exempel, at her citeres et Brudstykke af en gammel Vise fra Mors, der beskriver en morslandsk Adelsmands Forhold til sine Bønder i det 17de Aarhundrede:

„Han pleier at gjenne sine Bønder til Baas.
Han slider dem ubi Arbeid og Træl,
Saa kjedes de ved deres fattige Sjæl.
Han slider dem ubi Torne-Kjep,
Saa er der paa dennem ei hele Læp.
Thi saaer de Skam baade ude og ind,
Der holder med hannem et Aar til End."

Jorder, mod Vest sure og kolde formedelst den lave Beliggenhed. Htk. 106 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Vester-Asfels med Kirke og Skole. Ialt i Sognet 32 G. og 58 H., hvoraf 20 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 421. Vester-Asfels Beboere have ikke saa betydeligt Erhverv af Fiskeri som Øster-Asfels, ligeledes har Sognet Mangel paa Tørv, som derimod findes rigelig i Øster-Asfels. Derimod har Vester-Asfels flere Teglbrænderier, hvor der produceres et betydeligt Quantum Muursteen.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 92de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Peterslund.

Vester-Asfels Kirke har et høit firkantet Taarn, som løber op i 4 spidse Gavle. Den er noget mindre end Kirken i Hovedsognet. Ligesom i denne har Taarnet Hvælving, men den øvrige Kirke Loft.

Tilføininger, Rettelser og Trykfeil.

Alm. Deel S. 248, 249. Under 6te Mai 1857 er der ved Kgl. Resolution skeet en Omordning af Lægedistricterne i Randers og tilstødende Amter. Herom see Dep. Tid. for 1857 S. 515—518. Spec. Deel S. 593, L. 25—31. I en forskjellige Rettelser indeholdende Beretning fra en Embedsmand i Odense bemærkes at „Viehølm" formodentlig maa betyde Vidieholm, da Busken Vidie paa Fynsk kaldes Vie, og da der i Omgivelserne findes Vidier i Mængde; S. 595, L. 1. Landeveien fra Odense til Bogense l. Rugaards Landevei; S. 612, L. 7 f. n. „og 72de" udelades; S. 599, L. 6. Nørre-Aaby l. Nørre-Søby; S. 626, L. 3 og 4 f. n. Eskelund l. Hessum; S. 630, L. 1 Næsted l. Nisted; S. 631, L. 15 f. n.: i Krogsbølle Sogn er ingen Vandmølle, men en Dampmølle, som alene er bestemt til at male Vand af den under Einsidelsborg hørende inddæmmede Strand; S. 646, L. 12 Morud Mølle er baade Vand- og Vindmølle. Bind II. S. 25, L. 10 Sognet l. Herredet; B. II. S. 49, 66—69: ved Resolution af 22de Novbr. 1857 er det bestemt, at der af Sognekaldene Børglum, Veiby og Furreby samt Harridslev, Seilstrup og Rakkeby skulle, naar Annexgaarden i Veiby, der er bestemt til at indrettes til Præstegaard, bliver fæsteledig, oprettes 3 Præsteembeder, nemlig: 1) Børglum og Furreby; 2) Harridslev og Rakkeby; 3) Veiby og Seilstrup.

Aalborg Amt

er beliggende paa begge Sider af Liimfjorden. Den større Deel, der ligger syd og øst for Fjorden, og hvis sydlige Grændse Mariager-Fjord paa en Strækning af henved 4 Mile danner, kaldes endnu blandt Indvaanerne Himmersyssel eller Himmerland, ogsaa Himmelland. Den nord for Liimfjorden liggende mindre Deel, Kjær Herred, henregnes til Vensyssel. Af de i Liimfjorden beliggende Øer henhøre Egholm, Klosterholmene, Vaar- og Kyø-Holm, Sandsholm og Livø til Amtet. Dets Areal er 53⅕ □ Mile. Htk. 18,291 Tdr. A. og E., 66 Tdr. Skst. og 354 Tdr. Mst. Skove findes nord for Liimfjorden og i den østlige Deel af Himmersyssel, hvorimod den vestlige Deel af dette er aldeles blottet for Skov. Indvaanernes Antal efter Folketællingen i 1855 var: 70,934, hvilket viser et Antal af 1333 paa □ Milen. Af Amtets samtlige Indpaanere levede 60,613 i Landdistricterne og 10,321 i Kjøbstæderne. I 1850 havde Amtet ifølge Stat. Tabv. 88 større Jordbrug over 12 Tdr. Htk., 4016 Bøndergaarde, 3490 Huse med 1 Fdk. Htk. og derover, 2130 Huse med mindre end 1 Fdk. Htk.

Aalborg Amt indbefatter Kjøbstæderne **Aalborg** og **Nibe**, samt Herrederne **Kjær, Fleskum, Hornum, Hellum, Hinsted, Slet, Aars** og **Gislum.** Amtets Landsogne danner en Amtscommune med et Amtsraad af 7 valgte Medlemmer. Aalborg Amt hører til 3die Rigsraads-Valgkreds, danner med Hjørring Amt 7de Landsthings-Valgkreds og indbefatter 5 Folkethings-Valgkredse.

Amtet hører i geistlig Henseende deels til Aalborg Stift (Aalborg Provsti bestaaende af Kjær Herred og Aalborg Kjøbstad med Nørre- og Sønder-Tranders Landsogne), deels til Viborg Stift. Det indbefatter 4 Provstier, nemlig: 1) Aalborg Provsti; 2) Fleskum og Hornum Herreders Provsti; 3) Hinsted og Hellum Herreders Provsti; 4) Aars, Slet og Gislum Herreders Provsti.

I jurisdictionel Henseende indbefatter Amtet, foruden de 2 Kjøbstadjurisdictioner, 5 Landjurisdictioner, nemlig: 1) Kjær Herred; 2) Aalborg Birk og Fleskum Herred; 3) Hornum Herred; 4) Aars og Slet Herreder samt Løgstør Birk; 5) Hinsted og Hellum Herreder med Lindenborg Birk. Amtet henhører til 5te Udskrivningsdistrict og deels til Aalborg deels til Viborg Stiftsphysicat-Districter (til dette sidste Gislum Herred); i Amtet findes følgende Lægedistricter: Aalborg Stadslægedistrict, Nibe og Løgstør District, Aalborg søndenfjordske District, Kjær Herreds District. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel udgjør Amtet Aalborg Amtstuedistrict. For Aalborg Amt er der en Branddirecteur.

Aalborg,

den tredie største By i Kongeriget Danmark, beliggende under 57° 52″ n. B. og 2° 39′ 28″ v. L. (Budolphi Kirke) paa et jevnt Ter ved Liimfjorden, der er dens nordlige Grændse, medens høie Ba næsten danne en Halvkreds om Byen paa de øvrige Sider, 4 Miil Liimfjordens Indløb ved Hals, 34 M. n. v. for Kjøbenhavn, 2¼ fra Ribe, 10 M. fra Viborg, 6½ M. fra Hobro og 10 M. fra Rand Byen har sin største Udstrækning fra Øst til Vest; flere Vandløb, hv blandt Østeraa, som gjør Grændsen mellem Aalborgs to Sogne, Vesteraa, løbe gjennem den ud i Liimfjorden og give i Forening de gamle Bygninger (hvorom nedenfor) denne By et eiendomm Præg. Ligeoverfor Aalborg paa den nordlige Side af Fjorden, her kun er henimod 1000 Alen bred, ligger den store Flække Nør Sundby, hvormed den staaer i stadig Forbindelse ved Færgefart.

Byen har 2 Torve: Gammel-Torv og Ny-Torv, hvert paa Side af Østeraa. Antallet af Gader, Gyder, Stræder og Sms er 72, der ere deelte i 4 Kvarterer. De brandforsikkrede Bygning Antal er 939 (efter Numereringen egentlig 686 Numere, men Numere have forskjellige Litr.), hvoraf 13 udenfor Byen. Bygninge Assurancesum var d. 30te Septbr. 1854: 2,557,160 Rd. (Marts 1843: 1,388,600 Rd.).

Aalborg har efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind 99 2 Fdk. ¾ Alb. Htk. Kjøbstadjord, med et Areal af 756 Tdr. hvoraf 709 Tdr. er Ager og Eng. Til offentligt Brug (Kirkeg Exerceerplads, Lystanlæg o. desl.) er anvendt 47 Tdr. Land.

Til hver af Aalborg Kjøbstads 2 Sogne hører foruden Kjøb Menigheden tillige en Landcommune. 1) Budolphi Sogns L commune, der almindelig kaldes „Hasseriis," bestaaer af B Hasseriis og Sofiendal, Skalborg (Bevæbnelsen for 2 Ga samt Gaardene Scheelsminde og Vesterladegaard med Parc Land-Communen har sit eget Communalvæsen uafhængigt af Kjøbst og danner et særskilt Sogneforstanderskab. Folkemængden i Land munen udgjør 702 Indvaanere. Htk. er c. 221 Tdr. A. og 2) Frue Sogns Landcommune bestaaer af den i Liimfjo beliggende Ø Egholm og hører under Kjær Herreds Jurisdic Øen har sit eget Communalvæsen uafhængig af Kjøbstaden og dann særskilt Sogneforstanderskab. Folkemængden i Landcommunen u 135 Indvaanere; Htk. er c. 42 Tdr. A. og E.

Ved Lov af 16de Februar 1856 angaaende Nørre-Sund Næringsforhold er det fastsat, at Handlende og andre Næri brugere, der have Borgerskab i Aalborg, skulle være berettigede t øve deres Næring enten tillige eller alene i Nørre-Sundby, paa Maade som de ere berettigede til at øve samme i Aalborg.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

St. Budolphi Kirke, Stiftets Hovedkirke og den første Byens to Kirker. Naar denne Kirke er bygget, vides ikke; den næ

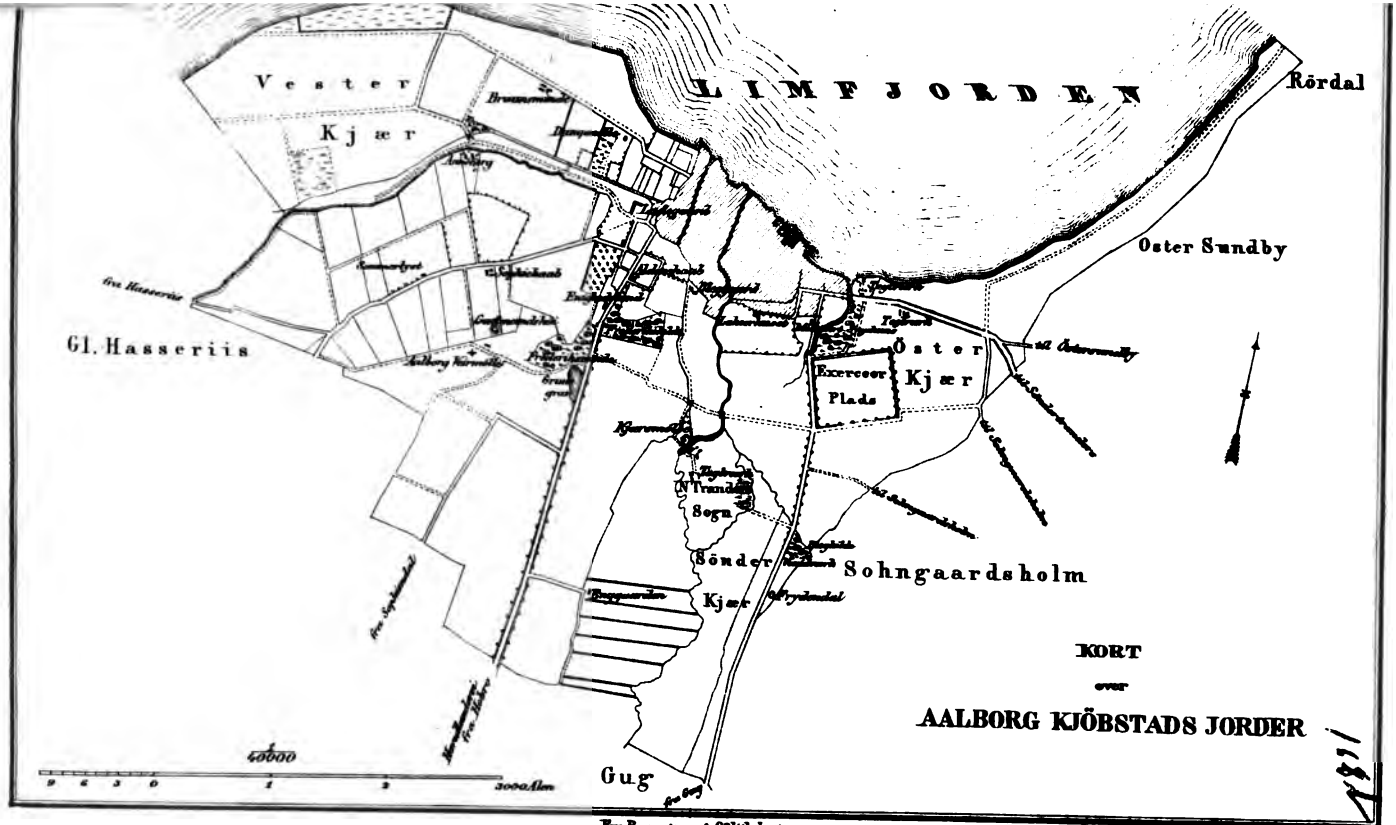
Gamle Apothek.
Jens Bangs Stenhuus

Kong Hans's Gaard.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

LIMFJORDEN
Rørdal
Vester
Kjær
Oster Sundby
Gl. Hasseriis
Öster
Kjær
Excercer
Plads
N. Trandum
Sogn
Sönder
Kjær
Sohngaardsholm
Gug
KORT
over
AALBORG KJÖBSTADS JORDER
1811
40000
3000 Alen
Em. Bærentzen & C. Lith. Inst.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

ben Slutningen af det 14de Aarhundrede. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede findes Budolphi Kirke at have været Annex til den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke. Kirken har et anseeligt Taarn, som blev opbygget, efterat det gamle mindre Taarn var afbrændt ed den Ildebrand, som hjemsøgte Aalborg d. 11te August 1663; ved t Jordskjælv Natten mellem 21de og 22de Decbr. 1759 nedstyrtede de o øverste Kamme af Taarnet, men de bleve igjen opsatte 1764, og i larene 1777—80 blev det høie og smukke Spiir opbygget, hvortil Peder hyndes Enke Elisabeth Himmerig ved Testament af 30te Novbr. 1773 avde skjenket 4000 Rd. Spiret, der er gjennembrudt og opført efter Rodel af det tidligere Raadstuetaarn i Kjøbenhavn, naaer med sin Spidse 190 Fod over Jorden. Kirken selv undergik en Hovedreparation 786. Den bestaaer af et høit Midtskib og 2 lavere Sideskibe, alle ned Hvælvinger. Dens Indre er især mærkelig ved Mængden af Sulpiturer og ved adskillige billedskaarne Arbeider, som ikke have været den Værd i sin Tid. Af Epitaphier findes ingen særlig mærkelige. Range, nu tilkastede, Begravelser findes i denne Kirke, saaledes flere f de evangeliske Biskopper, Byens Borgermestere, Kirkens Præster o. Fl. Kirken havde i 1856 en Capitalformue af 19,614 Rd., som vil blive orøget med 2500 Rd., der ere den testamenterede af afdøde Vinhandler Schünemann*).

Vor Frue Kirke, bethydeligt ældre end Budolphi Kirke, maaskee prindelig bygget i Korsform (nu kun Midtskib og eet senere tilbygget Sideskib), i den katholske Tid en Klosterkirke, der hørte til Vor Frue Sonnekloster. Dens Bygning falder sammen med Klostrets Stiftelsestid ller Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, og ikke længe efter i samme Aarhundrede vides to norske Partihøvdinger af kongelig Æt at være egravede i denne Kirke (see nedenfor). Frue Kirke nævnes i det 16de g 17de Aarhundrede som Domkirke og var uden Tvivl dengang Byens Hovedkirke, ligesom flere Grunde synes at tale for, at den har været ette gjennem hele den katholske Tid. Ved Klostrets Secularisation var Kirken imidlertid saa aldeles forfalden, at Kong Christian III. 1554 efalede, at den skulde nedbrydes og i dens Sted Helliggeisthuus Kirke ære Sognekirke, til hvis Reparation Steen, Tømmer og Bly af Frue Kirke skulde anvendes, og hvad der blev tilovers, komme til Slottet Aalborghuus's Behov; men paa Menighedens Forbøn kom der næste Aar kongelig Tilladelse til at den maatte beholde sin gamle Sognekirke mod forsvarlig at istandsætte den. Kirkens smukke Alter tilligemed Altertavlen er skjenket 1582 af Bjørn Andersen til Steenalt, Lehnsmand paa Aalborghuus, som i det Hele hjalp meget til at forskjønne Kirken; 1723 od Krigsraad Bertel Hauch Altertavlen meget smirlig forgyldt og staffere. Ved gjentagne Reparationer, især i forrige Aarhundrede, har Kirken undet i indre Skjønhed. Taarnet er oftere blevet ombygget, sidste Gang 1766, hvorhos det blev forsynet med sit nuværende Spiir 1767, altsaa nogle Aar, førend Budolphi Kirke fik sit. Frue Kirke har to Begravelses-Capeller: det ene, Skeelernes, bygget 1612 af Ove Lunge il Odden, Lehnsmand paa Aalborghuus, med 4 Epitaphier over adelige

*) Jfr. Stiftsprovst Halds „Budolphi Kirkes Formues Forfatning," Aalb. 1839.

Personer; deriblandt over nysnævnte Adelsmand og hans Hustru Anne Maltesdatter Sehested, som ere afbildede i Legemsstørrelse, omgivne af deres Forfædres Vaaben. De ligge i den underjordiske aabne Begravelse med flere af deres Slægt. I Capellet selv staaer i massive Steenkister Holger Skeel, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Sjælland († 1764), og Hustru Regitze Sophie Baronesse af Gyldenkrone († 1779), samt i Trækister Kammerherre Sophus Peder Frederik de Skeel († 1826) og Jens Poulsen de Skeel († 1832). I det andet Capel, Høegh Capel, ligger blandt Flere Gregers Høegh til Vang med Hustru; udenpaa Muren, saavelsom paa Jerndørene, der skille Capellet fra Kirken, staae Høeghernes og Holckernes Vaabener. Et tredie Capel, det Pentzke, blev nedbrudt 1805, da den til Capellets Vedligeholdelse legerede Capital ikke var tilstrækkelig til en nødvendig Reparation; de deri værende tvende Marmorkister, hvori hvile Gotfred v. Pentz, Stiftamtmand i Aalborg og Hustru Maren Grotum, ere senere flyttede ind i Kirken. I det sydvestlige Hjørne af Kirken er 1747 indrettet en aaben Begravelse af Commerceraad Gleerup, som tilligemed sin Hustru Johanne Trap her ligger i Steenkister med Guldforsiringer. Foruden de nævnte er en stor Mængde, især af Kirkens Velgjørere, begravede i Frue Kirke, tildels under Epitaphier og Ligstene. Kirkens Capitalmasse var 1841 ved Gaver fra Forskjellige steget til 15,658 Rd., hvoraf den nyder Renten af 14,082 Rd.; Capitalmasse 1856: 16,994 Rd. Blandt denne Kirkes Velgjørere fortjener særlig at nævnes Kjøbmand Diderik Christian Jüngling († 1798), som til forskjellige Tider skjenkede den betydelige Summer, ialt 8428 Rd., for at opfylde sit „Hjertes Ønske, at see Kirken i Fremtiden forhjulpet til en faststaaende, perpetuerende og uryggelig Capital, der til alle Tider kunde være denne til Nytte, uden at Kirken ved hver forefaldende Reparation skal være som før i den yderste Forlegenhed*) og kun kunne hjelpe sig ved Forbrug af Capitaler, der ikke dertil vare betroede den, eller ved at falde Menigheden til Byrde;" hvilket fromme Ønske af den ædle Giver ogsaa fuldstændig er opnaaet**).

Aalborg Slot, Aalborghuus, beliggende paa Byens nordvestlige Side ved Fjorden. Det er en uanseelig Slotsbygning, som nu bestaaer af 2 Fløie; den Side, der vender ind imod Gaarden, er Vindingsværk. Her boer Stiftamtmanden. En tredie vestre Fløi, hvor indtil for nogle Aar siden Amtstuen har været, er nu nedbrudt, med Undtagelse af nogle svære Hvælvinger. Af de Slottet omgivende Volde er en Deel fløifet og anvendt til Opfyldning af de forhen uudrevne og stinkende Grave. Om Aalborghuus's Historie see nedenfor.

Cathedralskolen, Byens lærde Skole; den existerede allerede i den katholske Tid. 1542 tillagde Christian III. denne Skole de Indtægter, som forhen havde ligget til Altere, Messer, Calenter og Gilder i Aalborg, og 1554 skjenkede samme Konge en af Helligaands-Klostrets Bygninger til Skolehuus, hvortil det benyttedes indtil 1847, da en i Aarene 1814—15 opført Bygning i „Jomfru Anna Gade" blev fær-

*) I D. Atl. V. S. 137 siges Budolphi Kirke endnu dengang (1769) at maatte „assistere Frue Kirke, som er fattig."

**) Jfr. C. Brunns „Oplysninger om de Frue Kirke i Aalborg tilhørende Capitaler."

og indrettet med et ubetydelig Bekostning til en dog langtfra tidssvarende Skolebygning, efterhvi Værelserne ere for faa og det cubiske Rum for lidet, i Forhold til Skolens stærke Frequents; i Juni 1857 udgjorde nemlig Discipeltallet, som i de sidste Aar er steget betydelig, 146. Skolens Rector har Bolig i Skolebygningen. Foruden ham er for Tiden ansat ved denne Skole 1 Overlærer og 10 Adjuncter samt nogle Timelærere. Siden 1853 ere særlige Realclasser oprettede ved Siden af de studerende.

Communeskolerne. Borgerskolen har en i 1845 opført Bygning, ligesom ogsaa Cathedralskolens forrige Locale i en af Hospitalets Sidebygninger er af dettes Direction udleiet til Borgerskolen og afbenyttes af en af dens Afdelinger. Friskolen har sin egen Bygning; det er paatænkt at opføre en ny Skolebygning, da den nuværende, skjøndt den rummer over 400 Børn, ikke kan optage det skolepligtige Antal.

En **Navigationsskole** har bestaaet i flere Aar og er godt frequenteret.

Børnefylket, stiftet 1847, kaldet „Frederik den Syvendes Børnefylk" siden Kongens Besøg 1852. Det eier sin egen Bygning, der er beregnet paa at kunne optage 100 Børn, men agtes udvidet; det bestaaer ved frivillige aarlige Bidrag. En Haandgjerningsskole for Piger er forbundet med samme.

Aalborg Stifts og Amts offentlige Bibliothek har Locale i Hospitalet. Det er grundlagt ved Fundats af 21de April 1818 med 3000 Bind, som for største Delen vare tilveiebragte ved Gaver, efter grundgaaende Opfordring fra daværende Stiftamtmand Fr. Moltke, Biskop N. Jansen, Borgermester D. Hornsyld og Rector E. Tauber. Det er senere successive forøget ved indkomne Bidrag i Bøger og Penge, saa at det nu udgjør c. 23,000 Bind. En fast aarlig Indtægt (278 Rd.) er sikret Bibliotheket, idet der ved Kgl. Resol. af 4de August 1819 er paalagt ethvert Sognekald i Stiftet og Amtet en efter Kaldets Beskaffenhed bestemt Afgift til dets Vedligeholdelse. Blandt Stiftelsens senere Velgjørere fortjener at fremhæves den i 1851 afdøde Biskop Dr. N. Fogtmann, som testamenterede den sin hele betydelige værdifulde Bogsamling. Bibliothekets Direction er Stiftsøvrigheden, der ansætter en (ulønnet) Bibliothekar og Kasserer. Et nyt fuldstændigt Catalog vil udkomme i 1858.

Hospitalet. Denne Stiftelse har sin Oprindelse fra det katholske Helligaands-Huus, et omtrent 100 Aar før Reformationens Indførelse stiftet Kloster, som tillige underholdt Fattige og Syge. Efter Reformationen blev dette Kloster ombannet til et almindeligt Hospital, hvortil dets stærke grundmurede Bygninger i 4 Fløie siden den Tid have været brugte. Hertil er endnu i 1849 kommet den forrige Latinskoles Bygning, der er sammenbygget med Hospitalets nordre Fløi. Hospitalet nyder: 1) i Jorder og Tiender $70\frac{1}{2}$ Td. Land paa Aalborg Kjøbstads Mark af Htk. A. og E. $9\frac{1}{3}$ Td., $43\frac{1}{2}$ Td. Land Engjorder i Budolphi Landsogn, Konge-Korntienden af Vester-Torup, Vust, Aistrup, Vadum, Svenstrup og Dal Sogne, en Refusion af Vester-Hasfing Sogns Kongetiende samt Kirke-Korntienderne af Dal og Tranum Sogne og Konge-Kvægtienden af 167 Sogne; 2) i Bøndergods 13 smaa Gaarde og 4 Huse, tilsammen af Htk. 39 Tdr.; 3) i Capitaler (1857) 136,842 Rd., hvori dog er indbefattet tvende Legater paa tilsammen 1200 Rd. I Stiftelsen har der hidtil været 60 faste Lemmer, men fra 1ste Januar

1858 vil Antallet blive forøget med 4 eller ialt 64 faste Lemmer, nemlig 50 Fruentimmer og 14 Mandfolk. De nyde alle en Understøttelse af 7 Mk. hver om Ugen og fri Ildebrændsel og Sygepleie samt Bolig, i Almindelighed 4 om et Værelse; naar Mand og Kone begge ere optagne, have disse et Værelse for dem selv. Foruden de faste Lemmer nyde 17 Fattige nogen Understøttelse, hvilken dog nu ved disses Død skal inddrages. I Forbindelse med Hospitalet staaer en Daareanstalt, hvori Sindssvage kunne indlægges mod Refusion, fortiden 8 Sindssvage. Bestyrelsen er overdraget en Hospitalsforstander (tidligere brugtes den fra Klostertiden nedarvede Benævnelse Prior). Hospitalet har en Kirke, som er tilbygget under Kong Christian V. Den residerende Capellan ved Budolphi Kirke besørger Præsteforretningerne. Fundats 3die Febr. 1852.

Raadhuset, beliggende paa Hjørnet af Gammel-Torv og Gaden ved Østeraa ligeoverfor Jens Bangs Steenhuus (Svane-Apotheket), opført 1762; et særskilt Thing- og Arresthuus vil nu blive opført.

Compagnihuset eller det gamle Gildehuus, oprindelig opført i det 15de Aarhundrede af det saakaldte Papegøie-Gilde, der meest bestod af Byens Kjøbmænd (see nedenfor), beliggende paa Hjørnet af Gaden ved Østeraa og Bispens-Gade. Siden Gildets Ophør har dette Hus været de aalborgske Kjøbmænds Børs og daglige Samlingssted. Den nuværende smukke Bygning er opført 1847. Byens Klub „Enighed" har ogsaa her sit Locale*).

Aalborg Bombebosse eller „Frederiks Sømandsbolig" for trængende Søfolk, stiftet 1827; den nuværende smukke og rummelige Bygning er opført 1854 og afgiver tillige Locale for Navigationsskolen.

Af andre offentlige Bygninger mærkes: Bispegaarden, Exerceerhuset, Toldkammeret, det civile Sygehuus, det militaire Sygehuus (opført 1856), Hovedvagten, Synagogen (en smuk ny Bygning), Sparekassens Fribolig for Enker og ugifte Fruentimmer, opført 1857.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 9162 (hvoraf 4499 af Mdkj. og 4603 af Kvk.); i 1850: 7745, i 1845: 7477; i 1801: 5579; i 1769: 4776.

Aalborgs vigtigste Erhverv er Handel og Søfart.

Udførselen af de vigtigere Varer fra Aalborg Toldsted, Sundby og Hals derunder indbefattet, til fremmede Steder og til indenlandske Steder udenfor Jylland, var i Aarene:

	1855	1856	1857
Kornvarer, Tdr. . . .	154,453	116,692	156,854
Uld, Pd.	168,820	197,709	232,316
Flæsk og Kjød, Pd. .	147,616	148,067	272,762.

*) Klubbens Sommerlocale „Enighedslund" ligger udenfor Byens Vesterport ved Hobro Landevei.

Skind og Huder i 1856: c. 160,000 Pd., i 1857: c. 400,000 Pd.; Smør i 1856: 2393 Tdr., i 1857: 2515 Tdr.

Indførselen fra fremmede Steder af de vigtigste Varer var:

	1856	1857
Bomuldsgarn, Pd.	293,401	153,665
Bomuldsmanufacturvarer, Pd.	62,705	46,699
Druebrændeviin, Genever og Rom à 8°, Potter	28,252	92,160
Rujern, Pd.	377,097	788,336
Stang-, Baand- og Pladejern, Pd.	2,680,653	1,415,104
Jernsøm, Pd.	275,585	202,468
Hamp og Hør, Pd.	668,847	506,132
Linnedgarn, Pd.	16,804	13,359
Lærreder og andre Linnedvarer, Pd.	91,924	47,570
Steensalt, Pd.	254,850	913,800
Salt, alm., Tdr.	3,713	6,356
Do. do. i Sække, Pd.	23,162	34,708
Silkevarer og Syesilke, Pd.	3,500¼	2,590
Steenkul, Tdr.	91,511	76,754
Steentøi (Fajance), Pd.	77,717	56,284
Tobak, ufabrik. og fabrik., Pd.	276,201	494,319
Tømmer og Træ af Fyr og Gran, Cl æster	4,359	4,272¼
og Cbfod	160,308	156,893
Uldne Manufacturvarer, Pd.	47,769	35,067
Viin, Potter	143,680	27,920

Naar Importen f. Ex. af Rom, Caffe og Viin viser sig saa ringe, naa det bemærkes, at betydelige Partier heraf indføres fra Kjøbenhavn, deels fra Creditoplagene deels fortoldede.

Af disse 3 Vareartikler er her fortoldet:

	1856	1857
Druebrændeviin, Genever og Rom à 8°, Vtlr.	11,086	11,833
Viin, Vtlr.	12,308	13,923
Caffe, Pd.	89,036	87,115.

Skibsfarten var i 1857, sammenlignet med 1856, som følger:

I indenrigsk Fart:

	Antal.	Drgthd. Læster.	Bestuvn. Læster.
Indgaaende	655	17,405½	4,851¼
I 1856	575	15,440¼	3,885
I 1857 flere	80	1,965¼	966¼
Udgaaende	644	18,472	3,745¼
I 1856	595	16,483	3,103½
I 1857 flere	49	1,989	641¾

I udenrigsk Fart:

Indgaaende.

	Antal.	Drgthd. Læster.	Bestuvn. Læster.
Fra Altona	13	263½	181
— Bremen	5	122	88
— England	116	4,841	4,510½
— Holland	8	315½	154
— Lübeck	2	27	13
— Norge	252	4,385¼	4,355¾
— Portugal	6	337	301
— Preussen	8	358½	358½
— Rusland	8	318	287½
— Spanien	1	58	58
— Sverrig	81	1,236½	1,081½
	500	12,262¼	11,388¾
I 1856	521	12,666¾	11,949¾

Udgaaende.

Til England	91	3,835	3,131½
— Holland	3	93	79
— Norge	286	5,388¼	780¾
— Preussen	11	598	2
— Rusland	4	195	15
— Sverrig	108	2,191	979
	503	12,300¼	5,987¼
I 1856	537	12,414½	3,858¼

I Aaret 1857 have følgende fremmede Nationers Skibe clareret her ved Toldstedet: bremenske 1, 58 Læster; engelske 6, 320 Lstr.; hamborgske 1, 23 Lstr.; hannoveranske 12, 415 Lstr.; hollandske 4, 122½ Lstr.; lübeckske 1, 26 Lstr.; norske 257, 4721¾ Lstr.; preussiske 2, 38 Lstr., og svenske 81, 1327¼ Lstr.

De ved Aalborg Toldsted hjemmehørende Skibes Antal var i 1856: 75 af 2879 Clst.; i 1857: 76 af 3220 Clst.

Told- og Skibsafgifternes Nettobeløb var i 1855: 158,551 Rd., i 1856: 169,386 Rd., i 1857: 161,395 Rd. Brændevinsafgiftens Nettobeløb var i 1855: 54,640 Rd., i 1856: 53,805 Rd., i 1857: 55,016 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes: 1 Camphinfabrik, 1 Cementfabrik, 1 chemisk Fabrik forenet med et Træskjæreri, 3 Dampbrænderier foruden endeel mindre Brænderier (Eductet var i 1857: 1,167,948 Potter), 2 Dampbagerier, 1 Dampfarveri og Valkemølle, 1 Dampmeelmølle (et nyt og storartet Anlæg), 1 Glasværk, 1 Jernstøberi og Maskinværksted, 1 Klædefabrik og Valkemølle paa Kjærs Mølle tæt ved Byen, 1 Saltraffinaderi, 1 Svinesalteri, 1 Sæbesyderi, 2 Tobaksfabrikker, 3 Teglbrænderier, flere Væverier og 3 Ølbryggerier. To Kornmøller

drives i selve Byen af dens to Hovedaaer. Betydelige Skibsbyggerier. Byen har 2 Bogtrykkerier; fra det ene af disse udgives Aalborg Stifts-tidende, fra det andet Aalborg Amtstidende.

Af Kjøbstadjorderne bruge blandt Byens egne Indvaanere 3 et Beløb af over 4 Tdr. Hkt., 3 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 3 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 54 et Beløb af under 1 Td. Hkt.

I Aalborg holdes aarlig 6 Markeder: 2 Dage i Januar og 2 Dage i Marts med Heste, 3 Dage i Juni, i September med Honning og Bæddere, 3 Dage i October med Kvæg, i December med Heste og Kvæg.

Aalborg Communalbestyrelse bestaaer af en Borgermester, 2 kongelige og 2 borgerlige Raadmænd, 18 Borgerrepræsentanter. Foruden af Borgermesteren, der tillige er Auctionsdirecteur, bestaaer Byens Øvrighed af en Byfoged, der tillige er første kongelige Raadmand, og en By- og Raadstueskriver, der tillige er anden kongelige Raadmand.

Communens Eiendomme ere: Raadhuset, 2 Skolebygninger, et Fattighuus, Jens Bangs Stiftelse eller Vesterports Fattighuus, det militaire Sygehuus, et Sprøitehuus, Vandværket udenfor Byen, Gabels Gaard, der blev kjøbt for et Par Aar siden formedelst dens store Grund, paa hvilken tænkes udlagt en Gade, opført Thing- og Arresthuus, endeel afhændet eller derover disponeret til offentlig Brug, ligesom ogsaa den paa Grunden værende Bygning benyttes til Caserne, forsaavidt den afgiver Plads. Communen eier ingen Capitaler, men Jorder. Dens Gjæld var ved Udgangen af 1856: 152,415 Rd.

Communens Udgifter vare i 1856: 112,673 Rd.; deraf til Skolevæsen 9729 Rd., Fattigvæsen 13,259 Rd., Delinqventvæsen 1858 Rd., Afgift til Helbredelsesanstalten for Sindssyge 3594 Rd., til Bygningers Opførelse og Vedligeholdelse 18,589 Rd. (saa godt som hele Summen til Opførelsen af det militaire Sygehuus), Renter og Capitalafdrag 26,353 Rd., Gasbelysning 3360 Rd., Brolægning 8399 Rd., Vandværkets Drift 6334 Rd., Indqvarteringsvæsen 12,932 Rd. Udgifterne tilveiebragtes deels ved Kæmnerkassens ordinaire Indtægter, fornemmelig Leie af Byens Jorder, hvilken 1856 udgjorde 12,208 Rd., deels ved Ligning paa Næring (4917 Rd.), paa Formue og Leilighed (28,566 Rd.) o. s. v. Blandt Indtægterne i det anførte Aar var ogsaa et Laan paa 35,000 Rd., optaget til Opførelse af det militaire Sygehuus, Byens Brolægning m. m. Det er derhos bemærket, at der forestod endnu større Udgifter i 1857.

Borgerskolen og Friskolen have tilsammen 13 Lærere.

Aalborg har et Borgercorps paa 142 Mand med en Stabshauptmand, 3 Capitainer o. s. v., og et Brandcorps paa c. 750 Mand; 10 Sprøiter.

Havnevæsenet bestyres af en Havnecommission. Havnekassens Fond udgjorde ved Udgangen af Aaret 1856: 24,527 Rd., dens Ind-

tægter i det nævnte Aar 15,500 Rd. Havnen er opmuddret til 10—12 Fods Dybde, altsaa for saa store Skibe, som kunne passere Barren ved Indløbet til Liimfjorden.

Vand- og Gasværket (dette sidste tilhørende det danske Gascompagni) anlagdes samtidigt i Aaret 1855. Det fortrinlige Vand, hvormed Byen siden den Tid er forsynet, er ledet fra de saakaldte Blegkilde-Bakker, paa hvis Høideryg er gravet og udmuret en Beholder, til hvilken Vandet ved Damp oppompes fra de rigelige Væld ved Bakkernes Fod.

I geistlig Henseende danner Aalborg By med tilhørende Landcommuner og Annexer samt Kjær Herred et Provsti. Byen indbefatter 2 Sogne: Budolphi (det vestlige) og Vor Frue (det østlige); Østeraa danner Grændsen imellem dem. Ved Budolphi Kirke er ansat en Sognepræst, der tillige er Stiftsprovst for Aalborg Stift (Rgls. 2160 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige besørger Præsteforretningerne ved Hospitalet (Rgls. 1192 Rd.), samt en ordineret Catechet, der tillige er første Lærer ved Borgerskolen. Ved Frue Kirke, der har Nørre- og Sønder-Tranders til Annexer, er ansat en Sognepræst, der tillige er Sognepræst til Nørre-Tranders (Rgls. 2173 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige er Sognepræst til Sønder-Tranders (Rgls. 977 Rd.).

Stiftamtmanden over Aalborg Stift, der tillige er Amtmand over Aalborg Amt, boer paa Aalborghuus; ogsaa Stiftets Biskop boer i Aalborg.

Byen hører til Aalborg Amtstuedistrict (Amtstuen i Byen). Den har sin egen Hospitals- og Stadslæge; ogsaa Stiftsphysicus for Aalborg Stift boer i Aalborg. 2 Apotheker: Svaneapotheket (Jens Bangs Steenhuus) ved Østeraa og Løveapotheket i Algaden. Selve Staden er Amtets 115de Lægd, Frue Landsogn 11te Lægd og Budolphi Landsogn 16de Lægd. Valgsted for Amtets 2de Folkethings-Valgkreds.

Ved Aalborg Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, 3 Toldcontrolleurer og 15 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester og ved Befordringsvæsenet en Opsynsmand.

I Aalborg garnisonerer 11te Linie-Infanteri-Bataillon.

I Disconto-, Laane- og Sparebanken i Aalborg var Total-Omsætningen i Regnskabsaaret 1ste Juli 1856 — 30te Juni 1857: 2,528,861 Rd., i det foregaaende Regnskabsaar: 1,783,176 Rd.

I Byens Sparekasse, oprettet 1824, indestod 30te Juni 1857: 1,975,243 Rd., hvoraf 72,150 Rd. var Sparekassens Overskud.

I Aalborg Overformynderi indestod d. 1ste Januar 1854: 203,410 Rd. (d. 31te Decbr. 1844: 123,699 Rd.).

Ved Aalborg findes flere smukke Lystanlæg, saaledes Skovbakken med en fortrinlig Udsigt over en Deel af Liimfjordterrainet, Frederikskilde, det saakaldte militaire Anlæg m. fl. Førstnævnte Anlæg skyldes fornemmelig den i 1847 afdøde Apotheker Asseſſor Kayerød. Anlægenes Vedligeholdelse skeer ved frivillige Bidrag af Byens Indbyggere.

Tiden for Aalborgs Anlæggelse er ganske ubekjendt; skjøndt denne By ikke indtager Plads blandt Landets ældste Stæder (Odense, Roeskilde, Lund, Slesvig, Ribe, Aarhuus, Viborg o. fl.), nævnes den dog allerede i sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede af den bremiske Cannik Adam i hans lille Skrift om Danmarks Beliggenhed, og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i megen Berøring med Norge. Heri er Grunden at søge til den ellers mærkelige Omstændighed, at de norske Partihøvdinger i det 12te Aarhundrede ere blevne begravede i denne Byes ældste Kirke, St. Marie eller Vor Frue Kirke, nemlig Sigurd Slemmedegn, som ordrevet fra Norge kom til Aalborg, hvor han opholdt sig en Vinter, og hvis Lig, da han 1139 var bleven fangen og henrettet i et Slag i det sydlige Norge mod Harald Gilles Sønner, af hans danske Venner blev bragt hertil, og Hætteisvendenes Anfører Olaf kaldet Ulykke, som, efter at være overvundet i et Slag af Erling Skakke 1168, flygtede til Aalborg, hvor han døde det næste Aar. Under den tiaarige Borgerkrig i Danmark i Midten af det 12te Aarhundrede flygtede ogsaa den af Syderne valgte Konge Knud Magnussen, efter at være slaaet ved Viborg af Medkongen Svend Eriksen (Grathe) 1151, til Aalborg og derfra til Norge; og i Begyndelsen af det næste Aarhundrede var det atter i denne By, at en norsk Kronprætendent, Erling Steenvæg, samledes med sine Tilhængere af Baglernes Parti, og derfra ved dansk Hjælp satte sig fast i det sydlige Norge som Konge. I Kong Valdemar II.'s Jordebog 1231 nævnes „Aleburgh" under Flestum Herred, hvortil den østlige Deel af Byen (Vor Frue Sogn) hørte, medens den vestlige (Budolphi Sogn) hørte til Hornum Herred*). Hvilke Privilegier Aalborg i ældre Tid har havt, veed man ligesaa lidt, som man kjender Byens Oprindelse. I det Forlig, som Kong Valdemar Atterdag ved sin Thronbestigelse indgik med Hertug Valdemar af Sønder-Jylland 1340, nævnes Aalborg tilligemed Vendsyssel, Himmersyssel, Thysyssel og Hanherred, som strax efter 4 Ugers Forløb skulde overgives Kongen, da han begyndte at indløse Jylland, som i den sidste Tid havde været pantsat til de holsteenske Grever; heraf slutter D. Atl., at Byen længe før den Tid har havt Kjøbstadsprivilegier, hvilket ogsaa synes at kunne udledes deraf, at i den sidste Halvdeel af det 13de Aarhundrede opholdt Kongerne Erik Glipping og Erik Menved sig oftere i Aalborg og udstedte der Breve. Sin Stadsret fik Aalborg af nysnævnte Kong Valdemar 1342; Privilegierne ere givne Byen af Kongerne Christiern I. 1462 og 1470 eller 1480, Hans og Christiern II. (de findes samtlige trykte i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gamle danske Love V. S. 278—93), ligesom ogsaa af Christian III. under denne Konges Ophold i Aalborg 21de Febr. 1546 (Reg. dipl. II. p. 75), efterat dens ældre Privilegier vare forkomne under Byens Besættelse af Skipper Clement, hvorom nedenfor. Aalborgs Betydning i Middelalderen sees ogsaa deraf, at den, ligesom Lund, Viborg, Odense, Hjørring, Ribe, Malmø o. fl. St., var et kongeligt Myntsted; den skal have været dette allerede i det 12te Aarhundrede under Svend Grathe, og i det kongelige Myntkabinet paa Rosenborg opbevares flere Sølvmynter prægede i Aalborg saavel under Kong Hans (uden Aarstal), som under hans Broder Frederik I. med Aarene 1524 og 1525, ligesom en Myntmester i Aalborg efter D. Atl. nævnes 1492 og en Myntergaard i et Document af 1506. Kongerne Hans og Christian III. vides at have holdt Retterthing i Aalborg; den førstnævnte Konge var efter den skibyske Krønike (Script. rer. Dan. II. p. 564) født i denne By, som man rigtigst antager 2den Febr. 1455, og han døde her 20de Febr. 1513, efter Sagnet i en grundmuret Gaard paa Gammel-Torv**).

Skjøndt Aalborg igjennem Aarhundreder har været en aaben By, og der aldeles ingen Spor findes af ældre Fæstningsværker, skal den dog efter Documenter, som nævnes i D. Atl., fra Aarene 1481 og 1506 dengang have været omgivet af Grave, og 1513 af Volde. 1534 blev Staden end mere befæstet af den fangne Kong Christiern II.'s bekjendte Tilhænger Skipper Clement, som satte sig fast her i Septbr., og gjorde Aalborg til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand; men allerede 18de Decbr. s. A. blev den tagen med Storm af Johan Rantzau (som ved denne Leilighed nær havde mistet Livet), et grueligt Blodbad anrettet, hvori

*) I de tidligste Raadstuearchiver skrive Byens Navn „Oldeborigh." Under Byens ældste Baaben var der 3 blaae Baand, der skulde betyde 3 Aaer, hvilke man senere har forandret til Aal.

**) Efter flere Kildeskrifter døde Kong Hans derimod paa Aalborg-Slot. De to store flade Stene med Indskrifter, der ere opreiste udenfor det Huus, hvor Kongen skal være død, staae ikke i Forbindelse med hans Dødsfald; de indeholde en Paakaldelse af Christus og Helgene. (F. M.) Jfr. C. Erslev: „Gamle Huse i Aalborg" i „Danmarks illustr. Almanak for 1858" S. 30—35.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

siden Slutningen af det 14de Aarhundrede. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede findes Budolphi Kirke at have været Annex til den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke. Kirken har et anseeligt Taarn, som blev opbygget, efterat det gamle mindre Taarn var afbrændt ved den Ildebrand, som hjemsøgte Aalborg d. 11te August 1663; ved et Jordskjælv Natten mellem 21de og 22de Decbr. 1759 nedstyrtede de to øverste Kamme af Taarnet, men de bleve igjen opsatte 1764, og i Aarene 1777—80 blev det høie og smukke Spiir opbygget, hvortil Peder Lyndes Enke Elisabeth Himmerig ved Testament af 30te Novbr. 1773 havde skjenket 4000 Rd. Spiret, der er gjennembrudt og opført efter Model af det tidligere Raadstuetaarn i Kjøbenhavn, naaer med sin Spidse 190 Fod over Jorden. Kirken selv undergik en Hovedreparation 1786. Den bestaaer af et høit Midtskib og 2 lavere Sideskibe, alle med Hvælvinger. Dens Indre er især mærkelig ved Mængden af Pulpiturer og ved adskillige billedskaarne Arbeider, som ikke have været uden Værd i sin Tid. Af Epitaphier findes ingen særlig mærkelige. Mange, nu tilkastede, Begravelser findes i denne Kirke, saaledes flere af de evangeliske Biskopper, Byens Borgermestere, Kirkens Præster o. Fl. Kirken havde i 1856 en Capitalformue af 19,614 Rd., som vil blive forøget med 2500 Rd., der ere den testamenterede af afdøde Vinhandler Schünemann*).

Vor Frue Kirke, betydeligt ældre end Budolphi Kirke, maaskee oprindelig bygget i Korsform (nu kun Midtskib og eet senere tilbygget Sideskib), i den katholske Tid en Klosterkirke, der hørte til Vor Frue Nonnekloster. Dens Bygning falder sammen med Klostrets Stiftelsestid eller Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, og ikke længe efter i samme Aarhundrede vides to norske Partihøvdinger af kongelig Æt at være begravede i denne Kirke (see nedenfor). Frue Kirke nævnes i det 16de og 17de Aarhundrede som Domkirke og var uden Tvivl dengang Byens Hovedkirke, ligesom flere Grunde synes at tale for, at den har været dette gjennem hele den katholske Tid. Ved Klostrets Secularisation var Kirken imidlertid saa aldeles forfalden, at Kong Christian III. 1554 befalede, at den skulde nedbrydes og i dens Sted Helliggeisthuus Kirke være Sognekirke, til hvis Reparation Steen, Tømmer og Bly af Frue Kirke skulde anvendes, og hvad der blev tilovers, komme til Slottet Aalborghuus's Behov; men paa Menighedens Forbøn kom der næste Aar kongelig Tilladelse til at den maatte beholde sin gamle Sognekirke imod forsvarlig at istandsætte den. Kirkens smukke Alter tilligemed Altertavlen er skjenket 1582 af Bjørn Andersen til Steenalt, Lehnsmand paa Aalborghuus, som i det Hele hjalp meget til at forskjønne Kirken; 1723 lod Krigsraad Bertel Hauch Altertavlen meget smirlig forgylde og staffere. Ved gjentagne Reparationer, især i forrige Aarhundrede, har Kirken vundet i indre Skjønhed. Taarnet er oftere blevet ombygget, sidste Gang 1766, hvorhos det blev forsynet med sit nuværende Spiir 1767, altsaa nogle Aar, førend Budolphi Kirke fik sit. Frue Kirke har to Begravelses-Capeller: det ene, Skeelernes, bygget 1612 af Ove Lunge til Odden, Lehnsmand paa Aalborghuus, med 4 Epitaphier over adelige

*) Jfr. Stiftsprovst Halds „Budolphi Kirkes Formues Forfatning," Aalb. 1839.

Personer; deriblandt over nysnævnte Adelsmand og hans Hustru Anne Maltesdatter Sehested, som ere afbildede i Legemsstørrelse, omgivne af deres Forfædres Vaaben. De ligge i den underjordiske aabne Begravelse med flere af deres Slægt. I Capellet selv staaer i massive Steenkister Holger Skeel, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Sjælland († 1764), og Hustru Regitze Sophie Baronesse af Gyldenkrone († 1779), samt i Trækister Kammerherre Sophus Peder Frederik de Skeel († 1826) og Jens Poulsen de Skeel († 1832). I det andet Capel, Høegh's Capel, ligger blandt Flere Gregers Høegh til Vang med Hustru; udenpaa Muren, saavelsom paa Jerndørene, der skille Capellet fra Kirken, staae Høeghernes og Holckernes Vaabener. Et tredie Capel, det Pentzske, blev nedbrudt 1805, da den til Capellets Vedligeholdelse legerede Capital ikke var tilstrækkelig til en nødvendig Reparation; de deri værende tvende Marmorkister, hvori hvile Gotfred v. Pentz, Stiftamtmand i Aalborg og Hustru Maren Grotum, ere senere flyttede ind i Kirken. I det sydvestlige Hjørne af Kirken er 1747 indrettet en aaben Begravelse af Commerceraad Gleerup, som tilligemed sin Hustru Johanne Trap her ligger i Steenkister med Guldforsiringer. Foruden de nævnte er en stor Mængde, især af Kirkens Velgjørere, begravede i Frue Kirke, tildeels under Epitaphier og Ligstene. Kirkens Capitalmasse var 1841 ved Gaver fra Forskjellige steget til 15,658 Rd., hvoraf den nyder Renten af 14,082 Rd.; Capitalmasse 1856: 16,994 Rd. Blandt denne Kirkes Velgjørere fortjener særlig at nævnes Kjøbmand Diderik Christian Jüngling († 1798), som til forskjellige Tider skjenkede den betydelige Summer, ialt 8428 Rd., for at opfylde sit „Hjertes Ønske, at see Kirken i Fremtiden forhjulpet til en faststaaende, perpetuerende og uryggelig Capital, der til alle Tider kunde være denne til Nytte, uden at Kirken ved hver forefaldende Reparation skal være som før i den yderste Forlegenhed*) og kun kunne hjelpe sig ved Forbrug af Capitaler, der ikke dertil vare betroede den, eller ved at falde Menigheden til Byrde;" hvilket fromme Ønske af den ædle Giver ogsaa fuldstændig er opnaaet**).

Aalborg Slot, Aalborghuus, beliggende paa Byens nordøstlige Side ved Fjorden. Det er en uanseelig Slotsbygning, som nu bestaaer af 2 Fløie; den Side, der vender ind imod Gaarden, er Bindingsværk. Her boer Stiftamtmanden. En tredie vestre Fløi, hvor indtil for nogle Aar siden Amtstuen har været, er nu nedbrudt, med Undtagelse af nogle svære Hvælvinger. Af de Slottet omgivende Volde er en Deel sløifet og anvendt til Opfyldning af de forhen uudrevne og stinkende Grave. Om Aalborghuus's Historie see nedenfor.

Cathedralskolen, Byens lærde Skole; den existerede allerede i den katholske Tid. 1542 tillagde Christian III. denne Skole de Indtægter, som forhen havde ligget til Altere, Messer, Calenter og Gilder i Aalborg, og 1554 skjenkede samme Konge en af Helligaands-Klostrets Bygninger til Skolehuus, hvortil det benyttedes indtil 1847, da en i Aarene 1814—15 opført Bygning i „Jomfru Anna Gade" blev kjøbt

*) I D. Atl. V. S. 137 siges Budolphi Kirke endnu dengang (1769) at maatte „assistere Frue Kirke, som er fattig."

**) Jfr. C. Brunns „Oplysninger om de Frue Kirke i Aalborg tilhørende Capitaler."

)g indrettet med ei ubetydelig Bekostning til en dog langtfra tids-
)arende Skolebygning, efterson Værelserne ere for faa og det cubiske
Rum for lidet, i Forhold til Skolens stærke Frequents; i Juni 1857
)dgjorde nemlig Discipeltallet, som i de sidste Aar er steget betydelig,
146. Skolens Rector har Bolig i Skolebygningen. Foruden ham er
or Tiden ansat ved denne Skole 1 Overlærer og 10 Adjuncter samt
)gle Timelærere. Siden 1853 ere særlige Realclasser oprettede ved
Siden af de studerende.

Communeskolerne. Borgerskolen har en i 1845 opført Byg-
ning, ligesom ogsaa Cathedralskolens forrige Locale i en af Hospitalets
Sidebygninger er af dettes Direction udleiet til Borgerskolen og afbe-
)yttes af en af dens Afdelinger. Friskolen har sin egen Bygning; det
r paatænkt at opføre en ny Skolebygning, da den nuværende, skjøndt
en rummer over 400 Børn, ikke kan optage det skolepligtige Antal.

En **Navigationsskole** har bestaaet i flere Aar og er godt frequenteret.

Børnerasylet, stiftet 1847, kaldet „Frederik den Syvendes Børne-
)syl" siden Kongens Besøg 1852. Det eier sin egen Bygning, der er
)eregnet paa at kunne optage 100 Børn, men agtes udvidet; det bestaaer
)ed frivillige aarlige Bidrag. En Haandgjerningsskole for Piger er for-
)undet med samme.

Aalborg Stifts og Amts offentlige Bibliothek har Locale i
Hospitalet. Det er grundlagt ved Fundats af 21de April 1818 med
1000 Bind, som for største Delen vare tilveiebragte ved Gaver, efter
orudgaaende Opfordring fra daværende Stiftamtmand Fr. Moltke,
Biskop N. Jansen, Borgermester D. Hornsyld og Rector E. Tauber.
Det er senere successive forøget ved indkomne Bidrag i Bøger og Penge,
aa at det nu udgjør c. 23,000 Bind. En fast aarlig Indtægt (278 Rd.)
r sikret Bibliotheket, idet der ved Kgl. Resol. af 4de August 1819 er
)aalagt ethvert Sognekald i Stiftet og Amtet en efter Kaldets Beskaf-
enhed bestemt Afgift til dets Vedligeholdelse. Blandt Stiftelsens senere
Velgjørere fortjener at fremhæves den i 1851 afdøde Biskop Dr. N. Fogt-
mann, som testamenterede den sin hele betydelige værdifulde Bogsamling.
Bibliothekets Direction er Stiftsøvrigheden, der ansætter en (ulønnet)
Bibliothekar og Kasserer. Et nyt fuldstændigt Catalog vil udkomme i 1858.

Hospitalet. Denne Stiftelse har sin Oprindelse fra det katholske
Helligaands-Huus, et omtrent 100 Aar før Reformationens Indførelse
stiftet Kloster, som tillige underholdt Fattige og Syge. Efter Refor-
mationen blev dette Kloster ombannet til et almindeligt Hospital, hvortil
)ets stærke grundmurede Bygninger i 4 Fløie siden den Tid have været
)rugte. Hertil er endnu i 1849 kommet den forrige Latinskoles Byg-
ning, der er sammenbygget med Hospitalets nordre Fløi. Hospitalet
)ier: 1) i Jorder og Tiender $70^1/_2$ Td. Land paa Aalborg Kjøbstads
Mark af Htk. A. og E. $9^1/_3$ Td., $43^1/_2$ Td. Land Engjorder i Budolphi
Landsogn, Konge-Korntienden af Vester-Torup, Vust, Aistrup, Vadum,
Svenstrup og Dal Sogne, en Refusion af Vester-Hassing Sogns
Kongetiende samt Kirke-Korntienderne af Dal og Tranum Sogne og
Konge-Kvægtienden af 167 Sogne; 2) i Bøndergods 13 smaa Gaarde
)g 4 Huse, tilsammen af Htk. 39 Tdr.; 3) i Capitaler (1857) 136,842 Rd.,
)vori dog er indbefattet tvende Legater paa tilsammen 1200 Rd. I
Stiftelsen har der hidtil været 60 faste Lemmer, men fra 1ste Januar

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

siden Slutningen af det 14de Aarhundrede. I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede findes Budolphi Kirke at have været Annex til den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke. Kirken har et anseeligt Taarn, som blev opbygget, efterat det gamle mindre Taarn var afbrændt ved den Ildebrand, som hjemsøgte Aalborg d. 11te August 1663; ved et Jordskjælv Natten mellem 21de og 22de Decbr. 1759 nedstyrtede de to øverste Kamme af Taarnet, men de bleve igjen opsatte 1764, og i Aarene 1777—80 blev det høie og smukke Spiir opbygget, hvortil Peder Kyndes Enke Elisabeth Himmerig ved Testament af 30te Novbr. 1773 havde skjenket 4000 Rd. Spiret, der er gjennembrudt og opført efter Model af det tidligere Raadstuetaarn i Kjøbenhavn, naaer med sin Spidse 190 Fod over Jorden. Kirken selv undergik en Hovedreparation 1786. Den bestaaer af et høit Midtskib og 2 lavere Sideskibe, alle med Hvælvinger. Dens Indre er især mærkelig ved Mængden af Pulpiturer og ved adskillige billedskaarne Arbeider, som ikke have været uden Værd i sin Tid. Af Epitaphier findes ingen særlig mærkelige. Mange, nu tilkastede, Begravelser findes i denne Kirke, saaledes flere af de evangeliske Biskopper, Byens Borgermestere, Kirkens Præster o. Fl. Kirken havde i 1856 en Capitalformue af 19,614 Rd., som vil blive forøget med 2500 Rd., der ere den testamenterede af afdøde Biinhandler Schünemann*).

Vor Frue Kirke, bethydeligt ældre end Budolphi Kirke, maaskee oprindelig bygget i Korsform (nu kun Midtskib og eet senere tilbygget Sideskib), i den katholske Tid en Klosterkirke, der hørte til Vor Frue Nonneklosster. Dens Bygning falder sammen med Klostrets Stiftelsestid eller Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, og ikke længe efter i samme Aarhundrede vides to norske Partihøvdinger af kongelig Æt at være begravede i denne Kirke (see nedenfor). Frue Kirke nævnes i det 16de og 17de Aarhundrede som Domkirke og var uden Tvivl dengang Byens Hovedkirke, ligesom flere Grunde synes at tale for, at den har været dette gjennem hele den katholske Tid. Ved Klostrets Secularisation var Kirken imidlertid saa aldeles forfalden, at Kong Christian III. 1554 befalede, at den skulde nedbrydes og i dens Sted Helliggeisthuus Kirke være Sognekirke, til hvis Reparation Steen, Tømmer og Bly af Frue Kirke skulde anvendes, og hvad der blev tilovers, komme til Slottet Aalborghuus's Behov; men paa Menighedens Forbøn kom der næste Aar kongelig Tilladelse til at den maatte beholde sin gamle Sognekirke imod forsvarlig at istandsætte den. Kirkens smukke Alter tilligemed Altertavlen er skjenket 1582 af Bjørn Andersen til Steenalt, Lehnsmand paa Aalborghuus, som i det Hele hjalp meget til at forskjønne Kirken; 1723 lod Krigsraad Bertel Hauch Altertavlen meget stirlig forgylde og staffere. Ved gjentagne Reparationer, især i forrige Aarhundrede, har Kirken vundet i indre Skjønhed. Taarnet er oftere blevet ombygget, sidste Gang 1766, hvorhos det blev forsynet med sit nuværende Spiir 1767, altsaa nogle Aar, førend Budolphi Kirke fik sit. Frue Kirke har to Begravelses-Capeller: det ene, Skeelernes, bygget 1612 af Ove Lunge til Odden, Lehnsmand paa Aalborghuus, med 4 Epitaphier over adelige

*) Jfr. Stiftsprovst Halds „Budolphi Kirkes Formues Forfatning," Aalb. 1889.

Personer, deriblandt over nysnævnte Adelsmand og hans Hustru Anne Maltesdatter Sehested, som ere afbildede i Legemsstørrelse, omgivne af deres Forfædres Vaaben. De ligge i den underjordiske aabne Begravelse med flere af deres Slægt. I Capellet selv staaer i massive Steenkister Holger Skeel, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Sjælland († 1764), og Hustru Regitze Sophie Baronesse af Gyldenkrone († 1779), samt i Trækister Kammerherre Sophus Peder Frederik de Skeel († 1826) og Jens Poulsen de Skeel († 1832). I det andet Capel, Høegh Capel, ligger blandt Flere Gregers Høegh til Vang med Hustru; udenpaa Muren, saavelsom paa Jerndørene, der skille Capellet fra Kirken, staae Høeghernes og Holckernes Vaabener. Et tredie Capel, det Pentzske, blev nedbrudt 1805, da den til Capellets Vedligeholdelse legerede Capital ikke var tilstrækkelig til en nødvendig Reparation; de deri værende tvende Marmorkister, hvori hvile Gotfred v. Pentz, Stiftamtmand i Aalborg og Hustru Maren Grotum, ere senere flyttede ind i Kirken. I det sydøstlige Hjørne af Kirken er 1747 indrettet en aaben Begravelse af Commerceraad Gleerup, som tilligemed sin Hustru Johanne Trap her ligger i Steenkister med Guldforsiringer. Foruden de nævnte er en stor Mængde, især af Kirkens Velgjørere, begravede i Frue Kirke, tildeels under Epitaphier og Ligstene. Kirkens Capitalmasse var 1841 ved Gaver fra Forskjellige steget til 15,658 Rd., hvoraf den nyder Renten af 14,082 Rd.; Capitalmasse 1856: 16,994 Rd. Blandt denne Kirkes Velgjørere fortjener særlig at nævnes Kjøbmand Diderik Christian Jüngling († 1798), som til forskjellige Tider skjenkede den betydelige Summer, ialt 8428 Rd., for at opfylde sit „Hjertes Ønske, at see Kirken i Fremtiden forhjulpet til en faststaaende, perpetuerende og uryggelig Capital, der til alle Tider kunde være denne til Nytte, uden at Kirken ved hver forefaldende Reparation skal være som før i den yderste Forlegenhed*) og kun kunne hjelpe sig ved Forbrug af Capitaler, der ikke dertil vare betroede den, eller ved at falde Menigheden til Byrde;" hvilket fromme Ønske af den ædle Giver ogsaa fuldstændig er opnaaet**).

Aalborg Slot, Aalborghuus, beliggende paa Byens nordøstlige Side ved Fjorden. Det er en uanseelig Slotsbygning, som nu bestaaer af 2 Fløie; den Side, der vender ind imod Gaarden, er Bindingsværk. Her boer Stiftamtmanden. En tredie vestre Fløi, hvor indtil for nogle Aar siden Amtstuen har været, er nu nedbrudt, med Undtagelse af nogle svære Hvælvinger. Af de Slottet omgivende Volde er en Deel sløifet og anvendt til Opfyldning af de forhen uudrevne og stinkende Grave. Om Aalborghuus's Historie see nedenfor.

Cathedralskolen, Byens lærde Skole; den existerede allerede i den katholske Tid. 1542 tillagde Christian III. denne Skole de Indtægter, som forhen havde ligget til Altere, Messer, Calenter og Gilder i Aalborg, og 1554 skjenkede samme Konge en af Helligaands-Klostrets Bygninger til Skolehuus, hvortil det benyttedes indtil 1847, da en i Aarene 1814—15 opført Bygning i „Jomfru Anna Gade" blev kjøbt

*) I D. Atl. V. S. 137 siges Budolphi Kirke endnu dengang (1769) at maatte „assistere Frue Kirke, som er fattig."

**) Jfr. C. Brunns „Oplysninger om de Frue Kirke i Aalborg tilhørende Capitaler."

og indrettet med ei ubetydelig Bekostning til en dog langtfra tidssvarende Skolebygning, efterfom Værelserne ere for faa og det cubiske Rum for libet, i Forhold til Skolens stærke Frequents; i Juni 1857 udgjorde nemlig Discipeltallet, som i de sidste Aar er steget betydelig, 146. Skolens Rector har Bolig i Skolebygningen. Foruden ham er for Tiden ansat ved denne Skole 1 Overlærer og 10 Adjuncter samt nogle Timelærere. Siden 1853 ere særlige Realclasser oprettede ved Siden af de studerende.

Communeskolerne. Borgerskolen har en i 1845 opført Bygning, ligesom ogsaa Cathedralskolens forrige Locale i en af Hospitalets Sidebygninger er af dettes Direction udleiet til Borgerskolen og afbenyttes af en af dens Afdelinger. Friskolen har sin egen Bygning; det er paatænkt at opføre en ny Skolebygning, da den nuværende, skjøndt den rummer over 400 Børn, ikke kan optage det skolepligtige Antal.

En **Navigationsskole** har bestaaet i flere Aar og er godt frequenteret.

Børneasylet, stiftet 1847, kaldet „Frederik den Syvendes Børneasyl" siden Kongens Besøg 1852. Det eier sin egen Bygning, der er beregnet paa at kunne optage 100 Børn, men agtes udvidet; det bestaaer ved frivillige aarlige Bidrag. En Haandgjerningsskole for Piger er forbundet med samme.

Aalborg Stifts og Amts offentlige Bibliothek har Locale i Hospitalet. Det er grundlagt ved Fundats af 21de April 1818 med 3000 Bind, som for største Delen vare tilveiebragte ved Gaver, efter forudgaaende Opfordring fra daværende Stiftamtmand Fr. Moltke, Biskop N. Jansen, Borgermester D. Hornshld og Rector E. Tauber. Det er senere successive forøget ved indkomne Bidrag i Bøger og Penge, saa at det nu udgjør c. 23,000 Bind. En fast aarlig Indtægt (278 Rd.) er sikret Bibliotheket, idet der ved Kgl. Resol. af 4de August 1819 er paalagt ethvert Sognekald i Stiftet og Amtet en efter Kaldets Beskaffenhed bestemt Afgift til dets Vedligeholdelse. Blandt Stiftelsens senere Velgjørere fortjener at fremhæves den i 1851 afdøde Biskop Dr. N. Fogtmann, som testamenterede den sin hele betydelige værdifulde Bogsamling. Bibliothekets Direction er Stiftsøvrigheden, der ansætter en (ulønnet) Bibliothekar og Kasserer. Et nyt fuldstændigt Catalog vil udkomme i 1858.

Hospitalet. Denne Stiftelse har sin Oprindelse fra det katholske Helligaands-Huus, et omtrent 100 Aar før Reformationens Indførelse stiftet Kloster, som tillige underholdt Fattige og Syge. Efter Reformationen blev dette Kloster ombannet til et almindeligt Hospital, hvortil dets stærke grundmurede Bygninger i 4 Fløie siden den Tid have været brugte. Hertil er endnu i 1849 kommet den forrige Latinskoles Bygning, der er sammenbygget med Hospitalets nordre Fløi. Hospitalet eier: 1) i Jorder og Tiender $70\frac{1}{2}$ Td. Land paa Aalborg Kjøbstads Mark af Htk. A. og E. $9\frac{1}{3}$ Td., $43\frac{1}{2}$ Td. Land Engjorder i Budolphi Landsogn, Konge-Korntienden af Vester-Torup, Vust, Aistrup, Vadum, Svenstrup og Dal Sogne, en Refusion af Vester-Hassing Sogns Kongetiende samt Kirke-Korntienderne af Dal og Tranum Sogne og Konge-Kvægtienden af 167 Sogne; 2) i Bøndergods 13 smaa Gaarde og 4 Huse, tilsammen af Htk. 39 Tdr.; 3) i Capitaler (1857) 136,842 Rd., hvori dog er indbefattet tvende Legater paa tilsammen 1200 Rd. I Stiftelsen har der hidtil været 60 faste Lemmer, men fra 1ste Januar

1858 vil Antallet blive forøget med 4 eller ialt 64 faste Lemmer, nemlig 50 Fruentimmer og 14 Mandfolk. De nyde alle en Understøttelse af 7 Mk. hver om Ugen og fri Ildebrændsel og Sygepleie samt Bolig, i Almindelighed 4 om et Værelse; naar Mand og Kone begge ere optagne, have disse et Værelse for dem selv. Foruden de faste Lemmer nyde 17 Fattige nogen Understøttelse, hvilken dog nu ved disses Død skal inddrages. I Forbindelse med Hospitalet staaer en Daareanstalt, hvori Sindssvage kunne indlægges mod Refusion, fortiden 8 Sindssvage. Bestyrelsen er overdraget en Hospitalsforstander (tidligere brugtes den fra Klostertiden nedarvede Benævnelse Prior). Hospitalet har en Kirke, som er tilbygget under Kong Christian V. Den residerende Capellan ved Budolphi Kirke besørger Præsteforretningerne. Fundats 3die Febr. 1852.

Raadhuset, beliggende paa Hjørnet af Gammel-Torv og Gaden ved Østeraa ligeoverfor Jens Bangs Steenhuus (Svane-Apotheket), opført 1762; et særskilt Thing- og Arresthuus vil nu blive opført.

Compagnihuset eller det gamle Gildehuus, oprindelig opført i det 15de Aarhundrede af det saakaldte Papegøie-Gilde, der meest bestod af Byens Kjøbmænd (see nedenfor), beliggende paa Hjørnet af Gaden ved Østeraa og Bispens-Gade. Siden Gildets Ophør har dette Huus været de aalborgske Kjøbmænds Børs og daglige Samlingssted. Den nuværende smukke Bygning er opført 1847. Byens Klub „Enighed" har ogsaa her sit Locale*).

Aalborg Bombebosse eller „Frederiks Sømandsbolig" for trængende Søfolk, stiftet 1827; den nuværende smukke og rummelige Bygning er opført 1854 og afgiver tillige Locale for Navigationsskolen.

Af andre offentlige Bygninger mærkes: Bispegaarden, Exerceerhuset, Toldkammeret, det civile Sygehuus, det militaire Sygehuus (opført 1856), Hovedvagten, Synagogen (en smuk ny Bygning), Sparekassens Fribolig for Enker og ugifte Fruentimmer, opført 1857.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 9102 (hvoraf 4499 af Mdkj. og 4603 af Kvk.); i 1850: 7745, i 1845: 7477; i 1801: 5579; i 1769: 4776.

Aalborgs vigtigste Erhverv er Handel og Søfart.

Udførselen af de vigtigere Varer fra Aalborg Toldsted, Sundby og Hals derunder indbefattet, til fremmede Steder og til indenlandske Steder udenfor Jylland, var i Aarene:

	1855	1856	1857
Kornvarer, Tdr. . . .	154,453	116,692	156,854
Uld, Pd.	168,820	197,709	232,316
Flæsk og Kjød, Pd. .	147,616	148,067	272,762.

---

*) Klubbens Sommerlocale „Enighedslund" ligger udenfor Byens Vesterport ved Hobro Landevei.

Skind og Huder i 1856: c. 160,000 Pd., i 1857: c. 400,000 Pd.; Smør i 1856: 2393 Tdr., i 1857: 2515 Tdr.

Indførselen fra fremmede Steder af de vigtigste Varer var:

	1856	1857
Bomuldsgarn, Pd.	293,401	153,665
Bomuldsmanufacturvarer, Pd.	62,705	46,699
Druebrændeviin, Genever og Rom à 8°, Potter	28,252	92,160
Rujern, Pd.	377,097	788,336
Stang-, Baand- og Pladejern, Pd.	2,680,653	1,415,104
Jernsøm, Pd.	275,585	202,468
Hamp og Hør, Pd.	668,847	506,132
Linnebgarn, Pd.	16,804	13,359
Lærreder og andre Linnedvarer, Pd.	91,924	47,570
Steensalt, Pd.	254,850	913,800
Salt, alm., Tdr.	3,713	6,356
Do. do. i Sække, Pd.	23,162	34,708
Silkevarer og Shesilke, Pd.	3,500¼	2,590
Steenkul, Tdr.	91,511	76,754
Steentøi (Fajance), Pd.	77,717	56,284
Tobak, ufabrik. og fabrik., Pd.	276,201	494,319
Tømmer og Træ af Fyr og Gran, Clæfter	4,359	4,272½
og Cbfod	160,308	156,893
Uldne Manufacturvarer, Pd.	47,769	35,067
Viin, Potter	143,680	27,920

Naar Importen f. Ex. af Rom, Caffe og Viin viser sig saa ringe, maa det bemærkes, at betydelige Partier heraf indføres fra Kjøbenhavn, deels fra Creditoplagene deels fortoldede.

Af disse 3 Vareartikler er her fortoldet:

	1856	1857
Druebrændeviin, Genever og Rom à 8°, Vtlr.	11,086	11,833
Viin, Vtlr.	12,308	13,923
Caffe, Pd.	89,036	87,115.

Skibsfarten var i 1857, sammenlignet med 1856, som følger:

I indenrigsk Fart:

	Antal.	Drgthd. Læster.	Bestuvn. Læster.
Indgaaende	655	17,405½	4,851¼
I 1856	575	15,440¼	3,885
I 1857 flere	80	1,965¼	966¼
Udgaaende	644	18,472	3,745¼
I 1856	595	16,483	3,103½
I 1857 flere	49	1,989	641¾

I udenrigsk Fart:

Indgaaende.

	Antal.	Drgthd. Læster.	Bestuvn. Læster.
Fra Altona	13	263½	181
— Bremen	5	122	88
— England	116	4,841	4,510½
— Holland	8	315½	154
— Lübeck	2	27	13
— Norge	252	4,385¼	4,355¾
— Portugal	6	337	301
— Preussen	8	358½	358½
— Rusland	8	318	287½
— Spanien	1	58	58
— Sverrig	81	1,236½	1,081½
	500	12,262¼	11,388¾
I 1856	521	12,666¾	11,949¾

Udgaaende.

Til England	91	3,835	3,131½
— Holland	3	93	79
— Norge	286	5,388¼	780¾
— Preussen	11	598	2
— Rusland	4	195	15
— Sverrig	108	2,191	979
	503	12,300¼	5,987¼
I 1856	537	12,414½	3,858¼

I Aaret 1857 have følgende fremmede Nationers Skibe clareret her ved Toldstedet: bremenske 1, 58 Læster; engelske 6, 320 Lstr.; hamborgske 1, 23 Lstr.; hannoveranske 12, 415 Lstr.; hollandske 4, 122½ Lstr.; lübeckske 1, 26 Lstr.; norske 257, 4721¾ Lstr.; preussiske 2, 38 Lstr., og svenske 81, 1327¼ Lstr.

De ved Aalborg Toldsted hjemmehørende Skibes Antal var i 1856: 75 af 2879 Clst.; i 1857: 76 af 3220 Clst.

Told- og Skibsafgifternes Nettobeløb var i 1855: 158,551 Rd., i 1856: 169,386 Rd., i 1857: 161,395 Rd. Brændevinsafgiftens Nettobeløb var i 1855: 54,640 Rd., i 1856: 53,805 Rd., i 1857: 55,016 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes: 1 Camphinfabrik, 1 Cementfabrik, 1 chemisk Fabrik forenet med et Træskjæreri, 3 Dampbrænderier foruden endeel mindre Brænderier (Eductet var i 1857: 1,167,948 Potter), 2 Dampbagerier, 1 Dampfarveri og Valkemølle, 1 Dampmeelmølle (et nyt og storartet Anlæg), 1 Glasværk, 1 Jernstøberi og Maskinværksted, 1 Klædefabrik og Valkemølle paa Kjærs Mølle tæt ved Byen, 1 Saltraffinaderi, 1 Svinesalteri, 1 Sæbesyderi, 2 Tobaksfabrikker, 3 Teglbrænderier, flere Væverier og 3 Ølbryggerier. To Kornmøller

drives i selve Byen af dens to Hovedaaer. Betydelige Skibsbyggerier. Byen har 2 Bogtrykkerier; fra det ene af disse udgives Aalborg Stiftstidende, fra det andet Aalborg Amtstidende.

Af Kjøbstadjorderne bruge blandt Byens egne Indvaanere 3 et Beløb af over 4 Tdr. Hkt., 3 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 3 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 54 et Beløb af under 1 Td. Hkt.

I Aalborg holdes aarlig 6 Markeder: 2 Dage i Januar og 2 Dage i Marts med Heste, 3 Dage i Juni, i September med Honning og Bædere, 3 Dage i October med Kvæg, i December med Heste og Kvæg.

Aalborg Communalbestyrelse bestaaer af en Borgermester, 2 kongelige og 2 borgerlige Raadmænd, 18 Borgerrepræsentanter. Foruden af Borgermesteren, der tillige er Auctionsdirecteur, bestaaer Byens Øvrighed af en Byfoged, der tillige er første kongelige Raadmand, og en By- og Raadstuefkriver, der tillige er anden kongelige Raadmand.

Communens Eiendomme ere: Raadhuset, 2 Skolebygninger, et Fattighuus, Jens Bangs Stiftelse eller Vesterports Fattighuus, det militaire Sygehuus, et Sprøitehuus, Vandværket udenfor Byen, Gabels Gaard, der blev kjøbt for et Par Aar siden formedelst dens store Grund, paa hvilken tænkes udlagt en Gade, opført Thing- og Arresthuus, endeel afhændet eller derover disponeret til offentlig Brug, ligesom ogsaa den paa Grunden værende Bygning benyttes til Caserne, forsaavidt den afgiver Plads. Communen eier ingen Capitaler, men Jorder. Dens Gjæld var ved Udgangen af 1856: 152,415 Rd.

Communens Udgifter vare i 1856: 112,673 Rd.; deraf til Skolevæsen 9729 Rd., Fattigvæsen 13,259 Rd., Delinqventvæsen 1858 Rd., Afgift til Helbredelsesanstalten for Sindssyge 3594 Rd., til Bygningers Opførelse og Vedligeholdelse 18,589 Rd. (saa godt som hele Summen til Opførelsen af det militaire Sygehuus), Renter og Capitalafdrag 26,353 Rd., Gasbelysning 3360 Rd., Brolægning 8399 Rd., Vandværkets Drift 6334 Rd., Indqvarteringsvæsen 12,932 Rd. Udgifterne tilveiebragtes deels ved Kæmnerkassens ordinaire Indtægter, fornemmelig Leie af Byens Jorder, hvilken 1856 udgjorde 12,208 Rd., deels ved Ligning paa Næring (4917 Rd.), paa Formue og Leilighed (28,566 Rd.) o. s. v. Blandt Indtægterne i det anførte Aar var ogsaa et Laan paa 35,000 Rd., optaget til Opførelse af det militaire Sygehuus, Byens Brolægning m. m. Det er derhos bemærket, at der forestod endnu større Udgifter i 1857.

Borgerskolen og Friskolen have tilsammen 13 Lærere.

Aalborg har et Borgercorps paa 142 Mand med en Stabshauptmand, 3 Capitainer o. s. v., og et Brandcorps paa c. 750 Mand; 10 Sprøiter.

Havnevæsenet bestyres af en Havnecommission. Havnekassens Fond udgjorde ved Udgangen af Aaret 1856: 24,527 Rd., dens Ind-

tægter i det nævnte Aar 15,500 Rd. Havnen er opmuddret til 10—12 Fods Dybde, altsaa for saa store Skibe, som kunne passere Barren ved Indløbet til Limfjorden.

Vand- og Gasværket (dette sidste tilhørende det danske Gascompagni) anlagdes samtidigt i Aaret 1855. Det fortrinlige Vand, hvormed Byen siden den Tid er forsynet, er ledet fra de saakaldte Blegkilde-Bakker, paa hvis Høiderug er gravet og udmuret en Beholder, til hvilken Vandet ved Damp oppompes fra de rigelige Væld ved Bakkernes Fod.

I geistlig Henseende danner Aalborg By med tilhørende Landcommuner og Annexer samt Kjær Herred et Provsti. Byen indbefatter 2 Sogne: Budolphi (det vestlige) og Vor Frue (det østlige); Østeraa danner Grændsen imellem dem. Ved Budolphi Kirke er ansat en Sognepræst, der tillige er Stiftsprovst for Aalborg Stift (Rgls. 2160 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige besørger Præsteforretningerne ved Hospitalet (Rgls. 1192 Rd.), samt en ordineret Catechet, der tillige er første Lærer ved Borgerskolen. Ved Frue Kirke, der har Nørre- og Sønder-Tranders til Annexer, er ansat en Sognepræst, der tillige er Sognepræst til Nørre-Tranders (Rgls. 2173 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige er Sognepræst til Sønder-Tranders (Rgls. 977 Rd.).

Stiftamtmanden over Aalborg Stift, der tillige er Amtmand over Aalborg Amt, boer paa Aalborghuus; ogsaa Stiftets Biskop boer i Aalborg.

Byen hører til Aalborg Amtstuedistrict (Amtstuen i Byen). Den har sin egen Hospitals- og Stadslæge; ogsaa Stiftsphysicus for Aalborg Stift boer i Aalborg. 2 Apotheker: Svaneapotheket (Jens Bangs Steenhuus) ved Østeraa og Løveapotheket i Algaden. Selve Staden er Amtets 115de Lægd, Frue Landsogn 11te Lægd og Budolphi Landsogn 16de Lægd. Valgsted for Amtets 2de Folkethings-Valgkreds.

Ved Aalborg Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, 3 Toldcontrolleurer og 15 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester og ved Befordringsvæsenet en Opsynsmand.

I Aalborg garnisonerer 11te Linie-Infanteri-Bataillon.

I Disconto-, Laane- og Sparebanken i Aalborg var Total-Omsætningen i Regnskabsaaret 1ste Juli 1856 — 30te Juni 1857: 2,528,861 Rd., i det foregaaende Regnskabsaar: 1,783,176 Rd.

I Byens Sparekasse, oprettet 1824, indestod 30te Juni 1857: 1,975,243 Rd., hvoraf 72,150 Rd. var Sparekassens Overskud.

I Aalborg Overformynderi indestod d. 1ste Januar 1854: 203,410 Rd. (d. 31te Decbr. 1844: 123,699 Rd.).

Ved Aalborg findes flere smukke Lystanlæg, saaledes Skovbakken med en fortrinlig Udsigt over en Deel af Limfjordterrainet, Frederikskilde, det saakaldte militaire Anlæg m. fl. Førstnævnte Anlæg skyldes fornemmelig den i 1847 afdøde Apotheker Asséssor Kayerød. Anlægenes Vedligeholdelse skeer ved frivillige Bidrag af Byens Indvaanere.

Tiden for Aalborgs Anlæggelse er ganske ubekjendt; skjønt denne By ikke indtager Plads blandt Landets ældste Stæder (Odense, Roeskilde, Lund, Slesvig, Ribe, Aarhuus, Viborg o. fl.), nævnes den dog allerede i sidste Halvdeel af det 11te Aarhundrede af den bremiske Cannik Adam i hans lille Skrift om Danmarks Beliggenhed, og blev tidlig en vigtig Handelsplads, der især kom i megen Berøring med Norge. Heri er Grunden at søge til den ellers mærkelige Omstændighed, at to norske Partihøvdinger i det 12te Aarhundrede ere blevne begravede i denne Byes ældste Kirke, St. Marie eller Vor Frue Kirke, nemlig Sigurd Slemmedegn, som fordrevet fra Norge kom til Aalborg, hvor han opholdt sig en Vinter, og hvis Lig, da han 1139 var bleven fangen og henrettet i et Slag i det sydlige Norge mod Harald Gilles Sønner, af hans danske Venner blev bragt hertil, og Hætteſvendenes Anfører Olaf kaldet Ulykke, som, efter at være overvundet i et Slag af Erling Skakke 1168, flygtede til Aalborg, hvor han døde det næste Aar. Under den tiaarige Borgerkrig i Danmark i Midten af det 12te Aarhundrede flygtede ogsaa den af Jyderne valgte Konge Knud Magnussen, efter at være slaaet ved Viborg af Medkongen Svend Eriksen (Grathe) 1151, til Aalborg og derfra til Norge; og i Begyndelsen af det næste Aarhundrede var det atter i denne By, at en norsk Kronprætendent, Erling Steenvæg, samledes med sine Tilhængere af Baglernes Parti, og derfra ved dansk Hjælp satte sig fast i det sydlige Norge som Konge. I Kong Valdemar II.'s Jordebog 1231 nævnes „Aleburgh" under Flestum Herred, hvortil den østlige Deel af Byen (Vor Frue Sogn) hørte, medens den vestlige (Budolphi Sogn) hørte til Hornum Herred*). Hvilke Privilegier Aalborg i ældre Tid har havt, veed man ligesaa lidt, som man kjender Byens Oprindelse. I det Forlig, som Kong Valdemar Atterdag ved sin Thronbestigelse indgik med Hertug Valdemar af Sønder-Jylland 1340, nævnes Aalborg tilligemed Vendsyssel, Himmersyssel, Thysyssel og Hanherred, som strax efter 4 Ugers Forløb skulde overgives Kongen, da han begyndte at indløse Jylland, som i den sidste Tid havde været pantsat til de holsteenske Grever; heraf slutter D. Atl., at Byen længe før den Tid har havt Kjøbstadsprivilegier, hvilket ogsaa synes at kunne udledes deraf, at i den sidste Halvdeel af det 13de Aarhundrede opholdt Kongerne Erik Glipping og Erik Menved sig ofte i Aalborg og udstedte der Breve. Sin Stadsret fik Aalborg af nysnævnte Kong Valdemar 1342; Privilegierne ere givne Byen af Kongerne Christiern I. 1462 og 1470 eller 1480, Hans og Christiern II. (de findes samtlige trykte i Kolderup-Rosenvinges Saml. af gamle danske Love V. S. 278—93), ligesom ogsaa af Christian III. under denne Konges Ophold i Aalborg 21de Febr. 1546 (Reg. dipl. II. p. 75), efterat dens ældre Privilegier vare forkomne under Byens Besættelse af Skipper Clement, hvorom nedenfor. Aalborgs Betydning i Middelalderen sees ogsaa deraf, at den, ligesom Lund, Viborg, Odense, Hjørring, Ribe, Malmø v. fl. St., var et kongeligt Myntsted; den skal have været dette allerede i det 12te Aarhundrede under Svend Grathe, og i det kongelige Myntkabinet paa Rosenborg opbevares flere Sølvmynter prægede i Aalborg saavel under Kong Hans (uden Aarstal), som under hans Broder Frederik I. med Aarene 1524 og 1525, ligesom en Myntmester i Aalborg efter D. Atl. nævnes 1492 og en Myntergaard i et Document af 1506. Kongerne Hans og Christian III. vides at have holdt Retterthing i Aalborg; den førstnævnte Konge var efter den skibyske Krønike (Script. rer. Dan. II. p. 564) født i denne By, som man rigtigst antager 2den Febr. 1455, og han døde her 20de Febr. 1513, efter Sagnet i en grundmuret Gaard paa Gammel-Torv**).

Skjønt Aalborg igjennem Aarhundreder har været en aaben By, og der aldeles ingen Spor findes af ældre Fæstningsværker, skal den dog efter Documenter, som nævnes i D. Atl., fra Aarene 1481 og 1506 dengang have været omgivet af Grave, og 1513 af Volde. 1534 blev Staden end mere befæstet af den fangne Kong Christiern II.'s bekjendte Tilhænger Skipper Clement, som satte sig fast her i Septbr., og gjorde Aalborg til Hovedpladsen for Vendelboernes Opstand; men allerede 18de Decbr. s. A. blev den tagen med Storm af Johan Rantzau (som ved denne Leilighed nær havde mistet Livet), et grueligt Blodbad anrettet, hvori

*) I de tidligste Raadstuearchiver skrives Byens Navn „Oldeborigh." Under Byens ældste Baaben var der 3 blaae Baand, der skulde betyde 3 Aaer, hvilke man senere har forandret til Aal.

**) Efter flere Kildeskrifter døde Kong Hans derimod paa Aalborg-Slot. De to store flade Stene med Indskrifter, der ere opreiste udenfor det Huus, hvor Kongen skal være død, staae ikke i Forbindelse med hans Dødsfald; de indeholde en Paakaldelse af Christus og Helgene. (F. M.) Jfr. C. Erslev: „Gamle Huse i Aalborg" i „Danmarks illustr. Almanak for 1858" S. 30—35.

2000 Bønder skulle være nedsablede, og Byen givet til Priis for Landsknægtene. Det næste Aar bleve de af Clement opførte Fæstningsværker efter kongelig Befaling igjen nedrevne. Af et Brev af Christian IV. fra 1634 sees, at en Befæstning af Byen dengang har været paatænkt; men noget nærmere herom vides ikke. Et Par af Byens nuværende Vandløb ere sikkert fremkomne i Anledning af dens Befæstelse. Saaledes Hasertisaa eller Vesteraa, der indlededes af Lehnsmand Manderup Parsberg 1566, for at skaffe tilstrækkeligt Vand til den vestre Fæstningsgrav. En Gade langs dette Aaløb kaldes endnu „Gravens Gade", og Kvarteret vest for denne er af nyere Oprindelse. 1627 blev Aalborg udplyndret af vore egne Tropper paa deres Flugt for de Keiserlige, og i de svenske Krige 1644 og 1657 blev Staden, blottet for ethvert Forsvar, hjemsøgt og haardt medtaget af de fjendtlige Hære.

Naar Slottet Aalborghuus først er opført, er ligesaa uvist som saa meget andet Aalborg Vedkommende i Middelalderen. Af et ældre Slot, som har ligget paa den modsatte Side af Byen mod Syd, er nu ethvert Spor forsvundet. Efter D. Atl. skal det være nævnt i Documenter fra 1368 og 1372; dersom den skibyske Krønikes Angivelse om Kong Hans's Fødsel i Aalborg er rigtig, maa han være født paa dette Slot, og i et Brev af Christiern II. forekommer endnu „Byens gamle Slot." D. Atl. bemærker, at „hvor dette Slot har staaet, ere byggede nogle ringe Huse, men den meste Plads bruges nu til en Have, og Eieren kaldes endnu Vodemesteren paa Slottet; for nogle Aar siden fandtes der nede i Grunden mangfoldige hugne Kampesteen og Muursteen som Rudera af dette gamle Slot." Endnu levende Personer have paa denne Grund seet det udgravede Kugle-Gjemmested og den der fundne store Masse svære Steenkugler. Slottet laae adskilt fra Staden ved Volde og Grave; men uagtet dets Befæstelse blev det dog strax overgivet til Skipper Clement 1534 af Peder Lykke, som da havde det i Forlehning. Rimeligviis har Slottet lidt meget i dette for Aalborg saa uheldige Aar; thi allerede 5 Aar efter, 1539, begyndte Kong Christian III. at nedbryde det og opføre et nyt fra Grunden af, og dette er den nuværende Slotsbygning. 1644 blev Aalborghuus indtaget af de Svenske, men s. A. bombarderet af Borgermester Ginkels Spaniefarer, som laae i Limfjorden, saa at Fjenden maatte drage bort. For Souveraineiteten var Slottet Sæde for den kongelige Lehnsmand, og det har siden været Bolig for Stiftamtmanden. Filsted Ladegaard (nu Hovedgaarden Sohngaardsholm, see denne) udenfor Aalborgs Østerport var fordum Ladegaard til Slottet.

Aalborg hørte igjennem hele Middelalderen til Viborg Bispedømme og blev først stilt derfra 1554, da Kong Christian III. gjorde den til Hovedstad og Bispe*residents* for Borglum eller, som det fra den Tid kaldtes, Aalborg Stift. I Pavedømmets Tider havde denne By 3 *Klostre*: Vor *Frue Kloster*, et Nonnekloster, stiftet allerede i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, uvist af hvilken dansk Konge (dets Kirke, hvorom ovenfor, er endnu den ene af Aalborgs to Sognekirker); det bestyredes af en Priorinde og en Prior eller Forstander, men efter Reformationen lagde Christian III. dets Gods under Aalborghuus, og 1555 skjenkede han Byen baade Klostret, der af endnu tilstedeværende Regnskaber sees at være nedbrudt 1568, og dets Kirke; et *Graabrødre-* eller *Franciscanerkloster*, stiftet ved Midten af det 13de Aarhundrede; det bestod til 1530, da Munkene bleve udrevne af Lehnsmanden Axel Gjøe*); og et *Helligaandskloster*, stiftet c. 1484, baade for Munke og Nonner, der beskjæftigede sig med Syges og Fattiges Pleie; med dette Kloster-Hospital blev efter Kong Hans's sidste Villie St. Jørgens Hospital, ogsaa kaldet St. Jørgens Gaard, der laae lige udenfor Byens Vesterport og var oprettet til at modtage Spedalske og dem, der led af andre saadanne Sygdomme, som ikke kunde taales i Hospitalet inde i Byen, forenet 1513 og var derefter Klostrets Ladegaard; ved Reformationens Indførelse blev Helligaands-Klostret adskilt ophævet og dets Bygninger anvendte deels til Cathedralskolen, deels til Hospitalet, til hvilket sidste de, som ovenfor anført, endnu benyttes**). Af *Kirker* har Aalborg i Middelalderen havt 5, nemlig foruden de 2 nuværende

*) Graabrødreklosteret har upaatvivlelig ligget paa den lille Plads, som endnu kaldes „Graabrødretorv"; ved en i Anledning af en Ombygning i August 1857 foretagen Udgravning paa dette Sted er der ogsaa fundet betydelige Levninger af gamle Mure og Hvælvinger m. m., som tyder paa, at her engang har været et Kloster.

**) Bircherod omtaler i sine Dagb., udg. af Molbech, S. 110 endnu ved Aar 1672 „*Prioren* eller Forstanderen udi den Helligaands Kloster i Aalborg", og S. 402 en stor Hvælvet Kjelder under Hospitalshuset sammesteds, hvor han en Dag gik ned, „dens meget gamle og besynderlige Bygning at bestue."

Sognekirker Frue Kirke og Budolphi Kirke: St. Peders Kirke, en Sognekirke, som efter Reformationen blev nedbrudt, formodentlig fordi den da har været forfalden, og Sognet, som derefter kaldtes Nye Budolphi Sogn, lagt til sidstnævnte Sogn og Kirke, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, som hørte til Klostrene af samme Navn, samt 2 Capeller udenfor Byen, St. Jørgens Capel, som hørte til ovennævnte Hospital af samme Navn, og Helligkors-Capel, hvorom forøvrigt saagodtsom Intet vides. Blandt flere Gilder, som Aalborg havde i den katholske Tid, er især at mærke det saakaldte Papegoie-Gilde eller Guds Legems Laug*), som bestod af Kræmmere og Kjøbmænd i denne By, danske og tydske, hvorfor det kaldtes „Convivium institorum Alburgensium"; dog findes ogsaa Biskopper og andre Prælater, saavelsom Riddere og Adelsmænd med deres Fruer at have været indtegnede i dette Broderskab. Det var stiftet 1431 med sin egen Skraa eller Gildelov af 1441, og bestod længe efter Reformationen, tilsidst under Navn af „Compagniet", lige til henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede; det gamle Gildehuus eller „Compagnihuset" blev derefter, som ovenfor anført, de aalborgske Kjøbmænds Børs og daglige Samlingssted**).

Af alt Ovenstaaende vil det lettelig kjønnes, at Aalborg i Middelalderen har været, ligesom den nu er, en af Landets første Stæder. Sin Betydning skylder denne By fra gammel Tid sin udbredte Handel, hvilket ogsaa sees af, hvad der nylig er bemærket om „Papegoie-Gildet"; navnlig var den Hovedpladsen for Handelen med Norge. 1769 characteriseres Aalborg i D. Atl. som „en gammel, stor, vel bebygget og folkerig By og næst Kjøbenhavn den bedste og meest formuende Kjøbstad i Danmark, og som driver en anseelig Handel med Landets Producter og andre Varer." Ved Folketællingen s. A. var Aalborg, ligesom nu, den tredie Stad i Landet med 4776 Indvaanere, og ved den sidst afholdte Folketælling 1855 var Indbygger-Antallet næsten steget til det Dobbelte; især var det tiltaget meget i det sidste Decennium (med henved 2000 Mennesker). Men det ligeoverfor liggende Nørre-Sundbys stærke Opkomst finder for en stor Deel Sted paa Aalborgs Bekostning, navnlig siden Sundby 1856 har faaet udvidet Handels- og Næringsfrihed, hvorved denne By trækker meer og meer af den Handel fra Vendsyssel til sig, som forhen gik til Aalborg, hvorfor ogsaa mange Kjøbmænd og Haandværkere fra Aalborg i det sidste Aars Tid ere flyttede over til Sundby. Den successive Aftagelse af og senere det næsten fuldkomne Ophør af Sildefisteriet i Limfjorden, der i forrige Aarhundrede var saa betydeligt, at Udførselen i Aarene 1720—30 angives til 231,079 Tønder, har ogsaa skadet Aalborgs Fremvæxt, ligesom det heller ikke har været uden Indflydelse paa denne, at Aggercanalens Aabning, samtidig med at ødelægge Sildefisteriet, aabnede en ny Handelsvei for Vestlimfjords-Kjøbstæderne og derved unddrage disse en Afhængighed af Aalborg, hvilken Stad indtil da havde gjort sig gjældende næsten som en Stapelstad for hele Limfjorden. Af alle Danmarks Kjøbstæder er Aalborg vel omtrent den ensteste, der i nogen væsentlig Grad har bevaret Præget fra en svunden Tid; her findes en Mængde Gader og „Gyder" (der opregnes i D. Atl. ialt 68, og Tallet er nu, som ovenfor anført, 72), hvilke sidste ere meget snevre og snoe sig i de meest forskjellige Retninger, ligesom de ogsaa have beholdt deres gamle Navne, for en stor Deel efter nu ubekjendte Personer af begge Kjøn; over de 5 Smaabække „Aaerne", som gjennemskjære Byen, føre mange Smaabroer. Foruden en Mængde gamle Bindingsværksbygninger, som for en stor Deel synes faldefærdige, og hvoraf et udmærker sig ved en „Svale" eller et langs hele Façaden løbende Galleri, har fornemmelig Gammel-Torv og den tilgrændsende Deel af Byen ved Østeraaen flere anseelige Huse og Gaarde fra det 16de og 17de Aarhundrede; især er at mærke „Jens Bangs***)

*) Navnet er kommet af, at St. Aalborgs Dag (1ste Mai) blev en Papegoie opreist, hvortil Brødrene, efter at have udvalgt en Maigreve, Kjøde i Lighed med Rutidens Skydeselskaber. Middelalderens Gilder havde, som bekjendt, et geistligt Præg, og deraf er det andet Navn kommet; Christi Legemsdag var ogsaa en af Gildets største Fester.

**) Det smukke Anlæg „Frederikskilde" udenfor Vesterport og ligeoverfor Klubselskabets Sommerlocale „Enighedslund" kaldes endnu af gamle Folk i Aalborg „Papegoien."

***) Jens Bang var en rig Kjøbmand i Aalborg, efter hvem endnu en af Byens Gyder har Navn, og som 1637 oprettede et Fattighuus udenfor Vesterport for 26 af Byens Fattige. Hans Gaard er tilligemed den Gaard, hvor Kong Hans døde, og et Par andre gamle Bygninger afbildet i ovennævnte Artikel af Ersley i „Danmarks illustrerede Almanak f. 1856." Efter en gammel Tradition skal Jens Bang have bygget sig fattig og være død i det Fattighuus, som han selv havde stiftet. Hans Fattigdom forklares maaskee dog rettere deraf, at han saa godt som alene udredede Brandskatten til Helm Wrangel, da ingen rede Penge vare forhaanden, og at dette Udlæg ikke blev ham refunderet.

Steenhuus" eller Svaneapotheket, opført, som Indskriften viser, i Aarene 1623—24, i samme Stiil som den omtrent samtidige Schoustrups Gaard paa Kjøbenhavns Amagertorv, en af de skjønneste borgerlige Bygninger i hele Landet. Et andet gammelt grundmuret Huus med udhuggede Figurer og Aarstallet 1616, ogsaa ved Østeraa længere nede mod Fjorden, siges at have tilhørt Christian IV.'s Sviger-moder Ellen Marsvin. I det allerede nævnte Huus paa Gammel-Torv, hvor efter Sagnet Kong Hans døde, vises endnu det Værelse, som skal have været Kongens Sovekammer, i den Fløi, der vender ud til Budolphi Kirke, og som altsaa maa have undgaaet Ildebranden 1663, der efter Inscriptionen paa en i Gaarden indmuret Steen fortærede Fløien ud til Torvet; i dette Værelse bevares en gammel Steenindfatning om en Kamin, forestillende to væbnede Figurer, forskjellige Vaabener o. s. v., og med Overskrift: „Protectio Domini fundamentum stabile." Ildebrande have hjemsøgt Aalborg 1501, 1530, hvilken Brand var saa betydelig, at Byen ved et Kongebrev i 10 Aar blev fritaget for Skatter og Accise, samt 11te August 1663.

I Sommeren 1853 anrettede Cholera, som man kunde vente, Ødelæggelser i Aalborg, hvor de locale Forhold: de mange ofte stagnerende Smaabække, de snevre, ureenlige Gyder og Smøger og den fattigere Befolknings indskrænkede Huusrum, afgive de gunstigste Betingelser for slige Sygdommes Udbredelse. De Angrebnes Antal var 762, de Dødes 409 eller henved 5 pCt. af den daværende Befolkning.

Nibe,

Kjøbstad i Hornum Herred, beliggende under 56° 58′ 59″ n. B. og 2° 56′ 20″ v. L. ved den bredere Deel af Liimfjorden, som efter Byen benævnes Nibe Bredning, omgivet mod Syd af høie Bakker, $2^3/_4$ Miil fra Aalborg og $8^3/_4$ Miil fra Viborg.

Byen har 27 Gader og 260 brandforsikkrede Bygninger, paa 2 nær alle i Byen. De vare d. 30te Septbr. 1854 assurerede for 231,210 Rd. (31te Marts 1843: 84,450 Rd.). Byens Areal er c. 800,000 □ Alen.

Nibe Kjøbstads Tilliggende, som ikke er Kjøbstadjord, men ligesom Landeiendommene svarer Skatter til Amtstuen, udgjør efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind 48 Tdr. 3 Skp. $2^1/_2$ Alb. Htk. med et Areal af 619 Tdr. Land. Til offentligt Brug (Kirkegaard, Lystanlæg o. desl.) er anvendt 1 Skp. 1 Fdk. $2^3/_4$ Alb.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, i den katholske Tid kaldet „St. Justs" eller „Jodoci Capel," efter et Sagn bygget og bekostet af en lybesk Skipper ifølge et Løfte, han havde gjort, men, efter en skriftlig Optegnelse, af en Præst blandt Gildebrødrene i Guds Legems Laug i Aalborg, Hr. Lokke. St. Jodoci Capel i Nibe nævnes i et Document af 1513; forøvrigt er denne Kirke lille og uden noget Mærkeligt. At der i den katholske Tid har været noget særegent Helligt ved den, maaskee den nævnte Helgens Reliqvier, og at der derfor er skeet Pilegrimsfarter dertil, sees af dette gamle Vers:

„Af Pilgrims-Reise kommer intet Godt,
Det kommer dem stundom selv til Spot;
Somme gaaer til Sanct Jost i Nibe,
Og Somme til Sanct Lambert i Nibe;
Til Esenbek vilde gaae og Somme,
Det kommer Ingen af dem til Fromme."

Nibe Kjöbstad

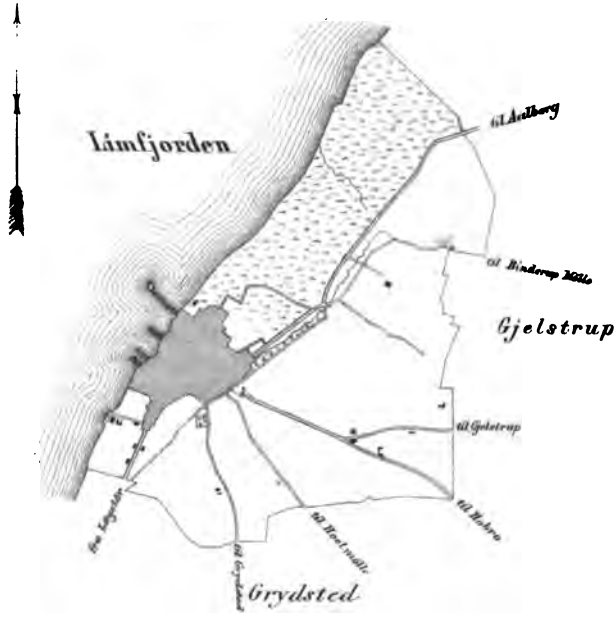
1859

LIMFJORDEN

Em. Bærentzen. & Co. lith. Inst.

Kort
over
Nibe Kjöbstads Jorder
1859

Em. Bærentzen & Cº lith. Inst.

Ribe Kirke eies af Grevskabet Lindenborg.
Fremdeles mærkes Raadhuset.

Indvaanernes Antal var i 1855: 1219 (585 af Mdkj. og 634 af Kvkj.); i 1850: 1161; i 1845: 1203; i 1801: 1044; i 1769: 1029.

Denne lille By har lidt et stort Tab ved Gjennembrudet af Aggercanalen i Aaret 1825, da det forhen temmelig betydelige, men allerede dengang dog noget aftagne Sildefiskeri i Limfjorden, som i Aarhundreder var bleven drevet af Byens Indvaanere, næsten aldeles maatte ophøre, idet Silden kun i ringe Grad fra den Tid af har søgt Fjorden. Fiskeri og Søfart hører dog endnu til Byens Hovednæringsveie; Folketællingen for 1855 viser saaledes, at der i Byen er 52 Hovedpersoner (foruden disses Familier og Tyende, 130 Personer, altsaa ialt 182 Personer), der leve af Søen.. De i Byen hjemmehørende Skibes Antal angives ved Udgangen af 1856 til 30 med 518 Clstr., hvoraf 16 under 7 Clst. Et enkelt Handelshuus (J. C. Wibroe) eiede 7 Skibe af 207 Clst. Til Ribe indpasserede i 1856: i indenlandsk Fart 59 Skibe af 645 Clst. med Bestuvning 389 Clst., i udenlandsk Fart 60 Skibe af 1150 Clst. med Bestuvning 1066 Clst.; udpasserede i samme Aar: i indenlandsk Fart 61 Skibe af 591 Clst. med Bestuvning 383 Clst., i udenlandsk Fart 74 Skibe af 1525 Clst. med Bestuvning 709 Clst. Uagtet nu vel endeel af disse Skibe, der ere klarerede til Udgaaende, have været optagne af de omliggende Teglværkers og Fiskeriets Productioner, tyder dog den samlede Skibsfart paa en ikke ringe Handelsvirksomhed. Af Udførselsartikler, naar Teglsteen og Fisk ikke regnes hertil, er kun Korn og Uld af nogen Betydning. Heraf udførtes i 1855 resp. 18,235 Tdr. og 417,029 Pd. Told- og Skibsfartsintradernes Nettobeløb har udgjort i 1855: 9942 Rd., i 1856: 10,558 Rd. Af industrielle Foretagender mærkes en betydelig Krudsuldfabrik, en Fabrik for Agerdyrkningsredskaber og en Tobaksfabrik.

Af de Jorder, som udgjøre Byens Tilliggende, drive blandt Byens egne Indvaanere 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 3 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 13 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 12 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Ribe afholdes aarlig 5 Markeder: i Marts med Heste, Kvæg og landlige Fabrikata, i April med Kram, Kreature og Fisk, i Septbr. med Korn, Kram og Heste, i Octbr. med Kvæg og landlige Fabrikata, i Novbr. med Kvæg.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Hornum Herred. 6 Borgerrepræsentanter.

Communen eier Raadhuset samt en til Toldkammer bortleiet Bygning. Kæmnerkassen eier ingen Capitaler og har ingen Gjæld, men Skolekassen har en Gjæld af 6686 Rd., som afbetales ved aarlige Afdrag. Communaludgifterne udgjorde i 1854: 4537 Rd., som meest tilveiebragtes ved Paaligning.

Ved Byens 2 Skoler, en Betalingsskole og en Friskole, ere ansatte foruden Catecheten 2 Lærere.

Byen har et Brandcorps paa c. 220 Mand. Ribe har ikke nogen Havn. Skibe med 7 Fods Dybde kunne anløbe Bolværket.

I geistlig Henseende er Vorlev Sogn Annex til Ribe Kjøbstad. Præstekaldets Reguleringssum er 1119 Rd. En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Byen hører under Aalborg Amtstuedistrict og Ribe Lægedistrict. Districtslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 11de Lægd. Valgsted for Amtets 5te Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæsenet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og 2 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, som tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet.

Ribe skylder sit tidligere betydelige Sildefiskeri sin Oprindelse som Kjøbstad, idet samme foranledigede Kong Frederik IV. til under 19de Decbr. 1727 at give Byen Kjøbstadsprivilegier. Indtil da var Ribe et Fiskerleie, og Fiskeriet her var i det 16de Aarhundrede af saadan Vigtighed, at Sildepriserne i Ribe bleve ansete som en Norm for de andre Fiskerier til at taxere Silden efter, og Kong Frederik II. havde i Fisketiden her sine Saltere liggende, som skulde indkjøbe for Kongens Regning og salte en vis befalet Kvantitet af Sild til de kongelige Slottes og Krigsskibenes Behov*); ja endog til Sverrig afhentede man i sin Tid herfra baade ferske og saltede Sild i Mængde. Som Kjøbstad fik Ribe derfor ogsaa 3 Sild i sit Vaaben. Men allerede 1769, da 5te Bind af Danske Atlas udkom, var Fiskeriet betydelig aftaget; hvorfor der bemærkes, „at Ribe, som for var i Velstand, er bleven alt mere og mere forarmet; kort efter det 1727 allernaadigst givne kongelige Kjøbsteds-Privilegium vare her endda 90 Fiskere, som sadde i nogenledes god Stand, hvilket Tal efter den Tid har saaledes formindsket sig, at der nu kun findes 19, som ere istand til at bruge Fiskeriet, saa at nogle hundrede Fiskesteder derover staae ledige i Fjorden." En senere Forfatter L. M. Wedel (Indenlandsk Reise igjennem de betydeligste og skjønneste Egne af de danske Provindser i Aarene 1799—1801, II. S. 95 og 96) angiver Fiskernes Antal til 40, Skippernes til 10 og Kjøbmændenes ligeledes til 10 (nu efter Mercantilcalenderen 19). Senere har Ribe heller ikke kunnet holde Skridt med Danmarks fleste øvrige Kjøbstæder, og denne By, som endnu ved Folketællingen i det anførte Aar 1769 indtog den 28de Plads blandt samtlige 68 danske Kjøbstæder, var ved sidste Folketælling 1855 sunken ned til den 54de, idet Indbyggernes Antal i dette lange Tidsrum ikke engang var tiltaget med 200 Mennesker — et Forhold som ikke har fundet Sted ved nogen anden af Landets Kjøbstæder. Limfjordens Gjennembrud ved Agger 1825 og Sildefiskeriets deraf følgende betydelige Aftagen har, som foranført, næsten aldeles tilstoppet Byens væsentligste Erhvervskilde, saa at denne Kjøbstads Forsatning for Tiden skulde være aldeles fortrykt, naar ikke det omgivende Lands Fremblomstring atter hævede Tilstanden noget, hvortil et i Byen etableret særdeles virksomt Handelshuus, der har oprettet den betydelige Krabsuldfabrik, i ikke ringe Grad har bidraget.

Den 22de Mai 1765 hjemsøgtes Ribe af en heftig Ildebrand, som lagde 68 Gaarde og Huse i Aske; ogsaa 1806 aabrændte den største Deel af Byen.

Tidligere var Ribe Annex til Vorlev Sogn; nu er, som ovenfor anført, Forholdet omvendt.

---

*) At Ribe i denne Periode hørte til de større Fiskerleier, der kunde ækvivalere en lille Kjøbstad, sees ogsaa deraf, at den ligesom disse indkaldtes til Rigsdagen 1536; og i en mellem Aalborg og Ribe opkommen Strid, idet Borgerne i hiin By vilde formene Ribe at holde Haandværksfolk, hvorimod „Underfaatterne" paa sidstnævnte Sted mente, at det vilde falde meget besværligt, „for den store Søgning der er, naar Sildefiskeriet staaer paa", hvis de ikke havde Haandværksfolk der til at arbeide saavel for Indvaanerne selv, som for Fremmede og Udlændinge, der kom did, samt for Kongens egne Folk (Saltere), hvilke bleve stillede derhen, resolverede Kong Frederik II. under 22de Januar 1587, at da Recessen tillod, at slige Haandværksfolk maatte boe og arbeide paa Landet, og han selv fandt, at det var fornødent i Ribe, saa bevilgede han, at der i Ribe By herefter maatte blive boende 2 Grovsmede, 2 Stomagere og 2 Strædere, som uhindret maatte bruge deres Næring der. Jfr. P. V. Jacobsens „Bidrag til Fremstil. af det danske Kjøbstadvæsen under Kongerne Christian III. og Frederik II." i Hist. Tidsskr. V. S. 28 flg.

Kjær Herred

ligger nord for Liimfjorden, omgivet af denne, Kattegattet og Hjørring Amt. Den større Deel af den store Vildmose hører til Herredet og danner dettes vestlige Deel. Midten af Herredet i Retningen fra Syd til Nordnordvest gjennemskjæres af den Høideryg, der fortsættes i „Hvidske Aas." Efter at have dannet et skarpt sandet Jordsmon i de Egne, igjennem hvilke den gaaer, skraaner den ned mod Østen i et bakket og sandet Terrain, medens den mod Vesten gaaer ud i en Slette ned mod Vildmosen. Foruden Vildmosen findes her flere udstrakte Kjærstrækninger. Det er efter disse, at Herredet har faaet Navn. Mod Sydvest ligger et temmelig betydelig Skovterrain, ligesom ogsaa flere mindre Skovpartier ere spredte over de øvrige Dele af Herredet. Den i Liimfjorden beliggende Ø Egholm, som er henlagt til Frue Sogn i Aalborg (jfr. S. D. II. S. 168), hører til Kjær Herred. Arealet er $9^1/_2$ □ Mile, hvoraf omtrent 3 □ M. ere Mose og Kjær. Htk. 2964 Tdr. A. og E., 8 Tdr. Skfl. og $18^1/_2$ Td. Mfl. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 14,319. I geistlig Henseende er Kjær Herred forenet med Aalborg Kjøbstad og tilliggende Annexer til eet Provsti.

Nørre-Sundby Sogn omgivet af Annexet Hvorup, Vadum S. og Liimfjorden. Kirken, paa Sognets Sydgrændse tæt ved Liimfjorden, c. $^1/_8$ M. nord for Aalborg. Arealet, 2810 Tdr. Land, er bakket med ikke ubetydelig Helding mod Sognets sydlige Deel, og sandmuldet med Strandsand i Underlag, med Undtagelse af Lindholm Byes Jorder, som have Kalk i Underlag. Sognets sydvestlige Deel gjennemskjæres af Landeveien fra Nørre-Sundby til Hjørring og Sæby, og den sydvestlige Deel af Landeveien til Thisted. Lindholms Aa, der løber fra Nord til Syd i Sognets Vestside, falder her ud i Liimfjorden. Htk. 157 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mfl.

I Sognet: Byen eller Flækken **Nørre-Sundby**, beliggende ved Liimfjordens nordlige Bred ved Foden af meget høie Bakker med Overfart af omtrent 900 Alen til Aalborg; i Byen findes Kirken, Præstegaard, Skole, Tingsted for Kjær Herred, Bolig for Herredsfogden, Bolig for Districtslægen for Kjær Herred, et Apothek, omtrent 20 Kjøbmænd, et stort Jernstøberi, flere Haandværkere, en Discontobank oprettet i 1857 for Byen og Omegnen. Omtrent 12 større og mindre Gader og Stræder; et nyt Qvarteer anlægges nordlig i Byen. Et smukt lille Skovanlæg findes vest for Byen. Vigtig Færgefart til Aalborg. Aarlig 5 Markeder, i Januar og April med Heste og Kvæg, i Mai med Trævarer, i October med Slagtekvæg og i Decbr. med Heste og Kvæg. Omtrent 1000 Indvaanere. Endvidere i Sognet: Landsbyerne Lindholm med Skole, en Vindmølle, Vaarbjerg og Gilsig; Avlsgaarden Vaarbjerggaard, 12 Tdr. Htk.

Indvaanere: 1709 (i 1850: 1512). Næst det fornævnte Næringsbrug i Nørre-Sundby og Jordbrug, er Fiskeriet i Liimfjorden af Vigtighed. Færgevæsenet sysselsætter 30—40 faste Arbeidere. Flere Pottemagere have Bolig i Sognet.

Sognet hører til Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict (Nørre-Sundby); 1ste Vgkds. Amtets 13de Lægd. Sognet danner med Annexet Hvorup een Commune. Kirken tilhører Seminariefondet. Til Fattige i Pastoratet er stiftet følgende Legater: Præsten Knud Schott's 1312 Rd. 5 Mk. 6½ Sk., 400 Rd., Legatum Tale Kilian 250 Rd., Erik Jensens 616 Rd. 3 Mk. 6 Sk., Kjeld Nielsens 200 Rd., Jens Jacobsen Hvorups 1000 Rd., Lars Christensen Dysskovs 500 Rd. og Ane Madsdatters Legat 300 Rd. Til Skolevæsenet: Knud Scotts Legat paa 500 Rd. og Ane Margrete Pederdatters Legat til fattige Confirmander 381 Rd. 5 Mk. 8 Sk. Præstekaldets Reguleringssum er 870 Rd. Præstegaardens Areal er c. 40 Tdr. Land af 4½ Td. Htk.

Nørre-Sundbyes Næringsforhold ere nu ordnede ved Lov af 16de Febr. 1856, hvis Bestemmelser dog hvad Næringsbrug angaaer nu for en stor Deel blive overflødige, efter at almindelig Næringsfrihed ved Lov af 29de December 1857 er indført.

Kirken har Taarn og er bygget fornemmelig af Kampesten; den er hvælvet i Choret. Efter Danske Atlas er den stiftet Abbed af Vitskøl-Kloster Anders Andersen († 1572), begravet under Altergulvet. Epitaphier findes over Sognepræsterne Knud Schott, Hans Hansen Vare, Kjeld Nielsen, Lauritz Jensen Lemvig og Jacob Lauritzen.

Nørre-Sundby, der i Ligbed med de mange andre Steder af Navnet Sundby i vort Fædreland, har Navn af sin Beliggenhed, ligger, som anført, under en Række høie Bakker, fra hvilke haves en fortrinlig Udsigt. Paa disse Bakker findes Spor af Forskandsninger, som bleve opkastede af de Keiserlige under deres Occupation af Jylland i Trediveaarskrigen, og i den næste Krig med Sverrig brugte af Vendelboerne mod Wrangels Corps, der havde besat Aalborg. I den katholske Tid hørte Sundby under Vitskøl-Kloster lige fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, da Kong Valdemar Seier skjenkede alt sit Fædrenegods her til dette af hans Fader stiftede Kloster. Kirken blev skjenket Klostret 1290 (ikke 1293, jfr. Regesta diplom. I. p. 175) af Biskop Niels i Børglum.

D. Atl. omtaler i Sundby-Kjær ved Liimfjorden en Borgplads, hvor der skal have staaet en lille Fæstning „Stigborg," saa kaldet efter en Ridder Stig Hvide, som skal have boet der, og anlagt til Værn mod Sørøverес Fremtrængen i Liimfjorden. Ogsaa Byen Vaarbjerg formodes at have sit Navn af en Vare eller et høit Sted, hvorfra man i gamle Dage havde Udkig over Søen.

Hvorup Sogn, Annex til Nørre-Sundby, omgivet af dette S., Vadum, Sulsted og Hammer Sogne samt Liimfjorden. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. ¾ M. n. for Aalborg. Arealet, 2977 Tdr. Land, der er meget høitliggende sydlig i Sognet ved Hvorup By, men lavtliggende mod Nord ved Hvorup Mose, er af sandmuldet og ved Hvorup By af skarpsandet Beskaffenhed med Sand i Underlaget. Langs med og i Nærheden af Sognets Vestgrændse løber Lindholms Aa. Sognets østlige Deel gjennemskjæres af Landeveien fra Nørre-Sundby til Hjørring og Sæby. Htk. 97½ Td. A. og E. og ½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Hvorup med Kirke og Skole, Utterup med Skole og Vindmølle; Avlsgaardene Hvoruptorp og Hvorupgaard. Ialt i Sognet 27 G. og 60 H., hvoraf 5 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 566. Erhvervet er Agerdyrkning samt Affætning af Tørv fra Hvorup Mose.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 12te Lægd. Kirken tilhører Seminariefondet.

Hvorup kaldes i gamle Documenter „Hothorp"; i D. Atl. skrives det endnu Horup. Kirken, der ligesom den i Nørre-Sundby har Taarn og kun er hvælvet i Choret, blev 1495 af Biskop Niels Stygge af Børglum ved et Mageskifte overladt til Vitskøl-Kloster (jfr. Aastrupgaard, Aaby Sogn).

Vadum Sogn omgivet af Aaby, Bjergsted, Sulsted, Hvorup og Nørre-Sundby Sogne samt Limfjorden og Hjørring Amt. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. n. v. for Aalborg. Arealet, 7496 Tdr. Land, hvoraf 52 Tdr. Land Skov (Brorholt og Bjørum Skove), der ikke er Fredskov, er lavtliggende og sandmuldet med dyb Madjord. Lindholms Aa løber langs med Sognets Østgrændse. Landeveien fra Sundby til Thisted passerer Sognet. Htk. 340 Tdr. A. og E. og $1^{7}/_{8}$ Td. Mfk.

I Sognet: Vadum Kirke (med Taarn og Hvælvinger), beliggende ved Landsbyen Torpet, ved denne et Hospital og en Skole; Byerne Vadum, Torpet med Præstegaard, Øster-Holme med Skole og Vindmølle, Vester-Holme og Haldager med Skole; Hovedgaarden Rødslet, 405 Tdr. Land Ager, 130 Tdr. Eng, 52 Tdr. Skov, 250 Tdr. Mose, med de tilhørende 2 Avlsgaarde Grønslet, 224 Tdr. Land Ager og 95 Tdr. Eng, og Teglgaarden, 70 Tdr. Land Ager og 20 Tdr. Eng samt et stort Teglværk, tilsammen 1246 Tdr. Land af $41^{1}/_{2}$ Td. Htk.; til Hovedgaarden hører endvidere Vadum Sogns Kirketiende, matr. for 48 Tdr. Htk., som svares af 292 Tdr. 6 Skp. $2^{3}/_{4}$ Alb. Htk.; Avlsgaarden Bjørumgaard, 16 Tdr. Htk., 6 Tdr. Htk. Fæstegods, og Vadumtorp, 12 Tdr. Htk.; Gdne Brorholt, Skjærsig, Knepholt og Rævsgaard; Rødslet Vindmølle, beliggende paa Rødslet Hovedgaards Mark. Jalt i Sognet 70 G. og 144 H., hvoraf 17 G. og 67 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1318. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 14de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Rødslet. Præstekaldets Reguleringssum er 851 Rd. Præstegaardens Areal er $25^{1}/_{4}$ Td. Land Ager, $21^{1}/_{4}$ Td. Land Eng og $64^{3}/_{4}$ Td. Land Overdrev og Kjær, hvoraf meget er opdyrket, med Htk. $7^{1}/_{8}$ Td.

Hovedgaarden Rødslet tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Budde, af hvilken Gotzlev Budde († 1616) tilligemed sine to Fruer ligger begravet i Vadum Kirke, og senere Cancelliraad Peder Thøgersen Lassen († 1737). Sidstnævnte eiede, foruden Rødslet, Gudumlund, Hernings holm, Dybvad, Vosborg og Ruballegaard. Han stiftede det ved Kirken beliggende Hospital. Han og Hustru hvile i tvende Marmorkister i en aaben Begravelse med Jerngitterværk i Taarnet i Vadum Kirke (Danske Atlas V. S. 296). I Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Rødslet Familien Glerup. Borggaarden bestaaer af 3 Fløie, hvoraf den mellemste i en foreliggende Beretning antages at være bygget 1540 (der bemærkes tillige, at Rødslet var den sidste Herregaard i Vendsyssel, som de oprørske Bønder havde afbrændt i Grevens Feide), restaureret 1732. I en Sal i denne Fløi af

Bygningen findes meget gamle, men velconserverede oliemalede Tapeter med smukke bibelske Stykker af det Gamle Testament. Om Gaarden ligge meget brede Grave, der omslutte saavel Borggaarden som Ladegaarden. Paa en Eng imellem Gaardens Have og Liimfjorden findes en Art Skandse omgivet med dybe Grave, hvor enten Gaarden selv eller et Forsvarstaarn mod Fjordsiden i ældgammel Tid formodes at have staaet.

Aaby Sogn, der deels hører til Kjær Herred, deels til Hvetbo Herred i Hjørring Amt, omgivet af Annexsognet Bjergsted og Vadum Sogn i Kjær Herred, Brousk, Tranum og Jetsmark Sogne i Hvetbo Herred samt Liimfjorden og Vildmosen. Kirken, østlig i det samlede Sogn og midt i den Deel af Sognet, som hører til Kjær Herred, 2¼ M. n. v. for Aalborg. Arealet, 12,286 Tdr. Land, hvoraf 241 Tdr. Land Skov (Ulvskoven og Skeelslund), der ikke er Fredskov, og hvoraf 4990 Tdr. Land hører til Kjær Herred, er lavtliggende og sandet. Rye-Aa danner midt i Sognet Grændsen mellem Kjær og Hvetbo Herreder. Landeveien fra Sundby til Thisted passerer Sognet fra Sydost indtil Herredsgrændsen i Sognets Midte, og fortsættes derfra over Rye-Aa ved Aaby-Bro sydvestlig igjennem den Deel af Sognet, som hører til Hvetbo Herred. Sognets samlede Htk. udgjør 437 Tdr. A. og E. og 1¼ Td. Mfk., hvoraf 232¼ Td. A. og E. og 1 Td. Mfk. til Kjær Herred.

I Sognet: Byerne Aaby med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Vindmølle, Vedsted med Skole, Fristrup med Skole; Hovedgaarden Birkelse, der hører under Stamhuset af samme Navn, 51⅛ Td. Htk. A. og E., 1 Td. Mfk., 600 Tdr. Land sandmuldet Ager, 150 Tdr. Eng, 11 Tdr. Skov, 72 Tdr. Hede (55¼ Td. Htk. Fæstegods, 12½ Td. Htk. Arvefæstegods, Aaby, Bjergsted, Jetsmark, Tolstrup, Vester-Brønderslev og Stenum Sognes Kirker og Kirketiende, Haverslev, Tolstrup, Vester-Brønderslev, Thise og Ørum Sognes Kongetiende, et Teglværk), med den underliggende Avlsgaard Skeelslund, 6½ Td. Htk., 166 Tdr. Land, og Birkelse Vindmølle; Hovedgaarden Rævkjærgaard, der ligeledes hører under Stamhuset Birkelse, 22½ Td. Htk. A. og E., 157 Tdr. Land Ager, 73 Tdr. Eng, 161 Tdr. Skov, 46 Tdr. Mose, 372 Tdr. Hede (21 Tdr. Htk. Fæstegods, 8 Tdr. Htk. Arvefæstegods, et Teglværk); Avlsgaarden Aastrup, 14¾ Td. Htk., 286 Tdr. Land, hvoraf 70 Tdr. Land Eng, 52 Tdr. Mose; mindre Samlinger af Beboelser som Rævhede, Hovgaarde med Vindmølle, Torngaarde, Møllegaarde, Knøsgaarde, Mumegaarde, Skalgaarde, Kjølbring og Røngaarde; Gdne Bjerget, Rendebæk, Sovbakken, Teilladen, Mellem-, Øster- og Vester-Hoven, Kneppet, Englandshuus. Ialt i Sognet 85 G. og 135 H., hvoraf 46 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1512. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, afsættes endeel Tørv til Aalborg.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict; 1ste Vgtds. Amtets 8de Lægd. Med Annexet Bjergsted een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse. Præstekaldets Reguleringssum er 1205 Rd. Præstegaardens Areal er 52 Tdr. Land Ager, 21 Tdr. Eng, 75 Tdr. Kjær, hvoraf 24 Tdr. ere bortfæstede, Htk. c. 8 Tdr.

Aaby har Navn af Rye-Aa, som løber igjennem Sognet og udmunder i Limfjorden ligeoverfor Øen Gjøl. Kirken er hvælvet og har Taarn; til samme er i de senere Aar bygget et smukt Gravcapel, hvori den i 1849 afdøde Besidder af Birkelse, Kammerherre Skeel, hviler. I Aaby Sogn var efter D. Atl. Vendelboernes mærkelige Anfører i Grevens Feide 1534, Skipper Clement, født.

Birkelse, med en grundmuret Hovedbygning i 3 Fløie, beliggende ved den østlige Bred af Rye-Aa, er en meget gammel Herregaard, der allerede forekommer i Documenter fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, da Valdemar Seier stadfæstede Bitsøl-Kloster Besiddelsen af „Birkils" m. m. Gaard og Gods kom senere til Børglum Bispestol og blev 1534 brændt af de oprørske Bønder; ved Reformationen tilfaldt det tilligemed de andre geistlige Godser Kronen; men allerede 1540 solgte Kong Christian III. det til Peder Ebbesen Galt til Tyrestrup, hvis Familie derpaa eiede det i nogen Tid. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte Birkelse Rigsmarsken Jørgen Lunge til Odden, som døde her 1619, og derpaa hans Enke Fru Sophie Brahe, Tyge Brahes Broderdatter og en Søster til den bekjendte tyenste Magnat Jørgen Brahe. Deres Datter Ida Lunge blev gift med Otto Skeel til Katholm, som hun tilbragte Birkelse, der siden har været i denne Families Besiddelse. Etatsraad Otto Skeel oprettede 1696 af Birkelse, Hjermeslevgaard og Hammelmose Stamhuset Birkelse, som senere er blevet forøget med den ogsaa i Aaby Sogn beliggende Rævkjærgaard.

Stamhuset Birkelse har efter Statshaandbogen for 1857 1234¼ Td. Htk., hvoraf under Hovedgaardene 198½ Td., bortfæstet Hovedgaardsjord 116¾ Td., Bøndergods 590 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 329 Tdr.; i Bankactier 10,700 Rd., i Fideicommiscapitaler 154,895 Rd.

Aastrupgaard blev ved et Magestifte af 10de Febr. 1495 af Bitsøl-Kloster overladt Børglum Bispedomme for Hvorup Kirke.

Den store Vildmose, paa Grændsen imellem Aalborg og Hjørring Amter, 1⅜ Miil n. n. v. for Aalborg, har et Areal af c. 1¼ □ Miil eller 12,266 Tdr. Land, af hvilke 9399 Tdr. Land af 5¼ Td. Htk. er beliggende i Kjær Herred, og 2867 Tdr. Land af 2⅛ Td. Htk. i Børglum Herred Hjørring Amt. I dens østlige Deel løber Lindholms Aa, og en stor Deel af Rye-Aa's Vande gjennemstrømme fra Nord af Mosen. Østlig i Vildmosen findes nogle Smaasøer; de kaldes Luner eller Lunder, nemlig Gaase-Lun, Store- og Lille-Lun. De første 7—8 Qvarteer af denne ikke dybe Lyngmose bestaae overalt af aldeles løst og temmelig kort Sphagnummos, som endnu er ganske friskt og saa seigt, at den neppe kan graves; og ikke nogen Fortørvningsproces synes i dette Lag at være begyndt. Under dette Lag findes der ½—1 Fod tykt, svampet Masse af et mere bruunligt Udseende, og denne svampede Sphagnum-Tørvemasse gaaer paa enkelte Steder lige til Bunden. Paa de fleste Steder findes der imidlertid under samme en Vandmasse, paa hvilken Vildmosens Tæppe forstørstedelen hviler, og som er opfyldt med bruunlige fra Tæppets Underflade nedfaldne Tørvepartikler, hvorved den er forvandlet til en overordentlig tynd og vellingagtig Masse. Det fastere Bundfald af denne bruunlige Masse er den eneste gode Tørv, som findes i Vildmosen, men dens meget afvexlende og altid ringe Tykkelse overstiger næsten aldrig 3 Tørv, og i Regelen er den kun 1—2 Tørv tyk. Imellem denne brune Tørv og Mosens Bund ligger der en blabet Masse af 1—1½ Tørvs Tykkelse, som indeholder en Mængde Siv og Flæg. Bunden paa denne Masse bestaaer af Havsand, eftersom Havet engang har indtaget den hele Strækning, som nu optages af Mosen. De mange Birkestubbe, som overalt, hvor man har havt Leilighed til at undersøge Mosen, findes staaende i samme i deres naturlige Stilling, gjør det sandsyn-

ligt, at hele Mosens Bund i Fortiden har været bedækket med Birkekrat. Tørvedannelsen i Vildmosen kan ikke ansees for sluttet, og store Strækninger i samme befinde sig endnu i de tidligere Stadier. Størstedelen af Overfladen er saaledes vel i Begreb med at gaae over i en tæt Lyngbedækning, deels vel endnu kun af Moselyng, deels dog ogsaa af Hedelyngen; men Lyngbeklædningen er ideelig afbrudt af større og mindre Drag og Pletter af Mosesiv og Kjæruld, hvilke, naar man kommer længer ind i Mosen, forlænge sig i Sphagnumtæpper, hvori der ofte findes større og mindre Partier, der ikke ere tørvede, men dyndede og sorte af det hensmuldrende Sphagnummos. Hele Vildmosens Omkreds er af Kreaturer optraadt i en Mængde større og mindre Tuer, og dette Tuebelte er desto bredere, jo nærmere det er ved de om Mosen liggende Herregaarde. For at gjøre det i Mosen, der er deelt imellem de omkringliggende Sogne, indeholdte Tørveforraad mere tilgængeligt, har det oftere været foreslaaet at udvide den fra dens sydøstlige Side i Limfjorden udløbende Lindholms Aa til en Canal, der skulde sættes i Forbindelse med flere mindre Canaler i Mosens Indre (jfr. Bergsøes Statistik I. S. 158 og 180).

Bjergsted Sogn, Annex til Aaby, omgivet af dette Sogn, den store Vildmose, Aistrup, Sulsted og Vadum Sogne. Kirken, nordøstlig i Sognet, c. $1^3/_4$ M. n. n. v. for Aalborg. Arealet, 5591 Tdr. Land, hvoraf 32 Tdr. Land Skov (Bjørnkjær Skov), er fladt med enkelte mindre Bakkestrøg og af sandmuldet Beskaffenhed. Den fornævnte Skov, der ikke er Fredskov, bestaaer af El, Hessel, Bevereft og noget Eg. Lindholms Aa løber fra Vildmosen langs med Sognets Østgrændse. Landeveien fra Sundby til Thisted passerer Sognets sydøstlige Deel. Htk. $188^3/_4$ Td. A. og E. og $^3/_4$ Td. Mft.

I Sognet: Byerne Bjergsted med Kirke, noget østlig udenfor Byen, Skole og Vindmølle, Nørre-Holme med Skole; Hovedgaarden Bjørnkjærgaard, $11^5/_8$ Td. Htk., 315 Tdr. Land Ager og Eng og 32 Tdr. Land Skov; Gd. Nordkjær; Nørre-Holme Vindmølle ved Nordkjær. Ialt i Sognet 33 G. og 105 H., hvoraf 11 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1014, hvis Erhverv ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning samt Affætning af Tørv til Aalborg.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 7de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Birkelse.

Bjergsted skal have Navn af, at Kirken, som er hvælvet, men uden Taarn, er bygget paa en Bakke, der er omgivet af 7 Kæmpehøie. Af Hovedgaarden Bjørnkjærs Eiere mærkes blot Jens Jørgensen Glerup, ogsaa Eier af Rødslet, i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede; han legerede 800 Rd. til Sognets Skolevæsen og 200 Rd. til dets Fattigvæsen, og ligger begravet i Bjergsted Kirke.

Sulsted Sogn omgivet af Annexet Aistrup, Bjergsted, Vadum, Hvorup og Hammer Sogne. Kirken, nordøstlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. n. v. for Aalborg. Arealet, 5964 Tdr. Land, hvoraf 120 Tdr. Land Skov (Bang Skov), der ikke er Fredskov, er lavtliggende i den nordlige, sydlige og vestlige Deel, men temmelig bakket i den østlige Deel af Sognet, i det Hele af sandmuldet Beskaffenhed. Lindholms

A a løber langs med Sognets Vestgrændse og danner for en Deel Grændsen imellem dette Sogn og Bjergsted og Vadum Sogne. Landeveien fra Sundby til Hjørring passerer midt igjennem Sognet. Htk. 215 Tdr. A. og E. og $2^3/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne **Sulsted** med Kirke, beliggende c. $^1/_4$ M. sydvest for Byen, Præstegaard og Skole, **Hostrup**, **Meelsted** og **Vestbjerg** med Skole; Hovedgaarden **Sønder-Elkjær**, $30^1/_2$ Td. Htk., 430 Tdr. Land, **Vang** med Afbyggergaardene Nielsminde og Julianeholm, $46^1/_2$ Td. Htk. (120 Tdr. Land Skov, c. 100 Tdr. Htk. Bøndergods); Avlsgaarden **Agedrup**, 15 Tdr. Htk.; **Stapriisgaarde**, Gdne **Byrholt**, **Tveden** og **Langelund**; Bak **Vindmølle**. Ialt i Sognet 48 G. og 72 H., hvoraf 14 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 891. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict (Nørre-Sundby); 1ste Vgkds. Amtets 9de Lægd. Med Annexet Aistrup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1015 Rd. Præstegaardens Areal er $107^1/_2$ Td. Land, hvoraf $29^1/_2$ Td. Eng, Htk. 6 Tdr.

Sulsted Kirke har Taarn og Hvælvinger, hvilke sidste ere udstyrede med Frescomalerier, som forestille Scener af Christi Liv. Skjøndt vistnok meget gamle ere de endnu temmelig vel vedligeholdt, paa Taarnhvælvingen nær, hvor de ere tildeels overkalkede; under de enkelte Billeder findes Inscriptioner med Angivelse af Sujettet. I Chorhvælvingen er afmalet Helgene. Ligsteen og Levninger af et prægtigt Epitaphium over Jakob Høg til Vang og hans to Fruer. Sulsted Sogn var forhen Annex til Hammer.

Sønder-Elkjær er en gammel Herregaard, som forekommer allerede i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede. D. 28de April 1355 tilegnede Kong Valdemar Atterdag sig „efter hæderlige Mænds og Nævningers Vidnesbyrd Gaarden Ellekjær i Kjerrøe Herred" tilligemed 11 andre Gaarde i Vendsyssel, hvilke hans Farbroder Kong Erik Menved havde kjøbt og faaet Skjøde paa af sin Drost Hr. Nicolaus Olufsen, men som i de følgende urolige Tider uretmæssigt vare komne i Adelens Besiddelse (Suhms Danm. Hist. XIII. S. 307). Elkjær kan dog ikke længe have hørt under Kronen; thi efter D. Atl. nævnes 1407 „dom. Nicolaus Jacobi de Elkier miles." I forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard Familien Rodsteen, og kom derpaa ved Giftermaal til Schack Wittinghof Greve af Holk, som ogsaa eiede Braa. Den har siden havt forskjellige Eiere. Gaarden er omgivet af Grave.

Hovedgaarden **Vang** tilhørte i det 16de, 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Familien Høg. Der har ogsaa tidligere været en Bondeby Vangstorp i dette Sogn, der omtales ved Aar 1514, bestaaende af nogle Gaarde, hvilke i D. Atl. formodes at være afbrudte og underlagte Hovedgaarden. Familien Glerup har nu siden Slutningen af forrige Aarhundrede eiet Gaarden. Den er omgivet af Grave og har en gammel Hovedbygning i 3 Fløie, een Etage, som formodentlig, ganske eller tildeels, er den af Jens Høg i det 17de Aarhundrede opførte, som Danske Atlas omtaler.

Aistrup Sogn, Annex til Sulsted, omgivet af dette S., Hammer og Bjergsted Sogne, den store Vildmose samt Dronninglund Herred. Kirken, s. s. o. i Sognet, 2 M. n. for Aalborg. Arealet, 8153 Tdr. Land, er lavtliggende og sandmuldede Jorder. Kjærstrækninger findes baade mod Nordvest (en Deel af Vildmosen) og mod Øst. **Lindholms Aa** danner Sognets Vestgrændse; Landeveien fra Nørre-Sundby til Hjørring passerer midt igjennem Sognet fra Syd til Nord. Htk. 256 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne **Aistrup** med Kirke (beliggende noget fra Byen ved Landeveien fra Nørre-Sundby til Hjørring) og Skole, **Thistrup** med Skole og Kro, beliggende ved samme Landevei, og **Ultved**; Hovedgaarden **Gammel-Vraa**, 37 Tdr. Htk.; Avlsgaarden **Ny-Vraa**; Gdne **Miilbakken**, **Folsted**, **Kaarslund**, **Nygaard**, **Bilgaard**, **Brandenborg**, **Nørre-Bakken**, **Grisboholt**, **Stiesholt**, **Heden**, **Bredholt**, **Sindholtgaard**, **Kjærgaard**, **Lassegaard** og **Kirkegaard**; **Vraa Vindmølle**, **Aistrup Vindmølle** og 3 Teglværker. Ialt i Sognet 54 G. og 124 H., hvoraf 19 G. og 91 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1076. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 4de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Aistrup Kirke har Taarn og Bjælkeloft. Altertavlen er fra 1618, meget fin, af Træskjærerarbeide, med Rodstenernes og Beckernes Vaabener. Stolestaderne have endnu beholdt den gammeldags Maling med Guirlander af Roser og Tulipaner. Paa nordre Væg af Kirken er ophængt en meget gammel Altertavle fra den katholske Tid, med godt Træskjærerarbeide i fritstaaende Figurer. I en Udbygning paa søndre Side er et Begravelseskapel, stiftet 1719, hvori staae flere Kister med Lig af Familier, som have eiet Vraa. I Kisten hos Jørgen Bille ligger en gammel rød Klædes Kjole, hvorom det Sagn gaaer, at den, hver Gang en ny Eier kommer til Gammel-Vraa, af sig selv bliver flyttet op paa Gaarden, og at der ei bliver Ro der, førend den igjen er lagt i Kisten. Et Pulpitur i vestre Ende af Kirken er udstyret med gode Malerier af Apostlene, som mærkeligt nok ere alveles lige nogle, der findes paa et Pulpitur i St. Budolphi Kirke i Aalborg.

Hovedgaarden **Vraa** (Gammel-Vraa) forekommer allerede 1355, da den eiedes af en Fru Else; den tilhørte i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Rigsraad Hans Lindenov til Hundslund, som lod afbryde 4 Bøndergaarde af samme Navn og lagde dem under Hovedgaarden. Hans Svigersøn Steen Beck, som efter ham arvede Gaarden, opførte den grundmurede Hovedbygning. Ved Giftermaal kom Vraa derpaa til Familien Rodsteen, som ogsaa eiede Elkjær, og begge Gaarde vare ligeledes forenede under den følgende Eier, Schack Wittinghof Greve af Holk, paa den Tid, da D. Atl. udkom; ligeledes nævnes i „Statsfortegnelse" (1796) Kammerjunkerinde von der Lühe som Eier af begge Gaarde; men de ere senere igjen blevne adskilte. Hovedbygningen er i een Etage med Kjælder og Kvist.

Hammer Sogn omgivet af Annexet Horsens, Hjørring Amt, Limfjorden, noget af Nørre-Sundby Sogn, samt Hvorup, Sulsted og Aistrup Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, c. $1^3/_4$ M. n. n. v. for Aalborg. Arealet, 5265 Tdr. Land, er lavtliggende, naar undtages **Østerbjerg Bakker**, der ere beliggende midt i Sognet og kunne anseés for de høieste Punkter i Kjær Herred. Jorderne ere næsten overalt af fremherskende sandet Beskaffenhed. Landeveien fra Nørre-Sundby til Sæby passerer Sognets sydlige Deel. Ved Gaarden Skovlund sydlig i Sognet er anlagt en smuk lille Skov af Eg og Bøg, der er i god Opvæxt; Lyngbakkerne i Sognets Midte have flere Steder Egekrat. Htk. $103^3/_4$ Td. A. og E. og $1^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: **Hammer Kirke**, der tilligemed Præstegaarden ligger ved Sognets Vestgrændse nordlig i Sognet; Byerne **Grindsted** med Skole, **Vodskov** med Skole, **Sølgaarde**, **Brødland** og **Østerbjerg**; Avlsgaarden **Attrupgaard** med Vindmølle, Gdne **Bilidt**, **Møgelmose**, **Skovlund**, **Eget**, **Birket** (3 Gaarde) og **Lange-**

bro Kro. Ialt i Sognet 34 G. og 114 H., hvoraf 12 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 732. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, afsættes endeel Tørv fra Vodskov By, og i den Deel af Hammer Sogn, som grændser til Limfjorden, haves noget Fiskeri, navnlig af Sild, men ikun til Sognets eget Forbrug.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict (Nørre-Sundby); 1ste Vgkds. Amtets 1ste Lægd. Med Annexet Horsens een Commune. Kirken tilhører Eieren af Attrupgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 954 Rd. Præstegaardens Areal er 124½ Td. Land Ager, 61½ Td. Land Eng, 267 Tdr. Land Hede, Overdrev og Kjær, Htk. 5⅞ Td.

Hammer Kirke er lille og har Taarn og Hvælvinger. Taarnet er imidlertid neppe halvt saa bredt som Kirken selv og staaer saaledes kun til Vanzir uden at gjøre Nytte, da ikke engang Klokken kan hænge deri. Forhen havde Hammer Sogn, foruden Horsens, ogsaa Sulsted og Aistrup til Annexer, saaledes endnu, da D. Atl. udkom.

Attrupgaard har tidligere været en adelig Sædegaard, som 1350 tilhørte Jens Kalf og 1397 Olaf Tygesen Lunge; om de senere Eiere i den ældre Tid vides Intet med Bestemthed.

Generalprocureur, senere Statsminister Henrik Stampe (1713—1789) er født i Hammer Præstegaard.

Horsens Sogn, hvoraf endeel hører til Dronninglund Herred i Hjørring Amt, Annex til Hammer S., omgivet af dette, Limfjorden, Vester og Øster-Hassing Sogne, samt Dronninglund og endeel af Hellevad og Ørum Sogne i Dronninglund Herred. Kirken, midt i Sognet, c. 1½ M. nordøst for Aalborg og 2¼ M. n. v. for Hals. Arealet, 6393 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. Land Skov (Langholt Skov), der ikke er Fredskov, er lavtliggende og af skarpsandet Beskaffenhed. Htk. 214⅜ Td. A. og E., 1⅛ Td. Mst., hvoraf 49⅜ Td. Htk. med 1346 Tdr. Land til Dronninglund Herred. Landeveien mellem Sundby og Sæby passerer Sognet.

I Sognet: Byerne Horsens med Kirke, Skole og Vindmølle, Øster- og Vester-Kinderup, Lyngbrupgaarde, Tranholm; Hovedgaarden Langholt, 32 Tdr. Htk., c. 500 Tdr. Land, hvoraf 50 Tdr. Land Skov, 122 Tdr. Htk. Bøndergods; Avlsgaarden Vesterladen ved Limfjorden, 13½ Td. Htk., 210 Tdr. Land Ager, 90 Tdr. Eng, 6 Tdr. Mose og langs med Fjorden 34 Tdr. uopdyrket Jord, der benyttes til Græsning; Gd. Favrholt. Ialt i Sognet 43 G. og 78 H., hvoraf 14 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 765. Agerdyrkning er Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 3die Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Langholt.

Horsens Kirke har Taarn og er ikke hvælvet. Her findes en smuk Altertavle, malet af Etatsraadinde Ingemann i Sorø.

Hovedgaarden Langholt er en gammel Gaard, der allerede findes nævnet i et Document af 1355, men ved hvis Eiere, som ogsaa kun tildeels kjendes i den nyere Tid, der ikke er noget historisk Mærkeligt. I forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard Oberstlieutenant Halkhaus og hans Søn Justitsraad Halkhaus, hvilken Sidste forbedrede Bygningerne 1765.

Vester-Hassing Sogn omgivet af Annexet Øster-Hassing, Limfjorden, Horsens Sogn og Hjørring Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Aalborg og $1^3/_4$ M. n. v. for Hals. Arealet, 8223 Tdr. Land, er lavtliggende med en betydelig Engstrækning langs med Limfjorden, af sandmuldet og skarpsandet Beskaffenhed. Landeveien fra Nørre-Sundby til Hals passerer midt igjennem Sognet fra Vest til Øst i dettes bredeste Deel. Htk. 361 Tdr. A. og E. og $2^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vester-Hassing med Kirke (smuk, med Taarn og Hvælvinger), Præstegaard, Skole, Kro og Vindmølle, Staa med Skole, Gandrup med Skole og Vindmølle, Nærup og Overbygaarde ved Staa; Gdne Ny- og Gammel-Striben, Byghaven, Knøld med Vindmølle, Vester-Aslund, Lundenborg, Skovhuus, Kagløs, Døskau, Møllegaard, Bjerregaard, Staagaard, Elleren, Øster-Laden med Færge, Hasfinggaarde, Hovgaard med Vindmølle, Lunden, Grydelund, Store- og Lille-Havrekrog, Vester-Heden, Gandrup Haver (3 Gaarde og et Huus), Skrold, Foxlund og Raabhøi. Ialt i Sognet 99 G. og 113 H., hvoraf 27 G. og 41 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1172. Agerdyrkning er saa godt som Indbyggernes udelukkende Erhverv, da Fiskeriet, der tidligere har været betydeligere, nu ikke er af nogen Vigtighed.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict (Nørre-Sundby); 1ste Bgkds. Amtets 2det Lægd. Med Annexet Øster-Hassing een Commune. Kirken tilhører Statskassen, men vedligeholdes ved Refusion fra Aalborg Skole, der eier Sognets Konge- og Kirketiender. Præstekaldets Reguleringssum er 1688 Rd.; i Aarene 1846—47 blev Tienden ved Commission bestemt til 148 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. Rug, 220 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. Byg, 73 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. Havre, hvilke Sædesorter reduceret til Byg udgjør c. 492 Tdr. Præstegaardens Areal er 49 Tdr. Land Ager, 13 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Kjær, Hede og Fælled.

Havrekrog tilhørte i det 17de Aarhundrede en tydsk Oberst Lorentz Stürke ved det jydske Rytterregiment, som døde paa denne Gaard 1691 og tilligemed sin Frue ligger begravet i Vester-Hassing Kirke. Haus Kaarde og Sporer samt to store Silkefaner, den ene med Indskrift, opbevaredes fordum i Kirken, men ere nu henslængte i Taarnet.

Knoldegaard skal efter D. Atl. forhen have været beboet af Adel, hvilket sluttes af, at der 1478 nævnes „Velbyrdige Svend Niels Palnesen af Knolde.“

Øster-Hassing Sogn, Annex til Vester-Hassing, omgivet af dette Sogn, Hjørring Amt, Ulsted og Hals Sogne samt Limfjorden. Kirken, østlig i Sognet, c. 2 M. fra Aalborg og $1^1/_2$ M. fra Hals. Arealet, 7740 Tdr. Land, er lavtliggende og ligesom i Hovedsognet af sandmuldet og skarpsandet Beskaffenhed. Landeveien fra Sundby til Hals passerer i den sydlige Deel Sognet fra Vest til Øst. Htk. $296^1/_2$ Td. A. og E. og $1^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Øster-Hassing med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), beliggende noget vest for Byen, og Skole, Gaaseby med Skole, og Holtet; Avlsgaarden Øster-Aslund, $15^3/_8$ Td. Htk.,

c. 600 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. Hede og Mose; Gdne Myhren, Øster-Reisig, Vester-Reisig med Vindmølle, Reisigbro, Abildholt, Egen, Høslund med Vindmølle, Povelstrup, Følvved, Ryborg, Diget, Rugholm, Hedegaard, Skindbjerggaarde, Øster-Heden, Starbæk, Haven og Østeraa Vindmølle. Ialt i Sognet 64 G. og 97 H., hvoraf 22 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 986. Erhvervet er ligesom i Hovedsognet Agerdyrkning samt ubetydeligt Fiskeri.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 6te Lægd. Kirken tilhører Statskassen og vedligeholdes ved Refusion fra Aalborg Skole, der eier Sognets Kirketiende.

Ulsted Sogn omgivet af Øster-Hassing og Hals Sogne, Hjørring Amt og Kattegattet. Kirken, paa Sognets Vestside, c. $2^3/_4$ M. v. n. v. for Aalborg og c. $1^1/_4$ M. n. for Hals. Arealet, 7621 Tdr. Land, hvoraf c. 120 Tdr. Land Skov (Gjettrup og Meelholt Skov), der ikke er Fredskov, er lavtliggende, af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 246 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Ulsted med Kirke, Præstegaard, Skole og Vindmølle, Ulstedlund og endeel af Meelholt (Øster-Meelholt), hvoraf Resten hører til Dronninglund Sogn i Hjørring Amt. Hovedgaarden Gjettrup, $31^1/_4$ Td. Htk., 260 Tdr. Land Ager, 300 Tdr. Eng, 120 Tdr. Skov, 50 Tdr. Mose og 293 Tdr. Hede; Avlsgaarden Klitgaard, 17 Tdr. Htk., 453 Tdr. Land; Rottrupgaarde, Gdne Badsholt, Hyllen, Nørkjær med Vindmølle, Rimmen, Gravholt, Vendelborg, Langtved, Nørre- og Sønder-Heden, Haven, Skoven, Bredheden, Svineklemmen, Krabbesbro med Vindmølle, Lille-Broven, Bovet, Bogstedgaard, Elsnab, Sønderlund, Nørre- og Sønder-Badbjerg. Ialt i Sognet 54 G. og 77 H., hvoraf 32 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 851. Agerdyrkning er saa godt som Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict (Nørre-Sundby); 1ste Vgkds. Amtets 10de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører med nogle faa Undtagelser Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 905 Rd. Til Præstegaarden hører et Areal af 40 Tdr. Land Ager og c. 150 Tdr. Land Eng, Mose, Kjær og Hedejord, af Htk. $5^7/_8$ Td., samt et Mensalgods af c. 2 Tdr. Htk.

Ulsted Kirke er meget lille, navnlig meget snever, uden Taarn og kun hvælvet i Choret. Altertavlen er malet og skjenket Kirken af Etatsraadinde Ingemann i Sorø.

Hovedgaarden Gjettrup tilhørte i det 16de Aarhundrede (ved Aar 1579) Henrik Gyldenstjerne og efter ham Preben Gyldenstjerne, i det 17de Aarhundrede Familierne Beck og Rodsteen, og da D. Atl. udkom, Grev Holk. Denne Gaard har saaledes tildeels havt Eiere fælles med Vraa og Elkjær, indtil den 1798 af Grevinde Holck blev solgt med 480 Tdr. Bøndergods til v. Schmidten til Udrup. Endnu i Aaret 1806 havde Gjettrup 204 Tdr. Htk. Bøndergods. Borggaarden bestaaer af 3 Fløie, hvoraf Hovedbygningen, een Etage med Ovist af Grundmuur, er bygget 1847.

Hals Sogn danner Vendsyssels sydvestlige Hjørne mod Kattegattet og Limfjorden; den sydvestligste Landspidse kaldes Normandshage. Mod Nord begrændses Sognet af Ulsted Sogn, mod Vest af Øster-Hassing Sogn. Hals Kirke ligger 3 Mile øst for Aalborg. Arealet, 10,724 Tdr. Land, hvoraf 1769 Tdr. Fredskov (Hals Sønderskov, Hals Nørreskov og Hou Skov), er jevnt, mod Syd muldsandet, mod Nord temmelig skarpsandet. Betydelige Eng-, Kjær- og Mosestrækninger. Htk. 217 Tdr. A. og E., 8 Tdr. Skk. og $^1/_2$ Td. Mst.

I Sognet: Byen eller Flækken Hals, beliggende ved Limfjorden, hvori Kirken, Præstegaard, Skole med 2 Lærere, 5 Kjøbmænd, flere Haandværkere, 2 Gjæstgiverier, en Skibsbro (paa hvis Brohoved brænder en Lygte 25 Fod over Vandfladen), Lodsstation, Toldcontrol, Færgefart til den sydlige Limfjordbred ved Egense, en Vindmølle; Landsbyerne Hou med Skole og Skovshoved (meget spredt beliggende); Avlsgaardene Østeraagaard, 27 Tdr. Htk., Hals Ladegaard i Hals, 20 Tdr. Htk., Bløden, $11^1/_2$ Td. Htk., Vesterheden, 10 Tdr. Htk., Nørskovgaard; ved Østeraagaard, Bløden og Vesterheden findes Vindmøller. Østlig for Hals ligger Hals Skandse, der har den Bestemmelse, tilligemed et Batteri paa Sydsiden af Fjordmundingen, at dække Indløbet. Hverken Skandsen eller Batteriet er fortiden monteret. $^1/_2$ Mil vesten for Hals ligger Bløden Havn, der er dannet ved tvende Rækker Pæle, som staae parallele med hinanden i O. N. O. og V. S. V. Retning; ved de 4 nordligste af disse er 4—5 Fods Dybde, men tæt ved de sydligste er 12 Fod Vand. Ialt i Sognet 51 G. og 219 H., hvoraf 23 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1592, hvoraf henved 1000 i Byen Hals. Foruden Jordbrug og Tilvirkning af Tørv drives i Sognet Søfart og Fiskeri samt nogen Handel. De fleste Husseiere og Indsiddere i Hals og Hou ere Sømænd eller Fiskere. Fiskeredskaberne bestaae i Bakker og Bundgarn, hvori fornemmelig fanges Torsk; derhos fiskes ogsaa Sild og Flynder. Fiskene afsættes deels til Landet, deels til Baade, som komme fra Aalborg og de øvrige Limfjordsstæder samt til de saakaldte Krailere fra de svenske Kyster. I Hals holdes i September Maaned et Marked med Kramvare, Trævare, Heste og Kvæg.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict; 1ste Bgkds. Amtets 5te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af flere Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 950 Rd. Præstegaardens Areal er 230 Tdr. Land, hvoraf 44 Tdr. er Ager, med 6 Tdr. Htk. Til Skolen i Hals er henlagt et Legat af Prindsesse Sophie Hedevig som Eierinde af Dronninglund, under hvilken Gaard Hals da hørte. Det udredes af Hals Ladegaard med 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 20 Rd. aarlig.

Hals Kirke, med Taarn og Hvælvinger, er opført af Muursteen. I Danske Atlas anføres, at den vestre Deel af Kirken med Taarnet skal være bekostet af Jomfru Anna Biffert, som havde været Nonne i Ølkloster og døde i Hals 1573. Hendes Gravsteen ligger i Vaabenhusets Gulv lige for Døren. En Sidebygning til Kirken var tidligere Begravelse for Familien Skeel, men blev ved Kirkens Reparation i Aaret 1724, da ingen af Familien meldte sig, inddraget under Kirken og Ligene nedsænkede. Taarnets Tag vender i modsat Retning af Kirkens ligesom paa Ingstrup Kirke.

Den norske Konge Harald Graafeld blev c. 965 slaget ved Hals af Guldharald. Aar 1647 begyndte Christian IV. at bygge en ny Skandse ved Hals, hvilken Frederik III. fuldførte; men samme Konge havde en endnu større Plan, nemlig at anlægge en Stad og Fæstning paa Normandshage ved Hals. Den svenske Krig synes at have forhindret Udførelsen af denne Plan (See Scheels Krigens Skueplads S. 275, D. A. V. S. 256 og Dalbergs Plan hos Pufendorf Nr. 66.)

(Oeconomisk Skildring af Hou i Hals Sogn af P. E. Møller, Stedets Skolelærer, 1ste Hefte, Aalborg 1838.)

Flesthum Herred.

omgives af Hornum, Hellum og Hindsted Herreder samt Kattegattet og Limfjorden. Langs med Limfjorden findes Kjærstrækninger, hvilke staae i Forbindelse med den lille Vildmose (c. 10,000 Tdr. Land), der kun ved en smal Høidestrækning skilles fra Kattegattet. Ogsaa vestlig i Herredet findes Kjær. Det er i Modsætning til disse bethydelige Lavninger, at tvende høiere Strækninger i Herredet benævnes Holme, saaledes Trandersholm med Sognene Nørre- og Sønder-Tranders og Gudumholm med Sognene Gudum, Lillevorde, Rombrup, Klarup, Storvorde og Seglflod. Paa disse saakaldte Holme findes i det Hele taget kalkblandet Muldleer med Kalksteensbund. De øvrige Dele af Herredet ere deels muldlerede, deels muldsandede med Hedestrækninger paa flere Steder. Skove findes næsten ikke. Arealet er $6^1/_2$ □ M. Htk. 2594 Tdr. A. og E. og 62 Tdr. Mst. Indvaanernes Antal i Landsognene var ved sidste Folketælling 7496. En Deel af Kjøbstaden Aalborg ligger paa Herredets Grund. I geistlig Henseende danner Hornum og Flesthum Herreder eet Provsti. Sognene Nørre- og Sønder-Tranders høre som annecterede til Kirker i Kjøbstaden Aalborg under Aalborg Provsti i Aalborg Amt.

Nørre-Tranders Sogn, Annex til Aalborg Frue Sogn, omgivet af dette og Budolphi Sogn, Limfjorden, Rombrup Sogn, hvorfra det skilles ved Rombrup-Aa, og Sønder-Tranders Sogn. Kirken, sydlig i Sognet, c. $^1/_2$ M. o. s. o. for Aalborg. Arealet, 5857 Tdr. Land, er nordlig i Sognet temmelig bakket; navnlig findes en Bakke øst for Aalborg, der er 222 Fod høi, og hvorpaa er anbragt en Telegraph for at signalisere Dampskibenes Ankomst til Indløbet af Limfjorden. Jordsmonnet er af kalkblandet muldleret Beskaffenhed. Htk. $396^3/_8$ Td. A. og E. og 4 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Nørre-Tranders med Kirke og Skole, Øster-Sundby, Utterup med Skole; Hovedgaarden Sohngaardsholm, 552 Tdr. Land, hvoraf 531 Tdr. Ager, 13 Tdr. Eng og 8 Tdr. Mose, af Htk. 39 Tdr.; Avlsgaarden Ferdinandinesdal

eller Rørdal, 594 Tdr. Land, hvoraf 400 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Eng og 80 Tdr. Mose, af Htk. 24 Tdr.; Gdne Hennedalgaarde, Bakkegaard, Skjøngaard, Beigaard, Utterupgaard, Mariendal, Tornsted, Brixgaard, Ledbjerg, Frydendal; Carlebyminde (7 H.), Altona (2 H.). Ialt i Sognet 65 G. og 110 H., hvoraf 16 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1145, hvoraf efter sidste Folketælling 24 Mormoner og 33 Baptister. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ubetydeligt Erhverv ved Aalefiskeri ved Øster-Utterup. Fra Nørre-Tranders sælges endeel Skudtørv og nogle Qvantum Havregryn, malede paa Haandqværne.

Sognet hører under Aalborg Birks og Fleskum Herreds Jurisdiction (forenet med Aalborg Kjøbstads Jurisdiction), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Lægedistrict; 2den Vgkds. Aalborg Amts 32te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Nørre-Tranders Kirke er suffisant bygget af hugne Steen, overalt hvælvet, stor, lys og vel vedligeholdt. Chorets nordre Side er tilbygget et Begravelsescapel, hvori staae Lig af Sohngaardsholms Eiere. Taarnet, 30 Alen høit, opført af Mursteen, er Sømærke ved Fjordfeiladsen.

Sohngaardsholm skriver sig som Herregaard fra Slutningen af det 17de Aarhundrede; den hørte tidligere under Navnet Filsted Ladegaard til Aalborghuus, men Johan Sohn fik 1688 kongelig Tilladelse til at indrette den til en Herregaard, som han gav Navn efter sig. I forrige Aarhundrede eiedes den af Familien Benzon, af hvilken Conferentsraad Johannes Benzon forestjonnede Nørre-Tranders Kirke; han ligger med sin Familie begravet i Capellet ved denne Kirke.

I en Dal, kaldet „Dybdal", som omgiver Gaarden Rørdals Mark, 1/4 Mil s. for Aalborg, sees ved det østlige Hjørne en opkastet Forhøining med Volde og Grave om, som man antager at have været et Vagttaarn, og hvor Sagnet lader Marsk Stig en Tid have opholdt sig; det er dog snarere Voldstedet for den gamle Herregaard Rørdal, som allerede nævnes i det 14de Aarhundrede.

Sønder-Tranders Sogn omgivet af Budolphi Landsogn, Nørre-Tranders, Klarup og Rombrup Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 3/4 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 2454 Tdr. Land, er bølgeformigt, af kalkblandet muldleret Beskaffenhed. Htk. 153 5/8 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønder-Tranders med Kirke (Taarn og Hvælvinger), Skole og Kro, Gug med Skole; Avlsgaarden Postgaard, 10 Tdr. Htk. og 176 Tdr. Land; Gdne Hedegaard, Petersborg, Beatesminde, Bekagergaard, Dudalsgaard og Nielsminde. Ialt i Sognet 27 G. og 38 H., hvoraf 10 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 453. Jordbrug er Hovederhvervet, endeel Tørv affættes til Aalborg Kjøbstad.

Sognet hører under Aalborg Birks og Fleskum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 33te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 977 Rd. Præsten, der tillige er residerende Capellan til Frue Kirke i Aalborg, boer i denne By, og til Kaldet hører ikke nogen Jord.

Ferslev Sogn omgivet af Annexsognene Dal og Volsted, Nøvling og Gunderup Sogne samt Hornum Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1 1/2 M. s. for Aalborg. Arealet, 3301 Tdr. Land, er i Midten af

Sognet høitliggende og med Undtagelse af endeel af Fersley Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 151½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Fersley med Kirke, Præstegaard og Skole, Røtten og Miels; Avlsgaarden Bennersborg, 14 Tdr. Htk. med 234 Tdr. Land, hvoraf 22 Tdr. Eng, 17 Tdr. Mose og 65 Tdr. Hede; Gd. Pederstrup. Ialt i Sognet 21 G. og 26 H., hvoraf 4 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 292. Jordbrug er Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg søndenfjordske Landlægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 42de Lægd. Sognet danner med Annexsognene Dal og Bolsted een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1033 Rd.; ved Tiendens Fastsættelse er denne bleven reguleret til 49 Tdr. 1½ Skp. Rug, 122 Tdr. 1½ Fdk. Byg, 146 Tdr. 1¼ Fdk. Havre efter Capitelstaxten. Præstegaardens Areal er 63½ Td. Land Ager, 14½ Td. Land Eng og Kjær, 69½ Td. Land henved ½ Miil fra Præstegaarden beliggende Hede, af Htk. 6¾ Td.

Fersley Kirke har Taarn og er hvælvet i Skibet. Ved Chorsdøren er indmuret en Runesteen.

Dal Sogn, Annex til Fersley, omgivet af dette og Nøvling Sogn samt Hornum Herred, hvorfra det skilles ved et mindre Vandløb. Kirken, paa Sognets Vestgrændse, 1 M. s. for Aalborg og c. 2 M. v. for Nibe. Arealet, 2357 Tdr. Land, er høilændet med talrige Lyngbakker, og med Undtagelse af endeel af Dal Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 98 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Dal, beliggende, som Navnet anthyder, i en Dal, med Kirke (med Taarn) og Skole, Povelstrup; Gdne Finstrup og Skudshale, 12¼ Td. Htk. og 230 Tdr. Land. Ialt i Sognet 19 G. og 12 H., hvoraf 7 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 217. Ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Aalborg Hospital.

I Aaret 1601 erhvervede Kong Christian IV. Gaarden Finstrup med mere Stregods i Jylland ved Magestifte med Iver Friis til Ørbæk mod andet Jordegods i Kalø-Lehn.

Bolsted Sogn, Annex til Fersley, omgivet af dette og Gunderup Sogne, Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg- (Storvorde- eller Seglflod-) Aa, samt Hornum Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. s. for Aalborg. Arealet, 2262 Tdr. Land, er høitliggende og med Undtagelse af endeel af Markerne til Bolsted By, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 79⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Bolsted med Kirke og Skole. Ialt 15 G. og 20 H., hvoraf 3 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 219. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 40de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Volsted Kirke er uden Taarn; Prædikestolen i denne Kirke skal være en af de ældste i Landet.

Gunderup Sogn omgivet af Annexet Nøvling, Romdrup, Lillevorde, Gudum, Volsted og Fersleb Sogne samt Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg-Aa. Kirken, midt i Sognet, 2 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 9435 Tdr. Land, er jevnt, med Undtagelse af de saakaldte Lundby Bakker, i Sognets sydlige Deel ved Byerne Fjelrad og Vaarst stærkt leret, i den østre Deel af Sognet ved Byerne Skovstrup og Torderup kalkblandet leret og iøvrigt af muldsandet og muldleret Beskaffenhed. Ved Lundby Bakker ligger en lille Skov eller Krat. Htk. 457½ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Gunderup med Kirke, Præstegaard og Skole, Fjeldrad, (Fjelrad eller Fjellerad) med Thingsted for Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction, Skole, Oppelstrup, Lundby med Teglværk, Skovstrup med Skole, 2 Kalkbrænderier og Teglværk, Torderup, Vaarst med Skole, Haals med Skole; Krat Huse (2 H.); Gdne Fjelradgaard, Flamstedgaard (2 G.) med Vand- og Vindmølle, Lundbygaard, 11 Tdr. Htk., Ruderkonge. Ialt i Sognet 89 G. og 91 H., hvoraf 28 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1298, hvoraf 70 Baptister, der holde hyppige Forsamlinger og have deres eget Skolevæsen. Jordbrug er Hovederhvervet; en ikke ubetydelig Deel Husmænd ernære sig ved Tørveskjæring, især i Lundby Tørvemoser, ligesom ogsaa endeel af Indbyggerne ernære sig ved Tørvekjørsel til Aalborg. Ved Lundby Bakker afholdes aarlig et Foraars- og et Efteraars Marked.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 37te Lægd. Sognet danner med Annexet Nøvling een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1706 Rd. Præstegaardens Areal er c. 80 Tdr. Land Ager, c. 80 Tdr. Land Hede, af 10 Tdr. Htk.

Gunderup Kirke er stor og anseelig, med Taarn og Hvælvinger; den kan kaldes en halv Korskirke, da den er udvidet mod Syd for at give Rum for den talrige Menighed.

Gunderup og Nøvling Sognekald, blev henlagt til Viborg Bispestol 1680 af Kong Christian V. Dr. Søren Glud, der var gift med en Søster til Sophie Amalie Moth, var dengang Biskop. Biskopperne holdt i den Tid en residerende Capellan paa Stedet.

Nøvling Sogn, Annex til Gunderup, omgivet af dette S., Fersleb og Dal Sogne, Budolphi Landsogn, Sønder-Tranders og Romdrup Sogne. Kirken, sydlig i Sognet, 1¼ M. s. s. o. for Aalborg. Arealet, 4220 Tdr. Land, er temmelig høitliggende og med Undtagelse af endeel af Bisse Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sand- og leermuldet Beskaffenhed. Htk. 154⅜ Td. A. og E. og 5½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne **Røvling** med Kirke (Taarn og Hvælving) og Skole, **Bisse**, **Gistrup** med Vindmølle, **Sæderup**; **Gultentorp** (2 G. og 1 H.), **Lundegaarde** (2 G.); Avlsgaarden **Bisegaard**, 10 Tdr. Htk., med Teglværk og Kalkværk, Gd. **Sinesminde**. Jalt i Sognet 34 G. og 55 H., hvoraf 9 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 518. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv; nogen Fortjeneste haves ved Tørvestjæring i Røvlings betydelige Tørvemoser samt ved Tørvekjørsel til Aalborg.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesktum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund pr. Aalborg); 2den Vgkds. Amtets 38te Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Romdrup Sogn omgivet af Annexsognene Klarup og Storvorde, Lillevorde, Gunderup, Røvling, Sønder- og Nørre-Tranders Sogne samt Liimfjorden. Kirken, sydlig i Sognet, $1^1/_4$ M. s. o. for Aalborg. Arealet, 2181 Tdr. Land, er sydlig i Sognet høitliggende og af kalkblandet muldleret Beskaffenhed; mod Nord store Engstrækninger. **Romdrup-Aa** begrændser Sognets vestlige Deel, Landeveien fra Aalborg til Hals Færge gjennemskjærer Sognets Midte. Htk. $148^3/_8$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen **Romdrup** med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Præstegaard og Skole, (fælles for Romdrup og Klarup Sogne); **Kjæragergaard**. Jalt i Sognet 20 G. og 18 H., hvoraf 1 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 246. Foruden Jordbrug er Tørveproductionen en betydelig Indtægt for Indbyggerne.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 2den Vgkds. Amtets 36te Lægd. Sognet danner med Annexet Klarup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard. Romdrup-Klarup Sogne har et Legat paa 480 Rd., skjænket af Sognepræst Malling til Fattigvæsenet, og et Legat paa 120 Rd. til Skolevæsenet. Præstekaldets Reguleringssum er 1216 Rd., hvilken nu paa Grund af Præstejordens bedre Dyrkning og Tiendebestemmelser ansees for altfor ringe. Efter Bloch-Suhrs Kaldslexicon udgjøre Indtægterne 19 Tdr. Rug, $175^1/_2$ Td. Byg, $168^1/_4$ Td. Havre i Korntiende, Kvægtiende 24 Rd., Smaaredsel $6^5/_8$ Td. Rug, 26 Ol Æg, 24 Lpd. Ost; af Ager $4^1/_4$ Td. Byg og 1 Rd.; af 3 jordløse Huse 26 Rd., af et Afbyggersted 15 Rd., 6 Høstdage, $^1/_6$ Bankhæftelse indfriet ved Laan, hvoraf 4 pCt. Rente, Offer 200 Rd. Udgivter 175 Rd. Præstegaardens Areal er 147 Tdr. Land med $10^3/_8$ Td. Htk.

Klarup Sogn, Annex til Romdrup, omgivet af dette S. og Storvorde Sogn samt Liimfjorden. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 1 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 1323 Tdr. Land, bestaaer for den større Deel af Eng- og Kjærstrækninger ud mod Liimfjorden, den sydlige og mindre Deel af høilændet Agerjord af muldleret og kalkblandet Beskaffenhed. Sognets sydlige Deel gjennemskjæres af Landeveien fra Aalborg til Hals Færge. Htk. $95^7/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Klarup** med Kirke (med Taarn og Hvælvinger); Hovedgaarden **Klarupgaard**, 25 Tdr. Htk. (Bøndergods 170 Tdr.

Htk.); Avlsgaarden Christiansminde, der hører til Klarupgaard, 16½ Td. Htk., 330 Tdr. Land Ager, 80 Tdr. Eng, 10 Tdr. Tørvemose og 80 Tdr. Salteng langs med Liimfjorden. Ialt i Sognet 13 G. og 21 H., hvoraf 3 G. udenfor Byen.

Indvaanere: 266. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aalborg Birks og Fleskum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts sønden-fjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 2den Vgkds. Amtets 35te Lægd. Sognet danner med Hovedsognet Rombrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard. (Om Legater og Skole see Rombrup.)

Hovedgaarden Klarupgaard var en af de første Herregaarde, som blev brændt i Skipper Clements Oprør under Grevens Feide 1534. Eieren Bagge Griis var ikke hjemme dengang; saasnart han erfarede, hvad der var skeet, ilede han til Aalborg, søgte Clement og vilde have gjennemboret ham med sin Daggert; men denne bar et Pantser under sin Klædning, saa at han ingen Skade fik. Derimod blev Bagge Griis selv ramt af en Skomager i Aalborg med en Tagsten i Hovedet, saa at han ikke naaede længer end til Hasseriis Kjær, hvor man siden fandt ham død af sit Saar. I Slutningen af samme Aarhundrede og Begyndelsen af det 17de tilhørte Klarupgaard Familien Høg, og den har efter den Tid havt Eiere af forskjellige Familier. Siden 1848, da Gaarden var i saldefærdig Tilstand, er den næsten heelt opbygget af Grundmuur, idet Hovedbygningen, som bestaaer af 3 Længder, har faaet to nye grundmurede Fløie, saa at kun den gamle Midtfløi, som er istandsat, endnu er tilbage. Ogsaa Ladegaarden er saa godt som al nyt opført.

Storvorde Sogn, Annex til Rombrup og Klarup, omgivet af disse, Lillevorde og Seglflod Sogne samt Liimfjorden. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1½ M. o. s. o. for Aalborg. Arealet, 3008 Tdr. Land, er i Sognets sydlige Deel jevnt, af kalkblandet, muldleret Beskaffenhed og bestaaer i dets nordlige Deel af Enge, der gjennemskjæres af Storvorde- eller Seglflod-Aa, som her i Sognet falder ud i Liimfjorden. Sognet har tillige en Engstrækning, som er indbefattet i det anførte Areal, men er beliggende c. ½ M. fra Sognets Vestgrændse paa Vestsiden af Seglflod Sogn. Landeveien til Hals Færge fra Aalborg gjennemskjærer Sognets Midte. Htk. 138¼ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Storvorde med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole. Ialt i Sognet 25 G. og 41 H., hvoraf 2 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 422, hvis Erhverv udelukkende er Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 34te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard.

Det skal have været en Bonde i Storvorde ved Navn Esbern Nielsen (Hvitf. kalder ham Jesper Riimand, D. Atl. Esbern Jensen), som gjorde Ende paa Skipper Clements Voldsgjerninger samme Aar som han var optraadt, 1531, ved at gribe ham og udlevere ham til Fjenden, for hvilken Daad han belønnedes med en Kronen tilhørende Gaard i Storvorde, fri for alle Afgifter. Fangen blev behandlet som Forbryder, halshugget og steilet. (Jfr. C. Pal.-Müller Grevens Feide I. S. 286 f.) Storvorde udgjorde fordum et eget Birk.

Gudum Sogn omgivet af Annexet Lillevorde, Seglflod og Mov Sogne samt Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg-Aa, der følger hele Sognets Sydgrændse. Kirken, vestlig i Sognet, c. 2 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 3920 Tdr. Land, er i den nordlige, sydlige

g vestlige Deel af Sognet bølgeformigt med enkelte større Kalk- eller kridtbanker og af kalkblandet sand- og muldleret Beskaffenhed, hvorimod krealet i Sognets østlige Deel ene bestaaer af Eng- og Mosejord. Sognet gjennemskjæres i Midten sydfra af Gudumlunds Canal, er gaaer fra Lindenborg-Aa ved Vaarst-Sø og fortsættes nordpaa jennem Seglflod og Storvorde Sogne. Htk. 226½ Td. A. og E. g 26⅞ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Gudum med Kirke, Præstegaard og Skole, g Gudumlund med Skole og Kro; Hovedgaarden Gudumlund, er hører til Grevskabet Lindenborg, af Htk. 23 Tdr. A. og E. og 7 Tdr. Mfk. (434 Tdr. Bøndergods), og de Hovedgaarden under-iggende Avlsgaarde Lovisendal, 26 Tdr. Htk., Tiendegaard, 7½ Td. Htk.; Gudumlunds Teglværk og Kalkbrænderi, Almindelighed kaldet Gudumlunds Fabrik, (1 G. og 18 H.); de nindre Gaarde Kildegaarde, Markgaard, Bakgaard, Blok-aard, Bødkersholm, Henriksdal, Jørgenstrup, Palsgaard, Hanstgaard, Hjulgaard og Lovisegaard; Gudumlunds Vand-nølle og 1 Vindmølle, beliggende nordlig i Sognet ved Tiende-jaarden. Jalt i Sognet 32 G. og 69 H., hvoraf 23 G. og 40 H. idenfor Byerne.

Indvaanere: 776. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, ydselsættes en stor Deel Arbeidsfolk ved Gudumlunds Fabrik, samt ved den dermed forbundne Tørvegravning.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Land-ægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 30te Lægd. Sognet danner med Annexsognet Lillevorde een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1132 Rd. Præstegaardens Areal er 133 Tdr. Land, hvoraf 42 Tdr. Ager og det øvrige Eng og Kjær, af Htk. 9¾ Td.

Gudum Kirke ligger paa en høi Bakke; den har et høit Taarn, er hvælvet og net ansеelig. Her findes en smuk Altertavle, et Oliemalerі (Gravlægningen), og en aaben Begravelse for den buchwaldske Familie, som har eiet Gudumlund.

Gudumlund er en meget gammel Herregaard, der oftere forekommer i Kong Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Tider, og kaldes snart alene Guthum ligesom Sognet, snart Guthumlund efter en lille Skov, som ligger ved Gaarden. 1345 skal en Adelsmand Johannes Ryning have solgt og skjødet Gudumlund til den bekjendte Marsk Ludvig Albertsens Børn Peder Ludvigsen og Jomfru Margrete. I Slutningen af det 14de Aarhundrede nævnes Nicolaus Johannis Slet og hans Søn Johannes Niclesen, Væbnere, til Gudumlund. 1425 skjenkede Fru Ida Lydersdatter Gaarden til Viborg Bispestol for Sjælemesser, der skulde holdes i Domkirken for hendes Familie. Efterat den ved Reformationen med det øvrige Bispegods var tilfaldet Kronen, forlehnede først Kong Christian III. Fru Anna Friis, formodentlig en Søster til den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis, og derpaa Kong Frederik II. Jens Kaas til Borgaard med Gudumlund, som sidstnævnte Konge senere aldeles afhændede til Samme 1573. I den følgende Tid tilhørte Gaarden den holstenske Familie Buchwald igjennem flere Generationer. Siden 1800 hører Gudumlund under Grevskabet Lindenborg.

Gudumlunds Kalkbrænderi er anlagt paa et meget bequemt Sted, da det tæt ved sig har paa den ene Side den Kridtbanke, hvoraf Kalken brændes, og paa den anden Side en uopskjærlig Tørvemose, der benyttes baade til Kalkbrænderiet og Teglværket. Gudumlunds Canal blev anlagt i Slutningen af forrige Aarhundrede af Kammerherre Stiftamtmand over Fyens Stift v. Buchwald til Gudumlund, der, foruden at have indført flere Forbedringer paa selve Godset, tillige søgte ved sin

Hovedgaard at stifte en Fabrikby. Her var saaledes foruden Kalkværk og Teglværk et Linnedvæveri, et engelsk Blegeri, et Garveri m. m. (Jfr. „Reise-Jagttagelser" af J. N. Wilse V. S. 265—268 og „Indenlandsk Reise" af L. M. Wedel I. S. 100—101. Om Tiendegaarden see „Lurdorfiana" af Nyrup.)

Lillevorde Sogn, Annex til Gudum, omgivet af dette S. og Annexsognet Seglflod, Gunderup, Rombrup og Storvorde Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, c. $1^1/_2$ M. s. o. for Aalborg. Arealet, 1678 Tdr. Land, er, med Undtagelse af nogen Eng og Mosejord, der er beliggende som Enclaver i Gudum og Seglflod Sogne, bølgeformigt med enkelte temmelig høie Bakker (Femhøi) og ligesom i Hovedsognet af kalkblandet muldleret Beskaffenhed. Htk. $98^1/_4$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Lillevorde med Kirke (uden Taarn, hvælvet) og Skole; Svendsgaarde (2 G.). Ialt i Sognet 21 G. og 19 H., hvoraf 11 G. og 12 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 271. Erhvervet er ligesom i Hovedsognet Jordbrug og Arbeidsfortjeneste ved Gudumlunds Fabrik.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 31te Lægd. Sognet danner med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Seglflod Sogn, Annex til Gudum og Lillevorde Sogne, omgivet af disse og Storvorde Sogn samt Limfjorden og de ved Sognets Sydost- og Østgrændse beliggende Klarupgaards, Storvorde og Lillevorde Sognes Enge. Kirken, nordvestlig i Sognet, c. $1^3/_4$ M. s. o. for Aalborg. Arealet, 2265 Tdr. Land, er i Sognets vestlige Deel høitliggende, af kalkblandet sand- og muldleret Beskaffenhed, og bestaaer i Sognets østlige Deel af Engjorder. Sognet gjennemskjæres af Gudumlunds Canal, der i dets nordlige Deel optages af Seglflod- eller Storvorde-Aa. Htk. $101^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Seglflod med Kirke (med Taarn, kun hvælvet i Choret), Skole, en Slibemølle og et Hammerværk; Avlsgaarden Kildalsgaard, en Fæstegaard, bestaaende af to sammenlagte Bøndergaarde, af $14^3/_4$ Td. Htk. Ialt i Sognet 11 G. og 18 H., hvoraf 1 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 237. Jordbrug og Tørveproduction samt Arbeide ved Gudumlunds Fabrik er Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 43de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard.

Mov Sogn omgivet af Gudum Sogn, Storvorde og Klarupgaards Enge i Seglflod Sogn, samt Limfjorden og Kattegattet. Kirken, nordlig i Sognet, $2^3/_4$ M. s. o. for Aalborg. Arealet, 19,933 Tdr. Land, deraf omtrent 10,000 Tdr. Land Mose (Lille- eller Lindenborg Vildmose). Østlig i Sognet umiddelbart op til Kattegattet strækker sig en Række af høie Bakker, Dokkedals eller Mov Bjergene, almindelig kaldet Muldbjergene. Høstemark Skov og Mov Vester Skov, tilsammen omtrent 1000 Tdr. Land. Htk. $265^1/_8$ Td. A. og E. og $3^3/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Mov med Kirke, Præstegaard og Skole, Stebæk, Egense med Skole, og Dokkedal med Skole; Hoved-

gaardene Høstemark, 38 Tdr. Htk. A. og E. og 3¾ Td. Mst. (12 Tdr. Htk. Bøndergods) med et Areal af c. 1700 Tdr. Land; Egensekloster, 11 Tdr. Htk. A. og E. (42 Tdr. Htk. Bøndergods), og Vildmosegaard, 34⅝ Td. Htk.; hvortil hører c. 9260 Tdr. Land af Lindenborg Vildmose; Gdne Knarmovgaard (2 G.); Høstemark Teglværk og Vindmølle. Ialt i Sognet 71 G. og 148 H., hvoraf 30 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1136. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives i Sognet Erhverv ved Baadfart, noget Fiskeri, Skovhugst, Afsætning af Riiskurve og Koste samt af Tørv. Salget af Fiskene skeer deels til Aalborg og deels til Sverrig, hvortil de afhentes af svenske Baadførere. Fra Sognets nordvestlige Pynt mellem Kattegattet og Limfjorden er Færgefart til Hals.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 41de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Høstmark. Præstekaldets Reguleringssum er 972 Rd. Præstegaardens Areal er 128 Tdr. Land med 3½ Td. Htk.

Mov Kirke er langagtig, med et Vaabenhuus mod Syd og en Udbygning mod Nord; den har Taarn og er hvælvet, men forøvrigt meget simpel. Sognet har fordum havt sin egen Birkeret, som skal være givet det af Kong Christiern I. 1450, men dette Birk er i senere Tider, ligesom Storvorde Birk og de andre smaa Birke, afskaffet og lagt under Herredsthinget. 1521 har Kong Christiern II. været i Mov og selv udviist Markeskjæl imellem Mariager-Klosters og Viborg Domcapitels Eiendomme der i Sognet. I dette Sogn var forhen stort Sildefiskeri, og Christian III. og Frederik II. holdt her, ligesom paa flere Steder i Jylland, Saltere, som for kongelig Regning saltede Sild til Hoffet og Flaaden.

Hovedgaarden Høstemark hed i ældre Tider Høgsted eller Høisted af de mange omliggende Høie. Før Reformationen tilhørte Høgsted Mark Domcapitlet i Viborg. Gaarden skal være bygget 1698.

Hovedgaarden Egensekloster hørte i den katholske Tid til Mariager-Kloster, og da denne Gaard var en Avlsgaard og Hovedgaard for det Bøndergods, som bemeldte Kloster havde der i Egnen, er den selv af Almuen bleven kaldet Klostret, hvilket Navn den siden har beholdt, saa at den, som D. Atl. bemærker, „er uskyldig kommen til Klosters Navn." Egensekloster tilhørte i forrige Aarhundrede tilligemed Høstemark Justitsraad Thøger Lassen og hans Søn Peder Thøgersen Lassen. Her findes Spor af Skandser, anlagte under Krigen i det første Decennium af dette Aarhundrede for at bestryge Indløbet til Limfjorden sydfra.

Vildmosegaard, beliggende paa en Holm i den nu udtørrede Mølle-Sø, er en Hovedgaard af nyere Oprindelse, der hører under Grevskabet Lindenborg. Den blev oprettet af Grevskabets første Besidder, Baron og senere Greve Heinr. Carl Schimmelmann, som lod udgrave 3 Søer i Mosen og paa Søbunden 1767 med kongelig Bevilling indrette en Hovedgaard paa 30 Tdr. Htk. med grundmurede Bygninger og Jordtillæg af fortrinlig Beskaffenhed.

Den lille tæt ved Stranden beliggende By Dokkedal synes efter et Brev fra 1560 engang at have været Kjøbstad, da deri nævnes Borgermester og Byfoged der paa Stedet, men forøvrigt findes intetsomhelst andet Spor til, at denne By har været anseet som Kjøbstad, skjøndt dens Betydning vistnok tidligere har været større end nu; jfr. Hist. Tidsskr. V. S. 29 flg.

Den lille Vildmose eller Lindenborg Vildmose, syd for Indløbet af Limfjorden, er i det Væsentlige i Vegetation overeensstemmende med den nordre Vildmose, kun at Lindenborg Vildmose er nok saa fremmelig, og er denne ogsaa fra Havbund gaaet over til Birkekrat og derpaa til Mose (see herom den store Vildmose Sp. D. II. S. 187—88).

Hals Sogn danner Vendsyssels sydvestlige Hjørne mod Kattegattet og Limfjorden; den sydvestligste Landspidse kaldes Normandshage. Mod Nord begrændses Sognet af Ulsted Sogn, mod Vest af Øster-Hassing Sogn. Hals Kirke ligger 3 Mile øst for Aalborg. Arealet, 10,724 Tdr. Land, hvoraf 1769 Tdr. Fredskov (Hals Sønderskov, Hals Nørreskov og Hou Skov), er jevnt, mod Syd muldsandet, mod Nord temmelig skarpsandet. Betydelige Eng-, Kjær- og Mosestrækninger. Htk. 217 Tdr. A. og E., 8 Tdr. Skst. og ½ Td. Mst.

I Sognet: Byen eller Flækken Hals, beliggende ved Limfjorden, hvori Kirken, Præstegaard, Skole med 2 Lærere, 5 Kjøbmænd, flere Haandværkere, 2 Gjæstgiverier, en Skibsbro (paa hvis Brohoved brænder en Lygte 25 Fod over Vandfladen), Lodsstation, Toldcontrol, Færgefart til den sydlige Limfjordbred ved Egense, en Vindmølle; Landsbyerne Hou med Skole og Skovshoved (meget spredt beliggende); Avlsgaardene Østeraagaard, 27 Tdr. Htk., Hals Ladegaard i Hals, 20 Tdr. Htk., Bløden, 11½ Td. Htk., Vesterheden, 10 Tdr. Htk., Nørskovgaard; ved Østeraagaard, Bløden og Vesterheden findes Vindmøller. Østlig for Hals ligger Hals Skandse, der har den Bestemmelse, tilligemed et Batteri paa Sydsiden af Fjordmundingen, at dække Indløbet. Hverken Skandsen eller Batteriet er fortiden monteret. ½ Miil vesten for Hals ligger Bløden Havn, der er dannet ved tvende Rækker Pæle, som staae parallele med hinanden i O. N. O. og V. S. V. Retning; ved de 4 nordligste af disse er 4—5 Fods Dybde, men tæt ved de sydligste er 12 Fod Vand. Ialt i Sognet 51 G. og 219 H., hvoraf 23 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1592, hvoraf henved 1000 i Byen Hals. Foruden Jordbrug og Tilvirkning af Tørv drives i Sognet Søfart og Fiskeri samt nogen Handel. De fleste Huseiere og Indsiddere i Hals og Hou ere Sømænd eller Fiskere. Fiskeredskaberne bestaae i Bakker og Bundgarn, hvori fornemmelig fanges Torsk; derhos fiskes ogsaa Sild og Flynder. Fiskene afsættes deels til Landet, deels til Baade, som komme fra Aalborg og de øvrige Limfjordsstæder samt til de saakaldte Krailere fra de svenske Kyster. I Hals holdes i September Maaned et Marked med Kramvare, Trævare, Heste og Kvæg.

Sognet hører under Kjær Herreds Jurisdiction (Nørre-Sundby), Aalborg Amtstuedistrict og Kjær Herreds Lægedistrict; 1ste Bgkds. Amtets 5te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af flere Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 950 Rd. Præstegaardens Areal er 230 Tdr. Land, hvoraf 44 Tdr. er Ager, med 6 Tdr. Htk. Til Skolen i Hals er henlagt et Legat af Prindsesse Sophie Hedevig som Eierinde af Dronninglund, under hvilken Gaard Hals da hørte. Det udredes af Hals Ladegaard med 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 20 Rd. aarlig.

Hals Kirke, med Taarn og Hvælvinger, er opført af Muursteen. I Danske Atlas anføres, at den vestre Deel af Kirken med Taarnet skal være bekostet af Jomfru Anna Biffert, som havde været Nonne i Aakloster og døde i Hals 1573. Hendes Gravsteen ligger i Vaabenhusets Gulv lige for Døren. En Sidebygning til Kirken var tidligere Begravelse for Familien Skeel, men blev ved Kirkens Reparation i Aaret 1724, da ingen af Familien meldte sig, inddraget under Kirken og Ligene nedsænkede. Taarnets Tag vender i modsat Retning af Kirkens ligesom paa Ingstrup Kirke.

Den norſke Konge Harald Graafeld blev c. 965 ſlaget ved Hals af Guldharald. Aar 1647 begyndte Chriſtian IV. at bygge en ny Skandſe ved Hals, hvilken Frederik III. fuldførte; men ſamme Konge havde en endnu ſtørre Plan, nemlig at anlægge en Stad og Fæſtning paa Normandshage ved Hals. Den ſvenſke Krig ſynes at have forhindret Udførelſen af denne Plan (See Scheels Krigens Skueplads S. 275, D. A. V. S. 256 og Dalbergs Plan hos Puffendorf Nr. 66.)
(Oeconomiſk Skildring af Hou i Hals Sogn af P. E. Møller, Stedets Skolelærer, 1ſte Hefte, Aalborg 1838.)

Fleſtum Herred.

omgives af Hornum, Hellum og Hindſted Herreder ſamt Kattegattet og Liimfjorden. Langs med Liimfjorden findes Kjærſtrækninger, hvilke ſtaae i Forbindelſe med den lille Vildmoſe (c. 10,000 Tdr. Land), der kun ved en ſmal Høideſtrækning ſtilles fra Kattegattet. Ogſaa veſtlig i Herredet findes Kjær. Det er i Modſætning til disſe bethydelige Lavninger, at tvende høiere Strækninger i Herredet benævnes Holme, ſaaledes Trandersholm med Sognene Nørre- og Sønder-Tranders og Gudumholm med Sognene Gudum, Lillevorde, Rømdrup, Klarup, Storvorde og Seglflod. Paa disſe ſaakaldte Holme findes i det Hele taget kalkblandet Muldleer med Kalkſteensbund. De øvrige Dele af Herredet ere deels muldlerede, deels muldſandede med Hedeſtrækninger paa flere Steder. Skove findes næſten ikke. Arealet er 6½ □ M. Htk. 2594 Tdr. A. og E. og 62 Tdr. Mſt. Indvaanernes Antal i Landſognene var ved ſidſte Folketælling 7496. En Deel af Kjøbſtaden Aalborg ligger paa Herredets Grund. I geiſtlig Henſeende danner Hornum og Fleſtum Herreder eet Provſti. Sognene Nørre- og Sønder-Tranders høre ſom annecterede til Kirker i Kjøbſtaden Aalborg under Aalborg Provſti i Aalborg Amt.

Nørre-Tranders Sogn, Annex til Aalborg Frue Sogn, omgivet af dette og Budolphi Sogn, Liimfjorden, Romrup Sogn, hvorfra det ſtilles ved Rømdrup-Aa, og Sønder-Tranders Sogn. Kirken, ſydlig i Sognet, c. ½ M. o. ſ. o. for Aalborg. Arealet, 5857 Tdr. Land, er nordlig i Sognet temmelig bakket; navnlig findes en Bakke øſt for Aalborg, der er 222 Fod høi, og hvorpaa er anbragt en Telegraph for at ſignaliſere Dampſkibenes Ankomſt til Indløbet af Liimfjorden. Jordsmonnet er af kalkblandet muldleret Beſkaffenhed. Htk. 396⅜ Td. A. og E. og 4 Tdr. Mſt.

I Sognet: Byerne Nørre-Tranders med Kirke og Skole, Øſter-Sundby, Utterup med Skole; Hovedgaarden Sohnsgaardsholm, 552 Tdr. Land, hvoraf 531 Tdr. Ager, 13 Tdr. Eng og 8 Tdr. Moſe, af Htk. 39 Tdr.; Avlsgaarden Ferdinandinesdal

eller Nørdal, 594 Tdr. Land, hvoraf 400 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Eng og 80 Tdr. Mose, af Htk. 24 Tdr.; Gdne Hennedalgaarde, Bakkegaard, Skjøngaard, Beigaard, Utterupgaard, Mariendal, Tornsted, Brixgaard, Lebbjerg, Frydendal; Carlebyminde (7 H.), Altona (2 H.). Ialt i Sognet 65 G. og 110 H., hvoraf 16 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1145, hvoraf efter sidste Folketælling 24 Mormoner og 33 Baptister. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ubethdeligt Erhverv ved Aalefiskeri ved Øster-Utterup. Fra Nørre-Tranders sælges endeel Skudtørv og nogle Qvantum Havregrhn, malede paa Haandqværne.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesktum Herreds Jurisdiction (forenet med Aalborg Kjøbstads Jurisdiction), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Lægedistrict; 2den Bgkds. Aalborg Amts 32te Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Nørre-Tranders Kirke er suffisant bygget af hugne Steen, overalt hvælvet, stor, lys og vel vedligeholdt. Chorets nordre Side er tilbygget et Begravelsescapel, hvori staae Lig af Sohngaardsholms Eiere. Taarnet, 30 Alen høit, opført af Muursteen, er Sømærke ved Fjordfeiladsen.

Sohngaardsholm skriver sig som Herregaard fra Slutningen af det 17de Aarhundrede; den hørte tidligere under Navnet Filsted Ladegaard til Aalborghuus, men Johan Sohn fik 1688 kongelig Tilladelse til at indrette den til en Herregaard, som han gav Navn efter sig. I forrige Aarhundrede eiedes den af Familien Benzon, af hvilken Conferentsraad Johannes Benzon forkjønnede Nørre-Tranders Kirke; han ligger med sin Familie begravet i Capellet ved denne Kirke.

I en Dal, kaldet „Dybdal", som omgiver Gaarden Nørdals Mark, 1/4 Miil s. for Aalborg, sees ved det østlige Hjørne en opkastet Forhøining med Volde og Grave om, som man antager at have været et Vagttaarn, og hvor Sagnet lader Marsk Stig en Tid have opholdt sig; det er dog snarere Voldstedet for den gamle Herregaard Nørdal, som allerede nævnes i det 14de Aarhundrede.

Sønder-Tranders Sogn omgivet af Budolphi Landsogn, Nørre-Tranders, Klarup og Rombrup Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 3/4 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 2454 Tdr. Land, er bølgeformigt, af kalkblandet muldleret Beskaffenhed. Htk. 153 5/8 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønder-Tranders med Kirke (Taarn og Hvælvinger), Skole og Kro, Gug med Skole; Avlsgaarden Postgaard, 10 Tdr. Htk. og 176 Tdr. Land; Gdne Hedegaard, Petersborg, Beatesminde, Bekagergaard, Dudalsgaard og Nielsminde. Ialt i Sognet 27 G. og 38 H., hvoraf 10 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 453. Jordbrug er Hovederhvervet, endeel Tørv affættes til Aalborg Kjøbstad.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesktum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Lægedistrict; 2den Bgkds. Amtets 33te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 977 Rd. Præsten, der tillige er residerende Capellan til Frue Kirke i Aalborg, boer i denne By, og til Kaldet hører ikke nogen Jord.

Ferslev Sogn omgivet af Annexsognene Dal og Volsted, Nøvling og Gunderup Sogne samt Hornum Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1 1/2 M. s. for Aalborg. Arealet, 3301 Tdr. Land, er i Midten af

Sognet høitliggende og med Undtagelse af endeel af Fersley Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 151½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Fersley med Kirke, Præstegaard og Skole, Røtten og Miels; Avlsgaarden Vennersborg, 14 Tdr. Htk. med 234 Tdr. Land, hvoraf 22 Tdr. Eng, 17 Tdr. Mose og 65 Tdr. Hede; Gd. Pederstrup. Ialt i Sognet 21 G. og 26 H., hvoraf 4 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 292. Jordbrug er Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg søndenfjordske Landlægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 42de Lægd. Sognet danner med Annexsognene Dal og Volsted een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1033 Rd.; ved Tiendens Fastsættelse er denne bleven reguleret til 49 Tdr. 1½ Skp. Rug, 122 Tdr. 1½ Fdk. Byg, 146 Tdr. 1¼ Fdk. Havre efter Capitelstaxten. Præstegaardens Areal er 63½ Td. Land Ager, 14½ Td. Land Eng og Kjær, 69½ Td. Land henved ½ Miil fra Præstegaarden beliggende Hede, af Htk. 6¾ Td.

Fersley Kirke har Taarn og er hvælvet i Skibet. Ved Chorsdøren er indmuret en Runesteen.

Dal Sogn, Annex til Fersley, omgivet af dette og Røvling Sogn samt Hornum Herred, hvorfra det skilles ved et mindre Vandløb. Kirken, paa Sognets Vestgrændse, 1 M. s. for Aalborg og c. 2 M. v. for Nibe. Arealet, 2357 Tdr. Land, er høilændet med talrige Lyngbakker, og med Undtagelse af endeel af Dal Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 98 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Dal, beliggende, som Navnet anthyder, i en Dal, med Kirke (med Taarn) og Skole, Povelstrup; Gdne Finstrup og Skudshale, 12¼ Td. Htk. og 230 Tdr. Land. Ialt i Sognet 19 G. og 12 H., hvoraf 7 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 217. Ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Aalborg Hospital.

I Aaret 1601 erhvervede Kong Christian IV. Gaarden Finstrup med mere Stregods i Jylland ved Mageskifte med Iver Friis til Ørbæk mod andet Jordegods i Kalls-Lehn.

Volsted Sogn, Annex til Fersley, omgivet af dette og Gunderup Sogne, Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg- (Storvorde- eller Segls lod-) Aa, samt Hornum Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. s. for Aalborg. Arealet, 2262 Tdr. Land, er høitliggende og med Undtagelse af endeel af Markerne til Volsted By, der er kalkblandet Muldleer, af sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 79⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Volsted med Kirke og Skole. Ialt 15 G. og 20 H., hvoraf 3 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 219. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 40de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Volsted Kirke er uden Taarn; Prædikestolen i denne Kirke skal være en af de ældste i Landet.

Gunderup Sogn omgivet af Annexet Nøvling, Rombrup, Lillevorde, Gudum, Volsted og Fersleb Sogne samt Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg-Aa. Kirken, midt i Sognet, 2 M. s. o. for Aalborg. Arealet, 9435 Tdr. Land, er jevnt, med Undtagelse af de saakaldte Lundby Bakker, i Sognets sydlige Deel ved Byerne Fjelrad og Vaarst stærkt leret, i den østre Deel af Sognet ved Byerne Skovstrup og Torderup kalkblandet leret og iøvrigt af muldsandet og muldleret Beskaffenhed. Ved Lundby Bakker ligger en lille Skov eller Krat. Htk. 457½ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Gunderup med Kirke, Præstegaard og Skole, Fjeldrad, (Fjelrad eller Fjellerad) med Thingsted for Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction, Skole, Oppelstrup, Lundby med Teglværk, Skovstrup med Skole, 2 Kalkbrænderier og Teglværk, Torderup, Vaarst med Skole, Haals med Skole; Krat Huse (2 H.); Gdne Fjelradgaard, Flamstedgaard (2 G.) med Vand- og Vindmølle, Lundbygaard, 11 Tdr. Htk., Ruderkonge. Ialt i Sognet 89 G. og 91 H., hvoraf 28 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1298, hvoraf 70 Baptister, der holde hyppige Forsamlinger og have deres eget Skolevæsen. Jordbrug er Hovederhvervet; en ikke ubetydelig Deel Husmænd ernære sig ved Tørveskjæring, især i Lundby Tørvemoser, ligesom ogsaa endeel af Indbyggerne ernære sig ved Tørvekjørsel til Aalborg. Ved Lundby Bakker afholdes aarlig et Foraars- og et Efteraars Marked.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 37te Lægd. Sognet danner med Annexet Nøvling een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1706 Rd. Præstegaardens Areal er c. 80 Tdr. Land Ager, c. 80 Tdr. Land Hede, af 10 Tdr. Htk.

Gunderup Kirke er stor og anseelig, med Taarn og Hvælvinger; den kan kaldes en halv Korskirke, da den er udvidet mod Syd for at give Rum for den talrige Menighed.

Gunderup og Nøvling Sognekald, blev henlagt til Viborg Bispestol 1690 af Kong Christian V. Dr. Søren Glud, der var gift med en Søster til Sophie Amalie Moth, var dengang Biskop. Biskopperne holdt i den Tid en residerende Capellan paa Stedet.

Nøvling Sogn, Annex til Gunderup, omgivet af dette S., Fersleb og Dal Sogne, Budolphi Landsogn, Sønder-Tranders og Rombrup Sogne. Kirken, sydlig i Sognet, 1¼ M. s. s. o. for Aalborg. Arealet, 4220 Tdr. Land, er temmelig høitliggende og med Undtagelse af endeel af Bisse Byes Jorder, der er kalkblandet Muldleer, af sand- og leermuldet Beskaffenhed. Htk. 154⅜ Td. A. og E. og 5½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne **Røvling** med Kirke (Taarn og Hvælving) og Skole, **Bisse**, **Gistrup** med Vindmølle, **Sæderup**; **Gultentorp** (2 G. og 1 H.), **Lundegaarde** (2 G.); Avlsgaarden **Bissegaard**, 10 Tdr. Htk., med Teglværk og Kalkværk, Gd. **Sinesminde**. Jalt i Sognet 34 G. og 55 H., hvoraf 9 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 518. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv; nogen Fortjeneste haves ved Tørveskjæring i Røvlings betydelige Tørvemoser samt ved Tørvekjørsel til Aalborg.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund pr. Aalborg); 2den Vgkds. Amtets 38te Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Romdrup Sogn omgivet af Annexsognene Klarup og Storvorde, Lillevorde, Gunderup, Røvling, Sønder- og Nørre-Tranders Sogne samt Liimfjorden. Kirken, sydlig i Sognet, 1¼ M. f. o. for Aalborg. Arealet, 2181 Tdr. Land, er sydlig i Sognet høitliggende og af kalkblandet muldleret Beskaffenhed; mod Nord store Engstrækninger. Romdrup-Aa begrændser Sognets vestlige Deel, Landeveien fra Aalborg til Hals Færge gjennemskjærer Sognets Midte. Htk. 148⅜ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen **Romdrup** med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Præstegaard og Skole, (fælles for Romdrup og Klarup Sogne); **Kjæragergaard**. Jalt i Sognet 20 G. og 18 H., hvoraf 1 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 246. Foruden Jordbrug er Tørveproductionen en betydelig Indtægt for Indbyggerne.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 2den Vgkds. Amtets 36te Lægd. Sognet danner med Annexet Klarup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard. Romdrup-Klarup Sogne har et Legat paa 480 Rd., stiftet af Sognepræst Malling til Fattigvæsenet, og et Legat paa 120 Rd. til Skolevæsenet. Præstekaldets Reguleringssum er 1216 Rd., hvilken nu paa Grund af Præstejordens bedre Dyrkning og Tiendebestemmelser ansees for altfor ringe. Efter Bloch-Suhrs Kaldslexicon udgjøre Indtægterne 19 Tdr. Rug, 175½ Td. Byg, 168¼ Td. Havre i Korntiende, Kvægtiende 24 Rd., Smaaredsel 6⅝ Td. Rug, 26 Ol Æg, 24 Lpd. Ost; af Ager 4¼ Td. Byg og 1 Rd.; af 3 jordløse Huse 26 Rd., af et Afbyggersted 15 Rd., 6 Høstdage, ⅙ Bankhæftelse indfriet ved Laan, hvoraf 4 pCt. Rente, Offer 200 Rd. Udgivter 175 Rd. Præstegaardens Areal er 147 Tdr. Land med 10⅜ Td. Htk.

Klarup Sogn, Annex til Romdrup, omgivet af dette S. og Storvorde Sogn samt Liimfjorden. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 1 M. f. o. for Aalborg. Arealet, 1323 Tdr. Land, bestaaer for den større Deel af Eng- og Kjærstrækninger ud mod Liimfjorden, den sydlige og mindre Deel af høilændet Agerjord af muldleret og kalkblandet Beskaffenhed. Sognets sydlige Deel gjennemskjæres af Landeveien fra Aalborg til Hals Færge. Htk. 95⅞ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Klarup** med Kirke (med Taarn og Hvælvinger); Hovedgaarden **Klarupgaard**, 25 Tdr. Htk. (Bøndergods 170 Tdr.

Htk.); Avlsgaarden Christiansminde, der hører til Klarupgaard, 16½ Td. Htk., 330 Tdr. Land Ager, 80 Tdr. Eng, 10 Tdr. Tørvemose og 80 Tdr. Salteng langs med Liimfjorden. Ialt i Sognet 13 G. og 21 H., hvoraf 3 G. udenfor Byen.

Indvaanere: 266. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aalborg Birks og Fleskum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts sønden-fjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 2den Vgkds. Amtets 35te Lægd. Sognet danner med Hovedsognet Romdrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard. (Om Legater og Skole see Romdrup.)

Hovedgaarden Klarupgaard var en af de første Herregaarde, som blev brændt i Skipper Clements Oprør under Grevens Feide 1534. Eieren Bagge Griis var ikke hjemme dengang; saasnart han erfarede, hvad der var skeet, ilede han til Aalborg, søgte Clement og vilde have gjennemboret ham med sin Daggert; men denne bar et Pantser under sin Klædning, saa at han ingen Skade fik. Derimod blev Bagge Griis selv ramt af en Skomager i Aalborg med en Tagsteen i Hovedet, saa at han ikke naaede længer end til Hasseriis Kjær, hvor man siden fandt ham død af sit Saar. I Slutningen af samme Aarhundrede og Begyndelsen af det 17de tilhørte Klarupgaard Familien Høg, og den har efter den Tid havt Eiere af forskjellige Familier. Siden 1848, da Gaarden var i faldefærdig Tilstand, er den næsten heelt opbygget af Grundmuur, idet Hovedbygningen, som bestaaer af 3 Længder, har faaet to nye grundmurede Fløie, saa at kun den gamle Midtfløi, som er istandsat, endnu er tilbage. Ogsaa Ladegaarden er saa godt som af nyt opført.

Storvorde Sogn, Annex til Romdrup og Klarup, omgivet af disse, Lillevorde og Seglflod Sogne samt Liimfjorden. Kirken, sydostlig i Sognet, 1½ M. o. f. o. for Aalborg. Arealet, 3008 Tdr. Land, er i Sognets sydlige Deel jevnt, af kalkblandet, muldleret Beskaffenhed og bestaaer i dets nordlige Deel af Enge, der gjennemskjæres af Storvorde- eller Seglflod-Aa, som her i Sognet falder ud i Liimfjorden. Sognet har tillige en Engstrækning, som er indbefattet i det anførte Areal, men er beliggende c. ⅓ M. fra Sognets Vestgrænse paa Vestsiden af Seglflod Sogn. Landeveien til Hals Færge fra Aalborg gjennemskjærer Sognets Midte. Htk. 138¼ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Storvorde med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole. Ialt i Sognet 25 G. og 41 H., hvoraf 2 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 422, hvis Erhverv udelukkende er Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 34te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard.

Det skal have været en Bonde i Storvorde ved Navn Esbern Nielsen (Hvitf. kalder ham Jesper Riimand, D. Atl. Esbern Jensen), som gjorde Ende paa Skipper Clements Voldsgjerninger samme Aar som han var optraadt, 1534, ved at gribe ham og udlevere ham til Fjenden, for hvilken Daad han belønnedes med en Kronen tilhørende Gaard i Storvorde, fri for alle Afgifter. Fangen blev behandlet som Forbryder, halshugget og steilet. (Jfr. C. Pal.-Müller Grevens Feide I. S. 286 f.) Storvorde udgjorde fordum et eget Birk.

Gudum Sogn omgivet af Annexet Lillevorde, Seglflod og Mov Sogne samt Hellum Herred, hvorfra det skilles ved Lindenborg-Aa, der følger hele Sognets Sydgrænse. Kirken, vestlig i Sognet, c. 2 M. f. o. for Aalborg. Arealet, 3920 Tdr. Land, er i den nordlige, sydlige

og vestlige Deel af Sognet bølgeformigt med enkelte større Kalk- eller Kridtbanker og af kalkblandet sand- og muldleret Beskaffenhed, hvorimod Arealet i Sognets østlige Deel ene bestaaer af Eng- og Mosejord. Sognet gjennemskjæres i Midten sydfra af Gudumlunds Canal, der gaaer fra Lindenborg-Aa ved Vaarst-Sø og fortsættes nordpaa gjennem Seglflod og Storvorde Sogne. Htk. 226½ Td. A. og E. og 26⅞ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Gudum med Kirke, Præstegaard og Skole, og Gudumlund med Skole og Kro; Hovedgaarden Gudumlund, der hører til Grevskabet Lindenborg, af Htk. 23 Tdr. A. og E. og 27 Tdr. Mfk. (434 Tdr. Bøndergods), og de Hovedgaarden underliggende Avlsgaarde Lovisendal, 26 Tdr. Htk., Tiendegaard, 27½ Td. Htk.; Gudumlunds Teglværk og Kalkbrænderi, i Almindelighed kaldet Gudumlunds Fabrik, (1 G. og 18 H.); de mindre Gaarde Kilbegaarde, Markgaard, Bakgaard, Blokhard, Bødkersholm, Henriksdal, Jørgenstrup, Palsgaard, Hanstgaard, Hjulgaard og Lovisegaard; Gudumlunds Vandmølle og 1 Vindmølle, beliggende nordlig i Sognet ved Tiendegaarden. Ialt i Sognet 32 G. og 69 H., hvoraf 23 G. og 40 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 776. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, sysselsættes en stor Deel Arbeidsfolk ved Gudumlunds Fabrik, samt ved den dermed forbundne Tørvegravning.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Fjelrad), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 30te Lægd. Sognet danner med Annexsognet Lillevorde een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1132 Rd. Præstegaardens Areal er 133 Tdr. Land, hvoraf 42 Tdr. Ager og det øvrige Eng og Kjær, af Htk. 9¾ Td.

Gudum Kirke ligger paa en høi Bakke; den har et høit Taarn, er hvælvet og ret anseelig. Her findes en smuk Altertavle, et Oliemaleri (Gravlægningen), og en aaben Begravelse for den buchwaldske Familie, som har eiet Gudumlund.

Gudumlund er en meget gammel Herregaard, der ofte forekommer i Kong Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Tider, og kaldes snart alene Guthum ligesom Sognet, snart Guthumlund efter en lille Skov, som ligger ved Gaarden. 1845 skal en Adelsmand Johannes Ryning have solgt og skjødet Gudumlund til den bekjendte Marsk Ludvig Albertsens Børn Peder Ludvigsen og Jomfru Margrete. I Slutningen af det 14de Aarhundrede nævnes Nicolaus Johannis Slet og hans Søn Johannes Niclesen, Væbnere, til Gudumlund. 1425 skjenkede Fru Ida Lydersdatter Gaarden til Viborg Bispestol for Sjælemesser, der skulde holdes i Domkirken for hendes Familie. Efterat den ved Reformationen med det øvrige Bispegods var tilfaldet Kronen, forlehnede først Kong Christian III. Fru Anna Friis, formodentlig en Søster til den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis, og derpaa Kong Frederik II. Jens Kaas til Borgaard med Gudumlund, som sidstnævnte Konge senere aldeles afhændede til Samme 1573. I den følgende Tid tilhørte Gaarden den holstenske Familie Buchwald igjennem flere Generationer. Siden 1800 hører Gudumlund under Grevskabet Lindenborg.

Gudumlunds Kalkbrænderi er anlagt paa et meget bequemt Sted, da det tæt ved sig har paa den ene Side den Kridtbanke, hvoraf Kalken brændes, og paa den anden Side en uopskjærlig Tørvemose, der benyttes baade til Kalkbrænderiet og Teglværket. Gudumlunds Canal blev anlagt i Slutningen af forrige Aarhundrede af Kammerherre Stiftamtmand over Fyens Stift v. Buchwald til Gudumlund, der, foruden at have indført store Forbedringer paa selve Godset, tillige søgte ved sin

Hovedgaard at stifte en Fabrikby. Her var saaledes foruden Kalkværk og Teglværk et Linnedværeri, et engelsk Blegeri, et Garveri m. m. (Jfr. „Reise-Jagttagelser" af J. R. Wilse V. S. 265—268 og „Indenlandsk Reise" af L. M. Wedel I. S. 100—101. Om Tiendegaarden see „Luxdorfiana" af Nyrup.)

Lillevorde Sogn, Annex til Gudum, omgivet af dette S. og Annexsognet Seglflod, Gunderup, Rombrup og Storvorde Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, c. $1^1/_2$ M. f. o. for Aalborg. Arealet, 1678 Tdr. Land, er, med Undtagelse af nogen Eng og Mosejord, der er beliggende som Enclaver i Gudum og Seglflod Sogne, bølgeformigt med enkelte temmelig høie Bakker (Femhøi) og ligesom i Hovedsognet af kalkblandet muldleret Beskaffenhed. Htk. $98^1/_4$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Lillevorde med Kirke (uden Taarn, hvælvet) og Skole; Svendsgaarde (2 G.). Ialt i Sognet 21 G. og 19 H., hvoraf 11 G. og 12 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 271. Erhvervet er ligesom i Hovedsognet Jordbrug og Arbeidsfortjeneste ved Gudumlunds Fabrik.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 31te Lægd. Sognet danner med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Seglflod Sogn, Annex til Gudum og Lillevorde Sogne, omgivet af disse og Storvorde Sogn samt Limfjorden og de ved Sognets Sydvest- og Østgrændse beliggende Klarupgaards, Storvorde og Lillevorde Sognes Enge. Kirken, nordvestlig i Sognet, c. $1^3/_4$ M. f. o. for Aalborg. Arealet, 2265 Tdr. Land, er i Sognets vestlige Deel høitliggende, af kalkblandet sand- og muldleret Beskaffenhed, og bestaaer i Sognets østlige Deel af Engjorder. Sognet gjennemskjæres af Gudumlunds Canal, der i dets nordlige Deel optages af Seglflod- eller Storvorde-Aa. Htk. $101^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Seglflod med Kirke (med Taarn, kun hvælvet i Choret), Skole, en Slibemølle og et Hammerværk; Avlsgaarden Kildalsgaard, en Fæstegaard, bestaaende af to sammenlagte Bøndergaarde, af $14^3/_4$ Td. Htk. Ialt i Sognet 11 G. og 18 H., hvoraf 1 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 237. Jordbrug og Tørveproduction samt Arbeide ved Gudumlunds Fabrik er Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 43de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Klarupgaard.

Mov Sogn omgivet af Gudum Sogn, Storvorde og Klarupgaards Enge i Seglflod Sogn, samt Limfjorden og Kattegattet. Kirken, nordlig i Sognet, $2^3/_4$ M. f. o. for Aalborg. Arealet, 19,933 Tdr. Land, deraf omtrent 10,000 Tdr. Land Mose (Lille- eller Lindenborg Vildmose). Østlig i Sognet umiddelbart op til Kattegattet strækker sig en Række af høie Bakker, Dokkedals eller Mov Bjergene, almindelig kaldet Muldbjergene. Høstemark Skov og Mov Vester Skov, tilsammen omtrent 1000 Tdr. Land. Htk. $265^7/_8$ Td. A. og E. og $3^3/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Mov med Kirke, Præstegaard og Skole, Stebæk, Egense med Skole, og Dokkedal med Skole; Hoved-

gaardene Høstemark, 38 Tdr. Htk. A. og E. og 3¾ Td. Mst. (12 Tdr. Htk. Bøndergods) med et Areal af c. 1700 Tdr. Land; Egenseklofter, 11 Tdr. Htk. A. og E. (42 Tdr. Htk. Bøndergods), og Vildmosegaard, 34⅝ Td. Htk.; hvortil hører c. 9260 Tdr. Land af Lindenborg Vildmose; Gdne Knarmovgaard (2 G.); Høstemark Teglværk og Vindmølle. Ialt i Sognet 71 G. og 148 H., hvoraf 30 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1136. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives i Sognet Erhverv ved Baadfart, noget Fiskeri, Skovhugst, Afsætning af Riiskurve og Kofte samt af Tørv. Salget af Fiskene sker deels til Aalborg og deels til Sverrig, hvortil de afhentes af svenske Baadførere. Fra Sognets nordvestlige Pynt mellem Kattegattet og Limfjorden er Færgefart til Hals.

Sognet hører under Aalborg Birks og Flesum Herreds Jurisdiction (Aalborg), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 41de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Høstmark. Præstekaldets Reguleringssum er 972 Rd. Præstegaardens Areal er 128 Tdr. Land med 3½ Td. Htk.

Nov Kirke er langagtig, med et Vaabenhuus mod Syd og en Udbygning mod Nord; den har Taarn og er hvælvet, men forøvrigt meget simpel. Sognet har fordum havt sin egen Birkeret, som skal være givet det af Kong Christiern I. 1450, men dette Birk er i senere Tider, ligesom Storvorde Birk og de andre smaa Birke, afskaffet og lagt under Herredsthinget. 1521 har Kong Christiern II. været i Nov og selv udviist Markeskjæl imellem Mariager-Klosters og Viborg Domcapitels Eiendomme der i Sognet. I dette Sogn var forhen stort Sildefiskeri, og Christian III. og Frederik II. holdt her, ligesom paa flere Steder i Jylland, Saltere, som for kongelig Regning saltede Sild til Hoffet og Flaaden.

Hovedgaarden Høstemark hed i ældre Tider Høgsted eller Høisted af de mange omliggende Høie. Før Reformationen tilhørte Høgsted Mark Domcapitlet i Viborg. Gaarden skal være bygget 1698.

Hovedgaarden Egenseklofter hørte i den katholske Tid til Mariager-Kloster, og da denne Gaard var en Avlsgaard og Hovedgaard for det Bøndergods, som bemeldte Kloster havde der i Egnen, er den selv af Almuen bleven kaldet Klostret, hvilket Navn den siden har beholdt, saa at den, som D. Atl. bemærker, „er uskyldig kommen til Klosters Navn." Egensekloster tilhørte i forrige Aarhundrede tilligemed Høstemark Justitsraad Thøger Lassen og hans Søn Peder Thøgersen Lassen. Her findes Spor af Skandser, anlagte under Krigen i det første Decennium af dette Aarhundrede for at bestryge Indløbet til Limfjorden sydfra.

Vildmosegaard, beliggende paa en Holm i den nu udtørrede Mølle-Sø, er en Hovedgaard af nyere Oprindelse, der hører under Grevskabet Lindenborg. Den blev oprettet af Grevskabets første Besidder, Baron og senere Greve Heinr. Carl Schimmelmann, som lod udgrave 3 Søer i Mosen og paa Søbunden 1767 med kongelig Bevilling indrette en Hovedgaard paa 30 Tdr. Htk. med grundmurede Bygninger og Jordtillæg af fortrinlig Beskaffenhed.

Den lille tæt ved Stranden beliggende By Dokkedal synes efter et Brev fra 1560 dengang at have været Kjøbstad, da deri nævnes Borgermester og Byfoged der paa Stedet, men forøvrigt findes intetsomhelst andet Spor til, at denne By har været anseet som Kjøbstad, skjøndt dens Betydning vistnok tidligere har været større end nu; jfr. Hist. Tidsskr. V. S. 29 flg.

Den lille Vildmose eller Lindenborg Vildmose, syd for Indløbet af Limfjorden, er i det Væsentlige i Vegetation overeensstemmende med den nordre Vildmose, kun at Lindenborg Vildmose er nok saa fremmelig, og er denne ogsaa fra Havbund gaaet over til Birkekrat og derpaa til Mose (see herom den store Vildmose Sp. D. II. S. 187—88).

Hornum Herred

omgives af Aars, Hellum, Hindsted og Fleskum Herreder samt Liimfjorden med dennes Afdelinger Nibe Bredning og Sebbersund. Den nordlige Deel af Herredet har betydelige Kjærstrækninger, i hvilke hæve sig Nørholm og Sønderholm i Sognene af samme Navn. Disse Holme, ligesom flere enkelte høiere Partier i de nævnte Kjærstrækningers Omgivende have kalkblandet Muldleer paa Kalksteensbund. Den større sydlige Deel af Herredet er i det Hele bakket med sandede Jorder og betydelige Hedestrækninger. En større Skovstrækning findes i Herredets sydligste Deel. Arealet $7^2/_8$ □ M. Htk. 2998 Tdr. A. og E., 6 Tdr. Skfk. og 98 Tdr. Mfk. Indvaanerantallet i Landsognene var ved sidste Folketælling 7496; Kjøbstaden Nibe med 1219 Indvaanere samt en Deel af Kjøbstaden Aalborg ligge paa Herredets Grund. I geistlig Henseende danne Hornum og Fleskum Herreder eet Provsti under Viborg Stift.

Aalborg Budolphi Landsogn omgivet af Aalborg Frue Sogn, Fleskum Herred, Svenstrup, Freiled og Nørholm Sogne samt Liimfjorden. Arealet, 4370 Tdr. Land, er i den vestlige Deel af Sognet fladt, mere høitliggende i den øvrige Deel, især mod Nord, hvor der findes den 218 Fod høie Møllebakke ved Aalborg. Jorderne ere af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Landeveiene fra Aalborg til Nibe, samt til Viborg og Randers passere Sognet. Østeraaen løber langs med Sognets Østgrændse og Hasseriis-Aa vestlig i Sognet. Htk. $292^5/_8$ Td. A. og E. og 16 Tdr. Mfk., hvoraf $71^1/_4$ Td. A. og E. og 16 Tdr. Mfk. hviler paa den til Budolphi Sogn hørende Deel af Aalborg Kjøbstadjorder.

I Sognet: Byerne Hasseriis med Skole og Sophiendal eller Ny-Hasseriis; Skalborggaarde (3 G. og 3 H.); Hovedgaarden Vester-Ladegaard, $5^3/_8$ Td. Htk., 45 Tdr. Land Ager, 56 Tdr. Land Eng og 39 Tdr. Hede; Avlsgaarden Scheelsminde, $20^1/_4$ Td. Htk., 135 Tdr. Land Ager og 38 Tdr. Eng; Mariendal med Teglværk, 1 Vindmølle og 1 Dampmølle i Nærheden af Aalborg. Ialt i Sognet 38 G. og 67 H., hvoraf 4 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 702. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aalborg Birks og Fleskum Herreds Jurisdiction, Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Stads Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 16de Lægd. Sognet danner en særegen Commune.

Vester-Ladegaard, beliggende lige udenfor Aalborg Byes Vesterport, har efter D. Atl. fordum været Ladegaard enten til Slottet eller til Hellig-Aands Kloster og Hospitalet, og kaldes derfor af Resen Klosters Ladegaard. Den tilhørte Kronen indtil 1675, da den blev bortskjødet til Assessor Thøger Lassen, og har siden havt forskjellige Eiere. Efter Stat. Tabelværk, Ny Række 6te Bind, er Gaarden opført som Hovedgaard, da den ansees som Hovedparcel af den udskyttede Hovedgaard Aalborg Vesterladegaard; men der tilføies, at det dog nok kan ansees

tvivlsomt, om ikke snarere Lundbygaard i Gunderup Sogn i Flesum Herred, af Htk. 13¾ Td., er Hovedparcellen af bemeldte Hovedgaard.

Avlsgaarden Scheelsminde har Navn af Justitsraad Scheel, som har bygget den for omtrent 40 Aar siden.

Sønderholm Sogn omgivet af Annexsognene Nørholm og Freilev, Svenstrup, Øster-Hornum og Voxlev Sogne samt Limfjorden. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1½ M. s. v. for Aalborg og c. 1 M. ø. for Ribe. Arealet, 4617 Tdr. Land, bestaaer for en stor Deel af Engjord, der omgiver den store Høidestrækning, hvorpaa Hovedbyen ligger (Sønderholm), mod Syd findes bølgeformede Bakker. Agerjorderne ere deels sandmuldede, deels sandede. Hasseriis-Aa løber østlig i Sognet fra Syd til Nord, og Landeveien fra Aalborg til Ribe gjennemskjærer Sognets Midte fra Øst til Vest. Htk. 305⅜ Td. A. og E. og 1½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Sønderholm med Kirke, Præstegaard og Skole, beliggende ved Landeveien fra Aalborg til Ribe, Nyrup og Tofstrup. Ialt i Sognet 44 G. og 44 H., hvoraf 12 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 638. Jordbrug og Tørveproduction udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Ribe), Aalborg Amtstuedistrict og Ribe Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 17de Lægd. Med Annexet Freilev een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Af en Bonde i Sønderholm er for c. 50 Aar siden legeret et Huus, oprindelig som Bolig for 4 Enker af Testators Familie; men da disse ere uddøde, bruges det som almindeligt Hospital for Communen, og er senere blevet udvidet til Brug for flere Fattige. Præstekaldets Reguleringssum er 1162 Rd. Præstegaardens Areal udgjør 48½ Td. Land Agerjord og omtrent ligesaa stort Areal Eng, Kjær og Hede, hvilket sidste Areal er beliggende paa 3 forskjellige Steder langt fra Præstegaarden, af Htk. 7⅜ Td. I Skolevæsenet forestaaer en Forandring for Sønderholms og Annexsognet Nørholms Vedkommende, og vil formeentlig en ny Skole blive opført for Sønderholm Sogns sydlige og vestlige Deel. Hovedgaarden Restrup, der ligger i Nørholm Sogn, hører i geistlig Henseende til Sønderholm Sogn.

Sønderholm Kirke har Taarn og Hvælvinger, og er meget smuk indvendig. I den vestre Ende af Kirken findes Familien Levetzaus smukke Begravelse, hvori to kostbare Ligkister af italiensk Marmor og en med Floiel overtrukket Egetræs Kiste, hvilke gjemme Støvet af Generallieutenant Grev Levetzau til Restrup og hans to Fruer (af Familien Rantzau), ere hensatte; og ved den nordre Side er en Tilbygning, hvori Lindenover og Thotter ere bisatte i 4 med Læder overtrukne Egetræs-Kister. I Kirken findes ogsaa mærkelige Ligstene over Gabriel og Hannibal Gyldenstjerne, Herrer til Restrup i det 16de Aarhundrede, tilligemed deres Fruer; de ere nedlagte i Gulvet ved Alteret og udhuggede i Legemsstørrelse.

Freilev Sogn, Annex til Sønderholm, omgivet af dette S. og Annexsognet Nørholm, Aalborg Budolphi og Svenstrup Sogne samt Flesum Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. s. v. for Aalborg og 1½ M. o. n. o. for Ribe. Arealet, 2062 Tdr. Land, er bølgeformigt og af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Hasseriis-Aa danner Sognets Nordgrændse; Landeveien fra Aalborg til Ribe passerer midt igjennem samme. Htk. 85⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Freilev med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Draſtrup; Freilev Skole, beliggende midt imellem begge Byerne. Ved Freilev er et Tegl- og Kalkværk. Ialt i Sognet 18 G. og 19 H., hvoraf 2 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 307. Foruden Agerdyrkning udgjør Tørveproductionen en væſentlig Erhvervsgreen for Indvaanerne.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 19de Lægd. Sognet danner med Hovedſognet een Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Nørholm Sogn, Annex til Sønderholm og Freilev Sogne, omgivet af disſe og Aalborg Budolphi Sogn ſamt Liimfjorden. Kirken, nordlig i Sognet, $1^1/_2$ M. v. for Aalborg og 1 M. n. n. o. for Nibe. Arealet, 6579 Tdr. Land, er i den østlige Deel af Sognet og langs med Liimfjorden, ſom udgjør Sognets nordlige og veſtlige Grændſe, Engjord, den øvrige Deel (Nørholm) høitliggende og af ſandmuldet Beſkaffenhed, deels med Sand, deels med Kalk i Underlag. Htk. $196^3/_4$ Td. A. og E. og $1^1/_4$ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne Nørholm med Kirke, Skole og Teglværk, Klithuſeby eller Klitgaards Fiſkerleie med Skole og Kro; Hovedgaarden Reſtrup, 77 Tdr. Htk. A. og E., 2 Tdr. Mſk., en liden Skov ved Gaarden, 18 Tdr. Htk. Bøndergods; Avlsgaarden Klitgaard med Vindmølle, af Htk. 20 Tdr. A. og E. og $1^1/_4$ Td. Mſk.; Brohuus Kro. Ialt i Sognet 38 G. og 59 H., hvoraf 11 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 593. Foruden Agerdyrkning haves betydeligt Erhverv ved Fiſkeri i Liimfjorden og afſættes Fiſkene ſaavel til Aalborg ſom til Helſingør og Sverrig, ligeſom en betydelig Deel ſaltede Aal forſendes til Kjøbenhavn og flere Steder.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 20de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Communens Fattigvæſen eier Urſins Legat, ſtort 416 Rd.

Nørholm Kirke har Taarn og er ikke hvælvet. Her findes en ret mærkelig Altertavle fra den katholſke Tid: Skulpturarbeide i Træ, foreſtillende Korsfæſtelſen.

Reſtrup, ogſaa kaldet Store-Reſtrup (til Adſkillelſe fra en mindre Hovedgaard af ſamme Navn i Hvam Sogn, Rinds Herred), er en gammel og anſeelig Herregaard, ſom i det 15de og 16de Aarhundrede tilhørte Familien Gyldenſtierne og i det 17de og 18de Aarhundrede Familierne Lindenov og Levetzau. Generallieutenant og Elefantridder Chriſtian Frederik Grev Levetzau oprettede 1756, kort før ſin ſ. A. indtrufne Død, af Reſtrup og flere Godſer Stamhuſet Reſtrup, ſom efter hans og Frues barnløſe Død gik over til en Efterkommer af hans Broder, Kammerherre Iver Roſenkrands-Levetzau, og da denne ligeledes døde uden Børn, til en Sønneſøn af Erectors Søſter, Geheimeraad Siegfr. Victor Raben-Levetzau. 1811 blev Stamhuſet ſubſtitueret med en Fideicommiscapital (nu 109,000 Rd.), ſom er i ſidſtnævnte Families Beſiddelſe, medens Reſtrup Gaard og Godſ ved Salg er kommet i andre Eieres Hænder. Den har nu ſiden 1851 tilhørt Familien Stemann. Paa Gaarden findes et Capel, i hvilket Præſten for Hornum Sogn engang maanedlig forretter Gudstjeneſten.

Øſt for Sønderholm ligger en Steenſætning kaldet Troldkirken, der nu fredes.

Ellidshøi Sogn omgivet af Annexet Svenſtrup, Øſter-Hornum og Buderup Sogne ſamt Fleſtum Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, men noget østlig, c. 2 M. ſ. for Aalborg og 2 M. ſ. o. for

Ribe. Arealet, 3039 Tdr. Land, er bakket, af sandet og sandmuldet Beskaffenhed i den sydlige Deel af Sognet, blandet med Kalk, og har Kalk og Mergel i Underlag. Endeel Kratskov findes. Landeveien fra Aalborg til Hobro passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. 110¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Ellidshøi med Kirke (hvælvet, uden Taarn), Præstegaard og Skole; Avlsgaarden Raakildegaard eller Annerup med 30⅞ Td. Htk., c. 500 Tdr. Land Ager, 140 Tdr. Eng, 180 Tdr. Mose, c. 150 Tdr. Hede og et Teglværk; Gdne Bonderup (2 G.), Holmegaard og Pinborg; Hedehusene. Ialt i Sognet 15 G. og 15 H., hvoraf 5 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 231. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Ribe), Aalborg Amtstuedistrict og Ribe Lægedistrict; 5te Bgkds. Amtets 25de Lægd. Med Annexet Svenstrup een Commune. Kirken tilhører Lindenborg Grevskab. Præstekaldets Reguleringssum er 674 Rd. Præstegaardens Areal er 62 Tdr. Land Ager, 15 Tdr. Eng, 70 Tdr. Hede og Mose, 7⅝ Td. Htk.

Svenstrup Sogn, Annex til Ellidshøi, omgivet af dette S., Øster-Hornum, Sønderholm og Freilev Sogne samt Flesum Herred. Kirken, midt i Sognet, 1¼ M. s. for Aalborg og 1¾ M. ø. for Ribe. Arealet, 3431 Tdr. Land, er fladtliggende; Jordsmonnet nord for Østeraaen, der løber midt igjennem Sognet fra Vest til Øst, er deels sandmuldet, deels meget skarpt med flet Underlag, hvorimod Jorderne sønden for Aaen ere sandmuldede og i Almindelighed bedre. Paa Frederikshøi Mark haves en liden Plantage af Gran og Fyr. Landeveien fra Aalborg til Hobro passerer Sognets østlige Deel fra Nord til Syd. Htk. 141⅜ Td. A. og E. og 25½ Td. Mkt.

I Sognet: Byerne Svenstrup (Nørre- og Sønder-Svenstrup) med Kirke (hvælvet, med Taarn), Skole og Kro, beliggende ved Landeveien fra Aalborg til Hobro, Leere; Flødalsgaarde (2 G.); Avlsgaarden Frederikshøi eller Svenstrupgaard, 13¾ Td. Htk., 210 Tdr. Land Ager, 32 Tdr. Eng, 4 Tdr. Granskov og 84 Tdr. Hede; Gd. Lyngbjerggaard; Ridemanns Vandmølle ved Øster-Hornum Sogns Grændse, i hvilket Sogn de Møllen tilhørende Jorder ere beliggende, Vester Vand- og Vindmølle og Øster Vandmølle, begge ved Svenstrup. Ialt i Sognet 25 G. og 30 H., hvoraf 3 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 406. Jordbrug er Hovederhvervet; til Aalborg afsættes nogen Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Bgkds. Amtets 18de Lægd. Kirken tilhører Lindenborg Grevskab.

I Svenstrup blev den sydste Adel, som opholdt sig der Natten til 16de Octbr. 1534 paa Toget til Aalborg, overfaldet af Skipper Clement og Vendelboerne og led et stort Nederlag (Hvitf., C. Pal.-Müller Grevens Feide I. S. 261 flg.).

Øster-Hornum Sogn omgivet af Sønderholm, Svenstrup, Ellidshøi, Buderup, Veggerby og Vorlev Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¼ M. s. o. for Ribe og 2¼ M. s. v. for Aalborg. Arealet,

8908 Tdr. Land, hvoraf $^2/_3$ er Hede, er deels høitliggende med store Bakker, hvoriblandt Frenderup Nihøi (Navnet hidrører fra, at paa Bakken findes 9 Kæmpehøie), der er 300 Fod høi, Jægerdalshøi, Øster-Solhøi, Høiheden, deels lavtliggende med side og kolde Jorder. Jordsmonnet er deels sandartet med gruset og sandet Underlag, deels sandmuldet. Landeveiene fra Aalborg til Viborg og fra Nibe til Hovedlandeveien mellem Aalborg og Randers passere Sognet og gjennemskjære hinanden i Sognets sydlige Deel. Østeraaen løber igjennem Sognets østlige Deel fra Syd til Nord, og i Sognets sydlige Deel er et Par Smaasøer (Hornum-Søer). Htk. 282½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Hornum med Kirke, Præstegaard og Skole, Molbjerg, Volstrup med Skole (mellem Volstrup og Guldbæk paa Guldbækjorder), Vester-Guldbæk, Hæsum med Skole, og Estrup; Abildgaarde (2 Gd.); Gdne Frendrup og Møllegaard; Godthaab Papirmølle (Vandmølle). Ialt i Sognet 48 G. og 64 H., hvoraf 17 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 576. Agerdyrkning er Hovederhvervet; fra Hæsum Mose sælges aarlig c. 1 Million Tørv.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Nibe Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 21de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Sognet har et Legat, stort 400 Rd., stiftet 31te Juli 1808 af Pastor L. C. Milling til Fordeel for 6 af de meest Trængende i Sognet. Præstekaldets Reguleringssum er 728 Rd. Præstegaardens Areal er 83 Tdr. Land Ager, 8 Tdr. Eng, 300 Tdr. Hede, Htk. 10¼ Td.

Øster-Hornum anseelige Kirke skal efter Marm. Dan. II. p. 234 og D. Atl. være bygget c. 1172; men der har vistnok tidligere været en simplere Trækirke, som ifølge sin Beliggenhed har været den første i dette Herred, hvilket ogsaa derefter har sit Navn, ligesom den nuværende Steenkirke rimeligviis ogsaa har været den første af sin Art her i Herredet. Det i Jylland usædvanligt brede Taarn samt den hvælvede Kirkes Størrelse, der synes beregnet paa en dobbelt saa stor Menighed, tyder hen paa, at Hornum Sogn, der, som ovenfor anført, kun tæller imellem 5 og 600 Personer, i ældre Tider har været meget større, og at flere omliggende Kirker senere ere fremstaaede. Sognet, hvoraf, som anført, $^2/_3$ nu er Hede, har ogsaa tidligere været, med yderst faa Undtagelser, opdyrket, og der er tydelige Spor tilbage af, at idetmindste 5000 af de 6000 Tønder Land Hede have forhen været under Ploven. Taarnet har iøvrigt i en tidligere Periode været meget høiere end nu; men da Kirken, som tidligere hørte under Restrup, endelig, efter at have henstaaet i en Række af Aar uden ordentligt Tilsyn, blev underkastet en Hovedreparation i Aarene 1768—71 i Enkegrevinde Levetzaus Tid, blev den øverste Deel nedtaget, og de hugne Steen, hvormed det var beklædt, for en stor Deel førte til Restrup og satte som Grundsteen i Broen over Gravene. Denne Reparation blev forøvrigt høist maadeligt udført, og i Sommeren 1844 nedstyrtede pludseligt 3 Kamme af Taarnet, hvorpaa en forsvarlig Reparation Aaret derefter blev foretaget.

Abildgaardene ere nu to Bondergaarde under Hovedgaarden Lundbæk (i Bisley Sogn), men have tidligere været en Herregaard, hvor efter D. Atl. Familierne Marsvin, Gyldenstjerne og Parsberg skulle have boet.

Aarestrup eller Aardestrup Sogn omgivet af Annexsognet Gravlev samt Hellum, Hindsted og Aars Herreder. Kirken, midt i Sognet, 2¾ M. s. s. o. for Nibe og 3 M. n. n. v. for Hobro. Arealet, 5719 Tdr. Land, hvoraf c. 1500 Tdr. Land Skov (Torstedlunds Skov), er lavtliggende og deels af muldsandet, deels af skarpsandet Beskaffenhed.

Langs med Sognets Østgrændse løber en mindre Aa, som senere i Flekkum Herred under Navn af Lindenborg-, Seglflod- og Storvorde-Aa løber ud i Limfjorden. Htk. 193¼ Td. A. og E., 5⅞ Td. Skst. og 3⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Aarestrup (Aardestrup) med Kirke, Skole og Hospital, Ersted og Torsted; Hovedgaarden Torstedlund med underliggende Jorder af Bondegaarden Dalsager i Haversley Sogn i Aars Herred, 37⅞ Td. Htk. A. og E., 5⅞ Td. Skst., 459 Tdr. Land Ager, der er gode muldsandede Jorder, med Undtagelse af Udmarken, som er af skarpsandet og maadelig Bonitet, 247 Tdr. Eng, 83 Tdr. Mose og Kjær, 1500 Tdr. Skov og 27 Tdr. Skovenge; Skoviderstedet Charlottenlund og Skovfogedstederne Hjortespring og Espelund; Stubberupgaarde (2 G. og 3 H.), Foldagergaard (1 G. og 8 H.) og Røde Vandmølle. Ialt i Sognet 40 G. og 58 H., hvoraf 17 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 578. Jordbrug er Hovederhvervet; dog have ikke faa af Beboerne Erhverv ved Fabrication af Træsko.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Nibe Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 15de Lægd. Med Annexsognene Gravlev og Buderup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Albæk. Sognet har et Hospital for 5 Lemmer, stiftet 20de August 1637 af Gregers Krabbe. Præstekaldets Reguleringssum er 1307 Rd.; efter Fastsættelsen af Reguleringssummen er Tienden bleven bestemt til 120 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. Rug, 98 Tdr. Byg og 179 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. Havre. Til Præstegaarden, Juulstrup kaldet, der er beliggende i Buderup Sogn, hører et Areal af 328 Tdr. Land, hvoraf 125 Tdr. Ager, 7 Tdr. Eng, 14½ Td. Mose, 13 Tdr. Græsning og Resten Hede, Htk. 9⅛ Td.

Aarestrup Kirke er smukt bygget og hvælvet, med Taarn, hvorpaa nu et Kors; tidligere var Taarnet meget høiere med et smukt Spir, men det afbrændte for nogle Aar siden ved Lynild. Ved den søndre Side af Kirken var der et Gravcapel, der udgjorde en Sidefløi, indtil 1853, da det blev nedrevet; det var meget solidt bygget med Hvælving, tykke Mure og Blytag; under Capellet var atter en stærk Hvælving, hvor endeel Ligkister, tilhørende Familien Krabbe, henstode; her laae ogsaa Gregers Krabbe, Sognets Velgjører, begravet, men hans, saavelsom de øvrige Kister, bleve ved denne Leilighed flyttede ud paa Kirkegaarden. I Kirken ere to mærkelige Ligstene: en i Choret og en (tidligere i Capellet) nu nedlagt i Gangen, over Jon Madsen (Viffert) og hans Søn Niels Jonsen, Eiere af Torstedlund i det 16de Aarhundrede. I forrige Aarhundrede holdtes i Aarestrup Birkethingsret for Stamhuset Restrup, hvorunder Torstedlund da hørte.

Hovedgaarden Torstedlund har en smuk Beliggenhed ved Skoven, som derefter har Navn; den var allerede i Slutningen af det 14de Aarhundrede et Herresæde med Tilliggende af endeel Bøndergods, som efterhaanden blev formeret og arronderet saaledes, at det i forrige Aarhundrede udgjorde c. 350 Tdr. Htk. og indbefattede hele Aarestrup og Størstedelen af Sønderup Sogn foruden endeel Strøgods. Godset tilhørte i det 15de og 16de Aarhundrede Familien Viffert, af hvilken de ovennævnte Jon Madsen († 1560) og Niels Jonsen († 1595), hvilken sidste var kongelig Lehnsmand paa Hald. Medens Torstedlund var i denne Families Besiddelse, blev denne Gaard, ligesom de nærliggende Herregaarde Nørlund og Albæk, afbrændt i Skipper Clements Oprør 1534. Igjennem det 17de Aarhundrede tilhørte Torstedlund Familien Krabbe, af hvilken Rigsraad og kongelig Befalingsmand paa Hindsgavl, senere paa Riberhuus, Gregers Krabbe († 1655) oprettede 1637 det ovennævnte Hospital for 5 trængende Personer i Aarestrup, ligesom ogsaa en Skole for Sognets Ungdom. Henimod Slutningen af det nævnte Aarhundrede kom Torstedlund ved Giftermaal, først til Admiral Christian Bjelke, derpaa

til Bernt Due til Krastrup, gift med Elisabeth Krabbe. Deres Søn Major Albert Christoffer Due, som ogsaa eiede Halkjer og Albæk, gjorde Opbud, hvorpaa Godserne 1724 bleve satte til Auction, og Torstedlund tilligemed Nabogodset Albæk blev kjøbt af Geheimeraad og Generallieutenant Grev Chr. Fred. Levetzau og henlagt under det af ham oprettede Stamhuus Restrup, hvorved det forblev indtil sammes Opløsning. Torstedlund har derefter været forenet med og havt samme Eiere som det sydligere beliggende Nabogods Nørlund (jfr. dette, i Ravnkilde Sogn). Borggaarden, som er omgivet af Grave, har tidligere havt 3 sammenbyggede Fløie, men bestaaer nu af 2 Huse, det ene en gammel Egebindingsværksbygning, der benyttes som Meieri, og det andet et grundmuret Baaningshuus med hvælvede Kjældere, opført af den forrige Eier af Nørlund og Torstedlund.

Gravlev Sogn, Annex til Aarestrup, omgivet af dette S. og Annexsognet Buderup, Suldrup Sogn og Hellum Herred. Kirken, østlig i Sognet, $2^{3}/_{4}$ M. s. o. for Nibe, 3 M. n. for Hobro og $3^{1}/_{4}$ M. s. for Aalborg. Arealet, 3526 Tdr. Land, er fladtliggende, og ligesom Hovedsognet af sandmuldet og skarpsandet Beskaffenhed. Lindenborg-Aa løber langs med Sognets østlige Grændse mod Nord igjennem Gravlev-Sø. Ved Gravlev By, tæt ved Landeveien, findes en righoldig Kilde. Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passerer Sognet. Htk. $113^{3}/_{8}$ Td. A. og E. og $3^{1}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Gravlev med Kirke (Taarn, uden Hvælving) og Skole, Oplev; Borup (2 G. og 1 H.), Oplev Tved (6 H.); Tinbæk Vandmølle. Ialt i Sognet 29 G. og 37 H., hvoraf 12 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 432. Jordbrug er Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 27de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Buderupholm. Sognet har i Forening med Buderup Sogn 2 Legater, stiftede af Fru Bjørn til Buderupholm, hvoraf Renten udgjør 60 Rd.

Buderup (Budderup) Sogn, Annex til Aarestrup og Gravlev S., omgivet af Gravlev, Suldrup, Veggerby, Øster-Hornum og Ellidshøi Sogne samt Hellum Herred. Kirken, i Sognets sydøstlige Hjørne, $2^{3}/_{4}$ M. s. o. for Nibe, 3 M. s. for Aalborg og $3^{1}/_{2}$ M. n. for Hobro. Arealet, 5696 Tdr. Land, er lavtliggende; Jorderne ere muldsandede og sandet Hede med Kalk- og Sand-Underlag. Buderup- (Lindenborg-) Aa løber langs med Sognets østlige Grændse. Landeveien fra Nibe til Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro, som passerer Sognets østlige Deel, støder til denne sydøstlig i Sognet. Htk. $158^{1}/_{4}$ Td. A. og E. og 5 Tdr. Mst.

I Sognet: Buderup Kirke, eenligt beliggende i Nærheden af Hovedgaarden Buderupholm, Juulstrup Præstegaard, midt i Sognet (s. Aarestrup S.); Byerne Støvring med Skole, Vandmølle og Kro, Mastrup og Sørup med Skole; Hovedgaarden Buderupholm, af Htk. $34^{1}/_{2}$ Td., 500 Tdr. Land Ager, bestaaende deels af gode Muldjorder og deels af muldsandede opdyrkede Hedejorder med Kalk og Sand i Underlag, 137 Tdr. Eng, 20 Tdr. Skov, 100 Tdr. noget fra Gaarden liggende Mose og Kjær, 135 Tdr. Hede, 165 Tdr. Htk. Fæstegods, hvorunder er indbefattet Avlsgaarden Teglgaard og en Skov paa c. 60 Tdr. Land, begge i Skjørping Sogn i Hellum Herred; til Hovedgaarden høre endvidere Frær og Skjørping Sognes Konge- og Kirketiender, der udgjøre ialt 682 Tdr. Byg, og en Band-

mølle, beliggende i Sognet i Nærheden af Gaarden ved Buderup-Aa. Ialt i Sognet 32 G. og 47 H., hvoraf 12 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 539. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 28de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Buderupholm. Sognets Fattigvæsen har i Forening med Gravlev Sogn 2 Legater, stiftede af Fru Bjørn til Buderupholm, (see Gravlev Sogn).

Buderup Kirke er simpel, med Taarn, ikke hvælvet. D. Atl. bemærker, at vest for Sørup Mark er at see Rudera af et Capel eller en lille Kirke.

Hovedgaarden Buderupholm ligger ved Buderup-Aa, som længere nede fører Navn af Lindenborg-Aa og løber ud i Limfjorden. Ifølge gamle Documenter skal Iver Lykke, som 1373 fulgte Egholm Slot i det tilgrændsende Skjørping Sogn (Hellum Herred), af hvilket Ruiner endnu findes paa den med Buderupholm under samme Eier forenede Eiendom Teglgaard, til Kong Valdemar IV., have havt „3 Gaards Eie" i Buderup. Muligt er dette Buderupholms første Oprindelse, tilmed da flere af Familien Lykke efter hverandre vides at have eiet denne Gaard i det 16de Aarhundrede. De nuværende Bindingsværks-Bygninger ere opførte 1731, efterat Gaarden var afbrændt 1729, af den daværende Eier Thøger Benzon.

Ved Juulstrup Præstegaard laae forhen en Sø, der for nogle Aar siden er udtørret ved at aflede Vandet.

Sønderup Sogn omgivet af Annexet Suldrup og Aarestrup Sogne samt Aars Herred, fra hvilket Herred det skilles ved et Aaløb, der gaaer langs med Sognets Syd- og Vestgrændse. Kirken, sydlig i Sognet, 2^{3}_{4} M. s. for Nibe og 3 M. n. v. for Hobro. Arealet, 4088 Tdr. Land, er fladtliggende, af maadelig Beskaffenhed; Jordsmonnet bestaaer af et med en tynd Muldskorpe bedækket Gruusunderlag. Landeveien fra Aalborg til Viborg gjennemskjærer Sognet fra Nordøst til Sydvest. Htk. $172^{5}/_{8}$ Td. A. og E. og $2^{5}/_{8}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne **Sønderup** med Kirke, Præstegaard og Skole, **Bravlstrup**, **Tøtterup** og **Rodsted**; **Rebstrup** (3 G. og 1 H.) med Vandmølle, **Munkholm** (3 G.), **Knolde** (2 G.); Ødne **Gammelholm**, **Trangstrup** og **Pleistrup**. Ialt i Sognet 40 G. og 25 H., hvoraf 15 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 360. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fiskeriet i de Sognet tilgrændsende Aaer er af mindre Betydenhed.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Nibe Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 29de Lægd. Med Annexet Suldrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nørlund. Præstekaldets Reguleringssum er 809 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, hvoraf 58 Tdr. Ager og Eng, Resten maadelig Hede, Htk. $5^{1}/_{2}$ Td.; Bankhæftelsen 937 Rd. 89 Sk. er indfriet med $^{1}/_{6}$, der udgjør 156 Rd. 31 Sk.

Sønderup Kirke ligger ved Landeveien mellem Aalborg og Viborg; den har Taarn. I Gulvet af Choret findes en Ligsteen over Balzer Maltesen Viffert, Herre til Rebstrup, som fordum var en adelig Gaard († 1579), og hans Frue Dorthea Clausdatter; de ere begge afbildede i Stenen med en Hund imellem sig, over hvilken staaer Navnet „Hosknik," og adelige Vaabener ere indhuggede paa Siderne. I Gulvet i Skibet er en anden Ligsteen over to Præster for disse Menigheder, Peder Mouritsen († 1597) og Peder Jensen med begges Hustru.

Efter D. Atl. skal der ved Rodsted By findes Rudera af en Kirke og Kirkegaard.

Suldrup Sogn, Annex til Sønderup, omgivet af dette S. og Aarestrup Sogn samt Aars Herred, hvorfra det skilles ved et Aaløb langs med Sognets Vestgrændse. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. for Nibe, $2^3/_4$ M. n. v. for Hobro og $3^1/_2$ M. s. v. for Aalborg. Arealet, 4140 Tdr. Land, er temmelig bakket og, naar undtages Albæk Hovedgaards Jorder sydøstlig i Sognet, der er mere muldede, af samme maadelige Beskaffenhed som Hovedsognet. Landeveien fra Aalborg til Viborg passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Noget af Hjeds-Sø og Vester-Sø, hvoraf Størstedelen ligger i Veggerby Sogn, og endeel mindre Indsøer findes i Sognet. Htk. $111^1/_8$ Td. A. og E. og $2^7/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Suldrup med Kirke og Skole, og Hyllested; Hovedgaarden Albæk, $22^1/_2$ Td. Htk., 560 Tdr. Land muldsandet Ager, 50 Tdr. Eng, 50 Tdr. Naaleplantage, 700 Tdr. Hede, hvoraf 16 Tdr. er opdyrket og henlagt under 6 Huse, Albæk Hedehuse ($62^1/_2$ Td. Htk. Fæstegods, Suldrup Sogns Kirketiende og Aarestrup Sogns Konge- og Kirketiende); Hyldal med Vandmølle (4 G.), Østrup (2 G. og 1 H.), Hjedsbæk (2 G.) med Vandmølle og Kro, Frendstrup (1 G. og 4 H.); Gdne Svanehuus og Dalumgaard. Et Teglværk paa Suldrup Mark. Ialt i Sognet 22 G. og 26 H., hvoraf 12 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 279. Jordbrug og ubethydeligt Fiskeri er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Erhverv. Til Hovedgaarden Albæk hører et Brændevinsbrænderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Albæk.

Suldrup Kirke er lille og uden Taarn. Klokken hænger endnu, som da D. Atl. udkom, i et Træværk ved Kirkens vestre Ende.

Hovedgaarden Albæk (tidligere skrevet „Alæbæk") nævnes allerede i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede. Albæk var en af de Herregaarde, som 1534 blev afbrændt i Skipper Clements Feide. Den tilhørte dengang Familien Bissert, senere Familierne Krabbe og Due, og blev 1724 tilligemed det nærliggende Torstedlund kjøbt af Generallieutenant Grev Levetzau og indlemmet i det af ham oprettede Stamhuus Restrup, efter hvis Opløsning 1811 Albæk ved Salg flere Gange har skiftet Eier.

Veggerby Sogn omgivet af Annexsognet Bisløv, Voxløv, Øster-Hornum, Buderup og Suldrup Sogne samt Aars Herred, hvorfra det skilles ved et Aaløb langs med Sognets sydvestlige Grændse. Kirken, noget sydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. s. o. for Nibe og 3 M. s. v. for Aalborg. Arealet, 7969 Tdr. Land, er for største Delen jevnt, dog i en Strækning midt gjennem Sognet fra Nord til Syd temmelig bakket, og Jordsmonnet i den nordre Deel af Sognet leerblandet, men iøvrigt af sandmuldet Beskaffenhed. Midt i Sognets sydlige Grændseskjæl ligge de 3 Indsøer Flasøerne, Vester- og Hjeds-Søer, og mindre Aaer løbe midt igjennem Sognet og langs med dets sydvestlige og nordre Grændser. Landeveien fra Aalborg til Viborg passerer Sognets østlige Hjørne fra Nord til Syd. Htk. 207 Tdr. A. og E. og $7^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Veggerby Kirke, der er beliggende paa Præstegaardens Mark noget østlig for Veggerby, og tæt ved Kirken Skolen; Kirketerp Præstegaard, ligeledes beliggende udenfor Byen, sydøst

for denne; Byerne Veggerby, Byrsted, Brasted, Hjeds, Lyngsø med Teglværk; Aastrup (5 Gaarde, hvoraf 1 over 12 Tdr. Htk., og 2 H.); Gd. Torndal, Bustedgaarde, Høiriis og Kalstrup Vandmøller. Ialt i Sognet 52 G. og 58 H., hvoraf 26 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 577. Foruden Agerdyrkning har en ikke ubetydelig Deel af Indvaanerne Erhverv ved Tørveproduction.

Sognet hører under Hornum Herreds Jurisdiction (Nibe), Aalborg Amtstuedistrict og Nibe Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 22de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lundbæk. Præstekaldets Indtægter ere forøgede, siden de ansattes til Reguleringssummen 1008 Rd., med en aarlig Afgift af Communen af 6 Tdr. Byg, betalte efter Capitelstaxten, for afstaaet Jord til Skolen, ligesom ogsaa Kaldets Indtægter ere forøgede ved Sognebeboernes bedre Kaar og et større Udbytte af Præstegaardens Avling. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land Ager, 80 Tdr. Eng og omtrent ligesaamange Tdr. Land Hede, Htk. $10^{3}/_{8}$ Td.

Veggerby Kirke har et af Muursteen bygget Taarn, men Høi- og Lavkirken, saavelsom en dertil bygget Rotunde, ere opførte af særdeles smukt tilhugne Kampesten med fjønne Gesimser og Sokkeler. Kirkens Indre er simpel; den er ikke hvælvet og uforholdsmæssig lang efter dens Bredde. Paa det Sted, hvor der fordum var et Epitaphium over Jubellæreren Anders Gjed, som var Præst her fra 1560 til 1618, findes nu en Trætavle, hvorpaa er antegnet Præsternes Navne og Embedsaar siden Reformationen.

Bislev Sogn, Annex til Veggerby Sogn, omgivet af dette og Borlev Sogn, Limfjorden, Sebbersund og Aars Herred, hvorfra det skilles ved en Aa, der falder ud i Sebbersund. Kirken, noget nordlig i Sognet, $^{3}/_{4}$ M. s. for Nibe og c. 3 M. s. v. for Aalborg. Arealet, 4982 Tdr. Land, hvoraf 32 Tdr. Skov, der ikke er Fredskov, er jevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Nibe til Løgstør passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. $208^{1}/_{8}$ Td. A. og E. og 9 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Bislev med Kirke og Skole, Djørup og Holmager; Hedegaarde (6 G. og 2 H.) med Vinterskole, Priorboderne (5 H.), Threstrupgaarde (2 G.), Lundbækhuse (5 H.); Hovedgaarden Lundbæk, $30^{1}/_{8}$ Td. Htk., 310 Tdr. Land Ager af sandblandet Muld med Mergel i Underlag, 100 Tdr. Land Eng, 32 Tdr. Land Skov, 5 Tdr. Land Mose, 236 Tdr. Htk. Fæstegods (Veggerby og Bislev Kirker og disses Tiender, samt en Vandmølle tæt nord for Gaarden); Gdne Pinstrup, Snorupgaard og Ilsøgaard; Halkjær Vandmølle; 2 Teglværker. Ialt i Sognet 35 G. og 56 H., hvoraf 21 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 510. Agerdyrkning og Tørveproduction er Indbyggernes Erhverv. Forinden Limfjordens Forening med Vesterhavet havde 31 Beboere i Sognet deres Hovederhverv ved Sildefiskeri; nu driver kun en Mand i Lundbækhuse Sild- og Aalefiskeri, i de sidste Aar med god Fordeel; een Mand i Hedegaarde har en ikke liden Bifortjeneste ved Ørtefangst.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 24de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lundbæk. Af Legater

eier Sognets Fattigvæsen $^5/_8$ af Juels Legat, hvoraf de $^3/_8$ tilfalde Veggerby Sogns Fattige, og Roesteds Legat paa 80 Rd.

Bislev Kirke er bygget af hugne Kampesteen, med Taarn af Muursteen. Lavkirken er hvælvet, Høikirken gibset, og det er i det Hele en smuk Kirkebygning. Altertavlen, der forestiller Jesu Nedtagelse af Korset, omtales i den foreliggende Beretning som usædvanlig smuk.

Hovedgaarden Lundbæk har en skjøn Beliggenhed tæt ved Liimfjorden, $^5/_8$ M. s. v. for Nibe, med venligt skjønne Udsigter fra de Høider, som omgive den. Sit Navn har den faaet af de omliggende smaa Skove og en Bæk, som løber der forbi. Den hed tidligere Korsriis og laae s. v. for den nuværende Gaard; c. 1568 flyttedes den af Christoffer Mikkelsen Tornekrands og Fru Dorthe Juel, og fik ved samme Leilighed sit nye Navn. Ved Overgangen fra det 16de til det 17de Aarhundrede kom Lundbæk til Familien Juel, som endnu eier den. Den første Eier af denne Familie var ovennævnte Fru Dorthe Juels Broderson Vicecantsler Ove Juel; hans Søn Oberst Christian Juel blev gift med den i det danske Fortificationsvæsens Historie bekjendte, fra Holland indvandrede Generallieutenant Baron Henr. Ruses eneste Datter og Arving Johanne Marie og fik med hende Baroniet Rysensteen (i Ringkjøbing Amt), hvorpaa han af Kong Christian V. blev ophøiet i Friherrestanden under Navnet Baron Juel-Rysensteen. Den nuværende Hovedbygning er opført 1804 i to Etager med Kjelder af Grundmuur i een Længde og er ved Grave adskilt fra Ladegaarden. Lundbæk drev tidligere betydeligt Fiskeri i Liimfjorden og havde tilligemed det nærliggende og med samme forenede Gods Pandum sit eget Birkething.

Vorlev Sogn, Annex til Kjøbstaden Nibe, omgivet af Nibe Kjøbstadjorder, Sønderholm, Øster-Hornum, Veggerby og Bislev Sogne samt Liimfjorden. Kirken, midt i Sognet, $^1/_2$ M. s. o. for Nibe og $2^1/_4$ M. s. v. for Aalborg. Arealet, 6679 Tdr. Land, er bølgeformigt med enkelte større Bakker, blandt hvilke Kleistruplunds Høi, $^3/_4$ M. s. o. for Nibe, der er 236 Fod høi, og Madhøi, sydvestlig i Sognet. Jordsmonnet er af sandmuldet Beskaffenhed med Leer- og tildeels Kalk-Underlag. Binderup-Aa løber mod Nord, hvor den nordvestlig i Sognet falder ud i Liimfjorden. Landeveiene fra Nibe til Aalborg og fra Nibe til Løgstør, samt Landeveien fra Nibe til Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passere Sognet. Htk. $381^3/_8$ Td. A. og E. og $20^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vorlev med Kirke og Skole, Grydsted med Skole, Gjelstrup med Mølle, Nørre- og Sønder-Binderup med Vandmølle, Taarup, Klæstrup med Kartemølle og Stampemølle; Hovedgaarden Pandum (Panum), $33^5/_8$ Td. Htk. og c. 300 Tdr. Land; Simested (2 G. og 3 H.) med Bistole, Rodstrup (2 G. og 2 H.), Harild (3 G. og 3 H.), Klæstruplund (3 G. og 1 H.) med 2 Kalkbrænderier; Gdne Østergaard, Lyngbjerggaard, den nedlagte Præstegaard Dalsgaard; Gudskifte Vandmølle ved Vorlev. Ialt i Sognet 64 G. og 58 H., hvoraf 32 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 768. Agerdyrkning er Hovederhvervet. I Sognet er 3 Uldkradsefabrikker.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Kjøbstaden Nibe. Amtets 23de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Vorlev Kirke har Taarn og er hvælvet; den har tidligere været større og en Korskirke; den søndre Sidefløi blev borttaget 1815. Vorlev var i gamle Dage (paa Kong Frederik II.'s Tid) Hovedsognet og Nibe Annexet dertil.

Pandum Hovedgaard hørte i ældre Tider til Vitskøl-Kloster og kom ved Reformationen til Kronen, hvorpaa den blev givet forskjellige Adelsmænd i Forlehning. Naar denne Gaard er afhændet fra Kronen, vides ikke. I Slutningen af det 17de og i forrige Aarhundrede tilhørte den tilligemed Nabogodset Lundbæk Familien Juel til Baroniet Rysensteen, men har senere faaet sin egen Eier.

Hellum Herred

omgives af Hornum, Fleskum og Hindsted Herreder. Fra den lille Bildmose strækker sig flade Kjær, Enge og dyrkede Kjærjorder ind i Herredets nordøstlige og østlige Deel, forøvrigt er Herredet temmelig bakket, med deels muldsandede, deels skarpsandede Jorder, disse sidste mere i den sydlige Deel end i den nordlige. Skov findes paa flere Steder i Herredet, især mod Vest og Syd. Lyngen er temmelig udbredt i Herredets sydlige og vestlige Deel. Arealet er $4^2/_3$ □ M. Htk. 1981 Tdr. A. og E., $17^1/_2$ Td. Skst. og $29^3/_4$ Td. Mst. Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling 6165. I geistlig Henseende danne Hellum og Hinsted Herreder eet Provsti under Viborg Stift.

Sønder-Kongerslev Sogn omgivet af Annexsognene Nørre-Kongerslev og Komdrup, Skibsted og Bælum Sogne samt Fleskum Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 3 M. s. o. for Aalborg og $2^1/_4$ M. s. s. v. for Hals. Arealet, 1960 Tdr. Land, er noget bakket og af muldsandet Beskaffenhed. Htk. $124^5/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Sønder-Kongerslev med Kirke, Præstegaard og Skole; Hovedgaarden Kongstedlund, 28 Tdr. Htk. og c. 450 Tdr. Land; Avlsgaarden Kjellingberggaard, 14 Tdr. Htk. og 183 Tdr. Land; Riisgaard. Ialt i Sognet 15 G. og 29 H., hvoraf 3 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 306. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict; 3die Vgfds. Amtets 55te Lægd. Med Annexsognene Nørre-Kongerslev og Komdrup een Commune. Kirken tilhører Sognets Gaardmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 942 Rd. Præstegaardens Areal er 67 Tdr. Land af $5^3{}_8$ Td. Htk.

Sønder-Kongerslev Kirke har Taarn og Hvælvinger; den siges i D. Atl. fordum at være kaldet Vor Frue Kirke. Sydvest for Byen findes en Langdysse omsat med Stene. Skjøndt lav synes den dog at indeholde flere Gravkamre: Den kaldes „Store Mons" og menes at være Hvilestedet for den Konge, fra hvem Navnet Kongerslev har sin Oprindelse.

Hovedgaarden Kongstedlund skrives i ældre Documenter Kongisløsslundt; den tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familierne Juul — af hvilken Niels Arelsen Juul blev dræbt 1600 i Aalborg af en anden Adelsmand Albert Skeel — Krabbe og Høg. Iver Høg til Kongstedlund blev af Kong Christian V. ophøiet i Friherrestanden. Gaarden har siden været eiet af Familien Brønsdorf i to og Familien Deden i to Generationer.

Nørre-Kongerslev Sogn, Annex til Sønder-Kongerslev Sogn, omgivet af dette og Annexsognet Kombrup samt Fleskum Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. $2^{3}/_{4}$ M. f. o. for Aalborg og 2 M. f. s. v. for Hals. Arealet, 2713 Tdr. Land, er i den sydlige Deel noget bakket og i den øvrige Deel af Sognet mod det gamle Aaløb, der danner den naturlige Fortsættelse af Lindenborg-Aa og løber langs med Nordgrændsen, og mod den i Fleskum Herred beliggende Vildmose, der støder til Sognets Østgrændse, lavt med Kjær og Enge (Vibe Enge). Jordsmonnet er deels sandmuldet og deels kalkblandet Muld med Kalkunderlag. Et Par smaa Vandløb, som have deres Udspring fra nogle Smaasøer, Lunerne, gjennemskjære Sognets nordlige Deel og falde ud i det gamle Aaløb. Htk. $128^{7}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Nørre-Kongerslev med Kirke (med Taarn) og Skole, og Ørstubben, 4 adspredt liggende Gaarde; Avlsgaarden Sigsgaard, $12^{5}/_{8}$ Td. Htk., 120 Tdr. Land kalkblandede Muldjorder, 70 Tdr. Land Eng, 30 Tdr. Land Mose og $19^{1}/_{2}$ Td. Htk. Fæstegods; Avlsgaarden Stenisgaard samt Lamdalsgaarde. Ialt i Sognet 31 G. og 36 H., hvoraf 13 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 459, hvis Erhverv ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 47de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Kombrup Sogn, Annex til Sønder- og Nørre-Kongerslev Sogne, omgivet af disse, Skibsted og Blenstrup Sogne samt Fleskum Herred. Kirken, sydlig i Sognet, $2^{1}/_{2}$ M. f. s. o. for Aalborg og $2^{1}/_{4}$ M. f. s. v. for Hals. Arealet, 1880 Tdr. Land, er i den nordlige Deel fladt, i den sydlige Deel høitliggende, af sandmuldet Beskaffenhed med Kridt-, Kalk- og Sand-Underlag. Lindenborg-Aa løber langs med Sognets nordlige Grændse, hvor den danner Herredsskjællet, og en mindre Aa, der fra Nørre-Kongerslev Sogn, hvor den har sit Udspring, gjennemskjærer Sognets nordlige Deel, falder nordvestlig i Sognet ud i Lindenborg-Aa. Htk. $128^{7}/_{8}$ Td. A. og E. og $1^{1}/_{2}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Kombrup med Kirke og Skole; Hovedgaarden Refsnæs med Brændevinsbrænderi og Vindmølle, $51^{1}/_{8}$ Td. Htk., 220 Tdr. Land sandmuldede Jorder, 26 Tdr. Land lette sandede Jorder paa en Holm i Kjæret, 488 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Birkekrat og 200 Tdr. Mose og Kjær. Ialt i Sognet 18 G. og 14 H., hvoraf 4 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 237. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 57de Lægd. Kirken tilhører Baronesse Juul i Aalborg.

Kombrup Kirke er lidet, lille og uanseelig; Klokken hænger i to opmurede Piller paa Kirkegaarden. Altertavlen i denne Kirke er gammel; bestaaer af Sculpturarbeide, som forestiller Christi Korsfæstelse, Apostlene og mange Helgene.

Hovedgaarden Refsnæs er en gammel Sædegaard, som i et Par hundrede Aar — fra Slutningen af det 15de til Slutningen af det 17de Aarhundrede — tilhørte Familien Seefeld, og siden har havt Eiere af forskjellige Familier. Den

nuværende Hovedbygning bestaaer af en grundmuret eenetages Hovedfløi, bygget 1791, og to mindre Bindingsværks Sidefløie.

I Komdrup har ligget en Herregaard, der i det 16de Aarhundrede tilhørte Familierne Hvas og Munk.

Bælum Sogn omgivet af Annexet Solbjerg, Lyngby, Skibsted, Sønder-Kongerslev Sogne og Flesum Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, $3^1/_4$ M. n. o. for Mariager og $3^3/_4$ M. s. s. o. for Aalborg. Arealet, 4776 Tdr. Land, er ujevnt og bølgeformigt, af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Af Smaaskove findes Hale Skov, Bælum Buske og Dragsgaards Skov. Af Indsøer findes Smidie-Sø og den nu næsten ganske udtørrede Bleg-Sø. Htk. 231 Tdr. A. og E. og $5^1/_4$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Bælum med Kirke, Præstegaard, Skole, Thingsted for Hellum og Hindsted Herreders samt Lindenborg Birks Jurisdiction, Kro, Lille-Brøndum, Smidie og Brohuse (en Deel af Bælum); Hovedgaarden Borgaard, 17 Tdr. Htk. og c. 300 Tdr. Land, med en Vandmølle; Avlsgaarden Dragsgaard, $26^5/_8$ Td. Htk., 270 Tdr. Land leer- og sandblandede Muldjorder, 200 Tdr. Land Eng, 30 Tdr. Skov, 40 Tdr. Mose og Kjær, 2 Tdr. Htk. Fæstegods og et Teglværk; Nørgaard, en Parcel af Borgaard, tiendefri, med Vindmølle, Teglværk, en ikke ubetydelig Plantage af Naaletræer anlagt af Gaardens nuværende Eier Justitsraad, Herredsfoged Hvass, Htk. 15 Tdr. A. og E., 5 Tdr. Mtk., Areal 200 Tdr. Land, noget Fæstegods (4 Gaarde og nogle Huse); Bælumgaarde, Flougaarde og Brogaard. Ialt i Sognet 45 G. og 91 H., hvoraf 25 G. og 37 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 802. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Bgkds. Amtets 46de Lægd. Med Annexet Solbjerg een Commune. Kirken tilhører de fleste af Sognets Hartkornsbesiddere i Forening. Præstekaldets Reguleringssum er 1275 Rd. Præstegaarden har et Areal af 80 Tdr. Land med $6^3/_4$ Td. Htk.

Bælum forekommer i Valdemar II.'s Jordebog 1231, skrevet „Beflum." Kirken har Taarn samt et Gravcapel fra 1602 for Erik Kaas og Anne Krabbe. Borgaard er en gammel Herregaard, som i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede tilhørte den adelige Familie Bjørn og senere Familierne Kaas, Arnfeld, v. Deden o. fl.

Solbjerg Sogn, hvoraf endeel hører til Hindsted Herred, Annex til Bælum, omgivet af dette og Lyngby Sogn, Astrup, Visborg, Skelund og Als Sogne i Hindsted Herred, samt Flesum Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $2^3/_4$ M. n. n. o. for Mariager, 4 M. s. s. o. for Aalborg og ligesaa langt n. n. o. for Hobro. Af Arealet, 6379 Tdr. Land, hvoraf 2023 Tdr. Land ligge i Hindsted Herred, er 8—900 Tdr. Land Skov (Tved Skov og Sønder-Skov), der ikke er Fredskov. Jordsmonnet er ujevnt og bølgeformigt, af let sandmuldet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Aalborg til Hadsund gjennemskjærer Sognets vestlige Deel fra Nordvest til Sydost. Htk. 160 Tdr. A. og E., hvoraf $53^3/_8$ Td. Htk. hører til Hindsted Herred.

I Sognet: Byerne Solbjerg med Kirke og Skole, Vester-

Korrup og Øster-Korrup; Hovedgaarden Gammel-Vifferts-holm, 62 Tdr. Htk. A. og E., 30 Tdr. Htk. Fæstegods, 360 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Eng, 700 Tdr. Skov, 90 Tdr. Mose og Kjær, 90 Tdr. Hede, med den underliggende Avlsgaard Porsgaard, af 5 Tdr. Htk., 1678 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng, 60 Tdr. Mose og Kjær, 100 Tdr. Hede, og et Teglværk; Parcelgaarden Ny-Viffertsholm, 18½ Td. Htk. A. og E., 40 Tdr. Htk. Fæstegods, 242 Tdr. Land Ager, 138 Tdr. Eng, 135 Tdr. Skov, 212 Tdr. Mose og Kjær og 144 Tdr. Hede; Graverhusene (3 G. og 18 H.), Hedehusene (1 G. og 7 H.), Korrup Skovhuse med Teglværk (14 H.), Sønderholtgaarde (2 G.), Korrupgaarde (2 G.). Ialt i Sognet 36 G. og 86 H., hvoraf 12 G. og 59 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 739. Jordbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved-sognet; 3die Vgkds. Amtets 54de Lægd.

I Solbjerg Kirke ere flere af Gammel-Viffertsholms Eiere med deres Familier begravede.

Hovedgaarden Gammel-Viffertsholm blev oprettet 1570 af Arel Viffert — efter D. Atl. af 4 Bøndergaarde — og fik Navn efter hans Familie. I et Kjær, tilhørende to under Navnet Korrupgaarde betegnede Fæstegaarde til Gl. Vifferts-holm, har der i gammel Tid staaet en Borg, som fra Localiteterne at slutte har været ganske omgivet af Vand, og hvoraf Voldstedet med Rudera af Muur- og Tagsteen samt forkullet Træ endnu er fuldkommen kjendeligt. Efter Traditionen skal Borgen være nedskudt „i Fjendetid" (maaskee med de mange andre Herregaarde i denne Deel af Jylland i Grevens Feide), og der er Sandsynlighed for, at Viffertsholm er kommen istedetfor den ødelagte Borg. Efter Arel Vifferts Død 1580 arvede hans Datter Margrete Viffert Gaarden; hun blev gift først med Envold Seefeld, senere med Jørgen Urne, hvorved Viffertsholm kom til disse Familier, og fra dem til Ove Juel til Villestrup. Dennes Arvinger solgte 1687 Gaarden, som da var ansat for 67 Tdr. Hartkorn, med dens meget betydelige Skove samt 274 Tdr. Hartkorn Bøndergods til Laurids Kjerulf for 10,000 Rd., hvilket er et mærkeligt Beviis for, at Nutidens Eiendomspriser ere næsten 30 Gange høiere, end Eiendoms-priserne vare paa hiin Tid; thi — efter en foreliggende Beretning der fra Stedet — vilde disse Eiendomme, endog uden at taxere dem til de sidste Aaringers høie Priser, for Tiden have havt en Værdi af 450—500,000 Rd. Efter Kjerulf eiede hans Enke Viffertsholm; og efter hendes Død lode Arvingerne 1741 Gaard og Gods ved Auction bortsælge til Christen Sørensen for 23,000 Rd. Eiendommens Værdi var altsaa da allerede stegen til over det Dobbelte; og det skal endda have været Spotpris, hvortil Gaarden solgtes. Aarsagen dertil siges i nysanførte Beretning at have været følgende. Christen Sørensen var Herredsfoged i Rinds-Gislum Herreder; men uagtet denne sin Stilling klædte han sig som Bonde, ligesom han ogsaa talte Bondedialect. Da han nu tillige kom kjørende til Viffertsholm med en meget simpel Befordring, saa antog man ham ikke for andet end simpel Bonde og tænkte mindst, at han kunde kjøbe Gaarden. Han ændsedes endog saa lidt, at man nægtede ham at faae sine Heste indstaldede. Dette tog han sig imid-lertid ikke videre nær; men efter at have ombyttet sine Træsto med et Par gamle Støvler, som stode i hans Vogn, begav han sig op til Borggaarden, hvor Auc-tionen skulde holdes. Ved hans Indtrædelse i Auctionsværelset studsede alle Til-stedeværende, der bestode af Adelsmænd og andre Stormænd, og disse tilkastede den hovmodige Bonde, som de ansaae ham for, forbittrede Blikke, da han efter Opraabet gjorde Bud. Da Alle fandt det under deres Værdighed at byde med ham, opfordrede Auctionsrequirenterne Auctionarius til at give ham Tilslag, for, som de haabede, naar han ikke kunde stille Caution, at faae Leilighed til at bort-vise ham. Auctionarius lod Hammerslaget falde; Christen Sørensen blev strax adspurgt, om han havde Caution, og da han gav et benægtende Svar, blev han med Haanlatter bortviist, og man fordrede Eiendommen paany opraabt; men her-imod nedlagde han bestemt Protest, og idet han i sin Bondedialect yttrede: „A troer nok, Caution er unødvendig, naar a har Skillingen at betale med," raabte han ud

af Vinduet til en Mand, der var hjørende med ham: „Jens, kom ind med det bitte røde Skriin," hvorpaa Skrinet blev bragt ind, Kjøbesummen betalt, og Christen Sørensen skal leende have sagt: „Den, der leer sidst, leer bedst. Nu maa a vel nok bede om at faae mine Heste i Stalden." Biffertsholms nye Eier er mere bekjendt under Tilnavnet Testrup, som han senere antog efter sit Fødested. Han blev udnævnt til Cancelliraad, men skal stedse have vedblevet at klæde sig som Bonde; iøvrigt var han en meget klog, indsigtsfuld og kundskabsrig Mand, der endog betraadte Forfatterbanen, og af hvem to Skrifter ere temmelig bekjendte, nemlig: „Om Thingene, Thingstederne og Rettens Betjening," samt „Danmarks og Norges Krigsarmatur" (jfr. Nyerups Litteraturlex. S. 601). Hvorledes han har kunnet tilegne sig de Kundskaber, han besad, er ubegribeligt; thi han var bondefødt, og fra sin tidlige Ungdom foer han tilsøes, hvilket han vedblev næsten lige til han beskikkedes som Herredsfoged. Paa Søen og navnlig ved at drive Handel paa Holland skal han have erhvervet sig sin betydelige Formue. Sin Originalitet viste han ogsaa ved sit Frieri; thi der fortælles, at da han havde friet til en Frøken i Aalborg, som gav ham Kurven, mødte han ved at gaae bort hendes Pige paa Trappen, til hvem han da friede. Pigen betænkte sig ikke længe, og Maren Nielsdatter (saaledes hed hun) blev hans Kone, med hvem han levede et lykkeligt Ægteskab. Hans og hendes Navne staae indhuggede i en Steen over Indgangsdøren paa den gamle Borggaard, som af ham er opbygget 1750. Efter Cancelliraad Testrup fik hans Søn Land- og Søkrigscommissair Søren Testrup Gaarden og Godset, som igjen overgik til dennes Søn, efter hvem Kammerraad og forhenværende Amtsforvalter i Aalborg Hans Svanholm 1821 erholdt Gaarden og den største Deel af Godset, som nu eies af dennes Brødrebørn. Den nuværende eenetages, men ved 3 temmelig store Qvistе ret anseelige Stuebygning er opført 1845; den ligger c. 300 Alen Øst for de af Cancelliraad Testrup i Midten af forrige Aarhundrede opførte Borggaardsbygninger, hvoraf Halvdelen er nedbrudt, og som vare og endnu ere omgivne af temmelig brede Grave. En Aa, som løber igjennem Haven, danner Vandskjellet mellem Hellum og Hindsted Herreder.

I en af Gammel-Biffertsholms Skove, Tvedskovmark kaldet, har der i ældre Tider ligget 2 Gaarde. 1424 tilhørte de Biskop Lage i Viborg, men dengang laae de i Solbjerg By, hvorfra de senere blev udflyttede i Skoven. Hvad Tid disse Gaarde ere blevne nedlagte, vides ikke med Vished, men det er efter al Sandsynlighed skeet for henved 300 Aar siden. Paa flere Steder i Skoven kunne Agrene endnu tydeligt sees. I en anden af Gammel-Biffertsholms Skove, der kaldes Sønderskoven, skal der langt tilbage i Tiden have staaet en Borg eller Herregaard, hvor der nu er sluttet Skov med store Træer. Borgen har været omgivet af meget brede og dybe Grave, som nu ogsaa ere skovbevorede. Disse Grave kaldes endnu „Gaardsens Kjær," og Stedet, hvor Borgen har ligget, benævnes „Gaardsens Vold." Skjønt Gammel-Biffertsholms Skove endnu høre til de bedste i Jylland, maae de dog kun være ubetydelige i Sammenligning med, hvad de i tidligere Tider have været.

Ny-Biffertsholm. Gaarden er opført i Aarene 1834—36. Baaningshuset er een Etage af Grundmuur med Tegltag. Jorderne have forhen ligget under Gammel-Biffertsholm og ere en Parcel deraf.

Skibsted Sogn omgivet af Annexsognet Lyngby, Blenstrup, Kombrup, Sønder-Kongerslev og Bælum Sogne. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 3 M. s. s. o. for Aalborg og $3^1/_4$ M. n. n. o. for Mariager. Arealet, 2902 Tdr. Land, er midt i Sognet fladt og iøvrigt bakket af kalkblandet, muldleret og sandmuldet Beskaffenhed. Langs med Sognets Vestgrændse løber Skibsted-Aa, der udspringer i Heden i Nærheden af Tisted (Astrup S.), og i sit Løb fra Syd mod Nord efterhaanden kaldes Terndrup, Lyngby og Skibsted-Aa indtil den falder i Lindenborg-Aa. Htk. $207^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Skibsted med Kirke (uden Taarn, uanseelig), Præstegaard, Skole og Teglværk, og Svanfolk; Hovedgaarden Randrup, $37^3/_8$ Td. Htk. A. og E., c. 600 Tdr. Land (et Teglværk, et Kalkværk, en Vindmølle, c 100 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden

Svanholmsminde, 15⅛ Td. Htk. A. og E., 2 Tdr. Htk. Fæstegods, 160 Tdr. Land Ager, 42 Tdr. Land Eng, Kjær og Mose; Aagaard, Kjærgaard, Holmegaard, Dourgaard, Slotsgaard, Løigaard og Bjerregaard. Ialt i Sognet 26 G. og 39 H., hvoraf 9 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 458. - Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Bgkds. Amtets 48de Lægd. Med Annexsognet Lyngby een Commune. Kirken tilhører en Gaardfæster i Gudumlund. Præstekaldets Reguleringssum er 1050 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land af 7⅝ Td. Htk.

Hovedgaarden Randrup tilhørte i lang Tid i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Seefeld. Jacob Seefeld afhændede den ved Skjøde af 30te Aug. 1637 til Iver Krabbe til Albæk og Kongstedlund. Iver Høeg til Bjørnsholm, Kongstedlund og Randrup findes den 30te Septbr. 1675 at have solgt den til Peder Pedersen Brønsdorff, der tillige blev Eier af Kongstedlund. Hans Søn K. S. Brønsdorff, adlet 1723, død 1749. Major H. G. v. Deden gift med Sidstnævntes Datter. Grosserer Ryberg i Aalborg (Broder til den bekjendte Handlende, Conferentsraad Ryberg). Af Ryberg solgtes Gaard og Gods 1794 til Frantz Hvass. Hans Enke ægtede 1807 T. Thygesen til Dalsgaard, der 1838 solgte Randrup til sin Stedsøn, den nuværende Eier.

Lyngby Sogn, Annex til Skibsted Sogn, omgivet af dette S., Bælum, Solbjerg og Brøndum Sogne samt Hindsted Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 3 M. n. n. o. for Mariager og 3¼ M. s. s. o. for Aalborg. Arealet, 3507 Tdr. Land, er fladtliggende, af muldsandet Beskaffenhed. Et mindre Aaløb gjennemskjærer Sognet og danner for en Deel dets vestlige Grændse. Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. 174½ Td. A. og E. og 8½ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Lyngby med Kirke (uden Taarn, uanseelig) og Skole, Tvorup, Terndrup med Skole, Apothek, Kro og Vandmølle; Lyngbygaard, Lundsgaard med Teglværk, Skovhuse. Ialt i Sognet 31 G. og 45 H., hvoraf 12 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 501. Ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Bgkds. Amtets 49de Lægd. Kirken tilhører en Gaardfæster i Gudumlund.

Brøndum Sogn omgivet af Annexsognene Siem og Thorup, Frær, Blenstrup og Lyngby Sogne samt Hindsted Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 3 M. n. for Mariager og 3¼ M. s. s. o. for Aalborg. Arealet, 3156 Tdr. Land, hvoraf 111 Tdr. Land Fredskov (Eistrup Krat) sydligst i Sognet, er ujevnt, med enkelte høie Bakker (Loftshøi) og af sandmuldet Beskaffenhed. Af mindre Aaløb findes 2 Aaer sydlig i Sognet og en langs med Sognets Østgrændse. Htk. 147 Tdr. A. og E., 2⅛ Td. Skst. og 4¾ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Store-Brøndum med Kirke, Præstegaard og Skole, Mølholm og Eistrup; Nordre-Hedegaarde (3 G.), Gdne Loftshøigaard og Kjeldbjerggaard. Ialt i Sognet 35 G. og 46 H., hvoraf 16 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 470. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, have ikke faa Boelsmænd og Husmænd Erhverv ved Pottemageriet og Afsætning af dette Product til Aalborg og Hobro. Et Teglværk.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 44de Lægd. Med Annexsognene Siem og Thorup een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 826 Rd. Præstegaardens Areal er 90 Tdr. Land af maadelig Beskaffenhed af 5¼ Td. Htk., og c. 45 Tdr. Land høist maadelig Hede.

Brøndum kaldes Store-Brøndum i Modsætning til Lille-Brøndum i Bælum Sogn. I Kirken, som har Taarn, men ikke er hvælvet, er 1852 ophængt en Mindetavle over de af Sognet, som ere faldne i sidste Krig.

Siem (Sim) Sogn, Annex til Brøndum S., omgivet af dette, Annexsognet Thorup og Hindsted Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 2½ M. n. for Mariager og 3½ M. s. for Aalborg. Arealet, 1347 Tdr. Land, hvoraf 268 Tdr. Land Fredskov (Siem Skov), er ujevnt og af stærpsandet Beskaffenhed. Htk. 32⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Siem med Kirke (lille, uden Taarn og Hvælvinger) og en Hjælpeskole; Gd. Bredal. Ialt i Sognet 12 G. og 17 H., hvoraf 1 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 145. Agerdyrkning og Pottemageriet udgjør ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 56de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Thorup (Torup) Sogn, Annex til Brøndum og Siem Sogne, omgivet af disse Sogne, Frær Sogn og Hindsted Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, 2½ M. n. for Mariager og c. 3½ M. s. for Aalborg. Arealet, 3049 Tdr. Land, hvoraf 61 Tdr. Fredskov (endeel af Møldrup Skov, Nørskov), er ujevnt, med adspredt liggende Bakker og af stærpsandet Beskaffenhed. Sydvestlig i Sognet ligger Madum-Sø; hvorfra en Aa i den vestlige Deel af Sognet løber mod Nord gjennem Frær og Gjerding Sogne til Lindenborg-Aa. Htk. 94¼ Td. A. og E. og c. 1 Td. Skyl.

I Sognet: Thorup Kirke, beliggende syd for Byen Thorup (med Taarn og Hvælvinger); Byerne Thorup, Hellum med Skole, Asp; Gdne Tulsted, Thorup-Hedegaard, Frægelund; Rauf (5 H.). Ialt i Sognet 25 G. og 29 H., hvoraf 3 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 327. Erhvervet er ligesom i Hovedsognet og det andet Annexsogn Agerdyrkning og Pottemageri.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 52de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg. Endeel af Hellum By under Mylenberg Gods er beslagtig i et af Kammerherre Mylius stiftet Legat for Skole- og Fattigvæsen.

Tulsted har fordum været beboet af adelige Familier: Juel, Kruse, Kaas o. fl. Den blev 1766 kjøbt af Baron (senere Greve) Heinr. Carl Schimmelmann, og hører, ligesom ogsaa Thoruphedegaard i dette Sogn, under det 1781 erigerede Grevskab Lindenborg, men er nu bortarvefæstet. Paa Tulsted Mark er en Bakke, „Capelbakken," hvor der har været en Kirke og Kirkegaard.

Af Byen Hellum i dette Sogn har Herredet faaet sit Navn (i Valdemar II.'s Jordebog „Hellyumhæret").

Gjerding Sogn omgivet af Annexsognet Blenstrup, Frær og Skjørping Sogne samt Flesum Herred. Kirken, midt i Sognet, c. $2^1/_2$ M. s. for Aalborg, 4 M. n. n. o. for Hobro og 4 M. n. for Mariager. Arealet, 1194 Tdr. Land, er ujevnt, af sandet og muldsandet Beskaffenhed. Lindenborg-Aa danner Sognets nordlige Grændse mod Flesum Herred. Htk. $54^3/_4$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Gjerding med Kirke, Præstegaard og Skole; Riisgaarde (2 G.). Ialt i Sognet 12 G. og 11 H., hvoraf 4 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 166. Agerdyrkning er Indbyggernes eneste Erhverv.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 45de Lægd. Med Annexet Blenstrup een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 817 Rd. Præstegaardens Areal er c. 70 Tdr. Land Ager, 15 Tdr. Land Eng, foruden en Deel Hede, af Htk. c. 6 Tdr.

Gjerding Kirke er usædvanlig lille og passer forsaavidt godt til den lille Menighed; den er uden Taarn, men ret byggelig indvendig og nylig forsynet med Vaabenhuus. I den katholske Tid skal den efter D. Atl. være kaldet St. Jørgens Kirke.

Blenstrup Sogn, Annex til Gjerding S., omgivet af dette S., Frær, Brønbum, Lyngby, Skibsted og Kombrup Sogne samt Flesum Herred. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. s. s. o. for Aalborg, 4 M. n. n. o. for Hobro og 4 M. n. for Mariager. Arealet, 4141 Tdr. Land, er ujevnt, og Jordsmonnet, med Undtagelse af Blenstrup og Askildrup Byers Jorder, der indeholde en stor Deel Leer, af sandmuldet Beskaffenhed. Lindenborg-Aa danner Sognets nordlige Grændse mod Flesum Herred. Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passerer Sognets østlige Deel fra Nord til Sydøst. Htk. $283^7/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Blenstrup med Kirke og Skole, Dollerup, Horsens, Askildbrup; Hovedgaarden Lindenborg, $28^3/_4$ Td. A. og E., under Grevskabet Lindenborg; Gdne Ernstpriis, 17 Tdr. Htk., Henriksdal, 20 Tdr. Htk. (begge under Grevskabet Lindenborg), Horsens-Hedegaarde (3 G. og 1 H.), Lindenborg Kro. Ialt i Sognet 43 G. og 27 H., hvoraf 10 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 552. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Blenstrup Kirke er, i Modsætning til Hovedsognets Kirke, rummelig, dertil ret smuk, hvælvet, forsynet med Orgel, Taarn og Blytag, bygget af Kampesteen. En adelig Begravelse for Eierne af Næs eller Lindenborg har været tilbygget; den omtales allerede i D. Atl. som brøstfældig og uden Capital til at vedligeholdes af, og er nu nedrevet. Et Steen-Epitaphium, forestillende Corfitz Viffert til Næs († 1592) og hans Hustru Anna Gyldenstjerne, har tidligere havt Plads i fornævnte Begravelsescapel, men er nu indmuret i Vaabenhusets østre Væg. Et i Taarnhvælvingen hængende Maleri fremstiller den danske Rigsmarsk Jørgen Urne († 1642) og hans Frue Margrete Marsvin med deres talrige Børneflok. Ogsaa den af sit

Bibliothek bekjendte Jørgen Seefeld hører efter D. Atl. blandt de mærkelige Mænd, der ere begravede i Blenstrup Kirke.

Hovedgaarden Lindenborg, Hovedsædet i Grevskabet Lindenborg, havde forhen Navnene Næsholm, Næs og Daasholm efter hverandre. De nuværende Hovedbygninger udgjøre 3 Huse, af hvilke den mellemste østlige Flsi, en eenetages grundmuret Bygning med takkede Gavle, er den ældste, opført i det 15de Aarhundrede, da Gaarden hørte under Viborg-Bispestol; den nordre Flsi, en smuk lille Bygning fra dette Aarhundrede, er nu Forvalterbolig; men den egentlige Hovedbygning er den søndre Flsi, bestaaende af et toetages grundmuret Huus med hvælvede Kjeldere og 3 Taarne, to paa den udvendige og eet paa den indvendige Side, bygget 1583 af Corfitz Viffert. Næsholm tilhørte i sidste Halvdeel af det 14de Aarhundrede den for længe siden uddøde adelige Familie Kirt: Niels Kirt og hans Søn Jakob eller Jep Kirt, hvilken Sidste efter den Tids Skik Aaret 1404 skjenkede sin Hovedgaard Næs, som den da kaldtes, med tilliggende Gods til Viborg Bispestol for Sjælemesser for sig og sin Familie; dog har han rimeligviis forbeholdt sig Gaardens Besiddelse for sin Livstid, thi 1408 og 1411 skrev han sig endnu til Næs. Det var i det Tidsrum, da Næs tilhørte de viborgske Biskopper, at den tilligemed de fleste andre Herregaarde i denne Deel af Jylland blev brændt i Grevens Feide af Skipper Clement og hans Anhang 1534. Da den to Aar efter ved Reformationens Indførelse tilfaldt Kronen, blev den først bortforlehnet og senere pantsat til Iver Friis, en Broder til den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis, og derpaa til Holger Tønnesen Viffert, til hvem den 1561 ved et Magestifte overlodes af Kong Frederik II. for endeel Strøgods i Sjælland og Skaane, og da denne Adelsmand allerede døde 1564, arvede hans Broder Corfitz Viffert baade Næs og Broderens Forlovede Anna Gyldenstjerne. Det var denne Eier, der først gjorde Næs til en anseelig Hovedgaard, idet han ved Kjøb og Magestifter samlede betydeligt Gods i dens Omegn, ligesom det ogsaa var ham, der, som ovenfor bemærket, opførte den endnu staaende smukke Hovedbygning. Efter Corfitz Viffert († 1592) og Anna Gyldenstjerne († 1595) arvede Datteren Christentse Viffert Næs; hun var først gift med Henrik Bille til Mogenstrup, derpaa med den bekjendte Rigsraad, Ridder og Statholder i Kjøbenhavn Breide Rantzau til Rantzausholm (i Fyen), en Søn af den lærde holsteenske Adelsmand Henrik Rantzau og Sønnesøn af den berømte Feltherre Johan Rantzau; deres eneste Søn var Frants Rantzau, den næste Eier af Næs, som blev forlovet med Christian IV.'s ældste Datter af hans Ægtestab med Kirstine Munk, Anna Catharine, og ophøiet til Rigshofmester, men i en ung Alder kom af Dage ved i Mørket at falde i Rosenborg-Slotsgrav 1632. De følgende Ejere af Næs ere ikke mindre mærkelige; efter Rigshofmesterens Død blev nemlig Gaarden solgt til Rigsmarsken Jørgen Urne til Aisleø, som i sin Ungdom havde indlagt sig krigerst Berømmelse i Udlandet og senere blev jevnlig brugt af Christian IV. i Gesandtskaber og andre vigtige Forhandlinger; og da han var død paa Næs 1642, kom den ligeledes ved Salg til den af sit udmærkede Bibliothek bekjendte Rigsraad Jørgen Christoffersen Seefeld til Refsnæs, Landsdommer i Sjælland og Befalingsmand paa Ringstedkloster (jfr. I. S. 373). Jørgen Seefelds Formue blev ligesaa medtaget i den ulykkelige Krig med den svenske Konge Carl Gustav som hans Bibliothek, og efter hans Død — han døde ugift i Kjøbenhavn 28de Febr. 1662 — solgte hans Creditorer Næs til Claus Olufsen Daa til Borreby, som gav Gaarden det nye Navn Daasholm efter sig, og som er bleven mest bekjendt af sit ulykkelige Ægtestab med Sophie Amalie Lindenov, Christian IV.'s Datterdatter. Det endte med, at denne fornemme Dame, der er ligesaa berygtet for sit usædelige Levnet som for sin umættelige Havesyge, lod sin Mand rydde af Veien, vel ligemeget for at komme i Besiddelse af hans store Formue og af ubunden Frihed. Efter Traditionen, der har vedligeholdt sig paa Egnen, skete Mordet ved „røde Led" (Indkjørselen til Lindenborg Hovmark paa Veien fra Blenstrup), og det skete da Claus Daa med sin Frue kjørte fra Kirke; Gjerningsmanden opdagedes aldrig, men Fruen tilstod i sin Dødsstund sin Deelagtighed i Mordet. Efterat hun paa denne Maade var kommen i Besiddelse af Daasholm, forsøgede hun Godset betydeligt ved Kjøb, og fik det 31te Januar 1681 af Kong Christian V. ophøiet til et Baroni under Navnet Lindenborg, imod det Løfte at indsætte Kongens ældste ægte Søn Grev Christian Gyldenløve til Arving af Baroniet, hvorpaa Kongen viste hende store Begunstigelser i hendes Bestræbelser for at udvide samme. Friherrinden døde 1688 under frygtelige Lidelser og Samvittighedsnag i Aalborg, hvorhen hun var bleven bragt for at faae

Lægehjælp*); og Baroniet tilfaldt derpaa ifølge Erectionen Grev Christian Gyldenløve til Samsø, Feltmarschallieutenant og Ridder af Elefanten, og hans Familie, indtil hans Sønnesøn, Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø, 1753 ifølge kongelig Bevilling solgte Baroniet til Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, hvem Kong Frederik V. skjenkede Kronens Andeel i Vildmosen, men som allerede 1764 igjen solgte Lindenborg til Baron Heinr. Carl v. Schimmelmann. Dette mærkværdige Handelsgeni, hvis Fader var Smaahandler i Demmin i Pommern, og som begyndte sin glimrende Carriere som Kræmmerdreng i Stettin, havde lagt Grunden til sin umaadelige Formue ved Handelsspeculationer med Preusserne under den østerrigske Successionskrig og Syvaarskrigen; derpaa bosatte han sig i Hamborg, hvor han drev en anseelig Handel, kjøbte i Holsteen Godserne Ahrensborg og Wandsbeck, blev 1764 forlehnet med Baroniet Lindenborg, som han havde kjøbt f. A., og som han 18de Juni 1781 fik opbiet til et Grevskab, kjøbte Geværfabrikken Hammermøllen af Regjeringen, blev kongelig dansk Skatmester, Geheimeraad og Elefantridder; men hans Finantsoperationer vare, som bekjendt, ikke til Landets Bedste. Han døde 16de Febr. 1782, og hans ældste Søn, til hvem Grevskabet gik i Arv, var den 1851 afdøde, ved sin noble Character og Begeistring for alt Ædelt og Godt bekjendte Geheime-Statsminister og tidligere Finantsminister (under den sørgelige Statsbankerot 1813) Grev Ernst Henrik Schimmelmann; han kjøbte 1798 Gudumlund og indlemmede det ifølge kongelig Bevilling 1800 i Grevskabet. Efter hans barnløse Død tilfaldt dette hans Brodersøn Grev Carl Schimmelmann til Wandsbeck og Ahrensborg, hvis Søn er den nuværende Lehnsbesidder. Greven boer paa Ahrensborg og besøger kun af og til Lindenborg, der ikke er indrettet til herskabelig Beboelse og heller ikke har været beboet af noget Herskab siden Friherrindens Død 1688.

Grevskabet indbefatter (see Stat. Tabelv. Ny Række 6te Bind S. 102) Hovedgaardene Lindenborg, med underliggende Avlsgaarde Henriksdal og Ernstpriis, Tustrup og Gudumlund, samt Gaardene Vildmosegaard, Louisendal og Tiendegaard. Disses Htk. udgjør efter Statshaandbogen for 1857 187 Tdr. Frembeles til Grevskabet Bøndergods 1492 Tdr., matr. Tiende-Htk. 329 Tdr.; i Fideicommiscapitaler 3000 Rd. og i Bankactier 16,100 Rd.

Skjerping Sogn omgivet af Annexet Frær og Gjerding Sogn samt Hindsted, Hornum og Flesum Herreder. Lindenborg-Aa og den af samme gjennemstrømmende Gravlev-Sø danner Nord- og Vestgrændsen. Kirken, nordlig i Sognet, $2^3/_4$ M. s. for Aalborg og $3^1/_4$ M. n. n. v. for Mariager. Arealet, 7094 Tdr. Land, hvoraf 1600 Tdr. Fredskov (Vedsted Skov, Bjerge Skov, Brænde Skov, Teglgaard Skov, Skindbjerglund og noget af Rold Skov), er bakket, af sand- og muldsandet Beskaffenhed med Grund i Underlag; flere store Hedestrækninger. I Sognet er enkelte mindre Aaer og Indsøer (Store Øx-Sø, Bro-Sø). Htk. $138^1/_8$ Td. A. og E., $14^1/_2$ Td. Skst. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Skjørping med Kirke, Præstegaard og Skole, Rebbild med Skole, og Skindbjerg; Avlsgaarden Teglgaard, 13 Tdr. Htk., 256 Tdr. Land muldsandede Jorder, 115 Tdr. Land Eng og Mose, 52 Tdr. Land Skov og 215 Tdr. Land Hede; Skovftederne (3 G. og 20 H.); Gdne Hellumtved og Slettinge; Moskovhuse med Skovriderbolig for den Kongl. Skovrider for Bude-

*) Sagnet om Friherrinden paa Lindenborg, hendes Forbrydelser og skrækkelige Død — hun skal have lidt saa meget, at hun ikke kunde føres til Aalborg paa anden Maade end i et Lagen, der var spændt mellem 4 Heste, men selv denne Bevægelse var hende saa smertefuld, at hun uafladelig maatte skrige, hvorfor en dertil dertil dygtig Musik sulgte med, forat Hestene ikke skulde blive stæ — er endnu den Dag idag meget bekjendt i Aalborg-Egnen, og der fortælles, at hver Julenat gaaer det samme stønende Tog fra Huset, hvor hun døde, gjennem Luften over Aalborgs Østerport ud til Lindenborg; ogsaa her siges hun at vanke gjennem Salene med udslagne Haar og klapprende Tøfler, og skal saaledes gaae der, saalænge Verden staaer. Jfr. T. A. Beckers Beskrivelse af Lindenborg i hans „Danske Herregaarde."

rupholm Skovriderdistrict (3000 Tdr. Land), Sverrighuus (1 G. og 1 H.), Skindbjerglund (2 G.). Ialt i Sognet 39 G. og 56 H., hvoraf 14 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 587. Foruden Agerdyrkning haves bethydeligt Erhverv ved Skovarbeide og Salg af Gavntømmer.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Vgkds. Amtets 50de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Buderupholm og Teglgaard. Fru Bjørns Legat, aarlig 30 Rd. 9 Sk., uddeles lige mellem gamle værdige Trængende og flittige Skolebørn af Buderupholms Gods. Præstekaldets Reguleringssum er 962 Rd. Præstegaardens Areal er 75 Tdr. Land Ager, 25 Tdr. Eng og 80 Tdr. Hede, hvoraf omtrent 30 Tdr. Hede opdyrket og bebygget med 3 Huse; Htk. $6^1/_8$ Td. A. og E.

Skjørping Kirke er en Korskirke med Taarn og firkantet teglhængt Spiir. Paa Kirkegaarden findes en hellig Kilde, som besøges St. Hans Nat. Efter D. Atl. skal der fordum i denne Kirke have været et Hellig-Kors's Alter, hvortil Familien Limbek har givet Jordegods, ligesom ogsaa Dronning Margrete for en ugentlig Fredags-Prædikens Afholdelse i Skjørping Kirke skal have givet en Gaard, som med kongelig Tilladelse 1705 er bleven bortsolgt.

Teglgaard, som i de sidste 100 Aar har hørt som Avlsgaard under den $^1/_8$ Mil vestligere beliggende Hovedgaard Buderupholm i Buderup Sogn, Hornum Herred, var i Slutningen af det 14de Aarhundrede Teglgaard til det kongelige Slot Egholm, som Valdemar Atterdag 1373 kjøbte af Iver Lykke, og Dronning Margrete 1391 skjenkede til Frue-Kloster eller Nonneklostret i Aalborg for daglige Sjælemesser for hende selv og hendes Forældre. Herom haves Priorindens og Conventets Brev, hvorved de gjøre vitterligt, at Dronningen har skjenket dem denne Gaard med dens Tilliggende; dens Bygning skal nedbrydes og anvendes til Klostrets Istandsættelse, imod at Priorinden forpligter sig til at lade holde de omtalte Messer (jfr. Daugaards Klosterhist. S. 379). Ruiner af dette Slot, som Hvitfeldt og efter ham Flere urigtigt lade ligge i Vendsyssel, findes endnu inden Teglgaardens Enemærker i Kanten af Engene. Efter Reformationen vides kun meget Lidet om denne Gaard; nogle af dens Eiere i det 17de og 18de Aarhundrede nævnes i D. Atl. I Nærheden af det Sted, hvor Slottet har staaet, er en Høi, som endnu kaldes Margretehøi eller Fruerhøi, og nogle Bakker, bekjendt under Navnet „Fruerlunds Bakker."

Frær (Fræer) Sogn, Annex til Skjørping S., omgivet af dette, Gjerding, Blenstrup, Brøndum og Thorup Sogne samt Hindsted Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $3^1/_4$ M. s. for Aalborg og $3^1/_4$ M. n. for Mariager. Arealet, 4405 Tdr. Land, hvoraf 600 Tdr. Land Fredskov (noget af Jægersborg Skov), er ujevnt og bakket, af sandet, muldsandet og muldleret Beskaffenhed; paa flere Steder Hedestrækninger. En Aa østlig i Sognet løber fra Thorup Sogn mod Nord, hvor den igjennem Blenstrup Sogn falder ud i Lindenborg-Aa. Htk. $127^3/_8$ Td. A. og E. og $8^1/_2$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Frær med Kirke (med Taarn og Hvælvinger) og Skole, og Seilstrup; Hovedgaarden Tustrup, Arveforpagtergaard under Grevskabet Lindenborg, med Vind- og Vandmølle samt et stort Dampbrændevinsbrænderi, $18^3/_8$ Td. Htk., 320 Tdr. Land Ager, 26 Tdr. Eng, 3 Tdr. Mose, 16 Tdr. udyrket Jord, hvoraf 8 Tdr. er beplantet med Fyr. Ialt i Sognet 32 G. og 30 H., hvoraf 10 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 416. Indvaanernes Erhverv er ligesom i Hovedsognet Agerdyrkning, Skov- og Træarbeide.

Sognet hører under Grevskabet Lindenborg Birks Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict (Gudumlund); 3die Bgkds. Amtets 53de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Lindenborg.

Tustrup, blandt hvis tidligere Eiere den mærkeligste er den af sit Slægt-Bibliothek bekjendte Rigsraad Jørgen Seefeld til Næs (nu Lindenborg, see dette), blev 1775 kjøbt af Baron (senere Greve) Heinr. Carl Schimmelmann og af ham indlemmet i Grevskabet Lindenborg, hvortil Gaard og Gods endnu hører, men bortarvefæstet.

Selstrup By har i gamle Tider havt sin egen Kirke, og i Documenter fra Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede nævnes „Selstorp Sogn." Blandt de Kirker, som Kong Christian III. i sine „Klemmebreve" i 1555 befalede at stulle „lægges øde", var ogsaa Selstrup Kirke.

Hindsted Herred

omgives af Fleskum, Hellum, Hornum, Aars og Gislum Herreder, Viborg Amt, Randers Amt, fra hvilket det paa en Strækning af 4 Mile skilles ved Mariager-Fjord, og Kattegattet. Jordbeskaffenheden er i dette Herred, der har bethydelige Hedestrækninger, kun med enkelte Undtagelser, navnlig mod Øst, skarpsandet; Sand og Gruus, ja endog Ahl danne det sædvanlige Underlag. I Herredets østlige Deel, ligesom ogsaa i dets nordvestlige Hjørne, findes bethydelige Skovstrækninger. Arealet er $8^1/_2$ □ M. Htk. 2679 Tdr. A. og E., $24^1/_2$ Td. Skst. og $64^3/_4$ Td. Mst. Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling 9216. I geistlig Henseende danne Hindsted og Hellum Herreder eet Provsti under Viborg Stift.

Als Sogn omgivet af Visborg og Skelund Sogne, Hellum og Fleskum Herreder samt Kattegattet og Mariager-Fjord. Kirken, midt paa Sognets østlige Side ved Kattegattet, $3^1/_4$ M. n. o. for Mariager. Arealet, 12,148 Tdr. Land, hvoraf 253 Tdr. Fredskov (Als Skov*), er fladtliggende. Jordsmonnet er, med Undtagelse af Als Byes Jorder samt Jorderne sydligere i Sognet til Byerne Buddum, Helberskov og Odde, der ere muldsandede med stærk Muld og hvad Als Byes Jorder angaaer leerblandede, for det Meste af sandet Beskaffenhed med Sand og Gruus i Underlag og indeholder for enkeel Flyvesand. Sydlig i Sognet

*) Omtrent midt i Vildmosen ligger Toft Skov, der er et yndet Tilholdssted for det Kronvildt, der endnu streifer om mellem Skovene paa Kanten af Mosen.

er en mindre Indsø, Store Flaske-Sø. Htk. 430⅜ Td. A. og E. og 5¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Als med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Odde, Helberskov med Skole, Buddum (Nørre-, Sønder- og Øster-), Hurup med Skole og Kro, Fruerlund og Tofte; Gdne. Kragelund, Sjelbenglad, Sophienlund, Bibæk og Brohuset; Haslevgaarde, Haslevgaards Vand- og Vindmølle, Sellegaarde, Hedegaarde, Als Hede, Strandhusene og Strandmøllen, en Vindmølle ved Byen Als. Ialt i Sognet 125 G. og 127 H., hvoraf 22 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1650. Agerdyrkning og Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv. Ved Hurup er et Udskibningssted, hvorfor ogsaa en Toldassistent er stationeret sammesteds. Flere af Bønderne i Als Sogn have talrige Kirsebærtræer i deres Haver, hvoraf de drage en ikke ubetydelig Indtægt.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 67de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Visborggaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1336 Rd. Præstegaardens Areal er 40 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Græsning, 20 Tdr. Land Eng og en opdyrket Udmarkslod paa c. 17 Tdr. Land; Htk. 6⅛ Td. Sognet har to Sognefogder.

Als kaldes i gamle Documenter „Alnæs". Kirken er smuk, bygget af Muursteen, med Hvælvinger og Taarn, som er tækket med Bly, og hvis Tag vender med Gavlene i Nord og Syd. I Choret findes et Epitaphium over 3 Præster, som forestiller Christi Korsfæstelse mellem de to Røvere.

I dette Sogn var i ældre Tider, ligesom paa flere andre Steder i Jylland ved Strandkanten, Saltkogerier; blandt Andre skal Biskoppen af Viborg i Slutningen af det 15de Aarhundrede her have havt en Saltkjedel. En stor Gaard, Harslevgaard, som fordum har ligget i Als Sogn tæt ved Stranden, var allerede, da D. Atl. udkom, nedlagt og ombannet til to Bøndergaarde (Haslevgaarde, see Mansas Kort), ligesom ogsaa de hosliggende Møller have bevaret Navnet.

Skelund Sogn omgivet af Annexet Visborg, Als Sogn og Hellum Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 2½ M. n. o. for Mariager. Arealet, 4684 Tdr. Land, er fladtliggende, af muldsandet Beskaffenhed, tildeels med nogen Leerblanding, og udmærket Eng og Mose. Langs med Størstedelen af Sognets sydlige Grændse løber en mindre Aa. Htk. 261½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Skelund med Kirke (lille Taarn, Hvælvinger), Præstegaard, Skole og Kro, Vedbum med Skole; Gd. Haanvad. Ialt i Sognet 80 G. og 102 H., hvoraf 36 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 982. Foruden Agerdyrkning gives i Sognet intet andet Erhverv end Skovarbeide og Forarbeidning af Træsager.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Aalborg Amts søndenfjordske Landlægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 65de Lægd. Med Annexet Visborg een Commune. Kirken tilhører Eieren af Visborggaard. Communens Fattigvæsen eier: Arenstorfs, Fru Arenstorfs, Rosenkrones, Millings, Lars Smiths og Johannes Svanes Legater, til et samlet Beløb af 1087 Rd. 29 Sk. Præstekaldets Reguleringssum er 1318 Rd. Præstegaardens Areal er c. 50 Tdr. Land af 4½ Td. Htk.

Visborg Sogn, Annex til Skelund S., omgivet af dette, Als, Astrup, Rostrup og Vive Sogne samt Hellum Herred og Mariager-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. n. o. for Mariager. Af Arealet, 7775 Tdr. Land, er en betydelig Deel Skov (Tron Skov, Lauenkjær og Lunden), hvoraf 184 Tdr. Land Fredskov. Jordsmonnet er noget ujevnt, og, med Undtagelse af Visborg Byes Jorder, der ere muldsandede, og Visborggaards Jorder, hvoraf endeel er leermuldet, af sandet Beskaffenhed, med Gruus og Sand i Underlag. Landeveien fra Aalborg til Hadsund passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. 275¼ Td. A. og E. og 8⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Visborg med Kirke, Skole, Kro og Vandmølle, Glerup med Skole; Hovedgaarden Visborggaard, 71⅜ Td. Htk., c. 450 Tdr. Land Ager, hvoraf ⅔ ere leermuldede Jorder og Resten af sandet og moseagtig Beskaffenhed, c. 300 Tdr. Land Eng, c. 1000 Tdr. Land Skov, hvoriblandt endeel Ellekjær, 274 Tdr. Htk. Fæstegods og c. 80 Tdr. Land Hovedgaardsjord af 3⅝ Td. Htk., der tildeels ere bortfæstede; Hovedgaarden Havnø med en Vindmølle, beliggende tæt ved Mariagerfjord, 54 Tdr. Htk., c. 350 Tdr. Land Ager, 760 Tdr. Land Eng og 650 Tdr. Land Skov; Gd. Uhrenholt, Korrup Vind- og Vandmølle, Gdne Lysholt, Glerupvad, Transbergholt, Sindholt, Holtet, Møllegaarde, Glargaarde og Søndergaarde. Ialt i Sognet 54 G. og 88 H., hvoraf 22 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 895. Ligesom i Hovedsognet udgjør Agerdyrkning, Skovarbeide og Forarbeidning af Træsager Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 64de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Visborggaard.

Visborg Kirke har Taarn og Hvælvinger. Under Gulvet er en Begravelse, indeholdende Lig af den seefeldske Familie, som fordum har eiet Visborggaard. Blandt disse Jakob Seefeld, † 1599, med hans tvende Hustruer Sophie Rosenkrands, † 1571, og Sophie Bilde, † 1608.

Visborggaard er en af de ældre og anseeligere Herregaarde i Jylland. Den nævnes siden Midten af det 14de Aarhundrede og tilhørte i mere end 300 Aar Familierne Munk og Seefeld, til hvilken sidste den kom fra den første i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ved Giftermaal. 1534 blev Visborggaard afbrændt af Skipper Clement og hans Bønderstarer. Gaardens mærkeligste Eier, Rigsraad Jakob Seefeld, opførte 1575 en prægtig grundmuret Hovedbygning med Taarne og Spiir, belagte med Kobber; Spirene ere nu forsvundne, og Gaarden fik ved en Ombygning c. 1756 et modernere, men tillige langt simplere Præg. Jakob Seefeld fik ogsaa Birket af Kong Frederik II.; Birkethinget holdtes paa Gaarden. Efter Cantsleren Niels Kaas's Død var Jakob Seefeld i Aarene 1595 og 1596 en af de 4 Regjeringsraader i Christian IV.'s Mindreaarighed, blev senere Dronning Anna Catharines Hofmester og bar som saadan ved hendes Kroning 1598 Kronen for hende; han døde det næste Aar paa Gaarden kort efter at have holdt sine to Døtres Bryllup i Kjøbenhavn, ved hvilket Kongen og Dronningen vare tilstede. I 100 Aar (1730—1830) tilhørte Visborggaard igjennem 3 Slægtled Familien Arenstorf, nemlig Etatsraad Frederik v. Arenstorf, Capitain Andreas v. Arenstorf, som foretog den ovennævnte Ombygning af Gaarden, og Kammerherre Frederik v. Arenstorf, som i den usædvanlig lange Tid fra 1764 til sin Død 1829 beboede Visborggaard. Hans Arvinger solgte 1830 Gaarden til Justitsraad Jakob Kjellerup, Kjøbmand i Aalborg, hvis Sønnesøn nu eier den. Gaarden er endnu omgivet af Grave.

Hovedgaarden Havnø ligger paa en Odde ved en Vig af Mariager-Fjord,

og har en bequem Ladeplads og en smuk Udsigt over Fjorden. Den har ofte ved Salg skiftet Eiere: i Slutningen af det 16de Aarhundrede tilhørte den Familien Lykke, derpaa i nogen Tid Familien Seefeld og i forrige Aarhundrede Arenstorferne, som ogsaa eiede Visborggaard. Gaardens nuværende Bygninger, navnlig Hovedbygningen og de fleste af Udbygningerne, ere opførte af Grundmuur af den nuværende Eier 1846. Ved Havns findes den største Kjøkkenmødding fra Oldtiden.

Vive Sogn omgivet af Annexet Ove Sogn, Rostrup og Visborg Sogne samt Mariager-Fjord. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 1 M. n. n. o. for Mariager. Arealet, 4966 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er noget bakket, af sandmuldet og sandet Beskaffenhed, med Sand og Gruus i Underlag. Htk. 128¼ Td. A. og E. og 3¾ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vive med Kirke (simpel og uden Hvælvinger, med Taarn), Præstegaard, Marienborg kaldet, Skole, Kro og Vandmølle, Østergaard, Stevn, Rødehuus og Grevelund; Hovedgaarden Dalsgaard med Vindmølle og Teglværk, 18⅝ Td. Htk., 330 Tdr. Land Ager, 90 Tdr. Land Eng, 57 Tdr. Land Skov og 3 Tdr. Land Mose; Vivebrogaard, Hadsund Færgegaard, hvorved er beliggende flere Kjøbmandsgaarde og Pakhuse, og hvorfra er Færgefart til Hadsund Kro paa den sydlige Side af Fjorden; Gdne Tygeslund, Stevnhoved og Nybro. Ialt i Sognet 42 G. og 64 H., hvoraf 12 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 615. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fra Hadsund, der er at betragte som en Art Handelsplads ifølge Bevilling af 1ste Decbr. 1854, drives bethydelig Skibsfart og en ikke ubethydelig Kjøbmandshandel findes sammesteds. Udskibningen af Korn har i de senere Aar været 20—40,000 Tdr. aarlig. Tømmerhandelen er ogsaa bethydelig. Fiskeriet i Mariager-Fjord er af mindre Bethydenhed. Et Teglværk paa Dalsgaards Hede.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 66de Lægd. Med Annexsognene Ove og Dalsgaard een Commune. Kirken tilhører Eieren af Vivebrogaard. Sognets Fattige har Thestrups Legat, hvoraf Renten, 12 Rd. aarlig, udbetales af Viborg Stiftsøvrighed. Præstelaldets Reguleringssum er 1364 Rd. Tienden udgjør in natura 85 Tdr. 4½ Skp. Rug, 92 Tdr. 7¼ Skp. Byg, 123 Tdr. 7¾ Skp. Havre og efter Capitelstaxten 38 Tdr. 3¼ Skp. Rug, 38 Tdr. 6¾ Skp. Byg, 51 Tdr. Havre eller ialt 434 Tdr. 2¾ Skp. Byg. Ved Hadsunds Færgested er ifølge Bevilling af 1ste Decbr. 1854 oprettet en Filial-Handelsplads for Mariager og Hobro, hvorved Offer og Accidentser er i bethydelig Tilvext. Præstegaardens Areal er 30 Tdr. Land Ager, c. 50 Tdr. Land Hede og en god Tørvemose; Htk. 2⅞ Td. Ved Præstegaarden en stor og smuk Plantage, anlagt af den forrige Præst, Pastor Hoff.

De store Skove, som i ældre Tider have været i Pastoratet Vive, Ove og Dalsgaard, der strækker sig langs med Mariager-Fjords nordre Bred, ere nu tildeels udryddede. Kun en lille Rest af Bøgeskov er tilbage i Vive Sogn ved Vivebrogaard (ligesom en anden i Ove Sogn ved Ovegaard), og c. 60 Tdr. Land ordentlig Bøgeskov hører til Gaarden Tygeslund, der er en Parcel af Dalsgaard. Eieren agter ved Plantning at udvide Skovarealet indtil 100 Tdr. Land. „Der findes — efter den foreliggende Beretning der fra Stedet, som ligger til

Grund for nærværende Skildring — ikke smukkere Punkter ved Fredensborg eller Frederiksværk end i dette Pastorat ved Mariager-Fjord, navnlig Strækningen fra Tygeslund (hvis smukke nye Hovedbygning har en skjøn Beliggenhed paa en Skrænt mod Fjorden i Udkanten af en Skov) til Færgestedet Hadsund og et Parti ved Vivebrogaard, hvor man passerer langs med Fjorden med smuk Udsigt over den til den modsatte Fjordbred og med steile Bakker, hvis Skraaning er bevoxet med høie ranke Bøgetræer tæt op til Veien. Men naar man fjerner sig lidt fra Fjorden, er Egnen nøgen og bar, og nordligst gjennem alle tre Sogne strække sig store Lyngheder. Bøndernes Boliger ere endnu af yderst maadeligt Udseende med daarligt Bindingsværk og klinede Vægge; men der begynder dog at vise sig hist og her ret smukke grundmurede Bøndergaarde, da brændte Steen nu kunne faaes i Nærheden fra de flere i de senere Aar anlagte Teglværker."

Dalsgaard er en gammel Herregaard, beliggende tæt ved Mariager-Fjord. Den nævnes allerede i Midten af det 14de Aarhundrede og tilhørte derpaa i et Par hundrede Aar den seefeldske Familie, som tillige eiede Visborggaard og i nogen Tid Havns, Randrup, Refsnes, Biffertsholm og Næs. Familien udgik her i Egnen fra Dalsgaard. I gamle Documenter nævnes Thamitz Mogensen, hans Søn Jens Thomesen, hans Søn Tyge Jensen Seefeld (1484), hans Søn Jens Tygesen, som ægtede Inger Bjørn, der bragte ham Visborggaard. Ogsaa Dalsgaard var en af de Herregaarde, som bleve brændte af Skipper Clements Tilhængere 1534. Fra Familien Seefeld kom denne Gaard ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarhundrede ved Giftermaal til Familierne Gedde og Høg, som eiede den til 1759, hvorefter den har havt forskjellige Eiere. Af den gamle Hovedbygning er Midtfløien nedbrudt, Sidefløiene, to gamle Bindingsværkshuse, staae endnu.

Ove Sogn, Annex til Vive S., omgivet af dette og det andet Annexsogn Valsgaard, Rostrup S. og Mariager-Fjord. Kirken, nordøstlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. for Mariager. Arealet, 4966 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, der ikke er Fredskov, er i den nordlige, østlige og sydlige Deel noget bakket, men iøvrigt fladtliggende og af sandet Beskaffenhed. Sydlig i Sognet er en Indsø (Kjelstrup-Sø). Htk. 224 Tdr. A. og E. og $9^3/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ove med Kirke (simpel og uden Hvælvinger, med Taarn), Skole og Kro, Stubberup med Vandmølle, Kjelstrup med Skole, Hovtved og Barsbøl; Hovedgaarden Ovegaard med Vandmølle og Teglværk, $24^1/_2$ Td. Htk. A. og E., $7^3/_8$ Td. Htk. Mst., 489 Tdr. Land Ager, 25 Tdr. Land Plantage og Skov, 70 Tdr. Land Eng og 45 Tdr. Land Lyngjord; Gdne Løvdal, Carlseie, Laanhuus med Teglværk, Nagentoftgaard med Teglværk, Over-Karls og Neder-Karls Vandmølle. Ialt i Sognet 61 G. og 61 H., hvoraf 19 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 753. Hovederhvervet er Agerdyrkning. Fiskeriet i Mariager-Fjord og Ørtefangsten ved Ovegaards Vandmølle er af mindre Betydenhed.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 62de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Biffertsholm.

Ove siges i D. Atl. at være en stor By, hvis Beboere brænde Kalk, der ansees for bedre end Gullands Kalk, naar den er vel brændt, hvilket dog undertiden kan slaae feil af Mangel paa Brændsel til Kalkovnen.

Ovegaard tilhørte i den katholske Tid Mariager-Kloster og henimod Reformationen Bisskopperne i Viborg, af hvilke den sidste, Jørgen Friis, forlehnede sin Broder, Ridder Christen Friis, med denne Gaard, hvorpaa han 1542 fik kongelig Stadfæstelse, da den ved Reformationen var tilfaldet Kronen. 1564 fik Jørgen Lykke til Overgaard af Kong Frederik II. Skjøde paa Ovegaard og Gods, som derpaa en Tid lang tilhørte denne Familie, deriblandt Frands Lykke „den Rige"

(see om ham 1ste Bind S. 127). Derpaa eiedes Ovegaard af Mogens Rosenkrands til Glimminge, en Broder til den bekjendte af Kong Christian V. forfulgte Baron Oluf Rosenkrands, og hans Datter Fru Lene Rosenkrands, gift med Christen Seefeld til Stenalt, og har siden havt forskjellige Eiere. Ligesom Valsgaards, saaledes er ogsaa Ovegaards gamle Hovedbygning heelt nedbrudt og ingen ny senere opført.

Paa Kjelstrup Mark skal i gamle Dage have staaet en Kirke, „Oplev Kirke", og Stedet kaldes endnu „Oplev Kirkegaarden" eller „den øde Kirkegaard." Hertil knytter sig følgende, i den foreliggende Beretning fra Sognet meddeelte Sagn, som her optages navnlig med Hensyn til dets locale Characteer. Under Bakken vest for Friisdal (Valsgaard S.), i Nærheden af Bækken, hvor der endnu findes kjendelige Tegn paa, at der har staaet Bygninger, laae Friisdal Slot. Det traf sig engang, at Ammen eller Barnepigen spadserede med sit Herskabs Børn i den store Skov, hvoraf Slottet var omgivet. Her blev et af Børnene Pigen fraranet af Røvere. Der blev forgjæves anvendt al Umage for at opdage Røvernes Opholdssted. Børnene voxede imidlertid til, og Forældrenes Sorg over det Passerede lindredes Tid efter anden; men nu traf det sig engang, at Herskabets 3 vorne Døttre vilde bivaane Gudstjenesten i Oplev Kirke, og da de kom i Kirkedalen — saaledes kaldes Dalen endnu, lidt nordvest for Bramslev — bleve de i Skoven voldtagne og ihjelslagne af Røvere. Paa Stederne, hvor de bleve myrdede, fremsprang 3 Kilder, der indtil denne Dag kaldes „de hellige Kilder" eller „Frøkenkilderne;" den ene er nu tilgroet, men dog kjendelig; den anden begynder ogsaa at groe til, men den tredie giver endnu Vand. Herskabet paa Friisdal Slot opbød Alt for at komme til Kundskab om, hvor deres 3 Døttre vare, og omsider opdagede de Røverkulen, som skal have ligget i Mariager-Klosters Skov i Nærheden af Gaarden Silkeborg. Ved nøiere Undersøgelse og Forhør befandtes Hovedanføreren for Complottet at være de myrdede Pigers Broder. For at afværge saadanne Grueligheder i Fremtiden og bringe Gud et Sonoffer lod Herskabet bygge en Kirke ved Valsgaard, som dengang skal have været en enkelt stor Gaard. De byggede Kirken lige for Slottet og lode Alt indrette saaledes, at de om Søndagen fra Slottet kunde see ind i Kirken og tælle, hvor Mange der gik derind.

Valsgaard Sogn, Annex til Vive og Ove Sogne, omgivet af sydsnævnte S., Hørby, Vebbestrup og Rostrup Sogne samt Mariager-Fjord. Kirken, midt i Sognet, $^3/_4$ M. n. o. for Hobro og 1 M. n. v. for Mariager. Arealet, 5294 Tdr. Land, er i Midten, den nordlige og sydlige Deel noget bakket, men iøvrigt fladt og af sandet Beskaffenhed. Omtrent midt igjennem Sognet fra Nord til Sydvest indtil Mariagerfjord løber en mindre Aa; Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passerer Sognet. Htk. 174$^1/_2$ Td. A. og E. og 3$^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Valsgaard med Kirke og Skole, Redsø, Ulstrup eller Ulstrupgaarde, Tofte, Hjerritsdal med Vandmølle, Søndergaarde, Røkkendal, Skovsbo, Staverslund og Krogen; Gd. Bramslev, c. 12 Tdr. Htk., 320 Tdr. Land Ager, 180 Tdr. Land Eng, Kjær og Mose; Gdne Nakkedal, Friisdal og Hjedsgaard. Ialt i Sognet 54 G. og 52 H., hvoraf 5 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 521. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, gives ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri i Mariager-Fjord.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Bgkds. Amtets 63de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Biffertsholm.

Angaaende Valsgaard Kirke, der, ligesom Vive og Ove Kirker, er simpel og uden Hvælvinger, med Taarn, samt angaaende Friisdal, der i gamle Dage skal have været et Herresæde, see det ovenfor ved Ove Sogn anførte Sagn. Bygningstømmeret til Valsgaard Kirke skal være fældet i den store Skov, hvoraf Friisdal var omgivet; og endnu den Dag idag siges der, at de Egetræes Bjælker, som ligge

i Kirken, ere tagne af det Egekrat, der endnu ſom den allerſidſte Reſt findes paa Toſte Byes Bakker.

Aſtrup Sogn omgivet af Annexſognene Roſtrup og Store-Arden, Visborg Sogn ſamt Hellum Herred. Kirken, midt i Sognet, c. 2 M. n. for Mariager. Arealet, 8279 Tdr. Land, hvoraf 670 Tdr. Land Fredſkov (Møldrup, Møldrup Nørſkov og Kjærby Skov), er fladt, og Jorderne deels ſandmuldede og deels ſtarpe med Sand- og Gruusunderlag. Sydoſtlig i Sognet er et mindre Aaløb. Htk. 278⅜ Td. A. og E., 13¼ Td. Skſt. og 8½ Td. Mſt.

I Sognet: Byerne Aſtrup med Kirke, Præſtegaard og Skole, Borup, Møldrup, Axelterp, Tiſted med Skole, Lille-Arden og Trinnerup; Hovedgaarden Villeſtrup med Vandmølle og Parcelgaarden Sophiendal, 28⅜ Td. A. og E., 8½ Td. Mſt., 14¾ Td. Skſt., c. 500 Tdr. Land Ager, 1000 Tdr. Land Skov, 30 Tdr. Land Eng, 80 Tdr.. Land Moſe og Kjær, 289 Tdr. Htk. Fæſtegods; Gdne Engholt, Madumhoved, Laulundgaarde og Horsmoſegaarde. Ialt i Sognet 90 G. og 47 H., hvoraf 41 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 889. Agerdyrkning og Skovarbeide er Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Hellum og Hindſted Herreders Jurisdiction (Vælum), Aalborg Amtſtuedistrict og Hobro Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 61de Lægd. Med Annexſognene Roſtrup og Stor-Arden een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Villeſtrup. Flere mindre Legater ere henlagte til Fattig- og Skolevæſenet i Sognet. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1488 Rd. Præſtegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager og Eng og 40 Tdr. Land Hede, af 7 Tdr. Htk.

Aſtrup Kirke, der kan anſees for en af de ſmukkeſte Landsbykirker i Danmark, er bygget 1542 af Axel Juul til Villeſtrup af hugne Kampeſteen; den er forſynet med et ottekantet Taarn, hvori to gode Klokker, og Spiir, Hvælvinger og ſtore Vinduer. I Choret findes en Ligſteen over Bygherren og hans Frue, ligeledes et ſmukt Epitaphium over hans Søn Rigsraad Iver Juul og tvende Huſtruer. Aaben Begravelſe for Familierne Juul, Sehefted og Roſenkrands, ſom have eiet Villeſtrup.

Hovedgaarden Villeſtrup ligger i en Dal, omgivet af Skove, ved en lille Aa, ſom driver Gaardens Mølle og fylder dens Grave. Bygningerne ere opførte af Axel Juul i 4 Fløie, hvoraf den ene udgiorde et Capel, med Taarn (den Fløi, ſom indeholdt Capellet, ſaavelſom Taarnet ere nedbrudte i dette Aarhundrede); de bleve fuldførte 1542 — ſamme Aar ſom Aſtrup Kirke, i hvilket Aar Bygherren ogſaa holdt Bryllup med Kirſtine Lunge. Indtil Axel Juul havde denne ſiden ſaa rige og mægtige Familie (Lille-Juulerne) kun været lidet anſeet, og da han 1535 arvede Villeſtrup efter ſin Fader, var det ikke andet end en almindelig Brydiegaard; men ved at benytte ſig af den ubeldige Stilling, hvori Bønderne i diſſe Egne vare komne ved deres Deeltagelſe i Skipper Clements Oprør, ſamlede han efterhaanden betydeligt Bondergods og gjorde Villeſtrup til en Herregaard. Axel Juul var Lehnsmand paa Aalborghuus, og blev ſenere udnævnt til Landsdommer i Jylland og forlehnet med Asmild-Kloſter; han var bekjendt ſom en af ſin Tids førſte Lovkyndige og blev brugt af Kongen i flere vigtige Sendelſer; ſaaledes blev han og to andre Adelsmænd i Begyndelſen af Foraaret 1551 ſendt op til Island med 3 Krigsſkibe og 500 Mand i Anledning af det der udbrudte Oprør, ſom dog var dæmpet inden deres Ankomſt. Efter Axel Juuls Død 1577 gik Villeſtrup i Arv til hans yngſte Søn Iver Juul, der blev udnævnt til Rigsraad, og efter hans Død 1627 til hans Søn Ove Juul, der til Belønning, fordi han ſtrax ſluttede ſig til den abſolute Kongemagt, blev Ridder af Danebrog, Statholder i Norge, Vicecantsler, Geheimeraad m. m. Etatsraad Frederik Juul, en Søn af Ove Juul († 1721), var Villeſtrups ſidſte Beſidder af den Familie, ſom havde oprettet den til Herre-

gaard; ved hans Enke Elisabeth Sehested kom den til denne Familie, hvorfra den dog snart ved Giftermaal gik over til Kammerherre og Geheimeraad Berner Rosenkrands til Krabbesholm og Skivehuus, som 7de Marts 1757 oprettede Villestrup til et Baroni, hvis Storrelse dog kun var 619 Tdr. Htk., og som hans Son, Baron Iver Rosenkrands, 1811 fik kongelig Bevilling til at substituere med en Fideicommiscapital paa 200,000 Rd., der ved Pengeomstrivningen 1813 reduceredes til 50,000 Rd., og nu er i Familien Düring-Rosenkrands's Besiddelse, hvorhos Besidderen af dette Fideicommis 1845 er ophøiet i Friherrestanden. Det saaledes ophævede Baroni Villestrups Godser bleve kjøbte af Kammerherre de Mylius og Landmaaler, senere Generalkrigscommissair Schukart, som deelte Eiendommen, hvorved den Sidste fik Hovedgaarden. Han boede paa Villestrup, hvis Bygning han foretog flere uheldige Forsøg paa at forstjønne; saaledes var det ham, der nedbrød Taarnet og den fjerde Flsi med Capellet, hvorved Gaarden mistede sit tidligere anseelige Udseende. Ved hans Død 1819 var Boet fallit, og da han havde optaget et Laan af Statskassen, maatte Staten overtage Gaard og Gods, som 1836, efter at have paafort Statskassen betydeligt Tab, afhændedes for 100,500 Rd. til den nuværende Eier, af Familien Juel til Stamhuset Taasinge (med en Stjerne i Baabenet), der ved omhyggelig Drift og med store Bekostninger har bragt Villestrup til en Opkomst, som man neppe tidligere skulde have tænkt mulig, da Egnen i sig selv er temmelig ufrugtbar. I Gaardens Enge findes vistnok det stærkeste Væld, der haves her i Landet, det er meget betydeligere end Maglekilde ved Roeskilde.

Rostrup Sogn, Annex til Astrup Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Store-Arden samt Rold, Vebbestrup, Valsgaard, Ove og Vive Sogne. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. for Mariager. Arealet, 7288 Tdr. Land, hvoraf 57 Tdr. Land Fredskov (Bernerslund), er njevnt, og Jordsmonnet er muldsandet med Leer- og Kalkunderlag. Sognet gjennemskjæres af et Aaløb fra Nordvest til Sydost. Htk. 239 Tdr. A. og E., $1^1/_2$ Td. Skk. og $11^1/_8$ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Rostrup med Kirke (Korskirke med Taarn), Skole og Kro, Brøndbjerg, Blegedby, Steenstrup, Lundgaardby med Vandmølle, Viveterp, Tostrup og Monstrup; Gdne Marienborg, Viveterpgaard, Tvidmosegaard, Damstedgaard, Havrehøi, Braagaard med Vandmølle, Hedegaarde; Stubberup Vandmølle. Ialt i Sognet 56 G. og 24 H., hvoraf 12 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 541. Ligesom i Hovedsognet er Agerdyrkning og Skovarbeide Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Villestrup.

D. Atl. bemærker, at der i Rostrup Sogn findes Rudera af to Kirker paa Steenstrup og Tostrup Marker.

Store-Arden Sogn, Annex til Astrup og Rostrup Sogne, omgivet af disse Sogne, Vebbestrup og Rold Sogne samt Hellum Herred. Kirken, sydostlig i Sognet, 2 M. n. v. for Mariager og 2 M. n. o. for Hobro. Arealet, 3841 Tdr. Land, hvoraf 1108 Tdr. Land Fredskov (Dele af Hesselholt og Jægersborg Skove), er fladt, og Jordsmonnet er for største Delen sandmuldet og skarpt med sandet og gruset Underlag. Htk. 83 Tdr. A. og E. og $9^7/_8$ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Store-Arden med Kirke og Skole, Skovhusene eller Holthusene og Hesselholt; Gdne Veierholt og Claralund. Ialt i Sognet 27 G. og 21 H., hvoraf 9 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 274. Agerdyrkning og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 69de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Mylenberg Gods.

Stor-Arden Kirke er lille, men efter den foreliggende Beretning vel vedligeholdt og med Taarn. I D. Atl. siges den at være „liden og kullet"; Taarnet maa altsaa, hvis denne Angivelse forøvrigt er rigtig, være tilbygget efter 1769.

Rold Sogn omgivet af Annexet Vebbestrup, den Deel af Ravnkilde Sogn, som hører til Hindsted Herred, samt Aars, Hornum og Hellum Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. n. for Hobro, $2^1/_4$ M. n. v. for Mariager og $4^1/_4$ M. f. for Aalborg. Af Arealet, 4116 Tdr. Land, er c. 2500 Tdr. Land Skov (Rold Skov), der ikke er Fredskov, og som tidligere har lidt meget af ødelæggende Hugst, men nu behandles forstmæssig og er paa store Strækninger beplantet med Naaletræer. Jordsmonnet er fladt og af sandet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Aalborg til Hobro passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Nordøstlig i Sognet i Rold Skov findes en mindre Indsø (Faare-Sø). Sognets vestlige Deel begrændses af et Aaløb. Htk. 99 Tdr. A. og E. og $4^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Rold med Kirke (med Taarn, kun hvælvet i Choret), Præstegaard, Skole og Kro, og Tveden; Mylenberg Ladegaard, Skillingbrogaards Kalkværk, Fogedgaard med Vindmølle, Skjælhusene. Ialt i Sognet 25 G. og 40 H., hvoraf 11 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 392. Foruden Agerdyrkning udgjør Skovarbeide og betydelig Træskofabrikation samt Pottemageri Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 59de Lægd. Med Annexet Vebbestrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Mylenberg Gods. Sognets Fæstere under Mylenberg Gods have Adgang til at nyde Godt af det Mylius-Holstein-Rathlowske Legat til Skolevæsenets Fremme og syge Fattiges Pleie. Præstekaldets Reguleringssum er 809 Rd. Præstegaardens Areal er, indbefattet Hede, ialt 180 Tdr. Land med $5^1/_4$ Td. Htk.

Godset Mylenberg, hvortil regnes Mylenberg Ladegaard, af 3—400 Tdr. Land, 3600 Tdr. Land Skov, endeel Fæstegods, oprindelig større, nu kun c. 100 Tdr. Htk., Gandrupgaards Glasværk og Skillingbrogaards Kalkværk, Rold, Storarden og Vebbestrup Kirker med Tiender samt Kongetienden af de to sidstnævnte Sogne, er samlet i den nyeste Tid af Familien de Mylius, hvorefter det er benævnet. Det har forhen henhørt deels under det 1811 nedlagte Baroni Villestrup, deels under Hovedgaardene Albæk, Torstedlund og Restrup. Den nuværende Eier, Kammerjunker de Mylius, har i Februar 1857 tilkjøbt sig de to Nabogodser Nørlund (i Ravnkilde Sogn, Aars Herred) og Torstedlund (i Aarestrup Sogn, Hornum Herred).

Vebbestrup Sogn, Annex til Rold S., omgivet af dette, Store-Arden, Rostrup, Valsgaard, Hørby og Døstrup Sogne, Gislum Herred, den Deel af Ravnkilde Sogn, som hører til Hindsted Herred, samt Aars Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. for Hobro og $1^3/_4$ M. n. v. for Mariager. Arealet, 6197 Tdr. Land, er ujevnt,

af sandet Beskaffenhed. I Sognet er 2 mindre Indsøer. Htk. 98½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Vebbestrup med Kirke (med Taarn og Hvælvinger) og Skole, Gandrup med Teglværk, Hvarre, Frægdrup, True, Vester- og Øster-Doense og Høndrup; Avlsgaarden Hvarre Schæferigaard, 11 Tdr. Htk., Gandrupgaard med Glasværk. Ialt i Sognet 34 G. og 57 H., hvoraf 27 G. og 53 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 559. Foruden Jordbrug udgjør Skovarbeide og Træskofabrikation samt Tørveproduction og Arbeide ved Glasværket væsentlig Erhverv for Indbyggerne.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 60de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Mylenberg Gods.

Paa en Landtunge i den lille Sø ved Gandrupgaard sees endnu tydelig Ruinerne af et gammelt Slot, der kaldtes Hvarreslot, og som i sin Tid skal have været bebovet af en Ridder Houmann, efter hvem en Dal i Nærheden skal have erholdt sit Navn, Houmannsdal, hvor efter Sagnet Ridderen med sine 30 Svende faldt i en Kamp med Ridderen paa Stubberuphuus. Ruinerne af dette sidste ere beliggende i Skoven ved Rold-Aa, og Volde og Grave ere endnu kjendelige.

Ølst Sogn omgivet af Annexsognet Hørby og Stenild Sogn. Kirken, sydligst i Sognet, ¾ M. v. s. v. for Hobro. Arealet, 1830 Tdr. Land, er bakket (Overbakken), af sandet og stærpsandet Beskaffenhed. Htk. 57⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Ølst med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Præstegaard, og Hald-Tostrup; Ølst Skole, beliggende midt imellem begge Byerne; Avlsgaarden Tostrup-Hovgaard, c. 12 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 16 G. og 11 H., hvoraf 5 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 135. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hellum og Hindsted Herreders Jurisdiction (Bælum), Aalborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 68de Lægd. Med Annexsognene Hørby og Døstrup een Commune. Kirken tilhører en Gaardeier i Hald-Tostrup. Præstekaldets Reguleringssum er 923 Rd. Præstegaardens Areal er 33 Tdr. Land A. og E., af Htk. c. 3 Tdr.

Hørby Sogn, Annex til Ølst S., omgivet af dette og det andet Annexsogn Døstrup, Stenild, Rørbæk og Valsgaard Sogne, Mariager-Fjord og Kjøbstaden Hobro. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. ½ M. n. v. for Hobro. Arealet, 4259 Tdr. Land, er i den sydøstlige Deel af Sognet noget bakket, men iøvrigt fladtliggende. Jorderne ere muldsandede og dækkede med et dybt Muldlag. Fra Bakkerne sydøstlig i Sognet løber mod Syd en mindre Aa til Vester-Sø. Landeveiene fra Hobro til Løgstør, til Aalborg og til Hadsund Færgested passere Sognet. Htk. 146¼ Td. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hørby ved Landeveien til Løgstør, med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, der er beliggende noget fra Byen omtrent midt i Sognet, Taabberup, Hegedal, Kirketerp og Hostrup; Hodals Vandmølle med Teglværk, Uldspinderi og

Heglefabrik, Apothekergaarden og Hørby Huse. Ialt i Sognet 39 G. og 60 H., hvoraf 10 G. og 43 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 713. Foruden Agerdyrkning gives i Sognet Erhverv for endeel Haandværkere og ved noget Fiskeri i Mariager-Fjord.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 70de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Ved Kirketerp har staaet en Kirke, hvorefter Stedet har sit Navn.

Oestrup Sogn, Annex til Ølst og Hørby Sogne, omgivet af Hørby, Stenild, Rørbæk og Vebbestrup Sogne samt Gislum Herred. Kirken, midt i Sognet, c. 3/4 M. n. n. v. for Hobro. Arealet, 3302 Tdr. Land, er noget bakket, af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Nordlig i Sognet udspringer en mindre Aa, der løber mod Sydvest og forener sig med en større Aa langs med Sognets vestlige Grændse. Htk. 69 1/8 Td. A. og E. og 5 1/4 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Oestrup med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Skole og Vandmølle, og Finnerup. Ialt i Sognet 22 G. og 28 H., hvoraf 13 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 297. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 71de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Bolstrupgaard i Rørbæk Sogn.

Slet Herred,

det nordvestligste i Himmerlyhsel, omgives af Aars Herred, Hornum Herred og Limfjorden. Paa dets nordlige Grændse mod Limfjorden findes store Kjærstrækninger; den øvrige Deel er høilændet, Bakkerne næsten overalt beklædte med Lyng, der ogsaa danner en større sammenhængende Hede i Herredets sydlige Deel. Skove findes næsten aldeles ikke. Arealet er c. 5 □ Mile. Htk. 2078 3/4 Td. A. og E., 1/4 Td. Skft. og 38 Tdr. Mst. Indvaanere ved sidste Folketælling 7376. I geistlig Henseende danner Slet Herred med Aars og Gislum Herreder eet Provsti under Viborg Stift.

Handels- og Ladepladsen Løgstør, der nu i de fleste Henseender er at betragte som et eget Sogn, ligesom den alt i en Aarrække har havt sin egen Communalforfatning i Lighed med Kjøbstæderne, ligger paa en lav Grund ved Limfjorden, hvor denne fra det smalle Agersund udvider sig til den Bredning, som har Navn efter Løgstør. Temmelig høie Bakker, der fornemmelig indeholde Kridt, omgive Byen mod

Syd. Dens Afstand ad Landeveien fra Nibe er 4 Mile, fra Hobro 7 Mile og fra Viborg 8 Mile.

Byen har 165 Gaarde og Huse (i 1769 efter Danske Atlas 32 G. og 39 H.). Dens Jorder udgjøre 34 Tdr. 2 Skp. Htk., hvoraf 2 Tdr. 1 Skp. ere Byens uudskiftede Fællesjorder; det Øvrige tilhører forskjellige Beboere af Byen. Samtlige Jorder høre efter Matriklen til Løgsted Sogn.

Løgstør har endnu ingen Kirke, men et midlertidigt Bedehuus, ret smukt udstyret, indviet 4de Søndag i Advent 1851; 2de Skoler.

Indvaanernes Antal var efter Folketællingen i 1855: 1038. Byen har 17 Kjøbmænd samt endeel Haandværkere. 2 Skibsbyggerier. 39 Fartøier af 461 Clst., hvoriblandt endeel Dæksbaade, der fare paa Liimfjorden. Af Udførselsartikler ere de vigtigste: Korn (i 1855 c. 19,000 Tdr., i 1856 9—10,000 Tdr.) og Uld (i 1855 12,200 Pund, i 1856 26,200 Pund). Fiskeriet i den omliggende Deel af Liimfjorden, som er Domaine, blev ved sidste Bortforpagtning ikke indbudt fra Løgstør, hvor denne Næringsvei kun i ringe Grad drives. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1855: 12,943 Rd., i 1856: 16,051. I Løgstør holdes aarlig 3 Markeder: i April med Heste, Kvæg og Landbovarer, i Begyndelsen af October med Kram og Trævarer og i Slutningen af samme Maaned med Kvæg. Fra Løgstør gaaer der efter „Danske Lods" Færge over til Færgeholmen, som ligger tæt til Dybet, paa den vidtudskydende Landgrund fra Aggersborg, hvorover Færdselen skeer mellem denne By og Holmen. ½ Miil nordost for Løgstør gaaer ligeledes en Færge over Agersund. Denne sidste benyttes nu fornemmelig, medens den førstnævnte Færgevei finder kun ringe Anvendelse. Der bemærkes i en foreliggende Beretning: „Løgstør har en fordeelagtig Beliggenhed, men dens Opkomst beuter alene paa, at Forbindelsesmidlerne med Hanherrederne, der ere dens naturlige Opland, enten ved Forbedring af den mangelfulde Færgning ved Agersund eller paa anden Maade blive saaledes, at de kunne benyttes tilstrækkelig." Der skal nu foreligge en Plan om at forene Hanherrederne med Løgstør ved en Dæmning over Grunden.

Byen har 2 Havne, nemlig: Vesterhavnen med 7—8 Fods Dybde og Rum for c. 40 Skibe, anlagt 1852 med en Udgift af c. 10,000 Rd., og Østerhavnen af mindre Omfang og Dybde. Havnekassens Indtægt er 2—3000 Rd. aarlig.

Den Barre, som ½ Miil vest for Løgstør adskiller det dybe Løb imellem Aggersborg og Løgstør (Aggersborgsund) fra Løgstør Bredning, er ved en ringe Dybde (i Regelen kun 3—4 Fod) en væsentlig Hindring for Fjordfarten mellem Liimfjordens vestlig liggende Steder og Aalborg, som ogsaa for Passagen tvers igjennem Liimfjorden. Da Grunden bestaaer af løs Sand, er det dybeste Løb over Barren idelige Forandringer underkastet, især med Storm af vestlig Vind, og et Forsøg paa at tilveiebringe større Dybde ved Oprivning af Grunden (1843) er ikke lykkedes. Skibe, som stikke dybere end 3½ Fod, kunne ikke passere Barren uden ved Lægtere fra Løgstør, og maae, naar de komme vester fra, ankre i 12 Fod Vand udenfor Barren, hvor de med vestlige Vinde ligge udsatte for Søen fra hele Bredningen. For at fjerne disse Besværligheder for den vigtige Liimfjordsfart er det nu ved Lov af

18de Marts 1856 bestemt, at der mellem det østre og vestre Bassin af Limfjorden ved Løgstør udgraves en Canal igjennem det faste Land paa den sydlige Fjordbred fra et Punkt vest for Løgstør By til noget sønden for Steengrunden Lemdrup-Rønn. Arbeidet er paabegyndt i Finantsaaret $18^{56}/_{57}$ og fremmes saaledes, at det seneste kan tilendebringes i Finantsaaret $18^{58}/_{59}$ *).

Skjøndt Løgstør ikke er nogen Kjøbstad — den har saaledes ingen særegen Byfoged og dens næringsdrivende Borgere forsynes ikke med Borgerskabsbreve — maa den dog i flere Henseender sættes i Klasse med Kjøbstæder, idet der tilstedes dens derom ansøgende Beboere Ret til Handel, Brænderi og anden Kjøbstadnæring og har ifølge Allerhøieste Resol. af 17de Novbr. 1841 en egen Communalbestyrelse lig Kjøbstædernes, ligesom den ogsaa i Henseende til Brandforsikringen henhører under Kjøbstædernes Assurance og har et organiseret Brandcorps. At den har sit eget Toldvæsen og Postvæsen characteriserer den ogsaa som Kjøbstad.

I judiciel Henseende danner Løgstør By et eget Birk. Birkedommeren, der tillige er Birkeskriver, forener hermed Embedet som Herredsfoged og Herredsskriver i Aars og Slet Herreder. Communalbestyrelsen bestaaer af Birkedommeren og 3 valgte Repræsentanter. Communeudgifterne vare i 1854 c. 3000 Rd. Fattigvæsenet har P. C. Thaarups Legat, hvortil hører Kongetienden af Hellevad Sogn, samt et mindre Legat stiftet af D. Iversen.

I geistlig Henseende danner Løgstør med Kornum og Løgsted Sogne eet Pastorat. Sognepræsten boer i Løgstør (jfr. Resol. af 12te April 1856).

Løgstør hører under Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Districtslægen boer i Nibe). 5te Vgkds. Med Løgsted Amtets 90de Lægd. Apothek, Filial af Nibe Apothek. Ved Toldvæsenet er ansat en Oppebørselscontrolleur og 3 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet.

---

*) Af de med dette Canalanlæg forbundne Omkostninger, som ved den udarbeidede Plan ere anslaaede til et Beløb af c. 400,000 Rd., udreder Statskassen de $^2/_3$, den øvrige $^1/_3$ fordeles paa de til Limfjorden stødende Kjøbstæder og Landdistricter. Efter Vandbygningsinspecteurens Plan (jfr. Departementstidenden for 1856 S. 36—38) skal Canalen graves i en Længde af omtrent 6000 Alen og i en Dybde af 10 Fod samt med en Brede i Bunden af 25 Alen og i Vandfladen efter Terrainets Beskaffenhed af mellem $37^1/_2$ og 45 Alen. Ved hver Side af Canalen anlægges en Trækvei af 9 Fods Brede. For at sikre Indseilingen til Canalens Endepunkter skal opføres Moler, saaledes at der paa begge Sider indrettes Bassiner eller Havne. Det østre af disse Bassiner skal indesluttes af den nuværende vestre Havnemole i Løgstør Havn og en Dæmning bygget ud fra Land vest for Canalmundingen. Det vestre Bassin dannes ved at føre tvende Dæmninger ud fra Land til 10 Fods Dybde. Langs den nordlige Dæmning fortsættes Canalen med en Rende af 80 Alens Brede med en Udvidelse indenfor Havnehovederne for at tilveiebringe det fornødne Sveie- og Stopperum. Deels for at skaffe roligt Vand i Renden, deels for at sikre indgaaende Skibe for at støde mod den søndre Dæmning, vil der blive givet den nordre Dæmning 2 Knæk, hvorhos den saa springer omtrent 80 Alen frem for Hovedet af den søndre Dæmning.

Løgstør ɔ: Løgstedør synes først at have vundet Betydning som Handels- og Ladeplads i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Hos Arent Berntsen findes den ikke ommeldt. Danske Atlas yttrer sig saaledes om Byen: „Løgstør er en liden Flække, som ingen Kjøbstedsprivilegium har, endskjøndt den af Nogle kaldes Kjøbsted og har et Slags Anseende deraf, formedelst Consumptionen og den Losse- og Ladeplads Rettighed, som den har. Vel siges Byen at have havt et gammelt Frihedsbrev paa at føre Handel, hvilket i Ildebranden 1747 skal være blevet fortæret, men de nuværende Indbyggere vide dog ei at gjøre retskaffen Rede derfor." Byen har forruden den nævnte Ildebrand i 1747 atter lidt betydelig Ildsvaade i Aaret 1751. Medens den leed stort Tab ved Sildefiskeriets Aftagen, var Aggercanalens Aabning den heller ikke fordeelagtig, da den formindskede den for Løgstør vigtige Seilads i Limfjorden. Dens Oplands tiltagende Velstand, dens nye Havn og nu Forbindelsescanalen mellem Limfjordens tvende Bassiner afgive imidlertid langt overveiende Fordele for Byen, hvis tiltagende Folkemængde noksom viser dens Fremskriden.

Ole Rømers berømte Discipel Peder Horrebov (f. 1679, † 1764) var Søn af en fattig Fisker i Løgstør.

Løgsted Sogn, forenet med Kornum Sogn til eet Pastorat, omgivet af dette Sogn, Malle S. og Limfjorden. Kirken omtrent ½ M. syd for Løgstør. Sognet, der efter Matriculen omfatter Handels- og Ladepladsen Løgstør, har et Areal af 3018 Tdr. Land, af sandet Beskaffenhed, med Htk. 196 Tdr. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Løgsted Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), ene beliggende; Byerne Løgsted med Skole, Løgstør (om denne see foran), Mjellerup, Vormstrup, Raunstrup med Skole, og Vester-Ørbæk; Gd. Toftebjerg. Ialt i Sognet 44 G. og c. 200 H., hvoraf, som foranført, 165 G. og H. i Løgstør.

Indvaanere: 1369, hvoraf 1038 i Løgstør. I Landsognet er Jordbrug Hovederhvervet. Endeel Husmænd have Arbeide som Dagleiere i Løgstør.

Sognet hører til Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 90de Lægd. Med Kornum Sogn een Commune, dog saaledes at Løgstør danner en særskilt Commune.

Kornum Sogn omgivet af Løgsted, Vindblæs, Salling og Næsborg Sogne samt Limfjorden. Kirken, sydøstlig i Sognet, ½ M. o. s. o. for Løgstør. Arealet, 1319 Tdr. Land, er fladt og af sandmuldet Beskaffenhed. Nordvestlig i Sognet er en mindre Aa, som falder ud i Limfjorden. Landeveien fra Løgstør til Aalborg passerer Sognet. Htk. 95⅝ Td. A. og E. og ¾ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Kornum med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger) og Skole, og Øster-Ørbæk; Avlsgaarden Vestergaard, 13⅝ Td. Htk., 141 Tdr. Land, 24 Tdr. Land Eng, 3 Tdr. Land Mose og 30 Tdr. Land Hede; Smak Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet 18 G. og 18 H., hvoraf 5 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 268. Agerdyrkning og noget Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Vgkds. Amtets 99de Lægd. Sognet danner med Løgsted Sogn (dog herfra undtaget Løgstør) een Commune. Kirken tilhører Eieren af Kraftrup

Hovedgaard. Sognepræsten for Kornum og Løgsted Sogne med Løgstør boer i Løgstør.

Indtil 1856 boede Sognepræsten for Kornum og Løgsted Sogne i Kornum, men ved Resol. af 12te April 1856 blev det bestemt, at Præstegaarden skulde afhændes og Præsten for de forenede Sogne boe i Løgstør.

Bjørnsholm Sogn, hvoraf Størstedelen efter Matriklen hører til Aars Herred, og en mindre Deel til Slet Herred, omgivet af Annexsognet Malle, Vilsted Sogn, Aars og Gislum Herreder samt Liimfjorden. Kirken, paa Sognets vestlige Side ved Liimfjorden, $1^1/_2$ M. s. for Løgstør. Arealet, 10,800 Tdr. Land, hvoraf 6798 Tdr. Land til Aars Herred, og hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov, er fladtliggende og af sandmuldet Beskaffenhed. Til Sognet hører Øen Livø, beliggende i Liimfjorden $^1/_2$ M. fra Sognets vestlige Kyst, $1^1/_2$ M. fra Løgstør og 2 M. fra Nykjøbing paa Morsø. Nordostlig i Sognet er en Indsø (Sønder-Sø), der staaer i Forbindelse med den ved Sognets nordostlige Grændse beliggende Vilsted-Sø, hvorfra en Aa løber midt igjennem Sognet og falder ud i Liimfjorden. Trend-Aa danner Sognets sydlige Grændse. Landeveien fra Løgstør til Viborg passerer midt igjennem Sognet fra Nord til Syd. Htk. c. 398 Tdr. A. og E., $3^7/_8$ Td. Skft., $12^3/_4$ Td. Mft., hvoraf 185 Tdr. A. og E., $3^7/_8$ Td. Skft. og $6^3/_8$ Td. Mft. til Aars Herred.

I Sognet: Bjørnsholm Kirke, der udgjør den ene Fløi af Hovedbygningen til Hovedgaarden Bjørnsholm; Byerne Ranum med Skolelærerseminarium, Præstegaard og Skole, Næsby, Rønberg, Borregaard, Munk-Sjørup, Overlade med Skole, og Sønderlade; Hovedgaarden Bjørnsholm, $42^1/_2$ Td. Htk. og 1050 Tdr. Land, hvoraf 520 Tdr. Ager, 150 Tdr. Eng, 5 Tdr. Skov og 220 Tdr. Hede, samt endeel Sandjorder ved Fjorden (4 Kirker med Tiender og nogle Kongetiender, 2 Vandmøller, 100 Tdr. Htk. Arvefæstegods); Hovedgaarden Lundgaard af $25^1/_8$ Td. Htk. og 420 Tdr. Land, hvoraf 226 Tdr. Ager, 90 Tdr. Eng, 55 Tdr. Mose og Kjær og 50 Tdr. Hede; Hovedgaarden Padkjær af $8^1/_4$ Td. Htk. med 632 Tdr. Land, hvoraf 160 Tdr. Ager, 50 Tdr. Eng, 50 Tdr. Mose og Kjær, 372 Tdr. Hede; Faldgaarde, Kjærgaarde med Teglværk, Nørre- og Sønder-Mølle, 2 Vandmøller ved Hovedgaarden Bjørnsholm; Øen Livø med Livøgaard, $17^1/_8$ Td. Htk., 560 Tdr. Land, hvoraf 113 Tdr. Land Skov, et Teglværk syd paa Øen, et Steenhuggeri for Brosteen nordlig paa samme. Ialt i Sognet 62 G. og 85 H., hvoraf 26 G. og 14 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 1010. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Fisteri drives paa Liimfjorden. Livø Teglværk, der producerer c. $1^1/_2$ Million Steen aarlig, og det derværende Steenhuggeri beskjæftige endeel Arbeidere. Ved Bjørnsholm afholdes et aarligt Marked i Slutningen af September Maaned.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict; 4de Bgkds. Amtets 85de og 86de Lægd. Med Annexet Malle een Commune. Kirken hører under Bjørnsholm. Præstekaldets Reguleringssum er 1137 Rd. Ranum Præstegaards Areal er c. 50 Tdr. Land, af $4^1/_2$ Td. Htk.

I Ranum var i Begyndelsen af Aarhundredet i flere Aar et Skolelærerseminarium, der imidlertid atter ophævedes 1818. Det nuværende Seminarium oprettedes ifølge Resol. af 5te Febr. 1847 istedetfor Seminariet i Snedsted i Thisted Amt. Det er nærmest bestemt for Aalborg og Viborg. Sognepræsten for Bjørnsholm og Malle Menigheder er Forstander og første Lærer; desuden er ansat en anden og en tredie Lærer samt en Gymnastiklærer.

Bjørnsholm ligger ved en Arm af Liimfjorden ved Landeveien mellem Løgstør og Viborg. Denne Herregaard, der har givet Kirken og Sognet Navn, var indtil 1573 det anseelige Vitskøl-Kloster, et af Landets berømteste Cistercienser-Abbedier, som blev stiftet 1158 af Kong Valdemar den Store, der paa denne Maade vilde vise sin Taknemmelighed mod Gud, fordi han lykkeligt var undsluppet Snigmordet i Roskilde det foregaaende Aar, og derfor skjenkede af sit Fædrenegods Landsbyen „Withscuele" med alt dens Tilliggende til Oprettelsen af et saadant Kloster*). Sine første Munke fik Klosteret fra Varnhem-Kloster i Sverrig; senere kom en ny Colonie dertil fra Esrom-Kloster, under hvis Abbeds Tilsyn Vitskøl blev sat. Af det danske Navn dannede Munkene det latinske Vitæ schola (Livets Skole). Stifterens Sønner, Kongerne Knud VI. og Valdemar II., skjenkede Klostret betydelige Privilegier, hvilke blev stadfæstede og forøgede af de følgende Konger. 1287 afbrændte Klostret. Det havde fra gammel Tid en Skole, som vedblev at bestaae efter Reformationen, lige til Klostret blev afhændet fra Kronen. Da den sidste Abbed — eller rettere Klosterforstander, thi han var gift og fungerede som luthersk Præst der paa Stedet — Anders Andersen resignerede 1563, forlehnede Kong Frederik II. Henrik Gyldenstjerne til Aagaard med Vitskøl-Kloster; men allerede 1573 bortbyttede Kongen det til Rigsraad og Ridder Bjørn Andersen til Steenalt († 1588) for Vinstrup Hovedgaard og andet Gods i Sjælland. Da saaledes det gamle berømte Cistercienser-Abbedi forvandledes til et Herresæde, fik det ogsaa som saadant efter den første Eier sit nye Navn, som det siden har beholdt. Truid Bjørn († 1590) arvede Bjørnsholm efter Faderen. Han var gift med Ermegaard Gyldenstjerne. I Anledning af deres Bryllup skrev daværende Lector, siden Biskop Hegelund sin „Elogia mulierum." Da Fru Ermegaard længe efter Mandens Død havde født en Søn og ladet denne døbe med Navnet Truid Bjørn, bestyldte hendes Svogre Gotlev Budde og Mikkel Tornekrands hende for at have ladet en Dukke af Vox døbe for at beholde Gaard og Gods. Hun vandt dog Sagen og giftede sig 1597, da hun var kommen i rolig Besiddelse af Gaarden, med Gjord Kaas (med Sparren i Baabenet). Efter sin Farbroder Niels Kaas arvede denne Torupgaard. I 11 Aar levede han i Ægteskab med sin Frue uden Børn, men da han indlod sig i et ulovligt Forhold til sit Søstrendebarn Niels Kaas's Enke til Starupgaard, med hvem han havde 2 Børn, og dette blev kundbart, bleve de tiltalte, og baade han og Fru Birgitte bleve (ikke for Ægteskabsbrud, men som for nær beslægtede, altsaa for Blodskam) halshuggede i Kjøbenhavn. Fru Ermegaard levede derefter endnu i 24 Aar og overlod ved sin Død Gaarden til sine Søsterssønner Holger Bille og Jesper Friis. Hele Eiendommen forenedes igjen ikke længe efter under Axel Juul (af Lillie-Juulerne) og gik i Arv til dennes Søn og Sønnesøn samt Sidstnævntes Dattersøn Claus Below († 1700), der afhændede den da meget formindskede Eiendom 1687 til Anders Kjerulf († 1735), som tilligemed sin Broder Lauritz Kjerulf til Vissertsholm blev adlet 1724. Denne driftige Eier oprettede Hovedgaarden Lundgaard, bebyggede denne og Padskjergaard, samt forøgede Eiendommene til Bjørnsholm betydeligt. Alle hans Børn døde før ham, og hans nyerhvervede Baaben blev nedlagt med ham i Graven. Bjørnsholm overlod han alt 1726 til Sønnen Søren Kjerulf, efter hvis Død 1730 Gaarden ved Auction blev solgt til Cancelliraad Peder Thygesen de Lasson til Rødslet med 498 Tdr. Hk. for 23,080 Rd. Den eiedes derefter af Sønnen Matthias de Lasson og Sønnesønnen Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift Peder de Lasson. Sidstnævnte døde Aar 1808 uden at efterlade sig Børn, og hans Arvinger solgte Aaret efter Bjørnsholm, Lundgaard og Padskjær Gods og Tiender, talt 635 Tdr. Hk., for

*) En udførlig Beskrivelse af dette Klosters Historie findes i Danske Magazin I. S. 133—53, 177—88, 199—211.

206,100 Rd. til Johan Caspar de Mylius til Estruplund († 1852). Han var en driftig Landmand, men blev bragt tilbage ved de efterfølgende Aars lave Kornpriser, og derfor nødt til i Aaret 1828 at overdrage de nævnte Godser til Statskassen for 214,216 Rd. De ere endnu Statseiendom; Fæstegodset er fraſolgt i den seneste Tid. De nuværende Hovedbygninger, 2 Etager af Grundmuur, ere deels Levninger af den gamle Klosterbygning, deels opførte i Midten af forrige Aarhundrede af Matthias de Lasson. Gaardens smukke og udstrakte Have skylder sit Anlæg til Peder de Lasson. Langt tidligere var den gamle Klosterkirke, som skal have været en af de skjønneste Kirker i Norden og bygget efter Model af en af de gamle Kirker i Rom, gaaet tilgrunde; efter at være blevet berøvet sit kostbare Kobbertag ved en af de fiendtlige Invasioner i Jylland under Kong Christian IV., forfaldt den aldeles, og 1668 blev den nuværende Kirke, hvortil Bjørnsholms daværende Eier Niels Arelsen Juul havde ladet en Fløi af Gaarden indrette, indviet af Viborg-Biskop. Mange adelige Lig af de Familier, som have eiet Bjørnsholm, ere her henſatte.

Bjørnsholm var forhen Anner til Strandby i Gislum-Herred, hvilken Kirke i den katholske Tid tilhørte Vitskøl-Kloster, men er nu et Hovedsogn. Paa Marken tæt ved Gaarden har i Middelalderen staaet en Kirke, Aal eller, som den før Reformationen hed, Alæ Kirke; det var ogsaa en af de Kirker, som tilhørte Klostret. Det Sted, hvor den har staaet, kaldes endnu i D. Atl.: „Aal-Kirkegaard" og skal efter Oluſſens Collectanea være omtrent der, hvor Bjørnsholms eller Kloster-Marked holdes.

Livø nævnes i et Beskjærmelsesbrev af Kong Christoffer I. for Vitskøl-Kloster fra c. 1252 („tota insula Ligh") blandt dette Klosters Eiendomme, ligesom den ogsaa i den nyere Tid har hørt til Bjørnsholm Hovedgaard; nu har den sin egen Eier. Livøgaard er den eneste Gaard paa Øen, beliggende paa dens østlige Side. Her findes endeel Skov, som tidligere har været meget større og af Arent Berntsen omtales for sin Rigdom paa Nødder. Til Eiendommen hører betydelig Teglværksbedrift, hvortil Øen leverer fortrinligt Materiale; ogsaa et Steenhuggeri af Brosteen er, som anført, nylig paabegyndt, da Kampesteen forefindes her i stor Mængde. Ved Gaarden er et lille Capel eller Bedehuus.

Malle Sogn, Annex til Bjørnsholm S., omgivet af dette, Vilsted og Løgsted Sogne samt Liimfjorden. Kirken, østlig i Sognet, ¾ M. s. for Løgstør. Arealet, 2334 Tdr. Land, er fladt og af sandmuldet Beskaffenhed. Til Sognet hører den ubeboede Sandø Holm eller Lendrop Sandø, beliggende noget nord for Sognet i Liimfjorden, og endeel af Vilsted-Sø i Sognets sydligste Deel. Landeveien fra Løgstør til Viborg passerer Sognet fra Nordøst til Sydvest. Htk. 114¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Malle med Kirke, Vandsted, Brøsttrup og Lendrop; Avlsgaarden Østergaard, 20 Tdr. Htk. og 330 Tdr. Land (4 Tdr. Htk. Fæstejord); Svenstrupgaard og Hedegaard. Ialt i Sognet 19 G. og 12 H., hvoraf 6 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 212. Jordbrug og lidet Fiskeri ere Erhvervsgrenene.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 97de Lægd. Kirken hører under Bjørnsholm.

Malle har ligesom Bjørnsholm forhen været annecteret til Strandby i Gislum Herred.

Vilsted Sogn omgivet af Annexet Vindblæs, Løgsted, Malle og Bjørnsholm Sogne samt Aars Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 M. s. for Løgstør. Arealet, 4377 Tdr. Land, er fladt, og Jorderne ere deels sandmuldede og deels, navnlig ved Byen Vilsted, af god leermuldet Beskaffenhed med Sand og Leer til Underlag. Den sydlig i Sognet beliggende Vilsted-Sø udgjør omtrent 1 Miil i Omkreds og afsætter til Nabosognene et Par mindre Aalsb. Htk. 164¼ Td. A. og E. og 9¼ Td. Mst.

I Sognet: Byen Vilsted med Kirke, Præstegaard, Skole og Vandmølle; Avlsgaarden Folksminde, der udgjør 2 sammenlagte Bøndergaarde, Mellem- og Vester-Street, 16 Tdr. Htk., 190 Tdr. Land Ager, 14 Tdr. Land Eng og 6 Tdr. Land Hede, Hyllestedgaard, 12¼ Td. Htk. Ager og 1 Td. Htk. Eng, 170 Tdr. Land Ager foruden en betydelig Deel Hede og Eng i Næsborg S., Haldrupgaarde, Øbne Gaasted og Grønning; Galten Møllegaard. Ialt i Sognet 35 G. og 28 H., hvoraf 15 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 373. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, haves i Vilsted-Sø et ikke ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Vgkds. Amtets 95de Lægd. Med Annexet Vindblæs een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 746 Rd. Præstegaardens Areal er 64 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng og en Hedelod, Htk. 7¼ Td.

Vilsted ligger ved Nordsiden af den derefter benævnte Sø. Kirken har Taarn med firsidigt i en Spids oplobende Tag med Spir og er hvælvet. Ved Vilsted har der i ældre Tid ligget en Herregaard, som Dronning Margrete kjøbte til Kronen og lod nedbryde. Godset vedblev dog at være et særeget Len indtil Kong Christian IV.'s Tid. Af Borgen findes endnu Spor: Pladsen, Fiskedamme m. m.

Vindblæs Sogn, Annex til Vilsted Sogn, omgivet af dette, Løgsted, Kornum, Salling og Outrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ¾ M. s. o. for Løgstør. Arealet, 2882 Tdr. Land, er ujevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. Langs med Sognets sydlige Grændse løber en Aa til Vilsted-Sø i Hovedsognet. Htk. 128½ Td. A. og E. og 4¾ Td. Mft.

I Sognet: Vindblæs Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), eenligt beliggende; Byerne Vindblæs med Skole, og Engelstrup; Avlsgaarden Aarupgaard med Vandmølle, 13⅞ Td. Htk. A. og E., 4¾ Td. Mft., 390 Tdr. Land; Øbne Øster-Street og Bjørumflet. Ialt i Sognet 29 G. og 13 H., hvoraf 14 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 273. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 98de Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Aarupgaard har tilhørt Kammerherre Johan Caspar de Mylius, som lagde den under Bjørnsholm, og den vedblev, efterat sidstnævnte Gods var overtaget af Staten, at tilhøre hans Familie indtil 1855.

Næsborg Sogn omgivet af Annexet Salling S., Kornum og Farstrup Sogne samt Limfjorden (Aggersund). Kirken, sydlig i Sognet, ¾ M. ø. for Løgstør. Arealet, 4112 Tdr. Land, er i den nordvestlige, vestlige og sydvestlige Deel af Sognet henad Næsborg By høitliggende, men iøvrigt fladtliggende med store Eng- og Kjærstrækninger (Nørrekjærs Enge), der gjennemskjæres af flere mindre Aaløb. Jordsmonnets Beskaffenhed er deels god Muld og Muldleer, navnlig til Byen Næsborg, deels muldsandet. Htk. 211⅞ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Næsborg med Kirke, Præstegaard og Skole, een Gaard paa 15 Tdr. Htk., og Tolstrup; Aggersundgaarde

(Kro og Færgefart). Ialt i Sognet 38 G. og 35 H., hvoraf 7 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 505. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fra Tolstrup drives noget Fiskeri i Liimfjorden.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Vgkds. Amtets 93de Lægd. Med Annexsognene Salling og Outrup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Brøndumgaard i Salling Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 1242 Rd. Præstegaardens Areal, som er bortforpagtet for 9 Aar fra April 1853, udgjør 67 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Eng og 40 Tdr. Land Kjær, af Htk. $10^5/_8$ Td.

Næsborg Kirke har Taarn, der paa Grund af Kirkens høie Beliggenhed benyttes som Sømærke fra Nordsøen og derfor ikke tør nedlægges; den har tidligere været Korskirke.

Salling (Skarpsalling) Sogn, Annex til Næsborg Sogn, omgivet af dette og Annexsognet Outrup samt Vindblæs, Kornum, Farstrup og Lundby Sogne. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1 M. s. o. for Løgstør. Arealet, 3170 Tdr. Land, er ujevnt, af muldleret og muldsandet Beskaffenhed. Veiene fra Løgstør til Nibe og fra Løgstør til Aalborg-Viborg Landevei passere Sognet. Htk. $211^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Salling (Skarpsalling) med Kirke og Skole, Brøndum og Hembrup; Avlsgaarden Brøndumgaard, 22 Tdr. Htk., Gd. Poutrupgaard. Ialt i Sognet 38 G. og 32 H., hvoraf 14 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 475. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 94de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Krastrup.

Salling Kirke er efter den foreliggende Beretning yderst tarvelig, men kunde være en smuk Kirke, da den har Hvælvinger og Sidegange. Den er uden Taarn. „Den nye Altertavle er en Parodi paa en Altertavle."

Outrup Sogn, Annex til Næsborg og Salling Sogne, omgivet af sidstnævnte Sogn, Vindblæs, Vilsted, Lundby og Gundersted Sogne samt Aars Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $1^1/_4$ M. s. o. for Løgstør. Arealet, 4337 Tdr. Land, er ujevnt og af skarpsandet Beskaffenhed. Landeveien fra Løgstør til Aalborg og fra Løgstør til Aalborg-Viborg Landevei passere Sognet. Htk. $85^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Outrup Kirke (uden Taarn), beliggende noget nordlig for Byen Outrup; Byerne Outrup med Skole, og Braarup; Hornbækgaarde, Østerhedegaard, Gdne Braarupholm, Løtholm (saaledes paa Mansa's Kort, i D. A. Lukholm), Brabshave (hos M., i D. A. Bredhauge). Ialt i Sognet 22 G. og 18 H., hvoraf 10 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 234. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 96de Lægd.

Gundersted Sogn, hvoraf omtrent $^2/_5$ hører til Aars Herred, Annex til Ulstrup Sogn i sidstnævnte Herred, omgivet af dette, Blære

og Eidrup Sogne, ſamt Sognene Outrup, Lundby og Aiſtrup i Slet Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. ſ. v. for Nibe og 2¼ M. ſ. o. for Løgſtør. Arealet, 5164 Tdr. Land, hvoraf 3725 Tdr. Land til Slet Herred, er ujevnt og af ſandet og ſtarpſandet Beſkaffenhed. Langs med Herredsgrændſen midt i Sognet løber en mindre Aa til en ved Sognets ſydvestlige Grændſe beliggende Indſø (Navn-Sø). Landeveien fra Løgſtør til Nibe og Aalborg paſſerer Sognets nordlige Deel. Htk. 92⅛ Td. A. og E. og 1¼ Td. Mſk., hvoraf 63⅜ Td. A. og E. og 1¼ Td. Mſk. til Slet Herred.

I Sognet: Gunderſted Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) ved Hovedgaarden Gunderſted; Byerne Borup med Skole (nu udflyttet), Lille-Aiſtrup og Bjørnſtrup med Omgangsſkole; Hovedgaarden Gunderſted, 17 Tdr. Htk., 200 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng. 1400 Tdr. Land Hede, 100 Tdr. Land Kjær og Tørvemoſe, Gunderſted Sogns Konge- og Kirketiende; Gdne Vormſtrup, Smørgaard og Borupgaard. Ialt i Sognet 26 G. og 14 H., hvoraf 12 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 278. Agerdyrkning er ligeſom i Hovedſognet Hovederhvervet. Ved Navn-Sø afholdes et aarligt Marked.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 89de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Gunderſted.

Gunderſtedgaard har tidligere hørt til Kraſtrup Hovedgaard og havt ſamme Eiere ſom denne.

Farſtrup Sogn omgivet af Annexet Lundby S., Aiſtrup, Sebber, Salling og Næsborg Sogne ſamt Liimfjorden. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¾ M. ø. for Løgſtør. Arealet, 8681 Tdr. Land, hvoraf 72 Tdr. Land Fredſkov (Vaar Skov), er i Nærheden af Byen Kjølby noget høitliggende, men iøvrigt fladtliggende med en betydelig Engſtrækning (Vaar Enge), gjennemſtaaren af et Par mindre Aaløb, og i den veſtlige Deel af Sognet en ſtørre Indſø (Kjølby-Sø). Jordsmonnet er af muldſandet og paa enkeel af Kjølby Byes Jorder af muldleret Beſkaffenhed med Sand og Kalk i Underlaget. I Liimfjorden er nogle ubeboede Øer (Horngaardsholm, Tøtterne og Halvdelen af Vaar- og Kyø-Holm), ſom høre til Sognet. Htk. 328⅜ Td. A. og E., ¼ Td. Skſt. og 3⅛ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne Farſtrup med Kirke, Præſtegaard noget ſyd for Byen, Skole beliggende imellem denne By og Kjølby, Stavn med Skole; Hovedgaarden Kraſtrup, 43⅛ Td. Htk., 300 Tdr. Land, 80 Tdr. Moſe, 20 Tdr. Hede (55 Tdr. Htk. Fæſtegods, en Vandmølle, Ny Mølle, beliggende paa Hovedgaardens Mark, Salling og Kornum Sognes Kirke- og Kongetiender, Næsborg Sogns Kongetiende og Kongetienden af Kjølby i Farſtrup S.); Hovedgaarden Vaar, 32¼ Td. Htk., 300 Tdr. Land Ager af let, ſandmuldet Beſkaffenhed, 100 Tdr. Land Eng, c. 80 Tdr. Land Skov, 330 Tdr. Land Moſe og 50 Tdr. Land Hede, Teglværket Fredensdal; Avlsgaarden Hornsgaard, 16⅛ Td. Htk., 154 Tdr. Land Ager, 42 Tdr. Land Eng, 41 Tdr. Land Moſe og 62 Tdr. Land Hede, Riisgaard, Ornæsgaard (2 G.), Hornſkovgaard (2 G.), Lundegaarde og Skovhuſe. Ialt i

Sognet 56 G. og 82 H., hvoraf 20 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 860. Agerdyrkning er Hovederhvervet. I Stavn By ved Limfjorden er et Par Søfarende og Fiskere.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Vgkds. Amtets 87de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Vaar Hovedgaard. Under 28de Juli 1624 er af Christen Friis til Kragerop skjænket den aarlige Landgilde og Tiende af 2 Gaarde i Barmer, Sebber S., Munkgaardene kaldet, til Fattige, og leveres deraf aarlig til Farstrup Sogns Trængende $4^1/_2$ Td. Rug og $4^1/_2$ Td. Byg efter Sognepræstens Bestemmelse og under Tilsyn af Biskoppen for Viborg Stift. Præstekaldets Reguleringssum er 961 Rd., men er siden Reguleringssummens Fastsættelse bleven forøget i Tiende 2 Tdr. Byg, i Offer 20—30 Rd. og i Forpagtningsafgift c. 100 Rd., ligesom ved at der er funden Tørvejord til Præstelodden, hvilken hidtil har været leiet, og som afgiver Tørv for flere Aar. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Eng, 11 Tdr. Land Kjær, 3 Tdr. Land Hede, Hkt. $7^1/_2$ Td.

Farstrup Kirke har Taarn; den er ikke hvælvet uden i Taarnet. Tidligere har den været en Korskirke; den ene Side er Vaabenhuset, som endnu staaer; den anden modsatte Udbygning er nedtaget; under denne var Begravelser i Kjelderen, som endnu ere bevarede.

Hovedgaarden Kraftrup, egentlig Kragstorp eller Kragstrup — som Navnet skrives i gamle Documenter — tilhørte i den katholske Tid Vitskøl-Kloster. 1522 solgte Klostret denne Gaard til den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis; Skjødet, udstedt af Abbeden, haves endnu. Efter Jørgen Friis eiedes Kraftrup af hans Slægtninge; fra Familien Friis kom den til Familien Due, af hvilke Oberst Manderup Due faldt i Slaget ved Helsingborg 1710. Borggaarden bestaaer af 4 sammenbyggede Fløie paa een Etage af Grundmuur med Tegltag, samtlige omgivne af Grave, hvorover fører en muret Bro til Ladegaarden, af hvis Bygninger en Deel er meget gammel (maaskee 300 Aar). Af Borggaarden ere de to Fløie opførte i Begyndelsen af dette Aarhundrede, de to andre ere noget ældre.

Vaar var i Middelalderen og i den nærmeste Tid efter Reformationens Indførelse en Adelsgaard under Vitskøl-Kloster; ved det Magestifte, som Kong Frederik II. 1573 foretog med Bjørn Andersen, kom Vaar tilligemed Klostret under denne Eier (jfr. Bjørnsholm), som deraf oprettede en Hovedgaard. Han byggede Gaarden paa en Bakke, hvor Ladegaarden nu staaer; men da Vaaningshuset, som var af Bindingsværk, efter faa Aars Forløb afbrændte, opførte hans Enke Fru Karen Friis en ny solid toetages Hovedbygning af Grundmuur nedenfor Ladegaarden ved Aaen, prydet med Spiir og omgivet med brede Grave, hvilken blev færdig 1590. I sidste Halvdeel af 17de og Begyndelsen af 18de Aarhundrede tilhørte Vaar Familien Benzon, nemlig Dr. med. Niels Benzon, hans Søn Geheimeraad Niels Benzon og dennes Søn Conferentsraad Peder Benzon. Den næste Eier, Justitsraad Jochum Poulsen, ombyggede 1722 Gaarden, som da var ganske forfalden; efter hans Død var Vaar i nogen Tid forenet med Kraftrup og Gundersted-gaard under samme Eier.

Lundby Sogn, Annex til Farstrup S., omgivet af dette, Aistrup, Gundersted, Outrup og Salling Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^3/_4$ M. o. f. o. for Løgstør og ligesaa langt v. f. v. for Nibe. Arealet, 3166 Tdr. Land, er ujevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. I Sognets vestlige Deel er et Par mindre Aaløb. Landeveien fra Aalborg til Løgstør passerer Sognet. Hkt. 81 Tdr. A. og E. og $6^3/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Lundby med Kirke (med Taarn, uden Hvæl-

vinger, meget simpel) og Skole, Freistrup; Gdn. Eskildstrupgaarde, Beltofte, Lundby Vandmølle, Mølgaard med Vandmølle, Dybvadgaard med Teglværk, Fridsgaard, Hylkjærgaard, Brobækaa Vandmølle (Gryn- og Stampe-Mølle). Ialt i Sognet 19 G. og 24 H., hvoraf 10 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 273. Agerdyrkning er disses Erhverv.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 92de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Sebber (Sebberkloster) Sogn omgivet af Annexet Aistrup, Farstrup S., Limfjorden og Sebbersund. Kirken, i Sognets sydvestlige Deel, 1 M. s. v. for Nibe. Arealet, 2200 Tdr. Land, er ujevnt, og af skarpsandet og sandmuldet Beskaffenhed. Til Sognet høre flere ubeboede Holme eller Øer i Limfjorden (Kloster Engholme og Stærtotterne). Ved Byen Volsted ligger en lille Skov. Htk. 112¾ Td. A. og E. og 1¼ Td. Mfk.

I Sognet Sebber Kirke, der ligger ved Hovedgaarden Sebberkloster; Byerne Barmer med Præstegaard, Valsted med Kro, Sebbersundby med Kro; Sebber Skole er beliggende midt imellem alle 3 Byer; Hovedgaarden Sebberkloster, 20 Tdr. Htk., 230 Tdr. Land Ager af sandmuldet Beskaffenhed, 130 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Hede, 50 Tdr. Land Mose, 19⅜ Td. Htk. Fæstegods, Sebber Sogns Kirke- og Kongetiende, en Vindmølle og et Teglværk; Gd. Vandsted. Ialt i Sognet 26 G. og 139 H., hvoraf 5 G. og 67 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 772. Agerdyrkning er Sognebeboernes Hovederhverv. Saagodtsom alle Beboerne i de to folkerigeste Byer, Sebbersund og Volsted vare oprindelig Fiskere, men med Sildens Forsvinden fra Limfjorden i Aaret 1828 og ved Aggercanalens Aabning formindskedes Fiskeriet, og ikkun faa Familier i Sebbersund ernære sig for Tiden ved Fiskeri. Endeel Skippere og Søfolk boe i Sebbersund.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Vgkds. Amtets 88de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Sebberkloster. Præstekaldets Reguleringssum er 729 Rd. Præstegaardens Areal er c. 30 Tdr. Land Ager og 19 Tdr. Eng, af Htk. 4⅛ Td.

Sebberkloster eller Sebbergaard er nu en Herregaard, beliggende ved den vestre Bred af den derefter benævnede Arm af Limfjorden, Sebbersund. I Middelalderen var det et Nonnekloster*), som hørte under Viborg Bispestol, men hvis Stiftelsestid er uvis (det nævnes første Gang 1268); Navnet findes skrevet meget forskjelligt. 1528 forlehnede Biskop Jørgen Friis med Kongens Samtykke Klostret til Mag. Niels Friis, Cantor i Viborg, hvem det dog kort efter ved en dertil nedsat Commission fradømtes paa Grund af utilbørlig Behandling af Godset og Nonnerne. Ved Reformationen blev Klostret 1536 inddraget under Kronen og Aaret efter givet Ridder Christen Friis i Forlehning, imod at han skulde underholde „Munkene", hvilken Beretning i D. Atl. Daugaard anseer for en Skriv- eller Trykfeil istedetfor „Nonnerne". Kong Frederik II. forlehnede 1561 sin Moders Hofmesterinde Frn Anna Glob med Sebberkloster, og 1581 afhændede samme Konge

*) Efter Danske Atlas var Sebberkloster baade et Nonne- og et Munkekloster, men Daugaard antager det Sidste for urigtigt.

det ved et Magestifte fra Kronen til Oluf Brokkenhuus, i hvilken Families Besiddelse det vides at have været til 1660 eller den Tid, da Souveraineiteten indførtes, hvorefter Gaarden har havt forskjellige Eiere. Den nuværende Hovedbygning er opført i 8 Fløie af Grundmuur, som det antages i forrige Aarhundrede; Ladebygningerne ere nye. Den gamle Klosterkirke er nu Sognekirke; den har Taarn og Hvælvinger, er stor og ret smuk, men har forøvrigt intet Mærkeligt fra den katholske Tid. Her findes en smuk Ligsteen over Oluf Brokkenhuus († 1606) og hans Frue Else Steen († 1616), i sin Tid Eiere af Sebberkloster, som her ligge begravede, og en anden over en senere Eier Jørgen Jensen Gleerup († 1727).

Tæt ved Sebbersund er en Bakke, hvor der fordum skal have staaet en Kirke, som var indviet til St. Nicolaus, og hvoraf Rudera endnu vare kjendelige paa den Tid, da Danske Atlas udkom.

Aistrup Sogn, Annex til Sebber Sogn, omgivet af dette, Gundersted, Lundby og Farstrup Sogne samt Sebbersund. Kirken, noget østlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. v. for Nibe og $2^1/_4$ M. ø. for Løgstør. Arealet, 2333 Tdr. Land, hvoraf 6 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov (Kyø Skov), er fladtliggende og af skarpsandet og muldsandet Beskaffenhed. Halvdelen af den nord for Hovedsognet Sebber i Liimfjorden beliggende Baar- og Kyø-Holm hører til dette Sogn. Sydvestlig i Sognet er en mindre Aa, der falder ud i Sebbersund. Htk. $71^7/_8$ Td. A. og E. og $3^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Store-Aistrup med Kirke (med Taarn) noget sydvest for Byen, og Skole; Hovedgaarden Kyø, $17^3/_8$ Td. Htk., 200 Tdr. Land Ager af sandmuldet Beskaffenhed, 70 Tdr. Land Eng, 6 Tdr. Land Skov, 50 Tdr. Land Mose og 250 Tdr. Land Hede; Røde Vandmølle, Skovhuse; 2 Teglværker. Ialt i Sognet 21 G. og 36 H., hvoraf 11 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 374. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Kyø Teglværk producerer aarlig 2—3 Millioner Steen og beskjæftiger mange Arbeidere. Til Hovedgaarden Kyø hører et Brændevinsbrænderi.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 91de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kyø.

Kyø skal allerede i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede have tilhørt den adelige Familie Tornekrands, som uddøde med Mikkel Nielsen Tornekrands 1652. Gaarden har siden havt Eiere af forskjellige Familier.

Aars Herred

omgives af Slet, Hornum, Hinsted og Gislum Herreder samt Liimfjorden. Herredet er i det Hele bakket og sandet, som oftest med Sand eller Gruus, flere Steder endog med Ahl til Underlag, aldeles blottet for Skov, undtagen mod Øst, hvor der findes en samlet Skovstrækning. Den større Deel af Herredet er endnu beklædt med Lyng. Arealet er $5^1/_8$ □ M. Htk. $1663^1/_2$ Td. A. og E., $9^3/_4$ Td. Skst. og $22^1/_4$ Td.

Mſt. Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling 4299. I geistlig Henseende danner Aars Herred med Slet Herred og Gislum Herred eet Provsti under Viborg Stift.

Vester-Hornum Sogn omgivet af Annexsognene Hyllebjerg og Fleisborg, Ulstrup og Haubro Sogne samt Slet og Gislum Herreder. Kirken, i Sognets sydlige Deel, $2^1/_4$ M. s. s. o. for Løgstør. Arealet, 2649 Tdr. Land, er ujevnt og af skarpsandet Beskaffenhed. Landeveien fra Nibe til Løgstør-Viborg Landevej passerer Sognet. Sjørup-Søes sydlige Deel gaaer ind i Sognets nordvestlige Deel, og Trend-Aa danner Sognets sydlige Grændse mod Gislum Herred. Htk. $92^3/_4$ Td. A. og E. og $5^3/_4$ Td. Mſt.

I Sognet: Byerne Vester-Hornum med Kirke, Præstegaard og Skole, Krogstrup, Riise eller Riisegaarde; Hovedgaarden Ørnbrup, $14^1/_4$ Td. Htk., 146 Tdr. Land Ager, 56 Tdr. Land Eng, 29 Tdr. Land Mose og 239 Tdr. Land Hede; Hornumbro Vandmølle. Ialt i Sognet 18 G. og 14 H., hvoraf 8 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 207. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 4de Vgkds. Amtets 83de Lægd. Med Annexsognene Hyllebjerg og Fleisborg een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hvanstrup i Farsø S. Præstekaldets Reguleringssum er 620 Rd. Præstegaardens Areal er 54 Tdr. Land Ager, 22 Tdr. Land Eng og Kjær og 20 Tdr. Land Hede; $6^1/_8$ Td. Htk.

Kirken har hverken Taarn eller Hvælvinger; da D. Atl. udkom, havde den et anseeligt Taarn. Den er, ligesom Kirkerne i Annexsognene, lille og uanseelig, med simpelt Brædde-loft.

Hyllebjerg Sogn, Annex til Vester-Hornum Sogn, omgivet af dette Sogn og Annexsognet Fleisborg samt Gislum og Slet Herreder. Kirken, midt i Sognet paa en høi Bakke, c. 2 M. s. for Løgstør. Arealet, 1989 Tdr. Land, et noget høitliggende, navnlig i Midten af Sognet, og af skarpsandet Beskaffenhed. Trend-Aa danner Sognets sydlige Grændse mod Gislum Herred. Htk. $66^1/_2$ Td. A. og E.

I Sognet: Hyllebjerg Kirke; Byen Hyllebjerg nord for Kirken, med Skole; Gdn. Holmsgaarde, Boltrup og Svenstrupgaarde. Ialt i Sognet 18 G. og 14 H., hvoraf 9 G. udenfor Byen.

Indvaanere: 170, hvis Erhverv ligesom i Hovedsognet udelukkende er Agerdyrkning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 80de Lægd. Kirken tilhører Bjørnsholm Gods.

Kirken ligger eenligt paa en meget høi Bakke; den er bygget af Muursteen og har Taarn, men ingen Hvælvinger. Byens Navn skal egentlig være „Hugletsbjerg" efter en Kong Huglet, som siges at være begraven i en Høi paa bemeldte Bakke.

Fleisborg Sogn, Annex til Vester-Hornum og Hyllebjerg Sogne, omgivet af disse og Ulstrup Sogn samt Slet Herred. Kirken $1^{3}/_{4}$ M. s. s. o. for Løgstør. Arealet, 2440 Tdr. Land, er ujevnt og af skarpsandet Beskaffenhed: Endeel af Sjørup-Sø hører til Sognet. Htk. $50^{1}/_{2}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Fleisborg med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger), Fleisborg-Svenstrup, Elstrup, Lille-Sjørup og Galten. Ialt i Sognet 13 G. og 8 H., hvoraf 1 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 138. Ligesom i Hovedsognet udgjør Agerdyrkning Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 76de Lægd. Fleisborg Sogn har ingen fast Skole, men Børnene undervises af en Omgangslærer.

Ulstrup Sogn omgivet af Annexet Gundersted i Slet Herred, Fleisborg, Vester-Hornum, Haubro, Aars og Blære Sogne. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. $2^{1}/_{4}$ M. s. s. o. for Løgstør og 3 M. s. s. v. for Ribe. Arealet, 4865 Tdr. Land, er ujevnt og af sandet Beskaffenhed. I den nordlige Deel af Sognet er 2 Indsøer (Sjørup- og Die-Sø), og 2 mindre Aaløb forene sig i den sydvestlige Deel af Sognet til Trend-Aa. Landeveien fra Løgstør til Hobro gaaer igjennem Sognets østlige Deel. Htk. $129^{3}/_{4}$ Td. A. og E. og $1^{1}/_{4}$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ulstrup med Kirke, Præstegaard og Skole, Søttrup, Hvorvarp, Graarup; Schönninggaard, Leregaard, Gdne Tavdal, Sondrup, Rubækgaard, Helminggaard, Toftgaard og Nygaard; Fadestrup Vandmølle. Ialt i Sognet 32 G. og 41 H., hvoraf 21 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 391. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Ribe og Løgstør Lægedistrict (Ribe); 4de Vgkds. Amtets 79de Lægd. Med Annexet Gundersted een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hvanstrup i Farsø S. Præstekaldets Reguleringssum er 663 Rd. Præstegaardens Areal er 58 Tdr. Land Ager, 2 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Hede, af Htk. 6 Tdr.

Ulstrup Kirke har Taarn med et lille Spir, men ingen Hvælvinger; den skildres i den foreliggende Beretning som „dod, kold og trist og vanskelig at tale i, da Prædikestolen, ligesom i Annexkirken, staaer i det sydvestlige Hjørne af Kirken."

Aars (Lille-Aars) Sogn omgivet af Annexsognet Haubro, Ulstrup, Blære og Giver Sogne, den Deel af Binderup S., som hører til Aars Herred, og Gislum Herred. Kirken, noget sydlig, 3 M. s. s. v. for Ribe og $3^{1}/_{4}$ M. s. s. o. for Løgstør. Arealet, 6984 Tdr. Land, er ujevnt og af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Østlig i Sognet er en Aa, der løber fra Syd mod Nord. Landeveien fra Løgstør til Hobro passerer Sognet fra Nordvest til Sydost. Htk. $185^{3}/_{8}$ Td. A. og E. og $3^{3}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Aars med Kirke (høitliggende, med Taarn og Bjælkeloft), Præstegaard, Skole og Kro, Tolstrup, Tandrup, Pitselhøi, Gundestrup og Sjøstrup; Svenstrupgaarde, Gdne Vester-Oustrup, Øster-Oustrup med Vandmølle, Nær-

hale, Pugholm, Dybvads Vandmølle, Bakgaard, Stenild, Slemstrup og Dronningholm. Ialt i Sognet 53 G. og 49 H., hvoraf 35 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 533. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 4de Vgkds. Amtets 73de Lægd. Med Annexet Haubro een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Mølgaard i Haubro Sogn. Sognet har Meilings Legat, cfrm. 13de Decbr. 1743, nu reduceret til 457 Rd. 76 Sk., hvoraf Renten fremsendes fra Aalborg Stiftamt og uddeles til fattige Skolebørn og andre Nødlidende i Aars Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 912 Rd. Præstegaardens Areal er 53 Tdr. Land Ager, 14 Tdr. Land Eng, af $5^{5}/_{8}$ Td. Htk.

Saavel i Aars Sogn som i Annexsognet ere store Heder med mange Kæmpehøie. I Aars Kirke findes en Runesteen. (F. M.)

Haubro Sogn, Annex til Aars S., omgivet af dette, Ulstrup og Vester-Hornum Sogne samt Gislum Herred. Kirken, midt i Sognet, 3 M. s. o. for Løgstør og $3^{1}/_{2}$ M. s. v. for Nibe. Arealet, 3113 Tdr. Land, er ujevnt og af sandet og sandmuldet Beskaffenhed, paa enkelte Steder med godt Leerunderlag. Langs med Sognets sydvestlige og vestlige Grændse løber en Aa, der ved Sognets Nordgrændse forener sig med Trend-Aa. Htk. $125^{1}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønder-Haubro med Kirke (med Taarn og Bjælkeloft), Jelstrup og Nørre-Haubro; Haubro Skole; Hovedgaarden Mølgaard, 25 Tdr. Htk., c. 300 Tdr. Land Ager kolde og sandmuldede Jorder, 100 Tdr. Land Eng, 400 Tdr. Land Kjær, Mose og Hede (150 Tdr. Htk. Fæstegods, Aars og Haubro Sognes Kirketiende, Haubro og Hornum Sognes Kongetiender, samt Fadestrup Vandmølle i Ulstrup Sogn); Thorsgaarde, Haubrogaard, Gd. Vandsholm. Ialt i Sognet 22 G. og 21 H., hvoraf 10 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 274. Ligesom i Hovedsognet udgjør Agerdyrkning Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 81de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Mølgaard. Sognet har Selger Nielsens Legat, 166 Rd. 4 Mk., hvis Renter tilfalde Fattige i Sognet.

Hovedgaarden Mølgaard tilhørte efter D. Atl. i Slutningen af det 16de og i det 17de Aarhundrede Familien Munk. Af de følgende Eiere mærkes Conferentsraad Hjelmstjerne, som solgte Gaarden 1749. Bygningerne ere nye, størstedeels opførte af den nuværende Eier 1845—48.

Haubrogaard var en gammel adelig Sædegaard, som hvis Eiere igjennem hele det 15de Aarhundrede D. Atl. nævner Flere af Familien Munk; den blev senere lagt under Mølgaard. Nu er den, som anført, en Bondegaard.

Et gammelt Sagn beretter, at i dette Sogn har i den hedenste Oldtid været en særlig Dyrkelse af Thor, hvoraf Thorsgaarde skal have Navn.

Blære Sogn omgivet af Annexsognet Eidrup, Gundersted, Ulstrup, Aars og Skivum Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^{1}/_{4}$ M. s. v. for Nibe. Arealet, 4026 Tdr. Land, er fladtliggende og af sandmuldet Beskaffenhed. I Sognets østlige Deel er et Par Aaer, hvoraf

den ene løber langs med Sognets Østgrændse fra Syd mod Nord igjennem en mindre Sø. Landeveien fra Løgstør-Viborg Hovedlandevei til Nibe og Aalborg passerer Sognet. Htk. 107⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Blære med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), Præstegaard og Skole, Troelstrup og Langdal; Avlsgaarden Poppelholm eller Povlholm, 14 Tdr. Htk., c. 100 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Mose og 50 Tdr. Land Hede, Kjærgaard, Fælledgaard og Hæsbjerggaard. Ialt i Sognet 28 G. og 35 H., hvoraf 18 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 366. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 5te Bgkds. Amtets 77de Lægd. Med Annexet Eidrup een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 670 Rd. Præstegaardens Areal er c. 70 Tdr. Land Ager, 8 Tdr. Land Eng, c. 122 Tdr. Land Hede; 4½ Td. Htk.

Langdal har i gamle Dage været en Herregaard.

Eidrup Sogn, Annex til Blære S., omgivet af dette, Gundersted og Skivum Sogne, Sebbersund, Slet og Hornum Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 1¾ M. s. s. v. for Nibe. Arealet, 3939 Tdr. Land, er fladtliggende med enkelte isolerede Højdepuncter (paa en af disse trigonometrisk Station); Jordbunden er muldsandet. Landeveien fra Løgstør til Nibe og Aalborg passerer Sognets nordlige Deel. Langs med Sognets østlige og vestlige Side er to Aaløb, der falde ud i Sebbersund. Ved Hovedgaarden Halkjær er en Skov. Htk. 138⅛ Td. A. og E. og 5¼ Td. Mfl.

I Sognet: Byerne Eidrup med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), Skjørbæk med Skole og Kro; Hovedgaarden Halkjær, 13¾ Td. Htk., 153 Tdr. Land Ager, 70 Tdr. Land Eng, 3 Tdr. Land Mose og 70 Tdr. Land Hede; Gdne Lovisendal, Jacobsensminde, Elbækgaard, Kjærsgaard, Kjelbalgaarde med Vandmølle, Koppes Vandmølle og et Teglværk nordlig i Sognet ved Sebbersund. Ialt i Sognet 35 G. og 30 H., hvoraf 18 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 433. Agerdyrkning er Hovederhvervet; Fiskeriet i Limfjorden og Ørtefangsten ved Halkjær, der tidligere var betydeligt, er nu ikke af nogen Vigtighed.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Bgkds. Amtets 84de Lægd.

Halkjær var i den katholske Tid en af de Herregaarde, som tilhørte Viborg-Bispestol, og som ved Reformationen tilfaldt Kronen. Den første Eier i den næste Periode var Niels Axelsen Rosenkrands. I det 17de og ind i det 18de Aarhundrede tilhørte Halkjær Familien Due, og har siden havt forskjellige Eiere.

Skivum Sogn omgivet af Annexet Giver, Blære og Eidrup Sogne samt Hornum Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2 M. s. for Nibe. Arealet, 4048 Tdr. Land (hvoraf et betydeligt Krat af c. 1 Miil i Omkreds, og en Naaletræesplantage af c. 4 Tdr. Land, anlagt i Aarene 1831—37), er ujevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Nibe til Aalborg-Viborg Landevei og Landeveien fra Løgstør

til Ribe passere Sognet. Sognets nordlige, østlige og vestlige Side begrændses af Aalsb. Htk. 103⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Skivum med Kirke (med Taarn), Præstegaard, Kro og Skole; Beggergaarde, Lynnerupgaarde og Sønderlund. Ialt i Sognet 27 G. og 27 H., hvoraf 17 G. og 20 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 305. Jordbrug er udelukkende Erhverv.

Sognet hører under Aars og Slet Herreders Jurisdiction (Løgstør), Aalborg Amtstuedistrict, Ribe og Løgstør Lægedistrict (Ribe); 5te Vgkds. Amtets 74de Lægd. Med Annexet Giver een Commune. Præstekaldets Reguleringssum er 786 Rd. Præstegaardens Areal er c. 50 Tdr. Land, af 3½ Td. Htk.

I Kirken findes en Runesteen. (F. M.)

Giver Sogn, Annex til Skivum S., omgivet af dette, Blære og Aars Sogne, den Deel af Binderup Sogn, som hører til Aars Herred, samt Hornum Herred. Kirken paa en Bakke, noget nordvestlig i Sognet, 2½ M. s. for Ribe. Arealet, 2683 Tdr. Land, er ujevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Ribe til Aalborg-Viborg Hovedlandevei passerer Sognet. Sognets østlige og vestlige Side begrændses af Aalsb. Htk. 63⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Giver Kirke (uden Taarn), beliggende lidt nord for Byen Giver; Byerne Giver, Mosbæk, Katby og Astrup; Katbygaard og Aagaard; Giver Skole. Ialt i Sognet 13 G. og 15 H., hvoraf 9 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 157. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 75de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Nørlund.

Brorstrup Sogn omgivet af Annexsognene Ravnkilde og Haversley, Giver Sogn og den Deel af Binderup Sogn, som hører til Aars Herred, samt Hornum og Gislum Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2½ M. n. n. v. for Hobro og 3½ M. s. s. o. for Ribe. Arealet, 3434 Tdr. Land, er ujevnt og af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Sognets nordlige og sydvestlige Deel begrændses af Aalsb. Htk. 105¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Brorstrup med Kirke (uden Taarn) og Skole, og Meilby; Præstegaarden Smørup nordvestlig i Sognet, Avlsgaarden Brorstrupgaard, 15 Tdr. Htk., Veirhøigaarde, Holmegaarde. Ialt i Sognet 26 G. og 23 H., hvoraf 15 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 290. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtstuedistrict, Ribe og Løgstør Lægedistrict (Ribe); 4de Vgkds. Amtets 78de Lægd. Med Annexsognene Haversley og Ravnkilde een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nørlund. Præstekaldets Reguleringssum er 1417 Rd. Præstegaardens Areal er c. 900 Tdr. Land af 16⅝ Td. Htk. Selve Præstegaarden hører til de anseligste Embedsboliger i Danmark; den bestaaer af en Hovedgaard og en Avlsgaard, hver paa 3 Fløie.

Tæt ved Smørup Præstegaard har i den katholske Tid været et St. Anna Capel, som Kong Christian III. tillod at nedbryde og anvende til Brorstrup Kirkes Behov og Bygning.

Haversley Sogn, Annex til Brorstrup og Ravnkilde Sogne, omgivet af disse Sogne og Hornum Herred. Kirken, østlig i Sognet, $2^1/_2$ M. n. n. v. for Hobro. Arealet, 1774 Tdr. Land, er ujevnt og af sandmuldet Beskaffenhed. Langs med Sognets nordvestlige Grændse og midt i Sognet findes flere mindre Aaløb. Htk. $67^5/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Haversley med Kirke (med Taarn) og Skole, Vesterby og Grøftager; Avlsgaarden Haveksievgaard, 12 Tdr. Htk.; Gdne Gammel- og Ny-Overvad og Staus-gaard. Ialt i Sognet 17 G. og 19 H., hvoraf 22 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 241. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved-sognet; 4de Vgkds. Amtets 82de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nørlund.

Ravnkilde Sogn, af hvilket omtrent $^1/_6$ hører til Hindsted Herred, Annex til Brorstrup Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Haversley, samt Hornum og Gislum Herreder. Kirken, midt i Sognets østlige Deel, 2 M. n. n. v. for Hobro. Af Arealet, 7102 Tdr. Land, hvoraf 1201 Tdr. Land hører til Hindsted Herred, er c. 1040 Tdr. Land Skov (Nørlund Skov). Sognet er temmelig bakket; Jords-monnet af sandet og muldsandet Beskaffenhed. I Sognet er to Aaer, hvoraf den ene løber langs med Sognets østlige Grændse og den anden i Sognets vestlige Deel; sydlig i Sognet er en Indsø (Brastrup-Sø). Htk. $203^7/_8$ Td. A. og E., $5^7/_8$ Td. Skst. og $3^1/_8$ Td. Mst., hvoraf $31^1/_8$ Td. A. og E. og $3^1/_8$ Td. Mst. til Hindsted Herred.

I Sognet: Byerne Ravnkilde med Kirke og Skole, Nysum, Kirkegaarde eller Over-Ravnkilde, Skaarup, Lille-Rørbæk, Fyrkilde og Brastrup; Hovedgaarden Nørlund (Nørlund Nedergaard og Ladegaard), hvortil hører Nørlund Skov med Skovfogedstederne Trads og Damborg, Kalk- og Teglbrænderiet Damskovlyng, Nørrevads Vandmølle, Htk. 43 Tdr., 640 Tdr. Land Ager, 1040 Tdr Land Skov og 137 Tdr. Land Mose (til Hoved-gaarden hører endvidere c. 70 Tdr. Htk. Fæstegods samt Brorstrup, Ravnkilde, Haversley, Sønderup og Giver Sognes Kirketiender, samt de fire førstnævnte Sognes Kongetiender, der ialt beløbe c. 906 Tdr. Korn). Ialt i Sognet 47 G. og 50 H., hvoraf 24 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 794. Foruden Agerdyrkning udgjør Skovarbeide og Fabrikation af Træsko Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved-sognet; 4de Vgkds. Amtets 72de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Nørlund. Et Legat paa 800 Rd., hvoraf Renten uddeles til Fattige paa Nørlund Gods, er prioriteret i Hovedgaarden Nørlund.

Ravnkilde Kirke ligger paa en høi Bakke og har et anseeligt Taarn. Et Begravelsescapel er tilbygget Kirken, hvori findes en Mængde Lig af de adelige Familier, som til forskjellige Tider have eiet Nørlund. I D. Atl. bemærkes, at Ligene fordetmeste ere uforraadnede, hvilket tilskrives Grundens salpetriske Egenskab.

A Nay del

Em Bærentzen & C.ie lith. Inst

NÖRLUND.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Nørlund er en af de ældste og mærkeligste Herregaarde i denne Deel af Landet. Borggaarden, der ligger i en Lavning omgivet af Enge, bestaaer af 3 sværtbyggede grundmurede Fløie, to Etager høie foruden Kjelderetagen, der tilligemed endeel af Værelserne har hvælvet Loft, samt med et 50 Alen høit Taarn, og er omgivet af Grave. Ladegaarden, der ligger paa en Bakke i en Afstand af c. 1000 Alen fra Nedergaarden (Borggaarden) mod Vest. og som nu udgjør en særskilt Forpagtergaard, bestaaer af 4 ældre sammenbyggede, af svær Kampesteensmur opførte Længer, samt af to i den nyeste Tid opførte grundmurede Huse til Forpagterbolig, Meieri og Stalde. Borggaarden og den gamle Deel af Ladegaarden er opført i Løbet af Aarene 1581—97 af Ludvig Munk, i sin Tid Lehnsmand i Throndhjem, og Borggaardens Beliggenhed — den blev opført midt i en Sump, med en yderst besværlig Byggegrund — skal efter Sagnet hidrøre fra den Omstændighed, at Ludvig Munks Hustru, den befjendte Ellen Marsviin, der var ung og rig, medens han var temmelig tilaars, havde, da han friede til hende, gjort sit Ja afhængig af, at han byggede hende en Borg paa dette Sted, hvor hun kastede sin Handske, med et Taarn saa høit, at man derfra kunde see Budolphi Kirkespiir i Aalborg*). Dette sidste Vilkaar synes dog neppe at kunne have været opfyldt; men forøvrigt har Bygherren hverken sparet Møie eller Penge, hvilket er saa meget mærkeligere, som de uhyre Bekostninger, Bygningernes Opførelse og deres luxuriøse Udstyrelse udfordrede, maae have opløbet til flere Gange Værdien af selve Eiendommen, der dengang var meget mindre og ringere i Cultur end nu, og hvortil der ikke hørte Tiender eller andre Extraindtægter end et meget adsplittet Bøndergods; og denne Odselhed kan maaskee have foranlediget den Udpresning af Beboerne i Throndhjems Lehn, hvorfor Ludvig Munk mistede sit Embede. Bygningerne skulle være opførte paa Bøgepæle, som dog ikke ved de senere Tiders Arbeider i og ved Grunden have viist sig, hvorimod det har været kjendeligt, at der til Grundens Opfyldning er anvendt en umaadelig Mængde store Kampesteen. Gaarden var endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede forsynet med en Vindelbro over Graven samt en Tværbygning mellem Fløihusene og et Porttaarn; og i dette sidste, der tillige var forsynet med Zirater og Inscriptioner i Sandsteen, skal have været Kobberporte saa svære, at deres Lukning kunde høres i de nærmeste Landsbyer. Midtfløien, eller maaskee kun Hjørnebygningerne i samme, har været een Etage høiere endnu og belagt med Kobbertag; men da Taget blev nedrevet og Kobberet bortført af de for deres Voldsgjerninger befjendte polske Hjælpetropper, som i den svenske Krig 1658—59 under General Czarniezki vare herinde i Landet, forfaldt Bygningen, og den øverste Etage styrtede ud i Gravene, hvor endnu i de senere Aar store Muurstykker deraf ere fundne. Paa forskjellige Steder saavel i Gaarden som i Værelserne har der været anbragt Billedhuggerarbeide i Sandsteen og Egetræ, størstedeels med Ludvig Munks og Ellen Marsviins Vaabener, hvoraf endeel endnu er conserveret. Paa Gaarden har forhen været et Capel, hvis smukke Inventarium er blevet bortflyttet til Capellet paa Store-Restrup (see nedenfor). Af det ældre Taarn, som var forsynet med en særdeles smuk Sandsteens Vindeltrappe, og som oprindelig skal have været meget høit, blev den øverste Halvdeel nedrevet formedelst Brøstfældighed i Slutningen af forrige Aarhundrede (efter D. Atl. var Gaarden ziret med 3 Taarne) og Resten af samme Grund i Foraaret 1855, hvorefter det nuværende Taarn s. A. er opført. Ladegaarden afbrændte 1849, men blev igjen opført paa de gamle Kampesteensmure. Fra Midten af forrige indtil en Tid lang ind i nuværende Aarhundrede, da deels de fleste Eiere ikke selv beboede Gaarden, deels de verlende Conjuncturer forringede Værdien af og Interessen for Eiendommen, forfaldt Gaarden i den Grad, at den næsten var en Ruin; og først under den Eier, som nylig har afhændet Nørlund, er den med betydelige Bekostninger igjen sat i solid Stand**).

Gaarden er, som anført, meget gammel. Efter et Thingsvidne af 1484, der er fundet i Godsets Archiv, skal Nørlund oprindelig have været bygget, ikke til et Herresæde, men til et „Røverstsul", hvorfor Dronning Margrete lod det „nedher lægge." Under Grevens Feide tilhørte Nørlund Peder Lykke, Lehnsmand paa Aalborghuus, og i den ved Skipper Clement foranstaltede Reisning af Almuen i Aalborg-Egnen 1534

*) Lignende Sagn findes ogsaa om andre Herregaarde, som ere opførte paa en sumpig Bund, med Hensyn til deres Oprindelse, saaledes f. Ex. om Spottrup i Salling.

**) Ovenstaaende Beskrivelse grunder sig paa en Udg. velvillig tilstillet udførlig Beretning fra Hr. Godsforvalter Amtzdoll paa Nørlund.

blev denne tilligemed mange andre Herregaarde afbrændt. Sin bersmteste Eier havde Nørlund i Slutningen af samme Aarhundrede i Ludvig Munk, som opførte de ovenfor bestrevne mærkværdige Bygninger. Aaret efter at de vare blevne færdige fødtes her 6te Juli 1598 Bygherrens Datter Kirstine Munk, der i en Alder af 17 Aar blev Kong Christian IV.'s til venstre Haand ægteviede Hustru og Grevinde af Slesvig-Holsten — et Ægteskab, der, som bekjendt, var rigt paa Børn, men forøvrigt ingenlunde lykkeligt, og endte med Skilsmisse. Ludvig Munk eiede ogsaa Lundegaard i Fyen, hvor han døde 8de April 1602; endnu 1614 stal hans Frue Ellen Marsviin, der imidlertid anden Gang var bleven Enke efter Knud Rud til Sandholt og eiede flere Besiddelser i og ved Fyen (jfr. Holckenhavn, da Ellensborg), have gjæret sig som Eier af Nørlund. De næste Eiere vare Gude Galde († 1626), gift med Helvig Marsviin, en Søster til Ellen; deres Datter Anna Galde tilførte Verner Parsberg Gaarden, som fra dem kom til deres Søn Gude Parsberg, hvis Enke Karen Krag senere gjftede sig med Admiral Knud Reetz, som derved i Begyndelsen af forrige Aarhundrede kom i Besiddelse af Nørlund. En følgende Eier, Jørgen Mørch († 1758), forskjønnede Ravnkilde og Daversløv Kirker, hvilken sidste han valgte til sit Hvilested, og hans Enke fortsatte sin Mands Forbedringer ved Godsets Kirker. Hun solgte imidlertid 1778 Nørlund til Kammerherre, Højesteretsassessor og Ridder Iver Rosenkrands-Levetzau, Besidder af Stamhuset Restrup, med hvilket Nørlund derpaa blev forenet, og hvortil det vedblev at høre under de to næste Stamhusbesiddere, Geheimeconferentsraad og Storkors af Danebrog Siegfried Victor Raben-Levetzau og hans Broder Kammerherre Frederik Raben, hvilken Sidste afhændede Nørlund 1812. En følgende Eier, Krigsraad Rasmus Conradsen, tidligere Forpagter paa Gundersløvholm († 1837), anlagde ved en Mose i Skoven Glasværket „Conradsminde", som nu er nedlagt. I Februar 1857 ere Godserne Nørlund og Torstedlund, som allerede i en lang Aarrække havde været forenede, med alt Underliggende (Skovene, 9 Kirker, Glasværket „Conradsminde", et Glasværk i Aalborg, o. s. v.) af Jægermester Schütte solgte for 625,000 Rd. til Eieren af Mylenberg Kammerjunker de Mylius; 1839 vare disse Eiendomme blevne kjøbte af Schütte, hvis Intelligents og Driftighed de fylde saa meget, med 3—400 Tdr. Hk. Bøndergods, der nu for største Delen er bortsolgt, for 168,000 Rd.

Gislum Herred

omgives af Aars Herred, Hindsted Herred, Viborg Amt og Limfjorden, der her indsnævrer sig mellem Himmersyssel og Sallingland til Hvalpsund. Herredet er næsten overalt bakket og sandet med bethydelige Hedestrækninger og uden Skov. Sand og Gruus samt paa sine Steder Ahl danne Underlaget. Arealet er 5 □ M. Hk. 1332 Tdr. A. og E. og $20^{3}/_{4}$ Td. Mk. Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling 4246. I geistlig Henseende danne Aars, Slet og Gislum Herreder eet Provsti under Viborg Stift. Testrup Sogn i Rinds Herred, Viborg Amt, er annecteret til Gislum og Vonsild Sogne i Gislum Herred.

Strandby Sogn omgivet af Annexsognet Farsø og Fjvlum Sogn samt Limfjorden (Riisgaarde Bredning). Kirken, vestlig i Sognet, 3 M. n. o. for Nykjøbing og $5^{3}/_{4}$ M. n. n. v. for Viborg. Arealet, 7852 Tdr. Land, er bakket, af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Lande-

veien fra Viborg til Løgstør passerer Sognets vestlige Deel fra Syd til Nord. Sognets nordlige Deel begrændses af Trend-Aa. Htk. 159 Tdr. A. og E. og $4^{3}/_{4}$ Td. Mst.

I Sognet: Strandby Kirke, eenligt beliggende ved Landeveien fra Viborg til Løgstør, Badgaard Præstegaard, Strandby Skole i Nærheden af Kirken; Byerne Tandrup, Strandby, Vester-Grynderup, Myrhøi og Ertebølle; Hovedgaarden Gunderup med Dampbrænderi, Htk. $27^{3}/_{4}$ Td. A. og E., $4^{3}/_{4}$ Td. Mst., c. 70 Tdr. Htk. Bøndergods og c. 600 Tdr. Land; Vestergaarde, Riisgaarde, Sjørupgaarde, Gd. Kjærsgaard; Trend Vandmølle. Ialt i Sognet 49 G. og 50 H., hvoraf 25 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 590. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, gives nogen Fortjeneste ved Fiskeri i Limfjorden.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict (Nibe); 4de Vgkds. Amtets 106te Lægd. Med Annexet Farsø een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Gunderup. Sognet eier Gjertrud Hoffmanns Legat, skjænket af Major Poulsen og indestaaende i Gunderup Hovedgaard, hvoraf Renten, 15 Rd. aarlig, paa Gjertrudsdag uddeles til 4 værdige Trængende af Strandby Sogn; desuden et mindre Legat til Fattige. Præstekaldets Reguleringssum er 1038 Rd. Præstegaardens Areal er 50 Tdr. Land Ager, 27 Tdr. Land Eng og Kjær, foruden Hede; Htk. c. $6^{1}/_{2}$ Td.

Strandby Sogn har Navn af Limfjordens Strand, som det ligger langs med. Kirken har Taarn og er størstedeels tækket med Bly; over Choret er Hvælving, men over Skibet Loft. Henimod Midten af forrige Aarhundrede er denne Kirke bleven betydelig forskjønnet af Gunderupgaards daværende Eier Major Niels Poulsen, hvorfor den ogsaa i D. Atl. siges indvendig at være en af de smukkeste Kirker i Herredet. Her findes endnu 3 Tavler ophængte med Navnene paa Bispoppperne i Viborg-Stift, Provsterne i Gislum Herred og Stedets Sognepræster fra Reformationens Indførelse til ovennævnte Tid, da Kirken blev restaureret. I den katholske Tid tilhørte Strandby Kirke Vitskøl-Kloster, hvis Munke havde Ret til med Bispoppens Samtykke at udnævne en Vicarius til denne Kirke (Danske Mag. I. S. 189); i den første Tid efter Reformationen var dette Sogn et Præstekald for sig selv, men fik senere Bjørnsholm og Malle Sogne i Slet-Herred til Annexer, saaledes i forrige Aarhundrede endnu paa den Tid, da Danske Atl. udkom; nu har Strandby Farsø til Annex, hvorimod Bjørnsholm og Malle udgjøre et eget Pastorat.

Badgaard Præstegaard ligger $^{1}/_{2}$ Miil fra Kirken og har efter D. Atl. Navn af endeel Vand og Kjær deromkring.

Hovedgaarden Gunderupgaard. 1584 blev Strandby Sogn efter Danske Atl. udlagt Bjørn Andersen til Bjørnsholms Døttre Sidsel og Margrete, og dermed ogsaa denne Gaard. Paa Gaardens Mark sees en stor firkantet Plads med Volde om, hvor Gaarden siges først at skulle være bygget. Den tilhørte i det 17de og 18de Aarhundrede Familierne Juul, Hofman og Poulsen, og senere Conferentsraad Rosenkrone til Nøragergaard. Gaarden afbrændte 1715, og blev derpaa igjen opbygget: Borggaarden i 3 teglhængte Fløie og en stor Ladegaard af Muur- og Bindingsværk. Under den nuværende Eier er der for nogle Aar siden anlagt et betydeligt Dampbrænderi ved Gaarden, og der fedes et stort Antal Stude. En anden gammel Herregaard i dette Sogn, Strandbygaard, som allerede forekommer 1416, var, da D. Atl. udkom, forvandlet til 4 Bøndergaarde.

Farsø Sogn, Annex til Strandby S., omgivet af dette, Bonsild og Fovlum Sogne samt Aars Herred og Viborg Amt. Kirken, sydvestlig

i Sognet, 3¼ M. s. for Løgstør og 5½ M. n. for Viborg. Arealet, 8291 Tdr. Land, er bakket og af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Trend-Aa begrændser Sognets nordlige og nordøstlige Deel. Htk. 238¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Farsø med Kirke og Skole, Fandrup, Fragtrup, Fredbjerg, Gjøttrup med Skole, beliggende mellem denne By og Støttrup, Vandrup; Hovedgaarden Hvanstrupgaard, 19⅛ Td. Htk., c. 556 Tdr. Land af alle Slags, hvoraf i de sidste 4 Aar er opdyrket c. 120 Tdr. Land Hede; Gdn. Holme, Ebdrupgaarde, Damgaarde, Thorup og Holmegaard. Ialt i Sognet 56 G. og 60 H., hvoraf 22 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 673. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 112te og 113de Lægd. Kirken tilhører Lerkenfeldt Gods.

Farsø Kirke har Taarn med Spir, Hvælving over Skibet, men over Choret Loft. Murene eller Bygningsmaaden maa i sin Tid have været anseet for svag; thi der er fra gammel Tid indlagt adskillige vanzirende Bjælker fra den ene Side til den anden i en Høide fra Gulvet, som et Loft vilde have indtaget. Denne Kirke skildres i den foreliggende Beretning som stor og tung at tale i.

I Fredbjerg var i gamle Dage en Kirke, hvor efter Sagnet to adelige Jomfruer paa en Søndag efter Messen stak deres Elskere ihjel. Til Bod for denne Ugjerning gave Jomfruerne deres Gaard til en Præstebolig, som blev kaldt Taarup (egentlig Taare-Torp). Fredbjerg Kirke blev nedbrudt og Byen lagt til Farsø Kirke. Forhen hørte Farsø og Vonsild Sogne sammen, og Sognepræsten boede først i Vonsild, som da var Hovedsognet, senere i Taarup Præstegaard; nu ere begge disse Sogne Annexer, Farsø til Strandby og Vonsild til Gislum. Foruden den ovennævnte Herregaard, som efter Sagnet blev omdannet til Præstegaard, og den endnu bestaaende Hvanstrupgaard, som oprindelig skal have været 4 Bøndergaarde og i Midten af det 17de Aarhundrede tilhørte Familierne Lykke og Munk, nævner D. Atl. flere Herregaarde, som tidligere skulle have ligget i Farsø Sogn, nemlig Vestergaard i Gjøttrup, Støttrupgaard i Støttrup, Holm og Holmgaard, men hvorom forøvrigt Lidet eller Intet vides. D. Atl. beretter, at Fredbjerg By er bleven mærkelig ved den ulykkelige Sandflugt, som næsten har ødelagt hele Byens Mark, der forhen var den bedste Jord der i Egnen. For et Par hundrede Aar siden skal den have begyndt at udbrede sig fra Myrhøi By og Hede i Strandby Sogn (der fortælles, at denne Ulykke skal være opkommen derved, at to Tyre stangedes og opkastede en stor Masse Jord, som foranledigede Sandflugten), og derfra have udbredt sig mere end ½ Miil i Længden over Fredbjerg Mark, „og strækker sig hvert Aar længere hen imod Gjøttrup. Hvor den kommer, forvandler den Marken til en Ødemark, borttager den øverste Skjold af Jorden og efterlader sig kun Grus og Steen." Denne Sandflugt er nu ganske dæmpet.

Ullits Sogn omgivet af Annexsognet Fovlum, Alstrup S. og Viborg Amt. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 4¼ M. n. for Viborg, c. 5 M. s. v. for Nibe og 5 M. v. n. v. for Hobro. Arealet, 2127 Tdr. Land, er bakket og af sandet og muldsandet Beskaffenhed. Gjedsted- eller Lerkenfeldt-Aa løber langs med Sognets sydøstlige Grændse. Landeveien fra Viborg til Løgstør passerer Sognets sydvestlige Deel. Htk. 66¼ Td. A. og E. og 4½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ullits med Kirke, Præstegaard og Skole, Søkbæk; Tinghuse. Ialt i Sognet 24 G. og 11 H., hvoraf 8 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 220. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction

(Hobro), Aalborg Amtstuedistrict, Nibe og Løgstør Lægedistrict; 4de Bgkds. Amtets 111te Lægd. Med Annexet Fovlum een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lerkenfeldt. Præstekaldets Reguleringssum er 548 Rd.; men Præsten har et aarligt Tillæg af 50 Rd. af Finantserne. Præstegaardens Areal er 40 Tdr. Land, af Htk. 4$^{3}/_{4}$ Td.

Ullits Kirke er bygget paa en Sandbakke, som ved den sydlige Side er meget steil. Den har et spidst Taarn og er ikke hvælvet. „Traditionen beretter" — siges der i D. Atl. — „at en Enkefrue, som har boet vest for Kirken, har ladet den bygge, fordi hun en Julenat, da hun vilde kjøre til Fovlum Kirke, væltede paa en stor Steen, som endnu kaldes Julestenen."

Fovlum Sogn, Annex til Ullits Sogn, omgivet af dette, Alstrup, Strandby og Farsø Sogne samt Limfjorden. Kirken, sydlig i Sognet, c. 4$^{1}/_{2}$ M. n. for Viborg og c. 4 M. s. for Løgstør. Arealet, 2215 Tdr. Land, er i den vestlige Deel af Sognet noget bakket, men iøvrigt fladtliggende og af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Nordvestlig i Sognet er en mindre Aa, og Landeveien fra Viborg til Løgstør passerer Sognet fra Syd til Nordvest. Htk. 66$^{1}/_{4}$ Td. A. og E. og 4$^{1}/_{2}$ Td. Mfk.

I Sognet: Fovlum Kirke, beliggende ved Landeveien fra Viborg til Løgstør; Byerne Fovlum med Skole, Dollerup og Stistrup; Stistrupgaard, Stistrup Vandmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 12 H., hvoraf 6 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 203. Foruden Agerdyrkning, som er Hovederhvervet, gives ikkun ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri i Limfjorden.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Bgkds. Amtets 104de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Gunderup i Strandby Sogn.

Fovlum Kirke, som skal være meget gammel, er uden Taarn og Hvælvinger; her findes et smukt Epitaphium over en af Præsterne for disse Menigheder Mag. Stistrups Familie. Bag Alteret er en aaben Begravelse, hvor en af de ældre Præster, Hr. Mads, ligger begravet. Denne Præst, der levede under Kong Frederik II., har været Gjenstand for megen Omtale med Hensyn til den Medfart, han siges at have lidt af Ridder og Rigsraad Jørgen Lykke til Bonderup (nu Lerkenfeldt); da Præsten havde i en Prædiken skarpt angrebet denne Adelsmand, fordi han havde nedrevet en Kirke og brugt Stenene til dermed at opføre sin Herregaard, skal den forbittrede Herremand have forfulgt Præsten saa længe, til han fik ham dømt fra Livet ved en Herredsthingsdom, og derpaa have ladet ham halshugge i Nærheden af den nedbrudte Kirke. Om denne Histories Rigtighed, som længe har været mistænkt, er der endnu større Grund til at tvivle, efterat det er oplyst ved et i Danske Magazin 3die Række, IV. S. 175 indrykket Document, at Kong Frederik II. selv 1566 har tilladt Jørgen Lykke, paa dennes og den viborgske Biskop Kjeld Juels Andragende, at nedrive den i Fortællingen om Hr. Mads omtalte Svingelbjerg Kirke, fordi den var aldeles forfalden og der kun var 7 Gaarde, som gave Tiende til samme.

Louns Sogn, en i Limfjorden udgaaende Landtunge, hvis yderste Spids kaldes Knudshoved, omgivet af Annexet Alstrup og Limfjorden. Kirken, nordostlig i Sognet, 2$^{1}/_{2}$ M. n. n. o. for Skive og 4 M. n. n. v. for Viborg. Arealet, 2078 Tdr. Land, er meget bakket (Meelbjerg); Jorderne ere sandede og for endeel muldsandede. Nordostlig i Sognet er en Indsø (Louns-Sø). Landeveien fra Hvalpsund til Hovedlandeveien fra Viborg til Løgstør passerer Sognets nordøstlige Deel. Htk. 81$^{1}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Louns med Kirke, Præstegaard og Skole, og Hole; Hovedgaarden Hesfel, 13⅞ Td. Htk., 263 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Mose, 80 Tdr. Land Eng og 80 Tdr. Land Hede; Gdn. Ovenskovgaarde, Skovgaarde, Torpgaarde, Hvalpsund Færgegaard, Liingaard, Overgaard, Bregnedal; Skovhusene. Ialt i Sognet 17 G. og 43 H., hvoraf 12 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 385. Foruden Agerdyrkning gives i Sognet bethydeligt Erhverv ved Fiskeri i Liimfjorden, og afsættes Fiskene i Hobro, Randers, Aalborg og tildeels i Viborg. Ved Hvalpsund afholdes aarlig 2 Markeder.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtstuedistrict, Ribe og Løgstør Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 105te Lægd. Med Annexet Alstrup een Commune. Kirken eies for Størstedelen af Hesfel Hovedgaard og iøvrigt af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 589 Rd. Præstegaardens Areal er 59 Tdr. Land af 5¼ Td. Htk.

Hovedgaarden Hesfel er meget gammel; den omtales allerede i Documenter fra Dronning Margretes Tid eller Slutningen af det 14de Aarhundrede. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte den Rigsraad Jørgen Lunge til Odden; dens øvrige Eiere ere næsten ganske ubekjendte.

Alstrup Sogn, Annex til Louns Sogn, omgivet af dette Sogn, Liimfjorden, Føvlum og Ullits Sogne samt Viborg Amt. Kirken, sydlig i Sognet, c. 4 M. n. n. v. for Viborg og 2¾ M. n. n. o. for Skive. Arealet, 2569 Tdr. Land, er høitliggende, af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 70⅛ Td. A. og E. og 2½ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Alstrup med Kirke og Skole; Hestbækgaarde med Vindmølle, Jilriisgaard, Gd. Kaldal og Lundgaard. Ialt i Sognet 20 G. og 24 H., hvoraf 11 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 262. Ligesom i Hovedsognet udgjør, foruden Agerdyrkning, Fiskeriet væsentlig Erhverv for Indvaanerne.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 103die Lægd. Kirken tilhører for Størstedelen Hovedgaarden Hesfel og iøvrigt Sognebeboerne.

Alstrup Kirke er bygget af hugne Steen; den har forhen havt Taarn, som dog allerede var nedbrudt i forrige Aarhundrede, da D. Atl. udkom.

Gislum Sogn, omgivet af Annexsognet Vonsild og det andet Annexsogn Testrup i Rinds Herred, Viborg Amt. Kirken, nordøstlig i Sognet, 3¼ M. n. v. for Hobro. Arealet, 2938 Tdr. Land, er ujevnt og af skarpsandet Beskaffenhed. Lerkenfeldt-Aa løber langs med Sognets sydlige Grændse. Htk. 84⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Gislum med Kirke (med Taarn), Præstegaard og Skole, og Nyrup; Kjellingtandgaarde. Ialt i Sognet 26 G. og 24 H., hvoraf 13 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 258. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtstuedistrict, Ribe og Løgstør Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 107de Lægd. Med Annexet Vonsild udgjør Sognet een Commune, hvorimod Annexsognet Testrup i Rinds Herred, Viborg

Amt, udgjør en særſtilt Commune. Kirken tilhører 2 Gaardmænd i Aars Sogn, Aars Herred. Præſtekaldets Reguleringsſum er 873 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 156 Tdr. Land Ager, Eng, Hede og Fælled, af Htk. c. 4¼ Td.

Bonfild Sogn, Annex til Gislum Sogn ſamt Teſtrup Sogn i Rinds Herred, Viborg Amt, omgivet af diſſe og Farſø Sogn, Aars Herred og Viborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 3¾ M. n. v. for Hobro. Arealet, 5946 Tdr. Land, er ujevnt og af ſtarpſandet Beſtaffenhed. Lerkenfeldt-Aa løber langs med Sognets ſydlige Grændſe. Htk. 145⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Bonfild med Kirke og Skole, Svoldrup, Morum, Veſtrup (ſpredt beliggende) og Øſtrup; Aarupgaarde, Gd. Meilſtrup. Ialt i Sognet 42 G. og 43 H., hvoraf 8 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 440. Ligeſom i Hovedſognet udgjør Agerdyrkning Hovederhvervet. I Sognet var Uldbindning tidligere ikke ubetydelig, hvoraf Productet affattes i Aalborg og Nibe, men denne Erhvervsgreen er i de ſenere Aar meget aftaget.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 4de Vgkds. Amtets 110de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Lerkenfeldt i Veſterbølle Sogn.

Bonfild Sogn har forhen været Annex til Farſø. Kirken har et lidet Taarn og er hvælvet over Lavkirken.

Tiſted Sogn omgivet af Annexſognene Binderup og Durup, Grynderup Sogn og Aars Herred. Kirken, ſydveſtlig i Sognet, c. 2¼ M. n. n. v. for Hobro. Arealet, 3224 Tdr. Land, er bakket og af ſandmuldet Beſkaffenhed. Sydveſtlig i Sognet er et mindre Aaløb. Htk. 81½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Tiſted (Kongens Tiſted) med Kirke, Præſtegaard og Skole, og Bonderup; Alſtrup-Hedegaard og Steensberggaard. Ialt i Sognet 23 G. og 17 H., hvoraf 9 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 229. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtſtuedistrict og Hobro Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 108de Lægd. Med Annexſognene Binderup og Durup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 781 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 45 Tdr. Land Ager, 9 Tdr. Land Eng og 80 Tdr. Land Hede, med Htk. 4⅜ Td.

Benævnelſen „Kongens Tiſted" er i Modſætning til den 3—4 Mile østligere beliggende By Tiſted i Alſtrup Sogn, Hindſted Herred, under Villeſtrup Gods.

Tiſted Kirke er uden Taarn (der findes Spor af, at der tidligere har været et) og hvælvinger.

Øſt for Tiſted og Durup Sogne ligger en ſtor Hedeſtrækning, ſom tilhører begge Sogne, kaldet Alſtrup Hede, i hvilken findes tydelige Spor af en forſvunden Landsby. Man ſeer der 4 Gaardspladſer, forſkjellige Indelukker derved, Brønd-ſteder og Byens Gade.

I Præſtegaardens Have findes den ſaakaldte Ravnkilde-Runeſteen. (F. M.)

Binderup Sogn, hvoraf omtrent Halvdelen hører til Aars Herred, Annex til Tisted Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Durup, Gislum Sogn, Aars Herred og Viborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 3 M. n. v. for Hobro. Arealet, 2687 Tdr. Land, hvoraf 1222 Tdr. Land i Aars Herred, er noget bakket, af muldsandet Beskaffenhed. Sognets sydlige og sydvestlige Deel begrændses af Aaløb (Binderup-Aa). Landeveien fra Aalborg til Viborg passerer Sognet og gjennemskjæres nordlig i Sognet paa Grændsen imellem Gislum og Aars Herred af Landeveien fra Hobro til Løgstør. Htk. 82¼ Td. A. og E., 2⅛ Td. Mfk., hvoraf 39 Tdr. A. og E. til Aars Herred.

I Sognet: Byerne Store-Binderup med Kirke (Taarn, uden Hvælvinger) og Kro, og Lille-Binderup; Binderup Skole midt imellem begge Byerne; Høislev Vandmølle. Ialt i Sognet 19 G. og 12 H., hvoraf 6 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 176. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fiskeriet i Binderup-Aa er ubetydeligt.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 102det Lægd. Kirken tilhører Eieren af Kastrupgaard i Testrup Sogn.

Durup Sogn, Annex til Tisted og Binderup Sogne, omgivet af disse, Grynderup og Stenild Sogne samt Viborg Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 2 M. n. v. for Hobro. Arealet, 3291 Tdr. Land, er bakket og af sandmuldet Beskaffenhed. I Sognet er et Par mindre Aaløb (Nørager-Aa). Landeveien fra Hobro til Løgstør passerer Sognet. Htk. 91⅜ Td. A. og E. og 2⅝ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Durup med Kirke og Skole, Nørager med Teglværk; Hovedgaarden Nøragergaard, 21⅛ Td. Htk., 212 Tdr. Land Ager, 108 Tdr. Land Eng, 15 Tdr. Land Skov, 50 Tdr. Land Mose og 152 Tdr. Land Hede; Gd. Lisentorp og Torupgaard; Tarbals Vandmølle. Ialt i Sognet 20 G. og 16 H., hvoraf 9 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 219. Agerdyrkning er Hovederhvervet. Fiskeriet i Nørager-Aa er ubetydeligt.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 109de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Durup Kirke har et anseeligt Taarn og smukke Hvælvinger; det Indre er vel vedligeholdt. I Taarnet er en aaben Begravelse, adskilt fra Kirkens Skib ved en dobbelt Gitterport af Jern; midt i samme staaer en simpel, men ret smuk Marmorliste, hvori hviler Conferentsraad Rosenkrone til Nøragergaard († 1774).

Hovedgaarden Nøragergaard antages i D. Atl. at have været blandt det geistlige Gods, som ved Reformationen tilfaldt Kronen. 1551 fik Hans Stygge ved et Mageskifte med Kongen denne Gaard, som hans Søn Niels Stygge 1601 solgte til Claus Maltesen Sehested og Fru Anna Lykke. Deres Søn, den berømte Hannibal Sehested, Kong Christian IV.'s Svigerson, solgte 1640 Nøragergaard til sin Broder Mogens Sehested, hvis Børn efter ham eiede Gaarden. I forrige Aarhundrede tilhørte den Biskop Edvard Londeman Rosenkrone og hans Søn Conferentsraad og Høiesterets-Assessor Hans Christoffer Rosenkrone, der, som ovenfor anført, ligger begravet i Durup Kirke.

Durup Sogn var forhen — da D. Atl. udkom — et Hovedsogn, som havde Stenild til Annex.

Rørbæk Sogn, hvoraf omtrent 1/5 hører til Hindsted Herred, omgivet af Annexsognene Grynderup og Stenild samt Aars og Hindsted Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 1/4 M. n. n. v. for Hobro. Arealet, 2219 Tdr. Land, hvoraf 419 Tdr. Land i Hindsted Herred, er ujevnt og af sandet Beskaffenhed. Langs med Sognets Østgrændse løber en Aa, der danner Herredsgrændsen mellem Gislum og Hindsted Herreder. Htk. 68 1/4 Td. A. og E. og 4 1/4 Td. Mfk., hvoraf 11 1/4 Td. A. og E. og 4 1/4 Td. Mfk. til Hindsted Herred.

I Sognet: Byen Store-Rørbæk med Kirke og Præstegaard; Rørbæk Skole, der er fælles for dette og Grynderup Sogn, ligger imellem Byerne Grynderup og Rørbæk; Hovedgaarden Rørbæk-Hovgaard, 6 1/2 Td. Htk. og c. 125 Tdr. Land; Avlsgaarden Volstrup med Vandmølle, 15 3/4 Td. A. og E., 4 1/4 Td. Mfk., c. 12 Tdr. Htk. Fæstegods, c. 150 Tdr. Land. Ialt i Sognet 17 G. og 13 H., hvoraf 8 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 183. Agerdyrkning er Hovederhvervet.

Sognet hører under Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Aalborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 101ste Lægd. Med Annexsognene Grynderup og Stenild een Commune. Kirken tilhører Eieren af Volstrupgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 712 Rd. Præstegaardens Areal er 37 Tdr. Land Ager, 2 Tdr. Land Eng og 40 Tdr. Land Hede, af 3 3/4 Td. Htk.

Rørbæk Kirke er lille og meget simpel, uden Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Rørbæk-Hovgaard tilhørte i det 16de Aarhundrede Familien Kruse, fra hvilken den 1616 blev solgt til Claus Maltesen Sehested; Enke Fru Anna Lykke til Noragergaard, hvormed den derpaa en Tid lang var forenet.

Volstrup er en stor Avlsgaard, som forhen skal have været en adelig Sædegaard. 1742 tilhørte den Jens Schmidt og Barbara Helene Klog, som forbedrede Sognets Kirke.

Grynderup Sogn, Annex til Rørbæk Sogn, omgivet af dette Sogn og det andet Annexsogn Stenild, Durup og Tisted Sogne samt Aars Herred. Kirken, vestlig i Sognet, 1 1/2 M. n. v. for Hobro. Arealet, 2587 Tdr. Land, er fladtliggende, af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Sydlig i Sognet ved Byen Allestrup er en mindre Indsø. Htk. 57 1/4 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Grynderup med Kirke, Kjemtrup og Allestrup; Gd. Tulstrup. Ialt i Sognet 18 G. og 15 H., hvoraf 7 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 143. Agerdyrkning er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 114de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Grynderup Kirke er ligesom Kirken i Hovedsognet lille og meget tarvelig, uden Taarn og Hvælvinger; men den har tidligere havt Taarn.

Stenild Sogn, hvoraf omtrent 1/4 hører til Hindsted Herred, Annex til Rørbæk og Grynderup Sogne, omgivet af disse og Durup Sogn samt Hindsted Herred og Viborg Amt. Kirken, sydlig i Sognet, 1 1/4 M. n. v. for Hobro. Arealet, 3864 Tdr. Land, hvoraf 956 Tdr.

Land i Hindsted Herred, er bakket, af muldsandet Beskaffenhed. Sognets østlige, sydlige og vestlige Deel begrændses af Aaløb. I Stenild By er en mindre Indsø og nordlig i Sognet Lille-Sø. Landeveien fra Hobro til Løgstør passerer Sognet. Htk. 94⅜ Td. A. og E., hvoraf 17¼ Td. A. og E. til Hindsted Herred.

I Sognet: Byerne Stenild med Kirke og Skole, Boldrup og Røidrup; Boldrup Huse; Gd. Hannerup. Ialt i Sognet 30 G. og 21 H., hvoraf 6 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 265. Foruden Agerdyrkning udgjør Tørveproductionen et ikke uvæsentligt Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 100de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Stenild Kirke er simpel, men dog noget større end Kirkerne i Rørbæk og Grynderup, og har Taarn. Sognet har forhen været Annex til Durup, som nu selv er Annex til Tisted.

Viborg Amt

indbefatter den midterſte Deel af Nørre-Jylland og er det eneſte af de 10 jydſke Amter, der ikke berøres af Havet. Amtet begrændſes mod Nord af det veſtlige Liimfjords-Bækkens ſydlige Indvige ſamt af Aalborg Amt, hvorfra det tildeels adſkilles ved Lerkenfelds- eller Gjedſted-Aa, mod Øſt af Randers Amt og paa en kort Strækning mod Sydoſt af Aarhuus Amt, mod Sydoſt og Syd af Skanderborg Amt, hvorfra det paa en Strækning adſkilles ved Guden-Aa og Silkeborg-Langſø, mod Veſt af Ringkjøbing Amt, mod hvilket Amt Karup- eller Skive-Aa paa hele ſit Løb danner Grændſen. Paa Amtets nordveſtlige Side danner Sallingland en i Liimfjorden udgaaende Halvø, nord for hvilken Øen Fuur er beliggende. Amtets Fladeindhold er lidt over 55 □ M. Htk. udgjør 19,353 Tdr. Ager og Eng, 66 Tdr. Elſſ. og 353½ Td. Mſt. Skovarealet, der omfatter c. 10,000 Tdr. Land, er iſær fordeelt over Amtets midterſte, østlige og ſydlige Deel, og paa Veſtſiden ere flere offentlige Hedeplantager anlagte; i den nordlige Deel er derimod Rinds Herred næſten ganſke ſkovløs. Amtet er i det Hele høitliggende, mod Nord mere fladt, mod Øſt og iſær mod Syd temmelig bakket med afvexlende Dalſtrøg langs Guden-Aaens bugtede Løb; i flere af Amtets Herreder findes ſtore Strækninger af lyngklædte Heder, og paa Veſtgrændſen danner den ſaakaldte Alhede en vidtſtrakt, eensformig Slette, der ſtraaner jevnt mod Veſt og Syd nedad til Karup-Aa. Medens Agerbruget her, ligeſom i Danmarks øvrige Landdiſtrikter, vel er det overveiende Erhverv, afgiver dog i Amtets ſydveſtlige Deel (den ſaakaldte Bindeegn) Strikning af uldne Varer og Uldens Tilberedning en væſentlig Beſkjæftigelſe og Erhvervskilde for Beboerne, og paa Kyſterne omkring Liimfjorden drives Fiſkeriet i ret betydeligt Omfang. I 1850 havde Amtet ifølge Stat. Tabv. 68 ſtørre Landbrug over 12 Tdr. Htk., 4586 Bøndergaarde, 3097 Huſe med 1 Fdk. Htk. og derover ſamt 1685 Huſe med mindre end 1 Fdk. Htk. Antallet af Fæſtegaarde var ved Udgangen af Aaret 1856: 357 med 1369 Tdr. Htk.

Efter den ſidſte Folketælling i 1855 var Indvaanernes Antal 65860, hvoraf 59,857 i Landdiſtrikterne og 6003 i Amtets 2 Kjøbſtæder. Af Amtets hele Befolkning levede 1196 Mennesker paa 1 □ M.

Viborg Amt beſtaaer af Kjøbſtæderne **Viborg** og **Skive**, ſamt af Herrederne **Hindborg, Nørre, Harre** og **Rødding** (hvilke fire Herreder udgjøre Sallingland), **Fjends, Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Nedelſom, Lysgaard, Hids** og **Houlberg**. Amtets ſamtlige Land-

communer danne eet Amtsraadsdistrict, der har 7 valgte Medlemmer.

Amtet hører til 3die Rigsraads-Valgkreds; dets nordvestligste Deel med Kjøbstaden Skive, Sallinglands 4 Herreder og Fjends Herred udgjør en Deel af 8de Landsthingskreds, hvorimod Kjøbstaden Viborg og de øvrige 7 Herreder af Amtet udgjøre en Deel af 9de Landsthingskreds; hele Amtet indbefatter 5te Folkethings-Valgkredse.

I geistlig Henseende er Amtet deelt i følgende 5 Provstier: 1) Viborg Kjøbstad med Annexer, 2) Sallinglands 4 Herreder og Fjends Herred, 3) Nørlyng og Rinds Herreder, 4) Sønderlyng og Medelsom Herreder, hvilke 4 Provstier høre til Viborg Stift, og 5) Lysgaard, Hids og Houlberg Herreder, hvilket Provsti hører til Aarhuus Stift.

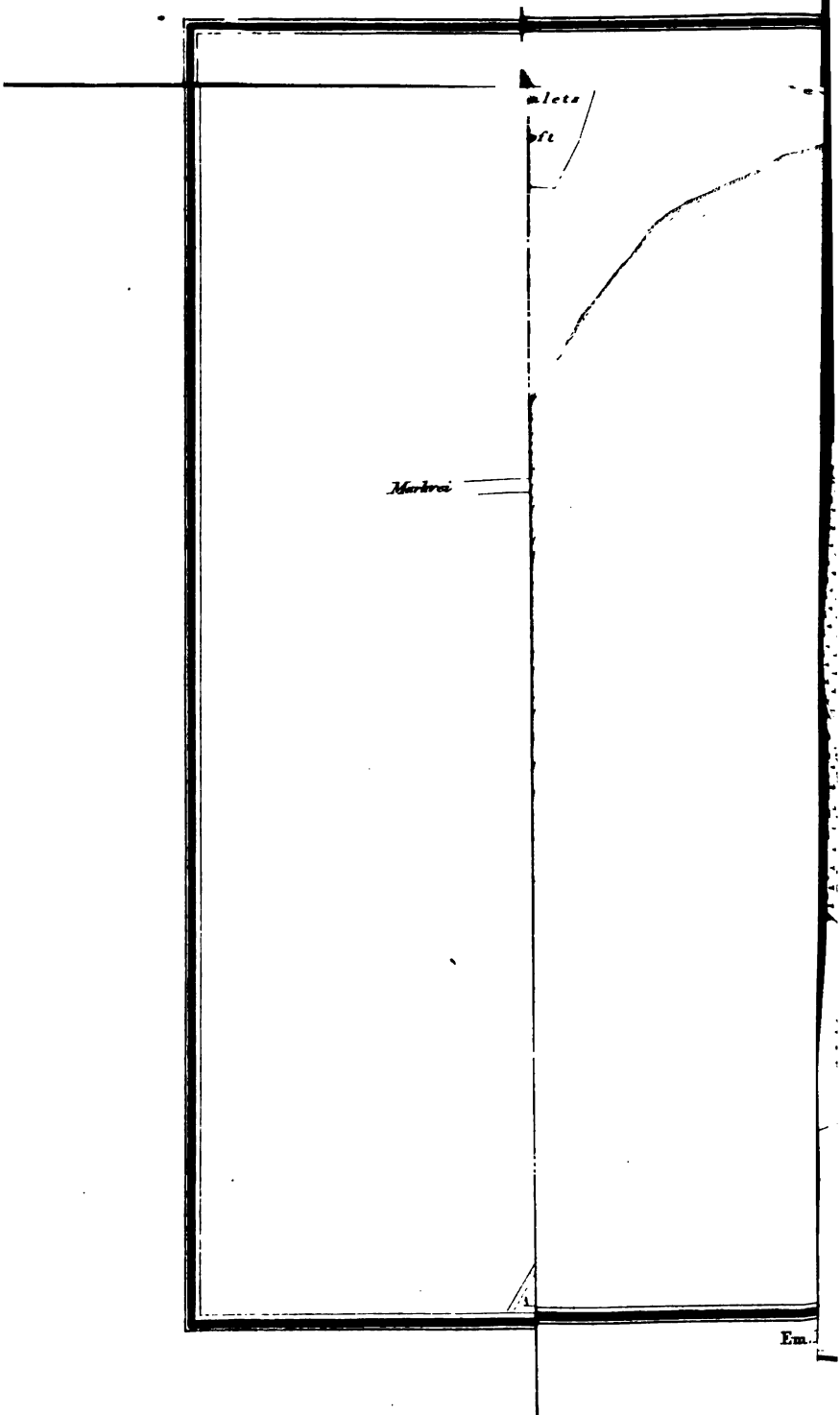
I juridisk Henseende omfatter Amtet foruden de 2 Kjøbstadjurisdictioner følgende Landjurisdictioner: 1) Sallinglands 4 Herreder, 2) Nørlyng og Fjends Herreder, 3) Sønderlyng og Medelsom Herreder, 4) Lysgaard og Hids Herreder, hvorhos Rinds Herred er forenet til een Jurisdiction med Gislum Herred i Aalborg Amt, og Størstedelen af Houlberg Herred udgjør en Deel af Frisenborg Birk, (hvis øvrige Dele ere beliggende i Aarhuus og Skanderborg Amter).

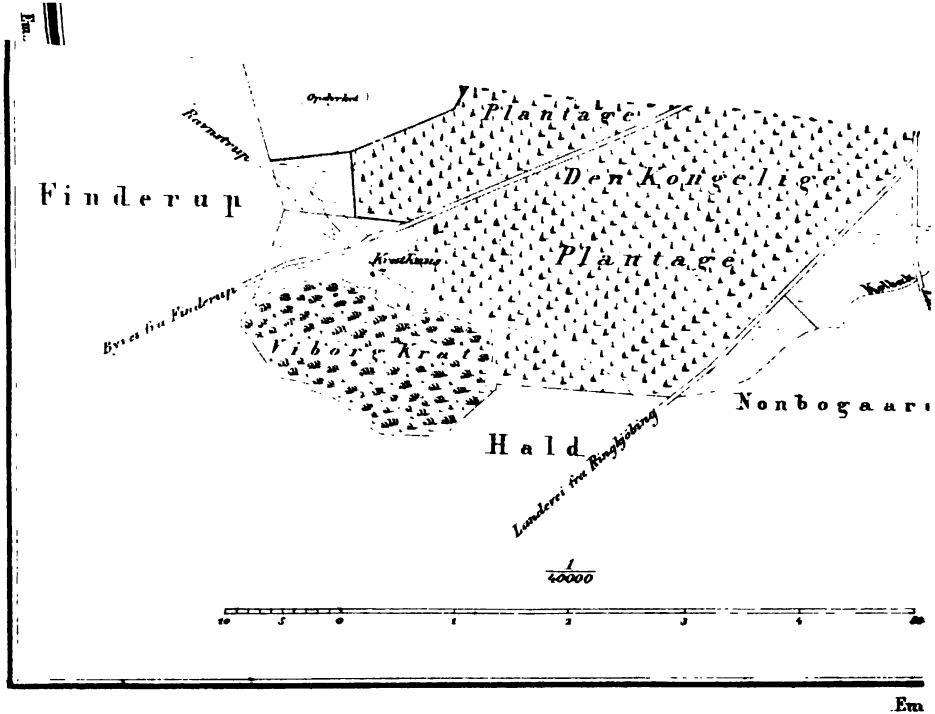
Amtet henhører til 6te Udskrivningsdistrikt. Af Amtet henhører Sallinglands 4 Herreder samt Fjends, Rinds, Nørlyng Sønderlyng og Medelsom Herreder under Viborg Stifts-Physicat, medens de tre Herreder, Lysgaard, Hids og Houlberg høre til Aarhuus Stifts-Physicat; i Amtet findes 2 fuldstændige Lægedistricter: Viborg District og Skive District, samt Dele af følgende 4 Lægedistricter, nemlig Hobro, Randers, Silkeborg og Frisenborg Districter. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel danne Amtet Viborg Amtstuedistrict. I Amtet findes for Tiden følgende 3 Branddirectorater: 1) Sallinglands 4 Herreder og Fjends Herred, 2) Rinds, Nørlyng, Sønderlyng og Medelsom Herreder, og 3) Lysgaard, Hids og Houlberg Herreder.

Af Viborg Amts hele Skovareal henhøre c. 3000 Tdr. Land til Statsskovene, der indbefatte Alhedens Skovplantager, Vindum Skov og Viborg Krat, hvilke danne tilsammen det Viborgske Skovriderdistrict under 4de Overførsterdistrict, der omfatter hele Nørre-Jylland.

266

THE NEW
PUBLIC
ASTOR,
TILDEN FO
R

Marbrea

Finderup
Plantage
Den Kongelige
Plantage
Hald
Nonbogaard
1/40000

7992

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Viborg,

Kjøbstad i Nørlyng Herred, ligger c. 1¼ Mil syd for en fra Liimfjorden dybtindgaaende Vig, omtrent i Midten af Nørre-Jylland, under 56° 27′ 30″ n. B. og 3° 9″ 52′ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian, 2¾ M. fra Skive, 4¾ M. fra Hobro, 5¼ M. fra Randers, 13 M. fra Grenaa, resp. over Ans eller Randers 8¾ eller 10 M. fra Aarhuus, 16½ M. fra Kolding og Fredericia, 21 M. fra Ribe, 13 M. fra Ringkjøbing, 11 M. fra Lemvig, 6½ M. fra Holstebro, resp. over Vinderup eller Hobro 10 eller 11¼ M. fra Aalborg, 12½ M. fra Thisted, 16½ M. fra Hjørring, 20 M. fra Frederikshavn og 25 M. fra Skagen.

Viborg, der er beliggende paa den høie Landrygg, som gaaer fra Syd til Nord gjennem Jylland op imod Liimfjorden, er tildeels bygget paa en Bakke, der straaner ned mod Øst og Syd, hvorfor flere af Byens Gader ere temmelig steile, og enkelte i den sydøstlige Deel ere næsten Huulveie. Byen begrændses paa den østlige Side af en c. 7000 Alen lang og c. 1200 Alen bred Indsø, Viborg-Sø, der har Tilløb nordfra og Afløb mod Sydøst til Nørre- eller Skjern-Aa. Søen, paa dens østlige Side Hovedgaarden Asmildkloster ligger paa Skraaningen af Bakkerne, er iøvrigt deelt i to mindre (Nørre- og Sønder-Sø), efterat en smal Dæmning og en Træbro i 1812 opførtes af Asmildklosters Eier, og navnlig efterat Veivæsenet i Aarene 1854—55 har anlagt en bedre Dæmning, noget Syd for den forrige, med en Steenbro, hvorover Hovedlandeveien nu gaaer fra Randers gjennem Viborg til Holstebro.

Byen indtager det betydelige Fladeindhold af 1,850,000 □ Alen (eller c. 132 Tdr. Land), og er saaledes næst Kjøbenhavn og Fredericia den omfangsrigeste By i Landet; men indenfor dens Omkreds, der angives til 6700 Alen, ligge flere ubebyggede Pladser, bestaaende deels af betydelige Haver, deels af Markjorder; dens største Udstrækning fra Nord til Syd (Nordøst til Nordvest) skal være 1960 Alen og fra Øst til Vest 1320 Alen i lige Linie mellem Yderpunkterne. Efter Magistratens Opgivende i 1824 til Generaltoldkamret har Byen et Antal af 36 Gader, Stræder og Gyder, hvis Navne anføres i Ursins Beskriv. S. 7 (1849), men flere af disse ere tildeels ubebyggede og nærmest at betragte som Veie; og efter Byfogdens Opgivende i 1857 har Byen kun et Antal af 21 egentlige Gader, (i Danske Atlas, 4de Tome, 1768, nævnes kun „6 reelle Gader" samt en Deel smaa Stræder og Gyder, tilsammen 13 i Tallet). I Byen findes desuden 3 Torve, samt 2 offentlige Haveanlæg, nemlig Tausens Minde (paa den forrige Graabrødre Kirkes Plads, beplantet i 1835) og den saakaldte Stænderplads (udenfor Domhuset, planeret 1834 og beplantet 1845).

Ved den sidste Omasurering i 1857 fandtes et Antal af 434 Grundeiendomme indenfor Byens Omkreds samt 68 Gaarde og Huse udenfor Byen paa dens Grund, tilsammen asurerede for 1,576,610 Rd. (i 1847: 405 Bygninger i Byen og 47 Gaarde og Huse paa udenbyes Grund, asurerede resp. for 895,520 Rd. og 33,170 Rd.; i 1767: c. 310 Bygninger, asurerede for 280,570 Rd.)

Efter en Vurderingsforretning fra 1682 med Hensyn til Grundtaxten skal Byen dengang have talt 366 Gaarde og Huse samt 244 Boder eller mindre Baaninger, ialt 610 Eiendomme, der med Undtagelse af Byens tre Kirker, Cathedralskolen, Hospitalet, Domhuset og Raadhuset, taxeredes ialt til 33,368 Rd. 3 Mk. D. C. (Ursin, S. 9).

Viborgs Kjøbstadjorder udgjorde, efter Stat. Tabv., ny Række, 5te B. (i 1850), af Ager og Engs Htk. 267 Tdr., samt 14½ Td. Mfk., og indbefattede et Areal af 9606 Tdr. Land, hvoraf 2631 Tdr. Land Ager og Eng, 1755 Tdr. Land Mose, 5039 Tdr. Land Hede og 181 Tdr. Land Skov. Markerne, hvis Omfang er større end nogen anden Stads Tilliggende i Danmark, omgive Byen mod Nord, Vest og Syd i en Afstand af indtil 3 Fjerdingvei, hvorhos to mindre Stykker ved den nordlige og sydlige Ende af Søen strække sig noget mod Øst. Af disse Jorder eier Communen dog kun enkelte Jordlodder, som udleies til Dyrkning og Græsning, tilligemed en siden Aarene 1853—54 til Plantning indhegnet Jordlod af Heden paa c. 300 Tdr. Land, kaldet Undallslund, beliggende nordvest for Byen langs med Landeveien til Skive. Enkelte Dele af Agermarken have allerede fra gammel Tid af tilhørt forskjellige offentlige Stiftelser eller ere blevne afhændede til private Eiere, som her havde opført større eller mindre Avlsgaarde, og efterhaanden toges ogsaa enkelte Hedelodder under Opdyrkning, men først i Aarene 1851—55 blev hele det øvrige store Areal af Hede og Kjær udstykket og solgt i flere forskjellige Lodder; ved denne Afhændelse afstodes derhos c. 63 Tdr. Land af Heden til de nærmeststilgrændsende Landsbyer som Erstatning for en dem tilkommende Ret til Græsning, samt Lyng- og Tørvekjær, og det anførte Beløb udgik saaledes af Byjordernes Areal, der oprindelig udgjorde 9669 Tdr. Land. Ved Salget af Heden forsøgede de ældre paa Byens Jorder liggende Gaarde deres Areal temmelig betydeligt, ligesom der ogsaa opførtes en Deel mindre Huse paa de til Opdyrkning kjøbte Hedelodder. Af de fra ældre Tider paa Markerne opførte Avlsgaarde kunne nævnes: paa den nordre Mark Nørre-Mølle (Vandmølle ved Søens nordre Ende), Nørre-Teglgaard og Beringholm, og paa den sydlige Mark Vintmøllegaard (nedlagt Vandmølle ved Glittrup-Sø), Sønder-Teglgaard og ved Søens sydlige Ende Øster-Teglgaard (med et ved tilkjøbte Hedestrækninger udvidet Areal, forbundet med et betydeligt Teglværk, og af den nuværende Eier i 1856 forsynet med en i gothisk Stiil opført smuk Hovedbygning); endvidere fra en yngre Tid paa den nordvestlige Side af Bymarken: Gaarden Engelsborg (opført 1776) med et ved senere Tilkjøb af Heden temmelig forøget Areal. Den betydeligste af de udenfor Byen liggende Avlsgaarde er Gaarden Liseborg (opført 1793 paa den vestlige Bymark), hvortil er henlagt en større Andeel af Heden og af det saakaldte Møgelkjær, der i 1853 kjøbtes af Handelshuset Joseph Owen & Sønner i Kjøbenhavn. Gaardens Tilliggende, hvis Opdyrkning i Aarene 1856 og 1857 er fremmet med stor Virksomhed, indbefatter ialt c. 1190 Tdr. Land (nemlig Liseborg Agermark c. 100 Tdr., Liseborg Hede c. 40 Tdr., af Viborg Hede c. 570 Tdr., af Møgelkjær 480 Tdr.), foruden en c. ¾ M. fraliggende Hede ved Nørre-Mølle paa c. 200 Tdr. Land. Efter den for Opdyrkningen bestemte Driftsplan er Gaarden Liseborg tillagt c. 780 Tdr. Land (hvoraf dog 250 Tdr.

Land ere indtagne til Beplantning, der ved Slutningen af Aaret 1857 næsten var fuldført), medens c. 400 Tdr. Land ere bestemte til at henlægges under en Parcelgaard; det hele i Aarene 1856 og 1857 oppløiede Areal af Hede og Kjær beløber sig til 568 Tdr. Land, og med Anvendelse af den samme Kraft som hidtil vil Opdyrkningen af det hele Tilliggende kunne ventes fuldført i Efteraaret 1861.

Det hele udenbyes Distrikt har siden Begyndelsen af dette Aarhundrede og navnlig i det sidste Decennium udviklet sig betydeligt; i 1805 fandtes nemlig kun 11 Udflyttergaarde paa Bymarken, i 1847 derimod 47 Gaarde og Huse og i 1857 endog 68 Gaarde og Huse. I communale Forhold høre disse Afbyggersteder endnu ganske ind under Kjøbstad-Communen.

Med Viborg Domsogn er derimod forenet et mindre Landdistrikt, det saakaldte Graabrødre-Landsogn, der tidligere hørte til den i Aaret 1812 nedlagte Graabrødre- eller Nørre-Sogns Menighed. Landdistriktet bestaaer kun af 4 Gaarde, Nørgaard, tvende Loldrupgaarde og Tougaard, beliggende Nord for Byen og Søen, tilsammen af Htk. 11½ Td. Ager og Eng, og i 1855 med et Antal af 42 Indvaanere. Det har Skole- og Fattigvæsen fælles med Domsognet, til hvis Udgifter det bidrager, men det har intet Sogneforstanderskab eller anden Bestyrelse, ligesom det heller ikke er repræsenteret i Kjøbstadens Communalbestyrelse eller dens særskilte Commissioner. Distriktet hører iøvrigt ind under Kjøbstadens Politi-Jurisdiktion, medens det i civilretlig Henseende ligger under Nørlyng-Fjends Herreders Jurisdiktion.

Af Kjøbstadjorderne er, som ovenfor bemærket, et Areal af 181 Tdr. Land anvendt til Skov, det saakaldte Viborg Krat (i ældre Tid benævnt „Bymænds Riis"), der ligger ved den sydvestlige Udkant af den udenbyes Grund. Skoven, der bestaaer meest af Eg, Birk og Esp, er ifølge kgl. Resol. af 23de Juni 1846 gaaet over til at være Statsskov, dog med Reservation af Communens Anpart i Indtægterne deraf, og en tilgrændsende Hedestrækning af Byjorderne paa 4—500 Tdr. Land, der nu er tilplantet væsentligst med Naaletræer, er ligeledes paa samme Betingelser overtaget af Statskassen. En nordvest for Byen liggende Jordlod paa c. 180 Tdr. Land, Margretelund kaldet, der tildeels var bevoxet med gammelt Egekrat, er siden Foraaret 1853 gaaet over i privat Eie og er nu indhegnet og tilplantet med forskjellige Træsorter.

En Plantning, der begyndtes 1843 paa nogle Communen tilhørende aflagte Veie udenfor Mikkelsport, langsmed Landeveien til Aarhuus, danner nu et smukt Anlæg med beplantede Spadseregange.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Domkirken (forhen kaldet Vor Frue Kirke eller Marie Kirke), der sidenefter vil være Gjenstand for en særlig Beskrivelse.

Sønderjogns Kirke (Sortebrødre-Kirke), oprindelig Klosterkirke for Sortebrødrene eller Dominicanerne og formodentlig bygget samtidigt med Klostret, omtrent Aar 1230, fra hvilken Tid den dog kun har havt et mindre Omfang, medens navnlig den østlige Deel, Choret, synes at være af yngre Oprindelse. Efter Reformationens Indførelse blev den

i Aaret 1529 skjænket Byen til Sognekirke, og udvidedes i Aarene 15[illegible] og 1577 med tvende Tilbygninger paa den nordre Side og noget senere med en Tilbygning paa den søndre Side. Et Spiir paa den vestre Ende af Kirken opførtes 1605, men afbrændte 1615 tilligemed Kirkens Overdel, hvorpaa et muret Taarn, 35$^{3}/_{4}$ Alen høit, opførtes fra 1696—1701 og prydedes Aaret efter med et 34 Alen høit Spiir, der senere blev heelt tækket med Bly. Ved den store Ildebrand, der i 1726 overgik Byen, afbrændte imidlertid Kirken, som derefter ved en kongelig Resolution bestemtes til Nedlæggelse, hvilket dog afværgedes ved kraftige Bestræbelser fra Menighedens Side; og Kirkens Opbyggelse fremmedes derefter saa hurtigt at den paany kunde indvies den 25de Juni 1728, netop to Aar efter Branden; senere har den adskillige Gange været underkastet større og indre Hovedreparationer, navnlig i Aarene 1835 og 1836 og senest i 1853, hvorved dens Indre har faaet et hyggeligt og værdigt Udseende. Kirken, der for Størstedelen er opført af røde Muursteen, danner en langagtig Firkant med tvende lavere Sidebygninger, hvoraf den midterste Deel eller Høikirken har fem spidsbuede Hvælvinger (den østligste dog kun af Træ), den nordre Lavkirke to Hvælvinger og den søndre to halve. Kirkens indvendige Længde, uden Taarnet, er 69$^{3}/_{4}$ Alen, Breden med Lavkirken eller Sidekapellerne 27 Alen, og uden disse kun 14 Alen; Taarnet er udvendig 37 Alen høit til Gesimsen, og er tækket med Tagsteen, der danne en firsidig Pyramide, paa hvis Spidse en Fløi med Aarstallet 1835. Kirkens væsentligste Mærkelighed er en smukt udarbeidet og prægtig Altertavle, hvis Midterparti bestaaer af ægte forgyldt Billedskjærerarbeide, medens Alterskabets Sidefløie eller Døre ere prydede med 6 store Malerier, Alt indeholdende Billeder af Jesu Levnets- og Lidelseshistorie. Kunstarbeidet, der rimeligviis skylder sin Oprindelse til tydske Kunstnere fra Antwerpen eller Lübeck i Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede, blev i Aaret 1728 foræret til den nyopbyggede Kirke af Kong Frederik IV., og havde indtil den Tid været opsat i Frederiksborg Slotskirke, hvorhen den udentvivl var bleven flyttet fra en nedlagt Klosterkirke. Arbeidets Kunstværdi gjør det ønskeligt, at det kunde blive underkastet en omhyggelig Restauration, som Kirken med sine egne tarvelige Indtægter dog neppe vil være istand til at afholde.

Kirken er omgivet af sin forrige Kirkegaard, der ikke er benyttet til Begravelse siden Byen i 1808 erholdt en ny almindelig Kirkegaard udenfor St. Hans Port. Ved Indretning af de tildeels murede Begravelser, der fra ældre Tid findes under Kirkens Gulv, ligesom ogsaa ved Udgravning til Taarnets Opførelse, frembragte Opbygningen af Muldet en Høi paa den sydøstlige Kant af Kirkegaarden, hvorfra man har en livlig og vid Udsigt ud over Landet; siden Aaret 1847 er den omliggende Plads anlagt med Gange og beplantet. Sønderjogns Kirke eier nogle mindre Jordlodder paa Byens Mark, tilsammen af Areal 21 Tdr. Land med 2$^{1}/_{2}$ Td. Hk., samt et Capitalbeløb af ialt 1814 Rd.; og desuden en offentlig Brønd, kaldet Leonis Kilde (beliggende ved det nordøstlige Hjørne af en til Kirkepladsen stødende Toft, der i ældre Tid har været Sortebrødrenes Klosterhave).

Cathedralskolen blev ved Reformationstiden dannet af den tidligere bestaaende lærde Skole, hvis Oprindelse maa søges allerede i den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Skolen blev ved Kong Frederik II.'s

Pavebrev af 2den Febr. 1574 tillagt meget bethydelige Tiender, forunden flere mindre Dotationer i 17de Aarhundrede, og er nu i Besiddelse af hele Kongetienden af 23 Sogne i Salling og Fjends Herred, tilligemed Rug- og Byg-Kongetienden af 13 Sogne, Byg- og Havre-Kongetienden af 1 Sogn og Byg-Kongetienden af 5 Sogne, hvoraf den samlede Indtægt andrager aarlig 851½ Td. Rug, 859½ Td. Byg og 445½ Td. Havre samt i Penge 21 Rd.; endvidere udgjøre de Skolen tilhørende Kapitaler, væsentligst hidrørende fra Salg af dens forrige Jordegods, et Beløb af henved 45,000 Rd., hvorhos Skolen endnu eier nogle Jordlodder paa Viborg Bymark, af Htk. 7 Tdr., med et Areal af 55¼ Td. Land; Overskudet af samtlige disse Intrader tilfalder imidlertid den i Aaret 1806 oprettede almindelige Skolefond. Som Skolens særlige Eiendom betragtes derimod Stipendie- og Legatfonden, hvis Beløb den 31te Marts 1856 var 24,658 Rd. 24 Sk., og hvoraf Størstedelen skyldes tvende gavmilde testamentariske Dispositioner fra den senere Tid, nemlig af Consistorialraad og Præst ved Vemmetofte Kloster C. A. Bjørn (en af Skolens forhenværende Disciple, død d. 28de Mai 1847), der testamenterede Skolen 5000 Rd., og Proprietair Nis Nissen til Spøttrup (død d. 29de Juli 1848), der legerede til Viborg og de tre andre jydske Cathedralskoler samt Randers lærde Skole hver 1/25 af sin efterladte Formue, hvilken Andeel for Viborg Skoles Vedkommende beløb sig til c. 13,100 Rd.

Skolen benyttede i noget over to hundrede Aar efter Reformationen en Bygning, der laae sydvest for Bispegaarden paa den saakaldte Skolebakke, indtil dens nuværende anseelige Bygning (kjøbt efter afdøde Stiftamtmand Heinen 1760 og senere underkastet fornøden Ombygning) d. 14de Octbr. 1772 blev indviet til Skolens Brug; den bestaaer af en grundmuret Hovedbygning paa 2 Etager med to Sidefløie, og indeholder tillige Bolig for Rektor og en af Overlærerne. Ved Skolen er ansat en Rektor, 2 Overlærere og 6 Adjunkter samt 2 Timelærere.

Communalskolerne indbefatte Borgerskolen og Friskolen, der hver benytte sin særskilte Bygning; hvilke begge tillige indeholde Bolig for Cateketen samt en af Lærerne, hvorhos en tredie nærliggende Bygning afgiver Beboelsesleilighed for to andre Lærere.

Hospitalet er stiftet i Reformationstiden som en Forsørgelsesanstalt for Trængende i Viborg Stift. Vel omtales allerede siden Midten af det 12te Aarhundrede flere Forsørgelsesindretninger for Syge og Nødlidende, der stode i nær Forbindelse med Klostrene, men disses Virken standsede med de geistlige Stiftelsers Ophør. Byens protestantiske Borgere fandt det derfor snart nødvendigt til Underhold for Trængende at oprette et eget Hospital, hvortil henlagdes nogle nedlagte Gilders Gods og Indkomster, hvilket Kong Frederik I. stadfæstede ved Fundats af 18de Octbr. 1528, hvorhos Kongen i Slutningen af samme Aar bestemte et ved St. Hans Kloster liggende Huus til Hospitalsbygning; denne sidste Dotation kom imidlertid paa Grund af den katholske Biskops Modstand ikke til Udførelse. Først ved et af Kong Christian III. udstedt Confirmationsbrev af 28de Octbr. 1541 blev det forrige Graabrødre-Kloster bestemt at skulle anvendes til et Hospital, der i ældre Dokumenter benævnes det almindelige Hospital i Viborg. Kongen gav derhos senere under sit Ophold i Viborg d. 10de Febr. 1545 Hospitalet

et Eiendomsbrev paa den egentlige Klosterbygning og skjænkede det tilli
adstilligt Jordegods, der senere forøgedes saavel ved Gaver som ve
Kjøb. Ifølge en af Frederik II. given Fundats af 8de Januar 158
bestemtes, at to Trediedeel af Lemmerne skulde være fra Byen og
Trediedeel fra Stiftet. Antallet af Lemmerne, der i ældre Tider
have været 60, var imidlertid imod Slutningen af det 17de Aarhundred
aftaget til det Halve og blev senere endnu mindre, da Indtægterne
Godset vare komne i Forfald; og ifølge kgl. Tilladelse blev det
Bøndergods afhændet i Aaret 1723. I Begyndelsen af dette Aar
hundrede var Hospitalet udsat for at blive inddraget under Byen
Fattigvæsen, indtil endelig en kgl. Resol. af 9de Octbr. 1841 anerkjendte
Hospitalets Berettigelse som en særegen Stiftelse. Ved den nuværende
Bestyrelses Nidkjærhed ere Hospitalets Pengemidler paany blevne bragte
i god Orden, ligesom Bygningens Indre har modtaget flere hensigtsmæssige Forandringer. En ny Fundats af 15de Marts 1855 har fastsat
de nugjældende Regler for Hospitalets Bestyrelse. Stiftelsen er nærmere
bestemt for Personer, der ikke høre til den ringere Almueklasse, navnlig
Personer af Borgerstanden, Landmænd og de, der have beklædt offentlige
Bestillinger, samt saadanne Personers Enker og Børn; i Reglen maa
Ingen optages i en yngre Alder end 60 Aar for Mandfolk og 50 Aar
for Fruentimmer. Hospitalslemmerne, hvis Antal i 1856 var 20 (nemlig
6 Mandfolk og 14 Fruentimmer), erholde frit Husly, Varme, Lys og
Badst og Brændsel til Madlavning samt en ugentlig Understøttelse af
8 Mk. 12 Sk. for de 12 ældste og 4 Mk. for de øvrige, desuden i
Sygdomstilfælde fri Lægehjælp og Medicin. Af Hospitalets Kasse
udbetaltes desuden i Aaret 1856 en Understøttelse af 73 Rd. til
9 Personer udenfor Hospitalet; ligesom Renten af nogle med Hospitalet
forbundne Legater tildeels tilfalder Forskjellige udenfor Stiftelsen. Direktionen, der bestaaer af Stiftamtmanden og Biskoppen, besætter de ledige
Pladser; en Inspektion, bestaaende af Borgermesteren og Byens to
Sognepræster, har Tilsyn med Bestyrelsen, hvis Detail er overdraget
Hospitalsforstanderen, der tillige besørger Regnskabsførelsen. Den
residerende Kapellan ved Domkirken er tillige Præst ved Hospitalet.

Hospitalet *eier* af Jorder og Tiender 76 Tdr. Land paa Viborg
Kjøbstads Mark (af Htk. 10 Tdr.), hele Kongetienden af Testrup Sogn
og endeel af Gislum Sogn samt Konge-Kvægtienden af 32 Sogne i
Viborg Stift; af Kapitaler: en Grundfond, der i den nugjældende
Fundats er fastsat til mindst 30,000 Rd. og som ultimo Decbr. 1856
udgjorde 30,416 Rd. 57 Sk. (desuden nogle Legater med særlige Øiemed,
der ialt beløb sig til 2270 Rd.) *Indtægterne* have i Aaret 1856
andraget 2788 Rd. 44 Sk. og *Udgifterne* 2300 Rd. 18 Sk. Bygningerne ere alle af Grundmuur, og Hovedbygningen, der paa den østre
og vestre Ende er prydet med takkede Gavle, er en Levning af det gamle
Graabrødrekloster; en Tværbygning mod Syd, med en Kirkesal samt
Værelser for Portneren og Gangkonen, og nogle mindre Økonomibygninger
ere ombyggede i en senere Tid.

Domhuset, Lands-Overrettens Sæde, beliggende tæt ved den nordlige Side af Domkirken, er oprindelig en Deel af det forrige Marieklosters. Af dette Klosters vidtløftige Bygninger blev den Gaard, der
sidst havde tjent til Residents for de katholske Biskopper, ved Kong

Frederik II's Gavebrev af 22de Novbr. 1586 skjænket til et Domhuus for Landstinget samt til en Gaard for den jydske Adel, der her holdt årlige Møder i Forretnings-Anliggender, ligesom ogsaa ved forskjellige tilfældige Leiligheder, navnlig Bryllupsgilder, her feiredes pragtfulde Sammenkomster. Denne Bygning, der laae noget nordligere end det nuværende Domhuus, gik imidlertid i Begyndelsen af 17de Aarhundrede over i privat Eie, og blev 1745 af Enkefru Benzon til Estvadgaard skjænket til en Enkestiftelse; men da Gaarden senere forfaldt, blev den ligeledes Stiftelsen var nedlagt ifølge kgl. Reskr. af 28de August 1801 omfulgt og er efterhaanden bleven ganske nedreven og dens Plads nu delvis anvendt til Have for Bispegaarden.

Istedetfor det ældre Domhuus blev den nuværende Bygning rimeligvis i Aaret 1639 bestemt til Brug for Landstinget samt tjente tillige til Samlingssted for den jydske Adel, indtil dens Møder ophørte efter Enevoldsmagtens Indførelse. Domhusets Omfang, der syntes for vidtløftig alene til Landstingets Brug, ligesom ogsaa Bygningens tiltagende Brøstfældighed, da den tilmed ved Domkirkens Brand i 1726 havde lidt betydelig Skade, bevirkede, at man paatænkte anden Anvendelse deraf, navnlig til et Tugt- og Manufacturhuus; men da det ikke fandtes hensigtsmæssigt hertil, blev det i Aarene 1740—43 underkastet en fuldstændig Istandsættelse, hvorefter Landstinget, der i Mellemtiden var holdt paa Raadhuset, paany aabnede sine Møder i den restaurerede Bygning paa høitidelig Maade d. 26de Juni 1743. Fra Landstinget gik Domhuset over den til den i Aaret 1805 indstiftede Lands-Overret for Nørre-Jylland, og har siden været denne Domstols Sæde. Ved Siden af sin oprindelige Benyttelse blev Domhuset i 1834 tillige udseet til Forsamlingssted for den jydske Stænderforsamling, og undergik i den Anledning en fuldstændig indre Ombygning, hvorved tillige Murene forhøiedes noget og Bygningen fik et nyere Udseende; ligeledes blev Pladsen udenfor planeret og er senere bleven beplantet. Stænderforsamlingen aabnede sin første Session d. 10de April 1836 og sluttede sin syvende og sidste Session d. 23de Juni 1848 i Domhuset. Af Bygningens tvende Etager optages den øverste Etages østlige Halvdeel af Retssalen med tilhørende mindre Værelser og i den vestlige Halvdeel findes den forrige Stænderssal, der for Tiden ikke har nogen bestemt Anvendelse; i den nederste Etage ere nogle Værelser i de senere Aar afbenyttede til Tingstuer for de to Landsjurisdiktioner for Nørlyng-Fjends og Sønderlyng-Medelsom Herreder.

Raadhuset, beliggende paa Gammeltorv sydvest for Domkirken, blev oprindelig opført i Midten af 16de Aarhundrede, men er efterat være ødelagt ved Byens Brand i 1726 gjenopbygget som en een Etages Bygning med høi Kjælder og Kvist samt et lidet Spir midt paa Taget; paa Forsiden er over Indgangsdøren, hvortil en bred Steentrappe fører op, anbragt et Portal med Kong Frederik IV. Navnechiffer og Aarstallet 1728. Bygningens Midte optages af Raadstuesalen, og paa begge Sider af denne findes flere mindre Værelser, hvor Tinget holdes og Borgerrepræsentationen samt de communale Commissioner forsamles.

Straffeanstalten er oprettet ifølge kgl. Fundats af 14de Novbr. 1743 under Navn af „Tugt- og Manufacturhuset i Viborg;" det var oprindelig alene bestemt for indbømte Forbrydere fra Nørre-Jylland,

men skulde tillige benyttes som Arbeidsanstalt for Byens Fattige, hvilk dog snart efter ophørte. Anstaltens Fabrikdrift, væsentligst bestaaen i Forfærdigelse af Klæde, uldne og linnede Varer, har tilligem Fangernes Underhold i det første Aarhundrede fra Tugthusets Oprette været overdraget forskjellige private Entrepreneurer og Interessentska dog under det Offentliges Tilsyn og med enkelte Mellemrum af d Offentliges Tiltræden; men siden d. 1ste Juli 1845 er Bestyrelsen a hele Anstalten fremtidigen overtaget af Staten og er nu, ligesom s Landets andre Straffeanstalter, henlagt under Overinspectionen f Fængselsvæsenet.

Anstalten benyttes, siden Tugthuset i Horsens i Aaret 1853 tog i Brug, alene som Forbedringshuus for Mandsfanger, men for Fruen timmerfanger baade som Tugt- og Forbedringshuus. Antallet af Fang var d. 31te Decbr. 1855: 263 (nemlig 172 Mdf. og 91 Fruent.) d. 31te Decbr. 1856: 251 (nemlig 178 Mdf. og 73 Fruent.), d. 31 Decbr. 1857: 251 (nemlig 182 Mdf. og 69 Fruent.) I Aaret 1856 va Arbeids-Udbyttet følgende: spundet 5200 Pund Strømpegarn; vævet o tilvirket af Strømpevæverarbeide: 565 Dusin Trøier, 294 Par Been klæder, c. 800 Par Strømper og 1404 Par Ærmer; fabrikeret af uldne Varer: 34,784 Alen Klæde og Kirsai, af Bomuldstøier 23,161 Alen og af linnede Varer af forskjellig Slags 5640 Alen.

Den locale Bestyrelse bestaaer af en Direkteur og en Inspekteur, der tillige er Kasserer; Præsteembedet er forenet med Sognepræst embedet ved Sønderfogns Kirke, og Lægeposten besørges af Distriktslægen i Viborg; ved Anstalten er desuden ansat 1 Bogholder, 1 Økonomiskriver, 1 Kontorist, 1 Overværkmester, 2 Værkmestre, 1 Farver, 1 Spisemester, 1 Overbetjent, 14 Opsynsbetjente (hvoraf 6 bevæbnede for den ydre Bevogtning), 1 Portner, 1 Bud, 3 Opsynskoner og 4 Natvægtere.

Bygningerne, der opførtes i Aarene 1740—43 med fire sammenbyggede Fløie af Grundmuur, hver paa to Etager og Kjelder, udvidedes 1843 med en i Flugt med den ældre Bygnings Forside opført grundmuret Tilbygning paa tre Etager samt Kvist paa hver Ende; flere mindre Bygninger til Økonomibrug og Fabrikdriften findes paa den Tugthuset tilhørende betydelige Grund, der strækker sig heelt ned til Søen. I den ældre Bygning have Inspekteuren og Portneren Beboelseslejligheder, og i den øverste Etage af Hovedfløien er en Kirkesal indrettet. En mindre Bygning ved Siden af Tugthuset indeholder Boliger for fire Opsynsbetjente.

Endvidere fremhæves følgende tvende Embedsboliger:

Stiftamtshuset, en smuk anselig Bygning, beliggende paa Nytorv paa Hjørnet af St. Hans Gade, omtrent hvor fordum St. Hans Kirke stod. Den ældre paa dette Sted opførte Gaard tilhørte imod Slutningen af 17de Aarhundrede Apotheker Daniel Friedenreich, Eier af Hovedgaarden Palstrup, i hvis Families Besiddelse den længe forblev; og efterat den i 1726 var afbrændt, blev den nuværende Bygning opført i Aaret 1757 af Fornævntes Søns Enke, Fru Anne Margrete født Linde, hvis Familie-Vaaben endnu sees paa Forsiden af Bygningen. Gaarden blev først 1824 kjøbt af Statskassen til Embedsbolig for Stiftamtmanden; en Deel af dens vidtløftige Grund med en

idebygning ud til St. Hans Gade afhændedes 1844 til privat Eiendom.

Biſpegaarden, beliggende øſt for Domkirken, var oprindelig en Mariekloſtrets tilhørende Bygning (maaſtee Kloſterets Ladegaard), r i Aaret 1558 beſtemtes til Embedsbolig for Biſtoppen. Gaarden brændte aldeles 1726 og blev derefter opbygget af Biſtop Trellund ntrent i ſin nuværende Skikkelſe. Den beſtaaer af en grundmuret een tages Hovedbygning med en Sidefløi mod Nord paa to Etager foruden andre Sidelængder af Bindingsværk, der indeſlutte en rummelig aardsplads; til den nordlige Fløi ſtøder en betydelig Have, der ntrent indtager den Grund, hvor de katholſke Biſtoppers Reſidents var liggende.

Endelig kunne nævnes: det ſaakaldte militaire Sygehuus opført 1805 til Vagtbygning for den daværende Garniſon og ſenere vendt til Sygeſtue), to Fattighuſe (hvoraf det ene af Grundmuur ha to Etager, opført 1844 ved Siden af den fornævnte Bygning), og et udenfor St. Hansport, dog paa Byens Grund, er Amtsſygehuſet pført i Aarene 1855—56 for Amts-Communernes Regning.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 4579 (hvoraf 363 af Mdkj. og 2216 af Kvkj.); i 1850: 4039; i 1845: 3828; i 1840: 3343; i 1834: 3419; i 1801: 2379; og i 1769: 1990 (foruden 10 Mand af Garniſonen).

Viborgs Beliggenhed ſom en Landſtad, der er c. $1^1/_4$ Miil fjernet fra ſin Ladeplads og Havn, Hjarbæk ved Liimfjorden, er ikke heldig for Handelsvirkſomheden, ſom derfor væſentligſt er indſkrænket til Omſætning af de for Landmanden nødvendigſte Forbrugsgjenſtande. De Beſtræbelſer, Byen i de ſenere Aar har viiſt for Indretningen og Udvidelſen af Havnen i Hjarbæk tilligemed Anlægget af en ny Landevei dertil have dog i Forbindelſe med Tidens for Landboſtanden hidtil gunſtige Vilkaar bidraget ikke ubetydeligt til Handelens og Skibsfartens Fremme, ligeſom det er at vente, at de i de ſeneſte Aar tildeels fuldførte Chauſſeer fra Viborg til Randers og til Holſtebro ſamt Forbedringen af Amtets øvrige Landeveie ville yttre en gavnlig Indflydelſe paa at tilveiebringe en livligere Forbindelſe med Byens vidtſtrakte, om end noget tyndtbefolkede, Opland.

Toldintraderne, der i Aaret 1846 udgjorde 16,742 Rd., have ſaaledes i Aarene 1855, 1856 og 1857 andraget reſp. 26,673 Rd., 29,913 Rd. og 28,674 Rd.

Af de vigtigere Varer var Indførſelen, reſp. i Aarene 1856 og 1857 følgende: 492 og 417 Tdr. Salt, 3466 og 11,078 Pd. Kaffe, 39,620 og 31,590 Pd. Tobak, 389 Clſt. ſamt 16,439 Cbfd. og 419 Clſt. ſamt 17,458 Cbfd. Trælaſt, 22,712 og 21,748 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 11,090 og 12,115 Pd. Uldmanufacturvarer, 33,037 og 15,767 Pd. Bomuldsgarn, 12,927 og 9957 Tdr. Steenkul, 110,777 og 113,780 Pd. Stangjern, 110,400 og 128,000 Pd. Rujern.

Den væſentligſte Udførſel, reſp. i Aarene 1856 og 1857 udgjorde: 835 og 788 Tdr. Kornvarer, 85,668 og 64,485 Pd. Kradsuld.

Paa Hjarbæk Havn var Skibsfarten i Aaret 1857 følgende: i indenrigſk Fart: indgaaet 18 Fartøier af $293^1/_4$ Clſtrs. Drægtighed

men skulde tillige benyttes som Arbeidsanstalt for Byens Fattige, hvilket dog snart efter ophørte. Anstaltens Fabrikdrift, væsentligst bestaaende i Forfærdigelse af Klæde, uldne og linnede Varer, har tilligemed Fangernes Underhold i det første Aarhundrede fra Tugthusets Oprettelse været overdraget forskjellige private Entrepreneurer og Interessentskaber, dog under det Offentliges Tilsyn og med enkelte Mellemrum af det Offentliges Tiltræden; men siden d. 1ste Juli 1845 er Bestyrelsen af hele Anstalten fremtidigen overtaget af Staten og er nu, ligesom for Landets andre Straffeanstalter, henlagt under Overinspectionen for Fængselsvæsenet.

Anstalten benyttes, siden Tugthuset i Horsens i Aaret 1853 toges i Brug, alene som Forbedringshuus for Mandsfanger, men for Fruentimmerfanger baade som Tugt- og Forbedringshuus. Antallet af Fanger var d. 31te Decbr. 1855: 263 (nemlig 172 Mdf. og 91 Fruent.), d. 31te Decbr. 1856: 251 (nemlig 178 Mdf. og 73 Fruent.), d. 31te Decbr. 1857: 251 (nemlig 182 Mdf. og 69 Fruent.) I Aaret 1856 var Arbeids-Udbyttet følgende: spundet 5200 Pund Strømpegarn; vævet og tilvirket af Strømpevæverarbeide: 565 Dusin Trøier, 294 Par Beenklæder, c. 800 Par Strømper og 1404 Par Ærmer; fabrikeret af uldne Varer: 34,784 Alen Klæde og Kirsai, af Bomuldstøier 23,161 Alen og af linnede Varer af forskjellig Slags 5640 Alen.

Den locale Bestyrelse bestaaer af en Direkteur og en Inspekteur, der tillige er Kasserer; Præsteembedet er forenet med Sognepræstembedet ved Søndersogns Kirke, og Lægeposten besørges af Distriktslægen i Viborg; ved Anstalten er desuden ansat 1 Bogholder, 1 Økonomiskriver, 1 Kontorist, 1 Overværkmester, 2 Værkmestre, 1 Farver, 1 Spisemester, 1 Overbetjent, 14 Opsynsbetjente (hvoraf 6 bevæbnede for den ydre Bevogtning), 1 Portner, 1 Bud, 3 Opsynskoner og 4 Natvægtere.

Bygningerne, der opførtes i Aarene 1740—43 med fire sammenbyggede Fløie af Grundmuur, hver paa to Etager og Kjelder, udvidedes 1843 med en i Flugt med den ældre Bygnings Forside opført grundmuret Tilbygning paa tre Etager samt Kvist paa hver Ende; flere mindre Bygninger til Økonomibrug og Fabrikdriften findes paa den Tugthuset tilhørende bethvelige Grund, der strækker sig heelt ned til Søen. I den ældre Bygning have Inspekteuren og Portneren Beboelseslejligheder, og i den øverste Etage af Hovedfløien er en Kirkesal indrettet. En mindre Bygning ved Siden af Tugthuset indeholder Boliger for fire Opsynsbetjente.

Endvidere fremhæves følgende tvende Embedsboliger:

Stiftamtshuset, en smuk anselig Bygning, beliggende paa Nytorv paa Hjørnet af St. Hans Gade, omtrent hvor fordum St. Hans Kirke stod. Den ældre paa dette Sted opførte Gaard tilhørte imod Slutningen af 17de Aarhundrede Apotheker Daniel Friedenreich, Eier af Hovedgaarden Palstrup, i hvis Families Besiddelse den længe forblev; og efterat den i 1726 var afbrændt, blev den nuværende Bygning opført i Aaret 1757 af Fornævntes Søns Enke, Fru Anne Margrete født Linde, hvis Familie-Vaaben endnu sees paa Forsiden af Bygningen. Gaarden blev først 1824 kjøbt af Statskassen til Embedsbolig for Stiftamtmanden; en Deel af dens vidtløftige Grund med en

Sidebygning ud til St. Hans Gade afhændedes 1844 til privat Eiendom.

Bispegaarden, beliggende øst for Domkirken, var oprindelig en af Mariekloſtrets tilhørende Bygning (maaſkee Kloſterets Ladegaard), der i Aaret 1558 beſtemtes til Embedsbolig for Biſkoppen. Gaarden afbrændte aldeles 1726 og blev derefter opbygget af Biſkop Trellund omtrent i ſin nuværende Skikkelſe. Den beſtaaer af en grundmuret een Etages Hovedbygning med en Sidefløi mod Nord paa to Etager foruden to andre Sidelængder af Bindingsværk, der indeſlutte en rummelig Gaardsplads; til den nordlige Fløi ſtøder en bethdelig Have, der omtrent indtager den Grund, hvor de katholſke Biſkoppers Reſidents var beliggende.

Endelig kunne nævnes: det ſaakaldte militaire Sygehuus (opført 1805 til Vagtbygning for den daværende Garniſon og ſenere anvendt til Sygeſtue), to Fattighuſe (hvoraf det ene af Grundmuur paa to Etager, opført 1844 ved Siden af den fornævnte Bygning), og tæt udenfor St. Hansport, dog paa Byens Grund, er Amtsſygehuſet opført i Aarene 1855—56 for Amts-Communernes Regning.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 4579 (hvoraf 2363 af Mdkj. og 2216 af Kvkj.); i 1850: 4039; i 1845: 3828; i 1840: 3343; i 1834: 3419; i 1801: 2379; og i 1769: 1990 (foruden 70 Mand af Garniſonen).

Viborgs Beliggenhed ſom en Landſtad, der er c. $1^{1}/_{4}$ Miil fjernet fra ſin Ladeplads og Havn, Hjarbæk ved Liimfjorden, er ikke heldig for Handelsvirkſomheden, ſom derfor væſentligſt er indſtrænket til Omſætning af de for Landmanden nødvendigſte Forbrugsgjenſtande. De Beſtræbelſer, Byen i de ſenere Aar har viiſt for Indretningen og Udvidelſen af Havnen i Hjarbæk tilligemed Anlægget af en ny Landevei dertil have dog i Forbindelſe med Tidens for Landboſtanden hidtil gunſtige Vilkaar bidraget ikke ubethdeligt til Handelens og Skibsfartens Fremme, ligeſom det er at vente, at de i de ſeneſte Aar tildeels fuldførte Chauſſeer fra Viborg til Randers og til Holſtebro ſamt Forbedringen af Amtets øvrige Landeveie ville yttre en gavnlig Indflydelſe paa at tilveiebringe en livligere Forbindelſe med Byens vidtſtrakte, om end noget tyndtbefolkede, Opland.

Toldintraderne, der i Aaret 1846 udgjorde 16,742 Rd., have ſaaledes i Aarene 1855, 1856 og 1857 andraget reſp. 26,673 Rd., 29,913 Rd. og 28,674 Rd.

Af de vigtigere Varer var Indførſelen, reſp. i Aarene 1856 og 1857 følgende: 492 og 417 Tdr. Salt, 3466 og 11,078 Pd. Kaffe, 39,620 og 31,590 Pd. Tobak, 389 Clſt. ſamt 16,439 Cbfd. og 419 Clſt. ſamt 17,458 Cbfd. Trælaſt, 22,712 og 21,748 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 11,090 og 12,115 Pd. Uldmanufacturvarer, 33,037 og 15,767 Pd. Bomuldsgarn, 12,927 og 9957 Tdr. Steenkul, 110,777 og 113,780 Pd. Stangjern, 110,400 og 128,000 Pd. Rujern.

Den væſentligſte Udførſel, reſp. i Aarene 1856 og 1857 udgjorde: 835 og 788 Tdr. Kornvarer, 85,668 og 64,485 Pd. Krabsuld.

Paa Hjarbæk Havn var Skibsfarten i Aaret 1857 følgende: i indenrigſk Fart: indgaaet 18 Fartøier af $293^{1}/_{4}$ Clſtrs. Drægtighed

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Viborg,

Kjøbstad i Nørlyng Herred, ligger c. 1¼ Mil. syd for en fra Liimfjorden dybtindgaaende Vig, omtrent i Midten af Nørre-Jylland, under 56° 27′ 30″ n. B. og 3° 9″ 52′ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian, 3¾ M. fra Skive, 4¾ M. fra Hobro, 5¼ M. fra Randers, 13 M. fra Grenaa, resp. over Ans eller Randers 8¾ eller 10 M. fra Aarhuus, 16½ M. fra Kolding og Fredericia, 21 M. fra Ribe, 13 M. fra Ringkjøbing, 11 M. fra Lemvig, 6½ M. fra Holstebro, resp. over Vinderup eller Hobro 10 eller 11¼ M. fra Aalborg, 12½ M. fra Thisted, 16½ M. fra Hjørring, 20 M. fra Frederikshavn og 25 M. fra Skagen.

Viborg, der er beliggende paa den høie Landryg, som gaaer fra Syd til Nord gjennem Jylland op imod Liimfjorden, er tildeels bygget paa en Bakke, der skraaner ned mod Øst og Syd, hvorfor flere af Byens Gader ere temmelig steile, og enkelte i den sydøstlige Deel ere næsten Hulveie. Byen begrændses paa den østlige Side af en c. 7000 Alen lang og c. 1200 Alen bred Indsø, Viborg-Sø, der har Tilløb nordfra og Afløb mod Sydøst til Nørre- eller Skjern-Aa. Søen, paa hvis østlige Side Hovedgaarden Asmildkloster ligger paa Skraaningen af Bakkerne, er iøvrigt deelt i to mindre (Nørre- og Sønder-Sø), efterat en smal Dæmning og en Træbro i 1812 opførtes af Asmildklosters Eier, og navnlig efterat Veivæsenet i Aarene 1854—55 har anlagt en bredere Dæmning, noget Syd for den forrige, med en Steenbro, hvorover Hovedlandeveien nu gaaer fra Randers gjennem Viborg til Holstebro.

Byen indtager det betydelige Fladeindhold af 1,850,000 □ Alen (eller c. 132 Tdr. Land), og er saaledes næst Kjøbenhavn og Fredericia den omfangsrigeste By i Landet; men indenfor dens Omkreds, der angives til 6700 Alen, ligge flere ubebyggede Pladser, bestaaende deels af betydelige Haver, deels af Markjorder; dens største Udstrækning fra Nord til Syd (Nordøst til Nordvest) skal være 1960 Alen og fra Øst til Vest 1320 Alen i lige Linie mellem Yderpunkterne. Efter Magistratens Opgivende i 1824 til Generaltoldkamret har Byen et Antal af 36 Gader, Stræder og Gyder, hvis Navne anføres i Ursins Beskriv. S. 7 (1849), men flere af disse ere tildeels ubebyggede og nærmest at betragte som Veie; og efter Byfogdens Opgivende i 1857 har Byen kun et Antal af 21 egentlige Gader, (i Danske Atlas, 4de Tome, 1768, nævnes kun „6 reelle Gader" samt en Deel smaa Stræder og Gyder, tilsammen 13 i Tallet). I Byen findes desuden 3 Torve, samt 2 offentlige Haveanlæg, nemlig Tausens Minde (paa den forrige Graabrødre Kirkes Plads, beplantet i 1835) og den saakaldte Stænderplads (udenfor Domhuset, planeret 1834 og beplantet 1845).

Ved den sidste Omasurering i 1857 fandtes et Antal af 434 Grundeiendomme indenfor Byens Omkreds samt 68 Gaarde og Huse udenfor Byen paa dens Grund, tilsammen asurerede for 1,576,610 Rd. (i 1847: 405 Bygninger i Byen og 47 Gaarde og Huse paa udenbyes Grund, asurerede resp. for 895,520 Rd. og 33,170 Rd.; i 1767: c. 310 Bygninger, asurerede for 280,570 Rd.)

Efter en Vurderingsforretning fra 1682 med Hensyn til Grund taxten skal Byen dengang have talt 366 Gaarde og Huse samt 24 Boder eller mindre Vaaninger, ialt 610 Eiendomme, der med Undtagelse af Byens tre Kirker, Cathedralskolen, Hospitalet, Domhuset og Raadhuset taxeredes ialt til 33,368 Rd. 3 Mk. D. C. (Ursin, S. 9).

Viborgs Kjøbstadjorder udgjorde, efter Stat. Tabv., ny Række 5te B. (i 1850), af Ager og Engs Htk. 267 Tdr., samt 14½ Td. Mfk., og indbefattede et Areal af 9606 Tdr. Land, hvoraf 2631 Tdr. Land Ager og Eng, 1755 Tdr. Land Mose, 5039 Tdr. Land Hede og 181 Tdr. Land Skov. Markerne, hvis Omfang er større end nogen anden Stads Tilliggende i Danmark, omgive Byen mod Nord, Vest og Syd i en Afstand af indtil 3 Fjerdingvei, hvorhos to mindre Stykker ved den nordlige og sydlige Ende af Søen strække sig noget mod Øst. Af disse Jorder eier Communen dog kun enkelte Jordlodder, som udleies til Dyrkning og Græsning, tilligemed en siden Aarene 1853—54 til Plantning indhegnet Jordlod af Heden paa c. 300 Tdr. Land, kaldet Undalls-lund, beliggende nordvest for Byen langs med Landeveien til Skive. Enkelte Dele af Agermarken have allerede fra gammel Tid af tilhørt forskjellige offentlige Stiftelser eller ere blevne afhændede til private Eiere, som her havde opført større eller mindre Avlsgaarde, og efterhaanden toges ogsaa enkelte Hedelodder under Opdyrkning, men først i Aarene 1851—55 blev hele det øvrige store Areal af Hede og Kjær udstykket og solgt i flere forskjellige Lodder; ved denne Afhændelse afstodes derhos c. 63 Tdr. Land af Heden til de nærmeststilgrændsende Landsbyer som Erstatning for en dem tilkommende Ret til Græsning, samt Lyng- og Tørveskjær, og det anførte Beløb udgik saaledes af Byjordernes Areal, der oprindelig udgjorde 9669 Tdr. Land. Ved Salget af Heden forøgede de ældre paa Byens Jorder liggende Gaarde deres Areal temmelig betydeligt, ligesom der ogsaa opførtes en Deel mindre Huse paa de til Opdyrkning kjøbte Hedelodder. Af de fra ældre Tider paa Markerne opførte Avlsgaarde kunne nævnes: paa den nordre Mark Nørre-Mølle (Vandmølle ved Søens nordre Ende), Nørre-Teglgaard og Beringholm, og paa den sydlige Mark Vintmøllegaard (nedlagt Vandmølle ved Glittrup-Sø), Sønder-Teglgaard og ved Søens sydlige Ende Øster-Teglgaard (med et ved tilkjøbte Hedestrækninger udvidet Areal, forbundet med et betydeligt Teglværk, og af den nuværende Eier i 1856 forsynet med en i gothisk Stiil opført smuk Hovedbygning); endvidere fra en yngre Tid paa den nordvestlige Side af Bymarken: Gaarden Engelsborg (opført 1776) med et ved senere Tilkjøb af Heden temmelig forøget Areal. Den betydeligste af de udenfor Byen liggende Avlsgaarde er Gaarden Liseborg (opført 1793 paa den vestlige Bymark), hvortil er henlagt en større Andeel af Heden og af det saakaldte Møgelkjær, der i 1853 kjøbtes af Handelshuset Joseph Owen & Sønner i Kjøbenhavn. Gaardens Tilliggende, hvis Opdyrkning i Aarene 1856 og 1857 er fremmet med stor Virksomhed, indbefatter ialt c. 1190 Tdr. Land (nemlig Liseborg Agermark c. 100 Tdr., Liseborg Hede c. 40 Tdr., af Viborg Hede c. 570 Tdr., af Møgelkjær 480 Tdr.), foruden en c. ¾ M. fraliggende Hede ved Nørre-Mølle paa c. 200 Tdr. Land. Efter den for Opdyrkningen bestemte Driftsplan er Gaarden Liseborg tillagt c. 780 Tdr. Land (hvoraf dog 250 Tdr.

Land ere indtagne til Beplantning, der ved Slutningen af Aaret 1857 næsten var fuldført), medens c. 400 Tdr. Land ere bestemte til at henlægges under en Parcelgaard; det hele i Aarene 1856 og 1857 opløiede Areal af Hede og Kjær beløber sig til 568 Tdr. Land, og med Anvendelse af den samme Kraft som hidtil vil Opdyrkningen af det hele Tilliggende kunne ventes fuldført i Efteraaret 1861.

Det hele ubenbyes Distrikt har siden Begyndelsen af dette Aarhundrede og navnlig i det sidste Decennium udviklet sig betydeligt; i 1805 fandtes nemlig kun 11 Udflyttergaarde paa Bymarken, i 1847 derimod 47 Gaarde og Huse og i 1857 endog 68 Gaarde og Huse. I communale Forhold høre disse Afbyggersteder endnu ganske ind under Kjøbstad-Communen.

Med Viborg Domsogn er derimod forenet et mindre Landdistrikt, det saakaldte Graabrødre-Landsogn, der tidligere hørte til den i Aaret 1812 nedlagte Graabrødre- eller Nørre-Sogns Menighed. Landdistriktet bestaaer kun af 4 Gaarde, Nørgaard, tvende Loldrupgaarde og Tougaard, beliggende Nord for Byen og Søen, tilsammen af Htk. 11½ Td. Ager og Eng, og i 1855 med et Antal af 42 Indvaanere. Det har Skole- og Fattigvæsen fælles med Domsognet, til hvis Udgifter det bidrager, men det har intet Sogneforstanderskab eller anden Bestyrelse, ligesom det heller ikke er repræsenteret i Kjøbstadens Communalbestyrelse eller dens særskilte Commissioner. Distriktet hører iøvrigt ind under Kjøbstadens Politi-Jurisdiktion, medens det i civilretlig Henseende ligger under Nørlyng-Fjends Herreders Jurisdiktion.

Af Kjøbstadjorderne er, som ovenfor bemærket, et Areal af 181 Tdr. Land anvendt til Skov, det saakaldte Viborg Krat (i ældre Tid benævnt „Bymænds Riis"), der ligger ved den sydvestlige Udkant af den ubenbyes Grund. Skoven, der bestaaer meest af Eg, Birk og Esp, er ifølge kgl. Resol. af 23de Juni 1846 gaaet over til at være Statsskov, dog med Reservation af Communens Anpart i Indtægterne deraf, og en tilgrændsende Hedestrækning af Byjorderne paa 4—500 Tdr. Land, der nu er tilplantet væsentligst med Naaletræer, er ligeledes paa samme Betingelser overtaget af Statskassen. En nordvest for Byen liggende Jordlod paa c. 180 Tdr. Land, Margretelund kaldet, der tildeels var bevoxet med gammelt Egekrat, er siden Foraaret 1853 gaaet over i privat Eie og er nu indhegnet og tilplantet med forskjellige Træsorter.

En Plantning, der begyndtes 1843 paa nogle Communen tilhørende aflagte Veie udenfor Mikkelsport, langsmed Landeveien til Aarhuus, danner nu et smukt Anlæg med beplantede Spadseregange.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Domkirken (forhen kaldet Vor Frue Kirke eller Marie Kirke), der siden vil være Gjenstand for en særlig Beskrivelse.

Sønderssogns Kirke (Sortebrødre-Kirke), oprindelig Klosterkirke for Sortebrødrene eller Dominicanerne og formodentlig bygget samtidigt med Klostret, omtrent Aar 1230, fra hvilken Tid den dog kun har havt et mindre Omfang, medens navnlig den østlige Deel, Choret, synes at være af yngre Oprindelse. Efter Reformationens Indførelse blev den

i Aaret 1529 skjænket Byen til Sognekirke, og udvidedes i Aarene 1576 og 1577 med tvende Tilbygninger paa den nordre Side og noget senere med en Tilbygning paa den søndre Side. Et Spiir paa den vestre Ende af Kirken opførtes 1605, men afbrændte 1615 tilligemed Kirkens Overdeel, hvorpaa et muret Taarn, 35¾ Alen høit, opførtes fra 1696—1701 og prydedes Aaret efter med et 34 Alen høit Spiir, der senere blev heelt tækket med Bly. Ved den store Ildebrand, der i 1726 overgik Byen, afbrændte imidlertid Kirken, som derefter ved en kongelig Resolution bestemtes til Nedlæggelse, hvilket dog afværgedes ved kraftige Bestræbelser fra Menighedens Side; og Kirkens Opbyggelse fremmedes derefter saa hurtigt, at den paany kunde indvies den 25de Juni 1728, netop to Aar efter Branden; senere har den adskillige Gange været underkastet ydre og indre Hovedreparationer, navnlig i Aarene 1835 og 1836 og seneste i 1853, hvorved dens Indre har faaet et byggeligt og værdigt Udseende. Kirken, der for Størstedelen er opført af røde Muursteen, danner en langagtig Firkant med tvende lavere Sidebygninger, hvoraf den midterste Deel eller Høikirken har fem spidsbuede Hvælvinger (den østligste dog kun af Træ), den nordre Lavkirke to Hvælvinger og den søndre to halve. Kirkens indvendige Længde, uden Taarnet, er 69¾ Alen, Breden med Lavkirker eller Sidekapellerne 27 Alen, og uden disse kun 14 Alen; Taarnet er udvendig 37 Alen høit til Gesimsen, og er tækket med Tagsteen, der danne en firsidig Pyramide, paa hvis Spidse en Fløi med Aarstallet 1835. Kirkens væsentligste Mærkelighed er en smukt udarbeidet og prægtig Altertavle, hvis Midterparti bestaaer af ægte forgyldt Billedskjærerarbeide, medens Alterskabets Sidefløie eller Døre ere prydede med 6 store Malerier, Alt indeholdende Billeder af Jesu Levnets- og Lidelseshistorie. Kunstarbeidet, der rimeligviis skylder sin Oprindelse til tydske Kunstnere fra Antwerpen eller Lübeck i Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede, blev i Aaret 1728 foræret til den nyopbyggede Kirke af Kong Frederik IV., og havde indtil den Tid været opsat i Frederiksborg Slotskirke, hvorhen den udentvivl var bleven flyttet fra en nedlagt Klosterkirke. Arbeidets Kunstværdi gjør det ønskeligt, at det kunde blive underkastet en omhyggelig Restauration, som Kirken med sine egne tarvelige Indtægter dog neppe vil være istand til at afholde.

Kirken er omgivet af sin forrige Kirkegaard, der ikke er benyttet til Begravelse siden Byen i 1808 erholdt en ny almindelig Kirkegaard udenfor St. Hans Port. Ved Indretning af de tilbeels murede Begravelser, der fra ældre Tid findes under Kirkens Gulv, ligesom ogsaa ved Udgravning til Taarnets Opførelse, frembragte Opbygningen af Muldet en Høi paa den sydøstlige Kant af Kirkegaarden, hvorfra man har en livlig og vid Udsigt ud over Landet; siden Aaret 1847 er den omliggende Plads anlagt med Gange og beplantet. Søndersogns Kirke eier nogle mindre Jordlodder paa Byens Mark, tilsammen af Areal 21 Tdr. Land med 2½ Td. Hkt., samt et Capitalbeløb af ialt 1814 Rd.; og desuden en offentlig Brønd, kaldet Leonis Kilde (beliggende ved det nordøstlige Hjørne af en til Kirkepladsen stødende Toft, der i ældre Tid har været Sortebrødrenes Klosterhave).

Cathedralskolen blev ved Reformationstiden dannet af den tidligere bestaaende lærde Skole, hvis Oprindelse maa søges allerede i den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Skolen blev ved Kong Frederik II.'s

Gavebrev af 2den Febr. 1574 tillagt meget betydelige Tiender, foruden flere mindre Dotationer i 17de Aarhundrede, og er nu i Besiddelse af hele Kongetienden af 23 Sogne i Salling og Fjends Herred, tilligemed Rug- og Byg-Kongetienden af 13 Sogne, Byg- og Havre-Kongetienden af 1 Sogn og Byg-Kongetienden af 5 Sogne, hvoraf den samlede Indtægt andrager aarlig 851½ Td. Rug, 859½ Td. Byg og 445½ Td. Havre samt i Penge 21 Rd.; endvidere udgjøre de Skolen tilhørende Kapitaler, væsentligst hidrørende fra Salg af dens forrige Jordegods, et Beløb af henved 45,000 Rd., hvorhos Skolen endnu eier nogle Jordlodder paa Viborg Bymark, af Hkt. 7 Tdr., med et Areal af 55¼ Td. Land; Overskudet af samtlige disse Indtrader tilfalder imidlertid den i Aaret 1806 oprettede almindelige Skolefond. Som Skolens særlige Eiendom betragtes derimod Stipendie- og Legatfonden, hvis Beløb den 31te Marts 1856 var 24,658 Rd. 24 Sk., og hvoraf Størstedelen skyldes tvende gavmilde testamentariske Dispositioner fra den senere Tid, nemlig af Consistorialraad og Præst ved Vemmetofte Kloster C. A. Bjørn (en af Skolens forhenværende Disciple, død d. 28de Mai 1847), der testamenterede Skolen 5000 Rd., og Proprietair Nis Nissen til Spottrup (død d. 29de Juli 1848), der legerede til Viborg og de tre andre jydske Cathedralskoler samt Randers lærde Skole hver ½5 af sin efterladte Formue, hvilken Andeel for Viborg Skoles Vedkommende beløb sig til c. 13,100 Rd.

Skolen benyttede i noget over to hundrede Aar efter Reformationen en Bygning, der laae sydvest for Bispegaarden paa den saakaldte Skolebakke, indtil dens nuværende anseelige Bygning (kjøbt efter afdøde Stiftamtmand Heinen 1760 og senere underkastet fornøden Ombygning) d. 14de Octbr. 1772 blev indviet til Skolens Brug; den bestaaer af en grundmuret Hovedbygning paa 2 Etager med to Sidefløie, og indeholder tillige Bolig for Rektor og en af Overlærerne. Ved Skolen er ansat en Rektor, 2 Overlærere og 6 Adjunkter samt 2 Timelærere.

Communalskolerne indbefatte Borgerskolen og Friskolen, der hver benytte sin særskilte Bygning; hvilke begge tillige indeholde Bolig for Cateketen samt en af Lærerne, hvorhos en tredie nærliggende Bygning afgiver Beboelseslejlighed for to andre Lærere.

Hospitalet er stiftet i Reformationstiden som en Forsørgelsesanstalt for Trængende i Viborg Stift. Vel omtales allerede siden Midten af det 12te Aarhundrede flere Forsørgelsesindretninger for Syge og Nødlidende, der stode i nær Forbindelse med Klostrene, men disses Virken standsede med de geistlige Stiftelsers Ophør. Byens protestantiske Borgere fandt det derfor snart nødvendigt til Underhold for Trængende at oprette et eget Hospital, hvortil henlagdes nogle nedlagte Gilders Gods og Indkomster, hvilket Kong Frederik I. stadfæstede ved Fundats af 18de Octbr. 1528, hvorhos Kongen i Slutningen af samme Aar bestemte et ved St. Hans Kloster liggende Huus til Hospitalsbygning; denne sidste Dotation kom imidlertid paa Grund af den katholske Biskops Modstand ikke til Udførelse. Først ved et af Kong Christian III. udstedt Confirmationsbrev af 28de Octbr. 1541 blev det forrige Graabrødre-Kloster bestemt at skulle anvendes til et Hospital, der i ældre Dokumenter benævnes det almindelige Hospital i Viborg. Kongen gav derhos senere under sit Ophold i Viborg d. 10de Febr. 1545 Hospitalet

et Eiendomsbrev paa den egentlige Klosterbygning og skjænkede det tillige adskilligt Jordegods, der senere forøgedes saavel ved Gaver som ved Kjøb. Ifølge en af Frederik II. given Fundats af 8de Januar 158[illegible] bestemtes, at to Trediedeel af Lemmerne skulde være fra Byen og [illegible] Trediedeel fra Stiftet. Antallet af Lemmerne, der i ældre Tider skal have været 60, var imidlertid imod Slutningen af det 17de Aarhundrede aftaget til det Halve og blev senere endnu mindre, da Indtægterne af Godset vare komne i Forfald; og ifølge kgl. Tilladelse blev det hele Bøndergods afhændet i Aaret 1723. I Begyndelsen af dette Aarhundrede var Hospitalet udsat for at blive inddraget under Byens Fattigvæsen, indtil endelig en kgl. Resol. af 9de Octbr. 1841 anerkjendte Hospitalets Berettigelse som en særegen Stiftelse. Ved den nuværende Bestyrelses Nidkjærhed ere Hospitalets Pengemidler paany blevne bragte i god Orden, ligesom Bygningens Indre har modtaget flere hensigtsmæssige Forandringer. En ny Fundats af 15de Marts 1855 har fastsat de nugjældende Regler for Hospitalets Bestyrelse. Stiftelsen er nærmest bestemt for Personer, der ikke høre til den ringere Almueklasse, navnlig Personer af Borgerstanden, Landmænd og de, der have beklædt offentlige Bestillinger, samt saadanne Personers Enker og Børn; i Reglen maa Ingen optages i en yngre Alder end 60 Aar for Mandfolk og 50 Aar for Fruentimmer. Hospitalslemmerne, hvis Antal i 1856 var 20 (nemlig 6 Mandfolk og 14 Fruentimmer), erholde frit Husly, Varme, Lys og Vadsk og Brændsel til Madlavning samt en ugentlig Understøttelse af 8 Mk. 12 Sk. for de 12 ældste og 4 Mk. for de øvrige, desuden i Sygdomstilfælde fri Lægehjælp og Medicin. Af Hospitalets Kasse udbetaltes desuden i Aaret 1856 en Understøttelse af 73 Rd. til 9 Personer udenfor Hospitalet; ligesom Renten af nogle med Hospitalet forbundne Legater tildeels tilfalder Forstiellige udenfor Stiftelsen. Direktionen, der bestaaer af Stiftamtmanden og Biskoppen, besætter de ledige Pladser; en Inspektion, bestaaende af Borgermesteren og Byens to Sognepræster, har Tilsyn med Bestyrelsen, hvis Detail er overdraget Hospitalsforstanderen, der tillige besørger Regnskabsførelsen. Den residerende Kapellan ved Domkirken er tillige Præst ved Hospitalet.

Hospitalet eier af Jorder og Tiender 76 Tdr. Land paa Viborg Kjøbstads Mark (af Htk. 10 Tdr.), hele Kongetienden af Testrup Sogn og endeel af Gislum Sogn samt Konge-Kvægtienden af 32 Sogne i Viborg Stift; af Kapitaler: en Grundfond, der i den nugjældende Fundats er fastsat til mindst 30,000 Rd. og som ultimo Decbr. 1856 udgjorde 30,416 Rd. 57 Sk. (desuden nogle Legater med særlige Øiemed, der ialt beløb sig til 2270 Rd.) Indtægterne have i Aaret 1856 andraget 2788 Rd. 44 Sk. og Udgifterne 2300 Rd. 18 Sk. Bygningerne ere alle af Grundmuur, og Hovedbygningen, der paa den østre og vestre Ende er prydet med takkede Gavle, er en Levning af det gamle Graabrødrekloster; en Tværbygning mod Syd, med en Kirkesal samt Værelser for Portneren og Gangkonen, og nogle mindre Økonomibygninger ere ombyggede i en senere Tid.

Domhuset, Lands-Overrettens Sæde, beliggende tæt ved den nordlige Side af Domkirken, er oprindelig en Deel af det forrige Marieklosters. Af dette Klosters vidtløftige Bygninger blev den Gaard, der seneste havde tjent til Residents for de katholske Biskopper, ved Kong

rederik II's Gavebrev af 22de Novbr. 1586 skjænket til et Domhuus r Landstinget samt til en Gaard for den jydske Adel, der her holdt arlige Møder i Forretnings-Anliggender, ligesom ogsaa ved forskjellige itidelige Leiligheder, navnlig Bryllupsgilder, her feiredes pragtfulde ammenkomster. Denne Bygning, der laae noget nordligere end det uværende Domhuus, gik imidlertid i Begyndelsen af 17de Aarhundrede er i privat Eie, og blev 1745 af Enkefru Benzon til Estvadgaard rettet til en Enkestiftelse; men da Gaarden senere forfaldt, blev den erat Stiftelsen var nedlagt ifølge kgl. Resk. af 28de August 1801 rtfulgt og er efterhaanden bleven ganske nedreven og dens Plads nu deels anvendt til Have for Bispegaarden.

Istedetfor det ældre Domhuus blev den nuværende Bygning rimeligs i Aaret 1639 bestemt til Brug for Landstinget samt tjente tillige Samlingssted for den jydske Adel, indtil dens Møder ophørte efter nevoldsmagtens Indførelse. Domhusets Omfang, der syntes for vidtig alene til Landstingets Brug, ligesom ogsaa Bygningens tiltagende stfældighed, da den tilmed ved Domkirkens Brand i 1726 havde lidt ydelig Skade, bevirkede, at man paatænkte anden Anvendelse deraf, nlig til et Tugt- og Manufacturhuus; men da det ikke fandtes sigtsmæssigt hertil, blev det i Aarene 1740—43 underkastet en fuldndig Istandsættelse, hvorefter Landstinget, der i Mellemtiden var dt paa Raadhuset, paany aabnede sine Møder i den restaurerede gning paa høitidelig Maade d. 26de Juni 1743. Fra Landstinget gik Domhuset over den til den i Aaret 1805 indstiftede Lands-Overret for Nørre-Jylland, og har siden været denne Domstols Sæde. Ved Siden af sin oprindelige Benyttelse blev Domhuset i 1834 tillige udseet til Forsamlingssted for den jydske Stænderforsamling, og undergik i den Anledning en fuldstændig indre Ombygning, hvorved tillige Murene forhøiedes noget og Bygningen fik et nyere Udseende; ligeledes blev Pladsen udenfor planeret og er senere bleven beplantet. Stænderforsamlingen aabnede sin første Session d. 10de April 1836 og sluttede sin syvende og sidste Session d. 23de Juni 1848 i Domhuset. Af Bygningens tvende Etager optages den øverste Etages østlige Halvdeel af Retssalen med tilhørende mindre Værelser og i den vestlige Halvdeel findes den forrige Stænderssal, der for Tiden ikke har nogen bestemt Anvendelse; i den nederste Etage ere nogle Værelser i de senere Aar afbenyttede til Tingstuer for de to Landsjurisdiktioner for Nørlyng-Fjends og Sønderlyng-Medelsom Herreder.

Raadhuset, beliggende paa Gammeltorv sydvest for Domkirken, blev oprindelig opført i Midten af 16de Aarhundrede, men er efterat være ødelagt ved Byens Brand i 1726 gjenopbygget som en een Etages Bygning med høi Kjælder og Kvist samt et lidet Spir midt paa Taget; paa Forsiden er over Indgangsdøren, hvortil en bred Steentrappe fører op, anbragt et Portal med Kong Frederik IV. Navnechiffer og Aarstallet 1728. Bygningens Midte optages af Raadstuesalen, og paa begge Sider af denne findes flere mindre Værelser, hvor Tinget holdes og Borgerrepræsentationen samt de communale Commissioner forsamles.

Straffeanstalten er oprettet ifølge kgl. Fundats af 14de Novbr. 1743 under Navn af „Tugt- og Manufacturhuset i Viborg;" det var oprindelig alene bestemt for indbømte Forbrydere fra Nørre-Jylland,

men skulde tillige benyttes som Arbeidsanstalt for Byens Fattige, hvilk
dog snart efter ophørte. Anstaltens Fabrikdrift, væsentligst bestaaend
i Forfærdigelse af Klæde, uldne og linnede Varer, har tilligeme
Fangernes Underhold i det første Aarhundrede fra Tugthusets Oprettel
været overdraget forskjellige private Entrepreneurer og Interessentskaber
dog under det Offentliges Tilsyn og med enkelte Mellemrum af d
Offentliges Tiltræden; men siden d. 1ste Juli 1845 er Bestyrelsen o
hele Anstalten fremtidigen overtaget af Staten og er nu, ligesom fo
Landets andre Straffeanstalter, henlagt under Overinspectionen fo
Fængselsvæsenet.

Anstalten benyttes, siden Tugthuset i Horsens i Aaret 1853 toge
i Brug, alene som Forbedringshuus for Mandsfanger, men for Fruen
timmerfanger baade som Tugt- og Forbedringshuus. Antallet af Fange
var d. 31te Decbr. 1855: 263 (nemlig 172 Mdf. og 91 Fruent.)
d. 31te Decbr. 1856: 251 (nemlig 178 Mdf. og 73 Fruent.), d. 31t
Decbr. 1857: 251 (nemlig 182 Mdf. og 69 Fruent.) I Aaret 1856 va
Arbeids-Udbyttet følgende: spundet 5200 Pund Strømpegarn; vævet o
tilvirket af Strømpevæverarbeide: 565 Dusin Trøier, 294 Par Been
klæder, c. 800 Par Strømper og 1404 Par Ærmer; fabrikeret af uldn
Varer: 34,784 Alen Klæde og Kirsai, af Bomuldstøier 23,161 Ale
og af linnede Varer af forskjellig Slags 5640 Alen.

Den locale Bestyrelse bestaaer af en Direkteur og en Inspekteur
der tillige er Kasserer; Præsteembedet er forenet med Sognepræst
embedet ved Sønderfogns Kirke, og Lægeposten besørges af Distrikts
lægen i Viborg; ved Anstalten er desuden ansat 1 Bogholder, 1 Økonomi
skriver, 1 Kontorist, 1 Overværkmester, 2 Værkmestre, 1 Farver
1 Spisemester, 1 Overbetjent, 14 Opsynsbetjente (hvoraf 6 bevæbnede
for den ydre Bevogtning), 1 Portner, 1 Bud, 3 Opsynskoner og 4
Natvægtere.

Bygningerne, der opførtes i Aarene 1740—43 med fire sammen
byggede Fløie af Grundmuur, hver paa to Etager og Kjelder, udvidede
1843 med en i Flugt med den ældre Bygnings Forside opført grun
muret Tilbygning paa tre Etager samt Kvist paa hver Ende; fle
mindre Bygninger til Økonomibrug og Fabrikdriften findes paa d
Tugthuset tilhørende betydelige Grund, der strækker sig heelt ned
Søen. I den ældre Bygning have Inspekteuren og Portneren Beboelse
leiligheder, og i den øverste Etage af Hovedfløien er en Kirkesal indrette
En mindre Bygning ved Siden af Tugthuset indeholder Boliger f
fire Opsynsbetjente.

Endvidere fremhæves følgende tvende Embedsboliger:

Stiftamtshuset, en smuk anselig Bygning, beliggende p
Nytorv paa Hjørnet af St. Hans Gade, omtrent hvor fordum S
Hans Kirke stod. Den ældre paa dette Sted opførte Gaard tilhø
imod Slutningen af 17de Aarhundrede Apotheker Daniel Friedenreic
Eier af Hovedgaarden Palstrup, i hvis Families Besiddelse den læn
forblev; og efterat den i 1726 var afbrændt, blev den nuværen
Bygning opført i Aaret 1757 af Fornævntes Søns Enke, Fru An
Margrete født Linde, hvis Familie-Vaaben endnu sees paa Forsiden
Bygningen. Gaarden blev først 1824 kjøbt af Statskassen til Embed
bolig for Stiftamtmanden; en Deel af dens vidtløftige Grund med

Sidebygning ud til St. Hans Gade afhændedes 1844 til privat Eiendom.

Biſpegaarden, beliggende øſt for Domkirken, var oprindelig en af Mariekloſtrets tilhørende Bygning (maaſkee Kloſterets Ladegaard), der i Aaret 1558 beſtemtes til Embedsbolig for Biſkoppen. Gaarden afbrændte aldeles 1726 og blev derefter opbygget af Biſkop Trellund omtrent i ſin nuværende Skikkelſe. Den beſtaaer af en grundmuret een Etages Hovedbygning med en Sidefløi mod Nord paa to Etager foruden to andre Sidelængder af Bindingsværk, der indeſlutte en rummelig Gaardsplads; til den nordlige Fløi ſtøder en betydelig Have, der omtrent indtager den Grund, hvor de katholſke Biſkoppers Reſidents var beliggende.

Endelig kunne nævnes: det ſaakaldte militaire Sygehuus (opført 1805 til Vagtbygning for den daværende Garniſon og ſenere anvendt til Sygeſtue), to Fattighuſe (hvoraf det ene af Grundmuur paa to Etager, opført 1844 ved Siden af den fornævnte Bygning), og tæt udenfor St. Hansport, dog paa Byens Grund, er Amtsſygehuſet opført i Aarene 1855—56 for Amts-Communernes Regning.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 4579 (hvoraf 2363 af Mdkj. og 2216 af Kvkj.); i 1850: 4039; i 1845: 3828; i 1840: 3343; i 1834: 3419; i 1801: 2379; og i 1769: 1990 (foruden 70 Mand af Garniſonen).

Viborgs Beliggenhed ſom en Landſtad, der er c. $1^1/_4$ Miil fjernet fra ſin Ladeplads og Havn, Hjarbæk ved Liimfjorden, er ikke heldig for Handelsvirkſomheden, ſom derfor væſentligſt er indſkrænket til Omſætning af de for Landmanden nødvendigſte Forbrugsgjenſtande. De Beſtræbelſer, Byen i de ſenere Aar har viiſt for Indretningen og Udvidelſen af Havnen i Hjarbæk tilligemed Anlægget af en ny Landevei dertil have dog i Forbindelſe med Tidens for Landboſtanden hidtil gunſtige Vilkaar bidraget ikke ubetydeligt til Handelens og Skibsfartens Fremme, ligeſom det er at vente, at de i de ſeneſte Aar tildeels fuldførte Chauſſeer fra Viborg til Randers og til Holſtebro ſamt Forbedringen af Amtets øvrige Landeveie ville yttre en gavnlig Indflydelſe paa at tilveiebringe en livligere Forbindelſe med Byens vidtſtrakte, om end noget tyndtbefolkede, Opland.

Toldintraderne, der i Aaret 1846 udgjorde 16,742 Rd., have ſaaledes i Aarene 1855, 1856 og 1857 andraget reſp. 26,673 Rd., 29,913 Rd. og 28,674 Rd.

Af de vigtigere Varer var Indførſelen, reſp. i Aarene 1856 og 1857 følgende: 492 og 417 Tdr. Salt, 3466 og 11,078 Pd. Kaffe, 39,620 og 31,590 Pd. Tobak, 389 Clſt. ſamt 16,439 Cbfd. og 419 Clſt. ſamt 17,458 Cbfd. Trælaſt, 22,712 og 21,748 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 11,090 og 12,115 Pd. Uldmanufacturvarer, 33,037 og 15,767 Pd. Bomuldsgarn, 12,927 og 9957 Tdr. Steenkul, 110,777 og 113,780 Pd. Stangjern, 110,400 og 128,000 Pd. Rujern.

Den væſentligſte Udførſel, reſp. i Aarene 1856 og 1857 udgjorde: 835 og 788 Tdr. Kornvarer, 85,668 og 64,485 Pd. Kradsuld.

Paa Hjarbæk Havn var Skibsfarten i Aaret 1857 følgende: i indenrigſk Fart: indgaaet 18 Fartøier af $293^1/_4$ Clſtrs. Drægtighed

med 122¾ Clstrs. Bestuvning, udgaaet 6 Fartøier af 49½ Clstrs Drægtighed med 3 Clstrs. Bestuvning; i udenrigsk Fart, indgaae 72 Fartøier af 1189½ Clstrs. Drægtighed med 1028½ Clstrs. Bestuvning, udgaaet 46 Fartøier af 553½ Clstrs. Drægtighed med 101½ Clstrs Bestuvning.

I Toldvistriktet var resp. i Aarene 1855, 1856 og 1857 hjemmehørende 6 Fartøier af 48½ Clstrs. Drægtighed, 7 Fartøier af 73½ Clstrs Drægtighed og 9 Fartøier af 84½ Clstrs. Drægtighed.

Af industrielle Anlæg fandtes i 1855 i Viborg By og paa dens Grund følgende: 1 Bogtrykkeri (Stifts-Avisens) med 5 Arbeidere 3 Ølbryggerier; 4 Brændevinsbrænderier (hvoraf 2 Dampbrænderier med 29 Arbeidere, af aarlig Educt 433,000 Potter; 4 Garverier 1 Handskefabrik med 7 Arbeidere (og 83 Syersker), af aarlig Produc 1200 Dusin Handsker; 1 Jernstøberi (anlagt i Juni 1854) med 1 Arbeidere; 1 Kardefabrik med 5 Arbeidere, af aarlig Product 275 Stk Maskinkarder, 1056 Alen Baandkarder og 240 Par Haandkarder, sam 1215 Alen Jerntraads-Bævning; 2 Klædefabrikker, hvoraf den ene mel 66 Arbeidere, af aarlig Product 25,600 Alen Klæde; 1 Maskinfabri med 8 Arbeidere; 2 smaa Maltgjørerier; 1 Vandmølle (Nørremølle) o 1 Vindmølle (udenfor St. Hansport); 1 Stivelsefabrik (Vintmøllegaard) 2 Strømpefabrikker med 8 Arbeidere, af aarlig Product 210 Dusi Trøier og Beenklæder; 1 Teglbrænderi (ved Øster-Teglgaard) me 15 Arbeidere, af aarlig Product 700,000 Stk. Muursteen, 50,000 Stk Tagsteen og 50,000 Stk. Drainrør; 1 Tobaksfabrik med 22 Arbeidere af aarlig Product 40,000 Pd. Røgtobak, 10,000 Pd. Skraatobak o 5000 Stk. Cigarer; 1 Vatfabrik.

Af Kjøbstadjorderne brugte i 1850 blandt Byens egn Indvaanere 17 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 30 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 37 et Beløb af 2 indtil 1 Td. Htk., og 79 e Beløb af under 1 Td. Htk.

I Viborg holdes aarlig 6 Markeder: Tirsdagen i tredie Ug før Fasten og i anden Uge efter Fasten med Heste; i Mai me Kvæg; Snapstingsmarked, omtrent d. 22de Juni og tvende følgend Dage, med Kram, Kvæg og Heste; Toftemarked (i Slutningen a September) med Kram, Trævarer og Kvæg; og Mortensdagsmarke (i Slutningen af October) med Kvæg.

En for Nørre-Jylland almindelig Penge-Termin, det saakaldt Snapsting, er fra gammel Tid af bleven afholdt i Viborg, og har oprindelig været ansat til Begyndelsen af Januar samtidigt med ethvert Aars førstafholdte Landsting, men flere Gange forandret til senere for Omsætningen beleiligere Tider paa Aaret, indtil Omslags-Terminen blev ved Frd. af 22de Septbr. 1786 fastsat at holdes fra d. 13de Juni til d. 24de Juni, og endnu antydes Terminens Begyndelse og Slutning ved Ringning i een Time med Domkirkens største Klokke, medens dog Udringningen først finder Sted d. 29de Juni, der efter gammel Sti ansees for Terminens egentlige Slutning; forøvrigt ere de Penge Omsætninger, der tidligere knyttede sig til dette Omslag, allerede fo længere Tid siden næsten ganske ophørte, ligesom det dermed forbund Marked nu er uden al Betydning og besøges saagodtsom slet ikke Omegnens Beboere.

Byens Øvrighed bestaaer af en Borgermester, der tillige er Byfoged og Politimester samt By- og Raadstueskriver; den øvrige Communalbestyrelse dannes af en borgerlig Raadmand og 9 Borgerrepræsentanter.

Communens Eiendomme vare i 1856: Raadhuset, Telegrafbygningen med Sprøitehuus, den forrige Vagtbygning, to Fattighuse, to Skolebygninger med Lærerboligen, samt den under Navn af Undallslund til Beplantning indtagne Hedelod paa c. 300 Tdr. Land, foruden nogle mindre Lodder af Kjøbstadjorderne. Kæmnerkassen eiede derhos af Kapitaler: en Bankactie paa 100 Rd. og i Hartkornsegalisations-Obligationer 625 Rd., samt Prioritets-Obligationer for Udlaan i forskjellige Eiendomme og for afhændede Lodder af Kjøbstadjorderne, ialt til et Beløb af 21,389 Rd.; heraf udgjorde navnlig Handelshuset Joseph Owen & Sønners Obligation for Kjøbet af et større Areal af Byens Hede med det saakaldte Møgelkjær 12,560 Rd., hvoraf der dog først svares Rente fra Aaret 1859 af; desuden er Communen ved Salget af de øvrige Parceller af Heden sikret en aarlig Afgift i Byg, beregnet efter Gjennemsnit af de foregaaende 10 Aars Kapitelstaxter, der dog først efterhaanden med et vist aarligt stigende Forhold forfalder til fuld Betaling efter 10 Aars Forløb fra Kjøbets Afslutning. Endelig bemærkes, at Statskassen ifølge kgl. Resol. af 23de Juni 1846 kjøbte af Byen det saakaldte Viborg Krat med Krathuset og tilhørende Jorder samt den dermed forbundne Strækning af Byens Hede, der nu er fuldstændigt tilplantet, paa Vilkaar, at Communen i de 10 første Aar fra 1ste Octbr. 1846 til 1ste Octbr. 1856 skulde oppebære hele Netto-Indtægten deraf, og derefter frembeles den halve Deel af Indtægten.

Efter Kæmner-Regnskabet for Aaret 1856 androg Communens samtlige Indtægter 31,147 Rd., der væsentligst vare tilveiebragte paa følgende Maade: de Communen paalignede Skatter 18,907 Rd. (nemlig Personelskat, paa Formue og Leilighed 12,374 Rd., By- og Næringsskat: a) paa Assurance 924 Rd., b) paa Grundtaxt 3092 Rd., c) paa Næring 1281 Rd. og d) paa Hartkorn 891 Rd.; Kirketiendeskat 246 Rd. og Tiendeakkord med enkelte Hartkornseiere 98 Rd.; Jordleie og Jordafgifter 1100 Rd. og Recognition af Hedeparcellerne (i Bygafgift som ovenfor anført) 102 Rd.; tilfældige Indtægter (herunder Godtgjørelse for Indqvarteringen i 1855 etc.) 2045 Rd.; og endelig ere Restancerne af Skatter og Afgifter fra forrige Aar tagne til Indtægt for Aaret 1856 med 8102 Rd.

Communens samtlige Udgifter i Aaret 1856 udgjorde 24,774 Rd., hvoraf Kæmnerkassens ordinaire Udgifter (saasom Lønninger, Gratificationer, Skatter af Byens Eiendomme, Brand- og Politicorpset, forskjellige bestemte Udgifter, hvoriblandt til Beplantningscomiteen 100 Rd. og til Plantagen Undallslund 200 Rd.) tilsammen 2988 Rd., Ligningsskat til Statskassen 1334 Rd., Brolægningsvæsen 617 Rd., Lygtevæsen 754 Rd., Veivæsen 2083 Rd., Indqvarteringsvæsen 908 Rd., Afgift til Byens Kirker 280 Rd., Fattigvæsenet 4300 Rd., Skolevæsenet 4300 Rd. (nemlig det budgetterede Beløb 4040 Rd. og Bidrag til Skolefonden 260 Rd.); Udlaan og Tilbagebetaling af Laan 2529 Rd.; Restancer af Skatter og Afgifter for Aaret 1856 ere derhos førte til

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Viborg.

Kjøbstad i Nørlyng Herred, ligger c. 1¼ Miil syd for en fra Limfjorden dybtindgaaende Vig, omtrent i Midten af Nørre-Jylland, under 56° 27′ 30″ n. B. og 3° 9″ 52′ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian, 3¾ M. fra Skive, 4¾ M. fra Hobro, 5¼ M. fra Randers, 13 M. fra Grenaa, resp. over Ans eller Randers 8¾ eller 10 M. fra Aarhuus, 16½ M. fra Kolding og Fredericia, 21 M. fra Ribe, 13 M. fra Ringkjøbing, 11 M. fra Lemvig, 6½ M. fra Holstebro, resp. over Vinderup eller Hobro 10 eller 11¼ M. fra Aalborg, 12½ M. fra Thisted, 16½ M. fra Hjørring, 20 M. fra Frederikshavn og 25 M. fra Skagen.

Viborg, der er beliggende paa den høie Landryg, som gaaer fra Syd til Nord gjennem Jylland op imod Limfjorden, er tildeels bygget paa en Bakke, der straaner ned mod Øst og Syd, hvorfor flere af Byens Gader ere temmelig steile, og enkelte i den sydøstlige Deel ere næsten Huulveie. Byen begrændses paa den østlige Side af en c. 7000 Alen lang og c. 1200 Alen bred Indsø, Viborg-Sø, der har Tilløb nordfra og Afløb mod Sydøst til Nørre- eller Skjern-Aa. Søen, paa hvis østlige Side Hovedgaarden Asmildkloster ligger paa Skraaningen af Bakkerne, er iøvrigt deelt i to mindre (Nørre- og Sønder-Sø), efterat en smal Dæmning og en Trækro i 1812 opførtes af Asmildklosters Eier, og navnlig efterat Veivæsenet i Aarene 1854—55 har anlagt en bredere Dæmning, noget Syd for den forrige, med en Steenbro, hvorover Hovedlandeveien nu gaaer fra Randers gjennem Viborg til Holstebro.

Byen indtager det betydelige Fladeindhold af 1,850,000 □ Alen (eller c. 132 Tdr. Land), og er saaledes næst Kjøbenhavn og Fredericia den omfangsrigeste By i Landet; men indenfor dens Omkreds, der angives til 6700 Alen, ligge flere ubebyggede Pladser, bestaaende deels af betydelige Haver, deels af Markjorder; dens største Udstrækning fra Nord til Syd (Nordøst til Nordvest) skal være 1960 Alen og fra Øst til Vest 1320 Alen i lige Linie mellem Yderpunkterne. Efter Magistratens Opgivende i 1824 til Generaltoldkamret har Byen et Antal af 36 Gader, Stræder og Gyder, hvis Navne anføres i Ursins Beskriv. S. 7 1849), men flere af disse ere tildeels ubebyggede og nærmest at betragte som Veie; og efter Byfogdens Opgivende i 1857 har Byen kun et Antal af 21 egentlige Gader, (i Danske Atlas, 4de Tome, 1768, nævnes kun „6 reelle Gader" samt en Deel smaa Stræder og Gyder, tilsammen 13 i Tallet). I Byen findes desuden 3 Torve, samt 2 offentlige Haveanlæg, nemlig Tausens Minde (paa den forrige Graabrødre Kirkes Plads, beplantet i 1835) og den saakaldte Stænderplads udenfor Domhuset, planeret 1834 og beplantet 1845).

Ved den sidste Omasurering i 1857 fandtes et Antal af 434 Grundeiendomme indenfor Byens Omkreds samt 68 Gaarde og Huse udenfor Byen paa dens Grund, tilsammen asurerede for 1,576,610 Rd. (i 1847: 405 Bygninger i Byen og 47 Gaarde og Huse paa udenbyes Grund, asurerede resp. for 895,520 Rd. og 83,170 Rd.; i 1767: c. 310 Bygninger, asurerede for 280,570 Rd.)

Efter en Vurderingsforretning fra 1682 med Hensyn til Grund
taxten skal Byen dengang have talt 366 Gaarde og Huse samt 24
Boder eller mindre Baaninger, ialt 610 Eiendomme, der med Undtagel
af Byens tre Kirker, Cathedralskolen, Hospitalet, Domhuset og Raadhuse
taxeredes ialt til 33,368 Rd. 3 Mk. D. C. (Ursin, S. 9).

Viborgs Kjøbstadjorder udgjorde, efter Stat. Tabv., ny Rækk
5te B. (i 1850), af Ager og Enge Htk. 267 Tdr., samt 14½ Td
Mfk., og indbefattede et Areal af 9606 Tdr. Land, hvoraf 2631 Tdr
Land Ager og Eng, 1755 Tdr. Land Mose, 5039 Tdr. Land Hede og 18
Tdr. Land Skov. Markerne, hvis Omfang er større end nogen ande
Stads Tilliggende i Danmark, omgive Byen mod Nord, Vest og Sy
i en Afstand af indtil 3 Fjerdingvei, hvorhos to mindre Stykker ved de
nordlige og sydlige Ende af Søen strække sig noget mod Øst. Af dis
Jorder eier Communen dog kun enkelte Jordlodder, som udleies t
Dyrkning og Græsning, tilligemed en siden Aarene 1853—54 til Plant
ning indhegnet Jordlod af Heden paa c. 300 Tdr. Land, kaldet Undalls
lund, beliggende nordvest for Byen langs med Landeveien til Skive
Enkelte Dele af Agermarken have allerede fra gammel Tid af tilhør
forskjellige offentlige Stiftelser eller ere blevne afhændede til privat
Eiere, som her havde opført større eller mindre Avlsgaarde, og efter
haanden toges ogsaa enkelte Hedelodder under Opdyrkning, men først
Aarene 1851—55 blev hele det øvrige store Areal af Hede og Kjær
udstykket og solgt i flere forskjellige Lodder; ved denne Afhændelse
afstodes derhos c. 63 Tdr. Land af Heden til de nærmeststilgrændsende
Landsbyer som Erstatning for en dem tilkommende Ret til Græsning,
samt Lyng- og Tørveskjær, og det anførte Beløb udgik saaledes af Byj
jordernes Areal, der oprindelig udgjorde 9669 Tdr. Land. Ved Salge
af Heden forsøgede de ældre paa Byens Jorder liggende Gaarde deres
Areal temmelig betydeligt, ligesom der ogsaa opførtes en Deel mindre
Huse paa de til Opdyrkning kjøbte Hedelodder. Af de fra ældre Tider
paa Markerne opførte Avlsgaarde kunne nævnes: paa den nordre Mark
Nørre-Mølle (Vandmølle ved Søens nordre Ende), Nørre-Teglgaard og Beringholm, og paa den sydlige Mark Vintmøllegaard
(nedlagt Vandmølle ved Glittrup-Sø), Sønder-Teglgaard og ved
Søens sydlige Ende Øster-Teglgaard (med et ved tilkjøbte Hedestræk-
ninger udvidet Areal, forbundet med et betydeligt Teglværk, og af den
nuværende Eier i 1856 forsynet med en i gothisk Stiil opført smuk
Hovedbygning); endvidere fra en yngre Tid paa den nordvestlige Side
af Bymarken: Gaarden Engelsborg (opført 1776) med et ved senere
Tilkjøb af Heden temmelig forøget Areal. Den betydeligste af de udenfor
Byen liggende Avlsgaarde er Gaarden Liseborg (opført 1793 paa den
vestlige Bymark), hvortil er henlagt en større Andeel af Heden og
af det saakaldte Møgelkjær, der i 1853 kjøbtes af Handelshuset Joseph
Owen & Sønner i Kjøbenhavn. Gaardens Tilliggende, hvis Opdyrk-
ning i Aarene 1856 og 1857 er fremmet med stor Virksomhed, indbe-
fatter ialt c. 1190 Tdr. Land (nemlig Liseborg Agermark c. 100 Tdr.,
Liseborg Hede c. 40 Tdr., af Viborg Hede c. 570 Tdr., af Møgelkjær
480 Tdr.), foruden en c. ¾ M. fraliggende Hede ved Nørre-Mølle
paa c. 200 Tdr. Land. Efter den for Opdyrkningen bestemte Drifts-
plan er Gaarden Liseborg tillagt c. 780 Tdr. Land (hvoraf dog 250 Tdr.

Land ere indtagne til Beplantning, der ved Slutningen af Aaret 1857 næsten var fuldført), medens c. 400 Tdr. Land ere bestemte til at henlægges under en Parcelgaard; det hele i Aarene 1856 og 1857 opløiede Areal af Hede og Kjær beløber sig til 568 Tdr. Land, og med Anvendelse af den samme Kraft som hidtil vil Opdyrkningen af det hele Tilliggende kunne ventes fuldført i Efteraaret 1861.

Det hele udenbyes Distrikt har siden Begyndelsen af dette Aarhundrede og navnlig i det sidste Decennium udviklet sig betydeligt; i 1805 fandtes nemlig kun 11 Udflyttergaarde paa Bymarken, i 1847 derimod 47 Gaarde og Huse og i 1857 endog 68 Gaarde og Huse. I communale Forhold høre disse Afbyggersteder endnu ganske ind under Kjøbstad-Communen.

Med Viborg Domsogn er derimod forenet et mindre Landdistrikt, det saakaldte Graabrødre-Landsogn, der tidligere hørte til den i Aaret 1812 nedlagte Graabrødre- eller Nørre-Sogns Menighed. Landdistriktet bestaaer kun af 4 Gaarde, Nørgaard, tvende Voldrupgaarde og Tougaard, beliggende Nord for Byen og Søen, tilsammen af Htk. 11½ Td. Ager og Eng, og i 1855 med et Antal af 42 Indbaanere. Det har Skole- og Fattigvæsen fælles med Domsognet, til hvis Udgifter det bidrager, men det har intet Sogneforstanderskab eller anden Bestyrelse, ligesom det heller ikke er repræsenteret i Kjøbstadens Communalbestyrelse eller dens særskilte Commissioner. Distriktet hører iøvrigt ind under Kjøbstadens Politi-Jurisdiktion, medens det i civilretlig Henseende ligger under Nørlyng-Fjends Herreders Jurisdiktion.

Af Kjøbstadjorderne er, som ovenfor bemærket, et Areal af 181 Tdr. Land anvendt til Skov, det saakaldte Viborg Krat (i ældre Tid benævnt „Bymænds Riis"), der ligger ved den sydvestlige Udkant af den udenbyes Grund. Skoven, der bestaaer meest af Eg, Birk og Esp, er ifølge kgl. Resol. af 23de Juni 1846 gaaet over til at være Statsskov, dog med Reservation af Communens Anpart i Indtægterne deraf, og en tilgrændsende Hedestrækning af Byjorderne paa 4—500 Tdr. Land, der nu er tilplantet væsentligst med Naaletræer, er ligeledes paa samme Betingelser overtaget af Statskassen. En nordvest for Byen liggende Jordlod paa c. 180 Tdr. Land, Margretelund kaldet, der tildeels var bevoxet med gammelt Egekrat, er siden Foraaret 1853 gaaet over i privat Eie og er nu indhegnet og tilplantet med forskjellige Træsorter.

En Plantning, der begyndtes 1843 paa nogle Communen tilhørende aflagte Veie udenfor Mikkelsport, langsmed Landeveien til Aarhuus, danner nu et smukt Anlæg med beplantede Spadseregange.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Domkirken (forhen kaldet Vor Frue Kirke eller Marie Kirke), der sidenefter vil være Gjenstand for en særlig Beskrivelse.

Sønderfogns Kirke (Sortebrødre-Kirke), oprindelig Klosterkirke for Sortebrødrene eller Dominicanerne og formodentlig bygget samtidigt med Klostret, omtrent Aar 1230, fra hvilken Tid den dog kun har havt et mindre Omfang, medens navnlig den østlige Deel, Choret, synes at være af yngre Oprindelse. Efter Reformationens Indførelse blev den

i Aaret 1529 stjænket Byen til Sognekirke, og udvidedes i Aarene 1576 og 1577 med tvende Tilbygninger paa den nordre Side og noget senere med en Tilbygning paa den søndre Side. Et Spiir paa den vestre Ende af Kirken opførtes 1605, men afbrændte 1615 tilligemed Kirkens Overdeel, hvorpaa et muret Taarn, 35 3/4 Alen høit, opførtes fra 1696—1701 og prydedes Aaret efter med et 34 Alen høit Spiir, der senere blev heelt tækket med Bly. Ved den store Ildebrand, der i 1726 overgik Byen, afbrændte imidlertid Kirken, som derefter ved en kongelig Resolution bestemtes til Nedlæggelse, hvilket dog afværgedes ved kraftige Bestræbelser fra Menighedens Side; og Kirkens Opbyggelse fremmedes derefter saa hurtigt, at den paany kunde indvies den 25de Juni 1728, netop to Aar efter Branden; senere har den adskillige Gange været underkastet ydre og indre Hovedreparationer, navnlig i Aarene 1835 og 1836 og seneste i 1853, hvorved dens Indre har faaet et hyggeligt og værdigt Udseende. Kirken, der for Størstedelen er opført af røde Muursteen, danner en langagtig Firkant med tvende lavere Sidebygninger, hvoraf den midterste Deel eller Høikirken har fem spidsbuede Hvælvinger (den østligste dog kun af Træ), den nordre Lavkirke to Hvælvinger og den søndre to halve. Kirkens indvendige Længde, uden Taarnet, er 69 3/4 Alen, Breden med Lavkirken eller Sidekapellerne 27 Alen, og uden disse kun 14 Alen; Taarnet er udvendig 37 Alen høit til Gesimsen, og er tækket med Tagsteen, der danne en firsidig Pyramide, paa hvis Spidse en Fløi med Aarstallet 1835. Kirkens væsentligste Mærkelighed er en smukt udarbeidet og prægtig Altertavle, hvis Midterparti bestaaer af ægte forgyldt Billedstjærerarbeide, medens Alterstabets Sidefløie eller Døre ere prydede med 6 store Malerier, Alt indeholdende Billeder af Jesu Levnets- og Lidelseshistorie. Kunstarbeidet, der rimeligviis skylder sin Oprindelse til tydske Kunstnere fra Antwerpen eller Lübeck i Slutningen af 15de eller Begyndelsen af 16de Aarhundrede, blev i Aaret 1728 forœret til den nyopbyggede Kirke af Kong Frederik IV., og havde indtil den Tid været opsat i Frederiksborg Slotskirke, hvorhen den udentvivl var bleven flyttet fra en nedlagt Klosterkirke. Arbeidets Kunstværdi gjør det ønskeligt, at det kunde blive underkastet en omhyggelig Restauration, som Kirken med sine egne tarvelige Indtœgter dog neppe vil være istand til at afholde.

Kirken er omgivet af sin forrige Kirkegaard, der ikke er benyttet til Begravelse siden Byen i 1808 erholdt en ny almindelig Kirkegaard udenfor St. Hans Port. Ved Indretning af de tildeels murede Begravelser, der fra ældre Tid findes under Kirkens Gulv, ligesom ogsaa ved Udgravning til Taarnets Opførelse, frembragte Opdyngningen af Muldet en Høi paa den sydøstlige Kant af Kirkegaarden, hvorfra man har en livlig og vid Udsigt ud over Landet; siden Aaret 1847 er den omliggende Plads anlagt med Gange og beplantet. Sønderfogns Kirke eier nogle mindre Jordlodder paa Byens Mark, tilsammen af Areal 21 Tdr. Land med 2 1/2 Td. Hk., samt et Capitalbeløb af ialt 1814 Rd.; og desuden en offentlig Brønd, kaldet Leonis Kilde (beliggende ved det nordøstlige Hjørne af en til Kirkepladsen stødende Toft, der i ældre Tid har været Sortebrødrenes Klosterhave).

Cathedralskolen blev ved Reformationstiden dannet af den tidligere bestaaende lærde Skole, hvis Oprindelse maa søges allerede i den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Skolen blev ved Kong Frederik II.'s

Gavebrev af 2den Febr. 1574 tillagt meget betydelige Tiender, foruden flere mindre Dotationer i 17de Aarhundrede, og er nu i Besiddelse af hele Kongetienden af 23 Sogne i Salling og Fjends Herred, tilligemed Rug- og Byg-Kongetienden af 13 Sogne, Byg- og Havre-Kongetienden af 1 Sogn og Byg-Kongetienden af 5 Sogne, hvoraf den samlede Indtægt andrager aarlig 851½ Td. Rug, 859½ Td. Byg og 445½ Td. Havre samt i Penge 21 Rd.; endvidere udgjøre de Skolen tilhørende Capitaler, væsentligst hidrørende fra Salg af dens forrige Jordegods, et Beløb af henved 45,000 Rd., hvorhos Skolen endnu eier nogle Jordlodder paa Viborg Bymark, af Hkt. 7 Tdr., med et Areal af 55¼ Td. Land; Overskudet af samtlige disse Intrader tilfalder imidlertid den i Aaret 1806 oprettede almindelige Skolefond. Som Skolens særlige Eiendom betragtes derimod Stipendie- og Legatfonden, hvis Beløb den 31te Marts 1856 var 24,658 Rd. 24 Sk., og hvoraf Størstedelen skyldes tvende gavmilde testamentariske Dispositioner fra den senere Tid, nemlig af Consistorialraad og Præst ved Vemmetofte Kloster C. A. Bjørn (en af Skolens forhenværende Disciple, død d. 28de Mai 1847), der testamenterede Skolen 5000 Rd., og Proprietair Nis Nissen til Spottrup (død d. 29de Juli 1848), der legerede til Viborg og de tre andre jydske Cathedralskoler samt Randers lærde Skole hver 1/25 af sin efterladte Formue, hvilken Andeel for Viborg Skoles Vedkommende beløb sig til c. 13,100 Rd.

Skolen benyttede i noget over to hundrede Aar efter Reformationen en Bygning, der laae sydvest for Bispegaarden paa den saakaldte Skolebakke, indtil dens nuværende anseelige Bygning (kjøbt efter afdøde Stiftamtmand Heinen 1760 og senere underkastet fornøden Ombygning) d. 14de Octbr. 1772 blev indviet til Skolens Brug; den bestaaer af en grundmuret Hovedbygning paa 2 Etager med to Sidefløie, og indeholder tillige Bolig for Rektor og en af Overlærerne. Ved Skolen er ansat en Rektor, 2 Overlærere og 6 Adjunkter samt 2 Timelærere.

Communalskolerne indbefatte Borgerskolen og Friskolen, der hver benytte sin særskilte Bygning; hvilke begge tillige indeholde Bolig for Cateketen samt en af Lærerne, hvorhos en tredie nærliggende Bygning afgiver Beboelsesleilighed for to andre Lærere.

Hospitalet er stiftet i Reformationstiden som en Forsørgelsesanstalt for Trængende i Viborg Stift. Vel omtales allerede siden Midten af det 12te Aarhundrede flere Forsørgelsesindretninger for Syge og Nødlidende, der stode i nær Forbindelse med Klostrene, men disses Virken standsede med de geistlige Stiftelsers Ophør. Byens protestantiske Borgere fandt det derfor snart nødvendigt til Underhold for Trængende at oprette et eget Hospital, hvortil henlagdes nogle nedlagte Gilders Gods og Indkomster, hvilket Kong Frederik I. stadfæstede ved Fundats af 18de Octbr. 1528, hvorhos Kongen i Slutningen af samme Aar bestemte et ved St. Hans Kloster liggende Huus til Hospitalsbygning; denne sidste Dotation kom imidlertid paa Grund af den katholske Biskops Modstand ikke til Udførelse. Først ved et af Kong Christian III. udstedt Confirmationsbrev af 28de Octbr. 1541 blev det forrige Graabrødre-Kloster bestemt at skulle anvendes til et Hospital, der i ældre Dokumenter benævnes det almindelige Hospital i Viborg. Kongen gav derhos senere under sit Ophold i Viborg d. 10de Febr. 1545 Hospitalet

et Eiendomsbrev paa den egentlige Klosterbygning og skjænkede det tillige adskilligt Jordegods, der senere forøgedes saavel ved Gaver som ved Kjøb. Ifølge en af Frederik II. given Fundats af 8de Januar 1588 bestemtes, at to Trediedeel af Lemmerne skulde være fra Byen og en Trediedeel fra Stiftet. Antallet af Lemmerne, der i ældre Tider skal have været 60, var imidlertid imod Slutningen af det 17de Aarhundrede aftaget til det Halve og blev senere endnu mindre, da Indtægterne af Godset vare komne i Forfald; og ifølge kgl. Tilladelse blev det hele Bøndergods afhændet i Aaret 1723. I Begyndelsen af dette Aarhundrede var Hospitalet udsat for at blive inddraget under Byens Fattigvæsen, indtil endelig en kgl. Resol. af 9de Octbr. 1841 anerkjendte Hospitalets Berettigelse som en særegen Stiftelse. Ved den nuværende Bestyrelses Nidkjærhed ere Hospitalets Pengemidler paany blevne bragte i god Orden, ligesom Bygningens Indre har modtaget flere hensigtsmæssige Forandringer. En ny Fundats af 15de Marts 1855 har fastsat de nugjældende Regler for Hospitalets Bestyrelse. Stiftelsen er nærmest bestemt for Personer, der ikke høre til den ringere Almueklasse, navnlig Personer af Borgerstanden, Landmænd og de, der have beklædt offentlige Bestillinger, samt saadanne Personers Enker og Børn; i Reglen maa Ingen optages i en yngre Alder end 60 Aar for Mandfolk og 50 Aar for Fruentimmer. Hospitalslemmerne, hvis Antal i 1856 var 20 (nemlig 6 Mandfolk og 14 Fruentimmer), erholde frit Husly, Varme, Lys og Badst og Brændsel til Madlavning samt en ugentlig Understøttelse af 8 Mk. 12 Sk. for de 12 ældste og 4 Mk. for de øvrige, desuden i Sygdomstilfælde fri Lægehjælp og Medicin. Af Hospitalets Kasse udbetaltes desuden i Aaret 1856 en Understøttelse af 73 Rd. til 9 Personer udenfor Hospitalet; ligesom Renten af nogle med Hospitalet forbundne Legater tildeels tilfalder Forskjellige udenfor Stiftelsen. Direktionen, der bestaaer af Stiftamtmanden og Biskoppen, besætter de ledige Pladser; en Inspektion, bestaaende af Borgermesteren og Byens to Sognepræster, har Tilsyn med Bestyrelsen, hvis Detail er overdraget Hospitalsforstanderen, der tillige besørger Regnskabsførelsen. Den residerende Kapellan ved Domkirken er tillige Præst ved Hospitalet.

Hospitalet **eier** af Jorder og Tiender 76 Tdr. Land paa Viborg Kjøbstads Mark (af Htk. 10 Tdr.), hele Kongetienden af Testrup Sogn og endeel af Gislum Sogn samt Konge-Kvægtienden af 32 Sogne i Viborg Stift; af Kapitaler: en Grundfond, der i den nugjældende Fundats er fastsat til mindst 30,000 Rd. og som ultimo Decbr. 1856 udgjorde 30,416 Rd. 57 Sk. (desuden nogle Legater med særlige Øiemed, der ialt beløb sig til 2270 Rd.) **Indtægterne** have i Aaret 1856 andraget 2788 Rd. 44 Sk. og **Udgifterne** 2300 Rd. 18 Sk. Bygningerne ere alle af Grundmuur, og Hovedbygningen, der paa den østre og vestre Ende er prydet med takkede Gavle, er en Levning af det gamle Graabrødrekloster; en Tværbygning mod Syd, med en Kirkesal samt Værelser for Portneren og Gangkonen, og nogle mindre Økonomibygninger ere ombyggede i en senere Tid.

Dombuset, Lands-Overrettens Sæde, beliggende tæt ved den nordlige Side af Domkirken, er oprindelig en Deel af det forrige Marie kloster. Af dette Klosters vidtløftige Bygninger blev den Gaard, der senest havde tjent til Residents for de katholske Biskopper, ved Kon

Frederik II's Gavebrev af 22de Novbr. 1586 skjænket til et Domhuus for Landstinget samt til en Gaard for den jydske Adel, der her holdt aarlige Møder i Forretnings-Anliggender, ligesom ogsaa ved forskjellige høitidelige Leiligheder, navnlig Bryllupsgilder, her feiredes pragtfulde Sammenkomster. Denne Bygning, der laae noget nordligere end det nuværende Domhuus, gik imidlertid i Begyndelsen af 17de Aarhundrede over i privat Eie, og blev 1745 af Enkefru Benzon til Estvadgaard oprettet til en Enkestiftelse; men da Gaarden senere forfaldt, blev den efterat Stiftelsen var nedlagt ifølge kgl. Reskr. af 28de August 1801 bortsolgt og er efterhaanden bleven ganske nedreven og dens Plads nu tildeels anvendt til Have for Bispegaarden.

Istedetfor det ældre Domhuus blev den nuværende Bygning rimeligvis i Aaret 1639 bestemt til Brug for Landstinget samt tjente tillige til Samlingssted for den jydske Adel, indtil dens Møder ophørte efter Enevoldsmagtens Indførelse. Domhusets Omfang, der syntes for vidtløftig alene til Landstingets Brug, ligesom ogsaa Bygningens tiltagende Brøstfældighed, da den tilmed ved Domkirkens Brand i 1726 havde lidt betydelig Skade, bevirkede, at man paatænkte anden Anvendelse deraf, navnlig til et Tugt- og Manufacturhuus; men da det ikke fandtes hensigtsmæssigt hertil, blev det i Aarene 1740—43 underkastet en fuldstændig Istandsættelse, hvorefter Landstinget, der i Mellemtiden var holdt paa Raadhuset, paany aabnede sine Møder i den restaurerede Bygning paa høitidelig Maade d. 26de Juni 1743. Fra Landstinget gik Domhuset over den til den i Aaret 1805 indstiftede Lands-Overret for Nørre-Jylland, og har siden været denne Domstols Sæde. Ved Siden af sin oprindelige Benyttelse blev Domhuset i 1834 tillige udseet til Forsamlingssted for den jydske Stænderforsamling, og undergik i den Anledning en fuldstændig indre Ombygning, hvorved tillige Murene forhøiedes noget og Bygningen fik et nyere Udseende; ligeledes blev Pladsen udenfor planeret og er senere bleven beplantet. Stænderforsamlingen aabnede sin første Session d. 10de April 1836 og sluttede sin syvende og sidste Session d. 23de Juni 1848 i Domhuset. Af Bygningens tvende Etager optages den øverste Etages østlige Halvdeel af Retssalen med tilhørende mindre Værelser og i den vestlige Halvdeel findes den forrige Stænderssal, der for Tiden ikke har nogen bestemt Anvendelse; i den nederste Etage ere nogle Værelser i de senere Aar afbenyttede til Tingstuer for de to Landsjurisdiktioner for Nørlyng-Fjends og Sønderlyng-Medelsom Herreder.

Raadhuset, beliggende paa Gammeltorv sydvest for Domkirken, blev oprindelig opført i Midten af 16de Aarhundrede, men er efterat være ødelagt ved Byens Brand i 1726 gjenopbygget som en een Etages Bygning med høi Kjælder og Kvist samt et lidet Spir midt paa Taget; paa Forsiden er over Indgangsdøren, hvortil en bred Steentrappe fører op, anbragt et Portal med Kong Frederik IV. Navnechiffer og Aarstallet 1728. Bygningens Midte optages af Raadstuesalen, og paa begge Sider af denne findes flere mindre Værelser, hvor Bytinget holdes og Borgerrepræsentationen samt de communale Commissioner forsamles.

Straffeanstalten er oprettet ifølge kgl. Fundats af 14de Novbr. 1743 under Navn af „Tugt- og Manufacturhuset i Viborg;" det var oprindelig alene bestemt for indbømte Forbrydere fra Nørre-Jylland,

men skulde tillige benyttes som Arbeidsanstalt for Byens Fattige, hvilk
dog snart efter ophørte. Anstaltens Fabrikdrift, væsentligst bestaaend
i Forfærdigelse af Klæde, uldne og linnede Varer, har tilligem
Fangernes Underhold i det første Aarhundrede fra Tugthusets Oprettel
været overdraget forskjellige private Entrepreneurer og Interessentskab
dog under det Offentliges Tilsyn og med enkelte Mellemrum af d
Offentliges Tiltræden; men siden d. 1ste Juli 1845 er Bestyrelsen a
hele Anstalten fremtidigen overtaget af Staten og er nu, ligesom fa
Landets andre Straffeanstalter, henlagt under Overinspectionen fo
Fængselsvæsenet.

Anstalten benyttes, siden Tugthuset i Horsens i Aaret 1853 toge
i Brug, alene som Forbedringshuus for Mandsfanger, men for Fruen
timmerfanger baade som Tugt- og Forbedringshuus. Antallet af Fange
var d. 31te Decbr. 1855: 263 (nemlig 172 Mdf. og 91 Fruent.)
d. 31te Decbr. 1856: 251 (nemlig 178 Mdf. og 73 Fruent.), d. 31
Decbr. 1857: 251 (nemlig 182 Mdf. og 69 Fruent.) I Aaret 1856 va
Arbeids-Udbyttet følgende: spundet 5200 Pund Strømpegarn; vævet o
tilvirket af Strømpevæverarbeide: 565 Dusin Trøier, 294 Par Been
klæder, c. 800 Par Strømper og 1404 Par Ærmer; fabrikeret af uldn
Varer: 34,784 Alen Klæde og Kirsai, af Bomuldstøier 23,161 Ale
og af linnede Varer af forskjellig Slags 5640 Alen.

Den locale Bestyrelse bestaaer af en Direkteur og en Inspekteu
der tillige er Kasserer; Præsteembedet er forenet med Sognepræs
embedet ved Sønderfogns Kirke, og Lægeposten besørges af Distrikts
lægen i Viborg; ved Anstalten er desuden ansat 1 Bogholder, 1 Økonom
skriver, 1 Kontorist, 1 Overværkmester, 2 Værkmestre, 1 Farver
1 Spisemester, 1 Overbetjent, 14 Opsynsbetjente (hvoraf 6 bevæbned
for den ydre Bevogtning), 1 Portner, 1 Bud, 3 Opsynskoner og
Natvægtere.

Bygningerne, der opførtes i Aarene 1740—43 med fire sammen
byggede Fløie af Grundmuur, hver paa to Etager og Kjelder, udvidede
1843 med en i Flugt med den ældre Bygnings Forside opført grund
muret Tilbygning paa tre Etager samt Kvist paa hver Ende; fler
mindre Bygninger til Økonomibrug og Fabrikdriften findes paa de
Tugthuset tilhørende betydelige Grund, der strækker sig heelt ned t
Søen. I den ældre Bygning have Inspekteuren og Portneren Beboelses
leiligheder, og i den øverste Etage af Hovedfløien er en Kirkesal indrette
En mindre Bygning ved Siden af Tugthuset indeholder Boliger fo
fire Opsynsbetjente.

Endvidere fremhæves følgende tvende Embedsboliger:

Stiftamtshuset, en smuk anselig Bygning, beliggende pa
Nytorv paa Hjørnet af St. Hans Gade, omtrent hvor fordum St
Hans Kirke stod. Den ældre paa dette Sted opførte Gaard tilhørt
imod Slutningen af 17de Aarhundrede Apotheker Daniel Friedenreich
Eier af Hovedgaarden Palstrup, i hvis Families Besiddelse den længe
forblev; og efterat den i 1726 var afbrændt, blev den nuværend
Bygning opført i Aaret 1757 af Fornævntes Søns Enke, Fru Ann
Margrete født Linde, hvis Familie-Vaaben endnu sees paa Forsiden a
Bygningen. Gaarden blev først 1824 kjøbt af Statskassen til Embeds
bolig for Stiftamtmanden; en Deel af dens vidtløftige Grund med e

Sidebygning ud til St. Hans Gade afhændedes 1844 til privat Eiendom.

Biſpegaarden, beliggende øſt for Domkirken, var oprindelig en af Marieklostrets tilhørende Bygning (maaſkee Klosterets Ladegaard), der i Aaret 1558 bestemtes til Embedsbolig for Biskoppen. Gaarden afbrændte aldeles 1726 og blev derefter opbygget af Biskop Trellund omtrent i sin nuværende Skikkelse. Den bestaaer af en grundmuret een Etages Hovedbygning med en Sidefløi mod Nord paa to Etager foruden to andre Sidelængder af Bindingsværk, der indeslutte en rummelig Gaardsplads; til den nordlige Fløi støder en betydelig Have, der omtrent indtager den Grund, hvor de katholske Biskoppers Residents var beliggende.

Endelig kunne nævnes: det ſaakaldte militaire Sygehuus (opført 1805 til Vagtbygning for den daværende Garnison og senere anvendt til Sygestue), to Fattighuſe (hvoraf det ene af Grundmuur paa to Etager, opført 1844 ved Siden af den fornævnte Bygning), og lidt udenfor St. Hansport, dog paa Byens Grund, er Amtsſygehuſet opført i Aarene 1855—56 for Amts-Communernes Regning.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 4579 (hvoraf 2363 af Mdkj. og 2216 af Kvkj.); i 1850: 4039; i 1845: 3828; i 1840: 3343; i 1834: 3419; i 1801: 2379; og i 1769: 1990 (foruden 70 Mand af Garnisonen).

Viborgs Beliggenhed som en Landstad, der er c. $1^{1}/_{4}$ Miil fjernet fra sin Ladeplads og Havn, Hjarbæk ved Limfjorden, er ikke heldig for Handelsvirksomheden, som derfor væsentligst er indskrænket til Omsætning af de for Landmanden nødvendigste Forbrugsgjenstande. De Bestræbelser, Byen i de senere Aar har viist for Indretningen og Udvidelsen af Havnen i Hjarbæk tilligemed Anlægget af en ny Landevei dertil have dog i Forbindelse med Tidens for Landbostanden hidtil gunstige Vilkaar bidraget ikke ubetydeligt til Handelens og Skibsfartens Fremme, ligesom det er at vente, at de i de seneste Aar tildeels fuldførte Chausseer fra Viborg til Randers og til Holstebro samt Forbedringen af Amtets øvrige Landeveie ville yttre en gavnlig Indflydelse paa at tilveiebringe en livligere Forbindelse med Byens vidtstrakte, om end noget tyndtbefolkede, Opland.

Toldintraderne, der i Aaret 1846 udgjorde 16,742 Rd., have saaledes i Aarene 1855, 1856 og 1857 andraget resp. 26,673 Rd., 29,913 Rd. og 28,674 Rd.

Af de vigtigere Varer var Indførſelen, resp. i Aarene 1856 og 1857 følgende: 492 og 417 Tdr. Salt, 3466 og 11,078 Pd. Kaffe, 39,620 og 31,590 Pd. Tobak, 389 Elst. samt 16,439 Ebfd. og 419 Elst. samt 17,458 Ebfd. Trælast, 22,712 og 21,748 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 11,090 og 12,115 Pd. Uldmanufacturvarer, 33,037 og 15,767 Pd. Bomuldsgarn, 12,927 og 9957 Tdr. Steenkul, 110,777 og 113,780 Pd. Stangjern, 110,400 og 128,000 Pd. Rujern.

Den væsentligste Udførſel, resp. i Aarene 1856 og 1857 udgjorde: 835 og 788 Tdr. Kornvarer, 85,668 og 64,485 Pd. Kradsuld.

Paa Hjarbæk Havn var Skibsfarten i Aaret 1857 følgende: i indenrigſk Fart: indgaaet 18 Fartøier af $293^{1}/_{4}$ Clstrs. Drægtighed

med 122¾ Clstrs. Bestuvning, udgaaet 6 Fartøier af 49½ Clstrs. Drægtighed med 3 Clstrs. Bestuvning; i udenrigsk Fart, indgaaet 72 Fartøier af 1189½ Clstrs. Drægtighed med 1028½ Clstrs. Bestuvning, udgaaet 46 Fartøier af 553½ Clstrs. Drægtighed med 101½ Clstrs. Bestuvning.

I Toldbistriktet var resp. i Aarene 1855, 1856 og 1857 hjemmehørende 6 Fartøier af 48½ Clstrs. Drægtighed, 7 Fartøier af 73½ Clstrs. Drægtighed og 9 Fartøier af 84½ Clstrs. Drægtighed.

Af industrielle Anlæg fandtes i 1855 i Viborg By og paa dens Grund følgende: 1 Bogtrykkeri (Stifts-Avisens) med 5 Arbeidere; 3 Ølbryggerier; 4 Brændevinsbrænderier (hvoraf 2 Dampbrænderier med 29 Arbeidere, af aarlig Educt 433,000 Potter; 4 Garverier 1 Handskefabrik med 7 Arbeidere (og 83 Syerske), af aarlig Produ 1200 Dusin Handsker; 1 Jernstøberi (anlagt i Juni 1854) med Arbeidere; 1 Kardefabrik med 5 Arbeidere, af aarlig Product 275 S Maskinkarder, 1056 Alen Baandkarder og 240 Par Haandkarder, sa 1215 Alen Jerntraads-Bævning; 2 Klædefabrikker, hvoraf den ene m 66 Arbeidere, af aarlig Product 25,600 Alen Klæde; 1 Maskinfab med 8 Arbeidere; 2 smaa Maltgjørerier; 1 Vandmølle (Nørremølle) 1 Vindmølle (udenfor St. Hansport); 1 Stivelsefabrik (Vintmøllegaard 2 Strømpefabrikker med 8 Arbeidere, af aarlig Product 210 Du Trøier og Beenklæder; 1 Teglbrænderi (ved Øster-Teglgaard) m 15 Arbeidere, af aarlig Product 700,000 Stk. Muursteen, 50,000 S Tagsteen og 50,000 Stk. Drainrør; 1 Tobaksfabrik med 22 Arbeide af aarlig Product 40,000 Pd. Røgtobak, 10,000 Pd. Skraatobak o 5000 Stk. Cigarer; 1 Vatfabrik.

Af Kjøbstadjorderne brugte i 1850 blandt Byens egn Indvaanere 17 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 30 et Beløb af indtil 2 Tdr. Htk., 37 et Beløb af 2 indtil 1 Td. Htk., og 79 Beløb af under 1 Td. Htk.

I Viborg holdes aarlig 6 Markeder: Tirsdagen i tredie Uge før Fasten og i anden Uge efter Fasten med Heste; i Mai me Kvæg; Snapstingsmarked, omtrent d. 22de Juni og tvende følgend Dage, med Kram, Kvæg og Heste; Toftemarked (i Slutningen a September) med Kram, Trævarer og Kvæg; og Mortensdagsmarke (i Slutningen af October) med Kvæg.

En for Nørre-Jylland almindelig Penge-Termin, det saakaldt Snapsting, er fra gammel Tid af bleven afholdt i Viborg, og ha oprindelig været anfat til Begyndelsen af Januar samtidigt med ethver Aars førstafholdte Landsting, men flere Gange forandret til senere fo Omsætningen beleiligere Tider paa Aaret, indtil Omslags-Terminen bl ved Frd. af 22de Septbr. 1786 fastsat at holdes fra d. 13de Juni t d. 24de Juni, og endnu antydes Terminens Begyndelse og Slutnin ved Ringning i een Time med Domkirkens største Klokke, medens do Udringningen først finder Sted d. 29de Juni, der efter gammel Sk ansees for Terminens egentlige Slutning; forøvrigt ere de Penge Omsætninger, der tidligere knyttede sig til dette Omslag, allerede fo længere Tid siden næsten ganske ophørte, ligesom det dermed forbund Marked nu er uden al Betydning og besøges saagodtsom slet ikke a Omegnens Beboere.

Byens Øvrighed bestaaer af en Borgermester, der tillige er Byfoged og Politimester samt By- og Raadstueskriver; den øvrige Communalbestyrelse dannes af en borgerlig Raadmand og 9 Borgerrepræsentanter.

Communens Eiendomme vare i 1856: Raadhuset, Telegrafbygningen med Sprøitehuus, den forrige Vagtbygning, to Fattighuse, to Skolebygninger med Lærerboligen, samt den under Navn af Undallslund til Beplantning indtagne Hedelod paa c. 300 Tdr. Land, foruden nogle mindre Lodder af Kjøbstadjorderne. Kæmnerkassen eiede derhos af Kapitaler: en Bankactie paa 100 Rd. og i Hartkornsegalisations-Obligationer 625 Rd., samt Prioritets-Obligationer for Udlaan i forskiellige Eiendomme og for afhændede Lodder af Kjøbstadjorderne, ialt til et Beløb af 21,389 Rd.; heraf udgjorde navnlig Handelshuset Joseph Owen & Sønners Obligation for Kjøbet af et større Areal af Byens Hede med det saakaldte Møgelkjær 12,560 Rd., hvoraf der dog først svares Rente fra Aaret 1859 af; desuden er Communen ved Salget af de øvrige Parceller af Heden sikret en aarlig Afgift i Byg, beregnet efter Gjennemsnit af de foregaaende 10 Aars Kapitelstaxter, der dog først efterhaanden med et vist aarligt stigende Forhold forfalder til fuld Betaling efter 10 Aars Forløb fra Kjøbets Afslutning. Endelig bemærkes, at Statskassen ifølge kgl. Resol. af 23de Juni 1846 kjøbte af Byen det saakaldte Viborg Krat med Krathuset og tilhørende Jorder samt den dermed forbundne Strækning af Byens Hede, der nu er fuldstændigt tilplantet, paa Vilkaar, at Communen i de 10 første Aar fra 1ste Octbr. 1846 til 1ste Octbr. 1856 skulde oppebære hele Netto-Indtægten deraf, og derefter frembeles den halve Deel af Indtægten.

Efter Kæmner-Regnskabet for Aaret 1856 androg Communens samtlige Indtægter 31,147 Rd., der væsentligst vare tilveiebragte paa følgende Maade: de Communen paalignede Skatter 18,907 Rd. (nemlig Personelskat, paa Formue og Leilighed 12,374 Rd., By- og Næringsskat: a) paa Assurance 924 Rd., b) paa Grundtaxt 3092 Rd., c) paa Næring 1281 Rd. og d) paa Hartkorn 891 Rd.; Kirketiendeskat 246 Rd. og Tiendeakkord med enkelte Hartkornseiere 98 Rd.; Jordleie og Jordafgifter 1100 Rd. og Recognition af Hedeparcellerne (i Bygafgift som ovenfor anført) 102 Rd.; tilfældige Indtægter (herunder Godtgjørelse for Indqvarteringen i 1855 etc.) 2045 Rd.; og endelig ere Restancerne af Skatter og Afgifter fra forrige Aar tagne til Indtægt for Aaret 1856 med 8102 Rd.

Communens samtlige Udgifter i Aaret 1856 udgjorde 24,774 Rd., hvoraf Kæmnerkassens ordinaire Udgifter (saasom Lønninger, Gratificationer, Skatter af Byens Eiendomme, Brand- og Politicorpset, forskjellige bestemte Udgifter, hvoriblandt til Beplantningscomiteen 100 Rd. og til Plantagen Undallslund 200 Rd.) tilsammen 2988 Rd., Ligningsskat til Statskassen 1334 Rd., Brolægningsvæsen 617 Rd., Lygtevæsen 754 Rd., Veivæsen 2083 Rd., Indqvarteringsvæsen 908 Rd., Afgift til Byens Kirker 280 Rd., Fattigvæsenet 4300 Rd., Skolevæsenet 4300 Rd. (nemlig det budgetterede Beløb 4040 Rd. og Bidrag til Skolefonden 260 Rd.); Udlaan og Tilbagebetaling af Laan 2529 Rd.; Restancer af Skatter og Afgifter for Aaret 1856 ere derhos førte til

Udgift med kun 734 Rd. Kassebeholdningen ved Udgangen af Aaret 1856 var saaledes 6373 Rd.

Communen har, som foranført, tvende offentlige Skoler, der ere fælles for Byens tvende Kirkesogne med tilhørende Landdistrict. Ved Begyndelsen af Aaret 1857 var Antallet af Elever i Borgerskolen 104 og i Friskolen 243; i den første udgjorde den aarlige Betaling 10 Rd., 8 Rd. 3 Mk. og 7 Rd., i den sidste erlægges Skolepenge ifølge Lov af 8de Marts 1856 fra 1 Rd. 3 Mk. til 3 Mk., men forresten er Undervisningen her gratis. Ved begge Skoler ere foruden Kateketen ansatte 6 Lærere, for Tiden 3 ved hver Skole. I Borgerskolens Bygning, der blev kjøbt og indrettet til Skolevæsenets Brug i Aaret 1816, har 2den Lærer Bolig; i Friskolens Bygning, der er opført 1847, men neppe opfylder alle billige Fordringer til et godt Skolelocale, har Kateketen Bolig; i et til Skolegaarden stødende Huus, der ligeledes er opført 1847, have to gifte Lærere Beboelseslejligheder. Skolevæsenet eier et Par smaa Legater til Beløb c. 1250 Rd. Skolernes Bestyrelse er overdraget en Commission, bestaaende af Sognepræsten for Søndresogn, den residerende Kapellan ved Domkirken, Borgermesteren, en Borgerrepræsentant og to Borgere.

Byens Fattigvæsen eiede i Aaret 1856, foruden de to foranførte Fattighuse, nogle Jorder paa Byens Mark, af Areal c. 50 Tdr. Land med 7 Tdr. Htk., hvoraf den aarlige Leie udgjorde 549 Rd., samt rentebærende Kapitaler, til Beløb 7173 Rd. 36 Sk. Samtlige aarlige Indtægter, indbefattet det Communen paalignede Bidrag, udgjorde 6088 Rd. 58 Sk. og Udgifterne androg 5563 Rd. 91 Sk.

Under Communalbestyrelsens Tilsyn henhører Stiftelsen „Lars Worres Minde," oprettet ifølge Fundats af 13de Octbr. 1851 af Agent og Kæmner L. Worre († 1856) og Hustru, og bestemt til Fribolig for 8 Enker eller ugifte, eenlige Fruentimmer, der i de sidste 5 Aar have havt stadigt Ophold i Viborg By og ikke ere under 35 Aar eller høre til Embedsstanden. I en nyopført grundmuret Bygning paa 1 Etage have hver af Beboerne en Stue, Sovekammer, Kjøkken og Spisekammer. Til Stiftelsen er skjænket en Kapital paa 2000 Rd., hvis Renter anvendes til Bygningens Vedligeholdelse, Skatter etc., og Resten uddeles til Beboerne.

Byens forrige Borgervæbning blev ophævet ifølge kgl. Resol. af 14de Juli 1843, og i dens Sted organiseredes ved Regl. af 18de Mai 1844 et Brandcorps (paa c. 400 Mand) med en særskilt Afdeling som Politicorps (60—70 Mand).

Viborgs Havn er, som foran bemærket, beliggende ved Hjarbæk, hvor Limfjorden i en Afstand af $1^1/_4$—$1^1/_2$ Miil frembyder det nærmeste Udskibningssted for Byen. Allerede fra ældre Tid af havde Viborg By derfor ogsaa erhvervet Ret til uhindret Losning og Laden paa Hjarbæks Forstrand, men Ind- og Udskibningen fandt i en lang Aarrække Sted paa aaben Rhed med fladbundede Pramme, hvorfra Godset atter hentedes med Vogne paa det Sted i Fjorden, hvor Prammene toge Grund. Efterat Viborg i Aaret 1841 var paany oprettet til Toldsted, hvorved Byens Handel og Skibsfart meget tiltog, følte Ulemperne og Tidsspilden ved denne Maade at losse og lade paa mere og mere, og Viborg Commune opførte derefter med ministeriel Approbation Havne-Anlægget

i Hjarbæk, der paabegyndtes 1847, men først fuldførtes og toges i Brug 1851. Havnen er opmuddret til 8 Fods Dybde med daglig Vandstand, og afgiver bekvem Losseplads for 4 Fartøier, der kunne ligge med Siden til Bolværket, men kan ogsaa uden Vanskelighed benyttes af 6, enten ved at losse fra Bougen eller fra det ene Fartøi over det andet. Det til Havnebassin inddæmmede Rum udgjør vel c. 14,000 □ Alen, men Havnens pecuniaire Kræfter have hidtil kun gjort det muligt at anbringe Bolværk og opmuddre Grund til Plads for 6—7 Fartøier. Den til Anlægget medgaaede Sum, som Communen bragte tilveie ved Laan deels af Statskassen, deels af Byens Sparekasse, udgjorde ialt 13,195 Rd., der forrentes og amortiseres med 6 pCt. aarlig, og hvoraf ved Udgangen af Aaret 1856 stod til Rest som Havnekassens Gjæld 11,712 Rd. Havnens aarlige Indtægter ved Afgifter af Skibe samt ind- og udgaaende Gods andrage c. 1500 Rd., og Udgifterne udgjøre aarlig: Renter og Afdrag paa Havnens Gjæld c. 800 Rd., Opmuddring 200 Rd., Reparationer og Vedligeholdelsesomkostninger c. 300 Rd. og Løn til Havnefogden 50 Rd., ialt c. 1350 Rd. Havnevæsenet bestyres af en Commission paa 5 Medlemmer, nemlig Byfogden som Formand og Toldinspecteuren, 1 Medlem af Communalbestyrelsen og 2 Medlemmer, valgte af Borgerne ved Raadstuevalg; ved Havnen er ansat en lønnet Havnefoged.

Til Toldvæsenets Brug er en Toldbodbygning og et Pakhuus opført i Hjarbæk.

I geistlig Henseende indbefatter Viborg By to Kirkesogne, Domkirkens Sogn, hvortil Graabrødre Landsogn henhører, og Søndersogn; Domkirkens Sogn er desuden forbundet med de tvende Annexer Asmild og Tapdrup i Nørlyng Herred. Viborg By med de to Annexsogne danne derhos et eget Provsti. Sognepræsteembedet ved Domkirken er forenet med Stiftsprovstiet for Viborg Stift og Provstiet for Viborg By (Regleringssum 1567 Rd.); det residerende Capellani er forenet med Præsteembedet ved Hospitalet (Rglf. 775 Rd.). Sognepræsteembedet ved Sønderbys Kirke er forenet med Præsteembedet ved Tugthuset (Rglf. 1342 Rd.) Ved Domkirken er desuden ansat en ordineret Catechet, der tillige er Førstelærer ved Borgerskolen.

Byen hører til Viborg Amtstuedistrict (Amtstuen i Byen). Stiftsfysicus for Viborg Stifts-Fysicat og Districtslægen for Viborg By og District have Bolig i Byen. 1 Apothek. Amtets 152de Lægd. Valgsted for Amtets 2den Folkethings-Valgkreds. Byen henhører under 9de Landsthingskreds og 3die Rigsraadskreds (Valgsted for begge i Randers).

Ved Viborg Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldopebørselscontrolleur og 3 Toldassistenter (hvoraf den ene har Bolig i Hjarbæk); ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Opsyn med Befordringsvæsenet. En Telegrafstation (aabnet d. 4de Decbr. 1857) er anlagt for Communens Regning i Forbindelse med Skive, Ryhsbing og Thisted Communer, og er over Hobro sat i Forbindelse med Stats-Telegrafen.

Stiftamtmanden over Viborg Stift, der tillige er Amtmand

over Viborg Amt, og Biskoppen over Viborg Stift boe i Viborg.

Landsover-retten for Nørre-Jylland (oprettet ifølge Frdn. af 25de Januar 1805 med Sæde i Viborg) bestaaer af en Justitiarius og 6 Assessorer samt en Justitssecretair.

I Viborg Byes Overformynderi indestod ved Slutningen af Aaret 1855: 24,522 Rd. (ved Slutningen af Aaret 1845: 14,525 Rd.)

For Viborg By og Omegn (Amtet) blev en Spare- og Laanekasse oprettet 1828; de indestaaende Capitaler udgjorde ved Udgangen af Aaret 1856 c. 678,056 Rd., hvoraf opsparet Fond 35,047 Rd. (ved Udgangen af Aaret 1854 c. 343,535 Rd., hvoraf opsparet Fond 26,621 Rd.)

De jydske Kjøbstæders Brandforsikkring for ørlig Eiendom, der har sit Contor i Viborg, havde d. 31te October 1856 en Forsikkringssum af 20,518,322 Rd., med en Grundfond af 85,201 Rd.

Kreditforeningen for jydske Landeiendomsbesiddere (stiftet 1851) har ligeledes sit Contor i Viborg.

Viborg hører baade til Danmarks ældste og til dets mærkeligste Stæder. Navnet skreves i ældre Tid Viberg (i latinske Skrifter Viberga eller Vibergum, i Valdemar II.'s Jordebog „Wibiærgh"), og udledes af det oldnordiske ve, som betyder hellig og navnlig bruges om Offersteder i den hedenske Oldtid, saa at det betegner en hellig Høi eller Offerhøi; ogsaa er det af Oldskrifterne bekjendt, at her var i Hedenold Hovedofferstedet for Nørre-Jylland og tillige Hovedthingstedet, hvor Kongevalget for Jylland, ligesom senere for hele Danmark, fra ældgammel Tid gik for sig. Hertil bidrog Stedets Beliggenhed midt i Jylland, og herved foranledigedes atter Byens Anlæggelse, hvis Alder saaledes taber sig i Fortidens Mørke. Hvad Ringsted i gamle Dage var for Sjælland, det var Viborg for Jylland: Midtpunktet og Samlingsstedet for Provindsens Befolkning ved vigtige Leiligheder; og ligesom for Souveraineiteten Kongerne, efter at være valgte, pleiede at modtage Hylding af Sjællænderne paa Landsthinget i Ringsted, saaledes hyldedes de af Jyderne paa Viborg-Landsthing; den sidste Hylding i Viborg var Christian V.'s (som den sidste udvalgte Thronfølger) d. 20de Septbr. 1655. Landskabet, hvori Viborg laae, hed i Oldtiden Omunger- eller Ommer-Syssel: Saxnet sætter allerede Kong Dans Hylding i Forbindelse med Viborg; ogsaa det ved Shakspeare forevigede Brødermord med paafølgende Hevn over Kong Fengo (eller Fegge) af den myrdede Konges Søn Amlet i den dunkle Fortid, hvorom læses i Suhms Danm. Hist. I. S. 391—95, skal efter vore gamle Annalister være foresaldet i Viborg (hvorimod Shakspeare, som bekjendt, henlægger Scenen til Helsingør). I sidste Halvdeel af det 10de Aarhundrede under Harald Blaatands Regjering var Viborg allerede en betydelig By, hvor Islænderen Gisle Sursen, der paa Handelens Vegne var kommen hertil, blev omvendt til Christendommen, som der berettes i hans Saga. Man kan forøvrigt vistnok med Ursin i hans Viborgs Beskrivelse antage, at denne Byes Indvaanere neppe have været meget modtagelige for Christendommen, da de havde ikke liden Fortjeneste ved den især paa dette Sted blomstrende Afgudsdyrkelse, og at de christne Missionærers Virksomhed i Jylland derfor fornemmelig har været rettet paa denne Stad, saa at her, ligesom paa andre Hovedoffersteder i Norden (Leire, Upsala, Sigtuna) ethvert Minde om Hedenskab og Afgudsdyrkelse tidlig er blevet udryddet. I det 11te Aarhundrede fandt flere mærkelige Kongevalg Sted i Viborg. Under Knud d. Stores Fraværelse 1027, da Danmark truedes med Angreb af den norske og den svenske Konge, fik Ulf Jarl, som styrede Riget, Folket til paa Viborg-Thing at udraabe Barnet Hardeknud, som siden fulgte sin Fader paa Thronen, til Konge; og efter Hardeknuds Død blev den norske Konge Magnus den Gode ifølge Forliget ved Gothaelven taget til Konge over hele Danmark paa Viborg-Thing 1042; men allerede det næste Aar gave Jyderne Svend Estridsen, der havde sammenkaldt dem til et nyt Thing i Viborg, Kongenavn, hvilket han atter fik sammesteds efter Magnus's Død 1047, begge Gange ved Hjelp af den mægtige Høvding Thorkil Geisa. Af Knud d. Store og Hardeknud har man Mynter prægede i Viborg (med Myntmesternes Navne), som tilligemed dem, der

ere myntede i Lund, ere de ældste bekjendte i Danmark prægede Mynter, hvilket ogsaa er et Vidnesbyrd om Viborgs Ælde og dens Anseelse i den tidlige Middelalder*). Svend Estridsen, der har ordnet Stiftsinddelingen i Danmark, saaledes som den siden den Tid i det Væsentlige har bestaaet, gjorde Viborg til en Stiftsstad, idet han c. 1065 grundede her et af de 5 jydske Bispedømmer (Slesvig, Ribe, Aarhuus, Viborg og Vendelbo eller Borglum Stift), og „havde Byen før været rig paa Offersteder, Gudebilleder og Gudehuse, varede det ei længe, inden den udmærkede sig ved sin store Mængde af Kirker og Klostre, hvilket atter tjente til Byens Fremvæxt, da Mange, ogsaa Murere, Tømrere, Snedkere og slige Haandværkere, derved droges hertil. Viborg kunde nu igjen svare til det Navn, det havde faaet i Oldtiden, „det hellige Bjerg," og med Rette siger Ælnothus, at denne By var den berømteste i hele Jylland. Da Pilegrimsreiserne til Rom bleve almindelige i Norden, var Byen en af Stationerne for disse Vandringsmænd; de kom nemlig tilsøes til Aalborg og derpaa efter to Dages Reise til Viborg, hvor de ikke savnede Klosterbrødrenes Gjæstfrihed; fra Viborg var der atter syv Dages Reise til Hadeby eller Slesvig." (Ursins Beskriv. af Viborg S. 288.) Efter Svend Estridsens Død 1076 beilede de to ældste af hans mange Sønner, Harald og Knud, begge til Kronen paa Viborg-Thing; Harald gik af med Seiren, men da han døde allerede 1080, blev Knud (d. Hellige) uden Modsigelse taget til Konge ogsaa paa Viborg-Thing, ligesom efter denne Konges Mord 1086 den fra sit Fangenskab i Flandern tilbagevendte tredie Broder Oluf (Hunger). Det var ogsaa paa et Thing i Viborg, at de Danske i Aaret 1103 gave et smukt Bevis paa underdanig Kjærlighed ved at tilbyde deres Konge Erik Eiegod at give en Tredjedeel af deres Eiendom for at frikjøbe ham fra hans Løfte om en Pilegrimsreise, da de Intet havde udrettet ved Taarer og Knæfald; Kongen lod sig imidlertid heller ikke ved dette Tilbud bevæge til at afstaae fra sit Forsæt; han døde, som bekjendt, samme Aar paa Reisen langt fra Danmark, paa Cypern. Da Erik Lam havde nedlagt Kronen 1147, gav et stridigt Kongevalg Anledning til en tiaarig Borgerkrig i Danmark, hvis Historie for en stor Deel er knyttet til Viborg Byes Historie. Jyderne valgte nemlig, som sædvanlig i Viborg, Knud Magnussen, men Sjællænderne vare denne Gang komne dem i Forkjøbet og havde ved Iføre taget en anden Prinds Svend Eriksen (Grathe) til Konge, hvilket Valg tiltraadtes af de andre Øboere og Skaaningerne. Den Sidste havde i Begyndelsen Overmagten og drog i Foraaret 1151 over til Jylland, hvor han fik Borgerne i Viborg til at slutte sig til ham og ved deres Hjelp vandt et Slag udenfor Byen over Knud, som nødtes til at flygte og forlade Danmark; hvorpaa Svend lod Viborg omgive med Volde og gav den adskillige Privilegier (Suhm mener endog en Stadsret); og da Knud endnu samme Aar om Høsten kom tilbage med sachsiske Tropper, blev han igjen slaaet i Nærheden af Viborg, i hvilken By Svend atter havde taget sit Sæde som en By, der nu var fast og kunde udholde en Beleiring. Det var ogsaa i Viborg, at der næste Aar sluttedes et ved den tydske Keiser fremtvunget Forlig imellem de to Modkonger, hvorved Svend maatte overlade Knud en Deel af Riget; men Striden udbrød snart igjen. Da den tredie Prinds Valdemar Knudsen (den Store), som tidligere havde været paa Svends Parti, havde sluttet sig til Knud, lode de sig begge hylde som Konger paa Viborg-Thing 1151; til Viborg begav Valdemar sig ogsaa, da han 1157 lykkelig, skjøndt ikke usaaret, var undsluppet Kongemordet i Roskilde, ved hvilket Knud faldt som Offer for Svends Herskesyge, og fremviste paa Thinget sine Saar, hvorpaa Jyderne flokkede sig om ham; her holdt han nu Bryllup med sin Forlovede, Knuds skjønne Halvsøster Sophie, og ikke langt fra Viborg gik han kort efter seirende ud af Kampen som Enekonge i Slaget paa Grathehede i Octbr. 1157. I Begyndelsen af denne Borgerkrig levede i Viborg den hellige Domprovst Kjeld eller Ketil († 1150); han blev 1189 canoniseret og dyrkes som Helgen, til hvis Grav i Viborg Domkirke (see nedenfor) der gjordes hyppige Valfarter, hvilket ogsaa gav Byen Anseelse. Siden Valdemar d. Stores Tid blev det Skik, at Kongerne i levende Live lode deres ældste Sønner vælge til Thronfølgere, hvorved Folkets ældgamle Valgfrihed indskrænkedes; imidlertid vedblev dog Viborg, som alt bemærket, i hele Valgtiden at være Stedet, hvor Danmarks Konger lode sig hylde for Provindsen Nørre-Jyllands Vedkommende.

*) See en Afhandling „om Mynt, præget i Viborg" af Conferentsraad Thomsen i Ursins Beskriv. af Viborg S. 270 flg.

Erik Glipping, der kun 10 Aar gammel besteg Thronen 1259, blev kronet Juledag s. A. i Viborg Domkirke, hvor han 27 Aar senere ogsaa fandt sin Grav; saavel denne Konge som hans Søn og Efterfølger Erik Menved opholdt sig ofte i Viborg, hvor den Sidste, efter at have dæmpet et jydsk Bondeoprør 1313, lod opføre et befæstet Slot*). Efter denne Konges barnløse Død blev Broderen Christoffer II., hvem man med Rette har betegnet som „Danmarks fletteste Regent," som nærmeste Arving taget til Konge i Viborg d. 25de Jan. 1320, men maatte kjøbe Kronen ved at underskrive og beedige Forpligtelser, der til Fordeel for Geistlighed og Adel kun levnede Kongen liden Magt; i Viborg udstedtes saaledes nysnævnte Dag den første Haandfæstning som Betingelse for en Konges Valg. Allerede 6 Aar derefter, da Christoffer havde maattet forlade Riget, blev ved den holsteenske Grev Geerts Foranstaltning den unge Hertug Valdemar af Sønder-Jylland 7de Juni 1326 ogsaa i Viborg valgt til Konge efter der at have udstedt en ny Haandfæstning; men paa Viborg-Thing opranat atter, efterat Niels Ebbesen havde fældet den kuldede Greve, en Trostens og Glædens Dag for vort Fædreland, thi det var ogsaa der, at Valdemar, den udvelige Christoffers dygtige Søn, som atter bragte Dag her i Landet, d. 24de Juni 1340 blev udraabt og hyldet som Konge i det da blandt Fremmede udslykkede, men af denne Konge atter samlede danske Rige. Ligesom sine Forgængere paa Thronen opholdt Valdemar Atterdag sig ofte i Viborg og udstedte Breve samt holdt Retterthing her. Efterat Christoffer af Bayern var bleven hyldet og havde udstedt sin Kongeed paa Viborg-Landsthing d. 9de April 1440, stadfæstede han allerede 11te April Byens gamle Privilegier**), ligesom denne Konge ogsaa ved et Brev af 9de Juli 1444 søgte at sikkre Viborg og dens Borgere mod Geistlighedens Anmasselser, „efterdi Prælater, Kanniker, Præster og Klerker have kjøbt Gaarde udi vor Kjøbstad Viborg og gjøre der ingen Hjelp eller Tynge af, og derved maa vor Kjøbstad forødes og vore Borgere forarmes," hvad han derfor forbød; blandt de følgende Konger var det især Hans, der i flere Henseender beskyttede Viborgs Indvaanere mod Geistlighedens Overgreb. Stifteren af det oldenborgske Kongehuus paa den danske Throne Christiern I. blev d. 28de Septbr. 1448 hyldet i Viborg og aflagde ved denne Hylding sin Ed som Konge i Danmark***). Det var en Forsamlinng i Viborg, som gav Anledning til, at Christiern II. flygtede fra sine Riger; de jydske Biskopper og nogle verdslige Rigsraader bleve nemlig der d. 21de Decbr. 1522 enige om at opsige Kongen Huldskab og Troskab og udstedte sammesteds d. 20de Januar 1523 et Opsigelsesbrev, som blev overbragt Kongen i Veile af Landsdommer Mogens Munk. Et Par Maaneder derefter, d. 26de Marts 1523, blev hans Farbroder Frederik I. hyldet paa Viborg-Landsthing, ved hvilken Leilighed han ogsaa udstedte sin Haandfæstning, og Byens Borgere maatte see paa, at de humane Love, som den af de privilegerede Stænder affatte Landsherre havde givet til Fordeel og Beskyttelse for Borger- og Bondestanden, bleve paa Landsthinget opbrændte „som skadelige og stridende mod gode Sæder" (!).

Inden vi forlade Middelalderen, vil det findes passende at kaste et Blik paa Viborgs talrige Kirker og Klostre i den katholske Tid. Af Klostre nævner Daugaard følgende 6†): St. Marie eller Vor Frue Kloster, det ældste, da det antages at være stiftet allerede af Knud d. Store, og det anseeligste, da dets Convent udgjorde Domcapitlet, som var et af de 5, Kongen lod vedblive at bestaae

*) Det var efter Hvitfeldt bygget ved St. Villads's Kirke (i den østlige Deel af Byen) paa en Høi, kaldet Borgevold, som nu er beplantet med Naaletræer; Slotsgraven er endnu kjendelig. Naar Viborg Slot er gaaet tilgrunde, vides ikke; det findes sidste Gang omtalt 1483. Forøvrigt har Viborg ogsaa i ældre Tider havt et Slot; allerede i Hamlets Historie nævnes et Slot i Viborg, som da blev opbrændt (Suhms Danm. Hist. I. S. 395), og i den tidligere Deel af Middelalderen stal Svend Estridsen eller, som man ogsaa har meent, Svend Grathe have bygget et Slot der (Ursins Beskriv. af Viborg S. 31).

**) Det er Viborgs ældste Privilegier, som nu kjendes; de skades trykte i Ursins Beskrivelse af Viborg S. 59—62 efter Originalen i Raadstuearchivet.

***) Hvitfelds Angivelse, at Hyldningen d. 28de Septbr. 1448 fandt Sted paa Viborg Landsthing, er rigtig; hvorimod Angivelsen i den lundske Bispekrønike og hereter i St. Kr., at Kongen denne Dag skulde være bleven hyldet i Lund, maa ansees for urigtig; jfr. Conferentsraad Wegeners Indledning til Diplomatarium Christierni I. S. XIII flg.

†) Ursin antager vel S. 30, at der har været ideminbste 10 Klostre (i Fortegnelsen over Kirker og Klostre S. 13—29 opsører han af de Sidste endog 12), og at Viborg saaledes har været den danske By, der var rigest paa den Slags gudelige Institutioner; men denne Forfatter er vistnok for rundhaandet i at tildele Viborg Kirker og Klostre, idet han har stolet altfor meget paa en temmelig upaalidelig Forgænger i denne Sags Beskrivelse, Mag. Chr. Erichsen. Man afer derfor bedre i at følge D. Atl. og Dangaard; jfr. ogsaa Registrator H. Knudsens Bemærkninger i Kirkehist. Saml. I. S. 378 flg.

efter Reformationen for ved deres Præbender at kunne beneficere Lærde og belønne tro Tjenere; dette Kloster var først en Bolig for Benedictinermunke, men efter Bispedømmets Oprettelse for regelbundne Kanniker af St. Augustins Orden (12 foruden de 3 Prælater, Provsten, Erkedegnen og Cantoren); dets Kirke var i den katholske Tid ligesom endnu Stiftets Domkirke (hvorom nedenfor); i Aarene 1830—40 tog Biskoppen sin Residents i Klostret (Provsten maatte flytte til den gamle Bispegaard i St. Nicolai Sogn), og her er endnu Bispepresidentsen, opført af ny efter den store Ildebrand 1726, ligesom ogsaa endeel af Klostret efter Reformationen blev ombannet til Overrettens Domhuus; et Johanniterkloster eller Korsbrødregaard, St. Hans-Kloster*), bekjendt af Hans Tausens Opholdher under Forvaring og den første evangeliske Prædiken, som her lød fra hans Læber (see nedenfor); efter Reformationen var dette Kloster i nogen Tid bortforlehnet til Adelsmænd, men i Aaret 1573 tillod Kong Frederik II, at det maatte nedbrydes (det har ligget mellem St. Ibsgade og Søen); et Franciscaner- eller Graabrødrekloster, stiftet 1235, hvis Kirke ogsaa er bleven bekjendt af Tausens Prædiken, og som ved et Kongebrev af 28de Febr. 1529 blev overladt Viborgs Borgere til Sognekirke, hvad den derpaa var under Navnet Nørresogns Kirke indtil 1812, da den blev nedlagt, og senere 1830 ganske nedreven (Pladsen, hvor den har staaet, kaldes „Tausens Minde"); i denne Kirke vare blandt andre Begravelser Grevinde Mariane af Eberstein og hendes to Sønners, den danske Marsk Ludvig Albertsens († 1328) og Albert Albertsens, hvilken Familie dette Kloster fornemmelig øgede sin Stiftelse og Fremgang; Klostret selv blev 1545 af Kong Christian III. skjenket Borgerne til Hospital, som det endnu er; et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster, hvis Kirke ved samme Kongebrev af 1529 blev givet Borgerne til Sognekirke, og som endnu er Byens anden Kirke, Søndresogns Kirke; St. Budolphi Kloster, et Nonnekloster, som første Gang nævnes i et Testament af 1263, og et Helligaands-Huus. Ogsaa det paa den anden Side af Viborg-Sø beliggende Asmild-Kloster var oprindelig stiftet i Viborg, og det var i dette Klosters til St. Margrete indviede Kirke, at Erik Emun under den første Borgerkrig lod den anden viborgske Biskop Ekil myrde d. 20de Octbr. 1133, medens han der holdt Morgengudstjeneste; men Klostret maa endnu i samme Aarhundrede være blevet forflyttet til Asmild. Endnu rigere end paa Klostre var Viborg i Middelalderen paa Kirker; paa Reformationstiden var her alene 12 Sognekirker (Kirkehist. Samlinger I. S. 387), hvilke Borgerne ved ovennævnte Kongebrev af 28de Febr. 1529 fik Tilladelse til at nedbryde og istedetfor disse at benytte Klosterkirkerne som Sognekirker. Ursin angiver Tallet paa Kirker og Capeller i det Hele til — „med den stærkeste Reduction" — 22; men ogsaa dette Tal maa dog vistnok endnu „reduceres" noget. Foruden de 3 efter Reformationen tilbageblevne Kirker, nemlig de ovennævnte gamle Klosterkirker: Vor Frue eller Domkirken, Sortebrødre eller Søndresogns Kirke og Graabrødre- eller Nørresogns Kirke, hvilken sidste, som alt anført, i dette Aarhundrede er bleven nedlagt og nedbrudt, nævnes endnu St. Hans Klosterkirke, den derfra forskjellige St. Hans Sognekirke, hvor Tausen prædikede efter at have forladt Klostret 1526 (efterat denne Kirke tilligemed alle de andre Sognekirker var bleven nedbrudt af Borgerne 1529, blev Taarnet, hvori Byens Stormklokke var ophængt, staaende indtil 1584, da Pladsen — det nuværende Nytorv — blev ryddeliggjort til Prindsens, siden Kong Christian IV.'s, Hylding og skjenket Byen til Arelforv), St. Budolphi Klosterkirke, St. Mikkels Kirke, en af Byens ældste Kirker, da den allerede var til i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, St. Peders Kirke, Trinitatis eller Drottens Kirke, St. Nicolai Kirke, St. Matthias-Kirke, St. Mogens-Kirke, St. Ibs-Kirke, St. Mortens Kirke, St. Villads-Kirke, St. Jørgens Capel og St. Laurentii Capel, de to sidste udenfor Byen. De øvrige af Ursin anførte Kirkers Tilværelse vil neppe kunne bevises. At

*) Kannikerne af Viborg Domcapitel udgjorde tilligemed dem af Lund de fornemste geistlige Collegier her i Landet og sadde overst i alle Folkeforsamlinger (Suhms Danm. Hist. VII. S. 172); til deres store Besiddelser hørte bl. A. Herne Læs og Fuur (see disse).

**) Ursin gior heraf urigtigt to forskjellige Klostre, ligesom hans Forgænger Chr. Erichsen; at de tre anførte Benævnelser kun ere forskjellige Navne for et og samme Kloster, har Registrator H. Knudsen paavist i Kirkehist. Saml. I. S. 378 fl. Den første Antegnelse til Fejltagelsen er vel given i den Omstændighed, at der i Viborg foruden St. Hans-Kloster og dets Kirke har været en St. Hans-Sognekirke, beliggende paa det Sted, som Ursin anviser det af ham i Modsætning til Korsbrødregaard kaldte Johanniterkloster.

en saa anseelig By ogsaa har havt flere Gilder eller Calenter, er naturligt; af saadanne nævnes St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller St. Ursulas, St. Kjelds, St. Annas eller Præstegilde, St. Birgittes o. fl. Af de katholske Biskopper ere ogsaa flere ikke lidet mærkelige, nemlig foruden den nævnte Biskop Eskil, der som en Tilhænger af Kong Niels blev myrdet i St. Margrete-Kirke 1133, hans Eftermand Svend, en Broder til Erkebiskop Asser i Lund, som døde paa en Pilegrimsreise i det hellige Land 1153 og blev begravet i Paternosterkirken i Jerusalem, den lærde og fromme forhenværende Abbed i Øm-Kloster og af sin Dealagtighed i Jydske Lov bekjendte Gunner († 25de August 1251, 100 Aar gammel, paa Asmildgaard), den Kong Erik af Pommern hengivne Normand Thorlak, der senere som Biskop i Bergen blev dræbt i Hanseaternes Oprør 1455, hans Efterfølger, den lærde Jurist og bekjendte Statsmand Dr. jur. Knud Mikkelsen, som jevnlig brugtes af Kong Christiern I. i vigtige diplomatiske Forhandlinger og paa Gesandtskabsreiser, og endelig den sidste, Jørgen Friis, hvis Forsøg paa at opretholde Katholicismens falbefærdige Bygning strandede paa Viborgs Borgeres kraftige Modstand, og hvis Fald som Kirkefyrste Reformationens endelige Indførelse medførte 1536.

Som Viborg i Oldtiden var Hedenskabets og i Middelalderen den katholske Culturs Hovedsæde i Jylland, saaledes skulde denne By nemlig ogsaa blive Vuggen for den forbedrede Kirkelære og Gudsdyrkelse i vort Fædreland. I Viborg var det, at Kampen for den aandelige Frihed i Danmark skulde begynde og vinde sine første Seire, og i den Henseende er Byen især bleven navnkundig. „Her, hvor den papistiske Overtro herskede i al sin Vælde, fremtraadte ogsaa de falske Lærdomme med den største Dristighed, saa at der kun behøvedes et kraftigt Vindpust for at bringe den længe ulmende Glød i Flamme." Og dette Vindpust kom fra en fyensk Bondeson Hans Tausen (see 1ste Bind S. 617 flg.), som sjelden begavet og fra sin første Ungdom oplært i boglige Kunster, paa en Tid, da der overalt var Gjæring i Gemytterne, er bleven „Danmarks Luther," idet han med Luthers Frimodighed og Frygtløshed optraadte i denne By som den første evangeliske Prædikant. Vel var det den tilsældige Omstændighed, at den unge Munk i Antvorskov-Kloster af sin Prior blev sendt til det viborgske Johanniterkloster for at holdes i Forvaring af dets Prior Peder Jensen, som nærmest foranledigede, at Viborg blev den første protestantiske By i Danmark; men en stor Deel af Æren tilkommer dog Viborgs Borgere paa Grund af deres store Modtageligbed for Evangeliet og den Enighed og Kraft, hvormed de, endog med Vaaben i Hænder, beskyttede deres Prædikant mod Biskop Jørgen Friis og hans væbnede Skarer. De Steder i Viborg, hvor Tausen successiv prædikede, vare Johanniterklostrets Kirke, St. Hans-Sognekirke, og da denne ikke kunde rumme hans talrige Tilhørere, tilsidst Graabrødrekirken, hvor Munkene bleve saaledes fortrængte, at de i det sidste Aar før deres Udjagelse af Klostret maatte holde Gudstjeneste i et lille Capel i Kirkens Omgang*). Hans Virksomhed begynder i Aaret 1525; allerede i October det næste Aar udstedte Kong Frederik I. et Beskjermelsesbrev for den evangeliske Prædikant og udnævnte ham til sin Capellan, dog med Tilladelse og Befaling til indtil videre at prædike i Viborg, og i Sommeren 1529 blev han kaldet til Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, men havde, inden han forlod Viborg, den Glæde at see Reformationen almindelig antagen i denne By, de gamle katholske Afgudstempler nedbrudte og Klosterkirkerne forvandlede til evangeliske Sognekirker. Han havde heller ikke savnet dygtige Medarbeidere: hans forrige Ordensbroder Thøger Løvenbalk, den viborgske Borgerson Jørgen Jensen Sadolin (siden 1537 den første evangeliske Biskop i Fyen), hvis Søster Tausen ægtede under sit Ophold i Viborg, og Rectoren ved Byens Latinskole Jakob Skjøning, som 1537 blev Stiftets første evangeliske Biskop. Aaret efterat Tausen havde forladt Viborg satte de lutherske Præster endog Byens katholske Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken og forjoge dens Præster. I den under Navnet Grevens Feide bekjendte Successions- og Borgerkrig efter Frederik I.'s Død har Viborg, hvis Indbyggere aldrig pleiede at holde sig tilbage ved slige Leiligheder, upaatvivlelig ogsaa deeltaget i den almindelige Reisning af

*) Jfr. H. Knudsen i Annaler for nord. Oldkyndigh. og Hist., 1847, S. 112–31 og i Kirkehist. Samlinger I. S. 371–83. Den gængse Fortælling, at Tausen skal have prædiket paa en Ligsteen paa Graabrødre-Kirkegaard, hvilken Beretning stammer fra Chr. Erichsen, og sidst er gjentaget af Ursin, bekæmper Knudsen paa begge Steder; paagjældende Steen har imidlertid nu faaet Plads i „Tausens Minde", et Haveanlæg, hvortil Kirkegaarden og Kirkens Plads i den nyeste Tid er bleven forvandlet, foran Tausens paa Reformationsfesten 1836 opreiste Mindestotte.

Jyderne ved Skipper Clemens og hyldet den afsatte Konge, ligesom det ogsaa var i Viborg, at bemeldte Oprørsstifter tilligemed hans Tilhænger Adelsmanden Jens Hvas til Kaas i Salling blev henrettet paa Gammeltorv 1536, efterat de ved Viborg-Landsthing vare dømte fra Livet. I Tidsrummet fra Reformationens til Souverainitetens Indførelse opholdt Kongerne sig, ligesom i Middelalderen, ofte i Viborg, og navnlig Christian III. holdt ofte Retterthing der; de udvalgte Thronfølgere vedbleve at hyldes i Jyllands gamle Hovedstad — i Anledning af Christian IV.'s Hylding sik Byen, som ovenfor anført, sit store Torv (Nytorv) — og den var i denne Adelsaristokratiets Periode Samlingsstedet for den mægtige jydske Adel, som her holdt aarlige Sammenkomster for at forhandle om Standens Tarv, om Privilegiernes Overholdelse og Bilæggelse af opkomne Tvistigheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard, kaldet „Adelens Gaard," ligesom ogsaa mange Adelsmænd havde Eiendomsgaarde i Byen, hvor de opholdt sig fornemmelig paa Snapsthings og Landsthings Tider*), og valgte deres Gravsteder i Domkirken. Snapsthinget eller, som det fra først af kaldtes, Snapslandsthing, der var den ældre Benævnelse paa det første og fornemste Landsthing efter Juul og den dermed forbundne Omsætningstermin**), var af største Vigtighed for Viborg; det var Pengeomsætningsterminen for Jylland, der holdtes een Gang om Aaret, først i Januar, men siden rykkedes længere ind i Aaret, tilsidst til Juni, og som samlede en stor Mængde Mennesker i Viborg, ikke blot af Provindsens Befolkning, men endog Udlændinge, hvilket var en væsentlig Indtægtskilde for Byen. Men i den nævnte Periode begyndte dog allerede Viborgs Tilbagegang, hvortil kunne paavises flere Aarsager. Først et Par betydelige Ildebrande, d. 16de Mai 1567 og 27de April 1615, som lagde store Partier af Byen i Aske og forarmede mange Familier, hvorfor der begge Gange maatte tilstaaes de Skadelidte flere Lettelser; dernæst og fornemmelig Krigens tunge Tryk, da Viborg, under den tre Gange med korte Mellemrum gjentagne Invasion i Jylland i det 17de Aarhundrede af Landets Fjender, i længere Tidsrum holdtes besat af fjendtlige Tropper og var sammes sædvanlige Hovedqvarteer, først 1627 af de Keiserlige under Tilly, Schlick og Camillo Strozzis derpaa 1644—45 af de Svenske under Gustav Horn, Helmuth Wrangel og Torstenson, og endelig 1657--58 af de Samme under Generalmajor Hans Beddeker. Da Fjenderne sidste Gang havde forladt Byen, blev den besat af „Benner", Brandenborgere, Keiserlige, Polakker o. fl., der som Hjelpetropper vare komne herind i Landet, men forsvrigt i Henseende til Udsugelser neppe stode tilbage for hine; „den store Kurfyrste" og den berømte keiserlige General Montecuculi residerede saaledes i nogen Tid i Viborg. „Byens Tab ved at huse og bespise i lang Tid baade Venner og Fjender har upaatvivlelig været meget betydeligt; dog er det rimeligt, at Voldsomheberne mod de enkelte Indvaanere have været færre, efterdom Hovedqvarteret var her; Communen maatte for at rede sig ud af sin Gjæld fra Feidetiden sælge adskillige af sine Eiendomme og optage Laan." 1659 eller 1660 holdt Jyllands Adel sit sidste Møde i Viborg; i sidstnævnte Aar foregik, som bekjendt, den mærkelige Statsomvæltning, hvorved Adelens Magt blev knækket, ligesom tidligere Geistlighedens ved Reformationens Indførelse; ogsaa derved leed Viborg betydeligt Skaar i sin Velstand, thi Adelens Sammenkomster havde jo været en vigtig Indtægtskilde for Byens Næringsdrivende***), hvorfor D. Atl. (IV. S. 595) ogsaa antager, „at Viborg for Souverainiteten skal have langt overgaaet de andre jydske Kjøbsteder baade i Formue og Indbyggernes Antal"; men den var dog, som sagt, allerede dengang begyndt at gaae tilbage. D. 18de April 1667 blev atter en Deel af Byen ødelagt ved Ildebrand, og i Aarene 1676—79 under den skaanske Krig skal Byens Tilstand have været saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode ledige og vare øde, solgtes for en Trediedeel af Tagstenenes Værdi, og alligevel, hvad der vel maa kaldes en medvirkende Aarsag til Elendigheden, maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsskyr. Men hvad der endmere bragte Byen i en sørgelig Tilstand, var dog den store Ildebrand, som udbrød Tirsdagen d. 25de Juni 1726 Kl. 4 Eftermidd. (to Aar

*) Endeel af disse adelige Gaarde i Viborg findes nævnte i Ursins Beskr. S. 33.

**) Oprindelsen til Navnet er antydet i Ursins Beskr. S. 267, hvor ogsaa forskjellige andre Forklaringer ere paaviste som vilkaarlige og grundløse.

***) „Her var uden Tvivl ogsaa et Sted, hvor den jydske adelige Ungdoms Opdragelse fyldestgjordes, forsaavidt det kunde ske herstedsteds; thi der var i hiin Tid bosiddende i Viborg baade en Fegtemester, en Dandsemester og en italiensk Skolemester" (Ursin S. 311).

en saa anseelig By ogsaa har havt flere Gilder eller Calenter, er naturligt; af saadanne nævnes St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller St. Ursulas, St. Kjelds, St. Annas eller Præstegilde, St. Birgittes o. fl. Af de katholske Biskopper ere ogsaa flere ikke lidet mærkelige, nemlig foruden den nævnte Biskop Estil, der som en Tilhænger af Kong Niels blev myrdet i St. Margrete-Kirke 1133, hans Eftermand Svend, en Broder til Erkebiskop Aster i Lund, som døde paa en Pilegrimsreise i det hellige Land 1153 og blev begravet i Paternosterkirken i Jerusalem, den lærde og fromme forhenværende Abbed i Øm-Kloster og af sin Oeelagtighed i Jydske Lov bekjendte Gunner († 25de August 1251, 100 Aar gammel, paa Asmildgaard), den Kong Erik af Pommern hengivne Normand Thorlak, der senere som Biskop i Bergen blev dræbt i Hanseaternes Oprør 1455, hans Efterfølger, den lærde Jurist og bekjendte Statsmand Dr. jur. Knud Mikkelsen, som fornylig brugtes af Kong Christiern I. i vigtige diplomatiske Forhandlinger og paa Gesandtskabsreiser, og endelig den sidste, Jørgen Friis, hvis Forsøg paa at opretholde Katholicismens faldefærdige Bygning strandede paa Viborgs Borgeres kraftige Modstand, og hvis Fald som Kirkefyrste Reformationens endelige Indførelse medførte 1536.

Som Viborg i Oldtiden var Hedenskabets og i Middelalderen den katholske Culturs Hovedsæde i Jylland, saaledes skulde denne By nemlig ogsaa blive Buggen for den forbedrede Kirkelære og Gudsbyrkelse i vort Fædreland. I Viborg var det, at Kampen for den aandelige Frihed i Danmark skulde begynde og vinde sine første Seire, og i den Henseende er Byen især bleven navnkundig. „Her, hvor den papistiske Overtro herskede i al sin Vælde, fremtraadte ogsaa de falske Lærdomme med den største Dristighed, saa at der kun behøvedes et kraftigt Vindpust for at bringe den længe ulmende Glød i Flamme." Og dette Vindpust kom fra en fynsk Bondesøn Hans Tausen (see 1ste Bind S. 617 fg.), som sjelden begavet og fra sin første Ungdom oplært i boglige Kunster, paa en Tid, da der overalt var Gjæring i Gemytterne, er bleven „Danmarks Luther," idet han med Luthers Frimodighed og Frygtløshed optraadte i denne By som den første evangeliske Prædikant. Vel var det den tilfældige Omstændighed, at den unge Munk i Antvorskov-Kloster af sin Prior blev sendt til det viborgske Johanniterkloster for at holdes i Forvaring af dets Prior Peder Jensen, som nærmest foranledigede, at Viborg blev den første protestantiske By i Danmark; men en stor Deel af Æren tilkommer dog Viborgs Borgere paa Grund af deres store Modtagelighed for Evangeliet og den Enighed og Kraft, hvormed de, endog med Vaaben i Hænder, beskyttede deres Prædikant mod Biskop Jørgen Friis og hans væbnede Skarer. De Steder i Viborg, hvor Tausen successiv prædikede, vare Johanniterklostrets Kirke, St. Hans-Sognekirke, og da denne ikke kunde rumme hans talrige Tilhørere, tilsidst Graabrødrekirken, hvor Munkene bleve saaledes fortrængte, at de i det sidste Aar før deres Udjagelse af Klostret maatte holde Gudstjeneste i et lille Capel i Kirkens Omgang*). Hans Virksomhed begynder i Aaret 1525; allerede i October det næste Aar udstedte Kong Frederik I. et Beskjermelsesbrev for den evangeliske Prædikant og udnævnte ham til sin Capellan, dog med Tilladelse og Befaling til indtil videre at prædike i Viborg, og i Sommeren 1529 blev han kaldet til Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, men havde, inden han forlod Viborg, den Glæde at see Reformationen almindelig antagen i denne By, de gamle katholske Afgudstempler nedbrudte og Klosterkirkerne forvandlede til evangeliske Sognekirker. Han havde heller ikke savnet dygtige Medarbeidere: hans forrige Ordensbroder Thøger Lovenbalk, den viborgske Borgerson Jørgen Jensen Sadolin (siden 1537 den første evangeliske Biskop i Fyen), hvis Søster Tausen ægtede under sit Ophold i Viborg, og Rectoren ved Byens Latinskole Jakob Skjøning, som 1537 blev Stiftets første evangeliske Biskop. Aaret efterat Tausen havde forladt Viborg satte de lutherske Præster endog Byens katholske Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken og forjoge dens Præster. I den under Navnet Grevens Feide bekjendte Successions- og Borgerkrig efter Frederik I.'s Død har Viborg, hvis Indbyggere aldrig pleiede at holde sig tilbage ved slige Leiligheder, upaatvivlelig ogsaa deeltaget i den almindelige Reisning af

*) Jfr. H. Knudsen i Annaler for nord. Oldkyndigh. og Hist., 1847, S. 112–31 og i Kirkehist. Samlinger I. S. 371–83. Den gængse Fortælling, at Tausen skal have prædiket paa en Ligsteen paa Graabrødre-Kirkegaard, hvilken Beretning stammer fra Chr. Erichsen, og siden er gjentaget af Ursin, bekæmper Knudsen paa begge Steder; paaviseldende Steen har imidlertid nu faaet Plads i „Tausens Minde", et Haveanlæg, hvortil Kirkegaarden og Kirkens Plads i den nyeste Tid er bleven forvandlet, foran Tausens paa Reformationsfesten 1836 opreiste Mindestotte.

Jyderne ved Skipper Clemens og hyldet den affatte Konge, ligesom det ogsaa var i Viborg, at bemeldte Oprørsstifter tilligemed hans Tilhænger Adelsmanden Jens Hvas til Kaas i Salling blev henrettet paa Gammeltorv 1536, efterat de ved Viborg-Landsthing vare dømte fra Livet. I Tidsrummet fra Reformationens til Souverainitetens Indførelse opholdt Kongerne sig, ligesom i Middelalderen, ofte i Viborg, og navnlig Christian III. holdt ofte Retterthing der; de udvalgte Thronfølgere vedbleve at hyldes i Jyllands gamle Hovedstad — i Anledning af Christian IV.'s Hylding fik Byen, som ovenfor anført, sit store Torv (Nytorv) — og den var i denne Adelsaristokratiets Periode Samlingsstedet for den mægtige jydske Adel, som her holdt aarlige Sammenkomster for at forhandle om Standens Tarv, om Privilegiernes Overholdelse og Bilæggelse af opkomne Tvistigheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard, kaldet „Adelens Gaard," ligesom ogsaa mange Adelsmænd havde Eiendomsgaarde i Byen, hvor de opholdt sig fornemmelig paa Snapsthings og Landsthings Tider*), og valgte deres Gravsteder i Domkirken. Snapsthinget eller, som det fra først af kaldtes, Snapslandsthing, der var den ældre Benævnelse paa det første og fornemste Landsthing efter Juul og den dermed forbundne Omsætningstermin**), var af største Vigtighed for Viborg; det var Pengeomsætningsterminen for Jylland, der holdtes een Gang om Aaret, først i Januar, men siden rykkedes længere ind i Aaret, tilsidst til Juni, og som samlede en stor Mængde Mennesker i Viborg, ikke blot af Provindsens Befolkning, men endog Udlændinge, hvilket var en væsentlig Indtægtskilde for Byen. Men i den nævnte Periode begyndte dog allerede Viborgs Tilbagegang, hvortil kunne paavises flere Aarsager. Først et Par betydelige Ildebrande, d. 16de Mai 1567 og 27de April 1615, som lagde store Partier af Byen i Aske og forarmede mange Familier, hvorfor der begge Gange maatte tilstaaes de Skadelidte flere Lettelser; dernæst og fornemmelig Krigens tunge Tryk, da Viborg, under den tre Gange med korte Mellemrum gjentagne Invasion i Jylland i det 17de Aarhundrede af Landets Fjender, i længere Tidsrum holdtes besat af fjendtlige Tropper og var sammes sædvanlige Hovedqvarteer, først 1627 af de Keiserlige under Tilly, Schlick og Camillo Strozzis derpaa 1644—45 af de Svenske under Gustav Horn, Helmuth Wrangel og Torstenson, og endelig 1657--58 af de Samme under Generalmajor Hans Beddeker. Da Fjenderne sidste Gang havde forladt Byen, blev den besat af „Benner", Brandenborgere, Keiserlige, Polakker o. fl., der som Hjelpetropper vare komne herind i Landet, men forsvrigt i Henseende til Udsugelser neppe stode tilbage for hine; „den store Kurfyrste" og den berømte keiserlige General Montecuculi residerede saaledes i nogen Tid i Viborg. „Byens Tab ved at huse og bespise i lang Tid baade Venner og Fjender har upaatvivlelig været meget betydeligt; dog er det rimeligt, at Voldsomhederne mod de enkelte Indvaanere have været færre, eftersom Hovedqvarteret var her; Communen maatte for at rede sig ud af sin Gjæld fra Feidetiden sælge adskillige af sine Eiendomme og optage Laan." 1659 eller 1660 holdt Jyllands Adel sit sidste Møde i Viborg; i sidstnævnte Aar foregik, som bekjendt, den mærkelige Statsomvæltning, hvorved Adelens Magt blev knækket, ligesom tidligere Geistlighedens ved Reformationens Indførelse; ogsaa derved leed Viborg betydeligt Skaar i sin Velstand, thi Adelens Sammenkomster havde jo været en vigtig Indtægtskilde for Byens Næringsdrivende***), hvorfor D. Atl. (IV. S. 595) ogsaa antager, „at Viborg for Souverainiteten skal have langt overgaaet de andre jydske Kjøbsteder baade i Formue og Indbyggernes Antal"; men den var dog, som sagt, allerede dengang begyndt at gaae tilbage. D. 18de April 1667 blev atter en Deel af Byen ødelagt ved Ildebrand, og i Aarene 1676—79 under den skaanske Krig skal Byens Tilstand have været saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode ledige og vare øde, solgtes for en Trediedeel af Tagstenenes Værdi, og alligevel, hvad der vel maa kaldes en medvirkende Aarsag til Elendigheden, maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsskyr. Men hvad der endmere bragte Byen i en sørgelig Tilstand, var dog den store Ildebrand, som udbrød Tirsdagen d. 25de Juni 1726 Kl. 4 Eftmidd. (to Aar

*) Endeel af disse adelige Gaarde i Viborg findes nævnte i Ursins Beskr. S. 33.

**) Oprindelsen til Navnet er anmeldt i Ursins Beskr. S. 267, hvor ogsaa forskjellige andre Forklaringer ere paavistе som vilkaarlige og grundløse.

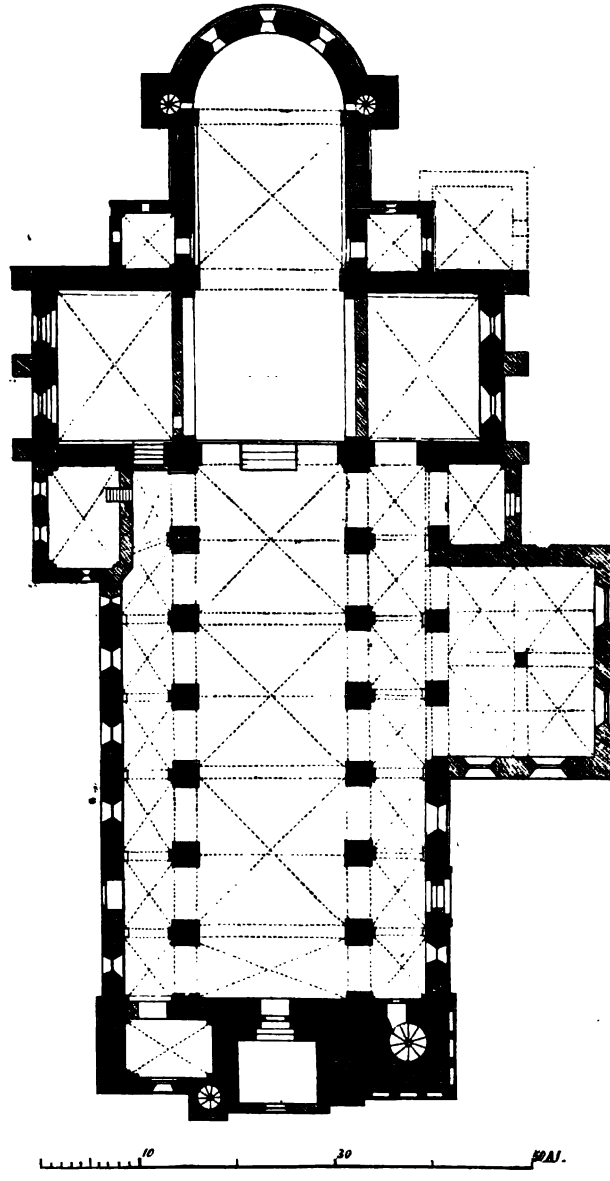
***) „Her var ogsaa Tvivl ogsaa et Sted, hvor den jydske adelige Ungdoms Opdragelse fuldendtes, forsaavidt det kunde skee hertillands; thi der var i hiin Tid bosiddende i Viborg baade en Fegtemester, en Dandsemester og en italiensk Skolemester" (Ursin S. 311).

før den første store Ildebrand i Kjøbenhavn) hos en Handlende paa Hjultorve og som først standsedes Natten mellem d. 26de og 27de Juni efter at have lag den større Halvdeel af Byen i Aske med de to af dens tre Kirker, Domkirke og Sortebrødrekirke, Bispegaarden, Raadhuset og en Flei af Hospitalet, o gjort over 200 Familier, deriblandt næsten alle Byens Embedsmænd og de anse ligste Borgere, huusvilde, hvorved mange tidligere velhavende Familier nu san i fuldkommen Armod. Til Byens Gjenopbyggelse blev udstrevet en Skat ove hele Danmark og Norge paa 52,700 Rd.; begge Kirkerne og de andre offent lige Bygninger bleve opførte af en Bygmester fra Altona, Kammerraad Stall knecht, for hvilket 38,000 Rd.; men af de private Brandlidte maatte mange undlad at bygge, hvorfor endnu adskillige Pladser henligge ubebyggede. Ved Folketællinge 1769 var Viborg, som i Middelalderen hørte til Landets bedst befolkede Stæder sunket ned til et Indbygger-Antal af kun lidet over 2000 og til at være den svage befolkede af alle Stiftsstæder, medens den i Omfang var den største. I fler Andragender fremkom Byens eligerede Borgere med forskjelligartede Projecter ti at ophjelpe den og raade Bod paa den almindelige Nød; saaledes ansøgte de 177 om Consumtionsfrihed for Viborg, 1788 om, at der maatte opkræves Portpenge a dem, som passerede ud og ind af Byen, og samme Aar, at Sortebrødre- o Graabrødre-Kirke maatte nedlægges og Tienden ophøre, hvilket naturligviis al afsloges; de gave derhos en høist bedrøvelig Skildring af Byens Vilkaar: „af Indbyggerne, hvis Tal var 2000, maatte 300 underholdes som Fattige; hos 50 Personer maatte der aarlig gjøres Udpantning for Skatter, og det Samme vilde snart blive Tilfældet med Alle.“ I dette Aarhundrede har Viborg dog ved flere gunstige Omstændigheder efterhaanden hævet sig ikke lidet, og dens Indbygger-Antal er steget til over det Dobbelte af hvad det var ved Folketællingen i 1769. Da de gamle Landsthing, hvis Sæde for Jylland Viborg fra ældgammel Tid havde været, ophævedes 1805, og der istedetfor indstiftedes to Landsoverretter, for Øerne og for Nørre-Jylland, blev Viborg fra den Tid af Sædet for den sidste; den Forandring, som herved indtraadte med Hensyn til Documenters Thinglæsning ved Hjemthinget, lagde vel Grunden til det gamle Snapsthings Aftagelse og Ophør; men i den kort efter (1807) paafølgende Krig var Byens Handel dog temmelig betydelig; den blev ogsaa benyttet som et Depot for Krigsfanger. Kong Frederik VI. besøgte ofte Viborg paa sine Sommerreiser omkring i sit Rige (1824, 1826, 1828, 1832, 1834); i Aarene 1831—35 holdtes her Beddekjørsler og Bedderidt, hvortil Kongen selv ved sin Nærværelse de to sidste Gange udbeelte Præmierne. Ogsaa Kong Christian VIII. og vor nuværende Konge have oftere gjæstet Viborg. Ved Stænderinstitutionens Indførelse kunde intet mere passende Sted vælges for Nørre-Jyllands Stænderforsamling end Jyllands gamle, tilmed midt i Provindsen beliggende Hovedstad; d. 11te April 1836 aabnedes ogsaa her den første jydske Stænderforsamling, og „det var da, som om nogle af Fortidens Minder skulde oplives, thi, ligesom dengang, saaes ogsaa nu Udvalgte fra Jyllands forskjellige Egne at samles i Viborg for at udføre et for Landet vigtigt Hverv.“ Nu høre vel ogsaa disse Forsamlinger til Viborgs Erindringer; men Byen maa kunne finde Trøst i den Tanke, at hvad Frederik VI. begyndte, det har hans anden Efterfølger fuldført til — som vi trygt tør haabe — almindelig Held og Lykke for Fædrelandet, for hvilket jo saavel de enkelte Stæders som enkelte Personers specielle Interesser maae træde tilbage. I Aaret 1841 hævedes en ikke ubetydelig Hindring for Handelen, som drives over Ladepladsen Hjarbæk ved Limfjorden, da Byen atter blev et Toldsted.

Ligesom Viborg ved sin Beliggenhed synes at være fortrinlig skikket til et Centralpunkt for den høiere videnskabelige Dannelse i Provindsen, saaledes har ogsaa noget Saadant oftere været projecteret. Baade Christian IV. og Frederik III. paatænkte her et Gymnasiums Oprettelse ved Siden af Latinskolen, ligesom i de andre Stiftsstæder, men Planen blev igjen opgivet. Da Universitetets Bygninger i Kjøbenhavn vare brændte 1728, skal det have været paatænkt at forlægge Universitetet til Viborg, og da denne Idee ikke kom til Udførelse, androg Stiftsprovst Tychonius paa, at der maatte oprettes et Universitet i Viborg, hvortil der ogsaa i den nyeste Tid gjentagne Gange har været giort Forslag. Af Biskopperne efter Reformationen bør foruden den ovennævnte første, Jakob Skjøning, en af de viborgske Reformatorer, anføres, skjøndt mere mærkelige i den politiske Historie end i kirkelig Henseende: Peder Villadsen, der som Præst i Slagelse spillede en betydende Rolle i Souverainitetshistorien († 1678), Henrik Gerner, som Præst i Birkerød bekjendt af sin Deeltagelse i Planen til Kronborgs Befrielse og af sit svenske Fangenskab († 1700),

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Grundplan af Domkirken i Viborg.

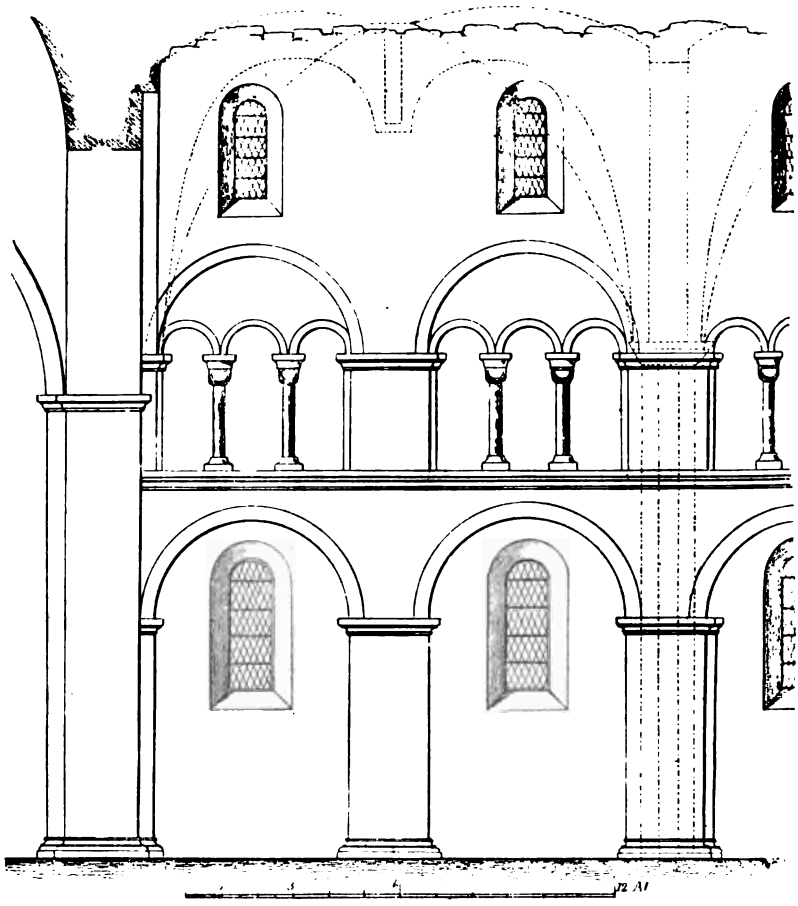
Det mørkeſt Angivne er det Oprindelige.

Efter H. Hansen.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

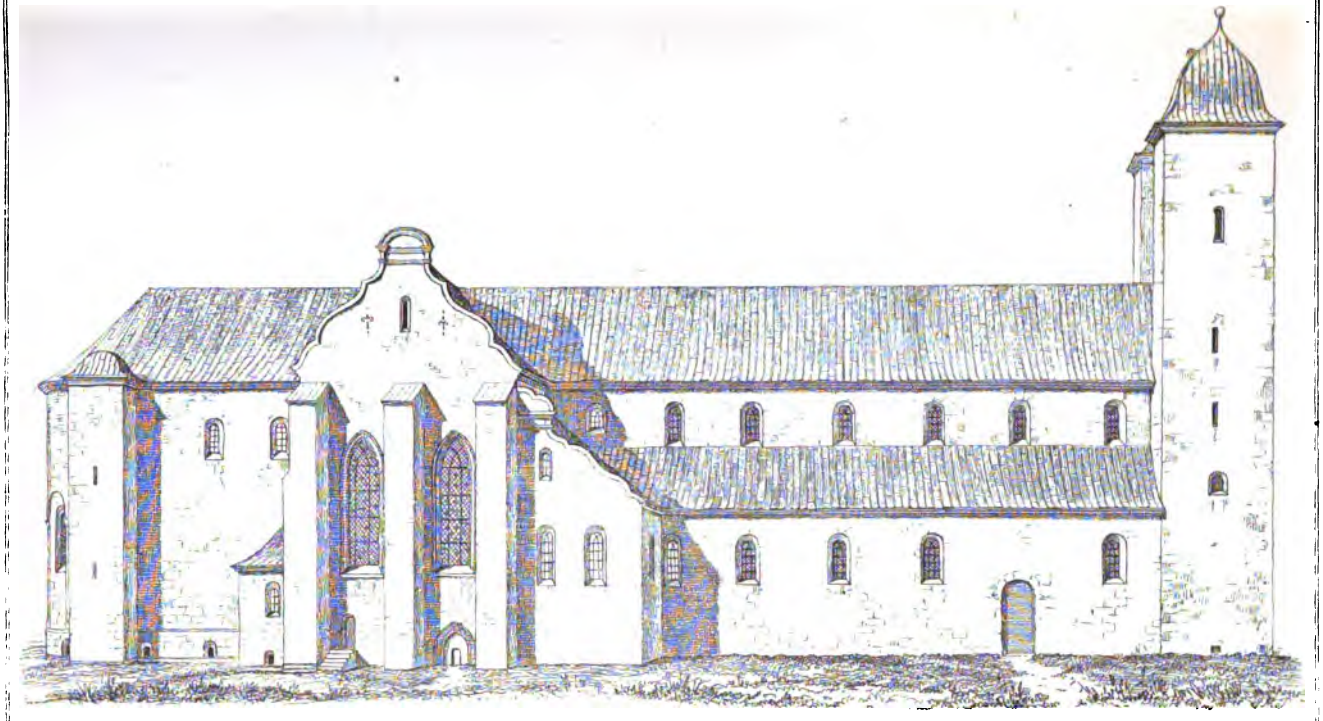
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Domkirken i Viborg.

Partie af Langskibet (restaureret).

Efter H. Hansen.

Efter H. Hansen.

Domkirken i Viborg.

Erik Glipping, der kun 10 Aar gammel besteg Thronen 1259, blev kronet Juledag s. A. i Viborg Domkirke, hvor han 27 Aar senere ogsaa fandt sin Grav; saavel denne Konge som hans Søn og Efterfølger Erik Menved opholdt sig ofte i Viborg, hvor den Sidste, efter at have dæmpet et jydsk Bondeoprør 1313, lod opføre et befæstet Slot*). Efter denne Konges barnløse Død blev Broderen Christoffer II., hvem man med Rette har betegnet som „Danmarks sletteste Regent," som nærmeste Arving taget til Konge i Viborg d. 25de Jan. 1320, men maatte kjøbe Kronen ved at underskrive og beedige Forpligtelser, der til Fordeel for Geistlighed og Adel kun levnede Kongen liden Magt; i Viborg udstedtes saaledes nysnævnte Dag den første Haandfæstning som Betingelse for en Konges Valg. Allerede 6 Aar derefter, da Christoffer havde maattet forlade Riget, blev ved den holsteenske Grev Geerts Foranstaltning den unge Hertug Valdemar af Sønder-Jylland 7de Juni 1326 ogsaa i Viborg valgt til Konge efter der at have udstedt en ny Haandfæstning; men paa Viborg-Thing oprandt atter, efterat Niels Ebbesen havde fældet den kuldede Greve, en Trostens og Glædens Dag for vort Fædreland, thi det var ogsaa der, at Valdemar, den uduelige Christoffers dygtige Søn, som atter bragte Dag her i Landet, d. 24de Juni 1340 blev udraabt og hyldet som Konge i det da blandt Fremmede udstykkede, men af denne Konge atter samlede danske Rige. Ligesom sine Forgængere paa Thronen opholdt Valdemar Atterdag sig ofte i Viborg og udstedte Breve samt holdt Retterthing her. Efterat Christoffer af Bayern var bleven hyldet og havde udstedt sin Kongeed paa Viborg-Landsthing d. 9de April 1440, stadfæstede han allerede 11te April Byens gamle Privilegier**), ligesom denne Konge ogsaa ved et Brev af 9de Juli 1444 søgte at sikre Viborg og dens Borgere mod Geistlighedens Anmasselser, „efterdi Prælater, Kanniker, Præster og Klerker have kjøbt Gaarde udi vor Kjøbstad Viborg og gjøre der ingen Hjelp eller Tynge af, og derved maa vor Kjøbstad forødes og vore Borgere forarmes," hvad han derfor forbød; blandt de følgende Konger var det især Hans, der i flere Henseender beskyttede Viborgs Indvaanere mod Geistlighedens Overgreb. Stifteren af det oldenborgske Kongehuus paa den danske Throne Christiern I. blev d. 28de Septbr. 1448 hyldet i Viborg og aflagde ved denne Hylding sin Ed som Konge i Danmark***). Det var en Forsamling i Viborg, som gav Anledning til, at Christiern II. flygtede fra sine Riger; de jydske Bistopper og nogle verdslige Rigsraader bleve nemlig der d. 21de Decbr. 1522 enige om at opsige Kongen Huldskab og Troskab og udstedte sammesteds d. 20de Januar 1523 et Opsigelsesbrev, som blev overbragt Kongen i Veile af Landsdommer Mogens Munk. Et Par Maaneder derefter, d. 26de Marts 1523, blev hans Farbroder Frederik I. hyldet paa Viborg-Landsthing, ved hvilken Leilighed han ogsaa udstedte sin Haandfæstning, og Byens Borgere maatte see paa, at de humane Love, som den af de privilegerede Stænder affatte Landsherre havde givet til Fordeel og Beskyttelse for Borger- og Bondestanden, bleve paa Landsthinget opbrændte „som skadelige og stridende mod gode Sæder" (!).

Inden vi forlade Middelalderen, vil det findes passende at kaste et Blik paa Viborgs talrige Kirker og Klostre i den katholske Tid. Af Klostre nævner Daugaard følgende 6†): St. Marie eller Vor Frue Kloster, det ældste, da det antages at være stiftet allerede af Knud d. Store, og det anseeligste, da dets Convent udgjorde Domcapitlet, som var et af de 5, Kongen lod vedblive at bestaae

*) Det var efter Hvitfeldt bygget ved St. Villads's Kirke (i den østlige Deel af Byen) paa en Høi, kaldet Borgevold, som nu er beplantet med Naaletræer; Slotsgraven er endnu kjendelig. Naar Viborg Slot er gaaet tilgrunde, vides ikke; det findes sidste Gang omtalt 1483. Forøvrigt har Viborg ogsaa i ældre Tider havt et Slot; allerede i Hamlets Historie nævnes et Slot i Viborg, som da blev opbrændt (Suhms Danm. Hist. I. S. 385), og i den tidligere Deel af Middelalderen skal Svend Estridsen eller, som man ogsaa har meent, Svend Grathe have bygget et Slot der (Ursins Beskriv. af Viborg S. 31).

**) Det er Viborgs ældste Privilegier, som nu kjendes; de findes trykte i Ursins Beskrivelse af Viborg S. 59—62 efter Originalen i Raadstuearchivet.

***) Hvitfelds Angivelse, at Hyldningen d. 28de Septbr. 1448 fandt Sted paa Viborg Landsthing, er riktig; hvorimod Angivelsen i den lundske Bispekrønike og dereiter i fl. Kr., at Kongen denne Dag skulde være bleven hyldet i Lund, maa ansees for urigtig; jfr. Conferentsraad Wegeners Indledning til Diplomatarium Christiterni I. S. XIII flg.

†) Ursin antager vel S. 30, at der har været idetmindste 10 Klostre (i Fortegnelsen over Kirker og Klostre S. 13—29 opfører han af de Sidste endog 12), og at Viborg saaledes har været den danske By, der var rigest paa den Slags gudelige Institutioner; men denne Forfatter er vistnok for rundhaandet i at tildele Viborg Kirker og Klostre, idet han har stolet altfor meget paa en temmelig upaalidelig Forgænger i denne Sags Beskrivelse, Mag. Chr. Erichsen. Man gjør derfor bedre i at følge D. Atl. og Daugaard; jfr. ogsaa Registrator H. Knudsens Bemærkninger i Kirkehist. Saml. I. S. 378 flg.

efter Reformationen for ved deres Præbender at kunne beneficere Lærde og belønne tro Tjenere; dette Kloster var først en Bolig for Benedictinermunke, men efter Bispedømmets Oprettelse for regelbundne Kanniker af St. Augustins Orden (12 foruden de 3 Prælater, Provsten, Erkedegnen og Cantoren); dets Kirke var i den katholske Tid ligesom endnu Stiftets Domkirke (hvorom nedenfor); i Aarene 1830—40 tog Bispoppen sin Residents i Klostret (Provsten maatte flytte til den gamle Bispegaard i St. Nicolai Sogn), og her er endnu Bisperesidentsen, opført af ny efter den store Ildebrand 1726, ligesom ogsaa endeel af Klostret efter Reformationen blev omdannet til Overrettens Domhuus; et Johanniterkloster eller Korsbrødregaard, St. Hans-Kloster*), bekjendt af Hans Tausens Ophold her under Forvaring og den første evangeliske Prædiken, som her lød fra hans Læber (see nedenfor); efter Reformationen var dette Kloster i nogen Tid bortforlehnet til Adelsmænd, men i Aaret 1573 tillod Kong Frederik II, at det maatte nedbrydes (det har ligget mellem St. Jbsgade og Søen); et Franciscaner- eller Graabrødrekloster, stiftet 1235, hvis Kirke ogsaa er bleven bekjendt af Tausens Prædiken, og som ved et Kongebrev af 28de Febr. 1529 blev overladt Viborgs Borgere til Sognekirke, hvad den derpaa var under Navnet Nørresogns Kirke indtil 1812, da den blev nedlagt, og senere 1830 ganske nedreven (Pladsen, hvor den har staaet, kaldes „Tausens Minde"); i denne Kirke vare blandt andre Begravelser Grevinde Mariane af Eberstein's og hendes to Sønners, den danske Marsk Ludvig Albertsens († 1328) og Albert Albertsens, hvilken Familie dette Kloster fornemmelig skylde sin Stiftelse og Fremgang; Klostret selv blev 1545 af Kong Christian III. skjenket Borgerne til Hospital, som det endnu er; et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster, hvis Kirke ved samme Kongebrev af 1529 blev givet Borgerne til Sognekirke, og som endnu er Byens anden Kirke, Søndresogns Kirke; St. Budolphi Kloster, et Nonnekloster, som første Gang nævnes i et Testament af 1263, og et Helligaands-Huus. Ogsaa det paa den anden Side af Viborg-Sø beliggende Asmild-Kloster var oprindelig stiftet i Viborg, og det var i dette Klosters til St. Margrete indviede Kirke, at Erik Emun under den første Borgerkrig lod den anden viborgske Biskop Eskil myrde d. 20de Octbr. 1133, medens han der holdt Morgengudstjeneste; men Klostret maa endnu i samme Aarhundrede være blevet forflyttet til Asmild. Endnu rigere end paa Klostre var Viborg i Middelalderen paa Kirker; paa Reformationstiden var her alene 12 Sognekirker (Kirkehist. Samlinger I. S. 337), hvilke Borgerne ved ovennævnte Kongebrev af 28de Febr. 1529 fik Tilladelse til at nedbryde og istedetfor disse at benytte Klosterkirkerne som Sognekirker. Ursin angiver Tallet paa Kirker og Capeller i det Hele til — „med den stærkeste Reduction" — 22; men ogsaa dette Tal maa dog vistnok endnu „reduceres" noget. Foruden de 3 efter Reformationen tilbageblevne Kirker, nemlig de ovennævnte gamle Klosterkirker: Vor Frue eller Domkirken, Sortebrødre eller Søndresogns Kirke og Graabrødre- eller Nørresogns Kirke, hvilken sidste, som alt anført, i dette Aarhundrede er bleven nedlagt og nedbrudt, nævnes endnu St. Hans Klosterkirke, den derfra forskjellige St. Hans Sognekirke, hvor Tausen prædikede efter at have forladt Klostret 1526 (efterat denne Kirke tilligemed alle de andre Sognekirker var bleven nedbrudt af Borgerne 1529, blev Taarnet, hvori Byens Stormklokke var ophængt, staaende indtil 1584, da Pladsen — det nuværende Nytorv — blev rydde liggjort til Prindsens, siden Kong Christian IV.'s, Hylding og skjenket Byen til Arreltorv), St. Budolphi Klosterkirke, St. Mikkels Kirke, en af Byens ældste Kirker, da den allerede var til i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, St. Peders Kirke, Trinitatis eller Drottens Kirke, St. Nicolai Kirke, St. Matthias-Kirke, St. Mogens-Kirke, St. Jbs-Kirke, St. Mortens Kirke, St. Villads-Kirke, St. Jørgens Capel og St. Laurentii Capel, de to sidste udenfor Byen. De øvrige af Ursin anførte Kirkers Tilværelse vil neppe kunne bevises. At

*) Kannikerne af Viborg Domcapitel udgjorde tilligemed dem af Lund de fornemste geistlige Collegier her i Landet og sadde øverst i alle Folkeforsamlinger (Suhms Danm. Hist. VII. S. 172); til deres store Besiddelser hørte bl. A. Herne Læs og Fuur (see disse).

**) Ursin gjør heraf urigtigt to forskjellige Klostre, ligesom hans Forgænger Chr. Erichsen; at de tre anførte Benævnelser kun ere forskjellige Navne for et og samme Kloster, har Registrator H. Knudsen paavist i Kirkehist. Saml. I. S. 378 fl. Den første Anledning til Feiltagelsen er vel given i den Omstændighed, at der i Viborg foruden St. Hans-Kloster og dets Kirke har været en St. Hans-Sognekirke, beliggende paa det Sted, som Ursin anviser det af ham i Mobsætning til Korsbrødregaard kaldte Johanniterkloster.

en saa anseelig By ogsaa har havt flere Gilder eller Calenter, er naturligt; af saadanne nævnes St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller St. Ursulas, St. Kjelds, St. Annas eller Præstegilde, St. Birgittes o. fl. Af de katholske Biskopper ere ogsaa flere ikke lidet mærkelige, nemlig foruden den nævnte Biskop Eskil, der som en Tilhænger af Kong Niels blev myrdet i St. Margrete-Kirke 1133, hans Eftermand Svend, en Broder til Erkebiskop Aster i Lund, som døde paa en Pilegrimsreise i det hellige Land 1158 og blev begravet i Paternosterkirken i Jerusalem, den lærde og fromme forhenværende Abbed i Øm-Kloster og af sin Deelagtighed i Jydske Lov bekjendte Gunner († 25de August 1251, 100 Aar gammel, paa Asmildgaard), den Kong Erik af Pommern hengivne Normand Thorlak, der senere som Biskop i Bergen blev dræbt i Hanseaternes Oprør 1455, hans Efterfølger, den lærde Jurist og bekjendte Statsmand Dr. jur. Knud Mikkelsen, som jevnlig brugtes af Kong Christiern I. i vigtige diplomatiske Forhandlinger og paa Gesandtskabsreiser, og endelig den sidste, Jørgen Friis, hvis Forsøg paa at opretholde Katholicismens faldefærdige Bygning strandede paa Viborgs Borgeres kraftige Modstand, og hvis Fald som Kirkefyrste Reformationens endelige Indførelse medførte 1536.

Som Viborg i Oldtiden var Hedenskabets og i Middelalderen den katholske Culturs Hovedsæde i Jylland, saaledes skulde denne By nemlig ogsaa blive Buggen for den forbedrede Kirkelære og Gudsdyrkelse i vort Fædreland. I Viborg var det, at Kampen for den aandelige Frihed i Danmark skulde begynde og vinde sine første Seire, og i den Henseende er Byen især bleven navnkundig. „Her, hvor den papistiske Overtro herskede i al sin Vælde, fremtraadte ogsaa de falske Lærdomme med den største Driftighed, saa at der kun behøvedes et kraftigt Vindpust for at bringe den længe ulmende Glød i Flamme." Og dette Vindpust kom fra en fynsk Bondesøn Hans Tausen (see 1ste Bind S. 617 flg.), som fielden begavet og fra sin første Ungdom oplært i boglige Kunster, paa en Tid, da der overalt var Gjæring i Gemytterne, er bleven „Danmarks Luther," idet han med Luthers Frimodighed og Frygtløshed optraadte i denne By som den første evangeliske Prædikant. Vel var det den tilfældige Omstændighed, at den unge Munk i Antvorskov-Kloster af sin Prior blev sendt til det viborgske Johanniterkloster for at holdes i Forvaring af dets Prior Peder Jensen, som nærmest foranledigede, at Viborg blev den første protestantiske By i Danmark; men en stor Deel af Æren tilkommer dog Viborgs Borgere paa Grund af deres store Modtagelighed for Evangeliet og den Enighed og Kraft, hvormed de, endog med Vaaben i Hænder, beskyttede deres Prædikant mod Biskop Jørgen Friis og hans væbnede Skarer. De Steder i Viborg, hvor Tausen successiv prædikede, vare Johanniterklostrets Kirke, St. Hans-Sognekirke, og da denne ikke kunde rumme hans talrige Tilhørere, tilsidst Graabrødrekirken, hvor Munkene bleve saaledes fortrængte, at de i det sidste Aar for deres Udjagelse af Klostret maatte holde Gudstjeneste i et lille Capel i Kirkens Omgang*). Hans Virksomhed begynder i Aaret 1525; allerede i October det næste Aar udstedte Kong Frederik I. et Bestjermelsesbrev for den evangeliske Prædikant og udnævnte ham til sin Capellan, dog med Tilladelse og Befaling til indtil videre at prædike i Viborg, og i Sommeren 1529 blev han kaldet til Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, men havde, inden han forlod Viborg, den Glæde at see Reformationen almindelig antagen i denne By, de gamle katholske Afgudstempler nedbrudte og Klosterkirkerne forvandlede til evangeliske Sognekirker. Han havde heller ikke savnet dygtige Medarbeidere: hans forrige Ordensbroder Theger Løvenbalk, den viborgske Borgerson Jørgen Jensen Sadolin (siden 1537 den første evangeliske Biskop i Fyen), hvis Søster Tausen ægtede under sit Ophold i Viborg, og Rectoren ved Byens Latinskole Jakob Skjøning, som 1537 blev Stiftets første evangeliske Biskop. Aaret efterat Tausen havde forladt Viborg satte de lutherske Præster endog Byens katholske Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken og forjoge dens Præster. I den under Navnet Grevens Feide bekjendte Successions- og Borgerkrig efter Frederik I.'s Død har Viborg, hvis Indbyggere aldrig pleiede at holde sig tilbage ved slige Leiligheder, upaatvivlelig ogsaa deeltaget i den almindelige Reisning af

*) Jfr. H. Knudsen i Annaler for nord. Oldkyndigh. og Hist., 1847, S. 112–31 og i Kirkehist. Samlinger I. S. 371–83. Den gængse Fortælling, at Tausen skal have prædiket paa en Ligsten paa Graabrødre-Kirkegaard, hvilken Beretning stammer fra Chr. Erichsen, og sidst er gjentaget af Ursin, bekæmper Knudsen paa begge Steder; paagjældende Steen har imidlertid nu faaet Plads i „Tausens Minde", et Havean læg, hvortil Kirkegaarden og Kirkens Plads i den nyeste Tid er bleven forvandlet, foran Tausens paa Reformationsfesten 1836 opreiste Mindestotte.

Jyderne ved Skipper Clemens og hyldet den affatte Konge, ligesom det ogsaa var i Viborg, at bemeldte Oprørsstifter tilligemed hans Tilhænger Adelsmanden Jens Lvas til Kaas i Salling blev henrettet paa Gammeltorv 1536, efterat de ved Viborg-Landsthing vare dømte fra Livet. I Tidsrummet fra Reformationens til Souverainitetens Indførelse opholdt Kongerne sig, ligesom i Middelalderen, ofte i Viborg, og navnlig Christian III. holdt ofte Retterthing der; de udvalgte Thronfølgere vedbleve at hyldes i Jyllands gamle Hovedstad — i Anledning af Christian IV.'s Hylding fik Byen, som ovenfor anført, sit store Torv (Nytorv) — og den var i denne Adelsaristokratiets Periode Samlingsstedet for den mægtige jydske Adel, som her holdt aarlige Sammenkomster for at forhandle om Standens Tarv, om Privilegiernes Overholdelse og Bilæggelse af opkomne Tvistigheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard, kaldet „Adelens Gaard," ligesom ogsaa mange Adelsmænd havde Eiendomsgaarde i Byen, hvor de opholdt sig fornemmelig paa Snapsthings og Landsthings Tider*), og valgte deres Gravsteder i Domkirken. Snapsthinget eller, som det fra først af kaldtes, Snapslandsthing, der var den ældre Benævnelse paa det første og fornemste Landsthing efter Juul og den dermed forbundne Omsætningstermin**), var af største Vigtighed for Viborg; det var Pengeomsætningsterminen for Jylland, der holdtes een Gang om Aaret, først i Januar, men siden rykkedes længere ind i Aaret, tilsidst til Juni, og som samlede en stor Mængde Mennesker i Viborg, ikke blot af Provindsens Befolkning, men endog Udlændinge, hvilket var en væsentlig Indtægtskilde for Byen. Men i den nævnte Periode begyndte dog allerede Viborgs Tilbagegang, hvortil kunne paavises flere Aarsager. Først et Par betydelige Ildebrande, d. 16de Mai 1567 og 27de April 1615, som lagde store Partier af Byen i Aske og forarmede mange Familier, hvorfor der begge Gange maatte tilstaaes de Skadelidte flere Lettelser; dernæst og fornemmelig Krigens tunge Tryk, da Viborg, under den tre Gange med korte Mellemrum gjentagne Invasion i Jylland i det 17de Aarhundrede af Landets Fjender, i længere Tidsrum holdtes besat af fjendtlige Tropper og var sammes sædvanlige Hovedqvarteer, først 1627 af de Keiserlige under Tilly, Schlick og Camillo Strozzi; derpaa 1644—45 af de Svenske under Gustav Horn, Helmuth Wrangel og Torstenson, og endelig 1657—58 af de Samme under Generalmajor Hans Beddeker. Da Fjenderne sidste Gang havde forladt Byen, blev den besat af „Benner", Brandenborgere, Keiserlige, Polakker o. fl., der som Hjelpetropper vare komne herind i Landet, men forsvrigt i Henseende til Udsugelser neppe stode tilbage for hine; „den store Kurfyrste" og den berømte keiserlige General Montecuculi residerede saaledes i nogen Tid i Viborg. „Byens Tab ved at huse og bespise i lang Tid baade Venner og Fjender har upaatvivlelig været meget betydeligt; dog er det rimeligt, at Voldsomhederne mod de enkelte Indvaanere have været færre, eftersom Hovedqvarteret var her; Communen maatte for at trede sig ud af sin Gjæld fra Feidetiden sælge adskillige af sine Eiendomme og optage Laan." 1659 eller 1660 holdt Jyllands Adel sit sidste Møde i Viborg; i sidstnævnte Aar foregik, som bekjendt, den mærkelige Statsomvæltning, hvorved Adelens Magt blev knækket, ligesom tidligere Geistlighedens ved Reformationens Indførelse; ogsaa derved leed Viborg betydeligt Skaar i sin Velstand, thi Adelens Sammenkomster havde jo været en vigtig Indtægtskilde for Byens Næringsdrivende***), hvorfor D. Atl. (IV. S. 595) ogsaa antager, „at Viborg før Souverainiteten skal have langt overgaaet de andre jydske Kiøbsteder baade i Formue og Indbyggernes Antal"; men den var dog, som sagt, allerede dengang begyndt at gaae tilbage. D. 18de April 1667 blev atter en Deel af Byen ødelagt ved Ildebrand, og i Aarene 1676—79 under den skaanske Krig skal Byens Tilstand have været saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode ledige og vare øde, følgtes for en Trediedeel af Tagstenenes Værdi, og alligevel, hvad der vel maa kaldes en medvirkende Aarsag til Elendigheden, maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsskyr. Men hvad der endmere bragte Byen i en sørgelig Tilstand, var dog den store Ildebrand, som udbrød Tirsdagen d. 25de Juni 1726 Kl. 4 Eftmidd. (to Aar

*) Endeel af disse adelige Gaarde i Viborg findes nævnte i Ursins Beskr. S. 33.

**) Oprindelsen til Navnet er antydet i Ursins Beskr. S. 267, hvor ogsaa forskjellige andre Forklaringer ere paaviste som vildfarelige og grundløse.

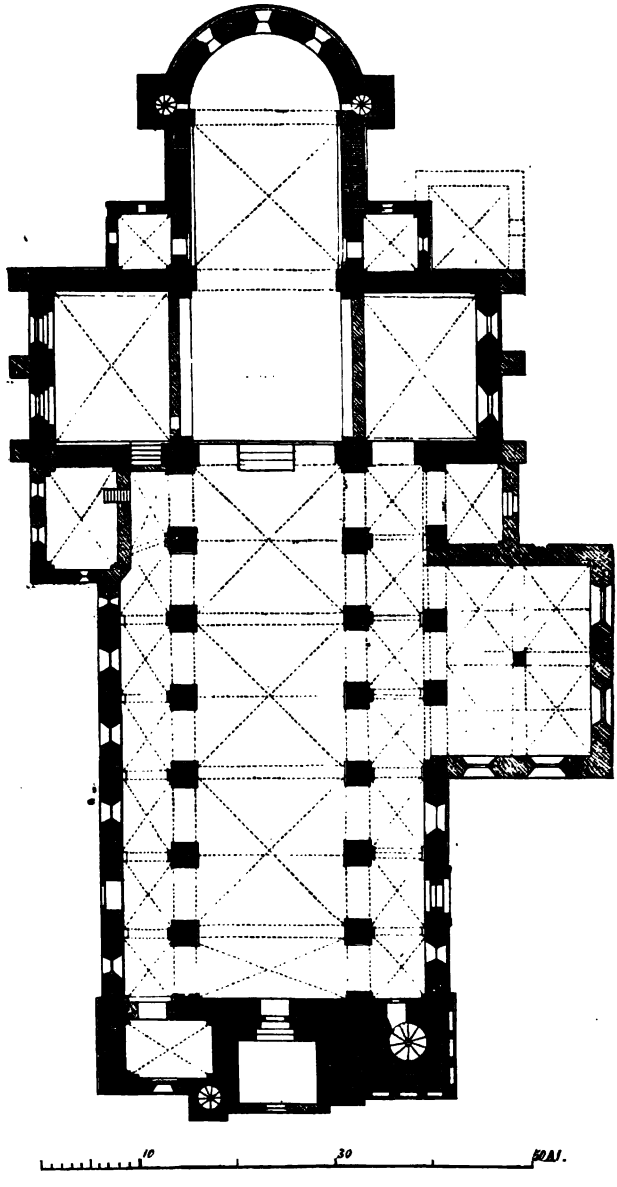
***) „Her var uden Tvivl ogsaa et Sted, hvor den jydske adelige Ungdoms Opdragelse fuldendtes, forsaavidt det kunde ske hertillands; thi der var i hiin Tid bosiddende i Viborg baade en Fegtemester, en Dandsemester og en italiensk Skolemester" (Ursin S. 311).

før den første store Ildebrand i Kjøbenhavn) hos en Handlende paa Hjultorvet og som først standsedes Natten mellem d. 26de og 27de Juni efter at have lagt den større Halvdeel af Byen i Aske med de to af dens tre Kirker, Domkirken og Sortebrødrekirke, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløi af Hospitalet, og gjort over 200 Familier, deriblandt næsten alle Byens Embedsmænd og de anseeligste Borgere, husvilde, hvorved mange tidligere velhavende Familier nu sank i fuldkommen Armod. Til Byens Gjenopbyggelse blev udstrevet en Skat over hele Danmark og Norge paa 52,700 Rd.; begge Kirkerne og de andre offentlige Bygninger bleve opførte af en Bygmester fra Altona, Kammerraad Stallknecht, for hvilket 38,000 Rd.; men af de private Brandlidte maatte mange undlade at bygge, hvorfor endnu adskillige Pladser henligge ubebyggede. Ved Folketællingen 1769 var Viborg, som i Middelalderen hørte til Landets bedst befolkede Stæder, sunket ned til et Indbygger-Antal af kun lidet over 2000 og til at være den svageste befolkede af alle Stiftsstæder, medens den i Omfang var den største. I flere Andragender fremkom Byens eligerede Borgere med forskjelligartede Projecter til at ophjelpe den og raade Bod paa den almindelige Nød; saaledes ansøgte de 1776 om Consumtionsfrihed for Viborg, 1788 om, at der maatte opkræves Portpenge af dem, som passerede ud og ind af Byen, og samme Aar, at Sortebrødre- og Graabrødre-Kirke maatte nedlægges og Tienden ophøre, hvilket naturligvis alt afsloges; de gave derhos en høist bedrøvelig Skildring af Byens Vilkaar: „af Indbyggerne, hvis Tal var 2000, maatte 300 underholdes som Fattige; hos 50 Personer maatte der aarlig gjøres Udpantning for Skatter, og det Samme vilde snart blive Tilfældet med Alle." I dette Aarhundrede har Viborg dog ved flere gunstige Omstændigheder efterhaanden hævet sig ikke lidet, og dens Indbygger-Antal er steget til over det Dobbelte af hvad det var ved Folketællingen i 1769. Da de gamle Landsthing, hvis Sæde for Jylland Viborg fra ældgammel Tid havde været, ophævedes 1805, og der istedetfor indstiftedes to Landsoverretter, for Øerne og for Nørre-Jylland, blev Viborg fra den Tid af Sædet for den sidste; den Forandring, som herved indtraadte med Hensyn til Documenters Thinglæsning ved Hjemthinget, lagde vel Grunden til det gamle Snapsthings Aftagelse og Ophør; men i den kort efter (1807) paafølgende Krig var Byens Handel dog temmelig betydelig; den blev ogsaa benyttet som et Depot for Krigsfanger. Kong Frederik VI. besøgte ofte Viborg paa sine Sommerreiser omkring i sit Rige (1824, 1826, 1828, 1832, 1834); i Aarene 1831—35 holdtes her Bedrekjørsler og Bedderidt, hvortil Kongen selv ved sin Nærværelse de to sidste Gange udbeelte Præmierne. Ogsaa Kong Christian VIII. og vor nuværende Konge have oftere gjæstet Viborg. Ved Stænderinstitutionens Indførelse kunde intet mere passende Sted vælges for Nørre-Jyllands Stænderforsamling end Jyllands gamle, tilmed midt i Provindsen beliggende Hovedstad; d. 11te April 1836 aabnedes ogsaa her den første sydste Stænderforsamling, og „det var da, som om nogle af Fortidens Minder skulde oplives, thi, ligesom dengang, saaes ogsaa nu Udvalgte fra Jyllands forskjellige Egne at samles i Viborg for at udføre et for Landet vigtigt Hverv." Nu høre vel ogsaa disse Forsamlinger til Viborgs Erindringer; men Byen maa kunne finde Trøst i den Tanke, at hvad Frederik VI. begyndte, det har hans anden Efterfølger fuldført til — som vi trygt tør haabe — almindelig Held og Lykke for Fædrelandet, for hvilket jo saavel de enkelte Stæders som enkelte Personers specielle Interesser maae træde tilbage. I Aaret 1841 hævedes en ikke ubetydelig Hindring for Handelen, som drives over Ladepladsen Hjarbæk ved Limfjorden, da Byen atter blev et Toldsted.

Ligesom Viborg ved sin Beliggenhed synes at være fortrinlig skikket til et Centralpunkt for den høiere videnskabelige Dannelse i Provindsen, saaledes har ogsaa noget Saadant oftere været projecteret. Baade Christian IV. og Frederik III. paatænkte her et Gymnasiums Oprettelse ved Siden af Latinskolen, ligesom i de andre Stiftsstæder, men Planen blev igjen opgivet. Da Universitetets Bygninger i Kjøbenhavn vare brændte 1728, skal det have været paatænkt at forlægge Universitetet til Viborg, og da denne Idee ikke kom til Udførelse, androg Stiftsprovst Tychonius paa, at der maatte oprettes et Universitet i Viborg, hvortil der ogsaa i den nyeste Tid gjentagne Gange har været gjort Forslag. Af Biskopperne efter Reformationen bør foruden den ovennævnte første, Jakob Skjøning, en af de viborgske Reformatorer, anføres, skjøndt mere mærkelige i den politiske Historie end i kirkelig Henseende: Peder Villadsen, der som Præst i Slagelse spillede en betydende Rolle i Souverainitetshistorien († 1673), Henrik Gerner, som Præst i Birkerød bekjendt af sin Deeltagelse i Planen til Kronborgs Befrielse og af sit svenske Fangenskab († 1700),

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Grundplan af Domkirken i Viborg.

Det mørkeſt Angivne er det Oprindelige.

Efter H. Hansen.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

over Viborg Amt, og Biskoppen over Viborg Stift boe i Viborg.

Lands-Overretten for Nørre-Jylland (oprettet ifølge Frdn. af 25de Januar 1805 med Sæde i Viborg) bestaaer af en Justitiarius og 6 Assessorer samt en Justitssecretair.

I Viborg Byes Overformynderi indestod ved Slutningen af Aaret 1855: 24,522 Rd. (ved Slutningen af Aaret 1845: 14,525 Rd.)

For Viborg By og Omegn (Amtet) blev en Spare- og Laanekasse oprettet 1828; de indestaaende Capitaler udgjorde ved Udgangen af Aaret 1856 c. 678,056 Rd., hvoraf opsparet Fond 35,047 Rd. (ved Udgangen af Aaret 1854 c. 343,535 Rd., hvoraf opsparet Fond 26,621 Rd.)

De jydske Kjøbstæders Brandforsikring for rørlig Eiendom, der har sit Contor i Viborg, havde d. 31te October 1856 en Forsikringssum af 20,518,322 Rd., med en Grundfond af 85,201 Rd.

Kreditforeningen for jydske Landeiendomsbesidere (stiftet 1851) har ligeledes sit Contor i Viborg.

Viborg hører baade til Danmarks ældste og til dets mærkeligste Stæder. Navnet skreves i ældre Tid Viberg (i latinske Skrifter Viberga eller Vibergum, i Valdemar II.'s Jordebog „Wibiærgh"), og udledes af det oldnordiske ve, som betyder hellig og navnlig bruges om Offersteder i den hedenske Oldtid, saa at det betegner en hellig Høi eller Offerhøi; ogsaa er det af Oldskrifterne bekjendt, at her var i Hedenold Hovedoffersstedet for Nørre-Jylland og tillige Hovedthingstedet, hvor Kongevalget for Jylland, ligesom senere for hele Danmark, fra ældgammel Tid gik for sig. Hertil bidrog Stedets Beliggenhed midt i Jylland, og herved foranledigedes atter Byens Anlæggelse, hvis Alder saaledes taber sig i Fortidens Mørke. Hvad Ringsted i gamle Dage var for Sjælland, det var Viborg for Jylland: Midtpunktet og Samlingsstedet for Provindsens Befolkning ved vigtige Leiligheder; og ligesom for Souverainiteten Kongerne, efter at være valgte, pleiede at modtage Hylding af Sjællænderne paa Landsthinget i Ringsted, saaledes hyldedes de af Jyderne paa Viborg-Landsthing; den sidste Hylding i Viborg var Christian V.'s (som den sidste udvalgte Thronfølger) d 20de Septbr. 1655. Landskabet, hvori Viborg laae, hed i Oldtiden Omunger- eller Ommer-Syssel: Saxnet sætter allerede Kong Dans Hylding i Forbindelse med Viborg; ogsaa det ved Shakspeare forevigede Brødermord med paafølgende Hevn over Kong Fengo (eller Fegge) af den myrdede Konges Søn Amlet i den dunkle Fortid, hvorom læses i Suhms Danm. Hist. I. S. 391—95, skal efter vore gamle Annalister være foresaldet i Viborg (hvorimod Shakspeare, som bekjendt, henlægger Scenen til Helsingør). I sidste Halvdeel af det 10de Aarhundrede under Harald Blaatands Regiering var Viborg allerede en betydelig By, hvor Islænderen Gisle Sursen, der paa Handelens Vegne var kommen hertil, blev omvendt til Christendommen, som der berettes i hans Saga. Man kan forøvrigt vistnok med Ursin i hans Viborgs Beskrivelse antage, at denne Byes Indvaanere neppe have været meget modtagelige for Christendommen, da de havde ikke liden Fortjeneste ved den især paa dette Sted blomstrende Afgudsdyrkelse, og at de christne Missionærers Virksomhed i Jylland derfor fornemmelig har været rettet paa denne Stad, saa at her, ligesom paa andre Hovedoffersteder i Norden (Leire, Upsala, Sigtuna) ethvert Minde om Hedenskab og Afgudsdyrkelse tidlig er blevet udryddet. I det 11te Aarhundrede fandt flere mærkelige Kongevalg Sted i Viborg. Under Knud d. Stores Fraværelse 1027, da Danmark truedes med Angreb af den norske og den svenske Konge, fik Ulf Jarl, som styrede Riget, Folket til paa Viborg-Thing at udraabe Barnet Hardeknud, som siden fulgte sin Fader paa Thronen, til Konge; og efter Hardeknuds Død blev den norske Konge Magnus den Gode ifølge Forliget ved Østhaelven taget til Konge over hele Danmark paa Viborg-Thing 1042; men allerede det næste Aar gave Jyderne Svend Estridsen, der havde sammenkaldt dem til et nyt Thing i Viborg, Kongenavn, hvilket han atter fik sammesteds efter Magnus's Død 1047, begge Gange ved Hjelp af den mægtige Høvding Thorkil Geisa. Af Knud d. Store og Hardeknud har man Mynter prægede i Viborg (med Myntmesternes Navne), som tilligemed dem, der

ere myntede i Lund, ere de ældste bekjendte i Danmark prægede Mynter, hvilket ogsaa er et Vidnesbyrd om Viborgs Ælde og dens Anseelse i den tidlige Middelalder*). Svend Estridsen, der har ordnet Stiftsinddelingen i Danmark, saaledes som den siden den Tid i det Væsentlige har bestaaet, gjorde Viborg til en Stiftsstad, idet han c. 1065 grundede her et af de 5 tydske Bispedømmer (Slesvig, Ribe, Aarhuus, Viborg og Vendelbo eller Borglum Stift), og „havde Byen før været rig paa Offersteder, Gudebilleder og Gudehuse, varede det ei længe, inden den udmærkede sig ved sin store Mængde af Kirker og Klostre, hvilket atter tjente til Byens Fremvæxt, da Mange, ogsaa Murere, Tømrere, Snedkere og slige Haandværkere, derved droges hertil. Viborg kunde nu igjen svare til det Navn, det havde faaet i Oldtiden, „det hellige Bjerg," og med Rette siger Ælnothus, at denne By var den berømteste i hele Jylland. Da Pilegrimsreiserne til Rom bleve almindelige i Norden, var Byen en af Stationerne for disse Vandringsmænd; de kom nemlig tilsøes til Aalborg og derpaa efter to Dages Reise til Viborg, hvor de ikke savnede Klosterbrødrenes Gjæstfrihed; fra Viborg var der atter syv Dages Reise til Hadeby eller Slesvig." (Ursins Beskriv. af Viborg S. 288.) Efter Svend Estridsens Død 1076 beilede de to ældste af hans mange Sønner, Harald og Knud, begge til Kronen paa Viborg-Thing; Harald gik af med Seiren, men da han døde allerede 1080, blev Knud (d. Hellige) uden Modsigelse taget til Konge ogsaa paa Viborg-Thing, ligesom efter denne Konges Mord 1086 den fra sit Fangenskab i Flandern tilbagevendte tredie Broder Oluf (Hunger). Det var ogsaa paa et Thing i Viborg, at de Danske i Aaret 1103 gave et smukt Bevis paa underfaatlig Kjærlighed ved at tilbyde deres Konge Erik Eiegod at give en Tredjedeel af deres Eiendom for at frikjøbe ham fra hans Løfte om en Pilegrimsreise, da de Intet havde udrettet ved Taarer og Knæfald; Kongen lod sig imidlertid heller ikke ved dette Tilbud bevæge til at afstaae fra sit Forsæt; han døde, som bekjendt, samme Aar paa Reisen langt fra Danmark, paa Cypern. Da Erik Lam havde nedlagt Kronen 1147, gav et stridigt Kongevalg Anledning til en tiaarig Borgerkrig i Danmark, hvis Historie for en stor Deel er knyttet til Viborg Byes Historie. Jyderne valgte nemlig, som sædvanlig i Viborg, Knud Magnussen, men Sjællænderne vare denne Gang komne dem i Forkjøbet og havde ved Jøre taget en anden Prinds Svend Eriksen (Grathe) til Konge, hvilket Valg tiltraadtes af de andre Høvere og Skaaningerne. Den Sidste havde i Begyndelsen Overmagten og drog i Foraaret 1151 over til Jylland, hvor han fik Borgerne i Viborg til at slutte sig til ham og ved deres Hjelp vandt et Slag udenfor Byen over Knud, som nødtes til at flygte og forlade Danmark; hvorpaa Svend lod Viborg omgive med Volde og gav den adskillige Privilegier (Suhm mener endog en Stadsret); og da Knud endnu samme Aar om Høsten kom tilbage med sachsiske Tropper, blev han igjen slaaet i Nærheden af Viborg, i hvilken By Svend atter havde taget sit Sæde som en By, der nu var fast og kunde udholde en Beleiring. Det var ogsaa i Viborg, at der næste Aar sluttedes et ved den tydske Keiser fremtvunget Forlig imellem de to Modkonger, hvorved Svend maatte overlade Knud en Deel af Riget; men Striden udbrød snart igjen. Da den tredie Prinds Valdemar Knudsen (den Store), som tidligere havde været paa Svends Parti, havde sluttet sig til Knud, lode de sig begge hylde som Konger paa Viborg-Thing 1151; til Viborg begav Valdemar sig ogsaa, da han 1157 lykkelig, skjønt ikke usaaret, var undsluppet Kongemordet i Roskilde, ved hvilket Knud faldt som Offer for Svends Herskesyge, og fremviste paa Thinget sine Saar, hvorpaa Jyderne klokkede sig om ham; her holdt han nu Bryllup med sin Forlovede, Knuds skjønne Halvsøster Sophie, og ikke langt fra Viborg gik han kort efter seirende ud af Kampen som Enekonge i Slaget paa Grathehede i Octbr. 1157. I Begyndelsen af denne Borgerkrig levede i Viborg den hellige Domprovst Kjeld eller Ketil († 1150); han blev 1189 canoniseret og derefter dyrket som Helgen, til hvis Grav i Viborg Domkirke (see nedenfor) der gjordes hyppige Valfarter, hvilket ogsaa gav Byen Anseelse. Siden Valdemar d. Stores Tid blev det Skik, at Kongerne i levende Live lode deres ældste Sønner vælge til Thronfølgere, hvorved Folkets ældgamle Valgfrihed indskrænkedes; imidlertid vedblev dog Viborg, som alt bemærket, i hele Valgtiden at være Stedet, hvor Danmarks Konger lode sig hylde for Provindsen Nørre-Jyllands Vedkommende.

*) See en Afhandling „om Mynt, præget i Viborg" af Conferentsraad Thomsen i Ursins Beskriv. af Viborg S. 270 flg.

over Viborg Amt, og Biskoppen over Viborg Stift boe i Viborg.

Landsoverretten for Nørre-Jylland (oprettet ifølge Frdn. af 25de Januar 1805 med Sæde i Viborg) bestaaer af en Justitiarius og 6 Assessorer samt en Justitssecretair.

I Viborg Byes Overformynderi indestod ved Slutningen af Aaret 1855: 24,522 Rd. (ved Slutningen af Aaret 1845: 14,525 Rd.)

For Viborg By og Omegn (Amtet) blev en Spare- og Laanekasse oprettet 1828; de indestaaende Capitaler udgjorde ved Udgangen af Aaret 1856 c. 678,056 Rd., hvoraf opsparet Fond 35,047 Rd. (ved Udgangen af Aaret 1854 c. 343,535 Rd., hvoraf opsparet Fond 26,621 Rd.)

De jydske Kjøbstæders Brandforsikring for rørlig Eiendom, der har sit Contor i Viborg, havde d. 31te October 1856 en Forsikringssum af 20,518,322 Rd., med en Grundfond af 85,201 Rd.

Kreditforeningen for jydske Landeiendomsbesiddere (stiftet 1851) har ligeledes sit Contor i Viborg.

Viborg hører baade til Danmarks ældste og til dets mærkeligste Steder. Navnet skrives i ældre Tid Biberg (i latinske Skrifter Vibergæ eller Vibergum, i Valdemar II.'s Jordebog „Wibiærgh"), og udledes af det oldnordiske ve, som betyder hellig og navnlig bruges om Offersteder i den hedenske Oldtid, saa at det betegner en hellig Høi eller Offerhøi; ogsaa er det af Oldskrifterne bekjendt, at her var i Hedenold Hovedofferstedet for Nørre-Jylland og tillige Hovedthingstedet, hvor Kongevalget for Jylland, ligesom senere for hele Danmark, fra ældgammel Tid gik for sig. Hertil bidrog Stedets Beliggenhed midt i Jylland, og herved foranledigedes atter Byens Anlæggelse, hvis Alder saaledes taber sig i Fortidens Mørke. Hvad Ringsted i gamle Dage var for Sjælland, det var Viborg for Jylland: Midtpunktet og Samlingsstedet for Provindsens Befolkning ved vigtige Leiligheder; og ligesom for Souverainiteten Kongerne, efter at være valgte, pleiede at modtage Hylding af Sjællænderne paa Landsthinget i Ringsted, saaledes hyldedes de af Jyderne paa Viborg-Landsthing; den sidste Hylding i Viborg var Christian V.'s (som den sidste udvalgte Thronfølger) d. 20de Septbr. 1655. Landskabet, hvori Viborg laae, hed i Oldtiden Omunger- eller Ommer-Syssel: Saxnet sætter allerede Kong Dans Hylding i Forbindelse med Viborg; ogsaa det ved Shakspeare forevigede Brødermord med paafølgende Hevn over Kong Fengo (eller Fegge) af den myrdede Konges Søn Amlet i den dunkle Fortid, hvorom læses i Suhms Danm. Hist. I. S. 391—95, skal efter vore gamle Annalister være foresaldet i Viborg (hvorimod Shakspeare, som bekjendt, henlægger Scenen til Helsingør). I sidste Halvdeel af det 10de Aarhundrede under Harald Blaatands Regjering var Viborg allerede en betydelig By, hvor Islænderen Gisle Sursen, der paa Handelens Vegne var kommen hertil, blev omvendt til Christendommen, som der berettes i hans Saga. Man kan forøvrigt vistnok med Ursin i hans Viborgs Beskrivelse antage, at denne Byes Indvaanere neppe have været meget modtagelige for Christendommen, da de havde ikke liden Fortjeneste ved den især paa dette Sted blomstrende Afgudsdyrkelse, og at de christne Missionærers Virksomhed i Jylland derfor fornemmelig har været rettet paa denne Stad, saa at her, ligesom paa andre Hovedofferstæder i Norden (Leire, Upsala, Sigtuna) ethvert Minde om Hedenskab og Afgudsdyrkelse tidlig er blevet udryddet. I det 11te Aarhundrede fandt flere mærkelige Kongevalg Sted i Viborg. Under Knud d. Stores Fraværelse 1027, da Danmark truedes med Angreb af den norske og den svenske Konge, fik Ulf Jarl, som styrede Riget, Folket til paa Viborg-Thing at udraabe Barnet Hardeknud, som siden fulgte sin Fader paa Thronen, til Konge; og efter Hardeknuds Død blev den norske Konge Magnus den Gode ifølge Forliget ved Gothaelven taget til Konge over hele Danmark paa Viborg-Thing 1042; men allerede det næste Aar gave Jyderne Svend Estridsen, der havde sammenkaldt dem til et nyt Thing i Viborg, Kongenavn, hvilket han atter fik sammesteds efter Magnus's Død 1047, begge Gange ved Hjelp af den mægtige Høvding Thorkil Geisa. Af Knud d. Store og Hardeknud har man Mynter prægede i Viborg (med Myntmesternes Navne), som tilligemed dem, der

ere myntede i Lund, ere de ældste bekjendte i Danmark prægede Mynter, hvilket ogsaa er et Vidnesbyrd om Viborgs Ælde og dens Anseelse i den tidlige Middelalder*). Svend Estridsen, der har ordnet Stiftsinddelingen i Danmark, saaledes som den siden den Tid i det Væsentlige har bestaaet, gjorde Viborg til en Stiftsstad, idet han c. 1065 grundede her et af de 5 sydste Bispedømmer (Slesvig, Ribe, Aarhuus, Viborg og Vendelbo eller Børglum Stift), og „havde Byen før været rig paa Offersteder, Gudebilleder og Gudehuse, varede det ei længe, inden den udmærkede sig ved sin store Mængde af Kirker og Klostre, hvilket atter tjente til Byens Fremvæxt, da Mange, ogsaa Murere, Tømrere, Snedkere og slige Haandværkere, derved droges hertil. Viborg kunde nu igjen svare til det Navn, det havde faaet i Oldtiden, „det hellige Bjerg," og med Rette siger Ælnothus, at denne By var den berømteste i hele Jylland. Da Pilegrimsreiserne til Rom bleve almindelige i Norden, var Byen en af Stationerne for disse Vandringsmænd; de kom nemlig tilsøes til Aalborg og derpaa efter to Dages Reise til Viborg, hvor de ikke savnede Klosterbrødrenes Gjæstfrihed; fra Viborg var der atter syv Dages Reise til Hadeby eller Slesvig." (Ursins Beskriv. af Viborg S. 288.) Efter Svend Estridsens Død 1076 bekrige de to ældste af hans mange Sønner, Harald og Knud, begge til Kronen paa Viborg-Thing; Harald gik af med Seiren, men da han døde allerede 1080, blev Knud (d. Hellige) uden Modsigelse taget til Konge ogsaa paa Viborg-Thing, ligesom efter denne Konges Mord 1086 den fra sit Fangenskab i Flandern tilbagevendte tredie Broder Oluf (Hunger). Det var ogsaa paa et Thing i Viborg, at de Danske i Aaret 1108 gave et smukt Beviis paa undersaatlig Kjærlighed ved at tilbyde deres Konge Erik Ejegod at give en Tredjedeel af deres Eiendom for at frikjøbe ham fra hans Løfte om en Pilegrimsreise, da de Intet havde udrettet ved Taarer og Knæfald; Kongen lod sig imidlertid heller ikke ved dette Tilbud bevæge til at afstaae fra sit Forsæt; han døde, som bekjendt, samme Aar paa Reisen langt fra Danmark, paa Cypern. Da Erik Lam havde nedlagt Kronen 1147, gav et stridigt Kongevalg Anledning til en tiaarig Borgerkrig i Danmark, hvis Historie for en stor Deel er knyttet til Viborg Byes Historie. Jyderne valgte nemlig, som sædvanlig i Viborg, Knud Magnussen, men Sjællænderne vare denne Gang komne dem i Forkjøbet og havde ved Isøre taget en anden Prinds Svend Eriksen (Grathe) til Konge, hvilket Valg tiltraadtes af de andre Høvere og Skaaningerne. Den Sidste havde i Begyndelsen Overmagten og drog i Foraaret 1151 over til Jylland, hvor han fik Borgerne i Viborg til at slutte sig til ham og ved deres Hjelp vandt et Slag udenfor Byen over Knud, som nødtes til at flygte og forlade Danmark; hvorpaa Svend lod Viborg omgive med Volde og gav den adskillige Privilegier (Suhm mener endog en Stadsret); og da Knud endnu samme Aar om Høsten kom tilbage med sachsiske Tropper, blev han igjen slaaet i Nærheden af Viborg, i hvilken By Svend atter havde taget sit Sæde som en By, der nu var fast og kunde udholde en Beleiring. Det var ogsaa i Viborg, at der næste Aar sluttedes et ved den tydske Keiser fremtvunget Forlig imellem de to Medkonger, hvorved Svend maatte overlade Knud en Deel af Riget; men Striden udbrød snart igjen. Da den tredie Prinds Valdemar Knudsen (den Store), som tidligere havde været paa Svends Parti, havde sluttet sig til Knud, lode de sig begge hylde som Konger paa Viborg-Thing 1154; til Viborg begav Valdemar sig ogsaa, da han 1157 lykkelig, skjønt ikke usaaret, var undsluppet Kongemordet i Roskilde, ved hvilket Knud faldt som Offer for Svends Herskesyge, og fremviste paa Thinget sine Saar, hvorpaa Jyderne flokkede sig om ham; her holdt han nu Bryllup med sin Forlovede, Knuds Kjønne Halvsøster Sophie, og ikke langt fra Viborg gik han kort efter seirende ud af Kampen som Enekonge i Slaget paa Grathehede i Octbr. 1157. I Begyndelsen af denne Borgerkrig levede i Viborg den hellige Domprovst Kjeld eller Ketil († 1150); han blev 1189 canoniseret og derefter dyrket som Helgen, til hvis Grav i Viborg Domkirke (see nedenfor) der giordes høppige Valfarter, hvilket ogsaa gav Byen Anseelse. Siden Valdemar d. Stores Tid blev det Skik, at Kongerne i levende Live lode deres ældste Sønner vælge til Thronfølgere, hvorved Folkets ældgamle Valgfrihed indskrænkedes; imidlertid vedblev dog Viborg, som alt bemærket, i hele Valgtiden at være Stedet, hvor Danmarks Konger lode sig hylde for Provindsen Nørre-Jyllands Vedkommende.

*) See en Afhandling „om Mynt, præget i Viborg" af Conferentsraad Thomsen i Ursins Beskriv. af Viborg S. 270 flg.

Erik Glipping, der kun 10 Aar gammel besteg Thronen 1259, blev kronet Julet
s. A. i Viborg Domkirke, hvor han 27 Aar senere ogsaa fandt sin Grav; saa
denne Konge som hans Søn og Efterfølger Erik Menved opholdt sig ofte i Vibo
hvor den Sidste, efter at have dæmpet et jydsk Bondeoprør 1313, lod opføre
befæstet Slot*). Efter denne Konges barnløse Død blev Broderen Christoffer
hvem man med Rette har betegnet som „Danmarks sletteste Regent," s
nærmeste Arving taget til Konge i Viborg d. 25de Jan. 1320, men maatte kj
Kronen ved at underskrive og bevdige Forpligtelser, der til Fordeel for Geistlig
og Adel kun levnede Kongen liden Magt; i Viborg udstedtes saaledes nysnæv
Dag den første Haandfæstning som Betingelse for en Konges Valg. Aller
6 Aar derefter, da Christoffer havde maattet forlade Riget, blev ved den holstee
Grev Geerts Foranstaltning den unge Hertug Valdemar af Sønder-Jylland 7de J
1326 ogsaa i Viborg valgt til Konge efter der at have udstedt en ny Haandfæstnin
men paa Viborg-Thing oprandt atter, efterat Niels Ebbesen havde fældet
kullede Greve, en Trostens og Glædens Dag for vort Fædreland, thi det var ogs
der, at Valdemar, den udvelige Christoffers dygtige Søn, som atter bragte Dag he
Landet, d. 24de Juni 1340 blev udraabt og hyldet som Konge i det da blan
Fremmede udstykkede, men af denne Konge atter samlede danske Rige. Ligesom f
Forgængere paa Thronen opholdt Valdemar Atterdag sig ofte i Viborg og udste
Breve samt holdt Rettething her. Efterat Christoffer af Bayern var bleven hyldet
havde udstedt sin Kongeed paa Viborg-Landsthing d. 9de April 1440, stadfæste
han allerede 11te April Byens gamle Privilegier**), ligesom denne Konge ogs
ved et Brev af 9de Juli 1444 søgte at sikkre Viborg og dens Borgere mod Gei
lighedens Anmasselser, „esterdi Prælater, Kanniker, Præster og Klerker have kj
Gaarde udi vor Kjøbstad Viborg og gjøre der ingen Hjelp eller Tynge af, og derv
maa vor Kjøbstads forsdes og vore Borgere forarmes," hvad han derfor forbø
blandt de følgende Konger var det især Hans, der i flere Henseender beskytte
Viborgs Indvaanere mod Geistlighedens Overgreb. Stifteren af det oldenborg
Kongehuus paa den danske Throne Christiern I. blev d. 28de Septbr. 1448 hyld
i Viborg og aflagde ved denne Hylding sin Ed som Konge i Danmark***). Det v
en Forsamling i Viborg, som gav Anledning til, at Christiern II. flygtede fra fi
Riger; de jydske Biskopper og nogle verdslige Rigsraader bleve nemlig der d. 21
Decbr. 1522 enige om at opsige Kongen Huldskab og Troskab og udstede sammesteds
d. 20de Januar 1523 et Opsigelsesbrev, som blev overbragt Kongen i Veile af Land
dommer Mogens Munk. Et Par Maaneder derefter, d. 26de Marts 1523, bl
hans Farbroder Frederik I. hyldet paa Viborg-Landsthing, ved hvilken Leilighe
han ogsaa udstedte sin Haandfæstning, og Byens Borgere maatte see paa, at
humane Love, som den af de privilegerede Stænder assatte Landsherre havde giv
til Fordeel og Beskyttelse for Borger- og Bondestanden, bleve paa Landsthing
opbrændte „som skadelige og stridende mod gode Sæder" (!).

Inden vi forlade Middelalderen, vil det findes passende at kaste et Blik p
Viborgs talrige Kirker og Klostre i den katholske Tid. Af Klostre nævner Da
gaard følgende 6†): St. Marie eller Vor Frue Kloster, det ældste, da d
antages at være stiftet allerede af Knud d. Store, og det anseeligste, da de
Convent udgjorde Domcapitlet, som var et af de 5, Kongen lod vedblive at bestaa

*) Det var efter Hvitfeldt bygget ved St. Villads's Kirke (i den østlige Deel af Byen) paa
Høi, kaldet Borgevold, som nu er beplantet med Raalerræer; Slotsgraven er endnu kjendeli
Naar Viborg Slot er gaaet tilgrunde, vides ikke; det findes sidste Gang omtalt 1483. Forsvri
har Viborg ogsaa i ældre Tider havt et Slot; allerede i Hamlets Historie nævnes et Slot
Viborg, som da blev opbrændt (Suhms Danm. Hist. I. S. 395), og i den tidligere Deel
Middelalderen stal Svend Estridsen eller, som man ogsaa har meent, Svend Grathe have bygg
et Slot der (Ursins Beskriv. af Viborg S. 31).

**) Det er Viborgs ældste Privilegier, som nu kjendes; de stadfæstes trykte i Ursins Beskrivelse
Viborg S. 59—62 efter Originalen i Raadstuearchivet.

***) Hvitfelds Angivelse, at Hyldningen d. 28de Septbr. 1448 fandt Sted paa Viborg Landsthing,
riktig; hvorimod Angivelsen i den lundske Bispekrønike og dereiter i fl. Kr., at Kongen den
Dag skulde være bleven hyldet i Lund, maa ansees for urigtig; jfr. Conferentsraad Wegener
Indledning til Diplomatarium Christiernі I. S. XIII flg.

†) Ursin antager vel S. 30, at her har været ideminste 10 Klostre (i Fortegnelsen over Kirker o
Klostre S. 13—29 opfører han af de Sidste endog 12), og at Viborg saaledes har været de
danske By, der var rigest paa den slags gudelige Institutioner; men denne Forfatter er vistn
for rundhaandet i at tildele Viborg Kirker og Klostre, idet han har stolet altfor meget paa e
temmelig upaalidelig Forgænger i denne Sees Beskrivelse, Mag. Chr. Erichsen. Man gj
derfor bedre i at følge D. Atl. og Dangaard; jfr. ogsaa Registrator H. Knudsens Bemærk
ninger i Kirkehist. Saml. I. S. 378 flg.

efter Reformationen for ved deres Præbender at kunne beneficere Lærde og belønne tro Tjenere; dette Kloster var først en Bolig for Benedictinermunke, men efter Bispedømmets Oprettelse for regelbundne Kanniker af St. Augustins Orden (12 foruden de 3 Prælater, Provsten, Erkedegnen og Cantoren); dets Kirke var i den katholske Tid ligesom endnu Stiftets Domkirke (hvorom nedenfor); i Aarene 1530—40 tog Bispoppen sin Residents i Klostret (Provsten maatte flytte til den gamle Bispegaard i St. Nicolai Sogn), og her er endnu Bisperesidentsen, opført af ny efter den store Ildebrand 1726, ligesom ogsaa endeel af Klostret efter Reformationen blev ombannet til Overrettens Domhuus; et Johanniterkloster eller Korsbrødregaard, St. Hans-Kloster*), bekjendt af Hans Tausens Ophold her under Forvaring og den første evangeliske Prædiken, som her lød fra hans Læber (see nedenfor); efter Reformationen var dette Kloster i nogen Tid bortforlehnet til Adelsmænd, men i Aaret 1573 tillod Kong Frederik II, at det maatte nedbrydes (det har ligget mellem St. Ibsgade og Søen); et Franciscaner- eller Graabrødrekloster, stiftet 1235, hvis Kirke ogsaa er bleven bekjendt af Tausens Prædiken, og som ved et Kongebrev af 28de Febr. 1529 blev overladt Viborgs Borgere til Sognekirke, hvad den derpaa var under Navnet Nørresogns Kirke indtil 1812, da den blev nedlagt, og senere 1830 ganske nedreven (Pladsen, hvor den har staaet, kaldes „Tausens Minde"); i denne Kirke vare blandt andre Begravelser Grevinde Mariane af Eberstein's og hendes to Sønners, den danske Marsk Ludvig Albertsens († 1328) og Albert Albertsens, hvilken Familie dette Kloster fornemmelig hyldte sin Stiftelse og Fremgang; Klostret selv blev 1545 af Kong Christian III. skjenket Borgerne til Hospital, som det endnu er; et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster, hvis Kirke ved samme Kongebrev af 1529 blev givet Borgerne til Sognekirke, og som endnu er Byens anden Kirke, Søndresogns Kirke; St. Budolphi Kloster, et Nonnekloster, som første Gang nævnes i et Testament af 1303, og et Helligaands-Huus. Ogsaa det paa den anden Side af Viborg-Sø beliggende Asmild-Kloster var oprindelig stiftet i Viborg, og det var i dette Klosters til St. Margrete indviede Kirke, at Erik Emun under den første Borgerkrig lod den anden viborgske Biskop Estil myrde d. 20de Octbr. 1133, medens han der holdt Morgengudstjeneste; men Klostret maa endnu i samme Aarhundrede være blevet forflyttet til Asmild. Endnu rigere end paa Klostre var Viborg i Middelalderen paa Kirker; paa Reformationstiden var her alene 12 Sognekirker (Kirkehist. Samlinger I. S. 387), hvilke Borgerne ved ovennævnte Kongebrev af 28de Febr. 1529 fik Tilladelse til at nedbryde og istedetfor disse at benytte Klosterkirkerne som Sognekirker. Ursin angiver Tallet paa Kirker og Capeller i det Hele til — „med den stærkeste Reduction" — 22; men ogsaa dette Tal maa dog vistnok endnu „reduceres" noget. Foruden de 3 efter Reformationen tilbageblevne Kirker, nemlig de ovennævnte gamle Klosterkirker: Vor Frue eller Domkirken, Sortebrødre eller Søndresogns Kirke og Graabrødre- eller Nørresogns Kirke, hvilken sidste, som alt anført, i dette Aarhundrede er bleven nedlagt og nedbrudt, nævnes endnu St. Hans Klosterkirke, den derfra forskjellige St. Hans Sognekirke, hvor Tausen prædikede efter at have forladt Klostret 1526 (efterat denne Kirke tilligemed alle de andre Sognekirker var bleven nedbrudt af Borgerne 1529, blev Taarnet, hvori Byens Stormklokke var ophængt, staaende indtil 1584, da Pladsen — det nuværende Nytorv — blev ryddeliggjort til Prindsens, siden Kong Christian IV.'s, Hylding og skjenket Byen til Axeltorv), St. Budolphi Klosterkirke, St. Mikkels Kirke, en af Byens ældste Kirker, da den allerede var til i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, St. Peders Kirke, Trinitatis eller Drottens Kirke, St. Nicolai Kirke, St. Matthias-Kirke, St. Mogens-Kirke, St. Ibs-Kirke, St. Mortens Kirke, St. Villads-Kirke, St. Jørgens Capel og St. Laurentii Capel, de to sidste udenfor Byen. De øvrige af Ursin anførte Kirkers Tilværelse vil neppe kunne bevises. At

*) Kanikerne af Viborg Domcapitel udgjorde tilligemed dem af Lund de fornemste geistlige Collegier her i Landet og sadde øverst i alle Folkeforsamlinger (Suhms Danm. Hist. VII. S. 172); til deres store Besiddelser hørte bl. A. Herne Læs og Fuur (see disse).

**) Ursin gjør heraf urigtigt to forskjellige Klostre, ligesom hans Forgænger Chr. Erichsen; at de tre anførte Benævnelser kun ere forskjellige Navne for et og samme Kloster, har Registrator H. Knudsen paavist i Kirkehist. Saml. I. S. 378 fl. Den første Anledning til Feiltagelsen er vel given i den Omstændighed, at der i Viborg foruden St. Hans-Kloster og dets Kirke har været en St. Hans-Sognekirke, beliggende paa det Sted, som Ursin anviser det af ham i Modsætning til Korsbrødregaard kaldte Johanniterkloster.

en saa anseelig By ogsaa har havt flere Gilder eller Calenter, er naturli
af saadanne nævnes St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller St. Ursulas, St. Kjel
St. Annas eller Præstegilde, St. Birgittes o. fl. Af de katholske Biskop
ere ogsaa flere ikke lidet mærkelige, nemlig foruden den nævnte Biskop Eskil,
som en Tilhænger af Kong Niels blev myrdet i St. Margrete-Kirke 1133, h
Eftermand Svend, en Broder til Erkebiskop Asser i Lund, som døde paa en P
grimsreise i det hellige Land 1158 og blev begravet i Paternosterkirken i Jerusal
den lærde og fromme forhenværende Abbed i Øm-Kloster og af sin Deelagtighe
Jydske Lov bekjendte Gunner († 25de August 1251, 100 Aar gammel, paa Asmi
gaard), den Kong Erik af Pommern hengivne Normand Thorlak, der senere
Biskop i Bergen blev dræbt i Hanseaternes Oprør 1455, hans Efterfølger,
lærde Jurist og bekjendte Statsmand Dr. jur. Knud Mikkelsen, som jevnlig brug
af Kong Christiern I. i vigtige diplomatiske Forhandlinger og paa Gesandtskabsrei
og endelig den sidste, Jørgen Friis, hvis Forsøg paa at opretholde Katholicisme
faldefærdige Bygning strandede paa Viborgs Borgeres kraftige Modstand, og h
Fald som Kirkefyrste Reformationens endelige Indførelse medførte 1536.

Som Viborg i Oldtiden var Hedenskabets og i Middelalderen den katho
Cultus Hovedsæde i Jylland, saaledes skulde denne By nemlig ogsaa blive Bygg
for den forbedrede Kirkelære og Gudsdyrkelse i vort Fædreland. I Viborg
det, at Kampen for den aandelige Frihed i Danmark skulde begynde og vinde
første Seire, og i den Henseende er Byen især bleven navnkundig. „Her, hvor
papistiske Overtro herskede i al sin Vælde, fremtraadte ogsaa de falske Lærdom
med den største Dristighed, saa at der kun behøvedes et kraftigt Vindpust for
bringe den længe ulmende Glød i Flamme." Og dette Vindpust kom fra en fyn
Bondesøn Hans Tausen (see 1ste Bind S. 617 flg.), som selven begavet og
sin første Ungdom oplært i boglige Kunster, paa en Tid, da der overalt var Gjærin
Gemytterne, er bleven „Danmarks Luther," idet han med Luthers Frimodighed
Frygtløshed optraadte i denne By som den første evangeliske Prædikant. Vel
det den tilfældige Omstændighed, at den unge Munk i Antvorskov-Kloster af
Prior blev sendt til det viborgske Johanniterkloster for at holdes i Forvaring
dets Prior Peder Jensen, som nærmest foranledigede, at Viborg blev den førs
protestantiske By i Danmark; men en stor Deel af Æren tilkommer d
Viborgs Borgere paa Grund af deres store Modtagelighed for Evangeliet og
Enighed og Kraft, hvormed de, endog med Vaaben i Hænder, beskyttede de
Prædikant mod Biskop Jørgen Friis og hans væbnede Skarer. De Steder i Vibo
hvor Tausen successiv prædikede, vare Johanniterklostrets Kirke, St. Hans-Sogn
kirke, og da denne ikke kunde rumme hans talrige Tilhørere, tilsidst Graabrød
kirken, hvor Munkene bleve saaledes fortrængte, at de i det sidste Aar for de
Udjagelse af Klostret maatte holde Gudstjeneste i et lille Capel i Kirkens Omgang
Hans Virksomhed begynder i Aaret 1525; allerede i October det næste Aar udfe
Kong Frederik I. et Bestjermelsesbrev for den evangeliske Prædikant og udnævn
ham til sin Capellan, dog med Tilladelse og Befaling til indtil videre at prædi
i Viborg, og i Sommeren 1529 blev han kaldet til Præst ved Nicolai Kirke
Kjøbenhavn, men havde, inden han forlod Viborg, den Glæde at see Reformation
almindelig antagen i denne By, de gamle katholske Afgudstempler nedbrudte
Klosterkirkerne forvandlede til evangeliske Sognekirker. Han havde heller ikke savn
dygtige Medarbeidere: hans forrige Ordensbroder Theger Løvenbalk, den viborgs
Borgerson Jørgen Jensen Sadolin (siden 1537 den første evangeliske Biskop i Fyen
hvis Søster Tausen ægtede under sit Ophold i Viborg, og Rectoren ved Byen
Latinskole Jakob Skjøning, som 1537 blev Stiftets første evangeliske Biskop. Aar
efterat Tausen havde forladt Viborg satte de lutherske Præster endog Byens kathols
Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken og forjoge dens Præste
I den under Navnet Grevens Feide bekjendte Successions- og Borgerkrig eft
Frederik I.'s Død har Viborg, hvis Indbyggere aldrig pleiede at holde sig tilbag
ved slige Leiligheder, upaatvivlelig ogsaa deeltaget i den almindelige Reisning

*) Jfr. H. Knudsen i Annaler for nord. Oldkyndigh. og Hist., 1847, S. 112–31 og i Kirkehi
Samlinger I. S. 371–83. Den gængse Fortælling, at Tausen skal have prædiket paa en Lig
steen paa Graabrødre-Kirkegaard, hvilken Beretning stammer fra Chr. Erichsen, og sidst
gjentaget af Ursin, bekæmper Knudsen paa begge Steder; paagjældende Steen har imidlertid
faaet Plads i „Tausens Minde", et Haveanlæg, hvortil Kirkegaarden og Kirkens Plads i de
nyeste Tid er bleven forvandlet, foran Tausens paa Reformationsfesten 1836 opreiste Mindestott

Jyderne ved Skipper Clemens og hyldet den assatte Konge, ligesom det ogsaa var i Viborg, at bemeldte Oprørsstifter tilligemed hans Tilhænger Adelsmanden Jens Lvas til Laas i Salling blev henrettet paa Gammeltorv 1536, efterat de ved Viborg-Landsthing vare dømte fra Livet. I Tidsrummet fra Reformationens til Souverainitetens Indførelse opholdt Kongerne sig, ligesom i Middelalderen, ofte i Viborg, og navnlig Christian III. holdt ofte Retterthing der; de udvalgte Thronfølgere vedbleve at hyldes i Jyllands gamle Hovedstad — i Anledning af Christian IV.'s Hylding fik Byen, som ovenfor anført, sit store Torv (Nytorv) — og den var i denne Adelsaristokratiets Periode Samlingsstedet for den mægtige jydske Adel, som her holdt aarlige Sammenkomster for at forhandle om Standens Tarv, om Privilegiernes Overholdelse og Bilæggelse af opkomne Tvistigheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard, kaldet „Adelens Gaard," ligesom ogsaa mange Adelsmænd havde Eiendomsgaarde i Byen, hvor de opholdt sig fornemmelig paa Snapsthings og Landsthings Tider*), og valgte deres Gravsteder i Domkirken. Snapsthinget eller, som det fra først af kaldtes, Snapslandsthing, der var den ældre Benævnelse paa det første og fornemste Landsthing efter Juul og den dermed forbundne Omsætningstermin**), var af største Vigtighed for Viborg; det var Pengeomsætningsterminen for Jylland, der holdtes een Gang om Aaret, først i Januar, men siden rykkedes længere ind i Aaret, tilsidst til Juni, og som samlede en stor Mængde Mennesker i Viborg, ikke blot af Provindsens Befolkning, men endog Udlændinge, hvilket var en væsentlig Indtægtskilde for Byen. Men i den nævnte Periode begyndte dog allerede Viborgs Tilbagegang, hvortil kunne paavises flere Aarsager. Først et Par betydelige Ildebrande, d. 16de Mai 1567 og 27de April 1615, som lagde store Partier af Byen i Aske og forarmede mange Familier, hvorfor der begge Gange maatte tilstaaes de Skadelidte flere Lettelser; dernæst og fornemmelig Krigens tunge Tryk, da Viborg, under den tre Gange med korte Mellemrum gjentagne Invasion i Jylland i det 17de Aarhundrede af Landets Fjender, i længere Tidsrum holdtes besat af fjendtlige Tropper og var sammes sædvanlige Hovedquarteer, først 1627 af de Keiserlige under Tilly, Schlick og Camillo Strozzis derpaa 1644—45 af de Svenske under Gustav Horn, Helmuth Wrangel og Torstenson, og endelig 1657--58 af de Samme under Generalmajor Hans Beddeker. Da Fjenderne sidste Gang havde forladt Byen, blev den besat af „Venner", Brandenborgere, Keiserlige, Polakker o. fl., der som Hjelpetropper vare komne herind i Landet, men forøvrigt i Henseende til Udsugelser neppe stode tilbage for hine; „den store Kurfyrste" og den berømte keiserlige General Montecuculi residerede saaledes i nogen Tid i Viborg. „Byens Tab ved at huse og bespise i lang Tid baade Venner og Fjender har upaatvivlelig været meget betydeligt; dog er det rimeligt, at Voldsomhederne mod de enkelte Indvaanere have været færre, eftersom Hovedquarteret var her; Communen maatte for at rede sig ud af sin Gjæld fra Feidetiden sælge adskillige af sine Eiendomme og optage Laan." 1659 eller 1660 holdt Jyllands Adel sit sidste Møde i Viborg; i sidstnævnte Aar foregik, som bekjendt, den mærkelige Statsomvæltning, hvorved Adelens Magt blev knækket, ligesom tidligere Geistlighedens ved Reformationens Indførelse; ogsaa derved leed Viborg betydeligt Skaar i sin Velstand, thi Adelens Sammenkomster havde jo været en vigtig Indtægtskilde for Byens Næringsdrivende***), hvorfor D. Atl. (IV. S. 595) ogsaa antager, „at Viborg før Souverainiteten skal have langt overgaaet de andre jydske Kjøbsteder baade i Formue og Indbyggernes Antal"; men den var dog, som sagt, allerede dengang begyndt at gaae tilbage. D. 18de April 1667 blev atter en Deel af Byen ødelagt ved Ildebrand, og i Aarene 1676—79 under den skaanske Krig skal Byens Tilstand have været saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode ledige og vare øde, følgtes for en Trediedeel af Tagstenenes Værdi, og alligevel, hvad der vel maa kaldes en medvirkende Aarsag til Elendigheden, maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsskyr. Men hvad der endmere bragte Byen i en sørgelig Tilstand, var dog den store Ildebrand, som udbrød Tirsdagen d. 25de Juni 1726 Kl. 4 Eftermidd. (to Aar

*) Endeel af disse adelige Gaarde i Viborg findes nævnte i Ursins Beskr. S. 33.

**) Oprindelsen til Navnet er antydet i Ursins Beskr. S. 267, hvor ogsaa forskjellige andre Forklaringer ere paaviste som vilkaarlige og grundløse.

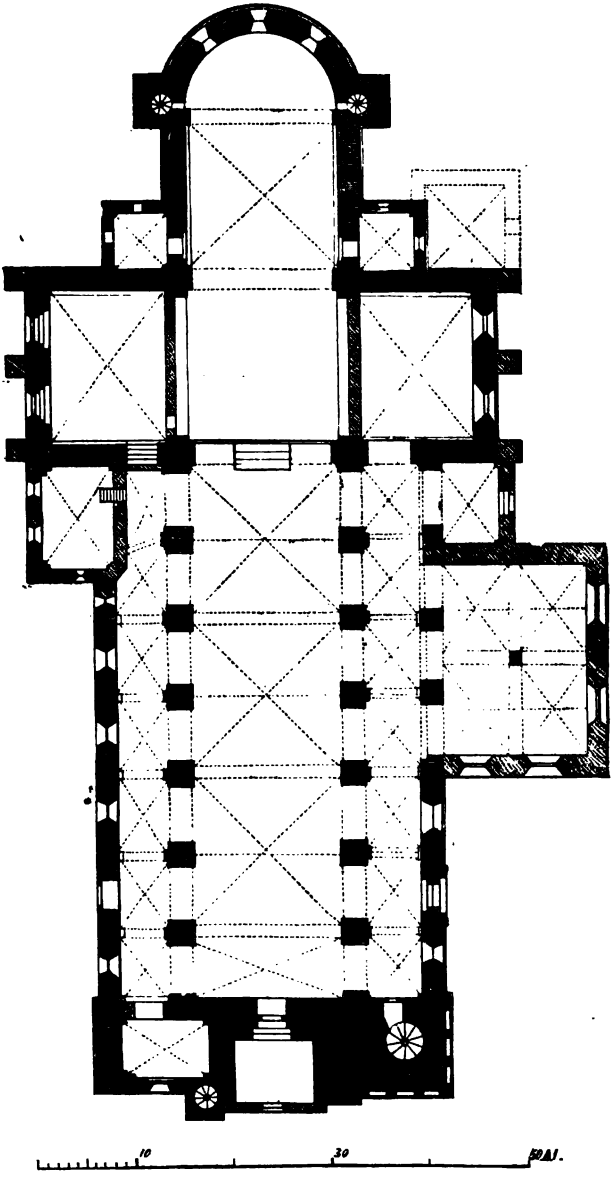
***) „Her var uden Tvivl ogsaa et Sted, hvor den jydske adelige Ungdoms Opdragelse fuldendtes, forsaavidt det kunde skee hernilands; thi der var i hiin Tid bosiddende i Viborg baade en Fægtemester, en Dandsemester og en italiensk Skolemester" (Ursin S. 311).

før den første store Ildebrand i Kjøbenhavn) hos en Handlende paa Hjulton
og som først standsedes Natten mellem d. 26de og 27de Juni efter at have l
den større Halvdeel af Byen i Aste med de to af dens tre Kirker, Domkir
og Sortebrødrekirke, Bispegaarden, Raadhuset og en Flei af Hospitalet,
gjort over 200 Familier, deriblandt næsten alle Byens Embedsmænd og de ans
ligste Borgere, huusvilde, hvorved mange tidligere velhavende Familier nu s
i fuldkommen Armod. Til Byens Gjenopbyggelse blev udstrevet en Skat o
hele Danmark og Norge paa 52,700 Rd.; begge Kirkerne og de andre offe
lige Bygninger bleve opførte af en Bygmester fra Altona, Kammerraad Sto
knecht, for hvilket 38,000 Rd.; men af de private Brandlidte maatte mange undl
at bygge, hvorfor endnu adskillige Pladser henligge ubebyggede. Ved Folketælling
1769 var Viborg, som i Middelalderen hørte til Landets bedst befolkede Stæd
sunket ned til et Indbygger-Antal af kun lidet over 2000 og til at være den svag
befolkede af alle Stiftsstæder, medens den i Omfang var den største. I fl
Andragender fremkom Byens ellgerede Borgere med forskjelligartede Projecter
at ophjelpe den og raade Bod paa den almindelige Nød; saaledes ansøgte de 17
om Consumtionsfrihed for Viborg, 1788 om, at der maatte opkræves Portpenge
dem, som passerede ud og ind af Byen, og samme Aar, at Sortebrødre-
Graabrødre-Kirke maatte nedlægges og Tienden ophøre, hvilket naturligvis
afsloges; de gave derhos en høist bedrøvelig Skildring af Byens Vilkaar: „af In
byggerne, hvis Tal var 2000, maatte 300 underholdes som Fattige; hos 50 Person
maatte der aarlig gjøres Udpantning for Skatter, og det Samme vilde snart bli
Tilfældet med Alle." I dette Aarhundrede har Viborg dog ved flere gunstige Omstæ
digheder efterhaanden hævet sig ikke lidet, og dens Indbygger-Antal er steget
over det Dobbelte af hvad det var ved Folketællingen i 1769. Da de gamle Lands
thing, hvis Sæde for Jylland Viborg fra ældgammel Tid havde været, ophæved
1805, og der istedetfor indstiftedes to Landsoverretter, for Øerne og for Nørr
Jylland, blev Viborg fra den Tid af Sædet for den sidste; den Forandring, so
herved indtraadte med Hensyn til Documenters Thinglæsning ved Hjemthinget, lag
vel Grunden til det gamle Snapsthings Aftagelse og Ophør; men i den kort eft
(1807) paafølgende Krig var Byens Handel dog temmelig betydelig; den blev ogsa
benyttet som et Depot for Krigsfanger. Kong Frederik VI. besøgte ofte Viborg pa
sine Sommerreiser omkring i sit Rige (1824, 1826, 1828, 1832, 1834); i Aaret
1831—35 holdtes her Beddekjørsler og Bedderidt, hvortil Kongen selv ved sin Nær
værelse de to sidste Gange uddeelte Præmierne. Ogsaa Kong Christian VIII. og va
nuværende Konge have oftere gjæstet Viborg. Ved Stænderinstitutionens Indførel
kunde intet mere passende Sted vælges for Nørre-Jyllands Stænderforsamling en
Jyllands gamle, tilmed midt i Provindsen beliggende Hovedstad; d. 11te April 184
aabnedes ogsaa her den første sydste Stænderforsamling, og „det var da, som vo
nogle af Fortidens Minder skulde oplives, thi, ligesom dengang, saaes ogsaa n
Udvalgte fra Jyllands forskjellige Egne at samles i Viborg for at udføre et fo
Landet vigtigt Hverv." Nu høre vel ogsaa disse Forsamlinger til Viborgs
Erindringer; men Byen maa kunne finde Trøst i den Tanke, at hvad Frederik VI
begyndte, det har hans anden Efterfølger fuldført til — som vi trygt tør haabe —
almindelig Held og Lykke for Fædrelandet, for hvilket jo saavel de enkelte Stæder
som enkelte Personers specielle Interesser maae træde tilbage. I Aaret 1841 hævede
en ikke ubetydelig Hindring for Handelen, som drives over Ladepladsen Hjarbæk ve
Limfjorden, da Byen atter blev et Toldsted.

Ligesom Viborg ved sin Beliggenhed synes at være fortrinlig skikket til e
Centralpunkt for den høiere videnskabelige Dannelse i Provindsen, saaledes ha
ogsaa noget Saadant oftere været projecteret. Baade Christian IV. og Frederik III
paatænkte her et Gymnasiums Oprettelse ved Siden af Latinskolen, ligesom i d
andre Stiftsstæder, men Planen blev igjen opgivet. Da Universitetets Bygninger
i Kjøbenhavn vare brændte 1728, skal det have været paatænkt at forlægge Universi
tetet til Viborg, og da denne Idee ikke kom til Udførelse, androg Stiftsprovst
Tychonius paa, at der maatte oprettes et Universitet i Viborg, hvortil der ogsaa
i den nyeste Tid gjentagne Gange har været gjort Forslag. Af Biskopperne efter
Reformationen bør foruden den ovennævnte første, Jakob Skjøning, en af de viborgske
Reformatorer, anføres, skjøndt mere mærkelige i den politiske Historie end i kirkelig
Henseende: Peder Villadsen, der som Præst i Slagelse spillede en betydende Rolle
i Souveralitetshistorien († 1678), Henrik Gerner, som Præst i Birkerød bekjendt af
sin Deeltagelse i Planen til Kronborgs Befrielse og af sit svenske Fangenskab († 1700),

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

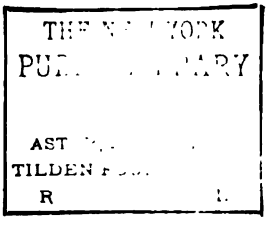
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

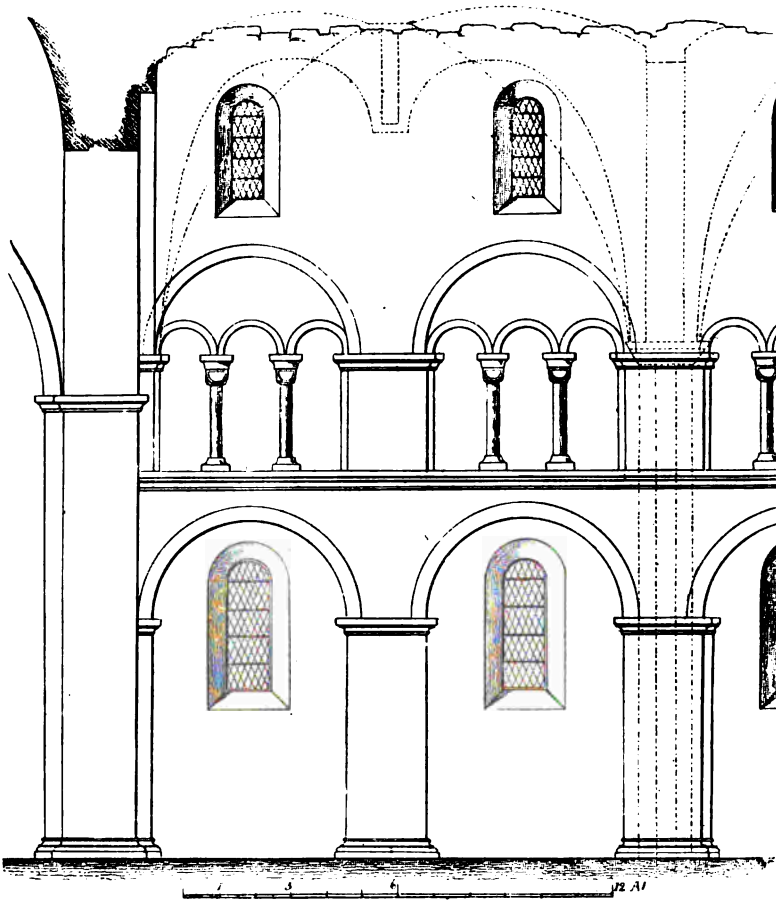
Grundplan af Domkirken i Viborg.

Det mørkest Angivne er det Oprindelige.

Efter H. Hansen.

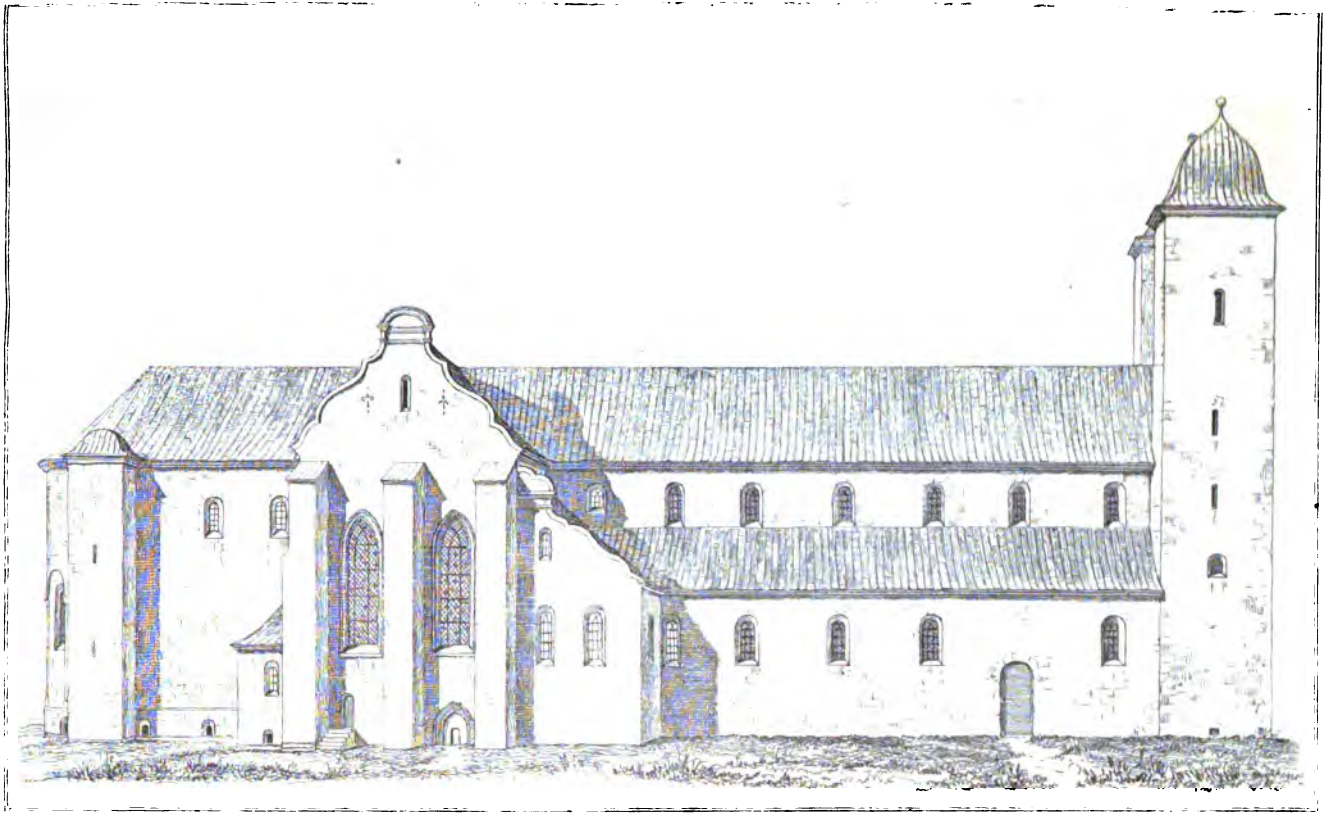

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR
TILDEN
R

Domkirken i Viborg.

Partie af Langskibet (restaureret).

Efter H. Hansen.

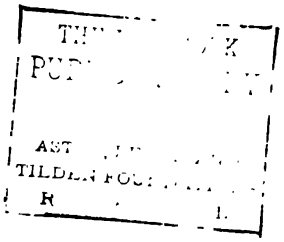

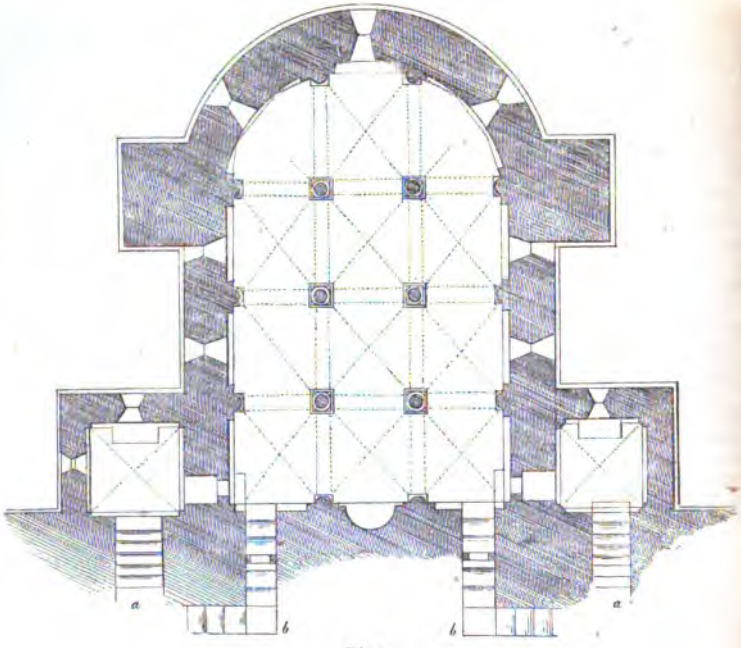
Efter H. Hansen.

Domkirken i Viborg.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

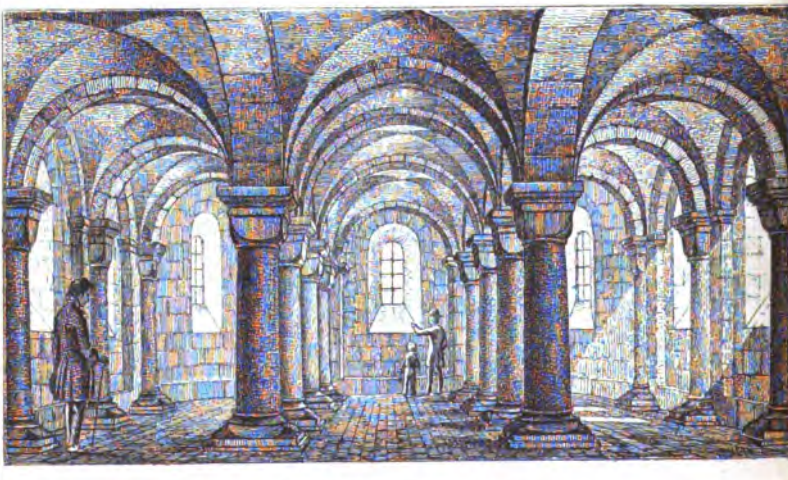
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

THE
PUB
AST
TILDEN FOU
R

Plan.

a. senere Trapper. b. oprindelige Nedgange.

Krypten i Viborg Domkirke.

Efter H. Hansen.

og Frederik IV.'s bekjendte Yndling Bartholomæus Deichmann, der senere forflyttedes til Christiania og hyppig benyttedes af Kongen i Statsanliggender, men hvis Fald Kongens Død medførte. Ogsaa den for sin theologiske Lærdom bekjendte Biskop Søren Lintrup (1720—25), der dog snart igjen vendte tilbage til Universitetet, og den lærde Stiftsprovst Tychonius († 1740) bør ikke være uomtalte blandt dem, der have virket i denne By. Byens første protestantiske Biskop Jørgen Jensen Sadelin, Tausens trofaste Medhjelper i Reformationsværket, var født i Viborg 1499, og den lærde sjællandske Biskop Hans Wandal, Søn af den viborgske Biskop Hans Wandal, født i Viborg 1624.

Man har troet passende at kunne slutte ovenstaaende historiske Beskrivelse, der paa Grund af Viborgs særegne Mærkværdighed i historisk Henseende ligefra den fjerneste Oldtid indtil den sidste Tid har faaet et større Omfang, end der ellers kan blive de historiske Overskigter ved Kjøbstæderne tildeel i dette Skrift, med Stiftsprovst Ursins Slutningsord i Beskrivelsen over Viborg: „Saaledes er Byens Historie fort ned til vore Dage, og idet denne har vist, hvad Betydning den har havt, har den ogsaa maattet vise, hvorledes den er sunken fra den Anseelse, Velstand og Magt, den engang har besiddet, thi Byer have ligesaavel som Mennesker deres Skjebner; men man tør dog vente, at de Dage heller ikke skulle komme igjen, hvilke ei ere saa meget langt borte, at der skulde høres Klager over Byens Elendighed og Usselhed, og at det eneste Redningsmiddel skulde være at gjøre Stiftsstaden Viborg til en Landsby. Man kan derimod vel have Haab om, at, ligesom Byen i de senere Aar er i Opkomst, vil den og, under Forudsætning af, at Regjeringen og de kommende Rigsdage ville yde Kjøbstæderne den Beskyttelse, hvorpaa de have billigt Krav, stadig fremskride i Velstand og Velvære."

Følgende Beskrivelser haves over Viborg:

Mag. Christen Erichsen, Viborg Byes Beskrivelse, Kbhvn. 1727; (et trykt Uddrag af Forfatterens større Manuskript; ukritisk og upaalidelig).

A. C. Krog, Efterretning om Viborg By, Vib. 1779; (væsentligst Personal-Efterretninger om geistlige og verdslige Embedsmænd i Byen).

M. R. Ursin, Stiftsstaden Viborg, en topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse, med Grundtegning, Vib. 1849; (udførlig, grundig og omhyggelig).

Viborg Domkirke,

Vor Frue eller St. Marie Kirke*), hørte i den katholske Tid til Klostret af samme Navn, og dens første Bygning falder sammen med Klostrets Stiftelsestid eller den første Halvdeel af det 11te Aarhundrede. I sin ældste Skikkelse hører denne Kirke saaledes til Landets meget gamle Kirker. Men efterat Klosterkirken ved Bispesædets Oprettelse var bleven Stiftets Domkirke, foretog man sig at ombygge den, da den fandtes for lille og ikke passende til sin nye Værdighed, hvilken Ombygning Suhm antager at være begyndt under Kong Niels's Regjering c. 1128. Til denne Tid omtrent kan man med temmelig megen Sikkerhed henføre Krypkirken; noget længere hen i samme Aarhundrede blev St. Kjelds Capel tilbygget Kirkens nordre og Hellig-Aands Capel dens søndre Side;

---

*) En udførligere Beskrivelse af Kirken og dens Historie findes i Ursins Viborgs Beskriv. S. 104—32.

det sidste antages at være opført af Biskop Niels 1169. De to Taarn hidrøre vistnok ogsaa fra samme Tidsrum. Som noget Særegent, hvilke Kirken beholdt indtil dens sidste Restauration efter Branden 1726 nævnes en Løbekreds omkring Overdelen af Kirken, hvor man kund gaae Kirken rundt, og hvorfra man nød en vid Udsigt. Bygningen der i sine Hovedpartier var opført i samme rundbuede forgothiske Stil som Domkirken i Ribe, med hvilken den har Meget tilfælles*), antages at have havt enten en tydsk Bygmester (navnlig fra Nedrerhin), eller ogsaa maaskee en hollandsk, da Viborg Domkirke skal have megen Lighed med PedersKirken i Utrecht. Inden Kirken endnu var ganske færdig, blev den for sin Helligheds bekjendte viborgske Provst Kjeld († 27de Septbr. 1150 begravet her, og et Capel, som allerede omtalt, opført over hans Grav efter at være canoniseret ved en pavelig Bulle, blev han d. 11te Juli 1189 høitidelig skriinlagt i Domkirken, og Helgenskrinet, en stærkt forgyldt messingbeslagen Kiste, som indtil Reformationen skal have hængt i det til Helgenen indviede Capel under Hvælvingen i forgyldte Kjeder bevaredes i Kirken lige til 1726, da det brændte tilligemed denne. A de gamle danske Konger have de to, som kom af Dage paa en voldsom Maade i Nærheden af Viborg, faaet deres Hvilested i Kirken, nemlig **Svend Eriksen (Grathe)**, som blev dræbt paa Flugten efter Slage paa Grathehede 1157 og først begravet i et Capel paa Heden, men senere flyttet til Viborg og hensat i St. Kjelds Capel ved Siden a denne Helgen, og **Erik Glipping**, som blev myrdet i Finderup Lad 1286, og for hvem der i den katholske Tid hver Morgen holdtes Sjæle messer i Krypkirken, ligesom der ogsaa efter Reformationen fortsatte en Morgengudstjeneste til hans Erindring lige til 1630. Blandt d berømte Personer, som i den tidligere Periode af Middelalderen blev begravede i Viborg Domkirke, var ogsaa Biskop Gunner († 1251) Igjennem hele Middelalderen betænktes Kirken rundelig med Gaver a de danske Konger, Adelsmænd og Andre, ligesom ogsaa til forskjellig Tider af Paverne med Aflad. Den 17de Juni 1501 antændte Domkirken ved Lynild, og efter at være restaureret blev den

*) Den har ligesom Ribe Domkirke firkantede Piller af hugne Steen imellem Hoved- og Sideskibene, og over disses Buer et Galleri, hvis Aabninger ere ligesom hines, ved smaa Søiler deelte i 3 mindre. Gaaer man til Formern af Enkelthederne, Gesimser, Capitæler o. s. v., vil man finde samme paafaldend Overensstemmelse. En mærkelig Omstændighed ere Capitælerne ved den søndre Indgang; de ere af Sandsteen, de eneste Stykker af dette Materiale i hele Kirken, saavidt man nu kan opdage, og kunde paa Grund heraf og for deres mærkelige Ligheds Skyld med Capitælerne i Ribe næsten antages a være forfærdigede der og førte hertil. Med alt dette har Viborg Domkirk dog i sit Anlæg nogle Særegenheder, som navnlig i det østre Parti gjøre e forskjelligt Indtryk fra hiin. Medens i Ribe den halvrunde Chorslutning støtter sig umiddelbart til Korsfløiene, er den her flydt frem mod Øst og for synet med to firkantede Trappetaarne mod Nord og Syd. Hertil kommer endnu Materialet; medens man i Ribe finder Granit, Tuf- og Muursteen anvendte imellem hverandre, har Viborg Domkirke sikkert oprindelig være bygget heelt af Granit, idetmindste hvad den ydre Side af Murene angaaer. Dette fortræffelige Materiale (som dog er særdeles vanskeligt at behandle) maa i Omegnen være fundet i stor Mængde, for at en saadan Bygning kunde reises deraf.

Reformationstiden blandt alle Rigets Domkirker den første, hvor den protestantiske Gudstjeneste indførtes, nemlig allerede 1530. Ved den Ildebrand, som d. 16de Mai 1567 hjemsøgte Viborg, blev ogsaa Domkirken meget beskadiget, idet begge Spirene brændte, og Kobbertaget og Klokkerne smeltede; vel blev det Indvendige af Kirken denne Gang reddet, men det varede længe, inden den blev fuldstændig restaureret. Endelig maatte Domkirken ogsaa dele Skjebne med den største Deel af Byen, at blive lagt i Aske ved den store Ildebrand 25de—26de Juni 1726. Kirken blev derpaa, under Benyttelse af det gamle Murværk, gjenopført*) af Kammerraad Stallknecht fra Altona og indviet paa Jubeldagen for den augsburgske Troesbekjendelse d. 25de Juni 1730, da netop 4 Aar vare forløbne, siden Branden havde ødelagt den ældre Bygning. Ved en i Aarene 1773—74 foretagen Hovedreparation viste sig ogsaa her den for hiin Tid ikke usædvanlige Ligegyldighed for Oldtidsmonumenter og de Afdødes jordiske Levninger, som er omtalt ved St. Knuds Kirke i Odense (1ste Bind S. 578); af de mange Ligstene, der laae i Gulvet i Kirkens Skib, bleve kun et Par tilbage, der endda lagdes omvendt, og forat Begravelserne i Kirkegulvet kunde opfyldes, tog man endog Ligene ud af Kisterne og kastede dem tilsammen i en Kule paa Kirkegaarden. Senere Reparationer have fundet Sted i Aarene 1796—98 og 1828—35**).

Domkirken ligger i den østlige Deel af Byen paa en temmelig høi og nogenlunde fri Plads, og har, naar man tænker sig den store Tilbygning paa den søndre Side borte, Form af et Kors, hvis Længde, som sædvanlig, strækker sig fra Øst til Vest. Den østre Ende danner en Halvcirkel, og ved den vestre har Kirken to Taarne med vanzirende blytækkede Calotter. Dens Længde udvendig er 113 Alen, dens Brede i Korset 49 Alen, i Skibet 36 Alen; den indvendige Længde er 96 Alen og Skibets Brede 31¼ Alen. Den egentlige Kirkebygning er næsten ganske opført af Granit, paa den sydlige Side og østlige Ende tækket med Bly, men ellers med sorte glasserede Steen. Paa det nordre Taarn, 10 Alen fra Jorden, er et Basrelief i Steen, forestillende en Lindorm eller Drage med et mindre Dyr under sig; Betydningen kjendes ikke. Choravslutningen, som danner Kirkens østre halvcirkelformede Ende, og som anses for at høre til det Smukkeste af Kirkebygninger i Danmark og Sverrig fra den gothiske Stiils ældre Periode, er ziret med 3 rundhvælvede Buer over 4 slanke Halvsøiler; ved Foden af de tvende midterste af disse ere anbragte to i Basrelief udhuggede Løver og ovenover dem i Hautrelief og i Høide med Capitælerne to Mandshoveder uden Hals, beklædte med en Slags Hue***). Hovedindgangen til Kirken

*) Det var egentlig kun Hvælvingerne og Tagværket, der blev opbygget paany.

**) I sin nuværende Skikkelse giver Kirken et aldeles falsk Billede af, hvad den har været. Galleriet i Hovedskibet er tilmuret; de plumpe ottekantede Halvsøiler, som vanzire dette, ere paaklistrede hveranden af de smukke kraftige Granitpiller, og Hvælvingerne maae tænkes borte og erstattede ved et fladt Bjælkeloft. Dog ere de 4 Gjordbuer i Korset og Halvkuppelen over Choravslutningen oprindelige; rimeligviis ogsaa en Deel af Hvælvingerne i Sideskibene, hvilke i det Hele bedre have bevaret deres ældre Character.

***) Disse Hoveder skulle efter Sagnet betegne to Kæmper, der vare ligesaa høie, som Afstanden er fra Jorden, nemlig 14 Alen, og som havde bygget Kirken ved Hjelp af de to ligeledes afbildede Løver.

det sidste antages at være opført af Biskop Niels 1169. De to Taarne hidrøre vistnok ogsaa fra samme Tidsrum. Som noget Særegent, hvilket Kirken beholdt indtil dens sidste Restauration efter Branden 1726, nævnes en Løbekreds omkring Overdelen af Kirken, hvor man kunde gaae Kirken rundt, og hvorfra man nød en vid Udsigt. Bygningen der i sine Hovedpartier var opført i samme rundbuede forgothiske Stil som Domkirken i Ribe, med hvilken den har Meget tilfælles*), antages at have havt enten en tydsk Bygmester (navnlig fra Nedrerhin), eller ogsaa maaskee en hollandsk, da Viborg Domkirke skal have megen Lighed med PetersKirken i Utrecht. Inden Kirken endnu var ganske færdig, blev den for sin Hellighed bekjendte viborgske Provst Kjeld († 27de Septbr. 1150 begravet her, og et Capel, som allerede omtalt, opført over hans Grav efter at være canoniseret ved en pavelig Bulle, blev han d. 11te Juli 1189 høitidelig skriinlagt i Domkirken, og Helgenskrinet, en stærkt forgyldt messingbeslagen Kiste, som indtil Reformationen skal have hængt i det til Helgenen indviede Capel under Hvælvingen i forgyldte Kjeder bevaredes i Kirken lige til 1726, da det brændte tilligemed denne. Af de gamle danske Konger have de to, som kom af Dage paa en voldsom Maade i Nærheden af Viborg, faaet deres Hvilested i Kirken, nemlig **Svend Eriksen (Grathe)**, som blev dræbt paa Flugten efter Slaget paa Grathehede 1157 og først begravet i et Capel paa Heden, men senere flyttet til Viborg og hensat i St. Kjelds Capel ved Siden af denne Helgen, og **Erik Glipping**, som blev myrdet i Finderup Lade 1286, og for hvem der i den katholske Tid hver Morgen holdtes Sjæle messer i Krypkirken, ligesom der ogsaa efter Reformationen fortsattes en Morgengudstjeneste til hans Erindring lige til 1630. Blandt de berømte Personer, som i den tidligere Periode af Middelalderen blev begravede i Viborg Domkirke, var ogsaa Biskop Gunner († 1251). Igjennem hele Middelalderen betænktes Kirken rundelig med Gaver af de danske Konger, Adelsmænd og Andre, ligesom ogsaa til forskjellige Tider af Paverne med Aflad. Den 17de Juni 1501 antændtes Domkirken ved Lynild, og efter at være restaureret blev den

*) Den har ligesom Ribe Domkirke firkantede Piller af hugne Steen imellem Hoved- og Sideskibene, og over disses Buer et Galleri, hvis Aabninger ere ligesom hines, ved smaa Søiler delte i 3 mindre. Gaaer man til Formerne af Enkelthederne, Gesimser, Capitæler o. s. v., vil man finde samme paafaldende Overeensstemmelse. En mærkelig Omstændighed ere Capitælerne ved den søndre Indgang; de ere af Sandsteen, de eneste Stykker af dette Materiale i hele Kirken, saavidt man nu kan opdage, og kunde paa Grund heraf og for deres mærkelige Ligheds Skyld med Capitælerne i Ribe næsten antages at være forfærdigede der og førte hertil. Med alt dette har Viborg Domkirke dog i sit Anlæg nogle Særegenheder, som navnlig i det østre Parti gjøre et forskjelligt Indtryk fra hiin. Medens i Ribe den halvrunde Chorslutning støtter sig umiddelbart til Korsfløiene, er den her flydt frem mod Øst og forsynet med to firkantede Trappetaarne mod Nord og Syd. Hertil kommer endnu Materialet; medens man i Ribe finder Granit, Tuf- og Muursteen anvendte imellem hverandre, har Viborg Domkirke sikkert oprindelig været bygget heelt af Granit, idetmindste hvad den ydre Side af Murene angaaer. Dette fortræffelige Materiale (som dog er særdeles vanskeligt at behandle) maa i Omegnen være fundet i stor Mængde, for at en saadan Bygning kunde reises deraf.

Reformationstiden blandt alle Rigets Domkirker den første, hvor den protestantiske Gudstjeneste indførtes, nemlig allerede 1530. Ved den Ildebrand, som d. 16de Mai 1567 hjemsøgte Viborg, blev ogsaa Domkirken meget beskadiget, idet begge Spirene brændte, og Kobbertaget og Klokkerne smeltede; vel blev det Indvendige af Kirken denne Gang reddet, men det varede længe, inden den blev fuldstændig restaureret. Endelig maatte Domkirken ogsaa dele Skjebne med den største Deel af Byen, at blive lagt i Aske ved den store Ildebrand 25de—26de Juni 1726. Kirken blev derpaa, under Benyttelse af det gamle Muurværk, gjenopført*) af Kammerraad Stallknecht fra Altona og indviet paa Jubelbagen for den augsburgske Troesbekjendelse d. 25de Juni 1730, da netop 4 Aar vare forløbne, siden Branden havde ødelagt den ældre Bygning. Ved en i Aarene 1773—74 foretagen Hovedreparation viste sig ogsaa her den for hiin Tid ikke usædvanlige Ligegyldighed for Oldtidsmonumenter og de Afdødes jordiske Levninger, som er omtalt ved St. Knuds Kirke i Odense (1ste Bind S. 578); af de mange Ligstene, der laae i Gulvet i Kirkens Skib, bleve kun et Par tilbage, der endda lagdes omvendt, og forat Begravelserne i Kirkegulvet kunde opfyldes, tog man endog Ligene ud af Kisterne og kastede dem tilsammen i en Kule paa Kirkegaarden. Senere Reparationer have fundet Sted i Aarene 1796—98 og 1828—35**).

Domkirken ligger i den østlige Deel af Byen paa en temmelig høi og nogenlunde fri Plads, og har, naar man tænker sig den store Tilbygning paa den søndre Side borte, Form af et Kors, hvis Længde, som sædvanlig, strækker sig fra Øst til Vest. Den østre Ende danner en Halvcirkel, og ved den vestre har Kirken to Taarne med vanzirende blytækkede Calotter. Dens Længde udvendig er 113 Alen, dens Brede i Korset 49 Alen, i Skibet 36 Alen; den indvendige Længde er 96 Alen og Skibets Brede 31¼ Alen. Den egentlige Kirkebygning er næsten ganske opført af Granit, paa den sydlige Side og østlige Ende tækket med Bly, men ellers med sorte glasserede Steen. Paa det nordre Taarn, 10 Alen fra Jorden, er et Basrelief i Steen, forestillende en Lindorm eller Drage med et mindre Dyr under sig; Betydningen kjendes ikke. Choravslutningen, som danner Kirkens østre halvcirkelformede Ende, og som ansees for at høre til det Smukkeste af Kirkebygninger i Danmark og Sverrig fra den gothiske Stiils ældre Periode, er ziret med 3 rundhvælvede Buer over 4 slanke Halvsøiler; ved Foden af de tvende midterste af disse ere anbragte to i Basrelief udhuggede Løver og ovenover dem i Hautrelief og i Høide med Capitælerne to Mandshoveder uden Hals, beklædte med en Slags Hue***). Hovedindgangen til Kirken

*) Det var egentlig kun Hvælvingerne og Tagværket, der blev opbygget paany.

**) I sin nuværende Skikkelse giver Kirken et aldeles falsk Billede af, hvad den har været. Galleriet i Hovedskibet er tilmuret; de plumpe ottekantede Halvsøiler, som vanzire dette, ere paaklistrede hveranden af de smukke kraftige Granitpiller, og Hvælvingerne maae tænkes borte og erstattede ved et fladt Bjælkeloft. Dog ere de 4 Gjordbuer i Korset og Halvkuppelen over Choravslutningen oprindelige; rimeligviis ogsaa en Deel af Hvælvingerne i Sideskibene, hvilke i det Hele bedre have bevaret deres ældre Character.

***) Disse Hoveder skulle efter Sagnet betegne to Kæmper, der vare ligesaa høie, som Afstanden er fra Jorden, nemlig 14 Alen, og som havde bygget Kirken ved Hjelp af de to ligeledes afbildede Løver.

er paa den sydlige Side gjennem et Portal med Frederik IV.'s Cifferer, der hviler paa 4 tynde Granitsøiler; men foruden den er der endnu to andre Indgange. Kirken deler sig i 3 Skibe. Dens Hvælvinger, de tildeels ere af forskjelligt Udseende som en Følge af de Ombygninger de gjentagne Ildebrande have foranlediget, bæres af 12 murede Piller.

Den østligste Deel af Kirkens Chor bag Alteret udgjør den Sal hvor Landemodet holdes. Her befindes henimod Alteret en muret Forhøining i Form af en stor Ligkiste med Trælaag, hvori skal findes, hvad der efter Ildebranden 1726 kunde samles af Kong Erik Glippings Been. Ikke langt fra Kisten hænge i en Fordybning paa Alterets Bagside Sværd, Hjelm, Bryst- og Ryg-Pandser, hvilke udgives for at have været den myrdede Konges Vaaben; men deres Form viser tydelig, at de hidrøre fra en langt yngre Tid. Paa Alterets Bagside ere desuden Luther og Bugenhagen afbildede i naturlig Størrelse, med latinske Indskrifter, som angive deres Fødsels- og Dødstid m. M.; imellem begge er anbragt en, skjønbt ikke ganske correct, Fortegnelse paa Latin over Stiftets Biskopper. Ved et Gitterværk er Landemodesalen adskilt fra den egentlige Chor, hvis Hvælving danner en Halvkuppel; den herværende Altertavle, forestillende Christus paa Korset med Maria og Johannes, malet af Cancelliraad Krock, blev skjenket Kirken, da dens Restauration var tilende 1730. I Midtskibet staaer midt i Gangen en syvarmet Lysestage eller Lyskloven, en Efterligning af Guld-Lysestagen i Jerusalems Tempel*); den er halvfemte Alen høi og hviler paa 3 Løver.

Kirken har flere Capeller og Tilbygninger, nemlig paa den nordre Side af Landemodesalen et Begravelsescapel, der tidligere kaldtes Brevkammeret, og paa den søndre Side af samme en lille Udbygning, der nu tjener til Gjemmested for Kirkens vasa sacra, og forhen førte til det daaske Capel**); paa den nordre Side af Choret et Capel, som fordum kaldtes Lectoriet eller Læsekammeret, og siden 1835 benyttes som Skriftestol, og paa sammes søndre Side det i den katholske Tid saakaldte Hellig-Aands Capel, hvor siden 1735 Daaben er; paa den nordre Side af Skibet bag Prædikestolen det lille Capel, der i den katholske Tid kaldtes St. Kjelds Capel og var Gjemmestedet for denne Helgens og Svend Grathes Lig, og ligeoverfor et endnu mindre, forhen kaldet Præstecapel, som antages i den katholske Tid at have været St. Annas Capel, samt endelig den store Tilbygning mod Syd, der nu kaldes det jesuitske Capel og indholder Lig af denne og flere Familier, tidligere Vor Frue Capel. Ogsaa under det nordre Taarn er en Begravelse, indrettet 1665 af Kjeld Krag, den samtidig dermed indrettede fæstedske Familiebegravelse mellem begge Taarnene, har deels berøvet Kirken sin oprindelige Hovedindgang, deels vanziret dens Udseende. Foruden de ovennævnte mærkelige Personer, der i den tidligere Deel af Middelalderen ere begravede i Domkirken, har

*) Foruden denne findes der kun to lignende her i Landet, en i Ribe og en i Aarhuus Domkirke.

**) Dette Capel, som tidligere udgjorde Convent- eller Capitelshuset og 1835 blev nedrevet formedelst Brøstfældighed, havde Navn efter den i Slaget ved Gadebusch 1712 faldne General Gregers Daa til Hald, hvis Lig var den første, som blev indsat i Capellet.

nemlig til forskjellige Tider en Mængde Adelsmænd, Biskopper o. m. Fl. fundet deres Hvilested her; blandt de Adelige maa fremfor Alle nævnes Frederik II.'s og Christian IV.'s berømte Cantsler Niels Kaas til Taarupgaard († 1594), hvis Begravelse er under Chorets Gulv paa den nordre Side.

Under Bagchoret eller den nuværende Landemodesal i Viborg Domkirke er, for det Meste i Jorden, Krypt- eller, som man ogsaa kalder saadanne Bygninger, Kraftkirken, der er saa meget mere mærkelig, som det er den eneste af den Slags i det nuværende Danmark og Norge. Den hidrører vistnok fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede ligesom Krypten under Lunds Domkirke, med hvilken den viborgske har megen Lighed. Kryptkirkerne bleve byggede i det 11te og 12te Aarhundrede (men ikke senere), som man antager, til Erindring om de underjordiske Huler eller Capeller, hvor de Christne i Forfølgelsens Tid hemmelig holdt deres Gudstjeneste, hvorpaa ogsaa Navnet, som betegner den skjulte Kirke, synes at tyde; muligt have disse Bygninger været bestemte til Sjælemesserne eller den Deel af den katholske Gudstjeneste, der er helliget til de Afdødes Erindring og Huspalelse. Den viborgske Kryptkirke har 7 Vinduer, tæt ovenfor den Jordflade, der omgiver Domkirken, er $6^1/_2$ Alen høi, 22 Alen lang og $13^1/_8$ Alen bred; dens 12 Hvælvinger hvile paa 6 fritstaaende og 10 halve Piller med afrundede Capitæler, af hvilke de to midterste Piller ere af Porphyr, de øvrige, ligesom og Sidevæggene, af Granit*). I den vestre Ende er en Niche, hvori forhen har staaet en Helgenfigur, og ved hver Side et lille Capel; det søndre Capel, der bærer Spor af megen Fugtighed, skal have havt en Kilde, der kaldtes, ligesom selve Capellet, den hellige Kjelds. Forbindelsen mellem Krypten og den store Kirke finder Sted ved en hvælvet Nedgang fra Choret til Kryptens søndre Capel. Det er allerede omtalt, at i den katholske Tid holdtes i Kryptkirken hver Morgen Sjælemesse for Kong Erik Glipping, og endnu 100 Aar efter Reformationen er Morgengudstjeneste („Vaadesang") til Erindring om den saa ynkeligt myrdede Konge. Efterat denne Gudstjeneste var ophørt 1630, blev Krypten i længere Tid benyttet til Begravelsescapel, men er 1828 atter bleven restaureret i anstændig Skikkelse.

I Viborg Domkirke har der forhen været adskillige baade Kostbarheder og Mærkværdigheder, hvilke efterhaanden ere forgaaede, tildeels ved de hyppige Ildebrande. Navnlig var denne Kirke i den katholske Tid forsynet med en betydelig Samling af vistnok sjeldne og for sin Tid værdifulde Reliqvier, saasom et Stykke af de 5 Brød, hvormed Christus bespiste de 5000 Mand, Noget af vor Frues Haar og Klæder, ja endog af hendes Melk (!), nogle Tænder af de 7 Sovere og andre saadanne Rariteter, hvilke findes opregnede hos Daugaard S. 356 og Ursin S. 120. At en saadan Samling af foregivne Helligdomme maa have bidraget meget til Kirkens Anseelse i Overtroens Tid, kan ikke betvivles.

Domkirken blev først Sognekirke, efterat Graabrødre- eller Nørre-

*) En Afbildning af den viborgske Kryptkirke findes i Annaler for nord. Oldkyndigh. 1840—41.

sogns Kirke var nedlagt, da dennes Menighed ved Reskript af 20de August 1813 henlagdes til Domkirken; før den Tid havde denne kun havt en ganske lille Menighed, bestaaende af Adelige, Rangspersoner samt nogle Embedsmænd.

Skive,

Kjøbstad i Hindborg Herred, ligger under 56° 33″ 54′ n. B. og 3° 33″ 16′ v. L. fra Kjøbenhavns Meridian, 3¾ Miil fra Viborg, 5 M. fra Holstebro, 4¼ M. fra Nykjøbing paa Mors og 8¼ M. fra Thisted. Byen, der ligger i den sydøstlige Udkant af Sallingland, har en re smuk Beliggenhed paa et mod Nordvest opadskraanende Terrain ved den nordlige Bredde af Skive-Aa, omtrent 2500 Alen fra dens Udløb i Liimfjorden.

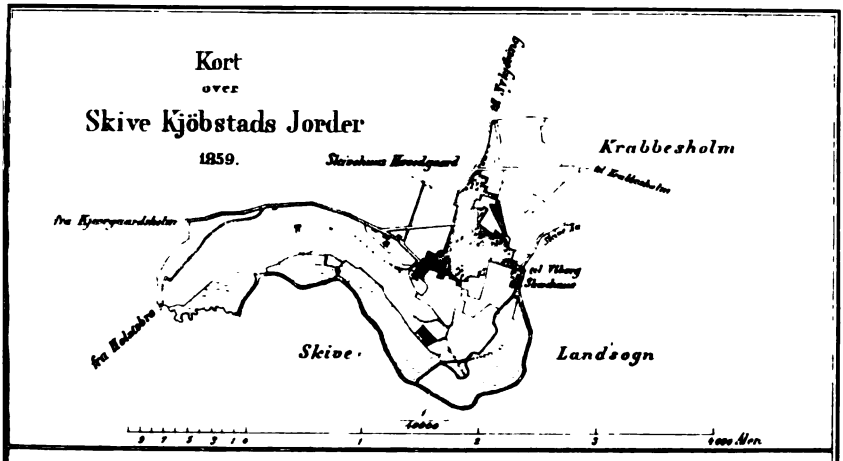
Skive indbefatter et Fladeindhold af 325,000 □ Alen, og dens Omkreds udgjør 3150 Alen; den har et Antal af 7 Gader samt 1 Torv. Under Kjøbstadens Jurisdiction fandtes i Septbr. 1855 et Antal af 212 brandforsikrede Bygninger, hvoraf 174 Grundeien domme under Byens Grundtaxt og 38 paa Byens Jordeiendomme (i 1837: 143 Bygninger, og i 1767: 91 Gaarde og Huse, assurered for 65,970 Rd.) I de sidste to eller tre Decennier ere navnlig fler Bygninger opførte udenfor Byens forrige Vesterport henad mod Kirke bakken.

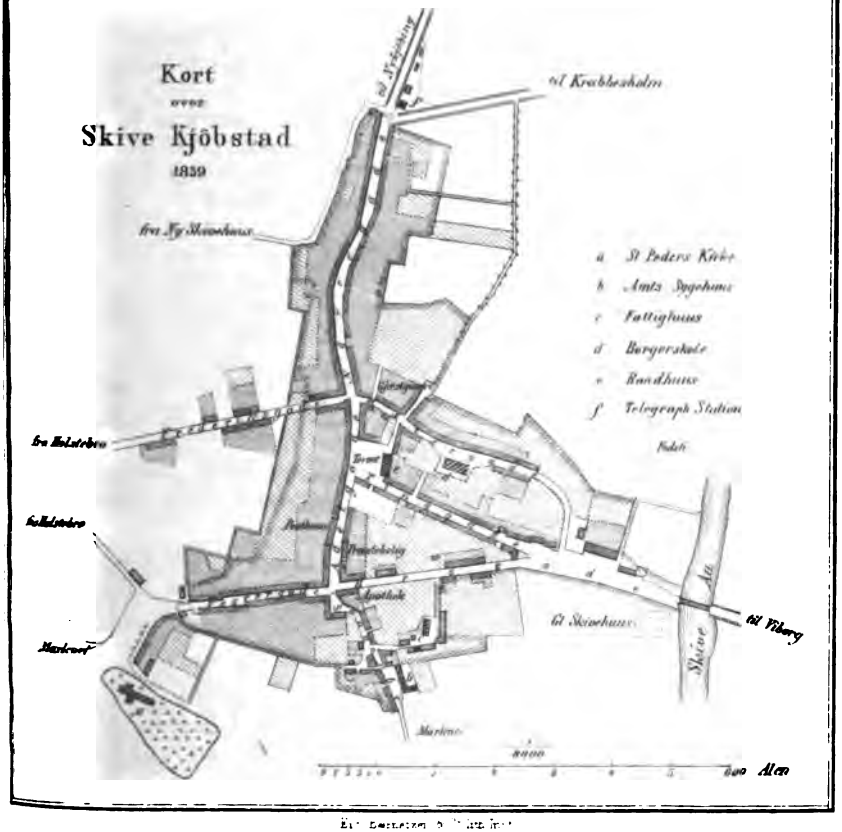
Kjøbstadsognet er forbundet med et Landdistrict, der har et ege Sogneforstanderskab og nærmere vil blive beskrevet blandt Landsognen i Hindborg Herred.

Skive Kjøbstadjorder udgjøre, efter Matriklen, 24 Tdr. 6 Skp Htk. med et Areal af 281 Tdr. Land, foruden 18 Tdr. 7 Skp. Htk med 162 Tdr. Land af de saakaldte Braarup-Jorder, der henhøre under Skive Landsogn, men fra ældre Tid have tilhørt Byens Indvaanere Byens hele Tilliggende saavel af Kjøbstadjord som Bondejord udgjø saaledes noget over 43 Tdr. Htk. med et Areal af 443 Tdr. Land der paa en ringe Deel nær alle ere udskiftede.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Kirken, fordum kaldet St. Peders Kirke, som den benævnes i e Document fra Aar 1304, skal efter Sagnet være opført af en Jomfru der blev reddet fra Havsnød. Skibet, der ligesom Choret har Hvælvinger, er temmelig smalt, men har et hyggeligt og venligt Udseende en Udbygning mod den søndre Side giver Kirken Korsform. Som en af Kirkens faa Prydelser omtales i D. Atl. IV. et smukt udtaklet Skib foræret af Byens Søfarende og ophængt under Hvælvingen. En nu Altertavle, forestillet Forkyndelsen af Frelserens Fødsel for Hyrderne malet af Dalsgaard, er anskaffet i Aaret 1855. Taarnet ved Kirkens vestre Ende har intet Spir. Kirken er iøvrigt høitbeliggende paa en Bakke, noget udenfor Byen mod Sydvest, eller nu snarere ved Udkanten af Byen. Fra Kirkegaarden har man en god Udsigt over Aaen, der

Kort
over
Skive Kjöbstads Jorder
1859.
Krabbesholm
Skivehuus Mosegaard
Skive
Landsogn

Kort
over
Skive Kjöbstad
1859
a St Peders Kirke
b Amts Sygehus
c Fattighuus
d Borgerskole
e Raadhuus
f Telegraph Station
Skive Aa

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

nedenfor Bakken har sit Løb fra Vest gjennem Engene i en lang og dyb Dal henimod Fjorden.

Raadhuset, en smuk toetages grundmuret Bygning, opført i næstforrige Decennium paa Torvet. Et ældre Raadhuus har ligget omtrent paa samme Sted, men afbrændte allerede 1715, og siden den Tid benyttedes forskjellige leiede Localer, indtil den nuværende Bygning opførtes ved forenede Bidrag fra Kjøbstad-Communen og Sallinglands Jurisdiction.

Borgerskolen, nyopbygget i Aaret 1852 og hensigtsmæssig indrettet, samt med gode Beboelsesleiligheder for Lærerne. Præstegaarden (opført af en Privatmand for c. 40 Aar siden og kort efter kjøbt til Embedsbolig for Sognepræsten).

Indvaanernes Antal ved sidste Folketælling i 1855 var: 1424 (nemlig 720 af Mdkj. og 704 af Kvkj.); i 1850: 1256; i 1845: 1151; i 1801: 520; i 1769: 441.

Byen har med Hensyn til Handelen et meget godt Opland, bestaaende af hele Sallingland, den nordvestlige Deel af Fjends Herred samt den nordøstlige Deel af Ginding Herred i Ringkjøbing Amt. Omsætningsforholdene have derfor ogsaa i de sidste 10—20 Aar taget et betydeligt Opsving. En væsentlig Hindring for Skibsfarten er dog Mangelen af en Havn, da Aaen kun kan befares af Baade, og den egentlige Losse- og Ladeplads er i henimod $^1/_4$ Miils Afstand fra Byen paa Stranden ved Hovedgaarden Krabbesholm, til hvis Eier erlægges en aarlig Afgift. I Danske Atlas IV. (1768) omtales vel, at „Aaen paa den Tid blev opmuddret, indplanket og gjort seilbar, saa at Skibene kan gaae lige op til Byen, lade og losse ved Broen, og finde i Aaen en bequem og sikker Havn"; men hidtil have dog de forskjellige derom trevne Forhandlinger ikke tilveiebragt noget Havneanlæg.

Af de vigtigste Varer var Indførselen i 1857: 1177 Tdr. Salt (i 1856: 1122 Tdr.), 200,808 Pd. raffineret og uraffineret Sukker (i 1856: 81,795 Pd.), 37,938 Pd. Sirup, 50,123 Pd. Kaffe, 2288 Pd. Thee, 52,098 Pd. Tobak, 1223 Clst. og 61,672 Cbfd. Trælast (i 1856: 1160 Clst. og 55,850 Cbfd.), 21,756 Pd. Riis, 8834 Pd. Bomuldsmanufacturvarer, 6058 Pd. Uldmanufacturvarer, 41,854 Pd. Bomuldsgarn, 13,097 Tdr. Steenkul (i 1856: 11,046 Tdr.), 254,152 Pd. Stangjern.

Den samlede Udførsel af Kornvarer udgjorde i Aarene 1855, 1856 og 1857 resp. 46,298 Tdr. uformalet Korn og 68,900 Pd. Gryn, 25,442 Tdr. Korn og 38,400 Pd. Gryn og 31,028 Tdr. Korn og 70,280 Pd. Gryn.

Antallet af de ved Toldstedet hjemmehørende Skibe var i 1854: 6 med $123^1/_2$ Clst., i 1855: 7 med $144^1/_2$ Clst., i 1856: 8 med 180 Clst. og i 1857: 12 med 257 Clst.

Skibsfarten var i 1857: i indenlandsk Fart indgaaet 41 Fartøier af $641^1/_2$ Clst. Drægtighed med $392^1/_2$ Læsters Bestuvning, udgaaet 35 Fartøier af $603^1/_2$ Læsters Drægtighed med $503^1/_2$ Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 181 Fartøier af $2482^3/_4$ Læsters Drægtighed med $2107^3/_4$ Læsters Bestuvning, udgaaet 154 Fartøier af $1891^1/_2$ Læsters Drægtighed med 708 Læsters Bestuvning.

Told- og Skibsfarts-Afgifterne beløb i Aarene 1855, 185
og 1857 resp. til 23,825 Rd., 28,059 Rd. og 26,952 Rd.

Af industrielle Anlæg fandtes i 1855 følgende: 1 Baade
byggeri, 2 Ølbryggerier, 2 Brændeviinsbrænderier med 13 Arbeider
og et aarligt Educt af 143,000 Potter, 5 Farverier, 6 Garverier o
Feldberederier med 7 Arbeidere og aarl. Product af 9570 Stk. Skin
og Huder, 1 Vind- og Dampmølle, 1 Tobaksfabrik med 7 Arbeider
og aarl. Prod. af 25,000 Pd. Tobak; 1 Bomuldsvæveri.

Af de egentlige Kjøbstadjorder brugte efter Stat. Tabv.
1850, blandt Byens Indvaanere 1 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk.
5 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 51 et Beløb af under 1 Td. Ht
Af de saakaldte Braarup Jorder brugte desuden blandt Byens Ind
vaanere 2 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr. Htk., 4 et Beløb af 2 indt
1 Td. og 57 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Skive holdes aarlig 8 Markeder, i Januar med Kram,
Marts med Heste, i Mai med Heste og Kvæg, i Juni med Kram, Kvæ
og Heste, i August med Kvæg, Heste og Kram, i Septbr. med Kvæ
og Rug, i Novbr. med Heste og Trævarer, i Decbr. med Heste.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Herredsfoged
Sallinglands Herreder. 6 Borgerrepræsentanter. Desuden
ansat en Byskriver, der tillige er Herredsskriver i Sallinglands Herreder

Communens Eiendomme i 1855 vare: Borgerskolen, Anpart
Raadhuset for en Fjerdedeel (medens de tre Fjerdedele tilhøre Land
jurisdictionen), 12 Smaaparceller af Byjorderne, tilsammen af Area
112,158 □ Alen, samt en Capital paa 150 Rd.; men den havde derhos
en Gjæld i Anledning af Raadstuens Opførelse paa 500 Rd. og
Anledning af Skolens Opførelse paa 6300 Rd.

Communens Udgifter i Aaret 1855 androg ialt 6829 Rd.
(hvoraf navnlig Kæmnerkassens egentlige Udgifter 2355 Rd., Lygte
og Sprøitevæsenet 351 Rd., Skolevæsenet 2040 Rd. og Fattigvæsenet
959 Rd.) Det samlede Beløb af Indtægterne udgjorde 8650 Rd
og var væsentligst bragt tilveie paa følgende Maade: ved særlige Ind
tægter 952 Rd.; ved Ligning: a) paa Formue og Leilighed 3658 Rd.
b) paa Næring 1781 Rd., c) paa Grundtaxt og Hartkorn 1816 Rd
og d) paa Udskiftningsjorder 272 Rd.

Byens offentlige Skole, Borgerskolen, bestaaer af to Betalings
klasser og en Friskole foruden en Haandgjerningsklasse, der tilsamme
have et Antal af 115 Elever. Catecheten er Førstelærer og desuden er
2 Lærere ansatte, samt en Lærerinde. I Skolebygningen have Catechete
og begge Lærerne fri Bolig. Skolevæsenet eier Kongetienden af Ti
Sogn, hvis aarlige Udbytte udgjør c. 24 Tdr. Rug, 36 Tdr. Byg o
79 Tdr. Havre.

I Byen er ingen Borgervæbning, men et Brandcorps pa
210 Mand, hvoraf en Afdeling paa 24 Mand tillige danner
Politicorps.

I geistlig Henseende er Skive Kjøbstad med Landsogn forene
med Resen Sogn som Annex (Rglf. 1247 Rd.) I Byen er desuden
ansat en ordineret Catechet, der tillige er Førstelærer ved Borgerskolen

Byen hører under Viborg Amtstuedistrict. Districts

lægen i Skive Lægedistrict har Bolig i Byen. 1 Apothek. Amtets 15de Lægd. Valgsted for Amtets 1ste Folkethingskreds og for 8de Landsthingskreds; Byen hører til 3die Rigsraadskreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og 3 Assistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige er Opsynsmand ved Befordringsvæsenet. Privat Telegrafstation (Thisted-Viborg Linien til Statstelegrafen i Hobro), aabnet i Decbr. 1857.

Byens Overformynderimidler udgjorde d. 31te Decbr. 1855: 13,734 Rd., (d. 31te Decbr. 1845: 5649 Rd.)

Skive, „Skiffue", nævnes første Gang i Historien i et Testament fra Aaret 1304, hvorved der blev doteret „tre Mark til St. Peders Kirke i Skive." Byens tidligst bekjendte Privilegier, der indeholde Stadfæstelse af endnu ældre saadanne, ere givne af Interimskongen, den slesvigske Hertug Valdemar Eriksen, paa Danehoffet i Ryborg d. 15de August 1326 (trykte i Suhms Danmarks Hist. XII. S. 367); en Confirmation og Udvidelse deraf er udstedt af Kong Christoffer af Baiern under hans Ophold paa Skivehuus Slot d. 22de Jan. 1443, og siden oftere af de følgende Konger. Efter Hvitfeldt hørte en Trediedeel af Byen og Aaen med til det Gods, der paa Danehoffet i Ryborg d. 15de Juli 1327 tildømtes den svenske Prinds Erik Valdemarsen som Modrenearv her i Landet, og Byen omtales ligeledes 1329 som en Deel af det Gods, der blev givet i Pant til Marsken Hr. Ludvig Albertsens Arvinger. Ivrigt kjendes ingen historisk Begivenhed af Betydning, hvis Minde er knyttet til Byen. Efter Souverainitetens Indførelse blev Amtstuen for Skivehuus og Halds Amter oprettet i Skive, hvor ogsaa Amtmanden over Skivehuus Amt havde Bolig; men ved Indretningen af de nuværende Amter i 1794 inddroges Skivehuus Amt under Viborg Amt, og Amtstuen flyttedes ogsaa kort efter til Viborg. Ved et kgl. Reskript af 12te Mai 1727 forordnedes Herredsthinget for Sallingland at skulle holdes i Skive By, og siden den Tid har Herredsfoged-Embedet stedse været forenet med Byfoged-Embedet. I forrige Aarhundrede var Byen underkastet en særlig uheldig Skjebne, idet den ødelagdes ved 4 paa hverandre i kort Tidsrum følgende Ildsvaader, nemlig i Aarene 1715, 1725, 1748 og 1749; ved Folketællingen i 1760 talte Byen derfor ogsaa kun 441 Indbyggere. Den var saaledes den tredie mindste By i Jylland og indtog blandt alle 68 Kjøbstæder i Danmark kun den 59de Plads i Rækken; endnu ved Folketællingen i 1801 var Skive den femte mindste By i Jylland. I dette Aarhundrede har den dog havt en heldigere Fremgang og var ved Folketællingen i 1855 den niende mindste blandt Kjøbstæderne i Jylland, idet dens Indbygger-Antal siden 1769 havde forøget sig til mere end det Tredobbelte.

Skive har navnlig i de tvende sidste Decennier været heldigt paavirket af den gjennem Agger-Canal aabnede Skibsfart, der har yttret en heldbringende Indflydelse paa Handelsvirksomheden i alle Byerne ved det vestlige Limfjords-Bækken, og i Aaret 1841 oprettedes den til fuldstændigt Toldsted. Byen synes ogsaa derved at have forskaffet sig en mere udvidet Omsætning med dens udstrakte og velhavende Opland; de i de senere Aar opførte nye Bygninger, saavel i et Par Gader, der tidligere vare næsten øde eller meget ringe bebyggede, som paa flere ubenbyes Grunde, vidne tydelig om, at Byen er i god Opkomst.

Skivehuus var fordum et kongeligt Slot, beliggende ved den østre Side af Skive Kjøbstad; det kaldes i et Document af 1407 „det Slot og Fæste Skyvæ," hvilket synes at tyde paa, at det efter Tidernes Skik har havt en Slags Befæstning. Kong Christoffer af Baiern har, som foran bemærket, opholdt sig her og d. 22de Januar 1443 fra Skivehuus Slot udstedt Fornyelsen af Byens Privilegier. Ivrigt vides kun, at det tjente til Bolig for Lehnsmændene over Skivehuus Lehn. Efter Souverainiteten blev Skivehuus med underliggende Gods af Kong Frederik III. overdraget 1661 til Rigs-Admiral Ove Gjeddes Arvinger istedetfor tabt Arvegods i Skaane. Dennes Søn Cancelliraad Christian Gedde solgte siden Gaard og Gods til Oberst Berner Parsberg til Eskjær og Astrup, og hans Enke giftede sig anden Gang med Geheimeraad Claus Reventlow, der saaledes blev Eier af de tre nævnte

Godser. Reventlow folgte imidlertid i Midten af forrige Aarhundrede Skivehu
med 28 Tdr. Htk. Hovedgaardstaxt og 287 Tdr. Htk. Bøndergods for 12,000 R
D. C. til Amtmand i Skivehuus Amt, Kammerherre Baron Verner Rosenkrands
Villestrup, tillige Eier af Krabbesholm. Ved Slutningen af forrige og Begyndels
af dette Aarhundrede tilhørte Gaarden Etatsraad Arel Lassen, forhen Eier
Astrup, og senere eiede Generalkrigskommissair Schuchardt den i nogle Aar. Efter
Godset paa denne Tid var bortfolgt, henlagdes Størstedelen af Gaardens Jord
til en ny Hovedgaard, der under Navn af Ny-Skivehuus opførtes midt
Markerne nordvest for Byen, men først i Aarene 1820—21 blev fuldstændig bebygg
af Proprietair Gjedde, hvis Familie endnu eier denne Hovedgaard.

Den nuværende Eiendom Gammel-Skivehuus har kun et mindre T
liggende. Bygningerne ere af Muur- og Bindingsværk i almindelig S..il. Gaard
har en behagelig Beliggenhed ved Skive-Aa tæt ved den østre Indkjørsel til Bye
svage Spor af Grave gjøre Skjellet imod Kjøbstadens Grund. I communale Fo
hold henhøre iøvrigt saavel Gammel-Skivehuus som Ny-Skivehuus til Skive Landsog

Salling eller Sallingland,

der udgjør den nordvestligste Deel af Viborg Amt, danner en i Liimfjorden udgaaende Halvø, der mod Syd begrændses af Fjends Herred og Ringkjøbing Amt, men mod Vest adskilles fra Thisted Amt ved Salling-Sund og mod Øst fra Aalborg Amt ved Hvalpsund; ved Sallings Nordkyst ligger Øen Fuur eller Fuurland, adskilt derfra ved Fuur-Sund. Jordsmonnet bestaaer afvexlende af Høininger og Lavninger, i Almindelighed med gode Agerjorder, hvis Muld og Sand har en passende Blanding af Leer; der findes ikkun c. 400 Tdr. Land Skov, som ikke er Fredskov; ingen større Aaer, 5 smaa Indsøer.

Salling inddeles efter Matriklen i 4 Herreder, nemlig:

Hindborg Herred, hvortil hører Skive Kjøbstad, c. $1^4/_5$ □ M.; Htk. 1146 Tdr. A. og E. og c. $7^3/_4$ Td. Mfk.; Indvaanere 4372, hvoraf i Kjøbstaden Skive 1424.

Nørre Herred, c. $2^3/_5$ □ M.; Htk. 1592 Tdr. A. og E. og 9 Tdr. Mfk.; Indvaanere 4165.

Harre Herred, hvortil hører Øen Fuur, c. $2^1/_5$ □ M.; Htk. 1115 Tdr. A. og E. og c. $29^1/_4$ Td. Mfk.; Indvaanere 3896.

Røbding Herred, c. $2^2/_5$ □ M.; Htk. 1245 Tdr. A. og E. og c. $19^1/_2$ Td. Mfk.; Indvaanere 3324.

Den sædvanlige Inddeling blandt Landets Beboere er i Nørre- og Vester-Salling efter en Grændselinie, der kan tænkes dragen fra Skive i nordvestlig Retning gjennem Hindborg Herred til Hjerk-Nøer, paa den ene Side mellem Nørre og Harre Herreder samt Størstedelen af Hindborg Herred, og paa den anden Side Røbding Herred og de fire vestlige Sogne af Hindborg Herred. I juridisk Henseende danne Sallingslands 4 Herreder een Jurisdiction.

I geistlig Henseende er Sallingland forenet med Fjends Herred til et Provsti.

Hindborg Herred.

Skive Landsogn, en med Skive Kjøbstad forbunden Land-Commune, omgivet af Resen og Hem Sogne, samt Fjends Herred, Ringkjøbing Amt og Skive-Fjord. Arealet udgjør, indbefattet de saakaldte Braarup Jorder, der findes omtalte ved Skive Kjøbstad, 3849 Tdr. Land, hvoraf 2504 Tdr. i Fjends Herred; Jordsmonnet er deels sandet, deels leret og muldet. I Sognet findes, foruden nogle mindre Aaer og Bække, Skive-Aa, der, forinden den falder i Skive-Fjord, danner Nord- og Vestgrændsen for Landsognets sydlige Deel, som hører til Fjends Herred.

Landeveien fra Skive til Holstebro passerer Sognet. Htk. er 169 Tdr A. og E., hvoraf 102½ Td. i Matriklen henføres til Hindborg Herred og 66½ Td. til Fjends Herred.

I Sognet: Byerne Jægerriis med Skole, Bilstrup, Vinde Lund; Hovedgaarden Ny-Skivehuus, af Htk. 23⅞ Td. A. og E. Gdne Gammel-Skivehuus, Engeborg, Gammelgaard, Aarbjerg, Glattrup, Svanføgaard; Skive Vindmølle. Ialt Sognet 40 G. og 56 H., hvoraf 22 G. og 44 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 440. Hovederhvervet er Jordbrug. I Sognet er 2 Teglværker, hvoraf det ene producerer c. 200,000 Stk. Muur- og Tagsteen samt c. 3000 Stk. Drainrør.

Landsognet, der er henlagt til Skive Kjøbstads Kirke, hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 35te Lægd. I Forening med Resen danner Sognet een Commune.

Hovedgaarden Ny-Skivehuus er oprettet i Begyndelsen af dette Aarhundrede og tillagt Størstedelen af Jorderne til den ældre Herregaard Skivehuus (der iøvrigt er omtalt under Skive Kjøbstad).

Resen Sogn, Annex til Skive S., omgivet af dette, Dølby S. Nørre og Fjends Herred samt Skive-Fjord. Kirken, østlig i Sognet ¼ M. n. for Skive. Arealet, 1483 Tdr. Land, hvoraf 116 Tdr Land Skov til Hovedgaarden Krabbesholm, er ujevnt, og Jordsmonnet er for største Delen skarpsandet Muld. Landeveien fra Skive til Nykjøbing passerer Sognet. Htk. 73⅜ Td. A. og E. og 3⅝ Td. Mst.

I Sognet: Byen Resen med Kirke og Skole; Hovedgaarden Krabbesholm, af Htk. 21¾ Td. A. og E., med 210 Tdr. Land Ager, 94 Tdr. Land Eng, 116 Tdr. Land Skov, 20 Tdr. Land udyrket Jord, samt af Htk. Fæstegods 4¾ Td.; Gdne Resengaard med et betydeligt Teglværk, Røgild; Hagens Vandmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 14 H., hvoraf 11 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 229, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Resengaards Teglværk producerer aarlig c. 777,000 Stk. Muursteen, c. 134,000 Stk. Tagsteen og c. 12,000 Stk. Skorsteenssteen og Fliser.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Skive Landsogn; 1ste Vgkds. Amtets 37te Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Resen Kirke har Taarn; kun Taarnet har Hvælving. Ved denne Kirkes Bygningsmaade er at mærke, at den ingen Lavkirke har, saaledes som næsten alle andre Landsbykirker; ogsaa har den et Beenhuus. Tidligere har der været et Sakristi ved Enden af Kirken, men det er nu nedrevet. Der findes et Epitaphium over Resen krandseme, som eiede Krabbesholm, opsat 1759.

Hovedgaarden Krabbesholm har en smuk Beliggenhed ⅛ Miil øst for Skive ved Skive-Fjord eller den Arm af Limfjorden, der gaaer ned til Skive; Baggrunden er en Skov og høie Bakker, hvorfra man har en vid Udsigt over Salling-Land, Fjends Herred, Mou Mors og langt ind i Ribe Stift; paa den sydlige Side af Gaarden omtaler O. Atl. „en deilig Eng og en Havn, hvori om Vinteren ligge Skibe, og paa Fjorden om Sommeren daglig kommende og gaaende Fartøier." Det skal fra først af have været to Bøndergaarde af Kronens Gods Sønder- og Nørre-Skovshoved, som Rigsmarsken Niels Høg, Lehnsmand paa Skivehuus, tilskiftede sig af Kong Hans, hvorpaa han sammenlagde dem og gjorde deraf en Hovedgaard, som den næste Eier Rigsraad Iver Krabbe til Østergaard

Lehusmand paa Skivehuus, der var gift med Niels Høge Stifdatter Magdalene Banner, kaldte efter ſig Krabbesholm; han opførte Borggaarden i gothiſk Stiil, med takkede Gavle og 3 Taarne. Ved Iver Krabbes Datter Dorthe Krabbes Giftermaal med Erik Lykke kom Krabbesholm til denne Familie, derpaa til Familien Laas, og fra denne igjen ved Salg 1719 for 15,000 Rd. D. C. til Major Frederik Sehested til Ryhave, hvis Enke overdrog Gaarden til ſin Svigerſøn Kammerherre og Amtmand Baron Verner Roſenkrands, ſom ogſaa tilkjøbte ſig det nærliggende Skivehuus. Baron Roſenkrands flyttede Ladegaarden, ſom tidligere laae paa en høi Bakke bag Skoven, ned til Borggaarden; han indrettede Gaarden paa moderne Viis, og antages ogſaa at have nedbrudt et Taarn, ſom forhen var midt paa Hovedbygningens Bagſide. En af de ſenere Eiere var i Slutningen af forrige og Begyndelſen af dette Aarhundrede Oberſtlieutenant de Paulſen, der ligger begravet i Hem Kirke. I de første Decennier af dette Aarhundrede eiedes Gaarden af Proprietair Rasmuſſen og gik fra ham for mere end 30 Aar ſiden over til hans Svigerſøn, den nuværende Eier. Et gammelt Maleri paa Gaarden viſer, at det ene af de nuværende Taarne har havt et høit Spiir, ſamt at Udkjørſelen fra Borggaarden over Gravene har været gjennem en zirlig Port. Borggaarden er endnu tildeels omgivet af Grave, ſom dog ikke er meget brede. Hvor Ladegaarden nu ligger, var forhen Have, og fra det omtalte nedbrudte Taarn førte en Vindebro over til ſamme.

Paa Krabbesholms Strand har, ſom foran bemærket, Skive Kjøbſtad ſit Udſtibsningsſted, for hvis Benyttelſe Byen udreder en aarlig Afgift til Gaardens Eier.

Hem Sogn omgivet af Annexſognene Dølby og Hindborg, Brøndum, Hvidbjerg og Skive S. ſamt Ringkjøbing Amt. Kirken, midt i Sognet, 3/4 M. n. v. for Skive. Arealet, 1918 Tdr. Land, er i den ſydlige Deel noget bakket med tildeels leerblandede Muldjorder. Af Vandløb findes i Sognet en Bæk, der falder i den paa Veſt- og Sydgrændſen løbende mindre Aa. Htk. 140 3/4 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hem med Kirke, Præſtegaard og Skole, og Krarup; Gdne Brøndumbæk, Kurgaard og Haldborg. Ialt i Sognet 32 G. og 18 H., hvoraf 19 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 327. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 31te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexſognene Dølby og Hindborg een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1149 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 30 Tdr. Land, af 3 1/4 Td. Htk.

Hem Kirke har et høit og ſmukt Taarn, Fjelletoft; i Taarnet er en aaben Begravelſe med 2 Kiſter, hvor Oberſtlieutenant de Paulſen og Huſtru hvile.

Dølby Sogn, Annex til Hem S., omgivet af dette, Hindborg, Oddenſe, Reſen og Skive S. ſamt Nørre Herred. Kirken, veſtlig i Sognet, 3/4 M. n. n. v. for Skibe. Arealet, 2241 Tdr. Land, er bølgeformigt, med deels lerede og deels muldſandede Agerjorder. Et mindre Aaløb findes i Sognet. Hovedlandeveien fra Skive til Nykjøbing paſſerer Sognet. Htk. 130 7/8 Td. A. og E. og 1/2 Td. Mſk.

I Sognet: Byen Veſter-Dølby med Kirke (temmelig ſtor, med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole (fælles for Dølby og Hindborg Sogne), Øſter-Dølby, Oxenvad, Truſtrup og Eiskjær ere ſmaarere ſpredte Beboelſer end egentlige Landsbyer; Gd. Veſtergaard, Tolſtrupgaarde; Rud Vandmølle. Ialt i Sognet 36 G. og 19 H.

Indvaanere: 362. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved sognet; 1ste Vgkds. Amtets 30te Lægd. Kirken tilhører Sogne beboerne.

Hindborg Sogn, Annex til Hem S., omgivet af dette, Dølby Oddense, Otting og Brøndum S. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. v for Skive. Arealet, 1270 Tdr. Land, er jevnt, med deels leret o deels sandmuldet Jordsmon. Htk. 85 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Hindborg med Kirke (lille, med Taarn, Fjelle lofte); Gdne Hoskjærgaard og Gravgaard. Ialt i Sognet 19 G og 19 H., hvoraf 11 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 196, hvis Hovederhverv, ligesom i Hovedsognet, e Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved sognet; 1ste Vgkds. Amtets 36te Lægd. Kirken tilhører Sognet Beboere.

Efter Hindborg (tidligere Hønborg, i ældre Tider ogsaa skrevet Herborg o Hærnborg) har Herredet Navn.

Oddense Sogn omgivet af Annexet Otting, Hindborg og Dølbi Sogne samt Nørre, Harre og Rødding Herreder. Kirken, midt Sognet, 1½ M. n. v. for Skive. Arealet, 3488 Tdr. Land, er bølge formigt, med leerblandede og sandblandede Muldjorder. Htk. 212½ Td A. og E.

I Sognet: Byerne Oddense med Kirke, Præstegaard og Skol (fælles for Oddense og Otting Sogne), desuden en privat Bondehøiskole Frammerslev, Nestild, Kaastrup, Lille-Ramsing; nogl adspredt liggende Gaarde og Huse under Benævnelsen Vestergaarde Savstrupgaarde og Holmhuse; Gd. Ramsinggaard, af 14² Td. Htk., med 140 Tdr. Land Ager, 16 Tdr. Land Eng og 40 Tdr Land Hede, Bligaard. Ialt i Sognet 40 G. og 26 H., hvora 12 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 407. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Bibor Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 28de Lægd I Forening med Annexet Otting danner Sognet een Commune. Kirke tilhører Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 968 Rd Præstegaardens Areal er c. 50 Tdr. Land, af Htk. 5⅛ Td.

Oddense Kirke ansees for den skjønneste i Salling, i Betragtning af den ædl Stiil, hvori den er bygget af skjønt hugne Granitsteen, med Taarn og Hvælvinger hvilke endnu ere zirede med Malerier fra den katholske Tid — bibelske Stykker — vel ikke udførte af Kunstnerhaand, men eiendommelige i sit Slags. Byens Navn skrives i D. Atl. Odinse.

Otting Sogn, Annex til Oddense Sogn, omgivet af dette, Hind borg og Brøndum S. samt Rødding Herred. Kirken, midt i Sognet 1½ M. n. v. for Skive. Arealet, 955 Tdr. Land, er bølgeformigt med leer- og sandmuldet Jordsmon. Htk. 59⅛ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Otting med Kirke (almindelig, med Taarn og Loft). Ialt i Sognet 13 G. og 13 H., hvoraf 1 G. o 7 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 157, der ligesom i Hovedsognet ere Jordbrugere.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 33te Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Brøndum Sogn omgivet af Annexet Hvidbjerg, Hem, Dølby, Otting og Volling S. samt Rødding Herred og Ringkjøbing Amt. Kirken, midt i Sognet, 1 M. v. n. v. for Skive. Arealet, 1983 Tdr. Land, er bølgeformigt med leer- og sandmuldet Jordsmon. Htk. 139¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Brøndum med Kirke, Præstegaard og Skole, Grove og Rettrup; Gd. Nørregaard. Ialt i Sognet 29 G. og 29 H., hvoraf 10 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 304. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 32te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere. Sognet har Andeel i det i Haasum S. i Rødding Herred liggende Christens Hospital. Præstekaldets Reguleringssum er 1051 Rd. Præstegaardens Areal er 67¼ Td. Land, hvoraf c. 3⅝ Td. Land Eng, c. 11½ Td. Land Hede, af c. 7¾ Td. Htk.

Brøndum Kirke har Taarn og fladt Bjelkeloft. I Choret hænger en stor Tavle af Træ, som forestiller Præsten Morten Brøndum med 2 Hustruer og 8 Børn; han skal i en Krig med Sverrig have kjøbt Sognets Beboere frie for Indqvartering. Af de flere Landsbyer i Limfjordens Nærhed af Navnet Brøndum*) antager Prof. C. Paludan-Müller i sin Levnetsbeskrivelse over den fynske Biskop Jens Andersen Beldenak, Odense 1837 (2den Udg.) S. 99, at det er her, at denne mærkelige Prælat, som netop oplevede Katholicismens Undergang her i Landet (han døde 20de Jan. 1537 i Lybek), var født (Aaret er ubekjendt); hans Fader var en fattig Landsby-Skomager.

Hvidbjerg Sogn, Annex til Brøndum S., omgivet af dette og Hem S. samt Ringkjøbing Amt. Kirken, midt i Sognet, ¾ M. v. for Skive. Arealet, 1993 Tdr. Land, er bølgeformigt, med leer- og sandblandede Agerjorder. Htk. 93¾ Td. A. og E. og 3⅜ Td. Mft.

Sognet bestaaer af Byen Hvidbjerg med Kirke (lille, med Taarn, fladt Bjelkeloft) og Skole; nogle Huse eller Gaarde under Benævnelsen Bønding; Gdne Mølgaard og Holmgaard; Krarup Vandmølle. Ialt i Sognet 25 G. og 14 H., hvoraf 14 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 313, hvis Hovederhverv er Jordbrug. I Sognet et lille Teglværk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 29de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Volling Sogn, Annex til Balling Sogn i Rødding Herred, omgivet af dette Herred og Brøndum S. Kirken, i Sognets Nordvestside, 1¼ M. v. n. v. for Skive. Arealet, 1137 Tdr. Land, er bølge-

*) En anden Kirkeby Brøndum (Store-Brøndum) ligger i Hellum Herred i Aalborg Amt, og Lille-Brøndum i Bælum Sogn samme Herred, men begge temmelig langt fra Limfjorden; desuden findes et Brøndum i Salling Sogn i Slet Herred, Aalborg Amt, ikke langt fra Løgstør.

formigt. Jordsmonnet er deels sand- og deels leermuldet. Htk. 83⅝ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af de samlet liggende Byer Bolling-Østerby og -Vesterby med Kirke (simpel, med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole; Gd. Refsgaarde. Ialt i Sognet 20 G. og 22 H., hvoraf 10 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 213. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 34te Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Nørre Herred.

Selde Sogn omgivet af Annexet Aasted i Harre Herred, Junget og Torum S. samt Limfjorden. Kirken, vestlig i Sognet, 3 M. n. for Skive. Arealet, 2819 Tdr. Land, er noget bakket og deels af sandet, deels af leermuldet Beskaffenhed. Htk. 201⅜ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Selde med Kirke, Præstegaard, Skole og Vindmølle, Floutrup og Lendum; Hovedgaarden Kjeldgaard, af Htk. 25½ Td. A. og E. med 336 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Eng, 4 Tdr. Land Skov, 70 Tdr. Land Mose, Kjær og Hede (samt Selde Sogns Konge- og Kirketiende); Gdne Eskovgaard, Vester-Møibæk, Branden (hvorfra Overfart til Fuur) og Badum. Ialt i Sognet 45 G. og 40 H., hvoraf 19 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 503. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 2det Lægd. Med Annexet danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kjeldgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1347 Rd. Præstegaardens Areal er 73 Tdr. Land, af 11 Tdr. Htk.

Selde Kirke bestrives i D. Atl. som en smuk og anseelig Landsbykirke, overalt tækket med Bly, i Korsform, med Taarn, hvorpaa et firkantet Spiir. Under den søndre Udbygning en hvælvet Begravelse med et Epitaphium af Marmor, for Familien Due, som har eiet Kjeldgaard. Førend Selde Kirke blev bygget, skal der paa Kjeldgaards Mark have staaet en Kirke, kaldet Lund Kirke, paa en Bakke, som endnu, da D. Atl. udkom, hed Lund-Høi. I Moserne findes Spor af fordums Skove i dette Sogn, som nu ere aldeles forsvundne.

Hovedgaarden Kjeldgaard, egentlig Kildegaard, har Navn af en Kilde, som har sit Udspring tæt ved Gaarden. Den hørte i den katholske Tid til Viborg Bispestols Gods, som ved Reformationen tilfaldt Kronen. 1558 kom Kjeldgaard ved Mageskifte fra denne til Jørgen Høg; derpaa tilhørte den Ove Juul, Jens Juul, Statholder i Norge, hvis Datter Christenze Juul bragte den til Jørgen Rosenkrands Hofmester i Sorø, Cancelliraad Bernt Due, Eier af Kraftrup og flere Gaarde, († 1669), hans Søn Oberst Manderup Due, som 1709 solgte Gaarden til Herlov Stjernholm, hvis Familie derpaa eiede den indtil Slutningen af forrige Aarhundrede. Dennes Sønnesøn Frederik Stjernholm opførte, efter en paa Muren anbragt Inscription, 1787 den nuværende Hovedbygning af solid Grundmuur, een

Etage med Ovist, med to Flsie af Bindingsværk. Bygningsmaaden er Nutidens almindelige. Mellem Borggaarden og Ladegaarden findes endnu dobbelte Grave, paa de 3 andre Sider enkelte. Nord og vest for Gaarden maa i ældre Tid have været Morads udenom Gravene; disse fyldes alle af den ovennævnte tæt ved Gaarden udspringende Kilde. Paa et Sted i Haven hvor Gaarden tidligere har staaet, rimeligviis paa den Tid, da den efter Sagnet blev beleiret og indtaget af Skipper Clemens (1534), findes Spor af Muurværk og Grave. Ved Begyndelsen af dette Aarhundrede tilhørte Kjeldgaard tilligemed Østergaard Kammerraad Møller, der bortfolgte en Deel af Godset. Gaarden eiedes derefter i et Par Decennier af Proprietair Nyssum, hvis Enke solgte den 1838 for 33,000 Rd. til Jægermester Cossel, der atter solgte den 1853 for c. 70,000 Rd. til den nuværende Eier.

Eskov skal efter D. Atl. tidligere undertiden være kaldet Skovgaard.

Junget Sogn omgivet af Annexet Torum, Selde, Grindersley og Tise Sogne samt Limfjorden. Kirken, nordlig i Sognet, $2^3/_4$ M. n. for Skive. Arealet, 2339 Tdr. Land, er noget bakket, med deels sandmuldede og deels leermuldede Agerjorder. Htk. $144^5/_8$ Td. A. og E. og $^3/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Junget med Kirke (med Taarn) og Vindmølle, Præstegaarden noget syd for Byen, Grettrup og Skove; Hovedgaarden Jungetgaard, c. 30 Tdr. Htk. A. og E. (c. 120 Tdr. Htk. Bøndergods, samt Kirketienden af Junget, Torum og Tise Sogne); Gdne Skammergaard, Brokholmgaarde. Ialt i Sognet 20 G. og 24 H., hvoraf 6 G. og 5 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 350. Hovederhvervet er Jordbrug; desuden ikke ubetydeligt Fiskeri og nogen Affætning af Vox og Honning.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 6te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører Eierne af Hovedgaarden Jungetgaard. Til Fattige i Sognet ere nogle Legater henlagte. Præstekaldets Reguleringssum er 1314 Rd. Præstegaardens Areal er 75 Tdr. Land, af c. $9^1/_4$ Td. Htk.

I Grettrup By, som fordum har været et Sogn for sig selv, har staaet en Kirke, som Kong Christian III. 1552 befalede at skulle afbrydes, og Sognefolket at søge Junget Kirke. Efter D. Atl. IV. saaes endnu dengang Rudera af Grettrup Kirke, „og Bønderne" — siges der — „bære endnu et Slags Ærbødighed for Kirkegaarden, ved det de ikke grave paa den." Den forrige Præstegaard i Grettrup vedblev derimod indtil Aar 1824 at benyttes som Præstegaard for Nabosognet Tise, saalænge dette var et eget Sognekald (see dette).

Hovedgaarden Jungetgaard, beliggende ved Limfjorden, er en gammel Herregaard, der ligesom den nærliggende Herregaard Hegnet i Slutningen af det 15de og igjennem det 16de Aarhundrede tilhørte Familien Skeel. Den sidste Eier af denne Slægt var Albert Skeel, der for sin voldsomme Adfærd omsider maatte bøde med Livet; i Aaret 1600 havde han paa Pintsemarkedet i Aalborg dræbt Niels Juul til Kongstedlund, hvorfor han ifølge Forlig erlagde en Mandebod af 2000 Rd., som ved den juulske Families Dotation af 1604 endnu tilhører Viborg Skole som „det juulske Legat." Albert Skeel blev vel derefter ved Kong Christian IV.'s Nærværelse i Viborg 1608 udnævnt til Ritmester af den gule Fane (et Par Kompagnier hvervede Soldater); men efterat han senere paa Viborg Landsthing havde ihjelslukket en Landsthingshører eller Stokkemand, blev han henrettet i Januar 1609 (jfr. Ursins Beskr. af Viborg S. 198). Hans Datter bragte ved Giftermaal Gaarden til Familien Bilde, som eiede den i det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. 1765 kjøbte Hofjunker Holger Sehested den for 29,000 Rd. D. C. Den havde dengang 39 Tdr. Htk. Hovedgaardstart, 308 Tdr. Htk. Bøndergods og 72 Tdr. matr. Tiende-Htk. I Slutningen af forrige Aarhundrede kjøbtes Gaard og Gods af A. M. Ovistgaard og er senere forbleven hos dennes Familie.

Torum Sogn, Annex til Junget S., omgivet af dette, Rybjerg og Selde S. samt Harre Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, $2^1/_2$ M. n. for Skive. Arealet, 2909 Tdr. Land, i Østsiden noget høitliggende, er bølgeformigt med muldsandet og muldleret Jordsmon. En Aa, Hinnerup-Aa, danner Sognets Sydgrændse. Htk. $196^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Torum med Kirke, Møgeltorum med Skole (fælles for Junget og Torum Sogne), Lille-Torum og Hinnerup; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Øster-Møibæk; Avlsgaarden Aagaardsholm, af Htk. 17 Tdr. A. og E.; Gd. Torum Præstegaard. Ialt i Sognet 41 G. og 61 H., hvoraf 16 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 501, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desuden have Beboerne nogen Afsætning af Vox og Honning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 19de Lægd. Kirken tilhører Eierne af Hovedgaarden Jungetgaard i Hovedsognet.

Torum Kirke har Taarn og en Udbygning paa nordre Side med Hvælving. Fra Lille-Torum skriver sig Familien Torm; her var nemlig dens Stamfader Mag. Erik Olussen Torm, Stiftsprovst i Sjælland og Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, født 13de Septbr. 1607, (see Østergaard i Aasted Sogn).

Rybjerg Sogn, Annex til Roslev S., hvoraf Størstedelen hører til Harre H., omgivet af dette, Torum, Grindersley og Jebjerg Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_4$ M. n. for Skive. Arealet, 2620 Tdr. Land, er bølgeformigt, med deels muldblandede Sandjorder, deels leerblandede Muldjorder. En Aa, Hinnerup-Aa, danner Sognets Nordgrændse. Landeveien fra Skive til Nykjøbing passerer Sognet. Htk. $165^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Kirkeby med Kirke og Skole, Rybjerg, Ilbjerg, Yttrup og Hestbæk; Gdne Rybjerggaard og Holmgaard. Ialt i Sognet 42 G. og 37 H., hvoraf 15 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 463. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 4de Lægd. Sognet danner i Forening med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Sognet benævnes efter Rybjerg, i hvilken By dog ikke Kirken ligger, men, som ovenfor anført, i Kirkeby. Det er en gammel og stor Bygning med Taarn og Fjelleloft, samt et Gravcapel, der danner en Udbygning paa den søndre Side, for Familien Hastrup til Eskjær, som i Midten af forrige Aarhundrede eiede denne Kirke; de i Capellet forhenstaaende Ligkister ere i Efteraaret 1854 nedgravede paa Kirkegaarden.

I Rybjerg Sogn er den bekjendte Kjøbmand Conferentsraad Niels Ryberg, Søn af en Fæstebonde i dette Sogn, født 1725, siden Grosserer i Kjøbenhavn og Eier af Øbjerggaard og Frederiksgave Godser, † 1804 (jfr. 1ste B. S. 678).

Grindersley Sogn omgivet af Annexsognene Grønning og Tise, Jebjerg, Rybjerg og Junget S. samt en Arm af Limfjorden (Hvalp Sund). Kirken, midt i Sognet, 2 M. n. for Skive. Arealet, 5052 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov (Eskjær Skov, Skjerriis Skov),

der ikke er Fredskov, er bølgeformigt, med muldleret og muldsandet Jordsmon. Nordlig i Sognet findes Brokholm-Sø. Landeveien fra Aalborg til Nykjøbing og Skive passerer Sognet. Htk. 299 Tdr. A. og E. og $2^3/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Grindersley med Kirke og Skole, Breum med Præstegaard, Mogenstrup med Skole, Rerup, Stouby og Beismark; Hovedgaardene Grindersleykloster, af Htk. 32 Tdr. Ager og Eng; Nørgaard med Vindmølle, af Htk. $41^1/_2$ Td. A. og E., hvoraf 2 Tdr. Htk. Fæstegods; Astrup med Vindmølle og Udskibningssted ved Astrup-Vig, af Htk. $27^5/_8$ Td. A. og E.; Eskjær med et Teglværk, af Htk. $31^3{}_4$ Td. A. og E., $^3/_8$ Td. Skfk., med et Areal af 547 Tdr. Land, hvoraf 301 Tdr. Land Ager, 23 Tdr. Land Eng, 120 Tdr. Land Skov, 18 Tdr. Land Mose og Kjær, 85 Tdr. Land udyrket Jord (Øerne Store- og Lille-Rotholm i Limfjorden nordøst for Tise Sogn, samt en Lyngbakke med Leer og Mergel); Avlsgaarden Langesgaard, af Htk. 22 Tdr. Ager og Eng med et Areal af 354 Tdr. Land; Gdne Havgaard, Vibygaard, Knudsgaard, Sleitrupgaard, Ottoborg, Axellund; Eskjær Vindmølle, Rusted Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet 45 G. og 82 H., hvoraf 19 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 834. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Eskjær Teglværk produceres aarlig c. 500,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 1ste Lægd. Sognet danner med Grønning Sogn een Commune. Kirken tilhører Beboerne i Sognet. Med Undtagelse af, at en Capital, stor 50 Rd., er indvunden ved Overdragelsen af et Fæstehuus til en anden Fæster, er Præstekaldets Reguleringssum 1544 Rd. uforandret. Præstegaardens Areal er 49 Tdr. Land Ager og 19 Tdr. Land Hede, af Htk. c. 6 Tdr.

Den nuværende Herregaard Grindersleykloster var i Middelalderen et Kloster for regelbundne Kanniker af St. Augustins Orden, det eneste Kloster i Salling. Det omtales første Gang 1176, da Biskop Niels af Viborg stiftede et Broderskab eller Patronatsforhold mellem sin Domkirke og St. Peders Kirke i Grindersley. 1531 fik Hans Pogvisk af Kong Frederik I. Stadsfæstelse paa dette Kloster, hvormed han af den sidste katholske Biskop i Viborg Jørgen Friis var bleven forlehnet, og Aaret derefter oplod den sidste Prior det til Jeppe Friis, Lehnsmand i Skive. Efter Reformationen, da det med det øvrige geistlige Gods blev inddraget under Kronen, var dette Kloster først pantsat til forskjellige Adelsmænd, og blev 1581 af Kong Frederik II. ved et Mageskifte overladt Christoffer Lykke, hvis Familie derpaa længe eiede det nu til en Herregaard forvandlede Kloster. I denne Families Besiddelsestid, der udstrakte sig til Slutningen af det 17de Aarhundrede, blev Gaarden af ny opbygget, saa at den nuværende Herregaardsbygning er forskjellig fra den gamle Klosterbygning. Gaarden blev omtrent 1760 solgt med 31 Tdr. Htk. Hovedgaardstaxt, 208 Tdr. Htk. Bondergods og 26 Tdr. matr. Tiende-Htk. for 19,000 Rd. D. C. til M. Bjørn, hvis Familie eiede den indtil for et Par Decennier siden, hvorefter den senere er gaaet over til andre Eiere.

Den ved Herregaarden liggende Sognekirke er Klostrets gamle, St. Peder indviede Kirke. Den hører ikke til de større Klosterkirker, men er forøvrigt smukt bygget af tilhugne Kampesteen og hvælvet, med Taarn, og har en Udbygning mod Nord, der ligner en Klostergang. I Daugaards Klosterhistorie anføres derhos, at Kirken har en herlig Resonants, men endeel ustjønne lukte Stole og Pulpiturer dæmpe Gjenlyden noget. Flere Begravelser findes i denne Kirke for de forrige Eiere af Herregaardene Grindersleykloster, Nørgaard, Astrup og Eskjær. En smuk

Altertavle (Christus og Disciplene i Emaus) blev i Aaret 1841 foræret Kirken Dronning Caroline Amalie.

Nørgaard er en gammel Herregaard, som hvis første bekjendte Eier D. A nævner Sti Munk 1471, derpaa Bertel Kaas, og senere Folmer Rosenkrands, Obe Valdemar Lykke til Grindersleykloster, Knud Ulfeld, Corfits Ulfelds ældste Brode hvorefter flere andre Eiere. I dette Aarhundrede eiedes den, efterat Bøndergod var afhændet, i længere Tid af Proprietair M. Qvistgaard, og derefter af Pr prietair Eckermann, der for et Par Aar siden atter har afhændet Gaarden.

Astrup er ligeledes en gammel Herregaard, som baade før og efter Reform tionen længe har tilhørt de Juuler med Stjernen. Allerede c. 1440 nævnes Jv Juul til Astrup, Fader til Biskop Hartvig Juul i Ribe. Fra Familien Juul ko den til Familien Friis, og tilhørte derpaa Oberstlieutenant Kruse, Oberst Bern Parsberg til Eskjær, Geheimeraad Claus Reventlow, som blev gift med Sid nævntes Enke; af ham solgtes Astrup 1749 til Peder Malling, senere Borgermest i Viborg (Fader til Statsministeren Geheimeraad Ove Malling), der gjenopbygge den da ganske forfaldne Borggaard; han afhændede igjen Eiendommen 1766 Etatsraad Arel Lassen, der eiede den til Slutningen af forrige Aarhundrede bortsolgte en Deel af Bøndergodset. I dette Aarhundrede tilhørte den i et P Decennier Kammerraad Tram, senere Proprietair Moldenhawer, og siden Aa 1845 Cancelliraad Th. Funder.

Hovedgaarden Eskjær, beliggende i Nærheden af Hvalpsund, som sætt Liimfjorden i Forbindelse med Skivefjord, nævnes i D. Atl. som en af de bed Gaarde i Salling, med god Skov, Fiskeri i Liimfjorden, Teglbrænderi o. s. Denne Gaard tilhørte længe Familierne Høg, Lykke og Parsberg, derpaa Geheim raad Claus Reventlow, som 1750 solgte den til Justitsraad Mads Hastrup († 1767 der 1761 opførte en ny, smuk og velindrettet Hovedbygning af Grundmuur, 3 Fløi med Kjelder; under endeel af den midterste Fløi er Kjelderen hvælvet med sva Piller og Buer, som efter Bygningsmaaden at dømme er meget gammel, og so danner Fundamentet for den derpaa opførte Bygning. Borggaarden er hee omgiven af Grave af 7—8 Fods Dybde og 27—30 Alens Bredde; disse Gra have Afløb igjennem Skoven til en Eng, som dermed overrisles, og Afløb erstattes ved Vælde, som ere i Gravene. Imod Slutningen af forrige Aarhundre tilhørte Eskjær Justitsraad, senere Generalkrigscommissair O. Lange, og dereft eiedes den i længere Tid af Etatsraad og Justitssecretair i Viborg Overret Hen Johan de Leth († 1845); han afhændede Bøndergodset og solgte omtrent i Aa 1830 Gaarden til Kammerraad Grønbech († 1858), hvis Enke nu eier den.

Avlsgaarden Langesgaard er en i Slutningen af forrige Aarhundrede Justitsraad Lange opført Parcelgaard fra Hovedgaarden Eskjær; den blev 18 solgt for 60,000 Rd. til sin nuværende Eier.

Grønning Sogn, Annex til Grindersleb S., omgivet af dett Lyby og Jebjerg Sogne samt Skive-Fjord. Kirken, midt i Sogne $1^1/_4$ M. n. for Skive. Arealet, 1964 Tdr. Land, er noget bakke med deels lerede og deels sandede Muldjorder. I Sognet findes mindre Aaløb, der falder i Skive-Fjord. Htk. $108^1/_4$ Td. A. og og $3^5/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Grønning Kirke, Byerne Øster-Grønning me Skole, Vester-Grønning og Grønriis; Gd. Torbal. Ialt Sognet 21 G. og 26 H., hvoraf 3 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 296. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hove sognet; 1ste Vgkds. Amtets 3die Lægd. Kirken tilhører Sogn beboerne.

Grønning Kirke har Taarn, men ingen Hvælvinger; den beskrives i den fore liggende Beretning som lys og venlig. Istedetfor Altertavle findes en Niche me den hebraiske Inscription: Herren.

Tise Sogn, Annex til Grindersleb S., omgivet af dette og Junget S samt Hvalp-Sund. Kirken, sydlig i Sognet, $2^1/_4$ M. n. for Skive

Arealet, 2646 Tdr. Land, er noget bakket, med leermuldet og ſandmuldet Jordsmon. Landeveien fra Aalborg til Nykjøbing og Skive paſſerer Sognet. Htk. 135$^{3}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Tiſe Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger, tækket med Bly); Byerne Sønder-Tiſe med Skole, Nørre-Tiſe og Tiſe-Torp; Gdne Dalsgaard, Sundsøre, Hedegaarde, Øſter-Hegnet og Børſtinggaard. Ialt i Sognet 42 G. og 28 H., hvoraf 16 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 410, der, med Undtagelſe af at de have noget Erhverv ved Fiſkeri, ere Jordbrugere.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 5te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eierne af Hovedgaarden Jungetgaard i Junget S.

Tiſe Sogn var tidligere et eget Sognekald, hvis Præſtegaard, Gretterup, dog laae i Junget Sogn (ſee foran); ifølge kgl. Reſkr. af 12te Mai 1824 blev Sognet henlagt ſom Annex til Grindersley Paſtorat.

Jebjerg Sogn omgivet af Annexet Lyby, Grønning, Grindersley og Rybjerg S. ſamt Harre Herred. Kirken, ſydlig i Sognet, 1$^{1}/_{2}$ M. n. for Skive. Arealet, 2204 Tdr. Land, er bølgeformigt med leeragtigt Jordsmon. Sydvestlig i Sognet har en Arm af Hinnerup-Aa ſit Udſpring. Htk. 126$^{3}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Jebjerg med Kirke (med Taarn og Fjelleloft), Præſtegaard og Skole, Nannerup og Tuſtrup; Gd. Brøning. Ialt i Sognet 32 G. og 35 H., hvoraf 13 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 409. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 8de Lægd. Sognet danner een Commune i Forening med Annexſognet. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1152 Rd. Præſtegaardens Areal udgjør, foruden nogen Hede, c. 40 Tdr. Land Ager, af Htk. c. 6 Tdr.

Lyby Sogn, Annex til Jebjerg S., omgivet af dette og Grønning S., Harre og Hindborg Herreder ſamt Skive-Fjord. Kirken, veſtlig i Sognet, 1 M. n. for Skive. Arealet, 3044 Tdr. Land, er bølgeformigt med lerede Muldjorder. Ved Sognets Østgrændſe løber en Aa, der har Udløb i Skive-Fjord. Landeveien fra Skive til Aalborg paſſerer Sognet. Htk. 195$^{1}/_{2}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Veſter-Lyby med Kirke, Øſter-Lyby med Skole, Boſtrup og Intrup; Gd. Dalgaard; Lyby Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 38 G. og 21 H., hvoraf 17 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 399, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 7de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lyby Kirke har Taarn og Fjelleloft; efter den foreliggende Beretning er der for ikke mange Aar ſiden nedbrudt et Stykke af dens østre Ende; dog er det endnu en lang Kirke. Denne Kirke er bleven hiſtoriſk mærkelig derved, at i Kong Valdemar Atterdags ſidſte Regieringstid forſamlede ſig her Adelen og de fornemſte

Altertavle (Christus og Disciplene i Emaus) blev i Aaret 1841 foræret Kirken af Dronning Caroline Amalie.

Nørgaard er en gammel Herregaard, som hvis første bekjendte Eier D. Atl nævner Sti Munk 1471, derpaa Bertel Kaas, og senere Folmer Rosenkrands, Oberst Valdemar Lykke til Grinderslevkloster, Knud Ulfeld, Corfits Ulfelds ældste Brode hvorefter flere andre Eiere. I dette Aarhundrede eiedes den, efterat Bøndergodset var afhændet, i længere Tid af Proprietair M. Oviigaard, og derefter af Proprietair Eckermann, der for et Par Aar siden atter har afhændet Gaarden.

Astrup er ligeledes en gammel Herregaard, som baade før og efter Reformationen længe har tilhørt de Juuler med Stjernen. Allerede c. 1440 nævnes Jver Juul til Astrup, Fader til Biskop Hartvig Juul i Ribe. Fra Familien Juul kom den til Familien Friis, og tilhørte derpaa Oberstlieutenant Kruse, Oberst Bernt Parsberg til Eskjær, Geheimeraad Claus Reventlow, som blev gift med Sidsenævntes Enke; af ham fulgtes Astrup 1749 til Peder Malling, senere Borgermester i Viborg (Fader til Statsministeren Geheimeraad Ove Malling), der gjenopbyggede den da ganske forfaldne Borggaard; han afhændede igjen Eiendommen 1766 til Etatsraad Axel Lassen, der eiede den til Slutningen af forrige Aarhundrede og bortsolgte en Deel af Bøndergodset. I dette Aarhundrede tilhørte den i et Par Decennier Kammerraad Tram, senere Proprietair Moldenhawer, og siden Aar 1845 Cancelliraad Th. Funder.

Hovedgaarden Eskjær, beliggende i Nærheden af Hvalpsund, som sætter Limfjorden i Forbindelse med Skivefjord, nævnes i D. Atl. som en af de bedste Gaarde i Salling, med god Skov, Fiskeri i Limfjorden, Teglbrænderi o. s. v. Denne Gaard tilhørte længe Familierne Høg, Lykke og Parsberg, derpaa Geheimeraad Claus Reventlow, som 1750 solgte den til Justitsraad Mads Hastrup († 1767), der 1761 opførte en ny, smuk og velindrettet Hovedbygning af Grundmuur, 3 Fløie med Kjelder; under endeel af den midterste Fløi er Kjelderen hvælvet med svære Piller og Buer, som efter Bygningsmaaden at dømme er meget gammel, og som danner Fundamentet for den derpaa opførte Bygning. Borggaarden er heel omgiven af Grave af 7—8 Fods Dybde og 27—30 Alens Bredde; disse Grave have Afløb igjennem Skoven til en Eng, som dermed overrisles, og Afløbet erstattes ved Væld, som ere i Gravene. Imod Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Eskjær Justitsraad, senere Generalkrigscommissair O. Lange, og derefter eiedes den i længere Tid af Etatsraad og Justitssecretair i Viborg Overret Henr. Johan de Leth († 1845); han afhændede Bøndergodset og solgte omtrent i Aaret 1830 Gaarden til Kammerraad Grønbech († 1858), hvis Enke nu eier den.

Avlsgaarden Langesgaard er en i Slutningen af forrige Aarhundrede af Justitsraad Lange opført Parcelgaard fra Hovedgaarden Eskjær; den blev 1855 solgt for 60,000 Rd. til sin nuværende Eier.

Grønning Sogn, Annex til Grinderslev S., omgivet af dette, Lyby og Jebjerg Sogne samt Skive-Fjord. Kirken, midt i Sognet, 1¼ M. n. for Skive. Arealet, 1964 Tdr. Land, er noget bakket med deels lerede og deels sandede Muldjorder. I Sognet findes et mindre Aaløb, der falder i Skive-Fjord. Htk. 108¼ Td. A. og E og 3⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Grønning Kirke, Byerne Øster-Grønning med Skole, Vester-Grønning og Grønriis; Gd. Tordal. Ialt i Sognet 21 G. og 26 H., hvoraf 3 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 296. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 3die Lægd. Kirken tilhører Sognets beboerne.

Grønning Kirke har Taarn, men ingen Hvælvinger; den beskrives i den foreliggende Beretning som lys og venlig. Istedetfor Altertavle findes en Niche med den hebraiske Inscription: Herren.

Tise Sogn, Annex til Grinderslev S., omgivet af dette og Junget S. samt Hvalp-Sund. Kirken, fyldig i Sognet, 2¼ M. n. for Skive.

Arealet, 2646 Tdr. Land, er noget bakket, med leermuldet og ſandmuldet Jordsmon. Landeveien fra Aalborg til Nykjøbing og Skive paſſerer Sognet. Htk. 135$^{3}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Tiſe Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger, tækket med Bly); Byerne Sønder-Tiſe med Skole, Nørre-Tiſe og Tiſe-Torp; Gdne Dalsgaard, Sundsøre, Hedegaarde, Øſter-Hegnet og Børſtinggaard. Ialt i Sognet 42 G. og 28 H., hvoraf 16 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 410, der, med Undtagelſe af at de have noget Erhverv ved Fiſkeri, ere Jordbrugere.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 5te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eierne af Hovedgaarden Jungetgaard i Junget S.

Tiſe Sogn var tidligere et eget Sognekald, hvis Præſtegaard, Gretterup, dog laae i Junget Sogn (ſee foran); ifølge kgl. Reſtr. af 12te Mai 1821 blev Sognet henlagt ſom Annex til Grindersleb Paſtorat.

Jebjerg Sogn omgivet af Annexet Lyby, Grønning, Grindersleb og Rybjerg S. ſamt Harre Herred. Kirken, ſydlig i Sognet, 1½ M. n. for Skive. Arealet, 2204 Tdr. Land, er bølgeformigt med leeragtigt Jordsmon. Sydvestlig i Sognet har en Arm af Hinnerup-Aa ſit Udſpring. Htk. 126$^{3}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Jebjerg med Kirke (med Taarn og Fjelleloft), Præſtegaard og Skole, Nannerup og Tuſtrup; Gd. Brøning. Ialt i Sognet 32 G. og 35 H., hvoraf 13 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 409. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 8de Lægd. Sognet danner een Commune i Forening med Annexſognet. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1152 Rd. Præſtegaardens Areal udgjør, foruden nogen Hede, c. 40 Tdr. Land Ager, af Htk. c. 6 Tdr.

Lyby Sogn, Annex til Jebjerg S., omgivet af dette og Grønning S., Harre og Hindborg Herreder ſamt Skive-Fjord. Kirken, veſtlig i Sognet, 1 M. n. for Skive. Arealet, 3044 Tdr. Land, er bølgeformigt med lerede Muldjorder. Ved Sognets Østgrændſe løber en Aa, der har Udløb i Skive-Fjord. Landeveien fra Skive til Aalborg paſſerer Sognet. Htk. 195½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Veſter-Lyby med Kirke, Øſter-Lyby med Skole, Boſtrup og Intrup; Gd. Dalgaard; Lyby Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 38 G. og 21 H., hvoraf 17 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 399, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 7de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lyby Kirke har Taarn og Fjelleloft; efter den foreliggende Beretning er der for ikke mange Aar ſiden nedbrudt et Stykke af dens østre Ende; dog er det endnu en lang Kirke. Denne Kirke er bleven hiſtoriſk mærkelig derved, at i Kong Valdemar Atterdags ſidſte Regjeringstid forſamlede ſig her Adelen og de fornemſte

Indbyggere i Salling og udstedte d. 2den Febr. 1375 et Document, hvorved forbandt sig til at holde „Guds Kirke og Kirkens Personer" ved deres Ret Friheder, hvori de skulde være forurettede; idet de troede, efter hvad Geistlighe havde indbildt dem, derved at kunne afvende de Landeplager, som i den senere S havde hjemsøgt Landet, af hvilke opregnes „Rov og Brand, Korneis Ufrugtsom lighed, Fjendernes Grumhed, Bratdød og Guds forkommende Vrede, Fædød Fiskens Formindskelse," og frygtede for, „at vores Skabers Trusel og Grumhed endnu faae Overhaand og dagligen opkomme" af ovennævnte Grund (Hvitfel — et godt Vidnesbyrd om, hvorledes Geistligheden vidste at benytte Middelalder Overtro til sin Fordeel.

Harre Herred.

Aasted Sogn, Annex til Selde Sogn i Nørre Herred, omgivet dette, Tøndering, Durup, Nautrup og Sæby S. samt Fuur-Su Kirken, i Sognets Østside, 3 M. n. for Skive. Arealet, 3960 T Land, er noget bakket, med afvexlende muldleret, muldsandet, sandmul og sandet Jordsmon. Foruden Hinnerup-Aa findes i Sognet fl mindre Aaer, Bække og Damme, samt Størstedelen af Grynder Sø, hvoraf Resten hører til Sæby Sogn. Htk. 217¾ Td. A. og

I Sognet: Aasted Kirke, Byerne Aasted med Skole, Nisu Nøreng Torp, Risum; Hovedgaarden Østergaard, hvortil hø Nisum Vindmølle, af Htk. 43 Tdr. med 357 Tdr. Land Ag 126 Tdr. Land Eng, 2½ Td. Land Beplantning, 20 Tdr. Land M 57 Tdr. Land Jorder under Opdyrkning, 3⅛ Td. Htk. Fæstego Gdne Aastedskovgaard, Søgaard, Sæbygaard med Ba mølle, Hvilholmgaarde. Jalt i Sognet 40 G. og 37 H., hv 16 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 477. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet ubetydelig.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Vib Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 12te Læ Sognet udgjør med Hovedsognet een Commune. Kirken tilhører Eie af Hovedgaarden Østergaard.

Aasted har Navn af den Aa, som løber igjennem Sognet, og som er en Lev af en Vig af Liimfjorden, der i ældre Tid har udskaaret de 4 Sogne Aasted, Se Junget og Torum som en Ø fra det øvrige Salling, saa at man af de store M strækninger langs Aalsbet endnu kan kjende Fjordens gamle Løb. Kirken bestr i D. Atl. som en smuk Landsbykirke, tækket med Bly, med et høit Taarn, en bygning paa søndre og Vaabenhuus paa nordre Side; Choret og Udbygningen murede Hvælvinger med Aarstal 1563, den øvrige Kirke Fjelleloft. Under Chore en hvælvet Begravelse, ovenover hvilken en stor Ligsteen med udhugne Afbildni og Aarstal 1558 over Iver Krabbe til Østergaard og hans Frue Magdalene Bant nedenfor Choret en anden Ligsteen med Aarstal 1543 over Nysnævntes Foræ Lucas Krabbe og Inger Eriksdatter Skram. I den Mose, som ligger vest Aasted By, stal i gamle Dage have staaet et Slot, kaldet Sallingholm.

Byen Nissum, „Nessum," forekommer 1327 blandt det Gods i Rigets stjellige Provindser, som den svenske Kongesøn Erik Valdemarsen paa Daneh i Nyborg fik sig udlagt som Efterkommer af en dansk Prindsesse; han synes in kertid snart at have afhændet alt dette Gods, og i Begyndelsen af det næste A

hundrede paa Dronning Margretes Tid havde den gamle sydste Familie Krabbe, som synes at have havt hjemme i denne Egn og paa Den Fuur, her en fast Borg, der hed Ressum ligesom Byen, hvorved den laae. Lucas Krabbe eller, som han ogsaa kaldes, Glob Krabbe, nedbrød den gamle Borg og opførte 1516 istedet derfor en ny Gaard 1/4 Miil s. o. for samme, hvilken han gav Navnet Østergaard. Det er denne, saaledes henved halvfjerde hundrede Aar gamle Bygning, som endnu staaer: 4 sammenbyggede toetages Huse af massiv Grundmuur med takkede Gavle, hvilket imidlertid har til Følge, at Gaardspladsen er lille og skummel, saa lille at en Vogn neppe kan vende der; den var omgiven med anseelige Volde og dybe Grave med en Vindebro over, men i Begyndelsen af dette Aarhundrede bleve Voldene sløifede og Gravene fyldte paa de to Sider, saa at der nu kun findes Grave med forøvrigt kun lidet Vand paa den nordre og vestre Side. Lucas Krabbes eneste Søn Iver Krabbe arvede Østergaard og fik med sin Frue Magdalene Banner blandt andet Gods Skovshoved ved Skive, hvor han begyndte at opføre hovedbygningen, som efter ham kaldes Krabbesholm, og som hans Enke fuldførte; han var Lehnsmand paa Skivehuus og fik Østergaard Gods godt arronderet ved at bortbytte endeel Strøgods over hele Salling til Kronen for Asmild-Klosters spredte Gods i Aasted Sogn, hvilke Magestifter heldigt fortsattes af hans Enke, som ogsaa omhyggeligt sørgede for sin Sognekirke Aasted. De næste Eiere af Østergaard efter Magdalene Banner, som i en lang Aarrække overlevede sin Mand, vare: Datteren Fru Anna Krabbe, der først var gift med Arel Biffert til Arelvold, derpaa med Erik Kaas hendes Søsterdatter Fru Anna Brahe, Enke efter Otto Lindenov til Borreby; deres Søn Holger Lindenov; hans Broder Otto Lindenov; dennes Enke Fru Vibeke Podebusk, som anden Gang var gift med Knud Ulfeld til Svenstrup (langt ude beslægtet med Corfits Ulfeld), Ridder, Lehnsmand paa Landskrone-Slot og commanderende General i Skaane, hvor han faldt i Begyndelsen af den svenske Krig 1657. Hans Stifsøn Hofjunker Christian Lindenov, senere Kammerherre og Amtmand i Norge, hvor han døde, fik sin Formue ødelagt i Krigen, hvorfor han 1660 maatte pantsætte Østergaard til Mag. Erik Olufsen Torm, Præst til Frue Kirke i Kjøbenhavn og Stiftsprovst i Sjælland, en Bondeson fra det nærliggende Torum Sogn, som senere fik sig Gaarden udlagt til Eiendom. Efter hans Død 1667 tilfaldt Østergaard hans Datter Mette Torm, gift med Jens Henriksen, og deres Søn, den bekjendte Erik Jensen Torm, der gjorde en saa besynderlig Carriere, er født paa denne Gaard 1634; som Student blev han først Tjener hos en Privatmand, derpaa successiv Laquai hos Kong Frederik IV., som han fulgte paa hans Feltog i Nord-Tydskland og i Slaget ved Gadebusch, Regimentsskriver eller Amtsforvalter ved Ryttergodset, Livtjener hos Kongen, i hvilken Stilling han engang reddede Kongens Liv, Borgermester og Politimester i Kjøbenhavn, og døde som Etatsraad 1764*). Da det var gaaet tilbage for hans Forældre, maatte de selge Østergaard, blandt hvis følgende Eiere Anders Oviigaard, der arvede denne Gaard efter sin Fader, var indviklet i jevnlige Stridigheder med Præst og Bønder, indtil hans Creditorer 1760 gjorde Indførsel i Gaard og Gods. Ved Begyndelsen af dette Aarhundrede tilhørte Østergaard i Forening med Kjeldgaard Kammerraad Møller, og senere eiede Captain Thomsen i nogen Tid Østergaard; i Aarene 1823–36 tilhørte Gaarden den rige og for sin velgjørende Gavmildhed bekjendte Proprietair Nils Nielsen til Spottrup, senere har den hyppigt ved Salg skiftet Eier.

Durup Sogn omgivet af Annexet Tøndering, Aasted, Nautrup, Harre og Roslev S. Kirken, paa Østsiden af Sognet, 2 1/2 M. n. for Skive. Arealet, 1302 Tdr. Land, er bølgeformigt, med sandmuldede, leermuldede og muldsandede Agerjorder. Htk. 85 1/2 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Durup med Kirke (med Taarn), Præstegaard og Skole (fælles for Durup og Tøndering Sogne), Toustrup; Gdne Durupgaarde og Lund. Ialt i Sognet 23 G. og 30 H., hvoraf 12 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 312. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg

*) Jfr. om denne Mand „Genealog. og biograph. Archiv" S. 252–54.

Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 17de Lægd Sognet danner med Annexsognet een Commune. Kirken tilhører e Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 878 Rd. Præstegaarden Areal udgjør 47 Tdr. Land Ager og Eng, c. 30 Tdr. Land Hede, c. $6^1/_2$ Td. Htk.

Tøndering Sogn, Annex til Durup S., omgivet af dette, Rosle og Aasted S. samt Nørre Herred. Kirken, nordvestlig i Sogne $2^1/_2$ M. n. for Skive. Arealet, 1600 Tdr. Land, er bølgeformigt me sandede og lerede Muldjorder. Østlig i Sognet løber Hinneru Aa. Htk. 110 Tdr. A. og E. og $14^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byen Tøndering med Kirke (foruden flere nær ved hi anden liggende Huse i den nordvestlige Deel af Sognet); Hovedgaarde Hegnet, af Htk. $24^5/_8$ Td. med 204 Tdr. Land Ager, $50^1/_2$ Td. Lan Eng, $19^1/_2$ Td. Land Mose, Kjær og Hede, ialt 274 Tdr. Land (i Nautru S. endvidere 20 Tdr. Land Hede); Hegnet Vandmølle, Bjerr Vandmølle. Ialt i Sognet 25 G. og 24 H., hvoraf 18 G. o 14 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 292. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved sognet; 1ste Vgkds. Amtets 9de Lægd. Kirken eies af Sogne beboerne.

Tøndering Kirke er af almindelig Bygningsform, med Taarn. I Muren Epitaphium af Sandsteen, hvori findes udhugget i Legemsstørrelse Anders Skeel t Hegnet og hans tvende Hustruer Karen Flemming og Birte Rosenkrands.

Hegnet er en gammel Herregaard, der ligesom Jungetgaard allerede fr Begyndelsen af det 15de Aarhundrede og indtil Midten af det 16de Aarhundred tilhørte Familien Skeel. I Aaret 1392 nævnes Evert Molteke til Hegnet (Suhm Danm. Hist. XIV. S. 301, 303); 1400 Anders Albertsen Skeel; en Efterkomme af ham var den ovennævnte Anders Skeel, der nævnes som Eier omtrent ved Aar 1550. I første Halvdeel af forrige Aarhundrede tilhørte Hegnet Familien Benzon af hvilken en Oberstlieutenant Benzon efter D. Atl. IV. skal have kjøbt den 175 med 31 Tdr. Htk. Hovedgaardstakt, 280 Tdr. Htk. Bondergods, $7^1/_2$ Td. Htk Mst. og 50 Tdr. matr. Tiende-Htk. for 16,000 Rd. D. C. Senere ligesom dette Aarhundrede har den oftere skiftet Eier. Godset er efterhaanden, tildeels det andet og tredie Decennium af dette Aarhundrede, bleven ganske bortsolgt.

Roslev Sogn, hvoraf en Deel hører til Nørre Herred, omgive af Annexsognet Rybjerg samt Jebjerg S. i dette Herred, Hjerk, Harre Durup og Tøndering S. Kirken, i Sognets Østside, 2 M. n. fo Skive. Arealet, 1458 Tdr. Land, hvoraf 346 Tdr. Land i Nørr Herred, er bølgeformigt. Jordsmonnet er sandblandet Muld. Pa Sognets Østgrændse løber en Arm af Hinnerup-Aa. Htk. $89^3/_8$ Tdr A. og E., hvoraf 19 Tdr. i Nørre Herred.

I Sognet: Byerne Roslev med Kirke, (temmelig lille, med Taarn Fjelleloft), Præstegaard og Skole, Gamstrup; Gd. Roslev-Snabe Ialt i Sognet 26 G. og 14 H., hvoraf 10 G. og 7 H. udenfo Byerne.

Indvaanere: 248. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 10de Lægd. Sognet udgjør med Annexet een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1024 Rd. Præstegaardens Areal c.

60 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Hede samt en Englod, af Htk. ialt c. 6 Tdr.

Hierk Sogn omgivet af Annexet Harre, Roslev S., Hindborg, Nørre og Rødding Herreder, samt Harre-Vig og Hierk-Noer, Bugter af Liimfjorden. Kirken, i Sognets Vestside, 2 M. n. n. v. for Skive. Arealet, 2911 Tdr. Land, er noget bakket, med sandede og lerede Muldjorder. Et Aaløb, der falder i Hierk-Noer, danner Sognets Sydgrændse. Landeveien fra Skive til Nykjøbing passerer Sognet. Htk. 178½ Td. A. og E. og 4¾ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Neder- og Over-Hierk med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger), Præstegaard og Skole, Bium med Vandmølle, Bailum; Gdne Bailumgaad og Thinggaard. Ialt i Sognet 40 G. og 38 H., hvoraf 9 G. og 18 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 438. Hovederhvervet er Jordbrug. I Harre-Vig ubetydeligt Østersfisteri.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 11te Lægd. Sognet danner med Annexet een Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 1149 Rd. Præstegaardens Areal udgjør 63 Tdr. Land, af c. 7¾ Td. Htk.

Bailumgaard nævnes i D. Atl. som en gammel adelig Sædegaard, men uden Bøndergods, hvis Eiere havde deres Begravelse i Hierk Kirke. Baaningshuset siges at være nyt opbygget 1780. Gaarden havde dengang i nogen Tid samme Eiere som Hovedgaarden Haastrup i Lem Sogn; men blev senere atter en selvstændig Eiendom, der nu kun er en mindre Avlsgaard.

Harre Sogn, Annex til Hierk S., omgivet af dette, Roslev, Durup, Nautrup og Vile S., samt Harre-Vig ved Liimfjorden. Kirken, midt i Sognet, 2¼ M. n. n. v. for Skive. Arealet, 1950 Tdr. Land, er bølgeformigt, med muldsandet og leermuldet Jordsmon. Landeveien fra Skive til Nykjøbing passerer Sognet. Htk. 93⅞ Td. A. og E., hvoraf ¾ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Harre med Kirke (med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, Dalstrup, Sønderup. Ialt i Sognet 24 G. og 29 H., hvoraf 3 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 285. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden ligesom i Hovedsognet ubetydeligt Østersfisteri i Harre-Vig.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 13de Lægd. Kirken eies af Beboerne i Sognet.

Nautrup Sogn omgivet af Annexsognene Vile og Sæby, Harre, Durup og Aasted S. samt en Arm af Liimfjorden (Salling-Sund). Kirken, midt i Sognet, 2¾ M. n. n. v. for Skive. Arealet, 2678 Tdr. Land, er noget bakket, med skarpsandede Muldjorder og med betydelige Kjær-, Hede- og Mosestrækninger. Landeveien fra Skive til Nykjøbing passerer Sognet. Htk. 82¾ Td. A. og E. og ⅓ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Nautrup med Kirke (almindelig Bygningsform, uden Taarn) og Skole, Glynge med Præstegaard, Dalgaard med Vandmølle, Bysted med Vandmølle, Høgedal; Gd. Pinen Kro ved Salling-Sund, hvorfra Overfart med Færge til Salling-Sund Færge-

gaard paa Morsø. Ialt i Sognet 29 G. og 55 H., hvoraf 10 G. 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 417. Foruden Jordbrug, der er Hovederhverv drive Beboerne meget betydeligt Fiskeri og have stor Tørveafsætning.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Vibo Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 15de Læg I Forening med Annexsognene danner Sognet een Commune. Kirk eies af en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 728 R Præstegaardens Areal udgjør, foruden en betydelig Hedestrækni c. 30 Tdr. Land Ager, 12—14 Tdr. Land Mose og Kjær, Htk. $3^3/_8$ Td.

Vile Sogn, Annex til Nautrup S., omgivet af dette og Ha S. samt Limfjorden (Salling-Sund og Harre-Vig). Kirken, mid Sognet, $2^3/_4$ M. n. v. for Skive. Arealet, 1591 Tdr. Land, er no bakket. Sognet har endeel Hedestrækninger, afvexlende med Kjær Mose; Jordsmonnet er skarpsandet. Htk. $34^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Vile med Kirke (lille, med Taarn) og Skol Kybe Huse, Norupgaard, Vestergaard, Tangelevgaar Strandgaard, Skyldalgaard. Ialt i Sognet 11 G. og 32

Indvaanere: 228. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden me betydeligt Fiskeri.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hove sognet; 1ste Vgkds. Amtets 14de Lægd. Kirken tilhører Sogn beboerne.

Sæby Sogn, Annex til Nautrup S., omgivet af dette og Aast S. samt Limfjorden. Kirken, i Sognets sydlige Deel, 3 M. n. n. for Skive. Arealet, 1492 Tdr. Land, er i den sydlige Deel no bakket, og Jordsmonnet, der har betydelige Hedestrækninger, afvexlen med Kjær og Mose, er skarpsandet. Til Sognet hører endeel Grynderup-Sø, hvoraf Resten ligger i Aasted S. Htk. 45 Td A. og E.

I Sognet: Byerne Sæby med Kirke (almindelig Bygningsfor uden Taarn), Grynderup med Skole; Hellegaard, Hol gaarde. Ialt i Sognet 12 G. og 24 H., hvoraf 6 H. udenf Byerne.

Indvaanere: 194, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desude ligesom i Hovedsognet, meget betydeligt Fiskeri og stor Affætning af Tør

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hove sognet; 1ste Vgkds. Amtets 16de Lægd. Kirken tilhører Beboerne Sognet.

I D. Atl. IV. bemærkes, at omtrent fra Aar 1747 er en stor Deel af Sogn ødelagt af Sandflugt, som idelig tiltager. Denne Sandflugt er dog nu forlæn dæmpet.

Fuurland er en Ø i Limfjorden, 1 Miil lang, paa det Bredes henved $^3/_4$ Miil bred og 3 Mile i Omkreds, adskilt fra Salling v Fuur-Sund, beliggende 11 Mile fra Hals, 8 M. fra Aalborg, 2 M fra Løgstør, $^1/_2$ M. fra den mod Nord liggende lille Ø Livø, hvorf den adskilles ved Favnedybet, og 9 M. fra Agger-Canal. Kirke

paa Øens Sydostside, $3^1/_2$ M. n. for Skive. Arealet, 4012 Tdr. Land, er i den østlige og sydlige Deel temmelig fladt; men paa Nordsiden findes en Gruppe af høie lyngklædte Bakker, der ende i skarpe Klinter langs den nordlige Kyst; det høieste Punkt, Lille Jensés Høi, ligger dog kun 242 Fod over Havet; mindre Høidepunkter ere Store Jensés Høi, Man Høi, Lises Høi, og flere. I en lang Dal, der omgivet af Lyngbakkerne strækker sig ud til Fjorden, hæver den bekjendte Rødsteen sig op af Jorden i en Høide af 6—7 Alen; dens Længde angives til omtrent 16 Skridt, og Omkredsen til omtrent 46 Skridt, hvorvidt den strækker sig under en Deel af Landet og muligviis ud i Fjorden, er ubekjendt. En i Stenen dybtindgaaende tragtformig Hule har hidtil ikke været Gjenstand for nogen Undersøgelse; Steenarten synes nærmest at være en Sammensætning af Jernsand og forskjellige Smaastene i Forening med bindende Leerarter, Jernokker samt Gibsdele og erholder næst ved Luftens Paavirkning megen Fasthed. Agerjorderne ere muldsandede. Fra Øst til Vest løber en Bæk, der udspringer fra en Tørvemose oppe i Landet. De fra Øen udgaaende Odder ere: paa Vestsiden Lunds-Hoved, paa Østsiden Færker-Odde og Engelst-Odde, paa Sydostsiden Grønner-Odde og paa Sydspidsen Degen- eller Harvarp-Odde. Htk. $196^1/_8$ Td. A. og E. og $8^3/_4$ Td. Mst.

Paa Øen: Kirken, ved den Præstegaarden; Byerne Debel med Skole, Hvirp med Skole, Sundsgaarde, Mavsbad, Nederby, Grindselgaarde, Vojel, Engelst; Gd. Lundgaard; Fuur Vindmølle og Færgehuus ved Sydostkysten; paa Vestkysten et Teglværk. Ialt i Sognet 61 G. og 113 H., hvoraf 24 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1005. De jordløse Beboere leve udelukkende af Fiskeri, hvilket af Jordbrugerne, hvis Hovederhverv er Agerdyrkning og Creaturhold, kun drives til eget Forbrug. Desuden noget Erhverv ved Afsætning af Vox og Honning. Tvende Kjøbmænd i Nykjøbing have et privilegeret Handelsetablissement paa Øen.

Øen hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtsstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 18de Lægd. Øen danner en egen Commune. Kirken tilhører Hartkornseierne. Et Legat, stort 1000 Rd., der indestaaer som Prioritet hos Hartkornseierne, er oprettet 1739 af Enkefru Margrete Dorthea Kjerulf, født Bræs til Søvdal (i Nørlyng Herred); af Renten nyder Skolelæreren i Hvirp 12 Rd. aarlig. Resten uddeles til Sognets Fattige. Præstekaldets Reguleringssum er 916 Rd. Præstegaardens Areal udgjør 40 Tdr. Land Ager, 6 Tdr. Land Kjær, 70 Tdr. Land Hede, af Htk. c. $5^5/_8$ Td.

Øens Navn — det skrives ogsaa i gamle Documenter „Phuur" — har man blandt flere Derivationer ogsaa udledet af Fyr, hvoraf der fordum skal have været flere Skove paa denne Ø; skjøndt igjennem Aarhundreder aldeles skovløs lige til den nyeste Tid, da man har begyndt at lægge Vind paa Skovanlæg og Havecultur, har Fuur nemlig i gamle Dage været stærkt bevoret med Skov, hvilket de mange Levninger af Træ, som endnu findes overalt i Moserne og opgraves af Grunden, dels forstenet, dels gjennemtrukket med en svovlagtig Materie, udvise. De sidste Levninger af Skovene skulle være blevne ombuggede og ødelagte af de keiserlige Krigsfolk, som under Trediveaarskrigen overswømmede Jylland.

Fuur tilhørte i Middelalderen Domcapitlet i Viborg; allerede 1164 stadfæstedes dammes Besiddelse af Øen af Pave Alexander III., og den vedvarede indtil længe efter Reformationen (Suhms Danm. Hist. VII. S. 171). Dog nævnes ogsaa

Adelige, som have boet paa Øen, hvoriblandt Mikkel Aagesen af Fuur 1319 o Ridder Johannes Mikkelsen af Fuur 1365; efter D. Atl. skal der have været „2 eller 3 Herresæder, hvilket kan synes troværdigt af de indrettede Fiskeparker og Kjelder under Jorden, som endnu sees paa visse Steder i Landet," men hvoraf nu intet Spor er tilbage. I første Halvdeel af forrige Aarhundrede nævnes som Eier af Øen Proprietair Anders Kjerulf og Hustru Margrete Dorthea, født Bräes, til Søvdal (i Nørlyng Herred), derefter Enevold, Bräes til Kokkedal (i Han Herred) og senere flere Andre, indtil Beboerne i Begyndelsen af dette Aarhundrede bleve Selveiere.

Kirken, som er meget gammel (fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede) og i den katholske Tid var indviet til St. Morten, er bygget i sædvanlig Form, med Taarn, men ualmindelig lang og smal; kun over Choret findes Hvælving. Murene bestaae deels af Kampesteen, deels af den ovennævnte saakaldte røde Fuurbo-Steen; forøvrigt findes her ingen Mærkeligheder.

Fra Øens høieste Punkt, den saakaldte „Lille Jenses Høi", har man en vid og skjøn Udsigt, som i en foreliggende Beretning endog sammenlignes med den berømte Udsigt fra Bregninge Kirke paa Taasinge, og som i Forening med den røde Steen, hvortil knytte sig forskjellige Sagn, lokker mange Fremmede til Øen.

Som mærkelige Steensætninger anføres i en af Landskabsmaler Kruse paa Fuur til oldnordisk Museum indsendt antiqvarisk Beskrivelse over Øen: „Emmestenene" paa Debel Bøes Jorder tæt ved den nordre Kyst med 67 synlige Steen-Omsætningen, foruden nogle større og mindre midt inde; desuden: „Prammen" paa Lundgaards Mark, „Stennerbakke" paa Madsbad Mark, og „Steendyngen" paa Øen.

Rødding Herred.

Rødding Sogn omgivet af Anneret Kreibjerg, Balling, Ramsing, Veiby og Lime S. samt Liimfjorden. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. n. v. for Skive. Arealet, 4796 Tdr. Land, er bølgeformigt, med dels sandmuldet og deels skarpsandigt Jordsmon med Leerunderlag. I Sognet ligge Mollerup- og Spøttrup-Søer, og der løber flere mindre Aaer. Htk. 233⅝ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mk.

I Sognet: Rødding Kirke, Byerne Rødding med Præstegaard og Skole, Eistrup med Skole, Mollerup, Kjær og Knud, Hovedgaarden Spøttrup med Vindmølle, af Htk. 44½ Td., med Areal af 880 Tdr. Land, hvoraf 480 Tdr. Land Ager, 150 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Mose og Kjær og 150 Tdr. Hede (til Gaarden endvidere Rødding Sogns Konge- og Kirketiende); Hestehavegaard af 12⅛ Td. Htk., med ialt c. 161 Tdr. Land, hvoraf c. 153 Tdr. Land Ager og Eng og c. 8 Tdr. Land Hede; Gdne Grundvad, Mølvadgaard, Skovhøigaard, Hellerupgaard, Gammelhede, Skjærgaarde, Ny-Mølle (Vandmølle). Ialt i Sognet 55 G. og 30 H., hvoraf 22 G. og 12 H. udenfor Byerne.

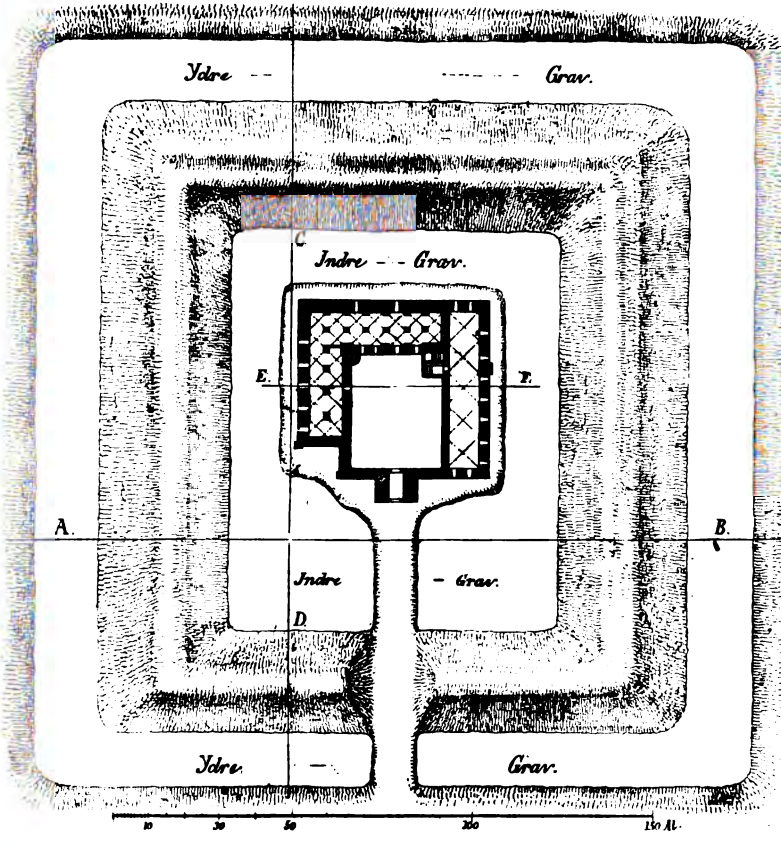
Indvaanere: 652. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 26de Læge. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Spøttrup Hovedgaard. Det Nisseuske Legat paa 13,152 Rd. 4 Mk., hvoraf Renten aarlig skal uddeles til værdige Trængende, og tvende mindre Legater ere henlagte til Sognet. Præstekaldets Reguleringssum 1440 Rd. Præstegaardens Areal er 64½ Td. Land Ager og Eng, 29½ Td. Land Hede og Overdrev, af c. 8⅝ Td. Htk.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Gjennemsnit og Grundrids af "Spotterup".

1

2

"Spotterup".

Nr. 1. Gjennemsnit efter Linien A. B. Nr. 2. Gjennemsnit efter Linien C. D.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R · L

Rødding, hvoraf Herredet har Navn, skreves tidligere Ryttinge; i Jordebogen 1231 nævnes „Rythingshæret." Kirken er bygget i sædvanlig Stiil med en Tilbygning, af hugne Kampesteen; den er hvælvet og har et Taarn, 36½ Alen høit, hvoraf Spiret, tækket med Spaan, udgjør 16½ Alen foruden den nedstyrtede Fløistang, som Ingen har vovet sig til igjen at opsætte, af Frygt for at stige op i saa stor en Høide. Kirken er bleven malet 1853. Begravelser findes i Kirkens Gulv med balsamerede Lig (Flere af Familien Below ligge begravede i denne Kirke, see nedenfor); og Tilbygningen er en aaben Begravelse med en kunstig Jernport for, hvor Axel Rosenkrands til Spottrup med Frue og Børn hvile. Simple Epitaphier af Træ findes over Stedets første evangeliske Præst Knud Brynnild († 1589) og to andre Præster i Slutningen af det 17de Aarhundrede, ligeledes en Mindetavle over den sidst afdøde Sognepræst, Consistorialraad Rasmus Henriksen Rosenbahl († 1847); endelig er en Marmorsteen indsat i Muren i Choret over Sognets Velgjører, Spottrups sidst afdøde Eier Riis Nissen. Prædikestolen har været meget smuk, med kunstigt, nu forældet, Snitværk; paa samme staaer Aarstallet 1595 og Navnet „Henrich Billow."

Den mærkeligste af de gamle Herregaarde i Salling er upaatvivleligt det i Nærheden af Kaas Bredning (en Arm af Limfjorden) beliggende Spottrup eller Spotterup (Spydtorp), saavel ved sin Ælde og den særdeles Omsorg, der ved dette Herresædes Opførelse er anvendt paa at give det Fasthed mod Angreb og Fjendevold, som og fordi det er en af de gamle befæstede Gaarde her i Landet, der bedst vise, hvorledes en saadan Borg saae ud i gamle Dage, da dens oprindelige Udseende og Befæstning næsten uforandret er vedligeholdt lige til Nutiden. Saa meget desto mærkeligere er det, at man er aldeles uvidende om, naar og af hvem denne Gaard er opført — man antager henimod Midten af det 16de Aarhundrede. Ligesom saa mange andre af de gamle Gaarde er Spottrup, der som Typus paa en befæstet adelig Borg gjør Krav paa en noget udførligere Beskrivelse, bygget paa en Grund, som har været enten ganske eller for en stor Deel omgivet med Vand; en Sø dækker endnu hele Vestsiden af Gaarden, og en sid Eng eller Mosegrund, som for ikke meget længe siden endnu var en Deel af Søen, gaaer op til den opdæmmede Vei, der løber nær forbi Gaardens ydre Grav. Hovedbygningen bestaaer af 3 sammenbyggede Fløie (og en fjerde Forbindelsesfløi, hvorom nedenfor), af hvilke Hovedfløien ligger i Syd og Nord og Sidefløiene gaae ud mod Vest; de ere alle lige høie (30 Alen), 2 Etager med hvælvede Kjeldere under dem alle; høiest er Kjelderen under den østlige Fløi, hvor Hvælvingerne heelt igjennem hvile paa en Rad Piller af hugne Steen. I den sydlige Fløi ere ogsaa Værelserne i første Etage hvælvede og meget høie og rummelige. Uagtet Murenes Tykkelse, der i Kjelderne er 4 Alen, i første Etage 3½ og i anden 3 Alen, ere dog Værelserne meget lyse, da Vinduerne ere store og Murene staae meget stærkt indad. De to Sidefløie ere forbundne ved en svær Muur, hvis Høide naaer op til Vinduerne i anden Etage; øverst i denne Forbindelsesmuur er anlagt en saakaldet „Vægtergang" eller bedækket Gang med Skydehuller, og midt paa den er opført et svært Porttaarn eller en firkantet, taarnagtig Bygning med en høi og hvælvet Indkjørselsport, ligeledes vel forsynet med Skydehuller i dobbelte Rader, de nederste for at kunne bestryge Broerne og Indgangen mellem Voldene, de øverste for at kunne skyde over Voldene paa Beleirerne; Vægtergangen fører fra begge Fløiene ind i Porttaarnet. I de to Hjørner inde i Gaarden staae 2 mindre Taarne, et firkantet i det sydvestlige og et rundt, i hvis øverste Rum ogsaa Skydehuller ere anbragte, med Spiir i det nordøstlige Hjørne; i begge disse Taarne danne Vindeltrapper af Træ Opgange til Værelserne i første og anden Etage og til Loftet. Udenom Borggaarden løbe tvende dybe og brede Grave, og imellem disse en i ældre Tider meget høi og svær Jordvold, som endnu er høiest paa den østlige Side, nemlig 14—15 Alen, og hvor endnu en Deel af Brystværnet er tilbage. De murede Broer over begge Gravene paa Vestsiden ere derimod forsvundne, og en opdæmmet Jordvei er anlagt over samme, ad hvilken Indkjørselen nu finder Sted. Ladegaarden er lagt udenfor Befæstningen; dens Bygninger ligge syd for den yderste Grav.

Spottrup tilhørte før Reformationen Viborg Bispestol og bestyredes ved en Official eller Foged, som Bispopperne holdt paa Gaarden. Den sidste katholske Biskop Jørgen Friis fik 1523 Birket af Kong Frederik I. for „hans Gaard Spotterup" under Navn af Krogeberg (d. e. Kreibjerg) Birk. Hos Hvitfeldt nævnes Spottrup blandt de Herregaarde i Salling, som Skipper Clement afbrændte 1534; i

den nærmest følgende Tid er rimeligvis den nuværende, ovenfor bestrevne, mæ
lige Bygning bleven opført. Spøttrup skal ogsaa engang efter Sagnet have udh
en Beleiring og være bleven bestudt fra Kaas Bredning; forholder dette ga
Sagn sig rigtigt, maa Spøttrup-Sø vel dengang have staaet i Forbindelse
Fjorden, som nu ligger henved en Fjerdingvei fra Gaarden. Efter Reformatio
var den bekjendte Rigsmarsk Otto Krumpen til Trudsholm den første, som
af Kong Frederik II. blev forlehnet med Spøttrup; og da han døde 1569, fik Jo
Rostrup denne Konges Brev, at han maatte indløse fra hans Enke Fru Anna
Kronens Gaard Spøttrup; men allerede det næste Aar blev Grev Günther
Barby, der havde tjent Kongen i Syvaarskrigen som Krigsoverste og tilsidst
Marskalk, arvelig forlehnet med Spøttrup Gaard og Gods, og da han var forl
med Iver Krabbe til Østergaards Datter Dorothea, men døde før Brylluppet 1
beholdt hans Forlovede Gaarden, endog efterat hun havde giftet sig med Bene
v. Ahlefeldt og som Enke efter ham. 1579 blev Rigsraad Henrik Belov af sa
Konge arvelig forlehnet med Spøttrup, hvor han døde 1606; han ligger begrav
Rødding Kirke, ligesom ogsaa hans Søn Claus Belov, der arvede Spøttrup
Faderen og døde 1620. Fra Henrik Belovs Tid haves ved Gaarden en Rækk
Thingsvidner, Herredsdomme og andre Documenter angaaende en Trætte,
1595 opstod med Eieren af Vadum Mølle og By i Lime Sogn om Fiskeri
Spøttrup-Sø, og som fornyedes under Sønnen Claus Belov. Dennes Enke K
Lange eiede Spøttrup længe efter hans Død; men deres Sønner, som efter he
arvede Gaarden, solgte den 1650 til Fru Sophie Stavershov til Refstrup, Enke
Laurits Ebbesen til Sonnerup. De næste Eiere vare Oberst Mogens Kruse,
maatte gjøre Opbud 1664 eller 1665, den fyrstelig holsteenske Amtsskriver Joa
Kohlblatt i Kiel, Poul Kohlblatt (formodentlig Sidstnævntes Søn), der 1702 so
Gaards og Gods til Arel Rosenkrands (en Sønneson af den rige Holger Ro
krands til Glimminge i Skaane, see 1ste B. S. 111, og Broderson af den lærde
ulykkelige Baron Oluf Rosenkrands, see smst. S. 640), hans Søn Geheimeraad
Justitiarius i Høiesteret Mogens Rosenkrands († 1776), Kammerraad Matthias Rich
Peder Nissen, hans Enke Bodil Hillerup og deres Søn Riis Nissen. Sidstnævnte
erhvervet sig et berømmeligere Navn hos Efterslægten end Nogen af hans ad
baarne Formænd i Besiddelsen af Spøttrup. Han var bestemt til Studeringer
gik i Ribe Cathedralskole; men da hans Fader, som 1784 havde kjøbt Spøtt
døde allerede 4 Aar efter, blev den da syttenaarige Riis Nissen kaldt hjem fo
staae Moderen bi ved Gaardens Bestyrelse. „Da han i saa ung en Alder
dragen ind i et reent praktisk Liv, maatte hans energiske Character tage sin
ning efter dette, og hans Aand maatte vænne sig til det Snevre, ligesom h
Øie til den omgivende Borgvold, der er Spøttrups Horizont. 1799, 4 Aar
Moderens Død, overtog han Gaarden og Godset med betydelige Forpligtelse
hans Medarvinger (3 Søstre og en Broder, som alle ere døde uden at efterl
sig Afkom); men han overvandt alle Vanskeligheder ved kraftig Virksomhed og
Økonomi, og gik derefter fremad til den betydelige Formue, han efterlod
Spøttrup er en saakaldt Studegaard, saaledes som mange findes i Vesteregn
den hele Drift er indrettet paa Opdræt og Røgt af Stude, og kræver en egen
af Indsigt; næsten kunde man ogsaa sige, af Sindelag Heri viste han en fr
ragende Dygtighed og virkede trindtom ved Raad og Exempel til Fremgang i de
Deel af Landbruget. Saaledes uddannedes han til en skarp Typus af det alv
lige, frugale, stræbsomme, nøieseende Folk, der ved sin Klogt og Møie afvi
Vester-Jyllands sparsomme Natur Rigdomme, men ogsaa ligner denne Natu
Sparsomhed. Men hvad der hos mange Andre kommer af sig selv, blev igjen
hans vakte Refleksion til skarp udtalt Grundsætning, og han stod saaledes for Ver
som en streng redelig Mand, der aldrig veg fra sit Ord og aldrig tillod sig et Sk
fra den snorlige Vei, men tillige som en Mand, der ogsaa forlangte sin Ret af An
med den samme ubøielige Nøiagtighed endog i Smaating. Dog var Hjertet
udelukt fra hans Terminsforretninger; paa forstandig Hjælpsomhed mod Ven
og endog betydelige Offre til erkjendt gavnlige Øiemed manglede det ikke, og n
man besøgte Spøttrup, blev man modtaget med rundelig Gjæstfrihed" *). A

*) De citerede velskrevne biographiske Notitser om en Mand, hvis Velgjerenhed nu og i Fremt
vil komme saa Mange tilgode, findes i Prof. Olsens „Indbydelsesskrift til Viborg Cathed
skoles aarlige Examina 1852" S. 25 flg.

Ægtefaber efterlod han sig ingen Børn*); „han gjorde derfor de Fattige og Skolevæsenet til sine Børn." Ifølge hans Testament skulde nemlig hans efterladte Formue, efter Fradrag af adskillige Donationer, deles i 50 Lodder, hver paa 6582 Rd. 76 Sk.; af disse fik hans Fødesogn (Bilsley ved Ribe) 3 og Rødding Sogn 2 „til værdige Fattiges Underholdning"; og at han satte Priis paa den videnskabelige Dannelse, som Omstændighederne havde hindret ham selv i at nyde fuldstændigt, sees deraf, at han stjenkede 5 lærde Skoler i Jylland (Ribe, Aarhus, Aalborg, Viborg og Randers) hver 2 Lodder, ialt en Capital af 65,827 Rd. 88 Sk. til det lærde Skolevæsen. Nis Nissen døde den 29de Juli 1848 og blev begravet paa Rødding Kirkegaard, hvor et Monument med Jerngitter er opsat over ham; „men i sit Testament har han selv sat sig den skjønneste Gravskrift, og hans Minde vil blive bevaret med Taknemmelighed."

Om Spottrup findes Efterretninger (af Molbech) i Hist. Tidsskr. I. S. 226—38, tilligemed en Afbildning af Hovedbygningen, ligeledes i T. Beckers danske Herregaarde, 8de Bind.

Hestehavegaard laae forhen under Hovedgaarden Spottrup; i D. Atl. 4de Tome (1768), hvor den henføres til Annexsognet Kreiberg, kaldes den „en smuk Avlsgaard, som kan stalde 50 Stude." Nis Nissen solgte den til sin Svoger Justitsraad Stadel til Ullerup paa Mors. Til Gaardens Drift hørte fordum hoverigjørende Fæstebønder, som have kjøbt deres Fæstegaarde af Nissen.

Kreibjerg Sogn, Annex til Rødding S., omgivet af dette og Balling, Ødvense, Otting og Hjerk Sogne, Limfjorden samt en Arm af denne, kaldet Hjerk-Noer. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. n. n. v. for Skive. Arealet, 3355 Tdr. Land, er noget bakket, med sandblandede Muldjorder. Foruden et mindre Aaløb nordøstlig i Sognet ligger den til Hovedsognet hørende Mollerup-Sø ved den vestlige Grændse. Htk. 186 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Kreibjerg med Kirke og Skole (beliggende mellem denne og de to andre Byer), Over- og Neder-Ginderup, Nørre-Andrup; Gdne Grundvad, Gjedholm, Baasgaard, Bakgaard, Overgaarde, Gl. og Ny Kreibjerggaard, Humlegaard og Norsgaard. Ialt i Sognet 37 G. og 42 H., hvoraf 18 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 448. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug Beboernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 23de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Beboerne i Sognet.

Kreibjerg hed tidligere Krogeberg, og en Borg af dette Navn antages fordum at have ligget noget øst for den nuværende Bondegaard, Kreiberggaard, ved et Kjær, der har staaet i Forbindelse med Limfjorden, hvor en Borgplads, dog af indskrænket Omfang, endnu kan vaavises. Kreiberg Sogn dannede i ældre Tid tilligemed Rødding Sogn et eget Birk, kaldet Krogeborg Birk, der i Aaret 1523 blev henlagt til Hovedgaarden Spottrup, indtil det efter Souveraniteten tillige med flere smaa Birker blev underlagt Salling Herreds-Thing. Kirken er bygget i sædvanlig Stil af hugne Kampesteen, med Taarn og Hvælvinger, undtagen i Choret. Den er ligesom Kirken i Hovedsognet bleven malet i Aaret 1853.

Balling Sogn omgivet af Annexet Volling, Brøndum og Otting S. i Hindborg Herred samt Kreibjerg, Rødding og Ramsing Sogne. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. v. for Skive. Arealet, 2400 Tdr.

*) Nissen havde havt flere Børn, men de vare alle døde som smaa. Et Sagn beretter, at en adelig Froken paa Spottrup i gamle Dage var bleven besvangret og havde bragt Barnet af Dage; siden den Tid skulde den Skjæbne hvile over Gaarden, at intet Barn, som fødtes der, kunde leve.

Land, er bølgeformigt, med afverlende sandmuldet, leermuldet, mu
sandet og muldleret Jordsmon. Nogle mindre Aaløb findes i Sogn
Htk. 172¼ Td. A. og E. og 9¼ Td. Mfk.

I Sognet: Balling Kirke, Byerne Guust med Præstegaa
Sønder-Balling med Skole, Nørre-Balling, Nyby, Br
Nørreby og Vesterby; Gdne Nesbækgaarde, Nittrup
Faarkrog; Balling-Over- og Neder-Vandmøller. Ja
Sognet 38 G. og 23 H., hvoraf 7 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 357, hvis Hovederhverv er Jordbrug. I Sognet
et Teglværk, der producerer c. 500,000 Stk. Murſteen.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Bib
Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 22de Læ
I Forening med Annexſognet danner Sognet een Commune. Kir
tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1115 R
Præſtegaardens Areal er 40 Tdr. Land, af c. 4⅜ Td. Htk.

Kirken er ſimpel, uden Taarn og Hvælvinger; den har fordum havt Ta
men det er nedfaldet; i en Udbygning paa den ſondre Side har forhen været
aaben Begravelſe. I Nørre-Balling By ſkal — efter D. Atl. — „ligge en Gå
kaldet Bilgrav, hvor en Biſkop i de katholſke Tider ſkal have boet, (formoden
har den tilhørt Biſpeſtolen i Viborg); og paa ſamme Byes Eiendom, næſten
Fierdingvei veſtenfor i Heden, ſees endnu Rudera af en anden gammel Bygn
ſamt hvor Indkjørſelen og Gravene derom har været; dette Sted kaldes en
Holmgaard-Slot."

Haaſum Sogn omgivet af Annexet Ramſing, Volling og Brønd
S., ſamt Ringkjøbing Amt. Kirken, nordlig i Sognet, 1½ M. v.
Skive. Arealet, 2434 Tdr. Land, er noget bakket. Jordsmonn
Beſkaffenhed er i den østlige Deel muldet med Leerunderlag, i
veſtlige Deel ſkarpſandet. I Sognet findes Trævel-Aa. Htk. 114
Td. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Haaſum med Kirke, Præſtegaard, Hoſp
og Skole, og Torp; Hovedgaarden Kjærgaardsholms Hovedpa
(nu en mindre Gaard) og ſammes 4 andre Parceller, Nyholm,
16⅝ Td. Htk., med et Areal af 284 Tdr. Land, hvoraf 146 T
Land Ager, 46 Tdr. Land Eng, 23 Tdr. Land Moſe eller Kjær, 69 T
Land Hede; Bellumgaard, af Htk. c. 15 Tdr.; Lundholm,
Htk. c. 10 Tdr.; Grønholm; Gdne Aldershvile, Kjærgaar
holm Kro, Kjærgaardsholm Vindmølle (med Farveri, Trykk
og Bomuldsvæveri). Ialt i Sognet 24 G. og 21 H., hvoraf 9
og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 327. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Vib
Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 21de Læ
Sognet danner i Forening med Annexſognet een Commune. Kir
tilhører Sognebeboerne. Hoſpitalet i Haaſum er ſtiftet 1757 af Jørg
Hvaſs og Huſtru Maren Loſs, og kaldet „Chriſtens Hoſpital", til Mi
om Sidſtnævntes første Mand Chriſten Linde. 5 Fattige fra Kj
gaardsholm og Landting Hovedgaardes forrige Godſer nyde
Renten, 5 pCt., af en Capital, ſtor 2000 Rd., ſom ere prioriter
i Kjærgaardsholms Parceller, ſamt desuden Ildebrændſel af Godſ
Bønder. Præſtekaldets Reguleringsſum er 732 Rd. Præſtegaard

Areal er c. 23 Tdr. Land Ager og omtrent ligesaa meget Eng, Mose, Kjær og Hede, af Htk. $3^{3}/_{8}$ Td.

Haasum Kirke er lille, med Taarn, men ingen Hvælvinger. Begravelser for Vellumgaards ældre Eiere have været under Gulvet, men findes ikke mere.

Hovedgaarden Kjærgaardsholm, der nu er udstykket, var oprindelig oprettet af en ældre Herregaard, der hed Vellumgaard. Som dennes første bekjendte Eiere nævner D. Atl. Peder Hose og Oluf Pedersen i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede, derpaa Familien Glob; Melchior Glob, med hvem denne Familie udøde i Slutningen af det 16de Aarhundrede, var ogsaa den Sidste, som boede paa det gamle Vellumgaard. Hans Enke Fru Anna Lange giftede sig med Gregers Ulfstand, som nedbrød Vellumgaard og opbyggede Kjærgaardsholm paa et andet Sted. Den nye Gaard blev senere foroget med den nedlagte Vellum By, hvis Marker bleve underlagte samme. De næste Eiere af Kjærgaardsholm efter Gregers Ulfstand vare Sønnen Melchior Ulfstand og Fru Elsebet Viffert, hans Søster Fru Anna Ulfstand og hendes Mand Styge Høg, deres Søn Rigsraad Mogens Høg og Fruer Helvig Lindenov og Christenze Rosenkrands, Oberst Mogens Rosenkrands (en Broder til den lærde Baron Oluf Rosenkrands) og Frue Sophie Bilde (Rigsmarsken Anders Bildes Datter), deres Søn Anders Rosenkrands til Tirsbek († 1740), hvis Datter Fru Karen Rosenkrands var gift med Niels Linde til Tirsbek, Landting og Nygaard († 1746), der lod Gaarden ganske ombygge og opføre Borgegaarden med tre Fløie af Muur- og Bindingsværk samt to Ladegaarde; deres Søn Christen Lindes Enke Maren Lois giftede sig anden Gang med Justitsraad Jørgen Hvas de Lindenpalm, der solgte den for 46,000 Rd. D. C. til Ritmester Johan Glud, efter hvis Død 1766 Peder Obel kjøbte Kjærgaardsholm, dengang med 43 Tdr. Htk. Hovedgaardstart, 350 Tdr. Htk. Bondergods og 75 Tdr. matr. Tiende-Htk., for 51,000 Rd. D. C. I de første Decennier af dette Aarhundrede tilhørte Kjærgaardsholm Proprietair Holst, der efterhaanden afhændede Bondergodset og udstykkede Hovedgaarden i flere Parceller; der alle senere ere blevne selvstændige Eiendomme. De gamle betydelige Bygninger ere nu ogsaa næsten ganske forsvundne og erstattede med andre af ringere Omfang.

Ramsing Sogn, Annex til Haasum S., omgivet af dette, Lem, Veiby, Rødding, Balling og Volling S., samt en Arm af Liimfjorden (Sønder-Lem Vig). Kirken, midt i Sognet, $1^{1}/_{2}$ M. v. n. v. for Skive. Arealet, 2281 Tdr. Land, er bølgeformigt, med sand- og leermuldede Jorder. Paa Sognets sydvestlige Grændse er en mindre Aa, der har Udløb i Liimfjorden. Htk. 132 Tdr. A. og E. og $5^{1}/_{4}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Ramsing med Kirke (lille, med Taarn, og fladt Loft med malede Brædder) og Skole, Sønder-Andrup; Hovedgaarden Bustrup med Vand- og Vindmølle (efter Stat. Tabv. $41^{3}/_{4}$ Td. A. og E. og $4^{5}/_{8}$ Td. Mfk.); Gdne Hedegaard og Viisholm. Ialt i Sognet 29 G. og 15 H., hvoraf 3 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 326, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 27de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere. Sognet har tilfælles med Hovedsognet det saakaldte „Christens Hospital" og en Legatcapital, stor 2000 Rd.

Bustrup er en gammel og anseelig Herregaard, som baade før og efter Reformationen længe tilhørte Familien Krabbe, der i det Hele havde betydelige Besiddelser i Salling (jfr. Krabbesholm, Østergaard, Spottrup). Det skal fra først af have været to Gaarde, den ene beliggende i Ramsing Sogn og den anden i Lem Sogn, beboede af to Brødre og efter den Enes Død af den Anden sammenlagte. Af Markerne, som strække sig hen til Liimfjorden, ligger ogsaa endeel i Ramsing, endeel i Lem Sogn, hvorfor Eieren af Bustrup ved kgl. Rescript af 17de Januar 1747 fik Tilladelse til at søge, hvilken af disse Kirker han vilde; Gaarden henregnes derfor ogsaa i flere communale Forhold (Skole- og Fattigvæsen) til Lem

Sogn. Bustrups Eiere af Familien Krabbe have været Morten Krabbe og K
Karen Glob c. 1460; deres Søn Mogens Krabbe (Broder til Lucas Krabbe
Østergaard) og Frue Elsebet Lunge; deres Søn Tyge Krabbe til Bustrup og V
holm, Lehnsmand paa Helsingborg og senere Rigsmarsk, der døde 1541 efterat h
tjent med Hæder under 4 Konger, Hans, Christiern II., Frederik I. og Christian
(i hans Besiddelsestid blev Bustrup afbrændt under Skipper Clements Oprør 153
hans Søn, den lærde og af sine mange Udenlandsreiser bekjendte Rigsraad og Rit
Erik Krabbe († 1564) med sine Fruer Karen Lykke og Margrete Reventlov*); h
Søn Tyge Krabbe den Yngre, som gjenopbyggede Lem Kirke, efterat den var afbra
(see dette Sogn) og Frue Ingeborg Juel. Efter Familien Krabbe har Bust
været eiet af Jens Høg, Caspar Gersdorf, Conferentsraad Poul Klingenb
Geheimeraad Baron Jens Juel, Geheimeraad Gyldenkrone, Oluf v. Lassen, Et
raad Gerh. de Lichtenberg, som 1763 solgte Gaarden, med 41 Tdr. Htk. Hovgaar
tart, 375 Tdr. Htk. Bøndergods og 131 Tdr. matr. Tiende-Htk. for 20,000
D. C. til Kammerraad Peder Skov, der opførte baade en ny Borggaard pa
grundmurede Floie og Ladegaarden, m. Fl. og hos hans Familie er Gaarden fe
forbleven.

Gamle Breve fra det 15de Aarhundrede nævne to andre Herregaarde i Ram
Sogn, nemlig Trædbensgaard og Blesberg. Den Sidste finder man i K
Christiern II.'s Tid at have tilhørt Kronen og været et kongeligt Lehn; den
modes i D. Atl. senere at være kommet under Bustrup.

Lem Sogn omgivet af Annexet Veiby, Ramsing og Lime S. s
Limfjorden og den fra samme indskydende Bugt Sønder-Lem L
Kirken, i Sognets Østside, 2 M. v. for Skive. Arealet, 3021 T
Land, er i Nord og Syd noget bakket (det høieste Punkt er Kløv
høi). Jorderne, hvoraf en stor Deel Kjær, Mose og Eng, ere mulb
med tildeels dybt Leerunderlag. Paa Sognets sydvestlige Grændse
en mindre Aa, der har Udløb i Sønder-Lem Vig. Htk. 167⅜
A. og E.

I Sognet: Lem Kirke, i Nærheden Præstegaarden, Vest
Lem, Opperby med Skole, Nørre-Lem med Skole, og Sønd
Lem; Hovedgaarden Hostrup (Haastrup) med Teglbrænderi,
Htk. 17¾ Td., med ialt 328 Tdr. Land, hvoraf 180 Tdr. Land Ag
20 Tdr. Land Eng, 40 Tdr. Land Mose og Kjær og 88 Tdr. L
Hede; Gd. Kurup. Ialt i Sognet 38 G. og 49 H., hvoraf 9
og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 515. Foruden Jordbrug, der er Hovederhverv, h
Husmændene i Sønder-Lem og Nørre-Lem noget Erhverv ved Fis
Ved Hostrup Teglværk produceres aarlig c. 240,000 Stk. Muursteen
c. 24,000 Stk. Tagsteen.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Bib
Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 25de Læ
I Forening med Annexet danner Sognet een Commune. Kirken tilhø
Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 947 Rd. Præ
gaardens Areal er 90 Tdr. Land, af Htk. c. 8¾ Td.

Den gamle Lem Kirke, som var tækket med Straa, afbrændte i det 16de A
hundrede ved en Karls Uforsigtighed, som skjød efter Duer paa Taget. Kirken
gjenopbygget 1588 af Tyge Krabbe (den Yngre) til Bustrup, hvilken Hovedga
tildeels hører til Lem Sogn (jfr. Ramsing Sogn). Kirken er efter den foreligg
Beretning simpel og uden Prydelser, men ret lys og vel vedligeholdt, har Tag
som efter D. Atl. er 33 Alen høit, hvælvet Sacristi og hvælvet Gravcapel i
Udbygning paa Kirkens søndre Side, under hvis Gulv ovennævnte Tyge Kra

*) Jfr. om Tyge og Erik Krabbe Hofmans Hist. Efterretn. om danske Adelsm. II. S. 203—10

med Frue Ingeborg Juel og en senere Eier af Bustrup Oluf v. Lassen med sine to Hustruer ligge begravede, men uden Epitaphier eller andre Monumenter. Paa Marken mellem Vester- og Nørre-Lem Kyer nævner D. Atl. Levninger af et gammelt Capel eller en Kirke, af hvis hugne Steen endeel siges at være brugt til Bustrups Bygning; paa sammes Kirkegaard har der været en hellig Kilde.

Hostrup (i D. Atl. strives det Haastrup) er en lille Hovedgaard, beliggende tæt ved Limfjorden og den af samme indstydende Sønder-Lem Vig, hvor den har godt Fiskeri, ligesom ogsaa god Jagt hører til Gaarden. Som dens Eiere i forrige Aarhundrede nævner D. Atl. Etatsraad Christoffer Bartholin til Kaas, Capitain Peder Først, Etatsraad Müller, Krigsraad Peder Panderup, der opførte en ny Hovedbygning, o. Fl., som eiede den i kort Tid efter hverandre; blandt disse Ritmester Glud til Bustrup, efter hvis Død 1706 Hostrup solgtes med 16 Tdr. Hk. Hovedgaardstart, 224 Tdr. Hk. Bondergods og 27 Tdr. matr. Tiende-Hk. for 14,600 Rd. D. C. til Jokum Tolstrup, i hvis Familie den forblev indtil for faa Aar siden. Bondergodset blev bortsolgt i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Veiby Sogn, Annex til Lem S., omgivet af dette, Ramsing, Rødding og Lime S. Kirken, sydostlig i Sognet, $1^3/_4$ M. v. n. v. for Skive. Arealet, 1197 Tdr. Land, er i Syd og Øst noget bakket. Sognet har betydelige Moser, og Jorderne ere sandmuldede. Hk. $70^3/_4$ Td. A. og E.

Sognet, der bestaaer af Byen Veiby med Kirke (lille og simpel, med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, har ialt 14 G. og 17 H., hvoraf 2 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 202. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 24de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lime Sogn omgivet af Rødding, Lem og Veiby Sogne samt Limfjorden. (Den vestlig i Limfjorden udgaaende Deel af Sognet benævnes Kaas-Hoved. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. v. n. v. for Skive. Arealet, 4402 Tdr. Land, hvoraf c. 150 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er bølgeformigt, med sandmuldede og muldsandede Jorder. Nordlig i Sognet Kaas-Sø, der har Afløb til Limfjorden. Hk. $167/_8$ Td. A. og E. og $^1/_2$ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Lime med Kirke og Skole, Aalbek med Præstegaard og Skole, Smedemark (spredt beliggende), Sønderhede (spredt beliggende), Vester- og Øster-Hærup, Vadum med Vindmølle, og Sinding; Hovedgaarden Kaas med Vindmølle og et lille Teglværk, af Hk. $28^1/_4$ Td., med ialt 1100 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. Land Ager, 150 Tdr. Land Eng, 141 Tdr. Land Skov, 100 Tdr. Land Mose og Kjær og 360 Tdr. Land Hede (desuden Lime Sogns Kirketiende); Gdne Nørrehedegaarde, Vandborg, Kok-Huus, Baunsgaard, Treerup. Ialt i Sognet 36 G. og 44 H., hvoraf 29 G. og 41 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 497. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, drive Beboerne Fiskeri og have nogen Affætning af Træarbeider (Tøirepæle) til de nærmest liggende skovløse Egne.

Sognet hører til Salling Herreders Jurisdiction (Skive), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 20de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Kaas Hovedgaard. Flere Legater, til Beløb 1600 Rd., ere henlagte til

Sognet. Præstekaldets Reguleringssum er 885 Rd. Præstegaards Areal er 20 Tdr. Land Ager, 5 Tdr. Land Eng, 18 Tdr. Land He 1 Td. Land Kjær, af Htk. $2^{7}/_{8}$ Td.

Lime eller Liim, som Navnet tidligere skreves, har muligvis samme Oprind som Liimfjorden, efter Jordarten Liimsteen. Kirken, som i den katholske Tid tilhø Viborg-Domcapitel og hed St. Vincentii Kirke, er bygget af Kampesteen med Taarn ret smuk; den er ikke hvælvet, undtagen i Choret; i en lille Tilbygning er en aa Begravelse for tidligere Eiere af Kaas med sammenfaldne Stumper af Kister. D. Atl. omtales en Gaard tæt ved Kirken, kaldet Limegaard, som da var almindelig Bondegaard, men i gamle Dage en anseelig Bygning; den anta sammesteds at have været de viborgske Kannikers Lyst- eller Avlsgaard, og, da maaskee derfor kan have været kaldt Klostergaarden, at have givet Anledning den urigtige Mening, at her fordum skulde have været et Kloster.

Hovedgaarden Kaas ligger paa den yderste Odde af Vester-Salling (Kaa Hoved) tæt ved Liimfjorden, hvoraf den Deel nord for Kaas-Hoved kaldes Ka Bredning; den har godt Fiskeri, og til Gaarden hører en lille Skov paa Odd hvilket allerede i denne Deel af Vester-Jylland er en Sjeldenhed, ligesom ov hovedet i Salling. Kaas er en meget gammel Herregaard, efter hvilken en af ældste og anseeligste Adelsfamilier her i Landet har optaget sit Stammenav Allerede paa Kong Erik Glippings Tid nævnes „Johan Nicklesson" (Jens Niels „af Kaas", hvis Hustru „Fru Mariane" efter Hvitfeldt døde 1278; han forekomm ogsaa 1307 som Medlem af Kongens Raad, og endnu 1320 findes hans Na blandt de Riddere, som have undertegnet Christoffer II.'s Haandfæstning. I det 1 Aarhundrede nævner D. Atl. Væbnerne Jens Kaas og Thomas Jensen som Eiere Kaas. I Skipper Clements Feide 1534 blev Kaas, som da tilhørte Jens Hvas, senere blev henrettet som en Tilhænger af Clement tilligemed ham, afbrændt, ligesa de to nærliggende Herregaarde Spottrup og Bustrup; da Gaarden gjenopbygged blev den flyttet noget længere ned mod Fjorden. 100 Aar senere opførte Rigsra Niels Krag til Trudsholm og Frue Jytte Høg den nuværende grundmurede Hove bygning paa 2 Etager; begges Vaabener med Aarstallet 1685 staae endnu ov Indgangen. Efter Niels Krags Død 1650 gik Kaas i Arv til hans Søn Ob Mogens Krag, der udmærkede sig under Kjøbenhavns Beleiring 1659, i hvilket A han saavel i D. Atl. som paa Stamtavlen hos Hofman urigtigt siges at være død efter ham fik hans Søn Oberstlieutenant Niels Krag Gaarden. De næste Ei vare Etatsraad og Landsdommer Christoffer Bartholin og hans Søn Conferentsra Bartholin, hvilken Sidste 1745 solgte Gaarden med 27 Tdr. Htk. Hovedgaardsta 223 Tdr. Htk. Bøndergods, 68 Tdr. matr. Tiende-Htk., for 12,200 Rd. D. C. Assessor Jens de Hofman, en Broder til de to bekjendte historiske Forfattere Co ferentsraad Hans de Hofman (Forfatter af Fundationerne og de 4 sidste Dele D. Atl.) og Justitsraad Tycho de Hofman (Forf. af Hist. Efterretn. om dan Adelsm. paa Fransk), ligesom ogsaa til Conferentsraad Niels de Hofman, oprettede Stamhuset Hofmansgave i Fyen. Assessor Hofman opbyggede Kaas Ladegaard og satte Borggaarden i bedre Stand. Hans Svigerson Assess Matthias Vandborg nævnes paa Stamtavlen over den hofmanske Familie i 2 Bind af det nylig anførte Værk om danske Adelsm. (1778), ligesom og endnu „Statsfortegnelse" (1796), som Eier af Kaas, og efter ham gik Gaarden over den med ham beslægtede Familie Colding, i hvis Besiddelse den endnu er.

*) Mogens Krag omtales Aar 1669 (Hist. Tidsskr. I. S. 277), og hans Datter Dorothea Kr som først var gift med General-Admiral Baron Jens Juel og derpaa med Grev Christi Gyldenløve, Kong Christian V.'s ægte Søn, ved hvem hun er bleven Stammoder til Greve Dannestjold-Samsø, var født 1675.

Fjends Herred*)

omgives af Nørlyng og Lysgaard Herreder, Sallingland, Ringkjøbing Amt og Liimfjorden. Overfladen er i den østlige Side af Herredet temmelig bakket, men i den langt større vestlige Deel jevnt og sænker sig mod Karup-Aa, der danner Vestgrændsen; ved Daugbjerg Aas i Daugbjerg Sogn findes de høieste Punkter. Jordbeskaffenheden er sandet og meer eller mindre muldet; Alheden strækker sig ind i Herredets sydlige Deel og Hedestrækninger gaae fra den nord paa igjennem hele Herredet, dog med mange Afbrydelser af Marker, Dale og Enge, men kun forholdsmæssig lidt Mosejord. Af Skove findes ikkun c. 120 Tdr. Land, der ikke er Fredskov. Herredet er rigt paa Aløb, som gjennemstrømmer dette i mangfoldige Retninger; af Indsøer findes Tastum- eller Dommerby-Sø, den største i Amtet, og de mindre Rosborg- og Ørlevkloster-Søer. Hele Fladeindholdet udgjør omtrent $8^1/_2$ □ Mile. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 5874. I geistlig Henseende danner Fjends Herred i Forening med Sallinglands fire Herreder eet Provsti.

Høisløv (Høgslev) Sogn omgivet af Annexsognene Dommerby og Lundø, Ørslevkloster, Ørum og Feldingbjerg Sogne samt Skive-Fjord. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. ø. for Skive. Arealet, 6126 Tdr. Land, er mod Nord bakket, forøvrigt temmelig jevnt, med endeel Mose- og Kjærstrækninger og for største Delen sandmuldet. Htk. $224^1/_8$ Td. A. og E. og $4^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Høisløv med Kirke, Præstegaard og Skole, Staarup med Skole, Vinkel med Skole, Seistrup, Halskov, Svendstrup og flere adspredt liggende Gaarde og Huse, under Benævnelsen Østerriis, Maigaarde; Hovedgaarden Staarupgaard, med tilhørende Teglværk, Vindmølle og Vand-Valkemølle, Bageri og Maltgjøreri, 500 Tdr. Land A. og E., 150 Tdr. Land Mose og Hede, af Htk. 24 Tdr. 5 Skp., hvoraf 20 Tdr. 3 Skp. A. og E., 4 Tdr. 2 Skp. Mfk.; Avlsgaarden Baadsgaard, c. $16^1/_2$ Td. Htk., med 130 Tdr. Land Ager, 57 Tdr. Land Eng, 13 Tdr. Land Kratskov, 73 Tdr. Land Mose og Kjær og 30 Tdr. Land Hede; Ødne Skovgaardslund, Degnsgaard og Brudbal. Falt i

---

*) Fjends Herred kaldes i Valdemar II.'s Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 518) „Fyallanshæret." Suhm yttrer i sine Anmærkninger hertil den Mening, at Navnet kan være kommet af det gamle Ord „Fiol", Mængde, megen, saa at det betyder meget Land eller et Land af stor Udstrækning. Herredet hørte paa Valdemar II.'s Tid til Salling-Syssel; senere synes det at være henregnet til Ommer-Syssel.

Sognet 60 G. og 78 H., hvoraf 29 G. og 42 H. udenfor Byer

Indvaanere: 704. Foruden Jordbrug, som er Hovederhverv drive Beboerne af Staarup By ikke ubetydeligt Fiskeri.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdict (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 2den Bgk Amtets 53de Lægd. I Forening med Annexsognene danner Sognet Commune. Kirken tilhører Eieren af Vellumgaard i Sallingla Eieren af Staarupgaard og 3 af Sognets Beboere. Præstekald Reguleringssum er 1305 Rd. Præstegaardens Areal er 190 T Land, hvoraf 130 Tdr. Land Ager, af Hk. 8⅞ Td.

Høisløv skrives i Valdemar II.'s Jordebog (1231) „Hoghæsleff," i D. Atl. (1768) „Høgslev." Kirken er stor, bygget paa sædvanlig Maade af Kampesteen, Taarn af Muursteen, uden Hvælving; men et Begravelsescapel, som er tilbygget Kirk sønd re Side af Rigsraad Bjørn Kaas til Staarupgaard, er hvælvet. Han og h Frue Christenze Nielsdatter Rotfeld ere her nedsatte under en stor Ligsteen, 4½ A lang og 2½ Alen bred, paa hvilken foruden en Mængde Vaabener Bjørn Kaas Frue ere udhuggede i Legemsstørrelse, han i fuld Harnisk. Prædikestolen er af 1585 (efter D. Atl. 1583), bekostet af Bjørn Kaas's Enke.

Staarupgaard (tidligere kaldet Starupgaard) beliggende nær Skive-Fjo østre Bred, med smuk Udsigt over Fjorden til Skive og Hovedgaardene Krabb holm, Astrup og Eskjær og disses Skove i Salling, hører til de ældste Hov gaarde i Jylland og var i det 15de og 16de Aarhundrede i Familien Kaa Besiddelse. Den er omgivet af Grave saavel om Hovedbygningen som om Le bygningerne. Danske Atlas giver en Liste over Gaardens Besiddere; efter de og efter en Meddelelse fra den nuværende Eier skulle de her nævnes: a) Le Ibsen Saltensee og Fru Ide Juul; disses Datter Edel gift med b) Jens Nie Kaas, † 1489; c) hans Søn Landsdommer Niels Kaas, † 1535; d) Søn Bjørn Kaas, Danmarks Riges Raad, gift med Christenze Rotfeld (begge, foranførte, begravede i Høisløv Kirke); han ombyggede Gaarden for omt 300 Aar siden saa solidt, at af hans Bygninger endnu staae tvende, nemlig Hov bygningen, i 2 Etager med hvælvede Kjeldere, og Tærskeladen, og udenom Grav drog han en Vold, af hvilken der endnu findes Spor; af Kong Frederik II. fik 1564 Birkeret for Staarupgaard, † 1581; e) Sønnen Niels Kaas, som døde u Livsarvinger, hvorefter Gaarden gik over til f) Hans Juul til Meilgaard, en S af Frants Juul og Karen Rostrup, hvilken sidste var en Datter af Anna K (den ældre Niels Kaas's Datter) og Albert Rostrup; g) Datteren Sophie J gift m d Henrik Friis; h) deres Datter Elisabeth Friis, gift først med Mande Due og derefter i 2det Ægteskab med Baron Frederik Chr. Holck til Holckenh hvem hun overlevede, og besad Gaarden til sin Død Aar 1745; i) hendes Sø Lisbet Friis, Priorinde ved Roeskilde adelige Jomfrukloster; hun solgte Aar 1 Gaarden til k) Kammerherre F. Berregaard; der døde 1757 som dansk Gesa ved det polske og sachsiske Hof; han eiede tillige Ørslevkloster og Strandet; h Enke solgte 1759 disse 3 Godser til l) Justitsraad og Amtsforvalter Bartholom Bertelsen de Cederfeld i Nyborg; men allerede samme Aar stiftede de igjen E Ørslevkloster og Strandet med 415 Tdr. Htk. Bondergods og 4 Kirker, og St rupgaard med 269 Tdr. Htk. Bondergods og 2 Kirker bleve kjøbte af m) Canc raad Jakob Lerke Borgermester i Nyborg for 78,000 Rd. D. C.; efter at have Gaardene i 9 Aar solgte Lerke de to førstnævnte til Svigersønnen H. H. Jørge og Staarupgaard med 219 Tdr. Htk. Bondergods samt Høisløv og Domm Kirker (hvilke ligesom Godset alt forlængst er frasolgt) til n) Hans v. Molde der 1782 atter afhændede Staarupgaard til o) J. D. Greve af Trampe; Trampe fulgte fra Aaret 1787 med korte Mellemrum p—u) C. Kondrup, B. Li C. Friis, M. Sommer, M. Revsgaard, og fra Aaret 1830 Kammerraad F. Bering, der eiede Gaarden i 25 Aar og oparbeidede dens aldeles forsømte Mar han nedrev 2 Taarne paa den gamle Hovedbygning; 1855 solgte han Eiendom til v) nuværende Besidder Stiftamtmand i Viborg Stift, Kammerherre Bo L. de Bretton, der yderligere har forbedret Eiendommen og ved Tilkjøb forøget Areal, opført en grundmuret Kostald, anlagt et Teglværk, indrettet Bageri Maltgjøreri, samt tilkjøbt de tvende forannævnte Møller.

Dommerby Sogn, Annex til Høisløv Sogn, omgivet af dette og Feldingbjerg Sogn samt Skive Landsogn og Skive-Fjord. Kirken, nordlig i Sognet, 1/2 M. f. o. for Skive. Arealet, 1713 Tdr. Land, er noget bakket, med sandmuldede Jorder. I Sognet findes endeel af Taastum- eller Dommerby-Sø, hvoraf Resten hører til Kobberup Sogn. Htk. 67 5/8 Td. A. og E.

I Sognet: Byen Dommerby med Kirke og Skole; Dalsgaarde og Jegstrup ere Benævnelser paa spredte Beboelser. Ialt i Sognet 22 G. og 16 H., hvoraf 7 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 165. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 54de Lægd. Kirken eies for største Delen af Beboerne i Sognet.

Dommerby (i D. Atl. „Domerby") skal i gamle Documenter findes skrevet „Dungerby." Kirken er lille og ubetydelig, uden Taarn og Hvælvinger, bygget meest af Muursteen.

Lunds Sogn danner en Halvø i Liimfjorden og begrændses paa Landsiden af Hovedsognet Høisløv og af Ørslevkloster Sogn. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 3/4 M. n. o. for Skive. Arealet, 978 Tdr. Land, er jevnt, med tildeels sandmuldede Jorder. Noget Krattskov findes. Htk. 26 Tdr. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Lunds med Kirke og Skole, og har ialt 13 G. og 21 H., hvoraf 4 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 147. I Forbindelse med Jordbrug, som er Hovederhvervet, drives ikke ubetydeligt Fiskeri.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 47de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Kirken er lille, med et lidet Taarn og ikke hvælvet, undtagen i Taarnet; den var i den katholske Tid et Capel, som tilhørte Viborg Domkirke og var indviet til St. Clemens. I D. Atl. figes om Lunds: „Sognet, som er ikkun 30 Tdr. Htk., er en liden Ø, af Liimfjorden omringet, eller rettere Peninsel, thi man kan kiøre ride og vade over Vandet dertil. Af den liden Lund eller Krat, som er der paa Landet, er Navnet Lunds. Grunden er meest Sand, og Beboerne kan ikke avle Føden af Landet, men maae nære sig af Vandet." Etymologien er imidlertid ikke saa sikker, som den ved første Øiekast synes; thi i Valdemar II.'s Jordebog 1231 kaldes Stedet „Logns", og Suhm formoder i sine Anmærkninger dertil, at Navnet kan være kommet af det gamle Ord „Lugn," Luunhed, fordi Luften maaskee der er „luun" (!).

Ørslevkloster Sogn omgivet af Annexet Ørum, Høisløv Sogn og Liimfjorden med Virksund og Hjarbæk-Fjord. Kirken, midt i Sognet, 2 1/4 M. n. o. for Skive og 3 M. n. n. v. for Viborg. Arealet, 5955 Tdr. Land, noget bakket, er afvexlende sandmuldet, leerblandet og mager Sand; c. 40 Tdr. Land Skov. I Sognets østlige Deel Ørslevkloster-Sø Htk. 195 1/2 Td. A. og E.

I Sognet: Ørslevkloster Kirke, der udgjør den ene Fløi af Hovedgaarden Ørslevkloster, Byerne Heilskov med Præstegaard og Skole, Bødstrup, Lund med Kro, Hald med Skole; Hovedgaarden Ørslevkloster, af Htk. c. 35 3/4 Td. A. og E., med 400 Tdr. Land Ager, 65 Tdr. Land Eng, 40 Tdr. Land Skov, 27 Tdr. Land Mose og Kjær, 290—300 Tdr. Land Hede (til Gaarden desuden Ørslev-

kloster Sogns Konge- og Kirketiende); Avlsgaarden Lerkenbor
Birkſund Færgehuus. Ialt i Sognet 60 G. og 67 H., hvor
29 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 725. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden ub
tydeligt Fiſkeri og lidt Affætning af Tørv.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdicti
(Viborg), Viborg Amtſtuedistrict og Skive Lægedistrict; 2den Vgkd
Amtets 45de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhør
Eieren af Ørslevkloſter Hovedgaard. Præſtekaldets Reguleringsſum
852 Rd. Præſtegaardens Areal er 62 Tdr. Land, hvoraf 52 Td
Land Ager, Eng og Kjær, af Htk. c. $3^3/_8$ Td.

Den nuværende Herregaard Ørslevkloſter, beliggende ikke langt fra Liil
fjorden, var i den katholſke Tid et Nonnekloſter, uvist af hvad Orden. Dette Klo
ſtal efter D. Atl. være omtalt i et Document af 1268 under Navnet „Høſtiſclof" (h
ellers Navnet maatte være læſt eller ſtrevet rigtigt), isvrigt benævnes det i æl
Skrifter oftest „Østerlof", „Øsle," „Øsloff" eller „Øreslof" Kloſter. Som Fo
ſtandere for Kloſtret omtales baade en Prior og en Priorinde; i Gaardens Arc
opbevares efter den foreliggende Beretning endnu et Document fra 1468, udſt
af Kloſtrets Priorinde Ingeborg Mogensdatter. Efter Reformationen var det bo
forlehnet til forſtjellige Adelsmænd; dog vedblev den ſidſte Priorinde Kirſtine Thoma
datter længe (endnu 1565) at foreſtaae Kloſtret. Da Kloſterjomfruerne eft
haanden vare uddøde, blev det 1581 af Kong Frederik II. mageſtiftet bort
Hans Lindenov, hvis Efterkommere, ſkjøndt af forſtjellige Familier, eiede Ørsle
kloſter i over 130 Aar. Fra den ældre Hans Lindenov gik nemlig Gaarden i A
til hans Søn af ſamme Navn, der var Rigsraad og døde 1612; derpaa til denn
Datter Chriſtenze Lindenov, først gift med Arel Gyldenſtjerne, derpaa med Cla
Sehefted; hun eiede den til 1679. Efter hende arvedes Ørslevkloſter af hen
Datterdatter Sophie Amalie Friis, der var gift med den ſom Anfører for de dan
Hjelpetropper i den ſpanſke Succesſionskrig berømte Generallieutenant Joh
Rantzau († 1708); de ombyggede Hovedgaarden og indrettede den i ſin nuværen
Form; deres Datter Chriſtenze Lindenov Rantzau bragte Gaarden til ſin Ma
Generallieutenant Grev Chriſtian Frederik Levetzau til Stamhuſet Reſtrup, og ef
deres Beſiddelsestid gik Eiendommen bort fra Lindenovs Descendenter. Levet
ſolgte nemlig 1718 Ørslevkloſter til Major, ſenere Etatsraad og Landsdomm
Iver Nicolai Sehefted til Nøragergaard, der atter ſolgte den 1723 til Ober
lieutenant Frederik Berregaard († 1724), hvis Enke Fru Marie Laſſon deref
eiede den i flere Aar († 1747), ſenere deres Søn dansk Geſandt ved det polſke
kurſachſiſke Hof, Kammerherre Frederik Berregaard († 1757) og dennes Enke, un
hvilke Eiere Ørslevkloſter var forenet med Hovedgaardene Staarupgaard og Strand
den ſamlede Eiendom udgjorde da 3 Hovedgaarde med over 700 Tdr. Bøndergo
og 7 Kirker. Ørslevkloſter tilhørte derpaa en ganſke kort Tid (1759—60) Juſtit
raad B. B. de Cederfeldt, og kom derefter til Cancelliraad Jakob Lerke, ſom 17
ſolgte den til ſin Svigerſon H. H. Jørgenſen, der allerede 1777 igjen afhænd
Gaard og Gods til M. Bering. 1794 kjøbte Kammerraad M. P. Richter Ørsle
kloſter med Kirken og 288 Tdr. Htk. Bøndergods for 53,000 Rd. D. C.; h
ſolgte den ſtørſte Deel af Godſet til Bønderne. Hans Enke ſolgte 1828 Ørsle
kloſter Hovedgaard med Sognets Konge- og Kirketiende for 15,000 Rd. til Svig
ſønnen Juſtitsraad H. J. R. de Fønis, der ſiden den Tid har eiet Gaarden.

Ørslevkloſters Hovedbygning, ſaaledes ſom den i Begyndelſen af forrige Aa
hundrede blev ombygget af General Rantzau, beſtaaer af 3 eenetages Fløie af ſv
Grundmuur; de udvendige Mure, der formodentlig ere Kloſtrets gamle Mure,
$1^1/_2$—2 Alen tykke; Værelſerne ere 7—8 Alen høie og tildeels prydede med Freſc
malerier paa Loftet, ſom foreſtille Gjenſtande af den romerſke Mythologi; a
Kjelderne ere hvælvede. Den fjerde Fløi af Bygningen er den gamle Kloſterkir
det Eneſte, der i uforandret Skikkelſe er tilbage af den gamle Bygning; den er
Sognekirke og ſtaaer ſaaledes i Forbindelſe med Borggaarden, at Gaardens Bebo
fra den ſaakaldte Kirkegang have Indgang i Kirken. Den har et Taarn af Udſeen
ſom Taarnene paa Landsbykirker i Almindelighed, og ſom i ældre Tider ſtal ha
havt Spiir; Kirken har forhen været hvælvet, men nu er der kun Brædeloft. D

findes ingen Mærkeligheder fra den katholske Tid; men i Choret er et af den ældre Hans Lindenov opsat og af Fru Marie Berregaard restaureret Epitaphium paa Væggen, tilligemed en Ligsteen i Gulvet over den under Kong Christian IV.'s Mindreaarighed 1589 uretfærdigt henrettede tappre Sshane Magnus Heinesen fra Færserne, hvis Støv, efterat han paa Herredagen i Kjøbenhavn det næste Aar var bleven frikjendt, i denne Kirke fik en hæderlig Begravelse*). Fra nordre Side i Choret, der er ualmindelig stort, danne to smukt udarbeidede smirklede Jerngitterporte, Indgang til et Gravcapel for Familien Berregaard, som i forrige Aarhundrede eiede Ørslevkloster; men Indgangen til Capellet er nu tilmuret bagved Gitterportene, eftersom Hvælvingen for en Snees Aar siden styrtede ned i Capellet og ødelagde de der staaende Ligkister af graat Marmor. Altertavlen er 1734 restaureret af Fru Berregaard, paa flere Steder ægte forgyldt, temmelig stor og tager sig godt ud.

Gaarden ligger paa en Banke, og fra Værelserne haves en vid Udsigt især mod Øst over den af Liimfjorden indstydende Arm til langt ind i Rinds Herred. Ladegaarden, der slutter sig umiddelbart til Borggaarden, er meget stor og rundt omgivet af Bygninger, som ere opførte deels af Grundmuur, deels af Bindingsværk. 1749 afbrændte samtlige Ladegaardsbygninger; de bleve igien opbyggede af Kammerherre Berregaard i Aarene 1750—53. Til Gaarden hører en stor, smuk Have, der staaer i Forbindelse med en Deel af Skoven.

Ørum Sogn, Annex til Ørslevkloster, omgivet af dette Sogn, Taarup, Feldingbjerg, Kobberup og Høislev Sogne samt en Arm af Liimfjorden imellem Virksund og Hjarbæk-Fjord. Kirken, nordøstlig i Sognet, 2¼ M. n. n. v. for Viborg. Arealet, 2818 Tdr. Land, temmelig bakket, er tildeels sandblandet Muld. Paa Sognets østlige Grændse løber Jordbro-Aa, der naaer Liimfjorden ved Strandetgaard. Den har en Bro ved Jordbro Mølle, hvor Landeveien fra Viborg til Skive gjennemskjærer Sognets sydlige Deel. Htk. 67⅛ Td. A. og E. og 5¼ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Ørum (Nørre- og Sønder-Ø.) med Kirke og Skole; Hovedgaarden Strandet, 6 Tdr. Htk., Gdne Lille-Strandet og Ørumgaard; Strandet og Dront Vandmøller. Ialt i Sognet 28 G. og 14 H., hvoraf 7 G. og 5 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 248. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, drive Indbyggerne, ligesom i Hovedsognet, ubetydeligt Fiskeri og have lidt Affætning af Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 49de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører en Gaardmand i Nørre-Ørum og Eieren af Strandetgaard.

Ørum Kirke, beliggende ved Nørre-Ørum By, er lille, bygget af Kampesteen, med et lidet Taarn af Muursteen, forøvrigt uden noget Mærkeligt. I D. Atl. omtales en Begravelse i denne Kirke under Alteret, hvilken antages at være indrettet af Strandets gamle Eiere. Ørum var tidligere et Hovedsogn, med Gammelstrup og Borris som Annexer, indtil dette Pastorat ved kgl. Resol. af 19de Octbr. 1825 opløstes og Ørum henlagdes som Annex til Ørslevkloster Sogn.

Strandet har efter D. Atl. sit Navn af, at den ligger tæt ved Liimfjordens Strand. Det var fordum en Herregaard, bebovet af Juuler, Friiser, Sehestedter og flere adelige Familier. Gaarden var derefter omtrent i Løbet af hele forrige Aarhundrede forenet med det nærliggende Ørslevkloster, saaledes under Familien Berregaard, og flere følgende Eiere af den nævnte Hovedgaard. Endnu i forrige Aarhundredes sidste Halvdeel var Strandet en complet Hovedgaard med 19½ Td. Htk. Hovedgaardstaxt, 208 Tdr. Htk. Bøndergods og 26 Tdr. Htk. Tiender. 1795 blev

*) See om ham F. Barfods Fortællinger af Fædrelandets Historie S. 413 flg.

Gaarden med Ørum og Gammelstrup Kirker samt 8 Tdr. Htk. Bøndergods (
øvrige Gods var kort forinden afhændet) solgt for 10,000 Rd. D. C. til Eie
af Ørslevkloster, Kammerraad Richter. Denne udlykkede Hovedgaarden, af hvil
det nuværende Strandet kun er Hovedparcel, der i dette Aarhundrede oftere
stiftet Eier.

Taarup Sogn omgivet af Annexsognene Kvols og Borris, Gamm
strup, Feldingbjerg og Ørum Sogne samt af Hjarbæk-Fjord. Kirke
sydostlig i Sognet, 2 M. o. s. o. for Skive og $1^{3}/_{4}$ M. n. n. v. f
Viborg. Arealet, 4732 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet af le
blandet, sandmuldet og skarpsandet Beskaffenhed. I Sognet findes
lille Skov (Kvolstedlund), der dog ikke er Fredskov; desud
Taarupgaards Plantage. En mindre Aa falder i Jordbro-A
der udgjør Grændseskjellet mellem Ørum og Taarup Sogne. Htk. 105
Td. A. og E. og $7^{1}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Taarup Kirke ved Hovedgaarden Taarupgaar
Byerne Knudby med Dalsgaard Præstegaard, Borup med Skol
Kvolsted; Hovedgaarden Taarupgaard, med Teglværk og Lar
plads, af $28^{1}/_{2}$ Td. Htk., med c. 550 Tdr. Land Ager, c. 80 Tdr. La
Eng, c. 20 Tdr. Land tildeels ung Skov og Naaleplantage, c. 70 Td
Land Mose og Kjær og c. 780 Tdr. Land Hede (til Gaarden desud
Kirketienden af Kvols Sogn og Størstedelen af Konge- og Kirketiend
af Taarup Sogn); Gdne Teilsgaard, Moesgaard og Riisgaar
Sønder- og Nørre-Rævind (ved disse en Biskole); Jordb
Vandmølle ved Landeveien fra Viborg til Skive. Ialt i Sogn
33 G. og 21 H.

Indvaanere: 363. Jordbrug, Søfart og Fiskeri udgjør In
vaanernes Erhverv. Taarupgaards Teglværk producerer aarligt
400,000 Stk. Muursteen og 30,000 Stk. Tagsteen.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdicti
(Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amte
52de og 92de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsogne
Kvols og Borris een Commune. Kirken tilhører Eieren af Taaru
gaard. Præstekaldets Reguleringssum er 619 Rd. Dalsgaard Præs
gaards Areal er c. 50 Tdr. Land Ager, af $3^{3}/_{4}$ Td. Htk.

Taarup Kirke ligger høit, lige ved Hovedgaarden Taarupgaard. Den h
Hvælvinger og et Taarn, som forhen skal have havt 5 Spiir, der kunde sees lan
borte; de 4 skulle være nedtagne; det 5te blev slaaet ned af Lynild 1742. D
Kirkens søndre Side er tilbygget et Capel; herunder findes en aaben Begravel
hvori blandt Andre Tønne Juul til Taarupgaard og Hustru Anna Catarine Fr
hvile. Smuk gammel Altertavle af Billedskjærerarbeide.

Hovedgaarden Taarupgaard eller, som den tidligere skreves, Torupgaar
nævnes alt 1541 da den tilhørte Mogens Kaas, Kannik i Viborg, og er i
bleven mærkelig ved sin navnkundige Eier i Slutningen af samme Aarhundre
Kong Frederik II.'s Cantsler Niels Kaas, yngste Søn af Landsdommer Ni
Kaas til Starupgaard og født efter Faderens Død 1535. Denne for sin æ
Character og sin Statsmandsdygtighed lige berømmelige Adelsmand var, s
bekjendt, den Første af de 4 Regieringsherrer under Christian IV.'s Mindreaarig
og døde to Aar førend den unge Konge selv tiltraadte Regieringen, d. 29de Ju
1594; han blev begravet i Viborg Domkirke*). Niels Kaas opførte Gaarde
nuværende Hovedbygning; da han døde ugift, gik Taarupgaard i Arv til ha

*) Jfr. om Niels Kaas Hofmans Hist. Efterretn. om danske Adelsm. I. S. 158—61.

Broderſøn Gjord Kaas, gift med Fru Ermegaard Gyldenſtierne; deres Ægteſtab var barnløſt, men han bevangrede ſin Fætter Niels Kaas til Starupgaards Enke Birgitte Roſenkrands, og havde med hende Sønnen Niels Kaas, kaldet „den ægte Kaas“ (ſee Stamtavlen over Familien Kaas i Hofmans Efterretn. om danſke Adelsm. I. S. 157). Hans Huſtru fik 1602 Skilsmisſedom. Saavel Gjord Kaas ſom Birgitte Roſenkrands, der vare fjernt beſlægtede, bleve efter den Tids Love dømte for Blodſkam og henrettede. Senere kom Taarupgaard til Iver Juul af Villeſtrup og Frue Ingeborg Parsberg, og derefter til deres Søn Tønne Juul, ſom var gift med Anna Catarine Friis, en Datter af Cantsleren Chriſtian Friis til Kragerup. Han døde 1681 og hans Frue 1698, og da de ikke havde Børn, teſtamenterede de Gaard og Gods til en veldædig Stiftelſe, af hvis Indkomſter 6 Trængende af Familien altid ſkulde nyde Underholdning. Directionen over denne Stiftelſe ſkulde efter den oprindelige Fundation af 21de Januar 1698 derelviis føres af begges Paarørende, nemlig de Juuler med Lilien og de Friiſer med Skaktavlen, „og være fri for at gjøre Regnſkab, uden alene ſom de for Gud og med en god Samvittighed kan forſvare.“ Hovedgaarden var bortforpagtet indtil Aar 1806, da det ved kgl. Reſolution blev tilladt, at den bortfølgtes mod Subſtitution af en Fideicommiscapital. Godſet kjøbtes af Capitain E. Møller til Møllerup, der efterhaanden bortfølgte en Deel af Fæſtegodſet og Noget af Hovedgaardens Hartkorn. Efter hans Død maatte Statsgjældsdirectionen overtage Eiendommen, ſom den atter afhændede i Aaret 1826 til den nuværende Eier.

Paa Taarupgaard er Statsminiſter Ove Malling født d. 10de Decbr. 1746, medens hans Fader Peder Malling var Forpagter af Hovedgaarden, indtil han faa Aar efter blev Eier af Hovedgaarden Aſtrup i Salling og ſenere blev Borgermeſter i Viborg.

Gaardens Hovedbygning er opført af tykke røde Muurſteen, med hvælvede Kjeldere og takkede Gavle, den har kun 1 Etage, men der ſiges paa Stedet, at der tidligere har været en anden Etage, hvilken ſkal være taget ned for omtrent 150 Aar ſiden. Gaarden er omgivet med en Grav, i hvilken paa 2 Sider endnu er Vand; tidligere ſkal den have været heelt omgivet med Vand, og ved Indkjørſelen have været en Vindebro. Nagtet ingen Skov fra ældre Tid hører til Gaarden, er dog i Forbindelſe med Haven c. 12 Tdr. Land beplantet deels med Naale-, deels med Løvtræer, hvilken Beplantning er begyndt for 30 Aar ſiden, ſaa at en Deel deraf nu er temmelig ſtor; desuden er af den til Gaarden hørende, men langt bortliggende Hede c. 10 Tdr. Land beplantet med Naaletræer, og denne Beplantning agtes ligeledes fortſat.

Fundatſen for Taarupgaards Stiftelſe er bleven forandret ved ny Fundats af 1ſte Novbr. 1814, ſtadfæſtet den 21de Marts 1815. Ifølge denne høre 6 Frøkener i første Klaſſe hver Renten af 4000 Rd., 6 i anden Klaſſe hver Renten af 3000 Rd. og 12 i tredie Klaſſe hver Renten af 2000 Rd. Under 12te Marts 1817 er med kgl. Approbation oprettet 2 Pladſer for Familien alene, hver med Høving 120 Rd., ſom kan ſtige til 160 Rd. Ingen kan indſtrives i Stiftelſen uden at være af Adel eller Datter af en Mand i de 4 første Rangklaſſer. De Indſkrevnes Antal er faſtſat til 36. Stiftelſens Capital udgjorde ved Udgangen af Aaret 1855: 115,500 Rd.

Kvols Sogn, Annex til Taarup Sogn, omgivet af dette, Nørlyng Herred og Hjarbæk-Fjord. Kirken, nordoſtlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. v. for Viborg og $2^1/_4$ M. o. ſ. o. for Skive. Arealet, 1199 Tdr. Land, er noget bakket, med tildeels ſkarpſandede Muldjorder. Fiſkbæk-Aa, langs Sognets ſydoſtlige Grændſe, danner indtil ſit Udløb i Liimfjorden Grændſen mellem Fjends og Nørlyng Herreder. Htk. $44^7/_8$ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Kvols med Kirke (høitliggende ved Fjorden, lille, med Taarn, uden Hvælvinger), Skole og Hoſpital; Gd. Kuurgaarde; Nybro Kro, hvor Landeveien fra Viborg til Skive paſſerer Fiſkbæk-Aa. Ialt i Sognet 16 G. og 15 H., hvoraf 6 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 192. Indbyggerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, have tillige Erhverv af Søfart og Fiſkeri.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hoved-

sognet; 2den Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører Taarupgaa
Eier. I Sognet findes Kvols Hospital, stiftet 1698 af Tønne Ju
Enke Anna Catarine Friis til Taarupgaard, for 5 Lemmer, der
uden fri Bolig og Brændsel nyde hver 12 Skp. Rug og 26 Rd. aar

Borris Sogn, Annex til Taarup Sogn, omgivet af dette, Gamm
strup og Mønsted Sogne samt Nørlyng Herred. Kirken, nordvestl
Sognet, $1^1/_2$ M. v. n. v. for Viborg. Arealet, 1993 Tdr. Land
noget bakket, med sandmuldet Jordsmon; mod Nord en Hedestrækn
Ved Sognets østlige Grændse løber Fiskbek-Aa. Htk. 42 Tdr. A. o

I Sognet: Borris Kirke; Byen Sparkjær med Skole; G
Borrisgaard og Lille-Taarupgaarde (2 G.). Ialt i So
11 G. og 5 H., hvoraf 6 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 115, der, foruden Jordbrug, som er Hovederhv
beskjæftige sig med Fabrikationen af de saakaldte Jydepotter.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Ho
sognet; 2den Vgkds. Amtets 44de Lægd. Kirken tilhører Sog
Beboere.

Kirken er lille, uden Taarn, kun hvælvet over Choret. Denne Kirke v
Kong Christian III. bestemt til at nedbrydes (Sognefolket skulde søge Gammel
Kirke) „formedelst Kaldets Besværlighed, da Præsten hver Prædikens Dag har
3 stærke Mile at reise, og Sognets Ringhed." Sognet vedblev imidlertid tillig
Gammelstrup Sogn at være et Anner til Ørum Sogn, indtil det ved kgl. R
af 19de Octbr. 1825 blev henlagt som Anner til Taarup og Kvols Pastorat.

Kobberup Sogn, der med Gammelstrup og Feldingbjerg S
danner eet Pastorat, er omgivet af Annexet Feldingbjerg, Fly, Domme
Høisløv og Ørum Sogne. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^3/_4$
v. n. v. for Viborg og 1 M. s. o. for Skive. Arealet, 4762 Tdr. L
er noget høitliggende, med muldsandede Jorder; Hede findes paa
Steder. Den større Deel af Tastum-Sø, hvoraf Resten ligg
Dommerby Sogn, hører til dette Sogn, hvori desuden findes
mindre Aaløb. Htk. $122^3/_4$ Td. A. og E. og $6^7/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Kobberup med Kirke og Præstegaard, S
med Skole, Tastum med Skole; Aistrupgaarde (4 G.), Kar
(2 G.); Gdne Røgind, Gamskjær; Søby Vandmølle. I
Sognet 36 G. og 15 H., hvoraf 8 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 327. Erhvervet er Jordbrug. Desuden ubetyd
Ferskvandsfiskeri og nogen Afsætning af Skudtørv.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdic
(Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 2den Vg
Amtets 46de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognene
dingbjerg og Gammelstrup een Commune. Kirken tilhører Eieren
Søby Vandmølle og en Gaardmand i Kobberup. Præstekaldets R
leringssum er 1067 Rd. Præstegaardens Areal udgjør c. 100
Land Ager, Eng og Hede; Htk. c. 5 Tdr.

Kobberup Kirke hed i den katholske Tid St. Mikkels Kirke; den har flabt
og et høit Taarn, som skal være et Mærke for Søfarende, der komme fra Aal
til Skive. I en Dal n. o. for Kirken omtaler D. Atl. en Kilde kaldet „St. Mi
Brønd", som fordum skal have været meget besøgt St. Hans Aften af Syg
Kreblinger. Paa Tastum-Hede lader Sagnet Dronning Margrete have har
Krigsleir mod Kong Albrecht af Sverrig, ligesom overhovedet Erindringen

denne Dronnings Krigsforetagender endnu synes at være knyttet til flere Steder i Fjends Herred; det Sande heraf kan maaskee have været, at Dronningen her i Egnen har samlet sine jydske Tropper for at lade dem herfra gaae tilsøes over Limfjordeen til Sverrig, hvor Krigen førtes.

Feldingbjerg Sogn, Annex til Kobberup Sogn, omgivet af dette, Gammelstrup, Taarup, Ørum, Mønsted, Smollerup og Flh Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. v. n. v. for Viborg og $1^1/_4$ M. s. o. for Skive. Arealet, 3326 Tdr. Land, er bakket, med sandmuldet Jordsmon; den større Deel af Sognet indtages af Hedestrækninger. Sognet gjennemskjæres af en mindre Aa, der staaer i Forbindelse med den paa Sognets Østgrændse løbende Jordbro-Aa. Htk. $75^7/_8$ Td. A. og E. og $4^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Nørre-Feldingbjerg med Kirke (med Taarn, fladt Loft) og Skole, Sønder-Feldingbjerg, Skalmstrup og Troelstrup; Gdne Grønkjær, Stoholm (2 G.), Thorsøgaard, Tinghøigaard; Skalmstrup Vandmølle. Ialt i Sognet 23 G. og 10 H., hvoraf 7 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 224. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden fabrikeres sorte Leerkar (Jydepotter).

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgds. Amtets 48de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Grønkjær antages i D. Atl. tidligere at have været en Herregaard, af hvis adelige Eiere Altertavlen skulde være udstyret med 4 forøvrigt ubekjendte Vaabener.

Gammelstrup Sogn, Annex til Kobberup Sogn, bestaaende af tvende ved Mønsted og Borris Sogne adskilte Dele, er omgivet af disse Sogne, Smollerup, Feldingbjerg og Taarup Sogne samt Nørlyng Herred. Jordbro-Aa danner Sognets Vestgrændse. Kirken, vestlig i den nordlige Deel, c. 2 M. v. n. v. for Viborg og $1^3/_4$ M. s. o. for Skive. Arealet, 2963 Tdr. Land, ubetydeligt bakket, er deels stærkt leerjordet, deels middel og let muldjordet; Hede findes dog paa flere Steder. I dette Sogn findes Birke-Sø. Htk. $68^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Gammelstrup med Kirke og Skole, Fuusager (i Sognets sydlige Deel); Hovedgaarden Lundgaard, $16^1/_4$ Td. Htk., med 220 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng, 50 Tdr. Land Kjær og Mose; Gdne Bækkegaard og Drengsgaard. Ialt i Sognet 22 G. og 12 H., hvoraf 6 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 232. Jordbrug er Hovederhvervet; men Beboerne have tillige betydeligt Erhverv ved Productionen af sorte Leerkar.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgds. Amtets 43de Lægd. Sognet har fælles Commune med Hovedsognet. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Gammelstrup Kirke er efter D. Atl. den mindste Kirke i hele Herredet; den har fladt Loft og intet Taarn, men skal engang have havt et, som for længe siden er nedrevet. I en aaben Begravelse under Altergulvet skal en Præben Bilde (formodentlig Eier af Lundgaard) være nedsat omtrent 1647; herom findes dog Intet i den foreliggende Beretning. Gammelstrup Sogn var fordum Annex til Ørum Sogn, hvorfra det adskiltes ifølge kgl. Resol. af 19de Octbr. 1825 og henlagdes som Annex til Kobberup og Feldingbjerg Pastorat.

Om Hovedgaarden Lundgaard, der indtil Slutningen af forrige Aarhun-

drede havde complet Gods, haves kun sparsomme Efterretninger. En af de tid bekjendte Eiere af denne Gaard, var rimeligviis den ovennævnte Preben Bilde i D. Atl. nævnes en Fru Vibeke Bilde ved Aar 1647; mod Slutningen af sar Aarhundrede tilhørte den Oberst Wolf Buchwald; i Begyndelsen af forrige Aarhund Thøger Østenfeld, som forskjønnede Gammelstrup Kirke, og i Midten af for Aarhundrede eiedes den af Assessor Christen Friis, der forbedrede Eiendomr som hans Familie beholdt indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede, hvorefter i længere Tid tilhørte Kammerraad O. Bering, der for omtrent 20 Aar siden so den til den nuværende Eier.

Daugbjerg Sogn omgivet af Annexsognene Mønsted og Smolle Brou, Resen og Frederiks Sogne samt Nørlyng Herred. Kirken, nc vestlig i Sognet, 2¼ M. v. for Viborg og 2 M. s. s. o. for Sk Arealet, 6321 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. Land Kratskov, er m bakket (Daugbjerg-Aas, fra hvilken en vid Udsigt til alle Sid Flintbjerg Høi), med skarpsandige Jorder, hvoraf en betydelig T er uopdyrket og beklædt med Lyng; flere Mosestrækninger. I Sog findes Søgaard-Sø, samt Jordbro-Aa, der løber langs Sogn vestlige Grændse. Htk. 110½ Td. A. og E. og 1½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Daugbjerg med Kirke (med Taarn), Præ gaard, Skole og Vandmølle, Engevad, Sovsø, nogle eenligt ligge Steder Knudsgaarde med Skole, Seibækgaarde og Vedhov gaarde; Gdne Harrestrup, Søgaard og Nygaard. Ja Sognet 33 G. og 36 H., hvoraf 18 G. og 21 H. udenfor Bye

Indvaanere: 394. Agerbrug er Hovederhvervet, men i Forbind hermed afgiver Brydning, Brænding samt Forhandling af Kalk vig Indtægtskilder for Befolkningen. Kalkstenen, paa Stedet kaldet Bleg (see herom forøvrigt Alm. Deel S. 40), brydes i 5 under Jord Overflade udhulede Gruber (kaldet Kover) og brændes i 5 Ovne; afbrudte Kalk bæres ud af Koverne. Arbeidernes Antal er 5 Hugg og 30 Bærere. Aarlig foretages omtrent 42 Brændinger (à 140— Tdr. Kalksteen), der saaledes afgive c. 6000 Tdr. Steenkalk; Ornen er Prisen c. 7 Mk. pr. Td. Kalkgruberne eies i Fællesskab 12 Gaardmænd. Saavel Brydningen af Kalken som Indretningen Ovnene kunde vistnok udføres paa en hensigtsmæssigere Maade (Et. Blichers Beskriv. over Viborg Amt S. 195 ff.)

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdict (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 4 Lægd. I Forening med Annexsognene Mønsted og Smollerup dan Sognet een Commune. Kirken tilhører nogle af Daugbjerg B Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 1158 Rd. Præstegaard Areal er c. 70 Tdr. Land, af Htk. 4⅜ Td.

I Nærheden af Harrestrup ligger en Høi, som bærer Navn af Drost Pet Høi, paa hvilken efter Sagnet, der har vedligeholdt sig paa Stedet, den fra K Erik Menveds Historie bekjendte Drost Peder Hessel eller Hosesl har havt sin Bo Pladsen viser ikke Spor af Muurværk.

Mønsted Sogn, Annex til Daugbjerg Sogn, omgivet af de Smollerup, Feldingbjerg, Gammelstrup og Borris Sogne samt Nørl Herred. Kirken, vestlig i Sognet, 1¾ M. v. for Viborg og 2¼ s. o. for Skive. Arealet, 5157 Tdr. Land, er bølgeformigt med sa holdigt Jordsmon. I Sognet findes Rosborg-Sø. Htk. 116⅜ A. og E. og 4⅜ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Mønsted med Kirke (med Taarn), Skole og Kro, Gundelund, nogle eenligt liggende Steder Krogsgaarde med Skole og Vandmølle, Mørupgaarde, Mølgaarde, Bryrupgaarde, Rosgaarde; Gdne Rosborggaard, Tougaard, Kousstrupgaard og Møgelbjerggaard. Ialt i Sognet 39 G. og 36 H., hvoraf 9 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 419. Ligesom i Hovedsognet have Beboerne Erhverv ved Jordbrug og ved Brydning, Brænding og Forhandling af Kalk (10 Gruber, 7 Ovne); Arbeidernes Antal er 7 Huggere og 35 Bærere; aarlig foretages omtrent 55 Brændinger (à 140—150 Tdr.), ialt c. 8000 Tdr. Steenkalk. Kalkgruberne tilhøre 22 Gaardmænd. Et mindre omfattende Bierhverv er Forfærdigelsen af sorte Leerkar. Fiskeriet er ubetydeligt.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 40de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Lundgaard i Gammelstrup Sogn.

Rosborggaard, nu en Bondegaard, beliggende ved Rosborg-Sø, har formodentlig i ældre Tid været en anseligere Gaard, eftersom D. Atl. beretter, at der i et Document af 1406 nævnes det „Slot og Fæste Rotsborg," ligesom ogsaa af den Omstændighed, at Jesper Lunov til Restrup i et Brev af Kong Christian IV. 1637 forundes at beholde fri paa Livstid „en Kronens Gaard i Halds Len kaldet Rodtzborg." „Nordvest fra Byen Mønsted vises en lang Grøft, kaldet Margretes Grav, hvorom den urigtige Fabel er, at Dronning Margrete der overvandt Kong Albert af Sverrig; imidlertid viser dog Heden tydelige Kjendetegn af et Feltslag og Valsted, skjønt Pladsen synes vel liden" (D. Atl.).

Smollerup Sogn, Annex til Daugbjerg Sogn, omgivet af dette, Mønsted, Feldingbjerg, Fly og Brou Sogne. Kirken, i Sognets Østside, 2¼ M. v. for Viborg og 2 M. s. o. for Skive. Arealet, 3385 Tdr. Land, er i Øst og Syd noget høitliggende, i Nord og Vest tildeels fladtliggende med for det meste sandmuldet Jordsmon; flere Hedestrækninger. En Arm af Jordbro-Aa gjennemskjærer fra Vest Sognet, indtil den paa Østgrændsen forener sig med Hovedaaen, der endvidere har Tilløb fra den sydligste Deel af Sognet. Htk. 100⅞ Td. A. og E.

I Sognet: Smollerup Kirke (med Taarn); Byerne Smollerup, Laanum med Skole, Øster-Børsting; Gdne Rørgaard og Morbjerggaard. Ialt i Sognet 37 G. og 29 H., hvoraf 23 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 342. Hovederhvervet er Jordbrug. Beboerne have tillige noget Bierhverv ved Forfærdigelsen af sorte Leerkar.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 55de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Vridsted Sogn omgivet af Annexet Fly, Brou og Resen Sogne samt Ringkjøbing Amt, fra hvilket det skilles ved Karup-Aa, her kaldet Vridsted-Aa. Kirken, midt i Sognet, 1¾ M. s. for Skive og 3¼ M. v. for Viborg. Arealet, 2459 Tdr. Land, noget bakket, er skarpsandet Jordsmon med endeel Eng- og Kjærstrækninger ved Vridsted-Aa; til denne løber en mindre Aa, der gjennemskjærer Sognet; mod Syd en Hedestrækning. Htk. 74 Tdr. A. og E. og 5½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vridsted med Kirke, Præstegaard og Skole,

Egebjerg og Trevad med Vandmølle; Hagebro Kro ved Hov landeveien fra Viborg til Holstebro, omtrent hvor denne passerer Vr sted-Aa (Amtsgrændsen). Ialt i Sognet 24 G. og 7 H., hvo 12 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 186. Hovederhvervet er Jordbrug. Ubetydel Ferskvandsfiskeri.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdicti (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Skive Lægedistrict; 2den Vgk Amtets 50de Lægd. Sognet danner i Forening med Fly Sogn Commune. Kirken tilhører Sognets Beboere. Præstekaldets Regu ringssum er 786 Rd. Præstegaardens Areal er 68 Tdr. Land A. og Htk. $4^1/_2$ Td.

Vridsted Kirke, der i ældre Tider kaldtes St. Ebbes Kirke, har et meget h Taarn, men er ikke hvælvet; den har forhen været en Korskirke med Udbygnin baade paa nordre og paa søndre Side, i hvilken sidste var en Begravelse for Sted Præster. Denne Kirke er i de sidste Aar meget forskjønnet indvendig.

Byen Trevad forekommer allerede 1231 i Jordebogen under Navnet „Trywat

Fly Sogn, Annex til Vridsted Sogn, omgivet af dette, Vr Smollerup, Feldingbjerg og Kobberup Sogne samt Skive Landsogn Ringkjøbing Amt. Kirken, midt i Sognet, 1 M. s. for Skive. Areal 4747 Tdr. Land, er, med Undtagelse af Vestsiden henimod Karup- el Vridsted-Aa, der løber omgivet af Enge og Kjær langs Sognets Græn mod Ringkjøbing Amt, noget bakket med meget skarpsandede Jorder, for en stor Deel endnu ligge uopdyrkede og beklædte med Lyng. H $157^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Fly med Kirke og Skole, Ildsø med Sk Aakjær; Gdne Ørbekgaard og Bregndalgaard. Ialt i Sog 37 G. og 27 H., hvoraf 12 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 443. Hovederhvervet er Jordbrug. Desuden ubety ligt Fiskeri og nogen Tørveproduction.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov sognet; 2den Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Sogn Beboere.

Kirken har en Udbygning paa søndre Side og et høit Taarn, men er hvælvet. Den har i vestre Ende (under Taarnet) en Begravelse for Familien F til Lundgaard i forrige Aarhundrede. Ligesom Hovedsognets Kirke er ogsaa de Kirke i de sidste Aar bleven meget forskjønnet indvendig.

Ildsø (tidligere „Jelsø") har fordum havt sin egen Kirke udenfor By hvorom D. Atl. IV. (1768) beretter, at „Kirkegaard og Rudera endnu (dengan vises, men Stedet er nu begroet med Lyng."

Den nuværende Bondegaard, Bregndalgaard, nævnes hos Arent Bernt som en Herregaard, og skal efter D. Atl. tidligere have tilhørt Familien Ka der havde betydelige Eiendomme i Fjends Herred (Staarupgaard og Taarupgaar

Brou Sogn omgivet af Annexet Resen, Vridsted, Fly, Smoller og Daugbjerg Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, 2 M. s. for Sk og 3 M. v. for Viborg. Arealet, 4511 Tdr. Land, i Midten og p Sydsiden noget bakket, er sandmuldet og sandet, for den større D endnu uopdyrket Hede. Blandt Høiderne mærkes Smedebjerg m Syd og Thorshøi ved Børsting, hvorfra man skal kunne tælle Kirker. Htk. $132^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Vrou med Kirke, Præstegaard og Skole, Vester-Børsting, Sjørup med Kro, hvor der aarlig holdes 2 Markeder (i Juni og October); Gdne Vittrupgaard og Kildebjerggaard. Ialt i Sognet 33 G. og 15 H., hvoraf 6 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 302. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 42de Lægd. I Forening med Resen danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1011 Rd. Præstegaardens Areal er 238 Tdr. Land, hvoraf c. 85 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, Resten Hede, af 9⅜ Td. Htk.

Vrou Kirke er lille, opført af hugne Kampesteen; den har Blytag og Taarn, men Plankeloft; dog er Choret hvælvet. Altertavlen er en simpel Copi af Leonardo da Vincis Nadvere, malet paa Træ. Denne Kirke har forhen (endnu da D. Atl. skrev) havt en Korsarm mod Syd; den er prydet i Stolene og paa Pulpituret med bibelske og allegoriske Billeder, hentede fra en nedbrudt Kirke i Viborg.

Resen Sogn, Annex til Vrou Sogn, omgivet af dette, Vridsted, Daugbjerg, Frederiks og Karup Sogne samt Lysgaard Herred og Ringkjøbing Amt. Kirken, vestlig i Sognet, 3 M. v. s. v. for Viborg og ligesaa langt s. for Skive. Arealet, 8100 Tdr. Land, er paa sine Steder bakket, skarpsandede Jorder med store Hede-, Kjær- og Mosestrækninger. Paa Sognets og Amtets Vestgrændse løber Karup-Aa, hvori falde to mindre Aaløb, der gjennemskjære Sognet. Htk. 92¾ Td. A. og E. og ½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Resen eller Sønder-Resen med Kirke og Skole, Høgild med Skole og Vandmølle; de eenligt liggende Steder Koldkuurgaarde, Over-Torp, Neder-Torp, Rabes, Kongenshuus. Ialt i Sognet 31 G. og 38 H., hvoraf 2 G. og 28 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 346. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet er ubetydeligt.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 37te og 38te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Resen Kirke er ligesom Hovedsognets Kirke lille, bygget af hugne Kampesteen, med Blytag og et lidet Taarn, og kun hvælvet i Choret. Sognet saavelsom Byen benævnes jevnligt Sønder-Resen til Forskjel fra Resen Sogn i Salling, Anner til Skive Kjøbstad.

Med Hensyn til Sognets Beliggenhed fremhæves i Hofmans Fundatser, III. S. 426 og D. Atlas IV. S. 672 et ret mærkeligt Sammentræf af Grændserne for flere ældre Administrativinddelinger, der betegnes omtrent paa følgende Maade: Sydlig i Sognet ved Udløbet af en Bæk fra Høgild Mose i Karup-Aa staaer en Steen, paa hvilken man kan trine over Bækken, og samme er Skjelsteen, hvorfra man kan kaste med Steen i 3 Stifter: Viborg, Aarhuus og Ribe; i 3 Syssler: Ommer, Løver og Har, i 3 Amter: Halds, Silkeborg og Lundenæs, i 3 Herreder: Fjends, Lysgaard og Ginding, i 3 Sogne: Resen, Karup og Haderup, i 3 Bymarker: Høgild, Karup og Hesselund. Der tilføies, at de kongelige Commissarier for Coloniernes Anlæg paa Hederne 1761 antoge Skjelstenen som Begyndelse for Grændsen mellem Halds og Silkeborgs Amter. Naar undtages, at de 3 fornævnte Amter nu ere omdannede til 2, Viborg og Ringkjøbing, samt at Syssel-inddelingen ikke længere benyttes, ere de øvrige Grændseforhold endnu tilstede.

Rinds Herred,

den nordøstlige Deel af Amtet, omgives af Nørlyng Herred, fra hvil
det skilles ved Skals-Aa, Randers og Aalborg Amter, mod hvil
Lerkenfeldts-Aa tilbeels danner Grændsen, samt mod Vest af Liimfjord
Fladeindholdet er c. $7^1/_6$ □ Mile. Over Halvdelen af Herredet, hvil
gjennembrages af talrige Bakkedrag og er næsten aldeles skovløs, i
tages af Hedestrækninger. Temmelig gode Enge haves paa flere Sted
Htk. $2218^3/_8$ Td. A. og E. og $44^3/_8$ Td. Mst. Indvaanernes An
ved Folketællingen i 1855 var 5576. I geistlig Henseende er Herre
forenet med Nørlyng Herred til eet Provsti under Viborg Stift*).

Vesterbølle Sogn, hvoraf den større Deel ligger syd og øst
Lerkenfeldts-Aa, medens en mindre Deel er beliggende nord for den
Aa, er omgivet af Annexet Østerbølle, Gjedsted og Fjeldsø Sogne so
Aalborg Amt. Kirken, vestlig i Sognet, 4 M. n. for Viborg
4 M. v. n. v. for Hobro. Arealet, 6759 Tdr. Land, er bølgeform
med sandmuldede Agerjorder, der tildeels have Gruus til Underl
flere større Hedestrækninger. Foruden af Lerkenfeldts-Aa (ved Udl
Gjedsted-Aa), der danner Grændsen mod Aalborg Amt, gjenne
skjæres Sognet af en mindre fra Østerbølle Sogn kommende Aa,
falder i hiin. Htk. $229^1/_2$ Td. A. og E. og $10^5/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Vesterbølle med Kirke, Præstegaard
Skole, Glerup, Knudstrup og Svingelbjerg med Skole; Hov
gaarden Lerkenfeldt med Vandmølle, af Htk. $28^5/_8$ Td. A. og
og $10^5/_8$ Td. Mst., med 327 Tdr. Land Ager, 113 Tdr. Land E
46 Tdr. Land Mose og 378 Tdr. Hede, samt til Møllen 35 Tdr. L
Ager, 10 Tdr. Land Eng og 19 Tdr. Hede (26 Tdr. Htk. Fæstego
5 Sognes Kirketiender og 3 Sognes Kongetiender); Avlsgaarden Ste
ildmosegaard (i Glerup By), af Htk. $17^7/_8$ Td. med 210 Tdr. L
Ager, 100 Tdr. Land Eng, 80 Tdr. Land Mose og 100 Tdr, L
Hede; Gd. Studstrupgaard. Ialt i Sognet 43 G. og 25
hvoraf 10 G. og 10 H. udenfor Byerne.

---

*) Cancelliraad, Herredsfoged Chr. Sørensen Testrup (f. 1685, † 1761) medd
i en af ham i Manuscript efterladt Krønike af Rinds Herred: „Rinds Herr
Knaber kaldtes Folkene i denne Egn i fordum Tid, hvilket dem meget vel beqv
mede i Henseende til deres Stridbarhed og Mandighed, saa og at de meest
rige Selveierbønder, men tabte en stor Deel deraf ved Skipper Clemens Op
som efter hvad for vist er sagt af gamle Folk, samlede Bønderne paa Be
riis, hvorved de mistede deres Selveiergods, som de, der vare formue
igjen kjøbte af Kongen, men Resten fik det aldrig mere og bleve Prop
tairernes Slaver; og som da Armoden er den, som gjør Menneskene forsa
saa er og det Navn „Rinds Herreds Knaber" afsagt og forglemt, saa at
nuomstunder lidet bruges."

Indvaanere: 504. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 13ste Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lerkenfeldt. Sognet har Andeel i det Lüttichauske Legat, stort 1500 Rd., stiftet for Fattige paa Lerkenfeldts Gods. Præstekaldets Reguleringssum er 994 Rd. Præstegaardens Areal er c. 130 Tdr. Land, af $9^1/_4$ Td. Htk.

Vesterbølle Kirke er hvælvet og har Taarn; den er bygget af tilhuggede Kampesteen og tækket med Bly. I Kirken er en med Jerngitter forsynet Begravelse for den lüttichauske Familie, som i forrige Aarhundrede eiede Hovedgaarden Lerkenfeldt; i den staae ovenover Jorden to store Marmorkister, hvori hvile Generalmajor Wulff Caspar v. Lüttichau og Hustru Maria Magdalene Oxen, og under Jorden er Begravelse for Efterslægten. I Choret under Jorden ligger begravet Kirsten Rosenørn, Justitsraad og Landsdommer Peder Lerkes Hustru.

I Byen Svingelbjerg skal efter D. Atl. fordum have været en Kirke, som Jørgen Lykke til Overgaard lod nedbryde og deraf opbygge en Fløi af Herregaarden Bonderup (det nuværende Lerkenfeldt). I Anledning heraf har et Sagn, som ogsaa er behandlet af Steen Blicher i en af hans Noveller „Viintapperen og Herremanden" og af Pseudonymen Carit Etlar i en Fortælling „Herremanden," villet tillægge nysnævnte Adelsmand den Voldsbaad, at han lod Præsten Hr. Mads i Ullits, der i en Prædiken havde angrebet ham derfor, henrette; men Urigtigheden af dette Sagn kan nu antages at være tilstrækkelig godtgjort. (See foran S. 259 det om Fovlum Kirke Anførte.)

Hovedgaarden Lerkenfeldt hed tidligere Bonderup. Vaaningshuset, som bestaaer af en Hovedbygning og 2 Sidefløie, samt 2 mindre dito, af hvilke de to førstnævnte Sidefløie ere grundmurede, men Hovedbygningen og de to mindre Fløie Bindingsværk, beklædte med een Steens tyk Muur, skal være bygget c. 1570 af ovennævnte Rigsraad Jørgen Lykke til Overgaard; efter denne kom Bonderup til hans Svigersøn Valdemar Daa til Borreby i Sjælland, der skal være bleven fattig ved Guldmageri. Den følgende Eier, Justitsraad og Landsdommer Peder Lerke oprettede 1681 Bonderup til et Stamhuus under Navnet Lerkenfeldt. Efter hans Død 1699 gik Stamhuset over til Geheimeraad Vincents Lerke og derpaa til hans Søn General Grev Christian Lerke, som med kongelig Tilladelse 1743 ombyttede Stamhuset med en Fideicommiscapital og følgte Lerkenfeldt til General Wulff Caspar v. Lüttichau, hvis Enkefrue eiede Gaarden engang, da D. Atl. udkom. Dette Ægtepar, der, som ovenfor anført, ligger begravet i Vesterbølle Kirke, stiftede et Legat for Godsets Fattige, som endnu oppebæres af disse. Lerkenfeldts Gods udgjorde dengang et eget Birk, der nu forlængst er ophævet. Siden Slutningen af forrige Aarhundrede har Lerkenfeldt været i Familien Kjeldsens Besiddelse; den nuværende Eier har i Begyndelsen af foregaaende Decennium afhændet den første Deel af Fæstegodset. Gaarden er endnu omgivet af Grave.

Blandt Præsterne i Vesterbølle maa særlig nævnes Hr. Lauritz Axelsen, Præst fra 1681 til sin Død 1717 og i 25 Aar fra 1689 til 1714 Herredsprovst i Rinds Herred. Han giftede sig med Enken efter Hr. Mads Pedersen Farstrup, Sognepræst til Ulbjerg og Lynderup, og fortsatte de af denne begyndte Dagbøger. Disse Dagbøger, af hvilke Axelsens især ere rige paa interessante Notitser, ere 1813 udgivne i Trykken af Ignatius Becher, residerende Capellan (senere Sognepræst) for Bjørnsholm og Malle Sogne. Man seer af Dagbøgerne, at han var den første, der anlagde en Have ved Vesterbølle Præstegaard, og han anmærker med megen Glæde den Dag, paa hvilken han selv plukkede de første Æbler.

Østerbølle Sogn, Annex til Vesterbølle Sogn, omgivet af dette, Tæstrup, Simesteds, Hvam og Fjelsø Sogne samt Aalborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 4 M. n. for Viborg og 3 M. v. n. v. for Hobro. Arealet, 3899 Tdr. Land, er nordvestlig og østlig i Sognet noget bakket, med skarpsandigt og sandmuldet Jordsmon, tildeels dækket med Lyng. En mindre Aa, der optages af Gjedsted-Aa, har her i

Sognet sit Udspring. Paa Sognets sydøstlige Grændse løber Si
sted-Aa. Htk. 117⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Østerbølle med Kirke (med Taarn, u
Hvælvinger) og Skole, Bygum og Aalestrup. Ialt i Sognet 34
og 24 H., hvoraf 7 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 318. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov
sognet; 5te Vgkds. Amtets 131te Lægd. Kirken tilhører Eieren
Hovedgaarden Lerkenfeldt. Sognet er af Familien Testrup skjæ
to smaa Legater, ialt til Beløb 400 Rd.

Gjedsted Sogn omgivet af Annexet Fjelsø, Vesterbølle og
bjerg Sogne samt Aalborg Amt og en Arm af Liimfjorden mel
Hvalp-Sund og Birk-Sund. Kirken, midt i Sognet, 3½ M. n.
Viborg. Arealet, 2659 Tdr. Land, er noget bakket, med deels m
sandede og deels skarpsandede Jorder. Paa Sognets nordvestl
Grændse har Lerkenfeldts-Aa under Navn af Gjedsted-Aa
Udløb i Liimfjorden. En Bro fører over Aaen paa Landeveien
Gislum Herred i Aalborg Amt. Htk. 155½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Gjedsted med Kirke, Præstegaard, Skole
Kro ved Landeveien, og Bystrup; Gdne Nørregaard, Dalsgaa
og Holmarkgaard. Ialt i Sognet 37 G. og 26 H., hvoraf 19
og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 350. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden dr
Beboerne noget Fiskeri.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobr
Viborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amt
134te Lægd. I Forening med Annexet danner Sognet een Commu
Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum
822 Rd. Præstegaardens Areal er c. 80 Tdr. Land, af 9 c. Tdr. H

Gjedsted og Fjelsø Pastorat har tilligemed Vester- og Østerbø
Pastorat samt Hvam Sogn Andeel i et lille af Krigscommissair Testr
oprettet Legat.

Gjedsted Kirke er bygget i Korsform og har Taarn med Spiir; i Skibet
Choret er Fiæleloft, i Korsets Sidearme saavelsom i Baptisteriet under Taa
er Hvælving. Den oprindelige Bygning (Skibet og Choret) saavelsom tidlig
Taarnet er bygget af Kampesteen; Korsets Arme og Vaabenhuset, ligesom nu og
en Deel af Taarnet, der for faa Aar siden var under Reparation, er af Muursk
I den nordre Arm af Korset findes der under Gulvet et Gravcapel, hvori st
Kister, som skulle gjemme Ligene af nogle af Stedets Præster, men Nedgangen
tilmuret. I Aaret 1853 forærede Conferentsraadinde Ingemann et større og
mindre Maleri til Altertavle i Gjedsted Kirke.

I Gjedsted skal have ligget en Kongsgaard; man finder, at Kong Erik Men
under 1ste Marts 1289 har fra „Geetstath" udstedt nogle Privilegier for Vitsk
Kloster (Dän. Bibl. VI. S. 144, Reg. dipl. I. S. 173). En af Gaardene i Gjed
By kaldes efter Olufsens Meddelelse i Collectanea endnu Hovgaard.

Fjelsø Sogn, Annex til Gjedsted Sogn, omgivet af dette, l
bjerg, Tostrup, Hvam, Østerbølle og Vesterbølle Sogne. Kirken, m
i Sognet, 3¼ M. n. for Viborg. Arealet, 3830 Tdr. Land, er ujev
med sandmuldet og skarpsandet Jordsmon; mod Vest en Hedestrækni
Paa Sognets østlige Side gaaer et Bakkestrøg, langs med hvilket Si m
sted-Aa danner Østgrændsen. Htk. 119⅞ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Fjelſø med Kirke (Taarn) og Skole (beliggende rundt omkring en lille Indſø), Klotrup og Ettrup. Jalt i Sognet 37 G. og 29 H., hvoraf 15 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 323, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 135te Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Teſtrup Sogn, Annex til Gislum Sogn i Aalborg Amt, omgivet af dette Sogn, Simeſted og Øſterbølle Sogne. Kirken, midt i Sognet, $4^1/_4$ M. n. n. o. for Viborg og $2^3/_4$ M. n. v. for Hobro. Arealet, 2098 Tdr. Land, er bakket, med ſandige Agerjorder. Htk. $47^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Teſtrup med Kirke; Gdne Veſterriis, af Htk. c. $14^5/_8$ Td., Kaſtrup og Teſtrupgaard. Jalt i Sognet 8 G. og 18 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 153. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtſtuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 137te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører nogle af Sognets Beboere med Flere.

Teſtrup Kirke ligger ved Teſtrupgaard, hvortil den i den katholſke Tid hørte; den ſkal være bygget 1434 og var indviet til St. Catharine eller Karen. Denne Kirke havde fordum et ſtort Taarn med 3 Klokker, hvoraf den ſtørſte af Kong Frederik II. blev ſkjenket Viborg Domkirke 1567, da denne Kirkes Klokker vare ſmeltede ved Ildebranden ſamme Aar.

Teſtrupgaard antages i D. Atl. i gamle Dage at have været en adelig Sædegaard, eſterſom der 1399 nævnes en Adelsmand Jakob Hemmingſen til „Teztorp." Noget ſenere ſees Gaarden at være kommen under Viborg Biſpeſtol, og 1432 ſkal Biſkop Herman have indrettet den til et Hoſpital, hvoraf Rudera endnu vare tilſyne ved den veſtlige Ende af Kirken, da D. Atl. udkom; men at der med dette Hoſpital har været forbundet et Kloſter, ſom nogle ſenere Forfattere berette, anſeer ſaavel D. Atl. ſom ogſaa Daugaard for tvivlſomt. Ved Reformationen tilfaldt denne Gaard tilligemed det øvrige Biſpegods Kronen, hvorefter Kong Chriſtian III. 1545 ſkjænkede Teſtrup Gaard og Gods til Viborg Stifts Hoſpital, der beholdt Gaarden indtil Aaret 1699, da den formedelſt mangelfuld Godsbeſtyrelſe blev afhændet. Fra den Tid af har Teſtrupgaard havt private Eiere og da D. Atl. udkom 1768, var den endnu en Hovedgaard, der tilhørte Etatsraad Hans Chriſtoffer Roſenkrone til Nøragergaard, men er ſenere bleven en almindelig Bondegaard. Efter Teſtrupgaard har Familien Teſtrup taget Navn.

Ogſaa Kaſtrup og Veſterriis ſkulle fordum have været adelige Gaarde; ſom Eiere af den førſte nævner D. Atl. Familierne Skadeland og Pors, og 1462 nævnes en Bønder Nis Jenſen i Veſterriis.

I Teſtrup Sogn ſydveſt for Kirken ude i Heden findes efter Oluffens Collectanea en Dal, ſom kaldes Markedsdal, hvor fordum holdtes et betydeligt Marked, hvilket Kong Frederik II. afſkaffede, ſom det hedder i Kongens aabne Brev: „af then Aarſag, at ved fornævnte Teſtrup-Marked bedrives mange ſtore og grove Laſter og Guds Fortørnelſe med Mandſlet og Tiuffveri og udi andre Maade, ſaa gientages Kongens forrige Bud, at dette Teſtrup-Marked ſkulde herefter holdes i Hoffbroe, ſom forhen befalet."

Lidt ſønden for Veſterriis er en ophøiet Strækning i Heden, hvor der ligger en Begravelſeshøi af ſædvanlig rund Form, Riishøi kaldet, med tvende flade lavere Høie, tæt øſt og veſt for ſamme. „Det eneſte Exempel ſeg har ſeet paa en ſaadan Figur af Begravelſeshøie" bemærkes i Oluffens Collectanea.

Simeſted Sogn omgivet af Annexſognene Hvam og Hvilſom, Teſtrup og Øſterbølle Sogne ſamt Aalborg Amt. Kirken, midt

Sognet, 4 M. n. n. o. for Viborg og 2 M. v. n. v. for Hobro. Areal 6803 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov (Skat Skov), der ikke er Fr ſtov, er ujevnt, med deels ſtarpſandet, deels muldſandet Jordsmo flere Hedeſtrækninger. Igjennem Midten af Sognet og tildeels p Sydgrændſen løber Simeſted-Aa (ved ſit Udſpring kaldet Tol ſtrup-Aa), hvis Løb her gaaer mod Veſt, men ſenere fortſættes p en lang Strækning i ſydlig Retning og under Navn af Laaſtrup- løber ud i Liimfjorden. En Bro (Simeſted-Bro) fører over A paa Landeveien fra Viborg til Aalborg. Htk. 211⅞ Td. A. og

I Sognet: Byerne Simeſted med Kirke (Taarn, hvælvet Ch og Skole, Hverreſtrup og noget nordveſt derfor Eveldrup Præſ gaard, Torup med Skole og Kro ved Landeveien fra Hobro, Gu ager med Skole, Skjershale med Skole, Baandrup og Kors Hovedgaarden Korsøgaard, af 15¼ Td. Htk. med ialt 640 T Land, hvoraf 225 Tdr. Land Ager, 43 Tdr. Land Eng og 372 T Land Hede; Gd. Grangaard; Høisleb Vandmølle. Ial Sognet 59 G. og 45 H., hvoraf 33 G. og 23 H. udenfor Byer

Indvaanere: 617. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbr have nogen Afſætning af Vox og Honning.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobr Viborg Amtſtuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amt 129de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører nuværende Eier af Staarupgaard i Fjends Herred. Præſtekald Reguleringsſum er 1006 Rd. Præſtegaardens Areal er 71 Tdr. L Ager, 20 Tdr. Land Kjær, 100 Tdr. Land Hede, af Htk. 6⅛ Td.

Om Hovedgaarden Korsøgaard beretter D. Atl., at den „tilforn var Græsgaard til Reſtrup Hovedgaard i Hvam Sogn, men blev ved Indførsel l udlagt for en Kræmmerregning og Godset adſplittet. Cancelliraad Benzon Havns kjøbte den og lagde Gods til den, ſaa at Gaarden 1681 blev complet, ſolgte den til Chriſtoffer Roſenørn", hvis Søn Oberſtlieutenant Peder Roſenørn Herſomgaard eiede den, da D. Atl. udkom. Ved Slutningen af forrige og Begyndel af dette Aarhundrede eiedes den af H. A. Tegder, der afhændede Størſtedelen Godset, og Gaarden har ſenere havt andre Eiere.

Hvam Sogn, Annex til Simeſted Sogn, omgivet af dette Hvilſom ſamt Øſterbølle, Fjeldſø og Toſtrup Sogne. Kirken, veſt i Sognet, 3¼ M. n. for Viborg og 2½ M. v. for Hobro. Areal 2999 Tdr. Land, er overalt bakket. Jorderne, hvoraf noget Eng Sognets øſtlige Side, ere ſandblandede; flere Hedeſtrækninger. Sognets nordlige og veſtlige Grændſe løber Simeſted-Aa, optager fra Øſt en i Sognet udſpringende mindre Aa. Htk. 90⅜ A. og E. og 1¼ Td. Miſk.

I Sognet: Byen Hvam med Kirke og Skole; Tulſtrupgaard Hovedgaarden Lille-Reſtrup, af Htk. 16⅜ Td. med ialt 570 T Land, hvoraf 280 Tdr. Land Ager, 16 Tdr. Land Eng og 274 T Land Hede; Gd. Kalleſtrupgaard; Hvam Vandmølle. Ial Sognet 21 G. og 16 H., hvoraf 13 G. og 11 H. udenfor Byer

Indvaanere: 254, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Beboe have nogen Afſætning af Vox og Honning.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hov ſognet; 5te Vgkds. Amtets 130te Lægd. I Forening med Hvilſ

Sogn danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Kallestrupgaard.

Hvam Kirke er bygget af Kampesteen, med et lille Taarn. I Choret findes en Ligsteen over Niels Harboe til Restrup og hans Hustru Birthe Munch. Sognet havde indtil Aaret 1805 en residerende Capellan, som boede i en Anner-Præstegaard i Hvam, (jfr. kgl. Restr. af 25de Octbr. 1805 og 11te Novbr. 1825).

Hovedgaarden Restrup eller Lille-Restrup (i Modsætning til Store-Restrup i Sønderholm Sogn Hornum Herred Aalborg Amt) har efter D. Atl. havt følgende Eiere: Otto Harboe, ovennævnte Niels Harboe († 1560), Laurids Lunov, Otto Lunov, Jesper Lunov, Mogens Kaas og hans Søn Erik Kaas. Denne blev ruineret i den svenske Krig 1660, og Restrup Gods, som da skal have bestaaet af 300 Bønder, adsplittet og udlagt til Creditorerne (jfr. Korsegaard i Simested Sogn), samt endeel af Gaardens Bygninger nedbrudt; men Oversecretair Christian Aminken kjøbte Gods igjen til den og fik den completteret. Senere tilhørte Restrup Geheimeraadinde Krabbe, hvis Arvinger solgte Gaard og Gods til Cancelliraad og Herredsfoged Christen Sørensen Testrup, som ogsaa eiede Biffertsholm i Aalborg Amt (see om ham ved denne Gaard); han opførte 1738 og 1748 af Nyt baade Borggaard og Ladegaard. Hans Søn Krigs- og Landcommissair Søren Testrup eiede Restrup endnu ind i første Decennium af dette Aarhundrede. I den nærfølgende Tid afhændedes hele Godset, og Gaarden gik over til andre Eiere.

Hvilsom Sogn, Annex til Simested Sogn, omgivet af dette, Hvam, Roum og Kleitrup Sogn samt Aalborg og Randers Amter. Kirken, østlig i Sognet, $3^1/_2$ M. n. n. o. for Viborg og $1^1/_2$ M. v. for Hobro. Arealet, 4725 Tdr. Land, er bakket, navnlig i den sydvestlige og nordøstlige Deel. Jordens Beskaffenhed er sandet; mod Syd en Hedestrækning. Foruden flere mindre Aaløb sydvestlig og nordøstlig i Sognet, løber Tollestrup-Aa (længere mod Vest kaldet Simested-Aa) paa Sognets nordlige Grændse. Htk. $104^7/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hvilsom med Kirke (bygget af Kampesteen, med et lille Taarn) og Skole, Tollestrup og Støttrup; Gd. Vester-Gundestrup. Ialt i Sognet 33 G. og 9 H., hvoraf 20 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 271. Ligesom i Hovedsognet have Beboerne foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, nogen Afsætning af Vox og Honning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 140de Lægd. Med Hvam Sogn danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Korsegaard.

Tostrup Sogn omgivet af Annexet Roum, Bjerregrav, Skals, Laastrup, Ulbjerg, Fjeldsø og Hvam Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. n. for Viborg og $2^3/_4$ M. v. for Hobro. Arealet, 3834 Tdr. Land, hvoraf en stor Deel Hede, er noget bakket, med deels let-, deels stærksandede Agerjorder. Simested- eller Laastrup-Aa løber langs med Sognets vestlige Grændse. Htk. $95^1/_8$ Td. A. og E. og $5^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vester-Tostrup med Kirke (yderlig simpel, med Taarn, Fjæleloft), Præstegaard og Skole, Troelstrup og Ugelriis; Spanggaardene, Fruergaard; Skinderup Vandmølle. Ialt i Sognet 28 G. og 15 H., hvoraf 11 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 228. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 132te Lægd. Med Annexsognet danner Sognet een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Siden Reguleringssummens (481 Rd.) Fast-

sættelse er der tilstaaet Præstekaldet et Embedstillæg af 100 Rd. aarli
Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. La
Ager, 5 Tdr. Land Eng, Resten Hede, af Htk. c. 4¼ Td.

I D. Atl. berettes, „at der i gammel Tid foruden Roum Sogn har været end
et lidet Annex til Tostrup, kaldet Mintrup. Mintrup Kirke skal have staaet p
Spanggaards Mark, hvor endnu (1768) findes Rudera af den og Kjendemær
hvor Kirkegaarden har været; til samme Kirke skal have ligget Etterup By, s
nu hører til Fjelsø Sogn, Skinderup By, som hører til Ulbjerg Sogn, og Bor
By i Laastrup Sogn."

Spanggaard, ligesom Fruergaard, har efter D. Atl. i gamle Dage været
adelig Gaard.

Roum Sogn, Annex til Tostrup Sogn, omgivet af dette, Hvilsor
Kleitrup, Hersom og Bjerregrav S. Kirken, midt i Sognet, 2½ M
n. n. o. for Viborg og 2 M. v. s. v. for Hobro. Arealet, 4708 Td
Land, er høitliggende. Jordbeskaffenheden er afvexlende let- og skarpsand
nordlig i Sognet en Hedestrækning. To mindre Søer Roum-Sø
Hale-Sø, i den sydlige og vestlige Deel flere mindre Aaløb. H
75¾ Td. A. og E. og 5¾ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Roum med Kirke (yderlig simpel, med Taar
Fjæleloft) og Skole; Møldrupgaard, Aastrupgaard; nogle sam
liggende Gaarde og Huse under Benævnelsen Lund; Gdne Skramri
Trængsel, Nørriis, Skravad med Vandmølle. Ialt i Sogn
25 G. og 14 H., hvoraf 15 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 222, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov
sognet; 5te Vgkds. Amtets 125de Lægd. Kirken tilhører en Privatmar

Nørriis antages af Nogle, og vistnok med Rette, at være den Gaard, h
Niels Ebbesen boede, jfr. Suhms Danm. Hist. XII. S. 322; see og Testru
Beskrivelse af Rinds og Gislum Herreder (Manuscript), Hofmans Fundatser
S. 386, Olufsens Collectanea S. 106, Neckelmanns Beskrivelse af Randers S.
Som bekjendt vises vel en Borgplads i Folby Sogn, Sabro Herred, som Ste
for Ebbesens Gaard, men alene dette, at Historien ikke omtaler denne fidstnæv
Borgs Indtagelse eller Beleiring af Grevens Sønner efter Faderens Drab, ta
imod, at denne har været beboet af Grev Geerts Banemand. See og Neck
manns i fornævnte Skrift yttrede Formening, at Niels Ebbesen ikke er komn
fra Syd over Fjorden, over hvilken der ikke kan antages dengang at have væ
nogen Bro, men derimod vestfra over en mindre Aa, der faldt ud i Fjorden elle
Nørre-Aa ved Randers.

Hersom Sogn omgivet af Annexsognene Kleitrup og Bjerregra
Roum Sogn og Nørlyng Herred. Kirken, i Sognets sydlige De
2 M. n. n. o. for Viborg og 2¼ M. s. v. for Hobro. Areal
2951 Tdr. Land, hvoraf mod Syd en betydelig Deel Eng, er forøvr
bakket, med sandige Agerjorder. Sognet har Andeel i den tillige
Kleitrup Sogn hørende Hærup-Sø. Paa Sognets Sydgrændse løb
Hersom-Aa (ved Udløbet i Liimfjorden kaldet Skals-Aa). H
98⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hersom med Kirke, Præstegaard og Sko
Orriis, Neder-Holriis og Troelstrup; Hovedgaarden N
Hersomgaard (Hovedparcel af den forrige Hovedgaard), af H
14⅜ Td. med 325 Tdr. Land, hvoraf 190 Tdr. Land Ager, 60 Td
Land Eng, 30 Tdr. Land Mose og 40 Tdr. Land Hede; Gdne Holrii

gaard og Stubbegaard; Holriis Kvo. Jalt i Sognet 22 G. og 20 H., hvoraf 12 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 250. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtſtuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 12bde Lægd. Sognet danner i Forening med Annexſognene een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 711 Rd. Præſtegaardens Areal er 76 Tdr. Land Ager, 19 Tdr. Land Eng, Moſe og Kjær, ſamt en ſtor Deel Hede, af Htk. c. 7½ Td. Et Legat fra Herſomgaards forrige Eiere, med Prioritet i Bjerregrav Kirke er tillagt dette Paſtorat ſamt Roum Sogn.

Herſom Kirke, ſom ſkal være meget gammel, er temmelig lille, uden Taarn, bygget af Kampeſteen, med Brædeloft. I Choret er et Epitaphium over Oberſtlieutenant Peder Roſenørn til Herſomgaard, hugget af Wiedeweldt i Hautrelief.

Hovedgaarden Herſomgaards ældre Tilſtand og Eiere er ubekjendt. Borggaarden afbrændte 1727 af Vaadeild, og Ladegaarden 1780 af Lynild, men blev igien opbygget af Chriſtoffer Roſenørn og hans Søn, ovennævnte Oberſtlieutenant Peder Roſenørn, ſom eiede denne Gaard, da D. Atl. udkom. Ved Slutningen af forrige Aarhundrede eiedes den af Kammerherre Roſenørn-Teilmann; men gik derefter ud af denne Families Beſiddelſe. Godſet bortſolgtes, og Hovedgaarden udparcelleredes og af dens Jorder oprettedes 6 Gaarde og 2 Huſe. Den ældre Hovedbygning, der laae noget fra den nuværende Hovedparcel, blev nedreven ſamtidig med Gaardens Udſtykning.

Holriis er en ældre Hovedgaard, der har tilhørt Familien Harbve; i forrige Aarhundrede eiedes den længe tilligemed Herſomgaard af Familien Roſenørn.

Kleitrup Sogn, Annex til Herſom Sogn, omgivet af dette, Roum og Hvilſom Sogne ſamt Nørlyng Herred og Randers Amt. Kirken, ved Sognets Østgrændſe, 2¾ M. n. n. o. for Viborg og 1½ M. v. ſ. v. for Hobro. Arealet, 5057 Tdr. Land, er bakket, med ſandede Jorder. Sognet har Andeel ſaavel i den tillige til Herſom Sogn hørende Hærup-Sø, ſom i Kleitrup-Sø, hvoraf Reſten hører til Randers Amt. Herſom-Aa løber ved Sognets østlige og ſydlige Grændſe og løber derefter i ſydvestlig Retning under Navn af Skals-Aa ud i Limfjorden. Htk. 143¼ Td. A. og E. og 5¼ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne Kleitrup med Kirke, Skole og Vandmølle, Heiring med Skole, Hærup, Skaarupgaarde og Friſtrup; Gdne Dremſtrupgaard, Flemgaard, Kirſtinelund. Jalt i Sognet 34 G. og 25 H., hvoraf 10 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 332. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, drive ubetydeligt Fiſkeri.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 127de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Kleitrup Kirke ligger tæt ved Byen paa en Bakke; den er rummelig, med Taarn, bygget af Kampeſteen, med Brædeloft.

Paa en Odde, der løber ud i den ſydvestlige Side af Kleitrup-Sø tæt ved Kirken, findes en af Danmarks betydeligſte Borgpladſe. Denne, der er aftegnet og beſkrevet i Landſtabsmaler Kruſes Manuſcript i oldnordiſk Muſeums Archiv, beſtaaer af to meget fremtrædende Forhøininger, hvoraf den ene, nærmeſt Søen, gaaer brat ned mod denne; desuden ſees Spor af Volde og Grave ſamt af trende mindre, ophøiede Byggepladſe. I Suhms Danmarks Hiſtorie V. S. 237 berettes efter Parsbergs ſtrevne Anmærkninger til Vedels danſke Saxo, at det var her, at Kong Nielſes Søn Inge opholdt ſig med ſin Tugtemeſter Aar 1121,

da den Ulykke skete, at Hesten slog Prindsen af og traadte ham ihjel. Efter Pare berg vilde Tugtemesteren have undskyet i Kvindeklæder, men blev opdaget levende begravet paa Marken i en Høi, som endnu vistes paa hans Tid. I Bede Saxo S. CCI.XXII. berettes: „Samme Tid forkledde sig Henrick Suends (Søns Husfrue og drog fra hannem om Nattetide. Hun lod sig locke af en unger Kar som klædde hende udi Mands Klæder, oc førde hende hemmeligen bort, at ingen kjende hende. Henrick fik Spor paa hende, fandt hende udi Aalborg udi Hoffmands Klæder, oc efterdi at hendes Bolere vare forløben, tog han hende til naade og førde hende hjem med sig. Dog hafde han Hertug Knud her udi fortenckt, som vaar dog aldelis baade med Raad og Daad uskyldig i denne sag." Denne Fortælling om Henrik Skatelar (ɔ: Skadelaar eller den Halte), Kong Nielses Broderssøn og Fader til Prinds Buris (see Vestervig Kloster), ved hvilken tillige angives Grund til Henriks Had til Knud Lavard, har den ovennævnte Parsberg i sin Noter ogsaa henført til Borgen ved Kleitrup, og beretter, at Henrik Skatelars Husfrues Elsker senere blev greben og bragt til Kong Niels paa Kleitrup, og de ligesom ovenmeldte Tugtemester, levende begravet i en Høi paa Kornum Mark. Borgen antages af Nogle at have været det Brattingsborg, som ommeldes i Kæmpeviserne, og ei det paa Samsø, „hvilket bliver troligt derved, at de fra Hal ved Viborg rede i en Dag til Brattingsborg" (Suhm V. S. 237). Borgen bringes ogsaa i Forbindelse med Niels Ebbesens Historie. Det fortælles saaledes, at denne efter at have dræbt Grev Geert, istedetfor at vende tilbage til sin ubesættede Gaard Norreriis i Roum Sogn (see dette Sogn), tog sin Tilflugt til Brattingsborg i Kleitrup-Sø (Suhm XII. S. 328, Hofmans Fundatser III. S. 386). Denne Tradition er af Ingemann benyttet i den historiske Roman „Prinds Otto af Danmark". Hos Hofman, ligesom og i Cancelliraad og Herredsfoged Chr. Testrups Manuscript om Rinds og Gislum Herreder, der findes i det store kgl. Bibliothek, meddeles tvende Sagn om Borgen. Det siges saaledes, at da „de Syv og Syvsindstyve," som efter Kæmpevisen vare dragne ud fra Hald til Brattingsborg, længe forgiæves havde beleiret denne og vare nærved at drage bort med uforrettet Sag, „kom en Ko i varm Veir beisendes paa den venstre Side af Slottet, hvorved de saae, at Søen fra den Side ikke var dyb, hvorover de indtoge Slottet." Endvidere fortælles, „at Pave Thygesen, som boede paa Skaarupgaard, nu fire Bøndergaarde der i Sognet, havde af Nysgjerrighed faaet Lyst til at vide, hvorledes det gik Fruen, som boede paa Slottet, naar hun gjorde Barsel, hvilket bekom ham saa ilde, at han blev hængt". Skjøndt ingen af alle disse Beretninger og Sagn egentlig har nogen historisk Hjemmel, give de dog tilsammen et Vidnesbyrd om, at denne Borg i sin Tid maa have havt Betydning og have været Skuepladsen for Begivenheder. Udgiveren af nærværende Skrift har beseet Stedet, og fundet Borgpladsen ualmindelig vel conserveret, men har ikke kunnet finde Spor af Muurbygninger; ei heller har han været saa heldig at træffe Nogen af Omegnens Beboere, som kjendte Besked om de forsagnævnte Sagn; de vidste kun, at der paa Borgen „havde boet en gammel Konge". Kleitrup dobbelte Voldsted er nu et af Staten fredet Oldtidsmindesmærke.

Bjerregrav Sogn, Annex til Hersom Sogn, omgivet af dette Skals, Tostrup og Roum Sogne samt Nørlyng Herred. Kirken, sydostlig i Sognet, 2 M. n. n. o. for Viborg og $2^1/_2$ M. v. s. v. for Hobro. Arealet, 2268 Tdr. Land, er bakket, med tildeels skarpsandig Jordsmon. Paa Sognets Sydgrændse løber Hersom-Aa, der herfra Sognet optager tvende Vandløb. Over Hersom-Aa fører Løvel-Bro til Pederstrup Sogn i Nørlyng Herred paa Landeveien fra Viborg til Aalborg. Htk. 59 Tdr. A. og E. og $8^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Bjerregrav med Kirke og Skole, Hørrup med Vandmølle, og Over-Holriis; Gdne Nørskov, Haugaard, Naundrup og Naundrup Vandmølle. Ialt i Sognet 20 G. 15 H., hvoraf 14 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 188. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 12de Læge. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Bjerregrav (i D. Atl. Bjerggrav) Kirke er lille og lav, uden Taarn, med Brædde-loft.

Laastrup Sogn omgivet af Annexet Skals, Tostrup, Uldbjerg og Lynderup Sogne. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. n. for Viborg. Arealet, 3551 Tdr. Land, er noget bakket i den østlige og sydlige Deel af Sognet. Jorderne ere afvexlende sandede og sandmuldede; mod Nordvest en Hedestrækning. Paa Sognets østlige og sydlige Grændse løber Laastrup-Aa, der her i Sognet optager flere mindre Vandløb. Over Laastrup-Aa fører Lille-Veile-Bro til Skals Sogn. Htk. 123⅛ Td. A. og E. og 1¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Laastrup med Kirke, Præstegaard og Skole; Sønder-Borup med Skole, Nørre-Borup med Vandmølle, en Deel af Rind (den øvrige, større Deel i Lynderup Sogn); Gd. Biegaard. Ialt i Sognet 27 G. og 21 H., hvoraf 11 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 272. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobro), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 14lde Lægd. Sognet danner een Commune i Forening med Annexet. Kirken tilhører Eieren af Lynderupgaard i Lynderup Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 1085 Rd. Præstegaardens Areal er c. 70 Tdr. Land, af c. 7¾ Td. Htk. Sognet har tilligemed Lynderup Sogn Andeel i det Reenbergske Legat, der indestaaer i Lynderupgaard.

Laastrup Kirke er bygget af hugne Kampesteen, uden Hvælvinger, med Trætaarn og Spiir.

Skals Sogn, Annex til Laastrup Sogn, omgivet af dette, Tostrup og Bjerregrav Sogne samt Nørlyng Herred og en Arm af Liimfjorden (Hjarbæk-Fjord). Kirken, sydlig i Sognet, 1½ M. n. for Viborg. Arealet, 4806 Tdr. Land, er overalt temmelig bakket. Jorderne ere nordlig og østlig for det meste sandede, i den øvrige Deel af Sognet muldsandede. Paa Sognets sydøstlige Grændse løber Store- eller Skals-Aa, og paa den nordvestlige Laastrup-Aa, der begge have Udløb i Liimfjorden; langs med disse Aaer findes gode Engstrækninger. Over Skals-Aa fører Skals-Bro til Løvel Sogn i Nørlyng Herred. Htk. 223 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Skals med Kirke, Skole og Kro, Skringstrup med Skole, Estrup, Redhede; Hovedgaarden Holmgaard, af 17½ Td. Htk. A. og E. Ialt i Sognet 63 G. og 35 H., hvoraf 21 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 616. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, have ubetydeligt Erhverv ved Søfart og Fiskeri. I Sognet er et Teglværk, der producerer c. 200,000 Stk. Steen aarlig.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 139te Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Skals Kirke er bygget af hugne Kampesteen, uden Hvælvinger, med et muret Taarn. Denne Kirke beskrives som udvendig ret anseelig og stor med en Udbygning i Skibet paa den nordre Side, men indvendig høist tarvelig.

Hovedgaarden Holmgaard tilhørte i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Rigsmarsken Jørgen Lunge til Odden, derpaa Familien Lunov, Jørgen Skeel Due, Dr. Frands Reenberg, Assessor Bent Jespersen, Anders Kjerulf til Sødal, Con-

ferentsraad Henrik Hjelmstjerne, som 1748 solgte den til Generalmajor Lüttich paa Tiele, der atter afhændede den 1754 til Thomas Lund; og senere har den h flere andre Eiere. Godset blev afhændet ved Udgangen af forrige Aarhundre

Ulbjerg Sogn omgivet af Annexet Lynderup, Laastrup, Toftru Fjelsø og Gjedsted Sogne samt en Arm af Liimfjorden (Birk-Sun Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^3/_4$ M. n. for Viborg. Areal 7160 Tdr. Land, er ud mod Fjorden bakket, vestligere fladt; med betydelig Hedestrækning; sandede Jorder. Over Birk-Sund er Færgef til Fjends Herred. Htk. $192^1/_4$ Td. A. og E. og $5^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ulbjerg med Kirke (med Taarn, Brædelof Præstegaard og Skole, Sundstrup med Skole, Gjørup med Sko Tolstrup, Skinnerupgaarde, Store- og Lille-Torup; G Skov, Ulstrupgaard, Birk Sund Færgegaard; Ulbjer Neder- og Over-Vandmøller. Ialt i Sognet 43 G. og 27 H hvoraf 15 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 390. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet ubetydeligt.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdicton (Hobr Viborg Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 5te Vgkds. Amt 138te Lægd. Sognet danner een Commune i Forening med Annex Kirken tilhører Eieren af Lynderupgaarden i Annexsognet. I Gjør By er et lidet Hospital, stiftet 1744 af Fru Christence Hornema Enke efter Commerceraad og Kjøbmand i Aalborg Jens Gjørup. Præs kaldets Reguleringssum, der var 701 Rd., er noget forøget, idet Ann jorden i Rind By nu, incl. den tredobbelte Tiende, afgiver af R Byg og Havre 3 Tdr. af hver Slags, istedetfor ikkun tidligere 2 T Præstegaardens Areal er c. 140 Tdr. Land Ager, c. 14 Tdr. La Eng og Kjær, samt 60 Tdr. Land Hede, af c. $7^3/_8$ Td. Htk.

Ulbjerg og Lynderup Sognekald blev ved kgl. Reser. af 22de Juni 1670 t til Viborg Bispestol, som et saakaldet Vicepastorat, der ifølge kgl. Reskript 27de Mai 1826 nu er forandret til at svare en aarlig Afgift af 20 Tdr. Rug 20 Tdr. Byg til Biskoppen i Viborg Stift.

Lynderup Sogn, Annex til Ulbjerg, omgivet af dette Sogn Laastrup Sogn samt en Arm af Liimfjorden (Hjarbæk-Fjord). Kirk sydlig i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. v. for Viborg. Arealet, 3570 T Land, er bakket, med sandet og sandmuldet Jordsmon, mod Nord Hedestrækning. Htk. $130^3/_8$ Td. A. og E. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Lynderup med Kirke, den større Deel Rind (den mindre Deel i Laastrup Sogn) med Skole; nogle adspr liggende Gaarde og Huse under Benævnelsen Skoven; Hovedgaard Lynderupgaard med Vindmølle og Teglværk, af Htk. 36 T A. og og E. samt 1 Td. Mst., foruden Aastrupgaard i Roum So af $5^1/_2$ Td. Htk A. og E., (c. 200 Tdr. Htk. Bøndergods samt Tien af Laastrup, Ulbjerg og Lynnerup Kirker). Ialt i Sognet 20 G. 23 H., hvoraf 11 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 288, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desuden u tydeligt Fiskeri. Ved Lynderupgaards Teglværk produceres aar c. 200,000 Stk. Steen.

Sognet hører til Gislum og Rinds Herreders Jurisdiction (Hobr Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 136te Læg

Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Lynderupgaard. Et mindre Legat, oprettet af Familien Reenberg, der tidligere eiede Lynderupgaard, er henlagt til Sognet.

Lynderup Kirke har Taarn og Bjælkeloft. Under Taarnet er et hvælvet Capel med 4 Ligkister og et Epitaphium over Familien Lichtenberg. I Choret er indmuret en Ligsteen, hvorpaa Styge Rosenkrands til Hefringholm og Lynderupgaard i fuld Rustning og hans Frue ere udhuggede i Legemsstørrelse.

Hovedgaarden Lynderupgaard tilhørte i den katholske Tid Bispestolen i Viborg og havde dengang blandt sit øvrige Tilliggende ogsaa en god Skov. Tilligemed flere andre Gaarde blev den 1534 afbrændt under Skipper Clements Bondefejde. Ved Reformationen tilfaldt den med det øvrige Bispegods Kronen, hvorefter Kong Christian III. solgte 1553 Gaarden og Godset til Christoffer Rosenkrands til Hefringholm, hvis Søn, ovennævnte Styge Rosenkrands († 1571), opførte en ny Hovedbygning. Hans Datter Kirsten Rosenkrands blev gift med Niels Skram og tilførte ham Gaarden. De næste Eiere vare Verner Parsberg og hans Søn Niels Parsberg. Hans Arvinger solgte 1652 Gaarden til Eggert Abildgaard, hvis Frue Dorothea Lykke ødelagde ved sin Ødselhed Gaarden og Skoven; hvorfor Creditorerne gjorde Indførsel i Eiendommen, som da skal have udgjort ialt c. 700 Tdr. Htk. Hovedgaarden kom til Claus Christensen Reenberg, der havde været Land-Commissarie-Skriver i Nørre-Jylland og siden 1659 var Borgermester i Viborg; han samlede paany 230 Tdr. Htk. under Gaarden, der efter hans Død 1671 eiedes af hans Enke († 1677) og siden i længere Tid af Sønnen Mag. Jens Reenberg, der fra 1691 til 1705 var Rector ved Viborg Cathedralskole. Efter hans Død 1738 solgte Arvingerne Gaard og Gods for 20,000 Rd. D. C. til Niels de Poulson til Gunderupgaard († 1745), der atter overdrog den til sin Svigersøn Johannes Jonsson. Senere gik den over til Etatsraad de Lichtenberg til Bistrup og derefter til andre Eiere. I dette Aarhundrede har Lynderupgaard i længere Tid været i Familien Kjeldsens Besiddelse.

I Byen Rind skal efter Sagnet i ældre Tider have boet en Høvding, efter hvem saavel Byen som Herredet skulde have faaet Navn.

Nørlyng Herred

omgives af Limfjorden, Fjends, Lysgaard, Middelsom, Sønderlyng og Rinds Herreder samt Randers Amt. Fladeindholdet er c. 6 □ Miil. Bidtstrakte Lyngheder, der staae i Forbindelse med Alheden, indtage den større Deel af Herredets Vestside og Midte. En meget betydelig sammenhængende Skovstrækning findes i Herredets nordøstlige Hjørne; mod Sydvest omgives den maleriske Hald-Sø af en Gruppe af Skove, medens flere mindre Skovpartier ere spredte langs med Herredets sydøstlige Grændse. Af Skovarealet, der omtrent kan angives til 3—4000 Tdr. Land, er 1992 Tdr. Fredskov. Htk. 1359 Tdr. A. og E., c. 15 Tdr. Skjk. og 53½ Td. Mjk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 9008, hvoraf i Viborg Kjøbstad 4579. I geistlig Henseende danne Nørlyng og Rinds Herreder eet Provsti under Viborg Stift.

Asmild Sogn, Annex til Domsognet i Viborg Kjøbstad, omgivet Viborg-Sø, Viborg Kjøbstadsjorder, Graabrødre Sogns Landdistrict Tapdrup Sogn samt Middelsom Herred. Kirken ligger paa Sogn Vestgrændse ved Viborg Sø. Arealet, 3145 Tdr. Land, hvoraf p Sognets Sydgrændse 23 Tdr. Land Skov, er høitliggende og bak med deels leer-, deels sandmuldet Jordsmon. Sognet gjennemskjæ af den fra Viborg-Sø udløbende Nørre- eller Skjern-Aa, paa Sognets Sydvestgrændse optager Afløbet fra Over-Bredning-S og de udenfor Sognet liggende Ved-Sø og Hald-Sø. Hovedlandevei fra Viborg til Randers, der paa en bred Dæmning er ført over Vibo Sø, gaaer tvært igjennem Sognet, og Amts-Landeveien fra Viborg Aarhuus passerer det sydvestlige Hjørne af Sognet. Htk. 92$^{3}/_{8}$ T A. og E., $^{1}/_{8}$ Td. Skk. og 7$^{3}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Asmild Kirke, der er en Fløi af Asmildkloste Byerne Overlund med Skole, Gammel-Asmild og Lille-Asmil Hovedgaarden Asmildkloster, af Htk. 18$^{1}/_{8}$ Td. A. og E., hvo c. 2 Tdr. til Leiehuse (Asmild Sogns Kirketiende og halve Kongetien af matr. Tiende-Htk. 4$^{1}/_{8}$ Td.), med Brohuset (ved Broen ov Viborg-Sø); Bruunshaab Klædefabrik med Skole for Arbeidern Børn; Gd. Søgaardene; Sønder-Vandmølle, Rindshol Kro ved Landeveien fra Viborg til Aarhuus. Ialt i Sognet 26 G og 44 H., hvoraf 6 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 589. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Bruun haab Klædefabrik beskjæftiges 100 Arbeidere, der forarbeide c. 1200 S Klæde aarlig.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdicti (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Sognet udgj tilligemed Graabrødre Sogns Landdistrict, Amtets 117de Lægd. Forening med Tapdrup Sogn danner Sognet een Commune. Kirk tilhører Eieren af Hovedgaarden Asmildkloster. Asmild og Tapdr Sogne eie tilsammen en Legatcapital paa 3610 Rd.

Hovedgaarden Asmildkloster, i gamle Documenter ogsaa kaldet Asmial Asmind- og Asmund-Kloster, ligger paa den østre Side af Viborg-Sø. Det h tidligere været et Nonnekloster af Augustinerordenen, der under Navn af St. Ma grete-Kloster skal være anlagt i Viborg omtrent 1130 og oprindelig stod i Fo bindelse med St. Marie-Kannikekloster af samme Orden; men da Forholdet sne blev for inderligt, forflyttede Biskoppen, som det i D. Atl. hedder: „for afskilli Aarsagers Skyld," Nonneklostret omtrent 1163 til Asmild. Ifølge forskjellige Pav Buller fra 1164, 1180 og 1257 (hvilke Aarstal Daugaard i sin Klosterhistorie b paaviser at være tvivlsomme), synes Opsigten med Klostret at have været ove draget til Provsten og Domcapitlet i Viborg. Biskop Gunner, der er bekjendt s Medforfatter af jydske Lov, skjænkede ogsaa dette Kloster fortrinlig Omhu, og opho sig som oftest paa en i Nærheden af Klostret beliggende Gaard, rimeligviis de Avlsgaard Asmildgaard kaldet, hvoraf Rudera endnu sees paa Asmildkloste Mark c. 200 Favne øst for Kirken; det fremhæves derhos i hans Levnetsbeskrive (meddeelt i Om Klosters Historie i Scr. rer. Dan. V.), at han der førte et gjæ frit Huus, og paa denne Gaard døde han 99 Aar gammel St. Geneſii D. d. 25de August 1251, efterat have beklædt Bispestolen i 30 Aar. Asmildkloster formodentlig ogsaa blandt de Klostre, der have nydt godt af den i Suhr Danm. Hist. X. S. 995 omtalte Fru Gro's Gavmildhed, thi i hendes Teſ ment 1268 betænkes blandt de der nævnte 37 Klostre ogsaa „Hasmönd ui stagnum", hvilket neppe kan være andet end Asmild. Som ovenfor me deelt, var Overtilsynet med Klostret ved pavelige Buller overdraget Provs og Domcapitlet i Viborg; heri skete vistnok imidlertid en Forandring, i

Biskopperne, navnlig fra 1330, da de toge deres Residents paa Kannikekloſtret i Viborg, tillige tilegnede ſig et Herredømme over Kloſtret i Asmild, der ikke tilkom dem, og ſom endelig bragte Biſkop Knud af Viborg til 1456 at tage et Thingsvidne paa Asmild Birkething Fredagen efter Kyndelmiſſe, at Asmild Gods i 100 Aar og længere ikke havde tilhørt nogen Anden end Viborg Biſpedom og Kloſterjomfruerne; 8 gode Dannemænd ſandede paa deres Sjæl og Sanden, at de aldrig havde hørt anderledes. Kloſtret havde iøvrigt ſit eget Birk og beſtyredes af en Prior, af hvilke Arnfaſt nævnes 1175, og af en Priorinde, blandt hvilke nævnes Fru Elſe Svendsdatter 1450 og Fru Maren Lauridsdatter 1530, der har udſtedt et Skjøde paa en Gaard i Viborg til Mag. Chriſtian Hvid, ſom af Kong Frederik I. fik Stadfæſtelſe herpaa. Efter Reformationen blev Kloſtret ſeculariſeret og gjort til et kongeligt Lehn, hvormed ſiden ſom ofteſt den ældſte Landsdommer i Nørre-Jylland pro officio var forlehnet indtil 1671, dog at Lehnsmanden ſkulde underholde Nonnerne, ſaalænge de levede. Den første Lehnsmand, vi ſaaledes finde paa Asmildkloſter, er Anders Skeel, ſom blev forlehnet dermed af Kong Chriſtian III. 1538. Siden havde den afſatte borglumſke Biſkop Styge Krumpen paa Livstid af Kongen dette Kloſter, hvor han døde 1551 og blev begravet i Mariager Kirke. Samme Aar blev Axel Juul til Villeſtrup forlehnet med Asmildkloſter og Asmild-Gaard med den Ayl, ſom Biſkop Styge Krumpen dertil brugte, med ſaa Skjel, at han ſkulde være Landsdommer i Nørre-Jylland. 1561 forlehnede Kong Frederik II. ſin Fru Moders Hofmeſterinde Fru Anna Glob, Jørgen Urnes Enke, med Asmild-Kloſter og Gaard med Ladegaard og al Avlen. Af de følgende Lehnsmænd nævnes Peder Munk, ſiden Riges-Admiral, og efter ham 1597 Landsdommer Mogens Juul til Pallisbjerg, og i Aaret 1608 var Enevold Kruſe til Bingegaard, Landsdommer i Nørre-Jylland, forlehnet med Kloſteret. 1622 var Niels Krag til Trudsholm Landsdommer og Befalingsmand paa Asmildkloſter. Efter Souverainiteten nævnes 1663 Willum Lange ſom Amtmand eller Befalingsmand paa Asmildkloſter; han var ſiden Cancelliraad og Landsdommer, og tilkjøbte ſig 1671 af Kong Chriſtian V. Asmildkloſter og St. Hans Kloſterhave med et Huus i Viborg. Efter ham fik hans Søn Juſtitsraad og Landsdommer Hans Lange Gaarden og Godſet 1694 ved Skjøde fra de øvrige Arvinger. Hans Lange døde 1711, hvorefter hans Enke Charlotte Amalie Gyldenſparre, efter at have opbygget Gaarden efter Branden 1713, beſad Gaard og Gods til omtrent 1740, da det overdroges til hendes Svigerſøn Capitain Johan Braem, der har gjort ſig meget fortjent af Asmild og Tapdrup Sognes Skole- og Fattigvæſen, hvortil han ved ſit Teſtament har legeret temmelig Betydeligt. Braem døde barnløs 1790, men havde allerede 1787 ſolgt Gaard og Gods til Cancelliraad Skou til Randrup for 30,000 Rd. Skou beholdt Eiendommen til 1804, da han, efter at have forbeholdt ſig den paa Asmildkloſters Hovedgaardsgrund liggende Rindsholms Skov og Kro, ſolgte Asmildkloſter Hovedgaard, Skovsgaard Ladegaard ſamt underliggende Bøndergods til Provſt Zahrtmann og Kammerraad Tetens; i 1791 havde Cancelliraad Skou med kongelig Tilladelſe bortſolgt c. 3½ Td. gl. Hovedgaards-Hartkorn paa Viborg Byes Mark, mod at Asmildkloſter fremdeles ſkulde bære Skatterne, og dette finder endnu den Dag idag Sted. Zahrtmann og Tetens beholdt imidlertid kun Gaarden og Godſet i et Par Maaneder, og ſolgte allerede Gaarden og noget af Godſet i Decbr. 1804 til Landsdommer Henrik Muhle Hoff, der fraſolgte Godſet og i 1807 Skovsgaard Ladegaard til en Erhardt. Hoff fik Bevilling paa Anlægget af en Vase og Flydefærge over Viborg-Sø, men fik ikke dette Anlæg færdigt, da han gik fallit, hvorefter Asmildkloſter, Søndermølle og Aalemølle ſamt Asmild Sogns Kirketiende ſolgtes ved Auction for 37,000 Rd. til Juſtitsraad B. Bruun, Kjøbmand i Fredericia, der anlagde Broen over Viborg-Sø, og 1814 og 1815 erholdt Bevilling til Opkrævning af Bropenge. Bruun ombyggede i 1812 og 1825 Borggaardens veſtlige og ſydlige Længe af Grundmuur, og anlagde for første Delen den til Gaarden hørende ſmukke Have. Han døde 1828 og hans Enke beſad Gaarden til hendes Død 1831, hvorefter Asmildkloſter og Kirketienden udlagdes i Arv til den nuværende Eier Conferentsraad, Høieſteretsadvokat Peter Daniel Bruun, medens Aale- og Sønder-Møller tilfaldt Broderen Johannes J. Bruun, der i Aalemølle allerede 1821 havde anlagt en Klædefabrik, ſom havde faaet Navn af Bruunshaab. Conferentsraad Bruun har meget forbedret Gaarden og i 1857 tilbageſkjøbt Søndermølle og Rindsholm.

Kirken, der er den fjerde Ølsi af Borggaarden, er den eneſte tilovers blevne Bygning af det gamle Kloſter og ſaaledes ſnart 700 Aar gammel. Den er temmelig

høi, med Bræddeloft, og er vistnok Hovedstibet af den gamle Klosterkirke; idetm
sees tydelige Spor saavel mod Nord ud mod Kirkegaarden, som mod Syd ind
Borggaarden af Sidestibe, ligesom der ogsaa paa Kirkegaarden er fundet Fr
menter af disse; muligt ogsaa, at Udbygningen mod Nord har indeholdt Ca
og den mod Syd Klostergangen. Til hvilket Brug disse Udbygninger imidlertid
været anvendte, er vanskeligt at afgjøre med Bestemthed; men sikkert er det,
har existeret saadanne, thi Pillerne, der have stilt dem fra Hovedkirken, staae ty
endnu. Kirken er ret smukt udstyret og har en Prædikestol og en Altertav
Billedskjærerarbeide, hvilke begge ere stærkt forgyldte og skjænkede Kirken 16
den daværende Lehnsmand Niels Krag; Dobefonten er fra den katholske Tid, hvo
den øvrige Udstyring og Oppudsning skyldes den Langeske og Braemske Fa
hvis Vaabner ogsaa findes flere Steder i Kirken; fra den første Hidrører sa
de 9 oldenborgske Kongers Portraiter omkring Pulpituret, ligesom ogsaa Kalk,
og Oblatæske ere skjænkede af denne Familie 1671 og 1691. Af Begravelser
den Braemske, for hvis Bedligeholdelse er tillagt Kirkeeieren Asmild Sogns
Kongetiende, ligesom den anden halve oppebæres af Sognepræsten for at have
med Begravelsen. Kirken har et lille Taarn, hvori hænge 2 Klokker. Endnu
bemærkes, at der i denne Kirke findes et Portrait af Hans Tausen, skjænket t
i den nuværende Besidders Tid og vistnok først det tredie, der hidtil er bekjen

Tapdrup Sogn, ligesom Asmild Annex til Domsognet i Vi
Kjøbstad, omgivet af Asmild og Rødding Sogne samt Sønderlyn
Middelsom Herreder. Kirken, s. v. i Sognet, $^{3}/_{4}$ M. ø. for Vil
Arealet, 2267 Tdr. Land, hvoraf 22 Tdr. Land Fredskov, er
bakket, med større Hedestrækninger i den nordlige og østlige De
Sognet (Tapheden). Jordernes Beskaffenhed ere muldede med
og Sandunderlag. Ved Sognets sydlige Grændse løber Nørre-
Skjern-Aa. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjen
Sognet. Htk. $64^{5}/_{8}$ Td. A. og E. og 1 Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Tapdrup med Kirke og Skole, og Tis
Avlsgaarden Skovsgaard (med en lille Skov); Gd. Bjørnsgaa
Bibæk Klædefabrik (Vandmølle) og Sulbæk Vandmølle.
i Sognet 18 G. og 36 H., hvoraf 7 G. og 30 H. udenfor Bye

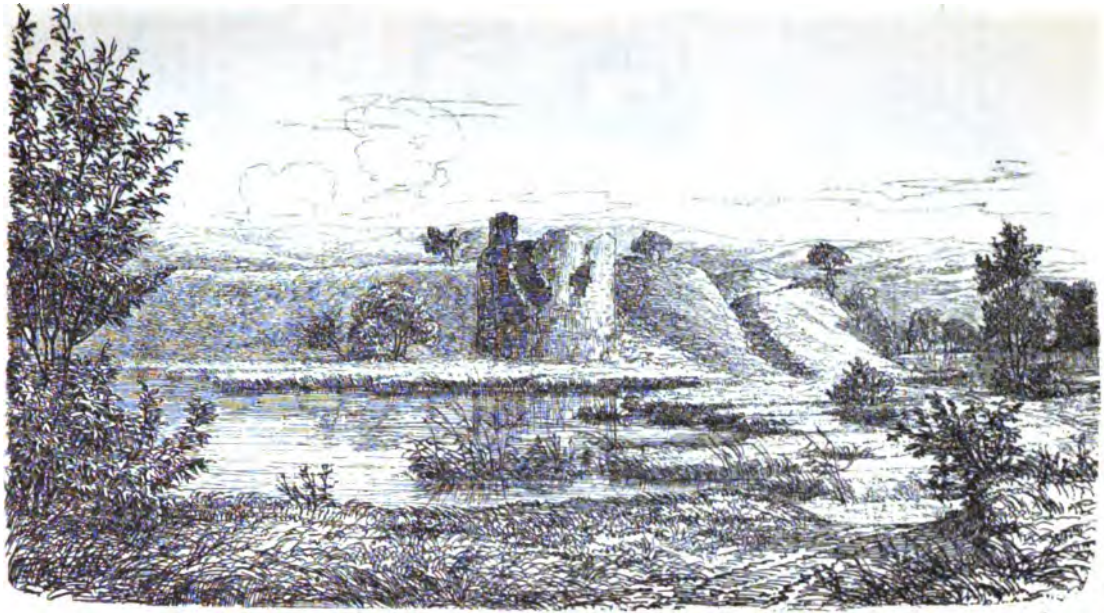
Indvaanere: 312. Hovederhvervet er Jordbrug. Desuden
Beboerne Erhverv ved Fiskeri.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som As
Sogn; 5te Vgkds. Amtets 116de Lægd. Kirken tilhører Tie
yderne. Til Fattige saavel i Tapdrup som i Asmild Sogn er he
en Legatcapital af 3160 Rd.

Kirken er meget gammel, opført af hugne Kampesteen i byzantinsk- eller R
bue-Stiil, hvorom Colonnerne vidne, som findes, hvor Indgangen tidligere
førend Kirken fik sit Taarn. En Begravelse under Kirkegulvet gjemmer Lige
Frants Dyve til Damsgaard († 1569) og Hustru, hvis Billeder i naturlig Stø
i Basrelief ere udhugne i en i Kirken indmuret Skifersteen; endvidere C
Ulfeld, som blev skudt i Slaget paa Colbergheide 1614, en Søn af Rigsadm
Mogens Ulfeld og Fætter til Rigshofmesteren, o. Fl., navnlig af Asn
klosters Eiere.

Skovsgaard var forhen en adelig Gaard, som i Begyndelsen af det
Aarhundrede tilhørte Hermann Kaas og hans Enke, hvilke ogsaa ligge begrav
Tapdrup Kirke. I forrige Aarhundrede hørte denne Gaard under Navn af Sk
gaard Ladegaard til Asmildkloster (jfr. dette), men har, efterat være solgt de
senere oftere skiftet Eier.

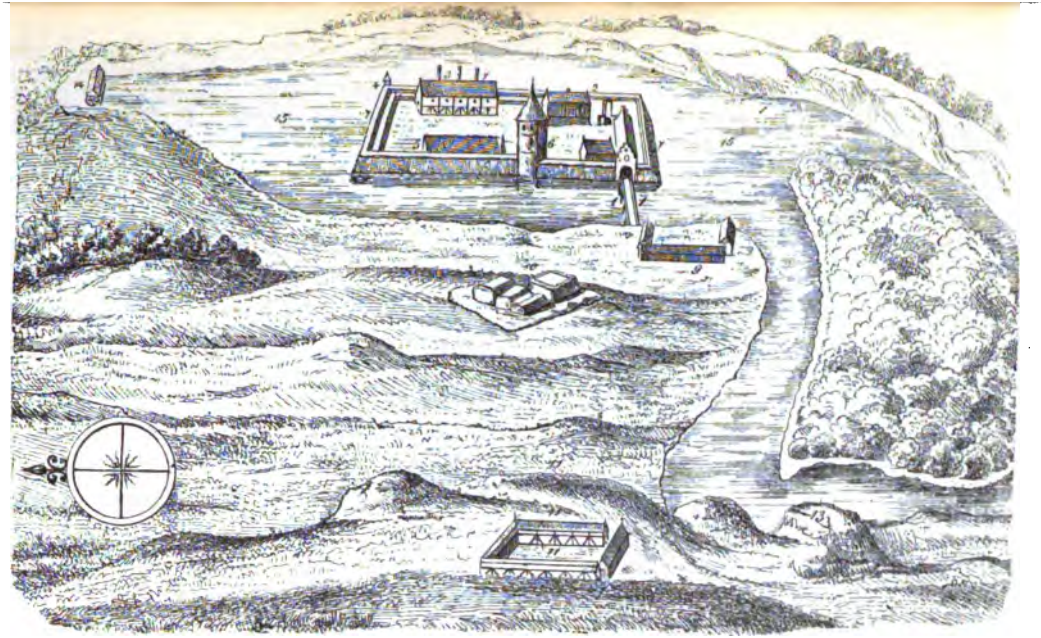
Paa Tapheden eller Tapdrup-Hede, som strækker sig igjennem Tap
og Viskum Sogne, stod 7de Octbr. 1334 et mærkeligt Slag, hvor den danske K
søn Otto, Valdemar Atterdags ældre Broder, blev slaaet og fangen af den holste
Grev Geert.

Ruiner af Hald (1853).

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Hald. (Efter Reeſen).

1. Porthuſet, hvorunder nogle gamle øde og ubrugelige Kjældere med en Vindelbro.
2. Rudera af det gamle Bryggers.
3. Den gamle Fruerſtue.
4. Lyſthuſet.
5. Den nye Fruerſtue.
6. Fangetaarnet, bygget Aar 1528 af Biſp Jørgen Frys (til Tauſanum Borgem., Hegelund og Viborg Borgerſ., mens hand kom ſelv først derudi ſig til liden Baade.)
7. Vold omkring Slottet.
8. Smedien.
9. Stalden.
10. Brattingsborg.
11. Slots Ladegaarden.
12. Hald Skov.
13. Gamle Hald Slot, ſom er bygget ved Aar 1300 (Hr. Bugge).
14. Slotsmøllen.
15. Søen.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Dollerup Sogn, der med Finderup og Ravnstrup Sogne danner eet Pastorat, omgivet af Annexsognet Finderup, Viborg Kjøbstads Landdistrict, Lysgaard og Fjends Herreder. Kirken, sydlig i Sognet, 1½ M. s. s. v. for Viborg. Arealet, 5412 Tdr. Land, hvoraf 185 Tdr. Land Fredskov foruden betydelige Skovstrækninger, der ikke er Fredskov (Langskov, Ørnebjergskov og Indre-Ø Skov), bestaaer af skarpe Jorder, der i Sognets sydlige Deel for største Delen ere beklædte med Lyng. Terrainet er paa flere Steder meget couperet; navnlig er Omegnen af Kirkebyen op mod Hald-Sø en af Rullestensandets eiendommeligste Egne. Udsigterne fra Bakkerne henimod Viborg med denne By i Baggrunden, Hald-Sø med de den tilgrændsende Skove og den hele Søgruppe mod Nord, danner en skarp Modsætning med Alhedens jevne eensformige Slette, der tager sin Begyndelse ved Sognets sydlige Grændse. Htk. 53⅛ Td. A. og E., 5¼ Td. Skst. og 11⅝ Td. Mst.

I Sognet: Byen Dollerup med Kirke og Skole, Fallesgaarde Præstegaard, ved hvilken ligge 2 Bøndergaarde, Nonbogaarde med Skole, Stanghedegaarde; Hovedgaarden Hald, af Htk. 22 Tdr. A. og E., 4¾ Td. Skst., med ialt c. 2190 Tdr. Land, hvoraf c. 450 Tdr. Land Ager, c. 50 Tdr. Land Eng, c. 800 Tdr. Land Skov, c. 800 Tdr. Land Hede, samt Teglværk; Non Vandmølle (og Stampemølle), Bækkelund Vandmølle, Dollerup Vandmølle, Stanghede Kro. Ialt i Sognet 19 G. og 25 H., hvoraf 13 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 288, hvis Hoveberhverv er Jordbrug. Beboerne have desuden nogen Afsætning af Tørv og Lyng til Viborg. Eieren af Dollerup Mølle beskjæftiger 25 Arbeidere ved Uldspinderi og Trøievævning. Ved Hald Teglværk produceres aarlig c. 500,000 Stk. forskjellige Steen.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 114de Lægd. I Forening med Annexsognene danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 422 Rd. Præstegaardens Areal udgjør, foruden en Engparcel i Annexet Ravnstrup, 52 Tdr. Land Ager og flere hundrede Tønder Land Hede, af c. 4 Tdr. Htk.

Dollerup Kirke er uden Taarn, med Bjælkeloft. Paa de to øverste Stolestader er anbragt et adeligt Vaaben med Aarstallet 1572 og Navnet Corfits Viffert, der dengang var Lehnsmand paa Hald.

Paa Vestsiden af den langstrakte Hald-Sø, hvis Bredder omgives af høie Lyngbakker, omtrent en Miil sydvest for Viborg, ligger Herregaarden Hald paa en mod Søen nedstraanende Banke og lige overfor en i samme udskydende, med Bøgeskov beklædt Halvø. Syd for Gaarden findes paa et Næs i Søen Spor af et gammelt Voldsted det ældste Hald, som ommeldes i Kjæmpevisen: „De vare sju og sjusindstyve, der de droge ud fra Hald" og som Sagnet gjør til Sæde for Aage og Ebbe, Longobardernes Anførere, før de droge ud af Landet formedelst Hungersnøden under Kong Snie. Nordøst for den nuværende Herregaard ligger ligeledes paa en Odde i Søen Voldstedet og Ruinerne af det historiske Hald — denne stærke Borg, der i Midten af det 14de Aarhundrede tilhørte den dærve Ridder Niels Bugge, en af Anførerne for den sydste Adels Opstand mod Kong Valdemar Atterdag. Ridder Bugge udholdt her 1355 en Beleiring af Kongens Tropper, som dengang skulle have opkastet den dobbelte firkantede Skandse, der endnu sees tæt ved den høie Sobred ligeoverfor Borgens Voldsted og kaldes Kong Valdemars Skandse.

Paa Tilbagereisen fra et forgjæves afholdt Forligsmøde med Kongen i Sla
blev Niels Bugge dræbt tilligemed to andre jydske Adelsmænd i Midde
af nogle af Byens Fiskere i Begyndelsen af Aaret 1359 (jfr. 1ste Bind S.
flg.). Efter Niels Bugge tilfaldt Hald hans Svigerson Goiskalk Skarpenberg,
kort efter folgte Borgen til Kong Valdemar; dog blev den ikke længe i Kro
Eie, thi Dronning Margrete skjenkede 1393 Hald Slot og Gods til Viborg B
stol, imod at der skulde holdes en aarlig Messe for hendes og hendes Foræ
Sjæle, og paa den Betingelse, at Borgen strax skulde nedbrydes og Mater
anvendes til Domkirkens Bygning. Ved denne Gave havde Dronningen saa
tillige den Hensigt at faae en af Landets stærkeste Borge nedrevet; men dette
dog kun tildeels at være opnaaet, thi man finder, at Biskopperne efter at
taget Eiendommen i Besiddelse holdt deres Foged paa Hald Slot, ligesom ogsaa n
lig de 3 sidste Biskopper jevnlig residerede der. Den sidste katholske Biskop i Vi
Jørgen Friis, der paa Grund af sine Forfølgelser mod Hans Tausen laae i f
Strid med Viborgs Borgere, fornyede og forøgede de gamle Fæstningsværker
under de urolige Tider at kunne have et Tilflugtssted i paakommende Tilfælde
navnlig menes han at have ladet opføre det store runde Taarn, af hvilket
endnu findes mærkelige Levninger. Da den nye Lære var gaaet af med Seie
Kjøbenhavn 1536, droge Viborgs Borgere bevæbnede ud mod Hald, fa
Biskoppen, der gik dem imøde med sine Folk, og satte ham i det Fangetaarn,
han selv havde ladet opføre til sine Modstandere. Efter Reformationen kom Sl
og Godset under Kronen og blev Bolig for den kongelige Lehnsmand over K
Lehn. Dette forandredes efter Souveraliniteten til et kongeligt Amt, og Amtmc
tog som Stiftsbefalingsmand Bolig i Viborg, hvorimod Hald blev først pa
og derpaa solgt til to hollandske Jøder Samuel og Joseph de Lima, som fik k
ligt Skjøde derpaa 25de Octbr. 1664. Saalænge disse Brødre, hvis Portr
endnu findes i den saakaldte Riddersal paa det nuværende Hald, levede,
Gaarden i deres Eie *); men Samuel de Limas Enke solgte 1703 Hald til Gen
major Gregers Daa, som nedrev det gamle Slot, der nu var ganske forfalde
byggede et nyt Vaaningshuus — det tredie Hald — lidt nærmere ved Søen
det nuværende; Bygningen selv var ikke anseelig, kun een Etage høi, af Muur
Bindingsværk; men den nye Eier lod indrette et prægtigt Haveanlæg i fransk
med skjønne Alleer og Terrasser. Daa faldt som Anfører for det danske Ryt
Slaget ved Gadebusch 20de Decbr. 1712 og ligger tilligemed sin Hustru begra
Viborg Domkirke. Enken solgte Gaarden 1717 til Etatsraad og Amtmand
Jørgensen Seerup, hvis Svigerson Justitsraad og Landsdommer Enevold
efter ham kom i Besiddelse af den. Dennes Arvinger solgte 1745 Hald til G
amtmand Baron Vilhelm af Gyldenkrone, hvis Enke igjen 1750 afhændede Ga
til Landsdommer Frederik Schinkel; og efter hans Død blev den solgt af
Svigerson til den berømteste af Halds senere Eiere, Geheimeraad Ove H
Guldberg, Danmarks i sin Tid mægtige Minister, der, efter at have taget
som Stiftamtmand i Aarhuus, i Aaret 1802 kjøbte Hald med complet God
18,000 Rd. Cour., og førte her et stille, men dog virksomt Liv som Landmar
som Lærd indtil sin Død, der indtraf 8de Febr. 1808. Guldberg nedrev d
Daa opførte Bindingsværksbygning og indrettede et af den forrige Eier Le
dommer Schinkel til en af ham paatænkt Kirkebygning opført firkantet Taar
Beboelse i 3 Etager samt tilsøiede dette 2 mindre eenetages Sidebygninger.
Guldbergs Død gik Hald ved Kjøb igjennem forskjellige Eieres Hænder, og Bø
godset bortsolgtes efterhaanden, hvorefter Hovedgaarden med Skovene 1844
under Kronen, som igjen 1852 solgte den for 62,000 Rd. til den nuværende
En Beskrivelse af Hald findes i Dr. J. G. Burman-Beckers Efterretn. o
gamle Borge i Danm. og Hertugdd. I. S. 144 og III. S. 90, og af A
A. Fabricius i Illustr. Almanak for 1855 S. 71—79.

Finderup Sogn, Annex til Dollerup S., omgivet af dette og R
strup S. samt Viborg Kjøbstadjorder og Fjends Herred. Kirken, m
Sognet, $1^1/_4$ M. s. v. for Viborg. Arealet, 4252 Tdr. Land

*) Det er fra denne Tid, at Steen Blicher har hentet Stoffet til sin Novelle „Jøderne paa

temmelig fladt og for største Delen Hede; tvende smaa Krätskove (Sønder-Krat, Karup-Krat). Htk. 38⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Finderup med Kirke og Skole, Agerskov; Hellerupgaarde, Fløigaarde; Falle Skovhuus med en Hjælpeskole. Ialt i Sognet 19 G. og 26 H., hvoraf 5 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 259. Ligesom i Hovedsognet have Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, nogen Afsætning af Tørv og Lyng til Viborg. I Byen Agerskov holde Bønderne Geder istedetfor Faar.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 115de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Landsbyen Finderup er bleven historisk mærkværdig ved det der forefaldne Kongemord. Da Kong Erik Glipping paa en Reise i Jylland en Aften havde forvildet sig, enten paa Jagten eller paa et Elskovseventyr, og begivet sig ind i Kirke-Laden i denne By for der at overnatte, blev Kongen St. Ceciliæ Nat d. 22de Novbr. 1286 overfaldet og myrdet af Marsken Stig Andersen og hans Medsammensvorne, hvem Kongens egen Kammersvend Rane Jonsen viste Vei til sin sovende Herre. Efter samtidige Krøniker skulle Morderne have bibragt ham 56 dødelige Saar. Om Danmarks Konges ynkelige Drab i en Lade paa den eensomme Hede indsletter den gamle Kæmpevise, der beskriver Mordet, disse Situationen eiendommeligt skildrende Strophер:

„Viben vil værge for hver den Sted,
Som udi Marken mon staae,
Hun kan ikke værge den lille Due,
Som hun skal bygge paa."

Kongens Lig blev ført til Viborg og begravet der i Domkirken bag Alteret ovenover Kryptkirken, i hvilken der daglig holdtes en Morgengudstjeneste under Navn af „Baadesang" for den myrdede Konge lige til 1630; Graven blev aldeles ødelagt ved Kirkens og Byens Brand (jfr. Viborg Domkirke). Paa det Sted, hvor Kongen blev myrdet, skal der have været opført et Capel, som blev nedbrudt 1551, og Rudera deraf findes endnu i den vestlige Ende af Byen, hvor der ogsaa tidligere har ligget en Præstegaard.

Finderup Kirkes Alter skal efter en anden Beretning i D. Atl. IV. S. 647, men som Suhm (Danm. Hist. X. S. 944) anseer for mindre rigtig, (og rimeligviis kun er en Forvexling med det fornævnte nedbrudte Capel), staae paa det Sted, hvor den afbrændte Kirke-Lade var, i hvilken Kongen blev myrdet. Kirken har et Slags Taarn, som dannes af to murede Piller, der oventil ere forenede under et Spidstag, og mellem hvilke Klokken hænger. Bjælkeloft, Kampestеens-Muur. Prædikestolen er anbragt over Alteret, med udskaaret Træarbeide, forestillende bibelske Scener. Choret, som er skilt fra Kirken ved Muur og har Indgang fra Kirkegaarden, er indrettet til aaben Begravelse for tidligere Eiere af Hald. Denne Herregaards berømteste Eier i den nyere Tid, Geheimeraad Ove Høegh Guldberg († 1808), ligger begravet paa Kirkegaarden uden noget Monument; kun en liden hvid Marmorsteen, der er indmuret i Finderup Kirke, minder om denne i vor Historie og Litteratur saa mærkelige Mand og om hans Hustru ved den simple Indskrift: „Blandt Kirkegaardens Døde hviler Ove Høegh Guldberg ved sin Hustrues Side."

Ravnstrup Sogn, Annex til Dollerup S., omgivet af Finderup S., Viborg Kjøbstads Landdistrict og Romlund S. samt Fjends Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. v. for Viborg. Arealet, 3140 Tdr. Land, er temmelig bakket, med betydelige Hedestrækninger. En Arm af Fiskbæk-Aa, der dannes af flere mindre fra Nordøst og Sydøst kommende Aaer, gjennemskjærer Sognet i vestlig Retning, hvorefter den løber mod Nord og danner paa en Strækning Sognets Vestgrændse. Hovedlandeveien fra Viborg til Holstebro passerer Sognet. Htk. 58⅞ Td. A. og E. og 6⅞ Td. Mst.

I Sognet: Byen Ravnstrup med Kirke (Taarn og Bjælke
Skole og Vandmølle; forskjellige sammenliggende Gaarde og
Bredsgaarde, Gaarsdal, Hallum og Jegstrup. Jalt i So
22 G. og 9 H., hvoraf 9 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 201, der foruden Jordbrug, som er Hovederhve
ligesom Hovedsognet have Afsætning af Tørv og Lyng til Viborg
Aaløbene fanges skjønne Bækørreder.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Ho
sognet; 5te Vgkds. Amtets 113de Lægd. Kirken tilhører So
beboerne.

Vorde Sogn, der med Fiskbæk og Romlund S. danner eet Past
omgivet af Fiskbæk og Løvel Sogne, Graabrødre Sogns Landdis
Viborg Kjøbstadjorder, samt Fjends Herred og en Arm af Limfjo
(Hjarbæk-Fjord). Kirken, nordlig i Sognet, $1\frac{1}{4}$ M. n. n. v.
Viborg. Arealet, 3775 Tdr. Land, er høitliggende og bakket, med s
sandede Agerjorder og nogen Mosejord; sydlig i Sognet en Hedestræk
Flere mindre Aaløb eller Bække findes nordlig i Sognet, og en mi
Sø eller Dam (Lyngsø) i den sydlige Deel. Htk. $114\frac{3}{8}$ Td. A. o
og $2\frac{1}{4}$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Vorde med Kirke, Præstegaard og S
Kjølsing (Kjølsen) med Skole og Vandmølle, Hjarbæk med
og Ladeplads; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Navnt
Gyne Lundsgaard, Kjølsinggaarde, Lyngsøgaard. Jo
Sognet 38 G. og 36 H., hvoraf 16 G. og 10 H. udenfor By
Indvaanere: 480. Jordbrug er Hovederhvervet; tillige Erh
ved Søfart og Fiskeri. Hjarbæk, der ligger ved den efter sa
benævnte Arm af Limfjorden, $1\frac{1}{4}$ M. nordvest for Viborg, er L
og Ladeplads for denne By, med hvilken den er forbunden ved e
anlagt Landevei. Her er Toldbod, Pakhuus og en Landingsbro.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdic
(Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 1
Lægd. Med Annexsognene danner Sognet een Commune. Kirken
hører Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 989
Præstegaardens Areal udgjør, foruden Hede, c. 70 Tdr. Land A. og
af c. $4\frac{5}{8}$ Td. Htk.

Vorde, Fiskbæk og Romlund Sogne vare tidligere ifølge K
Frederik II. Fundats af 5te Marts 1570 for Graabrødre-Hospit
Viborg henlagte til Hospitalets Forstander- og Præste-Embede,
dog skulde holde en Kapellan i Sognene, (jfr. Hofmans Fundatser
S. 304); men allerede ved Begyndelsen af 17de Aarhundrede s
disse tre Sogne at være blevne oprettede til et eget Sognekald.

Vorde Kirke er høitliggende, med Taarn, hvorunder hvælvet Loft, opført
af hugne Granitsteen, deels af Muursteen.

Fiskbæk Sogn, Annex til Vorde S., omgivet af dette og R
lund S., Viborg Kjøbstadjorder og Fjends Herred. Kirken, nordve
i Sognet, $1\frac{1}{4}$ M. n. v. for Viborg. Arealet, 2421 Tdr. Land,
bakket, med sandige Agerjorder; østlig i Sognet findes Hede. Sogn
vestlige Grændse dannes af Fiskbæk-Aa indtil dens Udløb i Limfjord
over Aaen fører en Bro (Nybro) til Kvols Sogn i Fjends Herred

Landeveien fra Viborg til Skive. Tvende mindre Søer (Fiskbæk-Sø og Rogenstrup-Sø). Htk. 51⅝ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Fiskbæk med Kirke, Skole og Vandmølle, og Rogenstrup; Gdne Løgstrup, Ørregaard, Meelgaarde og Vestergaard. Ialt i Sognet 22 G. og 23 H., hvoraf 9 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 252. Hovederhvervet er Jordbrug; desuden Afsætning af Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 118de Lægd. Kirken tilhører Beboerne i Sognet.

Ved Fiskbæk samledes den ene Deel af den store Flaade, hvormed Kong Knud den Hellige vilde gjøre Tog til England 1085. Kirken er bygget af Muursteen og hugne Steen, og har et spidst Taarn med Fløistang.

Fra Gaarden Løgstrup (i D. Atl. Lykstrup) stammer Familien Lürdorf, der udøde 1788 med Geheimeraad Bolle Willum Lürdorf, Deputeret i Danske Cancelli og Præses i det kgl. danske Videnskabernes Selskab.

Romlund Sogn, Annex til Vorde S., omgivet af Fiskbæk S., Viborg Kjøbstadjorder og Ravnstrup S. samt Fjends Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. v. n. v. for Viborg. Arealet, 2862 Tdr. Land, hvoraf ubetydeligt Kratskov i den nordlige Deel, er høitliggende med sandigt Jordsmon. Ved Sognets Vestgrændse løber Fiskbæk-Aa. Htk. 45 Tdr. A. og E. og ⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Romlund med Kirke og Skole, og Kirkebæk; Gdne Veisbækgaard, Bollergaarde. Ialt i Sognet 20 G. og 28 H., hvoraf 5 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 248. Jordbrug er Hovederhvervet; tillige nogen Afsætning af Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 111te Lægd. Kirken tilhører en Privatmand i Viborg.

Romlund Kirke er bygget af raae Granitsteen, lille og kullet, meget gammel. Boller har fordum været en Herregaard, som 1600 tilhørte en Adelsmand Niels Thomesen, der tilligemed sin Hustru Karen Krag ligger begravet i Sognekirken.

Rødding Sogn omgivet af Annexsognene Løvel og Pederstrup, Graabrødre Sogns Landdistrict, Vammen og Tapdrup S. samt Sønderlyng Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. o. for Viborg. Arealet, 5371 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er bakket, med leret og muldsandet Jordsmon. I Sognet findes, foruden flere Aaløb, Rødding-Sø, den østlige Deel af Loldrup-Sø, hvoraf Resten hører til Graabrødre Sogns Landdistrict, og Rød-Sø, hvoraf Resten hører til Vammen og Pederstrup S. Landeveien fra Viborg til Hobro passerer Sognet. Htk. 124¼ Td. A. og E. og 3⅝ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Rødding med Kirke, Præstegaard og Skole, Batum, Nørre- og Sønder-Ingstrup; Hovedgaarden Sødal, af Htk. 25¼ Td. med et Areal af 790 Tdr. Land, hvoraf c. 358 Tdr. Land Ager, c. 70 Tdr. Land Eng, c. 230 Tdr. Land Skov, 132 Tdr. Land Mose, Kjær og Hede, (desuden Rødding, Løvel og Pederstrup Sognes Kirketiender samt Pederstrup Sogns Kongetiende); Gdne Klarisgaard, Søgaard, Overgaard, Over-Kokholm, Neder-

Kokholm, Meilgaard, Ingstrup Vandmølle. Ialt i Sog 35 G. og 33 H., hvoraf 22 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 418. Hovederhvervet er Jordbrug. I Sognet et libet Teglværk.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdic (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 11 Lægd. I Forening med Annexsognene danner Sognet een Comm Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Sødal. Et Legat, 120 Rd. aarlig, der er funderet 1740 af Fru Margrete Dor Braes, Enke efter Anders Kjerulf til Sødal, samt af Diderik Iversen Sødal, uddeles til 18 Fattige paa Sødals Gods i Rødding Pasto Præstekaldets Reguleringssum er 719 Rd. Præstegaardens Areal 136 Tdr. Land Ager, Eng, Skov og Hede, af c. $4^5/_8$ Td. Htk.

Rødding, Løvel og Pederstrup Sogne vare tidligere Annexso til Sønderssogn i Viborg; ved Reskr. af 2den Marts 1742 blev residerende Kapellan ansat med Bolig i Rødding Annexgaard, og ifl Cancelli-Skriv. af 10de Febr. 1776 oprettedes disse Sogne til et s stændigt Sognekald.

Rødding Kirke er bygget af tilhugne Kampesteen, med Taarn, og har Fjæle Her findes et Epitaphium over Werner Parsberg til Sødal, hvis Lig tilligemed er nedsat i en aaben Begravelse under Alteret. Ved Indgangen til Prædikes og Døbefonten findes Christi Lidelseshistorie fremstillet paa nogle smaa Tavle hvidt Marmor, hvilke Kong Christian VIII. paa en Gjennemreise besaae og erkla for værd at bevares.

Ifølge en foreliggende Meddelelse fra den nuværende Eier skal Hovedgaa Sødal efter gamle Documenter, som forrige Eiere have været i Besiddelse af, som for Tiden ikke kunne findes, under Navn af Stapelgaard have tilhørt berygtede Kammersvend hos Erik Glipping Rane Jonsen og ligget ude paa Mo mod Hjarbæk; nogle Levninger findes endnu af den gamle Gaard, som skal bleven nedbrudt kort efter Mordet i Finderup-Lade og derefter opbygget paa nuværende Sted, med Navnet Sødal efter sin Beliggenhed og Omgivelse, da ligger i en Dal ved en Sø. I Slutningen af det 16de Aarhundrede tilhørte S Christoffer Parsberg, der 1603 opførte de nuværende Bygninger af Egebindi værk, og døde 1608, og efter ham hans Søn Werner Parsberg († 1649 ug over hvem der, som ovenfor anført, findes et Epitaphium i Rødding Kirke. næste Eiere vare: Ebbe Gyldenstjerne, Assessor Bendt Winter, Anders Kjerulf, Enke stiftede et anseeligt Legat for Godsets Fattige (see ovenfor), Diderik Ive som ligeledes viste sig meget gavmild navnlig mod Godsets Kirker, og de Enke Anne Catarine Frisenberg, i hvis Familie Eiendommen var endnu i Be delsen af dette Aarhundrede. Gaarden har fordum været omgivet af Grave.

Løvel Sogn, Annex til Rødding S., omgivet af dette og Pe strup S. samt Vorde S. og Rinds Herred. Kirken, østlig i Sog $1^1/_4$ M. n. n. o. for Viborg. Arealet, 5321 Tdr. Land, er temm fladt, med sandet, enkelte Steder dog ogsaa leerblandet, Jordsm betydelige Hedestrækninger. I Sognets nordlige Deel findes Aaløb, der falde i den ved Nordgrændsen løbende Store- eller Sk Aa. Htk. $110^7/_8$ Td. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Løvel med Kirke (bygget af tilhugne Kar steen, med Taarn, Fjæleloft) og Skole, Aastrup med Teglbrænd nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Havriis, hvor der Hjælpeskole, Kistrup; Løvel Vandmølle. Ialt i Sognet 31 og 30 H., hvoraf 17 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 344. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. (Valgsted for denne Kreds.) Amtets 120de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Sødal i Hovedsognet.

Pederstrup Sogn, Annex til Rødding S., omgivet af dette og Løvel S. samt Vammen S. og Rinds Herred. Kirken, østlig i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. o. for Viborg. Arealet, 2119 Tdr. Land, er temmelig fladt, med sandigt Jordsmon; mod Nord Engstrækninger langs med Hersom-Aa. Paa den nordlige Grændse løber Hersom-Aa, der fortsætter sit Løb mod Vest under Navn af Store- eller Skals-Aa, hvorover der til Rinds Herred fører en Bro (Løvel-Bro). Desuden hører til Sognet den vestlige Deel af Rød-Sø, hvoraf Resten hører til Vammen og Rødding S. Landeveien fra Viborg til Hobro passerer Sognet. Htk. $50^1/_2$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Pederstrup med Kirke (bygget af tilhugne Kampesteen, med Taarn, Fjæleloft) og Skole, og Braa; Gd. Dalsgaard, Løvel Kro ved Landeveien. Ialt i Sognet 19 G. og 18 H., hvoraf 12 G. og 5 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 174, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 121de Lægd. Kirken tilhører Eieren af den i Hovedsognet liggende Hovedgaard Sødal.

Vammen Sogn, der med Bigum og Lindum Sogne danner eet Pastorat, omgivet af Bigum, Rødding og Pederstrup S. samt Rinds og Sønderlyng Herreder. Kirken, midt i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. o. for Viborg. Arealet, 3929 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov (Fastruplund Skov), der ikke er Fredskov, er meget bakket, med afvexlende muldsandede og skarpsandige Agerjorder; betydelige Engstrækninger langs Hersom-Aa, der danner Sognets Nordgrændse. Vestlig i Sognet ligger den større Deel af Rød-Sø, hvoraf Resten hører til Rødding og Pederstrup Sogne. Desuden i Sognet endeel af Tjele-Langsø, der deels hører til Nørlyng Herred, deels til Sønderlyng Herred. Landeveien fra Viborg til Hobro passerer Sognet. Htk. $119^1/_8$ Td. A. og E. og $1^3/_4$ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Vammen med Kirke (af hugne Kampesteen, med Taarn, uden Hvælvinger), Præstegaard og Skole, og Fastrup; Gdne Fastruplund, Norupgaarde, Sønderupgaard, Taarupgaarde. Ialt i Sognet 26 G. og 36 H., hvoraf 14 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 360. Sognets Beboere, hvis Hovederhverv er Jordbrug, have desuden særligt Erhverv ved Fiskeri, ved ikke ubetydelig Afsætning af Vox og Honning, samt af Hjulmands- og Træskoarbeide.

Sognet hører til Nørlyng og Fjends Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistriet; 5te Vgkds. Amtets 122de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognene een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Tjele. De til Præstekaldet, hvis Reguleringssum var 1158 Rd., henlagte Indtægter ere nu efter Kapitelstaxt for Viborg Stift 85 Tdr. $^1/_2$ Skp. Rug, 24 Tdr. 7 Skp. Byg og 26 Tdr. $2^1/_2$ Skp. Havre, samt in natura 32 Tdr. 7 Skp. Rug, 16 Tdr. $^3/_4$ Skp. Byg, 37 Tdr. 6 Skp. Havre, og i Landgilde 1 Td.

7 Skp. Rug, 2 Tdr. 2 Skp. Byg og 4 Tdr. Havre, samt Kage
c. 3 Tdr. Præstegaardens Areal er c. 65 Tdr. Land Ager, 26½
Land Eng, 63 Tdr. Land Hede og 34 Tdr. Land Kjær, af c. 8⅛ Td.

Bigum Sogn, Annex til Vammen S., omgivet af dette og Lind
Sogn samt Rinds og Sønderlyng Herreder. Kirken, sydlig i Sog
2¼ M. n. o. for Viborg og 1¾ M. s. v. for Hobro. Area
1692 Tdr. Land, hvoraf 645 Tdr. Land Fredskov (Bigum Skov, Taar
gaard Skov), er bakket, med lerede og sandige Agerjorder. Ved Sogn
Nordgrændse løber Hersom-Aa, og paa Sydgrændsen ligger endeel
Tjele-Langsø, der deels hører til Nørlyng Herred og deels
Sønderlyng Herred. Htk. 50⅜ Td. A. og E., 6⅞ Td. Skst.
1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Bigum med Kirke (af hugne Kampesteen,
Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, og Erikstrup (meget sp
beliggende). Ialt i Sognet 11 G. og 21 H., hvoraf 2 G. og 13
udenfor Byerne.

Indvaanere: 167, der, foruden Jordbrug, som er Hovederhver
ernære sig ved Fiskeri, Skovarbeide, Hjulmands- og Træskoarbeide,
ved Biavl.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Ho
sognet; 5te Vgkds. Amtets 124de Lægd. Kirken tilhører de
Tiendeydere i Sognet.

I D. Atl. nævnes Bigumgaard som tidligere beboet af Adel; saaledes
kommer 1682 Iver Lykke til Bigum. Arndt Berntsen beskriver denne Gaard
en anseelig Eiendom, med en skjøn Egeskov, Bigum-Skov, hvori var Olde
100 Svin, og god Jagt af stort og smaat Vildt.

Lindum Sogn, Annex til Vammen S., omgivet af Bigum
Sønderlyng Herred og Randers Amt. Kirken, vestlig i Sognet, 2¾
n. o. for Viborg og 1½ M. s. v. for Hobro. Arealet, 3813
Land, hvoraf 1140 Tdr. Land Fredskov (Lindum Skov), er bakket,
deels skarpsandigt, deels muldsandigt Jordsmon; betydelige Engstr
ninger ved Sognets Nordgrændse langs Hersom-Aa. Tjele-Lan
strækker sig ind i Sognets sydlige Deel og har igjennem en paa Sogn
Sydgrændse løbende Aa Afløb til Hersom-Aa. Htk. 106¾ Td.
⅝ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Lindum med Kirke (af hugne Kampest
med Taarn, uden Hvælvinger) og Skole, og Sjøring med en Hjæ
skole; Gdne Paspaa, Udhuus, Hvornum Vasehuus og
ved Landeveien. Ialt i Sognet 23 G. og 25 H., hvoraf 11 G.
9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 295. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden ern
Beboerne sig ved Fiskeri, Skov-, Hjulmands- og Træskoarbeide,
ved Biavl.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Ho
sognet; 5te Vgkds. Amtets 123de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Tj

Byen Sjøring ligger ved Enden af Tjele-Langsø. Dens Navn deriv
derfor vistnok rettest paa samme Maade som Sjørring i Thy (see II. S. 122 Not

Sønderlyng-Herred

omgives af Nørlyng og Middelsom Herreder samt Randers Amt. Herredets Fladeindhold er c. 4 □ Miil. Mod Vest findes Hedestrækninger og skarpe Jorder; jo længere mod Øst, desto bedre er Jordsmonnet navnlig i Bjerregrav, Tanum og endeel af Hornbæk Sogne. Ikke ubetydelige Skovstrækninger findes i Herredet, af hvilke 788 Tdr. Land er Fredskov. Htk. 2022½ Td. A. og E., 2⅝ Td. Skst. og 27⅜ Td. Mst. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 5023. I geistlig Henseende danner Sønderlyng i Forening med Middelsom Herred eet Provsti under Viborg Stift. Hornbæk Sogn er Annex til Kristrup Sogn i Sønderhald Herred, Randers Amt.

Tjele Sogn omgivet af Annexsognet Vinge, Kvorning, Ørum og Fiskum Sogne samt Nørlyng Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1¾ M. n. o. for Viborg og 2½ M. s. v. for Hobro. Arealet, 4149 Tdr. Land, er mod Syd fladt, for en Deel begroet med Lyng; mod Nord ud mod Lang-Sø, ligesom og mod Vest, findes nogle Bakker. Jordbunden er i det Hele skarp; dog findes ogsaa paa sine Steder Leer i Jordblandingen. Til Sognet hører endeel af Tjele-Langsø, der er beliggende i Skjellet mellem Sønderlyng og Nørlyng Herreder. Htk. 151⅝ Td. A. og E. og 6⅝ Td. Mst.

I Sognet: Tjele Kirke ved Herregaarden Tjele, Byerne Foulum med Præstegaard og Skole, Formyre og Rise; Hovedgaarden Tjele, under Stamhuset af samme Navn, af Htk. 58¾ Td. A. og E., 7½ Td. Skst. og 10 Tdr. Mst. (efter Stat. Tabv.); Gdne Vester-Tjele, Gammelbygaard og Flarupgaard (alle tre under Stamhuset Tjele); Tjele Vandmølle. Ialt i Sognet 21 G. og 19 H., hvoraf 8 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 360. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, drives ubetydeligt Fiskeri. I Sognet er et lidet Teglværk.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Tilligemed Annexsognet udgjør Sognet Amtets 102det Lægd. Sognet danner een Commune i Forening med Annexet. Kirken tilhører Stamhuset Tjele. I Foulum By er et Hospital for 6 Lemmer. Af Legater ere henlagte det Lüttichauske Legat, stort 1500 Rd., hvoraf Renten uddeles til Fattige paa Stamhuset Tjeles Gods, og det Lüttichau-Brockdorffske Legat, stort 200 Rd., til Fattige i Tjele og Vinge Sogne. Præstekaldets Reguleringssum, 832 Rd., er senere bleven noget forøget, da Kirketienden af Vammen Sogn, hvormed Kaldet er beneficeret, ved fast Ansættelse af Tienden er bleven forhøiet med nogle faa Tønder Korn. Præstegaardens Areal er 50 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng, 80 Tdr. Land Hede, af c. 5¼ Td. Htk.

Tjele Kirke ligger, som anført, ved Hovedgaarden Tjele; den er bygget af tilhugne Kampesteen, har Taarn og er hvælvet. I denne Kirke findes et smukt og

velvedligeholdt Epitaphium over Ritmester G. D. v. Levetzau til Tjele, og i Taa staaer hans sorte Marmorkiste med mange Zirater af hvidt Alabaster. Rigsr Jørgen Skrams og Frues Ligsteen findes paa Gulvet i Choret; over Faderen Skram († 1568) og Hustruer i Kirkens nordre Væg indsat et Basrelief af Marmor eller Skifer. Kirken har en smuk Altertavle, malet af Adam Müller forestillende Christus, der uddeler Velsignelse.

Som den ældste bekjendte Eier af Hovedgaarden Tjele nævner D. Atl. Jbsen c. 1430. Ikke længe efter kom Gaarden ved Giftermaal til Familien Løv balk, og derefter paa samme Maade til Familien Skram, idet Maren Lauridsda Løvenbalk 1529 blev gift med Landsdommer Erik Skram til Hastrup, der al eiede Tjele, da det 1534 blev afbrændt af Skipper Clements Tilhængere. D Søn var Rigsraad Jørgen Skram († 1592), gift med Hilleborg Daa; han 1585 Gaarden ombygge og den hosliggende Bondeby, bestaaende af 12 Gaa afbryde, samt lagde dens Jorder under Herregaarden. Paa Jørgens Skr Hovedbygning, 2 Etager af Grundmuur, findes endnu den gamle rimede Indsk der ifølge Histor. Tidsskr. I. S. 211 allerede er anbragt 1562 af Steen Ro sparre paa Herregaarden Skarholt i Skaane og som siden er bleven optaget flere Herregaardsbygninger (jfr. 1ste Bind S. 456).

„Vi bygge her Huse og store Feste,
Endog vi ere kun fremmede Gjæste,
Gud unde os her saa at bygge og boe,
At vi kunne naae den evige Ro."

Ved den søndre Side af Tjele Hovedgaard ligger en gammel Bygning i 2 Et med hvælvede Kjældere, der antages at være ældre end selve Hovedgaardsbygni (see Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst III. S. 593—95 og strivelsen af Tjele i Richards og Beckers Danske Herregaarde 8de Bind).

Senere eiedes Tjele i længere Tid af Erik Grubbe († 1692), hvis ældste D Anna Marie*) blev gift med Etatsraad Jørgen Arnfeld til Rugaard, som fø Gaarden til Ritmester Gert Diderik v. Levetzau, der døde ugift 1737 og li begravet i den omtalte kostbare Begravelse i Tjele Kirke. Om denne Adelsma vilde Levnet ere endnu adskillige Sagn i Omløb blandt Egnens Almue, hv ogsaa hører dette, at det var Levetzaus egen Anordning til Billedhuggeren, ligesom Fruentimrene altid havde været ham til Villie, medens han levede, skulde de ogsaa bære hans Lig efter Døden," og at dette er Grunden til det un lige Ornament, at 6 nøgne Syrener eller Havfruer af hvidt Marmor udg Fødderne under den store sorte Sarkophag. Formodentlig er dette dog kun Sagnets Form nu fremtrædende Almuefortolkning af den usædvanlige Prydelse, Billedhuggeren har givet en Ligkiste. Ved Auction efter Levetzaus Død k Generalmajor Christian Ditlev v. Lüttichau Gaarden, som han meget forbed og denne Eier oprettede d. 18de November 1759 Godserne Tjele og Vingegaar et Stamhuus, som endnu er i Familien Lüttichaus Besiddelse.

Til Stamhuset Tjele hører efter Statshaandbogen for 1858 Godserne T og Vingegaard, af Htk. af alle Slags 515¼ Td., hvoraf under Hovedgaardene 91 T bortfæstet Hovedgaardsjord 23 Tdr., Bondergods 356¼ Td., matr. Tiende- 45 Tdr. (Tjele, Vinge, Vammen og Lindum Kirker); i Bankactier 3300 R Fideicommiscapitaler 66,566 Rd.

I Foulum By, hvor Præstegaarden er, har der fordum ogsaa været en K som blev nedbrudt i sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede; der findes endnu Kirkegaard, som benyttes af Byen.

Vinge Sogn, Annex til Tjele Sogn, omgivet af dette, Kvorn og Vorning S. samt Nørlyng Herred. Kirken, nordvestlig i Sog

*) Erik Grubbes yngste Datter var den for sit udsvævende Levnet bekjendte Fru Maren (k kaldet Marie) Grubbe, som først var gift med Ulrik Frederik Gyldenløve (uægte Søn af Frederik III.), derpaa med Justitsraad Palle Dyre til Sindinggaard, men blev skil begge sine Mænd, og tilsidst begav sig i Ægteskab med sin Kudsk Søren Møller, der ov blev Færgemand i Borrehuset paa Falster, hvor hun døde 1718; (jfr. 1ste D. S. 8 2den D. S. 364). Hendes ulykkelige Skjæbne har Steen Blicher behandlet i sin Novelle Landsbydegns Dagbog."

$2^1/_4$ M. n. o. for Viborg og 2 M. s. v. for Hobro. Arealet, 1352 Tdr. Land, er i det Hele fladt, med nogle Bakker ned mod Tjele-Langsø, der danner Sognets nordlige Grændse, og mod en i denne Sø faldende Aa, der skiller Vinge Sogn mod Øst fra Vorning Sogn. Jordblandingen er skarp, dog findes enkelte Steder Leer; sydlig i Sognet en Hedestrækning. Htk. $56^3/_8$ Td. A. og E. og $2^3/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Vinge med Kirke og Skole; Hovedgaarden Vingegaard, under Stamhuset Tjele, af $16^1/_2$ Td. Htk.; Vinge Vandmølle. Ialt i Sognet 8 G. og 13 H., hvoraf 7 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 135. Jordbrug er Hovederhvervet; ubetydeligt Fiskeri.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Kirken tilhører Tjele Stamhuus. Sognet er deelagtigt i de under Hovedsognet nævnte Legater.

Vinge Kirke er uden Taarn og Hvælvinger; den siges i D. Atl. at være „vel stor til saa liden en Menighed."

Hovedgaarden Vingegaard var ogsaa en af de Gaarde, der efter Hvitfeldt skal være afbrændt af Skipper Clements Tilhængere 1534; den tilhørte kort før Reformationen Landsdommer Enevold Kruse og hans Familie i den nærmest følgende Tid indtil ind i det 17de Aarhundrede. Siden fik den samme Eiere som Tjele, nemlig Ritmester Levetzau og Generalmajor Lüttichau, hvilken sidste lagde Gaarden under det af ham 1759 oprettede Stamhuus Tjele.

Ørum Sogn omgivet af Annexsognene Veirum og Viskum samt Kvorning og Tjele S. Kirken, midt i Sognet, $1^3/_4$ M. o. n. o. for Viborg og $3^1/_2$ M. v. for Randers. Arealet, 3841 Tdr. Land, er i det Hele fladt, kun i den sydlige Deel bakket, med deels muldsandede og deels sandmuldede Jorder. Foruden flere mindre Aaløb og Søer eller Damme hører hertil Sognet endeel af Hulbek-Sø, hvoraf Resten ligger i Viskum Sogn. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjennem Sognet. Htk. 150 Tdr. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Ørum med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro samt Brevsamlingssted ved Hovedlandeveien, Mollerup, Hulbæk og Velds; Gd. Ørumgaard, Velds Vandmølle. Ialt i Sognet 37 G. og 38 H., hvoraf 7 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 460. Beboernes Hovederhverv er Jordbrug. Desuden nogen Affætning af Honning.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 103die Lægd. Sognet udgjør med Annexsognene een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 898 Rd. Præstegaardens Areal er 88 Tdr. Land Ager og Eng, 57 Tdr. Land Hede, $8^3/_8$ Td. Htk.

Ørum Kirke er bygget af tilhugne Kampesteen, med Taarn; bag Alteret et lille Sacristi. Altertavlen fremstiller Christus med de 3 Disciple i Gethsemane.

Viskum Sogn, Annex til Ørum S., omgivet af dette, Veirum og Tjele S. samt Nørlyng og Middelsom Herreder. Kirken, sydvestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. ø. for Viborg og $3^3/_4$ M. v. for Randers. Arealet, 3416 Tdr. Land, hvoraf 287 Tdr. Land i Middelsom Herred, er, med Undtagelse af en flad Hedestrækning i den nordlige og nordøstlige Deel, en Afvexling af Bakker og Engdrag; sandmuldet Jordsmon, der deels

har Leer, deels Grund til Underlag. I den sydlige Deel af Sog findes lidt Skov. Af Vande findes her i Sognet, foruden et min Aalsø, den større Deel af Hulbæk-Sø, hvoraf Resten ligger i Hov sognet Ørum, samt paa Grændsen af Middelsom Herred Nørre- e Skjern-Aa. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjenn den nordlige Deel af Sognet. Htk. 118¼ Td. A. og E. og 1 Mk., hvoraf 5¾ Td. A. og E. i Middelsom Herred.

I Sognet: Viskum Kirke beliggende ved Herregaarden Visku Byerne Over-Viskum med Skole, Øe med Skole, Faardal (enkelte spredtliggende Steder); Hovedgaarden Viskum, af Htk. 35 T A. og E., ¼ Td. Skf. og 1 Td. Mk., med 778 Tdr. Land, hvo 336 Tdr. Land Ager, 132 Tdr. Land Eng, 298 Tdr. Land Skov, 12 T Land Mose og Kjær (6 Tdr. Htk. Fæstegods, Viskum og Veirum Kir samt disse Sognes Konge-Rug- og Byg-Tiende); Gd. Torsager. I i Sognet 22 G. og 25 H., hvoraf 14 G. og 14 H. udenfor Byer

Indbaanere: 330. Hovederhvervet er Jordbrug. Beboerne h desuden nogen Afsætning af Honning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov sognet; 5te Vgkds. Amtets 10de Lægd. Kirken tilhører Eieren Viskumgaard. Den aarlige Rente af Justitsraad Hans Juuls Leg stort 2000 Rd., uddeles til 8 fattige Fæstere under Viskumgaard Go Endvidere har Sognet tilligemed Hovedsognet det Birchske Legat (75 Rd og i Forening med Veirum S. det af Cancelliraad Juul stiftede Le paa 275 Rd., hvoraf Renten uddeles til Fattige i Sognene.

Viskum Kirke bestrives i den foreliggende Beretning som en særdeles smuk Ki bygget af tilhugne Kampesteen, med et firkantet Taarn af brændte Muursk der er forsynet med Uhr og Spiir og tækket med Træspaan. Loftet er oliem med forgyldte Stjerner; Stolene ligeledes oliemalede. I Kirken findes Ep phier over 3 Eiere af Viskumgaard i den nyere Tid.

Hovedgaarden Viskumgaard antages i D. Atl. at have været en af de Sæ gaarde, som i den katholske Tid hørte under Aarhuus Bispestol, men ved Refor tionen tilfaldt Kronen. Den var derpaa bortforlehnet til Landsdommer J Mogensen Kaas, senere Landsdommer Peder Kruse samt dennes Enke, indtil Mou Stygge 1579 tilbyttede sig Viskumgaard og Gods af Kong Frederik II. for Hersl gaard og Gods. Senere tilhørte den Grev Christen Skeel († 1731), og dere Hans Christensen Juul til Tyrrestrup, hans Søn Cancelliraad Juul († 1788) og den Søn Justitsraad Hans Juul († 1839) og hans Hustru († 1841). Gaarden solg derpaa til Proprietair R. Bay, tidligere Eier af Søvdal, efter hvis Død 1848 nuværende Eier kjøbte den. Vaaningshuset, en grundmuret eenetages Bygning 2 Bindingsværks Sidefløie, er ombygget i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Gaarden findes en med Naaletræer beplantet og med Anlæg forskjønnet Bakke, h en rig Kilde øverst paa samme danner et stort Bassin. Det var paa denne Ba at den af Skovculturen i Jylland saa høit fortjente Consistorialraad Bjerrega alt ved Aar 1790 foretog sine første Plantninger.

Veirum Sogn, Annex til Ørum Sogn, omgivet af Viskum S., Nørlyng og Middelsom Herreder. Kirken, sydlig i Sognet, 1¼ ø. for Viborg. Arealet, 2411 Tdr. Land, hvoraf 537 Tdr. Lan Middelsom Herred, er mod Nord flad Hede, sydlig temmelig ba med mellemliggende Engdrag. Jordsmonnet er skarpt, dog flere Ste med Leer i Underlaget. Sognet gjennemskjæres af Nørre-Aa, her danner en mindre Sø (Veirum-Sø) og optager et mindre Aal der løber paa Sognets sydlige Grændse. Over Aaen fører Veiru Bro. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjennem

nordlige Deel af Sognet. Htk. 67⅛ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mfk., hvoraf 15⅞ Td. A. og E. i Middelsom Herred.

I Sognet: Byen Veirum med Kirke og Skole; Gdne Veirumholt og Snigstrup; Veirum Kro; Bro Vandmølle. Ialt i Sognet 18 G. og 24 H., hvoraf 13 G. og 11 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 238. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognebeboerne have nogen Afsætning af Honning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 101ste Lægd. Kirken tilhører Eieren af Bistumgaard i Bistum Sogn.

Veirum Kirke er lille, høit beliggende, med Taarn og Spir. Loft og Stole er oliemalede.

Vorning Sogn omgivet af Annexsognene Kvorning og Hammershøi, Nørbæk og Vinge Sogne samt Nørlyng Herred og Randers Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2¾ M. n. o. for Viborg, ligesaa langt n. v. for Randers og 1¾ M. s. s. v. for Hobro. Arealet, 4324 Tdr. Land, er paa flere Steder bakket; i den nordlige Deel findes Baunehøien, der naaer 220 Fod; sydlig i Sognet en flad Hedestrækning. Jorderne ere skarpe; dog findes paa sine Steder Leer. Htk. 186¼ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vorning med Kirke (Taarn, ikke hvælvet), Præstegaard og Skole, Hvidding med Skole; Gdne Bjerregaard, af 13 Tdr. Htk., og Holme; Vorning Vandmølle. Ialt i Sognet 35 G. og 15 H., hvoraf 15 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 445. Hovederhvervet er Jordbrug. Sognet har betydelig Høravl, dog meest til eget Forbrug.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 99de Lægd. I Forening med Annexerne udgjør Sognet een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø (Aalum S.) Præstekaldets Reguleringssum er 1190 Rd. Præstegaardens Areal er 56 Tdr. Land Ager, 33 Tdr. Land Hede, af c. 5¼ Td. Htk.

I Sognet viser man tvende Høie, der benævnes efter Hagbart og Signe, og Sagnene om dem fortælles her ligesom i Sjælland. En Mose i Sognet skal endnu kaldes Hagbarts Mose.

Kvorning Sogn, Annex til Vorning S., omgivet af dette, Hammershøi, Ørum, Tjele og Vinge Sogne samt Middelsom Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2¼ M. o. n. o. for Viborg, 2¾ M. v. for Randers og 2¼ M. s. s. v. for Hobro. Arealet, 2561 Tdr. Land, er i den nordlige, større Deel af Sognet jevnt, tildeels endnu Hede; fra denne fladere Deel gaae hedeklædte Bakkestrænter ned mod Nørre-Aaens Engdal, der udgjør Sognets sydlige mindre Halvdeel. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjennem Sognet. Htk. 128½ Td. A. og E. og 1½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Kvorning med Kirke (Taarn, ikke hvælvet), og Skole, Aarup (spredt beliggende); Kvorning Vandmølle. Ialt i Sognet 17 G. og 17 H., hvoraf 8 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 267, der foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet,

have betydelig Høravl, navnlig til eget Forbrug. I Sognet er Teglværk, der producerer aarlig c. 300,000 Stk. Steen.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov Sognet; 5te Vgkds. Amtets 109de Lægd. Kirken tilhører Stamhu Fusinge (Aalum S.)

Hammershøi Sogn, Annex til Vorning Sogn, omgivet af de Kvorning, Sønderbæk og Læsten Sogne samt Middelsom Herred. Kirk omtrent midt i Sognet, $2^{3}/_{4}$ M. o. n. o. for Viborg, $2^{1}/_{2}$ M. v. Randers og 2 M. s. for Hobro. Arealet er 2482 Tdr. Land. Sognets sydlige Deel findes en betydelig Eng- og Kjærstrækning, afbrydes af temmelig bratte Hedebakker, medens Sognets nordlige T optages af flade Lyngsletter. Hovedlandeveien fra Viborg til Rand gaaer gjennem Sognet. Htk. $120^{7}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Neder- og Over-Hammershøi med K (Taarn, ikke hvælvet), Skole og Kro ved Hovedlandeveien; Gdne Lu gaard, Lottrupsgaard. Ialt i Sognet 15 G. og 16 H., hv 5 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 268, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desu betydelig Høravl, men meest til eget Forbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov Sognet; 5te Vgkds. Amtets 110de Lægd. Kirken tilhører Fusi Stamhuus.

Nørbæk Sogn, der med Sønderbæk og Læsten Sogne danner Pastorat, omgivet af Sønderbæk og Vorning Sogne samt Randers A Kirken, østlig i Sognet, $3^{1}/_{2}$ M. n. o. for Viborg, 2 M. n. v. Randers og $1^{1}/_{2}$ M. s. for Hobro. Arealet 2344 Tdr. Land; hen Halvparten heraf bestaaer af Kjær- og Engstrækninger, det øvrige fl tildeels Hede. Paa Sognets østlige og nordøstlige Grændse l Hersom-Aa, hvorover fører Nørbæk-Bro til Glenstrup Sog Randers Amt. Htk. $106^{7}/_{8}$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Nørbæk med Kirke (Taarn, Bræ loft), Præstegaard og Skole. Ialt i Sognet 18 G. og 16 H., hv 8 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 200. Jordbrug er Hovederhvervet. Beboerne pro cere og afsætte endeel Lærred og Badmel. I Hersom-Aa findes Gje og Bækørreder.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Juris tion (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vg Amtets 105te Lægd. Sognet udgjør med Annexsognene een Commu Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum 927 Rd. Præstegaardens Areal udgjør c. 175 Tdr. Land, hv 66 Tdr. Land Ager, 19 Tdr. Land Eng, Resten Kjær og Hede, c. $7^{7}/_{8}$ Td. Htk.

Nørbæk, Sønderbæk og Læsten Pastorat blev ved kgl. aabent B af 16de Octbr. 1680 henlagt til Stiftsprovstiet i Viborg, dog saale at en residerende Kapellan boede i Nørbæk; ved kgl. Resk. af 1 April 1817 blev Embedet oprettet til et selvstændigt Sognekald.

I Sognet har forhen ligget en Hovedgaard Nørbæk, der tidligere hørte u Hovedgaarden Tjele og som i Slutningen af det 17de Aarhundrede ved Erik Grul

Død tilfaldt hans yngste Datter Fru Maren eller Marie Grubbe, der efterat være skilt fra sin første Mand Ulrik Frederik Gyldenløv, beboede denne Hovedgaard tilligemed sin anden Mand Justitsraad Palle Dyre, fra hvem hun ogsaa blev skilt, (jfr. Tjele S. 360). Hovedgaarden blev senere udstykket i flere Bøndergaarde.

Sønderbæk Sogn, Annex til Nørbæk Sogn, omgivet af dette, Læsten, Aalum, Bjerregrav og Hammershøi Sogne samt Randers Amt. Kirken, sydvestlig i Sognet, $3^1/_2$ M. o. n. o. for Viborg, $1^3/_4$ M. v. n. v. for Randers og 2 M. s. for Hobro. Arealet, 2425 Tdr. Land, er i det Hele fladt, mod Vest Hede. Paa Sognets Østgrændse store Eng- og Kjærstrækninger langs Hersom-Aa og flere i denne faldende mindre Aaer, hvoraf en større, der kommer fra Fussing-Sø og den store Kjærstrækning vest for denne, danner Sognets sydøstlige Grændse. Htk. 116 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønderbæk med Kirke (Taarn, Brædeloft), og Skole, Reistrup. Ialt i Sognet 26 G. og 12 H., hvoraf 3 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 223. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, producere og afsætte tillige endeel Lærred og Vadmel.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Tilligemed Læsten Sogn udgjør Sognet Amtets 108de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Læsten Sogn, Annex til Nørbæk S., omgivet af Sønderbæk, Aalum og Hammershøi Sogne. Kirken, sydøstlig i Sognet, $3^1/_4$ M. o. n. o. for Viborg, $1^3/_4$ M. v. n. v. for Randers og 2 M. s. for Hobro. Arealet, 1374 Tdr. Land, er mod Nord fladt, tildeels Hede; sydlig i Sognet findes derimod ned mod en lavere Eng- og Kjærstrækning et meget couperet Terrain (Kragbjerghøi). Paa Sognets Sydgrændse løber en Aa. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjennem Sognet. Htk. $58^1/_4$ Td. A. og E.

Sognet, der bestaaer af Byen Læsten med Kirke (uden Taarn, men et lille Spiir paa Taget, Brædeloft) og Skole, har ialt 13 G. og 29 H., hvoraf 4 G. og 20 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 201. Ligesom i Hovedsognet have Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, Affætning af Lærred og Vadmel.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Kirken er Privateiendom.

Fra de lyngklædte Høider i Sognets sydlige Deel er en høist interessant Udsigt ud over Fussing-Sø med de den omgivende Skove og tilstødende Engstrækninger.

Bjerregrav Sogn omgivet af Annexsognene Aalum og Tanum samt Sønderbæk Sogn og Randers Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 4 M. ø. for Viborg og $1^1/_4$ M. v. for Randers. Arealet 3017 Tdr. Land; Hersom-Aa og en deri faldende mindre fra Fussing-Sø kommende Aa, der mod Nordvest og Nordøst danne Sogneskjellet, ere omgivne her i Sognet af betydelige Eng- og Kjærstrækninger; Agerlandet er for den større Deel fladt, mod Vest stærkt bølgeformigt; Jorderne sandmuldede. Hovedlandeveien fra Viborg til Randers gaaer gjennem Sognet. Htk. $246^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Bjerregrav med Kirke (Taarn, ikke hvælvet), Præstegaard og Skole, Over-Fussing; nogle adspredt liggende Gaarde

og Huse under Benævnelsen Neder-Bjerregrav. Ialt i Sog 44 G. og 46 H., hvoraf 22 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 593. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdic (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vgl Amtets 106te Lægd. Sognet udgjør een Commune med Annexsogn Kirken tilhører Stamhuset Fussingø. Til Sognet er henlagt 5 af Scheelske Familie stiftede Legater, hvoraf 2 til Skolevæsenet og 3 Trængende udenfor Fattigvæsenet. Foruden Sognepræsten er ansat residerende Capellan, der tillige er Kirkesanger og Førstelærer ved Bje grav Skole. Præstekaldets Reguleringssum er 1643 Rd., der fi dens Fastsættelse maa nedsættes med 100 Rd. aarlig, som afgives den residerende Capellan. Reguleringssummen for Capellaniet er 286 Præstegaardens Areal er c. 160 Tdr. Land Ager og Eng, 70 T Land Mose, af $18^{3}/_{4}$ Td. Htk.

En Bylov for Bjerregrav fra Midten af det 17de Aarhundrede er medde Hist. Tidsskr. IV. S. 523—46.

Over-Fussing („Upfusing") findes allerede nævnt i Valdemar II.'s Jordebog

Aalum Sogn, Annex til Bjerregrav Sogn, omgivet af de Tanum, Sønderbæk og Læsten Sogne samt Middelsom Herred. Kir ved Sognets Sydgrændse, $3^{1}/_{2}$ M. ø. for Viborg og $1^{3}/_{4}$ M. v. Randers. Arealet, 4429 Tdr. Land, der har betydelige Skovstrækning hvoraf 788 Tdr. Land Fredskov, er navnlig i den østlige Deel no bakket, med muldsandede Jorder. Foruden en paa Sognets Nordgræn løbende Aa, ved hvilken betydelige Kjærstrækninger, og Skjern- e Nørre-Aa paa Sydgrændsen, findes i Sognet nogle mindre Aaer Bække, samt den omtrent 400 Tdr. Land store, dybe og fiskerige F fing-Sø. Htk. $258^{3}/_{4}$ Td. A. og E., $2^{5}/_{8}$ Td. Skk. og $8^{1}/_{2}$ Td. T

I Sognet: Byerne Aalum med Kirke og Skole, Svinni Venning og Gjandrup; Hovedgaarden Fussingø, under St huset af samme Navn, af Htk. 55 Tdr. A. og E., $2^{5}/_{8}$ Td. Skk. $8^{1}/_{2}$ Td. Mk.; Gdne Volstrupgaarde, Fussingø, Vase-Hu Fussingø Vandmølle. Ialt i Sognet 44 G. og 67 H., hv 7 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 638. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved ikke ubety ligt Skovarbeide have Sognebeboerne særligt Erhverv. I Sognet et Teglværk, der producerer aarlig c. 200,000 Stk. Steen og Fli

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov sognet; 4de Vgkds. Amtets 104de Lægd. Kirken tilhører Stamh af Fussingø.

Aalum Kirke, der er vidtløftigt beskrevet i Molbechs Nordisk Tidsskrift Historie, Literatur og Kunst III. S. 596—98, er herefter en af de første og mæ ligste Landsbykirker i Danmark. Den er opført af Granitquadre, med Ta Udbygning i Choret og Hvælvinger, $55^{1}/_{2}$ Alen lang og 13 Alen bred. To d underjordiske Hvælvinger, hvoraf den ene findes under Choret, den anden u Taarnet. Hiin er opfyldt med Ligkister, der tilhøre Fussingøs ældre Eiere; de er indrettet til et Gravcapel, hvor man finder to prægtige Marmorsarkophager Geheimeraad Chr. Ludv. v. Plessen og hans Hustru Charlotte Amalie Skeel. Choret til Venstre er opreist i Muren en mægtig Ligsteen af sort Marmor Danmarks Riges Raad Christen Skeel († 1595) og hans Hustru Margrete Br Ligeoverfor er indsat en Ligsteen over Rigsraad Christen Skeel d. Yngre, som d

under Kjøbenhavns Beleiring 1659, samt hans tvende Hustruer Birte Rud og Margrete Lunge. En mærkelig Portal af Granit med tredobbelte runde Buer, der senere er overbygget med Vaabenhuset, danner Indgangen til Kirken.

Hovedgaarden Fusſings (i D. Atl. „Fusing", som det ogsaa er skrevet i Valdemar II.'s Jordebog), beliggende ved Vestsiden af Fusſing-Sø, er Stamhuus i det grevelige scheel-plessenske Forlods, som blev erigeret 1829. Gaarden er bygget 1583 af Albert Skeel, hvis Efterkommere af Familierne Skeel og Plessen siden have eiet den. I den skeelske Familie gik Fusſings fra Fader til Søn igjennem følgende Slægtled: Albert Skeel til Hegnet, Christen Skeel, Rigsraad († 1595), Albert Skeel, Rigsraad og Rigsadmiral († 9de April 1639), Christen Skeel, Rigsraad († 1659), Mogens Skeel, Stiftsbefalingsmand i Viborg († 1694). Ved hans Datter Charlotte Amalie Skeels Giftermaal med Geheimeraad og Elefantridder Christian Ludvig v. Plessen til Glorup († 30te Aug. 1752) kom Fusſings i Begyndelsen af forrige Aarhundrede til denne i Kong Frederik IV.'s sidste og Kong Christian VI.'s første Regieringsaar bekjendte Statsmand; han oprettede Godset i Forbindelse med Selsø i Sjælland til et Stamhuus for sin Familie (Scheel-Plessen), i hvis Besiddelse det siden har været.

Fusſings har en herlig Naturomgivning, „hvis Skjønhed er saa udmærket, at det fortjener at sættes ved Siden af de i den Henseende fortrinligste Egne, som nogen dansk Provinds har at fremvise" (see Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst III. S. 605). Den smukke Indsø, de omgivende Skove, vidtstrakte Engstrækninger og det maleriske Hedebakkeparti ved Læsten virke i Forening og ved sine Modsætninger til at skabe dette interessante Punkt. Albert Skeels gamle Gaard i 5 Etager med 3 smaa Taarnrundinger var bygget paa en Halvø, tidligere en Ø, i Fusſing-Sø. Af den samme omgivende Have findes endnu store majestætiske Lindealleer; derimod er denne anseelige Gaard, der udmærkede sig ved den skjønneste Beliggenhed, i Slutningen af forrige Aarhundrede nedrevet af den daværende Stamhuusbesidder C. L. Scheel-Plessen, og en meget tarvelig Herregaardsbygning i een Etage med høi Kjælder, opført omtrent 1000 Skridt fra den ældre.

Til Stamhuset Fusſings hører efter Statshaandbogen for 1858 Htk. af alle Slags 900½ Td., hvoraf under Hovedgaarden 53 Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 13¼ Td., Bøndergods (for Størstedelen Arvefæste) 597½ Td., Kirke- og Kongetiende 236¾ Td. (Bjerregrav, Aalum og Tanum samt Vorning, Kvorning og Hammershøi Kirker); i Bankactier 4400 Rd., Bankhæftelsesobligationer 4466 Rd., Fideicommiscapitaler 2013 Rd., (samt betydelige Skovstrækninger).

I Landsbyen Benning er den hellige Kjeld, Domprovst i Viborg, som døde 1150 og blev canoniseret 1188, født i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede; jfr. Viborg Domkirke, hvor denne Helgen laae begravet i et eget Capel. Efter Ursins Beskriv. af Viborg S. 171 Anm. 4 var der i lang Tid i hans Fødeby en Gaard, som kaldtes Kjelds Gaard.

Tanum Sogn, Annex til Bjerregrav Sogn, omgivet af dette, Aalum og Hornbæk S. samt Middelsom Herred. Kirken, midt i Sognet, 4¼ M. ø. for Viborg og 1 M. v. for Randers. Arealet, 1936 Tdr. Land, er i den nordlige og sydvestlige Deel noget bakket, med muldsandede Jorder. Den øvrige større Deel er Eng, Mose og Kjær, der fornemmelig dannes af den paa Sognets Sydgrændse løbende Nørre-Aa. Htk. 136⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Tanum med Kirke (Taarn, ikke hvælvet) og Skole; Klørupgaarde; Gd. Moesgaard. Ialt i Sognet 25 G. og 10 H., hvoraf 11 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 347. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug Beboernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 107de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fusſings.

Tanum Sogn har fordum havt sit eget Birk, Tanum-Birk.

Hornbæk Sogn, Annex til Kristrup Sogn i Randers Amt, omgi
af dette og Tanum Sogn samt Middelsom Herred. Kirken, ved Sogn
Vestgrændse, 5 M. ø. for Viborg og 1/4 M. v. for Randers. Areal
1476 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende, med muldsandige og tilde
lerede Agerjorder; ned mod Guden-Aa, der danner Sognets sydv
lige Grændse, findes Enge. Htk. 138 3/4 Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Neder-Hornbæk med Kirke og Skole, Ov
Hornbæk. Ialt i Sognet 24 G. og 27 H., hvoraf 2 G. og 4
udenfor Byerne.

Indvaanere: 318. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdict
(Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vgl
Amtets 98de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhø
Sognets Beboere.

Ifølge kgl. Reskr. af 29de Juni 1792 (jfr. Canc. Skr. af 1
Aug. 1802) er Hornbæk Sogn som Annex til Kristrup henlagt i geis
Henseende under Aarhuus Stift.

Hornbæk Kirke nævnes flere Steder som en af de ældste Kirker i Jylland.
har Brædeloft. Taarn. Gammel Altertavle af Træskjærerarbeide.

I D. Atl. bemærkes, at i gamle Dage har der i dette Sogn været 3 He
gaarde: Fruerlund, Stanumgaard og Lenhøi, der allerede i forrige Aarhund
vare omdannede til Bøndergaarde.

Middelsom Herred*)

omgives af Houlberg, Lysgaard, Nørlyng og Sønderlyng Herre
samt Randers Amt. Herredets Fladeindhold er c. 4 3/4 □ Miil. He
strækninger findes i temmelig Mængde i Herredets vestlige Deel, med
de nu mod Øst næsten ganske ere vegne for Ploven. Jordsmonnet
for Størstedelen af let sandagtig Beskaffenhed. Foruden 558 Tdr. L
Fredskov findes flere Skove, som ikke er Fredskov. Htk. c. 1943 1/9
A. og E., 5 1/4 Td. Skst. og 37 1/2 Td. Mst. Indvaanernes An
ved Folketællingen i 1855 var 6043. I geistlig Henseende danne Mid
som og Sønderlyng Herreder eet Provsti.

---

*) Dette Herreds Navn skulde egentlig skrives, som det ogsaa oprindelig
været skrevet, Middelsholm Herred (i Valdemar II.'s Jordebog „Mæth
holmhæret"). Navnet kommer af „middel" (midt) og „Holm"; Herrede
nemlig saagodtsom ganske omflydt af Gudenaa og den i samme falde
Nørre- eller Skjern-Aa, og Tange-Aa, medens den store Vandet-Mose o
mindre tildeels fra denne udstrømmende Aalsb, der ved Skaber-Mølle fa
i Nørre-Aa, danne den øvrige Grændse.

Vinkel Sogn omgivet af Annexsognet Rind, Vindum og Mammen Sogne samt Nørlyng og Sønderlyng Herreder. Kirken, vestlig i Sognet, $^3/_4$ M. s. o. for Viborg. Arealet, 4012 Tdr. Land, hvorof nordvestlig i Sognet ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er paa flere Steder temmelig bakket, vestlig mere fladt med en betydelig Hedestrækning. Agerjorderne ere deels leermuldede og deels sandmuldede med Leerunderlag. Ved Sognets nordlige og vestlige Grændse løber Nørre-Aa med Overgang over Randrup-Bro. Desuden danner et mindre Aaløb, der falder i Nørre-Aa, Sydgrændsen. Htk. 169$^3/_8$ Td. A. og E. og 4$^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Vinkel med Kirke, Præstegaard og Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Vigstrupgaarde, Aadsgaarde, Nabegaarde og Horsbalgaarde; Hovedgaarden Randrup, af Htk. 29 Tdr. A. og E., med et Areal af 602 Tdr. Land, hvoraf 400 Tdr. Land Ager, 110 Tdr. Land Eng, 80 Tdr. Land Skov, 12 Tdr. Land Lyngbakker (samt et Teglbrænderi); Gdne Kjerrestrup, Engeldalgaard, Randrup Vandmølle. Ialt i Sognet 42 G. og 11 H., hvoraf 21 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 392. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, have Beboerne særligt Erhverv ved Uldbinderi.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 9de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere. Præstekaldets Reguleringssum er 779 Rd. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land Ager, 9 Tdr. Land Eng og 60 Tdr. Land Hede, af c. 8$^1/_4$ Td. Htk.

Vinkel Kirke blev fra Grunden af ombygget 1744 af Major Janus Friedenreich til Palstrup; den har Taarn, men ingen Hvælvinger. I D. Atl. bemærkes, at „Vinkel Sogn bestod fordum ikkun af Skovhuse og bare Skov, men ligesom Stederne har taget til, saa har Skoven taget af, og det saa mærkeligt, at der paa hele Vinkels Grund nu ikke er et eneste Træ tilbage"; imidlertid er dog endnu en lille Skov tilbage ved Herregaarden Randrup i Sognets nordlige Deel.

Som Eiere af Hovedgaarden Randrup nævner D. Atl. ved Aar 1421 Peder Pors og 1553 Christiern Stygge. I Midten af forrige Aarhundrede tilhørte denne Gaard Generalmajor Lüttichau til Tjele; og i de sidste Decennier af samme Aarhundrede og indtil ind i dette Aarhundrede tilhørte den Cancelliraad Skou, der tillige en Tid eiede Asmildkloster og Skovsgaard; i hans Besiddelsestid blev Bøndergodset afhændet. Den nuværende Eier, der kjøbte Gaarden for noget over 20 Aar siden, har i Aaret 1847 opført en ny grundmuret og teglhængt Hovedbygning.

Odsgaard var oprindelig en gammel Herregaard, som 1406 blev solgt af Ridder Jens Nielsen til Dronning Margrete, der forvandlede den til en Bondegaard.

Rind Sogn, Annex til Vinkel Sogn, omgivet af dette og Vindum Sogn samt Nørlyng og Lysgaard Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 2603 Tdr. Land, er bakket, med deels leermuldede, deels sandmuldede Agerjorder. En mindre Aa, der findes i Sognet, falder i den ved den nordvestlige Grændse løbende Skjern- eller Nørre-Aa. Htk. 61$^7/_8$ Td. A. og E. og 7 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byen Rind med Kirke og Skole; Middelhedegaarde (2 G.); Skaber Vandmølle. Ialt i Sognet 24 G. og 20 H. hvoraf 10 G. og 13 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 324. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden have

Beboerne særligt Erhverv ved Uldbinderi. I Sognet er en Krasuldfab

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov fogtnet; 4de Vgkds. Amtets 86de Lægd. Sognet danner en e Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere.

Rind Kirke, der ligesom Hovedsognets Kirke har Taarn, men ingen Pvælvin er ligesom denne ombygget henimod Midten af forrige Aarhundrede af M Janus Friedenreich til Halstrup. Her findes en Begravelse for den ha jespersenske Familie, som tidligere eiede Skaungaard i Vindum Sogn.

Skaber Vandmølle, beliggende i Sognets nordvestlige Hjørne tæt Grændsen af Viborg Kjøbstadjorder og Asmild Sogn, tilhørte i ældre Tid D capitlet i Viborg. Af Kong Frederik II.s Brev af 21de Mai 1573 (i Viborg Ra stuearchiv) sees, at Capitlet havde i Nærheden deraf anlagt et Krat, kaldet Skal krat, der nu benævnes Rindsholms Skov og iøvrigt ligger i Asmild Sogn.

Vindum Sogn omgivet af Bjerring, Mammen, Vinkel og R Sogne samt Houlbjerg og Lysgaard Herreder. Kirken, østlig i Sogn $1^{3}/_{4}$ M. s. o. for Viborg. Arealet, 6857 Tdr. Land, hvoraf 255 T Land Fredskov, er meget bakket. Sognet har bethydelige Tørvemo og Jorderne ere af sandet Beskaffenhed; flere Steder findes uopdy Hede. Flere mindre Søer eller store Damme (Faldbjerg-Sø ved Brandstrup og Vindum-Overgaard). Gudenaa berø Sognets sydvestlige Grændse, og paa Sydgrændsen løber Tange- med Overgange over Rødkjærs og Vindelsbæk Broer. Lan veien fra Viborg til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $175^{1}/_{8}$ Td. A. og $5^{1}/_{8}$ Td. Skk. og $1^{1}/_{2}$ Td. Mk.

I Sognet: Vindum Kirke, Byerne Vindum med Sk Brandstrup med Præstegaard og Skole, Faarup; Hovedgaar Vindum-Overgaard, af c. $26^{1}/_{4}$ Td. Htk. (Vindum Kirke); A gaarden Skaungaard, af 10 Tdr. Htk.; Gdne Peterslund, Bon kjærsgaard, Hedegaard; Lille-Vandmølle. Ialt i Sognet 50 og 75 H., hvoraf 18 G. og 52 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 729. Foruden Jordbrug, der er Hovederhverv have Beboerne temmelig stor Afsætning af Tørv, samt lidt Erhverv Uldbinderi. I Sognet to smaa Teglbrænderier.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdicti (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 9 Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren Hovedgaarden Vindum-Overgaard. Til Sognets Fattige er henlagt Legat (det Steenfeldtske), stort 2000 Rd., og af en Legatcapital, s 300 Rd. (det Hauch-Jespersenske Legat) nydes Renten af Skolelærere Brandstrup. Præstekaldets Reguleringssum er 641 Rd. Præstegaard Areal er c. 200 Tdr. Land, af Htk. $4^{5}/_{8}$ Td.

Vindum Kirke har Træloft og et Taarn med Spiir, tækket med Spaan, hvil nu igjen er opsat efter at være afbrændt i Sommeren 1853. I Taarnet findes Begravelse, hvor der staaer 2 Kister, indesluttende Levningerne af Cancellir Steenfeldt til Vindum-Overgaard og Hustru.

Byen Brandstrup, hvor Præstegaarden ligger, skal fordum under Navn Faldberg have ligget paa et andet Sted og været Anner til Vindum. Af Fa berg Kirke saaes endnu Ruderа, da D. Atl. udkom (1768); den skal være ble nedbrudt af Rigsmarsken Anders Bilde i Midten af det 17de Aarhundrede Sognet henlagt til Vindum Sogn. Efterat Faldberg By var afbrændt, blev flyttet til det Sted, hvor den nu ligger, og fik til Erindring om Branden nuværende Navn.

Hovedgaarden Vindum-Overgaard har efter D. Atl. fra først af ikke været andet end den øverste Gaard af Byen Vindum, hvoraf den har beholdt Navnet. Rigsmarsken Anders Bilde skal c. 1648 have flyttet den til dens nuværende Sted og oprettet den til en fri Herregaard. Ved hans Død 1658 skal Gaarden være kommen i den rige Frants Lykkes Eie. I forrige Aarhundrede tilhørte den Generallieutenant Irminger og noget senere Cancelliraad Steenfeldt († 1779), som skjenkede flere Legater til veldædige Øiemed. I Begyndelsen af dette Aarhundrede eiedes den af Major, senere Generalkrigscommissair og Oberst Schuchart, der afhændede Bøndergodset; Gaarden tilhørte derefter i nogle Aar hans Stedsøn Justitsraad H. J. R. de Fonss, og senere flere andre Eiere.

Skaungaard skal efter D. Atl. være omdannet fra tvende Bøndergaarde til en større Avlsgaard.

Bjerring Sogn omgivet af Annexsognet Mammen, Hjerminds og Vindum Sogne samt Houlbjerg Herred. Kirken, midt i Sognet, 2 M. s. o. for Viborg. Arealet, 2191 Tdr. Land, hvoraf i den østlige Deel ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er ud mod Gudenaa, som danner Sognets Sydgrændse, fladt med nogen Eng, høitliggende midt i Sognet og bakket i den nordvestlige Deel; en stor Mosestrækning mod Nordost. Jorderne ere deels sandede, deels sandblandet Muld. Htk. 81 Tdr. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mst.

I Sognet: Byen Bjerring med Kirke, Præstegaard og Skole; Gd. Serupgaard; Bjerring Vind- og Vandmølle samt Kro (Udskibningssted ved Gudenaa). Ialt i Sognet 19 G. og 23 H., hvoraf 8 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 317. Hovederhvervet er Jordbrug. Beboerne have desuden særligt Erhverv ved Uldbinderi og Biavl samt endeel Tørveafsætning.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 93de Lægd. Sognet udgjør med Annexet een Commune. Kirken tilhører Staten. Præstekaldets Reguleringssum er 646 Rd. Præstegaardens Areal er c. 95 Tdr. Land, hvoraf c. 30 Tdr. Land Hede, af Htk. $7^3/_4$ Td.

Kirken har Bjælkeloft og et Taarn af Muursteen; selv har den en udvendig Beklædning af hugne Kampesteen, hvis Fod er smukt udarbeidet med Falser. Under Choret og Taarnet findes Begravelser for flere af Stedets Præster i ældre Tid.

Mammen Sogn, Annex til Bjerring Sogn, omgivet af dette, Hjerminds, Lee, Vindum og Vinkel Sogne samt Sønderlyng Herred. Kirken, østlig i Sognet, $1^3/_4$ M. o. s. o. for Viborg. Arealet, 3109 Tdr. Land, er for største Delen fladt. Jordsmonnet er af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. $110^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Mammen med Kirke og Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Dalsgaarde; Gdne Hesselholt og Herkegaard. Ialt i Sognet 39 G. og 32 H., hvoraf 23 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 475. Jordbrug er Hovederhvervet. Beboerne have tillige særligt Erhverv ved Uldbinderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 97de Lægd. Kirken tilhører Staten.

Mammen benævnes i en gammel series pastorum „Mange Mænds By" hvorvidt ellers Navnets Forklaring er rigtig, turde vistnok være tvivlsomt. Kirken har Bjælkeloft og intet Taarn; efter den foreliggende Beretning er der Spor af, at den tidligere har havt Taarn.

Hjermind Sogn omgivet af Annexsognene Lee og Hjorthede, Bj
ring og Mammen Sogne samt Houlbjerg Herred. Kirken, midt i Sogn
1¼ M. o. f. o. for Viborg. Arealet, 2571 Tdr. Land, hvoraf
østlig i Sognet ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er, fornemm
i den sydlige Deel, noget bakket. Jorderne ere deels sandede og de
muldede. Nogle mindre Aaer, der findes i Sognet, falde i den
Sydgrændsen løbende Gudenaa. Htk. 100¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Hjermind med Kirke, Præstegaard og Sk
Gd. Soelgaard, Tavlgaarde. Ialt i Sognet 23 G. og 27
hvoraf 12 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 382. Foruden Jordbrug, der er Hovederhver
have Beboerne Afsætning af Uldbindingsvarer.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdict
(Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 9
Lægd. Sognet danner med Annexsognene een Commune. Kirken
hører Eieren af Himmestrup Hovedgaard i Lee Sogn. Præstekald
Reguleringssum er 946 Rd. Præstegaardens Areal er 112 Tdr. La
af c. 6¾ Td. Htk. Paa Præstegaardens Mark er anlagt en Plant
af Naaletræer paa 7 Tdr. Land.

Hjermind Kirke er ikke hvælvet; den har et stort firkantet Taarn. Altertav
af Billedhuggerarbeide, er stjenket af en Bonde, som eiede det forrige Herres
Kjellinghøl i Hjorthede Sogn. Ved Kirken findes en Runesteen (F. M.). N
hundrede Skridt vest for Hjermind Kirke har der været en mindre Kirke, hvoraf Gru
stenene endnu sandtes i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Consistorialraad Hans Bjerregaard, som har anlagt en Plantage og Plante
ved Præstegaarden og i det Hele gjort sig i høi Grad fortjent af Træplantning
Jylland, var Præst i Hjermind i 59 Aar, fra 1798 til 1857. I Præstegaardens H
findes to Mindesmærker: det ene en lille Obelisk til Minde om Kong Frederik V
Nærværelse i Præstegaarden d. 17de Juni 1827, det andet en stor Runesteen, fun
paa Tulstrup Mark. I Landhuusholdningsselskabets Aarsberetning for
S. 49 anføres: „Consistorialraad Bjerregaard i Hjermind, Viborg Amt, har ikke
fortsat, men endog meget betydelig udvidet sin Planteuddeling, uanseet hans
Alder — han er henved 92 Aar. I Aaret 1856 har han nemlig til 132 forskje
Mænd, bosiddende i Viborg, Skanderborg og Randers Amter, de fleste af Bo
standen, uddeelt 293,211 Stk. Træplanter, hvoraf den overveiende større Deel
sædvanligt har været Naaletræer, især Gran. I de foregaaende 30 Aar havde
uddeelt 4,124,777 Stk. Træplanter, følgelig i Gjennemsnit aarlig 137,492 Stk

Lee Sogn, Annex til Hjermind Sogn, omgivet af dette, Hj
hede, Skjern og Mammen Sogne samt Sønderlyng Herred. Kir
sydøstlig i Sognet, 2 M. o. f. o. for Viborg. Arealet, der med
til Sønderlyng Herred hørende 47 Tdr. Land udgjør ialt 3606 T
Land, hvoraf 303 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket, med san
sandmuldet og muldsandet Jordsmon. Skjern- eller Nørre-Aa,
løber langs Sognets Nordgrændse, har Tilløb fra nogle mindre A
og Bække i Sognet. Htk. 123⅝ Td. A. og E., hvoraf 2¾ T
Sønderlyng Herred, 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byen Lee med Kirke (lille, uden Taarn og H
vinger) og Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Kol
Krogstederne, Nørre-Tulstrup; Hovedgaarden Himmestr
med Afbyggergaarden Lille-Himmestrup, af Htk. c. 21¼ T
Gdne Dunkø, Knepperhede; Hede Vandmølle. Ialt i So
28 G. og 15 H., hvoraf 15 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 362. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbrug, have særligt Erhverv ved Uldbinderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 85de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hovedgaarden Himmestrups ældre Historie er ubekjendt. Af Gaardens senere Eiere nævnes i D. Atl. Jomfru Mette Kaas 1683, den grevelige scheelske Familie, derefter Hans Juul til Tyrestrup, hvis Familie forblev i dens Besiddelse indtil Slutningen af forrige Aarhundrede. Senere tilhørte den Cancelliraad Hedegaard, hvis Enke eiede den indtil for et Par Decennier siden.

Nord for Lee By paa en Bakke i Skoven skal efter D. Atl. fordum have ligget en Herregaard ved Navn Restrup.

Hjorthede Sogn, Annex til Hjerminds Sogn, omgivet af dette, Lee, Skjern, Vester-Velling og Vinge Sogne samt Houlbjerg Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $2^1/_2$ M. o. s. o. for Viborg. Arealet, 2487 Tdr. Land, er i Nord og Syd meget bakket, med deels sandede, deels muldede Jorder. Lidt Skov, dog meget forhugget. Htk. $92^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Hjorthede med Kirke (meget lille, uden Taarn og Hvælvinger) og Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Sønder-Tulstrup; Gdne Støvkrog og Kjellinghøl. Ialt i Sognet 16 G. og 18 H., hvoraf 8 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 291, der, foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, have særligt Erhverv ved Uldbinderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 84de Lægd. Kirken tilhører deels Sognets Beboere, deels Eieren af Hovedgaarden Himmestrup i Lee Sogn.

Kjellinghøl har fordum været en Hovedgaard, der tilhørte den adelige Familie Rud. Ved Gaarden findes endnu et betydeligt Voldsted. Efter en foreliggende Beretning laae Hovedbygningen eller det grundmurede Baaningshuus ved Gudenaa paa en Forhøining, omgivet af Grave med en Canal fra disse ud i Aaen; den var derhos forsynet med et Basin eller en lille Havn, saa at Baade og Smaafartøier have kunnet løbe ind og her ligge sikkert. Foruden den større Borgplads, hvilken fra Syd til Nord er 68 Skridt og fra Øst til Vest 44 Skridt med Spor af Muurværk og Kjelder, findes en mindre Plads tæt ved denne, 24 Skridt i Qvadrat. Mod Syd tæt til Engen, hvorigjennem Gudenaa løber, ligger en Vold, 217 Skridt lang, 10 Skridt bred og 10 Alen høi. Det Hele har været skjult og indsluttet af den fordum tætte, men nu for største Delen forsvundne Skov, og havt en yndig Beliggenhed.

Vester-Velling Sogn omgivet af Annexsognet Skjern, Hjorthede, Vinge, Taarup, Langaa og Øster-Velling Sogne samt Sønderlyng Herred. Kirken, ved Sognets Østgrændse, $3^1/_2$ M. ø. for Viborg og $1^1/_2$ M. v. s. v. for Randers. Arealet, 3095 Tdr. Land, er i det Hele fladt; Engstrækningerne langs med Skjern- eller Nørre-Aa, der danner Nordgrændsen, begrændses af bratte Hedebanker; mod Vest en uopdyrket Hedestrækning. Jorderne ere leermuldede, tildeels sand- og gruusblandede. Htk. 152 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Vester-Velling med Kirke, Præstegaard og Skole, Terp med Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Lille-Taarup; Gd. Dengsøgaard. Ialt i Sognet 32 G. og 43 H., hvoraf 10 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 502. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdicti (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vgkr Amtets 83de Lægd. Sognet udgjør i Forening med Annexet een Co mune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssu 1020 Rd., er siden dennes Fastsættelse forøget med c. 40 Tdr. By Værdi. Præstegaardens Areal udgjør c. 110 Tdr. Land, hvor c. 70 Tdr. Land Ager, c. 10 Tdr. Land Eng, c. 30 Tdr. Land t deels opdyrket Hede, af Htk. c. 7 Tdr.

Vester-Velling Kirke er bygget af hugne Kampesteen, med Taarn, uden Hva vinger. Her findes en aaben Begravelse i en Kjelder, hvori nogle hensmuldre Kister med Lig af Stedets ældre Præster. Ved Kirken findes en Runesteen (F. M

Skjern Sogn, Annex til Vester-Velling S., bestaaende af tvende v Hovedsognet og Hjorthede Sogn adskilte Dele, omgivet, foruden disse Sogne, tillige af Vinge og Lee Sogne samt Sønderlyng Herre Kirken, østlig i den nordlige og større Deel af Sognet, $2^3/_4$ M. s. f Viborg og $2^1/_4$ M. v. for Randers. Arealet, 4780 Tdr. Land, hvor ikke ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er noget bakket, med san blandede Muldjorder og endeel Eng. Foruden mindre Aaløb, der find i Sognet, gjennemskjæres dets nordlige Deel af Skjern- eller Nørr Aa. Htk. $169^3/_4$ Td. A. og E. og $14^7/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Skjern Kirke; Byerne Løvskal med Skole og Kr Tindbek med Skole; Stubberupgaarde; Hovedgaarden Skjer gaard, af c. $16^1/_2$ Td. Htk., med ialt c. 513 Tdr. Land, hvor 260 Tdr. Land Ager, c. 80 Tdr. Land Eng, 121 Tdr. Land Sko 12 Tdr. Land Mose eller Kjær, 40 Tdr. Land Hede, samt desud $7^1/_2$ Td. Land Veie over Gaardens Jorder; Gd. Karmark (af $8^3/_4$ T Htk.), Karmark Vandmølle; nogle Gaarde og Huse i den sydli Deel af Sognet under Benævnelsen Jilsøgaarde. Ialt i Sogn 31 G. og 60 H., hvoraf 9 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 579. Foruden Jordbrug, der er Hovederhverv have Beboerne Afsætning af Træsko, Uldvarer, Vox og Honning, sar især af Tørv.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdicti (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 82 Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Skjern Kirke er bygget af Kampesteen, med en Hvælving i Choret, uden Taar da D. Atl. udkom, havde den et lidet spidst Taarn. Den har en anseelig udstaar Altertavle i Træsnit fra den katholske Tid. Dennes Indretning er den sædvanlig og naar Skabene aabnes, vise sig i Midten tre store forgyldte Helgenbilleder, Jomf Maria, Elisabeth og St. Catharina de Senis. I Skabene findes desuden man mindre ligeledes forgyldte Helgenbilleder og Optrin af Jesu Liv. I Kirkens Mu ere to Runestene indmurede, hvoraf den første for flere Aar siden blev fund i Ruinerne af Skjern-Slot (F. M.).

Hovedgaarden Skjerngaard antages fra først af at have været en Ladegaa til det gamle Skjern-Slot, hvis Voldsted med Muurlevninger endnu findes p en Forhøining i en næsten udtørret Mose, som tidligere var en Indsø. Ved i d senere Tid at bortføre Jord fra Slotspladsen ere Slottets Grundvolde traad mere frem; og det sees nu tydeligt, at Slottet har været bygget paa nedramme Egevæle; ovenpaa disse er lagt en Grundvold af Kampesteen, hvorpaa Muur Tegl atter er opført. Gaarden har bestaaet af 4 sammenbyggede Længder ell Fløie; den østre og vestre Længde har udvendig holdt 48 Alen, den søndre og nord udvendig 65 Alen. Ved nordre Fløi, der er udbygget i en stump Vinkel, har in vendig i Gaarden formeentlig været tilbygget tvende firkantede Taarne, der igi

have været forenede med østre og vestre Flsi. Grunden af det østre Taarn er tydelig tilsyne og har holdt 8 Alen i Tvermaal. Nærmest omkring Slotspladsen har været en bred Grav og udenom den igjen en Vold. I Grunden af den nordre Vold findes Levninger af en Bygning, 9 Alen i Qvadrat, formodentlig et Porttaarn (see Landskabsmaler Kruses Manuscript med Grundtegning og Afbildning af Ruinerne i Oldnordisk Museums Archiv). Denne Borg var et af de ældste Herresæder der i Egnen og blev anseet for en stærk Fæstning. Af dens Eiere nævnes Følgende i D. Atl.: 1347 den yngre Peder Vendelbo, som i Documenter kalder den „castrum meum Skærnæ"; 1355 Jonas Hvit, „advocatus in Skiirnæ"; 1407 Nicolaus Riberg af Skernæ, Bæbner. 1419 eiede Henning Podebusk Borgen, og 1446 hans Enke Fru Kirstine Jensdatter; 1540 Christoffer Rosenkrands. Sagnet beretter, at Slottet ved de Keiserliges Indfald i Jylland under Trediveaarskrigen blev tappert forsvaret, men sluttet i Brand, og det er ikke senere igjen blevet opbygget. Generalinde Arnfeldt, hvis Mand havde faaet Godset af Kong Christian V., brugte i Slutningen af det 17de Aarhundrede Levningerne til at opføre baade Karmark og den nuværende Skjerngaard, hvilke begge i forrige Aarhundrede var i den grevelige scheelske Families Besiddelse. Det heed dengang, at Grev Scheel kunde kjøre fra Grenaa til Viborg med sine egne Bønders Befordring, og det forholdt sig virkelig saaledes, at hans Godser laae i en lang østlig-vestlig Strækning imellem disse tvende Byer, nemlig Grevskabet Scheel, Stamhuset Gammel-Estrup, Hovedgaarden Ulstrup og Hovedgaarden Skiern med Karmark.

Øster-Velling Sogn omgivet af Annexsognene Helstrup og Grensteen, Langaa og Vester-Velling Sogne samt Sønderlyng Herred. Kirken, ved Sognets Vestgrændse, $3^3/_4$ M. ø. for Viborg og $1^1/_2$ M. v. s. v. for Randers. Arealet, 1593 Tdr. Land, er noget bakket, med muldede, tildeels sandige og muldsandblandede Agerjorder. Nordlig i Sognet nogen Skov, der ikke er Fredskov. I Sognet findes en mindre Aa, som falder i den paa Sognets Nordgrændse løbende Skjern- eller Nørre-Aa. Htk. $106^1/_2$ Td. A. og E. og $1^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Øster-Velling med Kirke og Skole; Gd. Velling Vandmølle. Ialt i Sognet 22 G. og 16 H.; hvoraf 6 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 252, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdiction (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 89de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognene een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1366 Rd. Præstegaardens Areal er 77 Tdr. Land, af c. $9^1/_2$ Td. Htk.

Velling („Wæling") Mølle nævnes allerede i Valdemar II.'s Jordebog, hvor den er anslaaet til 3 Mark Guld.

Helstrup Sogn, Annex til Øster-Velling Sogn, omgivet af dette og Grensteen Sogn samt Sønderlyng Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 4 M. ø. for Viborg og $1^1/_4$ M. v. s. v. for Randers. Arealet, 1421 Tdr. Land, er sydlig noget bakket, med sandige og sandmuldede Agerjorder; Eng- og Kjærstrækninger langs Skjern- eller Nørre-Aa paa Sognets Nordgrændse. Htk. $102^1/_4$ Td. A. og E.

Sognet bestaaer af Byen Helstrup med Kirke og Skole, og har ialt 13 G. og 12 H., alle i Byen.

Indvaanere: 190. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 87de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Grensteen Sogn, Annex til Øster-Velling Sogn, omgivet af de Helstrup og Langaa Sogne samt Sønderlyng Herred og Randers A Kirken, sydlig i Sognet, 4¼ M. ø. for Viborg og 1 M. s. v. Randers. Arealet, 2209 Tdr. Land, er i den nordøstlige Deel Sognet noget bakket, med muldet og skarpsandigt Jordsmon. Sognets Nordgrændse løber Skjern- eller Nørre-Aa, der her ener sig med Gudenaa, som løber paa Sognets østlige Grænt langs disse Vandløb Eng- og Kjærstrækninger. Over Nørre-Aa fø Flad-Bro paa Veien til Randers. Htk. 169½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Grensteen med Kirke og Skole, og Ste strup og Skole; Flad-Bro Kro. Ialt i Sognet 31 G. og 18 hvoraf 1 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 352. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hol sognet; 4de Vgkds. Amtets 88de Lægd. Kirken tilhører Beboe i Sognet.

Ved Grensteen Kirke findes en Runesteen. (F. M.)

Langaa Sogn, der med Taarup og Binge Sogne danner Pastorat, omgivet af Taarup, Vester-Velling, Øster-Velling og Gr steen S. samt Houlbjerg Herred og Randers Amt. Kirken, sydøs i Sognet, 4 M. o. s. o. for Viborg og 1½ M. s. v. for Rando Arealet, 2656 Tdr. Land, er bakket, med sandede, muldlerede muldsandede Jorder; ved Gudenaa langs Sognets sydlige og øst Grændse findes Enge; en lille Lund nord for Kirkebyen samt n Ellekrat ved Aaen. Htk. 159½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Langaa med Kirke (af Kampesteen, med Ta af Muursteen, gibset Loft), Præstegaard og Skole; et Par Gaarde Huse under Benævnelsen Hollerup. Ialt i Sognet 23 G. og 20 hvoraf 13 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 351. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jordbr have desuden ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri.

Sognet hører til Sønderlyng og Middelsom Herreders Jurisdic (Viborg), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de Vgk Amtets 94de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognene Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Ulstrup i Vi Sogn. I Langaa By er et Hospital, stiftet 1655 af Geheimer Christen Skeel til Sostrup og Ulstrup for 6 Lemmer, til hvis Un holdning han skjænkede et Legat paa 2000 Species. Desuden Sognet et mindre Legat, stort 100 Rd., og et andet, stiftet af G inde Scheels Kammertjener Würgler, paa 640 Rd., hvoraf ⅔ Renten tilfalder Langaa og ⅓ Hjerminds Pastorats Fattige. Pro kaldets Reguleringssum er 1044 Rd. Præstegaardens Areal ud 136 Tdr. Land Ager og Eng foruden Lyngbakker, af Htk. c. 10⅜

Taarup Sogn, der tilligemed Binge Sogn hører til Lan Pastorat, omgivet af disse og Vester-Velling Sogn samt Houlb Herred. Arealet, 975 Tdr. Land, er meget bakket. Jordsmonne afvexlende sandet, leermuldet og muldsandet. Paa Sognets Sydgræ løber Gudenaa. Htk. 62⅜ Td. A. og E.

Em. Bærentzen & Co. lith. Kbh.

ULSTRUP.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Sognet, der bestaaer af Byen Taarup med Skole, har ialt 15 G. og 17 H., hvoraf 3 G. og 6 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 236. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, have Beboerne, ligesom i Hovedsognet, ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri. I Sognet er et lidet Teglværk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 92de Lægd.

Taarup (i D. Atl. Torup) havde sin egen Kirke indtil Slutningen af forrige Aarhundrede, da den efter kongelig Bevilling blev nedreven, og Sognet bestaaer saaledes egentlig ikke længere, men opføres dog endnu særskilt i Matriklen. Kirkegaarden benyttes endnu. Beboere søge Binge Kirke.

Binge Sogn, Annex til Langaa Sogn, omgivet af Taarup, Vester-Velling, Skjern og Hjorthede Sogne samt Houlbjerg Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, 3 M. o. f. o. for Viborg og $2^1/_4$ M. v. f. v. for Randers. Arealet, 2190 Tdr. Land, hvoraf 600 Tdr. Land Skov (Ulstrup Skov og Hjerminds Skov), der ikke er Fredskov, er navnlig i den nordlige Deel meget bakket, med sandede, muldsandede og muldlerede Agerjorder. Foruden nogle mindre Vandløb, der findes i Sognet, løber Gudenaa paa Sognets Sydgrændse. Htk. $87^7/_8$ Td. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Binge med Kirke og Skole, Rønge med Skole; Hovedgaarden Ulstrup med Dampbrænderi, af c. $40^7/_8$ Td. Htk. A. og E., c. $8^1/_8$ Td. Skfk., med 520 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng og 600 Tdr. Land Skov; Rønge Vandmølle. Ialt i Sognet 11 G. og 28 H., hvoraf 1 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 309, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desuden ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri. Ved Ulstrup Dampbrænderi produceres aarlig c. 120,000 Potter Brændeviin og ved Teglværket fabrikeres aarlig c. 500,000 Stk. Muur- og Tagsteen.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. (Valgsted for 4de Kreds.) Amtets 91de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Ulstrup.

Sognet benævnes undertiden Sønder-Binge til Forskjel fra Binge Sogn (Nørre-Binge) i Sønderlyng Herred.

Binge Kirke er en Korskirke, opført af Kampesteen, har intet Taarn, men et lille Spiir; den er smuk, med gibset Loft og Messing-Lysekrone, skjenket af afdøde Kammerraad Kock til Ulstrup. I Væggen er af Grevinde Scheel, Jørgen Scheels Enke, indsat en Mindetavle over hendes Kammertjener Würgler, som har stiftet det würglerske Legat (see Langaa Sogn).

Hovedgaarden Ulstrup har en skjøn Beliggenhed ved Gudenaaes nordre Bred, omgivet mod Nord af skovklædte Bakker; langs Aaen rige Engstrækninger, og paa den anden Side af den findes vilde Hedebanker. Den smukke Hovedbygning bestaaer af 3 (tidligere 4) grundmurede Fløie med Taarne. Den nordre Fløi er den ældste, opført i Slutningen af det 16de Aarhundrede af Christen Skeel, hvis Navn tillige med hans Frue Margrete Brahes staaer derpaa; den søndre og den østre Fløi ere opførte 1617 og 1622. Indkjørselen er igjennem et smukt Porttaarn; paa hver Side af den høie hvælvede Port staaer en Sandsteens-Figur af Mandshøide i romerst Dragt, hvilke, efter Sigende, skulle forestille Grev Geert og Niels Ebbesen. Ulstrup er en meget gammel Herregaard; som dens Eiere i Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede under Valdemar Atterdag og Dronning Margrete nævnes i T. Beckers Herregaardsbeskrivelser (7de Bind) to Mænd af Navnet Jens Brandtsen, Fader og Søn; den Sidste maatte 1404 overlade Gaarden til Ridder Jens Nielsen til Aunsberg af Familien Lovenbalk, til hvem han først havde pantsat den; og denne solgte den igjen 1406 til Dronning Margrete, der nedlagde den som

Herregaard, hvorpaa Ulstrup blev en By, bestaaende af 8 Bondergaarde. bortbyttede Kong Frederik II. Byen tilligemed noget Mere i denne Egn til raad Christen Skeel til Hegnet og Fussingø for Gods i Koldinghuus-Lehn; ledes kom Ulstrup i denne Families Besiddelse, hvem det nu igjen tilhører, nogen Tid, som nedenfor vil sees, at have været i fremmed Eie. Christen opførte, som alt anført, c. 1590 den ældste Fløi af Gaardens Hovedbygning hans Død 1595 bleve hans Godser deelte imellem hans tre Sønner; Ulstr ligemed Hegnet tilfaldt den yngste, Jørgen Skeel, Rigsraad og Rigsmarsk ældste af Brødrene, Albert Skeel til Fussingø, var Rigsadmiral), der be forøgede Godset, ligesom han ogsaa kom i Besiddelse af 4 andre Herreg Søstrup (nu Benzon), Skjervad, Ørbækgaard og Gammel-Estrup; han døde Juli 1631. Jørgen Skeel opførte de to Huse paa Ulstrup. Hans Søn Skeel, kaldet den rige Skeel, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Vibor øgede de ham tilfaldne 6 Herregaarde med Ravnholt i Fyen og Tollose i S samt en betydelig Andeel i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard paa Lolland opførte Ladegaarden paa Ulstrup, stiftede et Hospital i Langaa, hvortil han fi et betydeligt Legat, og døde 1688. Af hans to Børn arvede Datteren Tol Ravnholt, hvorimod alt det Øvrige tilfaldt Sønnen Kammerjunker Jørgen der allerede døde 1695*), hvorpaa hans Enke Benedicte Margrete v. Brockd Gammel-Estrup oprettet til et Stamhuus for sin eneste Søn Christen Skeel blev Kammerherre og Oberst over det fynske Cuirasseer-Regiment sam optaget i den danske Grevestand († 1731), idet hans Godser Søstrup, S og Ørbækgaard bleve oprettede til et Grevskab under Navnet Skeel. Foruden skabet Skeel, Stamhuset Gammel-Estrup og Ulstrup eiede han ogsaa G Skjern med Karmark, Himmelstrup, Visium og Østergaard, ialt 9 Herreg hans Enke Augusta v. Winterfeld beboede Ulstrup til sin Død 1740. Dere Geheimeraad, Elefantridder og Overstaldmester, Grev Jørgen Scheel (este denne Linie af Familien siden har strevet sig Scheel) var den Første i Fa der begyndte at sætte den af Forfædrene samlede store Formue overstyr, og Østergaard, Himmelstrup og Visium. Han døde 1786 og overlevede si Søn Grev Christen Scheel, der var dansk Gesandt i Rusland, hvor h sin Skjønhed og Elskværdighed vandt stor Indflydelse hos Keiserinde Catha og døde 1771; dennes Enke Eleonore Raben levede indtil sin Død 1808 paa og forskjønnede Gaarden og Haven meget. Hendes Søn Grev Jørgen Kammerherre og Oberstlieutenant, var ligeledes bekjendt ved Skjønhed Dannelse og Verdenstone, men havde tillige et Hang til Overdaadighed, d bidst ødelæggende for Familien. Grevskabet blev solgt af Statskassen for re Skatter; Greven solgte selv i Paris Ulstrup for c. 56,000 Rd. til den franske minister Bourienne, og Familien beholdt blot Stamhuset Gammel-Estrup. nye Eier, som aldrig kom til Gaarden, men lod den bestyre ved en Forvalter drog igjen Eiendommen til den danske Regjering for c. 70,000 Rd., og afhændede atter ved Auction 1835 Gaard og Gods for 118,200 Rd. til overretsprocurator P. J. Knudsen; denne overdrog sin Ret til Skjøde til H Piper, og denne igjen til Gaardens Forpagter Kammerraad P. G. Ko anlagde Brænderiet og Teglværket og afhændede Bondergodset for 2—3 pr. Td. Htk. I Aaret 1850 afkjøbte Cand. juris F. Mourier-Petersen Ka raad Kock Gaarden for 150,000 Rd. og solgte den 4 Aar senere for 240,0 til Lehnsgrev F. M. Knuth til Knuthenborg. Efter Grevens Død er Ul Septbr. 1857 bleven solgt for 222,000 Rd. samt Udredelsen af nogle Leg Grev Jørgen Scheel til Gammel-Estrup, hvortil den, som ovenfor anført, t har været Enkesæde.

Ved Ulstrup findes en Runesteen (Grøndalstenen) (F. M.).

---

*) Vircherod har noteret i sine Dagbøger, udg. af Molbech, S. 501, at han døde 7d 1695 paa sin Gaard Estrup, og at han holdtes for den rigeste Adelsmand paa D Danmark.

Lysgaard Herred*)

gives af Fjends, Nørlyng, Middelsom, Houlbjerg og Hids Herreder
t Skanderborg og Ringkjøbing Amter. Herredets Fladeindhold
jør omtrent $6^1/_5$ □ Miil. Alheden deler Herredet i 2 Dele, hvoraf
smallere vestlige Deel fra Hedebyggen strækker ned i Enge og
ser af ulige Brede mod Karup-Aa, der danner Herredets sydvestlige
ndse, og den bredere østlige Deel udgjør et bølgeformigt Terrain
forskjellig Jordbeskaffenhed, afvexlende fra Leer til Sand, men i et
et gunstigt Forhold. Af Herredets ikke ubetydelige Skove og Plantager
135 Tdr. Land Fredskov. Htk. 1660 Tdr. A. og E., $8^1/_4$ Td. Skst.
$26^3/_4$ Td. Mst. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var
9. I geistlig Henseende danne Lysgaard, Hids og Houlbjerg
reder eet Provsti under Aarhuus Stift; Svostrup Sogn i Hids
red er Annex til Grønbæk Sogn i dette Herred.

Bium Sogn omgivet af Annexsognene Alminde og Sjørslev samt
ysgaard, Frederiks og Torning Sogne. Kirken, østlig i Sognet,
¼ M. s. for Viborg. Arealet, 3837 Tdr. Land, er for største Delen
adt, med muldede Jorder deels med Leer- og deels med Sandblanding;
ed Vest endnu nogen Hede. En Deel af Plantagen ved Stendal-
aard hører til Sognet, desuden ligger ved Gaarden Marsviinslund en
kov paa 20 Tdr. Land. I Sognet findes nogle Aaløb og mindre
øer og Damme (Baastrup-Sø, Søen ved Neder-Hvam, Pap-
ø og endeel af Nipgaard-Sø, hvoraf Resten hører til Torning
ogn). Htk. $94^7/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Bium med Kirke (Taarn og Hvælvinger), Præste-
aard og Skole; Avlsgaarden Marsviinslund ($10^1/_2$ Td. Htk., en
kov paa 20 Tdr. Land); Skovridergaarden Steendalgaard (om
enne see Frederiks Sogn), Neder-Hvam Kro; de enkelte Gaarde
g Steder Over-Hvam, Hornskov, Papsøgaard, Nipgaard.
alt i Sognet 31 G. og 50 H., hvoraf 13 G. og 44 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 472. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup
Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds.
Amtets 59de Lægd. Sognet udgjør med Annexsognene een Commune.
Kirken er Privateiendom. Præstekaldets Reguleringssum er 1000 Rd.
Præstegaardens Areal er c. 71 Tdr. Land, af Htk. c. $8^3/_4$ Td.

I Bium Præstegaard blev Digteren Steen Steensen Blicher født 11te Octbr.
1782. Sit Fødested, dengang mere end nu omgivet af den brune Hede, kalder
Digteren i Minde i de efterfølgende Linier:

---

*) Om Lysgaard Herred see: „Ethnographisk Skizze af en jydsk Hedeegn," i Historisk Tidsskr. 1ste Bind, med Tillæg og Bemærkninger i Historisk Tidsskr. 2det Bind, samt Tidsskrift for Literatur og Critik, 3die Bind.

„Min Fødestavn er Lyngens brune Land,
Min Barndoms Sol har smilt paa mørke Hede,
Min spæde Fod har traadt den gule Sand,
Blandt sorte Høie boer min Ungdoms Glæde.
Skjøn er for mig den blomsterløse Vang,
Min brune Hede er en Edens Have —
Der hvile ogsaa mine Øeen engang
Blandt mine Fædres lyngbegroede Grave."

Steen Steensen Blicher's Fader, Niels Blicher, der var Præst her i Aa 1779—96, har udgivet en „Topographi over Vium Præstekald", trykt i Viborg 1

Vium Sogn havde tidligere Lysgaard Sogn til Anner, men blev ifted dette ifølge kgl. Reskr. af 12te Juni 1807 annecteret med Sjørslev Sogn og if kgl. Reskr. af 27de Decbr. 1816 tillige med Almind Sogn.

Marsviinslund var fra først af en Bondeby under Navnet Bast bestaaende af 4 Gaarde, som gjorde Hoveri til Hovedgaarden Aunsberg; Gaar blev 1654 opbygget af Jørgen Marsviin og opkaldt efter ham.

Almind Sogn, Annex til Vium Sogn, omgivet af dette, Sjørs og Lysgaard Sogne samt Nørlyng og Middelsom Herreder. Kirk midt i Sognet, 1 M. s. for Viborg. Arealet, 3787 Tdr. Land, høitliggende og fladt med bratte Bakkeskraaninger ned mod Hald-S i disse vilde Lyngbakker, fra hvilke der er en storartet Udsigt ud Hald-Sø med Omgivelse, findes flere Steder Bruunkuul. Hald- og Ved-Sø danne Sognets Vest- og Nordgrændse; i disse Søer f tvende Bække resp. paa Syd- og Østgrændsen. Ved disse Søer Bække samt det Søerne forenende større Vandløb har Almind S en Vandgrændse, der omfatter de $^3/_4$ af Sognets Omkreds. Htk. 7 Td. A. og E. og $2^5/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Almind Kirke; Byerne Almind med Skole, Branum; nogle sammenliggende Steder under Benævnelserne Tofte og Tolstrup; Mostgaard Vandmølle; Birgittelyst Kro. I i Sognet 27 G. og 44 H., hvoraf 12 G. og 27 H. udenfor Byer

Indvaanere: 470. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden sær Erhverv ved Tørveproduction og Uldbinderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov sognet; 3die Vgkds. Amtets 57de Lægd. Kirken tilhører en Privatmo

Almind Sogn har tidligere været et Hovedsogn med Præstegaard i A Almind og Sjørslev til Anner, der ved Reskr. af 12te Juni 1807 ombyttedes Lysgaard Sogn, indtil dette Sognekald ved Reskr. af 27de Decbr. 1816 nedlag Kirken benævnedes fordum efter Byen Branum. I D. Atl. omtales en Dal, under Navnet „Capeldal" strækker sig fra Almind ned til Hald-Sø, og i hv der fordum har været et Capel.

Sjørslev Sogn, Annex til Vium Sogn, omgivet af dette, Alm Elsborg, Levring, Hørup og Torning Sogne samt Middelsom Her Kirken, midt i Sognet, $1^3/_4$ M. s. for Viborg. Arealet, 4919 T Land, hvoraf, foruden endeel Skov, der ikke er Fredskov (c. 80 T Land), 135 Tdr. Land Fredskov (Aunsberg, Liselund og D lund Skove). I den nordlige Deel af Sognet ligge nogle H banker, der grændse til den store Vandet-Mose, som gjør Skj i en stor Strækning mellem Middelsom og Lysgaard Herreder. A jorderne ere leermuldede. I Sognet findes nogle mindre Aaer og S (Pos-Sø og Søen ved Øster-Vandet). Landeveien fra Vib

til Horsens passerer Sognet. Htk. 173⅛ Td. A. og E., 2¼ Td. Skfl. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Sjørslev med Kirke og Skole, og Demstrup; nogle adspredt liggende Gaarde og Huse under Benævnelsen Vandet (Øster-, Mellem- og Vester-V.); Hovedgaarden Aunsberg med Teglværk, af Htk. 28¾ Td. A. og E. og 2½ Td. Skfl., med 440 Tdr. Land Ager, 64 Tdr. Land Eng, 200 Tdr. Land Skov, 10 Tdr. Land Mose og 55 Tdr. Land Hede, hvoraf 30 Tdr. Land til Leiehuse, (desuden Sjørslev Sogns Kirketiende og en Deel af Kongetienden); Avlsgaarden Duelund med Humle Vandmølle og Gd. Dansborg, af Htk. 26⅜ Td. med 340 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng, 64 Tdr. Land Skov og 12 Tdr. Land Mose; Avlsgaardene Liselund (af 11 Tdr. Htk.), Steensborg og Riisbak; Gd. Brødløsgaard. Ialt i Sognet 46 G. og 73 H., hvoraf 16 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 841. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognets Teglværker producere c. 500,000 Stk. Steen aarlig.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Aunsberg.

Aunsberg (i D. Atl. Avensbjerg) er en meget gammel Gaard, som skal være opbygget af Jens Andersen, Landsdommer i Jylland under Dronning Margrete. Efter ham eiede Familien Løvenbalk i længere Tid Aunsberg, af hvilken Familie Ridder Jens Nielsen nævnes ved Aar 1391. Af de senere Eiere anføres D. Atl. Niels Clemensen 1517, Peder Gyldenstjerne 1534, Christoffer Gøye 1558, Peder Marsviin († 1611), hans Søn Jørgen Marsviin, som 1655 solgte Aunsberg til Rigsmarsken Anders Bilde til Damsbo; men allerede det næste Aar tilhørte Gaarden Erik Bilde til Løgismose, og hans Enke solgte den 1669 til Christoffer Ulfeld († 1670). Dennes Enke Sophie Amalie Krag bragte ved sit andet Ægteskab Aunsberg til Grev Otto Rantzau, og deres Søn Baron Otto Rantzau solgte 1730 Gaarden til Commerceraad Steen Jørgensen († 1754). Dennes Søn Etatsraad Steen de Steensen eiede Aunsberg indtil Aaret 1793, og anlagde en smuk Have ved Gaarden. Blandt senere Eiere nævnes Proprietair Hans Ammitzbøl, Generalauditeur Lindahl, Kammerraad Gjørup, Tiendecommissair L. Djørup og flere. Af den gamle Hovedbygning er endnu een Fløi tilbage, hvilken dog ogsaa har undergaaet mange Forandringer; Kjelderen i samme er meget tyk Grundmuur og synes at hidrøre fra Gaardens første Oprindelse; ellers er Fløien Bindingsværk og har været 3 Etager høi foruden Kjelderen, men er efterhaanden reduceret til een. De øvrige Bygninger ere af langt senere Oprindelse. Nogle Levninger af Grave og Volde ere endnu tilstede omkring Gaarden.

Avlsgaarden Duelund bestaaer af Duelund, Humle Mølle og Dansborg, hvilke oprindelig alle 3 ere mindre Parceller af Aunsberg og frafølgte samme i Begyndelsen af dette Aarhundrede af den daværende Eier Generalauditeur Lindahl. 1827 blev Humle Mølle kjøbt til Duelund og 1855 Dansborg.

Avlsgaardene Liselund og Steensborg ere ligeledes Parceller af Hovedgaarden Aunsberg.

Høibjerg Sogn omgivet af Annexsognet Elsborg, Levring og Grønbæk Sogne samt Houlbjerg og Middelsom Herreder. Kirken, nordvestlig i Sognet, 2 M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 3808 Tdr. Land, hvoraf c. 400 Tdr. Land Skov (Birke Skov, Øster-Hov Skov), er østlig og nordvestlig i Sognet noget bakket; Jordsmonnet bestaaer af leerblandet Muldjord; dog har Byen Tange sandede Jorder. Ved Sognets vestlige og nordlige Grændse løber Tange-Aa (med en Overgang ved Tangebro) og optages af den ved Østgrændsen løbende

Gudenaa. Sognet passeres af Landevejen fra Viborg til Aarh
Htk. 129⅞ Td. A. og E., 1⅞ Td. Skk. og 6⅜ Td. Mk.

I Sognet: Byerne Høibjerg med Kirke, Præstegaard og Sk
Tange med Skole, (noget sydost for Byen Færgefart over Gude
til Sal Sogn i Houlbjerg Herred); nogle sammenliggende Steder u
Benævnelsen Trasborg; Hovedgaarden Palstrup, af Htk. 28⅛ S
med 360 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng, 210 Tdr. Land S
50 Tdr. Land Mose og Kjær, samt 60 Tdr. Land Huusmandsjo
og 2 Tdr. Htk. Fæstegods; Gdne Kjærsgaard (af 11 Tdr. H
Træholt, Ravnholt; Tangebrohuus. Ialt i Sognet 28 G.
53 H., hvoraf 17 G. og 46 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 556. Jordbrug er Hovederhvervet. Særligt Erhv
haves ved Pramfart, Fiskeri, noget Uldbinderi og Biavl, samt
Teglværksproduction. I Sognet er flere (8) Teglbrænderier,
producere aarlig c. 1 Million Stk. Steen.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hø
i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgl
Amtets 68de Lægd. I Forening med Annexsognet danner Sognet
Commune. Kirken tilhører tvende Gaardeiere i Sognet. Præstekal
Reguleringssum, 752 Rd., er ved Bortsalg af nogle Hedelodder ble
forhøiet med Renten af 1200 Rd. samt en aarlig Indtægt af 11½
Byg efter Aarhuus Stifts Capitelstaxt. Præstegaardens Htk. udg
c. 5 Tdr.

Høibjerg har Navn af sin høie Beliggenhed. Kirken er ret smuk, har et O
og midt i Skibet en Messing-Lysekrone; den er ikke hvælvet. Taarnet blev
godtsom fra nyt opført 1747. Altertavlen, der i D. Atl. kaldes meget s
omtales i en foreliggende Beretning som noget aparte, inddeelt i firkan
Rubrikker, med tydske og latinske, tildeels ulæselige Inscriptioner. Under Ki
gulvet er en aaben Begravelse, hvori blandt flere hviler Cancelliraad P
Charisius til Palstrup og hans Hustru Anna de Binde (af en fransk Famil
og bagved Alteret er et smukt Gravcapel for Familien Friedenreich.

Af hvem Palstrup er grundet, er ikke oplyst. Det er almindelig antaget,
den ikke ligger paa dens første Byggested, som hvilket man betegner en Lav
ved den saakaldte Gammelgaardsdam paa Afbyggergaarden Kjærsgaards M
Dens ældste bekjendte Eier var Rigsraad Mogens Munk, som bragte K
Christiern II. 1523 den jydske Adels Opsigelsesbrev. I første Halvdeel af
17de Aarhundrede tilhørte denne Gaard Rigsraad Oluf Parsberg, som 1631 opf
en grundmuret toetages Hovedbygning med Taarn og Spiir, istedetfor den nogle
forud afbrændte Bygning. Han anlagde ogsaa de dobbelte Grave, som endnu fi
om Gaarden, ligesom ogsaa de to vestlige Endepiller af Broen mellem Borggaar
og Ladegaarden, paa hvilke to opretstaaende Løver, der holde tvende Skjolde med Pa
bergernes og Krusernes Vaaben samt Aarstallet 1656, ere fra hans Tid. 1662
Grev Corfitz Ulfeld havt Palstrup i Pant; men efter hans Fald kom Gaarden
Parsbergs Svigerson Otto Povisk, som 1672 solgte den til Cancelliraad og A
mand over Aastrup, Sellstrup og Borglum Amter Peder Charisius († 1685). Den
Svigerson Baron Constantin Marselius til Marselisborg solgte 1694 Palst
til Daniel Friedenreich, Apotheker i Viborg, „en fornem rig Mand" († 17
jfr. Bircherods Dagb. S. 498), som maatte udholde en vidtløftig Pro
med Charisius's Arvinger og først efter gjentagne Høiesteretsdomme 1697
formelig Skjøde paa Palstrup Gaard og Gods. Daniel Friedenreichs Fa
var indkommen fra Tydskland og skulde efter Traditionen nedstamme fra
Officeer, der i Aaret 1529 blev adlet af Keiser Carl V. med Navnet Fried
reich til Anerkjendelse af hans Fortjenester i Krigen mod Tyrkerne. Son
Major Janus Friedenreich til Palstrup med Kjærsholm og Vindum-Overgaard b
d. 16de Octbr. 1716 optaget i den danske Adelstand. Han opførte to nye gru
murede Fløie til Hovedbygningen, af hvilke den ene nu er Beboelseslejlighed, med

den gamle anseelige Borgbygning, der kaldtes Slottet, forlængst er nedrevet. Janus Friedenreich, der i sin Tid gjorde meget for Skoler og Kirker, døde 1755, 78 Aar gammel, og hans Hustru Anne Margrete født Linde 1759. Deres Søn Christian Daniel Friedenreich († 1780) overlod Gaarden 1771 til sin Søn Major Frants Friedenreich, der døde samme Aar som Faderen, men allerede 1779 havde solgt Palstrup, som saaledes gik ud af denne Families Besiddelse; Familiens mandlige Linie uddøde 1787. Gaarden eiedes derefter af Følgende: Justitsraad Hygom til 1780, dennes Enke til 1783, Svigersønnen Ritmester Irminger til 1786, Generaladjutant Jens de Poulson til 1792 (i hans Tid bleve Gaardene Raunholt og Kjærsgaard stilte fra Palstrup; forsinævnte skal være givet i Fadergave til Præsten i Høibjerg Halds Søn Jens Poulson Hald), Kammerraad H. Gundorph til 1799 (han begyndte at fraskrive Godset og nedrev Størstedelen af de gamle Hovedbygninger), H. Holleſen til 1804, Landsfoged Behrens fra Holsteen til 1831, dennes Sønner H. P. Kelter til 1840, W. van Deurs til 1848, Jagtjunker A. Brun og nuværende Eier.

Ved Tange By har efter D. Atl. fordum ligget en Herregaard af samme Navn, som skal have tilhørt Familien Rosenkrands.

Elsborg Sogn, Annex til Høibjerg Sogn, omgivet af dette, Levring og Sjørslev Sogne samt Middelsom Herred. Kirken, sydlig i Sognet, $1^3/_4$ M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 1439 Tdr. Land, hvoraf nordlig i Sognet c. 200 Tdr. Land Skov, der ikke er frebet og kun indeholder faa store Træer, er noget bakket, med sand- og leermuldede Agerjorder. Paa Sognets Nord- og Østside løbe tvende Aaer, der ved det nordøstlige Skjel med Hovedsognet forene sig. Landeveien fra Viborg til Aarhuus gaaer gjennem det nordøstlige Hjørne af Sognet. Htk. $64^1/_8$ Td. A. og E. og $1^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen **Elsborg** med Kirke (simpel, kun hvælvet i Choret) og Skole; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen **Bindelsbek Huse**; Gårdene **Elsborggaard** og **Bjerringgaard**; **Høibjerg Vandmølle** og **Kro** ved Landeveien. Ialt i Sognet 17 G. og 29 H., hvoraf 12 G. og 25 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 274. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 61de Lægd. Kirken tilhører for Størstedelen Sognets Beboere. Et mindre Legat (Folsachs) er henlagt til Sognet.

Grønbæk Sogn omgivet af Annexsognet Svostrup i Hids Herred, Hinge, Levring og Høibjerg Sogne samt Houlbjerg Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 3 M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 6046 Tdr. Land, er for en stor Deel bakkede Sandjorder; dog findes ved den største By i Sognet, Iller, ogsaa gode Leerjorder; store Tørvemoser og flere Steder Eng; 12—16 Tdr. Land Skov. **Gudenaa**, over hvilken Kongens **Bro** fører til Tvilum Sogn i Skanderborg Amt, løber ved Sognets nordøstlige Grændse og har deels Tilløb fra flere mindre Aaer i Sognet, deels fra den paa den sydlige og sydøstlige Grændse løbende **Alling-Aa**. Desuden findes paa Sognets Sydgrændse **Alling-Sø**. Sognet passeres af Landeveiene fra Viborg til Aarhuus og til Skanderborg. Htk. 173 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne **Grønbæk** med Kirke og Præstegaard, **Riis** (ſpredt beliggende), **Iller**, **Roe**, **Ands** med Skole, Kro og Postbefordringsstation ved Landeveiene, samt Ladeplads ved Gudenaa, **Braarup** (vest for Braarup paa Braarup Hede holdes Marked tvende Gange aarlig, i Slutningen af April og Midten af September);

nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Teglhave, Illerh
Naderupgaarde; Kongensbrohuus, en Kro ved Kong
Bro paa Landeveien fra Viborg til Aarhuus. Ialt i Sognet 56
og 73 H., hvoraf 22 G. og 68 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 849. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet
11 Teglværker, der aarlig producere over 2 Millioner Steen.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (H
i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bg
Amtets 67de Lægd. Med Annexet udgjør Sognet een Comm
Kirken tilhører for Størstedelen Sognets Beboere. Præstekal
Reguleringssum er 984 Rd. Præstegaardens Areal udgjør c. 156
Land, af Htk. c. 6$^{3}/_{4}$ Td.

I Molbechs Nordisk Tidsskr. f. Historie og Kunst, III., S. 601, bemærke
Grønbæk Kirke har en egen architektonisk Prydelse ved en Arcade af rundhvælvede
hvis Fod bæres af fritstaaaende Granitsøiler, uden paa Chorets runde Udbyg
Kirken er anseelig, opført af hugne Kampesteen, med et stort og bredt T
Den vestligste Gaard i Grønbæk By skal efter D. Atl. være kaldet „Kon
Gaard" og Ruiner der vises af Kong Erik Glippings Jagthuus, kaldet Grø
Broen over Gudenaa i dette Sogn kaldes endnu Kongensbro og den b
beliggende Gaard Kongensbrohuus.

I Grønbæk Sogn har Alling-Kloster ligget meget smukt ved Alling
omgivet af Skov. Om dette Kloster veed man forøvrigt kun meget lidet.
Stiftelsestid er ligesom Munkenes Orden ubekjendt; det findes først næ
Fru Gro's Testament af 1268, hvor „Claustrum Alfing" tilligemed de andre
Klostre betænkes med Gaver (Suhms Danm. Hist. X. S. 996). I Breve fr
14de og 15de Aarhundrede skrives det endnu Alwing eller Alvinge-Kloster.
Reformationen 1536 kom det under Kronen; den første lutherske Præst i Grø
og Svostrup Hans Lauridsen havde været Abbed i dette Kloster; efter Sagne
han ved et Bryllup have forelsket sig i en Bondepige fra Asmildgaarde i Sv
Sogn og ægtet hende. 1547 fik Johan Hsicken, som iforveien var forlehnet
Klostret, Pantebrev derpaa for 4000 Mark lybsk og 1000 Joachimsdaler; 1573
det lagt under Silkeborg-Slot og bortforlehnet tilligemed dette. Naar Kl
bygningen er afbrudt, veed man ligesaa lidt, som naar det er blevet til; Pl
er nu Agerland, og ethvert Spor af Klostret er forsvundet.

Byen Iller („Jallær") nævnes allerede i Valdemar II.'s Jordebog
hvor den er ansat til 18 Mark Guld, medens Grønbæk („Grønæbæc") er
til 5 Mark Guld; den synes saaledes dengang at have været en betydelig B

Levring Sogn omgivet af Annexsognet Hørup, Hinge, Grø
Høibjerg, Elsborg og Sjørslev Sogne. Kirken, nordvestlig i So
$2^{1}/_{4}$ M. s. for Viborg. Arealet, 3540 Tdr. Land, hvoraf c. 30
Land Skov, er i det Hele fladt, kun mod Nord nogle mindre Ba
leerblandet Muldjord med Leerunderlag. Htk. $194^{3}/_{8}$ Td. A. o

I Sognet: Byerne Levring med Kirke, Præstegaard og S
Skovsborg, Midstrup, Hindberg og Døssinggaarde;
Gaarde og Huse under Benævnelsen Vester-Levring-Skovgaa
Gdne Holgersdal (Herredsfogedbolig), Clausholm, Pinneb
Rotterdam, Bukkrog og Skovsborggaard. Ialt i Sognet 5
og 43 H., hvoraf 32 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 672. Hovederhvervet er Jordbrug. Uldbinderi
vigtigt Bierhverv. Sognets Teglværker producere af Murr- og
steen samt Drainrør aarlig c. 550,000 Stk.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (H
i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bg
(Valgsted for denne Kreds). Amtets 64de Lægd. Sognet udgjør

Annexet een Commune. Kirken er Privateiendom. Præstekaldets Reguleringssum er 1028 Rd. Præstegaardens Areal er c. 60 Tdr. Land, af Htk. c. $7^3/_8$ Td. I Sognet 2 Skoler.

Hørup Sogn, Annex til Levring Sogn, omgivet af dette, Sjørslev, Torning, Bindersley og Hinge Sogne. Kirken, nordøstlig i Sognet, $2^1/_4$ M. s. for Viborg. Arealet, 2414 Tdr. Land, er østlig i Sognet bakket, mod Vest mere fladt, leer- og sandblandede Muldjorder. En lille Skov ved Gaarden Dalsgaard. Htk. $133^7/_8$ Td. A. og E. og $4^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Hørup med Kirke, Thinghuus, Vandmølle og Kro, Almtoft og Kjellerup med Skole; Dalsgaarde, hvoriblandt en større Gaard (Dalsgaard). Ialt i Sognet 39 G. og 45 H., hvoraf 21 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 577, hvis Hoveberhverv er Jordbrug. I Sognet et lidet Teglværk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 62de Lægd. Kirken er Privateiendom.

Hinge Sogn omgivet af Annexsognet Bindersley, Grønbæk, Levring og Hørup Sogne samt Hids Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 3 M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 3644 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov, er noget bakket. Agerjorderne ere muldede, deels leerdeels sandblandede. Paa Sognets sydlige Grændse findes Alling- og Hinge-Søer, der gjennemstrømmes af den i Gudenaa faldende Alling-Aa. Htk. $103^1/_4$ Td. A. og E. og $^1/_4$ Td. Skft.

I Sognet: Byerne Hinge med Kirke (med et lidet Taarn og blytækket Spiir, uden Hvælvinger), Præstegaard og Skole, Astrup, Frausing; Gd. Frausinggaard, $10^1/_2$ Td. Htk.; Hinge Kro. Ialt i Sognet 27 G. og 57 H., hvoraf 10 G. og 48 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 534, der, foruden Jordbrug, som er Hoveberhvervet, have særligt Erhverv ved Uldbinderi og noget Fiskeri, samt ved Afsætning af Vox og Honning.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 65de Lægd. Sognet danner een Commune med Annexsognet. Kirken tilhører En af Grønbæk Sogns Beboere. Til Fattige i Pastoratet er henlagt flere mindre Legater. Præstekaldets Reguleringssum er 1308 Rd. Præstegaardens Areal udgjør ialt $207^1/_2$ Td. Land, hvoraf $68^1/_2$ Td. Land Ager og Eng, 80 Tdr. Land Skov, 59 Tdr. Land tildeels uopdyrket Eng, Mose og Hede, af Htk. c. $5^7/_8$ Td.

I Hinge boede i en lang Aarrække indtil sin Død 1839 en over en stor Deel af Jylland bekjendt Mand, Bondelægen Mads Weis, der af Almuen regnedes til de saakaldte „kloge Mænd", men som dog ved Kundskaber og virkelig Dygtighed hævede sig over disse, hvorfor han ogsaa af Regjeringen erholdt jus practicandi og i Hinge oprettede en Slags Cuurhuus for Folk, der lede af Beenskade og andre ydre Onder.

Bindersley Sogn, Annex til Hinge Sogn, omgivet af dette, Hørup og Torning Sogne samt Hids Herred. Kirken, østlig i Sognet, 3 M. s. for Viborg. Arealet, 5621 Tdr. Land, hvoraf c. 20 Tdr. Land

Skov ved Landsbyen Mausing, er meget bakket (Laarbjerg), s
sandblandede og lerede Muldjorder. I Sognet findes flere Aaer, der fø
i den ved Østgrændsen liggende Hinge-Sø, samt paa Sognets Nø
grændse endeel af Haug-Sø, hvoraf Resten hører til Torning So
fra denne Sø løber Haller-Aa mod Vest. Htk. 181⅝ Td. A. og
og 3¹⁄₈ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Vinderslev med Kirke (lidt sydvest for By
og Skole, Elkjær, Haug med Skole, Pederstrup og Mausin
Hovedgaarden Vinderslevgaard, af 21 Tdr. Htk.; Gdne Vo
gaard, Fuglemosegaard, Hønholt, Skovhusgaard, Fru
lundgaarde (2 G.), Reolgaarde (2 G.), Lysdalgaarde (2 G
Hedehusene; Mausing Vandmølle. Ialt i Sognet 57 G.
104 H., hvoraf 14 G. og 65 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 961. Jordbrug er Hovederhvervet. Særligt Erhv
have Beboerne ved Uldbinderi og ved Affætning af Vox og Honni

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov
sognet; 3die Vgkds. Amtets 66de Lægd. Kirken tilhører deels Eie
af Hovedgaarden Vinderslevgaard, deels Sognets øvrige Beboe
Sognet har Andeel i de under Hovedsognet nævnte Legater.

Vinderslev Kirke har et lidet Taarn og Hvælvinger; den er stor, lys
meget smuk, bygget af Kampesteen, men Taarnet, som er senere tilbygget, af Mu
steen, med Undtagelse af den nederste Deel. Hvælvingen over Choret har Frem
maleri af Lovværk og arabeske Prydelser, hvis Farver endnu ere ret levende. Mel
Lovværket sees to kvindelige Figurer siddende ved et Bord, af hvilke den ene ho
Kortblade liggende for sig. Om denne Fremstilling fortæller Almuesagnet, a
Søstre i gamle Dage havde arvet Kirken efter en Herremand af de Skeelers Slægt
Nygaard, og at de derefter spilte Kort indbyrdes om den. Det er den Vinder
der har Kortene liggende for sig. En mærkelig Portal af Granit findes
Kirkens vestre Ende. Paa Kirkegaarden findes en meget stor Ligsteen, hvorpaa
udhugget en Slags Sypd eller Hellebard, og for hver Ende af denne Ligsteen
ophøist en lille Steen; herunder skal efter Sagnet være begravet en Kæmpe
overnaturlig Storrelse og Styrke, og den ene af de smaa Stene staaer over h
Hoved, den anden over hans Knær, i en Afstand af 4 Alen.

Hovedgaarden Vinderslevgaard ligger paa en Odde i Hinge-Sø, og
fordum været omgivet med Volde og Grave. Denne Gaard, der er af me
gammel Bygningsform, og endnu har eller idetmindste for nogle Aar siden en
havde enkelte hvælvede Værelser (see Hist. Tidsskr. I. S. 169), skal i ældre
have været en Ladegaard under Silkeborg-Slot. Kong Christian IV. bevilgede 1
Anne Folquartsdatter at beholde paa Livstid Vinderslevgaard, som Lehnsman
paa Silkeborg havde bortfæstet til hende. I Kong Christian V.'s Tid var Gaar
forlehnet til Oberst Rantzau; senere har den tilhørt Familien Fischer, Etatsraad
Landsdommer Dyssel, Kammerassessor Bredal. Ved Slutningen af forrige og
i dette Aarhundrede eiedes Gaarden af Proprietair Glud, og efterat han ha
bortsolgt Godset, er den senere gaaet over til andre Eiere.

Nordvest for Vinderslev Kirke har der ligget en anden Herregaard, kaldet N
gaard, som i det 16de Aarhundrede tilhørte Niels Skeel († 1561), der tilligem
sin Hustru Karen Krabbe og deres Børn ligger begravet i Vinderslev Kirke.

Torning Sogn, der med Lysgaard Sogn danner eet Pastor
adskilles fra Annexsognet ved Vium Sogn og er forøvrigt omgivet
Frederiks, Karup, Sjørslev, Hørup og Vinderslev Sogne samt Hi
Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 2¹⁄₂ M. s. for Viborg. Areal
15,894 Tdr. Land, er for største Delen fladt Land. Den vestlige D
bestaaer af mager, sandmuldet Jord og store Hedestrækninger (en D
af Grathe-Hede); den østlige Deel har leermuldede Jorder og k

meget lidt Hede. Af de kongelige Plantager ligger omtrent Halvparten af Ulvedals Plantage, ligesom og den sydligere, senere anlagte Kompedal eller egentlig Kongedal Plantage (520 Tdr. Land stor) her i Sognet. Ogsaa ved Bøgildgaard haves en lille Plantage. I Sognet findes Haller-Aa og endeel af Nipgaard-Sø, hvoraf Resten hører til Vium Sogn, samt endeel af Haug-Sø, hvoraf Resten hører til Vindelev Sogn. Htk. 211⅛ Td. A. og E., 1⅛ Td. Skfk. og 1⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Torning med Kirke, Præstegaard og Skole, Skræ, Ungstrup med Skole, Vattrup, Nørre-Knudstrup med Kro ved Landeveien fra Horsens, hvor denne forgrener sig til Viborg og Skive; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Sønder-Knudstrup, Ravnholtgaarde, Graaskovgaarde, Graagaarde, Dalstrupgaarde; Colonistederne paa Grathe-Hede Steenrøgel eller Over-Frederiksmose, Graamose, Kompedal eller Gammel-Frederiksdal; Hovedgaardsparcellerne Over-Kjærsholm og Neder-Kjærsholm; Gdne Mallinggaard, Imtgaard, Bangshaab med Teglværk, Bøgildgaard med Opdragelsesanstalt for forsømte Børn, Sangildgaard, Bækgaard; Kjærholms Vandmølle. Alt i Sognet 76 G. og 124 H., hvoraf 32 G. og 83 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1343. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, have Beboerne særligt Erhverv ved Uldbinderi. I Torning Sogn er derhos Strømpevæveriet temmelig udbredt. Vævene, som bruges dertil, indføres i Almindelighed fra Nordtydskland; der forfærdiges paa dem uldent Undertøi (Trøier og Beenklæder). Vævenes Antal er c. 30. Det uldne Tøi opkjøbes af nogle i Sognet bosatte Strømpehandlere og afsættes meest til Hosekræmmere i Kjøbenhavn. Sognets Teglbrænderier producere aarlig c. 280,000 Stk. Steen og Drainrør.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 63de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies forstørstedelen af Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum, 700 Rd., er ved Bortsalg af 63 Tdr. Land Hede forhøiet med Renten af 355 Rd. og en aarlig Afgivt af 20 Tdr. Byg efter Capitelstaxten for Aarhuus Stift. Præstegaardens Areal er, foruden et Par Mosellodder, c. 76 Tdr. Land Ager, c. 4 Tdr. Land Skov, c. 45 Tdr. Land Hede, af Htk. 6⅝ Td.

Bøgildgaard blev paa Frederik VI. Befaling i Aaret 1830 kjøbt af Statskassen og indrettet efter fellenbergsk Mønster til Opdragelsesanstalt for forsømte Børn, den har fortiden omtrent 30 Elever, fornemmelig fra Kjøbenhavn, og bestyres af en Forstander.

Torning Kirke har Taarn, men ingen Hvælvinger; det er en temmelig stor og anselig, i sit Ydre ret smuk Kirke, men indvendig simpel. Under Choret er en Begravelse, hvori henstaae Kister med Lig af Familien Sandberg, som har eiet Kjærsholm; et Monument forestillende Henrik Sandberg († 1588) med hans to Hustruer i Legemsstørrelse, er indmuret i Chorets nordre Sidemuur. Efter D. Atl. skal Torning Kirke i gamle Dage være bygget af Stenene af to andre Kirker, som tidligere have været der i Sognet, nemlig Ungstrup Kirke ved Byen af samme Navn og Graa-Kirke eller Capel, hvorom nedenfor. Den blev 1743 sat i meget

god Stand af Major Janus Friedenreich til Palstrup, som ogsaa lod opsætt
smukt nyt Taarn istedetfor det ældre, der var nedfaldet.

Paa Grathehede, som strækker sig igjennem dette Sogn og det mod
tilgrændsende Kragelund Sogn i Hids Herred, kæmpedes d. 23de Octbr. 1157
sidste afgjørende Slag mellem de to danske Konger Valdemar Knudsen og Sv
Eriksen, som paa Flugten fra Slaget blev dræbt i Grathemose, og som efter St
hvor det holdtes, i Historien er bleven benævnet Svend Grathe. Den dr
Konge jordedes paa Stedet, og et lidet Capel blev opreist der, men Liget fø
senere til Viborg og blev hensat i St. Kjelds Capel ved Domkirken. Grathe-
Graa-Capel skal efter D. Atl. have ligget imellem Graagaard og Ravnholtga
Efter Ursins Beskriv. af Viborg S. 291 Anm. findes ved Bækgaard endnu S
af en Skandse, 7–800 Alen lang, mellem to Høie, og her har formoder
Valpladsen været; det er formodentlig det samme Sted, som i Oluffens Collect
kaldes Kokfnapsdige eller vel egentlig Kongeflagsdige.

Kjærsholm er en gammel adelig Sædegaard, som har Navn af sin
liggenhed i et Kjær. Den tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Sa
berg, af hvilken ovennævnte Henrik Sandberg, over hvem der er et Epitaphiu
Kirken, og Oberstlieutenant Tyge Sandberg, som faldt i Slaget ved Nyk
d. 14de Novbr. 1659. Senere har denne Gaard tilhørt Lic. Niels Hofman
hans Enke Kirsten Trane, og derefter Major Janus Friedenreich til Palstrup
hans Familie samt efterfølgende Eiere af Palstrup, indtil Kammerraad Gund
frafolgte den. Imod Slutningen af forrige Aarhundrede tilhørte Gaarden Proprie
Glud, der bortfolgte Godset. I dette Aarhundrede er Gaarden bleven deelt
Parceller, hvoriblandt de anførte Hovedgaarde Over- og Neder-Kjærsholm.

Lysgaard Sogn, Annex til Torning Sogn, hvorfra det adskil
ved Vium Sogn, omgivet af dette, Almind og Frederiks Sogne fo
Nørlyng Herred. Kirken, fydlig i Sognet, 1½ M. f. f. v. for Vibo
Arealet, 2463 Tdr. Land, er noget bakket i den nordlige Deel, h
der ved Hald-Sø, som danner en Deel af Nordgrændsen, fin
maleriske Landskabspartier. Jordbeskaffenheden er ret god, mod S
og Nord Hede. Htk. 63¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Lysgaard med Kirke (uden Taarn og Hv
vinger) og Skole, Sjørup; Bisballe, Over- og Neder-K
balle, Over- og Neder-Testrup, Knækkeborg, Hindberg
Benævnelser paa sammenliggende eller enkelte Beboelser. Falt i Sog
26 G. og 16 H., hvoraf 8 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 259. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden h
Beboerne Erhverv ved Uldbinderi.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hov
sognet; 3die Vgkds. Amtets 56de Lægd. Sognet danner en e
Commune. Kirken tilhører Tiendeyderne i Sognet. Et Legat, f
400 Rd., er henlagt til Sognets Fattigvæsen.

Af Lysgaard har Herredet faaet Navn. Lysgaard Sogn var tidligere An
til Vium, men henlagdes ifølge Reskr. af 12te Juni 1807 til Almind Sogn,
derefter ifølge Reskr. af 27de Decbr. 1816 til Torning Sogn.
Tæt nord for Lysgaard Kirke ligger Lyshøi, hvorfra haves en vid Ud

Frederiks Sogn, beliggende paa den egentlige Alhede*), omg
af Annexsognet Karup, Lysgaard, Vium og Torning Sogne i Lysga

*) Paa selve Stedet forstaaes ved Alheden Strøget mellem Hagebro, Bedho
Knudstrup og Boglund, og den udgjør saaledes Dele af Lysgaard og Fje
Herreder, 2½ M. lang og 1½ M. bred; (jfr. Pastor F. C. Carstens,
mærkninger over Alheden og dens Colonier, Viborg 1839, S. 5.)

Herred, Sønder-Resen og Daugbjerg Sogne i Fjends Herred samt Dollerup og Finderup Sogne i Nørlyng Herred. Kirken, østlig i Sognet, 2 M. s. s. v. for Viborg. Arealet er 12,512 Tdr. Land, hvoraf 5764 Tdr. ligge i Fjends Herred og 6748 Tdr. i Lysgaard Herred. Omtrent de $^2/_3$ af Alhedens Naaletræes-Plantage (Kompedals Plantage paa Grathehede ikke dertil medregnet), tilsammen 12—1300 Tdr. Land, ligge i dette Sogn. Som den hele Alhede er Frederiks Sogn fornemmelig fladt Land, der kun enkeltviis afbrydes af langstrakte Sænkninger, eller Dale, og Smaahøie. Jordbunden er under den overalt fremherskende Lyng en meer eller mindre dyb, men i det Hele taget dog mere end almindelig god, Mor. Mergel og Enge savnes næsten overalt her. Landeveiene fra Skive til Horsens samt fra Viborg til Hammerum Herred passere Sognet og krydse hinanden ved Frederiks Kirke. Htk. $66^5/_8$ Td. A. og E. og $2^1/_2$ Td. Skst., hvoraf $33^3/_8$ Td. A. og E. i Fjends Herred.

I Sognet: Frederiks Kirke, ved hvilken ligger Frederiks Præstegaard; Byerne*) Frederikshede eller Havredal med Skole og Kro, Frederikshøi eller Grønhøi med Skole og Kro; de mindre Samlinger af Beboelser Vester-Frederikshøi eller Resenselde, Nørre-Frederikshøi eller Tohuse, Sandkjærgaarde, Benslehøi, Sønder-Frederikshøi eller Firehuse, Øster-Frederikshede eller Trehuse, Aarestrup, Ulvedal og Bangshøi. Jalt i Sognet 38 G. og 46 H.

Indvaanere: 561. (1837: 518, 1818: 409, 1768: 233). De ere Descendenter af de for omtrent 100 Aar siden indkaldte tydske Colonister. Agerbrug er Hovederhvervet. Som Huusflid drives Uldbinding. Nogle Huusmænd have Arbeide i Plantagerne. Kartofler dyrkes i Mængde. Hvide Bønner sees ogsaa hyppig paa Agrene. Rug og Havre ere de fremherskende Kornsorter. Heste holdes kun af Præsten, hvorimod alle Bønderne eller Colonisterne, som de ynde at kaldes, drive deres Jord ved Stude. En med danske Ord blandet Dialect af det tydske Sprog tales endnu mellem Beboerne, der dog alle forstaae Dansk. Kun undtagelsesviis indgaae de Ægteskaber udenfor Sognet, hvorfor de mørkere tydske Physiognomier og det livligere Temperament endnu adskille dem fra de omliggende Sognes danske Indvaanere. Colonistbyerne ere opførte paa samme Maade som Byerne ved Mainz, i snorlige Rækker. Hver Gaard bestaaer af et Baaningshuus og parallel med dette en Lade. Alt af Bindingsværk og Muur.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 142de Lægd. I Forening med Annexsognet danner Sognet een Commune. 2 Sognefogeddistricter, Frederikshede under Lysgaard Herred og Frederikshøi under Fjends Herred. Kirken tilhører Staten. Præstekaldets Reguleringssum er 616 Rd. Præstegaardens Areal udgjør

*) Angaaende Byernes Navne bemærkes i det nævnte Skrift af Pastor Carstens, S. 35, at de nye Benævnelser ikke have kunnet opnaae at fortrænge de ældre oprindelige Navne, der endnu ere gjængse.

1099 Tdr. Land, hvoraf kun en meget ringe Deel er opdyrket
1½ Td. Htk.

„Ikke en eneste af Naturen dannet lille Bakke, ikke en Dal, ikke en vant
Busk, ikke et Vandsted viser sig! Alt er Hede, et uoverskueligt Lynghav paa
ydste Bjergslette, hvor Vinden øver sin hele, af Intet standsede, af Intet
Magt; hvor den fjerne Urfugl lader sin fremmedartede Stemme høre, den før
vibende Jeile nysgjerrig strækker Halsen op over Lyngen, og ikkun en overo
lig Flok af Lærker sylder Luften med en Glædessang over den uforstyrrede R
som for endnu mere hos Jagttageren at forøge Længselen efter mere byggelige
Disse mismodige Ord ere tagne af de fornævnte af Pastor F. C. Carstens,
Aar Sognepræst til Frederiks Kirke og Karup Menigheder, udgivne Bemærkn
over Alheden og dens Colonier, og Udgiveren af nærværende Skrift, der
Gange har besøgt Alheden, maa indrømme, at de give en træffende Skildri
mangt et Punkt paa denne vide, høitliggende Hedeflade. Det var til denne
enhver oplivende Vandstrøm, ja endog en Dams besjedne Vandspeil berøvede
at man i Frederik V.'s Tid, omtrent samtidig med, at Olavides coloniserede
Morenas øde Bjergstrækninger og Catharina II. Ruslands Stepper, førte
1000 fattige, ved Krigen hærjede Indvaanere fra Bredderne af Rhin og
Her til Landet kom de første Colonister i Aaret 1759 og 1760 de øvrige, ial
Familier med 965 Medlemmer; men flere fandt sig snart misfornøiede, og nog
1763 til Rusland, andre vendte 1765 tilbage til Tydskland; ikke faa af dette
blandede Personale gjorde sig skyldige i Opsætsighed og Forbrydelser og
vandre til Viborg Tugthuus; 18 Familier flyttedes til Randbøl Hede i Veile
Antallet af de tilbageblevne Colonister udgjorde saaledes i Aaret 1768, efter
Atlas, 4de Bind, S. 513 ff., kun 49 Familier med 241 Personer, (efter Carst
Bemærkn. S. 58 dog kun 233), der vare bosatte i de to første anlagte Bye
Alheden, Havredal eller Frederikshede og Grønhøi eller Frederikshøi, hvors
andre foran anførte Steder senere ere udflyttede. Folkemængden har vel siden
i stadig Tiltagen, medens Velstanden derimod ikke synes samtidig at have
Fremskridt (see ofmævnte Skrift af Pastor Carstens). Paa Alheden midt in
de to oprindelige Colonier Frederikshede og Frederikshøi opførtes Aar
Frederiks Kirke, uden Taarn og Hvælvinger. Ved samme bleve
Colonigaarde anlagte. En Tidlang boede i hver af de nævnte Colonib
theologisk Candidat, som forestod Prædikeembedet, imedens den lutherske P
Nabosognet Torning og den reformeerte Præst i Fredericia besørgede Commu
respective efter den lutherske og reformeerte Ritus, eftersom de Indvandrede
Lutheranere eller Reformeerte. Skjøndt den reformeerte Præst vedblev at
for sine Troesbrødre til 1808, fik dog allerede 1764 Ungareren Oswald
ordineret Mand det lutherske Præsteembede, og boede 10½ Aar i Frederik
1773 skjænkede Kongen de omtalte tvende Colonigaarde ved Kirken til en P
gaard, som Stedets anden Præst 1774 drog ind i. Alle Beboerne af Sogn
nu Lutheranere. Kirkesproget var tidligere udelukkende Tydsk; men ved
Resolution af 19de Marts 1856 er det nu bestemt, at det skal være afvexlende
og Dansk. Ved Frederiks Kirke har Pastor Carstens anlagt en lille Plantag
nemmelig af den af ham saa djærvt forsvarede Rødgran, (jfr. Pastor Car
Bemærkn. over Heden og dens Træplantning, Kbhvn. 1844).

Foruden de ovennævnte Colonier paa Alheden anlagdes vel samtidigt
flere mindre Colonisteder paa Hederne i sydligere tilgrændsende Sogne, de
næsten alle bleve befolkede med danske Beboere.

Paa Grændsen af Frederiks, Torning og Vium Sogne ligger Alhedens
samlede Plantage, ogsaa kaldet Kongestoven, bestaaende af de 3 til forskjellige
anlagte Dele: Stendals Plantage (540 Tdr. Land), den første og meest
rykkede, alt paabegyndt 1789; Ulvedals Plantage (350 Tdr. Land), paabe
1796, og Frederiks- eller Havredalsplantage (340 Tdr. Land), først paabe
1824. Granen er det Træ, der bedst synes at kunne tilvænne sig til Alh
Clima og Jordbund, og dette findes her i god Fremvæxt; ogsaa stjønne Birk
Lærketræer seer man her, hvorimod Fyrren synes altfor stærkt paavirket af
bundens Beskaffenhed. I Stendals Plantage (i Torning Sogn) ligger Skov
gaarden Stendalgaard, omgivet af granklædte Bakker.

Karup Sogn, Annex til Frederiks Sogn, omgivet af dette, Torning Sogn, Hids og Fjends Herreder samt Ringkjøbing Amt. Kirken, ved Sognets Nordvestgrændse, 3 M. s. v. for Viborg. Arealet, 4680 Tdr. Land, hører til Alhedens store Slette, men er gjennemdraget af forskjellige Dalstrøg. I disse findes 3 forskjellige Aløb (Aarevad-Aa, Haller-Aa og Ballebæk-Aa), alle med Udløb i Karup-Aa, der danner Sognets Grændse mod Ringkjøbing Amt; over Aaen fører Karup-Bro paa Landeveien fra Viborg til Hammerum Herred. Ved disse Aaer, navnlig ved Karup-Aa, findes Engstrækninger, der i den nyere Tid ere betydelig forbedrede og udvidede ved Vandledninger. Htk. $32^3/_8$ Td. A. og E. og $3^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Karup med Kirke, Skole, Vandmølle og Kro ved Landeveien; Ballebæk med Skole, Bøgelund, Stordal og Mailund ere Benævnelser paa mindre Samlinger af Beboelser. Ialt i Sognet 15 G. og 15 H.

Indvaanere: 200. Hovederhvervet er Jordbrug. I Karup-Aa er lidt Fiskeri; her fanges særdeles skjønne Bækørreder (Foreller).

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 60de Lægd. Kirken tilhører tvende Gaardmænd i Sognet.

Karup Kirke er i historisk Henseende meget mærkelig. Den hed i den katholske Tid St. Marie eller Vor Frue Kirke og var stor og anseelig, udvendig tækket med Bly, indvendig forsynet med store murede Hvælvinger, prydet med et høit Taarn og Spitir. Grunden til, at der midt paa Heden kunde reise sig en saadan Kirkebygning, var den tilfældige Omstændighed, at Stedet var kommet i Ry for Hellighed. Karup var nemlig i Middelalderen et berømt Valfartsted, hvortil Pilegrime og Syge strømmede fra alle Kanter, og rige Gaver af forskjellig Art tilfløde derfor Kirken i Mængde; saaledes skjænkede en Adelsmand Jes Duie og hans Frue Margrete 1486 til samme en sølvforgyldt Kalk, som Kong Frederik III. 1652 ombyttede med den nuværende og indsendte til det af ham oprettede Kunstkammer i Kjøbenhavn. Oprindelsen til disse Valfarter skal have været et foregivet Mirakel: en Blind, som ifølge en Drøm toede sig i et Kildevæld der paa Stedet, fik ved at paakalde Jomfru Marie sit Syn igjen, hvorpaa der først opførtes et Capel og senere en Kirke til Ære for Undergjørerinden. Men med Overtroen stod og faldt ogsaa denne Kirke; efter Katholicismens Ophør faldt den efterhaanden sammen, det ene Stykke af Taarnet styrtede ned efter det andet, indtil Commerceraad Steen Jørgensen til Aunsberg henimod Midten af forrige Aarhundrede lod Resten af Taarnet nedtage tilligemed en stor Deel af Kirken og det Øvrige istandsætte, saa at den nuværende Karup Kirke kun er en ringe Levning, bestaaende af 3 Hvælvinger, af den gamle berømte „Vor Frue Kirke i Karup," medens dens fordums Prydelser ere adsplittede paa forskjellige Steder. At Karup paa Grund af Forholdene i gamle Dage har været en anseelig By, er utvivlsomt, skjøndt de Beretninger, at den har været en Kjøbstad, og at her undertiden ere holdte Herredage, maae ansees for upaalidelige. Derimod er det vist, at Karup har havt sin egen Birket indtil 1637, da Kong Christian IV. lagde Karup-Birk under Lysgaard-Herredsthing. I D. Atl. siges om Karup, at det „er nu en liden, fattig og usel Landsby, omringet med bare Hede og Mose istedetfor de deilige Skove, som Egnens Navne (jfr. ovenfor Bøgelund, Mailund) vise, at der i forrige Tider har været; ikke desmindre har dog Stedet endnu sine Yndigheder i de mange Vandstrømme, som forfriske denne tørre Egn." (Jfr. forøvrigt D. Atl. IV. S. 482—86, hvor der handles udførligt om dette Sogn og Kirken, Kirkehist. Saml. II. S. 28—29, 38 og Historien om Peder Smid og Axer Bonde sammesteds S. 326 flg.)

Karup Sogn var tidligere Annex til Torning Sogn, indtil det ved kgl. Reskr. af 17de August 1787 henlagdes til Alhedens eller Frederiks Sognekald.

Hids Herred,

det sydligste i Viborg Amt, omgives af Lysgaard Herred samt Ringkjøb og Skanderborg Amter. Herredets Fladeindhold udgjør omtrent 4½ Miil. Herredet, der sydfra i nordvestlig Retning gjennemskjæres Graa- eller Grathe-Hede er, med Undtagelse af enkelte Bakker, hvo Tandskov Bavnehøi naaer en Høide af 322 Fod, temmelig jev og Jordsmonnet bestaaer for største Delen af Sand, hyppigt u Ahl til Underlag. Af Skove findes c. 460 Tdr. Land, hvoraf 169 T Land Fredskov. Htk. c. 905¾ Td. A. og E., 5⅛ Td. Skfk. 14½ Td. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 4531. I geistlig Henseende danne Lysgaard, Hids og Houlb Herreder eet Provsti under Aarhuus Stift; Svostrup Sogn er An til Grønbæk Sogn i Lysgaard Herred.

Seerup Sogn omgivet af Annexsognet Lemming, Seiling og Sind Sogne samt Lysgaard Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 3 M. s. Viborg. Arealet, 3025 Tdr. Land, hvoraf ubethdelig Skov, der i er Fredskov, er, navnlig i den sydvestlige Deel (Tandskov Bav høi), noget bakket, forøvrigt fladt, med bethdelige Hedestrækning Hinge-Sø ligger paa Nordgrændsen mod Lysgaard Herred. P Sognets østlige Grændse et Aaløb. Htk. 88¾ Td. A. og E. 4¼ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Seerup med Kirke, Præstegaard og Sk Reesdal og Tandskov; nogle Gaarde og Huse under Benævnel Høgdalshuse, Holmgaarde; Gdne Nygaard og Holm Van mølle. Ialt i Sognet 25 G. og 21 H., hvoraf 6 G. og 17 udenfor Byerne.

Indvaanere: 320. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Holmgaa holdes i Juni og Septbr. Markeder med Træ, Korn, Kreaturer hjemmegjorte Tøivarer.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Høi i Lysgaard Herred), Viborg Amtstuedistrict og Silkeborg Lægedistri 3die Vgkds. Amtets 149de Lægd. Sognet udgjør i Forening m Annexsognet een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Til Pastora er henlagt 3 Legater, nemlig det store Fischerske, det mindre do. Provst Hvass's, hvoraf Renterne udgjøre aarlig resp. 90 Rd., 22 R 21 Sk. og 4 Rd. Præstekaldets Reguleringssum er 716 Rd. Præs gaardens Areal er c. 70 Tdr. Land Ager, omtrent ligesaameget He ubethdelig Skov, af Htk. c. 5⅞ Td.

Seerup antages i D. Atl. at have Navn af en lille Sø midt i Byen, saa dens Navn oprindelig har været Sørup eller Søtorp. Kirken har Taarn og ret smuk saavel indvendig som udvendig, bygget af Muursteen, men udvendig, u Undtagelse af Taarnet, dækket med tilhugne Kampesteen. Den skal i forrige A hundrede være ombygget af Christian de Fischer til Allinggaard.

Lemming Sogn, Annex til Seerup Sogn, omgivet af dette, Svostrup, Gjødvad og Seiling Sogne samt Lysgaard Herred. Kirken, vestlig i Sognet, 3¼ M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 3351 Tdr. Land, er i det Hele fladt, flere Hede- og Kjærstrækninger, sandmuldede Agerjorder. Paa Sognets vestlige og nordlige Grændse et Aaløb. Htk. 111⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Lemming med Kirke og Skole, og Nissel; Gd. Nygaard. Ialt i Sognet 39 G. og 32 H., hvoraf 12 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 538. Foruden Jordbrug, der er Hovederhvervet, have Beboerne nogen Afsætning af Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Bgkds. Amtets 148de Lægd. Kirken eies af Sognets Beboere. Sognet er deelagtigt i de under Hovedsognet anførte Legater.

Om Lemming Kirke gjælder det Samme, som ovenfor er bemærket om Hovedsognets Kirke. Da D. Atl. udkom, var den uden Taarn.

Svostrup Sogn, Annex til Grønbæk Sogn i Lysgaard Herred, omgivet af dette, Gjødvad og Lemming Sogne samt Skanderborg Amt. Kirken, ved Sognets Østgrændse, 4 M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 5675 Tdr. Land, hvoraf 169 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket, med Engstrækninger henimod den paa Østgrændsen løbende Gudenaa. Jorderne ere for største Delen stærpsandige; mod Vest Hedestrækninger. Foruden flere mindre Aaer, der have Udløb i Gudenaa, findes paa Sognets Nordgrændse Alling-Aa. Landeveien fra Viborg til Skanderborg passerer Sognet. Htk. 171⅛ Td. A. og E., 5 Tdr. Skst. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Svostrup med Kirke, Skole og Kro ved Landeveien, samt Færge over Gudenaa, Dalsgaarde, Nebel, Grauballe, Borup, Asminde; Hovedgaardsparcellerne Allinggaard, af Htk. c. 18⅛ Td. A. og E., ½ Td. Skst., og Allingskovgaard, c. 18½ Td. Htk. A. og E., c. 4 Tdr. Skst.; Hovedgaarden Grauballegaard, af c. 20⅛ Td. Htk. A. og E. og ⅞ Td. Skst.; Gdne Nebelgaard, Borupgaard, Borupholm; Alling Vandmølle. Ialt i Sognet 34 G. og 109 H., hvoraf 12 G. og 89 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 820. Jordbrug er Hovederhvervet. Sognets Teglværker producere aarlig c. 600,000 Stk. Steen.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup i Lysgaard Herred), Viborg Amtstuedistrict og Silkeborg Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 146de Lægd. Kirken tilhører for Størstedelen Sognets Beboere.

Allinggaard skal oprindelig have været en Ladegaard til Alling-Kloster i Grønbæk Sogn; i nyere Tider er Gaarden og dens Marker samlet af nogle Bøndergaarde, der kaldtes Asmildgaarde. Forøvrigt forekommer allerede i Valdemar II.'s Jordebog „Alupng" under Hids Herred. Da D. Atl. udkom, tilhørte Gaarden Christian de Fischer, som i meget lang Tid var dens Eier; han eiede tillige Grauballegaard, Vindelevgaard og Seilgaard. Efter ham nævnes Generaladjutant Major de Poulson som Eier. Ved Slutningen af forrige Aarhundrede blev Hovedgaarden udstykket i de to ovenanførte Parceller.

Alling Mølles skjønne Beliggenhed er med stærke Farver fremhævet af Molbech i Nordisk Tidsskr. f. Historie, etc. II., S. 602 ff.

Grauballegaard er oprettet af 4 Gaarde i Grauballe By og tilhørte Tid Niels Vendelbo, som stiftede et Legat til Sognets Fattige og ligger begr i Svostrup Kirke. Da D. Atl. udkom, laae denne Gaard under Allinggaard, har siden saaet sin egen Eier.

Efter D. Atl. skal der paa en Høi, kaldet „Capelhøi," imellem Allingg og Alling Mølle fordum have staaet et Capel eller en lille Kirke, hvori der Reformationen nogen Tid blev prædiket.

Gjødvad Sogn omgivet af Annexsognet Balle, Seiling, Lemming Svostrup Sogne samt Skanderborg Amt. Kirken, østlig i Sog 4¼ M. s. s. o. for Viborg. Arealet, 3346 Tdr. Land, er i den lige Deel meget bakket. Jorderne ere deels skarpsandige, deels m sandede. Store Lyngstrækninger. Silkeborg Langsø, der tillige h til Skanderborg Amt, ligger ved Sognets Sydgrændse; og Guden over hvilken Resenbro fører til Skanderborg Amt, berører først Viborg Amt og fortsætter sit Løb mod Nord ved Sognets Østgræn Landeveien fra Viborg til Skanderborg passerer Sognet. Htk. 65⅝ A. og E. og 1¼ Td. Mfk.

I Sognet: Gjødvad Kirke; Byerne Gjødvad med Pro gaard og Skole, Resendal med Vandmølle; Gd. Øster-Keilst med Dampbrænderi. Ialt i Sognet 23 G. og 48 H., hvoraf 16 og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 405. Jordbrug er Hovederhvervet. Desuden sær Erhverv ved Pramfart, Fiskeri og Biavl, samt ved bethydelig Tørveaf ning. I Sognet er et Teglværk, der producerer aarlig c. 550,000 Muur- og Tagsteen.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (H i Lysgaard Herred), Viborg Amtstuedistrict og Silkeborg Lægedistr 3die Vgkds. Amtets 150de Lægd. Sognet udgjør med Annexsognet Commune. Kirken tilhører Beboerne i Sognet. En Portion, 33 Rd., af det store Fiscerske Legat, uddeles til Trængende i Pastora Præstekaldets Reguleringssum er 588 Rd. Præstegaardens Areal ud 65 Tdr. Land Ager, 5½ Td. Land Eng, 90 Tdr. Land Hede, af c. 5¾ Td.

Gjødvad Kirke har Taarn, som tilligemed Choret er hvælvet; Skibet Bræddeloft. Baade i Choret og i Taarnet findes Begravelser, hvori mangfo Kister, store og smaa, henstaae. Kirken er 1755 istandsat af Christian de Fische Allinggaard.

Balle Sogn, Annex til Gjødvad Sogn, omgivet af dette, Fun Kragelund, Sinding og Seiling Sogne samt Skanderborg Amt. Kir nordlig i Sognet, 4 M. s. for Viborg. Arealet, 5260 Tdr. L hvoraf ubethydelig Skov, der ikke er Fredskov, er sydostlig i So bakket, med sandede, dog enkelte Steder ogsaa leerblandede, Jor Paa Sognets Sydgrændse ligger Silkeborg-Langsø, der ti hører til Skanderborg Amt. Ved Sognets sydlige Grændse li endvidere den til Skanderborg Amt hørende Ørn-Sø. Paa Sog Nordgrændse en mindre Sø (Gub-Sø). Hovedlandeveien fra R tjøbing til Aarhuus passerer det sydostlige Hjørne af Sognet. 128⅜ Td. A. og E. og 1½ Td. Mfk.

I Sognet: Balle Kirke (med Taarn og Hvælvinger), By Balle med Skole, Kjærsgaard med Vandmølle, Hvinning Øster-Vording; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Vest

Vorbinggaarde, Overgaarde; Gd. Vester-Keilstrup, af 15½ Td. Htk. Ialt i Sognet 37 G. og 77 H., hvoraf 21 G. og 65 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 752. Jordbrug er Hovederhvervet; desuden noget Fiskeri og Biavl. Sognets Teglværker producere aarlig c. 800,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 145de Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere. Sognet har Andeel i den under Hovedsognet anførte Legatportion.

Seiling Sogn omgivet af Annexsognet Sinding, Balle, Gjødvad, Lemming og Seerup Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, 3½ M. s. for Viborg. Arealet, 1702 Tdr. Land, hvoraf ubetydelig Skov, der ikke er Fredskov, er nordlig og sydlig i Sognet noget bakket, med sandede og sandmuldede Jorder. Paa Sognets Sydgrændse findes den til Balle Sogn hørende mindre Sø (Gub-Sø). Htk. 75¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Seiling med Kirke, Præstegaard og Skole, Ebstrup; nogle Gaarde og Huse under Benævnelsen Bjørnholthuse. Ialt i Sognet 22 G. og 27 H., hvoraf 11 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 293. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Hørup i Lysgaard Herred), Viborg Amtstuedistrict og Silkeborg Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 147de Lægd. I Forening med Annexet Sinding udgjør Sognet een Commune. Kirken eies af Sognets Beboere. Til Sognet er henlagt en Portion, stor 33 Rd., af det Fischerske Legat. Desuden tilligemed Annexsognet et mindre Legat. Præstekaldets Reguleringssum er 676 Rd. Præstegaardens Areal udgjør c. 180 Tdr. Land, hvoraf c. 70 Tdr. Land ere opdyrkede, c. 10 Tdr. Land Kratskov, Resten Hede, af Htk. c. 6 Tdr.

Seiling Kirke har Taarn, Choret hvælvet, Skibet med Brædde-loft; den beskrives som lys og ret net.

Sinding Sogn, Annex til Seiling Sogn, omgivet af dette, Seerup, Kragelund og Balle Sogne samt Lysgaard Herred. Kirken, midt i Sognet, 3½ M. s. for Viborg. Arealet, 1656 Tdr. Land, hvoraf ubetydelig Ege- og Hesselskov, der ikke er Fredskov, er noget bakket, med sandet og sandmuldet Jordsmon. Htk. 68⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Sinding med Kirke og Skole; Gdne Sømose og Sinding-Østergaard. Ialt i Sognet 18 G. og 24 H., hvoraf 7 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 252. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 151de Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Sinding Kirke har Taarn, Choret hvælvet, Skibet med Brædde-loft; den er noget mørk og meget lille.

Kragelund Sogn omgivet af Annexsognet Funder, Sinding og Balle Sogne samt Lysgaard Herred, Ringkjøbing og Skanderborg Amter.

Kirken, østlig i Sognet, $3^3/_4$ M. s. for Viborg. Arealet, 13,397 Td
Land, hvoraf c. 350 Tdr. Land Skov (Steenholt og Vands Sk.
der ikke er Fredskov, er for største Delen fladt, med nogle høie Punkt
sydlig og nordvestlig i Sognet og store Hede- og Mosestrækninge
Agerjorderne ere deels muldlerede med Leer og Gruus til Underla
deels sandede og ubetydeligt muldede med Sandunderlag. I Sogn
ligger Bølling- (eller Bolund-) Sø, hvoraf en mindre Deel hør
til Funder Sogn. Herfra og paa Vestgrændsen løber Karup-A
Htk. $100^7/_8$ Td. A. og E. og $3^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Kragelund med Kirke, Præstegaard og Skol
Refshale, Malmhøihuse, Steenholt, Skygge, Engesvan
med Skole; Colonibyerne Christianshøi med Skole, Frederiks
mose, Frederiksdal, Nedre-Juliane, Over-Julianehed
Frederiksværk; Gdne Charlottenlund, Klosterlund, Elbæ
gaard; Klode-Mølle (Vandmølle), Kro og Postbefordringsstatio
ved Landeveien mellem Viborg og Horsens. Ialt i Sognet 44 G.
64 H., hvoraf 29 G. og 50 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 656. Foruden Jordbrug, som er Hovederhverve
have Beboerne ikke ubetydeligt Erhverv ved Kulbrænding af Mosetør
og ved Salg af Garverbark og Tørv. Desuden nogen Afsætning
Vox og Honning, samt af Træarbeider og uldbundne Varer.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (Høru
i Lysgaard Herred), Viborg Amtstuedistrict og Silkeborg Lægedistric
3die Vgkds. Amtets 144de Lægd. I Forening med Annexet dann
Sognet een Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere. Præst
kaldets Reguleringssum er 628 Rd. Præstegaardens Areal er 132 Td
Land, hvoraf 75 Tdr. Land Ager, 24 Tdr. Land Skov, Resten Hed
af Htk. c. $2^1/_8$ Td.

Colonibyerne Over-Julianehede og Frederiksværk høre med Hensy
til Kirke- og Skolevæsen til Bording Sogn i Ringkjøbing Amt.

Kragelund Kirke er bygget af tilhugne Kampesteen, med et lavt Taarn
Muursteen; den har kun Hvælving over Choret, forøvrigt Brædeloft.

De ovennævnte Colonier ere anlagte samtidig med de foran ved Frederi
Sogn nævnte (s. S. 390). Da D. Atl. udkom, fandtes øst for Kragelund K
Rudera af et Jagthuus fra Kong Frederik II.'s Tid, kaldet „Konghuusbak," o
ved Engesvang Levninger af en Kirke.

Funder Sogn, Annex til Kragelund Sogn, omgivet af dette o
Balle Sogn samt Skanderborg Amt. Kirken, østlig i Sognet, $4^1/_4$ M
s. for Viborg. Arealet, 7986 Tdr. Land, hvoraf endeel Kratskov (Høj
bylunde Krat, Krat ved Funder By), er vestlig i Sognet, fladt o
østlig mere bakket; store Hede- og Mosestrækninger, samt sandede
lerede og muldlerede Agerjorder med Sand, Leer og Gruus til Unde
lag. Mod Vest findes paa store Strækninger Myremalm. I Sogn
ligge Knud-Sø, Ulv-Sø og endeel af Bølling-Sø, hvoraf de
større Deel hører til Hovedsognet. Ved Sognets sydøstlige Grænd
løber en Aa, der udspringer midt i Sognet. Hovedlandeveien fra Ring
kjøbing til Aarhuus passerer Sognet. Htk. 95 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Funderkirkeby med Kirke og Skole
Funderby og Paarup med Kro; Hovedgaarden Seilgaard,
Htk. c. 12 Tdr. med ialt 680 Tdr. Land, hvoraf 300 Tdr. Land Ager

60 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Skov, 220 Tdr. Land Hede; Gdne Ellinggaarde (3 G.), Tollund, Moeslund og Abildskov. Ialt i Sognet 36 G. og 46 H., hvoraf 17 G. og 39 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 495, hvis Hovederhverv er Jordbrug. Desuden Afsætning af uldbundne Varer, Træarbeider, Garverbark og Tørv, samt Vox og Honning.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 143de Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne i Sognet.

Funder Kirke er heelt igjennem hvælvet, men har intet Taarn. En aaben Begravelse i Kirkens vestre Ende, hvori henstode nogle Kister med Lig af Seilgaards Eiere, er nu nedlagt, og Pladsen anvendt til Kirkestole.

Af Seilgaards Eiere nævner D. Atl. Etatsraad og Amtmand Seerup, hans Svigerson Justitsraad og Landsdommer Heug og Christian de Fischer. I Aaret 1854 blev denne Gaard kjøbt for 51,000 Rd. af den nuværende Eier.

Houlbjerg Herred,

sydøstlig i Amtet, omgives af Lysgaard og Middelsom Herreder samt Randers, Aarhuus og Skanderborg Amter. Herredets Fladeindhold er c. 4 □ Mile. Overfladen er i det Hele temmelig bakket; Jordsmonnet afvexler fra Sand til Leer i et temmelig godt Forhold. Herredet er vel forsynet med Skov, hvoraf 682 Tdr. Land er Fredskov. Htk. 2217⅝ Td. A. og E., 29¾ Td. Skst. og c. 42¾ Td. Mst. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 5479. I geistlig Henseende danner Houlbjerg Herred i Forening med Lysgaard og Hids Herreder eet Provsti under Aarhuus Stift.

Sal (Sahl) Sogn omgivet af Annexsognet Gullev og Veiersley Sogn samt Middelsom og Lysgaard Herreder. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2½ M. s. o. for Viborg. Arealet, 4289 Tdr. Land, hvoraf 40 Tdr. Land Fredskov (Gudenlund), er i Sognets Midte samt mod Øst og Sydøst noget bakket, af deels sandet, deels sandmuldet Jordsmon. Gudenaa, der i en Halvbue begrændser Sognet mod Sydvest, Vest og Nordvest, danner her store Kjær- og Mosestrækninger; en mindre Sø ved Hovedgaarden Friisholt. Htk. 155¼ Td. A. og E., 2⅛ Td. Skst. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byen Sal med Kirke, Præstegaard og Skole; Hovedgaarden Friisholt, af Htk. 44½ Td. A. og E. og 1⅞ Td. Skst.; Skibelundgaarde; Gdne Bredholt (af 11 Tdr. Htk.), Vinkelholm (af 10 Tdr. Htk.), Tinggaard; Skibelund Vandmølle;

Færgehuus paa Vestgrændsen (Tangé-Færge over Gudenaa til Høi
Sogn). Ialt i Sognet 25 G. og 37 H., hvoraf 11 G. og 2
udenfor Byerne.

Indvaanere: 490. Hoveberhvervet er Jordbrug. Desuden Er
ved Uldbinderi, Pramfart og Tørveproduction. Fiskeri drives,
dog meest til eget Forbrug.

Sognet hører til Lysgaard og Hids Herreders Jurisdiction (F
Sogn i Lysgaard Herred), Viborg Amtstue- og Lægedistrict; 3die V
Amtets 69de Lægd. Sognet udgjør med Annexet een Commune. K
er Privateiendom. Præstekaldets Reguleringssum er 816 Rd. Pr
gaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, 127
Land Hede, uopskjærlig Tørvemose, af c. $7^{1}/_{8}$ Td. Htk.

Sal Kirke er bygget af Kampesteen, med et lille Taarn, hvori Klokken h
af Træværk med Zinktag. I Kirkegaardsdiget er indsat en Runesteen. (F

Hovedgaarden Friisholt hed tidligere Ormstrup eller Vormstru
tilhørte Kong Frederik II., som 1579 magestiftede den bort til Hans Jo
Lindenov for to Gaarde i Tyrstrup Herred, men 1581 fik den igjen tilbage t
med Østergaard fra samme Adelsmand for Hundslund-Kloster. 1639 overlod
Christian IV. Gaarden i Fæste til sin Hofjoureer Maturin du Pont. Siden ble
solgt til Grev Mogens Friis, ved hvem den har faaet sit nye Navn, men
snart atter skilt fra de grevelig friisske Besiddelser; og senere har den ofte skiftet
Bredholt er en Aibyggergaard fra Friisholt, der nu er en selvstændig Eie

Gullev Sogn, Annex til Sal Sogn, omgivet af dette, Veie
og Gjerning Sogne samt Middelsom Herred. Kirken, midt i So
$2^{1}/_{2}$ M. s. o. for Viborg. Arealet, 2692 Tdr. Land, hvoraf ubety
Egeskov, der ikke er Fredskov, er flere Steder bakket, med sandet
sandmuldede Agerjorder. Flere mindre Aaer findes i Sognet. Gud
løber ved Sognets nordlige Grændse; en Bro over Aaen til Hjer
Sogn. Htk. $123^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Gullev med Kirke og Skole, Bøgeskov
Nøddelund; nogle adspredt liggende Huse under Benævnelsen K
bede. Ialt i Sognet 27 G. og 30 H., hvoraf 6 G. og 19 H.
for Byerne.

Indvaanere: 378, der, foruden Jordbrug, som er Hoveberhve
navnlig til eget Forbrug drive ubetydeligt Fiskeri, samt have s
Erhverv ved Uldbinderi, Pramfart og ved Afsætning af Tørv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som H
sognet; 3die Vgkds. Amtets 79de Lægd. Kirken er Privateien

Gullev Kirke er, ligesom Sal Kirke, bygget af Kampesteen, med et lille
af Træværk med Zinktag. Smuk Altertavle og Prædikestol.

Hvorslev Sogn omgivet af Annexsognet Gjerning, Aidt og
Sogne samt Middelsom Herred. Kirken, midt i Sognet, 3 M. o.
for Viborg. Arealet, 3245 Tdr. Land, hvoraf 45 Tdr. Land Fredsko
meget bakket. Nordlig i Sognet findes Brunsbjerg, der er et
høieste Punkter i Viborg Amt Jorderne ere sandede og sandmul
Ved Sognets Nordgrændse løber Gudenaa. Htk. $167^{5}/_{8}$ Td. A. o
$^{3}/_{4}$ Td. Skfl. og $3^{1}/_{8}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Hvorslev med Kirke, Præstegaard og S
Amstrup, Vidstrup med Skole, Aldrupgaarde; Gd. Hvors

gaard; Hagenstrup Vandmølle. Ialt i Sognet 34 G. og 32 H., hvoraf 8 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 422. Udenfor Jordbrug, der er Hoveberhvervet, have Beboerne særligt Erhverv ved Kaagfart og Skovarbeide, samt ved Biavlen. Fiskeri drives kun til eget Forbrug.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel), Biborg Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 74de Lægd. Med Annexet danner Sognet een Commune. Kirken tilhører Frijsenborg Grevskab. Præstekaldets Reguleringssum er 1428 Rd. Præstegaardens Areal udgjør, foruden et Mosefikte og nogle Lyngbakker, 81 Tdr. Land Ager og 6 Tdr. Land Eng, af c. 8¾ Td. Htk.

Hvorslev (i D. Atl. Horslev) Kirke beskrives i den foreliggende Beretning som en særdeles smuk og vel vedligeholdt Kirke, med Taarn og skjønne høie Hvælvinger, ogsaa deels af Muursteen, deels af Kampesteen.

Gjerning Sogn, Annex til Hvorslev Sogn, omgivet af dette, Gullev, Veiersley og Aidt Sogne samt Middelsom Herred. Kirken, midt i Sognet, 2¾ M. s. o. for Biborg. Arealet, 3778 Tdr. Land, hvoraf noget Skov (Borridsølund), der ikke er Fredskov, er noget bakket, dog mindre end i Hovedsognet, sandet og sandmuldet Jordsmon. Langs Sognets Nordgrændse løber Gudenaa. Htk. 187¾ Td. A. og E. og 3¼ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Gjerning med Kirke og Skole, Danstrup, Borridsø og Tind; Hesselbjerggaarde, Stærkjærgaarde. Ialt i Sognet 36 G. og 41 H., hvoraf 4 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 527, hvis Hoveberhverv er Jordbrug. Ligesom i Hovedsognet have Beboerne desuden særligt Erhverv ved Kaagfart, Skovarbeide og Biavl. Fiskeri drives kun til eget Brug. I Sognet 2 Teglværker.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 73de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

Gjerning Kirke er ligesom Hovedsognets Kirke meget smuk, med Taarn og skjønne Hvælvinger, der dog ere noget lavere end i Hvorslev Kirke. Den blev 1851 underkastet en Hovedreparation af Grev Frijs til Frijsenborg, som ved denne Leilighed tillige skjenkede en smukt malet Altertavle dertil.

Bellev Sogn omgivet af Houlbjerg, Aidt og Hvorslev Sogne samt Middelsom Herred og Randers Amt. Kirken, vestlig i Sognet, 3½ M. o. s. o. for Biborg og 2¼ M. s. v. for Randers. Arealet, 4844 Tdr. Land, er ujevnt, med sandige Agerjorder, talrige Moser og Lyngbakker. Gudenaa, der danner Nordgrændsen, passeres af Aabro over til Langaa Sogn; ved Sognets Østgrændse løber Lille-Aa ud i Gudenaa. Htk. 298½ Td. A. og E. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Bellev med Kirke, Præstegaard og Skole, Enslev, Tostrup og Koudalgaarde; Hovedgaarden Østergaard, der hører under Grevskabet Frijsenborg, Htk. 20½ Td. A. og E.; Gdne Christiansholt, Holmgaard; Over-Aarup Vandmølle; Aabrohuus Kro ved Landeveien. Ialt i Sognet 53 G. og 52 H., hvoraf 20 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 692. Jordbrug er Hoveberhvervet. Ved Aabro holdes

i Mai og October Markeder med Heste, Kvæg og Husflidsprodu

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (K mel), Viborg Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 4de V Amtets 75de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilh Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum, 1340 Rd. nu noget større, idet Tienden, der før beløb c. $3^1/_2$ Skp. Byg pr. Htk., er forhøiet med næsten $^1/_8$. Præstegaardens Areal er c. 130 Land Ager, c. 5 Tdr. Land Eng, c. 40 Tdr. Land Mose og Lyngbe af c. $13^7/_8$ Td. Htk.

Vellev Kirke er stor, smuk og vel vedligeholdt, opført af Muursteen pa hugne Kampesteens Grund, med Hvælvinger, uden Taarn, som den tidlige havt. Ny Altertavle. Kirkeklokken udmærker sig ved en sjelden Klang o kunne høres i Randers, $2^1/_2$ Miil borte.

Om Hovedgaarden Østergaard vides Intet i den ældre Tid. Da D udkom, hørte den ligesom nu under Grevskabet Frijsenborg.

Veiersley Sogn, der med Aidt og Torsø Sogne danner eet Pas omgivet af Aidt, Gjerning, Gullev og Sal Sogne samt Lysgaard H og Skanderborg Amt. Kirken, sydlig i Sognet, $3^1/_4$ M. f. o Viborg og $3^1/_2$ M. f. v. for Randers. Arealet, 2827 Tdr. hvoraf 173 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, med sandbla Muldjorder; paa flere Steder Hede. Borre-Aa, der gjennemsl Sognet, falder i den paa Sydvestgrændsen løbende Gudenaa, og A Aa (hvorover Gjel-Bro til Skanderborg Amt), der ligeledes i Gudenaa, danner Sognets Sydgrændse. Htk.. $124^5/_8$ Td. A. o $9^3/_8$ Td. Skfk. og $6^3/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Veiersley med Kirke, Præstegaard og S og Borre; Gd. Aagaard, Katvads Vandmølle. Jalt i S 21 G. og 9 H., hvoraf 8 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 305. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (K mel), Viborg Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 4de V Amtets 72de Lægd. Sognet udgjør med Annexerne een Comm Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Regulering er 676 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, $9^3/_4$ Td. Htk.

Veiersley Kirke er stor og anseelig, bygget af hugne Kampesteen, med et med Spiir, og hvælvet i Choret, men over Skibet er lagt Brædteloft. D endnu, da D. Atl. udkom, en Korskirke, men den ene Fløi er senere ned Daugaard antager, at denne Kirke har hørt til Veiersley-Kloster, som (Danm. Hist. IX. S. 20) vel henlægger til Veiersley i Aalborg Stift pa Mors, men hvilket førstnævnte Forfatter i sin Klosterhistorie S. 424 har vist, a rigtigere med Hofman i D. Atl. IV. S. 427 og 463 søger i nærværende Vei Forsvrigt er saagodtsom Intet bekjendt om dette Kloster uden Navnet; det man veed, er at 1203 forekommer blandt Underskrifterne i et Document en In som Abbed i „Withersles." Traditionen omtaler ogsaa et Kloster paa den no Veiersley til samme Sogn hørende Landsby Borres Mark i en Eng kaldet K engen; om det er det samme som førstnævnte, er uvist. En Dam i Veiersl kaldes endnu Klosterkjær.

Paa Veiersley Mark n. v. for Byen ved Gudenaa og Borre-Aa skal staaet en Borg kaldet Jlensborg-Slot, som skal have været beboet af en Herr Erik Staale, der sagdes at have hjulpet til Kirkens Opførelse.

Aidt eller Aigt Sogn, Annex til Beiersley Sogn, omgivet af dette, Torsø, Houlbjerg, Bellev, Hvorslev og Gjerning Sogne. Kirken, sydvestlig i Sognet, $3^1/_2$ M. s. o. for Viborg og 3 M. s. v. for Randers. Arealet, 2094 Tdr. Land, hvoraf noget sydvestlig i Sognet adspredt liggende Skov, der ikke er Fredskov, er jevnt, med sandmuldede Agerjorder; nordlig i Sognet en Hedestrækning. En Arm af Borre-Aa har her i Sognet sit Udspring. Htk. $116^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Aidt (Aigt) med Kirke og Skole, og Tungelund; nogle samlet liggende Gaarde og Huse under Benævnelsen Astrup og Mondrup; Gd. Salpeterhuset. Ialt i Sognet 25 G. og 9 H., hvoraf 12 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 303. Ligesom i Hovedsognet er Jordbrug Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 71de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

Aidt Kirke er bygget af Kampesteen, med Spiir, og godt vedligeholdt. Prædikestolen er 1659 skjenket af en Tim Clausen, som boede i det endnu saakaldte Salpeterhuus og der havde indrettet et Salpetersyderi.

Torsø Sogn, Annex til Beiersley S., omgivet af Aidt, Sald og Haurum Sogne samt Skanderborg Amt. Kirken, nordvestlig i Sognet, $3^3/_4$ M. s. o. for Viborg og 3 M. s. v. for Randers. Arealet, 1362 Tdr. Land, er i den nordøstlige Deel et Høiplateau, der indtager over $^1/_3$ af Sognet, forøvrigt temmelig fladt og lavt Land; sandede og sandmuldede Jorder. En Arm af Borre-Aa har her sit Udspring. Htk. $86^1/_8$ Td. A. og E. og $4^5/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Torsø med Kirke og Skole, og Futting; Gd. Torsølund, af $13^1/_8$ Td. Htk., med 240 Tdr. Land Ager og 5 Tdr. Land Eng; Torsø Vandmølle. Ialt i Sognet 15 G. og 5 H., hvoraf 4 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 218, hvis Hovederhverv er Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 70de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

Torsø Kirke har Taarn og er lys og venlig. Indtil 1673 var dette Sogn Anner til Sald. Torsølund skal fordum have været en adelig Gaard.

Houlbjerg Sogn omgivet af Annexsognet Granslev, Haurum, Aidt og Bellev Sogne samt Randers Amt. Kirken, midt i Sognet, 4 M. s. s. o. for Viborg og $2^1/_4$ M. s. v. for Randers. Arealet, 3680 Tdr. Land, hvoraf 107 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende; ved Lille-Aa, der danner Sognets Østgrændse mod Randers Amt, samt ved et mindre Aaløb i Sognets sydlige Deel findes Engstrækninger; sandet og sandmuldet Jordsmon. Htk. $226^3/_8$ Td. A. og E., $6^3/_4$ Td. Skfk. og $3^1/_8$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Houlbjerg med Kirke, Præstegaard og Skole; Bøgstrupgaarde med Vandmølle, Kongstrupgaarde, Hagsholmgaarde, Bøsbro Kro ved Landeveien. Ialt i Sognet 42 G. og 31 H., hvoraf 8 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 477. Hovederhvervet er Jordbrug.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction
mel), Viborg Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 4de
Amtets 76de Lægd. Sognet danner med Annexsognet een Co
Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleri
er 744 Rd. Præstegaardens Areal er c. 200 Tdr. Land, af c. 11½ T

Houlbjerg Kirke, der har et stort firkantet Taarn, blev 1599 gjort fæ
istandsat af Manderup Parsberg til Hagsholm. Denne Gaard tilhørt
16de Aarhundrede under Navnet Hagested Brødrene Christoffer og Erik P
med hvilken Sidste denne Familie uddøde 1607. Han havde imidlertid
Gaarden til ovennævnte Manderup Parsberg, Rigsraad og Høvedsma
Skanderborg, som forandrede dens Navn. Fra Familien Parsberg kom Ha
til den grevelige Familie Frijs, som nedbrød Gaarden og lagde Godset
Grevskabet Frijsenborg. Hovedgaardsjorderne bleve deelte mellem nogle af
oprettede Bondergaarde; ved disse, der endnu benævnes efter Hagsholm,
den gamle Herregaards forrige Plads med tydelige Spor af Grave.

Gransley Sogn, Annex til Houlbjerg Sogn, omgivet af
Haurum og Skjød Sogne samt Aarhuus og Randers Amt. K
sydlig i Sognet, 4½ M. o. s. o. for Viborg, 3½ M. n. v. for
huus og 2¼ M. s. s. v. for Randers. Arealet, 3065 Tdr.
er bakket, med sandet og sandmuldet Jordsmon; Skove findes
sydlig som nordlig i Sognet. Htk. 225⅛ Td. A. og E., ⅜ Td.
og 15⅜ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Gransley med Kirke, Skole og Vand
Knudstrup og Brangstrup; Rosenlund (2 G.); Hovedga
Bidstrup, under Stamhuset af samme Navn, af Htk. 62⅞
A. og E. og 7⅜ Td. Mfk.; Røde Vandmølle, Garver V
mølle og Boer-Vandmølle. Ialt i Sognet 31 G. og 3
hvoraf 11 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 486. Beboerne, hvis Hovederhverv er Jord
have særligt Erhverv ved Skovarbeide.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (
mel), Viborg Amtstuedistrict og Randers Lægedistrict; 4de V
Amtets 81de Lægd. Kirken tilhører Bidstrup Stamhuus.

Gransley Kirke er 1766 af Justitsraad H. H. de Lichtenberg næsten
opbygget med Kuppeltaarn og Spiir samt forsynet med Hvælvinger og L
Begravelse for Familien Lichtenberg.

Hovedgaarden Bidstrup, som udgjør Stamhuset af samme Navn, ligger
mellem skovbevorede Bakker ved den efter Gaarden benævnede Aa, Bidstrup-
Lille-Aa. Den bestaaer af en i Aaret 1698 opført grundmuret Hovedbygn
3 Fløie, som rigtignok kun har een Etage med Qvist, men dog er ret anseelig.
Beretning i D. Atl., at Bidstrup i den tidligere Middelalder skal have t
Absalons Slægt, de berømte Hvider, har Prof. T. Becker i sine Herregaardsbeskri
(7de Bind) vist at mangle tilstrækkelig Hjemmel, og man finder først sikkert hi
Spor af Gaarden henved Aar 1500, da den tilhørte Rigsraad Peerbjørn Pod
(en Efterkommer af den berømte Rigsforstander Henning Podebusk), som rim
viis har oprettet denne Hovedgaard. Bidstrup tilhørte derefter i nogen Tid Fam
Podebusk, og kom siden ved Giftermaal til Familien Gyldenstjerne, af hv
følgende have eiet den: Arel Gyldenstjerne til Tim, der 1602 fulgte som Ove
mester med Kong Christian IV.'s yngre Broder Hertug Hans til Rusland,
Prindsen var bleven forlovet med Czarens Datter, og døde 1603; hans Søn
Gyldenstjerne; dennes Søn Arild og efter ham hans Broder Axel Gyldenstje
hvis Enke Christenze Lindenov beholdt Gaarden efter hans Død, men siden aftra
den til sin Datter Ollegaard Gyldenstjerne, som først var gift med Generalfel
mester Christian Friis og derefter med den smukke og rige Oberst Kai Lykke. D
Adelsmand blev, som bekjendt, 1661 fradømt Ære, Liv og Gods, og reddede

ved Flugten; efter Kong Frederik III.'s Død fik han dog Tilladelse til at komme tilbage og levede derpaa hos sin Frue paa Bidstrup til hendes Død, efter hvilken Gaarden tilfaldt hendes Datter Sophie Amalie Friis, gift med Generalløitenant Johan Rantzau til Bramminge og Frydendal. Johan Rantzau, der er bleven bekjendt som Anfører for de danske Hjelpetropper i den spanske Successionskrig, opførte 1698 den nuværende Hovedbygning; han døde i Brüssel 1708, hvorpaa Bidstrup gik i Arv til hans Datter Christiane Barbara Rantzau, gift med Oberst Hermer Parsberg til Eskjær og Skivehuus, efter hvis Død 1719 Enken solgte Gaard og Gods til Etatsraad og Landsdommer Mads de Poulson. Den nye Eier forøgede betydeligt det Bidstrup tilliggende Bondergods; efter hans Død 1729 tilfaldt Gaarden hans Datter, som blev gift med Oberst Anders Vinding, der 1748 solgte dette Gods til Etatsraad Gerhard Hansen de Lichtenberg (adlet 1739), Søn af en formuende Kjøbmand i Horsens Hans Christensen og Gedske Lichtenberg, hvis Familienavn han optog, og i hans Familie har det siden været. Etatsraad Lichtenberg, der indlagde sig store Fortjenester ved den Dygtighed, hvormed han bestyrede sine betydelige Godser (foruden Bidstrup Engelsholm, Kjeldkjær, Haraldskjær, Serritslevgaard, Lindbjerggaard, Ussinggaard, ialt 2752 Tdr. Htk.), fik d. 9de April 1763, Aaret før sin Død, Bidstrup oprettet til et Stamhuus, hvori har succederet Kammerherre Justitsraad H. H. de Lichtenberg († 1777), Sønnesønnen Capitain G. de Lichtenberg († 1842), og Sidstnævntes Søn, den nuværende Besidder.

Til Stamhuset Bidstrup hører efter Statshaandbogen for 1858 Htk. af alle Slags 861 Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 69 Tdr., bortfæstet Hovedgaardsjord 12 Tdr., Bondergods 201 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 72 Tdr., Bankactier 4100 Rd., Landhvæftelsesobligationer 4065 Rd., Fideicommiscapitaler 203,546 Rd.

Haurum Sogn omgivet af Annexsognet Sald, Skjød, Houlbjerg, Granslev og Torsø Sogne samt Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, $4^1/_4$ M. s. o. for Viborg, $2^3/_4$ M. s. v. for Randers og $3^1/_2$ M. n. v. for Aarhuus. Arealet, 2344 Tdr. Land, hvoraf 252 Tdr. Land Landskov, er bakket, med deels sandede og deels lerede Jorder. Paa Syd- og Østgrændsen løber en Aa. Htk. $158^1/_8$ Td. A. og E. og $1^7/_8$ Td. Skk.

Sognet bestaaer af Byen Haurum med Kirke, Skole og Kro; Niær Præstegaard; Hovedgaarden Frijsendal, der hører under Grevskabet Frijsenborg, af Htk. $54^7/_8$ Td. A. og E.; Gdne Kragelund og Snurom. Ialt i Sognet 25 G. og 18 H. hvoraf 10 G. og 2 H. uden for Byen.

Indvaanere: 285. Hovederhvervet er Jordbrug. Beboerne have særligt Erhverv ved Skovarbeide.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel), Viborg Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 77de Lægd. Sognet udgjør med Annexet een Commune. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 688 Rd. Præstegaardens Areal udgjør 202 Tdr. Land Ager, Eng, Mose og Hede, af c. $13^1/_2$ Td. Htk.

Haurum Kirke er uden Hvælvinger; den ligger paa en høi Banke syd for Byen, hvorfra er en smuk Udsigt. Kirken er fornylig særdeles smukt restaureret.

Hovedgaarden Frijsendal blev oprettet omtrent i Aaret 1704 af Grev Niels Friis til Frijsenborg af to Byer Niær og Terp, bestaaende af 12 Gaarde, som Greven lod nedbryde og Jorderne lægge under bemeldte Sædegaard. Af Niær By blev alene den Gaard tilbage med sin Jord, som Præsten beboede og endnu beboer. I Præstegaardens Have fandtes, da D. Atl. udkom, Levninger af et Capel, som en Frue, der boede i Terp, skal have nedbrudt og brugt til Haurum Kirke.

Sald (Sall) Sogn, Annex til Haurum Sogn, omgivet af dette og Torsø Sogn samt Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, $4^1/_4$ M. s. o. for Viborg, $3^1/_2$ M. n. v. for Aarhuus og $3^1/_4$ M. s. s. v. for

Randers. Arealet, 2377 Tdr. Land, hvoraf 65 Tdr. Land Fre
er i det Hele høitliggende og noget bakket. Jordsmonnet er ve
Størstedelen sandet; dog forekommer ogsaa Leer. Paa Sognets
østlige Grændse løber en Aa, der udløber fra den i Skanderborg
beliggende Søbygaard-Sø, som begrændser Sognets Sydside.
$155^{5}/_{8}$ Td. A. og E., $1^{3}/_{4}$ Td. Skfk. og $^{3}/_{4}$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Sald med Kirke og Skole, og Aptrup;
ſtrup Vandmølle. Ialt i Sognet 31 G. og 37 H., hvoraf 1
og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 430. Jordbrug er Hovederhvervet. Ligesom i H
sognet have Beboerne særligt Erhverv ved Skovarbeide.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som H
sognet; 4de Vgkds. Amtets 78de Lægd. Kirken tilhører Besidder
Grevskabet Frijsenborg.

Sald Kirke er meget anseelig og har et stort Taarn, men ikke Hvælv
Den blev 1854 indvendig reſtaureret af Kirkeeieren, saa at den nu er en
smukkeſte Landsbykirker der i Egnen. Kirkegaarden blev ved samme Lei
planeret og beplantet.

Indtil 1673 var Sald et Hovedsogn med Torsø til Anner, men Torsø bl
lagt til Veierslev Kald, og Sald annecteret Hammel i Gjern Herred; ve
Reſkr. af 19de Novbr. 1803 er det blevet Anner til Haurum.

I Sald Sogn har ligget en Herregaard Tulſtrup, som i det 17de Aarhu
tilhørte Oluf Parsberg, men senere kom til den grevelige Familie Frijs, af
Gaardens Jorder bleve lagte til Hovedgaarden Frijsendal under Grevskabet Frijse

Skjød Sogn, Annex til Lyngaa Sogn i Sabro Herred, Aa
Amt, omgivet af dette, Granslev og Haurum Sogne samt Skande
Amt. Kirken, midt i Sognet, $4^{3}/_{4}$ M. ſ. o. for Viborg, 3 M.
for Aarhuus og $2^{1}/_{2}$ M. ſ. ſ. v. for Randers. Arealet, 3095
Land, hvoraf noget adspredt liggende Skov, der ikke er Fredskov
noget bakket i den nordlige og vestlige Deel, i de øvrige Dele af S
fladt; deels lerede og deels sandblandede Muldjorder. Foruden e
Sognets Vestgrændse løbende Aa, findes sydlig i Sognet mindre
eller Bække og Damme. Htk. $191^{5}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Skjød med Kirke, og Brundt; føl
Samlinger af Gaarde og Steder Torupgaarde, Glæsborg,
ſtrup, Kvolbæk, Lindegaarde; Gdne Hasagergaard,
trupgaard, Rottenborg, Geilund, Sølvſteen. Ialt i S
33 G. og 33 H., hvoraf 17 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 466. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Ham
Viborg Amtſtuedistrict og for endeel til Frijsenborg, forøvrig
Randers Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 80de Lægd. Sognet d
en egen Commune. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

Skjød Kirke er bygget af Kvaderſteen og har blot et Spiir med Klokke.
vendig har den to Hvælvinger, den ene over Choret og den anden under
spiret, ellers Træloft. Kirken har i de sidſte Aar vundet betydeligt ved Anbri
af 6 støbte Jernvinduer. Altertavlen — et Maleri, der forestiller Christi
fæstelse, de Dødes Fremkomst af Gravene o. ſ. v., men forøvrigt er uden kun
Værd — er henflyttet hertil fra det Capel, der tidligere sandtes paa Frijse
Indfatningen er prydet med smukke forgyldte Udskjæringer i Træ.

Randers Amt,

beliggende omtrent midt paa Jyllands Østkyst, fra hvilken Amtets østlige Halvdeel danner en bethydelig Halvø i Kattegattet, begrændses mod Nord af Mariager- eller Hobro-Fjord, der adskiller det fra Aalborg Amt, mod Vest af Viborg Amt og mod Sydvest af Aarhuus Amt. Desuden hører Den Anholt i Kattegattet til Randers Amt. Fladeindholdet udgjør omtrent 44⅕ □ Miil. Htk. er 24,797 Tdr. Ager og Eng, 150½ Td. Skfl. og 392 Tdr. Mfl. Amtets i det Hele frugtbare og velbyrkede Jorder ere paa mange Steder blandede med magre og sandede Agre, fornemmelig i den nordlige og østlige Deel, hvor der ogsaa hist og her findes udyrkede Lyngheder; den store Indsø Kolindsund, Randers-Fjord, Gudenaa og flere andre Aaer i Amtet ere omgivne af bethydelige Eng- og Kjærstrækninger. Skovarealet, der ganske er Privateiendom, udgjør omtrent 1300 Tdr. Land, hvoraf ⅔ er Fredskov, og er nogenlunde vel fordeelt over Størstedelen af Amtet, dog i mindre Omfang i den nordlige Deel; men den sydligste Landtunge, det saakaldte Mols Land, er næsten ganske skovløs. Amtet havde i 1850 ifølge Stat. Tabv. 102 større Jordbrug over 12 Tdr. Htk., 4567 Bøndergaarde, 3128 Huse med 1 Fdk. Htk. og derover, samt 2373 Huse med under 1 Fdk. Htk. Ved Udgangen af Aaret 1857 var Antallet af Fæstegaarde 695 med 3173 Tdr. Htk.

Efter den sidste Folketælling i 1855 havde Amtet et Antal af 77,984 Indvaanere, hvoraf 13,550 i de 5 Kjøbstæder og 64,434 i Landdistricterne. Af Amtets hele Befolkning levede saaledes 1765 Mennesker paa 1 □ Miil.

Randers Amt indbefatter Kjøbstæderne **Randers**, **Hobro**, **Mariager**, **Grenaa** og **Ebeltoft**, samt Herrederne **Onsild**, **Gjerlev**, **Nørhald**, **Støvring**, **Galten**, **Rougsø**, **Sønderhald**, **Nørre**, **Sønder**, **Mols** og **Øster-Lisbjerg**. Amtets samtlige Landcommuner danne eet Amtsraadsdistrict, der har 7 valgte Medlemmer.

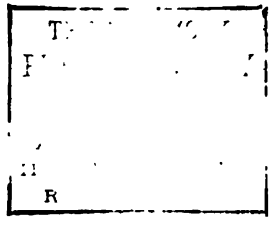
Amtet hører til 3die Rigsraads-Valgkreds; det udgjør en Deel af 9de Landsthingskreds og indbefatter 5 Folkethings-Valgkredse.

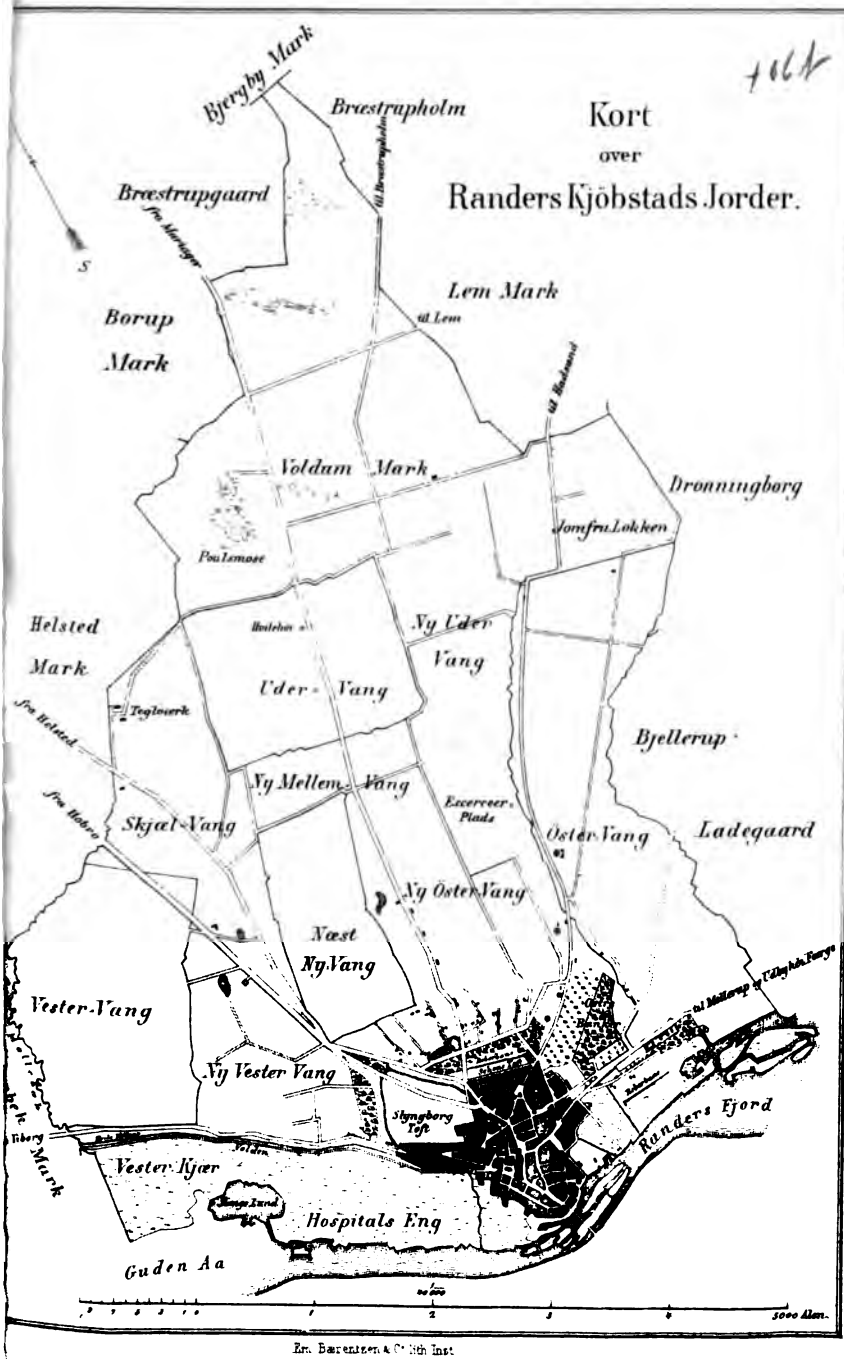
I geistlig Henseende er Amtet deelt i følgende 4 Provstier under Aarhuus Stift: 1) Onsild, Gjerlev og Nørhald Herreder, 2) Støvring og Galten Herreder, 3) Rougsø, Sønderhald og Nørre Herreder, 4) Sønder, Mols og Øster-Lisbjerg Herreder.

I juridisk Henseende omfatter Amtet foruden de 5 Kjøbstadjurisdictioner følgende 5 Landjurisdictioner: 1) Onsild og Gjerlev Herreder, 2) Nørhald, Støvring og Galten Herreder, 3) Sønder-

hald, Rougsø og Øster-Lisbjerg Herreder, 4) Nørre Her
Deel af Sønder Herred, 5) Mols Herred og en Deel af Søn

Amtet henhører til 7de Udskrivningsdistrict. I A
følgende Lægedistricter, der alle høre til Aarhuus St
sicat: Randers Kjøbstad og Landdistrict, Hobro, Mariage
Ebeltoft, Ørsted og Hornslet Districter, samt en mindre De
huus District. Med Hensyn til de directe Skatters Op
Amtet deelt i Randers og Ebeltoft Amtstuedistri
Amtet findes for Tiden følgende 3 Branddirectorater:
Gjerlev, Nørhald, Støvring og Galten Herreder, 2) Rougs
hald og Øster-Lisbjerg Herreder, 3) Nørre, Sønder og Mols

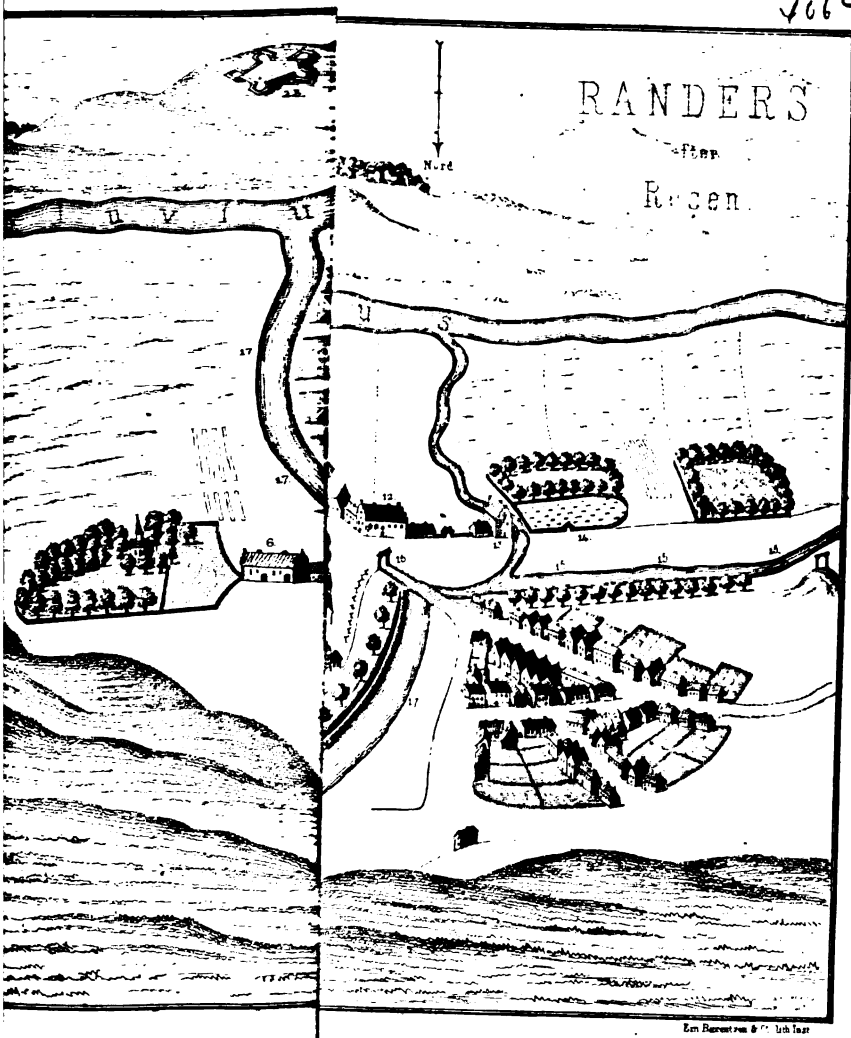

R

Em. Bærentzen & Co's lith. Inst.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

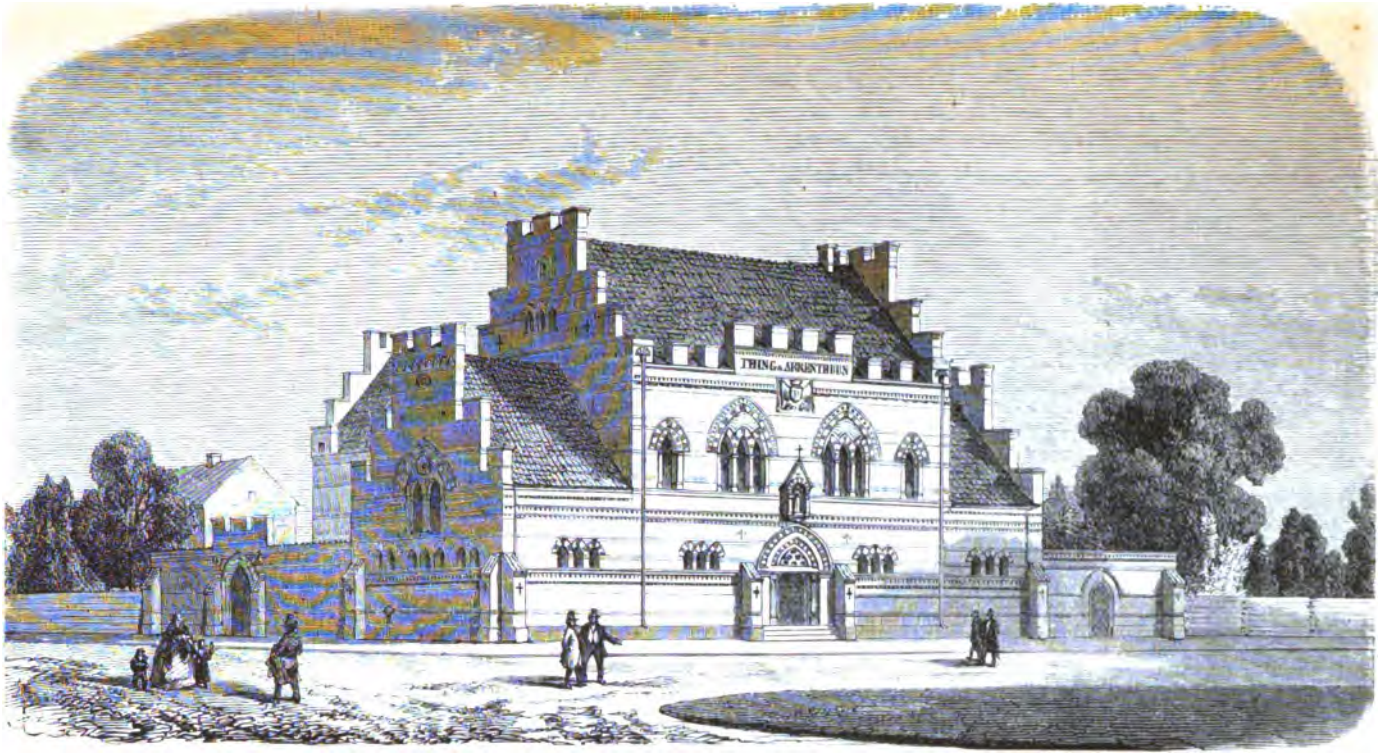
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

1. Dronning.borg Slott. . . 3. Taarn. 9. Gaad. Kiide af hvilcken bryggis Buur. öl hvor af Byen icke mindre 14. Hospitals Kirckegaard 15 Mölle grafven for dem fra Østerport eller Slotsir nesier: sudsien. 16. Westerport 17. Gamle grafver oc Rudera af Mur[illegible]. St. Pedars Taarn derhoes Tingit med steche oc Steen 20. Torvit 21

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

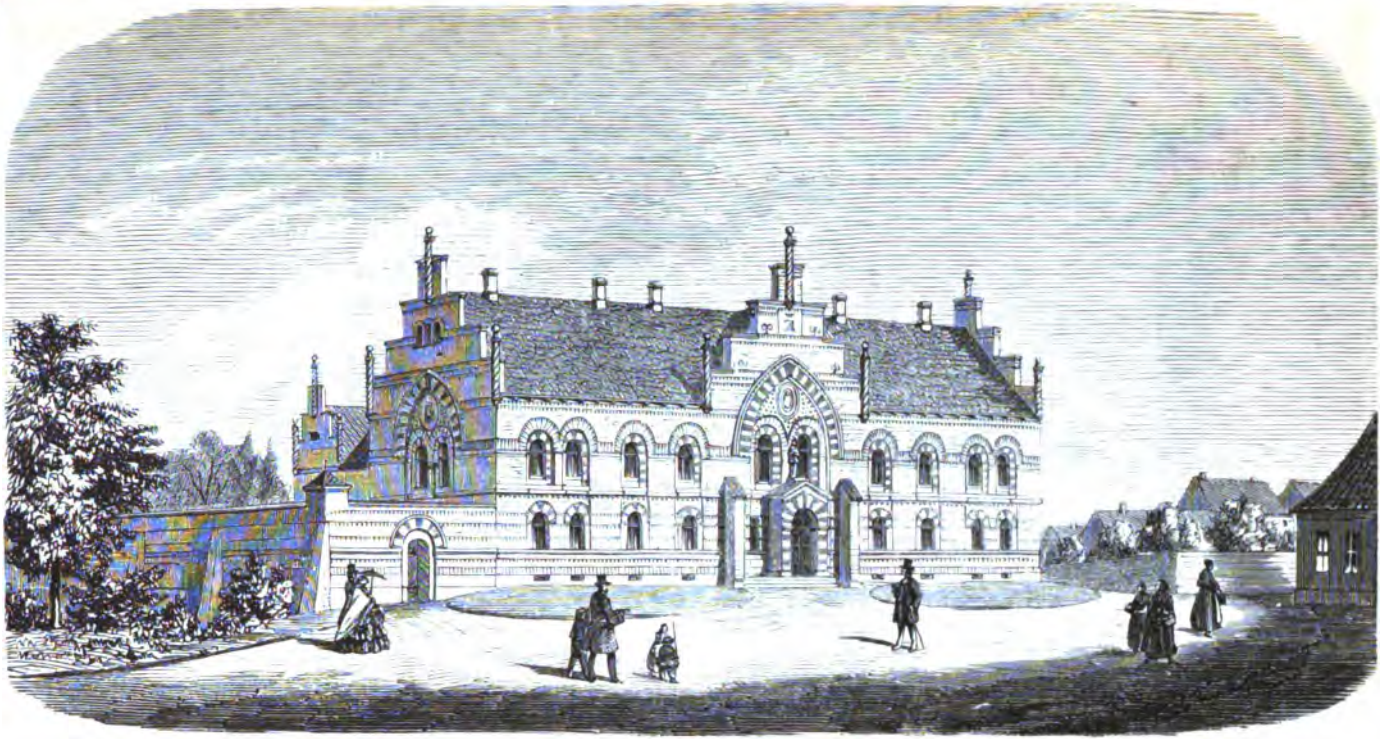

Thing- og Arresthuset i Randers.

Thieles Bogtrykkeri.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Thing- og Arresthuus i Randers.

Thieles Bogtrykkeri.

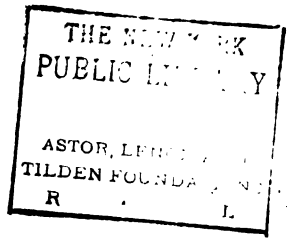
THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R · L

Jellinge-Høiene.

Thieles Bogtrykkeri.

PUBLIC
ASTOR, LEN
TILDEN FOUNDA
R
L

Randers,

Kjøbstad i Støvring Herred, under 56° 27′ 41″ n. B. og 2° 32′ 24″ v. L., 4³/₄ M. fra Aarhuus, 5¹/₄ M. fra Viborg, 3¹/₂ M. fra Hobro, 3 M. fra Mariager, 7¹/₂ M. fra Grenaa, beliggende ved Gudenaa*) deels ved Foden deels paa en jevn Skraaning af et umiddelbart nord for Byen liggende Bakkedrag. Dettes ved Byen nærmest liggende Parti kaldes Flintebjerg (288 Fod høit). Saavel mod Øst som mod Vest aabne sig brede, af Bakker omgivne, Flooddale med frugtbare Engstrækninger. Disse tilligemed de Byen paa alle Sider omsluttende, i frodig Vext værende Plantninger, give Beliggenheden af Randers en særlig Eiendommelighed og en venlig Charakteer**).

Byen, der er meget tæt bebygget, har 4 Torve, 67 Gader og Stræder, samt (i Aaret 1856) 827, hvoraf 73 udenfor den egentlige By, matriculerede Bygninger (i 1830: 763, i 1798: 632). Af Gaderne er tre anlagte i de senere Aar. Bygningernes Assurancesum var i 1857: 3,544,030 Rd. (i 1843: 1,552,190 Rd., i 1830: 1,190,030 Rd., i 1801: 650,110 Rd. D. C., i 1790: 327,730 Rd. D. C., i 1761: 223,050 Rd. D. C.) Af ældre Bygninger ere nu ikke mange tilbage. Paa den som Bilag til nærværende Skrift udgivne Grundtegning af

---

*) I ældre geographiske Værker siges Randers-Fjord at naae op til Randers. Det vil dog vistnok være rigtigere med Baggesen at angive de 1¹/₄ Mile fra Randers beliggende Ugelhuse som det Sted, hvor den egentlige Randers-Fjord tager sin Begyndelse. Først der har Vandløbet en saadan Brede, at det kan svare til Begrebet om en Fjord. Ogsaa Justitsraad, Vandbygningsinspecteur Carlsen, hvis Beretning om den seneste foretagne Regulering af Guden-Aaens Løb Udgiveren har havt Leilighed til at gjøre sig bekjendt med, omtaler i denne Beretning Guden-Aa som udflydende i Randers-Fjord ved Ugelhusene.

**) Det vil formeentlig ikke være uden Interesse, at det her anføres, hvorledes Byens Beliggenhed og Omgivelser skildres af de eneste tvende Mænd, der have udgivet egentlige Reisebeskrivelser over deres Fædreland, Præsten L. M. Wedel og den nylig afdøde Etatsraad Professor Molbech. Man vil og deraf kunne skjønne, hvormeget Byen har vundet med Hensyn til offentlige Anlæg. Wedel yttrer saaledes i sin Reisebeskrivelse fra Aaret 1804: „Randers ligger paa en skraa Bakke ned mod den brede majestætiske Gudenaa (!), der breder sig ud i mange Grene gjennem de lave Enge. Udenfor Staden ligger en Skandse, hvor der nu er bygget et smukt Huus, og bagved i de gamle Volde er anlagt en Have med Slangetrapper, hvorfra den hele By og Aa kan oversees; derfra til Byen er anlagt en lige Vei, opfyldt og plantet med Pile og nogle Huse ved Siderne." Man skjønner heraf, at Randers i Begyndelsen af Aarhundredet var aldeles blottet for offentlige Spadseregange. Molbech yttrer om Randers i „Optegnelser paa en Udflugt i Jylland i Sommeren 1828", meddeelte i Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst 3die Bind: „Skjøndt Randers er gammel (den nævnes ideelmindste allerede 1086) og har endnu mange gamle Huse tilovers, ere disse næsten ikke synlige, da de allevegne ere oppudsede, kalkede eller malede; og man seer vel saa i det Hele saa pyntelige Stæder i Danmark, som Randers. Hertil passer ganske den milde, venlige, vandrige Omegn, over hvis store, lysegrønne Enge og rige Agre Øiet glider let og qvæget hen i Vesten mod den brede blanke Fjord." Molbech omtaler dernæst Amtmandsboligens Have og Dronningens Have, hengang de eneste betydelige Anlæg udenfor Byen, medens han vel har betragtet det noget ældre saakaldte Faberske Anlæg som en Deel af Dronningens Have.

Randers findes afskildret en Bygning, der tidligere har været en
af Vor Frue Kloster, samt en gammel Kjøbmandsgaard ved St. Mo
Kirke, der rimeligviis dog i Ælde ikke stiger op over næstforrige
hundredes Begyndelse.

Byens Jorder, 2381 Tdr. Land af 267¾ Td. Hk., besta
3 Hovedele: 1) Eiendomsvangene, som vare under Dyrkning før
og som i Tidens Løb bleve udloddede til Stederne i Byen, ime
Jordskyld til Byens Kasse (nemlig Østervang med endeel saal
Blokke 1551, Vestervang 1582, Vester-Nyvang 1606 og Udenvang 1
samt endeel Enge og Vesterkjær; 2) Voldum Mark, indbefatten
Jorder, der fordum laae til Bønderbyerne Vallef, Stistrup og H
(hvilke ere forsvundne tilligemed Byerne Brastrup og Bjellerup);
Jorder laae fordum til Frue Kirke og Kloster og derefter til Mar
Kloster, hvorfra de 1554 bleve bortarvefæstede til Randers Comm
som omsider indkjøbte Herligheden 1740; 3) den gamle Fædrift,
alene benyttedes til Kreaturers Græsning, indtil Vangene 1761
efterhaanden bleve indtagne til afvexlende Kornsæd og Græsning.
Undtagelse af de private Vange, Tofter, Enge og Holme, samt af
munens Enge i Vesterkjær, Kyllingeengen, Engene og Holmene i Fjo
Anlægene og Plantagerne, Exerceer-, Møddinge-, Markeds- og
pladse m. m., bleve Communejorderne (c. 1211 Tdr. Land) i
Reskript af 18de Novbr. 1847 udskiftede og tillagte Kjøbstadens Gr
eiere i Forhold til den Enhvers Grund paahvilende Grundtaxt,
Bestemmelse, at deraf skal (efter Aarhuus Stifts Capitelstaxt fo
foregaaende Aar) svares 2800 Tdr. Byg aarlig til Kæmnerka
hvilken Afgift forhøies med 25—50 pCt. af de Jorder, der afhæ
eller bortleies til udenbys Folk. Paa de saaledes udskiftede J
ere saavel opførte enkelte Gaarde som en Mængde Huse.

Til Randers eller St. Mortens Sogn hører foruden Kjøb
communen saavel et Landdistrict som en Landcommune: 1)
Mortens østre Landdistrict (i Støvring Herred, see dette) k
ogsaa „Dronningborg District", og bestaaer af Hovedgaarden Dron
borg og Bjellerup Ladegaard med Parceller. Det har Fattigv
fælles med Kjøbstaden og har ingen særlig Repræsentation; med H
til Skolevæsen er det henlagt under Gimminge-Lem Pastorat. 2)
Mortens søndre Landcommune (i Galten Herred, see dette) k
almindelig Vorup Sogn (da det tidligere har udgjort et selvstæ
Kirkesogn) og bestaaer af Vorup By, som har sit eget Communalv
uafhængig af Kjøbstaden og danner et selvstændigt Sogneforstander

---

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

St. Mortens Kirke, Byens eneste Sognekirke, bygget af
Muursteen med høit Midtskib og to lavere Sideskibe, en Tilbyg
mod Syd af samme Høide som Hovedskibet, lavere Chor, Alt
spidsbuede Hvælvinger. Taarn med Spiir, opført 1796; ny Skrift
opført ved Chorets nordre Side i Aaret 1850. Kirken, hvis Læ
er 54 Alen, og hvis Midtskibs Hvælvinger have en Høide af 28
er lys og venlig samt derhos af en saadan Størrelse, at den,

Domkirkerne, maa regnes blandt Landets anseeligste Sognekirker. En Indskrift i Kirkens høie Sidefløi anfører Kong Hans som den, der har opført enten denne Sidefløi eller hele Kirken (fundavit hunc locum). Det maa imidlertid antages, at Kirken, der allerede nævnes som Sognekirke i det 14de Aarhundredes Midte, og i det følgende Aarhundrede tillige blev Kirke for det daværende Helligaands Huus, samt derefter 1529 blev anviist de ældre Menigheder til Vor Frue og Laurentii Kirker som fremtidig Sognekirke, har modtaget successive forskjellige Ombygninger og Tilbygninger, hvilket bekræftes af efterfølgende Meddelelse til Udgiveren af nærværende Skrift fra Professor Worsaae, der i Slutningen af Sommeren 1858 har nøie undersøgt denne Kirkes Bygning. „Saavidt man kan skjønne, er Kirken opført i flere forskjellige Tider, og for Størstedelen længe, over et Aarhundrede, før Kong Hans levede. Høikirken og de nuværende Sideskibe ere saaledes neppe oprindelig opførte paa eengang. Hovedskibet har en Række ottekantede Piller, der fortsætte sig som Halvsøiler op ad Sidemurene og bære Hvælvingerne. Ovenover de spidse Buer mellem Pillerne sees Nischer i Form af spidsbuede Vinduer, og øverst oppe igjen under Hvælvingerne findes trekantede Vinduer af en sildigere Form, fra hvilke Hovedskibet faaer sit øvre Lys. De sidstnævnte trekantede Vinduer turde sandsynligen hidrøre fra en senere Ombygning af Kirken, hvorved det synes, som om Hovedskibet er blevet forhøiet og Sideskibene tilsatte. Idetmindste ere Sideskibene i deres nuværende Skikkelse yngre end Hovedskibet. Ved nemlig at gaae op paa Sideskibenes Hvælvinger vil man opdage, at den Deel af Høikirkens Munr, som nu er dækket af Sideskibenes Tage, fra først af har staaet frit som Ydermuur, og at Nischerne ovenover Buerne i Høikirken ere oprindelige Vinduer, som kun ved en Blænding ere tilmurede. Høikirken og Sideskibene have nu selvsamme Gesims. Men ligesom denne Gesims mangler paa Choret, saaledes synes ogsaa Choret i det Hele at have en slankere, noget forskjellig Charakteer. Selv Høikirkens ydre Gavl mod Øst ved Choret fremviser umiskjendelige Spor af Ombygninger og ufuldførte Byggeplaner. Vinduerne over hele Kirken have imidlertid i det Væsentlige det samme Præg, en stærkt indhulet, kraftig Profilering, der minder om flere af de senere Vinduer i Korsfløiene og Taarnpartiet i Aarhuus Domkirke. Kun mod Syd synes Randers Kirke at have havt en Korsfløi. Mod Nord sees Spor til, at Lavkirken idetmindste har været bestemt til at sættes i Forbindelse med en lavere Bygning eller Korsgang, til hvis Hvælvinger Tandsnit ere indsatte i Lavkirkens Ydermuur". I Aarene 1827 og 1828 underkastedes Kirken en Hovedreparation, hvorved alle Kjælderbegravelser bleve opfyldte, Gulv lagt over hele Kirken, de gamle Skriftestole, som vanzirede Choret, borttagne, tvende mindre Skriftestole indrettede, hvoriblandt en i det forrige Daabscapel, en ny Døbefont anbragt i Midten af Choret m. m. m. Altertavlen er stor og anseelig, udstyret med meget Billedhuggerarbeide; i Midten et smukt Maleri, forestillende Christus i Gethsemane. Den synes at være en Efterligning af Altertavlen i Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn. Af en Indskrift paa Bagklædningen erfares, at „den høisornemme og gudeligsindede Hr. Niels Brock, født i Randers, men endnu levende Grosserer i Kjøbenhavn, har af Kjærlighed til sin Fødeby og til det Guds Huus, hvori han ved Daaben er indlemmet i Christi

Menighed, givet og bekostet denne smukke Alterbygning, som ved
Svogers, Hr. Agent Simonsens Kunsterfarenhed og Flid er forfær
og opsat d. 24de August 1765." Samme Agent Simonsen har o
forfærdiget Kirkens Orgel. Prædikestolen, af godt Træsthærerarbeid
1686 skjænket af „høyagtbare Simon Søfrensens, fordum Raadma
Randers og Aune Berthels Daatters, deres ældste Søn, velforne
Søfren Simonsen, Borger og Handelsmand paa Frederikshald i N
med sin kjære Hustro, Siri Hennings Daatter Lemmiche." Af Min
mærker i Kirken ere især at mærke: et stort Epitaphium med Portra
tilvenstre for Kirkens Hovedindgang, over Borgermester Niels Jacob
født 1554, † 1624, og hans Hustru Maren Pedersdatter, hvilket
Indskriften er sat Aar 1653 af deres trende Sønner Søren Hofm
Doctor medicinæ, Jacob Nielsen, Peder Lassøn, Licentiatus juris
fem Døttre Karen, Anna, Margrete, Mette, Marie*). I C
findes en Marmortavle til Minde om Magister Peter Estrup; i 15
Rector ved Randers lærde Skole og derefter i 15 Aar Sognepræ
St. Mortens Kirke i Randers, f. 1756, † 1818. Ved den s
Side af Choret stod indtil 1802 et stort Begravelsescapel, prydet
et Spiir. Efterat dette, der efter Familien Scheel-til Gammel-Es
som det ved Arv var tilfaldet, kaldtes det scheelske Capel, i bem
Aar var nedbrudt og Ligene nedsænkede paa Kirkegaarden, er der s
Mindetavle paa Chorets søndre Muur med følgende Indskrift:
Erindring om Eske Brock til Estrup og Vemmetofte, Danmarks
Raad, Lehnsmand paa Dronningborg. Ædel, trofast, uforsagt frem
han Kongens og Fædrelandets Hæder. Han fødtes Aar 1560,
døde den 15de December 1625, og hviler med sin Hustru Fru
stence Biffert, deres Søn Lauge og flere Slægtninge ved denne K
søndre Muur. Efterslægten satte dette Minde Aar 1807, da det fo
var fortæret af Tiden. Kirkens Værger have modtaget Vederlag
dette Mindes bestandige Vedligeholdelse". Blandt de Personer,
lig have hvilet i Capellet, nævner Danske Atlas: Tyge Brah
Tostrup, † 1640, Oberst Frants Brockenhuus, † 1660, og
Christentze Lykke, som siden fik General Friedrich v. Arenstorf
døde 1667.

Den lærde Skole, oprettet af Christian III., havde sit første L
i en lille eenetages grundmuret Bygning øst for St. Mortens K
indtil dette i Aaret 1781 ombyttedes med det nedlagte Helligå
Klosters store toetages Bygning, istedetfor hvilken nu atter i 185
traadt en af Randers Commune med en Bekostning af 47,000 R
den vestlige Deel af Byen opført ny Bygning i 2 Etager med Kjæ
Over Indgangen paa Bygningens anseelige Endefacade er i en Mar
tavle anbragt følgende Indskrift:

*) Galthen bemærker i sin Beskrivelse af Randers S. 135, at disse
Ægtefæller ere mærkværdige ved deres Afkom, „da de ved deres 3 S
ere Stamfædre til de 3 endnu levende adelige Familier: de Hofma
Rosenorner, Lassøner; og ved 3 af deres Døttre til de Bentzoner, Jessper
og Poulsdøtre".

Randers lærde Skole
opført af Communen
i Aaret 1858.

Jomfr. Eder Skatte
som Luft og Møl ei fortære.

I Skolebygningen er foruden Skolelocalet Bolig for Rectoren. Randers Skole hører til de temmelig uformuende og behøver stadig Tilskud af den almindelige Skolefond (8—10,000 Rd. aarlig). Blandt Legaterne til Skolen maae især mærkes de Brock-Bredalske (see den siden efter anførte Fortegnelse over disse Legater) og det Nis Nissenske Legat (see foran S. 271 det om dette Legat ved Viborg Skole Anførte). Ved Skolen er ansat 10 faste Lærere, nemlig Rector, 2 Overlærere og 7 Adjuncter, foruden Timelærere. Disciplenes Antal ved Begyndelsen af Skoleaaret $18^{58}/_{59}$ var 94.

Borger- og Almueskolerne. Byen har 2 saadanne: 1) den Brock-Bredalske Friskole, saaledes benævnet efter de betydelige Legater, som afgangne Grosserer Niels Brock og Hustru Lene Bredahl have skjænket dertil. Undervisningen besørges af en Overlærer og 5 Lærere; Skolen besøges for Tiden af 254 Drenge og 257 Piger. For Pigerne findes tillige en Haandgjerningsskole. Skolen har en egen Bygning, indkjøbt Aar 1820, hvilken, indtil en ny Bygning blev opført for Borgerskolen, tillige afgav Localer for denne. 2) den Bay-Kirketerpske Borgerskole, benævnet efter Stifterne af tvende mindre Skoler, Etatsraad Kirketerp (1778) og Kjøbmand J. R. Bay (1779). Den frequenteres for Tiden af 125 Drenge og 62 Piger. Undervisningen besørges af 7 Lærere, hvoraf den ene, der er ordineret Catechet, er Førstelærer. Ny Skolebygning, indviet 1847.

Søndagsskolen, stiftet 1805, bestaaer, foruden ved Indtægten af nogle smaa Legater, ved aarlige Gaver af Borgere og Embedsmænd samt aarlige Bidrag fra de forskjellige Laug. Den bærer endnu sit Navn Søndagsskolen, uagtet den egentlige Undervisning i Læsning og Skrivning nu gives Mandag Aften; om Søndagen holdes en Tegneskole.

Hospitalet. Udenfor Randers, efter Stadfeldts Mening ved Hospitals-Kirkegaarden, har der i ældre Tid staaet et St. Jørgens Huus, formodentlig det samme, som i et Document fra 1263 kaldes domus leprosorum eller et Hospital for Spedalske. Dette Huus gav Kong Christian I. til Mariager-Kloster, og man finder, at Kong Christian II. 1514 har stadfæstet Kong Christian I.'s Brev, hvorved han har givet til Mariager-Kloster „St. Jørgens Hospital med Sancte Hans Capella udenfor Randers." Ogsaa et Helligaands-Kloster eller Hospital har, som det nedenfor skal vises, existeret i Randers, og dets Indtægter bleve først 1552 af Kong Christian III. henlagte under Hospitalet i Aarhuus. Det var dog kun 6 Aar senere, at denne Konge ogsaa stiftede et nyt Hospital i Randers og til dette skjænkede foruden Jordegods, og Tiender den saakaldte Provstegaard, som i Katholicismens Tid var Bolig for det Medlem af Aarhuus Domcapitel, der var Provst for de Randers nærmest liggende Herreder. Denne Gaard (skjønt dog senere ombygget) er endnu Hospitalets Hovedbygning. Over Hovedindgangen findes det danske Vaaben og Christian III.'s Navnechiffer samt den Indskrift „Dieu pour mon partage," hvorved Kongen formodentlig har villet antyde, at

han havde skjænket sin Andeel i de inddragne Klostres og de kath
Geistliges Godser til gudeligt Brug. Kong Frederik II. stadfæstede
Faderens Gaver. Ifølge de nævnte Fundatser skal i Stiftelsen opt
100 gamle skrøbelige Personer, som have ført en ulastelig Va
Hospitalet er alene for Aarhuus Stift. Nogle Pladser haves
incurable Sindssvage. Lemmerne nyde reglementeret Bespiisning
en dertil antaget Oeconom. Udenfor Hospitalet nyde 100 fa
Mennesker en aarlig Understøttelse af 25 Rd. hver, og ved Kong
Reskript af 14de Mai 1857 er det endvidere paalagt Stiftelse
anvende indtil 2000 Rd. aarlig til Understøttelsesportioner à 50
for at tildeles saadanne værdige og trængende Personer, som efter
Dannelsestrin og tidligere bedre Livsstilling ville blive lidende fre
Andre, om de maatte henvende dem til det almindelige Fattigvæsen
Hospitalet er et Capel, hvorved er ansat en Præst, der tillige er
derende Capellan ved St. Mortens Kirke. Hospitalet har en S
gaard, beliggende mellem Hvidemølle og Gasværket. De oprind
Bygninger bleve 1833 forøgede med en toetages Bygning deels
Lemmer deels til Oeconomen, senere med en Daarebygning,
Sommeren 1858 opføres endnu en Bygning til Oeconomen.

Hospitalets Indtægter ere: a) Provstekorns-Afgiften, som ud
af en Deel Kirker, 27 Tdr. Rug, 91 Tdr. Byg og 76 Tdr. H
aarlig, at betale efter Capitelstaxt; b) Konge-Korntiender, som
leveres in natura, deels betales efter Capitelstaxt, 879 Tdr. Rug,
Tdr. Byg, 2489 Tdr. Havre; c) Landgilde m. m. dsl., 8 Tdr.
72 Tdr. Byg, 11 Tdr. Havre samt c. 400 Rd.; d) Rente af Capi
314,000 Rd. og en Bankactie 2800 Rd. (i 1830 var Stiftelsens Ca
kun 115,500 Rd., i 1802: 53,000 Rd. D. C.). Ved Hospital
ansat en Forstander, som har Bolig ved Siden af Hospitalet.

Raadhuset, en toetages Bygning med Spiir, opført 1778
Arresthuus tilbygget omtrent 1831. I Raadhuset er Vagtstue fo
i Randers garnisonerende Dragonregiments Vagtmandskab.

Nørre-Jyllands Tøihus, lidt øst for Byen, en Bygning i 2 E
med en Hovedfløi og 2 Sidefløie; derved en Kasernebygning,
Boliger for Officerer, et Vagthuus og i nogen Afstand derfra et K
taarn. Det Hele er opført i Aarene 1801—2. Af de 34,000
D. C., som Opførelsen kostede, vare 20,000 Rd. udredede ved patr
Bidrag. Derfra ned i den saakaldte Tøihuushave (Mariaslund)
1802 anlagt en Vei, og en Canal blev gravet ud til Fjorden for V
og Laden af Ammunition m. v. Denne Canal er tilgroet, og Tø
agtes ikke for Tiden at være til Nytte paa dette Sted. Det kan dog
ventes, at Bygningen bliver anvendt til andet Brug.

Randers Fattighuus, tæt vest for Byen, er opført 1807 og
Et Sygehuus og et Badehuus blev opført 1824.

Den mosaiske Synagoge, opført 1858 istedetfor en ældre S
goge, indrettet 1808.

Af de øvrige offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:
Toldboden, opført 1834, Telegraphstation, oprettet
Gasværket, Ridehuset, Exerceerhuset, Casernebygnin
Regimentet, opført af Communen 1856, tvende Stald- og Mag
bygninger, det militaire Sygehuus, Børneasylet,

1847, Navigationsskolen, Amtmandsboligen, opført 1826, Embedsbolig for Sognepræsten, opført 1856.

Indvaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 8844 (hvoraf 4538 af Mandkjøn og 4306 af Kvindekjøn); i 1850: 7338; i 1845: 7126; i 1801: 4562; i 1769: 3143.

Handelsomsætningen har i de senere Aar været i en betydelig Tiltagen, hvilket dog fornemmelig maa tilskrives de Fremskridt, Byens fortrinlige Opland under disse Aars høie Kornpriser har maattet gjøre; Handelsomsætningens stedse voxende Tiltagen lob imidlertid den seneste Pengecrisis falde særlig haardt paa Randers.

Af de vigtigere Varer var den samlede Indførsel fra Udlandet i 1857: 3046 Tdr. Salt (i 1856: 3484 Tdr.), 13,092 Pd. Kaffe (i 1856: 35,018 Pd.), 537,790 Pd. Cichorierødder (i 1856 Intet), 194,940 Pd. fabr. og ufabr. Tobak (i 1856: 228,293 Pd.), 6179 Clst. og 325,278 Cbfd. Trælast (i 1856: 6469½ Clst. og 401,744 Cbfd.), 42,760 Pd. Bomuldsmanufacturvarer (i 1856: 63,035 Pd.), 31,015 Pd. Uldmanufacturvarer (i 1856: 41,941 Pd.), 36,255 Pd. Bomuldsgarn (i 1856: 75,097 Pd.), 73,573 Tdr. Steenkul (i 1856: 73,282 Tdr.), 436,988 Pd. Stangjern (i 1856: 728,431 Pd.), 712,790 Pd. Rujern (i 1856: 743,600 Pd.). Indførselen af Jern og Trælast skeer især fra Norge med norske Skibe, der tage Korn og Fedevarer i Bytte; engelske, franske og hollandske Exportartikler indskrives directe fra disse Lande; Colonialvarer tages meest fra Kjøbenhavn, Manufacturvarer og Jernkram tidligere mere fra Hamborg; dog har Importen derfra siden Krigen tabt sig endeel, og man søger nu ogsaa directe til England og de tydske Fabrikker. Endvidere tages directe Malagavarer fra Spanien, Hør og Hamp fra Rusland, Cichorierødder fra Nederlandene.

Til Udlandet udførtes i 1857: 127,465 Tdr. Kornvarer*) og heraf 41,127 Tdr. Byg, 193 Tdr. Ærter, 62,844½ Td. Havre, 1077 Tdr. Hvede, 21,374½ Td. Rug, 94 Tdr. Vikker, 472 Tdr. Gryn, 5 Tdr. Meel, 278 Tdr. Malt. Af dette Quantum gik til England 86,958 Tdr., til Norge 31,253 Tdr., medens Resten udførtes til Sverrig, Holland og Ostindien. I tidligere Aar stillede Kornudførselen sig saaledes: i 1856 132,060 Tdr., i 1829: 52,000 Tdr. Korn.

---

*) Af en anseet og intelligent Handlende i Randers er der angaaende Kornhandelen fra denne By meddeelt: „Denne Handel drives fornemmelig over Hamborg, fordi der altid findes Ordres fra kornimporterende Lande. Men ogsaa heri er skeet en stor Forandring til det Bedre, thi det er ikke mere Hamborgerne, der selv kjøbe af os; de sælge kun for os, mod Provision, Ladningen efter Vægt. Vi fragte selv Skibe, besørge selv Assendingen til England, Holland etc. og indsende en Generalprøve af Ladningen, naar Afskibningen har fundet Sted, hvorpaa Beløbet afgjøres. Det er til Ære saavel for Landbo- som for Kjøbmandsstanden, at man nu har saa megen Tillid saavel til vore Kornvarers Beskaffenhed som til vore Kjøbmænds Dygtighed og Redelighed, at man lader disse selv besørge Afskibningerne af Kornvarerne, til hvis Modtagelse man tidligere sendte en kyndig Mand."

Mølle eller Brunnshaab. Vareførselen op ad denne Aa til Vibor
imidlertid for nogle Aar siden større end nu; Anlægget af Havnen ved
bæk og en Vei derhen, samt den tiltagende Bebyggning, Limfjorde
erholdt som Handelsvei, have tilsammen maattet virke til at forn
Benyttelsen af Nørre-Aa for de viborgske Handlende. Det synes
ikke, at der er gjort Noget i de senere Aar for at forbedre denne
vei. Den foreliggende Beretning meddeler tvertimod, at Aa
Veirum-Sø i den Grad er tilsandet, at medens en Kaag for 5—
siden kunde tage en Ladning Steenkul til Brunnshaab af 100—120
har en saadan ifjor maattet indskrænkes til 40—50 Tdr. Ogsaa
der over de jammerlige Broer, der føre over Aaen, og som baa
for smalle i Seilaabningen og for lave ($1\frac{1}{2}$ Alen over Vandflad
Alle Beretninger gaae ud paa, at den hele Omsætning op ad
Aa er ubetydelig. Op ad Aaen er saaledes kun ført i 1857: 50
Brædder og Tømmer, 25 Skpd. Jern og 380 Tdr. Steenkul;
Aaen føres Teglværksproducter, Korn og Brænde.

Handelen med Nabobyerne skildres i de foreliggende Beret
paa forskjellig Maade. Vistnok have navnlig Hobro og Grenaa
senere Aar hævet sig til en Bebyggning og Selvstændighed, der
dem istand til at søge flere Varer directe, som de tidligere f
Randers, ja have vel endog vundet Terrain for Bondehandel paa
nævnte Byes Bekostning; ei heller kan det nægtes, at enkelte af
fjordens mindre Byer tidligere have søgt Forbindelser i Randers
nu, efterat Aggercanalen er aabnet og Færselen paa Fjorden er
selvfølgelig have maattet ophøre; men paa den anden Side synes
at være forskjellige Gjenstande, navnlig selvfabrikerede Artikler, som
ikke alene vedligeholdt en god Afsætning til mindre Byer, men
fundet tiltagende Søgning fra disse, saaledes Tobak, Brænd
Stobegods og Cichorie. Byens talrige Skomagerlaug finder p
omliggende Markeder en ikke ringe Afsætning for dets Varer.

Endeel Transitvarer, især Manufactur, søge i de senere Aar
over Randers til Viborg. De gaae nemlig fra Hamborg over K
Kjøbenhavn, derfra med Dampskibene til Randers, og saa p
til Viborg.

Forsaavidt man af Antallet paa Kjøbmænd kan slutte til Han
Fremgang, vil det kunne være af Interesse at see, hvormange
disse til forskjellige Tider have været i Randers. I „Danmarks
eller Efterretning om den verdslige Stand" for Aaret 1767 n
saaledes ved Navn 38 Kjøbmænd*); Stadfeldt angiver 1804
mændenes Antal til 56, Neckelmann 1830 til 82, og i Mercantil
deren for 1858—59 nævnes 155 Kjøbmænd**).

---

*) Heriblandt 9 af Navnet Bay. Det er sjeldent i de danske Kjøbst
finde Familier, der igjennem længere Perioder have vedligeholdt sig.
gjør den nævnte Familie en Undtagelse. Den har beviislig existeret i
i 3—400 Aar. Anders Bay var Borgermester Aar 1529, Jens Bay
Z Lehnsmand paa Dronningborg Eske Brok's Dagbøger nævnes B
Randers af Navnet Bay.

**) Randers har til forskjellige Tider havt meget anseete Handlende; til
Klasse maa vistnok regnes den gamle Vises „Paaske Sønner, der fo
alle Borge" o: byggede større Huse end Borge. Galthen nævner Peder An

Af industrielle Anlæg i Randers ere Brændeviinsbrænderierne især af Betydning. Deres Antal var ved Udgangen af 1857 25 med et Karrum af 1315 Tdr., deraf 14 Dampbrænderier med 896 Tdr.

---

som tillige var Raadmand og Borgermester i 36 Aar, † 1655, og som lod i sin Tid bygge 30 Skibe; fra midt i det 16de til midt i det 17de Aarhundrede nævnes endvidere Niels Jacobsen (om hvis Epitaphium see St. Mortens Kirke), Niels Mogensen (1610—1666, tillige Borgermester), Michel Thygesen Hviid (1598—1672, tillige Borgermester), Mads Hansen Bentzen (tillige Borgermester), Brødrene Mads Poulsen (der eiede Bruusgaard, Tvilum, Rugsved og Ørholm, og nævnes 1677 som „fordum" Borgermester) og Thomas Poulsen († 1669). „Disse," beretter Galthen, „kaldte man i Snapsthingstiden Randers Rentenerere". Det er tildeels om disse, men ogsaa om andre anseete Mænd, der ere fødte eller have levet i Randers, at Dr. Christian Stjønning i hans Ærevers ved Thomas Poulsens Ligbegjængelse synger:

Du fede Fædreland, berømte Rigdomskiste,
Du som af Borgerstægt i Danske Land fremviste
Det allerbeste Blod, din Poulsen, Hemmer, Hviid,
Din Hofmann, Bentzen og din Jasson fordum Liid.

I næsten et heelt Seculum havde Randers derefter ingen betydelige Handlende, indtil i forrige Seculums sidste Halvdeel Kjøbmand Ditlev Kirkeerp, senere Etatsraad, først begyndte at føre Handel med egne Skibe paa Bordeaux og Amsterdam, der i den nordamerikanske Krig blev udvidet til Vestindien og Middelhavet. Næst ham vare Th. Hansen og H. C. Hansen samt J. Trap nogle af de betydeligste Handlende. I en nyere Tid har Handelshuset Ree udviklet en betydelig Virksomhed.

Om Maaden hvorpaa Handelen blev dreven for et Aarhundrede siden meddeler Danske Atlas (IV., 394), der med Hensyn til Randers synes at have havt en kyndig og omfigtsfuld Referent, følgende: „Handelen i Randers er anseelig og udi stor Drift, men den er her som flerestedsbesynderlig indrettet, idet man hos een Kjøbmand kan faae alt, hvad man i Kjøbenhavn og andre store Stæder søge hos Klædekræmmere, Urtekræmmere, Jernkræmmere, Hørkræmmere og vel paa 10 andre Steder. Her driver Konen ligesaa stærk, og mangesteds stærkere Negoce end Manden, da de endnu ei ret ere vante til at holde Svenne eller Drenge, men Konen, Døttrene eller Husjomfruen som næsten i hvert Huus haves, gaaer til Boden, og driver Handelen i Huset, medens Manden enten er ude eller passer sin Maltgjøring og Stødning, eller er paa sine Løfter eller seer efter i sin Tømmergaard." Udgiveren af nærværende Skrift, der er født i Randers af en Kjøbmandsfamilie, har fundet denne Skildring stemmende i det Væsentlige med hvad der endnu fandt Sted i hans Barndom. De fleste Kjøbmænd, med Undtagelse af nogle enkelte Manufactur- og Galanteri-Handlende, dreve den almindelige Bondenæring med saakaldte Søgningsbønder, disse bragte om Løverdagen alle deres Varer af Korn, Smør, Huder m. m. til deres bestemte Kjøbmand, som saa at sige havde forpligtet sig til at tage disse Varer til gangbar Priis, de kjøbte igjen hos samme Kjøbmænd næsten Alt hvad der hørte til deres Forsyning. I næsten enhver Kjøbmandsgaard var der et Brændeviinsbrænderi, tilvisse af en heel tarvelig Indretning, en Maltvon med Kollesforsteen, i den rummelige Forstue. Til denne stødte umiddelbart Boutikken. Tømmerplads havdes i en Baggaard. Kone og Døttre gik endnu med i Handelen paa Torvedagene. Dette har nu i mange Hensender forandret sig, skjønt Handelen dog endnu flere Steder den Dag i Dag drives paa denne gamle Maade. Hvor ubetydeliig forøvrigt Udførselen har været fra Randers i den første Halvdeel af forrige Aarhundrede sees ogsaa i D. A., hvor der for 1746 anføres som udgaaet: Byg 2235 Tdr., Malt 11,060 Tdr., Rug 1367 Tdr., hjemmegjort Tøi og Handsker af Værdi 3506 Rd., Flæsk 148 Skpd., saltet Oxekjød 49 Skpd., Brændeviin 37 Tønder.

Karrum. Et libet Dampbrænderi er tilkommet i 1858. Det a
Educt kan anslaaes til c. 900,000—1,000,000 Potter aarlig. 7 To
og Cigarfabriker med en betydelig Virksomhed for enkelte af de
med Export, som anført, til flere Nabobyer. En Cichoriefabrik i
god Drift, ligeledes med Export. 2 Jernstøberier, det ene forenet
et Smedeværksted; ogsaa fra Jernstøberierne skeer Afsætning til
Kjøbstæder. 2 Handskefabrikker navnlig med Afsætning af de saa
Randers Handsker*) saavel til Indlandet som Udlandet. 5 Bom
tøisfabrikker, som fornemlig arbeide for Byens egne Indvaaner
Omegnen. Et Sæbesyderi. To Kalkbrænderier. Et betydeligt
slageri med lukket Bane. Flere Ølbryggerier**). Et Skibsbyg

I Byen findes tvende Bogtrykkerier, fra det ene udgaaer „Ra
Amts Avis". Ligeledes findes her tvende smaa Steentrykkerier.

Ved at omtale Erhvervet i Randers kan man ikke undlad
nævne Fiskeri og navnlig Laxefiskeri, skjøndt dette sidste nu sa

---

*) „Saa bekjendt som Randers Handsker" er en Talemaade, der vistno
idetmindste to Aarhundreders Alde. Allerede i det 17de Aarhundred
Fabrikationen af disse Handsker almindelig i Randers. Det 1684 opr
Handskemagerlaug havde alt Aaret efter 16 Mestere. Det var især i
Aarhundredes første Halvdeel at Lauget blomstrede og opnaaede ind
Mestere, men dette tog saaledes af, at Stadfeldt 1808 kun nævner 3 M
Et Opsving i Handskefabrikationen i Randers maa tilskrives Franskm
Mattat, der for nogle Aar siden er død og har efterladt sin Fabrik t
Sønner. Man har tidligere tilskrevet Calmusroden, som i stor Mængde
i Guden-Aa, den behagelige Lugt, som giver Handskerne en Deel af
Eiendommelighed. Da Handskerne af samme Tilberedelsesmaade fra H
og Odense kunne have samme Lugt, uden at denne Grund for dem kan an
tør man vistnok tiltræde den Mening, som yttres i Justitsraad Reckeln
trykte Beretning til Kongen af 1830, at Videbarken, der anvendes ved
ningen, er Oprindelsen til Lugten, der dog betinges af en særlig Reen
i Behandlingsmaaden.

**) Holbergs Strophe „Det sede Randers Øl gav Lyst til mere Snak" skuld
formode, at dette Øl for libet over eet Hundrede Aar siden var bekjendt
hele Landet for sin Godhed. Dette tør man imidlertid vel ikke antage
skjøndt Danske Atlas omtaler Bur-Øl som almindeligt i Omegnen af Ra
findes der i dette Skrift blandt de Erhvervende i Byen ikke nævnet en
Ølbrygger, Brændeviinsmændenes Antal angives derimod til 52. Bem
maa det dog, at der i „Dannemarks Speil eller Efterretning om den
lige Stand" for Aaret 1767, findes ved 4 Kjøbmænd i Randers anfø
de drive Ølbryggeri ved Siden af deres Handel, medens saadan Nærin
ikke ommeldes ved andre sydste Byer. 1749 siges endnu, at Øllet gav
i Byen god Næring. 1754 kostede en Tønde Bursøl 1 Rd. 5 Mk.
Tidligere har Bursøl vistnok været mere bekjendt og søgt, dog uden
har kunnet hæve sig op blandt Middelalderens berømtere Ølsorter. I
straaen af 1417 spiller det en stor Rolle. De gamle Thingbøger give en
om, at det baade har været berusende og tillige nydt i store Qvant
Justitsraad Reckelmann har saaledes oplyst, at der i Thingbogen for
findes 6 Drabssager behandlede, alle hidrørende fra Øllet. Galthen for
i hans Beskrivelse over Randers, at man paa hans Tid havde et ga
tydst Ordsprog: „Wer vom Randers kommt unbesoffen und ungeschlage
mag vom grossen Glück sagen." Dette erindrer baade om Øllets ber
Magt og om den Tid, de tydske Handlende og Haandværkere endnu i e
Antal havde Bolig i Randers. Medens Rostocker Øl og Brunsviger
Middelalderen var Bursøllets farlige Concurrenter, er det saakaldte B
Øl nu det herskende og brygges i flere af de ovennævnte Bryggerier.
kjendes end ikke af Navn.

sige ikke drives fra Byen Randers, men er væsentligst concentreret i en omtrent 1 Miil fra Byen op ad Aaen liggende Laxegaard, Frisenvold Laxegaard kaldet (see Orum Sogn i Galten Herred*). Da Affætningen skeer i og fra Randers, skal dog ogsaa denne Deel af Fisteriet i Fjorden og Guden-Aa her kortelig omtales. Dr. Skønnings foran citerede Udtryk:

„Du fede Laxestad, berømte Rigdomskiste",

ligesom et gammelt Riim, der vel endnu tidt nævnes blandt fattige Folk i Randers,

„Var ikke Skalle-Føde, blev Randers snart øde",

udvise allerede hvormegen Vægt man i ældre Tider i Randers har lagt paa de Subsistentsmidler, der hentedes fra det Byen nærmest liggende Vandløb. Et gammelt Sagn siger, at Laxen i sin Tid var saa hyppig i Fjorden, at Tjenestefolk i Randers betingede sig, kun 2 Gange ugentlig at bydes det som Spise. Nutidens lettede Communicationsmidler ville i hvert Fald nu have udjevnet saadan local Overflødighed af et enkelt Fødemiddel, men selve Fortællingen har vistnok aldrig havt nogen Grund, eller dog kun grundet sig paa en meget stærk Tilstrømning af Lax i enkelte paa hinanden følgende Aar. Hvad Arent Berentsen for 200 Aar siden yttrede om Laxefisteriet her, passer endnu, at „emendskjøndt Laxene i Tallet ikke saa meget fanges som andre Søfisk, saa ere de dog ei der saa faa, at Randers Borgere jo en stor Fordeel (vel rettere en stor Nydelse) af samme Fiskende have." Om Fisteriets Tilstand i Aaret 1833 og den nærmest foregaaende Tid, ligesom ogsaa angaaende de forskjellige Bestemmelser, der ere givne for Fisteriet paa Randers-Fjord og Guden-Aa fra Fjordens Indløb ved Udbyhøi til Bærum Høie, haves en interessant Monographi af Justitsraad Neckelmann, udgivet i fornævnte Aar som en Afdeling af Randers Kjøbstads Beskrivelse. Herefter inddeles Fisteriet i Fjorden: 1) Laxefisteri, der foruden Lax omfatter Ørreder og Helt**); 2) Graafisteri, hvorunder hører alt Ferskvandsfisteri af Aal, Aborrer, Gjedder, Horker, Skaller og Sudere; 3) Saltvandsfisteri saasom Aal, Flynder, Hornfisk, Sild, Stør og Torsk. Laxen fra Randers hører til de bedste Laxarter, og tilberedes paa en eiendommelig Maade ved at ræses, hvorefter den

*) At Laxefisteriet og Ørredfisteriet, som næsten har samme Betingelser som hint, nu mere end før samler sig ved Frisenvolds Laxegaard, har sin Grund deri, at Strømgangen i Hoveddybet, til hvilket denne Laxegaard har udelukkende Ret, nu er mere rivende paa Grund af Dybets Udmuddring, hvilket atter har foraarsaget, at en Deel mindre Laxegaarde i Sidestrømmen, eftersom de ikke have kunnet afholde de betydelige Vedligeholdelsesomkostninger, ere nedlagte, medens 3 andre ere indkjøbte til Nedlæggelse af Eieren af Frisenvold Laxegaard. Foruden denne ere kun to forhiden i Drift og de levere kun faa Lax.

**) Neckelmann regner Helt til Graafisk, men i en foreliggende Beretning, der velvillig er meddeelt Udgiveren af Eieren af Frisenvold Fiskergaard, regnes den til Laxefisteriet. I samme Beretning benævnes ogsaa Ørreder og Helte under Eet „Vandrefisk," til den Art maa ogsaa henføres Smelten, en lille Fisk, der ligesom Helten hører til Laxeslægten og i stor Mængde om Foraaret søger ind i Fjorden. Laxen gaaer til Fjorden fra Novbr. til Mai og især i Februar og Marts naar der er Isgang, Ørreden gaaer fornemlig til om Sommeren, Helten fra October til Januar.

kaldes ræset Lax.*). Antallet af de fangede Lax er næppe over 5
i Gjennemsnit aarlig. De Optegnelser, der foreligge fra de fi
Decennier, tyde ikke paa nogen Aftagen af Tallet. Laxen v
Gjennemsnit 15—16 Pund. Af Ørreder, der tildeels beredes
samme Maade som Lax og i Gjennemsnit veier 6 til 7 Pund, f
3—4 Gange saa mange som af disse. Af Helt, der vel i Gjenn
vel næppe veier mere end 1—2 Pund pr. Stk., fanges alen
Frisenvold Fiskergaard 4—6000 Stk. aarlig. Det hele Prove
Fisteriet i Fjorden angives i fornævnte Skrift til 12,000 Rd. 74 Fa
menes derved at have deres væsentligste Udkomme, hvoraf dog
ganske enkelte i Randers selv, den allerstørste Deel ved Frisenvold
gaard samt i Landsbyerne Kristrup, Ugelhusene, Langkastrup og Ra
Hertil maa nu tilføies at, efter en foreliggende Beretning, er
fisteriet i de senere Aar taget meget af, hvilket tilskrives Dampsk
Opmuddringen og Baad med smaa Master. „Ved det at Dampsk
kaster Vandet fra Hjulene gaae Bølgerne ind i Siv og Rør, o
at gaae tilbage trække de Fiskerognen med sig, som da bliver øde
Ligeledes Muddringen, da det Opmuddrede bliver henlagt paa S
der tjener til Rognens Udvikling. De finmaskede Baade fange
Nytte utallige Fisk." Om Laxegaardenes Indretning see Frise
Laxegaard, der er anført under Ørum Sogn, II. S. 483.

Af Randers Kjøbstadjorder brugte i Aaret 1850 blandt
stadens egne Indvaanere 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 14 et
af 4 til 2 Tdr. Htk., 17 et Beløb af 2 indtil 1 Td. Htk. og 3
Beløb af under 1 Td. Htk. Af disse sidst betegnede mindre L
ere dog nu flere forenede, ligesom der ogsaa nordvest for By
opstaaet en Avlsgaard med egne Bygninger.

I Randers afholdes aarlig følgende Markeder: i Begyn
af Februar i 3 Dage med Kram, i den 2den Uge af Februar 1
med Heste, i Midten af Marts 1 Dag med Heste og Fæ, hver Lør
i Fasten indtil den stille Uge med Heste, i Begyndelsen af Juli 2
med Heste, Kvæg og Uld, i Midten af October 3 Dage med Kre
Uld, i Slutningen af December før Julen 2 Dage med Heste. T
dag hver Onsdag og Løverdag; denne sidste bringer stærk Søgnin
ligner et Marked i Smaakjøbstæderne.

Randers Communalbestyrelse bestaaer af en Borgerme
1 kongelig og 2 borgerlige Raadmænd. 12 Borgerrepre
tanter. Foruden af Borgermesteren, der tillige er Auctionsdire

---

*) I Danske Atlas IV. 388 gives en Beskrivelse af denne Tilberedningsmaade,
her gives et Uddrag: „Fisken skjæres op overst fra Snuden gjennem
og Ryggen ned til Halen, Indvoldene og Benene tages ud. Af dem, d
forsendes, afskjæres Hovedet og Halen, som tilligemed Rygbenene, L
Rognen m. m. kaldes Kisling og strax maa spises, da den let bed
Naar Laxen saaledes er skaaren, gnides den med Salt, lægges i
mellem Bræder, der sammenpresses ved paalagte Stene, og efter 3—4
Forløb spiles den ud ved Spaan og hænges i Nærheden af Skorstenen
ikke til Røg. Naar den har hængt i nogle Dage er den ræset og
„allernydeligst at spise."

bestaaer Byens Øvrighed af en Byfoged, der tillige er kongelig Raadmand, og en By- og Raadstueskriver.

Ved nærstforrige Aars Begyndelse vare Communens Eiendomme i faste Bygninger følgende: St. Mortens Kirke, Borgerskolen, Frikolen, Raadhuset, 2 ældre Staldbygninger, det militaire Sygehuus, Regimentssmedien, Bøssemagerbaraquen, Sprøitehuset, Bleghuset, Fattighuset. Hertil er nu senere kommet Gasværket, Stedet Nr. 68 E., samt den nye Stald- og Casernebygning. Endvidere eier Communen paa Byens Mark 224 Tdr. Land, for største Delen anvendt til Plantninger.

Randers Kjøbstads Budget for nærværende Aar 1858 viser følgende Indtægter og Udgifter for Communen:

Fattigvæsenets Udgifter ialt 12,000 Rd., hvortil haves følgende Indtægter: Kassebeholdning 600 Rd., faste Indtægter 326 Rd., Renter 756 Rd., Agerleie 62 Rd., Erstatninger 1231 Rd., uvisse Indtægter 1000 Rd., hvorefter Udgift 8025 Rd.

Skolevæsenets Udgifter ialt 13,426 Rd., dertil haves Kassebeholdning 2100 Rd., Renter og andre Indtægter 1560 Rd., Skoleløn 2000 Rd., Skolepenge 355 Rd., hvorefter Udgift 7411 Rd.

Delinqvent- og Forskudsudgifter 1200 Rd.
Sprøitevæsenet 925 Rd.
Ligningsskatten 3180 Rd.
Bidrag til Asylet 450 Rd.
Indqvarteringsudgifter 4500 Rd.
Capitalafdrag og Renter 3858 Rd.
Bidrag til Brolægnings- og Veivæsenet 3900 Rd.
Reglementerede Udgifter og Lønninger 2215 Rd.
Bidrag til Dampbadeanstalten 400 Rd.
Navigationsskolen 200 Rd.
Omegnens Beplantning 500 Rd.
Gadernes Udvidelse og Regulering 500 Rd.
Bidrag til Guden-Aaens Seilbargjørelse 1900 Rd.
Vægtervæsenet 2800 Rd.
Gadebelysning 2400 Rd.

De øvrige Udgifter ere calculerede til 9—10,000 Rd., hvoriblandt 2000 Rd. til uforudseete Udgifter og 3000 Rd. til nødvendig Kassebeholdning for Kæmnerkassen. Til denne sidstnævnte Kasses Udgifter haves: Beholdning 400 Rd., Nettoindtægt af offentlige Bygninger 3000 Rd., Indtægt af Markvæsenet 15,000 Rd., forskjellige Indtægter 1270 Rd. Naar Indtægter og Udgifter balanceres mod hinanden, vil der udkræves et Tilskud af 34,600 Rd., hvoraf 20,000 Rd. paalignes paa Formue og Leilighed, 8100 Rd. paa Grund og Næring, 1000 Rd. paa Gadernes Areal, 300 Rd. paa Hartkornet og 5200 Rd. paa Assurancesummerne.

Ved Rescript af 16de Februar 1858 er Borgervæbningens Styrke bestemt til 120 Mand foruden Officerer m. m., organiserede i eet Compagni. Brandcorpset er ordnet ved et af Justitsministeriet under 15de August 1848 udfærdiget Reglement. Det bestaaer af omtrent 800 Mand, inddeelte i det egentlige Brandcorps, Nedbrydningscorpset, Redningscorpset og Reservecorpset. 9 Sprøiter, iberegnet Tøihussprøiten ved Arsenalet, hvilken er underlagt Brandcorpset.

Da Randers er beliggende ved et smalt Vandløb, kan der ikk
Tale om nogen egentlig Havn. For Seiladsen op til Byen er
de senere Aar foretaget meget og navnlig ere flere af Fjordløbets
ninger ved Opmuddring førte til en lige Linie, ligeledes ere O
dringer foretagne paa Grundene, saa at Skibe af 9—10 Fods
gaaende nu kunne gaae op til Byen. I Aaret 1830 blev Skibsbr
betydelig udvidet, og atter i de seneste Aar er en Udvidelse opnaa
at en Holm ligeoverfor Bryggen er indrettet til Anlægge- og O
plads, ligeledes er Tørvebryggen vest for Sønderbro, hvor Ka
der fornemlig tilføre Byen Tørv og Bøgebrænde, have Anlægs
betydelig udvidet. Ved Udbyhøi, hvor Randers-Fjord udmunder i
er en lille Vinterhavn. Til at bugsere Skibe herfra op til Ra
haves et Bugseerdampskib. Havnekassens Indtægter vare i
19,570 Rd.

Over de betydelige Legater som Grosserer Niels Brock ved
mente af 13de Febr. 1796 og Codicil af 24de Febr. 1802 har st
sin Fødeby, og efter sit eget og sin ogsaa i Randers fødte Hustru
Bredals Navn kaldet de Brock-Bredalske Legater, skulde her gi
kort Udsigt, med Anførsel af hvad Legatet var efter Testamentet
D. C., deels hvad det nu er i Rd. Rigsmønt, Forøgelsen er forn
skeet ved at Boets Masse oversteeg det disponerede Beløb, m
enkelte Summers Størrelse ogsaa væsentlig er betinget af Tab,
senere Indvinding ved Accumulation. Legaterne staae under en
Administration under Stiftsøvrighedens Tilsyn.

		Legatet var Rd. D. C.	Legatet Rd. R
1.	Til St. Mortens Kirke (§ 1):	666⅔	6
2.	Til Almueskolevæsenet:		
	til en Friskole (§ 2)	2000	24
	til 30 fattige Børn (§ 3)	5600	69
	til Præmie for Skoleholderen (§ 4) .	500	6
	til Skoleholderens Løn (§ 5)	3000	37
	til Skolens Understøttelse i Pleie- og Arbeidshuset § (23)	2000	24
	Renten af denne sidstnævnte Capital anvendes nu til Haandgjerningsskolen for Pigebørn, som søge den Brock-Bredalske Pigeskole.		
3.	Enker, Enkemænd eller og gamle og svagelige Jomfruer (§ 6 til 10).	13,866⅔	17,1
4.	Til Fattigvæsenet:		
	til Syge og Huusarme (§ 7)	2000	24
	de Fattiges Læge (§ 20)	1200	14
	til Medicamenter (§ 21)	500	6
	til Pleie og Arbeidshuus (§ 22) . . .	2000	24

		Legatet var Rd. D C.	Legatet er nu Rd. R. M.
5.	Til den lærde Skole:		
	til Skolens Understøttelse og Vedligeholdelse (§ 8)	2500	3091
	til Skolen og Bibliotheket (§ 9) . . .	1280	1593
	til Studenter (§ 10)	1280	1593
	til Præmie for Disciple (§ 11)	600	741
6.	Til Havnevæsenet:		
	til Havnens og Muddervæsenets Vedligeholdelse (§ 12)	2500	3091
	De deri legerede Capitaler ere anvendte efter deres Bestemmelse (§ 13 og 14)		
	til en Skibsværft (§ 15)	1000	1236
	til et Huus for Skibsbygmesteren (§ 16)	1200	1482
7.	Til Saltvandsfiskeriets Fremme:		
	til Præmie for 4 fattige Fiskere i Randers By, som fiske meest og længst fra Byen eller udenfor Fjorden (§ 17)	1200	1482
	Er aldrig hævet, henlagt til Asylet.		
8.	Til Udstyr eller til at ophjelpe Kjøbmænd:		
	til Udstyr for Døttre af uformuende Kjøbmænd eller reel Handleres, saa og af Magistratens, Præstestanden samt Rectorers og Høreres Døttre eller af anden honnet og civil Stand der i Byen (§ 18)	35,000	43,263
	Hvert tredie Aar anvendes Renten til at ophjælpe en i Armod kommen stikkelig Familie, eller til en Kunstners eller Fabrikeurs Etablissement.		
9.	Til Børns Opdragelse:		
	til 10 fattige fader- eller moderløse Drenge- eller Pigebørn, eller og stikkelige Forældres Børn af reel Handelsstand af Magistratens, Præstestandens, Rectorers og Høreres Børn etc. (§ 19)	13,866 2/8	17,140
10.	Til Præmie for Tjenestefolk:		
	for Tjenestekarle (§ 24)	500	618
	for Tjenestepiger (§ 25)	500	618

Desuden har Randers endeel mindre Legater til Fattig- og Skolevæsen, som dog tilsammen ikke udgjøre mere end 8—9000 Rd. Ved Gavebrev af 17de Aug. 1841 har Enkemadame Knabe givet Huset Nr. 456 til Fribolig for 2 Enker. Af Familielegater haves endvidere: det Spliid-Budtzkie, stiftet 1778 af Justitsraad Niels Spliid og Frue Elisabeth

Da Randers er beliggende ved et smalt Vandløb, kan der ikke Tale om nogen egentlig Havn. For Seiladsen op til Byen er de senere Aar foretaget meget og navnlig ere flere af Fjordløbets ninger ved Opmuddring førte til en lige Linie, ligeledes ere Op bringer foretagne paa Grundene, saa at Skibe af 9—10 Fods gaaende nu kunne gaae op til Byen. I Aaret 1830 blev Skibsbr betydelig udvidet, og atter i de seneste Aar er en Udvidelse opnaae at en Holm ligeoverfor Bryggen er indrettet til Anlægge- og Op plads, ligeledes er Tørvebryggen vest for Sønderbro, hvor Kac der fornemlig tilføre Byen Tørv og Bøgebrænde, have Anlægsp betydelig udvidet. Ved Udbyhøi, hvor Randers-Fjord udmunder i F er en lille Vinterhavn. Til at bugsere Skibe herfra op til Ra haves et Bugseerdampskib. Havnekassens Indtægter vare i 19,570 Rd.

Over de betydelige Legater som Grosserer Niels Brock ved mente af 13de Febr. 1796 og Codicil af 24de Febr. 1802 har st sin Fødeby, og efter sit eget og sin ogsaa i Randers fødte Hustru Bredals Navn kaldet de Brock-Bredalske Legater, skulde her giv kort Udsigt, med Anførsel af hvad Legatet var efter Testamentet D. C., deels hvad det nu er i Rd. Rigsmønt, Forøgelsen er forn skeet ved at Boets Masse oversteeg det disponerede Beløb, m enkelte Summers Størrelse ogsaa væsentlig er betinget af Tab, senere Indvinding ved Accumulation. Legaterne staae under en Administration under Stiftsøvrighedens Tilsyn.

		Legatet var Rd. D. C.	Legatet Rd. R
1.	Til St. Mortens Kirke (§ 1):	666⅔	
2.	Til Almueskolevæsenet:		
	til en Friskole (§ 2)	2000	2
	til 30 fattige Børn (§ 3)	5600	6
	til Præmie for Skoleholderen (§ 4) .	500	
	til Skoleholderens Løn (§ 5)	3000	3
	til Skolens Understøttelse i Pleie- og Arbeidshuset § (23)	2000	2
	Renten af denne sidstnævnte Capital anvendes nu til Haandgjerningsskolen for Pigebørn, som søge den Brock-Bredalske Pigeskole.		
3.	Enker, Enkemænd eller og gamle og svagelige Jomfruer (§ 6 til 10).	13,866⅔	17,1
4.	Til Fattigvæsenet:		
	til Syge og Huusarme (§ 7)	2000	2
	de Fattiges Læge (§ 20)	1200	1
	til Medicamenter (§ 21)	500	
	til Pleie og Arbeidshuus (§ 22) . .	2000	2

		Legatet var Rd. D C.	Legatet er nu Rd. R. M.
5.	Til den lærde Skole:		
	til Skolens Understøttelse og Vedligeholdelse (§ 8)	2500	3091
	til Skolen og Bibliotheket (§ 9) . . .	1280	1593
	til Studenter (§ 10)	1280	1593
	til Præmie for Disciple (§ 11)	600	741
6.	Til Havnevæsenet:		
	til Havnens og Muddervæsenets Vedligeholdelse (§ 12)	2500	3091
	De deri legerede Capitaler ere anvendte efter deres Bestemmelse (§ 13 og 14)		
	til en Skibsværft (§ 15)	1000	1236
	til et Huus for Skibsbygmesteren (§ 16)	1200	1482
7.	Til Saltvandsfiskeriets Fremme:		
	til Præmie for 4 fattige Fiskere i Randers By, som fiske meest og længst fra Byen eller udenfor Fjorden (§ 17)	1200	1482
	Er aldrig hævet, henlagt til Asylet.		
8.	Til Udstyr eller til at ophjelpe Kjøbmænd:		
	til Udstyr for Døttre af uformuende Kjøbmænd eller reel Handleres, saa og at Magistratens, Præstestanden samt Rectorers og Høreres Døttre eller af anden honnet og civil Stand der i Byen (§ 18)	35,000	43,263
	Hvert tredie Aar anvendes Renten til at ophjælpe en i Armod kommen skikkelig Familie, eller til en Kunstners eller Fabrikeurs Etablissement.		
9.	Til Børns Opdragelse:		
	til 10 fattige fader- eller moderløse Drenge- eller Pigebørn, eller og skikkelige Forældres Børn af reel Handelsstand af Magistratens, Præstestandens, Rectorers og Høreres Børn etc. (§ 19)	13,866⅔	17,140
10.	Til Præmie for Tjenestefolk:		
	for Tjenestekarle (§ 24)	500	618
	for Tjenestepiger (§ 25)	500	618

Desuden har Randers endeel mindre Legater til Fattig- og Skolevæsen, som dog tilsammen ikke udgjøre mere end 8—9000 Rd. Ved Gavebrev af 17de Aug. 1841 har Enkemadame Knabe givet Huset Nr. 456 til Fribolig for 2 Enker. Af Familielegater haves endvidere: det Spliid-Badskiske, stiftet 1778 af Justitsraad Niels Spliid og Frue Elisabeth

Budtz, oprindelig 2000 Rd. D. C., nu 1989 Rd., for 4 af F
torernes Slægtninge, tilfalder senere Randers Fattigvæsen; det S
feldt-Fosfiske, stiftet 1780 af Cancelliraadinde Steenfeldt, opri
6000 Rd. D. C., nu 5733 Rd., til 4 gudfrygtige og fattige En
Familien, senere Fattigvæsenet i Randers; det Hansen-Webe
oprindelig 10,000 Rd. D. C., nu 2500 Rd., stiftet 1807 af
H. C. Hansen og Hustru A. C. Wedege, for 4 Enker af Fam
senere 4 honette Kjøbmandsenker.

I geistlig Henseende danner Randers med tilhørende
districter eet Sogn, for hvilket St. Mortens Kirke er Sognekirke.
Kirken er ansat en Sognepræst (Rglf. 2040 Rd.) og en reside
Capellan, der tillige er Præst ved Hospitalet (Rglf. 1980 Rd.)
ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Byen hører til Randers Amtstuedistrict (Amtstue i B
til Randers Lægedistrict (Districtslægen boer i Randers). 2
theker. Amtets 130te Lægd. Valgsted for Amtets 2den F
things-Valgkreds og for 9de Landsthingskreds, samt for
Rigsraadskreds.

Ved Randers Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en To
ferer, 2 Toldcontrolleurer og 11 Toldassistenter; ved Postvæ
en Postmester og en Opsynsmand ved Befordringsvæsenet samt P
posterpediteur. Telegraphstation.

Amtmanden over Randers Amt og Udskrivningschefen for 7d
skrivningsdistrict boe i Randers.

I Randers er garnisoneret det 5te Dragonregiment samt
Nørrejyllands Tøihuus et Artilleridetaschement. En Esquadro
Regimentet er fortiden henlagt til Horsens paa Grund af Sy
blandt Hestene.

Følgende private Indretninger, Selskaber og
eninger findes fortiden i Randers:

Bibelforeningen for Randers Amt, oprettet 4de Aug.

Huusholdningsselskab for Randers Amt (samt Ho
og Taanum Sogne af Viborg Amt) stiftet 29de Januar 1810
Indbydelse af Kammerherre Amtmand Fønss, for Fædrelandets
bringelsers Formering og Forædling samt nyttig Virksomheds Befo
i alle Huusholdningens Grene.

Sparekasse for Randers og dens Omegn, oprettet
Novbr. 1829. Ved Udgangen af forrige Aar (1857) indestod i S
kassen 972,300 Rd., hvoraf 21,991 Rd. var Kassens Overskud.

Skibsforsikkringsforeningen for Nørre-Jylland,
19de Januar 1852, udvidet til Slesvig, Love af 12te Februar
Tillæg af 17de Febr. 1858. Regnskabet for Forsikkringsaaret fr
Marts 1857 til 1ste Marts 1858 viser at de forsikkrede Skibes
var 241 af 7962 Clstr., Forsikkringssummen 1,548,282 Rd., Pr
62,577 Rd., Tilskudsbeløb 27,095 Rd., Ristornogodtgjørelse 11,695
Reservefondsbidrag af nye Forsikkringssummer 4402 Rd., Skad
Antal 48 til Beløb 79,240 Rd. Reservefonden var ved Aarets U
c. 17,000 Rd.

Creditforeningen af Kjøbstadgrundeiere i Nørre-

land (Lov af 20de Juni 1850), Statuter af 28de October 1252 (Bekjendtgjørelse 19de Novbr.) Tillæg af 25de Marts 1854, 27de Jan. 1857, 20de Febr. 1858. De circulerende Obligationers Beløb var d. 31te Juli 1858 5,200,750 Rd. og de modsvarende Panteobligationers Beløb 5,210,231 Rd.; Reservefond i Obligationer 50,000 Rd. og i rede Penge 80,880 Rd.

Disconto-, Laane- og Sparebanken i Randers, Statuter af 30te August 1854. I Regnskabsaaret fra 1ste Juni 1857 til 30te Juni 1858 har Indtægten været 48,140 Rd., Udgiften 31,455 Rd., Overskud 16,685 Rd. Activer ved Aarets Udgang 683,195 Rd., hvoriblandt dog 117,395 Rd. paa Recambio-Conto for endnu uberigtigede, protesterede Vexler; Omsætningen har været 3,056,004 Rd.; intet Udbytte, men Rente 4 pCt. af Actiecapitalen.

Den danske Kjøbstadforening, først for Jylland 1854, senere tillige for Øerne, sammentraadt 2den October 1856.

Forsikkringsforeningen for Børnepligtige i Danmark (og Slesvig) stiftet 2den October 1856, Statuter 19de April 1857, kgl. Confirmation 19de Juni s. A., begyndt i October derefter.

Endvidere kunne mærkes følgende Indretninger og Selskaber samt private Foretagender i Randers: 2 Pigeinstituter, en Realskole, Kunstforeningen, den musikalske Forening, 2 Sangforeninger, Skydeselskabet, Handelsforeningen, Haandværkerforeningen, 3 Klubber, nemlig Harmonien, Concordia og det marienlundske Selskab.

I Randers Byes Overformynderi indestod i 1857: 135,071 Rd.

Af Anlæg ved Randers mærkes Mariaslund eller som den almindelig kaldes Tøihuushaven, anlagt i Begyndelsen af Aarhundredet af den forlængst afdøde Justitsraad, Toldkasserer Ludv. Holberg (kaldet saaledes efter Digteren Holberg, hos hvem hans Fader var Forvalter) tæt øst for Byen, mellem Arsenalet og Gudenaa; Fabers Anlæg, paabegyndt ved Aar 1820, der skyldes den i flere Henseender af Byens Omegns Forskjønnelse fortjente Oberstlieutenant Faber, dette Anlæg støder op til Tøihushaven nærmere ind mod Byen; Skovbakken, hvis første Anlæg Aar 1829 foranstaltedes af afdøde Amtmand i Randers Amt Kammerherre Lorentz; det strækker sig over et temmelig couperet Bakkeparti nordøst for Byen, og tjener i høi Grad til at forskjønne Byens Beliggenhed, ligesom det ogsaa byder forskjellige Udsigter ud over Randers og Guden-Aaens Floddal. Ogsaa vest for Byen ved Fattighusene findes et smukt Anlæg paa en Bakke paabegyndt 1818. Dette Anlæg er nu ved nye betydelige Plantninger, der strække sig rundt om Byens nordlige Deel, bragt i Forbindelse med Skovbakken. Disse samtlige Anlæg, der ere større end de findes ved nogen anden Provindsby i Danmark, have allerede meget forskjønnet Byens Beliggenhed, men ville i sin Tid naar de nyere Plantninger ret komme i Vext, endmere hæve denne, ligesom de og ville give et Læ med de nordlige Vinde, som, hvis Jagttagelser havdes, nok ville vise sig med et Resultat i Byens Middeltemperatur. Foruden Oberstlieut. Faber har ogsaa Toldkasserer Ritmester Gether store Fortjenester af Anlægene ved Byen.

Randers*) findes først nævnt paa nogle Mynter**) fra det 11te Aarhundr
Midte, derefter i Aaret 1086 som Samlingsplads for Oprørerne mod Knud den Hel
Aar 1157 var Randers Mødepladsen for det Mandskab, Valdemar samlede
Svend Grathe før det afgjørende Slag paa Grathehede. Nogle Aar senere h
Valdemar et Møde i Randers med den norske Høvding Erling Skakke.
under Borgerkrigen imellem Kong Erik Ploypenning og hans Broder Abel
Randers en af de Stæder, som bleve opbrændte af den Sidste. Disse hist
Begivenheder tabe dog alle i Betydning ved Siden af den Daad, som
fyrste Ridder Niels Ebbesen af Nørreris (om dette see II. S. 342) udførte,
han i Natten mellem den 31te Marts og 1ste April 1340 med kun 63 Mand træ
ind i den af 4000 Mand besatte By, og der med egen Haand nedlagde d
Anfører Grev Geert af Holsteen, som hans Landsmænd maaskee med Rette
kaldet den Store, men som enhver dansk Mand dengang maatte ansee som
der vilde berøve hans Fædreland dets Uafhængighed. Forinden Niels Ebb
trængte ind i Byen, havde han ladet Brædderne i Broen, hvorover han kom, l
og da han trak sig tilbage, lod han dem afkaste, hvorved han sikkrede sig mod
sieblikkelige Forfølgelse***). De store Arbeider og Byrder, som Valdemar Atter
paalagde Jyderne, bevægede disse til Oprør. Et Slot som Valdemar havde l
bygge i Randers****), blev 1357 indtaget og formodentlig ved samme Leilighed
lagt. Aar 1359 i September sendte Valdemar nogle Tropper til Jylland, hvo
forenede sig med andre, der forhen havde staaet under hans Bannere, og der
beleirede Randers ved at oprette Skyts, Bukker og Blider trindt om denne
modentlig kort forinden befæstede By. Randrusianerne gjorde imidlertid Udf
ihjelslog Nogle, fangede Andre og forbrændte deres Leir. Biskop Ove Bil
Aarhuus tilskrev den 21de Mai 1526 Borgermester og Raad i Randers en Advo
imod at lade Hr. Simon Skaaning prædike det lutherske Kjætteri der i Byen.
den første protestantiske Lærer i Randers nævnes imidlertid 1527 Henning Baltze
(en Munk, som havde været hos Dr. Morten Luther i Wittenberg), der
Borgerskabets Ansøgning 1532 fik et kongeligt Beskyttelsesbrev paa at maatte
og ubehindret lære Guds Ord efter den hellige Skrift og deraf underwise Enh
som begjærte det. Han blev 1536 beskikket som den første lutherske Præst ved
Mortens Kirke († 1552). Carmelitermunken Povel Eliasen (kaldet Vendeka
lod 1531 i Aarhuus trykke en Bog om det hemmelige Stykke i Messen, som ka
Canon, med et Brev til Borgermester og Raad i Randers, dediceret til Ran

*) Om Oprindelsen eller Betydningen af Navnet Randers er der forskjellige Meninger.
antage, at det hidrører fra et Slot Randelsborg; Andre, at det kommer af „Rander", hv
forstaaes de Hytter eller Stænger, hvorpaa Fiskene i ældre Tider bleve tørrede; men
Andre mene, som det synes med større Rimelighed, at Byen har faaet dette Navn af den
liggenhed ved Guden-Aa (Gódnará), som der løber i Randers-Fjord (Gódnarfiord), nemli
Rand d: enten Rende (torrens) eller Som (extremitas v. margo fluminis) og Os (os
Munding). Saxo kalder Byen Randrusium, Islænderne Randarós, danske Diplomer Ran
og Randrøs Lydsterne Randersen og Randerhusen. Som beliggende i Stysring (Stevn
Herred laae Byen i Omunger (Ommer) Sysisel og indtil 1396 i Viborg Bispedomme
Jordebogen af 1231 og senere Regnskaber anføres Randers som Kongungslev og liggen
Kongens Fadebuur.

**) Angaaende de i Randers udprægede Mynter har Hr. Kammerraad Herbst meddeelt Udgi
følgende Oplysninger: Allerede under Svend Estridsen er blevet præget Mynter i Randers,
man fra denne Konge har Runemynter, hvorpaa Myntstedets Navn skrives Raes og Rate.
Erik Eiegod haves en sikker Mynt fra Randers, præget af Myntmesteren Suna, afbildet i A
Tidsskr. 1843—45 S. 39. Dernæst forekommer fra Svend Grathes og Knud V.'s Regierin
endeel Bracteater, hvorpaa sees et kronet Hoved eller ogsaa blot et Kors, og derom B
Navn, skrevet Randrosia, Randrusia, Radrusia eller kun Rand, og endelig haves fra E
Pommern nogle Kobbermynter (Penninger) med Omskrift Moneta Rander.

***) Den gamle Vise om Niels Ebbesens Daad fortæller, at han og hans Mænd bandt deres
i Fuerlund, hvor de igien toge dem, da de kom tilbage. Det er ved Actstykker godtgjor
der har ligget en Gaard af dette Navn og derved en Vandmølle i Vorup Kjær tæt sydve
Randers, medens der ikke i Danske Atlas er anført nogen Hjemmel for Beliggenheden a
Gaard af samme Navn, som der anføres at have ligget saavel i Hornbæk som i Kristrup S
En Tradition i Randers nævner en Gaard tæt ved Broen over Guden-Aa som Stedet,
Grev Geert blev dræbt, nemlig den nordlige Hjørnegaard mellem Storegade og Østerg

****) Som det fortælles, af 11 nedbrudte Landsbykirker. Den sorte Død, der i Aarene 1348—50
jede Danmark, men om hvis Nærværelse i Randers ingen Beretning haves, har formod
ved at bortrøve en stor Andeel af Befolkningen, gjort disse Kirker unødvendige. Hvor
Slot har ligget, er uvist. Stadfeldt anfører den Gisning, at det har ligget i den østlige
af Byen. Om dets Gjenopførelse vides kun, at i et Skiftebrev betræffende Bager Casper
friedsens Stervbo af 2den Septbr. 1789 nyttes det som utvivlsomt, at Dronning Ma
bebyggede Slotspladsen. Dette kunde dog ikke være den Plads, hvor Dronningborg-Slot
stod, thi der laae dengang Graabrødre-Kloster, men maa være det ældre Slots Plads.

Borgere og anbefalet Magistraten med Underretning for, at han endnu ikke var kommen did for at handle med dem om Messen (hvilken de vilde afskaffe). Byen svarede dermed, at Magistraten lod Rakkeren nagle hans Bog fast paa Kagen. I den Feide, der opstod for igjen at bringe Kong Christian II. paa Thronen, havde dennes Partigænger Skipper Clemen ved Vendelboernes Hjælp indtaget Aalborg d. 14de Septbr. 1534, og derefter d. 16de Octbr. ved Svenstrup slaaet den lille Hær af fynske Adelige m. fl., der under Holger Rosenkrands og Erik Banner vare dragne ham imøde. Resten af de slagne Adelsmænd tyede til Randers, der efter Ordre af 20de October skulde befæstes. Skipper Clemen kom kort efter og slog sin Leir paa Flintbjerg. Da han ikke havde Skyts, og de fra Slaget ved Svenstrup Undkomne samt Borgerne og 4 Compagnier Krigsfolk, som vare sendte Adelen til Undsætning, tappert forsvarede Byen, kunde han ingen Fremgang gjøre, og da Vendelboerne, som Danske Atlas udtrykker sig, „sloge sig fulde af Randers Bur-Øl", som de fandt i Kjældere udenfor Byen, bleve de totalt slagne. Aaret efter gav Kong Christian III. Randers et Bestjærmelsesbrev mod Vendelboerne, som truede med ved Leilighed at ville hevne deres Slægts og Venners Nederlag ved Randers, og berømmer Kongen Indvaanernes Mandighed og Troskab mod Kronen under Skipper Clemens Oprør. Under denne Konge er 1554 Vandet ledet fra Nørre-Å ved Fladbro ind til Gravene om Randers, ligesom Fæstningsværkerne i det Hele taget skulle være blevne forbedrede*). Aar 1597 holdt Kong Christian III. en Herredag i Randers; fremdeles holdt Kong Frederik II. Hellig Trefoldigheds Søndag en almindelig Herredag i Randers. 1602 grasserede Pesten i Randers og bortrev mange Mennesker. 1627 blev Byen indtaget af de Keiserlige, som det synes uden Beleiring; Fæstningsværkerne vare formodentlig alt dengang i en forfalden Tilstand og i hvert Fald ikke svarende til de Fremskridt, Krigskunsten da havde gjort. 1643 havde den svenske General Helm Wrangel under hans uformodede Indfald i Jylland sit Hovedquarteer i Randers, og lod da til sit Forsvar Fæstningsværkerne forbedre. Den Skandse, som Resen's Kort over Randers viser, og hvis Navn endnu er bevaret for et Huus syd for Byen, er formodentlig anlagt af denne fiendtlige General. Atter 1658 var Byen besat af de Svenske. Senere har ingen fiendtlig Armee været i Randers; men Krigens Nærhed er tvende Gange senere sporet, idet Kosakkernes Fremrykken i 1813 lod Indvaanerne skjule deres værdifulde Gjenstande af Frygt for disse røveriske Horder, og Slesvigholstenerne med deres Allierede Preussерne i 1848 alt havde et lille Detaschement i Randers for at beskille Quarteer, da en med Krig truende Note fra Rusland lod Preussерne gaae tilbage og tage hine med sig**); og ligesom Fjenden kun dengang saae ind ad Døren i Randers, saaledes var en anden velkommen Gjæsts Besøg kun af kort Varighed, idet Choleraen, der 1853 hærjede Nabostæderne Aarhuus og især Aalborg, kun næsten som i Forbigaaende berørte Randers. Ei heller har Ildsvaade nu i næsten to Aarhundreder i nogen betydelig Grad berørt Byen***); og naar den nyeste Tids specifique Ønde, Pengecrisen, er falden tungt paa denne i andre Forhold lykkelige By, da deler den i saa Henseende Skjæbne med de fleste andre Kjøbstæder i Nørre-Jylland, medens den forholdsviis stærkere Udvikling i Randers har bidraget til yderligere at forøge Trykket af den standsede Omsætning.

De første Privilegier, der ommeldes for Randers, ere af Kong Erik Menved, givne i Viborg 1302. Derved erholdt Indvaanerne Toldfrihed af de Varer,

*) Fra Enden af den Vold, som førte Vandet ned til Byen (hvor nu Hvide-Mølle, anlagt 1642, er beliggende), gik Gravene, af hvilke der forøvrigt endnu er tydelige Spor, og som findes, ligesom og Voldene, ansatte paa Resens Kort, igjennem de til Voldgaden, Hovmeden og Nørregade hørende Haver til nordre Voldgade og Fabrikstræde, langsmed nordre Grave og Nygade og Haverne bagved samme, ud ved den nuværende Hestemølle ned paa Slotspladsen (nu Frederikspladsen) til Slottets Vandmølle (anlagt 1554, igjen nedlagt 1849), hvorfra Vandet faldt i Fjorden. De vestre og østre Grave, hvorefter Gader endnu benævnes, have formodentlig gjennem Engene faaet deres Vand fra Guden-Å. Disse sees ikke paa Resens Kort, da de alt dengang vare opfyldte. Spor af dem findes ikke, undtagen maaskee i en Fiskedam i den gamle Amtsstuehave.

**) Tvende Gange har dog Randers i dette Aarhundrede havt fremmede Krigere, endog i længere Tid, i Indqvartering. Da Napoleon i 1808 sendte Danmark spanske Tropper til Hjælp, vare 2 Ryttерregimenter af disse indqvarterede i Randers, indtil de, som bekjendt, paa engelske Skibe undkom til Spanien, hvorefter der i nogle Uger var franske Tropper i Byen. Kort efter blev Randers Depot for engelske Krigsfanger.

***) Af større Ildebrande er opbevaret Efterretninger om tvende, foruden den alt nævnte Opbrændelse af Byen 1247: ved det Øbelske Parti i 1530 ødelagde saaledes en Ildsvaade en stor Deel af Byen, hvilket af Munkene blev tilskrevet Indvaanernes begyndende Frafald fra den katholske Tro; og 1671 var i Randers atter en stor Ildebrand, hvilken ogsaa fortærede Spiret paa St. Clemens Taarn.

de følgte i Riget, uden alene paa Skanør Marked. Endvidere har den sa
Konge under 22de Marts 1311 stadfæstet de Rettigheder, Indvaanerne nøde
Kong Valdemar (formodentlig Valdemar I.), nemlig Jurisdiction i Sager anga
Drab, Saar med Daggert, Lemmers Afhug, Ran, personlig Vold, voldsom P
brud og deslige, som forøves inden Byens Grændsefkiæl („Wibols-pali"). D
førstnævnte af disse Privilegier kaldes Byen knn villa forensis (Køping), i det
tillige civitas. Kong Christoffer II. udvidede 1321 disse Privilegier til, at B
alle Sager skulde have sin egen Ret med yderligere Bestemmelser om Udenbyesm
Christoffer af Baiern gav Byen flere betydelige Privilegier; et af disse Privi
fra Aaret 1445 giver Bevilling paa et efter Kongens Foranstaltning med Pæle
stukket Seildyb i Fjorden, saa at Borgerne kunne have fri Pramgang
ned. Medens her kun omtales Pramme, og man herved henledes til Tanke
den fornedrede Tilstand, hvori Handelen var under Dronning Margretes Regi
da hun af Frygt for Sørøveres Angreb lod Mundingerne til Fjordene spær
Skibe med nedsænkede Steen, glæder det af Christian I.'s Brev af 1457 at s
der dog atter tales om Skibsfart; dette Bevillingsbrev gaaer nemlig ud
at Ingen i Fjorden maatte kjøbslaae, førend de kom op til Randers Broer,
Skibs og Godses Confication. Byen Ørsted, der synes i sin Tid at have
en Køping (see II. S. 497), skjøndt dette ikke findes ommeldt i noget Docu
er altsaa allerede da ophørt at drive Handel eller i hvert Fald derefter be
Retten dertil. Det er af Neckelmann i hans fornævnte historiske Meddelelse
Randers godtgjort og tillige med en Grundtegning oplyst, hvorledes Rand
Katholicismens Tid var væsentligst optaget af Klostre og Kirker samt disses G
og Tilbehør. Det er af denne Forfatter ligeledes udhævet, hvor liden Anle
der er til at antage, at Byen, med en ringe Seilads og medens den sydlige F
breds Herreder, vel for en stor Deel i sin Tid have søgt til den foromm
Køping Ørsted, har kunnet have nogen Handelsbedrift af Betydenhed. Den
Omsætning var derhos sandsynligviis optaget af Befuldmægtigede fra Lybek
hvis Handelsherredømme i denne, som i en stor Deel andre danske Byer, s
Personers som Gaders Navne umiskjendelig minde*). Bryggeriet har der
været af nogen Betydning; ligeledes har Aaens dengang større Fiskemængde
vel ogsaa har været af Indskydelse paa Byens Valg som Sæde for Klostre,
en vigtig Indtægtskilde; men meest har dog Indvaanerne havt Subsistents v
4 Klostre, som efterhaanden bleve grundede i Randers, og hvoraf idetmindst
tvende, Graabrødre-Klostret og Vor Frue Kloster, vare betydelige. Det er
viist, at saavel Christoffer af Baiern som Christian II. skjænkede Handelen i Ra
deres Opmærksomhed og denne har vel ogsaa i Christian II.'s Tid modtage
Regjeringens Side en yderligere Impuls; men den Tilvært, som herved m
være fremkaldt for Byen, kunde ikke Andet end paafølges af en større Tilbag
ved Reformationens Afskaffelse af Klostrene; dog vil det være at bemærke, at
af disses Gods blev givet til Hospitalet og til den latinske Skole i Randers.
branden i 1530 har endvidere trykket Byen, og den efter Reformationen na
følgende Periode maa vel i det Hele have været ugunstig. Danmarks Fremblo
under Frederik II. og i de første 3 Decennier af Christian IV.'s Regjeringstid
ogsaa virket her, og de betydelige Formuer ere fremstaaede, som foran ere n
under Handelen. 3 skjendtlige Indfald, en kort efter følgende Ildebrand, sam
Omstændighed, at de fleste af de rige Familier gik over i Godseierstanden og
deres Formuer bort fra Randers, ere Grunde nok til at forklare, at en Tilbag
fandt Sted, endog saa stor, at i Anordningen om Commercien af 28de J
1682, nævnes Randers ikke blandt de Byer, som det var tilladt at føre uden
Handel. Det er alt foran viist, at der i det forrige Aarhundredes Slutning
viste sig en Fremgang, fornemmelig støttet til de under den amerikanske Frihedskr
de følgende Krige mod Frankrig for Danmark gunstige Handelsconjuncturer, m
Ryttergodsets Salg og adskillige Hovedgaardes Udskykning tillige bidrog til at
kalde en større Velstand blandt flere af de omboende Bønder, og Randers sa

*) Justitsraad Neckelmann har saaledes gjort Udgiveren opmærksom paa, at der i Midten a
mellem Brødregade og Torvegade har været en Slippe eller ikke gjennemgaaende Ga
Navn Peberskib, som nu er Gaardsplads til Gaarden Nr. 16, i hvis Skjøder den o
Dette Navn erindrer om Lybekkernes Peberfvende. Trangstræde, tidligere Trefmestræde, sam
mærsten, mener Neckelmann ogsaa at have modtaget deres Navne af Lybekkerne. Dett
imidlertid være tvivlsomt. Som Personnavne af tydsk Oprindelse forekomme Bernhar
Godiche Dapsen, Raband, efter hvem en Gyde har Navn, Klüwer m. fl.

hermed havde flere dygtige Handlende. Hvormeget Krigen 1807—14 og de derefter følgende trange Aar bragte denne som de fleste andre danske Byer tilbage, er endnu i mange Mellemtider Erindring; endnu flere have seet en hidtil ukjendt Velstand fremstaae i de sidste Decennier. Om dennes Udvikling i dette Øieblik end er noget standset, tør man dog sikkert haabe, at den ikke er hæmmet.

Der staaer endnu tilbage at give en kort Udsigt over de Klostre og Kirker, der i fordums Dage have havt deres Plads i Randers, ligesaa om de Gilder, der i sin Tid have dannet sig i Byen; ved at omtale Graabrødre-Kloster vil tillige Dronningborg-Slot i en historisk Følge blive at omtale. Af førstnævnte har Byen, som alt bemærket, havt 4, nemlig: 1) Vor Frue Kloster for Nonner af St. Benedicts Orden, der førstegang nævnes Aar 1170, og hvormed var forenet en Kirke, Vor Frue Kirke, der tillige var Sognekirke. Efterat Mariager-Kloster var oprettet, blev Vor Frue Kloster henlagt under dette. Aar 1529 gav Frederik I. Randers Indvaanere Tilladelse til at nedrive Frue Kirke, der forud var ødelagt ved Ildebrand. Klostrets Bygning eller en Deel af samme findes endnu paa Torvet i Randers; den er kjendelig ved sin smukke takkede, med Nicher prydede Gavl. 2) Franciscaner- eller Graabrødre-Kloster, efter hvilket endnu Brødregade har Navn, stiftet 1236. Ved Klostret skal have været en Skole. Allerede 1530 blev „vort og Kronens Kloster, som kaldes Graabrødre-Kloster udi vor Kjøbstad Randers beliggendes" med alt Tilbehør overdraget til Rigshofmester Mogens Gjøe. I den Gjøeske Families Eie er dog Graabrødre-Kloster ikke længe forblevet; thi allerede 1548 nævnes Klostret som Kongens Eiendom, maaskee alt dengang noget ombygget, under Navnet „Randershuus", ogsaa „Randersgaard" eller „Vor Gaard i Randers". Senere fremstod heraf Dronningborg-Slot, efterat samme var blevet bestemt til og fra 1559 til 1571 ogsaa blev anvendt til Livgeding for Dronning Dorothea. Om nogen til det valdemarske Slot henhørende Grunde og Eiendomme i Mellemtiden maatte have ligget øde, og nu ere blevne benyttede til det nye Slot i Forening med hvad Klostret eiede, er uklart; men vist er det, at Klostret med Tilbehør laae, hvor Graabrødre-Kloster forhen fandtes, uden at dog vides, om Klosterbygningerne blev ombannede til Slot, hvilket forøvrigt er det sandsynligste, eller om de blev nedrevne og Slottet nyt opført. Klostrets Kirke blev Slotskirke, ligesom den alt tidligere var bleven Sognekirke for den østlige Deel af Byen, og Klostrets Bygninger ere vistnok ogsaa blevne Dele af selve Slottet. Slottet med sine 3 Fløie, hvoraf Kirken er den nordligste, sees endnu paa Resens Afbildning af Randers *). Christian III. og Dronning Dorothea samt Kong Frederik II. have flere Gange opholdt sig paa Slottet. Paa en Herredag, som her holdtes, er udstedt den efter Slottet benævnte Dronningborgske Reces af 21de Decbr. 1551. Lehnsmændene boede ogsaa her, blandt disse Este Brok til Gammel-Estrup, hvis Dagbøger paa mange Steder omtale saavel Slottet som Indvaanere og Forhold i Randers. Efter Souverainetetens Indførelse blev Dronningborg-Slot med tilliggende betydelige Gods og Kirker solgt til Peter Sprechelsen fra Hamborg, adlet 1682 som Peter von Sprechelsen, død paa Dronningborg 1706**). Hans Søsterson Jobst von Overbeck arvede Dronningborg med Gods efter ham, og tilsaldt disse Eiendomme efter hans Død Aar 1710 som arveløst Gods Kongen, der lagde dem under Ryttergodset. Ved Auction d. 22de Octbr. 1721 blev Slottet solgt til Nedbrydelse. Slotskirken, den ældre Graabrødre-Klosterkirke, var allerede nedlagt 1698 og dens Menighed henlagt til St. Mortens Kirke. Dronningborg Ryttergods,

*) Denne Afbildning, som Udgiveren har ladet aftrykke, er, som det let vil sees, paa ingen Maade fuldkommen correct: Gavernes Retning er saaledes flere Steder unøiagtig; de enkelte Huses Beliggenhed med Gavlen med Gaden er paa ingen Maade stemmende, med hvad der til den Tid, da Tegningen er bleven gjort, hvilket vel kan sættes til Aar 1670 eller i Nærheden deraf, fandt Sted i Randers eller andre danske Byer, med enkelte Undtagelser i Kjøbenhavn, Ribe, Aalborg og Kolding. Imidlertid maa denne Tegning dog formeentlig altid være af stor Interesse. Den viser tydelig Byens ældre Befæstningers Omfang, Dronningborg-Slots Udseende og Beliggenhed, de dengang endnu tilværende Taarne af de nedlagte Kirker St. Peeri og St. Clemens, Skandsen syd for Byen m. m. m. Naar der paa Slotskirkens Taarn sees øverst en Flade ligesom en Attan, da forklares dette ved en ældre Beretning, som ommelder, at dette Taarn tidligere har havt Spiir. Tegningen er, ligesom samtlige øvrige Resenske Bytegninger, taget i et Slags Fugleperspectiv, der har den Fordeel paa en Gang at være Grundtegning og Prospect.

**) Om denne Slottets første private Eier har Bircherod noteret i sine Dagbøger: „1706 d. 13de Septbr. døde paa Dronningborg ved Randers Peter von Sprechelsen circa horam octavam matutinam, 63 Aar gammel. Han var af rege Daniæ Christiano Quinto nobiliteret, eiede bemeldte Dronningborg med meget mere Gods, men levede ei sin Tid ælebs."

som bestod af Hartkorn: Hovedgaardstaxt 135 Tdr., Bøndergods, Skov- og M
skyld 2230 Tdr., Tiender 45 Tdr., blev solgt ved Auction 1765. Ved denne L
bed kjøbte de fleste af Bønderne deres Gaarde. En Deel af Hovedgaardst
og Godset kjøbtes af Etatsraad Kirketerp, som opbyggede en Gaard 3/8 Mi
Randers, og kaldte den efter det nedlagte Slot Dronningborg (see forovrig
473). Dronningborg Slotsgrund, som var eximeret fra Kjøbstadens Jurisdi
blev først ved Rescript af 13de Octbr. 1819 indlemmet i Byen. Den nu saa
Slotsgaard er en Samling af Bygninger, som forhen tjente til Stalbgaar
Bygninger for Haandværkere. 3) Dominicaner- eller Sortebrødre-Klo
der nævnes Aar 1246, men ikke senere, og synes at have været mindre betyd
Det har ligget mellem St. Mortens Kirke og Torvegaden, og enten har den
i 1780 nedrevne Latinskole, der laae ud mod Kirkegaarden, eller et gammelt,
for omtrent et Decennium siden nedrevet Huus paa Torvegaden været dets L
4) Helligaands Huus, der var saavel Kloster som Hospital og skal
have havt Munke og Nonner, ligesom der og ved samme var en Skole
nævnes først i et Afladsbrev af 1434, og synes da endnu at have været
Bygning; 1496 har Broder Jens Mathiesen, Prior og Præst, og Conventsb
i den Hellig-Aands Huus i Randers hos St. Morten forpligtet sig til at
og holde lade i „St. Martini og vor Kirke" en aarlig Messe for Pr
P. Ovesøn i Gimminge og andre gudelige Folk, som havde derfor givet Kl
en Fiskegaard og Eng ved Randers*). Klostret blev først ophævet 1552 og dets
henlagt til Aarhuus Hospital; Bygningen kom i Privateie, indtil den 1780
kjøbt til Latinskole, hvilket den først har ophørt at være i Aaret 1857 (see
den lærde Skole).

Randers har havt følgende Kirker foruden den nuværende St. Mortens K
1) St. Mariæ eller Vor Frue Kirke, der baade var Sognekirke og Kl
kirke (see foran Vor Frue Kloster). 2) St. Petri Sognekirke, bygget
13de Aarhundrede og nedlagt kort efter Reformationen. Dens Taarn stod,
St. Mortens Kirkes Taarn var opbygget 1795, og tjente som Klokketaarn for S
Den havde en betydelig Længde og to eller tre Rader Hvælvinger. Af Pil
ligesom ogsaa af en Ydermuur, findes endnu Levninger i Gaarden Nr. 29 (før Nr
paa Torvet; foruden denne Gaards Plads har den ogsaa indtaget en stor De
den østen for samme liggende nu nyopbyggede Eiendoms Rum. St. Petri Kl
taarn, der sees paa Resens Tegning, har staaet omtrent paa Pladsen foran Spr
huset. Galthen fortæller, at forend den nuværende Gaard Nr. 29 blev bygget,
man endnu paa Hr. Anders Owes, den daværende Eiers, Baaningshuus K
døren med sin runde Bue foroven og sine Piller ved Siden**). 3) St.

---

*) Dette Actstykke er her citeret, som særdeles vigtigt med Hensyn til det Spørgsmaal, om
geist-Kloster har havt sin egen Kirke eller benyttet den nærliggende St. Mortens Kirke. U
kene „hos St. Morten" og „St. Martini og vor Kirke" tale tilvisse for, at St. M
Kirke tillige har været Klosterkirke, hvilket denne Kirkes Ære og de forskjellige Udvidel
har modtaget, ogsaa bekræfter (see foran St. Mortens Kirke). Ogsaa maa det i saa Hen
komme i Betragtning, som af Stadfeldt anført, at et Document af 1522, hvorved den nuv
Skolegade udlægges, nævner ikke nogen Kirke, men alene Helligaands Huus og dets Bygn
og tilføier Stadfeldt: „foruden dette er det heelt bekjendtligt, hvis Helligaands og St.
tini Kirker vare to forskjellige Bygninger, hvorfor man da mere i Henseende til denne,
andre tilforn nedlagte Kirker, aldeles savner alle mulige Efterretninger, baade i Geheimea
i Hoverstaden, i Randers Raadhuus-Archiv, og i alle andre enten trykte eller haandskrevn
sager, naar Helligaands-Kirke er nedlagt." At man heller ikke paa Stedet kan anvise
Plads, hvor en saadan Kirke skulde have staaet, maa ogsaa her være at tilføie. Reckel
har mod Stadfeldt bemærket, at naar Frederik I.'s Brev af 1529 tillader Randers Indvo
skjelsetior den ved Ild ødelagte Frue Kirke og den forsaldne St. Laurentii Kirke, at maatte
deres Sognekirke i Helligaands-Kloster, da tyder dette paa, at den ommeldte Kirke var
fattet under Udstrækningen af selve Klosterbygningen. Dette kan vel ei nægtes, men he
man dog vistnok tænke paa en Unnlagtighed eller et Ubekjendskab med Forholdene i Afla
af det kongelige Brev, ligesom der ogsaa i § 74 i Randers Byes Willkor og Artikler af
hvori forekommer Udtrykkene „den Hellig Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirche."
Argument herimod, som det synes, af overveiende Styrke. Udgiveren maa med Stadfe
Daugaard holde til den Mening, at der ikke har været nogen særegen Helligeist-Kloster
Randers, hvorimod Klostrets Munke have benyttet St. Mortens ældre Sognekirke, og at
derefter ogsaa er bleven kaldet Helligaands-Kirke; vi finde jo saaledes, at Ringsted Kirke
har havt tre Navne. Den ældre Kirke, der benyttedes af det ikke betydelige Kloster, har
Anledning til den foran citerede Benævnelse Helligaands Huus hos St. Morten. Rimel
det at Kirken har faaet en Udvidelse, da den tillige blev Klosterkirke, navnlig den Omga
mod den gamle Klosterbygning, hvorai endnu er Spor.

**) Udgiveren af nærværende Skrift, der er født i Gaarden Nr. 29, maa være af den Menin
St. Petri Kirke har hørt til de rundbuede Kirker, derpaa tyde flere Muurlevninger. De

rentii Kirke, som har ligget paa den Bakke, der endnu har Navn efter samme; den blev nedbrudt 1585, dens Menighed var alt tidligere henlagt til St. Mortens Kirke. Omtrent 1650 lod Borgermester Jesper Lauritzen paa Kirkebakken opføre et Capel (nedblæst 1718, men gjenopført), hvori han stiftede en Løverdagsprædiken, som vedvarede til 1739, hvorefter Bygningen brugtes til at holde Ligprædiken, indtil den solgtes 1771. Kirkegaarden benyttedes som Assistentskirkegaard, indtil den nye Kirkegaard udenfor Østerport 1812 toges i Brug. 4) St. Clemens Kirke, som har ligget mellem Middelgade og Brødregades sydlige Deel. Den nævnes i et Document af 1403 som Sognekirke. 1540 blev Kirken nedbrudt, men dens Taarn blev efter kongelig Befaling staaende. Kirkespiret brændte i Byens store Ildebrand 1671, hvorefter Taarnet forfaldt og blev nedbrudt. Efter dette Taarn har endnu Taarngyden Navn. I Felbereder Hansens Gaard paa Middelgaden findes endnu Mure af en gammel Bygning, som man har meent maatte være St. Clemens Kirke. Dette kan imidlertid vanskelig, efter disse Muurlevningers Beliggenhed at domme, forklares, uden at man antager, at Kirken har været en Korskirke, og Murene da have henhørt til Korsets kortere Grene. Da der ingen Spor er af Hvælvinger eller Buer, kan man ikke have nogen Mening om Bygningens Stiil. 5) Graabrødre-, senere Slotskirke. Efter at Graabrødrene vare fordrevne, blev deres Kirke Sognekirke og senere tillige Slotskirke. Først 1698 blev den nedbrudt (see foran Graabrødre-Kloster). Det er foran bemærket, at der ved Randers laae et St. Jørgens Hospital, samt ved samme et Capel, indviet til St. Johannes den Døber. Stadfeldt og Galthen berette, at disse Bygninger have ligget omtrent paa Hospitalskirkegaardens Plads*).

Af Gilder i Randers nævner Stadfeldt 5, nemlig: 1) St. Karens Gilde; 2) St. Barbaræ Gilde, der havde Medlemmer af begge Kjøn, 1497 indlemmede i Helligaands Huses Samfund; 3) Hellig Kors Laug, hvis daglige Messe blev sungen i Graabrødre-Klosterkirke; 4) Frue Præstegilde de compassione; 5) Papegøie-Gilde eller Guds Legems Laug. Have de 4 førstnævnte mere havt en geistlig Retning, har det sidste været desmere verdsligt. Stadfeldt har meddeelt Fragmenter af dets Skraa fra 1417 med dertil hørende Tillæg af 1570, som afgive interessante Oplysninger om den Raahed i Sæder, der da fandtes endog blandt Byens mest anseete Indvaanere**), hvilke fornemmelig udgjorde det sidstnævnte Gilde-Selskab; der bestemmes saaledes Bøder et alene for Brøder, men endogsaa for Søster, som spyer i Gildehuset af Drukkenskab, eller drager Sværd eller Kniv med ved Hu mod sin Laugsbroder. Bøderne vare bestemte til Bursl og Vox, det første til at drikke i Lauget, det sidste til Belysning ved Messehold.

Flere literaire Notabiliteter ere fødte i Randers, blandt hvilke her skal nævnes Tyge Jesper Rothe (f. 1730, † 1795), Etatsraad, Medlem af Generaltoldkammeret og Rentekammeret, og hans Broder Casper Peter Rothe (f. 1724, † 1784), Etatsraad, Landsdommer i Jylland. Deres Fader Conrad Carl Adolph Rothe var Regimentskvarteermester ved det i Randers dengang garnisonerende Rytterregiment. Endvidere Hector Frederik Janson Estrup (f. 1794, † 1846), Director for Sorø Academi, Etatsraad, Søn af Sognepræst til St. Mortens Kirke Provst Estrup.

---

været bygget deels af Kampesteen og deels af Muursteen. En gammel Steendsbefont, der i hans tidligste Barndom endnu fandtes i Gaarden, har nu faaet Plads i Haven paa Holmsgaard tæt syd for Randers.

*) Paa Hospitalskirkegaarden er fundet Rudera af et Taarn med Flisegulv, hvilke Rudera findes afbildede i Neckelmanns historisk-topographiske Beskrivelse af Randers. Forfatteren antager ikke at disse Rudera kunne henhøre til St. Jørgens Hospital eller det derved liggende Capel, men formener, at det er Rudera af et Slot og navnlig af et Slot Randersborg, som efter Resens Mening skal have givet Byen Navn. Slottets Existents bemærkes derhos at være anerkjendt saavel af Gebhardi i hans Danmarks Historie, som af Wolff i Encomion, og brinaes dets Beliggenhed i Samstemning med, at Niels Ebbesen er kommen til Randers vestfra. Justitsraad Neckelmann, der med stor Forekommenhed og Venlighed har meddeelt mig flere af sine interessante Manuscripter om Randers, har endvidere i en Correspondance, hvormed han om dette og flere Punkter, denne By vedkommende, har beæret mig, endnu tilsidst flere Indicier, der hentyde paa en Borgs Tilstedeværelse i ældre Tid i Randers. Da imidlertid ikke i noget Kildeskrift er nævnt noget Slot i Randers, og da det findes lettere forklarligt, at Niels Ebbesen med sin lille Flok er trængt ind i en aaben By end i en befæstet Borg, har Udgiveren endnu maattet drage Slottet Randersborgs Existents i Tvivl.

**) Jfr. et Gilde af samme Navn i Aalborg II. S. 179.

Som født i Randers maa ogsaa nævnes Grosserer i Kjøbenhavn Niels
(f. 1731, † 1802), der med sin Hustru Lene Bredal har skjænket sin Føde
Staden Kjøbenhavn, hvori han som Mand virkede, betydelige Legater.

Skrifter om Randers:

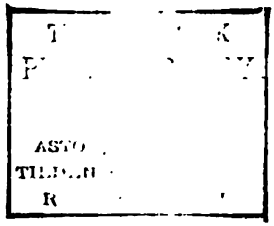
Randers Marsch, det er Randers Stads Drifters Beskrivelse, Dyder
rømmelse, itzige Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring. Mann
fra 1698 af Hospitalspræsten Lauritz Nielsen Randrup, udgivet i Trykken af
Wintmøller, Sorø 1769.

Forsøg til en Beskrivelse over Kjøbstaden Randers, forfattet af Mathias Gø
residerende Capellan ved St. Mortens Kirke, Aarhuus 1802.

Chorographisk og oeconomisk Beskrivelse over Randers Kjøbstad i N
Jylland, forfattet af Snebjørn Asgeyrsen Stadfeldt, Dr. juris, Raadmand og
foged i Randers, Kjøbenhavn 1804.

Randers Kjøbstads historisk-topographiske Beskrivelse af Neckelmann, Justits
Borgermester og Byfoged i Randers. Heraf udkom kun den almindelige
1ste Hefte (Historien indtil 1448) og den specielle Deels 1ste Hefte om Fis
Randers-Fiord, begge 1833. I Forbindelse hermed mærkes samme Forfatters
fattede Udsigt over Randers Kjøbstad i 1830, affattet som Beretning til K

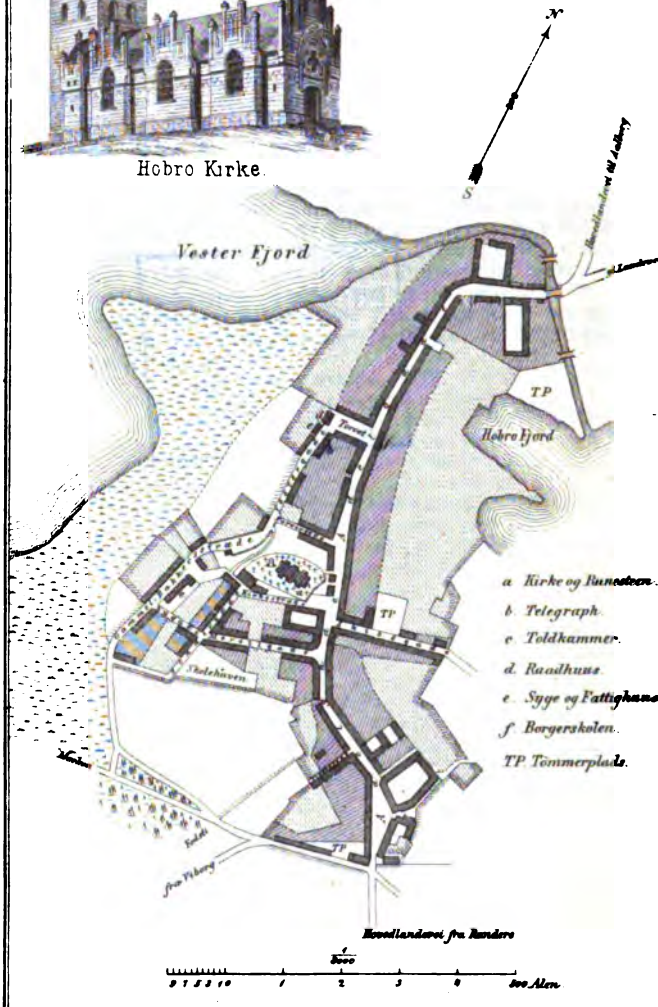
Udgiveren har endvidere at tilføie, at han til Asbenyttelse ved Affattel
foranstaaende Beskrivelse af Kjøbstaden Randers har, foruden flere ham med
Velvillie og Redebonhed meddeelte specielle Opgivender om denne Byes Admi
tions- og Erhvervs-Forhold, fra Hr. Cancelliraad Procurator C. Olsen m
i Manuscript en samlet Udsigt over Randers Byes Historie samt over dens v
statistiske og administrative Forhold, hvilken paa mange Steder i Beskrive
benyttet, og for hvis Meddelelse han her griber Leiligheden til at bevidne de
Ungdomsven, der tidligere selv havde paatænkt at udgive en Beskrivelse af
sin varmeste Paaskjønnelse og Tak.

ASTO
TILDEN
R

Kort
over
Hobro Kjöbstad
1858.

Hobro Kirke.

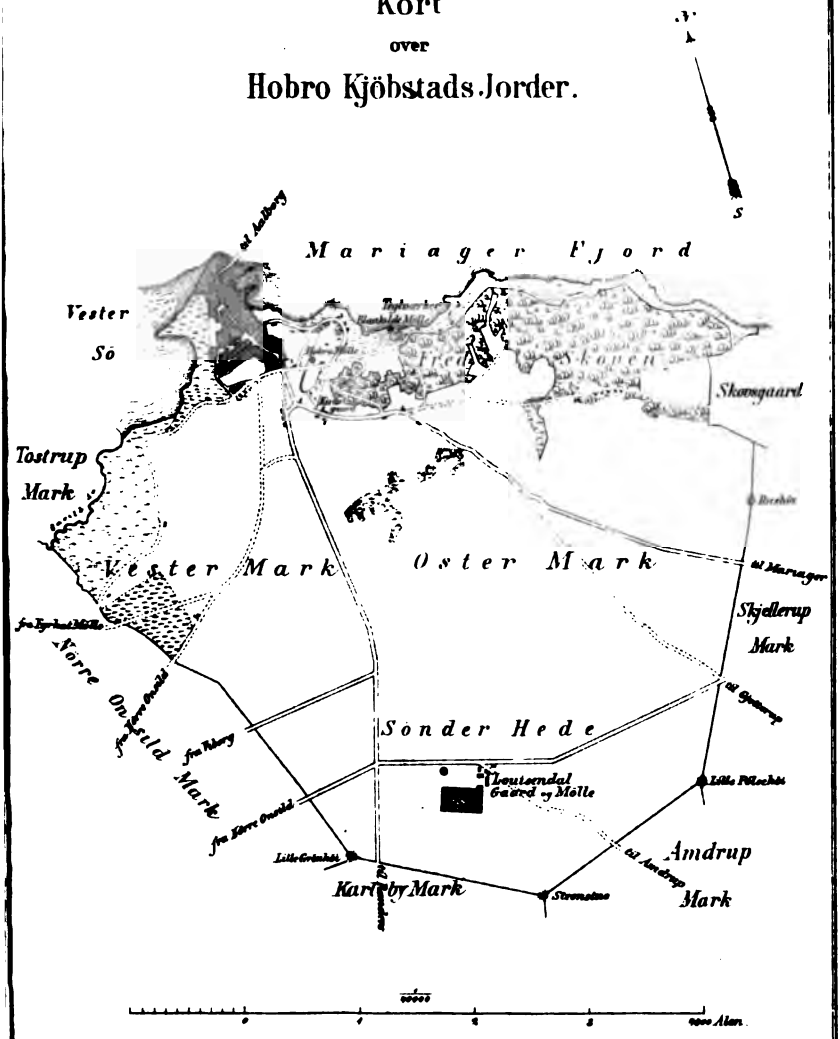

Era Berentzen & Co lith. Inst

Kort

over

Hobro Kjöbstads Jorder.

V
S
Mariager Fjord
Vester Sö
Tostrup Mark
Vester Mark
Oster Mark
Skjellerup Mark
Sonder Hede
Lille Ørslevkloster Mark
Karleby Mark
Amdrup Mark
Skovgaard
Lille Pillerhöi
Stenstrup
Lille Grimhöi
Hvidtjørnehöi
Hvidtjørnehöi Mølle
Ørslevkloster Mølle
Ørslevkloster Overdrev
Ørslevkloster Mark
Ørslevkloster Overdrev

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Hobro,

Kjøbstad i Onsild Herred, under 56° 38′ 52″ n. Br. og 2° 35′ 50″ v. L., 3½ M. fra Randers, 6½ M. fra Aalborg, 1¾ M. fra Mariager, 4¾ M. fra Viborg, ligger paa en Skraaning, der fra en Høidestrækning syd for Byen løber ud som en Landtunge mellem Mariager-Fjord og en Indvig af denne, Vester-Fjorden kaldet. Denne sidste optager Onsild-Aa og er kun ved et smalt Vandløb forenet med den egentlige Fjord, her til Modsætning mod Vester-Fjorden kaldet Øster-Fjorden*). Over dette forbindende Løb, der danner Grændse for Byens Grund mod Hørby Sogn i Aalborg Amt, gaaer en Bro, nord for hvilken ligger endeel ligesom en Forstad dannende Huse med c. 300 Indvaanere, hvoraf den større Deel som Arbeidere have Erhverv i Hobro. Ogsaa paa denne Side er Hobro omgivet af Bakkestrækninger, hvorfra en smuk Udsigt. Tæt op til Byen paa den sydlige Fjordbred ligger paa Kjøbstadens Grund en Skovstrækning (Hobro Krat, tildeels Underskov). De smukt formede tildeels lyngklædte Bakker, den langstrakte Fjord og dennes vestlige Indvig, samt den fornævnte Skov, ved hvilken flere Teglværker, give tilsammen Byen en Beliggenhed, der er rig paa interessant Afvexling.

Hobro har 8 Gader og Stræder, hvoraf 3 ere anlagte siden 1837. En Hovedgade, Adelgaden, løber tvert igjennem Byen i nordsydlig Retning og danner en Deel af Landeveien fra Aalborg til Randers. De brandforsikkrede Grundeiendommes Antal er (1858) 188, hvoraf omtrent ⅙ udenfor den egentlige By, (i 1855: 151, i 1837: 94). Samtlige Bygninger ere assurerede for 1,004,000 Rd. (i 1854: 460,920 Rd., 1843: 112,360 Rd.)

Hobro Kjøbstadjorder, der ere udskiftede, udgjøre efter en foreliggende Beretning c. 1500 Tdr. Land, hvoraf 135 Tdr. indtages af fornævnte i 1816 udskiftede Skov, af hvilken en Andeel er sikret Byen som Lystskov; (i Stat. Tbv. Ny Række, 5te Bind, angives Jorderne til 1390 Tdr. Land). Htk. 58 Tdr. 2 Skp. A. og E. Den store Hedestrækning, der tidligere indtog den sydlige Deel af Kjøbstadjordernes Areal, er nu næsten aldeles opdyrket og derpaa anlagt en betydelig Avlsgaard, Louisendal, hvortil en Vindmølle. Ved Hobro og paa dens Grund ligger Blaakilde Vandmølle og Hobro Vindmølle.

Kjøbstaden har intet særskilt Landdistrict.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, høit beliggende, opført i Aarene 1851 og 1852 paa samme Sted, hvor den ældre Kirke stod og istedetfor denne, der umiddelbart forinden blev nedrevet, efter Tegning af Professor Bindesbøll og under dennes Tilsyn. Det er en smuk Bygning i gothisk Stiil med takket Gavl og med Muurtinder om det 30 Alen høie Taarn, paa hvilket et 25 Alen høit Spiir. Taarnet ligger øst for Kirken, og i dette er Alteret opreist. Kirkeskibets Længde er 40 Alen, dets Bredde 17 Alen og Høiden

*) Op mod Hobro benævnes Mariager-Fjord ogsaa i daglig Tale Hobro-Fjord, en Benævnelse der forøvrigt i ældre Tider, og navnlig forinden Mariager blev Kjøbstad, var den gjældende for hele Fjorden.

til Hvælvingerne 18 Alen. Af den gamle Kirke benyttes: Alte
smukt-Billedskjærerarbeide, givet 1699 af Borgermester Laurids Ski
Prædikestolen, ogsaa af godt Billedskjærerarbeide, givet 1698 af Lo
Søfrensen Hobrou og Hustru Maren Lauridsdatter Schorup,
ældgammel Døbefont af sleben Granit. Kirken har et nyt Orge
10 Stemmer. Foran Hovedindgangen til Kirken findes en Rune
Kirken eies af Menigheden. Til dens Ombygning blev af Comm
optaget et Laan paa 18,000 Rd. Kirkegaarden ligger udenfor
ved Hobro Krat.

Raadstue- og Arrestbygningen, paa Torvet, opført
en Muur om Arrestgaarden 1839;

Skolen, opført 1821, tildeels ved en Gave fra en Bebo
Byen Wasfard; den ældre Skole brændte 1812;

Toldbodpakhuus, opført 1840 ved Havnen.

Indvaanernes Antal var i 1855: 1538 (859 af Mdkj. o
af Kvkj.); i 1850: 1173; i 1845: 930; i 1801: 488; i 1769:

Hobro hører ubetinget blandt de Byer, der i Danmark have
de største Fremskridt i den seneste Tid. Det Efterfølgende vil
hvormeget dens Handel har tiltaget; de industrielle Foretagender
hævet sig fra næsten Intet til noget forholdsviis meget Betyd
Byens Jorder, forhen for den større Deel Hede, ere nu alle opdy
til fortrinligt Agerland. Medens Hobro i 1840 kun eiede eet
af 7 Clstr. Drægtighed, var ved Udgangen af 1857 her hjemmehø
15 Fartøier af 2 Clstr. og derover, drægtige ialt 241 Clstr. Et
værft er i de sidste 5 Aar blevet tilfredsstillende afbenyttet. I „
marks Speil eller Efterretning om den verdslige Stand" for
1767 nævnes i Hobro kun 7 Kjøbmænd; nu opregner Merc
calenderen for 1858—59 30 saadanne.

Skibsfarten var i 1857: i indenlandsk Fart indgaae
Skibe af 1338 Clstr. med 737 Clstr. Bestyvning (1856
189,2358,1415; 1855 resp. 152,1771,1128); udgaaet 173 Ski
1878 Clst. med 738 Clst. Bestyvn. (i 1856 resp. 181,1948,74
1855 resp. 156,1899,769); i udenrigsk Fart indgaaet 77 Ski
1455 Clstr. med 1409 Clstr. Bestyvning (i 1856 resp. 132,2334,
i 1855 resp. 110,2233,1128); udgaaet 61 Skibe af 1273 Clstr.
395 Clstr. Bestyvn. (i 1856 resp. 135,2550,743, i 1855
104,2119,1095).

Som de væsentligste Artikler disse Skibe, have tilført fra
landet, kan nævnes Trælast, i 1857: 29,584 Cbfd., 661 Clstr.; i 1
64,534 Cbfd., 1462 Clst.; i 1855: 45,955 Cbfd., 985 Clst.; St
i 1857: 12,082 Tdr.; i 1856: 12,594 Tdr.; i 1855: 13,725
Udførselen af Kornvarer var i 1857: 12,958 Tdr.; i 1
28,590 Tdr.; i 1855: 33,429 Tdr.

Hobro Kjøbstad blev først Toldsted fra 1ste Januar 184
medens tidligere alle Toldberigtigelser skete i Mariager. Tol
Skibsfartsafgifterne i det første Aar, Hobro var Toldsted, udg
ialt kun 7129 Rd., medens de i de 3 sidstafvigte Aar 1855, 18
1857, tildeels endog under lavere Toldsatser, have udgjort
19,960 Rd., 24,325 Rd. og 18,742 Rd.

Af industrielle Anlæg mærkes tvende større Dampbræn

og et mindre dito, tilsammen med aarlig Educt c. 1 Million Potter Brændeviin, et stort Ølbryggeri, et Jernstøberi, et Maskinværksted, et Tobaksfabrik, 2 Teglbrænderier og et Kalkbrænderi (tæt nord for Byen ved Hodals Mølle i Hørby Sogn Aalborg Amt findes et Teglbrænderi og et Krudsuldfabrik).

I Hobro findes et Bogtrykkeri, hvorfra der udgives en Avis.

Af Kjøbstadjorderne brugte i 1850 blandt Byens egne Indvaanere (efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind) 30 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 5 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 8 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 16 et Beløb af under 1 Td. Htk.

I Hobro holdes aarlig 5 Markeder, i Marts, Mai, September, October og November.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Rinds Herred (Viborg Amt) og i Gislum Herred (Aalborg Amt). 6 Borgerrepræsentanter.

Communen eier: Kirken, Raadhuset, Skolen, et Fattig- og Sygehuus, en Markedsplads sønden for Byen og 20 Tdr. Land, som er henlagt til forskjellige af de nævnte Bygninger. Kjøbstadens Fattigvæsen har tvende Legater, det ene stiftet 1790 af Proprietair Poul Møllers Enke til Skovsgaard, stort 1000 Rd., til 4 fattige og trængende Enker, og desuden 1000 Rd. til trængende og værdige Fattige, det andet stiftet 1842 af Trine Hempel, Skrædermester Wolders Enke, til Fattigvæsenet og Fattige, stort 1200 Rd.

Communaludgifterne vare i 1855: 8526 Rd., i 1856: 8753 Rd., i 1857: 10,818 Rd., hvoraf udredtes resp. 7594 Rd., 6929 Rd., 9949 Rd. ved Paaligning, det Øvrige af tilfældige Indtægter. Byens Gjæld er 20,742 Rd. Som foranført, har Kirkens Ombygning medført betydelige Udgifter; en Eiendom er indkjøbt til Gasværk.

Ved Communens 2 Skoler, Betalingsskolen og Friskolen, er, foruden en ordineret Catechet, der er Førstelærer, ansat 3 andre Lærere.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps paa 2—300 Mand.

Mariager-Fjord kan nu anløbes af Skibe med 9 Fods Dybgaaende. Til Hobro kunne Skibe af 8 Fods Dybde løbe op. (Om Fjorden see forøvrigt Mariager.) Havnen er i de senere Aar betydelig udvidet og navnlig ved Udgravning ført nærmere ind til Byen (Skibene laae tidligere an ved en lille fremspringende Halvø, Skibhagen). De aarlige Havneindtægter kunne anslaaes til 2500 Rd.

Hobro hører under Randers Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict. Distrikslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 131te Lægd. Byen hører til Amtets 1ste Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldinspecteur og en Toldkasserer samt 2 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

I Byens Overformynderi indestod d. 1ste Januar 1858: 11,262 Rd. (d. 1ste Januar 1845: 4491 Rd.)

En Spare- og Laanekasse, oprettet 1851. Heri indestaaer 1858: 246,141 Rd.; opsparet Capital 5131 Rd.

„Hvor gammel Byen er, og af hvem den først har faaet Kjøbsteds-Frihed, vides ikke". (D. Atl.) At den er en temmelig gammel Kjøbstad, synes vistnok

rimeligt ifølge dens Beliggenhed og Opland. „I et Frihedsbrev for Ma
Kloster af Kong Christiern I. af Aar 1449 benævnes Fjorden „Hobro-Fjord"
ledes som den Deel af Fjorden, der ligger vest for Mariager, endnu sæt
kaldes. Byens Navn skal efter Sagnet være kommet deraf, at, hvor Br
er, var tilforn et Færgested, men da Fjorden sammesteds Tid efter ande
opfyldt og indsnevret, byggede i gamle Dage en Mand ved Navn Haa ell
der boede nord for Byen paa Bakken i Hostrup, Broen, syd for hvilken Hol
blev anlagt af 12 Mænd, som boede i en By, Kirkedal kaldet, hvilken
blev lagt øde, og dens Kirke nedbrudt og igjen opført i Hobro*). B
Bro tilhørte i det 16de Aarhundrede Kronen; 1533 fik Niels Blok (i
urigtigt Blak), Herredsfoged i Hindsted Herred, af Kong Frederik I. Brev
sin Livstid at maatte beholde den, og ved Bevilling af 29de April 1574 fik
Borgermester og Raad Broen, ligesom senere Byfogden, indtil for faa Aa
ved det nye Chausseeanlæg, Brokornet bortfaldt. Tidligere hørte Hobro
Onsild Herred til Halds Amt under Stiftamtmanden i Viborg, medens
forøvrigt hørte til Mariager Amt; 1794 ved den nye Amtsinddeling blev
tilligemed Herredet henlagt under Randers Amt. Ifølge Reser. af 17de Aug
skulde den øvergaae til Aalborg Amt, men dette blev omgjort 1830.

Ved en Dom af 1537, afsagt paa Kongens Retterthing (Kolderup-Rosen
Udvalg af gamle danske Domme II. S. 43—45), blev 12 Eiere i Hobro
berettigede til fremdeles at nyde og bruge Hobro Mark, saaledes som fra A
havde været Tilfældet. Denne gamle Bymark var den, som nu kaldes Øster
Den saakaldte Vestermark hørte tidligere under en Gaard ved Navn Tvi
som 1542 skjænkedes Byen af Kong Christian III.

Under sit Ophold i Em-Kloster i Octbr. 1560 stadfæstede Kong Fred
Hobros ældre Privilegier. Allerede 1552 havde hans Forgænger paa T
forat Hobro Kjøbstad kunde desmere bygges, forbedres og ved Magt hold
flyttet det Marked, som aarlig holdtes i Glendstrup, til Hobro. 1556
Marked, som holdtes i Dyhdal ved Testrup, befalet at skulle holdes i Ho
og d. 7de Septbr. 1561 bleve de testrupske Marketer henlagte til Hobro;
under 25de Aug. 1578 atter tillavt, at et Marked fremdeles maatte holdes
dal; men 1635 bleve disse saakaldte Dalmarkeder endelig af Kong Christ
henlagte til Hobro. Til forskjellige Tider har Byen lidt meget ved Ild
Saaledes skal den i ældre Tid to Gange være afbrændt nord for Kirke
D. 23de Juni 1690 brændte Halvdelen af Byen, nemlig Alt, hvad der var
Kirketrappen. Senere er ligeledes den halve By afbrændt, nemlig 26 Huse
Aug. 1812, og 10 Gaarde og Huse d. 2den Febr. 1813; Ilden var sidst
paasat af en 18aarig Pige, som derfor blev henrettet d. 15de Marts 1814.
i den svenske Krig 1658—60 blev Hobro meget medtaget. Blandt Hobros
har en Kjøbmand Laurids Christensen Stistrup, der tilsidst boede i Kjø
(† 1766), gjort sig bekjendt ved at skjenke det Meste af sin ved Tarveli
Sparsommelighed erhvervede betydelige Formue til et Legat, for hvis Re
aarlig skulde trykkes danske Bibler, som gratis skulde uddeles blandt den
Almue baade i Danmark og Norge, ligesom han ogsaa bekostede Udgi
andre gudelige Bøger, som han lod uddele blandt Almuen, endog paa Js
Færøerne.

Hobro var endnu i forrige Aarhundrede en ubetydelig By med ikke
500 Indb. (1769: 492, 1787: 465); ved Folketællingen i dette Aarhu
Begyndelse 1801 havde den endnu kun 488 Indb. og indtog den 59de
Kjøbstædernes Række. Men i den nyeste Tid har denne By, som anført,
betydelig Opkomst, ved tiltagende Handel (for en stor Deel med norske og
Skippere) og Skibsfart. Hertil bidrager det ikke lidet, at Løbet til Indsø
i Fjorden er fordybet og Havnen betydelig udvidet. Indbygger-Antallet
i Decenniet 1845–55 steget fra 930 til 1538, saa at Hobro ved sidste Folk
var den 40de Kjøbstad. Toldstedet var i ældre Tid ved Hadsund, senere i
derefter i Mariager (Resc. 13de Juli 1673), dernæst atter i Hadsund, derp
forflyttet til Mariager (kgl. Resol. 17de Aug. 1780), omsider deelt imelle
Kjøbstæder (Colleg.-Tid 1839 S. 959).

*) En lang og dyb Dal lidt østlig for Hobro kaldes endnu „Kirkedal". Agrene paa de
Side af denne Dal kaldes endnu „Kirkestøtagre"; paa disse har Kirken ligget, og
endnu Spor.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

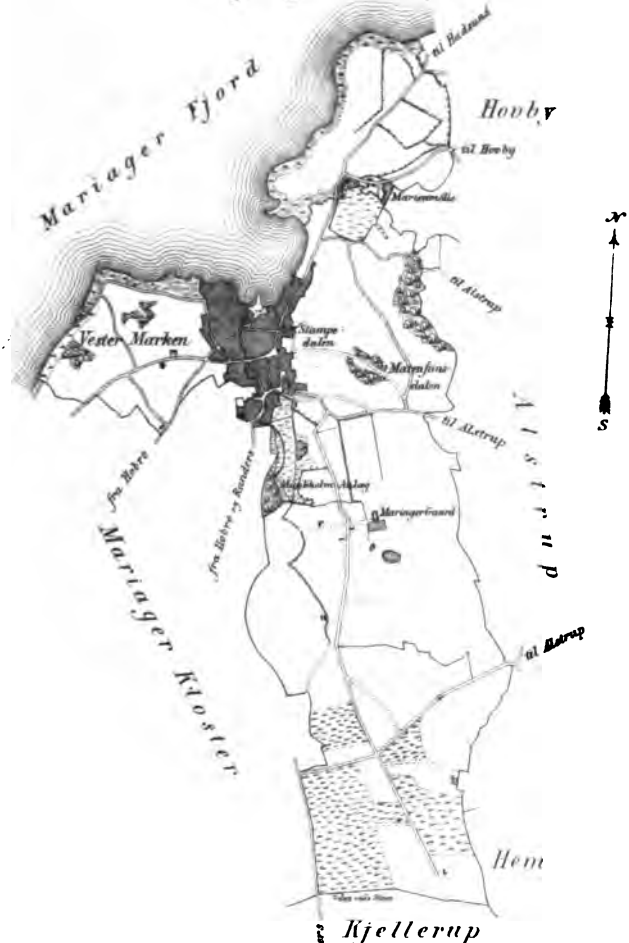

Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

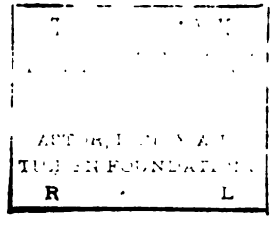
Kort

over

Mariager Kjöbstads Jorder.

Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Sydsstlig for Byen ligger, som anført, „Hobro Krat". Dette var i gammel Tid en betydelig Skov, men den blev afbrændt og ødelagt ved fjendtlige Indfald. Den var c. 1½ Fjerdingvei i Omkreds, alt Underskov, meest Hesel og Torn, med nogle faa Ege- og Bøgetræer, og eiedes, ligesom Markjorderne, af forskjellige Lodseiere ifølge Skjøder og Adkomster; men da Lodderne i Tidens Løb vare forglemte, afgjorde en Dom fra Bythinget af 21de Marts 1707, at Krattet skulde rebes og deles efter Lodseiernes lovlige Adkomster. Vanskelighederne herved bragte imidlertid denne Deling i Langdrag. De af Byens Indvaanere, som ikke vare Lodseiere i Skoven, nøde dog fri Gjærdselhugst til egen Fornødenhed efter Billetter fra Byfogden og Udviisning af Skovfogden. Den er nu udskiftet (siden 1816), men det Udeliggelsesværk, som Landets Fiender engang begyndte paa, er senere ustandselig fortsat lidt efter lidt af Skoveierne. Jaar er det truffet Foranstaltning til at hævde Skoven det Areal, der tilkommer den (som den var i Aaret 1816), og dens Indhegning paabudt.

Mariager,

Kjøbstad i Onsild Herred, under 56° 38′ 53″ n. B. og 2° 35′ 53″ v. L., 1¾ M. fra Hobro og 3 M. fra Randers, er smukt beliggende mellem høie Bakker ved en lille Bugt af Mariager-Fjord. Tvende smaa Bække løbe gjennem Byen. Fra et smukt Lystanlæg (Munkholm)*) paa en Bakke syd for Byen og fra nogle tildeels med Krat og Skov bevoxede, mod Fjorden temmelig brat affaldende Bakker vest for samme haves fortrinlig Udsigt over den langstrakte Fjord og Landet nord for denne, med fine skjønne Formationer af Hedebakker, der afvexle med dyrkede Agre og enkelte Skovpartier.

Byen har 8 Gader med 103 brandforsikkrede Bygninger, hvoraf 88 i den egentlige By. De vare d. 30te Septbr. 1854 assurerede for 143,090 Rd. (d. 31te Marts 1843: 88,900 Rd.)

Kjøbstadjorderne angives i Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind til 860 Tdr. Land med 40½ Td. Htk. Med Kgl. Approbation af 14de August 1795 blev 36 Tdr. Land af Byens Fællesjorder bortsolgt til nogle af Byens Indvaanere mod en aarlig Afgift. Resten af Fællesjorderne ere udskiftede til Grundene ifølge Resol. 3die Aug. 1847.

---

*) Dette Anlæg er skjænket Byen af Etatsraad, Overtoldinspecteur Tetens i Aarhuus, i sin Tid Eier af Møren Mølle, ved Gavebrev af 17de Febr. 1839. Anlægget staaer i Forbindelse med Mariager-Klosters Skov „Himmelkold" kaldet, og afgiver en behagelig Promenade, rig paa smukke overraskende Udsigter. Lidt østlig herfor ligger Ho- eller Hov-Høi. En foreliggende Beretning udtaler sig saaledes om dette Punkt: „En af de meest overraskende Udsigter i Nærheden af Mariager frembyder Ho-Høi; det Panorama, som herfra udbreder sig for Øiet, kan i Storartethed og Skjønhed sammenlignes med Partierne fra Himmelbjerget og Høiskamling. Ho-Høi hører til et af de høieste Punkter i Jylland; den skal efter Sigende kun være 60—70 Fod lavere end Himmelbjerget og danner, idet den styder sig frem som en enestaaende Kegle, det meest fremragende Punkt af det store Bakkeparti, ved hvis Fod Mariager ligger. Høiens Sider ere tildeels beklædte af Skov og Krat, hvoraf dens lyngbegroede Top hæver sig. Synskredsen strækker sig over hele Mariager-Fjord med dens Omgivelser og har en Diameter af 10—12 Mile."

Til Mariager Sogn hører foruden Kjøbstadcommunen en Landcommune, om hvilken see Landsognene i Onsild Herred.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, fordum Mariager-Klosters Kirke, opført af store gule Muursteen, nu en Korskirke omtrent 60 Alen lang, 20 Alen bred og under Hvælvingerne i Korset og Høikirken omtrent 27 Alen høi, var i sin Tid en af de anseeligste Kirker i Danmark med en Længde af 83½ Alen og en Bredde af 47½ Alen; tvende Sidegange. „De høie, slanke og fint profilerede Piller bare store luftige Hvælvinger med elegante Ribber i Form af en Stjerne. Fra de lange spidsbuede Vinduer faldt Daglyset rigeligt ind i denne herlige Kirke." Den vestlige Deel af Kirken var lavere end den østlige; i denne lavere Deel, der kun havde een Rad Hvælvinger, synes Domcapitlet at have havt sit Sæde, der stod i umiddelbar Forbindelse med Klostret. Et firkantet Taarn, som endnu staaer, sluttede Bygningen mod Vest. I Slutningen af forrige Aarhundrede trængte en Deel af de store Hvælvinger til en gjennemgribende Reftauration, og man fandt det oeconomisk nødvendigt at nedrive og jevne med Jorden den største Deel af et af Danmarks bedste gothiske Bygningsværker. En pralende Indskrift over Døren forkynder, at Kirken er „ombygget Anno 1788." Det er den gamle Kirkes østre Deel, som er revet ned. Det, som staaer tilbage, er Domcapitlets Locale og et eneste Hvælvingsaffnit af den treskibede egentlige Klosterkirke. Heraf ere igjen kun de to yderste Hvælvinger bevarede; den midterste, som var meget høiere, er ombyttet med et fladt Loft. Istedetfor den nedbrudte Deel af Kirken tilføiedes 1788 af Nyt et lille Chor. I vestre Ende af Kirken er anbragt et nyt Orgel i en Slags gothisk Stil. En heel Deel Pulpiturer tilligemed det flade Loft forstyrre i høi Grad den tilbageværende Rest af Mariager Klosterkirke. Alteret er et Skab med Fløie, omtrent fra Midten af 15de Aarhundrede, staaret i Egetræ, nu overmalet med Hvidt og Guld. Arbeidet har intet Kunstværd. Paa en Pille er malet:

Velbyrdig Mand Thord Degn, som bidgaf gott Gods, hans Siel Gud bevar *).

Til Mariager-Kloster har han vel ikke givet Noget, da dette Kloster ikke til hans Tid har været stiftet; men middelbart har Klostret havt Nytte af hans Gavmildhed ved at komme i Besiddelse af Nørreklosters Eiendomme. Om han ligger begravet her, er uvist; hans Lig maatte da være flyttet herhen enten fra den nedlagte Kirke i Hov eller fra Mariager ældre Sognekirke. I Kirken findes endvidere tvende mærkelige Ligstene over Hr. Otto Krumpen til Trudsholm, Ridder, Danmarks Riges Marsk († 1569), og over hans Broder Stygge Krumpen, den sidste katholske Biskop i Børglum, død i Asmildkloster 1551. For et Par

*) Af den adelige Slægt Degn (Djekn) levede paa Valdemar Atterdags Tid Thord Iversøn kaldet den Lille. Han var Landsdommer i Nørre-Jylland og Eier af Bjerregaard i det forlængst nedlagte og i Mariager Landsogn indlemmede Hov Sogn (see dette). „Thord Degns Artikler", et Tillæg til Jydske Lov, eller, som det ogsaa kaldes, en Forklaring af den, vare udbyttet af hans mangeaarige Erfaringer paa Viborg Landsthing. De vedtoges af Folket og gaves Lovskraft af Valdemar Atterdag paa Danehoffet i Ryborg 1354.

Decennier siden fandt man denne Biskops Lig og han laae da saa fuldkommen bevaret i sin røde Fløiels Chorkaabe, at man endnu kunde see Ligheden mellem hans Ansigt og Portraitet paa Stenen. Liget er endnu vel bevaret, men den røde Kaabe er forsvundet. Til disse Monumenter slutter sig en smuk lille Steen i rød Granit med Krumpenernes Vaaben, et Hjul, og følgende simple Indskrift:

„Her ligger thii Krumpen Schlekt."

Endvidere hvile her: Johannes Mathiæ miles de Visborg, over hvem der er en Gravsteen; Flere af Familien Lykke; Henning Christoffer v. Holsteen, Ridder, Overhofmester og Landraad, † 1754; Etatsraad Hans Folsach til Gjessinggaard († 1758); Etatsraad Landsdommer Mathias de Thestrup til Mariager-Kloster, som 1753 har givet Fonten til Kirken; Rector ved den nedlagte Latinskole i Mariager Lauritz Mortensen Hassing, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede har skjænket forskjellige Legater til Kirken og Studerende, m. Fl. Jfr. forøvrigt det om Mariager-Kloster under Mariager Landsogn Anførte. Mariager Kirke maa endnu i sin formindskede Form regnes til en af Jyllands betydeligste Kirker, og der anvendes nu Omhu for at forskjønne den; saaledes har den i de 2 sidste Aar erholdt nye Vinduer med Bevarelse af de murede Piller og et nyt Orgel af Demant & Søn (see foran).

Af de øvrige offentlige Bygninger skal her kun nævnes:

Raadhuset, opført 1821, med følgende Indskrift efter Jydske Lov:

„Var ei Lov i Landet, havde den meest som meest maatte gribe,"

Skolen, forhen Bolig for den residerende Capellan, hvilket Embede nedlagdes 1808.

Indvaanernes Antal var i 1855: 578 (273 af Mdkj. og 305 af Kvkj.); i 1850: 546; i 1845: 523; i 1801: 414; i 1769: 405.

Handelen har ikke taget det Opsving i Mariager som i Nabostaden Hobro; imidlertid har den dog under den almindelige stigende Velstand gjort Fremskridt, og Handlende fra Mariager have i Forening med Handlende fra Hobro grundlagt Handelspladsen Hadsund, der har et stort Opland nord for Fjorden. Da Mariager Tolddistrict omfatter fornævnte Handelsplads, vil det vel ikke kunne give noget Begreb om Handelen i selve Byen, at meddele de angaaende Districtet for Aarene 1856 og 1857 indberettede Resultater; men man skulde dog til Oplysning om den Trafique, der drives fra Mariager-Fjords omgivende Steder, til Jevnføring med det ved Hobro Anførte, nævne nogle af de vigtigste Opgivender. Af følgende tvende Vareforter indførtes: Steenkul i 1856: 6664 Tdr., i 1857: 9232, og Trælast i 1856: 1106 Clstr., 39,670 Cbfd., i 1857: 413 Clstr., 13,020 Cbfd. Kornudførselen til Udlandet i 1856: 21,482 Tdr., i 1857: 18,497 Tdr. Told- og Skibsafgifterne i 1855: 8625 Rd., i 1856: 9837 Rd., i 1857: 5957 Rd. Skibsfarten var i 1857: i indenlandsk Fart indgaaet 127 Fartøier af 1451 Clstr. med 269 Clstr. Bestuvning, udgaaet 90 Fartøier af 1035 Clstr. med 587 Clstr. Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 71 Fartøier af 1107 Clstr. med 971 Clstr. Bestuvning, udgaaet 117 Fartøier af 1899 Clstr. med 1451 Clstr. Bestuvning. Fra de betydelige Teglbrænderier i Omegnen er der en stor Udførsel af Murstene saaledes i 1857 c. 1 Million Stk.

Af industrielle Foretagender nævnes et Dampbrænderi; i Omegnen flere Teglbrænderier; ved Landsbyen Asfens og ved Aa-Mølle ere Kridtbrud; Materialet flammes i 2 Anlæg ved Aa-Mølle, hvorfra det renfede Product forsendes til flere indenlandfte Steder og til Preusfen, Sverrig og Norge.

Af Kjøbftadjorderne brugte i 1850 blandt Byens egne Indvaanere (efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind) 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 5 et Beløb af 4—2 Tdr., 3 et Beløb af 2—1 Td. og 14 et Beløb af under 1 Td. Htk.

Endeel Indvaanere have Erhverv af Fiskeri i Fjorden. Der fanges iær Aal og Flynder.

Der holdes aarlig 5 Markeder i Mariager, nemlig i Marts med Fæ og i Juni, Juli, October og November med fædvanlige Varer.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byfkriver og Herredsfoged famt Herredsfkriver i Onfild og Gjerlev Herreder. 6 Borgerrepræfentanter.

Communen eier Raadftuen, Skolebygningen, Fattighufet famt nogle ubetydelige Jordftykker, fom leies bort. Communaludgifterne ere 2—3000 Rd. aarlig, hvoraf en liden Deel (2—300 Rd.) indkommer af en Afgift for folgte Jorder og udfiftede Hedejorder famt af Arrefteleie og Markedsftadepenge; den overveiende ftørre Deel paalignes.

Ved Borgerfkolen, der har en Realklaffe, er anfat 2 fafte Lærere.

Borgervæbningen er ophævet ved Kgl. Refolution af 4de Decbr. 1816, og et Brand- og Politicorps oprettet 1820, det tæller 60 Mand.

Mariager-Fjord falder i en fydlig bøiet Retning ud imellem de langt udløbende Landgrunde; Løbet gaaer kæt under Nordlandet, er neppe en Kabellængde bredt og har paa Barren ikkun 6—7 Fod Vand, hvilket dog nu i en Rende er bragt til 9—10 Fod, ligefom Møllegrunden lige ud for Aa-Mølle er i en Rende opmuddret til 10 Fod. Ved Mariager Skibsbro kan anlægges med 8 Fod. Nogen egentlig Havn har Byen ikke. Fjordens Bredde er ved Mariager 1600 Alen.

I geiftlig Henfeende danner Byen med tilliggende Landfogn et eget Paftorat. Præftekaldets Reguleringsfum er 1000 Rd.

Byen hører under Randers Amtftuedifrict og Mariager Lægedifrict. Diftrictslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 132te Lægd. Valgfted for Amtets 1fte Folkethings-Valgkreds.

Ved Toldvæfenet er anfat en Toldoppebørfelscontrolleur og 4 Toldaffiftenter; ved Poftvæfenet en Poftexpediteur, der tillige har Tilfyn med Befordringsvæfenet.

Byen har en Sparekaffe, oprettet 1853. I denne indeftod den 31te Decbr. 1857: 21,746 Rd.

Denne lille Kjøbftad, den næftmindfte i Landet, ftylder det tætved liggende forhenværende Klofter (fee Mariager Landdiftrict) fin Oprindelfe fom fit Navn. Tidligere var det en Landsby, uvift af hvad Navn. Sandfynligvis eiede Glenftrup-Kloftet (kaldet „de hellige 3 Marers"), der gik tilgrunde henimod Midten af det 15de Aarhundrede, og fom hvis Fortfættelfe Mariager-Kloftet, hvilket dets Elendomme tilfaldt, kan betragtes, fra gammel Tid den Grundftrækning, hvorpaa faavel Mariager By fom Maren Kjær og Maren Mølle ere beliggende. Kloftrets Nærhed bevirkede her, fom andre Steder, at Haandværkere og Handlende flyttede til og nedfatte fig; ogfaa kan Stedets Skjønhed have medvirket til, at Flere her

tage Bolig, saa at det efterhaanden gik over fra Landsby til Kjøbstad. Mariager Ything (forstjelligt fra Birkething) nævnes allerede 1453, og 1495 findes en Byfoged navngiven. 1536 sendte Mariager ligesom Kjøbstæderne Deputerede til den bekjendte Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor Reformationen indførtes. Paa nogle Kjøbstadsfortegnelser fra det 16de Aarhundrede findes den opført, paa flere andre derimod ikke (jfr. Hist. Tidsskr. V. S. 32 flg.), og egentlig Kjøbstadrettighed fik Byen vistnok først ved Christian IV.'s Privilegier af 2de Mai 1592, der bevilgede, at Indbyggerne i Mariager herefter maae bruge saadan Handel og borgerlig Næring og Kjøbstadfrihed, som andre Kjøbstæder i Riget nyde, navnlig samme Privilegier som Hobro; ihvorvel Byen tidligere, som anført, under Klostrets Værn, har udøvet nogle af de Rettigheder, som tilkom Kjøbstæder, ligesom den ogsaa allerede i Kong Christian III.'s Tid (og indtil Reductionen 1739) havde en Latinskole. De ældre Privilegier af 1449 og senere Aar, som findes anførte i D. Atl., løse ogsaa alle paa Klostret, til hvilket Byens Indvaanere endog maatte præstere Hovarbeide indtil 1631, og tildeels uden Tvivl lige til 1664, da Klostret kom i Privates Hænder. Byen havde sin egen Kirke, kaldet St. Peders Kirke, forstjellig fra Klostrets; 1469 gav Kong Christiern I. Klostret jus patronatus over samme, men da Klostret secu-lariseredes, blev denne Byens gamle Kirke nedbrudt, og den ansseligere Klosterkirke anvist Byen til Sognekirke (see ovenfor). Byens Øvrighed var en Borgermester og 2 Raadmænd, som den ogsaa skulde vedblive at beholde ifølge Fdn. af 28de Jan. 1682; men samme maa snart efter være bleven indskrænket til en Byfoged.

En stor Ildebrand, som d. 22de Juni 1573 (i D. Atl. sættes den til Aar 1583) overgik Mariager, var især Skyld i, at denne By standsedes i den gunstige Udvikling, som under Klostrets Friheder og Beskyttelse syntes at ville blive den tildeel. Lignende Ulykke har, skjøndt i ringere Grad, hjemsøgt Byen 1780, 1764 og 1ste Decbr. 1775. I Aarene 1746–47 døde 148 Stykker Hornqvæg af Øvægsyge. Arent Berntsen maa det vistnok for en Deel tilskrives, at man saavel i trykte Skrifter som i den mundtlige Tradition træffer paa en Skildring af Mariagers fordums Betydning, der vistnok aldrig har havt nogen tilsvarende Virkelighed. Han kalder saaledes Byen „en temmelig stor og velbygt Kjøbstad" og tilføier: „Foruden den stor Handel, som denne Byes Borgerskab bruger med deg megle Kalck, som strax neden Byen paa begge Sider Fiorden brendis, hvoraff de sig største Deel tilhandle oc den igien til de ankommende Fremmede selge, eller udi deres egne Skuder til andre Lande og omliggende Steder udføre, oc dermed deris Fordeel søge, haffver de endogsaa en temmelig Handel med andre Landsens Vare, baade Korn, saavelsom Fruct, som de af deris store og gode Hafver bekommer" (Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed S. 153). Da D. Atl. udkom, var Mariager „meget lidet bebygt, og dens faa Beboere, af Mangel paa Næring, formedelst Nærheden af Hobro og Randers, til største Delen uformuende." Indbygger-Antallet udgjorde baade da og ved dette Aarhundredes Begyndelse kun c. 400. Den nyeste Tid har vel seet Byen gaae fremad; men hverken Handel eller Skibsfart har, som alt foran bemærket, modtaget en saadan Udvikling som i Nabobyen Hobro, der er heldigere beliggende med Opland til alle Sider, medens den mellemliggende Fiord berøver Mariager en stor Deel af Handelen med Beboerne paa den anden Side af denne. Vel har man nu forsøgt til Afhjælpning heraf at anlægge Filialetablissementer ved Hadsund, men om endog enkelte Handlende i Mariager derved ville kunne vinde, vil det næppe bidrage væsentlig til selve Byens Udvikling, eller maaskee endog skade denne. I en ældre Periode (i det 15de, 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede) gik Landeveien imellem Aalborg og Randers, gjennem Mariager-Kloster og ved Færge over Fiorden til Løvdal, hvilket maa have givet Byen nogen Næring. Ogsaa gik der i denne Periode, som alt foran bemærket, herfra betydelig Skibsfart med Kalk fra de store Kalkbrænderier paa begge Sider af Fiorden; baade Kong Christian III. vides at have ladet hente hele Skibsladninger Kalk herfra til Kolding og andre Steder, og hans Efterfølgere Frederik II. og Christian IV. til Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, hvor de have bygget; men denne Udførsel er vistnok for største Delen ophørt i den for Danmarks indre Udvikling uheldige Periode efter den svenske Krig 1658–60. Til denne korte Skildring af Forholdene i Mariager i Fortid og Nutid føies her til Slutning endnu et Uddrag af den Beretning, der alt tidligere er paaberaabt, og som er skrevet baade med Kjærlighed for og med Kjendskab til Mariager: „Forholdene i Mariager, dens overordentlig smukke Beliggenhed og smukke Omegn samt de store Goder, Byen som Levested besidder, anbefale den som Opholdssted for Familier med mindre aarlige Indtægter,

der ønske at leve i en fredelig, yndig Naturs Omgivelser. Byen er baade Kjøbstad og Landsby, et yndigt Sommeropholdssted, hvor saavel behagelige Promenader i den nære Skov, som større Udflugter i den smukke nærmeste Omegn kan nydes, i Forbindelse med gode Strandbade i Fjerden. Mariager besøges derfor hyppigt af Reisende om Sommeren, som lydeligt udtale den Overraskelse, Omegnens store Skjønheder fremkalde, og omtale det behagelige Indtryk, den lille, venlige By, med sine smukke Haver, gjør paa Enhver, som med Sands for en smuk Natur besøger den."

Grenaa,

Kjøbstad i Nørre Herred, under 56° 24' 50" n. B. og 1° 42' v. L., $7^1/_2$ M. fra Randers, 4 M. fra Ebeltoft, beliggende i en i det Hele flad, kun mod Nord sig hævende Egn $^1/_4$ M. fra Kysten. Gren-Aa, der har givet Byen Navn, og som danner Udløbet til Havet fra den langstrakte, formedelst dens lave Vandstand kun for Baade feilbare Indsø Kolindsund, løber tæt syd for Byen, og ved dennes Munding, c. 4000 Alen fra Byen, ligger Havnen, til hvilken fører en chausseret Vei.

Byen har 6 Gader og 205 brandforsikkrede Bygninger (1855), hvoraf 179 befinde sig i selve Byen og 26 paa dens Grund. Bygningerne vare d. 30te Septbr. 1854 assurerede for 300,760 Rd. (d. 31te Marts 1843: 118,730 Rd.)

Til Grenaa Sogn hører foruden Kjøbstadcommunen tillige en Landcommune, kaldet Gammelsogn (der findes nærmere omtalt i det Følgende).

Samtlige til Grenaa Kjøbstad henliggende Jorder have et Areal af $878^1/_9$ Td. Land, med $64^5/_8$ Td. Hartkorn Ager og Eng. De ere alle udskiftede, undtagen et Byen tilhørende Overbrev med et Areal af $271^1/_4$ Td. Land g. M., der endnu er i Brugs-Fællesskab.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, i den katholske Tid indviet til St. Peder, er deels af Kampesteen, deels af Muursteen; een Rad Hvælvinger; Taarn uden Spiir; en Tilbygning med sladere Tag; ingen mærkelige Epitaphier; Altertavlen er af Billedhuggerarbeide, uden særligt Kunstværd; Orgel. Kirken afbrændte 1627 tilligemed en Deel af Byen, men blev kort efter gjenopført; endeel Kridtsteensblokke med udhugne Decorationer ere formodentlig Levninger af den gamle Kirke eller maaskee af Gammelsogns nedlagte Kirke.

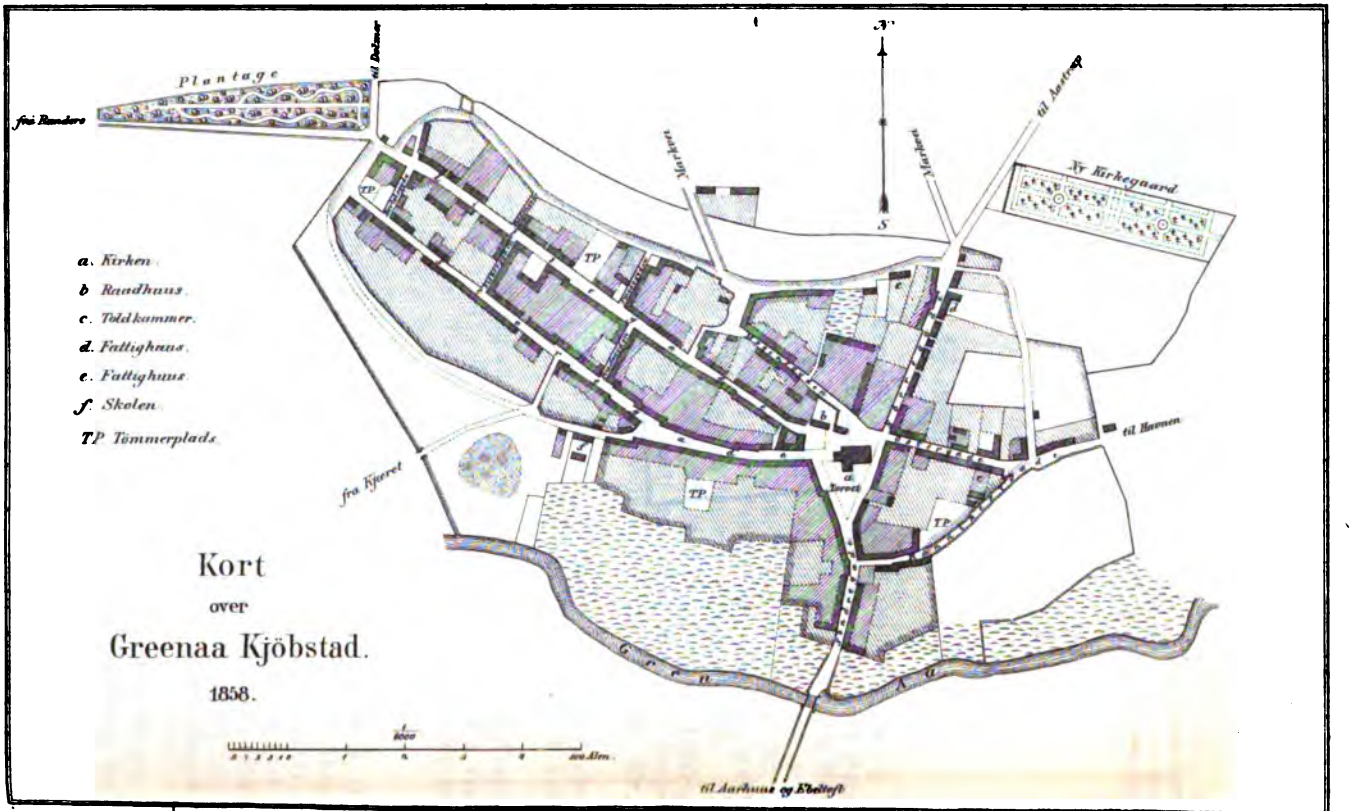
Raad- og Arresthuset, en grundmuret Bygning af to Etager, opført i Aaret 1809; den benyttes tillige af Land-Jurisdictionen for Nørre Herred og en Deel af Sønder Herred.

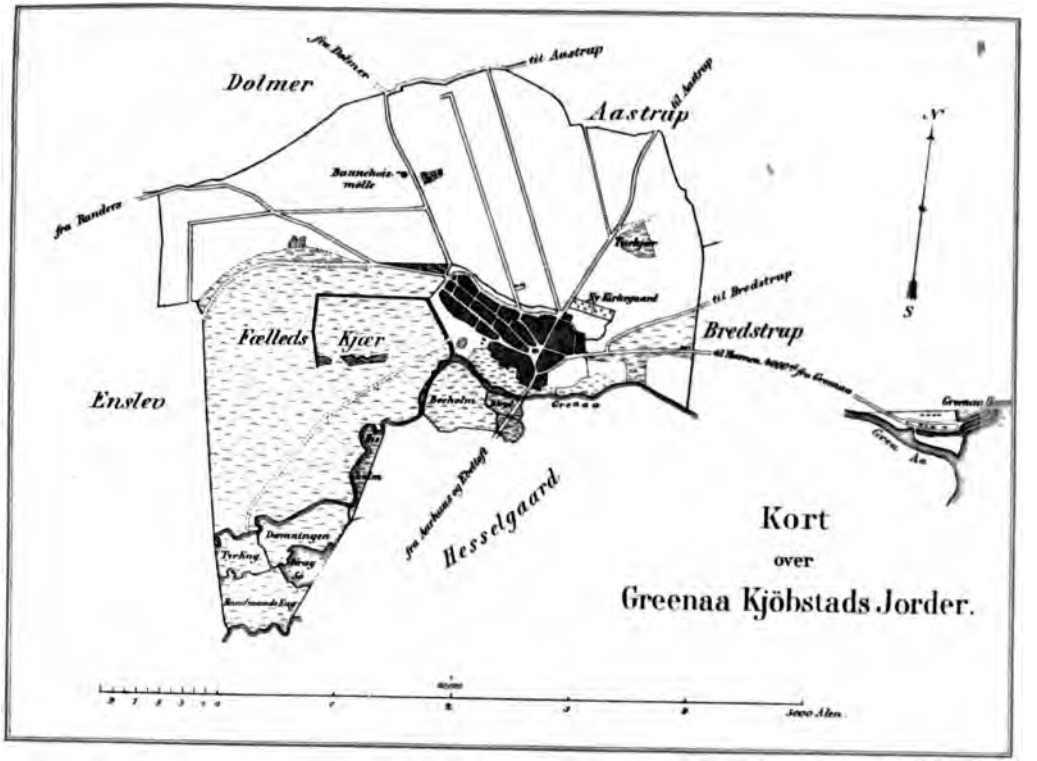
Skolebygningen, opført i Aaret 1849.

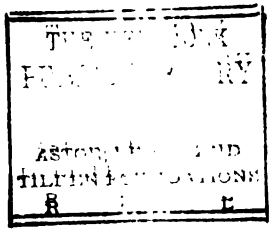
Toldbodbygningen ved Havnen.

Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling i 1855: 1379 (682 af Mdkj. og 697 af Kvkj.); i 1850: 1099; i 1845: 1017; i 1801: 760; i 1769: 706.

THE
PUBLIC
ASTOR, L
TILDEN FO
R

Plantage
til Dalmer
fra Randers
Markvei
Markvei
til Aastrup
Ny Kirkegaard
a. Kirken
b Raadhuus
c. Toldkammer.
d. Fattighuus.
e. Fattighuus
f. Skolen
TP Tömmerplads
til Havnen
fra Kjøbet
Kort
over
Greenaa Kjöbstad.
1858.
til Aarhuus og Ebeltoft

Dolmer
Aastrup
Fælleds Kjær
Ensløv
Bredstrup
Hesselgaard
Kort
over
Greenaa Kjöbstads Jorder.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Byens Handel er i særdeles god Tiltagende. Indførselen var i 1857 af følgende Varer: Salt 425 Tdr. (i 1856: 676 Tdr.), Trælast 1106 Clst. og 43,375 Cbfd. (i 1856: 1395 Clst. og 48,185 Cbfd.), Bomuldsmannfacturvarer 6971 Pd. (i 1856: 6298 Pd.), Steenkul 2155 Tdr. (i 1856: 1034 Tdr.), Stangjern 32,585 Pd. (i 1856: 29,169 Pd.) Den samlede Udførsel af Kornvarer var i 1857: 52,051 Tdr., i 1856: 58,050 Tdr., i 1854 c. 70,000 Tdr.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1857: 17,418 Rd., i 1856: 19,438 Rd., i 1855: 17,940 Rd. (Middeltallet af Told- og Skibsfarts- samt Consumtionsafgifterne vare for Aarene 1842—44 aarlig 12,500 Rd., for Aarene 1836—38 8302 Rd. aarlig). Skibsfarten var i 1857: i indenlandsk Fart indgaaet 480 Fartøier af 5962 Clst. med 1159 Clstr. Bestuvning, udgaaet 469 Fartøier af 5644 Clstr. med 5055 Clstr. Bestuvning (de udgaaende Skibes Ladninger ere for en Deel Teglsteen og Kalk fra de nærliggende Tegl- og Kalkbrænderier); i udenlandsk Fart indgaaet 125 Fartøier af 1406 Clstr. med 1236 Clstr. Bestuvning, udgaaet 146 Fartøier af 2153 Clstr. med 1295 Clstrs. Bestuvning.

Ved Grenaa Toldsted var i 1858 hjemmehørende 9 Fartøier, hvoraf 5 under 7 Clstr., ialt af $62^{3}/_{4}$ Clstr.

Af industrielle Anlæg er kun et Dampbrænderi af nogen Betydning. Siden Foraaret 1856 har Byen et Bogtrykkeri, hvorfra 3 Gange ugentlig udkommer en Avis, under Navn af Grenaa Avis.

Af de egentlige Kjøbstadjorder brugte i 1850 blandt Byens egne Indvaanere, efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind, 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 5 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 7 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 29 et Beløb af under 1 Td. Htk.

Saltvandsfiskeri drives saavel fra Byen som Havnen i tiltagende Udstrækning; der fanges Torsk og Hvidlinger, men fornemmelig Fladfisk, hvoraf Størstedelen afsættes til Kjøbenhavn. I Aaløbet fra Kolind-Sund drives ikke ubetydeligt Aalefiskeri.

I Grenaa holdes aarlig 3 Markeder, nemlig i Marts, Juli og September, med Kramvarer, Haandværksvarer, Heste og Kvæg. Torvedag hver Løverdag.

Byens Øvrighed er en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Nørre Herred samt endeel af Sønder Herred. 6 Borgerrepræsentanter.

Communens Eiendomme vare i 1855: Raadhuset, Skolebygningen samt nogle mindre Bygninger og 419 Tdr. Land af Byens Mark. Fattigvæsenet eier, foruden tvende Fattigboliger, Legatcapitaler til Beløb 3885 Rd. Paa Skolebygningen findes en Pantegjæld af c. 1800 Rd. Forøvrigt har Byen ingen Gjæld, men den er Garant for Havnekassens Gjæld til Statskassen.

Communens Udgifter kunne anslaaes til 4—5000 Rd. aarlig, hvoraf 3—4000 Rd. paalignes; det Øvrige indkommer ved særlige Indtægter.

Byens offentlige Skole bestaaer af 2 Afdelinger, Borgerskolen og Friskolen; førstnævnte har 2 Klasser og desuden en Realklasse. Catecheten er Førstelærer; foruden ham ere 2 Lærere ansatte.

Byen har ingen Borgervæbning, men et Brandcorps, der tæller omtrent 200 Mand. En Afdeling af Corpset, bestaaende af 15 Mand er organiseret som Politicorps.

Havnen, som anført, ved Aaens Munding, er nu ved udbyggede Dæmninger bleven forbedret til at kunne modtage Skibe af 8 Fods Dybgaaende. Større Skibe maae forblive paa Rheden. Paa Havnen hviler en af Communen garanteret Gjæld (oprindelig 32,000 Rd., nu 25,300 Rd.), der afdrages og forrentes med 6 pCt. aarlig. Havneintraderne ere aarlig 4—5000 Rd.

I geistlig Henseende danner Grenaa Kjøbstad tilligemed Landcommunen Gammelsogn eet Kirkesogn. (Rglf. 1268 Rd.). En ordineret Catechet er tillige Førstelærer ved Borgerskolen.

Byen hører under Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; Districtslægen boer i Byen. Apothek. Amtets 12dje Lægd. Valgsted for Amtets 4de Folkethingskreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldforvalter og 4 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester og en Opsynsmand ved Befordringsvæsenet.

Til Byen hører en tæt vest for samme beliggende Plantage med offentlige Spadseregange, anlagt 1842—43 og indeholdende c. 2 Tdr. Land. Kirkegaarden, der er ret smuk, ligger øst for Byen.

Grenaas Beliggenhed har vistnok tidlig ladet det blive en Kjøping. Vandløbet, hvorved Byen ligger, var i ældre Tider af større Betydning end nu, da det dannede en sejlbar Vei mellem Havet og Kolindsund, og Sundet stod fordum rimeligviis gjennem de nuværende Tørvemoser i Forbindelse med Randers-Fjord eller dennes østlige Indvig, Grund-Fjord. Aaens oprindelige Navn var Djurs- eller Dyrs-Aa, hvorefter de omliggende Egne benævnedes Dyrsland, Nørre- og Sønder-Dyrs-Herreder. I den tidligere Middelalder nævnes flere Søtræfninger at være forefaldne i Dyrs-Aa, saaledes Aar 1060, da den norske Konge Harald Haarderaade slog den danske Konge Svend Estridsens Flaade; i Aaret 1157 lagde Svend Grathe efter Mordet paa Knud ind i Dyrs-Aa med sin Flaade, som her blev slagen af Valdemar; i Aaret 1165 løb den norske Høvding Erling Skakke ind i Dyrs-Aa og overfaldt en Deel af den jydske Flaade, og i Forbindelse hermed fortælles det, at en nærliggende Kjøbstad (formedentlig Grenaa, hvis Navn dog ikke nævnes) blev udplyndret. Om der i Annexets Benævnelse Gammelsogn ligger en Henvisning til en ældre Beliggenhed af Byen, er ikke oplyst; men rimeligt er det, at Byen Grenaa er opstaaet senere. I Valdemar II.'s Jordebog 1231 kaldes Byen Grindhøgh og nævnes som Konungslef; i Documenter fra det 14de og 15de Aarhundrede forekomme Benævnelserne Grønnow, Grindnow, Grindaa, Grynbhe, Grinne o. fl. Nogen historisk Begivenhed knytter sig imidlertid ikke til Byens Navn; ei heller hører den til de Byer, som i Katholicismens Tid blev gjort til Sæde for Klostre. Den synes heller ikke at have havt anden Kirke end den, som endnu er Byens Sognekirke, og hvis første Opførelse, som foran antydet, vistnok ligger nærmere vor Tid end Gammelsogns Kirkes. Anno 1445 har Kong Christoffer af Baiern for Borgernes Trostab mod Kongen og Riget givet dem Toldfrihed undtagen paa Skanør, Falsterbo og andre kongelige Sildeleier om Høsten. Kong Hans har 1500 givet Borgerne den Frihed, at Ingen paa 2 Mile nær Byen maatte kjøbe med Bonden, uden Borgerne i Grinnaae, og at de, som boe omkring Byen og bruge dens Havn, skulle give 4 Skilling af hvert Skib, som bær 10 Læster eller mere, 2 Sk. af hver Skude og 1 Sk. af hver Baad, og at Ingen maa dele og forfølge Borgerne, uden ved deres Bything, med Loven. I et Brev af 1571 til Jørgen Rosenkrands, dengang Lehnsmand paa Kalø, siges, at Grenaa Borgermester og Borgere havde sat en Borgermester til, Rosenkrands uafvidende, og skjøndt der hidtil kun havde været een Borgermester. Kongen befaler at afsætte denne Borgermester (Hist. Tidsskr. V. S. 67). 1505 har Kong Christian IV., formedelst Byens Ufarmuenhed at faae sin Havn repareret, frigivet Borgerne indtil videre for Byskat og for Bossefkytter og

Baadsmænd at holde. Ikkedestomindre synes Byens Borgere ligeoverfor denne Konge at have villet hævde en vis Selvstændighed, naar de siges at skulle have indledet et Svar paa et af Kongen udstedt Brev med de kraftige Ord: „Vi Grenaae Mænd selv niende af Guds Naade*)". 1627 brændte, som alt anført, Kirken og endeel af Byen; de keiserlige Tropper siges at have sat Ild paa den. Efterat Kirken igien var opbygget, blev Gammelsognø Beboere henviste til Grenaa Kirke. I Aaret 1644 synes Byen at have lidt meget under de Svenskes Occupation. 1686 finder man atter Grenaas Havn omtalt, idet Kong Christian V. tillader, at Consumtionen anvendes til dens Forbedring. I Danske Atlas (1768) og i „Danmarks Speil eller Efterretninger om den verdslige Stand" (1768) siges Havnen at være forfalden. D. A. tilføier: „Byen har i forrige Tider havt 18 Fartøier, men Skibsfarten har saaledes aftaget, at den nu ikkun har 7—8 Fartøier fra 6 til 17 Læster, som gaae deels til Kjøbenhavn med Brænde, Korn og Fedevarer, deels og til Norge med Korn, Malt og Fedevarer og tager Trælast og Jern tilbage." Det er først i de sidste to Decennier, at Grenaa atter har begyndt at hæve sig. Dens Oplands tiltagende Velstand, ja vel endog dettes Udvidelse ved at enkelte Sognes Beboere nu søge Grenaa, medens de tidligere søgte Randers, er vel fornemmelig Grunden dertil, medens de forommeldte Forbedringer af Havnen, skjønt de ikke i alle Henseender synes at have tilfredsstillet, vistnok ogsaa have bidraget Sit. Kunde der findes Midler til Havnens yderligere Udvidelse og Forbedring, vilde Grenaas heldige Beliggenhed for Exporten endnu mere blive benyttet.

Grenaa Sogns Landcommune eller **Gammelsogn** omgives af Grenaa Kjøbstadjorder, Ensløv, Villersø, Voldby og Hammelev Sogne samt Kattegattet; dets sydøstlige Grændse dannes af Gren-Aa. -Htk. 159$^1/_8$ Td. A. og E. Indvaanere: 458.

Landsognet indbefatter Byerne: Aastrup med Skole, Bredstrup og Dolmer; Robstrup; Søgaarde. Ialt 36 G. og 31 H., hvoraf 5 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Landsognet har Kirke fælles med Grenaa Kjøbstad og er underlagt de samme Administrativ-Inddelinger som Byen; 4de Vgkds. Amtets 42de Lægd. Det danner derimod en egen Commune med et Sogneforstanderskab.

Gamle Grenaa Sogn var tidligere et eget Kirkesogn, der 1558 blev Anner til Grenaa Kjøbstad. Sognets Kirke blev dog allerede nedbrudt i Midten af det 17de Aarhundrede; den laae rimeligviis i Aastrup; i Danske Atlas siges dog, at den skulde have ligget vestenfor Grenaa By paa Kjøbstadens Mark.

I Aastrup var en Hovedgaard, som 1397 og 1409 af Jep Nielsen Kirk og Fru Elsæ (Hr. Peder Gjødesens Datter) blev tilskjødet Øm-Kloster.

Rostrup Hovedgaard (senere Robstrup Mark) hørte ligeledes til Øm-Kloster.

---

*) Jvr. Suhms Nye Saml. III. S. 189, hvor dog kun disse Ord findes meddeelte i et Tillæg til Prof. i Medicinen Holger Jacobæi Dagbog over en Reise i Indlandet under den curieuse Betegnelse: „Adstilligt, som enhver Bu er berømt af."

Ebeltoft,

Kjøbstad i Mols Herred, 6 M. fra Aarhuus og 4 M. fra Grenaa, beliggende langs med Ebeltoft-Vigens østlige Side i nordsydlig Retning. Østen for Byen er Landet afvexlende med høie Bakker og dybe Dale indtil det høieste Punkt Skjelhøiene, hvorfra er vidd Udsigt til alle Sider. Tydelig sees derfra Samsø, Kyholm, Seiersø, ja i klart Veir endog Nordspynten af Sjælland*).

Byen har 9 Gader og et Antal af 196 brandforsikkrede Bygninger, hvoraf 185 i selve Kjøbstaden og 11 udenfor denne. Bygningernes Assurancesum var i 1858: 537,480 Rd. (30te Septbr. 1854: 214,600 Rd., i 1843: 102,840 Rd.)

Ebeltoft Kjøbstad-Commune er forenet med et Landdistrict (hvorom see det Følgende).

Ebeltoft Kjøbstadjorder staae for 60⅝ Td. Hartkorn Ager og Eng og 1¼ Td. Skovskyld, med et Areal af 1643 Tdr. Land, hvoraf 567 Tdr. Commune-Fællesjorder, 62 Tdr. Land Skov, 37 Tdr. Bygningspladser og Haver, 1 Td. Kirkegaard, 150 Tdr. Embedsjorder, 826 Tdr. til Private udskiftede Eiendomsjorder.

Af offentlige Bygninger mærkes:

Kirken, kun een Hvælving, 2 Rader Stole, Taarn med høit Spir, Altertavlen med et ret godt Maleri forestillende Nadveren (jfr. Antiqv. Annaler III. S. 352). Orgel, ingen Epitaphier; Pladsen omkring Kirken er beplantet og indhegnet med et Jerngitter. Kirkegaarden er nu udenfor Byen.

Raadhuset opført for c. 20 Aar siden i 2 Etager; det gamle Raadhuus, med Spir, der vedligeholdes som Sømærke, er udleiet.

Skolebygningen, opført i Aarene 1855—56.

Indvaanernes Antal var ved sidste Folketælling i 1855: 1211 (610 af Mdkj. og 601 af Kvkj.); i 1850: 1112; i 1845: 1054; i 1801: 598; i 1769: 564.

Byens Handel og Skibsfart er ikke ubetydelig. Af følgende Varer indførtes i 1857 fra Udlandet 402 Clst. og 12,957 Cbfd. Træelast (i 1856: 558 Clst. og 27,582 Cbfd.), 2273 Pd. Bomuldsmanufacturvarer (i 1856: 3074 Pd.), 5576 Tdr. Steenkul (i 1856: 7704 Tdr.), 12,306 Pd. Stangjern (i 1856: 14,861 Pd.). Kornudførselen til Udlandet var i 1857: 11,041 Tdr. (i 1856: 12,426 Tdr.).

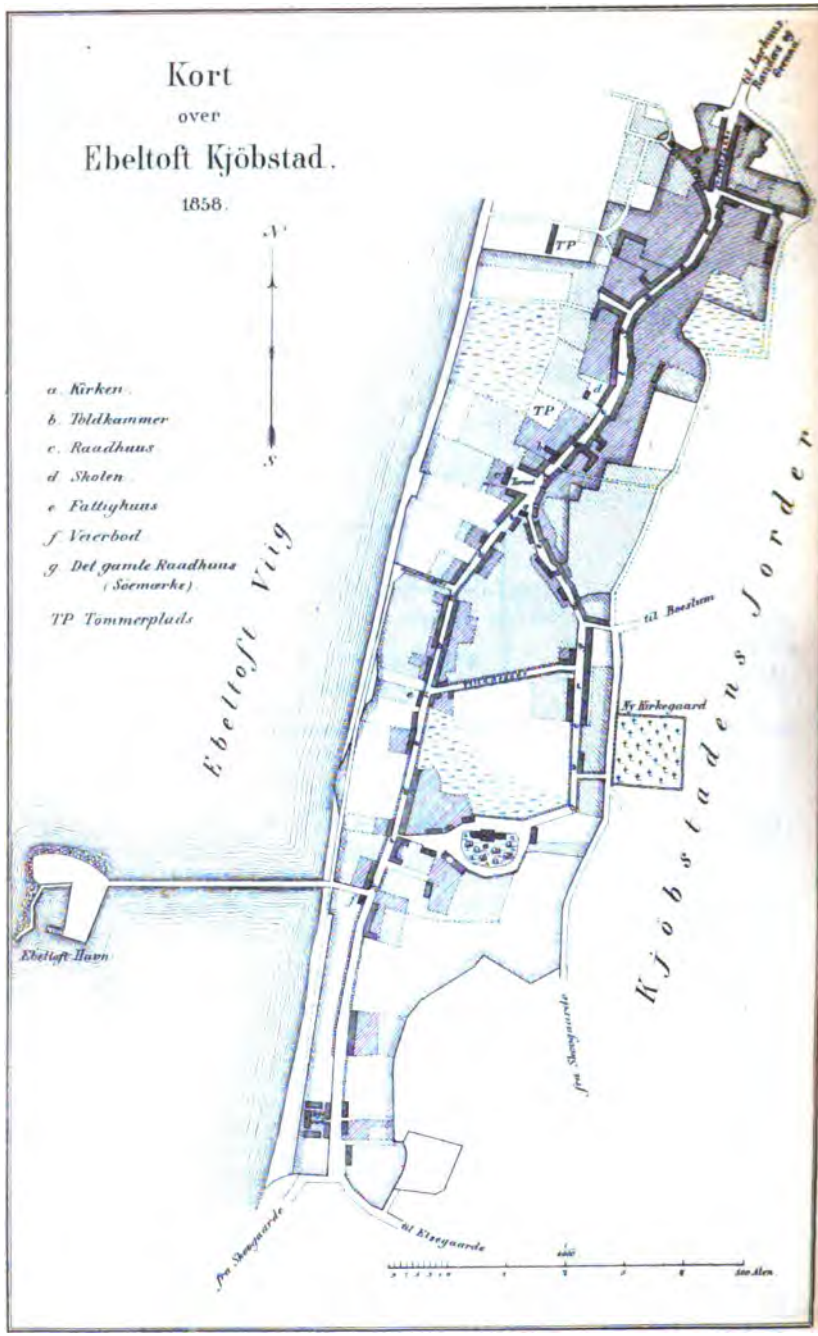
Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1857: 7305 Rd., i 1856: 11,016 Rd., i 1855: 9050 Rd. Skibsfarten var i 1857 fra Ebeltoft Toldsted: i indenlandsk Fart indgaaet 146 Fartøier af 1573 Clstr. Drægtighed med 468 Clst. Bestuvning, udgaaet 140 Fartøier af 1550 Clstr. med 1117 Clstr. Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 45 Fartøier af 864 Clst. med 741 Clstr. Bestuvning, udgaaet 47 Fartøier af 811 Clst. med 467 Clstr. Bestuvning.

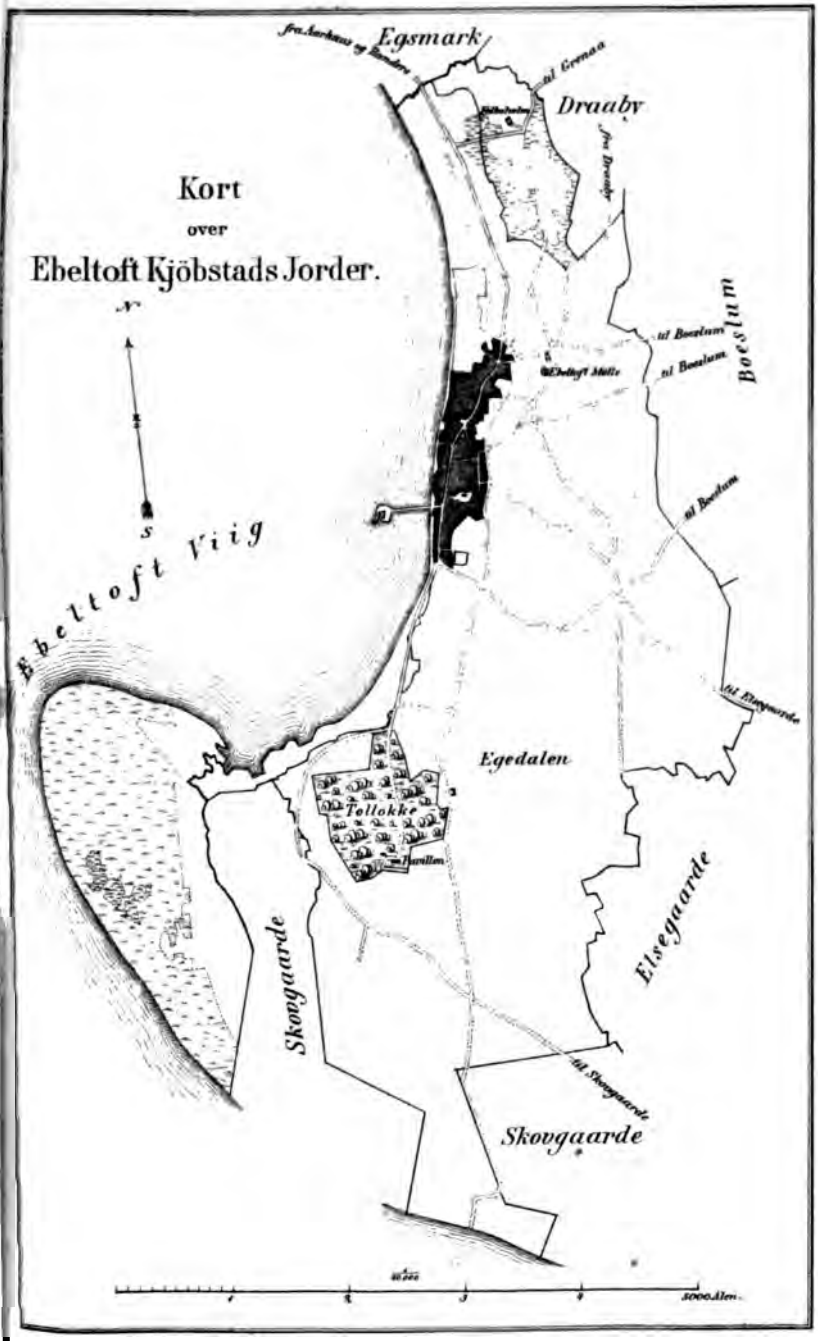
---

*) Syd for Byen paa Veien til Ebeltoft Skov, ligger ogsaa en stor Bakke, som kaldes Skandsen, og som skal have været befæstet i Svenskekrigen 1658—59. Dens Benævnelse og Udseende som Befæstning skal have ladet Englænderne skyde paa den i Krigen 1807—14.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Kort
over
Ebeltoft Kjöbstad.
1858.
N
S
a. Kirken
b. Ildkammer
c. Raadhuus
d. Skolen
e. Fattighuus
f. Veerbod
g. Det gamle Raadhuus (Soemærke)
TP Tømmerplads
TP
TP
Ebeltoft Vig
Kjøbstadens Jorder
til Boesbem
Fr Kirkegaard
Ebeltoft Havn
fra Skovgaarde
til Elsegaarde
fra Skovgaarde
100 Alen

Kort
over
Ebeltoft Kjöbstads Jorder.
N
S
Ebeltoft Viig
Egsmark
Draaby
Boeslum
Egedalen
Tollokke
Skovgaarde
Elsegaarde
Skovgaarde
5000 Alen.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Ved Toldstedet var i 1858 efter Mercantilcalenderen hjemmehørende 6 Fartøier af 140½ Clst., foruden 44 Pramme og Baade under 2 Clstr.

Af industrielle Anlæg er kun at nævne et Dampbrænderi, der i 1854 har produceret 247,000 Potter Brændeviin, et Dampfarveri og et Teglværk.

Af Kjøbstadjorderne brugte i 1850, efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind, af Kjøbstadens egne Indvaanere 2 et Beløb af over 4 Tdr. Htk., 5 et Beløb af 4 indtil 2 Tdr., 12 et Beløb af 2 indtil 1 Td. og 22 et Beløb af under 1 Td. Htk.

Fiskeri drives temmelig meget fra Ebeltoft. Kvaser afgaae med Fisk til Kjøbenhavn og Aalborg og flere Steder. Til Randers kjøres ugentlig Fisk. Her faaes Torsk, Rødspætter og Makrel, sidstnævnte i meget stor Mængde.

I Ebeltoft holdes aarlig 3 Markeder: i Marts, Juli og October (hvert 2 Dage) med Haandværksvarer, Heste og Kvæg.

Byens Øvrighed bestaaer af en Byfoged, der tillige er Byskriver samt Herredsfoged og Herredsskriver i Mols Herred og en Deel af Sønder Herred. 6 Borgerrepræsentanter.

Foruden de communale Bygninger eier Ebeltoft Commune den ovennævnte Skov paa 62 Tdr. Land og de ikke udskiftede Fællesjorder, 567 Tdr. Land. Indtægten heraf dækker omtrent Kæmnerkassens Udgifter. Til Skole- og Fattigvæsen paalignes 2—3000 Rd. aarlig.

Ved Borger- og Almueskolen er ansat 3 Lærere, hvoraf Førstelærer tillige er ordineret Catechet. Med Skolen er forenet en Realklasse.

Havnen ligger 3—400 Alen fra Byen ude i Vigen. Over Grundene er anlagt en Vei. Havnen er dannet ved Opfyldning paa de 2 Sider og ved Moler paa de 2 andre. Den rummer omtrent 20 Fartøier. I Løbet af Aarene 1853—55 er den største af Molerne, c. 30 Alen lang, anlagt i sydvestlig Retning. Havnens Dybde er 10—12 Fod. De aarlige Havneindtægter ere 12—1400 Rd.

Ebeltoft har ingen Borgervæbning, men et Brand- og Politicorps af c. 200 Mand. 4 Sprøiter.

I geistlig Henseende er Draaby Sogn forenet med Ebeltoft til eet Pastorat (Rglf. 1336 Rd.). En ordineret Catechet, der, som foranført, tillige er Førstelærer ved Borgerskolen.

Byen hører under Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict. Apothek. Amtets 129de Lægd. Valgsted for Amtets 5te Folkethingskreds.

Ved Toldstedet er ansat en Toldoppebørselscontrolleur og 3 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester, der tillige er Opsynsmand ved Befordringsvæsenet.

Byen har en Sparekasse, hvori indestod d. 1ste October 1858 paa Interessenternes Conto 53,518 Rd.; Kassens eget Fond 5137 Rd.

Ebeltoft, i ældre Documenter „Evæltoft", formodes at være bleven Kjøbstad henimod Midten af det 13de Aarhundrede. Resen i sit strevne Atlas siger, at Byen har faaet Privilegier af Kong Erik Menved, daterede Nyborg d. 21de Januar 1301, og det er vistnok omtrent paa samme Tid (1317), at den fra Staden Horsens har erholdt meddeelt den gamle slesvigske Stadsret, som synes at have været gjældende i Byen (see Forerindring til „De med jydske Lov beslægtede gamle slesvigske Stads-

retter", udg. af Prof. P. G. Thorsen, S. 31—32). Om Byens Skjæbne er kun lidet bekjendt. I Krigen med Keiseren 1627 og de tvende paafølgende svenske Krige har den ligesom de fleste jydske Kjøbstæder lidt særdeles meget. „Halve Gader ligge efter den Tid øde, og Steenmure af de gamle Huse lukke de adspredte Bygninger tilsammen" — siger Danske Atlas. De sidste Aars heldige Conjuncturer og den nye Havns Opførelse, hvoraf den for et Par Decennier siden afdøde driftige Byfoged Stockfleth har store Fortjenester, have ladet ogsaa denne lille afsides liggende By fremblomstre. Dens Handel er betydelig tiltaget, og „Byen er i de senere Aar saagodtsom aldeles opbygget, uden at dette dog er foranlediget ved Ildebrande" — tilføier en foreliggende Beretning. Klostre har Ebeltoft ingensinde havt; den nuværende Sognekirke synes ogsaa at have været Byens eneste.

Ebeltoft Landdistrict bestaaer af den bakkede Sydspidse af den Halvø, hvorpaa Ebeltoft ligger, med Byerne Skovgaarde og Elsegaarde samt Øen Hjelmen, hvorpaa et Fyrtaarn. Arealet 2550 Tdr. Land, 87⅜ Td. Htk. Ager og Eng. Folkemængden 172. Ialt 14 G. og 9 H., hvoraf 2 G. og 6 H. udenfor Byerne. Landdistrictet har Fattigvæsen fælles med Kjøbstaden og har ikke nogen særlig Communalbestyrelse; det har en Omgangsskole.

Paa Øen Hjelm (½ M. fra Landet og 1½ M. sydost f. Ebeltoft) brænder nu et Fyr til Vejledning for de Søfarende i Kattegattet, medens herfra i en Aarrække udgik den Fordærvelse for Landet gjennem Borgerkrig og Plyndring af Kysterne, som omtales i disse Stropher af den gamle Folkevise:

„Den Bonde han ganger paa Marken ud og saaer han der sit Korn.
Hjælp os Gud Fader i Himmerig, haver nu Hjelm saaet Horn!
Gud naade os arme Bønder gras, at Glipping skulde regjere;
At han til Verden ufødden var, da havde det gaaet os bedre.
De store Ege i Skoven stande; naar de udi Storm omfalde,
Da staae de neder baade Hasel og Birk og andre smaa Ymper med alle.
Hvad Konger og Høvdinger sig forsee, det gaaer ud over de Arme;
Thi naade os Gud, vi fattige Bønder, og sig over os forbarme"!

Det var den i Erik Glippings Mord deelagtige, af denne Konge høilig fornærmede Marsk Stig Andersen Hvide (Stigothus Marescalcus i Kildeskrifterne), der her Aar 1290 opførte sin Borg, og da han 1293 her endte sit urolige Liv, forblev hans Hustru og Børn, af hvilke Historien nævner 2 Sønner Anders og Peder Stigsen, medens Kjæmpeviserne omtale flere Døttre, i Landflygtighed, deels paa Hjelm, der ikke blev indtaget af Erik Menved før Aar 1306 eller 1307, deels i Norge. Ved Indtagelsen af Borgen ere dennes Bygninger, som dog næppe have udgjort meget mere end et stærkt Taarn, vistnok blevne ødelagte. Hjelm kom ved Erik Menveds Erobring af Øen under Kronen, og de danske Konger havde her i en lang Aarrække et vildt Stutteri, ligesom senere paa Hesselø; 1524 gav saaledes Kong Frederik I. Maurits Pedersen, Borgermester i Ebeltoft, Befalingsbrev paa Hjelm og „paa de Øg, som derpaa ere." Øen blev derefter henlagt under Grevskabet Skeel og senere under Stamhuset Gammel-Estrup (hvis Besiddere ogsaa siges der at have havt Hefte), indtil det ved Resol. af 2den Januar 1855 blev tilladt at afhænde omtrent en ⅛ (9 Tdr. Land) deraf til Opførelsen af det Fyrtaarn, der, som foranført, nu fra Midten af denne høitliggende lille Ø udbreder sit Lys over en stor Strækning af Kattegattet. Fyret er anbragt i et 36 Fod høit Taarn; det er et Lindsefyr af 2den Klasse, der giver et Lysglimt hver 4de Minut; Lysvidde 4¾ Mil. Flammens Høide over Havet 160 Fod.

Landtungen, hvor Ebeltoft By og Landdistrict er beliggende, kaldtes i ældre Tid Hasnæs (Hasseus), og paa dens sydligste Spidse, hvor Elsegaarde og Skovgaarde nu ligge, laae tidligere en Ladegaard ved Navn Bjørnkjær, henhørende under Bjørnholm, der hørte til Marsk Stigs vidtløftige Besiddelser i denne Egn.

Onsild Herred,

nordlig i Randers Amt, omgives af Gjerlev og Nørhald Herreder, Viborg og Aalborg Amter samt Mariager-Fjord. Herredets Fladeindhold er c. $3^1/_8$ □ Miil. Jorderne ere stærkt sandede, dog tildeels blandede med Leer og paa enkelte Steder temmelig muldrige; den nordlige Kyst ud mod Mariager-Fjord bestaaer af kalkblandet Grund. I den østlige Deel af Herredet findes en Deel Skov, hvoraf 851 Tdr. Land Fredskov. Htk. 1270 Tdr. A. og E., 6 Tdr. Skst. og 27 Tdr. Mst. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 5123, hvoraf 2116 i Herredets 2 Kjøbstæder. I geistlig Henseende danner Onsild Herred tilligemed Gjerlev og Nørhald Herreder eet Provsti; Svenstrup Sogn er Annex til Vester-Tørslev Sogn i Nørhald Herred.

Mariager Landdistrict omgivet af Mariager-Fjord, Falslev, Hem, Sem, Svenstrup og Ejellerup Sogne samt Nørhald Herred. Arealet, 6285 Tdr. Land, hvoraf 174 Tdr. Land Fredskov (Hov Krat), er bakket i den nordlige Deel, med høie Bredder af en kalkblandet Grund ud mod Mariager-Fjord; Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Ved Sognets Nordgrændse findes flere mindre Aaer, som falde i Mariager-Fjord, ligesom Aaløbet Østerkjær-Bæk danner Sognets sydligste Grændse mod Vester-Tørslev Sogn. Landeveiene fra Mariager til Hobro, Randers og Hadsund Færgested passere Sognet. Htk. $237^1/_8$ Td. A. og E., $1^1/_4$ Td. Skst. og $8^1/_2$ Td. Mst.

I Landdistrictet: Byerne Hov med Skole og Vandmølle, Fladbjerg, Trinderup, Alstrup, Fjelsted med Skole (Testrup), Katbjerg og Brødløsgaarde med Vandmølle; Hovedgaarden Mariagerkloster, c. 22 Tdr. Htk. (10 Tdr. Htk. Bøndergods), c. 170 Tdr. Land, hvoraf 20 Tdr. Land Skov; Gdne Frandsbjerg, Marsilleborg, Silleborg, Volstedlund, Jomfrubakken med Teglværk; Maren Vandmølle. Ialt i Sognet 59 G. og 54 H., hvoraf 29 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 702. Foruden ved Jordbrug gives Erhverv ved Søfart, Fiskeri og Afsætning af Husflidsproducter. Jomfrubakkens Teglværk producerer aarlig c. 750,000 Stk. Muursteen.

Mariager Landdistrict hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 97de Lægd. Landdistrictet danner en egen Commune.

Det store Landdistrict, som hører til Mariager Sogn og søger denne Kjøbstads Kirke, benævnet Mariager Øster- og Vester-Sogn (hvert med en Sognefoged), udgjorde fordum, foruden Mariager-Kloster, 3 Kirkesogne, nemlig Hov Sogn (som findes nævnet i Tidsrummet 1442—91 og endnu Aar 1552), Alstrup Sogn (1465—68 og 1565) og Fjelsted Sogn. Af Hov Kirke, som tilhørte Glenstrup-Kloster og senere Mariager-Kloster, vare endnu Levninger tilbage, da D. Atl. udkom. I denne By, som har Navn af den store Houg-Høi, hvor en Næskonge skal være begravet, ligger Gaarden Bjerregaard med tilhørende Vandmølle, der for meer

end 500 Aar siden (c. 1350) tilhørte den for sin Tid berømte Jurist Thord Degn, Landsdommer i Nørre-Jylland, som har skrevet Forklaringer til Jydske Lov paa Latin (Thord Degns Artikler); efter en Indskrift i Mariager-Kirke ligger han begravet i denne, hvorhen han formodentlig er blevet flyttet fra Hov Kirke, da denne blev nedbrudt. Ved Kathbjerg By har ligget det af Hvitfeldt omtalte **Kattebjerg-Slot**, om hvilket denne Forfatter beretter, at det under den jydske Adels Opstand mod Kong Valdemar Atterdag 1359 blev beleiret af de kongelige Tropper, og Mikkelsdag drog Kongen selv over til Jylland med mange Skibe og allehaande Fornødenheder, forstyrrede Kattebjerg og Essendrop (Gammel-Estrup) og indtog Clausholm, men da han var draget tilbage til Sjælland, forsamlede Jyderne sig paany og tilbagetoge de tabte Slotte. Gaarden Volstedlund bærer vistnok endnu i sit Navn Minde om det Sted, hvor Slottet har staaet.

Den nuværende Herregaard **Mariagerkloster** var i Middelalderen et berømt Kloster baade for Munke og Nonner, af den hellige Frelsers Orden, og indviet til Jomfru Marie og den hellige Birgitta*). Dets Stiftelse falder i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, imellem Aarene 1400 og 1420; som dets Stiftere nævnes Otto Nielsen Rosenkrands og Flere af den danske Adel. Grunden, hvorpaa Klostret blev bygget, og flere Eiendomme deromkring tilhørte uden Tvivl Glenstrup- eller Nørre-Kloster, som dog allerede dengang var i Forfald, og som hvis Fortsættelse Mariager-Kloster kan betragtes, da førstnævnte kort efter det nye Klosters Stiftelse blev nedlagt og dets Eiendomme tilfaldt dette. Skjønbt Mariager-Klosters Tilværelse indtil Reformationen kun indbefatter et Tidsrum af ikke meget over 100 Aar, var det dog, da det blev seculariseret, et af de rigeste Klostre i Landet, idet saavel Kongerne, især Christiern I., hvis fromme Hengivenhed mod Kirken er bekjendt, som private Folk kappedes om at vise dette Kloster Bevaagenhed og Godgjørenhed, saa at det efterhaanden deels ved Kjøb og deels ved Gave kom i Besiddelse af meer end 200 Bøndergaarde rundt omkring i Jylland og Kjøbstadgaarde i forskjellige jydske Stæder. Allerede under 4de Marts 1449 gav Kong Christiern I. Mariager-Kloster Privilegium paa fri Havn og Kjøbmandshandel i den Vig af „Dobro-Fjord," som støder dertil, saa at alle de, som kom i bemeldte Havn, maatte kjøbe og sælge og frit fare uden at give Told og Fogedkjøb deraf, hvilket Privilegium var den første Oprindelse til Mariagers Kjøbstadsret (jfr. Mariager Kjøbstad); og d. 24de Juni 1468 skrev samme Konge et bevægeligt Brev til Paven, hvori han bad om Understøttelse til Opførelsen af Klosterkirken, som da var under Bygning. Af Private har det især været Adelen, som har beriget dette Kloster, ligesom ogsaa de fleste Conventsøstre vistnok have været adelige Damer. Men sin største Rigdom fik Klostret derved, at Glenstrup-Klosters Gods, som alt anført, og Randers Frueklosters Gods blev henlagt dertil. Mariager-Kloster bestyredes af en Abbedisse og en Prior eller Confessor (Skriftefader); Abbedisserne hørte til de fornemste danske Adelsslægter (Krumpen, Rosenkrands, Rud, Lykke). Ved Reformationen blev Klostret Kronens Eiendom og var fra den Tid Sædet for en kongelig Lehnsmand. I Aarene 1545—48 havde Jørgen Rud Mariager-Kloster i Forlehning; i den Tid maa Klostret være afbrændt, thi i Forlehningsbrevet for den næste Lehnsmand Jørgen Lykke til Overgaard af 28de Decbr. sidstn. Aar (1549 i Documentet er efter den nu brugelige Regning 1548) forekommer, foruden den sædvanlige Forpligtelse at forskaffe „Klosterjomfruerne, som der indgivne ere" og „desligeste de indgivne Brødre" tilbørlig Underholdning for Livstid, samt paa egen Bekostning holde i Klostret „en lærd Prædikant, som skal lære og prædike for Jomfruerne og de Folk, der i Klostret ere, Guds rene Ord", ogsaa den at gjenopbygge de afbrændte Klosterbygninger, hvilken Forpligtelse han trolig opfyldte, medens han i andre Henseender lod Klostret forfalde og forbuggede dets Skove, som man seer af Kongens gjentagne Klager; dog beholdt Jørgen Lykke Lehnet til sin Død 1584. Kort efter, i Aaret 1588, blev Klostret som saadant ophævet, da dets Beboere formodentlig vare uddøde**).

---

*) Fru Birgitta var en svensk Dame af en fornem Slægt i det 14de Aarhundrede, som i sin 30aarige Enkestand førte et strengt asketisk Liv og stiftede ovennævnte Orden (ordo Sancti Salvatoris), som skulde bestaae baade af Munke og Nonner. Det berømte Vadstena-Kloster i Sverrig, hvor hun blev begravet, var det første af denne Orden og anfaaes for Hovedet for alle de andre: I Danmark vare Mariager-Kloster og det omtrent samtidig stiftede Maribo-Kloster de eneste af denne Orden. Stifterinden tilbragte sine sidste 15 Leveaar i Rom, hvor hun døde 1373.

**) Om Mariager-Kloster og dets Kirke findes udførlige Efterretninger i Danske Mag. VI. S. 65—121, 129—60, 162—82, 191—212, 236—56, 263—88.

Ved Souverainitetens Indførelse ophørte Mariager-Kloster at være et kongeligt Len; men et af de nyoprettede Amter blev benævnet derefter, indtil ved den forandrede Amts-Inddeling 1794 Mariager Amt blev forenet med Kals Amt samt en Deel af Dronningborg og Silkeborg Amter til Randers Amt. Klostret selv blev med sit tilliggende Gods 1664 solgt som en privat Sædegaard, hvorved al Forbindelse mellem samme og Byen ophørte; dets forrige vidtløftige Eiendomme vare da afsplittede. De første af det til Herregaard forvandlede Klosters Eiere vare Albert Baltzer Berentz og Leonhard Marselius, som under 14de Juni 1664 fik kongeligt Skjøde derpaa for sig og Arvinger, med Forbehold af Indløsningsret; dernæst Frants Ludvig v. d. Wiele, residerende Commissarius i Hamborg, gift med Forstnævntes Datter; Andreas Pauli v. Lilliencron, tydsk Friherre, senere Geheimeraad, Ridder, Landraad og Cantsler i Hertugdømmerne, gift med forrige Eiers Datter; han eiede Mariagerkloster fra 1683 til sin Død 1700, og forskaffede Gaarden Birkerettighed 1689. Lilliencrons Arvinger bleve 1716 af Høiesteret dømte til at betale Kongen 28,000 Rd. for ulovlig Skovhugst, og f. A. indløste Kongen Gaarden fra Samme for 64,750 Rd. Ved Auction 1720 kjøbtes Gaard og Gods af et Interessentskab, som nedbrød en Deel af de gamle Klosterbygninger, men 1724 nødsagedes til at sælge det for 14,000 Rd. i Pengesedler til Justitsraad Severin Benzon, der døde 1726. Hans Enke Anne Kjerulf solgte endnu s. A. Gaarden til Etatsraad, Landsdommer i Nørre-Jylland Matthias de Thestrup († 1769), og han efterfulgtes i Besiddelsen af sin Søn Conferentsraad og Kammerherre, Landsdommer Frants de Thestrup, der døde 1796 som sidste Mand af Slægten. De næste Eiere af Mariagerkloster vare Major v. Bülow og Birkedommer E. C. Müller fra 1798 til 1807, da det blev bortskjødet til Frederik Poulsen, hvis Enke endnu eier Gaarden.

Falslev Sogn omgivet af Mariager Landdistrict, Sem Sogn, Gjerlev Herred og Mariager-Fjord. Kirken, midt paa Sognets Østgrændse, 1 M. n. o. for Mariager. Arealet, 1788 Tdr. Land, er høitliggende med høie Klinter mod Mariager-Fjord, i den sydøstligste Deel af Sognet noget bakket (Simons Høi); Jordsmonnet af sandmuldet Beskaffenhed. Sognets østlige Side begrændses af Kastbjerg-Aa. Htk. $94^3/_4$ Td. A. og E. og $5^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Falslev med Kirke, Præstegaard og Skole, Åsens ved Landeveien; Avlsgaarden Ballegaard; Gd. Blæsborg; Tuus Vandmølle. Ialt i Sognet 20 G. og 26 H., hvoraf 5 G. og 5 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 254. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ikkun ubetydeligt Erhverv ved Fiskeri i Fjorden. I Sognet er et Kalkværk.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 100de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 2 Privatmænd. Præstekaldets Reguleringssum er 676 Rd. Præstegaardens Areal er 36 Tdr. Land, af c. 5 Tdr. Htk.

Falslev Kirke er lille og hyggelig, bygget af tilhugne Kampesteen, med et lidet Taarn, Hvælving i Choret, men Gibsloft i Skibet. Flere af Familien Kruse, som eiede Balle, ere begravede i Kirken. Sognet var indtil c. 1630 sammenlagt med Vindblæs Sogn, og fra 1630 med Kjærby Sogn, begge i Gjerlev Herred, indtil det ved kgl. Resk. af 16de Octbr. 1816 blev et eget Sognekald. Kaldet er beneficeret med Sognets Kongetiende og med Kjærby Sogns Kirketiende. De tidligere Præster boede i Åsens, hvor Præstegaarden er afbrændt to Gange, i Juli 1686 og 14de Marts 1751.

Ballegaard var endnu, da D. Atl. udkom, en Hovedgaard, som i meer end halvtredie hundrede Aar havde tilhørt den adelige Familie Kruse. 1430 nævnes Mikkel Kruse af Balle; de senere Eiere af denne Familie vare (Søn efter Fader): Peder Kruse, Landsdommer i Nørre-Jylland, der ogsaa eiede Kjellerup og Nyomgaard, i Midten af det 16de Aarhundrede; Laurids Kruse, der opbyggede Gaarden

af Bindingsværk 1582, og tillige eiede Svenstrup Hovgaard († 1597); Mogens Kruse; Otto Kruse; Tyge Kruse († 1650), og Otto Kruse, der eiede Balle ind i forrige Aarhundrede. Derefter tilhørte den Hans Arelsen, Jakob Jørgensen, den ægtede den forrige Eiers Enke, Anders Hansen Lassen, Niels Jørgensen, Controlleur ved Hadsund Toldsted († 1770), Niels Hvas, gift med Sidstnævntes Datter, 5 hurtigt stiftende Eiere, C. N. Berg 1813—23, det Schilden-Hvitfeldske Fideicommis 1823—27, Capitain J. F. Neckelmann 1827—37 og nuværende Eier.

Asens formodes i D. Atl. oprindelig at have hedt Asnæs, ligesom de andre Steder her i Landet af samme Navn (Kjøbstaden Asens i Fyen og Kirkebyen Asens i Bjerge Sogn, Veile Amt), „og været en af de Udkanter ved Søen, hvori nogen af Aserne og Odins Følgestab har nedsat sig." I denne By har været et Adelsgaard; 1490 nævnes Jep Henriksen eller Hyversen af Asens, Bødner. Ogsaa i Falslev har formodentlig været en Adelsgaard; thi 1581 nævnes Falslev Godsets øde Mark.

Hem Sogn omgivet af Annexsognet Sem, Mariager Landdistrict og Svenstrup Sogn, samt Gjerlev og Nørhalb Herreder. Kirken, sydlig i Sognet, $^5/_8$ M. s. o. for Mariager. Arealet, 3289 Tdr. Land, hvoraf 630 Tdr. Land Fredskov (Kjellerup Skov og Skrødstrup Skov), er meget bakket, og Jordsmonnet af sandmuldet Beskaffenhed. Sognets sydlige Side begrændses af Kjærby- (Kastbjerg-) Aa. Htk. $147^7/_8$ Td. A. og E., $4^3/_4$ Td. Skst. og $4^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hem med Kirke (af tilhugne Kampesteen, med Taarn, Hvælving i Choret, forøvrigt Fjæleloft) og Præstegaard, Skrødstrup med Skole (fælles for Hovedsognet og Annexet) og en ubethdelig Vandmølle; Kvotrupgaarde; Gd. Charlottenpriis; Ny Vandmølle. Ialt i Sognet 35 G. og 38 H., hvoraf 13 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 416. Ved Siden af Jordbrug og noget Skovarbeide, afgiver Forfærdigelsen af Huusflidsproducter et almindeligt Bierhverv for Indbyggerne.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ste Vgkds. Med Annexsognet Sem Amtets 99de Lægd. I Forening med Annexet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kjellerup i Svenstrup Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 568 Rd. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land Ager, 15 Tdr. Land Eng, 40 Tdr. Land Hede, 60 Tdr. Land Kratskov, af $6^3/_8$ Td. Htk.

I Kvotrup eller Kortrup har været en Herregaard (Hovgaard), jfr. Kjellerup; den var Hovedgaard endnu 1664, og findes nævnet 1488 og 1490 (Kaathorp, ogsaa Kortrup) som tilhørende Jep Povelsen, Bødner; blev øde i den keiserlige Feidetid og forenet med Kjellerup. Efter Arel Urne overtoges denne Gaard af Panthaveren Anker Pedersen i Randers, der solgte den til Grev Mogens Friis, som magtskiftede den til Kongen, fra hvem den 1665 blev tilskjødet Ludvig Lorensen. Et tilhørende Mølleskeb var afbrændt og øde.

Hem Sogn og dets Annexsogn Sem vare c. 1690—1808 begge Annexer til Mariager Kjøbstad. Sagnet fortæller: Der boede paa en Herregaard i Jylland en ærbar og særdeles deilig Jomfru, ved Navn Maria. Til hende beilede to drabelige Riddere Hr. Hem og Hr. Sem, og der hun ei gav nogen af dem Fortrinet, blev de enige om at afgjøre ved Holmgang, hvo der skulde være hendes Beiler. Men i denne Kamp dræbte de hinanden, hvilket Jomfruen tog sig saaledes til Hjerte, at hun druknede sig i Stranden. Da tilfaldt alt hendes Gods Kirken. Det Sted, hvor hun blev jordet, blev efter hende kaldet Mariæ Ager, og deraf fik Byen siden Navnet Mariager. Men Hr. Hem og Hr. Sem bleve begravede i viet Jord hos de Kirker, som endnu efter dem kaldes Hem og Sem. (Thieles Folkesagn I. S. 164—65).

Sem Sogn (udtales af Bonden Siem), Annex til Hem Sogn, omgivet af dette, Mariager Landdistrict, Falslev Sogn og Gjerlev Herred. Kirken, sydlig i Sognet, 1 M. o. s. o. for Mariager. Arealet, 2375 Tdr. Land, er meget bakket, og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Ved Byen Sem i Sognets sydlige Deel er en mindre Indsø, og Sognets sydlige og østlige Sider begrændses af Kjærby- eller Kastbjerg-Aa. Htk. 75⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Sem med Kirke (lille, af tilhugne Kampesteen, med Taarn af Muursteen, kun Hvælving i Choret), og Ødderup. Ialt i Sognet 16 G. og 21 H., hvoraf 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 215. Ligesom i Hovedsognet haves ved Siden af Jordbrug et almindeligt Bierhverv ved Forfærdigelsen af Hunsflidsproducter, som Bævning m. m.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. I Forening med Hovedsognet Amtets 99de Lægd. Kirken tilhører endeel af Sognebeboerne.

Svenstrup Sogn, Annex til Vester-Tørslev Sogn i Nørhald Herred, omgivet af dette Herred, Hem Sogn og Mariager Landdistrict. Kirken, noget vestlig i Sognet, ¾ M. s. s. v. for Mariager. Arealet, 3573 Tdr. Land, hvoraf 47 Tdr. Land Fredskov, er bakket, i Særdeleshed i den nordlige Deel (Midt Bjergene), og Jordsmonnet af sandmuldet, sandet og gruset Beskaffenhed. Sognets Midte, hvor der findes 2 mindre Indsøer (Svenstrup-Sø og True-Sø), gjennemskjæres af Østerkjær-Bæk. I Sognets sydøstlige Hjørne har Kjærby- eller Kastbjerg-Aa sit Udløb fra Kjellerup-Sø. Landeveien fra Mariager til Randers passerer Sognets østlige Deel. Htk. 127⅝ Td. A. og E. og 4½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Svenstrup med Kirke, Skole og Vandmølle, True og Gunderup; Hovedgaarden Kjellerup, 32⅝ Td. Htk., med 1160 Tdr. Land, hvoraf 330 Tdr. Ager, 30 Tdr. Eng, 350 Tdr. Skov og 450 Tdr. Hede, (desuden 240 Tdr. Htk. Bøndergods, Vester-Tørslev, Hem og Asferg Kirker med Tiender, 2 Vandmøller); Gd. Svenstrup Hovgaard. Ialt i Sognet 18 G. og 26 H., hvoraf 3 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 277. Jordbrug udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 98de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Svenstrup Kirke er bygget af Kampesteen, vid og rummelig, med Taarn. Choret er hvælvet; den øvrige Kirke har Brædde loft. I D. Atl. nævnes flere af Hovedgaarden Kjellerups ældre Eiere som begravede i denne Kirke. Den tilhørte i det 15de Aarhundrede Glenstrup- eller Nørre-Kloster.

Kjellerup er en gammel adelig Gaard; dens Navn udledes i D. Atl. af endeel i Nærheden værende Kilder, og har altsaa oprindelig været Kildetorp. Den tilhørte i det 14de og 15de Aarhundrede Jens Ottesen, Thomas Jensen, Jens Thomesen ved Aar 1415, Jep Hegedal 1430; senere Oluf Banner 1515, Christoffer Kruse 1521, Peder Kruse, Landsdommer i Nørre-Jylland, 1551, Jørgen Bernekov 1561—67. Derefter maa Kjellerup være kommet i Kongens Besiddelse; thi 1580 mageskiftede Kong Frederik II. Gaard og Gods bort til Knud Mogensen Løvenbalk, en Søn af Mogens Lauridsen til Tjele. Han døde 1592 og blev begravet i Svenstrup Kirke under en smuk Ligsteen, som siden blev borttaget og i Midten af forrige Aarhundrede ført til Skovsgaard, hvor den blev lagt i en Gang. Den næste

Eier af Kjellerup var Enevold Seefeld, som mageskiftede denne Gaard tilligemed Svenstrup Hovgaard og Kvotrup Hovgaard bort til Axel Urne, gift med Anne Rodsteen; han eiede Kjellerup 1646. Knud Rodsteens Enke Else Vind solgte Gaarden 1655 til Claus Dyre til Sindinggaard, som 1678 igjen solgte den til Johan Steenbek, Borgermester i Randers. Efter ham blev Commerceraad og Rentestriver Hans Benzon til Sohngaardsholm, Juellinge og Vestergaard Eier af Kjellerup; han døde 1715, og havde s. A. solgt Gaarden til Jens Brask, Fuldmægtig paa Aalborg Amtstue, hvis Fader havde været Forpagter paa Kjellerup. Jens Brask opførte den nuværende Hovedgaardsbygning af Ege-Bindingsværk i 3 Fløie, lod de gamle Grave opfylde og underlagde Gaarden den afbrudte By Kjellerups Jorder. Han døde 1747, og hans Enke Sidsel Cathrine Hostup 1771, hvorpaa Gaarden gik i Arv til deres Søn Rasmus Albert Brask († 1800), og fra denne til hans Søn Jens Andreas Brask († 1818), hvis Enke Kirstine Ring 1833 solgte den til Christen Juul, Forvalter ved Gaarden og Godset († 1848), og denne testamenterede Gaard og Gods til den nuværende Eier.

Ovennævnte Kjellerup By har ligget øst for Hovedgaarden af samme Navn. Tæt syd for samme har staaet et Capel.

Svenstrup Hovgaard anføres i den ældste Matrikel som Hovedgaard. Den tilhørte 1596 Laurids Kruse til Balle; i den keiserlige Feidetid blev den lagt øde, og havde derpaa Eiere tilfælles med Kjellerup: Enevold Seefeld, Axel Urne, Claus Dyre. Senere hjemfaldt den til Kongen, og var ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarhundrede beboet af Jægermester Johan Christoffer v. Zepelin, men blev derefter solgt, og tilhørte, da D. Atl. udkom, Bønder.

Skjellerup Sogn, Annex til Kjøbstaden Hobro, omgivet af Hobro Bymark og Mariager vestre Landdistrict, Hobro-Fjord og Nørhald Herred. Kirken, i Sognets nordlige Deel, $^1/_2$ M. o. s. o. for Hobro og 1 M. v. s. v. for Mariager. Arealet, 2929 Tdr. Land, er høitliggende, men temmelig jevnt, og Jordsmonnet af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Glenstrup-Sø, der er $^3/_4$ M. lang, danner Sognets sydligste Grændse. Landeveien fra Hobro til Mariager passerer Sognets nordlige Deel. Htk. 106$^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Skjellerup ved Landeveien fra Hobro til Mariager, med Kirke (af sædvanlig Bygning, med Taarn) og Skole, Anderup ved Glenstrup-Sø, endeel af Gjetterup (hvoraf Resten hører til Vester-Tørslev Sogn i Nørhald Herred); Avlsgaarden Skovsgaard, 12$^5/_8$ Td. Htk., med 170 Tdr. Land lette Muldjorder, 6 Tdr. Land Eng, 25 Tdr. Land Skov og 263 Tdr. Land Hede; Gd. Strandholt. Ialt i Sognet 21 G. og 25 H., hvoraf 3 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 257. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 92de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører 2 Gaardmænd i Sognet. Til Sognets Fattig- og Skolevæsen er af en forhenværende Eier af Skovsgaard Poul Møller 1777 henlagt 2 Legater paa 200 Rd. til Fattigvæsenet og 250 Rd. til Skolevæsenet.

Skovsgaard er i den ældste Matrikel anført som Selveiergaard. Som dens Eiere nævnes i det 17de Aarhundrede Thomas Normann og hans Svigersøn Steen Bilde, Jørgen Seefeld til Visborggaard, Hans Nielsen Drostrup til Kollerup, Borgermester i Mariager, fra 1661 til sin Død 1684, og derefter hans Enke; i forrige Aarhundrede Christoffer Rougtved til Odden i Vendsyssel indtil 1770, Amtsforvalter Lang, Poul Møller 1777—85 og Flere.

I Gjetterup By skal have været en Kirke.

Sønder-Onsild Sogn omgivet af Annexsognet Nørre-Onsild, Hvornum Sogn, Nørhald Herred og Viborg Amt. Kirken, omtrent midt i

Sognet, $^3/_4$ M. s. for Hobro. Arealet, 2871 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet med Undtagelse af nogle gode Leerjorder paa den søndre Side af Byen Sønder-Onsild af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Paa Østgrændsen løber Kongsvad-Mølleaa, der optages af Storaaen (Herfom-Aa), som gjennemskjærer den sydligste Deel af Sognet. Htk. 150$^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Sønder-Onsild, vest for en liden Sø, med Kirke (af almindelig Bygning, med Taarn, Brædderloft), Præstegaard og Skole, og Ulstrup. Ialt i Sognet 25 G. og 16 H., hvoraf 6 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 260. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 95de Lægd. Med Annexsognet Nørre-Onsild een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 808 Rd. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Hede og Mose, 10 Tdr. Land Eng, 40 Tdr. Land Kjær, af 6 Tdr. Htk.

Onsild skreves oprindelig „Othenshylle", saaledes hos Svend Aagesen, hvor han omtaler Slaget ved Onsild-Bro (see Nørre-Onsild), og har Navn efter Odin; Herredet, som derefter benævnes, skrives ligeledes i Valdemar II.'s Jordebog „Othænshyllæheret."

Nørre-Onsild Sogn, Annex til Sønder-Onsild Sogn, omgivet af dette, Hobro Landsogn, Hvornum Sogn, Nørhald Herred og Aalborg Amt. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ Fjerdingvei s. for Hobro. Arealet, 2015 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet for Størstedelen af sandmuldet Beskaffenhed. Onsild-Aa danner noget af Sognets sydvestlige Grændse, og begrændser den vestlige og nordlige Deel. Hovedlandeveien fra Hobro til Randers og Landeveien fra Hobro til Viborg passere Sognet. Htk. 70$^1/_2$ Td. A. og E. og $1^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Nørre-Onsild ved Veien fra Hobro til Viborg, med Kirke (lille og lav, af almindelig Bygning, med Taarn, Brædderloft) og Skole; Fyrkat Vandmølle, hvorved er et Garveri. Ialt i Sognet 15 G. og 10 H., hvoraf 7 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 164. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbruget Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 96de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Ved Onsild-Bro stod i Aaret 1132 et Slag imellem Kong Niels og Erik Emun), som Sidstnævnte tabte. Vor ældste Historieskriver Svend Aagesen skriver, at Erik og hans Hær maatte flygte, og han selv vilde være bleven fangen, dersom ikke Kongens Brodersøn Bjørn Jernside tilligemed Fortællerens Fader Aage havde aabnet ham Leilighed til at komme ombord, idet disse to Mænd toge Stade midt paa Broen og forbleve der, tappert kæmpende mod de stormende Fjender, saa at disses Overgang over Broen forhindredes, indtil omsider de Dræbtes Lig dannede en ny Bro over Aaen, da Erik var reddet. (Suhms Danm. Hist. V. S. 407.)

Hvornum (Hornum) Sogn omgivet af Annexsognet Snæbum, Nørre- og Sønder-Onsild Sogne samt Aalborg og Viborg Amter. Kirken, sydvestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. s. v. for Hobro. Arealet, 3633 Tdr. Land, hvoraf c. 30 Tdr. Land Skov (Trinderup Krat), er bakket,

og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Paa Sognets Vestgrændse findes Kleitrup-Sø, og Størstedelen af Sognets vestlige, noget af den østlige begrændses af Onsild-Aa og hele den sydlige Side af Storaaen (Hersom-Aa). Landeveien fra Hobro til Viborg passerer Sognet. Htk. 119½ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hvornum ved Veien fra Hobro til Viborg, med Kirke, Præstegaard og Skole, Brøndum med Skole; Hovedgaarden Trinderup, 18⅛ Td. Htk., med c. 300 Tdr. Land Ager, 50 Tdr. Land Eng, 30 Tdr. Land Skov, 50 Tdr. Land Mose og 300 Tdr. Land Hede; Brøndumdals og Lille Vandmøller. Ialt i Sognet 34 G. og 27 H., hvoraf 16 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 352. Jordbrug og ubetydeligt Skovarbeide udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Hobro Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 93de Lægd. Med Annexsognet Snæbum een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Trinderup. Sognets Fattigvæsen har 2 Legater, det ene fra Niels Vogensen i Brøndum Mølle 1827 paa 150 Rd., det andet fra Proprietair Jens Ring til Trinderup 1837 paa 600 Rd. Præstekaldets Reguleringssum, 512 Rd., er forøget deels ved Tilskud af Statskassen, deels ved Lettelse i Skatter med 114 Rd. Præstegaardens Areal er 45 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng og 80 Tdr. Land Hede, af 4 Tdr. Htk.

Hvornum Kirke har Taarn og Hvælvinger; den ligger høit og tager sig godt ud. Epitaphium over Major Mudderspach til Trinderup og Frue.

Hovedgaarden Trinderup tilhørte i første Halvdeel af det 15de Aarhundrede en Herremand Niels Gjed, som 1443 stjødede Gaarden til Glenstrup- eller Nørre-Kloster, hvorfra den senere kom med Klostrets øvrige Eiendomme til Mariager-Kloster, og efter Reformationen til Kongen, som formodentlig solgte den til Otto Nielsen Munk til Gjesinggaard. Blandt de følgende Eiere nævnes Henrik Krag; Bagge Griis; Justitsraad Palle Dyre til Sindinggaard (1679–92), som fik den ved sit Giftermaal med Fru Marie Grubbe, Datter af Erik Grubbe til Tjele (jfr. II. S. 360 og 365), fra hvem han blev skilt 1691; i forrige Aarhundrede Major Mudderspach, Capitain Mudderspach († 1787), Lars Ring, Jens Ring og fra 1837 nuværende Eier.

Snæbum Sogn, det nordvestligste Sogn i Randers Amt, Annex til Hvornum S., omgivet af dette Sogn samt Aalborg og Viborg Amter. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1½ M. v. for Hobro. Arealet, 1606 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Tolleſtrup-Aa danner Sognets nordlige Grændse. Htk. 39½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Snæbum syd for en liden Sø, med Kirke og Skole; Gd. Øster-Gundeſtrup. Ialt i Sognet 12 G. og 9 H., hvoraf 9 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 110. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 94de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Snæbum Kirke, lille, med Taarn, men uden Hvælvinger, er efter en foreliggende Beretning af et ret godt Udvortes, men yderst simpel og uhyggelig i sit Indre. Dette Sogn siges i D. Atl. at være „det mindste, som kan være til, Beboerne faa, og Hartkornet ikkun 25 Tdr.“

Gjerlev Herred,

nordoſtlig i Randers Amt, omgives af Onſilld og Nørhald Herreder, Randers-Fjord, Kattegattet og Mariager-Fjord. Herredets Fladeindhold er c. $3^1/_2$ □ Miil. Jorderne ere i den ſtørre Deel af Herredet muldrige og lerede, paa flere Steder derimod temmelig ſkarpſandede; mod Øſt findes en betydelig Kjærſtrækning. Herredet er kun lidet forſynet med Skov og har kun 120 Tdr. Land Fredſkov. Htk. 2171⅝ Td. A. og E., ⅝ Td. Skſk. og $23^3/_8$ Td. Mſk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 5264. I geiſtlig Henſeende er Gjerlev Herred forenet med Onſilld og Nørhald Herreder til eet Provſti; Kjærby Sogn er Annex til Hald Sogn i Nørhald Herred.

Vindblæs Sogn, der er adſkilt fra Annexſognet Dalbyover ved Kaſtbjerg Sogn, omgivet af dette Sogn, Mariager-Fjord og Onſilld Herred. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. o. n. o. for Mariager. Arealet, 4750 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Lundſkov), der ikke er Fredſkov, er bakket i den midterſte Deel, men fladt i den øſtlige og veſtlige Deel, hvor der findes enkeel gode Enge. Jordsmonnet er deels af leerblandet, deels ſandmuldet, ſandet og ſkarpſandet Beſkaffenhed. Sognets veſtlige Side begrændſes af Kaſtbjerg-Aa, der falder i Mariager-Fjord. Landeveien fra Randers til Hadſund Færgeſted paſſerer Sognet. Htk. 207 Tdr. A. og E. og $7^3/_8$ Td. Mſk.

I Sognet: Vindblæs Kirke og Skole, iſoleret beliggende paa en Bakke, kaldet Vindblæs Kirkebakke; Byerne Norup med Præſtegaard, Haderup, Lyſtrup, Aiſtrup og Nebſtrup med 2 Teglbrænderier; Hadſundhuſene med Færgeſted, Kro, Marked og Skole; Lundſkov Huſe, Refsbækgaard, Gd. Kragelund, Aa Vandmølle. Ialt i Sognet 56 G. og 78 H., hvoraf 18 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 736. Jordbrug og lidt Fiſkeri i Mariager-Fjord udgjør Indbyggernes Erhverv. Ved Aa Mølle formales aarlig 1 Mill. Pd. hvidt Kridt og 100,000 Pd. Okkerjord.

Sognet hører under Onſilld og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtſtuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ſte Bgkds. Amtets 104de Lægd. Med Annexſognet Dalbyover een Commune. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere. Præſtekaldets Reguleringsſum er 712 Rd. Præſtegaardens Areal er 20 Tdr. Land Ager, 5 Tdr. Land Kjær, en lille Eng og en langt bortliggende Hedelod af ringe Beſkaffenhed, af $2^1/_4$ Td. Htk.

Vindblæs Kirke, der har Navn af ſin høie Beliggenhed, ſom udſætter den for alle Vinde, er velbygget, med Hvælvinger og med Taarn, der tjener ſom Sømærke. Sognet var i ældre Tid henlagt til det reſiderende Capellani i Mariager.

Paa den nordre Side af Fjorden (i Aalborg Amt) ligger Handelspladſen Hadſund. Ved Hadſund Færgeſted (paa den ſøndre Side af Fjorden) var fordum Toldſtedet for Mariager og Hobro.

Gaarden Kragelund ſamt Aa Mølle og en Gaard i Haderup tilhørte i Be-

gyndelsen af det 14de Aarhundrede Hr. Jep Flæy, Kongens Marsk, og bleve 1328 tildømte Hr. Peder Vendelbo. Ogsaa senere har Kragelund stundom havt adelige Eiere.

Dalbyover Sogn, Annex til Vindblæs Sogn, hvorfra det er skilt ved Kastbjerg Sogn, omgivet af dette Sogn, Udbyneder, Dalbyneder, Raaby, Øster-Tørslev, Gjerlev og Ensley Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, $1^{3}/_{4}$ M. o. f. o. for Mariager. Arealet, 1836 Tdr. Land, er temmelig jevnt; Jordsmonnet bestaaer i Almindelighed af gode muldrige Leerjorder, meer eller mindre blandet med Sand, med Leerunderlag. Htk. 186 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Dalbyover med Kirke, Vinstrup med Skole, og Stangerum. Ialt i Sognet 32 G. og 17 H., hvoraf 2 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 285. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 111te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Trudsholm.

Dalbyover Kirke er ligesom Hovedsognets Kirke velbygget, med Hvælvinger og Taarn. I Taarnet er Familien Marsviins Begravelse, hvori ligge Etatsraad Peder Marsviin til Trudsholm (f. 1695, † 1758) og hans Hustru Riese Sophie Marsviin, født Reedtz (f. 1693, † 1760). Sognet var, da D. Atl. udkom, Annex til Øster-Tørslev.

I Stangerum nævnes en Vaabner Lave Kjeldsen.

Udbyneder Sogn omgivet af Annexsognet Kastbjerg, Dalbyover, Dalbyneder og Sødring Sogne samt Mariager-Fjord og Kattegattet. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2 M. ø. for Mariager. Arealet, 8052 Tdr. Land, hvoraf 120 Tdr. Land Fredskov, er høitliggende, i den midterste Deel med en betydelig Deel Eng- og Kjærstrækninger langs med Kattegattet, hvorfra endeel Vige skjære ind i Landet og danne flere Smaaøer og Halvøer (Pletterne, Saltholmen). Jordsmonnet er afvexlende af muldsandet, sandet og leerblandet Beskaffenhed. Til Sognet høre de i Indløbet til Mariager-Fjord beliggende ubeboede Øer Treskjelbakkeholm, Hesseltørre, Meilplet, Revlerne. I Sognets sydvestlige Deel ved Byen Udbyover findes en mindre Indsø, som skal være fremkommet ved et Jordskjælv. Htk. $410^{1}/_{2}$ Td. A. og E. og $^{3}/_{8}$ Td. Skyl.

I Sognet: Byerne Udbyneder med Kirke, Præstegaard, Skole og Hospital, Udbyover med Skole, Bjerre og Klattrup; Hovedgaarden Overgaard med Avlsgaardene Arensborg og Charlottendal, henhørende til det Arenstorffske Fideicommis; Avlsgaarden Fuglsøgaard, $23^{3}/_{8}$ Td. Htk.; Gd. Bjørnsholm, Overgaards Vindmølle, Nødenæs (uprivil.) Færgested (over Mariager-Fjord til Aalborg Amt). Ialt i Sognet 52 G. og 108 H., hvoraf 9 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 949. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ikke ubetydeligt Erhverv ved Tømmerhugst i Overgaards Skove, ligesom ved Fiskeri i Kattegattet og Mariager-Fjord af Beboerne i Bjerre By. Ved Overgaard findes et Teglværk.

Sognet hører under Onsild og Gjerlev Herreders Jurisdiction (Mariager), Randers Amtstuedistrict og Mariager Lægedistrict; 1ste

Bgkds. Amtets 105te Lægd. Med Annexsognet Kastbjerg een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Fideicommisgodset Overgaard. I Udbyneder findes et Hospital, stiftet 1577 af Ridder Jørgen Lykke til Overgaard for 6 Lemmer, til hvis Underholdning den halve Kongetiende er henlagt (Hofmans Fundatser II. S. 421). Bygningen skal vedligeholdes af Overgaards Eier. Præstekaldets Reguleringssum er 1304 Rd. Præstegaardens Areal er 30 Tdr. Land Ager og ikke ubetydelig langt fraliggende Eng; Htk. $6^3/_8$ Td.

Udbyneder Kirke er bygget af Muursteen og tækket med Bly; den har et høit og smukt Taarn, og er heelt igjennem hvælvet. Under Choret findes en ligeledes hvælvet Krypkirke, hvortil Nedgangen er igjennem en Lem paa Kirkegulvet lige foran Choret, og hvor de gamle adelige Familier fra Overgaard ere begravede; da det senere manglede paa Plads i Krypkirken til disse Familier, blev ogsaa det Nederste af Taarnet indrettet til et hvælvet Gravcapel, hvor flere af de i Krypkirken Begravede indsattes tilligemed de senere afdøde Besiddere af Overgaard. Dette Gravcapel var fra først af skilt fra den egentlige Kirke ved et Gitter, hvorigjennem Indgangen var, saa at de smukke kostbare Ligkister kunde tages i Øiesyn fra Kirken; men i de senere Aar er dette Gitter borttaget, og Capellet adskilt fra Kirken ved en Muur og saaledes gjort utilgængeligt, hvorhos Eieren af Overgaard har valgt sig en Begravelsesplads ved Siden af Vaabenhuset, indhegnet med et Jerngitter. Under selve Kirkegulvet er en Begravelse for de ældre afdøde Præstefamilier. I Choret findes en meget stor Ligsteen, hvorpaa Rigsraad og Ridder Jørgen Lykke til Overgaard*) og hans Frue Beate Brahe ere udhuggede i Legemsstørrelse; paa Væggen findes tillige et gammelt Maleri til Minde om deres Søn Christian Lykke († 1585), som formodentlig er blandt de i Krypkirken Begravne; det forestiller en Ridder i fuld Harnisk, med Hjelmen liggende ved Siden, knælende for den korsfæstede Christus. Endeel gamle Faner, hvoraf kun Kvasterne og Stængerne ere tilbage, samt en Kaarde og Commandostav ere ogsaa her ophængte paa Væggen. Altertavlen er smukt udskaaret i Træ; øverst forestilles Christi Nedtagelse af Korset, nedenunder Steentavlerne med Buddene, og nederst Christus indstiftende Nadveren; ved Siden tvende større Apostelfigurer. Foran paa selve Alteret, men skjult af Alterklædet, findes 3 smukke Stykker, nemlig Kain og Abels Offer med Brodermordet, Christi og begge Røvernes Korsfæstelse, og Abraham i Begreb med at ofre sin Søn Isaak. Rede i Kirken findes en Tavle med Fortegnelse over Præsterne siden Reformationen. Paa Siden af Prædikestolen de 4 Evangelister. Ligeoverfor Prædikestolen, ophøiet over de øvrige Stole, er en Herskabsstol for Familien paa Overgaard anbragt, hvortil er Opgang udvendig fra. Kirken har et lidet Orgel eller rettere Positiv, og i de senere Aar har Eieren kostet et Kirkeuhr. Den er saavel indvendig som udvendig smukt udstyret.

Hovedgaarden Overgaard opregnes hos Hvitfeldt blandt de Gaarde, som i den katholske Tid tilhørte Aarhuus Bispestol, hvad dog Prof. T. Becker i sin Bestrivelse af denne Gaard i „Danske Herregaarde" anseer for tvivlsomt. Overgaards ikke Historie begynder først henimod Midten af det 16de Aarhundrede med den bekjendte Rigsraad og Ridder Jørgen Lykke til Hverringe, som i Aaret 1545 tilbyttede sig af Kronen 12 Gaarde og 2 Bol i Udbyneder Sogn, hvoraf han nedlagde de 5 Gaarde, istedetfor hvilke han rimeligviis opførte Herregaarden Overgaard, som vistnok har faaet sit Navn for sin høie Beliggenheds Skyld. Jørgen Lykke nævnes første Gang til Overgaard 1547; Gaarden synes saaledes at være opført i Aarene 1545—47. Den ligger paa den sydlige Side af Mariager-Fjords Indløb, omgivet af Skov; Hovedbygningen bestaaer nu kun af en anseelig Hovedfløi med et høit og slankt, kobbertakt Taarn, der kan sees langt ude i Kattegattet, og gjennem hvilket en Vindeltrappe fører op til Værelserne, samt to smaa Sidefløie; men endnu for henved et halvt Aarhundrede siden var der tre store Fløie med to anseelige Taarne, og Borggaarden var indsluttet af murede Piller med

*) I nogle gamle Optegnelser om Adelen i Mag. til den danske Adels Hist. S. 100 forekommer: „Anno 1584 d. 6te Febr. blev S. Hr. Jørgen Lycke begraffuit i sin Sogne-Kirke wed Offuergaard paa en Torsdag."

Stakitværk imellem. Overgaards formeentlige Opbygger Jørgen Lykke havde i sin Ungdom staaet i den ridderlige og pragtelskende franske Konge Frants I.'s Tjeneste, og Opholdet ved denne Konges glimrende Hof, hvis Lige dengang ikke fandtes i Verden, har naturligt udøvet en stor Indflydelse paa den unge danske Adelsmand, hos hvem Gavmildhed, Pragtlyst, Forfængelighed samt en god Portion Adelshovmod og Myndighed, forøvrigt ved Siden af Klogskab og Dygtighed, efter hans Hjemkomst til sit Fædreland viste sig som stærkt fremtrædende Egenskaber. Den Historie, som især har gjort Jørgen Lykke bekjendt, og som saa ofte er bleven anført som det stærkeste Bevis paa Adelens utaalelige Overmod og Overmagt i Perioden nærmest før Souverainitetens Indførelse, nemlig at han stal have ladet Præsten i Ullits Hr. Mads forfølge for Retten og halshugge, da denne Præst havde fra Prædikestolen udskjeldt Lykke, fordi han havde nedbrudt Svingelbjerg Kirke og brugt Stenene til at opføre en ny Hovedbygning paa Bonderup (jfr. S. 259), maa dog ansees for grundløst, hvad Becker i sin fornævnte Beskrivelse udførlig har paaviist. Svingelbjerg Kirke blev nedbrudt med kongelig Tilladelse, og nysnævnte Præst blev dømt fra Livet, ikke for Fornærmelser mod Herremanden, men, hvad der senere er oplyst, for at have talt ilde om Regjeringen for dens Foranstaltninger med Hensyn til Reformationen, hvilken Dom Jørgen Lykke rimeligviis som Lehnsmand har maattet lade exequere, og dette kan saaledes let have givet Anledning til Sagnet. Fra d. 28de Decbr. 1548 til sin Død 1584 var Jørgen Lykke forlehnet med Mariager-Kloster, i hvilken Stilling han i sine sidste Leveaar paadrog sig Kong Frederik II.'s Uvillie for til Ulykke at have ladet Klostrets Skove forhugge (see Mariagerkloster). Overgaards følgende Eiere vare: Rigsraad Henrik Lykke, en Søn af Jørgen Lykke († 1611); hans Sønner Jørgen Lykke d. Yngre, som døde ugift 1616, og Christian Lykke († 1619); deres Broder, den rige Frants Lykke, der eiede 12 anseelige Herregaarde, hvoraf flere i Fyen (Rantzausholm, Rødkilde, Flintholm m. m.), og Gisselfeld i Sjælland, og var Fader til den ulykkelige Kai Lykke; hans Datter Christenze Lykke, som blev gift med Oberst Frants Brokkenhuus til Sebberkloster, og efter sin Mands Død 1660 fulgte Gaard og Gods til Kong Frederik III.'s bekjendte Yndling Rentemester Christoffer Gabel, der dog strax efter igjen skjødede samme til Oberst over Livgarden Frederik v. Arenstorff til Rosenau, med hvem Christenze Lykke imidlertid gjftede sig. Saaledes kom Overgaard i Aaret 1661 fra Familien Lykke til Familien Arenstorff, der siden har eiet det. Fred. v. Arenstorff, der som General i den skaanske Krig, som bekjendt, ikke høstede Laurbær, men endog 1678 for sit slette Forhold ved en Krigsret blev fradømt sin Charge, hvilken han dog 9 Aar efter fik tilbage, døde 1689 som Geheimeraad og Generalgouverneur i Hertugdømmerne; hvorpaa Overgaard tilfaldt hans Enke Augusta Elisabeth Rumohr, som han havde ægtet efter sin første Frues barnløse Død; derefter deres ældste Søn Etatsraad Frederik v. Arenstorff, gift med Baronesse Marie Antoinette Liliencron, som ved at tilkjøbe en Mængde Gods kom i stor Forlegenhed og med Nød og neppe undgik en fuldstændig Fallit († 1739); hans Søn Conferentsraad og øverste Landsdommer i Jylland Frederik v. Arenstorff, der fulgte den modsatte Fremgangsmaade, idet han ved at bortsælge Gods søgte at afbetale Gjælden († 1762); hans Enke Ollegaard Sophie Ide Rantzau (til 1775); deres Søn Etatsraad Fred. Christ. v. Arenstorff († 1798); Sidstnævntes Søn Major og Kammerherre Fred. v. Arenstorff folgte 1799 Gaard og Gods, men tilbagekjøbte det snart igjen, hvorimod han senere afhændede næsten hele Bøndergodset; afbetalte Gjælden, istandsatte den meget forfaldne Hovedgaard baade indvendig og udvendig, byggede 1805 Avlsgaarden Arensborg istedetfor det nedrevne Færgehuus og 1807 Overgaards Vindmølle, og oprettede 1835 Overgaard til et Fideicommis. Kammerherre Arenstorff døde 1844; hans Enke Johanne Marie Charlotte Jermiin fik 1851 kgl. Tilladelse til at afhænde det Bøndergods, som endnu var tilbage. Deres Søn er nu Fideicommissets Besidder.

Fideicommisgodset Overgaard indbefatter efter Statshaandbogen for 1858 Gaardene Overgaard, Arensborg og Charlottendal, af Htk. 140¾ Td., hvoraf under Hovedgaardene 98¾ Td., Bøndergods 6 Tdr., Kirke- og Kongetiende 36 Tdr.; Fideicommiscapitaler 18,350 Rd.

Byen Klattrup, ¼ M. fra Udbyneder, havde i ældre Tid sin egen Kirke, hvoraf der endnu stal findes Spor. Endnu 1549 nævnes Klattrup Sogn, hvori laae Østerstov og Vesterstov Byer. Ogsaa Udbyover var endnu 1549 et eget Sogn med Kirke. Fuglsø var tidligere, og endnu, da D. Atl. udkom, en By.

Kastbjerg Sogn, Annex til Udbyneder Sogn, omgivet af dette, Vindblæs, Enslev og Dalbyover Sogne samt Onsild Herred. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M. ø. for Mariager. Arealet, 2782 Tdr. Land, er noget bakket (Aale Bakke) med endeel meget gode Enge; Jordsmonnet sandet og sandmuldet. Paa Sognets vestlige Grændse løber Kastbjerg-Aa, og i den nordøstlige Deel af Sognet findes et mindre Aaløb. Landeveien fra Randers til Hadsund Færgested passerer Sognet. Htk. $184^1/_8$ Td. A. og E. og $7^3/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Kastbjerg med Kirke, Skole og Vandmølle, og Øster-Kondrup; Hovedgaarden Trudsholm, 35 Tdr. Htk. (6 Tdr. Htk. Bøndergods). Ialt i Sognet 23 G. og 46 H., hvoraf 7 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 420. Jordbrug er Hovederhvervet. I Sognet findes 4 mindre og et større Teglværk samt et Kalkværk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 103die Lægd. Kirken tilhører Eieren af Fuglsøgaard i Udbyneder Sogn. Til Kastbjerg Skole er henlagt et Legat, stiftet af Niels Kragh og Frue Ivtte Høg til Trudsholm i Aarene 1648—50, og hvoraf aarlig udredes 30 Rd. til Skolelæreren og 10 Rd. til Skolebøgers Anskaffelse.

Kastbjerg Kirke har Taarn og Hvælvinger, men er forøvrigt lille og simpel baade indvendig og udvendig. Under Choret findes en Begravelse for ældre adelige Familier til Trudsholm og for Præstefamilier, hvortil Nedgangen er gjennem en Lem paa Kirkegulvet foran Choret. Paa Væggen i Choret er indsat en meget stor Steen over Jakob Høg til Trudsholm og hans Frue († 1610). Nede i Kirken findes et Epitaphium over Præsten Villads Nielsen (see Nyerups Literat.-Lex.), som var Sognepræst til Udbyneder og Kastbjerg i 52 Aar og Provst i 50 Aar († 1681).

Trudsholm er en meget gammel Herregaard, der allerede nævnes 1381, da Mogens Jensen overgav Gaard og Gods til Hr. Christiern Vendelbo, forat denne skulde udløse ham og hans Stalbrødre af det Fangenskab, hvori de vare, at beholde, indtil Hr. Vendelbo var fyldestgjort derfor*). Hr. Christiern Vendelbo fremviste 1387 sine Brevskaber paa Trudsholm-Slot paa Landsthinget i Viborg, hvor Ingen gjorde Indsigelse imod hans Adkomst dertil (Suhms Danm. Hist. XIV. S. 179). Skjøndt Trudsholm endnu nævnes 1481, kjendes forøvrigt ikke Eiernes Navne, medens Slottet var til. 1521 bevidnedes, at „Trudsholm haver været en fast Gaard med Grave, Volde og Dæmninger omkring." Den bekjendte Rigsmarsk Otto Krumpen, der formodentlig har faaet Eiendommen med sin anden Frue Anna Lykke, Datter af den rige og mægtige Hr. Peder Lykke til Demstrup og Søster til Jørgen Lykke til Overgaard og Bonderup, gjenopbyggede Gaarden paa et andet Sted; han anførte, som bekjendt, under Kong Christiern II. den danske Hær paa Toget til Sverrig 1520 og vandt Slaget ved Bogesund, var endnu i sin høie Alder en kort Tid Overanfører i den nordiske Syvaarskrig under Kong Frederik II. og døde som den sidste Mand af Slægten d. 29de Juni 1569, 96 Aar gammel. De næste Eiere af Trudsholm vare Jakob Høg, en Sønneson af Otto Krumpens Søster († 1610), og hans Søn Just Høg, hvis Enke Anna Rantzau 1623 solgte Gaarden til Niels Krag til Agerkrog, Landsdommer i Jylland († 1650), som var gift med Ivtte Høg, en Broderdatter af nysnævnte Jakob Høg. Fra dem gik Gaarden i Arv til deres Søn Kjeld Krag, Landsdommer i Skaane († 1692), hvis Enke Fru Sophie Krabbe det næste Aar solgte den til Otto Marsvin, med hvem hun derpaa giftede sig. Efter hendes Død ægtede Otto Marsvin Fru Helene Marie Hovenbek til Palsgaard og døde 1725. Deres Søn Etatsraad og Landsdommer i Jylland Peder Marsvin, som opførte Gaardens nuværende Bygninger i 2 Etager af Grundmuur, døde barnløs 1758, og hans Enke Regitse Sophie Reedtz testamen-

*) Det originale Document, affattet paa Latin, existerer endnu i en Privatmands Berge.

paa Hoikirken, men ogsaa det er for omtrent 40 Aar siden blevet nedtaget, rimeligviis paa Grund af Kirkens høie Beliggenhed. Under Choret er en nu tilmuret Begravelse, oprindelig indrettet for Familien Kaas, som har eiet Støvringgaard; da denne Herregaard blev oprettet til et Frokenkloster, blev Gravkammeret rømmet for at give Plads for de ved Døden afgaaende Frøkener, men da det kun er lille i Omfang, ere de ældre Lig efterhaanden blevne borttagne og nedsænkede paa Støvring Kirkegaard, saa at der for Tiden kun skal være 6 Kister i Gravkammeret. Man ophørte at begrave Frøkenerne i Støvring Kirke, da Klostermenigheden fik sin egen Kirkegaard. En Tavle findes ophængt i Kirken, hvorpaa de i samme begravne Klosterfrøkeners Navne ere optegnede.

Støvringgaard, smukt beliggende imellem to Skove tæt ved den vestlige Bred af Randers-Fjord, er en ældgammel Herregaard, der allerede forekommer i Erik Menveds Tid. Den ældste bekjendte Eier er Ridder Palne Jonsen af „Stifring", der nævnes 1319; han blev senere Kong Valdemar Atterdags Marsk og hørte til Familien Munk, som i sit Vaaben førte en vituranket Bjelke. Efter ham tilhørte Støvringgaard den under samme Konge og under Dronning Margrete mægtige Ridder Hr. Christiern Vendelbo, Høvedsmand paa Skanderborg og en af Kong Valdemars ivrigste Tilhængere under de jydske Felder; han eiede ogsaa Trudsholm og flere Herregaarde i Jylland og døde c. 1400. Efter hans Død tilfaldt Støvringgaard hans Datter Else, som først var gift med Axel Jepsen af den ansete skaanske Familie Thott, der saaledes kom til Jylland, og derpaa med Lyder Holk, som nævnes til „Steueringe" i Aarene 1434 og 1437. Efter Moderens Død arvede Jep Axelsen Thott Støvringgaard; de næste Eiere vare hans Søn Axel Jepsen Thott og dennes Enke Margrete Andersdatter Bjørn i Slutningen af det 15de Aarhundrede; hvorpaa Sidstnævntes Brødre, deriblandt Jakob Andersen Bjørn af Borgaard, arvede Støvringgaard, da det nævnte Ægtepars eneste Datter Anna, som skal have været sindssvag, var bleven indgivet i Ring-Kloster og saaledes ikke kunde arve. Efter Jakob Andersen Bjørn († c. 1525) fulgte i Gaardens Besiddelse hans Enke Fru Margrete Povelsdatter; deres Datter Dorthe, som først var gift med Anders Hak og derefter med Oluf Glob til Vellumgaard; Niels Kaas til Birkelse og hans Broder Rigsraad og Ridder Mogens Kaas til Restrup m. m., som i Aarene 1622—23 opførte den nuværende Hovedbygning paa Støvringgaard og døde 1656 (de vare Sønner af Erik Kaas til Lindbjerggaard og Brødrebørn af den berømte Cantsler Niels Kaas); Mogens Kaas's Søn Jens Kaas; dennes Enke Birgitte Urne, som indrettede den ovenomtalte Begravelse i Sognekirken og senere giftede sig med Claus Seefeld til Visborggaard, hvorefter hendes første Mands Broder Jørgen Kaas til Gudumlund arvede Støvringgaard; Høiesteretsassessor og Justitsraad Diderik Fiuren til Søndervang og Vindingegaard, hvilket sidste han efter sig gav Navnet Fiurendal og fik oprettet til Baroni († 1686); hans Søn Baron Diderik Fiuren d. Yngre, der døde i Aaret 1700 paa en Udenlandsreise i Itzehoe, kun 19 Aar gammel; og endelig Sidstnævntes Søster Baronesse Christine Fiuren, gift med Geheimeraad, Overkrigssecretair og Ridder af Dannebrog Jens Harbo, som døde 1709 uden at efterlade sig Børn. Geheimeraadinde Harbo levede indtil 1735 og udmærkede sig ved sin Fromhed og Godgjørenhed; ved Testament af 23de Novbr. 1735 (kgl. Fundats 12te Marts 1745) skjenkede hun sin Gaard i Stormgaden i Kjøbenhavn til et Fruekloster for en Priorinde og 12 Enkefruer, hvilket endnu bærer hendes Navn, og Støvringgaard til et Jomfrukloster for en Priorinde og 12 Jomfruer, hvilke alle skulle være Døttre af Mænd af de 5 første Rangklasser; alle hendes øvrige betydelige Efterladenskaber deeltes imellem begge Stiftelser. Ved Udgangen af 1855 eiede Klostret i Capitaler 173,411 Rd. Høvingen er for Priorinden 300 Rd. aarlig, for Conventualinderne 200 Rd., samt Bolig og Underhold i Klostret; desuden nyde af Erspectantinderne de 12 ældste hver 100 Rd. aarlig, og de 18 næste hver 60 Rd. I Klostret er indrettet et Capel, hvori Sognepræsten for Støvring holder Gudstjeneste; og i Støvet syd for Klostret er anlagt en Kirkegaard for Klosterfrøkenerne.

Mellerup Sogn, Annex til Støvring Sogn, omgivet af dette, Nørhald Herred og Randers-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. o. for Randers. Arealet, 980 Tdr. Land, er temmelig jevnt, men høitliggende, med gode Enge langs med Randers-Fjord; Jordsmonnet

STÖVRINGGAARD.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Landeveien fra Randers til Mellerup Færgested passerer Sognet. Htk. 92⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Mellerup (Over- og Neder-M.) med Kirke (af Kampesteen, uden Taarn, Gibsloft), Skole og Kro ved Færgestedet over Randers-Fjord til Rougsø Herred; Sædougaarde. Ialt i Sognet 23 G. og 34 H., hvoraf 1 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 335. Jordbrug, Skovarbeide og noget Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv. I Sognet findes 2 Lodser og 1 Skipper.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 78de Lægd. Kirken tilhører en Gaardmand i Sognet.

Galten Herred,

vestlig i Randers Amt, omgives af Støvring, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreder samt Aarhuus og Viborg Amter. Herredets Fladeindhold er c. 3⅜ □ Miil. I den nordlige Deel af Herredet ere Jorderne sandede, i den sydlige Deel mere sandlerede og lerede; langs Gudenaa paa Herredets nordvestlige Side findes gode Enge. Af Herredets ikke betydelige Skovareal er 301 Tdr. Land Fredskov. Htk. 2841⅞ Td. A. og E., 17 Tdr. Skfk. og 44¾ Td. Mfk. Indbaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 6557. I geistlig Henseende er Galten Herred forenet med Støvring Herred til eet Provsti; Halling Sogn er Annex til Søby og Skader Pastorat i Sønderhald Herred.

Randers St. Mortens sondre Landdistrict eller Vorup Sogn omgivet af Randers-Fjord og Bygrund, Haslund Sogn og Sønderhald Herred. Arealet, 1299 Tdr. Land, er temmelig jevnt, og Jordsmonnet af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus passerer Distrietets Østgrændse. Htk. 101¾ Td. A. og E. og 6 Tdr. Mfk.

I Distrietet: Byen Vorup med Skole; den saakaldte Skanderborggaard under Clausholms Hovedgaardstaxt (nu bortfæstet til Flere); Ny Vindmølle, kaldet Skandsemøllen. Ialt i Distrietet 21 G. og 48 H., hvoraf 11 G. og 15 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 512. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, ernære et Par Familier sig ved Fabrikation af sorte Leerkar. Randers yder Dagleiere Erhverv. I Distrietet er et Jernstøberi og et Garveri, beliggende i den saakaldte „Strøm" *).

*) Ved „Strømmen" forstaaes Hovedlandeveien imellem den yderste Sønderbro ved Randers og den saakaldte Skandse — hvor Veiene til Kristrup og Haslund afgaae i Øst og Vest — samt de Engstrækninger, der ligge paa begge Sider af Chausseen, hvoraf den østre Side hører til Kristrup Sogn og den vestre til Vorup By.

Distrikt hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), men „Strømmen" under Randers Kjøbstads Politi-Jurisdiction, Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 115de Lægd. Distrikt har Kirke fælles med Kjøbstaden Randers, men sin egen Kirkegaard, hvor dets forrige Kirke stod; det danner en egen Commune, hvis Fattigvæsen indtil videre understøttes med 30 Rd. aarlig fra Randers Kjøbstads Fattigvæsen (Cancelliskriv. af 31te Jan. 1829). Af det nedlagte residerende Capellani har Skolevæsenet ligeledes 30 Rd. aarlig (Rescr. 26de Aug. 1803).

Vorup, i gamle Dage skrevet „Vordrop", „Voretorp", havde i den katholske Tid sin egen Kirke og udgjorde et eget Sogn. Kirken, der hed St. Hans Kirke og skal have ligget til St. Jørgens Hospital i Randers, blev nedbrudt efter Kong Frederik II.'s Befaling 1568; hvor den stod, er, som ovenfor anført, endnu Distriktets Kirkegaard. Senere har der i Vorup været et lidet Capel, der udelukkende blev benyttet til Ligtaler; det blev nedbrudt 1840, da det var saa flet vedligeholdt, at det ikke kunde repareres. Imellem Kirken og den saakaldte „Strøm" laae i Vorup Kjær: 1) „Fruerlund"*); endnu 1651 var her et Sted med dette Navn, og af den ved Fruerlund og imod Vorup og Tebbestrup i Haslund Sogn beliggende, forlængst aldeles forsvundne Klarup Skov, var endnu et Krat tilbage 1696. 2) Nielstrup eller Kjærs Vandmølle, der nævnes 1484 og paa Reformationstiden tilhørte Rigshofmesteren Mogens Gjøe, ligesom senere hans Børn (efter et Thingsvidne af 1600). Formedelst Vandmangel var den 1718 forvandlet til en Stampemølle. Den hørte under Clausholms Hovedgaardstarf og blev nedlagt i Dronning Anna Sophies Tid. Et nyt Møllehuus var bygget kort før 1600 paa Vorup Byes Fællesjord. 1687 blev optaget en Synsforretning og Thingsvidne over det ødeliggende Møllested i Vorup Kjær, over „det afhugne Skovsland kaldet Fruerlund", Kirkeskoven, Klarup Skov og Tyersholt, som da laae til den nye Gaard i Vorup (Nygaard eller Skanderborggaarden) og Husene i Tebbestrup — fordetmeste tilhørende Oberst Hans Friis til Tustrup.

Haslund Sogn omgivet af Annexsognet Ølst, St. Mortens søndre Landdistrict, Kristrup Sogn i Sønderhald Herred, Galten, Bisfing, Værum og Ørum Sogne samt Viborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, $^1/_2$ M. s. for Randers. Arealet, 3235 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af sandmuldet Beskaffenhed. En betydelig Deel Eng (Haslundø) findes ved Gudenaa, der danner Sognets nordvestlige Grændse mod Viborg Amt. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus gaaer gjennem den sydostlige Deel af Sognet. Htk. 255 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Haslund med Kirke, Præstegaard og Skole, Tebbestrup og Sønder-Vorup med Teglværk; Avlsgaarden Engelsholm, nu kaldet Frederiksdal, 21$^5/_8$ Td. Htk., med 218 Tdr. Land Ager, c. 20 Tdr. Land Eng og 4 Tdr. Land Mose, Amstrupgaard. Ialt i Sognet 45 G. og 37 H., hvoraf 9 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 600. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 125de Lægd. Med Annexsognet Ølst een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Pastoratets Fattigvæsen har et Legat, 700 Rd., stiftet 27de Octbr. 1849 af Propr. Søren Søndergaard

*) Danske Atlas henfører ogsaa et „Fruerlund" til Hornbæk Sogn vest for Randers (see S. 368); muligvis det samme som ovenfor nævnt.

til Bruusgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1280 Rd. Præstegaardens Areal er 72 Tdr. Land Ager og 11 Tdr. Land Eng, af Htk. 8¾ Td.

Haslund (ogsaa kaldet Haslum) Kirke er bygget udvendig af Kampesteen, indvendig af Muursteen; den er hvælvet og har Taarn med Spiir. Epitaphium over Præsten Otto Thomesen Lyngaae, Sognepræst til Haslund og Ølst i 36 Aar († 1671).

I dette Sogn har ligget Amstrup By, som bestod af 9 Gaarde, foruden Amstrup Hovedgaard. Denne tilhørte i Middelalderen Frue-Kloster i Randers, kom derfra til Glenstrup-Kloster og senere til Mariager-Kloster, ifølge Dom dog i Fællesskab med Albert Gjøe og hans Medarvinger. 1578 magtskiftede Kongen Hovedgaarden (hvortil laae en Skov, Amstrup Riis) til Birgitte Rosenkrands til Hevringholm. Bemeldte By er maaskee den, som ogsaa kaldtes Ommestrup (see ved Værum Sogn).

Ølst Sogn, Annex til Haslund Sogn, omgivet af dette, Galten, Rud og Voldum Sogne samt Sønderhald Herred. Kirken, sydlig i Sognet, c. 1 M. s. f. o. for Randers. Arealet, 3309 Tdr. Land, hvoraf endeel Skovstykker, der ikke er Fredskov, er noget bakket, og Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af sandmuldet Beskaffenhed. Ølstvad-Aa gjennemskjærer Sognet i østlig og nordøstlig Retning. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus gaaer tværs gjennem Sognet. Htk. 241 Tdr. A. og E., c. ½ Td. Skk. og 4½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ølst, meget lavt beliggende, med Kirke og Skole, Afkildstrup, hvori et Sted kaldet „Slottet", Robdrup, Trustrup og Ginnerup; Hovedgaarden Bruusgaard med en Vand- og Vindmølle, 22½ Td. Htk., med 250 Tdr. Land Ager, 24 Tdr. Land Eng og 30 Tdr. Land Skov; sammes Parceller Avlsgaardene Eriksborg og Granborg, tilsammen 18½ Td. Htk., med 280 Tdr. Land Ager, 27 Tdr. Land Eng og 3½ Td. Land Mose; Gdne Birkeholm (forhen Havgaarden), Mikkelstrup, Carlslund, Gammel-Ølstvadgaard, Teilgaard, Ny-Ølstvad Kro ved Hovedlandeveien. Ialt i Sognet 45 G. og 32 H., hvoraf 9 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 550. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv. Ved Ny-Ølstvad Kro afholdes aarlig (først i Septbr.) et Hestemarked.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 12te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Ølst Kirke er uden Taarn og Hvælvinger, opført af Kampesteen. Altertavlen er udført i brevet Messing og omfatter talrige Figurer; den synes tidligere at have været anbragt foran Alterbordet og derfra flyttet op. Kirken, der har mærkelige Portaler og Basrelieffs, henhører vistnok til de ældste i Jylland.

Hvor Hovedgaarden Bruusgaard staaer, stod forhen nogle Gaarde kaldet „Bruusgaarde," som Palne Jensen skal have eiet 1416. Bruusgaards Eiere have været følgende: Niels Munk 1447—58; hans Søn Anders Munk 1469—97; dennes Datter Karen Munk, gift med Mikkel Krabbe til Tandrup; deres Datter Anna Krabbe, gift med Jon Madsen Bilfert til Thorstedlund; deres Søn Niels Jonsen Bilfert til Thorstedlund, som opbyggede Gaarden 1590 og døde ugift 1595; hans Søskendebarn Niels Krabbe; dennes Søn Kjeld Krabbe, Lehnsmand paa Hald († 1612); Ove Juel († 1646); Mads Poulsen, Borgermester i Randers; hans Søn Krigs- og Landcommissair Peder Madsen Lassen; General Matthias Rumsen til Salts, gift med Sidstnævntes Enke Maren Worm; Oberst Holger Jørgensen Rosenkrands († 1704); hans Søn Sø-Capitain Niels Rosenkrands, der solgte Bruusgaard til Grev Christian Ditlev Reventlov til Reventlov-Sandberg og Christiansfæde († 1738), som lagde Bruusgaard ind under det af ham oprettede Stamhuus Frisenvold; hans Søn Grev Conrad Ditlev Reventlov († 1750); dennes Søn

Grev Christian Ditlev Reventlov († 1759); Sidstnævntes Datter Juliane, gift med den i Aaret 1822 afdøde berømte preussiske Statscantsler Fyrst Carl August Hardenberg-Reventlov; deres Søn Grev Christian Henrik August Hardenberg-Reventlov, som tiltraadte Bruusgaard efter sin Moders Død 1793, og efter meddeelt kgl. Bevilling af 19de Febr. 1798 til Salg af Frisenvold, Løistrup og Bruusgaard s. A. solgte Hovedparcellen af sidstnævnte Gaard til Hans Jordhøi og Ulrik Thomsen; Ritmester Baron Krag-Juel-Vind til Havreballegaard fik derefter 1799 Skjøde paa Bruusgaard, men solgte den igjen allerede 1801 til Søren Søndergaard; han nedrev den gamle grundmurede Hovedbygning, i hvis Sted han opførte den nuværende af Bindingsværk, og solgte 1847 Bruusgaard til C. C. E. Bay fra Langeland, fra hvem den er kommen til sin nuværende Eier. I Hovedgaardens Have ligger det gamle Bruusgaards Borgplads med Grave, som dog nu ere udtørrede.

Værum Sogn omgivet af Annexsognet Ørum samt Haslund og Vissing Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, $^3/_4$ M. s. v. for Randers. Arealet, 1750 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, der ikke er Fredskov, er høitliggende, og Jordsmonnet af leermuldet og sandmuldet Beskaffenhed. I Sognets nordlige Deel findes et mindre Aaløb. Htk. c. 155 Tdr. A. og E. og $2^1/_4$ Td. Mfk. Til Sognet hører efter Sogneforstanderskabets Formening endvidere endeel af Værum Enge eller den saakaldte Værum Ø, $14^1/_4$ Td. Htk., hvorimod Matriklen regner denne Ø til Ørum Sogn, hvorunder den er anført.

I Sognet: Byen Værum med Kirke, Præstegaard og Skole; Værum Vandmølle nord for Byen. Ialt i Sognet 32 G. og 40 H., hvoraf 4 G. og 5 H. udenfor Byen.

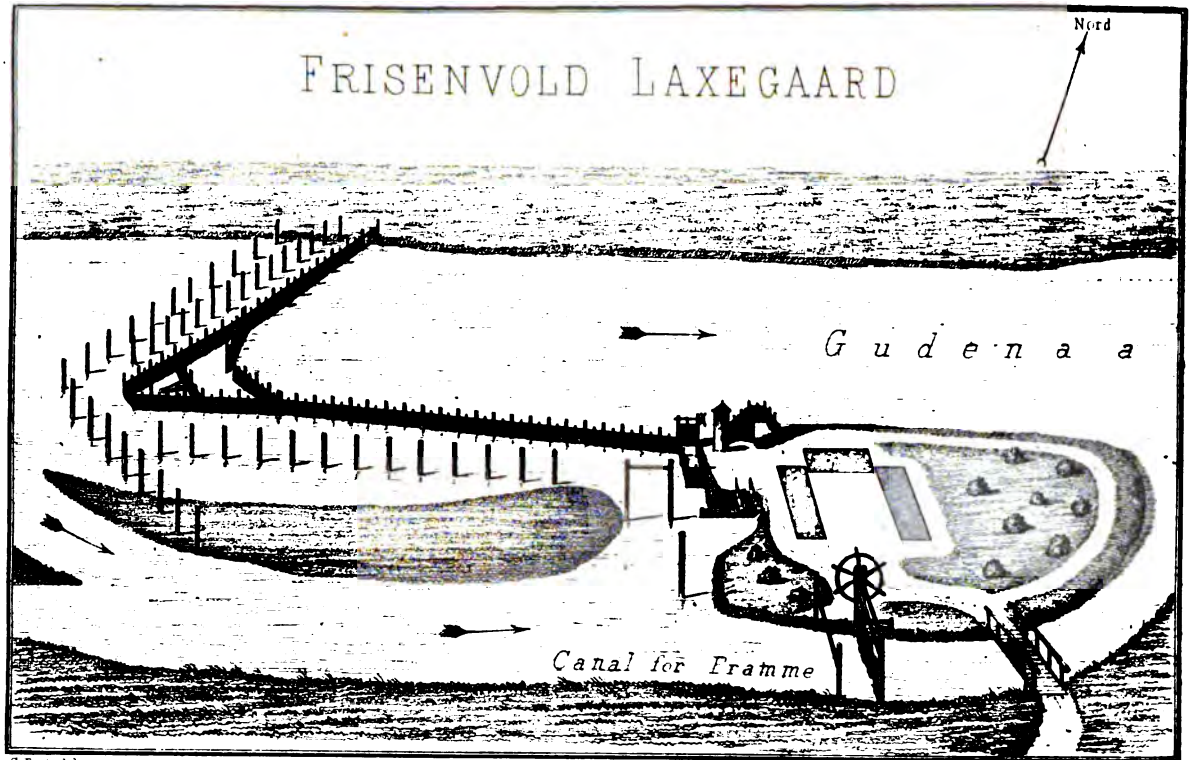
Indvaanere: 410. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Bgkds. Amtets 12te Lægd. Med Annexsognet Ørum een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Pastoratets Fattigvæsen har 5 mindre Legater. Præstekaldets Reguleringssum er 832 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, af $8^1/_2$ Td. Htk., hvoraf 30 Tdr. Land Skov, der ikkun benyttes til Græsning.

Værum Kirke er lille, bygget af tilhugne Kampesteen, uden Taarn, med Brædde-loft. I Altertavlen er for nogle Aar siden anbragt en bedende Christusfigur. Et Gravminde over Præsten Wedel, som ligger begravet i Kirken, findes sammesteds. En Fortegnelse over Præsterne siden Reformationen har været anført paa to Tavler, hvoraf nu kun den ene er tilbage.

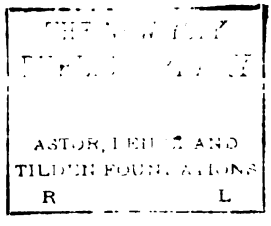
I Sognet skal have ligget en By ved Navn Damdrup, der var øde 1406; ligeledes Kjers Mølle, som neppe er den nuværende Værum Vandmølle, da det 1374 hedder, at Nonneklostret i Randers eiede 2 Møller og 4 Gaarde i Werm Sogn, ligesom og at Kjers Mølle s. A. af Hr. Anders Offesen blev tilskjødet Kronen med Thordrup-Slot m. m. Imellem Haslund og Værum har ligget en By ved Navn Ommestrup, hvis Mark endnu kaldes Ommestrupjorden.

Ørum Sogn, Annex til Værum Sogn, omgivet af dette, Haslund, Vissing og Laurbjerg Sogne samt Viborg Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 1 M. s. v. for Randers. Arealet, 3461 Tdr. Land, hvoraf 79 Tdr. Land Fredskov (Søuder Skov), er temmelig jevnt, med en betydelig Deel Eng langs med Gudenaa, der danner Sognets vestlige Grændse mod Viborg Amt; Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af sandmuldet Beskaffenhed. I Sognets nordlige Deel findes en mindre Aa, som udmunder i Gudenaa. Htk. $282^3/_4$ Td. A. og E. og $^3/_4$ Td. Skst., hvorunder er indbefattet Værum Enge eller den saa-

G Faith del

Fa Barentzen & Co lith Hust

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R
L

kaldte Bærum Ø, $14^1/_4$ Td. Htk., hvilken efter Matriklen hører hertil, medens Sogneforstanderskabet henregner den til Bærum Sogn.

I Sognet: Drum Kirke, eenligt beliggende paa en Bakke; Byerne Bæt og Jebjerg med Skole; Hovedgaarden Frisenvold med Teglværk, $21^5/_8$ Td. Htk., med 185 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Eng, 24 Tdr. Land Skov og 7 Tdr. Land Mose; Parcelgaardene af Frisenvold Christianslund, 22 Tdr. Htk., med c. 180 Tdr. Land Ager, 35 Tdr. Land Eng, c. 70 Tdr. Land Skov, 3 Tdr. Land Mose og 6 Tdr. Land deels Sand deels Hedebanker, og Drumgaard, 18 Tdr. Htk., c. 130 Tdr. Land A. og E., Lundbjerg og Frisenvold Fiskergaard med Laxegaard. Ialt i Sognet 45 G. og 25 H., hvoraf 11 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 582. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ikke ubetydeligt Erhverv ved Frisenvold Laxefiskeri og Teglværk. Idet der om Laxefiskeriet i det Hele henvises til Randers Kjøbstads Beskrivelse, bemærkes om Frisenvold Laxegaards Indretning, at den, ligesom alle Laxegaarde, staaer i Vinkel med Spidsen mod Strømmen, som er spærret ved Hække, og disse ere igjen beskyttede mod Isgang ved Pæle. I Spidsen af Hækkerne findes 2 Indelukker, hvori Fiskene ved at gaae op imod Strømmen ledes ind, uden igjen at kunne finde ud. Ved den ene Side af Laxegaarden er ogsaa et Indelukke med en Hække til at falde ned (Faldet). I et lidet Vagthuus derved iagttages, naar de større Fisk gaae derind, hvorpaa Faldet hurtig nedlades og Fiskene fanges. En Canal er i 1833 gravet uden om Laxegaarden, for at Kaagene kunne gaae derigjennem, uden at Laxegaarden skal aabnes, hvorved mange Fisk kunne undslippe.

Sognet hører til de samme Administrativ-Indeelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 112te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Drum Sogn og Kirke har Navn af Byen Drum, som tilforn har ligget derved. Kirken er bygget af tilhugne Kampesteen, og har havt et Taarn med Spir, som blev nedtaget 1818. Paa den formodentlig temmelig gamle Altertavle findes nogle i Træ udskaarne Figurer, forestillende Frelseren ved Faderens høire Haand, omgivet af Maria med Himmelbarnet og en med Tiara smykket Figur, samt de 12 Apostle anbragte paa to Fløie, der oprindelig have været indrettede til at lukke sammen for den egentlige Altertavle.

Frisenvold er, som D. Atl. bemærker, „en meget gammel og i Historien bekjendt Gaard med et nyt Navn." Forend den fik sit nuværende Navn, heed den Torupgaard, men i ældre Tid Thordrup-Slot. Allerede 1310 nævnes Johannes Nielsson af „Thorthorp." Senere tilhørte den Kongemorderen Marsk Stigs Efterkommere, navnlig paa Kong Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Tid Hr. Anders Offesen († 1404), hvis Søn Stig Andersen i Aaret 1406 fisbede Gaarden til Dronningen. 1429 nævnes Peder Lykke som Kong Erik af Pommerns Høvedsmand paa Thordrup. Fra 1502 til sin Død 1544 havde Rigsdrosmesteren Mogens Gjøe Thordrup-Slot i Pant tilligemed Galten, Houlbjerg og Gjerlev Herreder, og efter ham hans Søn Albert Gjøe i Aarene 1544—48. Sidstnævnte Aar blev Hans Stygge forlehnet med Slottet, 1573 Jørgen Skram til Tiele, hvorpaa det var forenet med Dronningborg-Lehn, efterat den egentlige Slotsbygning c. 1550 var afbrudt, og Materialierne anvendte til det nye Slot i Randers (Dronningborg-Slot), saa at kun Ladegaarden blev tilbage. 1644 blev Gaarden solgt fra Kronen til Geheimeraad Mogens Friis (senere den første Greve til Frisenborg), som opbyggede Gaarden 1664 under Navnet Frisenvold (efter D. Atl. var Bygningen „ikkun maadelig"), og d. 6te April 1672 fik Godset oprettet til Baroniet Frisenvold, der blev dog allerede ophævet efter 11 Aars Forløb;

thi da Grev Mogens Friis ved sin Død 1675 kun havde efterladt een Søn, folgte hans Enke 1683 Frisenvold til Kong Christian V., der Aaret efter igjen afhændede Gaard og Gods til Storcantsleren Grev Conrad Reventlov († 1704). Dennes Søn Overjægermester Grev Christian Ditlev Reventlov oprettede 1736 af Frisenvold, Løistrup og Kalø et Stamhuus, som efter hans Død 1738 tilhørte hans Søn Geheimeraad Grev Conrad Ditlev Reventlov († 1750), dennes Søn Grev Christian Ditlev Reventlov († 1759), Sidstnævntes Datter Juliane Frederike Christiane († 1793), gift med den preussiske Fyrste Carl August Hardenberg-Reventlov († 1822), deres Søn Grev Christian Henrik August Hardenberg-Reventlov, som tiltraadte Stamhuset efter sin Moders Død 1793, men efter kgl. Bevilling 1798 afhændede Frisenvold til Andreas Strøver, som udstykkede Godset 1799. Hovedparcellen Frisenvolds senere Eiere have været Capitain Kelp, Krigsassessor Adolf Hein, H. Chr. Ockenholt og den nuværende Eier. En anden Parcel af det gamle Frisenvold, er, som ovenfor anført, Christianslund, der 1799 kjøbtes af Baron Berner Rosenkrantz og oprettedes til en Adelsgaard. Den Birkerettighed, som hørte til det gamle Thordrup, gik over til Frisenvold, og Frisenvold Birk bestod fra Baroniets Oprettelse 1672 indtil 1819, da det blev ophævet.

I Ørum Sogn har foruden ovennævnte Ørum By ogsaa engang ligget en By Thordrup, formodentlig ved nysbestrevne Gaard eller Slot, hvori en Mølle nævnes 1374 og 1406. Voldpladsen til det gamle Thordrup-Slot vises paa Frisenvold Fiskergaards Grund.

Laurbjerg Sogn omgivet af Annexsognet Leerbjerg, Vissing og Ørum Sogne samt Viborg og Aarhuus Amter. Kirken, sydvestlig i Sognet, $1^3/_4$ M. s. s. v. for Randers. Arealet, 2387 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov og Krat (Nør Skov m. fl.), er noget bakket, med gode Enge langs med Gudenaa og den deri udløbende Lille-Aa, hvilke danne Sognets vestlige og sydlige Grændser mod Viborg og Aarhuus Amter; Jordsmonnet er for Størstedelen af sandet og muldsandet Beskaffenhed. Ved Bøsbro er Overgang over Lille-Aa til Viborg Amt. Htk. $142^5/_8$ Td. A. og E., $1^1/_2$ Td. Skst. og $3^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Laurbjerg med Kirke (uden Taarn), Præstegaard, Skole, og Esfendrup; Hovedgaarden Løistrup, c. 33 Tdr. Htk. Ager og Eng, $1^1/_2$ Td. Skst., c. 270 Tdr. Land; Parceller deraf ere Gdne Over-Løistrup og Nygaard; Vandmøllen Løistrup Nymølle. Ialt i Sognet 18 G. og 47 H., hvoraf 10 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 416. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Bgkds. Amtets 113de Lægd. Med Annexsognet Leerbjerg een Commune. Kirken tilhører Eieren af Løistrupgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 532 Rd. Præstegaardens Areal er 35 Tdr. Land Ager og 34 Tdr. Land Hede, af $6^5/_8$ Td. Htk.

I Laurbjerg Kirkes Vaabenhuus er en Runesteen (F. M.)

Løistrup var forhen (endnu 1605 og 1631) en By, hvori var en Adelsgaard, som 1351 tilhørte en Niels Jensen og 1399 hans Søn Jens Nielsen. Senere var Løistrup Sandbergernes Sædegaard (jfr. Duelstrup i Mols Herred); af denne Familie nævnes som Løistrups Eiere Mads Sandberg († 1597), hans Broder Ulrik Sandberg († 1638), dennes Datter Anna Sandberg, gift med Niels Friis til Faurstov, hvis Søn Grev Mogens Friis til Frijsenborg folgte Løistrup til Kongen, som igjen 1684 afhændede det til Storcantsleren Grev Conrad Reventlov. Dennes Søn Grev Christian Ditlev Reventlov indlemmede Løistrup i det af ham 1736 oprettede Stamhuus Frisenvold (see dette). Efter Stamhusets Opløsning har Løistrup tilhørt Landinspecteur Frederik Wesenberg og Capitain Geert de Lichtenberg til Stamhuset Bidstrup, hvis Søn er den nuværende Eier.

Leerbjerg Sogn, Annex til Laurbjerg Sogn, omgivet af dette, Bisſing og Galten Sogne ſamt Aarhuus Amt. Kirken, ſydlig i Sognet, $1^3/_4$ M. ſ. ſ. v. for Randers. Arealet, 960 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet af ſtærkleret og leermuldet Beſkaffenhed. Lille-Aa danner Sognets ſydlige Grændſe mod Aarhuus Amt. Htk. $59^1/_8$ Td. A. og E.

Sognet beſtaaer af Byen Leerbjerg med Kirke (uden Taarn) og Skole, 1 Gd. paa 12 Tdr. Htk., og har ialt 10 G. og 15 H., hvoraf 3 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 150. Ligeſom i Hovedſognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 2den Vgkds. Amtets 124de Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

Galten Sogn omgivet af Annexſognet Bisſing, Haslund, Ølſt, Rud, Hadbjerg og Leerbjerg Sogne ſamt Aarhuus Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, $1^1/_2$ M. ſ. for Randers. Arealet, 3949 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, ſom ikke er Fredſkov, er bakket, og Jordsmonnet, med Undtagelſe af lidt Sandjord, for Størſtedelen af ſtærkleret og leermuldet Beſkaffenhed. Paa Sognets ſydlige Grændſe løber Lille-Aa, der optager et mindre Aaløb, ſom danner Sognets veſtlige Grændſe. Ved Hadſteen-Bro er Overgang over Lille-Aa til Aarhuus Amt. Htk. $322^5/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Galten med Kirke, Præſtegaard og Skole, Bintersleb, Erslev og Hinge; Balleguarde. Ialt i Sognet 55 G. og 69 H., hvoraf 7 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 735. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtſtue- og Lægediſtrict; 2den Vgkds. Amtets 123de Lægd. Med Annexſognet Bisſing een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1516 Rd. Præſtegaardens Areal er 112 Tdr. Land Ager og Eng og 45 Tdr. Land Udmark og Fælled, af 13 Tdr. Htk.

Galten Kirke er bygget af en egen Slags ſtore porøſe Steen og tækket med Bly; den er ret ſtor og rummelig og har Taarn med et ſmukt ſpaantækket Spir. Epitaphium af Skiferſteen med en mandlig og to qvindelige Figurer over Thomas Juul til Kollerup, ſamt Eſtrup og Sønderſkov i Ribe Amt († 1647) med Huſtruer; i Gulvet i Choret ligger en Ligſteen over Samme. To bedende Figurer, en mandlig og en qvindelig, findes over Chorsdøren, meget kunſtig udſtaarne af Træ.

I Hinge var forhen (endnu 1446) en Kirke.

Bisſing Sogn, Annex til Galten Sogn, omgivet af dette, Leerbjerg, Laurbjerg, Ørum, Værum og Haslund Sogne. Kirken, ſydlig i Sognet, $1^1/_2$ M. ſ. ſ. v. for Randers. Arealet, 2164 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov (Tuſø Skov), der ikke er Fredſkov, er flere Steder bakket, og Jordsmonnet deels af leermuldet og deels af ſandmuldet Beſkaffenhed. Langs med Sognets nordoſtlige og øſtlige Grændſer løber en Aa, der falder i Lille-Aa. Htk. $161^3/_8$ Td. A. og E. og $1^1/_8$ Td. Sſt.

I Sognet: Byen Bisſing med Kirke (af Kampeſteen, uden Taarn) og Skole; Gdne Trængſel og Ørenholt. Ialt i Sognet 29 G. og 29 H., hvoraf 10 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 385. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 114de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Af Visfing By brændte 14 Gaarde og 12 Huse d. 26de Juni 1775.

Voldum Sogn omgivet af Annexsognet Rud, Ølst og Halling Sogne samt Sønderhald Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, $1^3/_4$ M. s. s. o. for Randers. Arealet, 3558 Tdr. Land, hvoraf 222 Tdr. Land Fredskov (Mygind Skov), er noget bakket, med en betydelig Deel Eng i den nordlige Deel af Sognet; Jordsmonnet bestaaer for Størstedelen af kalk- og muldblandede Leerjorder. Sognet gjennemskjæres fra Syd mod Nord af Voldum-Aa, der falder i Alling-Aa, som danner Sognets Nordgrændse, medens Mygind-Aa, der ogsaa udmunder i Alling-Aa, danner Østgrændsen. Htk. $315^1/_2$ Td. A. og E., $13^1/_4$ Td. Skst. og 14 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Voldum med Kirke, Hospital, Præstegaard og Skole, Hvalløse og Rigtrup; Hovedgaardene Clausholm, c. 74 Tdr. Htk., og Schildenseie, 40 Tdr. Htk., begge under Fideicommisgodset Clausholm, med et Areal tilsammen af 800 Tdr. Land Ager, 250 Tdr. Land Eng og 209 Tdr. Land Skov ($363^5/_8$ Td. Htk. Bøndergods, Voldum, Rud, Halling, Søby og Skader Sognes Kirker med Kirketiende, et Kalksteensbrud, Kalkbrænderi og Teglværk ved Clausholm); Clausholm, Revens og Mellem Vandmøller. Ialt i Sognet 40 G. og 41 H., hvoraf 2 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 512. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 122de Lægd. Med Annexsognet Rud een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Fideicommisgodset Clausholm. I Voldum By er et Hospital, som er bygget til Choret af Kirken, stiftet 24de Decbr. 1710 af Storcantsler Grev Conrad Reventlovs Enkefrue Sophie Amalie, født Hahn, for 6 Lemmer, der foruden frit Huus erholde hver aarlig 16 Rd. 2 Mk. af den af Stifterinden til Hospitalet legerede Capital, 2000 Rd. til 6 pCt. Renter, for hvilken Odum Sogns Kongetiende, der eies af Clausholm Fideicommis, er pantsat. Præstekaldets Reguleringssum er 1168 Rd. Præstegaardens Areal er 91 Tdr. Land, af $10^1/_4$ Td. Htk.

Voldum Kirke er temmelig stor (efter D. Atl. 55 Alen lang foruden Taarnet og 15 Alen bred), bygget af Kampesteen, med Hvælvinger og et høit og smukt Taarn med 2 Klokker. Den er bygget 1606 af Peder Brahe til Clausholm, efterat den ældre Kirke en Søndag under Gudstjenesten var revnet og derpaa om Natten nedfalden. I Taarnet er en adelig Begravelse med 3 store Kister (Geheimeraad Hvitfeldt til Clausholm med Kone og Datter). Ogsaa i Choret er der Begravelser for ældre Eiere af Clausholm, saaledes den bekjendte Rigshofmester Mogens Gjøe († 1544), med Ligstene og Gravskrifter, som nu ere ulæselige.

Clausholm (tidligere ogsaa skrevet Klarholm), beliggende tæt ved Alling-Aa, er en meget gammel Herregaard, der som flere af vore ældste Borge rimeligvis hidrører fra Christoffer II.'s og Grev Geerts urolige Tider. Under Jydernes Opstand mod Kong Valdemar Atterdag drog Kongen selv i Efteraaret 1359 derover, og Clausholm nævnes hos Hvitfeldt blandt de Slotte, som Valdemar ind-

tog, men saasnart han havde forladt Jylland, bleve de erobrede Slotte igjen tagne tilbage. Clausholms daværende Eier antages at have været Oluf Lunge, som det næste Aar forekommer blandt dem, der have understrevet Forliget i Kallundborg imellem Kongen og Adelen; derefter tilhørte det Niels Jonsen 1396, og efter ham Jens Jensen Brok, som blev dræbt 1404 af Jens Nielsen Løvenbalk til Aunsbjerg, Landsdommer i Nørre-Jylland, hvorfor denne det næste Aar maatte indgaae i Helsingborg i Dronning Margretes Nærværelse den mærkelige Sone med den Dræbtes Arvinger, som læses hos Hvitfeldt, og hvorved han forpligtede sig til at stifte i St. Clemens Kirke i Aarhuus en evig Messe for hans Sjæl og en anden i Sortebrødre-Kirke sammesteds, hvor han var begravet, at holde hans Ligbegængelse det Prægtigste, han formaaede, og dertil indbyde begge Slægters Venner, at sende 6 Pilegrime til udenlandske Helligdomme (som Jerusalem, Rom, St. Jakob i Spanien) og 9 til Helligdomme i de tre nordiske Riger m. m. Af Jens Jensens to Sønner arvede Lage Jensen Clausholm, og efter denne hans Søn Axel Lagesen († 1498); derpaa Sidstnævntes Datter Pernille Brok, gift med Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbach; deres Søn Laurits Albrechtsen, der faldt paa Ditmarskertoget 1500 som den sidste Mand af Slægten, og Datteren Mette Bydelsbach, som blev gift med den i Reformationshistorien berømte Rigshofmester Mogens Gjøe til Krenkerup, hvis i Forveien betydelige Eiendomme saaledes forøgedes med Clausholm, hvor han opførte en ny Hovedbygning. Efter Rigshofmesterens Død 1544 deeltes Clausholm imellem hans to Børn Albert Gjøe og Ellen Gjøe, gift med Mourits Olsen Krogenos til Bollerup i Skaane; af Bondergodset tilfaldt der Fru Ellen ikke mindre end 83 Gaarde og Bol og 3 Møller (see Hist. Tidsskr. IV. S. 141). Da hun døde uden Børn 1568, vedblev Clausholm samlet at være i Familien Gjøes Besiddelse, og kom derfra til Peder Brahe til Krogholm, gift med Margrete Gjøe, fra hvem Gaarden igjen gik i Arv til deres Datter Mette Brahe, gift med Otto Marsvin til Dybek, og fra dem igjen til deres Datter Helvig Marsvin, der 1649 blev gift med Hans Friis til Kragerup, som saaledes med hende fik Clausholm. Hans Friis var en Søn af Christian IV.'s bekjendte Cantsler Christian Friis til Kragerup, født i Kjøbenhavn 1625; efter at have tilbragt 8 af sine Barndomsaar i den lærde sjællandske Bispestad Jesper Brochmands Huus, var han i sin Ungdom stedse paa Reiser og opholdt sig baade ved fremmede Universiteter og ved fremmede Hoffer, hvor han stod i stor Anseelse; men han er især bleven bekjendt for sit patriotiske og bedjertede Forhold i den svenske Krig 1658, da han ikke blot med sine egne Folk tappert forsvarede Clausholm, som da var temmelig fast, omgivet med dybe og brede Grave samt Palisader, mod Fjenden, men endog paa egen Bekostning oprettede et Regiment paa 800 Ryttere, for hvilket han selv var Oberst, og med hvilket han gjorde Landet vigtige Tjenester. 1678 døde Hans Friis's Hustru, og Aaret efter hans eneste Datter Christiane Barbara Friis, der var gift med Brigadeer Johan Rantzau til Bramminge og døde i sin første Barselseng tilligemed Barnet; hvorpaa Clausholm blev deelt imellem Svigerfaderen og Svigersønnen, hvilken Sidste 1686 solgte sin Andeel til den mægtige og indflydelsesrige Overjægermester, senere Storcantsler Grev Conrad Reventlov; utilfreds herover flyttede Hans Friis fra Clausholm, som han nu havde beboet i 37 Aar, til det ligeoverfor paa den anden Side af Aaen liggende Tustrup (i Hørning Sogn), hvor han boede til sin Død 1697; han ligger begravet under et kostbart Epitaphium i Hørning Kirke*). Den nye Eier anvendte store Bekostninger paa Stedet; den gamle, af Rigshofmester Mogens Gjøe opførte Bygning, som havde staaet sin Prøve i den svenske Krig, lod han nedrive til Grunden og den nuværende Bygnings Hovedfløi (2 Etager med Frontespice; de to Sidefløie, ligeledes i 2 Etager, ere senere tilbyggede) opføre 1699; Haven lod han omlægge med Terrasser og Vandspring. Storcantsleren modtog flere Gange Besøg paa Clausholm af Kong Frederik IV.; og efter hans paa denne Gaard indtrufne Død 1708, medens hans Enkefrue Sophie Amalie Hahn eiede den, indfandt Kongen sig en Dag, d. 26de Juni 1712, paa Clausholm og bortførte Grevindens yngste Datter, den 19aarige Anna Sophie, hvis Skjønhed havde gjort et mægtigt Indtryk paa ham, til Skanderborg, hvor han strax ved Ankomsten udnævnte hende til Fyrstinde af Slesvig og endnu samme Aften lod sig vie til hende (til venstre Haand) af en i Hast bestilket Hofpræst; hvorpaa den unge Dame levede i Bigami med Kongen i 9 Aar indtil Dronningens Død 1721, da hun to Dage efter Begravelsen

*) Hans Friis's Levnet, beskrevet af ham selv (indtil 1679) læses i Danske Mag. IV. S. 131—54.

blev anden Gang og offentlig viet til Kongen, samt kort efter erklæret for Dronning og kronet af Kongen selv. Den fortsvnede Moder lod sig 1718 afkjøbe Clausholm af Kongen, som indrettede Staldene og Ladebygningerne til Caserne for 3 Rytter-compagnier, og i Aarene 1722—23 lod to nye Fløie opføre, hvortil der siges, at Stenene fra det c. 1709 nedbrudte Dronningborg-Slot bleve anvendte. I Frederik IV.'s Tid var Clausholm at betragte som et kongeligt Slot og rigeligt udstyret med Alt, hvad der hører til et saadant; fra den Tid hidrører ogsaa et Capel med smukke Prydelser. Efter Kongens Død blev Enkedronningen, som bekjendt, forviist til denne sin Fædrenegaard, hvor hun tilbragte sine sidste 12 Leveaar og døde af Børnekopper 7de Jan. 1743. Aaret efter Dronningens Død blev Gaard og Gods solgt af Regjeringen for 61,000 Rd. til Justitsraad Christian von der Maase, som oprettede et Kalkbrænderi ved Gaarden og et Teglbrænderi ved Sophie Amaliegaard, en tidligere Skovriderbolig; efter hans Død solgte Arvingerne 1757 Clausholm Gaard og Gods for 80,000 Rd. til Kammerherre og Generaladjutant, senere Geheimeraad Matthias Vilhelm Hvitfeldt, der igjen 1803 afhændede det for 250,000 Rd. til sin Svigerson Kammerherre, senere Geheimeconferentsraad Hans Heinr. v. Friccius v. Schilden til Haseldorf, som antog Navnet Friccius v. Schilden-Hvitfeldt og døde barnløs 1816, efter at have oprettet tvende Fideicommisser af sine store Eiendomme i Jylland og Holsteen, det v. schildenske holsteenske og det v. schildenske jydske; det sidste bestemtes for hans Enke og bestod af Clausholm, ovennævnte Sophie Amaliegaard og Schildenseie, hvilken sidste Gaard han 1809 havde opført paa Clausholms Marker og oprettet til en Hovedgaard. Geheimeraadinde v. Schilden døde 1819, hvorefter de v. schildenske jydske Fideicommisgodser tilfaldt Erectors Broderdatter Rosalie v. Schilden, først gift med Hermann v. Schilden til Horst, derefter 1819 med Carl August Rudolf v. Oppen, afskediget preussisk Major og Besidder af betydelige Godser i Preussen, som 1834 blev optaget i den danske Adelsstand med Tilladelse til at føre Navnet v. Oppen-Schilden; han boer paa Clausholm og bestyrer selv Eiendommen med Kraft og Dygtighed.

Til Fideicommisgodset Clausholm hører efter Statshaandbogen for 1858 ialt 654 Tdr. Htk., hvoraf under Hovedgaardene Clausholm og Schildenseie 146½ Td., Bøndergods 376 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 131⅓ Td.; i Bankactier 3500 Rd., i Fideicommiscapitaler 87,504 Rd., Bankhæftelsesobligationer 3512 Rd.

Imellem Voldum og Clausholm skal fordum have staaet et Capel; nogle derværende Marker kaldtes endnu, da D. Atl. udkom, Capels-Agrene. Voldum Birk bestod fra 1546 til 1668, senere Clausholms Birk indtil 1820, da det blev ophævet.

Rud Sogn, Annex til Voldum Sogn, omgivet af dette, Halling, Ødum, Habbjerg, Galten og Ølst Sogne. Kirken, midt i Sognet, 1½ M. f. s. o. for Randers. Arealet, 2352 Tdr. Land, er bakket, og Jordsmonnet af stærkleret og leermuldet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus passerer den vestlige Deel af Sognet. Htk. 211½ Td. A. og E. og 2⅛ Td. Mst.

I Sognet: Rud Kirke (af Kampesteen, lille, uden Taarn og Hvælvinger) og Skole, beliggende paa en Bakke; Byerne Nielstrup, Bramstrup og Hallendrup; Alstrupgaarde, Drostrupgaarde, Stobdrupgaarde; Alstrup Vandmølle. Ialt i Sognet 28 G. og 40 H.

Indvaanere: 412. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 116de Lægd. Kirken tilhører Fideicommisgodset Clausholm.

Rud Kirke skal i gamle Dage have staaet ½ Miil sydligere i Ødum Sogn; formodentlig har der ogsaa fordum været en By Rud, hvoraf Sognet har faaet Navn. 1355 nævnes Nielstrup Sogn; men om det er det samme, som siden er blevet kaldt Rud Sogn, eller forskjelligt fra dette, vides ikke. I Nielstrup By var forhen en Hovedgaard, hvortil skal have ligget Gods, som grændsede til Randers-Fjord. Ogsaa i Alstrup har været en Hovedgaard, som ved Kong Erik af Pommerns Dom i Aaret 1406 blev tilkjendt Esserbæk-Kloster.

Odum Sogn omgivet af Annexsognet Hadbjerg, Rud og Halling Sogne, Øster-Lisbjerg Herred og Aarhuus Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. s. o. for Randers. Arealet, 4495 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er bakket, og Jordsmonnet af sandet, sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. I Sognet findes flere mindre Aaløb og Lille-Aa løber paa den sydvestlige Grændse. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $353^3/_4$ Td. A. og E. og $10^1/_2$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Odum med Kirke, Præstegaard og Skole, Astrup, Taastrup med Vindmølle, Selling med Vandmølle, Røved med Vindmølle, Langskov med Kalk- og Teglbrænderi; Avlsgaardene Blaksgaard (i Taastrup By), $15^1/_8$ Td. Htk., med 200 Tdr. Land, Haraldsmark, 14 Tdr. Htk.; Gdne Amdrup, Ebbestrup; Taabæk Vandmølle. Ialt i Sognet 48 G. og 58 H., hvoraf 12 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 711. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 117de og 118de Lægd. Med Annexsognet Hadbjerg een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1512 Rd. Præstegaardens Areal er 120 Tdr. Land, af $10^1/_2$ Td. Htk.

Om Odum Kirke bemærker D. Atl., at det er „en stor og trofast Bygning og en af de første Landsbykirker i Aarhuus Stift, repareret 1650 af Mogens Friis, som siden blev Greve. Taarnet var før meget høit, men faldt 1734 ned, hvorefter det igjen af stærk Grundmuur er opreist, men ikke høit." Kirken er bygget af Muursteen og hvælvet.

Amdrup nævnes 1578 som en Hovedgaard, og senere var der en Bondeby paa 5 Gaarde, som i Begyndelsen af forrige Aarhundrede bleve afbrudte og samlede til een Gaard af Oberstlieutenant Jørgen Bind, der faldt i Slaget ved Gadebusch 1712. Ifølge kgl. Gavebrev af 11te Marts 1683 var Odum Sognekald indtil omtr. Aar 1680 benaadet med et eenligt Sted, kaldet Hare-, Harild- eller Haraldsmark, dog imod Landgilde og Afgift til Kronen; men under Kong Frederik III. fik Baron Marselius kgl. Skjøde paa Herligheden; en efterfølgende Eier, Hans Rosborg, byggede her 1718 Haraldslund, beliggende i det tilstødende Grundfør Sogn, i Vester-Lisbjerg Herred, Aarhuus Amt (see dette). Fra denne Eiendom er senere Gaarden Haraldsmark adskilt som en selvstændig Avlsgaard, hvor der i 1857 blev opført en smuk Hovedbygning.

En By Ulstrup nævnes her i Sognet 1330 og 1500.

Hadbjerg Sogn, Annex til Odum Sogn, omgivet af dette, Rud og Galten Sogne samt Aarhuus Amt. Kirken, omtrent midt i Sognet, 2 M. s. s. o. for Randers. Arealet, 1999 Tdr. Land, er bakket (Tinghøi), og Jordsmonnet af sandet, sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. I Sognets sydvestlige Hjørne er et mindre Aaløb, og Lille-Aa danner Sognets sydvestlige Grændse. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $146^3/_8$ Td. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mtk.

I Sognet: Byen Hadbjerg med Kirke og Skole; Hovedgaarden Kollerup med Vandmølle, $24^3/_8$ Td. Htk., med 236 Tdr. Land Ager, 30 Tdr. Land Eng, 30 Tdr. Land Skov og 10 Tdr. Land Mose. Ialt i Sognet 21 G. og 35 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 403. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved-

sognet; 3die Vgkds. Amtets 121de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hadbjerg Kirke er ny opført for faa Aar siden, da den gamle Kirke var faldefærdig. Den er bygget af Muursteen, med Hvælvinger, uden Taarn. Hadbjerg Sogn var tidligere Anner til Galten og Bissing Sognekald, indtil det ved kgl. Resol. af 27de Aug. 1828 blev Anner til Odum Sogn.

Hovedgaarden Kollerup laae i ældre Tid i Galten Sogn, men en af dens Eiere, Jørgen Seefeld, fik 1663 af Kong Frederik III. Bevilling paa, at den skulde høre til Hadbjerg Sogn. 1313 nævnes hos Hvitfeldt Anders Pedersen af „Koltorp"; dersom dette er vort Kollerup, hører den altsaa til Landets gamle Herregaarde. I D. Atl. nævnes endnu een af de gamle Eiere, nemlig Sorte Jens Lavesen. Af senere Eiere nævnes: Lars Lunov 1485 og 1489; Jens Lavesen; Emmik Emmiksen 1550; Erik Nielsen Tornekrands († 1561); Thomas Juul til Eftrup og Sønderskov; hans Søn Christoffer Juul 1579; dennes Søn Thomas Juul († 1647); Christoffer Juuls Søsterdatter og Wenzel Rotkirks Enke Dorthe Abildgaard 1656; Jørgen Seefeld til Visborg 1663; Hans Nielsen Drostrup til Skovsgaard ved Hobro; hans Søn Cancelliesecretair Niels Hansen Drostrup, Borgermester i Marlager († 1673); dennes Datter Karen Drostrup, gift med Mag. Eiler Jacobsen Eilertz, der solgte Gaarden til Grev Conrad Reventlov; Erik Baggesen 1735; Grev Erhard Friis († 1786); Hans Christian Hansen, Kjøbmand i Randers; Anders Sjelle; Generalkrigscommissair Dahl; Bay, tidligere Forvalter paa Clausholm, 1819; Bertel Lihme; Hans Torsleff 1835, der s. A. solgte Gaarden til Hollesen, som opførte de nuværende Bygninger af Grundmuur, og af ham kjøbte nysnævnte Landvæsenscommissair og Kammerraad Torsleff 1847 igjen Kollerup.

Halling Sogn, Annex til Søby og Skader Sogne i Sønderhald Herred, omgivet af dette Herred og Øster-Lisbjerg Herred samt Voldum, Rud og Odum Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_4$ M. s. s. o. for Randers og $2^1/_2$ M. n. for Aarhuus. Arealet, 1301 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er mere fladt end bakket, og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. $93^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Halling med Kirke (af Kampesteen, lille, uden Taarn), Skole, Kalk- og Teglværk, og Villendrup. Ialt i Sognet 14 G. og 16 H., hvoraf 4 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 179. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Nørhald, Støvring og Galten Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 119de Lægd. Med Hovedsognet Søby og det andet Annexsogn Skader i Sønderhald Herred een Commune. Kirken tilhører Fideicommisgodset Clausholm.

Her var oprettet et Lægedistrict (Halling), som er ophævet 1857, da 2 Lægedistricter oprettedes, det ene i Hornslet, det andet i Ørsted.

Rougss Herred

danner en Landtunge i nordvestlig Retning, der omgives af Randers-Fjord, Kattegattet og Sønderhald Herred. I ældre Tid har Herredet rimeligviis dannet en Ø, da den bethvelige Kjærstrækning, der nu findes paa dets sydostlige og sydlige Grændse mod Sønderhald Herred, synes oprindelig at have udgjort en Bugt af Havet ind mod Fjorden. Fladeindholdet udgjør c. $1^4/_8$ □ Miil. Herredet har for Størstedelen frugtbare, lerede og mulbede Jorder, men langs Strandbredden ved Randers-Fjord og tildeels ved Kattegattet findes magre Sandjorder, ligesom den nordligste Pynt bestaaer af letsandede Jorder. Skovarealet er ikke bethveligt og kun 145 Tdr. Land heraf er Fredskov. Htk. $1036^3/_4$ Td. A. og E., $1^1/_8$ Td. Skft. og $3^1/_8$ Td. Mst. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 3235. I geistlig Henseende danner Rougss Herred tilligemed Sønderhald og Nørre Herreder eet Provsti.

Holbæk Sogn omgivet af Annexsognet Udby, Boer, Ørsted og Estruplund Sogne samt Kattegattet og Randers-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, 4 M. (ad Landeveien) n. o. for Randers. Arealet, 3306 Tdr. Land, er jevnt med enkelte Bakker mod Kattegattet og Randers-Fjord; Engstrækninger saavel ved Fjorden som ved Havet; Jordsmonnet deels af leret og leermuldet, deels dog for den mindre Deel af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Udfor Sognet en i Randers-Fjord beliggende ubeboet Ø, Karholmen, der dog i flere Henseender henregnes til Fausing Sogn i Sønderhald Herred, fordi den for den større Deel er af Estrup Hovedgaardstaxt; paa Mansas Kort, for hvilket Matrikelkortene ere lagte til Grund, henføres den til Holbæk Sogn. Htk. 214 Tdr. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Holbæk med Kirke, Præstegaard og Skole, Kare og Størstedelen af Ingerslev, hvoraf Resten hører til Estruplund Sogn; Hovedgaarden Holbækgaard, $36^5/_8$ Td. Htk., med 400 Tdr. Land Ager, 160 Tdr. Land Eng (hvoraf 40 Tdr. i Ørsted Sogn), 70 Tdr. Land Skov (hvoraf 50 Tdr. i Marie-Magdalene Sogn i Sønderhald Herred), 20 Tdr. Land Mose (5 Tdr. Htk. Fæstegods, Holbæk og Udby Kirker); en Gaard i Ingerslev, kaldet Ingerslevgaard, $15^3/_4$ Td. Htk., med 160 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Krat og 30 Tdr. Land Kjær; Holbæk Vindmølle. Ialt i Sognet 34 G. og 75 H., hvoraf 4 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 660. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted Lægedistrict; 3die Bgkds. Med Annexsognet Udby Amtets 71de Lægd og een Commune. Kirken tilhører Eieren af Holbækgaard. Præste-

kaldets Reguleringssum er 1144 Rd. Præstegaardens Areal er 58 Tdr. Land Ager, 21 Tdr. Land Eng, af 6½ Td. Htk.

Holbæk Kirke er bygget af hugne Kampesteen, med Taarn, som i ældre Tid har været meget høiere og havt Spiir. Kirken er smuk og udmærker sig ved et hvælvet Loft af en ganske egen Construction, da det er saa fladt, at det neppe fortjener Navn af Hvælving. Under Choret findes et hvælvet Gravkammer med endeel Ligkister, indeholdende Støvet af ældre Eiere af Holbækgaard med deres Familier. Smuk Ligsteen i Choret over Hans Stygge til Holbækgaard og hans Hustru. Et Sagn fortæller, at han skal være myrdet, og at han derfor er afbildet med en Dolk i høire Side; men dette beroer paa en senere Tids Misforstaaelse, idet Dolken her hører til den Tids almindelige Ridderrustning.

Hovedgaarden Holbækgaard*), beliggende i Nærheden af Randers-Fjord, skal have tilhørt Hvidernes berømte Slægt, af hvilken Kongemorderen Rane Jonsen i D. Atl. nævnes som denne Gaards Eier. Senere tilhørte den en Tid lang Familien Munk; i det d. 23de Juni 1310 indgaaede Forlig i Sønderborg imellem de holsteenske Grever og Hertug Valdemar af Sønder-Jylland bestemtes, at „Peder Munk skal have sit Fæste igjen til Halebeck" (Hvitf.), som altsaa i Rigets Opløsningsperiode maa være blevet ham frataget af Grev Geert; Peder Munk nævnes oftere under Kong Valdemar Atterdags Regjering og maa have været en ansect Ridder; han var saaledes med at undertegne Forliget i Kallundborg imellem Kongen og Adelen 1360. Derefter nævnes Magnus Pedersen 1410, Knud Munk Væbner 1426, Nis Munk 1446 og Christiern Nielsen Munk 1460 som Eiere af Holbækgaard. Henimod Slutningen af Aarhundredet er Gaarden kommen til Aarhuus-Bispestol, hvorunder den hørte indtil Reformationen; blandt det Gods, som ved denne Leilighed kom til Kronen, nævner Hvitfeldt ogsaa „Huolbygaard." I den Tid, Bispestolen eiede denne Gaard, findes den at have været bortforlehnet til forskjellige Adelsmænd; Kongen forlehnede 1540 Hans Stygge, som havde været den sidste katholske Biskop Ove Bildes Lehnsmand paa Silkeborg, med Holbækgaard, og 1544 kjøbte denne Adelsmand Gaarden af Kongen; han synes at have staaet i særdeles Gunst hos Christian III., havde efterhaanden forskjellige betydelige Forlehninger i Jylland, og døde d. 31te Octbr. 1568; som ovenfor anført, ligger han med sin Hustru Christenze Strangesen begravet i Holbæk Kirke. Holbækgaard gik derpaa i Arv til Sønnen Mouritz Stygge, Landsdommer i Nørre-Jylland, der døde 1603 og ligeledes blev begravet i Holbæk Kirke; hans Enke Fru Anna Lykke folgte, efterat deres Søn Peder Stygge var faldet 1612 paa Christian IV.'s Tog i Sverrig. 1613 Holbækgaard og Gods til Rigsraad og senere Rigsadmiral Albert Skeel til Fussings, efter hvis Død 1639 Gaarden tilfaldt hans Søn Christen Skeel til Fussings og Valls, Befalingsmand paa Trygdevelde, der var en af de to Rigsraader, Frederik III. sendte ud til den svenske Konge for at underhandle om Freden, som paa saa haarde Betingelser kom istand i Roskilde. Christen Skeel døde i Kjøbenhavn under Stadens Beleiring d. 30te Marts 1659; hans Datter Birthe Skeel arvede Holbækgaard og blev 1662 gift med den i vor militaire Historie hæderlig bekjendte Generallieutenant Niels Rosenkrands til Stougaard, der som Commandant i Kjøbenhavn omhyggelig sørgede for Hovedstadens Befæstning, udmærkede sig i den skaanske Krig ved Wismars Bestormning 13de Decbr. 1675 og blev skudt under Helsingborgs Beleiring 3die Juli 1676 (Bircherods Dagb. S. 175)**). Hans Frue, der som Enke synes stadig at have opholdt sig paa Holbækgaard, prydede Holbæk Kirke paa mange Maader; men især har Fru Birthe Skeel gjort sig bekjendt ved i Forening med Niels Juuls Enke Fru Margrete Ulfeld at have stiftet det adelige Jomfrukloster i Roskilde 1699. Hun oprettede 12te Octbr. 1700 Holbækgaard til et Stamhuus, og 24de Septbr. 1701 forundte Kong Frederik IV. hende Birkerettighed for Godset, hvilken først er bleven ophævet 1852. Hun døde 5te Juli 1720 i sit 77de Aar (begravet hos hendes 44 Aar tidligere afdøde Mand i Nicolai Kirke i Kjøbenhavn), hvorpaa Stamhuset gik i Arv til hendes Broderdatter Charlotte Amalie Skeel, gift med Geheimeraad og Elefantridder Christian Ludvig v. Plessen til Glorup, Selsø, Fussings m. m.; han fik 1727 kgl. Tilladelse til at

*) Jfr. om denne Gaard K. Hansens „Danske Ridderborge" S. 35—64.

**) Hans Lig blev bragt til Kjøbenhavn, hvor det jordedes i Nicolai Kirke under et prægtigt Marmor-Epitaphium. Jfr. om denne berømmelige Adelsmand Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. II. S. 104—8, og om hans Enke samme Værk I. S. 49—50.

sælge Stamhuset Holbækgaard (istedetfor hvilket Stamhuset Selsø senere oprettedes 1753), og samme Aar solgte Gaarden til Etatsraad Arel Bille til Drumgaard, der siden ogsaa kjøbte Stenalt. Etatsraad Bille efterlod ved sin Død 1739 Godserne til sin Enke Sophie Seefeldt, der beholdt dem til 1751, da de bleve deelte imellem hendes to Sønner saaledes, at Etatsraad Knud Bille fik Stenalt, og Henrik Bille, Geheimeconferentsraad og Landsdommer i Fyen og Langeland, der ogsaa eiede Valsgaard, fik Holbækgaard, som han 1763 solgte til Consistorialraad Johan Ernst Tegder, Sognepræst til Skjødstrup og Elsted. Dennes Enke afhændede kort efter hans Død 1779 Gaard og Gods til Hans Ammitzbøll, der igjen 1791 solgte det til sin Fætter Capitain i Landeværnet Rasmus Ammitzbøll. Efter hans Død 1850 er Godset frasolgt og Hovedgaarden med Tilliggende særskilt kjøbt af den nuværende Eier. Hovedbygningen, der er opført af svær Grundmuur 1562 af den første private Eier efter Reformationen Hans Stygge, bestaaer af een Længe paa 2 Etager foruden en høi Kjelder; Indgangen var fordum gjennem et stort Taarn med Vindeltrappe, som paa Grund af Brøstfældighed blev nedrevet i Begyndelsen af dette Aarhundrede af den sidst afdøde Eier. Den har været omgivet af Grave, hvoraf der endnu findes Levninger.

Den som Artilleri-Officeer i engelsk Tieneste berømte Generallieutenant Albert Borgaard antages af sin Biograf Oberst Olsen at være født (10de Novbr. 1659) enten i Holbæk By eller paa Holbækgaard; jfr. Hist. Tidsskr. I. S. 514.

Udby Sogn, Annex til Holbæk Sogn, omgivet af dette, Randers-Fjord og Kattegattet. Kirken, der er Sømærke, ligger sydvestlig i Sognet, $4^1/_4$ M. (ad Landeveien) n. n. o. for Randers. Arealet, 2119 Tdr. Land, er noget bakket; mod Fjorden Engstrækninger; Jordsmonnet af leermuldet, sandmuldet og skarpsandet Beskaffenhed. Htk. $84^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Udby** med Kirke (af Kampesteen, lille, med Taarn, Brædderloft) og Skole; **Udbyhøi Færgegaard** ved Indløbet af Randers-Fjord fra Kattegattet, Lodsstation og Kro (Færgefarten ved Udbyhøi er ikke offentlig). Ialt i Sognet 20 G. og 29 H., hvoraf 5 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 292. Jordbrug er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Kirken tilhører Eieren af Holbækgaard.

Sognet danner en Halvø imellem Kattegattet og Randers-Fjord, og Byen har Navn af, at det er den yderste By i Herredet ved Fjordens Indløb.

Voer Sogn, adskilt fra Annexsognet Estruplund ved Ørsted Sogn, omgivet af dette og Holbæk Sogn samt Randers-Fjord. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^1/_4$ M. (over Voer Færgested) n. o. for Randers. Arealet, 1918 Tdr. Land, er deels høilændet og deels Engstrækninger; Jordsmonnet af leermuldet, sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Htk. $95^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Voer** med Kirke (med Taarn, Brædderloft), Præstegaard, Skole, Færgehuus, Kro og Kornpakhuse, endeel af Byen **Lille-Sjørup**, hvoraf Resten hører til Ørsted Sogn. Ialt i Sognet 23 G. og 29 H., hvoraf 9 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 345. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Randers-Fjord, c. $^1/_4$ M. vest for Voer By, findes et Færgehuus, hvorfra Overfart til Mellerup Færgested. Ved de fornævnte Kornpakhuse finde flere Huusmænd Arbeide.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted

Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 75de Lægd. Med Annexsognet Estruplund een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Stenalt. Præstekaldets Reguleringssum er 888 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager, 12 Tdr. Land Mose, 16 Tdr. Land Eng, af c. $5^5/_8$ Td. Htk.

Navnet skrives i ældre Tid Ore, i D. Atl. Vore. Indtil 1683 var Sødring Sogn i Gjerlev Herred paa den anden Side af Fjorden Anner til Voer Sogn, men blev da annecteret Dalbyneder Sogn; derimod blev Estruplund Sogn 1751 Anner til Voer Sogn.

Estruplund Sogn, Annex til Voer Sogn, hvorfra det er adskilt ved Ørsted Sogn, omgivet af dette og Holbæk Sogn samt Kattegattet. Kirken (Sømærke), nordlig i Sognet, c. 4 M. (ad Landeveien) o. n. o. for Randers. Arealet, 2657 Tdr. Land, hvoraf 55 Tdr. Land Fredskov, er deels høilændet, deels Engstrækninger; Jordsmonnet, med Undtagelse af den østlige Deel af Sognet langs med Kysten, hvor der findes nogen Sandjord, for Størstedelen af leermuldet Beskaffenhed. Htk. $173^1{}_8$ Td. A. og E. og $^1/_4$ Td. Skst.

I Sognet: Estruplund Kirke (med Taarn og Hvælvinger), tæt ved Gaarden af samme Navn; Byerne Store-Sjørup, Tørslev med Skole, endeel af Ingerslev, hvoraf Resten hører til Holbæk Sogn; Hovedgaarden Estruplund, $32^1/_2$ Td. Htk., 400 Tdr. Land Ager, 25 Tdr. Land Eng, 100 Tdr. Land Skov og 100 Tdr. Land Mose; Avlsgaarden Tørslevgaard, $17^1/_2$ Td. Htk. Ialt i Sognet 30 G. og 31 H., hvoraf 4 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 437. Ligesom i Hovedsognet udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 72de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Stenalt.

Hovedgaarden Estruplund, beliggende tæt ved Kattegattet, har efter D. Atl. oprindelig været Ladegaard til Hevringholm. I Thingbogen for 1680 siges: „For 53 Aar siden stode 2 Bøndergaarde ved Estruplund, som bleve afbrudte, og Jorderne underlagte Hovedgaarden." Af Eierne nævnes Anders Jørgensen Friis c. 1630, Knud Jensen 1671—80, Maren Jensdatter Hammel, Oberst Johan Rantzau, Laurids Erichsen 1690—1708, hans Enke til 1723, Justitsraad samt Krigs- og Landcommissair Jacob Kaalund († 1744), Hans Tørsleff, Laurs Christian Tørsleff 1769, Hans Adolf Møller 1789, Cancelliudeputeret Grev Preben Brahe Schack til Stenalt, med hvilken Gaard Estruplund udgjorde et Stamhuus fra 1802 til 1806, da Greven solgte Gaarden til Artilleri-Capitain, senere Kammerherre Johan Caspar de Mylius; denne skjødede 1851 Gaard og Gods til sin yngste Søn Kammerjunker Sigismund Wulf Veit de Mylius; han solgte det igjen 1853 til Capitain Buchwald til Anneberggaard, der kort efter gav sin næstældste Søn Skjøde paa Hovedgaarden.

Estruplund Sogn var Anner til Ørsted Sogn, indtil det ved kgl. Reskr. af 9de Octbr. 1751 blev annecteret Voer Sogn. Sjørup har Navn af en lille Sø, rundt om hvilken Byen er bygget.

Ørsted Sogn, omgivet af Voer, Holbæk og Estruplund Sogne, Sønderhald Herred, Kattegattet og Randers-Fjord. Kirken, midt i Sognet, 3 M. (ad Landeveien) o. n. o. for Randers. Arealet, 9304 Tdr. Land, hvoraf 90 Tdr. Land Fredskov, er deels temmelig høit beliggende Agerjorder, for største Delen af god muldet og leerblandet Beskaffenhed, dog en mindre Deel sandet og omtrent 50 Tdr. Land

Flyvesand og Hede, deels bethydelige Eng- og Kjærstrækninger; efter Matriklen regnes 459 Tdr. Land af Sognets Areal til Sønderhald Herred. Hollandsbjerg Holme i Randers-Fjord høre til Sognet. Sognets sydlige Grændse dannes tildeels af Heibæk-Aa, der har Udløb i Grund- (Randers-) Fjord, og paa Sognets østlige Grændse løber Hevring-Aa, der falder i Kattegattet. En mindre Landevei fra Randers til Voer og Udbyhøi Færgesteder passerer Sognet. Htk. 470$^{7}/_{8}$ Td. A. og E., $^{7}/_{8}$ Td. Ekst. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ørsted med Kirke, Hospital, Præstegaard, Bolig for Districtslægen, Apothek, Skole og Kro, Hollandsbjerg med Skole, Bode med Skole, Hevring med Skole, noget af Lille-Sjørup, hvoraf Resten hører til Voer Sogn; Hovedgaarden Stenalt med Vandmølle, 56 Tdr. Htk., med 420 Tdr. Land Ager, 240 Tdr. Land Eng og 100 Tdr. Land Skov (desuden c. 100 Tdr. Htk. Fæstegods, Ørsted, Voer og Estruplund Kirker, samt 300 Tdr. Land Ager og Eng og 500 Tdr. Land Skov, beliggende i Gjesing og Marie-Magdalene Sogne i Sønderhald Herred); Gd. Sandgaard. Ialt i Sognet 100 G. og 116 H., hvoraf 20 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1501. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 73de og 74de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Besidderen af Hovedgaarden Stenalt. I Ørsted By er et Hospital for 14 Lemmer, stiftet 15de Mai 1649 af Tyge Krufse til Stenalt, forbedret af Jørgen Seefeldt 7de Juni 1649 og 3die Novbr. 1738 af Etatsraad Axel Bille til Stenalt og Holbækgaard, som dertil har legeret en Capital af 5000 Rd. til 5 pCt. Præstekaldets Reguleringssum er 1616 Rd. Præstegaardens Areal udgjør, foruden et dertil hørende Enkesæde med 6 Tdr. Land Ager og 4 Tdr. Land Eng, der er matriculeret under Præstegaarden, 75 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng, Kjær og Mose, af 10$^{1}/_{4}$ Td. Htk.

Ørsted Kirke er en usædvanlig stor, anseelig og smuk Landsbykirke med høie Hvælvinger og et høit Taarn med Spiir og Uhr. Hele Kirken, Choret og tildeels Taarnet er opført af hugne Kampesteen. Kirken har tidligere havt som Tilbygning et Gravcapel med Spiir (see nedenfor), hvilket formedelst Brøstfældighed blev nedbrudt i Juni 1828, og de i samme henstaaende Kister med Lig af Stenalts Eiere, fornemmelig af Familien Bjørn, bleve nedsænkede paa Kirkegaarden. De i Marm. Dan. og D. Atl. anførte Epitaphier og Ligstene findes for Størstedelen endnu, men Indskrifterne paa flere af dem ere nu ulæselige. Især er at mærke den store, prægtigt udhuggede Steen, som er indmuret i Chorets nordre Muur, over Bjørn Andersen til Stenalt († 1583) med begge hans Hustruer. Han er klædt i fuldstændig Pladerustning, og hans Hustruer i Datidens lange stive Kjoler og med Pibekraver. Den hører til de bedst udførte Monumenter af denne Art i Danmark. Den i Marm. Dan. og D. Atl. omtalte Kalk og Disk, sølvforgyldt med Stene og Billeder i Emaille, som er stjenket Kirken af Fru Anna Krabbe 1613, men vistnok er fra den catholske Tid, haves og benyttes endnu. Altertavlen bestaaer af Træsnider-Arbeide og er meget stor og smuk. Paa Kirkens søndre Side findes en i architektonisk Henseende mærkelig tilmuret Portal i Rundbuestil. Ovenover paa det halvrunde Felt sees en Grif og en Løve i Kamp med hinanden. Tilvenstre paa Dørstolpen, der er rigt prydet med Løvværk, sidder en Konge med Krone og Sværdet i Haanden; tilhøire sees Christus med Korsglorie og Evangeliebogen i Haanden; under ham Adam og Eva ved Kundskabens Træ. Atter nedenfor dem sees en Præst i Samtale med en Mand, for hvem han formodentlig prædiker den christne

Lære. Uagtet disse Billeder ere udhuggede af en raa og i Kunsten lidet erfaren Haand, savne de dog ikke Interesse, og hidrøre mulig fra Midten af det 12te Aarhundrede. Taarnets underste Parti udgjør et smukt lille Capel, hvori den ældgamle Døbefont, der er prydet med byzantinsk Løvværk.

Den første Oprindelse til det ældgamle Stenalt eller Steenholt, som Navnet tidligere skrives, formodes saavel i K. Hansens „Danske Ridderborge," hvor denne Gaard er beskrevet S. 1—34, som i Prof. Beckers Herregaardsbeskrivelser at være at søge i en Røverborg, som en eller anden stridslystен Ridder her har anlagt paa et Sted, der laae saa beqvemt, omgivet af Moser og Kjær, til at udplyndre Kjøbmandsskibene, som besejlede Kattegattet og Randers-Fjord. Et dunkelt Sagn beretter, at en Jomfru Gunder paa Stenalt skal have bygget Skjørring Kirke og ligge der begravet paa Kirkegaarden (jfr. Skjørring Sogn); men den første sikre historiske bekjendte Eier af Stenalt, Bo Leigel af en ellers ubekjendt Familie, forekommer først i Midten af det 14de Aarhundrede. Han solgte 1375 Stenalt med alt Tilliggende til Jens Muus af en gammel og anseet Slægt, efter hvis Død Gaarden gik i Arv til hans to Sønner Lars og Strange Muus, hvilken Sidste senere overdrog Broderen al sin Arv. Lars eller Laurids Muus efterlod sig ingen Sønner, hvorfor Stenalt ved hans Datter Annas Giftermaal med Anders Jacobsen Bjørn kom til denne Familie, som eiede det gjennem flere Slægtled. Ridder Anders Jacobsen Bjørn, der ogsaa eiede Voergaard i Hellum Herred og gjorde sig fortjent af Kirken ved at skjenke betydelige Gaver til forskjellige geistlige Stiftelser, døde 1490, hvorpaa Stenalt gik i Arv til hans Søn Gamle Bjørn Andersen (saa kaldet i Modsætning til hans Sønnesøn af samme Navn); han er meest bekjendt af sin Deeltagelse i Mordet paa Rigshofmesteren Povel Larmand, der i Aaret 1502 paa Hvidbro i Kjøbenhavn blev overfaldet af ham og Ebbe Strangesen, ihjelstukket og kastet i Canalen med de Ord: „Du hedder Larmand, løb nu i Vandet, som din Art er." Rigshofmesteren blev efter sin Død anklaget for at have staaet i Forbindelse med de svenske Oprørere, og alle hans Godser tildømte Kronen; Mordet paatalte Ingen, da hans Børn og øvrige Slægtninge vare altfor stræmmede af Sagens Udfald til at reise nogen Anklage mod Morderne. Bjørn Andersens Sønner Henrik og Anders Bjørnsen arvede efter Faderens Død i Fællesskab Stenalt, som efter dem tilfaldt Sidstnævntes Søn Bjørn Andersen d. Yngre, den betydeligste Mand i Slægten. Bjørn Andersen var Rigsraad og Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot og senere paa Aalborghuus; han tilbyttede sig 1573 af Kong Frederik II. det gamle berømte Cistercienserkloster Vitskøl, der som Herregaard efter ham benævnes Bjørnsholm, deeltog hyppig i den Tids diplomatiske Forhandlinger, og døde 1583 paa Bjørnsholm, hvor han ligger begravet; men en smuk Ligsteen findes, som ovenfor anført, over ham i Ørsted Kirke. Sønnen, Jacob Bjørn, arvede Stenalt; han døde som den sidste Mand af Slægten 1596. Hans Frue Anna Krabbe, en Datter af Rigsraad Erik Krabbe til Buskrup, er bekjendt som en af Danmarks lærdeste Damer, og navnlig for sin Omhu for gamle danske Viser og historiske Minders Bevarelse; saaledes har hun efterladt en af de bedste Visebøger eller en Samling af gamle Kjæmpeviser, en Slægtebog, en Mængde heraldiske og genealogiske Optegnelser samt Afskrifter af gamle Documenter, fortrinsviis hendes og hendes Mands Slægt samt Gaarden Stenalt vedkommende. Hun anvendte en stor Deel af sin Formue til at forskjønne Ørsted Kirke, og skjenkede den ligeledes den ovennævnte skjønne Kalk, og tilligemed sin Mand opførte hun 1595 et, nu nedbrudt, Gravcapel ved Kirken, hvor de begge bleve begravede, og hvor hun lod opsætte en Steen, hvorpaa de 6 Eiere af Stenalts Navne fra Laurids Muus til Jacob Bjørns tilligemed deres Hustruers ere indhuggede. Efter Fru Anna Krabbes Død 1618 blev Stenalt af hendes Arvinger solgt til Enevold Kruse til Hjermeslevgaard og Nyomgaard samt Aastrup i Sjælland; han var Rigsraad og Statholder i Norge, senere forlehnet med Tranekjær Slot og Langeland, og døde 1621. Hans Frue Else Marsviin overlevede ham til 1632, hvorpaa Stenalt tilfaldt deres Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse og dennes Moder (Faderen var død nogle Aar iforveien) Fru Karen Sehested, en Søster til den bekjendte Hannibal Sehested, som af Kong Christian IV. blev udnævnt til Hofmesterinde for hans Børn af Ægteskabet med Kirstine Munk, og siden gift anden Gang med Jørgen Seefeldt til Visborggaard; da hendes eneste Søn af første Ægteskab, ovennævnte Tyge Kruse, døde ugift i en ung Alder 1649, arvede Moderen Stenalt, som saaledes ved hende kom over til Familien Seefeldt. Jørgen Seefeldt, der efterhaanden var Befalingsmand over Augdesidens Len samt Hald, Kolding huus, Holbæk Slot og Dueholm-Kloster,

døde 1667*), hvorpaa hans ældste Søn af andet Ægteskab, Christian Seefeldt, arvede Stenalt, og efter ham hans Søn Capitain Mogens Seefeldt, der solgte Gaarden til sin Svoger Etatsraad Axel Bille til Drumgaard og Holbækgaard († 1739); han fik 1730 kgl. Bevilling paa, at Stenalt maatte høre under Holbækgaards Birkething, hvilket vedblev indtil 1751. Hans Enke Fru Sophie Seefeldt beskikkede indtil to Aar før sin Død sin Fædrenegaard Stenalt, hvilket hun allerede havde gjort i sin Mands sidste Leveaar, og stiftede 1751 mellem sine Sønner, saaledes at den ældste, Etatsraad og Landsdommer i Jylland Knud Bille, fik Stenalt, den yngste, senere Geheimeconferentsraad og Landsdommer i Fyen Henrik Bille, Holbækgaard, hvorimod den anden Søn, Justitsraad Christen Bille, som var svag og siden gik fra Forstanden, foruden Sandgaarden i Ørsted fik sin øvrige Lod udbetalt i Penge. Etatsraad Knud Bille døde 1787, og Stenalt tilfaldt hans Datter Ida Skeel Bille, gift med Grev Frederik Christian Schack til Stamhuset Giesegaard († 1790). For deres Søn Grev Preben Brahe Schack, senere Cancelli-deputeret, udsatte hans Onkel, den rige Oberstl. Preben Brahe til Hvedholm, i sit Testament 100,000 Rd. til Indkjøb af Jordegods, for hvilke Stenalt kjøbtes af Faderen, hvoraf under 29de Jan. 1787 oprettedes et Stamhuus, hvori senere (1802) Estruplund ogsaa indlemmedes. Da Stamherren Grev Preben Brahe Schack selv havde overtaget Bestyrelsen, nedrev han strax den gamle, af Rigsraad Bjørn Andersen d. Yngre opførte Borg, der bestod af 3 toetages Fløie, var omgivet med Grave og efter hin Tids almindelige Skik forsynet med et Capel, og opførte den nuværende smukke Bygning med fladt Tag i italiensk Stiil, samt lod den herlige Have anlægge med stor Bekostning, saa at endog Gartnere skulle være forskrevne dertil fra Italien. Grev Schack levede ugift, og fik allerede 27de Decbr. 1805 Bevilling til at afhænde Stamhuset imod en Fideicommiscapital paa 125,000 Rd., hvilket han udførte 1810. Stenalt har siden den Tid ved Kjøb hyppig skiftet Eiere: Generaltrigscommissair B. Holm, tidligere Kjøbmand i Norge (1810—12); Kammerjunker, senere Geheime-raad og Ceremonimester Frederik Sophus Raben til Veldringe; Lieutenant i Søetaten Jens Kraft Dinesen Bedel; Etatsraad Hans Jørgen Hansen til Bramstrup; Statskassen; Generaladjutant hos Kong Frederik VI., General Frants Christoffer v. Bülow, 1823; han solgte det 1824 til Høiesteretsadvocat, Etatsraad Jens Laasby Rottbøll og Landsoverrets- samt Hof- og Stadsrets-Procurator, Justitsraad Malte Brun Rygaard, hvilken Sidste 1825 blev Eneeier, og solgte Gaard og Gods 1842 for 227,000 Rd. til Peter Christian Brunn, der igjen 1847 har overdraget det til sin Søn, den nuværende Eier.

Rougss (tidligere skrevet Roxs) Herred, har i ældre Tid været en Ø, omflydt af Kattegattet og Randers-Fjord, ligesom der endnu paa den Side, hvor det hænger sammen med Fastlandet, findes betydelige Eng- og Mosestrækninger samt Aalsb. Ørsted, der er Herredets største By, skal tidligere have været en lille Kjøbstad med Udseiling til Kattegattet, hvorom endnu en Gade, kaldet Toldbodgyden, bevarer Mindet; man har ogsaa i Nærheden fundet Ankere og andre Skibsredskaber. „Som Bevis for, at Ørsted By tidligere har været en Kjøbstad," bemærker en foreliggende Beretning, „kan formeentlig ogsaa gjælde, at den endnu er bygget med større Regel-mæssighed i Gader og Gyder end Landsbyer i Almindelighed." Den lille By Bode, som ligger nærmere ved Fjorden, skal have været dens Ladeplads. Det Meste af Ørsted By, nemlig 49 hele og halve Bol tilligemed Præstegaarden, afbrændte d. 21de April 1696 (Bircherods Dagb. S. 318); d. 12te April 1777 brændte 7 Gaarde og 17 Huse. Byen er siden 1857 Bopæl for en Districtslæge, og fra samme Tid af oprettedes her et Apothek. Fra Ørsted stammer den berømte Familie af samme Navn. I den ovenfor nævnte Beretning meddeles ogsaa, at det er et Sagn paa Egnen, at Byen Hollandsbjerg skal være anlagt af en Colonie Hollændere, og flere af Beboerne synes virkelig at have noget Fremmed i deres Physiognomi, lig det hollandske; Navne og Skikke ere dog de samme som andetsteds paa Egnen.

*) Han maa ikke forvexles med den samtidige Jørgen Seefeldt til Nesbnæs og Næs, Rigsraad, Landsdommer i Sjælland og Bestallingsmand paa Ringsted-Kloster, der er bekjendt af sit store og kostbare Bibliothek, og døde ugift 1662; jfr. Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. II. Stamtavlen ved Side 293.

Lære. Uagtet disse Billeder ere udhuggede af Haand, savne de dog ikke Interesse, og hidrør hundrede. Taarnets underste Parti ud… gamle Døbefont, der er prydet med …

Den første Oprindelse til det … af Rougsø, Nørre, Sønder, tidligere søges, formodes saa… Randers-Fjord samt Kattegattet. Gaard er beskrevet S. 1—… at søge i en Røverborg … □ Miil. Den vestlige Deel af paa et Sted, der laae … lerede Jorder, medens paa de fleste Kjøbmandsstibene, s… beretter, at en Jo… have Overvægten fremfor mere mudd… ligge der begrave … Kjærækninger udbrede sig fra Randers-Fjord af historisk bekjend… kommer først … Herredet i sydøstlig Retning. Herredet er velsor… alt Tilligge… Gaarden … af 1736 Tdr. Land er Frebskov. Htk. 4182⅞ senere ov… Tdr. Skst. og 92½ Td. Mst. Indvaanernes Antal Sønner … Bjørn … 1855 udgjorde 11,059. I geistlig Henseende er Jacc… af … forenet med Rougsø og Nørre Herreder til eet 14… Sogn i Galten Herred er Annex til Søby og Skader i … Sønderhald Herred.

Kristrup (Christrup) Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Hornbæk i Sønderlyng Herred i Viborg Amt ved Randers Kjøbstad og Galten Herred, omgivet af dette Herred, Randers-Fjord, Randers Bygrund og Esjenbæk Sogn. Kirken, nordvestlig i Sognet, ¼ M. s. o. for Randers. Arealet, 3863 Tdr. Land, er høitliggende, med Undtagelse af endeel Engbund langs med Randers-Fjord og omkring et mindre Vandløb i Sognets sydlige Deel (en Arm af Alling-Aa); Jordsmonnet af muldsandet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus og Landeveien fra Randers til Grenaa passere Sognet. Htk. 311½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne **Kristrup** med Kirke, Præstegaard og Skole, **Romalt** med Skole, **Munkdrup** med Skole, **Paderup**, **Staanum** og **Vilstrupgaarde**; Gd. **Munkholm**. Ialt i Sognet 72 G. og 133 H., hvoraf 14 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1422. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Romalt drives noget Fiskeri i Randers-Fjord. En Mængde Dagleiere, der have Arbeide i Randers, boe i Kristrup, hvilken By har henved 1000 Indvaanere.

Sognet, hvoraf den saakaldte „Strøm" (jfr. S. 479) er henlagt til Randers Kjøbstads Politijurisdiction, hører iøvrigt under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 49de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Præstekaldets Reguleringssum er 1392 Rd. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land Ager og 14 Tdr. Land Eng, af 8 Tdr. Htk.

Kristrup er i Valdemar II.'s Jordebog 1231 skrevet „Christiærnsthorp" og formodes af Suhm i Anmærkningerne hertil at have Navn efter Biskop Christiern af Aarhuus i det 11te Aarhundrede. Kirken, som i den katholske Tid heed St. Annæ Kirke, er oprindelig opført af tilhugne Kampesteen, hvoraf en Levning endnu c…

den vestre Ende, medens den øvrige Deel af Kirken ombyggedes 1847 af Kirken har Gibsloft og kun et Spiir; Blytag paa dette og hele Kirken; huset er teglhængt. Altertavlen er ny, forestillende Jesusbarnets Fremnyplet. Gammel Døbefont af Steen.

·alt har ligget en Gaard ved Navn Ørnehoved, med Gods i Kri-·ag Sogne, hvilken Gaard ved Gavebrev, dat. Brunsvig d. 13de af de brunsvigske Hertuger Albert og Johannes blev skjenket deres kjære .. Albert Greve af Eberstein og hans Arvinger for bestandigt. Originalen „evares i Archivet paa Estrup, saavelsom Kong Erik Menveds Bidisse deraf 1392. Eiendommen er sandsynligvis tilfaldet Estrups Eiere som uindløst Pant. Der findes saaledes et Pantebrev af 1377, hvorved Hr. Peder Albertsen erkjender at være Hr. Jens Andersen til Essendrup skyldig 500 Mark reent Sølv, hvorfor pantsættes til Denne „min Gaard Ørnehoved og alt mit i Kristrup Sogn beliggende Gods," incl. Indløsningsretten til alle hans øvrige Eiendomme, Fiskegaarden indbefattet, at hjemle Panthaveren disse og skadesløsholde ham for, hvad han mulig bygger; dog at Hr. Jens Andersen aarlig formindsker Gjældens Hovedsum med Eiendommens Afgrøde og Indtægter uden noget Fradrag, indtil Indløsning skeer, som forud betimelig skal tilkjendegives ham eller Arvinger paa nærmeste aarlige St. Hansdags Thing i Hald Herred i Aabo Syssel. En Laxegaard i Fjorden hedder endnu Ørnegaarden, og paa Kristrup Mark nævnes ved Udstiftninger Ørnhøisblokken og Greveholmen.

Angaaende Kristrup Birk kan bemærkes, at under 23de Aug. 1320 udstedte Kong Christoffer II. et Privilegium (trykt i Neckelmanns Randers Beskriv.), „at Vi skjenke og ved nærværende Brev bekræfte Foreviseren Hr. Albert Albertsen, Vor kjære Frænde, de Love i Sognet Kristorp, som kaldes Birkelove, med alle de Rettigheder og Herligheder, som benævnte Hr. Alberts Fader og hans Forgængere i Vore Forfædres Tid erkjendes hidindtil at have havt." Dette Privilegium blev confirmeret af Kong Valdemar Atterdag d. 15de Aug. 1347 for Peder Albertsen. Birket ophørte først i det 17de Aarhundrede (rimeligviis 1688).

I Staanum har været en Hovedgaard, som skal have været eiet af Hviderne. Af de to andre i D. Atl. omtalte Herregaarde laae Fruerlund i Vorup Sogn (see Randers St. Mortens søndre Landdistrict, i Galten Herred), og om Tenhøi vides Intet.

Birring Sogn omgivet af Annexsognet Essenbæk, Hørning og Fausing Sogne samt Randers-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, 1¾ M. ø. f. o. for Randers. Arealet, 3756 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Floes Skov), er temmelig bakket, mod Nord langs Randers-Fjord Enge; Jordsmonnet bestaaer af muldblandede Leer- og Sandjorder. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. 232¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Birring med Kirke, Præstegaard og Skole, Ammelhede, Floes med Teglværk, Lang-Kastrup med Skole og Vindmølle, Ugelhusene med Skole, Kro og Ladeplads, beliggende ved Randers-Fjord; Larsminde eller Slyngborg Kro ved Landeveien fra Randers til Grenaa; Overgaard, Kjærupboel, en Gaard („Kirkegaard", henhørende til Fløistrup, hvilken By forresten ligger i Hørning Sogn). Ialt i Sognet 47 G. og 95 H., hvoraf 10 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 856. Foruden ved Jordbrug, som er Indbyggernes Hovederhverv, ernære Beboerne i Ugelhusene sig i Særdeleshed ved Fiskeri, enkelte som Lodser og ved Søfart.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. Med Annexsognet Essenbæk een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. Præstekaldets Regule-

ringssum er 1172 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Kjær og Mose, af 7½ Td. Htk.

Virring Kirke er bygget af Granit, har Fjæleloft og er nu uden Taarn; tidligere havde den Taarn, som blev ødelagt ved Lynild 1799 og istedetfor blev paasat et Spiir, som nu staaer. Altertavlen, der er malet 1849, er et maadeligt Arbeide.

Ammelhede, egentlig Amlets Hede, skal have Navn af den af Saxo og Shakspeare forevigede Hamlet, hvis Grav dog søges flere andre Steder. Flosstrup har fordum havt sin egen Kirke eller Capel og været Anner til Virring Kald; men for Sognets Ringheds Skyld blev Kirken afbrudt og Byen lagt til Hørning Sogn, undtagen den ovennævnte ene Gaard, som, da D. Atl. udkom, var Annexgaard for Præsten i Virring.

Essenbæk Sogn, Annex til Virring Sogn, omgivet af dette, Hørning, Aarslev og Kristrup Sogne, Randers-Fjord og Galten Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. o. s. o. for Randers. Arealet, 3676 Tdr. Land, er høitliggende, med Undtagelse af Sognets nordlige Deel ved Randers-Fjord, hvor der findes endeel Eng; Jordsmonnet for Størstedelen af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. 220¾ Td. A. og E. og 3½ Td. Mfk.

I Sognet: Essenbæk Kirke, isoleret beliggende (ved Essenbækgaard); Byerne Asentoft med Skole, Tammestrup (1 Gd. paa 12½ Td Htk., med 245 Tdr. Land), Drastrup med Skole (1 Gd. paa 14 Tdr. Htk., med 206 Tdr. Land); Klostergaarde, Labegaarde, Gd. Essenbækgaard; Volk Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet 36 G. og 69 H., hvoraf 7 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 602. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Essenbæk Kirke ligger paa Bakkerne ovenfor Engene, der støde til Randers-Fjord. Den er bygget af Granit, med Taarn; Choret og Taarnet ere hvælvede, men Skibet gibset. Altertavlen er en mærkelig Levning fra den katholske Tid, forestillende Jomfru Maria og Christus, med to Laager til at slaae sammen for den egentlige Tavle, og paa disse de 12 Apostle, Alt (daarligt) udskaaret i Træ og tidligere stærkt forgyldt. Udvendig ere Fløiene overmalede med Legender, f. Ex. St. Laurentius paa Risten, men Malerierne ere nu næsten udslettede. Den i D. Atl. og hos Daugaard omtalte, i flere Henseender urigtige, Indskrift paa Altertavlen er nu borttaget.

Essenbæk-Kloster, indviet til St. Laurentius, var et Munkekloster af Benedictinerordenen og har tidligere været anseet for det ældste Kloster her i Landet, om hvis Oprindelse man vidste Noget med Sikkerhed, nemlig stiftet 1040 af Ridder Stig Hvide, som med sin Hustru Tove blev begravet der, men af Lehnsmand Hans Stygge bisatte i Randers Slotskirke, da Klostret blev seculariseret. Men en gammel Krønike, som synes at have en Munk fra dette Kloster til Forfatter, gjendriver denne Mening, idet deri anføres, at Stig Hvidel, Stifteren af Klostret „Eskinbek", blev dræbt 1151 (Scr. rer. Dan. II. p. 522), saa at det maa være 100 Aar yngre end tidligere antaget. Forøvrigt vides kun lidet om dette Kloster; det betænkes i forskjellige Testamenter, saaledes i Fru Gros bekjendte af 1268. Fra 1438 haves kgl. Stadfæstelse paa Klostrets Gods, Lavhævder af 1424 og 1479, kgl. Stadfæstelse 1492, Dom 1500. Udenfor Essenbæk og Virring Sogne med Kirker og Flosstrup Kirke (see Virring Sogn), som Alt laae til Klostret, eiede det endeel Gods i Fausing, Aarslev, Hørning, Lime, Gjesing, Glæsborg, Tostrup, Rimsø, Voldby, Homaa, Egens, Mellby, Mørke, Hornslet, Bregnet, Skjødstrup, Egaa, Ødum, Gimming, Albæk, Harritslev, Mariager, Dalbyover, Udbyneder og Kastbjerg Sogne, samt i Houlbjerg, Middelsom og Hjelmslev Herreder, hvoriblandt

Gieking(holm) Hovedgaard med Gods. Ikke langt fra Klostret ved dets Hestehave og Enge laae Ladegaarden, og i Fjorden en Fiskegaard. Da deres sidste Abbed var gammel og svagelig, valgte Brødrene 1529 en Adelsmand Hans Emiksen til Klosterforstander, og s. A. fik han Klostret i Forlehning af Kong Frederik I., paa den sædvanlige Betingelse, at han skulde underholde Abbeden og Brødrene. Under Kong Christian III. var Klostret pantsat til Axel Juul til Meilgaard for 4000 Daler, og 1548 nævnes det (thi „Esfenbjerge" hos Hvitfeldt maa vistnok ansees for en Feilskrift) tilligemed flere omliggende Godser som det Livgeding, der da blev anviist Dronning Dorothea, hvilket dog senere forandredes, og Esfenbæk kom under Dronningborg-Lehn. Naar Esfenbæk-Kloster er kommet fra Kronen, og hvilke dets første private Eiere have været, vides ikke. I sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede tilhørte det den bekjendte Oberst Hans Friis til Clausholm (see dette) og Hevringholm, som 1697, kort før sin barnløse Død, oprettede Stamhuset Hevringholm for sin Broderson Oberst Christen Friis, der efter sin Broder Gregers Friis's Død ogsaa arvede Esfenbæk og Tustrup, og 1726 indlemmede disse Godser i Stamhuset. Da Oberst Christen Friis døde ugift 1727, gik dette over til hans Farbroders Dattersøn Generallieutenant Christian Rantzau-Friis, og efter hans Død efter en langvarig Proces til Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, som, efter 1782 at have faaet kgl. Tilladelse til at sælge Stamgodserne, 1784 solgte Esfenbæk til Generalauditeur Christian Kallager, der igjen 1787 afhændede det til Justitsraad, senere Kammerherre P. S. Fonss til Løvenholm og Borgermester Carøe i Randers, hvilke udstykkede Gaarden, solgte Godset til Fæsterne, som saaledes bleve Selveiere, og Hovedparcellen til Niels Christensen Rutsch, der yderligere udparcellerede, hvorved kun en Bondegaard er levnet til vore Tider, eenligt beliggende tæt ved Kirken*). Esfenbæk Birk var allerede ophørt 1688.

Imellem Drastrup og Lang-Kastrup i (Virring Sogn) er en Dal, kaldet Svendsdal, som Suhm (Danm. Hist. II. S. 454) antager at have Navn efter en sønderjydsk Konge Svend Langfod, som der skal være faldet i et Slag og begravet. De fordums store Skove imellem Svendsdal og Romalt (i Kristrup Sogn) ere for længe siden borthuggede.

Fausing Sogn omgivet af Annexsognet Auning, Veilby, Øster- og Vester-Alling, Hørning og Virring Sogne samt Grund-Fjord (en Sidearm af Randers-Fjord). Kirken, noget vestlig midt i Sognet, 2 M. o. s. o. for Randers. Arealet, 4787 Tdr. Land, hvoraf 35 Tdr. Land Fredskov, er bakket, med endeel Eng- og Kjærstrækninger langs med Sognets nordlige, østlige og sydlige Sider; Jordsmonnet for Størstedelen af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Alling- eller Estrup-Aa, der falder i Grund-Fjord, danner Sognets østlige og endeel af den sydlige Grændse. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. 296 Tdr. A. og E., $14^5/_8$ Td. Skst. og $31^7/_8$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Fausing ved Veien fra Randers til Grenaa og Udbyhøi, som her deler sig, med Kirke, Præstegaard og Skole, Grund, Drammelstrup, Liltved med Skole; Hovedgaarden Gammel-Estrup med Afbyggergaarden Christensminde, Estrup Vandmølle og Kro, tilsammen c. 1716 Tdr. Land, hvoraf til Christensminde 130 Tdr. Land, af $88^3/_4$ Td. Htk. (740 Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 42 G. og 63 H., hvoraf 2 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 650. Med Undtagelse af lidt Fiskeri i Alling-Aa udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted Lægedistrict; 3die Vgkds. Amts 53de Lægd. Med Annexet Auning

*) Esfenbæk er beskrevet i L. Hansens „Danske Ridderborge," Kjøbenh. 1832, S. 127—46.

een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. Et Legat, stiftet 1796 af Geheimeconferentsraadinde, Grevinde Charlotte Louise Scheel, født Plessen, for Estrup Godses Fattige, og sikret ved en Kongl. Obligation, stor 2000 Rd., som er deponeret ved Randers Amtstue. Præstekaldets Reguleringssum er 1144 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, af c. $10^1/_2$ Td. Htk.

Fausing (i D. Atl. Faxing) Kirke er smuk og vel vedligeholdt, med Spitr. I Choret ligger en stor Kampesteen, som viser, at Gregers Ulfstand med Hustru er der begravet. Altertavlen er af Snitværk og forestiller Nadveren. Gammel Døbefont af Bronce af en eiendommelig Form.

Hovedgaarden Estrup, i Modsætning til Estrup i Ribe Amt i de senere Tider kaldet Gammel-Estrup*), et af de skjønneste Mindesmærker fra den gothiske Renaissancestiils Periode, som vort Fædreland har at opvise, har en Historie af over 500 Aar og den Mærkelighed, at den i dette lange Tidsrum aldrig er bleven solgt, men kun har været i to Familiers Eie, nemlig Brokkernes og Skeelernes, til hvilken sidste Familie den er kommen ved Giftermaal fra den første. Den ligger ved den vestlige Bred af Alling-Aa eller, som den ogsaa derefter benævnes, Estrup-Aa. Gaardens oprindelige Navn er Essendorp, hvilket i Tidernes Løb er blevet forandret til Estrup. Den nuværende Hovedbygning er opført 1630 af Jørgen Skeel, den første Eier af denne Familie, og hans Frue Jytte Brok; den bestaaer af en Hovedfløi med et Porttaarn og to ottekantede, foroven flade Taarne udvendig, samt to Sidefløie og et senere tilbygget fjerde Huus, som lukker Gaarden; inde i Gaarden findes der desuden to Taarne med Kupler og Spir. Taarnene have 4 Etager, Bygningen selv 3 foruden hvælvede Kjeldere. Mod Vest, i Fortiden den eneste tilgængelige Side, er Gaarden forsynet med dobbelte Grave; Ydermuren, som vender mod Helligbjerget, der i et lille Kanonskuds Afstand rager høit op over Gaarden, er 3 Alen tyk, og de tre udvendige Taarne fulde af Skydehuller til Kanoner, saa at den har været vel indrettet til at udholde en Beleiring. Endog Laden, der er af solid Grundmuur og meget anseelig, har været forsynet med Skydehuller. Estrup nævnes første Gang 1340, da Grev Geerts Sønner i Freds-slutningen med Valdemar Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, hvorfra deres Fader havde fordrevet ham. Anders Jensen maa være død nogle Aar efter; hans Efterkommere eie, som ovenfor anført, endnu den Dag idag Gaarden. Hans Enke Johanne Brok, efter hvem Familien antog Navn, tog Deel i Jydernes Opstand mod Valdemar Atterdag, hvorfor denne Konge paa sit Tog til Jylland 1359 indtog og ødelagde Essendrop tilligemed flere andre Borge; men det reiste sig dog snart igjen. Sønnen, Jens Andersen, Ridder, Høvedsmand paa Bygholm, senere Drost, var derimod en af Kongens taa Tilhængere i Jylland; han levede endnu 1405, da han fik Sone af Jens Nielsen til Aunsbjerg for sin Søn Jens Jensen af Clausholms Mord (see Clausholm). Af hans Sønner arvede Este Jensen Brok Estrup; han var en anseet og mægtig Ridder, men skal som Høvedsmand paa Aalborghuus have vist sig haard og grum mod Bønderne i Lehnet; 1441 anførte han den kongelige Hær mod de oprørske Vendelboer, Morsinger og Thyboer, men faldt i Slaget, og de over hans Haardhed og Tyranni opbragte Bønder huggede Liget i mange Stykker. Hans eneste Søn og Arving Lave Brok, der ogsaa eiede Vemmetofte og Godser i Fyen og Skaane, fik 1469 af Kong Christiern I. Birkebrev paa alt sit Gods i Fausing og Auning Sogne; saaledes opstod Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods, som laae inden 2 Miles Afstand fra Hovedgaarden, og har bestaaet lige til forrige Decennium. Lave Brok var en af Slagtens voldsomste Herrer; med sine Naboer, navnlig Rosenkrandserne paa Bjørnholm og Hevringholm, havde han idelige Processer og Stridigheder, og 1468 dræbte han endog med egen Haand en rig og anseet Borger i Randers Niels Paaste, hvilket Mord, som sædvanligt paa den Tid, blev afsonet med Penge**). Efter Lave Broks Død c. 1506 besad hans Enke Fru Kirsten Høg

*) En Beskrivelse af denne Herregaard findes, foruden i Prof. Beckers „Danske Herregaarde", ogsaa i „Folkekalender for Danmark 1852" S. 79—89 af samme Forfatter.

**) Niels Paastes Mord er blevet erindret i en Vise, der, foruden paa ovennævnte Steder hos Becker, ogsaa er trykt i Molbechs Hist.-biogr. Saml. S. 119—20. Det af Becker omtalte Orkeidebrev af 1468 haves endnu, og viser, at Jens Skriver af Kristrup som Beskuldmægtiget af Lave Brok gjorde Knæfald, Bøn og fuld Mandebøder for Niels Paastes Død, og derefter modtog Tilgivelse af den Dræbtes Brødre Peder og Anders Paaste.

GAMMEL ESTRUP

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Eftrup indtil 1529, da deres Børn Niels Brok og Ide Brok, som blev gift med Truid Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrenearv og deelte Eftrup og Bemmetofte saaledes imellem sig, at den Første fik $^2/_3$, den Sidste $^1/_3$ i Bygningerne; Bøndergodset, Marker, Enge, Skove o. s. v. beholdt de i Fællesskab. Herved opstod paa Eftrup det i Fortiden ikke ualmindelige Sameie, hvorved to Familier kom til at boe paa Gaarden; og da disse senere igjen forgrenede sig ved Giftermaal i andre Familier (Gyldenstierne, Bille og den bekjendte fynske Adelsslægt Brytte), opkom der saaledes efterhaanden en Mængde Sameiere, hvad der igjen gav Anledning til idelige Stridigheder om, hvilke Rettigheder der tilkom Enhver. Ovennævnte Niels Brok faldt i Slaget ved Aalborg mod Skipper Clement og hans Bønderskarer 1534; hans Søn Lave Brok i det berømte Slag ved Svarteraa 1565; dennes Søn Esse Brok samlede igjen Gaarden og Godset, efterat det havde været deelt i henved 100 Aar, ved at afkjøbe Familien Brytte dens Deel. Esse Brok var Rigsraad og Lehnsmand paa Dronningborg samt en af sin Tids rigeste Mænd, der utrættelig ved Kjøb, Salg og Mageskifte samlede Godset til Eftrup saavelsom til sine øvrige Eiendomme, hvoraf han besad mange, ikke blot i Jylland, men ogsaa i Landets andre Provindser; paa Eftrup begyndte han at ombygge de gamle, da aldeles forfaldne Huse. Hans eneste Søn Lave Brok døde 1619 under sit Ophold i Paris; og Esse Brok blev saaledes den sidste Mand af den gamle berømte Slægt; han døde d. 15de Decbr. 1625*). Af hans 3 Døttre arvede Jytte Brok Eftrup; hun var gift med Jørgen Skeel til Sostrup (nu Benzon), Skjervad, Ørbæk, Hegnet og Ulstrup, Ridder, Rigsraad og Marsk († 19de Juli 1631); af sine mange Gaarde skal han have vundet de to førstnævnte i Spil fra Claus Seefeldt under Krigen i Halland 1612, hvorved det Ordsprog er opkommet: „de følges ad som Sostrup og Skjervad." Rigsmarsken Jørgen Skeel opførte, som ovenfor bemærket, den nuværende smukke Hovedbygning paa Eftrup; over Indgangen til det ene Taarn staaer ogsaa J. S. J. B. (hans og hans Frues Navne) med Aarstallet 1630. Sønnen, Christen Skeel, forenede med de 6 efter sin Fader arvede Herregaarde Ravnholt i Fyen og Tollose i Sjælland samt ved sit Giftermaal med Birgitte Rosenkrands Andeel i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard paa Lolland, saa at han med Rette bar sit Tilnavn „den Rige"; han var Geheimeraad, Stiftamtmand og Ridder af Dannebrog, men dog meest bekjendt som Chemiker og Alchymist, der havde Ord for at kunne gjøre Guld**) — en Lidenskab, som paa den Tid var meget i Mode i den fornemme Verden, efterhaanden Kongen, Frederik III., selv foregik med Exemplet († 23de Marts 1688). Af hans to Børn arvede Datteren Ravnholt og Tollose, hvorimod alt det øvrige tilfaldt Sønnen, Kammerjunker Jørgen Skeel. Skjøndt Jørgen Skeel hørte til Landets mægtigste og berømteste Slægt, og skjøndt han, som Bircherod bemærker, „holdtes for den rigeste Adelsmand paa denne Tid i Danmark", nægtede dog Christian V. ham, fordi hans Uafhængighedsfølelse ikke vilde tillade ham at tage sine Godser til Lehn af Kronen ved at faae dem oprettede til et Grevskab, Tilladelse til at ægte den faderløse Comtesse Ahlefeldt, og anførte som Grund til Afslaget, „at Lige og Lige i Stand bedst føiede sig tilsammen." Jørgen Skeel døde paa Eftrup d. 7de Marts 1695 (Birchenods Dagb. S. 301; den urigtige Angivelse af 1697 paa Tabellen hos Hofman findes endnu hos Becker); og hans Enke Benedicte Margrete Brockdorff fra Bothkamp lod oprette et udmærket smukt Epitaphium over ham i Auning Kirke (see denne). Hun ægtede senere General Grev Christian Ditlev Reventlov, hvem hun tilbragte sine lollandske Godser Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard, og oprettede 28de Mai 1697 Eftrup til et Stamhuus for Sønnen Christen Skeel, siden Kammerherre og Oberst, som i Modsætning til Familiens tidligere Principer, af sine andre Hovedgaarde, Sostrup, Skjervad, Ørbækgaard og Skjern 1725 oprettede et Grevskab, der efter ham fik Navnet Scheel († 1731). Hans Søn Overstaldmester, Geheimeraad og Elefantridder Grev Jørgen Scheel forskjønnede Familiesædet Eftrup meget ved at opføre smukke grundmurede Broer over Gravene, anseelige Havemure, en stor Deel af Ladebygningerne, Ridehuus og Ridebane, som han overhovedet var en stor Hesteskjender og Hesteelsker og selv havde et betydeligt Stutteri; derimod var

*) Jfr. Bedel Simonsens „Bidrag til Lehnsmanden paa Dronningborg, Rigsraad Esse Brocks Lehnetidsbestr.", med hans egenhændige Dagbøger for 1608, 1612 og 1613, 2 Hefter, Odense 1842—13.

**) Han havde sit Laboratorium i den ene Taarnkjelder, hvilket endnu er bevaret i sin gamle Skikkelse.

Lære. Uagtet disse Billeder ere udhuggede af en raa og i Kunsten lidet erfaren Haand, savne de dog ikke Interesse, og hidrøre mulig fra Midten af det 12te Aarhundrede. Taarnets underste Parti udgjør et smukt lille Capel, hvori den ældgamle Dobefont, der er prydet med byzantinsk Løvværk.

Den første Oprindelse til det ældgamle Stenalt eller Steenholt, som Navnet tidligere skrives, formodes saavel i K. Hansens „Danske Ridderborge," hvor denne Gaard er beskrevet S. 1—34, som i Prof. Beckers Herregaardsbeskrivelser at være at søge i en Røverborg, som en eller anden fridslysten Ridder her har anlagt paa et Sted, der laae saa beqvemt, omgivet af Moser og Kjær, til at udplyndre Kjøbmandsskibene, som beseilede Kattegattet og Randers-Fjord. Et dunkelt Sagn beretter, at en Jomfru Gunder paa Stenalt skal have bygget Skjørring Kirke og ligge der begravet paa Kirkegaarden (jfr. Skjørring Sogn); men den første sikre historiske bekjendte Eier af Stenalt, Bo Leigel af en ellers ubekjendt Familie, forekommer først i Midten af det 14de Aarhundrede. Han solgte 1375 Stenalt med alt Tilliggende til Jens Muus af en gammel og anseet Slægt, efter hvis Død Gaarden gik i Arv til hans to Sønner Lars og Strange Muus, hvilken Sidste senere overdrog Broderen al sin Arv. Lars eller Laurids Muus efterlod sig ingen Sønner, hvorfor Stenalt ved hans Datter Annas Giftermaal med Anders Jacobsen Bjørn kom til denne Familie, som eiede det gjennem flere Slægtled. Ridder Anders Jacobsen Bjørn, der ogsaa eiede Voergaard i Hellum Herred og gjorde sig fortjent af Kirken ved at skjenke betydelige Gaver til forskjellige geistlige Stiftelser, døde 1490, hvorpaa Stenalt gik i Arv til hans Søn Gamle Bjørn Andersen (saa kaldet i Modsætning til hans Sønnesøn af samme Navn); han er meest bekjendt af sin Deeltagelse i Mordet paa Rigshofmesteren Povel Larmand, der i Aaret 1502 paa Højbro i Kjøbenhavn blev overfaldet af ham og Ebbe Strangesen, ihjelstukket og kastet i Canalen med de Ord: „Du hedder Larmand, løb nu i Vandet, som din Art er." Rigshofmesteren blev efter sin Død anklaget for at have staaet i Forbindelse med de svenske Oprørere, og alle hans Godser tildømte Kronen; Mordet paatalte Ingen, da hans Børn og øvrige Slægtninge vare altfor stræmmede af Sagens Udfald til at reise nogen Anklage mod Morderne. Bjørn Andersens Sønner Henrik og Anders Bjørnsen arvede efter Faderens Død i Fællesskab Stenalt, som efter dem tilfaldt Sidstnævntes Søn Bjørn Andersen d. Yngre, den betydeligste Mand i Slægten. Bjørn Andersen var Rigsraad og Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot og senere paa Aalborghuus; han tilbyttede sig 1573 af Kong Frederik II. det gamle berømte Cistercienserkloster Vitskøl, der som Herregaard efter ham benævnes Bjørnsholm, deeltog hyppig i den Tids diplomatiske Forhandlinger, og døde 1583 paa Bjørnsholm, hvor han ligger begravet; men en smuk Ligsteen findes, som ovenfor anført, over ham i Ørsted Kirke. Sønnen, Jacob Bjørn, arvede Stenalt; han døde som den sidste Mand af Slægten 1596. Hans Frue Anna Krabbe, en Datter af Rigsraad Erik Krabbe til Bustrup, er bekjendt som en af Danmarks lærdeste Damer, og navnlig for sin Omhu for gamle danske Viser og historiske Minders Bevarelse; saaledes har hun efterladt en af de bedste Visebøger eller en Samling af gamle Kjæmpeviser, en Slægtebog, en Mængde heraldiske og genealogiske Optegnelser samt Afskrifter af gamle Documenter, fortrinsviis hendes og hendes Mands Slægt samt Gaarden Stenalt vedkommende. Hun anvendte en stor Deel af sin Formue til at forskjønne Ørsted Kirke, og skjenkede den ligeledes den ovennævnte skjønne Kalk, og tilligemed sin Mand opførte hun 1595 et, nu nedbrudt, Gravcapel ved Kirken, hvor de begge blev begravede, og hvor hun lod opsætte en Steen, hvorpaa de 6 Eiere af Stenalts Navne fra Laurids Muus til Jacob Bjørns tilligemed deres Hustruers ere indhuggede. Efter Fru Anna Krabbes Død 1618 blev Stenalt af hendes Arvinger solgt til Enevold Kruse til Hjermeslevgaard og Nyomgaard samt Aastrup i Sjælland; han var Rigsraad og Statholder i Norge, senere forlehnet med Tranekjær Slot og Langeland, og døde 1621. Hans Frue Else Marsvin overlevede ham til 1632, hvorpaa Stenalt tilfaldt deres Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse og dennes Moder (Faderen var død nogle Aar iforveien) Fru Karen Sehested, en Søster til den bekjendte Hannibal Sehested, som af Kong Christian IV. blev udnævnt til Hofmesterinde for hans Børn af Ægteskabet med Kirstine Munk, og siden gift anden Gang med Jørgen Seefeldt til Visborggaard; da hendes eneste Søn af første Ægteskab, ovennævnte Tyge Kruse, døde ugift i en ung Alder 1649, arvede Moderen Stenalt, som saaledes ved hende kom over til Familien Seefeldt. Jørgen Seefeldt, der efterhaanden var Befalingsmand over Augdesidens Lehn samt Hald, Koldinghuus, Holbæk Slot og Dueholm-Kloster,

døde 1667*), hvorpaa hans ældste Søn af andet Ægteskab, Christian Seefeldt, arvede Stenalt, og efter ham hans Søn Capitain Mogens Seefeldt, der solgte Gaarden til sin Svoger Etatsraad Arel Bille til Drumgaard og Holbækgaard († 1739); han fik 1730 kgl. Bevilling paa, at Stenalt maatte høre under Holbækgaards Birkething, hvilket vedblev indtil 1751. Hans Enke Fru Sophie Seefeldt bestyrede indtil to Aar før sin Død sin Fædrenegaard Stenalt, hvilket hun allerede havde gjort i sin Mands sidste Leveaar, og stiftede 1751 mellem sine Sønner, saaledes at den ældste, Etatsraad og Landsdommer i Jylland Knud Bille, fik Stenalt, den yngste, senere Geheimeconferentsraad og Landsdommer i Fyen Henrik Bille, Holbækgaard, hvorimod den anden Søn, Justitsraad Christen Bille, som var svag og siden gik fra Forstanden, foruden Sandgaarden i Ørsted fik sin øvrige Lod udbetalt i Penge. Etatsraad Knud Bille døde 1787, og Stenalt tilfaldt hans Datter Ida Skeel Bille, gift med Grev Frederik Christian Schack til Stamhuset Giesegaard († 1790). For deres Søn Grev Preben Brahe Schack, senere Cancellideputeret, udsatte hans Onkel, den rige Oberstl. Preben Brahe til Hvedholm, i sit Testament 100,000 Rd. til Indkjøb af Jordegods, for hvilke Stenalt kjøbtes af Faderen, hvoraf under 29de Jan. 1787 oprettedes et Stamhuus, hvori senere (1802) Estruplund ogsaa indlemmedes. Da Stamherren Grev Preben Brahe Schack selv havde overtaget Bestyrelsen, nedrev han strax den gamle, af Rigsraad Bjørn Andersen d. Yngre opførte Borg, der bestod af 3 toetages Fløie, var omgivet med Grave og efter hin Tids almindelige Skik forsynet med et Capel, og opførte den nuværende smukke Bygning med fladt Tag i italiensk Stiil, samt lod den herlige Have anlægge med stor Bekostning, saa at endog Gartnere skulle være forskrevne dertil fra Italien. Grev Schack levede ugift, og fik allerede 27de Decbr. 1805 Bevilling til at afhænde Stamhuset imod en Fideicommiscapital paa 125,000 Rd., hvilket han udførte 1810. Stenalt har siden den Tid ved Kjøb hyppig skiftet Eiere: Generalkrigscommissair B. Holm, tidligere Kjøbmand i Norge (1810—12); Kammerjunker, senere Geheimeraad og Ceremonimester Frederik Sophus Raben til Beldringe; Lieutenant i Søetaten Jens Kraft Dinesen Bedel; Etatsraad Hans Jørgen Hansen til Bramstrup; Statskassen; Generaladjutant hos Kong Frederik VI., General Frants Christoffer v. Bülow, 1823; han solgte det 1824 til Høiesteretsadvocat, Etatsraad Jens Laasby Rottbøll og Landsoverrets- samt Høf- og Stadsrets-Procurator, Justitsraad Malte Brun Rygaard, hvilken Sidste 1825 blev Eneeier, og solgte Gaard og Gods 1842 for 227,000 Rd. til Peter Christian Brunn, der igjen 1847 har overdraget det til sin Søn, den nuværende Eier.

Rougss (tidligere skrevet Rorx) Herred, har i ældre Tid været en Ø, omflydt af Kattegattet og Randers-Fjord, ligesom der endnu paa den Side, hvor det hænger sammen med Fastlandet, findes betydelige Eng- og Mosestrækninger samt Aalsb. Ørsted, der er Herredets største By, skal tidligere have været en lille Kjøbstad med Udseiling til Kattegattet, hvorom endnu en Gade, kaldet Toldbodgyden, bevarer Mindet; man har ogsaa i Nærheden fundet Ankere og andre Skibsredskaber. „Som Beviis for, at Ørsted By tidligere har været en Kjøbstad," bemærker en foreliggende Beretning, „kan formeentlig ogsaa gjælde, at den endnu er bygget med større Regelmæssighed i Gader og Gyder end Landsbyer i Almindelighed." Den lille By Bode, som ligger nærmere ved Fjorden, skal have været dens Ladeplads. Det Meste af Ørsted By, nemlig 49 hele og halve Bol tilligemed Præstegaarden, afbrændte d. 21de April 1696 (Birkerods Dagb. S. 318); d. 12te April 1777 brændte 7 Gaarde og 17 Huse. Byen er siden 1857 Bopæl for en Districtslæge, og fra samme Tid af oprettedes her et Apothek. Fra Ørsted stammer den berømte Familie af samme Navn. I den ovenfor nævnte Beretning meddeles ogsaa, at det er et Sagn paa Egnen, at Byen Hollandsbjerg skal være anlagt af en Colonie Hollændere, og flere af Beboerne synes virkelig at have noget Fremmed i deres Physiognomi, lig det hollandske; Navne og Skikke ere dog de samme som andetsteds paa Egnen.

*) Han maa ikke forvexles med den samtidige Jørgen Seefeldt til Nesønæs og Næs, Rigsraad, Landsdommer i Sjælland og Befalingsmand paa Ringsted-Kloster, der er bekjendt af sit store og kostbare Bibliothek, og døde ugift 1662; jfr. Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. II. Stamtavlen ved Side 293.

Sønderhald Herred,

det midterste i Randers Amt, omgives af Rougsø, Nørre, Sønder, Øster-Lisbjerg og Galten Herreder, Randers-Fjord samt Kattegattet. Herredets Fladeindhold er c. $7^3/_5$ □ Miil. Den vestlige Deel af Herredet har gode muldrige og lerede Jorder, medens paa de fleste andre Steder skarpe Sandjorder have Overvægten fremfor mere muldblandede; bethydelige Kjærstrækninger udbrede sig fra Randers-Fjord af gjennem Midten af Herredet i sydøstlig Retning. Herredet er velforsynet med Skov, hvoraf 1736 Tdr. Land er Fredskov. Htk. $4182^7/_8$ Td. A. og E., 37 Tdr. Skfk. og $92^1/_2$ Td. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 udgjorde 11,059. I geistlig Henseende er Sønderhald Herred forenet med Rougsø og Nørre Herreder til eet Provsti; Halling Sogn i Galten Herred er Annex til Søby og Skader Pastorat i Sønderhald Herred.

Kristrup (Christrup) Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Hornbæk i Sønderlyng Herred i Viborg Amt ved Randers Kjøbstad og Galten Herred, omgivet af dette Herred, Randers-Fjord, Randers Bygrund og Essenbæk Sogn. Kirken, nordvestlig i Sognet, $^1/_4$ M. s. o. for Randers. Arealet, 3863 Tdr. Land, er høitliggende, med Undtagelse af endeel Engbund langs med Randers-Fjord og omkring et mindre Vandløb i Sognets sydlige Deel (en Arm af Alling-Aa); Jordsmonnet af muldsandet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Randers til Aarhuus og Landeveien fra Randers til Grenaa passere Sognet. Htk. $311^1/_2$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Kristrup med Kirke, Præstegaard og Skole, Romalt med Skole, Munkdrup med Skole, Paderup, Staanum og Vilstrupgaarde; Gd. Munkholm. Ialt i Sognet 72 G. og 133 H., hvoraf 14 G. og 16 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1422. Jordbrug er Hovederhvervet. Fra Romalt drives noget Fiskeri i Randers-Fjord. En Mængde Dagleiere, der have Arbeide i Randers, boe i Kristrup, hvilken By har henved 1000 Indvaanere.

Sognet, hvoraf den saakaldte „Strøm" (jfr. S. 479) er henlagt til Randers Kjøbstads Politijurisdiction, hører iøvrigt under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers!), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 49de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Præstekaldets Reguleringssum er 1392 Rd. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land Ager og 14 Tdr. Land Eng, af 8 Tdr. Htk.

Kristrup er i Valdemar II.'s Jordebog 1231 skrevet „Christiærnsthorp" og formodes af Suhm i Anmærkningerne hertil at have Navn efter Biskop Christiern af Aarhuus i det 11te Aarhundrede. Kirken, som i den katholske Tid heed St. Annæ Kirke, er oprindelig opført af tilhugne Kampesteen, hvoraf en Levning endnu er

bevaret i den vestre Ende, medens den øvrige Deel af Kirken ombyggedes 1847 af Muursteen. Kirken har Gibsloft og kun et Spiir; Blytag paa dette og hele Kirken; kun Vaabenhuset er teglhængt. Altertavlen er ny, forestillende Jesusbarnets Fremstillelse i Templet. Gammel Døbefont af Steen.

Ved Romalt har ligget en Gaard ved Navn Ørnehoved, med Gods i Kristrup og Virring Sogne, hvilken Gaard ved Gavebrev, dat. Brunsvig d. 13de Mai 1276 af de brunsvigske Hertuger Albert og Johannes blev skjenket deres kjære Frænde Albert Greve af Eberstein og hans Arvinger for bestandigt. Originalen opbevares i Archivet paa Estrup, saavelsom Kong Erik Menveds Bidisse deraf 1292. Eiendommen er sandsynligviis tilfaldet Estrups Eiere som uindløst Pant. Der findes saaledes et Pantebrev af 1377, hvorved Hr. Peder Albertsen erkjender at være Hr. Jens Andersen til Essendrup skyldig 500 Mark reent Sølv, hvorfor pantsættes til Denne „min Gaard Ørnehoved og alt mit i Kristrup Sogn beliggende Gods," incl. Indløsningsretten til alle hans øvrige Eiendomme, Fistegaarden indbefattet, at hjemle Panthaveren disse og skadesløsholde ham for, hvad han mulig bygger; dog at Hr. Jens Andersen aarlig formindsker Gjældens Hovedsum med Eiendommens Afgrøde og Indtægter uden noget Fradrag, indtil Indløsning skeer, som forud betimelig skal tilkjendegives ham eller Arvinger paa nærmeste aarlige St. Hansdags Thing i Hald Herred i Aabo Sysse. En Laxegaard i Fjorden hedder endnu Ørnegaarden, og paa Kristrup Mark nævnes ved Udskiftninger Ørnhøisblokken og Greveholmen.

Angaaende Kristrup Birk kan bemærkes, at under 23de Aug. 1320 udstedte Kong Christoffer II. et Privilegium (trykt i Neckelmanns Randers Beskriv.), „at Vi skjenke og ved nærværende Brev bekræfte Foreviseren Hr. Albert Albertsen, Vor kjære Frænde, de Love i Sognet Kristorp, som kaldes Birkelove, med alle de Rettigheder og Herligheder, som benævnte Hr. Alberts Fader og hans Forgængere i Vore Forfædres Tid erkjendes hidindtil at have havt." Dette Privilegium blev confirmeret af Kong Valdemar Atterdag d. 15de Aug. 1347 for Peder Albertsen. Birket ophørte først i det 17de Aarhundrede (rimeligviis 1688).

I Staanum har været en Hovedgaard, som skal have været eiet af Hviderne. Af de to andre i D. Atl. omtalte Herregaarde laae Fruerlund i Vorup Sogn (see Randers St. Mortens søndre Landdistrict, i Galten Herred), og om Eenhøi vides Intet.

Virring Sogn omgivet af Annexsognet Essenbæk, Hørning og Fausing Sogne samt Randers-Fjord. Kirken, sydlig i Sognet, $1^{3}/_{4}$ M. o. s. o. for Randers. Arealet, 3756 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Floes Skov), er temmelig bakket, mod Nord langs Randers-Fjord Enge; Jordsmonnet bestaaer af muldblandede Leer- og Sandjorder. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. $232^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Virring med Kirke, Præstegaard og Skole, Ammelhede, Floes med Teglværk, Lang-Kastrup med Skole og Vindmølle, Ugelhusene med Skole, Kro og Ladeplads, beliggende ved Randers-Fjord; Larsminde eller Slyngborg Kro ved Landeveien fra Randers til Grenaa; Overgaard, Kjørupboel, en Gaard („Kirkegaard", henhørende til Fløistrup, hvilken By forresten ligger i Hørning Sogn). Ialt i Sognet 47 G. og 95 H., hvoraf 10 G. og 30 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 856. Foruden ved Jordbrug, som er Indbyggernes Hovederhverv, ernære Beboerne i Ugelhusene sig i Særdeleshed ved Fiskeri, enkelte som Lodser og ved Søfart.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. Med Annexsognet Essenbæk een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. Præstekaldets Regule-

ringssum er 1172 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land Ager, 40 Tdr. Land Kjær og Mose, af $7^1/_2$ Td. Htk.

Virring Kirke er bygget af Granit, har Fjæleloft og er nu uden Taarn; tidligere havde den Taarn, som blev ødelagt ved Lynild 1799 og ifødetfor blev paasat et Spiir, som nu staaer. Altertavlen, der er malet 1849, er et maadeligt Arbeide.

Ammelhede, egentlig Amlets Hede, skal have Navn af den af Saxo og Shakspeare forevigede Hamlet, hvis Grav dog søges flere andre Steder. Fløistrup har fordum havt sin egen Kirke eller Capel og været Anner til Virring Kald; men for Sognets Ringheds Skyld blev Kirken afbrudt og Byen lagt til Hørning Sogn, undtagen den ovennævnte ene Gaard, som, da D. Atl. udkom, var Annergaard for Præsten i Virring.

Esfenbæk Sogn, Annex til Virring Sogn, omgivet af dette, Hørning, Aarslev og Kristrup Sogne, Randers-Fjord og Galten Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 1 M. o. f. o. for Randers. Arealet, 3676 Tdr. Land, er høitliggende, med Undtagelse af Sognets nordlige Deel ved Randers-Fjord, hvor der findes enkeel Eng; Jordsmonnet for Størstedelen af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. $220^3/_4$ Td. A. og E. og $3^1/_2$ Td. Mfk.

I Sognet: Esfenbæk Kirke, isoleret beliggende (ved Esfenbækgaard); Byerne Asfentoft med Skole, Tammestrup (1 Gd. paa $12^1/_2$ Td Htk., med 245 Tdr. Land), Draftrup med Skole (1 Gd. paa 14 Tdr. Htk., med 206 Tdr. Land); Klostergaarde, Labegaarde, Gd. Esfenbækgaard; Volk Vand- og Vindmølle. Ialt i Sognet 36 G. og 69 H., hvoraf 7 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 602. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 51de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Esfenbæk Kirke ligger paa Bakkerne ovenfor Engene, der stode til Randers-Fjord. Den er bygget af Granit, med Taarn; Choret og Taarnet ere hvælvede, men Skibet gibset. Altertavlen er en mærkelig Levning fra den katholske Tid, forestillende Jomfru Maria og Christus, med to Laager til at staae sammen for den egentlige Tavle, og paa disse de 12 Apostle, Alt (baarligt) udskaaret i Træ og tidligere stærkt forgyldt. Udvendig ere Fløiene overmalede med Legender, f. Ex. St. Laurentius paa Risten, men Malerierne ere nu næsten udslettede. Den i D. Atl. og hos Daugaard omtalte, i flere Henseender urigtige, Indskrift paa Altertavlen er nu borttaget.

Esfenbæk-Kloster, indviet til St. Laurentius, var et Munkekloster af Benedictinerordenen og har tidligere været anseet for det ældste Kloster her i Landet, om hvis Oprindelse man vidste Noget med Sikkerhed, nemlig stiftet 1040 af Ridder Stig Hvide, som med sin Hustru Tove blev begravet der, men af Lehnsmand Hans Stygge bisatte i Randers Slotskirke, da Klostret blev seculariseret. Men en gammel Krønike, som synes at have en Munk fra dette Kloster til Forfatter, gjendriver denne Mening, idet deri anføres, at Stig Hvide, Stifteren af Klostret „Eskinbek", blev dræbt 1151 (Scr. rer. Dan. II. p. 522), saa at det maa være 100 Aar yngre end tidligere antaget. Forøvrigt vides kun lidet om dette Kloster; det betænkes i forskjellige Testamenter, saaledes i Fru Gros bekjendte af 1268. Fra 1438 haves kgl. Stadfæstelse paa Klostrets Gods, Lavhævder af 1424 og 1479, kgl. Stadfæstelse 1492, Dom 1500. Udenfor Esfenbæk og Virring Sogne med Kirker og Fløistrup Kirke (see Virring Sogn), som Alt laae til Klostret, eiede det endeel Gods i Fausing, Aarslev, Hørning, Lime, Gjesing, Glæsborg, Tostrup, Rimsø, Voldby, Homaa, Egens, Meilby, Mørke, Hornslet, Bregnet, Skjødstrup, Egaa, Ødum, Gimming, Albæk, Harritslev, Mariager, Dalbyover, Udbyneder og Kastbjerg Sogne, samt i Houlbjerg, Middelsom og Hjelmslev Herreder, hvoriblandt

Gjesing(holm) Hovedgaard med Gods. Ikke langt fra Klostret ved dets Hestehave og Enge laae Ladegaarden, og i Fjorden en Fiskegaard. Da deres sidste Abbed var gammel og svagelig, valgte Brødrene 1529 en Adelsmand Hans Emilsen til Klosterforstander, og s. A. fik han Klostret i Forlehning af Kong Frederik I., paa den sædvanlige Betingelse, at han skulde underholde Abbeden og Brødrene. Under Kong Christian III. var Klostret pantsat til Axel Juul til Meilgaard for 4000 Daler, og 1548 nævnes det (thi „Esjenbjerge" hos Hvitfeldt maa vistnok ansees for en Feilskrift) tilligemed flere omliggende Godser som det Livgeding, der da blev anvist Dronning Dorothea, hvilket dog senere forandredes, og Esjenbæk kom under Dronningborg-Lehn. Naar Esjenbæk-Kloster er kommet fra Kronen, og hvilke dets første private Eiere have været, vides ikke. I sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede tilhørte det den bekjendte Oberst Hans Friis til Clausholm (see dette) og Hevringholm, som 1697, kort før sin barnløse Død, oprettede Stamhuset Hevringholm for sin Broderson Oberst Christen Friis, der efter sin Broder Gregers Friis's Død ogsaa arvede Esjenbæk og Tustrup, og 1726 indlemmede disse Godser i Stamhuset. Da Oberst Christen Friis døde ugift 1727, gik dette over til hans Farbroders Datterson Generallieutenant Christian Rantzau-Friis, og efter hans Død efter en langvarig Proces til Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, som, efter 1782 at have faaet kgl. Tilladelse til at sælge Stamgodserne, 1784 solgte Esjenbæk til Generalauditeur Christian Kallager, der igjen 1787 afhændede det til Justitsraad, senere Kammerherre P. S. Fonis til Løvenholm og Borgermester Carse i Randers, hvilke udstykkede Gaarden, solgte Godset til Fæsterne, som saaledes bleve Selveiere, og Hovedparcellen til Niels Christensen Rutsch, der yderligere udparcellerede, hvorved kun en Bondegaard er levnet til vore Tider, eenligt beliggende tæt ved Kirken*). Esjenbæk Birk var allerede ophørt 1688.

Imellem Drastrup og Lang-Kastrup i (Virring Sogn) er en Dal, kaldet Svendsdal, som Suhm (Danm. Hist. II. S. 454) antager at have Navn efter en sønderjydsk Konge Svend Langfod, som der skal være faldet i et Slag og begravet. De fordums store Skove imellem Svendsdal og Romalt (i Kristrup Sogn) ere for længe siden borthuggede.

Fausing Sogn omgivet af Annexsognet Auning, Veilby, Øster- og Vester-Alling, Hørning og Virring Sogne samt Grund-Fjord (en Sidearm af Randers-Fjord). Kirken, noget vestlig midt i Sognet, 2 M. o. s. o. for Randers. Arealet, 4787 Tdr. Land, hvoraf 35 Tdr. Land Fredskov, er bakket, med endeel Eng- og Kjærstrækninger langs med Sognets nordlige, østlige og sydlige Sider; Jordsmonnet for Størstedelen af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Alling- eller Estrup-Aa, der falder i Grund-Fjord, danner Sognets østlige og endeel af den sydlige Grændse. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. 296 Tdr. A. og E., $14^5/_8$ Td. Skk. og $31^7/_8$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Fausing ved Veien fra Randers til Grenaa og Udbyhøi, som her deler sig, med Kirke, Præstegaard og Skole, Grund, Drammelstrup, Liltved med Skole; Hovedgaarden Gammel-Estrup med Afbyggergaarden Christensminde, Estrup Vandmølle og Kro, tilsammen c. 1716 Tdr. Land, hvoraf til Christensminde 130 Tdr. Land, af $88^3/_4$ Td. Htk. (740 Tdr. Htk. Fæstegods). Ialt i Sognet 42 G. og 63 H., hvoraf 2 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 650. Med Undtagelse af lidt Fiskeri i Alling-Aa udgjør Jordbrug Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 53de Lægd. Med Annexet Auning

*) Esjenbæk er beskrevet i K. Hansens „Danske Ridderborge," Kjøbenh. 1832, S. 127—46.

een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. Et Legat, stiftet 1796 af Geheimeconferentsraadinde, Grevinde Charlotte Louise Scheel, født Plessen, for Estrup Godses Fattige, og sikret ved en Kongl. Obligation, stor 2000 Rd., som er deponeret ved Randers Amtstue. Præstekaldets Reguleringssum er 1144 Rd. Præstegaardens Areal er c. 100 Tdr. Land, af c. $10^1/_2$ Td. Htk.

Fausing (i D. Atl. Faring) Kirke er smuk og vel vedligeholdt, med Spiir. I Choret ligger en stor Kampesteen, som viser, at Gregers Ulfstand med Hustru er der begravet. Altertavlen er af Snitværk og forestiller Nadveren. Gammel Døbefont af Bronce af en eiendommelig Form.

Hovedgaarden Estrup, i Modsætning til Estrup i Ribe Amt i de senere Tider kaldet Gammel-Estrup*), et af de fjonneste Mindesmærker fra den gothiske Renaissancestiils Periode, som vort Fædreland har at opvise, har en Historie af over 500 Aar og den Mærkelighed, at den i dette lange Tidsrum aldrig er bleven solgt, men kun har været i to Familiers Eie, nemlig Brokkernes og Skeelernes, til hvilken sidste Familie den er kommen ved Giftermaal fra den første. Den ligger ved den vestlige Bred af Alling-Aa eller, som den ogsaa derefter benævnes, Estrup-Aa. Gaardens oprindelige Navn er Essendorp, hvilket i Tidernes Løb er blevet forandret til Estrup. Den nuværende Hovedbygning er opført 1630 af Jørgen Skeel, den første Eier af denne Familie, og hans Frue Jytte Brok; den bestaaer af en Hovedfløi med et Porttaarn og to ottekantede, foroven flade Taarne udvendig, samt to Sidefløie og et senere tilbygget fjerde Huus, som lukker Gaarden; inde i Gaarden findes der desuden to Taarne med Kupler og Spiir. Taarnene have 4 Etager, Bygningen selv 3 foruden hvælvede Kjeldere. Mod Vest, i Fortiden den eneste tilgængelige Side, er Gaarden forsynet med dobbelte Grave; Ydermuren, som vender mod Helligbjerget, der i et lille Kanonskuds Afstand rager høit op over Gaarden, er 3 Alen tyk, og de tre udvendige Taarne fulde af Skydehuller til Kanoner, saa at den har været vel indrettet til at udholde en Beleiring. Endog Laben, der er af solid Grundmuur og meget anseelig, har været forsynet med Skydehuller. Estrup nævnes første Gang 1340, da Grev Geerts Sønner i Fredsslutningen med Valdemar Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, hvorfra deres Fader havde fordrevet ham. Anders Jensen maa være død nogle Aar efter; hans Esterkommere eie, som ovenfor anført, endnu den Dag idag Gaarden. Hans Enke Johanne Brok, efter hvem Familien antog Navn, tog Deel i Jydernes Opstand mod Valdemar Atterdag, hvorfor denne Konge paa sit Tog til Jylland 1359 indtog og ødelagde Essendrop tilligemed flere andre Borge; men det reiste sig dog snart igjen. Sønnen, Jens Andersen, Ridder, Høvedsmand paa Bygholm, senere Drost, var derimod en af Kongens taa Tilhængere i Jylland; han levede endnu 1405, da han fik Sone af Jens Nielsen til Aunsbjerg for sin Søn Jens Jensen af Clausholms Mord (see Clausholm). Af hans Sønner arvede Este Jensen Brok Estrup; han var en ansect og mægtig Ridder, men stal som Høvedsmand paa Aalborghuus have viist sig haard og grum mod Bønderne i Lehnet; 1441 anførte han den kongelige Hær mod de oprørske Vendelboer, Morsinger og Thyboer, men faldt i Slaget, og de over hans Haardhed og Tyranni opbragte Bønder huggede Liget i mange Stykker. Hans eneste Søn og Arving Lave Brok, der ogsaa eiede Vemmetofte og Godser i Fyen og Skaane, fik 1469 af Kong Christiern I. Birkebrev paa alt sit Gods i Fausing og Auning Sogne; saaledes opstod Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods, som laae inden 2 Miles Afstand fra Hovedgaarden, og har bestaaet lige til forrige Decennium. Lave Brok var en af Slægtens voldsomste Herrer; med sine Naboer, navnlig Rosenkrandserne paa Bjørnholm og Hevringholm, havde han idelige Processer og Stridigheder, og 1468 dræbte han endog med egen Haand en rig og ansect Borger i Randers Niels Paaske, hvilket Mord, som sædvanligt paa den Tid, blev afsonet med Penge**). Efter Lave Broks Død c. 1506 besad hans Enke Fru Kirsten Høg

*) En Beskrivelse af denne Herregaard findes, foruden i Prof. Beckers „Danske Herregaarde", ogsaa i „Folkekalender for Danmark 1852" S. 79—89 af samme Forfatter.

**) Niels Paaskes Mord er blevet erindret i en Vise, der, foruden paa ovennævnte Steder hos Becker, ogsaa er trykt i Molbechs Hist.-biogr. Saml. S. 119—20. Det af Becker omtalte Orkeidebrev af 1468 haves endnu, og viser, at Jens Skriver af Kristrup som Beskuldmægtiget af Lave Brok gjorde Knæfald, Bøn og fuld Mandebøder for Niels Paaskes Død, og derefter modtog Tilgivelse af den Dræbtes Brødre Peder og Anders Paaske.

GAMMEL ESTRUP

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Eftrup indtil 1589, da deres Børn Niels Brok og Ide Brok, som blev gift med Truid Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrenearv og deelte Eftrup og Bemmetofte saaledes imellem sig, at den Første fik $^2/_3$, den Sidste $^1/_3$ i Bygningerne; Bøndergodset, Marker, Enge, Skove o. s. v. beholdt de i Fællesskab. Herved opstod paa Eftrup det i Fortiden ikke ualmindelige Sameie, hvorved to Familier kom til at boe paa Gaarden; og da disse senere igjen forgrenede sig ved Giftermaal i andre Familier (Gyldenstjerne, Bille og den bekjendte fynske Adelsslægt Brysse), opkom der saaledes efterhaanden en Mængde Sameiere, hvad der igjen gav Anledning til idelige Stridigheder om, hvilke Rettigheder der tilkom Enhver. Ovennævnte Niels Brok faldt i Slaget ved Aalborg mod Skipper Clement og hans Bønderskarer 1534; hans Søn Lave Brok i det berømte Slag ved Svarteraa 1565; dennes Søn Este Brok samlede igjen Gaarden og Godset, efterat det havde været deelt i henved 100 Aar, ved at afkjøbe Familien Brysse dens Deel. Este Brok var Rigsraad og Lehnsmand paa Dronningborg samt en af sin Tids rigeste Mænd, der utrættelig ved Kjøb, Salg og Mageskifte samlede Godset til Eftrup saavelsom til sine øvrige Eiendomme, hvoraf han besad mange, ikke blot i Jylland, men ogsaa i Landets andre Provindser; paa Eftrup begyndte han at ombygge de gamle, da aldeles forfaldne Huse. Hans eneste Søn Lave Brok døde 1619 under sit Ophold i Paris; og Este Brok blev saaledes den sidste Mand af den gamle berømte Slægt; han døde d. 15de Decbr. 1625*). Af hans 8 Døttre arvede Ytte Brok Eftrup; hun var gift med Jørgen Skeel til Softrup (nu Benzon), Skjervad, Ørbæk, Hegnet og Ulstrup, Ridder, Rigsraad og Marsk († 19de Juli 1631); af sine mange Gaarde skal han have vundet de to førstnævnte i Spil fra Claus Seefeldt under Krigen i Halland 1612, hvorved det Ordsprog er opkommet: „de følges ad som Softrup og Skjervad." Rigsmarsken Jørgen Skeel opførte, som ovenfor bemærket, den nuværende smukke Hovedbygning paa Eftrup; over Indgangen til det ene Taarn staaer ogsaa J. S. J. B. (hans og hans Frues Navne) med Aarstallet 1630. Sønnen, Christen Skeel, forenede med de 6 efter sin Fader arvede Herregaarde Ravnholt i Fyen og Tollose i Sjælland samt ved sit Giftermaal med Birgitte Rosenkrands Andeel i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard paa Lolland, saa at han med Rette bar sit Tilnavn „den Rige"; han var Geheimeraad, Stiftamtmand og Ridder af Danebrog, men dog meest bekjendt som Chemiker og Alchymist, der havde Ord for at kunne gjøre Guld**) — en Lidenskab, som paa den Tid var meget i Mode i den fornemme Verden, eftersom Kongen, Frederik III., selv foregik med Exemplet († 23de Marts 1688). Af hans to Børn arvede Datteren Ravnholt og Tollose, hvorimod alt det Øvrige tilfaldt Sønnen, Kammerjunker Jørgen Skeel. Skjøndt Jørgen Skeel hørte til Landets mægtigste og berømteste Slægt, og skjøndt han, som Bircherod bemærker, „holdtes for den rigeste Adelsmand paa denne Tid i Danmark", nægtede dog Christian V. ham, fordi hans Uafhængighedsfølelse ikke vilde tillade ham at tage sine Godser til Lehn af Kronen ved at faae dem oprettede til et Grevskab, Tilladelse til at ægte den faderløse Comtesse Ahlefeldt, og anførte som Grund til Afslaget, „at Lige og Lige i Stand bedst føiede sig tilsammen." Jørgen Skeel døde paa Eftrup d. 7de Marts 1695 (Birchenods Dagb. S. 301; den urigtige Angivelse af 1697 paa Tabellen hos Hofman findes endnu hos Becker); og hans Enke Benedicte Margrete Brockdorff fra Bothkamp lod oprette et udmærket smukt Epitaphium over ham i Auning Kirke (see denne). Hun ægtede senere General Greve Christian Ditlev Reventlov, hvem hun tilbragte sine lollandske Godser Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard, og oprettede 28de Mai 1697 Eftrup til et Stamhuus for Sønnen Christen Skeel, siden Kammerherre og Oberst, som i Modsætning til Familiens tidligere Principer, af sine andre Hovedgaarde, Softrup, Skjervad, Ørbækgaard og Skjern 1725 oprettede et Grevskab, der efter ham fik Navnet Scheel († 1731). Hans Søn Overstaldmester, Geheimeraad og Elefantridder Greve Jørgen Scheel forskjønnede Familiesædet Eftrup meget ved at opføre smukke grundmurede Broer over Gravene, anseelige Havemure, en stor Deel af Ladebygningerne, Ridehuus og Ridebane, som han overhovedet var en stor Hesteskjender og Hesteelsker og selv havde et betydeligt Stutteri; derimod var

*) Jfr. Bedel Simonsens „Bidrag til Lehnsmanden paa Dronningborg, Rigsraad Este Brocks Lynetsbestr.", med hans egenhændige Dagbøger for 1608, 1612 og 1613, 2 Hefter, Odense 1842—43.

**) Han havde sit Laboratorium i den ene Taarnkjælder, hvilket endnu er bevaret i sin gamle Skikkelse.

han ingen god Økonom, men bortsolgte efterhaanden sine Hovedgaarde Østergaard, Himmestrup og Visum, der ikke hørte til Grevskabet. Han døde 1786, og overlevede sin eneste Søn Grev Christen Scheel, der døde som Gesandt i Rusland 1771, kun 28 Aar gammel; han var som en overordentlig smuk Mand meget yndet af Keiserinde Catharine II., hvorfor der fortælles, at Orlow skal have forgivet ham. Sidstnævnte Scheels Søn Kammerherre og Oberstlieutenant Grev Jørgen Scheel, der tiltraadte Grevskabet Scheel og Stamhuset Estrup efter sin Bedstefader, var umaadelig ødsel, og bortsolgte efterhaanden med og uden Regjeringens Tilladelse alle Familiens Eiendomme, saavel de til Grevskabet hørende som Hovedgaarden Ulstrup, blot med Undtagelse af Stamhuset, der saaledes alene er blevet tilbage af Skeelernes forhen saa store Besiddelser for hans Efterkommere. Han døde 1825; hans ældste Søn*) Grev Christen Scheel, der efter ham tiltraadte Stamhuset Estrup, døde 1844, og dennes Søn er dets nuværende Besidder.

Stamhuset Estrup har efter Statshaandbogen for 1858 Htk. af alle Slags 1046 Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 151 Tdr., Bøndergods 740 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende (Fausing, Auning, Virring, Esenbæk, Øster- og Vester-Alling Kirker) 155 Tdr.; i Bankactier 6700 Rd., Bankhæftelsesobligationer 6467 Rd., Fideicommiscapitaler 224,988 Rd.

Auning Sogn, Annex til Fausing Sogn, omgivet af dette, Veilby, Gjesing, Marie Malene og Øster-Alling Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^3/_4$ M. o. f. o. for Randers. Arealet, 3383 Tdr. Land, hvoraf 232 Tdr. Land Fredskov (Estrup Skove), er temmelig jevnt; Jordsmonnet af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. I Sognets sydligste Deel findes et ubetydeligt Aaløb. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. $105^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Auning med Kirke, Hospital og Skole, ved Landeveien fra Randers til Grenaa, og Taarup. Ialt i Sognet 20 G. og 58 H., hvoraf 3 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 429. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv. I Sognet findes et Teglværk, som hører til Stamhuset Estrup og producerer aarlig 250,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Bgkds. Amtets 52de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. I Auning er ved Kirken et Hospital, stiftet 1631 af Rigsraad og Marsk Jørgen Skeel til Sostrup, Estrup m. m. for 8 Fattige, som underholdes af Stamhusbesidderen, der ogsaa skal vedligeholde Bygningen.

Auning Kirke er smuk og vel vedligeholdt, hvælvet, af Kampesteen, med Taarn af Muursteen; i Øst en halvrund Udbygning. Smuk Altertavle, forestillende Korsfæstelsen, Begravelsen og Opstandelsen. I denne Kirke er det grevelige scheelske Begravelsescapel, tilbygget den nordre Side af Skibet, fra hvilket Indgangen til det er igjennem en stor jerngittret Dør. I Capellet findes ligefor Indgangen et kostbart Marmor-Epitaphium over Jørgen Skeel til Estrup († 1695), opreist af hans Enke Benedicte Margrete Brockdorff; han ligger i heel Figur med sine Ahner paa høire Side, medens Baabnerne paa den anden Side ere udstrabede, som det hedder, fordi Fruen, der er beskjendt for sin Gjerrighed, nægtede at erlægge Billedhuggeren den fulde Betaling, hvorfor han hevnede sig paa denne Maade. Fremdeles staae 14 Kister, deels i Gravhvælvingen, deels ovenover, med følgende Lig: 1) Ovennævnte Jørgen Skeel, den nuværende Greves Bedstefaders Bedstefaders Bedstefader, om hvis Begravelse Følgende findes noteret i Kirkebogen: „Aar 1695 St. Jørgens Dag, sc. d. 23de April næst tilforn blev nobilissimus loci Patronus, Høiædle Velbaarne nu Sal. Jørgen Scheel meget prægtig i Auning Kirke nedsat, og over hannem af vores Velædle Høiærværdige Biskop Braem

*) Grev Jørgen Scheel efterlod sig 4 Sønner; tidligere bed det, at ifølge en gammel Spaadom skulde der aldrig være mere end een Søn i Slægten.

en yppertig berømmelig Prædiken holden i en anseelig høiadelig, geistlig og verdslig Personers Forsamling." 2) Hans Søn Grev Christen Scheel, Kammerherre og Oberst, f. 17de Septbr. 1695 efter Faderens Død, † 26de Febr. 1731; han udmærkede sig i den nordiske Krig, og flere af ham erobrede Faner hænge endnu i Capellet, dog næsten hensmuldrede. 3) Sidstnævntes Hustru Augusta Grevinde af Scheel, født Baronesse af Winterfeld, f. 20de Juli 1697, † 5te Marts 1740. 4) Deres Søn Grev Jørgen Scheel, Ridder af Elefanten, Geheimeraad, Kammerherre og Overstaldmester, f. 5te Jan. 1718, † 6te Marts 1786. 5) Hans første Hustru Lucia, Grevinde af Scheel, født v. Thienen, f. 8de Decbr. 1717, † 14de Juli 1743. 6) Grev Jørgen Scheels anden Hustru Charlotte Louise, født v. Plessen, f. 23de Novbr. 1720, † 17de Septbr. 1801. 7) Grev Christen Scheel, Kammerherre, Gesandt ved det russiske Hof, Ridder af Dannebrog, Søn af Grev Jørgen Scheel og Lucia v. Thienen, f. 15de Juni 1743, † 18de Novbr. 1771 i St. Petersborg. 8) Hans Hustru Eleonore Grevinde af Scheel, født v. Raben, f. 24de Marts 1743, † 21de Juni 1808 paa Ulstrup, hvor hun opholdt sig siden sin Hjemkomst til Danmark. 9) Deres Søn Frederik, f. i Novbr. 1768 i St. Petersborg, † i Decbr. s. A. 10) Deres Datter Fru Berthe Borchsenius, f. 6te Septbr. 1767, † 14de Septbr. 1787. 11) Comtesse Christiane Scheel, f. 20de Mai 1772, † 6te Aug. 1794, ligeledes deres Datter. 12) Comtesse Juliane Marie Scheel, deres Datter, f. 1770, † 7de Marts 1835 paa Ulstrup. 13) Kammerherre, Oberstlieutenant Grev Jørgen Scheel, deres Søn, f. 1768, † 9de Jan. 1825 i Fyen. 14) Hans Hustru Mette Christiane Grevinde af Scheel, født Bille, f. 15de Septbr. 1771, † 6te Mai 1844. De 11 første Kister ere af Marmor; de 3 sidste har den sidst afdøde Grevinde ladet gjøre af Sandsteen med Marmorplader til Indskrifterne. I en Gravhvælving, som er under Kirkens Skib, ligge i sorte Trækister den sidst afdøde Greve Christen Scheel, Søn af det sidstnævnte Ægtepar, f. 4de April 1792, † 16de Juli 1844, og hans Hustru Christiane Grevinde af Scheel, født Pind, f. 26de April 1796, † 29de Jan. 1855.

Vivild Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Veilby ved endeel af Gjesing Sogn, omgivet af dette Sogn og Nørager Sogn samt Kattegattet. Til Sognet høre 4 fra Størstedelen af Sognet adskilte og i Nabosognene enclaverede Districter, hvoraf det ene er beliggende c. $^1/_4$ M. n. v. for det egentlige Sogn og omgives af Ørsted Sogn i Rougsø Herred og Kattegattet, det andet beliggende c. $^1/_2$ M. s. v. for Sognet, omgivet af Marie Malene, Auning og Gjesing Sogne, det tredie c. $^1/_4$ M. fraliggende imellem Gjesing og Nørager Sogne, og det fjerde (Battrupholt), nu administrativt adskilt fra Sognet og henlagt til Nimtofte Sogn, næsten $^3/_4$ M. fraliggende og omgivet af Gjesing Sogn og Nørre Herred. Kirken, sydlig i Sognet, $3^1/_4$ M. s. for Randers. Arealet, 5637 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Land Skov (Rokkenbolt Skov), er bakket; Jordsmonnet deels af leermuldet, deels af sandmuldet og sandet Beskaffenhed. Sognets sydlige og vestlige Sider begrændses af Aalsø. Htk. $366^3/_8$ Td. A. og E. og $15^7/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Vivild med Kirke, Præstegaard og Skole, Lystrup med Skole, Nielstrup med Vind- og Vandmølle, Battrupholt, Brunmose; Hovedgaarden Ny-Hevringholm, $39^7/_8$ Td. Htk., med 470 Tdr. Land Ager, 281 Tdr. Land Eng, 90 Tdr. Land Skov, 100 Tdr. Land Mose og Kjær, 80 Tdr. Land Hede; Avlsgaarden Julianeholm, en Parcelgaard af Hevringholm, c. 27 Tdr. Htk.; Skovkjærsgaarde, Hevring Vind- og Vandmølle (enclaveret i Rougsø Herred). Ialt i Sognet 65 G. og 56 H., hvoraf 31 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 806. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted

Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 65de Lægd. Med Annexsognet Veilby een Commune. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Præstekaldets Reguleringssum, 1280 Rd., er nu forhøiet ved en fast Tiendeaccord med 32 Tdr. Rug, 16 Tdr. Byg og 23 Tdr. Havre. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land Ager, 29 Tdr. Land Eng, af $7^1/_2$ Td. Htk.

Vivild Kirke har Hvælvinger og Taarn med firkantet tilspidset Spiir. I den nordre Muur findes Mindesmærker over Brødrene Jørgen Rosenkrands († 1551), Erik († 1561) og Peder Rosenkrands til Hevringholm († 1570), samt over Oberst Christen Friis, Herre til Hevringholm, Tustrup, Essenbæk og Ronningesgaard († 1727); han ligger begravet paa Kirkegaarden (see nedenfor).

Hovedgaarden Hevringholm (i ældre Tid skrevet „Hyffringholm") er Rosenkrandsernes gamle Stamsæde; i K. Hansens „Danske Ridderborge", hvor denne Borg findes udførligt beskrevet (S. 65—108), føres dens Historie endog tilbage til før Knud d. Stores Tid, men hvad der berettes om dens ældste Eiere, er aldeles usikkert. I sin ældste Skikkelse, hvori den bestod til ind i dette Aarhundrede, skal den være bygget 1650 af den rige Frants Lykke og Frue Elisabeth Brok, hvis Navne og Vaaben med det nævnte Aarstal sandtes over Porten. I Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede (ved Aarene 1397 og 1407) var efter D. Atl. Niels Iversen Rosenkrands Eier af Hevringholm; derefter nævner Hansen paa ovenanførte Sted Niels Jensen Rosenkrands til Tange, som han formoder at have været af en Sidelinie af Familien; hans Søn Stygge Nielsen Rosenkrands i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede; dennes Søn Eiler; hans Søn Christoffer, hvis 3 Sønner Jørgen, Erik og Peder, som ovenfor anført, ligge begravne i Vivild Kirke. Peder Rosenkrands († 1570) og efter ham den fjerde Broder Stygge Rosenkrands († 1571) vare de sidste Eiere af Hevringholm af denne Familie; Sidstnævntes Datter Kirsten Rosenkrands blev gift med Niels Skram til Urup, en Søn af den berømte Admiral Peder Skram, „Danmarks Bovehals", hvem hun tilbragte Gaarden, og som døde 1601. Deres Datter Elsebe Skram, gift med Eske Bilde til Svanholm, solgte som Enke 1608 Hevringholm til den bekjendte Rigsraad Esge Brok til Estrup*). Da denne ved sin Død 1625 ikke efterlod sig Sønner, bleve hans mange Herregaarde fordeelte mellem hans 3 Døttre og Hevringholm tilfaldt den yngste, Elisabeth Brok, gift med den rige Frants Lykke til Overgaard, som antages at have opført Gaardens Bygninger og døde 1655. Hans Søn og Arvingen til hans store Godser, Kai Lykke, den smukkeste og rigeste Adelsmand i Danmark paa sin Tid, blev, som bekjendt, for en kaad Ytring om Dronningen 1661 af Høiesteret dømt fra Ære, Liv og Gods, men undgik Dødsdommens Fuldbyrdelse ved at flygte, saa at man maatte nøies med den usle Hevn at halshugge et Træbillede, som skulde forestille ham; hans store Eiendomme tilfaldt Kronen. Det Hevringholm underliggende Bøndergods blev ved denne Leilighed udskykket i mere end 200 Lodder, dog med Reluitionsret for dem, der bleve Eiere af Hovedgaarden, hvilken kort efter, uden at man veed hvorledes, kom til Oluf Daa, og senere, da han forarmedes, blev udlagt til hans 3 Sønner for deres Mødreneary 1667. Disse fandt imidlertid Gaarden, der var altfor vidtløftig til, at den kunde drives uden mange Bønder, som de ikke havde Raad til at kjøbe, saa lidet indbringende, at de allerede det næste Aar solgte den til Oberst Hans Friis til Clausholm, hvilket havde en Proces til Følge mellem Fader og Sønner, der ved Høiesteret Dom faldt ud til disses Fordeel. Hans Friis, der allerede før Kjøbet af Gaarden eiede en Deel af det samme tidligere underliggende Bøndergods, benyttede sig af den ovennævnte Reluitionsret til at indløse hele Godset, saa at Hevringholm atter blev en complet Hovedgaard. Kort for sin Død oprettede han, da hans eneste Barn Christiane Barbara Friis efter et kort Ægteskab med Generallieutenant Johan Rantzau til Bramminge var død 18 Aar tidligere, under 11te Marts 1697 Hevringholm til et Stamhuus for sin Broderson Oberst Christen Friis, som efter sin Broder Gregers Friis's Død 1771 arvede Tustrup, og for at fuldkomme sin afdøde Far-

*) Esge Brok har selv noteret i sin Dagbog for 1608: „D. 21de Juli kiøffte jeg Hoffringholm med dis Gotz for 50,000 Daller. Den allermechtigste Gud giffue bode mine Børn och mig det til Glede och Lycke." (Bedel Simonsens „Bidr. til Esge Brocks Levnetsbeskr." S. 58.) Beregningen i D. Atl., at Hevringholm skal have tilhørt Geert Rantzau til Breitenburg, som døde 1627, og hans Søn Grev Christian Rantzau, er urigtig.

broders Villie 1726 oprettede et nyt Stamhuus af hans samtlige Efterladenskaber Hevringholm, Tustrup og Essenbæk. Oberst Christen Friis døde ugift som den sidste Mand af den gamle berømte Slægt d. 2den Juli 1727 i en Alder af 74 Aar paa Rønningesgaard i Fyen, som han ogsaa eiede, og blev efter sit Ønske jordet paa Vivild Kirkegaard, paa et Sted, som han fortrinlig havde yndet. Stamhuset Hevringholm tilfaldt derpaa hans Farbroder General Christian Friis's Dattersøn Generallieutenant Christian Rantzau-Friis, en Søn af ovennævnte General Johan Rantzau i hans andet Ægteskab med Sophie Amalie Friis, der var en Cousine til hans første Kone. Efter Christian Rantzau-Friis's barnløse Død 1731 opkom der Proces om Stamhuset mellem Familierne Below og Beck i Skaane, og Høiesteret afgjorde Sagen til Fordeel for sidstnævnte Familie, hvorefter det tilhørte Oberstl. Jokum Beck, som fra den Tid kaldte sig Beck-Friis († 1741), hans Broder Major Corfits Ludvig Beck-Friis († 1762) og dennes Søn Grev Joakim Beck-Friis, der imidlertid 1782 fik Tilladelse af den danske Regiering til at afhænde Stamgodserne. Hevringholm solgtes derpaa 1783 ved Auction til Laurs Sørensen, Eier af Hevring Mølle, der igjen 1796 solgte det til Kammerherre og Amtmand i Randers P. S. Fønss til Løvenholm, som udparcellerede Gaarden, afhændede Bondergodset og nedrev den gamle Bygning, samt opførte Ny-Hevringholm paa et andet, for Gaardens Drift bequemmere Sted i Nærheden af Havet, i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Bygningerne ere af solidt Egebindingsværk. Kammerherre Fønss døde 1824, og Directionen for Aalborg Hospital, som havde Gaarden i Pant, solgte den 1828 til Mogens Christian Kjeldsen, hvis Søn og Svigersøn ere dens nuværende Eiere. Pladsen, hvor den gamle Borg har staaet, er omgivet med dybe Grave.

Avlsgaarden Julianeholm, en Parcel af det gamle Hevringholm, er ogsaa bygget af Kammerherre Fønss, som 1817 solgte den til Jens Larsen Faurschou; fra 1827 til 1838 tilhørte den Overkrigscommissair Jørgen Morch Secher, derpaa Peter Christoffer de Neergaard, som solgte den til dens nuværende Eier.

I Nielstrup By har været en Adelsgaard, som tilhørte Christoffer Lunov til Rudtgaard c. 1580—1607, og derpaa Esge Bilde til Ellinge, der 1608 solgte den til Esge Brok til Estrup for 14,000 Rd. Efter hans Død tilfaldt Nielstrupgaard tilligemed Hevringholm hans Svigersøn Frants Lykke og kom fra ham til Sønnen Kai Lykke; ved hans Fald er den maaskee bleven udlagt til Creditorerne og Hovedgaarden ved Godsets Afsplittelse bleven øde. Jfr. K. Hansens „Danske Ridderborge" S. 116—18, Vedel Simonsens „Bidr. til Esge Brocks Levnetsbeskr." S. 68, 76 flg.

Den forsvundne By Vodkjær i dette Sogn var endnu til 1608.

Veilby Sogn, Annex til Vivild Sogn, hvorfra det er adskilt ved Gjesing Sogn, omgivet af dette Sogn, Auning og Fausing Sogne, en Arm af Randers-Fjord (Grund-Fjord) og Rougsø Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, $2^1/_2$ M. ø. for Randers. Arealet, 2658 Tdr. Land, er bakket; Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Alling-Aa, der falder i Grund-Fjord, danner Sognets sydvestlige Grændse, og Heibæk-Aa den nordvestlige Grændse. Landeveien fra Randers til Udbyhøi passerer Sognet. Htk. $177^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Veilby med Kirke, Skole udenfor Byen og Kro, Allestrup og Tøistrup; Udbygaarde; Avlsgaardene Julielund med Teglværk, $16^3/_4$ Td. Htk., 249 Tdr. Land, og Allestrupgaard med Teglværk, 14 Tdr. Htk. og 240 Tdr. Land. Ialt i Sognet 28 G. og 38 H., hvoraf 3 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 456. Jordbrug udgjør ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 66de Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Veilby Kirke er bygget af velhugne Kampesteen, med Hvælvinger og Taarn med firkantet tilspidset Spiir. Paa søndre Side har den en mærkværdig tilmuret

Portal i Rundbuestil med snoede Søiler og Billeder af Adam og Eva m. m., ganske i Lighed med dem i Ørsted Kirke i Rougsø Herred (see denne).
Julielund hed forhen Kjergaarden; den kaldes i D. Atl. en stor Bondegaard.

Gjesing Sogn omgivet af Annexsognet Nørager, Vivild, Veilby, Auning, Marie Malene og Koed Sogne samt Nørre og Rougsø Herreder. Kirken, nordvestlig i Sognet, $3^1/_4$ M. ø. for Randers. Arealet, 7417 Tdr. Land, hvoraf c. 1500 Tdr. Land Skov (Stenalt og Løvenholm Skove*), er bakket, betydelige Kjær- og Mosestrækninger; Jordsmonnet af sandmuldet, sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Paa Sognets nordlige Grændse løber Hevring-Aa og i den sydøstlige Deel findes et mindre Aaløb og ved Løvenholm Skov i Sognets Midte en mindre Indsø, Lang-Sø, og Gjesing Mose. Landeveien fra Randers til Grenaa passerer Sognet. Htk. $216^1/_2$ Td. A. og E. og $17^5/_8$ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Nørre-Gjesing med Kirke, Præstegaard og Skole, Sønder-Gjesing og Krusborg Huse; Hovedgaardene Løvenholm, $57^7/_8$ Td. Htk. A. og E., $17^5/_8$ Td. Skst. og 5 Tdr. Mst. (c. 15 Tdr. Htk. Fæstegods, Gjesing og Nørager Kirker), med c. 2000 Tdr. Land Ager og Eng, c. 1000 Tdr. Land Skov (et Teglværk i Nørager Sogn og et Dampbrænderi, det eneste paa Landet i dette Amt), Sørvad, 41 Tdr. Htk., med 350 Tdr. Land Ager, 70 Tdr. Land Eng og Tørvemyr, 30 Tdr. Land Skov; Gdne Elbruplund, $12^1/_8$ Td. Htk., Søholt, Høiholt. Ialt i Sognet 37 G. og 43 H., hvoraf 7 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 615. Jordbrug og Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Ørsted Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 62de Lægd. Med Annexsognet Nørager een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Løvenholm. Præstekaldets Reguleringssum er 592 Rd. Præstegaardens Areal er 54 Tdr. Land Ager, Eng, Kjær og Hede, af 4 Tdr. Htk.

Gjesing Kirke er bygget af Muursteen med en udvendig Beklædning af tilhuggen Granit; den er hvælvet, har Taarn med takkede Gavle, hvori 2 fortrinlige Klokker, og et anseeligt Vaabenhuus af samme Høide som Kirken. Paa Taarnvæggen findes et Maleri, som forestiller Provst Søren Hansen Ølgod († 1694) og hans tvende Hustruer. Den i D. Atl. omtalte aabne Begravelse under Choret for Løvenholms Eiere nævnes ikke i den foreliggende Beretning, saa at den formodentlig er tilkastet.
Hovedgaarden Løvenholm, en Tid Hovedsædet i et Grevskab af samme Navn, hed tidligere (indtil Grevskabets Oprettelse 1674) Gjesingholm, og blev tilligemed 5 Bol fra St. Johannes-Kloster i Viborg 1445 tilskjødet Essenbæk-Kloster, der eiede hele Nørre- og Sønder-Gjesing indtil Reformationen. I Reformations-Perioden kom Gjesingholm til Familien Banner, der opførte den anseelige toetages Hovedbygning i to Fløie og med et rundt Taarn for hver Ende af Hovedfløien, som endnu staaer; man antager, at den er bygget i sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede af Anders Banner, som var Kongens Hofjunker 1562 og døde 1583. Af hans to Sønner døde Erik Banner til Gjesingholm ugift 1597, og blev, ligesom hans Forældre, begravet i Gjesing Kirke; den anden, Otto Banner, benævnes til Gjesingholm 1599—1608, i hvilket sidste Aar han stod i Underhandlinger med

*) Løvenholm Skov, i hvis Midte ligger Gjesing Mose, er en af de faa Skovstrækninger i Danmark, hvor der endnu findes Kronvildt. Antallet af Dyrene er i 1858 angivet til c. 60.

Rigsraad Este Brok til Estrup om Salg af Gjesingholm, men de bleve ikke enige om Betingelserne (jfr. Vedel Simonsens „Bidr. til Este Broks Levnetsbeskr." S. 74 flg.); hvorimod han kort efter solgte Gaarden til Geert Rantzau til Breitenburg, hvorved Gjesingholm kom til denne berømte holsteenske Adelsslægt. Geert Rantzau, en Søn af den lærde Henrik Rantzau og Sønneson af den store Feltherre Johan Rantzau, var Statholder i Hertugdømmerne og viste som Feltmarschal i Calmarkrigen, at han havde arvet sin Families krigerske Egenskaber († 18de Jan. 1627); hans Søn, den første Rigsgreve af Rantzau Christian Rantzau, Geheimeraad, Overstatholder og Præses i Statscollegiet (Premierminister) efter Souverainitetens Indførelse, ligesom han overhovedet var Kongehusets vigtigste Støtte og den meest anseete Mand i Riget efter Statsforandringen († 8de Novbr. 1663), havde allerede 1637 faaet Gjesingholms Gods oprettet til et Birk (senere Lovenholms Birk, ophævet 1800); og dennes Søn Grev Ditlev Rantzau, ligeledes Geheimeraad, Statholder i Hertugdømmerne og Elefantridder, fik under 1ste Mai 1674 Grevskabet Lovenholm oprettet af sine Hovedgaarde Gjesingholm, Demstrup, Sødringholm, Eskjær i Salling (udgik 1681) og Skovgaard i Kolding Amt († 8de Septbr. 1697). Men med den rigsgrevelige Linie af den berømmelige rantzauske Slægt tog det en brat og sørgelig Ende; og paa een Gang styrtede den stolte Bygning sammen, som en sjelden Række af kloge, kraftfulde og begavede Forfædre, dygtige Generaler og udmærkede Statsmænd, igjennem Aarhundreder havde arbeidet paa at opføre. Grev Ditlev Rantzau efterlod sig nemlig to vanslægtede Sønner, af hvilke den ældste Grev Christian Ditlev Rantzau, der efterfulgte ham saavel i det tydske som i det danske Grevskab, og i al sin Færd viste sig som en ubesindig og overmodig Fusentast*), der fornærmede Kongen og tyranniserede sine Undergivne, endelig 1721 blev ihjelskudt paa Jagten — som det senere fandtes, paa Foranstaltning af sin Broder Grev Vilhelm Adolf Rantzau, med hvem han havde ligget i bestandig Strid. Denne blev 1726 dømt til livsvarigt Fængsel (han døde 1734 paa Aggershuus Fæstning, hvor han imidlertid blev behandlet standsmæssigt, havde 2000 Rd. aarlig til sin Underholdning og 3 Tjenere til sin Opvartning), og begge Grevskaberne tilfaldt Kronen. Under 12te April 1732 gjenoprettede Kong Christian VI. Grevskabet Lovenholm for Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø, som dog allerede 17de Aug. 1742 fik Tilladelse til at nedlægge det og sælge det som Allodium til sin Broder Grev Ulrik Adolf Danneskjold-Samsø, Schoutbynacht og Kammerherre, der igjen solgte det ifølge kongelig Bevilling af 30te April 1751; dog fulde Gaarden beholde grevelige Rettigheder, saalænge der levede nogen Danneskjold-Samsø, hvilket Privilegium blev ophævet, da Statskassen 1827 overtog den. Lovenholm har derefter tilhørt Regimentsqvartermester Søren Seidelin (1751—53), Kammerraad Niels Basse til Hindsgavl, Cancelliraad Hans Jønsø (1762—84, † 1791), hans Søn Kammerherre og Amtmand Peter Severin Jønsø, som solgte Bøndergodset bort og 1814 Gaarden til et Interessentskab (Etatsraad Saaby, Overkrigscommissair Kemp, Baron Eggers og Ole Esmarch); 1827 maatte Statskassen overtage Gaarden for resterende Skatter; 1831 udstedtes kongeligt Skjøde til Etatsraad Saabys Arvinger og Skibscapitain Kroyer, hvilke 1833 solgte Lovenholm til Heinr. Frelsen fra Flensborg, som 1836 reiste til Nord-America og solgte det til Christen Pind, Forpagter paa Estrup, hvis Enke nu eier Gaarden. Paa det gamle Gjesingholm har været et Capel og en mærkelig Runesteen (beskreven i Worms Monum.), som 1822 er flyttet til Kjøbenhavn og opsat i Trinitatis Kirke (Rundetaarn).

Hovedgaarden Sørvad var i ældre Tid en By med 5 Gaarde; deraf oprettedes 1744 en Ladegaard til Lovenholm, som af Kammerherre Jønsø 1801 blev solgt til Anders Hviid, hvis Søn er den nuværende Eier. Hovedbygningen er opførte deels 1801, deels 1854—55 af Grundmuur.

Eldrup forekommer under Navnet „Elmæthorp" 1271, da Kong Erik Glipping stadfæstede en Gave af samme til Kannikerne i Aarhuus (Scr. rer. Dan. VI. p. 397).

Nørager Sogn, Annex til Gjesing Sogn, omgivet af dette og Vivild Sogn, Nørre Herred samt Kattegattet. Kirken, vestlig i Sognet,

*) Efterat han som Barn havde været forlovet med Kong Christian V.'s ægte Datter Sophie Christiane Gyldenløve, der døde 9 Aar gammel 1684, forlovede han sig med en Datter af Statholderen i Norge Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, men brøde senere Forlovelsen, og maatte derfor ifølge Forlovelses-Contracten betale 30,000 Spec. eller efter en anden Angivelse 40,000 Rd.

c. 3 M. v. n. v. for Grenaa og 3¾ M. ø. for Randers. Arealet, 5884 Tdr. Land, er flere Steder bakket; Jordsmonnet for Størstedelen af sandet Beskaffenhed. I Sognets Midte har Hevring-Aa sit Udspring, og imod Syd findes et stort Antal smaa Indsøer og Damme, hvoraf Dyr-Sø er den største; endeel Hede og Mose. Htk. 207¼ Td. A. og E. og 6⅜ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Nørager med Kirke og Skole, og Tustrup; Rygaarde, Rygaardsstrandhuse med Skole, Teglværk og Kalkbrænderi, Mogenstrup, Skovgaarde; Gdne Hedegaard, Kokkegaard, Fierupgaarde; Løvenholm Teglbrænderi, Skovgaards eller Sultenborg Kro, Vandmøllen Nymølle. Ialt i Sognet 54 G. og 26 H., hvoraf 18 G. og 11 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 544. Jordbrug og noget Fiskeri i Kattegattet udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Løvenholm Teglværk samt Tegl- og Kalkværket ved Rygaardsstrand producerer aarlig tilsammen c. 400,000 Stk. Muursteen og 200 Tdr. Kalk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 64de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Løvenholm.

Nørager Kirke er bygget af Muursteen med en udvendig Beklædning af tilhuggen Granit ligesom Hovedsognets Kirke; Taarnet er lavere end dennes og uden Takker. Loftet i Skibet er gibset, i Choret Bræddeloft; kun Taarnet har rundbuet Hvælving. Alteret staaer i en af de i ældre Kirker sædvanlige Nicher. Under Choret er en aaben Begravelse, hvortil Nedgang gjennem en Trælem i Gulvet; den indeholder adskillige Kister med Lig af Familier, der i nyere Tid have eiet Løvenholm.

I Nørager Sogn har fordum ligget to Hovedgaarde, Rudtgaard eller Rygaard og Skovgaard. Den første stal i den tidligere Deel af Middelalderen have tilhørt Hvidernes berømte Slægt, som siges at have eiet hele Nørager Sogn; efter Sagnet stal der endnu før Knud d. Stores Tid have levet en hedensk Høvding Rani, som var Morbroder til Stig Hvide, paa Rudtgaard og være begravet der paa Stedet; hans Enke, som heed Karen — fortælles der — lod sig efter hans Død døbe tilligemed sine Børn og byggede Nørager Kirke, men hun lod sig dog jorde hos sin Mand paa Gaarden, og hendes Børn lode bygge et Capel over Graven, hvor der i mange Aar blev holdt Sjælemesser. Som Rudtgaards senere Eiere nævnes Jes Palnesen 1441, Hans Lykke 1486, Brødrene Lars og Niels Lunov 1513—58, Jesper Lunov 1570, Christoffer Lunov, som 1585 solgte Rudtgaard til Erik Lykke den Yngre til Skovgaard († 1592), og derpaa boede paa Nielstrupgaard i Vivild Sogn; Erik Lykkes Børn Jørgen og Falk Lykke solgte 1612 Rudtgaard til Esge Brok til Estrup, efter hvis Død 1625 denne Gaard tilligemed Hevringholm og Nielstrup gik i Arv til hans Svigersøn Frants Lykke († 1655), og efter ham til hans Søn, den ulykkelige Kai Lykke. 1673 boede en Niels Thomesen paa Rygaard, men den har formodentlig da ikke mere været Hovedgaard. Nu er det 4 Bøndergaarde (Rygaardene), og ved den nære Strand, hvor der findes en bequem Ladeplads, ligge de saakaldte Rygaardsstrandhuse. Af den anden tidligere Hovedgaard i dette Sogn, Skovgaard, findes der endnu betydelige Ruiner, som vise, at det har været en stærkt befæstet Borg med Volde og Grave; som dens Eiere nævnes Jørgen Rostrup 1542, Erik Lykke, der ogsaa eiede Rygaard, 1575—92, hans Søn Falk Lykke, der eiede Skovgaard 1619, Arel Sehested til Thim og hans Søn Kjeld Krag Sehested, Adam Ernst Pentz til Meilgaard, Otto Kruse til Østergaard og hans Enke Eva Margrete Pentz, deres Svigerson Secapitain Simon Sivers († 1727), Grev Jørgen Scheel, som 1754 solgte Gaarden til Krigsraad Jakob Adler, Cancelliraad Niels Hansen, gift med Sidstnævntes Enke; han solgte den 1760 til Hans Moldrup; den har derefter været 3 Bøndergaarde. Det er et almindeligt Sagn i Egnen, at Kai Lykke ogsaa skal have eiet Skovgaard; men derom vides Intet med Bestemthed. (Jfr. om Rygaard og Skovgaard K. Hansens „Danske Ridderborge" S. 109—26.)

Marie Magdalene Sogn eller i daglig Tale **Marie Malene Sogn** omgivet af Annexsognet Koed, Auning og Gjesing Sogne, endeel af Virild Sogn, Øster-Alling og Hvilsager Sogne samt Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, sydøstlig i Sognet, 3 M. v. s. v. for Grenaa og 3 M. n. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 6355 Tdr. Land, hvoraf en Deel af den store, fordum endnu større Fjeld Skov, bestaaende af (tildeels topfaldne) Bøgetræer, en stor Deel Birk o. s. v., deraf 330 Tdr. Land Fredskov (Stenalt, Estrup og Holbækgaard Skove), er noget bakket, og Jordsmonnet af sandmuldet, sandet og leerblandet Beskaffenhed. Store Mosestrækninger (Pindstrup Mose og Brunmose). Sognets sydlige Deel begrændses af Ryomgaards-Aa, og paa Sognets Østgrændse findes en mindre Indsø, Vallum- eller Valm-Sø. Htk. 158½ Td. A. og E., 3⅝ Td. Skst. og 3⅛ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Marie-Malene med Kirke, Præstegaard og Skole, Pindstrup med Skole, Bøistrup og Klemstrupgaarde; Hovedgaarden Ryomgaard med Vandmølle, 30½ Td. Htk. A. og E. (5⅜ Td. Htk. Fæstegods); de væsentligste Biparceller af denne udstykkede Hovedgaard ere: Avlsgaardene Ny-Ryomgaard, 15¾ Td. Htk., med 278 Tdr. Land Ager, 43 Tdr. Land Eng, 56 Tdr. Land Skov, 23 Tdr. Land Mose (5 Tdr. Htk. Fæstegods), Marienhof, 15⅛ Td. Htk., med 200 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Skov og 20 Tdr. Land Mose, Margretenlund, c. 6 Td. Htk., med c. 335 Tdr. Land, Stadsborg med c. 480 Tdr. Land, Grønholt, Kragelund og Rosenborg. Ialt i Sognet 26 G. og 52 H., hvoraf 14 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 497. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves ikke ubetydeligt Erhverv ved Fabrication af Træsko og ved Tørveproduction.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 68de Lægd. Med Annexsognet Koed een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. I Ryomgaard indestaaer det Foghske Legat, nemlig 800 Rd. til 5 pCt. Rente, stiftet af Etatsraad Peder Fogh til Ryomgaard 11te Decbr. 1738, for Fattige paa Ryomgaards Gods. Præstekaldets Reguleringssum er 796 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land, af 6⅛ Td. Htk.

Marie Magdalene Kirke er bygget 1458 af Otto Nielsen Rosenkrands til Bjørnholm paa et Sted, hvor der tidligere stod Skov, og, som Sognets Navn betegner, indviet til Marie Magdalene. Det er en temmelig stor Bygning af røde Muursteen paa tilhugne Kampesteens Grund; Choret ender i Øst i en halvrund Udbygning. Kirken har Hvælvinger og et Taarn, som er tilbygget i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Paa en af Hvælvingerne er malet to Vaabenskjolde, omgivne af gothisk Løvværk, og under det ene staaer med Munkeskrift „Hr. Niels Eriksen (af Familien Rosenkrands) Ridder til Bjørnholm", og under det andet „Fru Birgitte Olufsdotter." Et Gravcapel mod Syd, adskilt fra Kirkens Chor ved et Gitter, er en yngre Tilbygning, hvori flere af de Familier, som have eiet Ryomgaard, ligge begravne (8 Ligstifter); derimod er Gravkjelderen nedenunder nu tilmuret.

Hovedgaarden Ryomgaards Eiere have været følgende: Mogens Juel til Vallisbjerg, Landsdommer i Nørre-Jylland († 1605); Enevold Kruse til Kjellerup og Stenalt, Statholder i Norge († 1621); hans Søn Jørgen Kruse til Hjermeslevgaard; han opførte Gaarden af Grundmuur i Aarene 1642—43; Mag. Laurits

Bording, Professor i Sorø († 1677); hans Datter Magdalene var gift med Etatsraad Peder Fogh, som blev adlet 1707 og døde barnløs 1753; dennes Søsterson Jørgen Fogh Wilster, som blev adlet 1747 og ligeledes døde barnløs 1756; Oberstlieutenant Palle Kragh Hoff til Høgholm († 1798); hans Søn Landsdommer Henrik Mule Hoff til Silkeborg; 1894 fik Peter Marcussen Wodschow Skjøde paa Gaardens Hovedparcel († 1824); Vilhelm Peter Brockenhuus 1825—34; Thomas Carstensen, som solgte den til den nuværende Eier.

I ældre Tid har her ogsaa i Sognet været en By ved Navn Nyum.

Koed Sogn, Annex til Marie Malene Sogn, omgivet af dette og Gjesing Sogn, Nørre og Sønder Herreder samt Kolindsund og Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, sydlig i Sognet, $2^1/_2$ M. v. s. v. for Grenaa og 3 M. n. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 3708 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, er noget bakket, og Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Sognets sydlige Grændse dannes af Nyomgaards-Aa og paa Østsiden løber Nimtofte-Aa, der begge falde i Kolindsund; paa Sognets Vestgrændse findes en mindre Indsø, Vallum (Valm) Sø. Htk. $211^1/_8$ Td. A. og E., 1 Td. Skst. og $1^3/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Koed med Kirke og Skole, Attrup og Kjærende; Hovedgaarden Vedø med Vandmølle, 38 Tdr. Htk. A. og E., 1 Td. Skst., $1^3/_8$ Td. Mst. ($1^1/_4$ Td. Htk. Fæstegods), med c. 300 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng, 50 Tdr. Land Skov, 50 Tdr. Land Mose og 20 Tdr. Land Hede (Koed Kirke med Tiende); Gdne Frederiksslund og Skoffergaard. Ialt i Sognet 37 G. og 58 H., hvoraf 14 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 522. Jordbrug er Hovederhvervet. Fiskeriet i Kolindsund er af mindre Betydenhed.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 67de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Vedø.

Koed Kirke har Taarn, Hvælving i Choret, men Loft i Skibet. I den vestre Ende af Kirken er et Gravcapel, hvori et Epitaphium over Erik Henriksen til Vedø († 1704) og Familie, samt 4 Kister; nedenunder Gravkjelder. I Choret er en Ligsteen indsat i Muren, hvorpaa den ældste bekjendte Eier af Vedø Anders Sandberg med Kone og Datter er afbildet.

Hovedgaarden Vedø har Navn af Byen Vede, der laae tæt nord for samme og endnu var til, da D. Atl. udkom, og af sin Beliggenhed, da denne Gaard efter D. Atl. er bygget ligesom paa en Ø, omgivet paa den vestre, nordre og østre Side af Kjær og paa den søndre af Kolindsund, saa at den i ældre Tid formodentlig har været ganske omflydt. Af dens Eiere kjendes følgende: Anders Christensen Sandberg til Kvelstrup og hans Enke Gjertrud Krabbe i sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede; Erik Henriksen 1687—1704 og hans Enke; Anders Behr 1715—21; Consistorialraad Mag. Frederik Thomesen Lyngby, Sognepræst i Lyngby, gift med den forrige Eiers Datter († 1734); hans Søn Thomas Lyngby; Krigsassessor Boesen; Hans Distelberg; Oberstlieutenant Palle Kragh Hoff, som ogsaa eiede Nyomgaard i Marie Malene Sogn; Rasmus Christensen 1795, og hans Enke; Baron Jørgen Rosenkrands til Sophiendal 1811—25; Capitain Niels Juul Kastrup († 1825); hans Enke solgte Gaarden til Krigsassessor Jakob Berg Secher, som eiede den i Aarene 1835—47, og hvis Søn er den nuværende Eier.

Koed Sogn har forhen været Annex til Nimtofte Sogn i Nørre Herred, hvortimod Skarreso Sogn i Øster-Lisbjerg Herred da var Annex til Marie Malene; men i Aaret 1770 blev den nuværende Sogneforbindelse anordnet.

Øster-Alling Sogn omgivet af Annexsognet Vester-Alling, Hvilsager, Fausing, Auning og Marie Malene Sogne. Kirken, nordvestlig

i Sognet, 2¼ M. o. f. o. for Randers. Arealet, 2124 Tdr. Land, er noget bakket, og Jordsmonnet af sandmuldet Beskaffenhed. Alling- eller Estrup-Aa danner Sognets Nordgrændse. Htk. 136⅛ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Øster-Alling med Kirke, Præstegaard og Skole, og Ring; Oustrupgaarde. Ialt i Sognet 23 G. og 14 H., hvoraf 3 G. og 1 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 266. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 54de Lægd. Med Annexet Vester-Alling een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Estrup. Præstekaldets Reguleringssum er 992 Rd. Præstegaardens Areal er 82 Tdr. Land Ager, 23 Tdr. Land Kjær og 30 Tdr. Land Eng, af 12¼ Td. Htk.

Øster-Alling Kirke, i Middelalderen helliget St. Karen, er en anseelig Bygning, høi og bred, med Taarn, hvis Gavlspidser vende mod Syd og Nord; kun Choret er hvælvet. I Baabenhuset er opstillet en Runesteen. Efter Sagnet skal denne Kirke være bygget af en Herremand ved Navn Ove Stigsen, om hvem nedenfor.

Oustrupgaard samt en Gaard og 2 Bol i Øster-Alling blev 1344 paa Hald Herreds Thing af Johannes Laurensen Mule skjødet til Iver Nielsen. Den skal have været eiet af Ove Stigsen, som ihjelslog Esbern Udsen (see Vester-Alling Sogn), og have faaet Navn efter ham.

Vester-Alling Sogn, Annex til Øster-Alling Sogn, omgivet af dette, Hørning, Lime og Skjørring Sogne. Kirken, nordvestlig i Sognet, 2 M. o. f. o. for Randers. Arealet, 1347 Tdr. Land, er temmelig jevnt; Jordsmonnet af sandmuldet Beskaffenhed. Alling- eller Estrup-Aa danner Sognets Nordgrændse. Htk. 98⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Vester-Alling med Kirke og Skole. Ialt 19 G. og 9 H., hvoraf 10 G. og 2 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 180, som udelukkende ernære sig ved Jordbrug.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 55de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Vester-Alling Kirke, i Middelalderen helliget St. Jørgen, er lille og uanseelig, bygget af Kampesteen, uden Taarn. Firkantet Chor med fladt Loft. Gammelt Alterstad fra Midten af det 15de Aarhundrede med flet udskaarne Træfigurer, forestillende Treenigheden og Apostlene; ovenover staaer St. Jørgen og en Helgeninde med Krone og Sværd. I Kirkedøren ligger en gammel Ligsteen med et Kors. Denne Kirke skal være bygget af Esbern Udsen (see nedenfor).

I Sognet skal have ligget en Gaard kaldet Boelhave, som tilhørte Esbern Udsen, der byggede Vester-Alling Kirke og blev ihjelslagen af Ove Stigsen i Oustrup, fr. Nyerups og Rahbeks Viseſaml. IV. S. 367.

Aarslev Sogn omgivet af Annexsognet Hørning, Esbønæk Sogn og Galten Herred. Kirken, sydøstlig i Sognet, 1¼ M. s. o. for Randers. Arealet, 1289 Tdr. Land, er bakket; Jordsmonnet af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Sognets sydlige Side begrændses af Alling- eller Estrup-Aa, den nordlige Side af et mindre Aaløb. Htk. 109⅜ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byen Aarslev med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro og Vandmølle; Avlsgaarden Eistrupgaard, 13⅞ Td. Htk. med

210 Tdr. Land. Ialt i Sognet 20 G. og 23 H., hvoraf 7 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 336. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 50de Lægd. Med Annexsognet Hørning een Commune. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Præstekaldets Reguleringssum er, efterat Lime Sogn, der tidligere hørte til dette Pastorat, ved kgl. Resolution af 1ste Juli 1851 er henlagt til Hvilsager Sogn, fastsat til 1008 Rd. Præstegaardens Areal er c. 58 Tdr. Land Ager, 6 Tdr. Land Eng, af c. $6^3/_8$ Td. Htk.

Aarslev var i den katholske Tid et Præbende til Aarhuus Capitel. Kirken er lille, bygget af Kvadersteen, med Gibsloft og et lidet i den nyere Tid af Bindingsværk opført Klokketaarn med blytækket Spir. Choret viser sig tydeligt at være senere tilbygget, hvorimod der i ældre Tid paa den sydlige Side har været en Udbygning. Messing-Lysekrone, skjenket af en af Stedets ældre Præster; og Altertavle, forestillende Bebudelsen, malet og skjenket 1847 af Frøken Preetzmann i Kjøbenhavn.

Hørning Sogn, Annex til Aarslev Sogn, omgivet af dette Sogn, Esenbæk, Virring, Fausing, Vester-Alling, Lime og Mygind Sogne samt Galten Herred. Kirken, noget vestlig midt i Sognet, $1^1/_2$ M. o. s. o. for Randers. Arealet, 4283 Tdr. Land, er bakket; Jordsmonnet af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Alling- eller Estrup-Aa danner Sognets Sydgrændse, og ved Nordgrændsen findes et mindre Aaløb, som gjennemskjærer en mindre Indsø, Hald- eller Hals-Sø. Landeveien fra Randers til Ebeltoft passerer Sognet. Htk. $333^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hørning ved Landeveien med Kirke, Skole og Hospital, Gundestrup med Teglværk, Lund, Krogsager, Moeskjær, Fløistrup*) ved Alling-Aa; Hovedgaarden Tustrup, $44^3/_8$ Td. Htk., (Teglværk og Kalkbrænderi); Avlsgaardene Raaballegaard, $20^1/_8$ Td. Htk. med 280 Tdr. Land, Gundestrupgaard, $12^1/_2$ Td. Htk. med 122 Tdr. Land; Skjelbro Kro ved Landeveien, hvor denne gaaer over Alling-Aa. Ialt i Sognet 48 G. og 39 H., hvoraf 6 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 629. Jordbrug er ligesom i Hovedsognet Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 57de Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse. Denne Stiftelse, som eier 6 Kirker, er væsentligst et Hospital, beliggende ved Hørring Kirke, oprettet ved Fundats af 11te Marts 1697 af Oberst Hans Friis til Tustrup m. fl. Gaarde; 11 Lemmer have her fri Bolig samt hver en aarlig Understøttelse af $3^3/_4$ Td. Meel, $3^3/_4$ Td. Malt, 15 Mk. og frit Brændsel; ligeledes opdrages 3 fattige Drenge paa Stiftelsens Regning med den samme Understøttelse. Biskoppen i Aarhuus Stift er Overdirecteur for denne

*) Den saakaldte Kirkegaard (nu en Bondegaard, tidligere en Annergaard) i Fløistrup By hører til Virring Sogn, jfr. S. 499.

Deel af Stiftelsen og Sognepræsten i Aarslev Inspecteur (Hofmans Fund. III. S. 144—160. Af Stiftelsen nyde desuden 6 „fattige Adelspersoner" hver aarlig 12 Tdr. Rug og 12 Tdr. Byg; men Retten til at bortgive Pladserne er ved Høiesteretsdom af 1ste Decbr. 1857 tilkjendt den med Stifteren beslægtede Familie Arenfeldt (jfr. Høiesteretstidende for 1857 S. 509 ff.)

Hørning Kirke er en anseelig Korsbygning af Kvadersteen med et smukt Taarn, forsynet med et rundt Spiir, der saavelsom hele den øvrige Kirke er tækket med Bly. De noget lave Hvælvinger ere prydede med stjønne Gibsfigurer, der forestille bibelske Personer. I Kirkens nordre Fløi er et med en smukt forarbeidet Jern-Gitterport forsynet Begravelsescapel for den hørningske Stiftelses Fundator Oberst Hans Friis til Kragerup, Clausholm (see dette), Hevringholm, Tustrup og Essenbæk († 1697), i hvilket findes hans Billede i Legemsstørrelse af hvidt Marmor i knælende Stilling (af den italienske Kunstner Quilinus) og et Epitaphium af sort Marmor. I Hvælvingen under Capellet staae hans, hans tvende Hustruer Helvig Marsvins († 1678) og Dorothea Brokdorffs († 1693) samt flere til Familien hørende Personers Kister; deriblandt Generallieutenant Christian Rantzau Friis til Hevringholm og Tustrup († 1731). I Kirken findes en Fortegnelse over Sognepræsterne siden Reformationen, samt en meget stor 16armet Lysekrone og flere smukke Oliemalerier. Prædikestolen, der uheldigvilis er anbragt paa det mørkeste Sted i den i al sin Skjønhed just ikke lyse Kirke, er stjenket 1641 af Biskop Hans Borchardsen i Ribe, Jørgen Nielsen, Sognepræst for Aarslev og Hørning, og Peder Rasmussen Kister i Gundestrup, Kirkeværge. Vasa sacra, bestaaende af en udmærket smuk, stor Sølv-Alterkande med Kalk og Disk, alt ægte forgyldt, og et stort Sølvfad til Døbefonten, hvilket alt er stjenket Kirken af Oberst Hans Friis, gjemmes i et særeget Skab i Chorets Væg. Altertavlens midterste Maleri, forestillende den gamle og den nye Pagt, er ret mærkeligt og vistnok hidrørende fra den katholske Tid; det øverste Maleri forestiller Opstandelsen, det nederste Nadverens Indstiftelse, men er temmelig uheldigt; omkring paa Hjørnerne ere de 4 Evangelister med deres Symboler anbragte. Skranken for Alteret dannes af en Christusfigur med de 12 Apostle. Choret er ved et forgyldt Gitterværk med Port adskilt fra den øvrige Kirke. I den søndre Fløi findes et af Oberst Friis stjenket, endnu ret godt Orgel. Kirken har 3 Klokker, hvoraf især den ene er meget stor og vidtlydende. Da Kirkegaarden tillige er planeret og beplantet, danner denne Kirke med dens Omgivelser et meget smukt Ensemble.

Tustrup var en Bondeby af 5 Gaarde, hvilke af Kong Frederik III. blevne tilskjødede oftnævnte Oberst Hans Friis, Eier af det nærliggende Clausholm, fra hvis Jorder og Gods den nye Gaard Tustrup blev compleiteret til Hovedgaard 1657. Han tilbragte efter Clausholms Salg til Storcantsler Reventlov fine sidste Leveaar paa Tustrup, hvor han døde 72 Aar gammel d. 14de Decbr. 1697, efter 1695 at have oprettet Tustrup Gaard og Gods til et Stamhuus for sin Broderson Oberstlieutenant Gregers Friis, efter hvis Død 1711 det tilfaldt dennes ældre Broder Oberst Christian Friis, der 1726 oprettede et nyt Stamhuus af Tustrup og Essenbæk i Forening med det for ham selv af Hans Friis oprettede Stamhuus Hevringholm (see dette); han døde ligesom Broderen ugift, d. 2den Juli 1727, og var den sidste Mand af den berømte Slægt. Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, der fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, solgte 1784 Tustrup og Essenbæk til Christian Kallager, Generalauditeur i Søetaten, der igjen 1787 solgte begge Gaarde til Kammerherre og Amtmand Peter Severin Fønss til Lovenholm og Borgermester Johan Frederik Carøe i Randers. Endnu samme Aar solgte disse to Eiere Tustrup til Anders Dyhr, efter hvem Gaarden har tilhørt Anders Sørensen Møller m. Fl. i Slutningen af forrige Aarhundrede, Forvalter Erik Poulsen paa Clausholm, Geheimeconferentsraad Schilden-Hvitfeldt til Clausholm 1808—9, Baron Holger Rosenkrantz 1809—32 og den nuværende Eier.

Hørning Kirke var fordum et Præbende eller Kannikedom til Aarhuus Domcapitel. Man antager, at Alling-Aa eller Mosestrækningen fra Bruusgaard forbi Vester- og Øster-Alling og Estrup til dens Udløb i Grund-Fjord i gammel Tid har været sejlbar og beseilet, hvoraf skal findes Spor. I Sognets østlige Deel findes tæt ved Alling-Aa og Fløistrup en aflangrund Bakke, der kaldes Brattingsborg, og hvorom Sagnet beretter, at der skal have ligget en Borg. Fløistrup har været et eget Sogn, hvis

Kirke med en Kirkegaard tilhørte Esenbæk-Kloster, der ogsaa eiede 7 Gaarde og 2 Bol i Hørning samt Gaarde i Byerne Balle, Gundestrup, Krogsager, Lund, Moeskjær og Tustrup 1479 og 1492. Fløistrup Kirke var indviet til Jomfru Marie og efter Sagnet bygget af en adelig Jomfru, som strandede ikke langt derfra og blev reddet. Efter Reformationen gik Fløistrup Sogn ind, fordi det var for lidet til at vedligeholde Kirken, og fordi Præsten i Birring, hvortil det var Anner, ikke om Vinteren kunde komme derhen uden at drage udenom et stort uveibart Kjær.

Hvilsager Sogn omgivet af Annexsognet Lime, Øster-Alling, Skjørring og Marie Malene Sogne samt Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $2^{3}/_{4}$ M. o. s. o. for Randers. Arealet, 4849 Tdr. Land, hvoraf 74 Tdr. Land Fredskov, er bakket; tvende store Kjærstrækninger mod Nordøst og Sydvest; Jordsmonnet er deels af sandet og sandmuldet, deels af leret og leermuldet Beskaffenhed. Sognets sydlige og østlige Sider begrændses af Rhomgaards-Aa og dets vestlige Side af Rosenholms-Aa. Landeveien fra Randers til Ebeltoft passerer Sognet. Htk. $275^{3}/_{4}$ Td. A. og E. og $12^{1}/_{8}$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Hvilsager ved den ovennævnte Landevei, høit beliggende, med Kirke, Præstegaard og Skole, Termestrup, Bendstrup; Hovedgaarden Skaffsgaard, $56^{3}/_{4}$ Td. Htk., med 520 Tdr. Land Ager, 260 Tdr. Land Eng, 335 Tdr. Land Skov, 100 Tdr. Land Mose og Kjær, 240 Tdr. Land Hede ($13^{1}/_{4}$ Td. Htk. Fæstegods, en Vindmølle, et Teglværk og et Schæferi); Avlsgaarden Dalsgaard, $13^{1}/_{2}$ Td. Htk., med c. 300 Tdr. Land, Bonlandsgaard, Vandmøllen Lillemølle. Ialt i Sognet 22 G. og 28 H., hvoraf 5 G. og 5 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 406. Jordbrug er Hovederhvervet. De tvende Teglværker i Sognet producere aarlig c. $^{1}/_{2}$ Million Muursteen.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Bygds. Amtets 61de Lægd. Med Annexsognet Lime een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 625 Rd. Præstegaardens Areal er 30 Tdr. Land, af $3^{7}/_{8}$ Td. Htk.

Hvilsager Kirke er bygget paa et Flyvesandsbjerg, et af de høieste Punkter i Randers Amt, og kan derfor sees i mange Miles Afstand. Choret er af Kvadersten og meget ældre end den øvrige Deel af Kirken, der er af Muur og seneft bygget 1771. Den er rummelig, lys og vel vedligeholdt, har Brædeloft og et høit Taarn med et smalt og spidst Spir, hvorfra man kan see Stranden ved Hevringholm og Skibene, som befeile Randers-Fjord. Under Vaabenhuset findes Begravelser med gamle forraadnede Kister. Ligsteen i Kirkegulvet over Adelsmanden Lunov og Frue i Bendstrup, hvilke begge ere afbildede paa Stenen. I Kirken er ophængt et meget smukt og veltiltaklet Linieskib, hvorpaa findes den Indskrift „Minde om den Behrske Familie", hvilken Familie indtil Slutningen af forrige Aarhundrede eiede Skaffsgaard og Kirken; det skal være bekostet af en Enke, hvis Mand havde vundet Formue ved Søfart og Kaperi i Krigsaarene i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Hovedgaarden Skaffsgaard var oprindelig en lille Bondeby ved Navn Skaby, bestaaende af 2 Gaarde, som tilhørte Familien Rosenkrands, hvis ældste Eiendomme laae i denne Egn (jfr. Hevringholm og Rosenholm), hvor den lige til vor Tid har vedligeholdt sig i Besiddelse af anseeligt Jordegods. Skaby forekommer først 1551, da Jørgen Ottesen Rosenkrands opsagde de Bønder, som da beboede de to Gaarde, og selv satte Bo her; men han opholdt sig dog denne Gang kun kort i Skaby, da han allerede det næste Aar tog Tjeneste ved Kong Christian III.'s Hof, og blev efterhaanden Lehnsmand paa Koldinghuus, Dronningborg og Kals samt Rigsraad. 1577 tog Jørgen Rosenkrands anden Gang Sæde i Skaby, og opførte i Aarene 1580—82 Hovedbygningen, som endnu staaer, i 3 grundmurede Fløie,

SKAFFOGAARD.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

ligesom han tidligere havde bygget det nærliggende Rosenholm. Han blev senere Statholder i Jylland og en af de 4 Regjeringsherrer i Kong Christian IV.'s Mindreaarighed, i hvilken Post han døde, kort forend den unge Konge selv overtog Regjeringen, Langfredag d. 9de April 1596. Saavel Skabygaard som Rosenholm tilfaldt derpaa hans eneste Søn, den for sin Lærdom, især som Theolog og Orientalist, og sin Omhu for at oplære den adelige Ungdom berømte Holger Rosenkrands († 28de Octbr. 1642). Af dennes Sønner arvede den ligeledes for sin Lærdom bekjendte Rigsraad Gunde Rosenkrands Skabygaard; han kæmpede selv tappert under Kjøbenhavns Beleiring paa Volden og mistede i den svenske Krig to af sine Sønner (den ene faldt som Oberst ved Fredericias Indtagelse 1657, og den anden ved Faderens Side under Stormen paa Kjøbenhavn Natten d. 11te Febr. 1659); men efter Souverainitetens Indførelse lagde han sig ud med Kongens tydske Yndlinge, navnlig den altformaaende Gabel, hvorved han saldt i Unaade og maatte forlade sit Fædreland; han døde i Helsingborg 1675. I Gunde Rosenkrands's betydelige Gods gjorde hans Creditorer Indførsel, ved hvilken Leilighed Skaffsgaard rimeligviis er tilfaldet den rige Rigsraad Niels Trolle til Trolleholm (nu Holsteinborg) og Gauns, der formodentlig har givet sin Datter Anna Trolle det i Medgift, da hun 1660 blev gift med Erik Bille til Kjærsgaard, hvilke i dette og de følgende Aar beboede Gaarden*). Efter faa Aars Forløb afstod Erik Bille Gaarden til sin Svoger Grev Henrik Ditlev Holk, Oberstlieutenant for et Rytterregiment og senere Etatsraad, som allerede 1669 beboede Skaffsgaard og døde der 1681; hans Enke Grevinde Mette Bille solgte Gaarden 1710 til Thomas Nicolai Behr, hvilken Familie eiede den til Slutningen af Aarhundredet, nemlig Nysnævnte 1710—41, Niels Behr († 1778), og dennes Søn Poul Behr; hans Enke Anna Mørch solgte 1797 Gaarden til Kammerraad Jørgen Mørch Secher († 1852); senere er Fæstegodset bleven solgt til Bønderne og Hovedgaarden til den nuværende Eier. Gaarden saavelsom Ladebygningerne ere omgivne af Grave. Som en Mærkværdighed paa denne Gaard maa nævnes et meget stort (6 Alen bredt og 7 Alen høit) og smukt udskaaret Skab af Egetræ fra Slutningen af det 16de Aarhundrede med Scener af Bibelen, hvilket man endog har sat i Forbindelse med Gaardens Navn; det skal have ligesaa mange Døre, som Aaret har Maaneder, ligesaa mange Skuffer, som det har Uger, og i disse atter saa mange Rum, som det har Dage.

I Bendstrup By har ligget en Hovedgaard, som i Middelalderen tilhørte Ømkloster, der 1492 solgte den til Laurits Lunov; der findes endnu ubetydelige Spor af Grave m. m.

Hvilsager Pastorat er oprettet 1851 af Sognene Hvilsager, forhen Annex til Mørke i Øster-Lisbjerg Herred, og Lime, seneste Annex til Aarslev og Hørning Sogne. Ved denne Leilighed gik Dagstrup By og Trellegaarden, en Bondegaard, fra Hvilsager Sogn over til Mørke Sogn. Hvilsager Præstegaard er bygget i Sommeren 1852.

Lime Sogn, Annex til Hvilsager Sogn, bestaaer af to Dele, der kun ere forbundne med hinanden ved en smal Landstrimmel; det er omgivet af Annexet, Hørning, Mygind, Søby, Skjørring og Vester-Alling Sogne samt Galten Herred. Kirken, noget vestlig midt i Sognet, 2 M. o. s. o. for Randers. Arealet, 3234 Tdr. Land, er temmelig jevnt; Jordsmonnet af sandmuldet og leerblandet Beskaffenhed. Sognets nordlige Deel begrændses af Alling-Aa, og dets sydligste Hjørne af Rosenholms-Aa. Landeveien fra Randers til Ebeltoft passerer Sognet. Htk. c. 213½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Lime med Kirke og Skole, Lemmer (i Sognets vestlige Deel), Heilskov, Bøien og Kastrup (i Sognets østlige

*) Efter en anden Beretning skal Gunde Rosenkrands 1647 have solgt Skabygaard til Erik Billes Fader Steen Bille til Kjærsgaard, som igjen 1666 overdrog den til sin Svigersøn Grev Holk; men derimod strider, at Erik Bille og Anna Trolle bestemt vides at have eiet Gaarden 1663, da de skjenkede Kalk og Disk til Hvilsager Kirke.

Deel). Ialt i Sognet 46 G. og 37 H., hvoraf 10 G. og 8 H. uden for Byerne.

Indvaanere: 535. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 56de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Sognets og Byens Navn har vistnok sin Oprindelse fra de betydelige Kalkgruber eller Liimgrave, der findes paa Byens Mark og efter D. Atl. bruges „til Gjødning i suur Jord"; det skrives derfor rigtigere Lime (i nedennævnte Document af 1309 „Lymee") end, som man i den senere Tid har begyndt at skrive det, Lihme. Kirken, helliget St. Clemens i den katholske Tid, er bygget af Kvaderstreen, kullet, blytækket, med et Klokketaarn paa Vaabenhuset. Paa Prædikestolen findes Inscriptioner med Munkebogstaver. Lime Sogn var i Middelalderen tilligemed det tilgrændsende Skjørring Sogn et Præbende til Aarhuus-Domcapitel; ved et Brev, udstedt i Horsens af Biskop Esger i Aarhuus 24de Jan. 1309, blev det henlagt til Ommunger-Syssels Provsti (Scr. rer. Dan. VI. p. 413). Ligesom Aarhuus Cathedralskole endnu eier Skjørring Kirke, saaledes eier den ogsaa Tienden i Lime Sogn. Det formodes i Slutningen af det 16de Aarhundrede at have været Anner til Hornslet Sogn, og var derpaa Anner til Aarslev og Hørning Sogne 1660—1851, da det blev forenet med Hvilsager Sogn til et eget Pastorat.

I Kastrup har tidligere været en Hovedgaard.

Mygind Sogn, der er adskilt fra Annexsognene Skjørring og Krogsbæk ved Lime Sogn, omgivet af Lime og Hørning Sogne samt Galten Herred. Kirken, omtrent midt i Sognet, c. 2 M. s. o. for Randers. Arealet, 601 Tdr. Land, er temmelig jevnt; Jordsmonnet deels af sandmuldet, deels af leermuldet og kalkblandet Beskaffenhed. Ved Sognets vestlige Grændse løber Mygind- eller Rosenholms-Aa, som optages af Alling-Aa, der danner Sognets nordlige Grænse. Htk. 62¾ Td. A. og E. og 5¼ Td. Mfk.

Sognet bestaaer af Byen Mygind med Kirke (med et lidet Taarn), Præstegaard og Vandmølle, Myginbdgaard, og har ialt 17 G. og 11 H., hvoraf 2 G. og 4 H. udenfor Byen. Ingen Skole; Børnene søge Lime Skole.

Indvaanere: 166. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 59de Lægd. Med Annexsognene Skjørring og Krogsbæk een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm. Præstekaldets Reguleringssum er 872 Rd. Præstegaardens Areal er 48 Tdr. Land Ager, 3 Tdr. Land Kjær, 3 Tdr. Land Mose og 5 Tdr. Land Eng, af 7¼ Td. Htk.

Skjørring Sogn, Annex til Mygind Sogn, hvorfra det er adskilt ved Lime Sogn, omgivet af dette Sogn og det andet Annexsogn Krogsbæk samt Hvilsager Sogn. Kirken, sydvestlig i Sognet, 2¼ M. s. o. for Randers. Arealet, 1021 Tdr. Land, er jevnt; Jordsmonnet af sandmuldet, leer- og kalkblandet Beskaffenhed. Rosenholms-Aa danner Sognets sydlige og vestlige Grændser. Htk. 75¾ Td. A. og E. og 9½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Skjørring med Kirke (med et lidet Taarn) og Vandmølle, og Andi (heri en Gaard, 12 Tdr. Htk., med 160 Tdr. Land). Ialt i Sognet 13 G. og 11 H., hvoraf 2 G. og 4 H. udenfor Byerne. Ingen Skole; Børnene søge Karlby Skole i Krogsbæk Sogn.

Indvaanere: 186. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 63de Lægd. Kirken tilhører Aarhuus Cathedralskole.

Ifølge D. Atlas skal Skjørring Kirke være bygget af en Jomfru Gunder paa Stenalt, der skal ligge begravet paa Kirkegaarden; men da Sagnet ogsaa beretter, at Jomfru Gunder har bygget Søvring Kirke i Gjerlev Herred, ere rimeligviis disse to Kirker blevne forverlede paa Grund af Navne-Ligheden. I den katholske Tid var Skjørring Sogn tilligemed det tilgrændsende Lime Sogn et Præbende til Aarhuus Domcapitel, og Kirken tilhører derfor endnu Cathedralskolen.

Krogsbæk Sogn, Annex til Mygind Sogn, hvorfra det er adskilt ved Lime Sogn og det andet Annexsogn Skjørring, omgivet af dette Sogn, Hvilsager og Søby Sogne samt Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, $2^1/_4$ M. s. o. for Randers. Arealet, 2666 Tdr. Land, hvoraf 304 Tdr. Land Fredskov (Størstedelen af Rosenholm Skov), er flere Steder bakket; Jordsmonnet deels af sandet og sandmuldet, deels af leret, leermuldet og kalkblandet Beskaffenhed. Rosenholms-Aa danner Sognets østlige og nordlige Grændser, og en i denne faldende mindre Aa løber i den vestlige Deel af Sognet. Htk. $154^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Krogsbæk Kirke (uden Taarn), Byerne Karlby med Skole, Faarup og Borupgaarde. Ialt i Sognet 36 G. og 25 H., hvoraf 9 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 399. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 60de Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

Søby Sogn omgivet af Annexsognet Skader og Krogsbæk Sogn samt Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, nordlig i Sognet, $2^1/_4$ M. s. o. for Randers. Arealet, 1733 Tdr. Land, er bakket; Jordsmonnet af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. I Nærheden af Byen Søby findes 2 mindre Indsøer. Htk. $101^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Søby med Kirke (af Kampesteen, lille, med et lidet Taarn), Præstegaard og Skole; Estrupgaarde med et Kalkværk. Ialt i Sognet 20 G. og 29 H., hvoraf 4 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 267. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Randers Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 70de Lægd. Med Annexsognene Skader i Sønderhald Herred og Halling i Galten Herred een Commune. Kirken tilhører Fideicommisgodset Clausholm. Præstekaldets Reguleringssum er 956 Rd. Præstegaardens Areal er 110 Tdr. Land, af 7 Tdr. Htk.

Søby har Navn af de to smaa Søer, Øster- og Vester-Sø, imellem hvilke Byen ligger.

Skader Sogn, Annex til Søby Sogn, omgivet af dette, det andet Annexsogn Halling og Voldum Sogn i Galten Herred, samt af Øster-Lisbjerg Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 2 M. s. o. for Randers. Arealet, 1394 Tdr. Land, er bakket; Jordsmonnet af sandet, sandmuldet

og leerblandet Beskaffenhed. Et mindre Aaløb gjennemskjærer Sognets midterste Deel. Htk. 115½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Skader med Kirke (af Kampesteen, lille, uden Taarn), Skole, Vandmølle med et Stampeværk, Østrup og Knagstrup; Grimskjærgaard. Jall i Sognet 24 G. og 25 H., hvoraf 8 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 290. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, ernære endeel af Sognets Beboere sig ved Handel med Tømmer og Brændeved, som indkjøbes i Amaliegaards Skov.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 69de Lægd. Kirken tilhører Fideicommisgodset Clausholm.

Nørre Herred,

der indbefatter den nordøstlige Deel af Randers Amts østlige Halvø, omgives af Kattegattet samt Sønderhald, Øster-Lisbjerg og Sønder Herreder. Til Herredet hører desuden Øen Anholt i Kattegattet. Fladeindholdet udgjør c. 5⅘ □ Miil. Størstedelen af Herredet bestaaer tildeels af magre Sandjorder, hvorimod de mod Øst beliggende Sogne have frugtbare Jorder; den nordøstlige Kyst danner ud mod Kattegattet bratte Brinker, der tildeels bestaae af Kridtsteen; langs Bredden af Indsøen Kolindsund paa Sydgrændsen findes Kjærstrækninger. Skovarealet, hvoraf 1976 Tdr. er Fredskov, ligger fornemmelig i den nordøstlige og nordlige Deel af Herredet. Htk. er 2550½ Td. A. og E., 20⅝ Td. Skfk. og 61¾ Td. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 8473, hvoraf 1379 i Grenaa Kjøbstad. I geistlig Henseende er Nørre Herred forenet med Rougsø og Sønderhald Herreder til eet Provsti.

Nørre Herred benævnes i ældre Skrifter Nørre-Dyrs Herred, efter Dyrs- eller Diurs-Aa, nu kaldet Gren-Aa, der danner Sydgrændsen mod Sønder Herred.

Hammelev Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Enslev ved Gammelsogn, omgivet af dette og Voldby Sogne samt Kattegattet. Kirken, vestlig i Sognet, c. ½ M. n. n. o. for Grenaa. Arealet, 2114 Tdr. Land, er jevnt, med temmelig høie kalkagtige Klinter mod Havet (Fornæs); Jordsmonnet sandmuldet og leerunderlag. Htk. 164½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Hammelev med Kirke, Præstegaard og Skole; Hovedgaarden Steensmark med Htk. efter Stat. Tdv. 33⅝ Td.

A. og E. (5¾ Td. Fæstgods); Avlsgaarden Hammelevgaard; Fornæs Fyr. Ialt i Sognet 28 G. og 37 H., hvoraf 8 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 408. Udenfor Jordbruget haves ikkun ubethydeligt Erhverv ved Fiskeri i Kattegattet.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 37te Lægd. Med Annexsognet Enslev een Commune. Kirken tilhører 2de Privatmænd. Præstekaldets Regulerings-Sum er 1032 Rd. Præstegaardens Areal er 59 Tdr. Land Ager og 12 Tdr. Land Kjær, 7⅛ Td. Htk.

Hammelev Kirke er bygget af Muursteen, med Taarn og Hvælvinger. I en muret Begravelseshvælving staae Ligene af 3 Præster.

Steensmark var i det 16de Aarhundrede Kronens Eiendom, idet Hr. Eskil Gjøe, dansk Rigsraad og Marsk, 1505 testamenterede denne Eiendom til Kong Hans. 1575 blev den solgt fra Kronen til Erik Lykke til Skovsgaard; hans Søn Falk Lykke til Skjerss mageskiftede Steensmark til Sostrup, hvorefter Gaarden laae under Grevskabet Scheel og senere under Stamhuset Benzon. Fra dette Stamhuus blev den solgt 1840 til Augusk la Cour til Timgaard og erholdt Rettigheder som særskilt fri Hovedgaard; senere har den tilhørt den forrige Eiers Broderson Niels Peter la Cour, af hvem den nuværende Eier kjøbte den for nogle Aar siden.

Jyllands østligste Forbjerg, Fornæs, er en omtrent 26 Fod høi, mod Søen lidt brat afgaaende Udpynt af Landet, paa hvilken er anlagt i 1839 et firkantet Taarn med et Fyr, ialt 67 Fod høit; det er et Blinkfyr, der kan sees paa 18 Kvartmiles Afstand.

Enslev Sogn, Annex til Hammelev Sogn, hvorfra det er adskilt ved Gammelsogn, omgivet af dette, Villersø og Ginnerup Sogne samt Kolindsund. Kirken, midt paa Sognets Sydgrændse, 1½ Fjerdingvei v. for Grenaa. Arealet, 1638 Tdr. Land, er jevnt, og bestaaer af leer- og muldblandede Sandjorder. Gren-Aa gjennemskjærer Sognets sydligste Hjørne fra Kolindsund og gjennem Midten af Sognet løber Skjærvad-Møllean ud i Kolindsund. Landeveien fra Grenaa til Randers passerer Sognet. Htk. 146½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Enslev ved Kolindsund og ved ovennævnte Landevei, med Kirke og Skole; Avlsgaardene Christiansminde, 24 Tdr. Htk., med 312 Tdr. Land Ager og 20 Tdr. Land Mose, Over-Slemminggaard, 23⅜ Td. Htk., (hvoraf 9¼ Td. Htk. til Ginnerup Sogn), med 350 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, 10 Tdr. Land Elleskov og Birkekrat, 30 Tdr. Land Kjær, Slemminggaard, 14⅜ Td. Htk. med 190 Tdr. Land, Kirialgaard, 11½ Td. Htk. med 170 Tdr. Land; Gd. Enslevgaard. Ialt i Sognet 16 G. og 15 H., hvoraf 4 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 222. Jordbrug er Hovederhvervet; ubethydeligt Aalefiskeri gives i Green-Aa. Ved Christiansminde findes et Teglværk.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 41de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Voldbygaard i Voldby Sogn.

Enslev Kirke ligger paa en høi Bakke ved Kolind-Sund. Den er bygget af Kridtsteensblokke i uregelmæssigt, men omhyggeligt Forbandt, og prydet med en smuk Tagliste, der bestaaer af smaa Rundbuer. Choret er firkantet og paa den østre Muur decoreret med Pilastre, der forenes med Rundbuer. Paa Chorets sydre Muur er udhugget en Mand med et langt spidst Skjold og Sypd i Haanden;

ved hans Side er anbragt en stor Stridsøxe. Imod Nord er en tilmuret rundbuet Dør med tilsvarende Vindue. Hvælvingerne antages senere indbyggede, og Taarnet senere tilføiet.

Christiansminde ligger paa Debildhede eller Døbilmark, som 1329 af Ridder Peder Gødesen blev solgt til Ut Ebbesen (Annaler for nord. Oldkynd. og Hist. 1846 S. 322; det ældste bekjendte Diplom paa Dansk). Eiendommen henlaae ubebygget, i den senere Tid som endeel af Grevskabet Scheels og derefter Stamhuset Benzons Hovedgaards Mark, indtil den 1839 solgtes til den nuværende Eier, hvorpaa den blev bebygget i Aarene 1840 og 1851, og den nye Gaard 1847 blev kaldet Christiansminde.

Ensløv antages at være det „Joenssløff i Nørreherred Dyres", hvor Grev Geert og hans Søn Henrik 1338 forundte Sti Andersen Kronens Gods for Gods i Rinde, Bregentved og Thuekjær (Hvitfeldt). „Dyres" er rimeligviis Diurs-Aa, det gamle Navn paa Gren-Aa, hvor Svend Estridsen 1060 blev overvundet af Harald Haardraade (Suhms Danm. Hist. IV. S. 272).

Karlby Sogn omgivet af Annexsognet Voldby, Vegerslev og Gjerrild Sogne samt Kattegattet. Kirken, i Sognets sydvestligste Hjørne, $^3/_4$ M. n. for Grenaa. Arealet, 877 Tdr. Land, er jevnt, med høie af Kalk og Kridtsteen bestaaende Klinter, som hæve sig 150 Fod over Havet; Jordsmonnet er sandmuldet og leerblandet med Leerunderlag. I Sognets nordlige og vestlige Deel findes mindre Aaløb. Htk. $97^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet findes ikkun Byen Karlby med Kirke og Præstegaard; et Kalkværk ved Havet. Ialt 18 G. og 16 H., hvoraf 12 G. udenfor Byen.

Indbaanere: 237. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, have nogle af Beboerne Erhverv ved Fiskeri og ved Skovarbeide i Stamhuset Benzons nærliggende Skove.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 40de Lægd. Med Annexsognet Voldby een Commune. Kirken tilhører Eieren af Voldbygaard i Voldby Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 1500 Rd. Præstegaardens Areal er 65 Tdr. Land Ager og 15 Tdr. Land opdyrket Kjærjord, af Htk. c. $10^7/_8$ Td.

Karlby Kirke er bygget af Kridtsteen, med Taarn og Hvælvinger. Paa Kirkens nordre Muur er Samson med Løven udhugget, men overkalket.

Karlby tilhørte Øm-Kloster ifølge Biskop Svends Testament eller Gavebrev af 1183. Tilligemed Knustrup blev den tildømt Kronen paa Retterthinget 1406.

Voldby Sogn, Annex til Karlby Sogn, omgivet af dette, Vegerslev, Villersø og Hammelev Sogne, Gammelsogn og Kattegattet. Kirken, omtrent midt i Sognet, $^5/_8$ M. n. for Grenaa. Arealet, 2447 Tdr. Land, er jevnt, med høie Klinter mod Havet; Jordsmonnet sandmuldet og leerblandet med Leerunderlag. I Sognets nordøstlige Deel findes et ubethydeligt Aaløb. Htk. $267^1/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Voldby med Kirke og Skole (fælles for Annexet og Hovedsognet), Sangstrup med Skole, og Thorsø; Gdne Voldbygaard, Sølyst og Myregaard. Ialt i Sognet 56 G. og 45 H., hvoraf 17 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 567. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, have Beboerne nogen Bifortjeneste ved Fiskeri og Skovarbeide i Stamhuset Benzons nærliggende Skove.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hoved-

sognet; 4de Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Voldbygaard.

Voldby Kirke er bygget 1879 under Kong Olufs Regiering af Kridtsteen, med Taarn og Hvælvinger. Da D. Atl. udkom, havde denne Kirke to Capeller.

Vegerslev Sogn omgivet af Annexsognet Villerss, Rimss, Gjerrild, Karlby og Voldby Sogne. Kirken, nordlig i Sognet, $^3/_4$ M. n. n. v. for Grenaa. Arealet, 942 Tdr. Land, er jevnt; Jordsmonnet sandmuldet og leerblandet med Leerunderlag. Sognets nordlige og østlige Sider begrændses af mindre Aaløb. Htk. $90^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Vegerslev med Kirke, Præstegaard og Skole, (fælles for Hovedsognet og Annexet). Ialt 20 G. og 26 H., hvoraf 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 264. Foruden ved Jordbrug, Skovarbeide i Stamhuset Benzons Skove og Tørveproduction haves et ikke ubetydeligt Erhverv ved Hesteopdræt. En Gaardmand leverer en betydelig Deel Haveproducter i en vid Omkreds.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Med Annexet Villerss udgjør Sognet Amtets 44de Lægd og danner een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 752 Rd. Præstegaardens Areal er 50 Tdr. Land Ager, 24 Tdr. Land Mose og Eng; $7^1/_2$ Td. Htk.

Vegerslev Kirke har Taarn og Hvælvinger; den er godt vedligeholdt baade indvendig og udvendig, og af et lyst og venligt Udseende. Paa Alterbordet staaer et Crucifix, 1 Alen høit, med Maria og Johannes, hver paa sin Side, udgjørende tilsammen en Gruppe, udskaaret i Træ med usædvanlig Kunstfærdighed; det er gjort i Schweiz, kjøbt der og foræret Kirken af Kirkeeieren, Hr. Agent Nyholm i Kjøbenhavn, for at opstilles Langfredag 1855.

Villerss Sogn, Annex til Vegerslev, omgivet af dette, Voldby, Ensley, Kastbjerg og Rimss Sogne. Kirken, noget sydlig midt i Sognet, $^1/_2$ M. n. v. for Grenaa. Arealet, 891 Tdr. Land, er temmelig jevnt; leer- og muldblandede Sandjorder. Htk. $57^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Villerss med Kirke (med Taarn og Hvælvinger, lille, men godt vedligeholdt), og Dalstrup. Ialt i Sognet 14 G. og 10 H., hvoraf 5 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 135. Jordbrug, Hesteopdræt og Tørveproduction udgjøre Indbyggernes Hovederhvervsgrene.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Kirken tilhører 3 Gaardmænd i Sognet.

Gjerrild Sogn omgivet af Annexsognet Hemmed, Rimss, Vegerslev og Karlby Sogne samt Kattegattet. Paa Sognets sydvestlige Grændse, og omgivet af dette og Hemmed Sogn, findes Byen Albæk med Tilliggende, som hører til Rimss Sogn. Kirken, sydostlig i Sognet, $1^1/_4$ M. n. for Grenaa. Arealet, 4884 Tdr. Land, hvoraf 468 Tdr. Land Fredskov (Benzon Dyrehave, Over-Skov, Liimovns Krat, Møllekjær, Holm Skov), bestaaer deels af høilændede Jorder, deels af Engstrækninger; mod Havet høie kalkholdige Klinter (Gjerrild Klint); Jordsmonnet sandmuldet og leerblandet med Leerunderlag. I Sognet findes tvende Aaløb og en mindre Indsø, Gjer-

gaard, Kukker Huse, Tved Huse, Tranhuse. Ialt i Sognet 37 G. og 79 H., hvoraf 11 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 779. Jordbrug, Skovarbeide og Fiskeri udgjør Indbyggernes Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 33te Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Meilgaard. Sognets Fattigvæsen har tvende mindre Legater.

Glæsborg Kirke beskrives som en sjelden smuk Landsbykirke; den har Taarn og Hvælvinger, en smukt udskaaret Altertavle og Prædikestol, skjenkede af Jørgen Kaas til Meilgaard og Frue Dorthe Juul, samt et Orgel, skjenket af Meilgaards nuværende Eier. Altertavlen, af udskaaret Egetræ, forestiller Nadveren og er forfærdiget af Jb Snedker og Geuert Schult af Odense 1618. I Kirken findes en Ligsteen over Niels Marquardsen af Meilgaard (sidste Mand af Slægten), hans Frue Dorthe Nielsdatter og Søn; de ere alle udhuggede paa Stenen. I Choret har der været et smukt Epitaphium over foranførte Jørgen Kaas og Frue, men det er blevet borttaget paa Grund af Ælde. I Taarnet har der været en aaben Begravelse fornemlig for Familien Rosenørn; men Kisterne, som vare hensatte der, ere, med Undtagelse af Kammerjunker Bryggemanns, som eiede Meilgaard i Slutningen af forrige Aarhundrede, og en Barnekiste, borttagne og nedgravede paa Kirkegaarden. Der findes 2 Klokker i Taarnet.

Hovedgaarden Meilgaard (egentlig Medelgaard) har en smuk Beliggenhed, mod Nord og Vest omgivet af store Skove, bag hvilke Havet strækker sig; syd for Gaarden findes høie Lyngbakker. Meilgaards nuværende Hovedbygning er opført 1573 af Landsdommer Axel Juul og hans Frue Kirstine Lunge, hvis Navne, Vaabener og Brystbilleder endnu findes over Porten; den bestaaer nu af en trefløiet eenetages Hovedbygning med hvælvede Kjeldere og et udvendigt toetages Porttaarn med Spiir, samt et lille Taarn inde i Gaarden (tidligere var den hele Bygning saavelsom Porttaarnet een Etage høiere); det Hele er omgivet af brede Grave. Den gamle Gaard laae lidt længere mod Sydost, indeklemt mellem høie Banker, hvor man endnu seer svage Spor af et rundt Voldsted, som man kalder Gammel-Meilgaard. Paa dette Sted har sandsynligvis allerede for meer end 500 Aar siden staaet en gammel Borg; 1345 tilfaldt en Broderlod i Medelgaards Mark Bongot Pedersen i Skiftet efter en Adelsmand Niels Griis, som saaledes formodentlig har eiet Gaarden. Meilgaard forekommer derefter først i Aarene 1464—68, da den tilhørte Iver Andersen af en Familie, som kaldes Skjernov eller Marquardsen efter et i Slægten almindeligt Fornavn; han har maaskee faaet Gaarden med sin Hustru Mette Munk, Enke efter Jep Axelsen Thott til Stovringgaard, thi efter deres Død havde hendes Børn af første Ægteskab, Axel Jepsen og Fru Ellen, gift med Jørgen Krumpen, Andeel i Meilgaard tilligemed deres Halvsødskende, hvorved der opstod et paa den Tid ikke ualmindeligt Sameie mellem flere forskjellige Familier. Saaledes eiede Fru Ellens Søn Jacob Krumpen og dennes Halvbrødre Styge Krumpen, den sidste katholske Biskop i Børglum, og den bekjendte Rigsmarsk Otto Krumpen Meilgaard i Forening med Iver Andersens Søn Marquard Iversen, der desuden bortsolgte en stor Deel af Gaardens Tilliggende. Men dennes Søn Niels Marquardsen Skjernov samlede igjen hele Meilgaard ved at afkjøbe Familien Krumpen og de andre Medeiere deres Andeel. Niels Marquardsen døde 1560 som den sidste Mand af Slægten, da hans eneste Søn af samme Navn allerede var kommet af Dage 1540 ved et Slagsmaal paa Gammel-Estrup; han bortskjenkede derfor sine Eiendomme til sine Slægtninge, saaledes Meilgaard tilligemed endeel Gaarde og Bol i den nu nedlagte Skjerbæk By til sin Fætter Axel Juul til Villestrup og den i Nærheden af Meilgaard liggende Hovedgaard Hedegaard. Tre Aar før Niels Marquardsens Død traf en stor Ulykke disse to Gaardes Skove, idet en forfærdelig Orkan i Aaret 1557 omstyrtede flere hundrede Træer og knækkede Toppen af mange tusinde, som senere gik ud, fra hvilken Begivenhed de store nøgne Hedestrækninger i denne tidligere med Skov ganske bedækkede Egn hidrøre. Axel Juul var Landsdommer i Nørre-Jylland, Hovedsmand paa Aalborghuus og en af sin Tids berømteste Lovkyndige, hvis juridiske Dygtighed for en stor Deel blev Kilden til den Rigdom,

han erhvervede sin Familie; ligesom han allerede 1542 havde bygget Villestrup, saaledes opførte han, som alt omtalt, 1573 den nuværende Hovedbygning paa Meilgaard († 1577). Af hans Børn synes Absalon Juul, der var øverste Secretair hos Kong Frederik II., at have arvet Meilgaard, som, da han døde ugift, kom til hans Broder Ove Juul til Palstrup, hvis Søn Frants Juul 1613 solgte saavel Meilgaard som Hedegaard med tilliggende Skove til Jørgen Kaas til Gjelstov, der var gift med hans Søster Dorthe Juul. Jørgen Kaas, som var Befalingsmand paa Aarhuusgaard, døde allerede 1619; efter hans Enkes Død faldt de to Gaarde, da de ingen Børn efterlode sig, til hendes to Søstersønner, af hvilke Christoffer Bille fik Meilgaard, Steen Bille til Billestov Hedegaard, som han senere solgte til Broderen. Efter dennes barnløse Død solgte Arvingerne 1663 Gaardene til Erik Høg til Kongstedlund og Bjørnholm, der især er bekjendt af sine talrige Giftermaal; han havde nemlig ikke mindre end 5 Koner, men kun eet Barn, med sin tredie Hustru Dorthe Juul, hvilken Søn, Iver Juul Høg († 1683) af 3 af sine Gaarde, Bjørnholm, Lykkesholm og Fæveile, oprettede Baroniet Høgholm, og bestemte Meilgaard og Hedegaard til Eiendom for sin Frue Hille Trolle, som ogsaa for Livstid beholdt Baroniet, da deres eneste Søn, til hvem det gik i Arv fra Faderen, døde ung. Hun ægtede senere Oberst (siden Generallieutenant og Geheimeraad) Palle Krag til Katholm, Østergaard og Pallisbjerg, og solgte Meilgaard til Adam Ernst Pentz til Aastrup. Efter denne fik Generalmajor Poul Rosenørn til Katholm Gaarden; dereiter hans Søn Major Johan Nicolai Rosenørn, hvis Enke Sophie Amalie Dyre blev gift med Generalmajor Otto Christoffer v. Osten, som 1769 solgte Gaard og Gods for 60,000 Rd. til Christian Kallager fra Ruballegaard, en paa den Tid bekjendt Godseier, der for sit excentriske Væsen i Almindelighed kaldtes „den gale Kallager"; denne solgte igjen 1782 Meilgaard til Kammerjunker Hans Frederik v. Bryggemann († 1801), hvis Enke 1803 solgte Gaard og Gods for 165,000 Rd. til Postdirecteur Etatsraad Rosenvinge Kolderup og Proprietair Peter Schandorff, hvilke allerede det næste Aar igjen afhændede det til Kammerherre Baron Adam Christoffer Knuth til Lillienda. Denne solgte 1810 Meilgaard til Kammerraad Lars Lasien, der i den uheldige Pengeperiode blev aldeles ødelagt, saa at han 1823 maatte overlade Statskassen Eiendommen for dens Tilgodehavende. Statskassen beholdt Meilgaard indtil 1839, da den afhændede samme til Consul Hansen fra Aalborg for 75,200 Rd.; denne solgte igjen Aaret efter Gaard og Gods for 120,000 Rd. til Justitsraad, nu Etatsraad Peter Neergaard til Forslev, og denne endelig 1845 for 145,000 Rd. til den nuværende Eier.

Glæsborg synes at have Navn af Glas (eller Rav). I Hytten skal have været en Glashytte. Som den i det Foregaaende oftere omtalte forhenværende Hovedgaard Hedegaards Eiere i en ældre Periode nævnes Peder Andersen Munk 1392—1401, Brun Eriksen, Søren Juul, hans Søn Niels Juul, dennes Søn Søren Juul til Østergaard 1500—41, dennes Søn Landsdommer Arel Juul, der ogsaa kom i Besiddelse af Meilgaard, med hvilken Hedegaard derpaa var forenet under Familierne Juul, Kaas, Bille og Høg, indtil den blev nedlagt. Den ligeledes nævnte Skjerbæk By laae paa Meilgaards nuværende Hovedgaardsmark og tilhørte Hovedgaarden Hedegaard. Den bestod af 11 Gaarde og 17 Huse, og blev tilligemed Skjerbæk Mølle nedlagt 1711.

Paa Steenvad Mark er en Høi med Steensætning (Antiquar. Ann. I. S. 371). Ved at bortføre et stort Parti af en med Bøgetræer bevoxet, meget betydelig Bakke i Skoven ved Meilgaard, fandt man, at det var en Østersbanke fra Oldtiden. Dybt nede i Banken, under store Masser af Østersskaller, fandtes en mærkelig lille Kam af Been, og ligeledes har man fundet Dyreknokler deri (Antiquar. Tidsskr. 1849—51 S. 31, hvor ogsaa Kammen, der af Meilgaards Eier er foræret Museet for nordiske Oldsager, findes afbildet).

Drum Sogn omgivet af Annexsognet Ginnerup, Tøstrup, Nimtofte og Glæsborg Sogne samt Sønderhald Herred. Kirken, nordøstlig i Sognet, $2^1/_2$ M. v. n. v. for Grenaa. Arealet, 7343 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Ramten Skov), der ikke er Fredskov, er mod Øst temmelig bakket, vestlig fladt med store Kjærstrækninger; Jordsmonnet for Størstedelen af skarpsandet Beskaffenhed. I Sognet er 2 mindre til hinanden næsten grændsende Søer, Ramten- og Dystrup-Sø. Ved Sognets Nordgrændse udspringer Drum-Aa, som derefter

fortsætter sit Løb gjennem Sognet i sydlig Retning. Landeveien fra Grenaa til Randers passerer det sydvestlige Hjørne af Sognet. Htk. 225⅛ Td. A. og E. og 20⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Ørum med Kirke, Præstegaard, Skole og Vandmølle, Overbroen (adskilt fra Ørum ved en Bro), Knie, Dystrup, Ramten med Skole, Ulstrup, Hovedgaarden Ørbækgaard, 40 Tdr. Htk., med 560 Tdr. Land Ager, 70 Tdr. Land Eng, 7 Tdr. Land Skov, 8 Tdr. Land Mose, 700 Tdr. Land Hede; Vandmøllen Gammelmølle, Ødne Baslandgaard og Ovisthuset. Ialt i Sognet 38 G. og 72 H., hvoraf 12 G. og 44 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 792. Jordbrug og Tørveproduction udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Nørre Herreders Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 38te Lægd. Med Annexsognet Ginnerup een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Meilgaard i Glæsborg Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 964 Rd. Præstegaardens Areal er 83 Tdr. Land Ager, 39 Tdr. Land Kjær, 3 Tdr. Land Eng og 3 Tdr. Land Hede, af 7¼ Td. Htk.

Ørum Kirke har Taarn og smukke Hvælvinger, og er stor og lys. Under den vestre Ende af Kirken har været en Begravelse, men nu er kun det tomme Rum tilbage, da Ligkisterne for flere Aar siden under en Reparation af Kirken bleve optagne og nedgravede paa Kirkegaarden; ved samme Leilighed optoges alle Stolene, hvoraf nogle havde Inscriptioner paa Polsk, og i Sognekaldets Archiv findes følgende Notits: „Hr. Laurits Rasmussen Ledemark havde reist udenlands med en Rosenkrands, og da Polakkerne vare herinde i Jylland, havde nogle af deres fornemme Officerer Qvarteer her i Præstegaarden hos Hr. Laurits, som de især vel kunde omgaaes med og lide formedelst hans Sprogkyndighed og Færdighed i Musik, da Sognene havde den Nytte deraf, at de bleve sparede for Røveri og Plyndren, som andre Steder her i Herredet altfor meget maatte erfare." Et Epitaphium findes over denne Mand, der var Præst for Ørum og Ginnerup i 39 Aar, fra 1655 til sin Død 1694; ligeledes en Ligsteen i Choret over hans Svigerfar Jacob Cappell, Præst for samme Menigheder i 48 Aar, fra 1694 til hans Død 1742, og Provst over Nørre Herred; samt et Epitaphium over Jubellæreren Lorentz Heerfordt, Præst i 50 Aar og Provst over Nørre Herred i 31 Aar († 1784). Kirkeklokken i Ørum (fra Aar 1616) er af en sjelden Størrelse og har en udmærket Klang.

Som Hovedgaarden Ørbækgaards Eiere nævnes Diderik Quitzov 1547, Iver Friis 1601—13, Johan Friis († 1635), hørte senere under Grevskabet Scheel, og har derefter tilhørt Peter Amdi, Lorents Holger Ingstrup, Christen Levring, Kammerjunker, Premierlieutenant J. A. J. Lytzen 1855—56. Hovedbygningen, der er opført i dette Aarhundrede, er af Grundmuur, paa 1 Etage, omgivet af en stor og smuk Have og flere Bevlantninger.

Ørum By tilligemed Præstegaarden afbrændt 4de Decbr. 1710. Paa en Høi c. 30 Favne i Omkreds lidt øst for Ramten By har efter et gammelt Sagn staaet en Kirke eller et Capel, indviet til St. Anna, og ved Gravninger, som foretoges af Eieren af den Mark, hvorpaa Høien findes, i Aarene 1853—54, fremkom en Række af raae Kampesteen, hvoraf enkelte af sjelden Størrelse, samt smukt tilhugne Kampesteen med Spor af Muurkalk, hvilket tyder paa, at her i længst forsvundne Tider har staaet en massiv Bygning; navnlig ligne de tilhugne Steen ganske dem, som findes i mange Kirkers Fundament. Efter Beretningen fra Sognet vilde denne Høi fortjene fuldstændig at udgraves ved offentlig Foranstaltning. Den store Ramten Hede bærer tydeligt Spor af en tidligere Opdyrkning; ogsaa findes her en Masse af Steensætninger.

Ginnerup Sogn, Annex til Ørum Sogn, omgivet af dette, Glæsborg, Kastbjerg og Ensløv Sogne samt Kolindsund. Kirken, sydlig i

Sognet, 1 M. v. for Grenaa. Arealet, 4156 Tdr. Land, er høitliggende; Jordsmonnet af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Paa Sognets Vestside har Ørum-Aa Udløb i Kolindsund. Landeveien fra Grenaa til Randers passerer Sognet. Htk. 188¼ Td. A. og E. og 7⅜ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Ginnerup ved Kolindsund med Kirke og Skole, Fannerup med Udskibningssted ved Kolindsund, og Mastrup; Hovedgaarden Skjærvad med Vandmølle, 36 Tdr. Htk. A. og E., med 1200 Tdr. Land; Avlsgaardene Asgaard i Ginnerup By, 19 Tdr. Htk. med 305 Tdr. Land, Fannerupgaard med Vandmølle i Fannerup By, 13¼ Td. Htk. med 300 Tdr. Land. Ialt i Sognet 27 G. og 38 H., hvoraf 13 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 425. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 47de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Ginnerup Kirke er ligesom Hovedsognets Kirke smukt hvælvet, stor og lys, med Taarn. I D. Atl. siges, at „den har en god Gjenlyd og er den bedste Kirke at prædike i i Nørre Herred." Denne Kirke har for faa Aar siden faaet et Crucifix hensat paa Alteret, der ligner det i Vegerslev Kirke (see denne), og ligeledes er skjenket af Agent Nyholm, der eier begge Kirker.

Hovedgaarden Skjærvad („Skærewath") blev af Johannes Andersen til Estrup tilskjødet Dronning Margrete 1386. Fra Kronen er Gaarden uden Tvivl bleven solgt til Hr. Mogens Gjøe, hvis Datter Ida Gjøe, gift med Otto Rosenkrands til Næsbyholm, skrives til Skjærvad. Efter hende eiedes Gaarden af Datteren Sophie Rosenkrands († 1571), gift med Jacob Enevoldsen til Visborggaard, dansk Rigsraad († 1599); deres Datter Birthe Seefeldt († 1593), gift med Erik Kaas til Boergaard; Faderen, der arvede hende; hans Enke Sophie Bille († 1608); Sønnen Hans Seefeldt, der 1613 solgte Skjærvad (eller bortspillede det tilligemed Softrup, jfr. dette og Estrup), til Jørgen Skeel, Lehnsmand paa Kalø, hvorefter Skjærvad fulgte med Softrup, og var indlemmet først i Grevskabet Scheel, derpaa i Stamhuset Benzon indtil 1840, da det blev solgt til Kammerherre Christian Benzon til Christiansdal; efter hvem det har tilhørt Christian Frederik Julius Risom, Johan Andreas Neergaard og den nuværende Eier.

Fannerup Hovgaard hørte i sin Tid under Grevskabet Scheel.

Nimtofte Sogn omgivet af Annexsognet Tostrup, Ørum Sogn og Sønderhald Herred. Kirken, vestlig i Sognet, 2½ M. v. for Grenaa. Arealet, 2880 Tdr. Land, er i det Hele fladt med Kjær og Mosedrag; Jordsmonnet sandet og skarpsandet. Landeveien fra Grenaa til Randers passerer Sognet. Htk. 88½ Td. A. og E. og 7⅜ Td. Mst. Vestlig i Sognet, tildeels dannende dettes Grændse, løber Nimtofte-Aa, der dannes af Afløbene fra Ramten-Sø og fra Gjesing Mose og paa en Strækning gjør Herredsskjæl mellem Nørre Herred og Sønderhald Herred.

I Sognet: Byerne Nimtofte ved ovennævnte Landevei, med Kirke (af hugne Kampesteen, med et smalt Taarn, Brædeloft), Præstegaard, Skole, Kro, Postbefordringsstation og Vandmølle (en mindre Deel af Byen, bestaaende af Præstegaarden, to Gaarde, nogle Huse og Møllen, ligger vestfor Aaen og hedder egentlig Svenstrup), Sjørup og Mogenstrup; Avlsgaarden Sjørupgaard, 18 Tdr. Htk. med 484 Tdr. Land, Kolstrupgaarde, Ramten Møllegaard. Fra Vivild Sogn er til dette Sogn og Nørre Herred henlagt Battrupholt m. v. nord for Nimtofte, imellem dennes og Kolstrupgaardes

Mark. Ialt i Sognet 21 G. og 34 H., hvoraf 13 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 383. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives noget Erhverv ved Fiskeri i Aaen og ved Skovarbeide.

Sognet hører til Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 35te Lægd. Med Annexsognet Tøstrup een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1044 Rd. Præstegaardens Areal er 93 Tdr. Land, af $5^{1}/_{8}$ Td. Htk.

Nimtofte Sogn havde indtil Aar 1770 Kjed Sogn i Sønderhald Herred til Anner.

Tøstrup Sogn, Annex til Nimtofte Sogn, omgivet af dette, Ørum og Ginnerup Sogne samt Sønderhald Herred og Kolindsund. Kirken, nordlig i Sognet, $1^{3}/_{4}$ M. v. for Grenaa. Arealet, 3004 Tdr. Land, er bakket, med Enge ved Kolindsund; Jordsmonnet sandet og skarpsandet. Landeveien fra Grenaa til Randers passerer Sognet. Htk. $148^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Tøstrup med Kirke (af hugne Kampesteen, med Taarn og Hvælvinger) og Skole, Skiffard og Sivested med Teglværk; Avlsgaarden Christinebjerg (i Tøstrup By), $19^{3}/_{4}$ Td. Htk. med 458 Tdr. Land; Koustrupgaarde. Ialt i Sognet 29 G. og 30 H., hvoraf 10 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 394. Jordbrug udgjør Indbyggernes Hovederhverv; noget Fiskeri i Kolindsund.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 48de Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Tøstrup Sogn var indtil Aar 1770 et særskilt Præstekald.

Anholt Sogn udgjør en i Kattegattet beliggende Ø Anholt, $1^{1}/_{4}$ M. lang og paa det Bredeste noget over $^{1}/_{2}$ M. bred, med temmelig høie Klinter næsten paa alle Sider (Sønderbjerg, Nordstrand Klint). Kirken, paa Øens Vestside, 7 M. n. o. for Grenaa Kjøbstad og 8 M. s. v. for Øen Læsø. Arealet, 3665 Tdr. Land, bestaaer for Størstedelen af Sandflugt og Steenstrækninger, som ere begroede med Marehalm og Senegræs. Det opdyrkede Areal, c. 300 Tdr. Land, der ligger paa Vestsiden af Øen, tildeels paa nogle Banker, er kun en meget tynd Skorpe af Madjord med Sand til Underlag; det er fornemmelig kun Rug, der dyrkes, samt lidet Byg i Kløfterne. Tidligere har Anholt, som Navnet alt anthyder, været bedækket af Skove, bestaaende af Fyr, Gran og Enebær, hvoraf der endnu findes en Mængde Stubber; men siden 1643 voxede Flyvesandets Magt og ødelagde Øen, hvis Skove Indbyggerne havde mishandlet, navnlig for af Naaletræerne at koge Tjære*). Htk. $10^{1}/_{4}$ Td. A. og E.

*) Anholts Beskriver, Lorentz Bynch, der i nogle Aar i Slutningen af forrige Aarhundrede var Præst paa Øen (see Tidsskriftet Iris og Hebe for 1801 2det og 4det Bind), giver følgende Skildring af Øen: „Vesterlandet opløfter sig i mange temmelig høie Bakker, hvilke alle ved Søkanten Sandflugten meest mod Nordvest har forstyrret. Paa Bankerne indenfor disse mere mod Østen er det lidet Agerland og faa Enge, som Sandhvirvlerne endnu have skaanet.

Sognet har ikkun een By, Anholt, paa Øens Vestside, med Kirke, Skole, 16 saakaldte Gaarde og 27 Huse. Paa Øens østlige Side, der gaaer ud i en Spids, findes et Fyrtaarn med Bolig for Fyrinspecteuren.

Indvaanere: 159. Fiskeri, Sælhundefangst og Bjergning fra de Skibe, som forulykke ved Øen*), udgjør Indbyggernes Hovederhverv, da Agerdyrkningen har lidet at betyde, eftersom den største Deel af Øen er Sandflugt og Steenstrækninger (den østre Deel), og, som anført, kun c. 300 Tdr. dyrkbart. Øens Ladeplads er paa Sydkysten ved en lille Vig, hvorved der er opført et Pakhuus. Øboerne ere i Besiddelse af 7 Fartøier paa ialt 27 Clstr. (Baggesens Danske Stat), hvorved de vedligeholde Forbindelsen med Jylland og Sjælland, fornemmelig over Grenaa og Hornbæk Fiskerleie.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 127de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Præstekaldets Reguleringssum, 380 Rd., er ved kgl. Resol. af 6te Juni 1851 forøget med et aarligt Tilskud af Statskassen af 100 Rd. Præstegaardens Areal er 32 Tdr. Land, af 1 Td. Htk. Præsten er tillige Skolelærer. Fyrinspecteuren er tillige Toldforvalter.

Øens Kirke er bygget i Aarene 1818 og 1819, da den ældre Kirke under den engelske Occupation (hvorom nedenfor) var bleven ødelagt; Midlerne dertil tilveiebragtes deels ved en Collect, som til den Ende gik om i Landet, deels ved Tilskud af Stiftets Midler. Den ligner i Bygningsmaade de almindelige Landsbykirker, kun at dens Taarn er forsynet med et lille blytækket Spiir. Den er bygget af Muursteen med Tegltag, og indvendig, foruden Taarnet, 19 Alen lang, 12 Alen bred og 6¼ Alen høi. Indgangen er gjennem Taarnet, der, som sædvanligt, ligger ved Kirkens vestre Ende. Ligesom Kirkens Ydre er anstændigt og hyggeligt, saaledes gjør ogsaa dens Indre med al sin Simpelhed et godt Indtryk. Den har Brædde gulv, perlemalet Brædde loft og 10 perlemalede Stolestader paa hver Side. Altertavlen er malet af en Maler i Aarhuus 1819, og forestiller Nadverens Indstiftelse, men har intet Kunstværd. I Vaabenhusets Væg er indmuret en Sandsteen fra den gamle Kirke med denne Indskrift:

Anno 1683 haſve dette Lands Hosbond edele Hans Rostgaard Kongel. Majst. Ambts Forwalter ofver Cronborg Ambt, med sin Son Friderich Rostgaard hjulpen at denne Kirche er bleſven repareret. Jens Rostgaard."

Østen for disse Banker igjen og ved deres Fod ligger Byen, omtrent i en Middelafstand fra alle tre Strande, Øens vestre, søndre og nordre Kyst. Strax Østen for Byen aabner sig et Drkenland i sin hele vilde Skikkelse. Et guult Øde paa en Miils Længde hæver sig paa alle Sider for Øiet; en afklædt, forarmet og forstyrret Natur nedslaaer nu Vandreren, hvor han flytter sin Fod. Naar man undtager her Sand, Steen og lidet Marhalm, har Ødelæggelsen Intet levnet; alt Naturens Gode, som andetsteds fryder, og lokker os i dens Favn, er sørgelig her forsvundet." Klitterne ere senere, som foranført, beplantede med Marehalm og Senegræs, hvilket vistnok for en Deel har formildet dette saa mørke Billede. Om Øens Navn bemærker Bynch: „Denne Ø har egentlig tvende Navne endnu til vore Dage; den kaldes Ans og Anholt. Ans er Indbyggernes ældgamle Navn paa den, og bruges endnu mellem dem indbyrdes, omendskjøndt de vel i Samtale selv og med Fremmede ogsaa kalde den Anholt. Samme Navn er ogsaa beholdt hos den jydske Landalmue ligeoverfor, naar den vil nævne Indbyggerne paa dette Land; de kalde dem nemlig da Ansboerne." En nyere Beskrivelse af Anholt findes i T. Beckers Orion 4de Bind.

*) Om Bjærgningen see „Fædrelandet" for 1857 Nr. 252. Af Bjærgelønnen erholder Øens Eier Halvdelen, den anden Halvdeel deles i 60 Lodder, hvoraf 7 tilfalde Præsten, Fogden, Strandfogden og Jordemoderen o. s. v.

Kirken har ikke nogen bestemt Eier; dens Pengeanliggender staae under Stiftsøvrighedens Bestyrelse. Den ældre Kirke skal ikke have været ældre end Reformationens Indførelse i Danmark. Det fortælles, at før dennes Opførelse maatte Beboerne drage til Morup Kirke i Halland, en Reise af 10 Mile (Richardsons Beskrivelse over Halland S. 92).

Anholt — et Gods uden Hovedgaard — tilhørte i ældre Tid Kronen; 1441 blev Hr. Otto Nielsen Rosenkrands forlehnet med Anholt og Grenaa. Fra Kronen blev Øen 1668 solgt til Toldforvalter Peder Jensen Grove, hvis Enke 1674 blev gift med Hans Rostgaard til Kraagerup († 1684). Hans Søn Conferentsraad Frederik Rostgaard, der efter ham arvede Øen, som 1711 blev pyndret af de Svenske, oprettede 1741 Stamhuset Kraagerup, der kom til at bestaae, foruden af Kraagerup i Frederiksborg Amt, af Herne Seiers, Nerels og Anholt, af hvilke den sidste endnu hører til det for Stamhuset substituerede Fideicommis. Conferentsraad Rostgaard døde 1745; de følgende Besiddere af Stamhuset og Fideicommisset have været Erectors Datterson Kammerherre og Oberst Frederik von der Maase († 1774), hans Søn Kammerherre og Staldmester Frederik Anton Adam v. d. Maase († 1821) og dennes Søn, den nuværende Besidder. Under Krigen med England blev Øen d. 18de Mai 1809 besat af Englænderne, som befæstede Fyrtaarnet ved at omgive det med en 10—12 Alen høi Muur, der var forsynet med et Brystværn af Jord og besat med 12—16 24 pundige Kanoner. Desuden var i Taarnet anbragt 14 Stykker svært Skyts, samt i Muren Kasematter til Garnisonen, der i Marts 1811 bestod af 5—600 Mand. D. 27de Marts 1811 blev gjort Forsøg med Kanonbaade og henved 1000 Mand Land- og Søsoldater paa at tilbageerobre Øen, men et Sammenstød af Misgreb og uheldige Omstændigheder gjorde, at Expeditionen aldeles mislykkedes, og kostede Anføreren, Major Melsted, og flere Officerer Livet. Anholt forblev i Englændernes Besiddelse indtil Freds slutningen 1814.

Øens Besidder har Forstrandsret. Hans Forvalter er tillige Sandflugtscommissair og paa Grund af Øens Fraliggenhed fra Fastlandet constitueret som Politimester, Auctionsdirecteur og Skifteforvalter.

Skjøndt Anholtboerne ikke ere egentlige Søfolk — de fare nemlig ikke tilsøes — — medføre dog Forholdene, at de hente deres meste Fortjeneste fra Søen, deels ved Fiskeri og deels ved Bjergning fra de Skibe, som forulykke ved Øen*). Fiskeriet drives med Garn og tildeels med Vod. Her haves Rødspættegarn og Rødspættevod, Rokkegarn, Sildegarn samt Hornfiskevod. De vigtigste Arter Fisk, som her fanges, ere Rødspætter samt om Foraaret og Sommeren Sletvarer, Isinger, Tunger og Pigvarer. Rødspætterne afsættes fornemmelig til svenske Baadførere, som med deres store Baade, der kunne indtage 5—600 Snese, føre dem til Gothenborg. Sletvarer, Tunger og Pigvarer bringes enten ved Kvaser, som undertiden søge hertil, til Kjøbenhavn eller ved Baade til Gilleleie og Hornbæk, hvor de opkjøbes af saakaldte Fiskeprangere, som paa Vogne føre dem til Hovedstaden. Isinger kunne kun undertiden afsættes til Svenskerne; i Almindelighed forbruges de paa Øen. Alle disse Fisk fanges i Rødspættegarn, som udsættes i Søen i en Afstand af høiest ½ Miil fra Landet. Om For- og Efteraaret og i det Hele, naar Veiret ikke er meget roligt, gjøres „Dagsæt", d. e. Garnene udsættes om Morgenen og trækkes, efter at have staaet i 6—8 Timer. Om Sommeren i godt Veir gjøres „Natsæt", d. e. Garnene udsættes om Eftermiddagen og trækkes næste Morgen tidlig, efter at have staaet i 12—16 Timer. Natsæt er fordeelagtigst, forsaavidt det alene giver „Herrefisk" d. e. Sletvarer, Tunger og Pigvarer. I Rokkegarnene, som udsættes omtr. 1 Miil fra Landet og staae i 2—3 Dage, fanges Rokker, dog kun til eget Forbrug, nogle Rødspætter og Pigvarer, undertiden ogsaa Helleflyndere, samt paa et Sted sydøst for Landet — det saakaldte Kleins Rev — altid nogle udmærkede store Østers, hvilket tyder paa, at der maa være en Østersbanke i Nærheden. Der er ogsaa til forskjellige Tider søgt efter denne Banke, men endnu er det ikke lykkedes at finde den. I Sildegarn fanges Sild, men ogsaa kun til eget Forbrug. I Hornfiskevoddene fanges Hornfisk, men sjelden mere, end at

*) „De ere gode Folk, hvorvel man ei kan nægte,
I gamle Dage de jo vare flemme Knægte.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
Nu derimod man seer dem bedres Daag for Dag:
Hver lever christelig og nærer sig af Brag."

Peder Paars.

Beboerne selv kunne forbruge hele Fangsten. I de sidste Aar have nogle af Beboerne ogsaa anskaffet sig Kroge, som de udsætte ved Steengrundene vest for Øen, og som af og til have givet ret god Fangst af Torsk og Isinger. En vigtig Erhvervsgreen for Øens Gaardmænd var tidligere Sælhundefangsten (phoca gryphus eller den langsnudede Sæl). Den Sælcoloni, som havde udkaaret sig Anholt til stadig Ynglepladsen, har imidlertid nu næsten ganske forladt den; man mener, fordi Englænderne under Occupationen 1809—14 stød mellem Sælerne og derved stræmmede dem. Hvad Huusfliden angaaer, beskjæftige Mandfolkene sig om Vinteren fornemmelig med at binde Fiskegarn; Fruentimmerne spinde ikke alene al den Hør og Hamp, som behøves til Garnene, men de forarbeide alt Tøi til Familiens Brug. Næsten ethvert Fruentimmer kan væve, og i de fleste Huse findes en Væv. Mandfolkene sye selv deres Klæder, ligesom Fruentimmerne deres. Anholtboerne bygge ogsaa selv deres Baade, saavel Fiskebaade som de store Bjergningsbaade, der ere af 5 Commercelæsters Drægtighed og derover. Haveculturen indskrænker sig til det Nyttige; i Haverne dyrkes kun Kaal, Kartofler, Gulerødder og Charlotter, hvoraf især de 3 sidstnævnte Slags lykkes godt i denne sandede Jord; dog er det saagodtsom kun til eget Forbrug. Blomster og Frugttræer findes kun enkeltvis og som en Undtagelse i en eller anden Have, skjønt Forvalterens og Præstegaardens smukke Haver vidne om, at begge Dele meget godt kunne trives her.

Der er for ikke længe siden paa Anholt opdaget en Oldtids Mærkværdighed. Der har været et Værksted for de ældgamle Steensagers Fabrikation; man har der fundet et heelt Oplag af mislykkede og halvforarbeidede Flintkiler (Antq. Tidsskr. 3die Hefte S. 218).

Naar Fyret paa Anholt første Gang blev oprettet, er ikke bekjendt; men allerede under Frederik II. var det igang, thi han klager 1561 over, at efter Skipperes Udsagn blev Fyret slet besørget, saa det ikke brændte længere end til Midnat, hvilket han befalede at skulle forandres. (Gl. Danske Mag. IV. S. 80). Siden er Fyrtaarnet flere Gange flyttet og ombygget, især fordi det vilde Hav ikke har faret lempeligt med det. Det nuværende ligger $^3/_8$ M. v. n. v. indenfor Øens Østspynt Totten under 56° 44′ 14″ n. B., 11° 39′ 12″ ø. L. fra Greenwich. Det er et Fyr af 4de Orden med Blink hver 25de Secund, 119 Fod over Havet, i et isoleret staaende rundt Taarn, Lysvidde $3^1/_2$ Miil. Naar Knobens Fyrskib ikke er paa Stationen, tændes desuden et fast Bisyr i Taarnets Østside, 56 Fod over Vandfladen. Det lyser i Retning af det øst for Øen liggende Revs Ydrespids Knoben og har en Lysvidde af $2^1/_2$ Miil. Knobens Fyrskib ligger $^1/_4$ Miil ud for Knobens Bager. Det ligger ud, naar Veiret og Isen tillader det, de første Dage i Marts og bliver om muligt liggende til 31te Decbr. Fast Fyr med Speilapparat, $2^1/_2$ Miils Lysvidde.

Sønder Herred.

der danner den sydøstlige Deel af Randers Amts østlige Halvø, omgives af Kattegattet, samt Nørre, Sønderhald, Øster-Lisbjerg og Mols Herreder. Fladeindholdet udgjør c. $5^3/_{10}$ □ Miil. Jorderne ere for Størstedelen lette og sandede, paa flere Steder dog muldrige og lerede; i den nordlige Deel langs den sydlige Bred af Indsøen Kolindsund er Underlaget meget kalkrigt, og paa den østlige Side ved Glatved Strand strækker en betydelig Kalkrevle sig ud i Havet. Skovarealet, hvoraf 1221 Tdr. Land er Fredskov, er fornemmelig forbeelt over den sydlige Halvdeel af Herredet. Htk. er $2573^3/_4$ Td. A. og E., $39^3/_8$ Td. Skst. og $39^3/_4$ Td. Mst. Ved Folketællingen i 1855 var Indbaanernes Antal 8209. I geistlig Henseende udgjør Sønder Herred tilligemed

Mols og Øster-Lisbjerg Herreder eet Provsti; Skarreſø Sogn af Øster-Lisbjerg Herred er annecteret til Kolind og Ebdrup Sogne i Sønder Herred.

Sønder Herreds ældre Benævnelſe Sønder-Dyrs Herred har ligeſom Nørre Herreds gamle Navn ſin Oprindelſe fra Dyrs- eller Djurs-Aa, der tilligemed Kolindſund danner Grændſen mellem disſe to Herreder.

Aalsø Sogn omgivet af Annexſognet Hoed, Homø og Veilby Sogne, Kolindſund, Grenaa Kjøbſtadjorder og Gammelſogn i Nørre Herred ſamt Kattegattet. Kirken, veſtlig i Sognet, 1/2 M. ſ. ſ. v. for Grenaa. Arealet, 7737 Tdr. Land, hvoraf 700 Tdr. Land Fredſkov (Katholms Skove, Dovne Buſke m. fl.), er fladt med Undtagelſe af Sognets ſydoſtlige Deel, hvor der fremtræder enkelte Bakkeſkraaninger, iblandt hvilke nogle gaae ud mod Havet (ſaaledes Pynten Havknude). Jordsmonnet afvexlende ſandet, ſandmuldet og leerblandet. I Sognets Midte løber Katholm Møllea ud i Kattegattet, og i den nordlige Deel findes en Indſø, Krag-Sø, der har Afløb til Gren-Aa, hvilken danner endeel af Sognets Nordgrændſe. Landeveiene fra Grenaa til Ebeltoft og til Aarhuus paſſere Sognet. Htk. 359 1/8 Td. A. og E., 5 3/4 Td. Skſt. og 1 Td. Mſt.

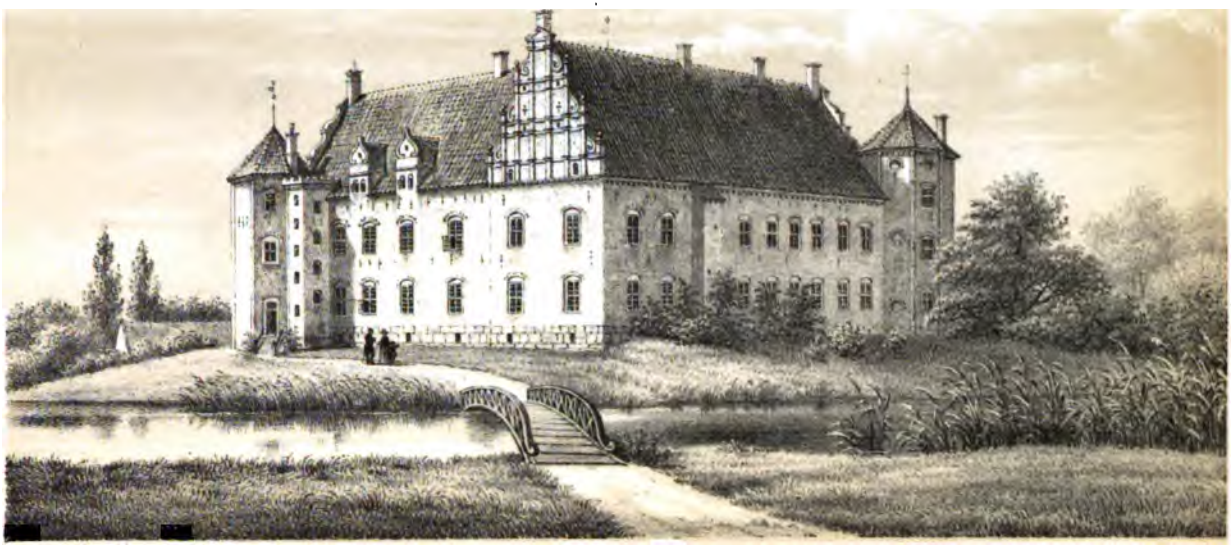
I Sognet: Byerne Aalſø med Kirke, Præſtegaard og Skole, Aalsrode med Skole, Højbjerg, Fuglſang; Hovedgaardene Katholm, 60 1/2 Td. Htk. A. og E., 4 3/8 Td. Skſt., 1 Td. Mſt., med 800 Tdr. Land Ager, 180 Tdr. Land Eng, 750 Tdr. Land Skov (c. 100 Tdr. Htk. Bøndergods, Konge- og Kirketiende af Aalsø Sogn ſamt Veilby Sogns Kirketiende, en Vandmølle tæt ved Gaarden, Glat ved Kalkbrud i Hoed Sogn), Heſſel, 57 1/8 Td. Htk. A. og E., med 350 Tdr. Land Ager, 300 Tdr. Land Eng, 300 Tdr. Land Kjær, 400 Tdr. Land Flyvſand, 400 Tdr. Land Hede, (c. 30 Tdr. Htk. Bøndergods, Teglværk og Kalkbrænderi); Grenaa Vindmølle, beliggende i Sognets nordligſte Deel tæt ved Kjøbſtaden Grenaa. Ialt i Sognet 47 G. og 79 H., hvoraf 12 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1036. Jordbrug er Hovederhvervet; desuden haves noget Erhverv ved Fiſkeri i Kattegattet og ved Skovarbeide.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtſtuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 28de Lægd. Med Annexſognet Hoed een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Katholm. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1376 Rd. Præſtegaardens Areal er 63 Tdr. Land Ager og 3 Tdr. Land Eng, af 8 1/4 Td. Htk.

Til Katholm Godſes Fattige er henlagt 2 Legater: 1) fra Generalmajor Poul Roſenørns Enke 1743 500 Rd. og fra Geheimeraad Peter Roſenørn 1776 300 Rd., 2) fra Degnen Todbergs Enke 1786 200 Rd.

Aalsø Kirke, i den katholſke Tid Vor Frue Kirke, er en anſeelig Bygning med Taarn af Kirkens fulde Brede, og har 4 cirkelrunde Hvælvinger; de ſidſte ere indbyggede 1596 af Thomas Faſti til Vennergaard og Katholm, der ogſaa har ladet gjøre Prædikeſtolen og Kirkeſtolene; Taarnet har hans Enke Chriſtenze Bryske ladet

H. Kornerup del. A. Kruyssen.

KATHOLM.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

hvælve 1601. Ved den søndre Side af Choret er tilbygget et Begravelseskapel, hvor Geheimeraad, Generallieutenant og Stiftamtmand i Viborg Palle Krag til Katholm og hans Frue Baronesse Hille Trolle ligge i to Kobberkister, ligesom i en tredie Kiste hendes Søn af første Ægteskab Baron Niels Trolle Høg til Høgholm († 1700). Under Capellet er Katholms aabne Begravelse, hvor fornævnte Thomas Fasti og Hustru og flere af denne Slægt hvile. Under Choret er en aaben Begravelse for flere ældre Eiere af den anden Hovedgaard i Sognet, Hessel. Begravelse for Præsterne deels i Taarnet, deels under Prædikestolen.

Hovedgaarden **Katholm** ligger smukt, omgivet af Skov og Eng; i Nærheden af Gaarden ruller Kattegattet sine Bølger mod den høie og vilde Kyst. Hovedbygningen bestaaer af 3 Fløie, hvoraf de to paa 2 Etager med hvælvede Kjeldere ere opførte i Aarene 1588—91 af Thomas Fasti og Fru Christenze Bryske; den tredie paa 1 Etage er tilbygget 1622 af en senere Eier Rigsadmiral Albert Skeel; i Hjørnet imellem de to større Huse er et firkantet Taarn, og ved hver Ende af samme et rundt Taarn; Bygningen er omgivet af brede Grave. Katholm var i det 15de Aarhundrede vistnok kun en Bondegaard; som dens Eier nævnes 1419 Iver Bryske, og henimod Slutningen af Aarhundredet tilhørte den Rigsraad og Ridder Strange Nielsen til Nørholm, efter hvis Død den tilfaldt hans Søn Claus Strangesen, og senere dennes Datter Anna Strangesen, som blev gift med Christiern Fasti til Vennergaard. Denne Eier oprettede af Katholm en Herregaard, hvortil hans Søn Thomas Fasti, der arvede Vennergaard og Katholm ved Faderens Død 1557, samlede betydeligt Gods, ligesom han ogsaa, som anført, opbyggede Størstedelen af Gaarden og forskjønnede Aalsø Kirke; han er bekjendt som en tapper Kriger, der mistede sit ene Øie i det berømte Slag paa Falkenberg Hede 1565, og døde som den sidste Mand af sin Slægt, med hvem Vaabenet nedlagdes i Graven, 1600 (begravet i Aalsø Kirke). Hans Enke Fru Christenze Bryske beholdt Katholm, hvorpaa hun havde Livsbrev, og fortsatte de paabegyndte Forbedringer af Aalsø Kirke; i Aarhuus lod hun opføre et stort grundmuret Huus, som hun kaldte Trods-Katholm. Hun tilkjøbte sig 1608 Katholm og sammes Birk (der allerede nævnes 1564 og først blev nedlagt 1812) af sin afdøde Mands Slægtninge, hvorved det for en kort Tid kom til Familien Bryske; menlig efter hendes Død 1611 til hendes Broder Carl Bryske til Margaard († 1631), og efter dennes Død til hans Søn Trud Bryske, som dog allerede 1616 solgte Gaarden til den bekjendte Rigsraad, Ridder og i nogle Aar Rigsadmiral under Kong Christian IV.s Regjering Albert Skeel til Fussings. Albert Skeel tilkjøbte sig ogsaa Nabogaarden Hessel og efterlod ved sin Død 1639 begge Gaardene til sin anden Søn Otto Skeel (den ældre, Christen Skeel, som mægtede den uheldige roskildske Fred, arvede Fussings og Valls), ligesom denne ved sin Død 1646 til sin Søn Albert Skeel d. Yngre († 1667). Dennes Datter Else Skeel, der 1681 blev gift med Oberst, senere Generallieutenant Jens Matthesen Sehested, arvede begge Gaardene, som ved hendes Død 1683 tilfaldt Manden, der imidlertid 1690 blev nødt til at sælge Katholm. De næste Eiere vare den rige, men for sin Gjerrighed bekjendte Fru Hille Trolle, Baronesse af Høgholm, Enke efter Baron Iver Høg, og hendes anden Mand Generallieutenant, Geheimeraad og Stiftamtmand i Viborg Palle Krag; da han døde 1723, og Baronessen var død Aaret iforveien, blev Katholm stillet til Auction, hvorved Oberst, senere Generalmajor Poul Rosenørn til Meilgaard blev Høistbydende († 1737); hans Enke Fru Mette Benzon eiede Gaarden nogle Aar efter hans Død, og efter hende Sønnen Major Peder Rosenørn, der siden blev Geheimeconferentsraad, Overskjænk og Stiftamtmand i Aarhus († 1790). Han afstod c. 1776 Gaarden til sin Søn Kammerherre Poul Rosenørn til Ulriksholm, der eiede den indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede, og solgte Gaard og Gods i Aaret 1803 til Jens Jørgensen; denne Eier solgte det igjen 1813 til Herman Leopold Reininghuus, hvis Opbudsbo satte det til Auction 1818, da Krigsassessor Jacob Berg Secher og Niels Jørgensen bleve Høistbydende og eiede Gaarden indtil 1823, da den atter blev sat til Auction og kjøbt af den kongelige Kasse. Denne stillede igjen Gaard og Gods til Auction 1839, da Katholm blev kjøbt af sin nuværende Eier, der betydelig har forbedret dens Drift.

Som Hovedgaarden **Hessels** Eiere nævnes: Ridder Christiern Kaas 1391; Jens Olufsen 1421; Christen Mikkelsen Rud 1453—81; hans Søn Jens Rud 1481—83; Niels Krabbe 1553—64; Hartvig Kaas til Møllerup, som 1623 skal have solgt den til Rigsadmiral Albert Skeel til Fussings, Leergrav og Katholm; hans Søn Otto Skeel og Sønnesøn Albert Skeel, hvilke begge, ligesom ogsaa Sidst-

nævntes Datter Else Skeel og hendes Mand Generallieutenant Jens Malteſen Sehested, tillige eiede Hesſel; Major Henrik Hoff, ſom boede paa Hesſel i 36 Aar († 1747); hans Søn Oberſt Malte Sehested Hoff († 1754); de to ſidſtnævnte Eiere opførte en ny Hovedbygning af Bindingsværk i 2 Fløie og forbedrede betydelig Gaardens Jorder; Major v. Heye; Raadmand og Fyrforvalter Hans Oluſſen († 1766); Ritmeſter Brockdorff; Søren Mønſted 1776—78; Landvæſenscommisſair Chriſten Lanng-Wedel, og den nuværende Eier. Hesſel hørte under Katholms Birk.

Aalsrode udgjorde tidligere et eget Sogn; deri laae Kaſtrup Hovedgaard, ſom tilhørte Aarhus Domcapitel indtil 1580, da den blev mageſkiftet til Kronen, ſom 1581 ſolgte den tilligemed Fæveile til Iver Juel. „Strandmøllen" havde 1455 ligget til Øm-Kloſter i 100 Aar; den formodes at være den ſenere ſaakaldte Grenaa Vandmølle, der afbrændte og blev nedlagt 1702, iſtedetfor hvilken Vindmøllen er opført. I den ſydlige Deel af Sognet er en Høi, ſom kaldes „Kong Hagens Grav", hvor efter Sagnet en Kongeſøn fra Norge med ſin Hær ſkal være ſlaaet.

Hoed Sogn, Annex til Aalsø Sogn, omgivet af dette, Homø, Lyngby og Rosmus Sogne ſamt Kattegattet. Kirken, paa Sognets Veſtgrændſe, 1½ M. ſ. ſ. v. for Grenaa og 2 M. n. o. for Ebeltoft. Arealet, 1761 Tdr. Land, er høilændet; Jordsmonnet afvexlende ſandet, ſandmuldet og leerblandet. Ved Glatved Strand, hvor der er anlagt et Kalkværk, findes en ſtor Kalkrevle af Saltholms Kalk, ſom ſtrækker ſig ud i Havet. Sognets veſtlige og ſydlige Sider begrændſes af en Aa. Landeveien fra Grenaa til Ebeltoft paſſerer Sognet. Htk. 100¾ Td. A. og E.

I Sognet Byerne Hoed med Kirke og Kro, ved ovennævnte Landevei, Øſter-Balle med Teglbrænderi og Kalkbrænderi, Glatved med Skole ſamt et Kalkbrud. Ialt i Sognet 24 G. og 37 H., hvoraf 7 G. udenfor Byerne.

Indvaanere: 439. Jordbrug og noget Fiſkeri i Kattegattet udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Ved Glatved Kalkbrud brydes aarlig c. 400 Favne Kalkſteen; det drives fornemmelig af Katholms Eier, tildeels ogſaa af Rugaards Eier, nogle Bønder og nogle Kjøbmænd i Grenaa.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 4de Vgkds. Amtets 29de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hoed Kirke er lille og ſimpel, men hvælvet med et ſmukt Taarn.

Hoed antages at være det „Hagethvet", der i Biſkop Svend af Aarhus's Teſtament af 1183 nævnes blandt de Byer, hvor han ieſtamenterede Øm-Kloſter Eiendomme. Glatved („Glappethvæt") forekommer i et Document af 1257 tilligemed Hagethvet.

Veilby Sogn, omgivet af Annexſognet Homø, Aalsø og Lyngby Sogne ſamt Kolindſund. Kirken, midt i Sognet, ⅝ M. ſ. v. for Grenaa. Arealet, 1833 Tdr. Land, er høilændet; Jordsmonnet for Størſtedelen ſandmuldet. I Sognets nordveſtlige Deel løber en mindre Aa, der falder ud i Kolindſund. Htk. c. 169¾ Td. A. og E. og 3⅛ Td. Mſk.

I Sognet: Byerne Veilby med Kirke, Præſtegaard og Skole, Revn ved en Vig af Kolindſund, Tolſtrup: Hovedgaarden Ingvorſtrup ved Kolindſund, 19¼ Td. Htk., med 180 Tdr. Land Ager, 32 Tdr. Land Eng, 5 Tdr. Land Moſe; Vandmøllen Lillemølle. Ialt i Sognet 36 G. og 34 H., hvoraf 12 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 366. Jordbrug og noget Fiſkeri fra Hovedgaarden Ingvorſtrup og Byen Revn udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 4de Vgkds. Amtets 30te Lægd. Med Annexsognet Homs een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Katholm i Aalsø Sogn. Det af Anders Haslunds Enke af Ingvorstrup 1769 stiftede Legat, 600 Rd., hvoraf Renten aarlig uddeles blandt Sognets Trængende, indestaaer i Hovedgaarden Ingvorstrup. Præstekaldets Reguleringssum er 928 Rdl. Præstegaardens Areal er 53 Tdr. Land, af 6 Tdr. Htk.

Veilby Kirke er gammel, bygget tildeels af engelske Cementsteen, med et stort firkantet Taarn, hvis Tag endnu forbetmeste er tækket med Munkesteen; Choret hvælvet, forøvrigt Fjæleloft. Denne Kirke har ligesom Nødager og Lyngby Kirker en smuk Frise langs med Tagskjægget af Halvsøiler, forenede ved Rundbuer. 3 Ligstene over tidligere Beboere af Ingvorstrup og et Epitaphium over Anders Haslund og Hustru, som eiede denne Gaard i forrige Aarhundrede.

Hovedgaarden Ingvorstrup skal være anlagt og have Navn af Ingvor Beske. Den ansete Digter Rasmus Glad, meest bekjendt under sit latinske Navn Erasmus Lætus, i det 16de Aarhundrede, var født paa Ingvorstrup; han var i nogen Tid Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. Som denne Gaards Eiere i senere Tider nævnes Mogens Lykke, som døde ugift 1620, hans Fader Christoffer Lykke, Peder Lauridsen Begtrup 1713, Anders Haslund 1740, B. Farenhorst 1774, P. Behr 1775—80, Kammerherre Poul Rosenørn til Katholm 1780—93, Knud Høyer til Fæveile 1793—98, Otto Mønsted 1799—1804, M. Secher (som senere eiede Trudsholm) 1805—7, Ole Secher (senere Eier af Hjortshøilund) 1808, Kammerraad Ole Esmarch 1808, Kammerjunker Adeler 1811 (senere Eier af Høgholm), Christian Rosenørn 1812—17, Lorentz Petersen 1818—26, og Niels Jørgensen. Gaarden bestaaer af 4 Længer Egebindingsværk med Straatag.

Præsten i Veilby Søren Jensen Quist blev 1617 af Sønderherreds Thing dømt fra Livet og halshugget, paa Grund af en falsk Bestyldning for at have dræbt sin Avlskarl; han blev begravet ved Vaabenhuset paa Aalsø Kirkegaard. Efter mange Aars Forløb blev det opdaget, at Præstens Kone, som da var død, havde begaaet Mordet med et Knippe Nøgler, da Vidnerne selv bekjendte, at de havde svoret falsk, og bleve begge henrettede (D. Atl.). Steen Steensen Blicher har benyttet denne Begivenhed til Novellen „Præsten i Veilby."

Homs Sogn, Annex til Veilby Sogn, omgivet af dette, Aalsø, Hoed og Lyngby Sogne. Kirken, nordlig i Sognet, c. 1 M. s. v. for Grenaa. Arealet, 2350 Tdr. Land, er temmelig jevnt; Jordsmonnet deels af sandmuldet, deels af leerblandet Beskaffenhed. Landeveien fra Grenaa til Ebeltoft passerer Sognets sydøstlige Hjørne. Htk. 121⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Homs med Kirke og Skole, Lund; Avlsgaarden Lyngdalgaard, 15⅞ Td. Htk., med 352 Tdr. Land. Ialt i Sognet 29 G. og 59 H., hvoraf 13 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 534. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 4de Vgkds. Amtets 26de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Fæveile i Lyngby Sogn.

Homs skrives ogsaa Homaa. Kirken, i Middelalderen kaldet St. Laurentii Kirke, er bygget af hugne Kampesteen, med et lidet Taarn, Choret med afrundte Kanter, har Hvælvinger heelt igjennem, men som siden 1732 ere støttede ved Fyrbjælker; den er i de senere Aar betydelig forbedret, ved nyt Gulv, Stole, Maling, spidsbuede Jernvinduer o. s. v. Epitaphium over Præsten i Veilby, Provst Fred. Chr. Worsøe († 1791).

Paa den store Hede imellem Homaa og Lykkesholm skal have ligget to Gaarde Gylsgaard og Rametsgaard.

Lyngby Sogn, omgivet af Annexsognet Albøge, Tirstrup, Rosmus, Hoed, Homø og Veilby Sogne samt Kolindsund. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. v. s. v. for Grenaa. Arealet, 5599 Tdr. Land, er bølgeformigt; Jordsmonnet er i den nordlige Deel af Sognet af sandmuldet og sandet, i den sydlige Deel af leret og leerblandet Beskaffenhed. Landeveien fra Grenaa til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $384^3/_8$ Td. A. og E., 1 Td. Skst. og $2^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Lyngby med Kirke, Præstegaard, Skolelærer-Seminarium og Skole med 2 Lærere, Obdrup med Teglværk, Trustrup med Skole, 2 Teglbrænderier, Fladstrup, Allelev med Skole, Saldrup; Hovedgaardene Fæveile ved Kolindsund, $27^7/_8$ Td. Htk. ($13^1/_4$ Td. Htk. Fæstegods), Lykkesholm, 27 Tdr. Htk., med 344 Tdr. Land Ager, 28 Tdr. Land Eng, $45^1/_2$ Td. Land Skov, 16 Tdr. Land Mose (Hoed Sogns Kongetiende); Avlsgaarden Obdrupgaard, $19^3/_8$ Td. Htk. med 410 Tdr. Land, Mellemgaarde, Gdne Nygaard, Pis Vandmølle, Frederiksdals Vindmølle. Ialt i Sognet 63 G. og 81 H., hvoraf 14 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 1122. Jordbrug og noget Fiskeri i Kolindsund udgjør Indbyggerres Hovederhverv.

Sognet hører under Nørre Herreds Jurisdiction (Grenaa), Ebeltoft Amtstuedistrict og Grenaa Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 2:de Lægd. Med Annexsognet Albøge een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Fæveile. Pastoratets Fattigvæsen er af Christen Jørgensen Homaa 1819 skjænket et Legat paa 300 Rd.; af Fru Generalinde Pauline de Seheſted til Høgholm er skjænket en Capital, stor 5500 Rdl., perpetueret i Høgholm, hvis Renter, naar Legatrixes Tjenestefolk ere uddøde, skulle uddeles til 10 Fattige i Tirstrup og 6 i Lyngby Pastorat samt til Skolelærerne i Tirstrup, Fuglsleb, Lyngby og Albøge i Portioner paa 10 Rd., hvornæst endnu noget skal anvendes til Præmier for flinke Skolebørn i de nævnte Sogne; Legatet bestyres af Sognepræsterne i Lyngby og Tirstrup. Præstekaldets Reguleringssum er 1624 Rd. Præstegaardens Areal er 95 Tdr. Land, af $7^7/_8$ Td. Htk.

Skolelærer-Seminariet i Lyngby er oprettet 1813. Undervisningen ledes efter det almind. Reglement af 10de Febr. 1818, men er efterhaanden bleven udvidet med adskillige historiske og naturvidenskabelige Fag. Elevernes Antal udgjør aarlig mellem 30 og 40 (det høieſt normerede Antal); de have Bolig og Kost hos Byens Beboere. Sognepræsten i Lyngby er tillige Seminariets Forstander og 1ste Lærer; desuden ere 3 faste Lærere ansatte. Seminariebygningen, af 1 Etage med Grundmuur, indeholder 2 Klasseværelser og 2 Beboelseslejligheder for ugifte Lærere; (jfr. iøvrigt F. Nielsen, Lyngby Seminarium, Kbhvn. 1851).

Lyngby Kirke er en anseelig Bygning, med et 78 Fod høit Taarn. Den er hvælvet, temmelig stor og lys, har et Sacristi og et usædvanlig høit og rummeligt Vaabenhuus, opført i samme Stiil som Taarnet med takkede Gavle; begge Udbygninger mod Nord og ligesom Taarnet senere tilbyggede. Saavel Taarnet som Skibet ere blytækkede, Vaabenhuus og Sacristi derimod teglhængte. Langs Tagskjægget løber en prægtig Frise med Halvsøiler og Rundbuer. Chorets Halvsøiler ere deels snoede, deels riffede, og synes at være en Slags Efterligning af de ko-

rinthiske Søiler. I Baabenhusets Muur ere endeel smukt udhuggede Brudstykker af Halvsøiler fra de ældre Portaler indmurede. Under Kirken findes Begravelser, men der er ingen Nedgang til samme. I Choret paa nordre Væg er indmuret en c. 3 Alen høi Steen, hvorpaa fremstilles Ridder Tyge Sandberg til Jisgaard († 1587) og hans Hustru Fru Elne Raastrup. Altertavlen er Billedhuggerarbeide i Træ, forestillende Christus paa Korset, Maria og Johannes, derover Jesu Daab og øverst Frelseren med Seiersfanen; de 4 Evangelister med deres Attributer ere opstillede paa Siderne; nederst er et Oliemaleri, fremstillende Nadveren. Uden egentlig at kunne gjøre Fordring paa Kunstværd er den hele Altertavle ret smuk og gjør et godt Indtryk; den er efter D. Atl. bekostet 1666 af en Reinfrank til Fæveile, og siden stafferet af hans Datter, som var gift med Præsten Mag. Frederik Lyngby, hvilken tilligemed Svigerfaderen er begravet i Sacristiet. I Kirken er et godt lille Orgel, som tilhører Seminariet. Kirkegaarden var tilforn omgivet af en usædvanlig stor Muur, paa nogle Steder 6 Alen høi og overalt $2^1/_2$—3 Alen tyk, opført af raae Kampesteen; da denne Muur hvert Aar trængte til Reparation, blev den i Aarene 1853—54 ifølge Bevilling nedbrudt til dens halve Høide. Et Sagn fortæller, at en adelig Jomfru har bygget Kirken, hvorpaa hendes Søster lovede at bygge en Muur omkring den, som skulde blive kostbarere end Kirken selv; dette var ogsaa skeet, idet Muren havde kostet 1 ß mere end Kirken; begge Søstrene ligge begravne ved Baabenhuset.

Hovedgaarden Fæveile tilhørte før Reformationen Aarhuus Bispestol; den blev tilligemed Kastrup Hovedgaard i Aalsrode (see Aalsø Sogn) 1580 af Capitlet mageskiftet til Kronen, og dernæst 1581 af Kronen mageskiftet til Iver Juel. Senere tilhørte den Palle Rosenkrands. Fæveile var en Tid lang Residents for Præsterne i Lyngby, indtil Høgholms Eier gav dem en Gaard i Lyngby istedetfor. Den hørte under Baroniet Høgholm fra dets Oprettelse 1681 til 1802. Af Fæveiles senere Eiere nævnes Achton, Knud Høyer († 1821) og Flere af Familien Mønsted, i hvilken Families Besiddelse den endnu befinder sig.

Som Hovedgaarden Lykkesholms Eiere nævnes Jens Hvas til Sostrup 1520—52, Erik Juel 1552, Børge Trolle; senere hørte denne Gaard ligesom Fæveile under Baroniet Høgholm, og har efter dets Opløsning havt forskjellige Eiere. Hoveddygningen, 1 Etage af Grundmuur, med 2 Fløie af Egebindingsværk, er opført 1804; Ladegaardsbygningerne ere 1854—55 opførte af Grundmuur.

Albøge Sogn, Annex til Lyngby Sogn, omgivet af dette, Tirstrup og Nødager Sogne samt Kolindsund. Kirken, nordostlig i Sognet, $1^1/_2$ M. v. s. v. for Grenaa og $2^1/_4$ M. n. n. o. for Ebeltoft. Arealet, 2741 Tdr. Land er bølgeformigt, ved Kolindsund Enge; Jordsmonnet er deels sandet, deels stærpsandet. Midt i Sognet findes en Aa, og Sognets sydlige og østlige Deel begrændses af en Aa, der begge falde ud i Kolindsund. Htk. $145^3/_8$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Albøge med Kirke (af Muursteen, lille, med Taarn og Hvælvinger) og Skole, Hallendrup, Søby (deri en Gd. $12^5/_8$ Td. Htk.) med et Udskibningssted ved Kolindsund. Ialt i Sognet 27 G. og 47 H., hvoraf 2 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 414. Jordbrug og noget Fiskeri i Kolindsund udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 25de Lægd. Kirken tilhører Sognets Hartkornseiere.

Hyllested Sogn, omgivet af Annexsognet Rosmus, Tirstrup og Fuglsted Sogne, Mols Herred og Kattegattet. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. n. o. for Ebeltoft og 2 M. s. s. v. for Grenaa. Arealet, 2574 Tdr. Land, hvoraf endeel af Rugaards Skove, der dog ikke er Fredskov, er temmelig jevnt; Jordsmonnet sandet og sandmuldet. Sognets sydligste Deel begrændses af en Aa, der falder ud i Katte-

gattet. Landeveien fra Grenaa til Ebeltoft paſſerer Sognet. Htk. 120⅝ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hylleſted med Kirke, Præſtegaard og Skole, ved ovennævnte Landevei, Kjærsholm, Skovgaardby med Biſkole; Gd. Holmegaard. Ialt i Sognet 32 G. og 65 H., hvoraf 14 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 636. Jordbrug og noget Skovarbeide udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtſtue- og Lægediſtrict; 5te Vgkds. Amtets 21de Lægd. Med Annexſognet Rosmus een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Rugaard i Rosmus Sogn. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1040 Rd. Præſtegaardens Areal er 137½ Td. Land Ager er Eng og Moſe, af 5½ Td. Htk.

Hylleſted Kirke er bygget af Kampeſteen, med Taarn og Hvælvinger. Et Orgel af Orgelbygger Demant er 1858 ſtjenket Kirken af Rugaards forrige Eier Kammerraad Schjøtt.

Blandt de Eiendomme, ſom Biſkop Svend i ſit Teſtament af 1183 ſtjenkede de graae Munke (Ciſtercienſermunkene) i Øm-Kloſter, nævnes ogſaa en Gaard i „Hildeſtat".

Rosmus (Rosmoſe) Sogn, Annex til Hylleſted Sogn, omgivet af dette, Tirſtrup, Lyngby, Homø og Hoed Sogne ſamt Kattegattet. Kirken, veſtlig i Sognet, 1½ M. n. o. for Ebeltoft og 1¾ M. ſ. ſ. v. for Grenaa. Arealet, 5102 Tdr. Land, hvoraf 344 Tdr. Land Fredſkov (Rugaard Dyrehave, Sønderſkov), er i det Hele jevnt, mod Nord ſidt; Jordsmonnet ſandet og ſandmuldet. En Aa danner Støreſtedelen af Sognets Nordgrændſe og optager 2 mindre Aaløb fra Sognets ſydlige Deel. I Sognets øſtlige Deel findes 2 mindre Indſøer, Nordre-Sø og Søndre-Sø. Landeveien for Grenaa til Ebeltoft paſſerer Sognet. Htk. 237⅞ Td. A. og E., 17⅝ Td. Skſt. og 6 Tdr. Mſk.

I Sognet: Byerne Rosmus, ved ovennævnte Landevei, med Kirke og Skole, Ørup, Attrup med 2 ſmaae Teglværker, Balle ved ſamme Landevei med Vand- og Vindmølle; Hovedgaarden Rugaard med Avlsgaarden Frydensberg, tilſammen 57½ Td. Htk. A. og E., 17½ Td. Skſt., med et Areal af 1696 Tdr. Land, hvoraf under Hovedgaarden 440 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng, 600 Tdr. Land Skov, under Frydensberg 250 Tdr. Land Ager, 50 Tdr. Land Eng, 80 Tdr. Land Overdrev, og Reſten under mindre Parceller under Hovedgaarden (Hylleſted og Rosmus Sognes Kirker med Kirke- og Kongetiender, 1 Teglværk med Ladeplads ved Kattegattet). Ialt i Sognet 45 G. og 56 H., hvoraf 22 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 565. Jordbrug, Skovarbeide og Tørveproduction udgjør Indbyggernes Hovederhverv. Fiſkeriet i Kattegattet er af mindre Betydenhed.

Sognet hører til de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 5te Vgkds. Amtets 24de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Rugaard.

Rosmus Kirke har Taarn og Hvælvinger, firkantet Chor og en lille halvrund Udbygning i Øſt. Choret er prydet med en Række Halvſøiler, mellem hvilke Rund-

buer ere kastede; Triumphbuen er halvrund og meget lav. Kirken er gammel, men temmelig uanseelig. Under Choret er en Begravelse med Kister, indeholdende Lig af de adelige Familier, der i ældre Tid have eiet Rugaard. Ligesom Hovedsognets Kirke har ogsaa Rosmus Kirke 1858 faaet et Orgel af Orgelbygger Demant, stjenket af Kammerraad Schjøtt.

Hovedgaarden Rugaard ligger i en af Landets skjønneste Egne. „Udsigten fra Vinduerne" — siger Prof. Becker i Beskrivelsen af denne Gaard — „over en blank strømkrandset Indsø (Nordre-Sø), der er indesluttet af Skov paa de tvende Sider og paa den tredie blot ved en smal Landstrimmel stilt fra det storartede Kattegat med sin stedse foranderlige Charácteer, er stjønnere, end jeg har truffet den paa nogen anden Gaard i Danmark, end ikke Tirsbæk og Rosenvold undtagne, skjønt disses Omegn er mere storartet". Hovedbygningen er opført i Slutningen af det 16de Aarhundrede af Hans Axelsen Arnfeld af røde Muursteen i 2 Etager, og er ved hver Ende forsynet med et Taarn af samme Høide som Taget, men tidligere een Etage høiere; foroven gaaer lige under Tagskjægget langs begge Husets Sider en Rad Skydehuller til Bøsser, paa flere Steder afbrudt ved større Huller til Kanoner; forneden en Rad smaa Vinduer, der rimeligviis ogsaa have været Skydehuller. Midt paa Bygningen var tidligere en Port med et nu nedbrudt Porttaarn; istedetfor samme er nu opført en Frontespice med en hvid Portal; Husets Endegavle ere forsynede med gamle Forsiringer. Op til Hovedbygningen støde to smaa eenetages Huse, der benyttes til Kjøkken og Bryggers. De tidligere Grave og Volde ere nu udjevnede og tildeels benyttede til den smukke og velvedligeholdte Have. Henimod Slutningen af det 12te Aarhundrede havde Biskop Svend i Aarhus betydelige Besiddelser i denne Egn, og fornemmelig i Rosmus Sogn, hvilke han 1183 testamenterede til Øm-Kloster; der nævnes saaledes i Biskoppens Testament (Scr. rer. Dan. V. p. 249–50) de ham tilhørende Gaarde i „Attethorp" (Attrup), „Ødethorp" (Drup), „Rosmose" (Rosmus) og „Eninge" (Ennegaarde), samtlige Byer i det nævnte Sogn, hvilket derved for en stor Deel blev Klostrets Eiendom. Tæt ved Rosmus Kirke opførte Munkene en større Gaard eller saakaldet Grangie, hvor de Converser boede, der havde Tilsyn med dette Gods, og hvoraf man endnu kan see Spor. Ved Skovens Rydning opstod der efterhaanden en By ved Navn Roue eller Rude, hvilket maa udledes af Rud d. e. Rydning, og deraf igjen Navnet Rugaard, hvilket forøvrigt ikke maa forveksles, som det ofte er blevet, med et andet Rugaard eller Rudtgaard (Rygaard) i Norager Sogn, Sønderhald Herred, som nu er forvandlet til to Bøndergaarde. Ved Reformationen kom Øm-Kloster med dets Eiendele i Kronens Besiddelse; 1541 oprettede Kong Christian III. Rosmus Sogn til et eget Birk (senere Rygaards Birk, ophævet 1803), og Klostret blev af Kong Frederik II. forvandlet til et kongeligt Slot; den sidste Abbed Jens Simonsen blev c. 1560 Sognepræst i Rosmus. 1579 mageskiftede Frederik II. Rosmus Birk for Viufgaard i Koldinghuus Lehn til Hans Axelsen Arnfeld til Palsgaard, som afbrød Rude By og i dens Sted opførte Rugaards Hovedbygning. Han døde 1611, og hans yngste Søn Mogens Arnfeld arvede Rugaard; han havde efterhaanden forskjellige Forlehninger baade i Jylland og Norge, og døde 1671 som Stiftamtmand i Viborg og Amtmand over Halds Amt. Hans eneste Søn Kammerjunker og Jægermester Hans Arnfeld døde uden Børn, hvorpaa Rugaard tilfaldt Sidstnævntes Fætter Etatsraad Jørgen Arnfeld, der har skaffet sig en sørgelig Berømmelse ved den blodige Iver, hvormed han forfulgte Heremestere og Troldkjærlinger, og ved sine Hexeprocesser med adelige Familier, efterhaanden satte sin Formue og alle sine Eiendomme (Basnæs, Gammelgaard, Thiele og Rugaard) overstyr. Alene i Foraaret 1686 skal han have havt Skarpretteren fra Aarhus, Mester Herman, 3 Gange paa Rugaard for at pine og brænde Troldfolk. Da hans Creditorer begyndte at forfølge ham, lod han indrette et Værelse i det søndre Taarn, hvilket han kaldte Hamborg, og hvor han skjulte sig, naar der indtraf uvelkomne Besøg; hans Folk svore da paa, at han var i Hamborg, og dermed maatte Creditorerne lade sig nøie. Etatsraad Arnfeld døde 1717, hvorpaa Gaard og Gods maatte sælges for Gjæld og blev kjøbt af Generallieutenant, Geheimeraad og Elefantridder Grev Christian Frederik Levetzau til Restrup, Torstedlund og Albæk, der allerede 1719 igjen solgte det til Vincents Lerche til Lerchenfeld, senere Geheimeraad, Over-Ceremonimester, Ordens-Secretair og Ridder af Elefanten, der 1735 afstod Rugaard til sin Søn Christian Lerche, siden Greve, Generallieutenant, Overkrigssecretair og Elefantridder. Denne kjøbte 1742 Østrupgaard ved Kallundborg, hvilket han efter sig kaldte Lerchenborg, og

solgte i den Anledning Rugaard til Geheimeraad Jacob Benzon til Benzonsdal, der efterhaanden var Stiftamtmand i Aarhuus og Amtmand over Stjernholm og Harveballegaards Amter, Overpræsident i Kjøbenhavn, endelig Vicestatholder i Norge samt Elefantridder; han eiede flere betydelige Godser, og bestemte i sit Testament 1766, at der af Rugaard og Catbrinebjerg i Kjøbenhavns Amt skulde oprettes et Stamhuus. Vicestatholderen moderniserede Bygningen paa Rugaard og dens Omgivelser, opfyldte Gravene og anlagde Haven; han døde ugift 1775, og eiterlod sin Brodersøn Kammerherre og Oberstlieutenant Christian Benzon Stamhuset tilligemed 80,000 Rd. til at kjøbe endnu eet for, hvilket han ogsaa udførte 1779 ved at kjøbe Tirsbæk, hvor han flyttede hen og 1787 med kgl. Tilladelse ombyttede sit første Stamhuus med Christiansdal ved Odense, der endnu tilhører hans Sønnesøn. Rugaard solgte han 1789 eller 1790 til Capitain Jacob Hanson til Lyngsbækgaard, der 1796 igjen solgte Gaard og Gods til Kammerraad Peder Bech til Kragerupgaard, og denne atter 1798 til Raadmand, Maaler og Brager i Aarhuus, senere Overkrigscommissair Hans Peder Ingerslev, samt Hans Adam Stochman, Told- og Consumtions-Inspecteur sammesteds; Sidstnævnte blev udaccorderet 1800, og Overkrigscommissair Ingerslev eiede og beboede Gaarden til sin Død 1830, hvorefter hans Søn Procurator, senere Cancelliraad og Eier af Marselisborg Casper Peder Rothe Ingerslev beholdt Rugaard til 1835, da han for 50,000 Rdl. solgte den til sin Svoger Kammerraad Mads Johan Schjøtt, der afhændede den 1855 til den nuværende Eier.

Foruden i T. A. Beckers Herregaardsbeskrivelser findes Rugaard beskreven i K. Hansens „Danske Ridderborge" S. 147—60.

Tirstrup Sogn omgivet af Annexsognet Fuglslev, Rosmus, Hyllested, Feldballe, Rødager, Albøge og Lyngby Sogne. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_2$ M. n. for Ebeltoft og $2^1/_4$ M. s. s. v. for Grenaa. Arealet, 4920 Tdr. Land, hvoraf 149 Tdr. Land Fredskov (Høgholm og Nøruplund Skove), er med Undtagelse af den nordlige Deel af Sognet, der er noget bakket, temmelig jevnt, og Jordsmonnet af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. I Sognets nordlige og sydlige Deel findes flere mindre Aalsb. Htk. $193^3/_4$ Td. A. og E., $11^5/_8$ Td. Skst. og 10 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Tirstrup med Kirke, Præstegaard, Skole, Kro, Drammelstrup, Øxenmølle med Vandmølle; Hovedgaardene Høgholm, $31^7/_8$ Td. Htk. A. og E., $7^1/_2$ Td. Skst., $8^1/_2$ Td. Mst., 250 Tdr. Land Ager, 120 Tdr. Land Eng, c. 200 Tdr. Land Skov og Mose (11 Tdr. Htk. Fæstegods, Tirstrup Kirke med Kirke- og Kongetiende, et Teglværk, Øxenmølle Vandmølle), Bjørnholm, $22^7/_8$ Td. Htk., 4 Tdr. Skst. (Fuglslev Kirke); Avlsgaardene Nøruplund og Drammelstrupgaard; Graaskegaarde, Nøruphuse, Skramsø Vandmølle. Ialt i Sognet 31 G. og 82 H., hvoraf 9 G. og 27 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 653. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Tirstrup Kro holdes aarlig 4 Markeder med Kreaturer og Landproducter.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 22de Lægd. Med Annexsognet Fuglslev een Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Høgholm. Foruden Andeel i det under Lyngby Sogn anførte Generalinde Sehesteds Legat, har Sognet et mindre Legat til Fattige paa 369 Rdl. 24 ß fra Jordemoder Maria Simonsdatter Krog 1815; endelig Ole Jensen Berns Legat for fattige Confirmander i Sognet, 400 Rd., stiftet 1763. Præstekaldets Reguleringssum er 904 Rd. Præstegaardens Areal er c. 66 Tdr. Land, af $6^3/_4$ Td. Htk.

Tirstrup skreves i ældre Tid „Tyffstorp"; i et Document af 1404 nævnes „ecclesia Tyffstorp juxta Bjørnholm in Jutia" (Tyffstorp Kirke ved Bjørnholm i Jylland). Den nuværende Kirke er efter en Indskrift, som meddeles i D. Atl., bygget 1465 under Navnet „Hellig 3 Kongers Kirke", af røde Muursteen i Spidsbuestil og med kantet Chor. Det er en anseelig Bygning med Taarn, der gaaer op i en Spids eller et lille Spiir og Hvælvinger. Her findes en smuk Altertavle, der er snittet i Egetræ omtrent i Kong Hans's Tid i samme Smag som Altertavlen i Frue Kirke i Odense; i Midten sees Christus paa Korset, omgivet af Himlens Englestarer; ved Foden sidder Gud Fader som en gammel Konge og omfavner Frelserens Fødder, medens en Engel drager hans Kaabe bag om den Korsfæstede; tilvenstre paa Fløidøren Johannes Døberen, og tilhøire Marie Magdalene med Salvekrukken i Haanden. Prædikestolen hører til de ældste i Danmark; den er huggen i en Art Skiersteen og prydet med byzantinsk-gothisk Løvværk I Choret er indmuret en smuk malet og forgyldt Steen over Jost Høg til Bjørnholm († 1649) og hans Hustru Anna Rantzau († 1656); ved Siden hænger hans Sværd. Disse tilligemed flere af samme Familie, der have eiet Bjørnholm (Høgholm), ligge efter D. Atl. begravne i Kirken.

Hovedgaarden Høgholm, tidligere kaldet Bjørnholm, er en af Landets ældste og mærkeligste Herregaarde. Den tilhørte i det 14de Aarhundrede Familien Hvide, den berømteste danske Adelsslægt i Middelalderen, der talte saa mange dygtige Statsmænd, tappre Krigere og myndige Prælater blandt sine Medlemmer: man behøver blot at nævne Absalon og Esbern Snare, Andreas Sunesen, Jacob Erlandsen, Jens Grand, Kongemorderen Marsk Stig; hvor mange baade glædelige og sørgelige Minder knytte sig ikke til disse Navne! En Sønnesøn af Sidstnævnte, der ligesom han heed Stig Andersen og var Marsk, eiede Bjørnholm 1331; Grunden, hvorpaa Gaarden laae, havde han arvet fra sine Forfædre, men Gaarden selv skylder ham sin Tilværelse. I et Mosedrag ved Veien mellem Grenaa og Aarhuus anlagde han et Voldsted i en regelmæssig Firkant, hvilket han omgav med tredobbelte Grave; her blev Borgen opført, paa samme Sted, hvor det nuværende Høgholm staaer, men hiin gamle Bygning er for længe siden forsvunden, og kun Muursteensbrokker i Grunden ere endnu tilbage af samme. Mod Øst og Vest var Stedet utilgængeligt ved Vand og Moser; paa de to andre Sider blev der anlagt to befæstede Ladegaarde, Drammelstrup mod Sydvest og Obdrup mod Nordøst, af hvilke navnlig det sidste var et vigtigt Udenværk, bestaaende af et eneste Taarn, hvoraf endnu sees betydelige Levninger, og som beherskede Veien fra Grenaa. Og det var ikke uden Hensigt, at Stig Andersen valgte netop dette Sted til Opførelsen af sin Borg; thi ligesom saa mange af sine hedengangne Frænder optraadte han fjendtlig mod Kongemagten, og det under en af Danmarks dygtigste og mest energiske, men tillige mest hensynsløse Konger. Allerede i Krigen mellem Kong Christoffer II. og Grev Geert tog Stig Andersen Parti med Greven, som derfor ikke alene 1333 gjorde ham til sin Marsk, men tillige indrømmede ham store Herligheder og viste ham betydelige Begunstigelser; en Strid, han havde med Niels Ebbesen til Nørreriis, og hvori Greven dømte til hans Fordeel, skal derfor have været Anledningen til, at denne Ridder fattede den raske Beslutning at dræbe Greven, hvilket blev Grunden til Danmarks Frelse. For at fjerne en saa fremragende Mand gjorde Valdemar Atterdag, hvem Grevens Mord hævede paa Thronen, Stig Andersen til Statholder i Estland, hvorfra han vendte tilbage 1347, da Landet Aaret iforveien var blevet solgt til de tydske Riddere. De store Byrder, Kongen paalagde Folket, vakte især Misfornøielse i Jylland; Oprøret brød tilsidst ud med stor Voldsomhed; og da Stig Andersens Søn Ridder Ove Stigsen og hans Broder Peder Andersen til Margaard tilligemed den mægtige Ridder Niels Bugge til Hald, hvilke Mænd vare sendte som Underhandlere til Kong Valdemar, paa Hjemreisen blevne myrdede i Middelfart ved Nytaarstid 1359, som man almindelig antog efter Kongens Befaling, tog Stig Andersen endnu virksommere Deel i samme og trodsede paa sit faste Bjørnholm Kongens Vrede. Vel sluttedes Pintsedag 1360 det bekjendte Forlig i Kallundborg imellem Kongen og Adelen, hvilket Stig Andersen var med at forsegle som den første Verdslige, og derefter forekommer han i nogen Tid hyppigt i Kongens Raad; men 1368 udbrød Oprøret igjen med fornyet Styrke, idet Jydernes Høvdinger med Stig Andersen og Claus Limbek i Spidsen sluttede Forbund med Rigets udvortes Fiender, hvorver Kongen nødtes til i 4 Aar at opholde sig udenfor Danmark. Under Krigen døde Stig Andersen i sin fulde Magt og Glands 1369, og Bjørnholm gik i Arv til hans Sønnesøn Ridder Anders

Ovesen og dennes Søskende. Anders Ovesen døde kort efter 1418; hans Søn Ove Andersen til Bjørnholm døde ugift og arvedes af sin Moder Fru Else Krognos, der siden ægtede Otto Nielsen Rosenkrands, hvorved Bjørnholm kom til denne Familie, der havde ældgamle Besiddelser i denne Egn af Landet, hvilke tildeels endnu den Dag idag ere i dens Hænder (jfr. forøvrigt Hevringholm, Rosenholm), og som afløste Familien Hvide i Berømmelse ligesom i Besiddelsen af Bjørnholm. Dog vare i Begyndelsen adskillige Andre lodtagne i Gaarden foruden Otto Nielsen og hans Frue, saaledes Ove Tagesen (Reventlov) og Henrik Tagesen, der blev henrettet som Anfører for det jydske Bondeoprør 1441; men Otto Nielsen og hans Søn Erik Ottesen udløste dem alle, saa at de efterhaanden bleve Eneeiere af Bjørnholm, hvortil de sædvanlig stræve sig. Otto Nielsen stod i stor Anseelse hos Kong Christoffer af Baiern, som forlehnede ham med Kalø Slot og udnævnte ham til Rigshofmester, ligesom ogsaa hos den følgende Konge Christiern I., der forlehnede ham med Skanderborg-Slot, hvilken Forlehning han dog snart afstod til sin Søn; han stiftede Bjørnholm Birkeret 1459 (senere Høgholms Birk, ophævet 1812), og sammenkjøbte efterhaanden betydeligt Gods i denne Egn; ombyggede 1465 Tirstrup Kirke, som var hans Sognekirke*), ligesom han tidligere havde bygget den smukke Marie Magdalene Kirke i Sønderhald Herred, og døde i en høi Alder 1477; han blev begravet i Franciscanerklostret i Randers, men En af hans Efterkommere, Jørgen Rosenkrands til Rosenholm, lod denne sin Slægts berømte Stamfader henflytte til dens Familiebegravelse i Hornslet Kirke. Sønnen, Erik Ottesen Rosenkrands, Lehnsmand paa Skanderborg og Rigshofmester ligesom Faderen, stod ogsaa i stor Yndest hos Kong Christiern I. Ved sit Giftermaal med Sophie Gyldenstjerne kom han i Besiddelse af Herregaarden Boller ved Horsens, og forøgede desuden Familiens Besiddelser betydeligt baade ved Arv og Kjøb; ligesom sin Fader viste han sig meget gavmild mod geistlige Stiftelser, som i det Hele det religiøse Element var stærkt fremtrædende hos ham og hos denne Familie overhovedet. Især skjenkede han Mariager-Kloster, som hans Fader havde været med at stifte, betydelige Eiendele; her tilbragte han ogsaa sine sidste Leveaar († 1503), og her blev han begravet tilligemed sin Frue, men deres Lig bleve senere ligesom hans Faders af Jørgen Rosenkrands henflyttede til Hornslet Kirke. Af deres mange Børn (hvoraf 3 Sønner omkom paa Ditmarskertoget 1500) fik Niels Eriksen Bjørnholm; han var Rigsraad og Ridder samt Lehnsmand paa Koldinghuus, og kom ved sit Giftermaal med Birgitte Thott i Besiddelse af Valø († 1515). Deres anden Søn Henrik Nielsen Rosenkrands arvede Bjørnholm (den ældste, Oluf Rosenkrands, fik Valø); han drog til Jerusalem, hvor han blev slaaet til Ridder af den hellige Grav, og blev efter sin Hjemkomst Lehnsmand paa Gulland; her omkom han 1537 ved et Spark af sin Hest, da han reed ned til Stranden for at tage imod sin Brud, hvorom haves et samtidigt Digt. Broderen, Christoffer Rosenkrands, arvede nu Bjørnholm, og var den Sidste af denne Familie, som eiede Gaarden; han døde ugift 1561**), og Bjørnholm blev derefter delt, ligesom da Hviderne uddøde, i mange Dele, hvilke eiedes af Krabber, Thotter, Skrammer o. fl. Familier, af hvilke dog Christoffer Rosenkrands's Søster Annas Børn med Rigsmarsken Tyge Krabbe til Bustrup, nemlig Rigsraad Erik Krabbe til Bustrup og Aastrup († 1561), Niels Krabbe til Hessel og Morten Krabbe til Bøgested fik den største Deel. Erik Krabbes Søn Christian Krabbe arvede Faderens Andeel og sammenkjøbte desuden en stor Deel af det Øvrige. Senere kom Bjørnholm, rimeligviis ved Salg efter Christian Krabbes Død, til Just Høg til Østrup, gift med Anna Rantzau; han eiede Gaarden 1626, samlede igjen en Deel af det udsplittede Gods og døde 1649. Hans Søn Erik Høg, bekjendt af sine mange (5) Giftermaal, arvede Bjørnholm og eiede desuden Meilgaard, Hedegaard, Østergaard, Kongstedlund, Fæveile og Lykkesholm, hvilke samtlige Eiendomme gik i Arv til hans eneste Søn (af tredie Ægteskab med Dorthe Juul, en Datter af Iver Juul og Enke efter Iver Krabbe) Iver Juul Høg, der af Bjørnholm, Fæveile og Lykkesholm under 30te Marts 1681 fik oprettet Baroniet Høgholm, hvilket Navn ogsaa efterhaanden fortrængte Gaardens gamle berømte Navn Bjørnholm og har vedligeholdt sig siden. Baron Iver Høg døde allerede 1683 og

*) Der var ogsaa paa den Tid et anseeligt Capel paa Bjørnholm, indviet til Vor Frue, St. Gjertrud og St. Jørgen

**) En ældre Linie af Familien, der nedstammede fra ovennævnte Niels Eriksen Rosenkrands's ældre Broder Holger Rosenkrands til Boller, kom ved denne Tid i Besiddelse af Rosenholm i Hornslet Sogn, der nu blev Familiens Hovedsæde og endnu er i dens Eie, hvormod dens ældgamle Stamsæde Hevringholm for længe siden er kommet i fremmede Hænder.

efterlod sig en Enke, den bekjendte Fru Hille Trolle, som ved Mandens Testament erholdt Meilgaard, Østergaard og Hedegaard; hun giftede sig senere med Generallieutenant Palle Krag (jfr. Meilgaard og Katholm). Hendes Søn af første Ægteskab Baron Niels Trolle Høg døde ugift 1700, kun 18 Aar gammel, hvorefter ifølge Erectionsbrevet Moderen beholdt Baroniet indtil sin Død 1722, da det ifølge samme tilfaldt Grev Christian Danneskjold-Samsø til Grevskabet Samsø og Friherre til Lindenborg, Præses i Admiralitetet og Ridder af Elefanten (en Sønnesøn af Kong Christian V., † 1728). Hans ældste Søn Grev Frederik Christian Danneskjold-Samsø arvede ham; han var Greve til Samsø og Løvenholm, Friherre til Lindenborg og Høgholm, Overpostdirecteur og Elefantridder, og erholdt 1748 Tilladelse til at sælge Baroniet Høgholm (ligesom 1751 sit andet Baroni Lindenborg) til Kong Frederik V.'s Yndling Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, med Forbehold af Friheds-hartkornet paa Høgholm, saalænge en Danneskjold var i Live. Grev Moltke solgte det 1753 til Boltath August von der Lühe, Overpræsident i Kjøbenhavn, Overkammerjunker og Geheimeraad; denne 1761 til Oberstlieutenant Palle Krag v. Hoff til Ryomgaard, der atter 1766 solgte Baroniet til Oberstlieutenant, senere Generallieutenant Johan Frederik Sehested († 1784). Hans Enkefrue Pauline Fabricius Tengnagel opførte den nuværende toetages Hovedbygning i moderne Stiil, solgte i Aarene 1802—3 Fæveile og Lykkesholm og 1804 Høgholm ved Auction til Overkrigscommissair Ingerslev paa Rugaard for 252,200 Rdl.; denne afhændede Aaret efter Gaard og Gods til Generalkrigscommissair Marcussen, som bortsolgte Godset samt to Parceller af Hovedgaarden, Bjørnholm og Nygaard. 1822 satte Regieringen som Creditor i Marcussens Opbudsbo Høgholm til Auction, og det blev kjøbt af Oberstlieutenant Adeler, som ved denne Leilighed blev udnævnt til Lehnsbaron, hvorimod Privilegiet med Friheds-hartkornet efter 10 Aars Forløb skulde inddrages; han solgte det igjen 1826 for 46,000 Rdl. til Laurids Ingerslev, og denne det næste Aar for 41,000 Rdl. til den nuværende Eier.

Hovedgaarden Bjørnholm er, som anført, en Parcel af Høgholm, hvis gamle Navn den har optaget. Ogsaa Nøruplund er en Parcel af Høgholm. I Drammelstrup havde Aarhuus Capitel en Hovedgaard, hvortil 17 Fæstere gjorde Hoveri (dertil 2 Møller 1203); Stutteriet i „Dragmosthorp" blev 1203 stjenket til St. Clemens Kirke i Aarhuus af Biskop Peder Vagnsen (Scr. rer. Dan. VI. p. 404).

Fuglslev Sogn, Annex til Tirstrup Sogn, omgivet af dette, Feldballe og Hylleshed Sogne samt Mols Herred. Kirken, nordlig i Sognet, 1¼ M. n. n. o. for Ebeltoft. Arealet, 2790 Tdr. Land, hvoraf 28 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele fladt, med sandede og sandmuldede Jorder. Stubbe-Sø, ½ M. lang og ¼ M. bred, danner Sognets sydligste Grændse og optager flere mindre Aaløb, som have deres Udspring omtrent midt i Sognet. I Sognets sydøstlige Hjørne findes en mindre Indsø, Jev-Sø. Landeveien fra Grenaa til Ebeltoft passerer Sognet. Htk. 87,8 Td. A. og E. og c. 8 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Fuglslev med Kirke og Skole, Gravlev med Vandmølle, Tegl- og Kalkbrænderi; Avlsgaarden Søholt med Vandmølle, ved Stubbe-Sø. Ialt i Sognet 28 G. og 46 H., hvoraf 6 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere 387. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 27de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Bjørnholm i Tirstrup Sogn.

Fuglslev Kirke (i den katholske Tid Vor Frue Kirke) er ligesom Hovedsognets Kirke bygget af røde Muursteen i Spidsbuestiil med kantet Chor og Taarn, der gaaer op i en Spids (i D. Atl. siges den at være uden Taarn), samt Hvælvinger. Kirken vansires af et smagløst Alter. Epitaphium over Etatsraad Jørgen Arnfeld til Rugaard († 1717, see Rugaard) og Hustru, hvilke tilligemed Flere af Familien, der nævnes i D. Atl., ligge begravede i denne Kirke.

I Fuglslev By holdtes fordum et Marked 3 Gange aarlig, hvilket 1582 blev henlagt til Ebeltoft.

Feldballe Sogn omgivet af Annexsognet Nødager, Ebdrup, Tirstrup og Fuglslev Sogne samt Øster-Lisbjerg og Mols Herreder. Kirken, østlig i Sognet, $1^1/_2$ M. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 5982 Tdr. Land, hvoraf endeel Skov, der ikke er Fredskov, er bakket (Tils Bjerg, Mygel Bjerg m. fl.); Jordsmonnet er paa flere Steder sandet og tildeels stærpsandet, i den sydvestlige Deel af Sognet derimod leerblandet og muldet. I Sognet findes flere Indsøer (Die-Sø, Lild-Sø og Lang-Sø samt endeel af Korup-Sø) og flere Aaløb. Landeveien fra Ebeltoft til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $248^3/_4$ Td. A. og E., $3^1/_8$ Td. Skst. og $7^1/_6$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Feldballe ved ovennævnte Landevei, med Kirke, Præstegaard og Skole, Taastrup, Essig, Ulstrup med Vandmølle, Keilstrup, Skaarup; Hedegaarde ved Lang-Sø; Hovedgaarden Møllerup, $33^5/_8$ Td. Htk., Gdne Bladsø, Thorlykke, Eriksminde, Ny Vind- og Vandmølle. Ialt i Sognet 54 G. og 70 H., hvoraf 7 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 797. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 31te Lægd. Med Annexsognet Nødager een Commune. Kirken tilhører endeel af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum, 1188 Rdl., er ved fastsat Tiendeaccord noget forøget. Præstegaardens Areal er 120 Tdr. Land, af $5^5/_8$ Td. Htk.

Feldballe Kirke er bygget af røde Muursteen i en seen Rundbuestiil; den har et slankt Taarn med takkede Gavle, fladt gibset Loft, smaa rundbuede Vinduer og rund Triumphbue; Choret er firkantet. I den nordre Væg i Choret findes en Ligsteen over Hartvig Kaas til Møllerup, som har stjenket Altertavlen 1607, med Frue Anna Juul. Bag Alteret er under Jorden en Begravelse, hvori hviler Fru Elisabeth Rosenkrands († 1721) med hendes tvende Mænd Knud Gyldenstjerne († 1683) og Joachim Schak († 1700), hver paa sin Side; her findes følgende af hende selv forfattede smukke Gravskrift:

„Her har jeg nu udvalgt mit sidste Sovekammer,
God Nat jeg slumrer nu, min Seng er alt bered;
Her har jeg skjult i Muld min Svaghed, Suk og Jammer,
Og al min Uro lagt til rolig Hvile ned.
Her sover jeg saa sødt med mine Stjerner klare,
Hvis Sjæle glimre nu som Stjerner Gud i Vold:
De begge her paa Jord to gyldne Stjerner bare,
Den ene paa sit Bryst, den anden i sit Skjold.
Naturens Stjerne selv om Undergang os minder,
Saa disse, som gik ud i Ærestand til Grav;
Thi som et Stjerne-Skud al Verdens Pragt forsvinder
Og som en Lilie *) omsider falder af.
Saa sødt ei Rosen kan vor Syn og Lugt fornøie,
Den jo maa falme, skjøndt den før var skjøn og rød;
Derfor hver Christen-Sjæl, som laaner hid dit Øie,
Ved Stjerne, Lilie og Rose husk din Død!

*) Hentydning til den Schakske Families Vaaben. Under Epitaphierne er anbragt som Allusion til de 3 Familiers Vaabener en Stjerne med Overskrift „nunquam sine splendore" (aldrig uden Glands), en Rosenkrands med Overskrift „nunquam sine honore" (aldrig uden Ære), og en Lilie med Overskrift „nunquam sine odore" (aldrig uden Duft).

Saa far al Verden vel! med Gods og grønne Skove,
Med Huus og Hjem', og hvis Gud her til Deel mig gav
Misund kun ikke mig og mine Mænd, som sove,
Det lidet snevre Sted, den os beredte Grav.
At vi lod Hver sin Ro, du kan paa Stenen kjende,
Der ligger her urørt, urykket i sit Sted *);
Du Efterkommende, Ven, Fremmed eller Frende,
Lad vort afsjælet Muld og nyde lige Fred;
Gjør os det samme Skjæl, som vi den Anden gjorde,
Og vent, at Andre dig kan gjøre samme Ret;
Du kan i Verden ei saa stor en Jorddrot vorde,
Du jo og trænge skal til slig en Jordeplet.
Tilsidst far evig vel min Fatter, Broder, Søster,
Gud føre Eder hid til mig i Engleskal;
Thi der min Sjæl har nok af Paradises Lyster,
Hvori min opvakt Støv sin Deel og arve skal.

Elisabeth Rosenkrands".

Ogsaa under Choret er der en Begravelse, hvori flere af Mollerups ældre Eiere hvile.

Mollerup er en ældgammel Herregaard; den forkommer i et Document af 1289, hvor Navnet skrives „Mylnthorp", og det skal være kommet af de mange Vandmøller, som i forrige Tider have ligget deromkring. Mollerup tilhørte i det nævnte Aar Kongemorderen Marsk Stig Andersen, som skal have bygget den; han eiede ogsaa Tygestrup (nu Kongsdal) i Sjælland, Estebjerg (nu Schelenborg) i Fyen og flere Besiddelser her i Egnen (jfr. Bjørnholm, Helgenæs, Den Hjelm). Fra den ældre Marsk Stig gik Mollerup i Arv til hans mandlige Efterkommere (Familien Hvide): hans Søn Anders Stigsen, dennes Søn Stig Andersen d. Yngre til Bjørnholm, Rigsraad og Marsk († 1369), dennes Sønnesøn Anders Ovesen, hvis Datter Inger Hvide blev gift med Rigsraad Jacob eller Joachim Hermansen Flemming til Knudstrup († 1457), hvem hun tilbragte Mollerup. De næste Eiere vare: Sidstnævntes Søn Anders Flemming til Gjelskov; dennes Datter Inger Flemming, gift med Wulf Skovgaard og senere med Holger Munk; Albert Maltesen Viffert til Gjelskov 1511; Christen Maltesen Viffert til Albæk († 1592); dereſter gik Mollerup i Arv til Herman Kaas og Hartvig Kaas til Heesel, Sønner af Erik Kaas til Gjelskov og Damsgaard, en Sveger til fornævnte Albert Viffert; da Hartvig Kaas døde uden Børn, arvedes hans Part af hans Broderbørn Iver Kaas til Ullstrup og Anna Nielsdatter Kaas († 1650), gift med Hartvig Bille til Damsgaard; han blev 1626 Eneeier af Mollerup ved at udkjøbe sine Medarvinger; deres Datter Hilleborg Bille, gift med Predbjørn Gyldenstjerne til Bogensholm; deres Søn Knud Gyldenstjerne til Bogensholm og Damsgaard; han byggede Borggaarden paa Mollerup 1681 († 1683), og var gift med ovennævnte Elisabeth Rosenkrands, som senere ægtede Generalmajor og Amtmand over Skanderborg Amt Joachim Schack til Sneumgaard († 1700), og endnu overlevede sin anden Mand i 21 Aar. Fru Elisabeth Rosenkrands opbyggede Ladegaarden, der 1709 var bleven afbrændt af en Mordbrænder, som derfor blev henrettet. Fra hende gik Gaarden i Arv til hendes Datter af første Ægteskab, Hilleborg Gyldenstjerne, som var gift med Oberstlieutenant Christian Trolle til Bogensholm, Damsgaard og Nygaard (i Sjælland); derefter deres Søn Kammerherre og Jægermester Knud Trolle til Bogensholm, Broksø og Holmegaard (i Sjælland); hans Enke Birgitte Restorf døde 1790, og efter begge Ægtefællers Testament skulde Mollerup og Bogensholm været inddragne under Stamhuset Rosenholm, men Geheimeraad Frederik Christian Rosenkrands afslog Tilbudet og tilkjøbte sig af de andre Arvinger Mollerup, som

*) Dette har Hentydning til en anden Gravsteen, som hun lod ligge urørt, hvorfor Monumentet ikke heller er ganske regelmæssigt.

han igien 1796 solgte det til Kapitain Erik Christian Müller († 1827), efter hvem det er kommet til sin nuværende Eier.

En stor Deel af Feldballe Sogn laae i Middelalderen til Aarhuus Bispestol, der sammesteds havde Birk. Dette Birk er formodentlig blevet grundlagt derved, at Bistop Ebbe gav til Bispestolen blandt Andet i „Fellæbalg" og „Tostorp" 6 Mark Guld med et Bol i sidstnævnte By (Scr. rer. Dan. VI. p. 407); det blev 1564 forøget med Ebdrup By. Birket og Havreballegaards Lehn tjsbte Gabriel v. Marselis af Kronen 1661. I Ulstrup holdtes Sønder og Mols Herreders Thing indtil 1756, da det blev henlagt til Ebeltoft. Sammesteds var et Marked, som ogsaa blev flyttet til Ebeltoft 1757.

Nødager Sogn, Annex til Feldballe Sogn, omgivet af dette, Ebdrup, Kolind, Albøge og Tirstrup Sogne samt Kolindsund. Kirken, nordlig i Sognet, $2^1/_4$ M. n. n. v. for Ebeltoft og $2^1/_4$ M. s. v. for Grenaa. Arealet, 7225 Tdr. Land, er i den sydlige Deel fladt, i den nordlige Deel temmelig bakket og ujevnt. Jordsmonnet er for Størstedelen af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. I Sognets vestlige Deel findes en Aa, og Sognets nordostlige Side begrændses af et Aaløb. Landeveien fra Grenaa til Aarhuus passerer Sognet. Htk. $256^1/_2$ Td. A. og E. og $2^1/_8$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Nødager ved ovennævnte Landevei, med Kirke og Skole, Kjeldstrup, Pederstrup, Horstved, Stabrand, Krarup med Skole, Maarup med Vandmølle; Maarupvad Kro ved den nævnte Landevei, Jilbjerggaard, Skaarupgaard. Ialt i Sognet 62 G. og 100 H., hvoraf 11 G. og 28 H. udenfor Byerne.

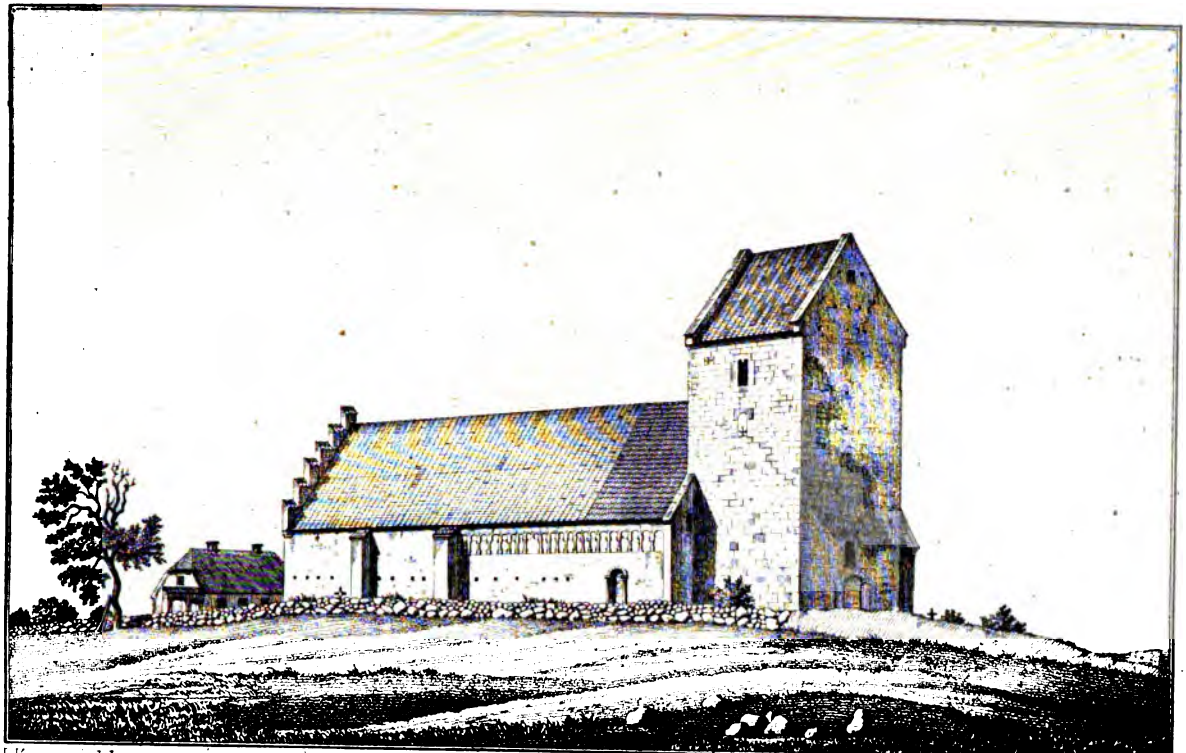
Indv. 872. Jordbrug er Hovederhvervet. Ved Maarupvad holdes aarlig 8 Markeder med Kreaturer og Landproducter.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 19de Lægd. Kirken tilhører endeel af Sognebeboerne.

Nødager Kirke er bygget paa forskjellige Tider. Den ældste Deel i byzantinsk Stiil bestaaer af 3 Hvælvinger og er opført af Kampesteen og Kalksteen; de to østlige Hvælvinger af Muursteen have en Nærmelse til Spidsbuen og ere større end de øvrige. Kirken har intet Chor, men ender med en takket, lige opstaaende Gavl. Under Tagskjægget findes en Række pyntelige Halvsøiler, imellem hvilke kaste sig Rundbuer. Taarnet med straat Tag uden takkede Gavle er tildeels bygget af Kampesteen, dog yngre end Kirken, men maasskee ældre end den østlige Deel. I dets vestre Muur bemærker man en tilmuret Dør, hvorover er udhugget tvende Riddere tilhest med Landser og tvende bevæbnede Fodfolk imellem dem, samt i Midten et stort Kors. Derom fortæller Sagnet, at to Herremænd, Niels Maar paa Tolstrupgaard og Jens af Maarup, vare saa passionerede for Jagt, at de endog en Paaskemorgen hidsede efter en Hare, som forsvandt, hvorpaa Hundene bede hverandre ihjel, og Herremændene selv dræbte hinanden. Denne Kirke har en meget smuk Altertavle fra 1647, forestillende Nadveren efter Rubens. I Aaret 1854 blev Nødager Kirke heelt igjennem malet og fik nye Stole, saa at den efter den foreliggende Beretning er en af de zirligste Landsbykirker i vid Omkreds.

Stabrand var tidligere (endnu 1586) et eget Sogn.

Kolind Sogn omgivet af Annexsognene Ebdrup i Sønder Herred og Skarresø i Øster-Lisbjerg Herred samt Koed Sogn i Sønderhald Herred, Nødager Sogn og Kolindsund. Kirken, nordlig i Sognet, $2^1/_2$ M. v. s. v. for Grenaa og $2^1/_2$ M. n. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 1546 Tdr. Land, er høilændet med mellemskydende Engdrev; Jorderne i det Hele sandede. I Sognets midterste Deel findes 2 mindre Aaløb og Sognets nordlige og vestlige Sider begrændses af Nyomgaards-Aa. Htk. $91^7/_8$ Td. A. og E.

J. Kornerup del.

NÖDAGER KIRKE.

Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

ASTOR, LEN
TILDEN FOUN
R

I Sognet: Byerne Kolind ved Kolindsund, med Kirke (lille, med Taarn, Fjæleloft), Præstegaard og Skole, og Bugtrup. Ialt i Sognet 21 G. og 17 H., hvoraf 1 G. udenfor Byerne.

Indvaanere: 219. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstuedistrict og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 32te Lægd. Med Annexsognene Ebdrup og Skarresø een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 816 Rd. Præstegaardens Areal er 40 Tdr. Land, af 5 Tdr. Htk.

I Bugtrup („Bukkethorp") var 1416 en Adelsgaard, tilhørende Fru Martine Pallesdatter.

Kolindsund, benævnet efter Byen, som ligger ved sammes Vestspidse, er nu en Indsø. Den var maaskee forhen indbefattet under Benævnelsen „Dyrsaa", hvormed betegnes den nu saakaldte Grenaa-Aa, som fra Kolindsund løber forbi Grenaa til Havet (see ved Grenaa). Det er sandsynligt, at der fra Randers-Fjord (egentlig Grund-Fjord) har i gamle Dage været Seilads forbi Estrup, gjennem Pindstrup og Ryom Moser til Kolindsund, og at dette ifølge Navnet har staaet i umiddelbar Forbindelse med Kattegattet.

Ebdrup Sogn, Annex til Kolind Sogn, omgivet af dette og Skarresø Sogn i Øster-Lisbjerg Herred, Thorsager Sogn i samme Herred samt Nødager og Feldballe Sogne i Sønder Herred. Kirken, nordvestlig i Sognet, $2^1/_4$ M. n. n. v. for Ebeltoft, c. 3 M. v. s. v. for Grenaa. Arealet, 1573 Tdr. Land, er for endeel høitliggende Jorder, for endeel Eng; Jordsmonnet af sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Sognets vestlige og en Deel af den østlige Side begrændses af Aaløb. Htk. $55^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Ebdrup med Kirke (lille, med Taarn, Fjæleloft); Gdne Frellinggaard, Gaardsenskjærgaard, Olmosegaard, Sølildgaard. Ialt i Sognet 17 G. og 14 H., hvoraf 7 G. og 3 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 169. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 20de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

I Ebdrup eiede Glenstrup Kloster endeel Gaarde i Tidsrummet 1366—1427. I Byen var en Adelsgaard, som 1457—58 eiedes af Jep Bugge. Sognet blev 1564 henlagt til Feldballe Birk.

Mols Herred,

der indbefatter den sydligste Deel af Randers Amts østlige Halvø, omgives af Øster-Lisbjerg og Sønder Herreder samt Kattegattet og bestaaer væsentligst af to Landtunger, den østre mellem Kattegattet og Ebeltoft-Vig, den vestre mellem Ebeltoft-Vig og Kalø-Vig. Fladeindholdet udgjør c. $3^3/_{10}$ □ Miil. Herredet er næsten overalt opfyldt

med Bakker, og navnlig er den vestre Landtunge gjennembraget af en sammenhængende Bakkekjæde, de saakaldte Mols Bjerge, der fortsætter sig ud til Landtungens sydligste Spidse, Halvøen Helgenæs eller det saakaldte Hels Land, hvor Elmandsbjerg naaer en Høide af 317 Fod. Den vestlige Kyst langs Kalø-Vig er imidlertid temmelig flad og har frugtbare, lerede Jorder, medens den østlige Side af den vestre Landtunge langs Ebeltoft-Vig bestaaer for det Meste af letsandede Jorder, og den østlige Landtunge optages næsten ganske af magre, tildeels lyngbegroede Sandbanker. Skovarealet, hvoraf 104 Tdr. Land er Fredskov, er kun meget ubetydeligt og er adsprødt i flere enkelte Smaastykker. Htk. er 1594¾ Td. A. og E., 1¼ Td. Skfl. og 20⅛ Td. Mfk. Indvaanernes Antal ved Folketællingen i 1855 var 6758, hvoraf 1211 i Ebeltoft Kjøbstad. I geistlig Henseende er Mols Herred forenet med Øster-Lisbjerg og Sønder Herreder til eet Provsti.

Draaby Sogn, Annex til Ebeltoft, omgivet af Ebeltoft Bymark og Landdistrict, Agri Sogn, Ebeltoft-Vig, Kattegattet og Sønder Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, ⅜ M. n. n. o. for Ebeltoft. Arealet, 8907 Tdr. Land, hvoraf 43 Tdr. Land Fredskov, er bakket (Skjel-Høiene, Karls Bjerg m. fl.), og Jordsmonnet er, med Undtagelse af Sognets østlige Deel ved Byerne Draaby og Boeslum, der have muld- og leerblandede Jorder, for Størstedelen af skarpsandet Beskaffenhed. I Sognet og ved dets Grændser findes flere mindre Aaløb og 2 større Indsøer, Stubbe-Sø, ½ M. lang og ¼ M. bred, og Draaby-Sø, samt flere mindre Søer (Bille-Sø m. fl.). Landeveiene fra Ebeltoft til Grenaa og til Aarhuus passere Sognet. Htk. 340⅝ Td. A. og E. og 8½ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Draaby med Kirke ved Draaby-Sø og Skole, Boeslum med Skole, Holme med Skole, Stubbe ved Stubbe-Sø, Egsmark, Handrup med Skole, Kalk- og Teglbrænderi, Lyngsbæk; Hovedgaardene Skjersø, 20⅛ Td. Htk., med Tegl- og Kalkbrænderi, Lyngsbækgaard, 19½ Td. Htk. A. og E., ¼ Td. Skfl. (4 Tdr. Htk. Leiehuse); Avlsgaarden Frederikkesminde, 14⅜ Td. Htk., en Parcel af Skjersø; Gdne Margretenlund, Godthaab, Vandmøllerne Havmøllen, Ørnebjergmølle og Skovmølle. Ialt i Sognet 85 G. og 139 H., hvoraf 17 G. og 48 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1476. Jordbrug og Fiskeri i Kattegattet udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 18de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Skjersø. Sognets Fattigvæsen eier et Legat, 850 Rd., fra Christian Benzon til Skjersø m. Fl., til 5 pCt. Rente; ligeledes 20 Rd. og 30 Læs Tørv aarlig til Skolelæreren. Af det nedlagte Capellani aarlig 12 Skp. Rug og 33 Rd. 69 Sk. (Reskr. 26de Aug. 1803), jfr. Ebeltoft Landsogn.

Draaby skrives „Draghby" i Valdemar II.'s Jordebog, hvor den er anført under Sønder Herred („Syndrœhœret"). Kirken er efter D. Atl. en stor og anseelig Bygning med Taarn og en Begravelse, hvori flere af Hovedgaarden Skjerssøes Eiere i forrige Aarhundrede hvile. I ældre Tider var Draaby Hovedsognet og Ebeltoft Anner dertil; saaledes endnu 1516.

Hovedgaarden Skjerss forekommer allerede 1313, da der nævnes en Adelsmand „Johannes Magnusson de Skærse." Længere hen i Tiden nævnes som Gaardens Eier Albrecht Bydelsbach, hvis Datter Mette Bydelsbach bragte Gaarden til Rigshofmesteren Mogens Gjøe til Krenkerup, Bollerup, Gundersleyholm m. m. († 1514); han blev anseet for den rigeste Herre paa Børn og Godser, som paa den Tid var i Danmark" (Hofmans Efterretn. om danske Adelsm. I. S. 151; paa Stamtavlen opregnes 17 Børn). Skjerss tilhørte derpaa en Tid lang hans Efterkommere, nemlig hans Søn Falk Gjøe, som opførte Gaardens Bygninger 1592, og dennes Søn Falk Gjøe den Yngre (1619) og Sønnesøn af samme Navn. De følgende Eiere have været: Just Høg († 1646); hans Søn Jørgen Høg; Justitsraad og Landsdommer Hans Benzon († 1704); dennes Søn Christian Benzon, som 10de Apr. 1722 af Skjerss oprettede et Stamhuus; hans Søster Sophie Amalie Benzon, gift med Geheimeraad og Admiral Andreas v. Rosenpalm († 1754); Stiftamtmand Ulrik Christian Nissen († 1756); hans Broder Generalmajor Christian Siegfrid Nissen (-Benzon) til Skjerrildgaard († 1763); dennes Datter Christine Sophie Nissen, gift med Oberst Jacob Ludvig Wauvert; deres Datter Frederikke Christiane Wauwert, gift med Ritmester Henrik Fischer til Quistrup; deres Søn Major Jacob Ludvig v. Fischer-Benzon, der blev adlet 1805, og 1806 fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, hvorpaa Skjerss blev solgt til Jens Klitgaard og Pastor Fønss, senere tilhørte Statskassen, og derefter er kommet til dets nuværende Eier.

Som Hovedgaarden Lyngsbækgaards Eiere nævnes Birkefoged Niels Glad 1544; Christen Sørensen 1615; Hans Jacobsen, der i Slutningen af forrige Aarhundrede opførte den nuværende Bygning; Cancelliraad Iver Hanson 1754; hans Søn Capitain Jacob Hanson, som ogsaa eiede Rugaard († 1814); Procurator Hansen.

Agri Sogn omgivet af Annexsognet Egens, Rolse, Knebel, Vistoste og Draaby Sogne samt Ebeltoft-Vig og Sønder Herred. Kirken, sydvestlig i Sognet, 1½ M. v. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 3723 Tdr. Land, er meget bakkefuldt (Mols Bjerge), og Jordsmonnet deels af leret og leermuldet, deels af sandet og sandmuldet Beskaffenhed. Htk. 174¼ Td. A. og E. og 5⅛ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Agri med Kirke, Præstegaard og Skole, Basballe, Grønfeld med Skole; Strandkjær (2 G.); Vandmøllerne Kjærsmølle, Glasmølle og Overmølle. Ialt i Sognet 52 G. og 41 H., hvoraf 16 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 598. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 16de Lægd. Med Annexsognet Egens een Commune. Kirken tilhører Eieren af Lyngsbækgaard i Draaby Sogn. Præstekaldets Reguleringssum er 644 Rd.; Korntienden er nu 50⅝ Td. Rug, 82 Tdr. Byg og 51½ Td. Havre. Præstegaardens Areal, af 4⅞ Td. Htk., udgjør omtrent 80 Tdr. Land, foruden Annexjorden i Egens, som udleies, af 3½ Td. Htk. og 30 Tdr. Land. Afgiften af Annexjorden er forøget fra 77 Rd. til 120 Rd. aarlig.

Agri Kirke har Taarn med et temmelig høit Spiir; udvendig findes Piller paa den nordre Side; Choret udgjør 1 Hvælving og Skibet 3. Den er ret smuk og lys. Et Capel blev i forrige Aarhundrede tilbygget paa Kirkens Sydside til at optage Ligene af den adelige Familie Hanson, som eiede Lyngsbækgaard og Kirken; men en senere Eier, Procurator Hansen, lod i dette Aarhundrede Ligene 11 i Tallet,

nedsænke paa Kirkegaarden og Capellet indrette til Indgang. Under Kirkegulvet har været Begravelser, vel meest for præstelige Familier, hvilke nu ere opfyldte.

Agri Sogn var et Præbende og Kannikedom til Aarhuus Domcapitel; det blev 1545 henlagt til Underholdning for Rector ved Aarhuus Skole. Sognets Kongetiende blev 1674 perpetueret til Aarhuus Lectorat. 1487 nævnes Esfendrup Gaard og Mølle og Strandkjær Gaard. Ved at nedbryde et gammelt Huus i Agri By fandtes for nogle Aar siden i Skorstenen indmuret en Krukke med en stor Mængde danske Skillemynter til et Beløb af c. 106 Rd., af hvilke den ældste var fra 1611 og den yngste fra 1788; jfr. Antiqvar. Tidsskr. 1846—48 S. 282 flg.

Egens Sogn, Annex til Agri Sogn, omgivet af dette og Rolfe Sogn, Øster-Lisbjerg og Sønder Herreder samt Kalø-Vig. Kirken, vestlig i Sognet, $1^{3}/_{4}$ M. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 604 Tdr. Land, er høilændet ved Kirkebyen med omgivende Mose- og Engstrækninger; Jordsmonnet for Størstedelen af leret og leermuldet Beskaffenhed. Sognets nordlige og sydlige Sider begrændses af mindre Aaløb. Htk. $52^{3}/_{4}$ Td. A. og E.

I Sognet findes ikkun den ene By Egens, med Kirke og Skole, tæt ved Egens-Vig, en Bugt af Kalø-Vig. Ialt i Sognet 16 G. og 13 H., hvoraf 2 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 183. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 11te Lægd. Kirken er Privateiendom.

Egens Kirke er lille, med Brædde-loft, men hyggelig, og ligger smukt.

Knebel Sogn omgivet af Annexsognet Rolfe, Agri, Vistofte og Tved Sogne samt Knebel-Vig*). Kirken, vestlig i Sognet, $1^{3}/_{4}$ M. v. for Ebeltoft. Arealet, 1369 Tdr. Land, er bølgeformigt; Jordsmonnet for Størstedelen af leret og leermuldet Beskaffenhed. I Sognets sydlige Deel findes et ubetydeligt Aaløb. Htk. $87^{5}/_{8}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Knebel ved Knebel-Vig med Kirke, Præstegaard og Skole, og Skjellerup; Gd. Lyngsgaard**). Ialt i Sognet 23 G. og 30 H., hvoraf 7 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 313. Jordbrug er Hovederhvervet. Der findes i Knebel-Vig endeel Aal, men Fiskeriet benyttes ikke af nogen Betydenhed.

Sognet hører under Mols og Sønder Herreders Jurisdiction (Ebeltoft), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 17de Lægd. Med Annexsognet Rolfe een Commune. Kirken tilhører Eieren af Rolfegaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1184 Rd. Præstegaardens Areal udgjør 60 Tdr. Land Ager og Eng, af 5 Tdr. Htk.

Knebel Kirke ligger paa en Banke ved Knebel-Vig ligeoverfor Indløbet til samme. Den er bygget af Kampesteen, med et lidet Taarn, men uden Hvælvinger. 2 Epitaphier over Præsterne i Knebel og Rolfe Albert Jensen († 1670) og Hans Henriksen Holst († 1772). Navnet paa Sognet og Byen var oprindelig „Knudbølle".

Rolfe (Rolfø) Sogn, Annex til Knebel Sogn, omgivet af dette, Agri og Egens Sogne samt Kalø- og Knebel-Vig. Kirken, sydvestlig i Sognet, c. 2 M. v. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 1626 Tdr. Land, er

*) Knebel-Vig er en god Havn, som gaaer fra Kalø-Vig, med en smal Aabning ved Rolfe Kirke, ind i Landet.

**) Ved denne Gaard begynder „Mols Bjerge", som strække sig i Nord henimod Hovedgaarden Mollerup.

hoilændet, med mellemskydende Mose- og Kjærstrækninger; Jordsmonnet for Størstedelen af leret og leermuldet Beskaffenhed. Sognets nordlige Deel begrændses af et ubetydeligt Aaløb. Htk. 138⅞ Td. A. og E.

I Sognet: Rolse Kirke ved Knebel-Vig og tæt ved Hovedgaarden Rolsøgaard; Byerne Brinders med Skole, og Andrup; Skovgaarde (2 G.); Hovedgaarden Rolsøgaard, 26⅝ Td. Htk., med 270 Tdr. Land Ager, 3 Tdr. Land Mose (12⅛ Td. Htk. Fæstegods, Knebel og Rolsø Konge- og Kirke-Tiender, 1 Stubmølle tæt udenfor Gaarden). Ialt i Sognet 33 G. og 26 H., hvoraf 8 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 422. Jordbrug er Hovederhvervet. Ligesom i Hovedsognet er Fiskeriet af ringe Betydenhed.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 5te Vgkds. Amtets 14de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Rolsøgaard.

Rolse Kirke er ligesom Hovedsognets Kirke bygget af Kampesteen, med et lidet Taarn, uden Hvælvinger. Epitaphium over R. Poulsen til Rolsøgaard og Hustru. Den i D. Atl. omtalte, til Begravelse indrettede Udbygning paa den søndre Side af Choret nævnes ikke i den foreliggende Beretning.

Hovedgaarden Rolsøgaard. I Sognet laae i ældre Tider en Bondeby Rolse, bestaaende af 6—7 Gaarde, hvorefter det benævnes. Derved var efter D. Atl. en stor Gaard, som tilhørte Kongen, og som var bebot snart af Bønder, snart af Cavalleri-Officerer. Kongens Ridefoged Hans Jacobsen opbyggede Gaarden tæt ved Rolse Kirke paa den lille, mellem Kals-Vig og Knebel-Vig fremspringende Odde, og nedlagde Byen. Af Rolsøgaards Eiere kjendes Følgende: Vogn Andersen 1565; Jacob Ulfeld, der 1576 solgte Gaarden til Kongen; Hans Schade 1622—36; Vogn Hvas 1655—61; Conferentsraad og Amtmand Christian Gersdorf til Isgaard og Krelstrup 1746; hans Søn Ritmester Jochum Gersdorf; Birkedommer Thorn Thornsøn († 1789); Iver Hansen; Capitain Müller; Vinhandler Lorentz Petersen i Kjøbenhavn; Niels Poulsen (1816—44), hvis Søn er den nuværende Eier. Bygningerne ere for Størstedelen af Egebindingsværk; Hovedbygningen bestaaer af 3 Fløie, og antages at være opført i Aarene 1770—80, med Undtagelse af den ene Fløi, der er bygget 1849.

Tved Sogn, en i Kattegattet udgaaende Landtunge, der danner Indløbet til Kals-Vig, omgivet af denne, Begtrup- og Knebel-Vig, Kattegattet samt Knebel og Vistofte Sogne. Kirken, nordøstlig i Sognet, 2 M. v. for Ebeltoft. Arealet, 4533 Tdr. Land, er meget bakket, og Jordsmonnet deels leret og leermuldet, deels sandet og stenet. I Sognets sydlige Deel findes en mindre Indsø, Tillerup-Sø, hvorfra en mindre Aa fører ud til Indløbet til Kals-Vig. Htk. 285⅝ Td. A. og E. og 6½ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Tved ved Knebel-Vig, med Kirke, Præstegaard og Skole, Taarup, Tillerup med Skole ved Søen af samme Navn, Blaakjær, Eeg, Landborup, Bjødstrup, Deigret med Skole og 2 Teglværker, Udskibningsstad paa Skjødshoved ved Indløbet til Kals-Vig; Hovedgaardene Isgaard, 25⅛ Td. Htk., med 420 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Eng, 6 Tdr. Land Skov og 4 Tdr. Land Mose, Kvelstrup, 21¾ Td. Htk., med 260 Tdr. Land Ager, 15 Tdr. Land Eng, 7 Tdr. Land Skov, en Vindmølle til Gaardens eget Forbrug; Tved Vindmølle tæt ved Byen Taarup. Ialt i Sognet 71 G. og 78 H., hvoraf 7 G. og 14 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1018. Ved Siden af Jordbrug, som er Hoved-

Arealet, 6419 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov (Klokkerholm Skov), der ikke er Fredskov, er afvexlende høilændt og fiidt; Jordsmonnet for Størstedelen af sandet Beskaffenhed; dog findes enkelte lerede og leermuldede Jorder. I Sognets Midte udspringer Thorsager-Aa, der løber i østlig Retning og optager den langs Østgrændsen løbende Aa fra Korup-Sø i Sognets sydøstligste Hjørne. Htk. 349⅜ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Thorsager ved Landeveien fra Randers til Ebeltoft, med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Faarup, Skreirup, Rostved med Skole; Gd. Hvitvedgaard. Ialt i Sognet 56 G. og 96 H., hvoraf 17 G. og 7 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 861. Jordbrug og Tørveproduction udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 6te Lægd. To Sognefogeddistricter. Med Annexsognet Bregnet een Commune. Kirken tilhører Eieren af Kalø Hovedgaard og Gods. Præstekaldets Reguleringssum er 1400 Rd. Præstegaardens Areal er c. 150 Tdr. Land, af 9½ Td. Htk.

Thorsager Kirke maa ansees for et af de eiendommeligste Bygningsværker i Danmark. Paa en isoleret Banke, hvor formodentlig i Oldtiden Guden Thor har havt et Offersted*), hæver sig Kirkens runde Masse og behersker fuldstændigt den temmelig store Landsby Thorsager. Den antages at være opført i Slutningen af det 12te Aarhundrede af Aarhuus Biskop Peder Vagnsen, Erkebiskop Absalons bekiendte Slægtning, som ogsaa opførte Aarhuus Domkirke, og den er bygget aldeles i Lighed med den omtrent samtidige Bjernede Kirke ved Sorø. Materialet er store røde Muursteen i omhyggeligt Forbandt. Kirkens Grundplan er rund, og af alle de danske Rundkirker**) synes Thorsager Kirke at fortjene størst Opmærksomhed som den, der baade er opbygget med størst Omhu og Nøiagtighed, og tillige bedst conserveret i sin oprindelige Skikkelse (Annaler for nord. Oldkyndigh. 1840—41 S. 104). Hvælvingerne ere oprindelige og bæres af 4 svære runde Piller med Hovedstykker, hvis Hjørner ere skraae. Over den runde Kirke hæver sig et lille firkantet Taarn, hvori de 2 Klokker hænge, og som ender med et spidst Tag. I Danske Atlas berettes, at Taget paa Kirken skal tidligere have ligget i Folder omkring Taarnet, og at deraf skal være kommet et gammelt Ordsprog: „Rynket til Krave som Thorsager Kirke." Til Rundkirken slutter sig det lille firkantede Chor, som ender i en halvrund Udbygning i Øst og staaer i Forbindelse med Kirken ved en halvrund Triumphbue, prydet med en veludhugget Liste. Paa begge Sider af denne Bue bemærkes halvrunde tilmurede Nischer, som formodentlig i den katholske Tid have været Pladser for tvende Sidealtere. Choret er udvendig prydet med en pyntelig Tagliste, der minder om den samtidige Kirke i Ringsted. I Vest er et nyere almindeligt Taarn anbragt; dog synes dets underste Parti at være oprindeligt; det staaer i Forbindelse med Kirken ved en Rundbue, der svarer til Triumphbuen paa den modsatte Side. Ogsaa Vaabenhuset er en senere Tilbygning. Hele Kirken er tækket med Bly. Altertavlen er malet af Fru Ingemann. Ved den gamle Indgangsdør ligge et Par Ligstene med Kors, der synes at være samtidige med Kirkebygningen; efter en anden Beretning er Dørtrinet i Kirkens Indgang en raa Steen med Thors Hammer, muligviis en Offersteen fra Thors Tempel i Hedenold.

De fra Marie Magdalene Sogn 1582 til Thorsager henlagte Marker bleve 1601 henlagte til Grenaa.

---

*) Suhm beretter i sin Danm. Hist. I. S. 244, at her var bygget et rund-Tempel til Guden Thor; og i en foreliggende Beretning antages, at Rundkirkens Grund kan have været den gamle Ring til Offerstedet.

**) De andre Rundkirker her i Landet ere Bjernede Kirke i Sjælland, Horne Kirke ved Faaborg i Fyen og 4 Kirker paa Bornholm: Østerlars Kirke, Nylars Kirke, Olis Kirke og Ny Kirke; ligesom man ogsaa pleier at henføre Storkehedinge Kirke, en Octogon, til Rundkirkerne.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Bregnet Sogn, Annex til Thorsager Sogn, omgivet af dette og Mørke Sogne samt Sønder Herred og Kalø-Vig. Kirken, noget sydlig i Sognet, 2 M. n. v. for Ebeltoft. Arealet, 4150 Tdr. Land, hvoraf 590 Tdr. Land Fredskov (Hestehave, Ringelmose Skov), er meget bakket og naaer ved Kalø Baunehøi 333 Fod over Havfladen. Jordsmonnet bestaaer af meer eller mindre sand- og gruusblandet Leer, der er stærkt forsynet med Muld. I Sognets vestlige Deel findes et mindre Aaløb, som falder ud i Kalø-Vig. Landeveien fra Aarhuus deler sig her i Sognet til Grenaa og Ebeltoft. Endeel af Korup-Sø, beliggende i det nordøstligste Hjørne, hører til Sognet. Htk. 362⅝ Td. A. og E., 6⅝ Td. Skst. og 7½ Td. Mtk.

I Sognet: Bregnet Kirke, eenligt beliggende; Byerne Korup, Bjødstrup med Skole, Rønde med Skole og Kro, begge sidste Byer ved Landeveien fra Aarhuus til Ebeltoft, Følle med Vand- og Vindmølle udenfor Byen; Hovedgaarden Kalø (Kalø Slots forrige Ladegaard), beliggende ved den Korsvei, som dannes af ovennævnte Landeveie, af Htk. 83¾ Td. A. og E., 6⅝ Td. Skst., med c. 360 Tdr. Land Ager, 120 Tdr. Land Eng, 620 Tdr. Land Skov (Thorsager og Bregnet Kirker med Tiender, c. 500 Tdr. Htk. Bøndergods, et Teglværk og Kalkbrænderi); Avlsgaarden Hannesminde i Følle By, 13¼ Td. Htk. med 108 Tdr. Land; Rappedam Ladeplads. Ialt i Sognet 51 G. og 63 H., hvoraf 17 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 772. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, have Indvaanerne noget Bierhverv ved Skovarbeide, Tørveproduction og ubetydeligt Fiskeri. Ved Rønde holdes 4 Gange om Aaret, nemlig i Marts, Mai, Septbr. og Novbr., Marked med Heste og Kvæg.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstue- og Lægedistrict; 5te Vgkds. Amtets 10de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Hovedgaarden Kalø.

Bregnet Kirke, beliggende i Udkanten af en Skov i Nærheden af Havet, er bygget af Muursteen, med Taarn, Hvælvinger og Blytag, men simpel og uden Prydelser.

Paa en lille Ø i den efter samme benævnet Bugt (Kalø-Vig), som ved en gammel Steenvase er forbundet med Fastlandet, findes de mærkelige Levninger af det gamle Kalø-Slot paa et høit Punkt umiddelbart ved Havet. I gamle Documenter skrives Navnet, som er fælles for Øen og Slottet, forskjelligt: „Calue", „Kalfs", „Kallø"; det udledes i D. Atl. af det gamle danske Ord Kalf, der betyder en lille Ø eller Holm*) (f. Ex. endnu Fæns Kalv, Aars Kalv, Stryns Kalv). Man feiler vistnok ikke i at antage, hvad ogsaa dunkle Sagn antyde, at i Hedenold, længe før Borgens Anlæggelse, har en Næsekonge paa denne lille Ø, der af Naturen er høi og ligger dybt inde i en Vig, altsaa bequemt for en Saadan, havt sit befæstede Sæde. I den tidligere Deel af den christne Middelalder var her paa Øen et Kloster; tidligt finder man Spor her af Benedictinermunke, hvilke Knud den Store lod komme fra England, og som formodentlig paa denne Ø have havt en af de mange rundt om i Landet spredte Smaaboliger („cellulæ"), som Saxo omtaler; og under Kong Valdemar d. Stores Regjering i Aaret 1168, da der kun var et Par af disse Munke tilbage, blev Øen indrømmet Cisterciensermunke, som, efter i de nærmest foregaaende Aar forgjæves at have søgt sig et passende Sted til Bolig (Sabro, Sminge, Veng), nu byggede sig et Kloster paa Kalø, men dog

*) Det islandske kálfr betyder baade en Kalv og en lille Ø, som ligger tæt ved en større (eyar kálfr, Kalvø).

allerede efter 4 Aars Forløb 1172 igjen forlode denne Ø, fordi Vinterens Strenghed afstar dem fra al Forbindelse med Fastlandet og udsatte dem for Mangel; hvorpaa de endelig kom til Ro i det bekjendte Øm-Kloster i den deilige Egn ved Rye; imidlertid stadsfæstede Paven 1174 deres fremtidige Besiddelse af Øen. Den forekommer nu ikke i Historien før Aaret 1313, da Kong Erik Menved efter at have dæmpet en stor Bondeopstand i Jylland lod Bønderne opføre flere befæstede Slotte for at holde dem i Ave, og deriblandt et paa denne Ø; men dette Slots Tilværelse varede kun kort, da det i Kong Christoffer II.'s Haandfæstning af 25de Jan. 1320 bestemtes, at alle kongelige Slotte i Nørre-Jylland skulde nedbrydes paa Ribe, Kolding og Skanderborg nær, og Kronikerne udtrykkelig berette, at „Kalfø"-Slot blev nedbrudt samme Aar (Script. rer. Dan. II. p. 528, Pritfeldt). Dog maa der kort efter være blevet opbygget et nyt Slot; thi i den urolige Periode, da Holstenerne med Grev Geert i Spidsen huserede her i Riget, var Claus Limbek 1340 paa dennes Vegne Høvedsmand paa Kals-Slot; og ved Forliget i Spandau, som Valdemar Atterdag s. A. sluttede med Holstenerne kort efter Grevens Mord, bestemtes, at han skulde indløse Nørre-Jylland, og at Kals med den fjerde Deel af Provindsen skulde indløses først; i det derover udfærdigede Document ansættes „det huus Kalfø" til 10,000 Mark løbigt Sølv. 1313 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Kals-Slot fra Claus Limbek og hans Arvinger, og fik hans Qvittering derfor; dog havde Sidstnævnte igjen 1318 Slottet i Pant (Hvitfeldt). 1365 forekommer Ridder Fikke Molteke fra Møen i et Document som Høvedsmand paa Kals og Randers (Suhms Danm. Hist. XIII. S. 850), og i et andet af 1369 Niels Muus (sammest. S. 857); senere pantsatte Kong Valdemar Atterdag Slottet til Aarhuus Bispestol, men Dronning Margrete indløste det igjen 1407. Blandt de følgende Lehnsmænd mærkes i det 15de Aarhundrede Otto Nielsen Rosenkrands til Bjørnholm, senere Rigshofmester († 1477); i det 16de Aarhundrede var Erik Eriksen Banner til Asdal og Kokkedal Lehnsmand paa Kals Slot 1514—54, og blev af Kong Christiern II. overdraget her at bevogte den unge svenske Adelsmand Gustav Eriksen Vasa, der 1518 var bragt hertil som Gidsel, hvorfor han, da Gustav Vasa det næste Aar flygtede derfra til Lybek, maatte betale Kongen den Sum, hvormed han havde forpligtet sig til at cavere for hans Person, men isvrigt beholdt han Lehnet og blev under Christian III. Rigsmarsk; derefter Jørgen Rosenkrands til Rosenholm, der 1563 fik Kals-Lehn, og senere blev Statholder i Jylland og en af de 4 Regjeringsherrer i Christian IV.'s Mindreaarighed († 1596); i det 17de Aarhundrede havde Rigsmarsken Jørgen Skeel til Sostrup Lehnet, derefter Rigscantsleren og senere kongelig Cantsler Christen Thomesen. Sehested til Stougaard, Rigscantsler og Hofmester ved Sors Academi Just Høg til Gjorslev, Gunde Rosenkrands til Vindinge og hans Broder Erik Rosenkrands til Rosenholm. I hans Tid ophørte Lehnsforfatningen efter Souverainitetens Indførelse; men et af de nye Amter blev efter Slottet benævnet Kals Amt indtil Amtsindelingens Forandring 1794, da dette Amt blev slaaet sammen med 3 andre til Randers Amt. Slottet forærede Kong Christian V. kort efter sin Thronbestigelse 1670 til sin Halvbroder Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, som ogsaa boede der en kort Tid, men formodentlig ikke har kunnet finde sig i at leve i en saadan Afkrog; 1672 lod han Slottet nedbryde og anvendte Materialierne til sit nye pragtfulde Palais paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, som efter ham kaldtes Gyldenløves Palais, og senere efter Dronning Charlotte Amalie, som kjøbte det af ham, fik Navnet Charlottenborg. „Endnu" — siges der i K. Hansens „Danske Ridderborge", hvor der findes en historisk Beskrivelse af Slottet S. 161—98 — „er Ruinen af Kals-Slot en af de smukkeste, vort Fødeland har at opvise. Endnu kneiser den nederste Deel af et stort firkantet Taarn paa den høie Borgvold; men Ødelæggelsens Billede trindt omkring gjør dog et sørgeligt Indtryk paa Oldgrandskeren og Historieforskeren. Det maa have været et imponerende Syn, da fordum det vældige Taarn og de stærke Mure hævede sig høit over Havets Overflade; thi endnu forbauses man ved at see de faa Levninger, der ere tilbage deraf". Banken, hvorpaa Slottet har ligget, er meget høi. Øst for Borgen findes en Steensætning, som tydelig viser sig at være Grundvolden af en Bygning, og som paa anførte Sted antages at kunne være Levninger af det gamle Kloster.

Hovedgaarden Kals, beliggende i ½ Miils Afstand fra Slotsruinen inde i Landet, var fordum Ladegaard til Slottet. Den tilhørte i første Halvdeel af forrige Aarhundrede Familien Reventlov og blev tilligemed Frisenvold og Løistrup indlemmet i det 1736 for denne Familie oprettede Stamhuus Frisenvold. Ved

dette Stamhuses Oplosning 1800 blev Gaard og Gods solgt til Justitsraad Secher, der transporterede Kjøbet til Kammerraad Morten Leemejer († 1819), hvis Enke 1825 solgte det til Senator Jenisch i Hamborg; dennes Søn Martin Johan Jenisch har senere eiet det († 1857), og nu hans Arvinger. Bygningerne ere af Bindingsværk uden egentlig Hovedbygning.

I Runde By var en Kronens Gaard, der 1570 blev anviist til Bolig for den residerende Capellan i Thorsager og Bregnet, der tillige var Slotspræst paa Kalø.

Mørke Sogn omgivet af Hornslet, Thorsager og Bregnet Sogne, Sønderhald Herred og Kalø-Vig. Kirken, nordvestlig i Sognet, $2^{3}/_{4}$ M. n. n. o. for Aarhuus. Arealet, 4089 Tdr. Land, er bakket (Grimsbjerg m. fl.), mellem Hedestrækningerne flere Steder Enge og Kjær; Jordsmonnet for Størstedelen af sandmuldet, sandet og skarpsandet Beskaffenhed. Langs med Sognets nordlige Grændse løber Ryomgaards-Aa. Htk. $337^{1}/_{2}$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne **Mørke** med Kirke, Præstegaard og Skole, Balle, Ommestrup, Ugelbølle med Skole, Dagstrup med Teglværk; Avlsgaarden Balskovgaard, en Arvefæstegaard under Rosenholm, $23^{1}/_{2}$ Td. Htk.; Falkjærgaarde, Ommestrupgaarde. Ialt i Sognet 64 G. og 89 H., hvoraf 22 G. og 23 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1052. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives for Indbyggerne noget Erhverv ved Tørveproduction og Skovarbeide i Rosenholms Skove.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 2det Lægd. Sognet danner een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm. Præstekaldets Reguleringssum er 1268 Rd. Præstegaardens Areal er $85^{1}/_{2}$ Td. Land Ager, 28 Tdr. Land Eng, Mose og Kjær og 2 Tdr. Land Hedejord, af $7^{3}/_{4}$ Td. Htk.

Mørke Kirke er bygget af tilhugne Kampesteen, med et senere tilbygget, massivt Taarn (for Størstedelen af Muursteen); den er meget rummelig og forsynet med Hvælvinger, der tydelig sees at være yngre end selve Bygningen. Altertavlen, som er anseelig og af en smuk Form, skal være foræret den lærde Holger Rosenkrands af Kong Christian IV., hvis Ravneziffer med Aarstallet 1631 er anbragt i Spidsen. Udvendig paa Chorets sydlige Side er indmuret en mærkelig Kampesteen, hvorpaa er udhugget i raat Arbeide et stort Dyr, som bider et under dets Fødder liggende Menneske i Struben (maaskee en sindbilledlig Betegnelse af det Ondes Magt over Menneskene). En stærkt overkalket Steen af lignende Arbeide findes paa venstre Side af den indre Kirkedør.

Mørke Sogn havde Hvilsager Sogn i Sønderhald Herred til Annex indtil 1851, da der af samme i Forening med Lime Sogn blev oprettet et eget Pastorat. Ved denne Leilighed henlagdes Dagstrup By og Trellegaarden i geistlig Henseende fra Hvilsager Sogn til Mørke Sogn.

Hornslet Sogn omgivet af Mørke, Todbjerg, Hjortshøi og Skjødstrup Sogne samt Sønderhald Herred og Kalø-Vig. Kirken, omtrent midt i Sognet, $2^{1}/_{2}$ M. n. n. o. for Aarhuus. Arealet, 5787 Tdr. Land, hvoraf, foruden endeel ikke fredede Skovstrækninger, 935 Tdr. Land Fredskov (Sophie-Amaliegaards Skove, Rosenholm Hestehave og endeel af Rosenholm Skov m. fl.), er for Størstedelen fladt, flere Steder stidt; Jordsmonnet deels af sandet og gruset, deels af leermuldet og leerblandet Beskaffenhed. Landeveien fra Aarhuus til Grenaa og Ebeltoft passerer Sognets sydvestligste Hjørne. Ved Sognets

vestlige Side udspringer Rosenholms-Aa, der gjennemstrømmer Sognet i nordvestlig Retning. Htk. 336⅝ Td. A. og E., 8¾ Td. Skft. og 9 Tdr. Mft.

I Sognet: Byerne Hornslet med Kirke, Præstegaard, Skole, Degnegaard, Hospital, Apothek og Bolig for en Districtslæge, Tendrup, Rodskov med Skole og Vandmølle, Eskerød og Krabberg; Havhusene; Hovedgaarden Rosenholm, under Stamhuset af samme Navn, (efter Stat. Tabv.) af 72⅝ Td. A. og E., 18⅝ Td. Mft., 8¾ Td. Skft., med 1030 Tdr. Land A. og E., 700 Tdr. Land Skov, 2 Vandmøller; Sophie-Amaliegaards Teglværk. Ialt i Sognet 60 G. og c. 100 H., hvoraf 15 G. og 25 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1099. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, haves noget Erhverv ved Skovarbeide, Affætning af Frugt fra Rodskov og Eskerød Byer og ubetydeligt Fiskeri.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 1ste Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm. Hospitalet, som er beliggende ved Hornslet Kirke, er stiftet 25de Decbr. 1646 af Holger Rosenkrants til Rosenholm, som dertil har legeret 1000 Rd. til 6 pCt. Rente, senere forøget med 400 Rd. til 5 pCt., for 7 Lemmer, der erholde hver 5 Mk. maanedlig og 2 Mk. til Juul. Stamhuset leverer Brændsel og vedligeholder Bygningen. Ligeledes har Holger Rosenkrands skjenket til den af ham fundererede Hornslet Skole en Bondegaard i Byen, fri for Skatter, Tiende og anden Afgift. Præstekaldets Reguleringssum er 1084 Rd. Præstegaardens Areal er 153 Tdr. Land, af 10⅞ Td. Htk.

Hornslet Kirke er baade udvendig og indvendig meget smuk, med et stort firkantet Taarn, hvori 3 anseelige Klokker, og Hvælvinger. I en tidligere Periode var der i Hornslet By et St. Carls (eller St. Karens) Capel ved en Sundhedskilde, kaldet St. Carls Kilde, og i den nærliggende Krabberg By et St. Nicolai Capel ligeledes ved en Kilde; i hvad Forhold Kirken staaer til disse to Capeller, er forøvrigt ubekjendt. I Breve fra 1310 og 1355 nævnes „Vor Frue og alle Helgenes Kirke i Hornsslet"; i et Brev fra 1516 „St. Nicolai Sognekirke i Hornslet"; Kirken har altsaa til forskjellige Tider baaret forskjellige Navne. Dengang var den dog ikke nær saa stor som nu; thi baade Choret og Taarnet ere i en senere Tid tilbyggede af Jørgen Rosenkrands til Holme (Rosenholm), som 1560 af Kong Frederik II. fik jus patronatus til Kirken; de ere opførte af Muursteen, medens den midterste og ældste Deel af Kirken er af Kampesteen. Et Capel er tilbygget Choret, hvori ovennævnte Rigsraad Jørgen Rosenkrands med Hustru Dorthe Gundesdatter Lange og deres ældste, tidlig afdøde Søn Otto († 1582) ligger begravet, under Epitaphier og en Ligsteen. Desuden er der en Begravelse under Choret og en i Taarnet. I Hornslet Kirke er nemlig Rosenkrandsernes Familiebegravelse, ligesom ogsaa kostbare Epitaphier og Ligstene findes over de her begravne Personer, hvoraf Indskrifterne læses i Pontoppidans Marm. Dan. Tome II. p. 134—52. Foruden de allerede Nævnte ligge her Otto Nielsen Rosenkrands til Bjørnholm (nu Høgholm), Rigshofmester under Kong Christiern I. († 1477), og hans Hustru Else Krogenos (de vare fra først af begravne i Graabrødreklostret i Randers, men bleve flyttede hertil af Jørgen Rosenkrands, da denne deres Ætling var kommen i Besiddelse af Rosenholm og Kirken); deres Søn Erik Rosenkrands, Rigshofmester efter Faderen († 1503), og hans Hustru Sophie Gyldenstjerne (først begravne i Mariager-Kloster, ligeledes flyttede hertil af Jørgen Rosenkrands); deres Søn Holger Rosenkrands († 1496, ogsaa først begravet i Mariager-Kloster) og hans Enke Anna Meinstrup, Hofmesterinde hos 3 Dronninger, som blev myrdet under Grevens Feide 1535 paa Sjællandsfars Landsthing i Ringsted; deres

ROSENHOLM.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Søn Otto Rosenkrands til Boller († 1525 i Lybek) og dennes Hustru Margrete Gans (de ere flyttede hertil fra Ut Kirke af deres Sønnesøn Holger Rosenkrands); Otto Rosenkrands's Broder Holger Rosenkrands til Boller, som faldt i Slaget ved Aalborg mod de jydske Bønder 1531; Jørgen Rosenkrands's Søn, den lærde Holger Rosenkrands til Rosenholm og Skaffogaard († 1612), og hans Hustru Sophie Brahe under et prægtigt Marmor-Epitaphium; deres Søn Geheimeraad Erik Rosenkrands til Rosenholm († 1681) med sine 3 Hustruer Margrete Skeel, Mette Rosenkrands og Margrete Krabbe, ligeledes under et prægtigt Epitaphium; hans Søn af første Ægteskab Statsminister Iver Rosenkrands († 1745) o. Fl. Altertavlen, forestillende Christi Lidelseshistorie, er dobbelt; den inderste af Alabast (efter D. Atl. gjort 1574), den yderste, forestillende Korsfæstelsen, er udskaaret af Træ med meget stor Kunst, saaledes at det Characteristiske ved Personerne træder godt frem; den er bekostet af Erik Rosenkrands 1672, malet og forgyldt paany 1854. Ogsaa Prædikestolen og Døbefonten ere smukke. Ved Kirken er et Bibliothek, oprettet af Holger Rosenkrands og betydelig udvidet af Iver Rosenkrands, hvis fornemste Skatte dog senere skulle være gaaede over i Aalborg Stiftsbibliothek (jfr. J. Mollers Mnemosyne II. S. 305).

Hovedgaarden Rosenholm, de berømte Rosenkrandsers Herresæde, skjøndt den ikke som Slægtens ældgamle Stamborg Hevringholm i Sønderhald Herred hører til deres oprindelige Besiddelser, tilhørte i det 15de Aarhundrede under Navnet Holm (Holme, Holmgaard) Familien Pax indtil 1506, da denne Gaard kom til Bispe Niels Clausen Skade af Aarhuus. Efter at være tilfaldet Kronen tilligemed det øvrige Bispegods ved Reformationen, synes den at have været pantsat til Jørgen Rosenkrands's Svigerfader Gunde Lange, som skrives dertil 1552, og 1559 kom den ved Mageskifte til Jørgen Ottesen Rosenkrands, der strax begyndte at opføre den store og anseelige, med Grave omgivne Hovedbygning, bestaaende af 4 grundmurede Fløie paa 2 Etager med hvælvede Kjeldere og 2 runde Taarne (foruden et Taarn ved Indgangen til Haven, kaldet Perkentavl), som blev færdig 1569. Jørgen Rosenkrands skrev sig i den første Tid til Holme, men forandrede siden Gaardens Navn efter sit eget; han eiede ogsaa Skaffogaard (i Sønderhald Herred), hvor han ligeledes opførte en anseelig Hovedbygning, og samlede ved talrige Mageskifter betydeligt Gods til begge Hovedgaardene; for Rosenholms Gods erhvervede han 1574 Birket, (der først blev ophævet 1852); han var efterhaanden Lehnsmand paa Koldinghuus, Dronningborg og Kalø, Rigsraad, Statholder i Jylland og en af de 4 Regieringsherrer under Kong Christian IV.'s Mindreaarighed indtil sin Død d. 9de April 1596. Baade Rosenholm og Skaffogaard gik i Arv til hans eneste Søn, den for sin sjeldne Lærdom berømte Rigsraad Holger Rosenkrands; han opholdt sig bestandig paa Rosenholm og oprettede her et Slags Academi hvor 25 unge Adelsmænd fik en omhyggelig og lærd Opdragelse under hans eget Tilsyn og Veiledning. Da Holger Rosenkrands især udmærkede sig ved theologist Lærdom, sattede han den Plan efter den sjællandske Biskop Resens Død 1638 at blive Erkebiskop og tillige bevirke, at den erkebiskoppelige Værdighed her i Landet skulde være forbeholdt Adelen, og det med verdslig Magt og Myndighed ligesom i England; dersom dette var kommet til Udførelse, vilde Aristokratiet have faaet en mægtig Støtte i Kirken, og Statsforandringen af 1660 neppe være blevet sat igjennem; forøvrigt optog hans Søn Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaard, der var Hofmester paa Sorø-Academi og ligeledes en lærd Theolog, efter Erkebiskop Svanes Død 1668 Faderens Plan, men med ligesaa lidet Held (jfr. Bircherods Dagb. S. 120). Holger Rosenkrands døde 28de Octbr. 1642, og af hans Sønner arvede den yngste Erik Rosenkrands, Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Aarhuus, Rosenholm, hvor han ligeledes havde sit eget Laboratorium, en Apotheker, Krudmøller, Bogbinder, Beendreier og adskillige „Exercitsmestere," da Gaarden endnu i hans Tid vedblev at være et Slags Institut for unge Menneskers Opdragelse; i Aaret 1652 var han betroet en Sendelse til England, hvor han fik Leilighed til at give Cromwell et skarpt Svar, da denne holdt sig op over hans Ungdom (jfr. I. S. 841); men forøvrigt mislykkedes hans Underhandlinger. Ved Erik Rosenkrands's Død 1681 tilfaldt Rosenholm hans Søn Iver Rosenkrands, Ridder af Elefanten, Geheimeraad o. s. v., en af de fortrinligste Mænd i denne Familie, som i den korte Periode, hvori han ledede Regieringen (han indtraadte som første Geheimeraad i Conseilet 12te Octbr. 1730, samme Dag som Kong Christian VI. besteg Thronen, men mistede allerede sin Indflydelse 1735 og fik endelig sin Afsked 27de April 1740), udmærkede sig som en af de dygtigste Statsmænd, vort Fædreland

har at opvise; han døde 15de Novbr. 1715, i en Alder af 71 Aar, paa sin gamle Fædrenegaard, hvor ogsaa hans Bygge havde staaet*), efterat han under 6te Juli 1743 havde oprettet Rosenholm til et Stamhuus. Hans Søn Frederik Christian Rosenkrands, der ogsaa blev Geheimeraad, Statsminister og Elefantridder, arvede Stamhuset; med ham uddøde 1802 den berømteste Linie af den gamle Slægt, da hans eneste Søn var død længe iforveien; hvorpaa Stamhuset tilfaldt Erectors Farbroder, ovennævnte Jørgen Rosenkrands til Kjeldgaards Sønnesøns Sønnesøn Baron Iver Rosenkrands til Baroniet Villestrup († 1815). Hans Sønner Christian, Verner og Holger Rosenkrands fulgte hurtigt efter hverandre i Stamhusets Besiddelse, og den Sidste aftraadte det 1825 til sin Søn, den nuværende Besidder. I Gaardens hvælvede Kjeldere findes foruden Kjøkken og Domestikværelser et smukt Capel, hvorved Sognepræsten i Hornslet er ansat som Præst, og hvor der hver Søndag holdes Gudstjeneste.

Til Stamhuset Rosenholm hører efter Statshaandbogen for 1858 Htk. af alle Slags 387½ Td., hvoraf under Hovedgaarden 86¾ Td., hvoriblandt Hovedgaardsjord 2 Tdr., Bøndergods 202 Tdr., matr. Kirke- og Kongetiende 96¾ Td. (Hornslet, Mørke, Mygind og Krogsbæk Kirker); i Bankacitier 3400 Rd., Bankhæftelsesobligationer 3344 Rd., Fideicommiscapitaler 148,766 Rd. Hermed er forenet Fideicommisset Moltke paa 29,004 Rd.

I Esterød har været en Adelsgaard, som Jens Sørensen Bæbner 1514 skjødede til Øm-Kloster. Skivegaard med Mølle laae, „hvor Rodskov nu (1429) er bygt", og var Palne Lille af Aastrups rette Arv; Iver Lunov gav den til Øm-Kloster før 1509. Hornslet By er 1857 bleven Bopæl for en Districtslæge, og ligeledes er et Apothek oprettet der.

Skjødstrup Sogn, der er adskilt fra Annexsognet Elsted i Vester-Lisbjerg Herred, Aarhuus Amt, ved Hjortshøi Sogn, omgivet af dette Sogn, Egaa og Hornslet Sogne samt Kalø-Vig. Kirken, vestlig i Sognet, 1¾ M. n. o. for Aarhuus. Arealet, 4165 Tdr. Land, hvoraf nogen Skov, er bakket, især i Sognets nordlige Deel; Jordsmonnet for Størstedelen af leret Beskaffenhed. Landeveien fra Aarhuus til Grenaa og Ebeltoft passerer Sognet. Htk. 416⅜ Td. A. og E. og c. 4 Tdr. Skst.

I Sognet: Byerne Skjødstrup ved ovennævnte Landevei, med Kirke, Præstegaard, Skole, Vindmølle og Kro udenfor Byen, Borre (ogsaa kaldet Høiborre), Hjelmager med Kro, Segalt med Skole, Stustrup, Aastrup med Teglværk, og Svinbo; Hovedgaarden Vosnæsgaard, c. 80 Tdr. Htk. A. og E., c. 4 Tdr. Skst. (15 Tdr. Htk. Bøndergods), med 752 Tdr. Land Ager og Eng, 297 Tdr. Land Skov (Skjødstrup Kirke og Sognets Konge- og Kirketiende, 1 Teglværk); Badsken Kro (ogsaa kaldet Træskohuset). Ved den forrige Kro Løgten er Udskibningssted. Ialt i Sognet 64 G. og 70 H., hvoraf 16 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 853. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 3die Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Vosnæsgaard. Præstekaldets Reguleringssum er 1432 Rd. Præstegaardens Areal er 72 Tdr. Land Ager, ubetydelig Eng og Kratskov, af 11⅛ Td. Htk.

Skjødstrup Kirke er bygget af Kampesteen, med Taarn af Muursteen, hvælvet og har Orgel. Altertavlen er Billedhuggerarbeide, forestillende Nadveren.

---

*) Iver Rosenkrands's Levnet er beskrevet af J. Møller i hans Tidsskrift Mnemosyne I. S. 312—401, II. S. 248—366. Hans Død findes angivet blandt flere Optegnelser af hans Søn Geheimeraad Frederik Christian Rosenkrands i Suhms Nye Saml. III. S. 49.

Hovedgaarden Vosnæsgaards Eiere have været følgende: Oluf Jepsen 1486; Ebbe Strangesen 1497; Godske Holck 1542; Morten Svendsen til Refsdal, Lehnsmand paa Koldinghuus († 1572); Christen Juel til Dunslund († 1608); Ebbe Gyldenstjerne, Stiftamtmand i Viborg (1651—63); Erik Rosenkrands til Rosenholm, i hvis Tid Gaarden 1668 fik Birkeret, som først ophævedes i dette Aarhundrede († 1681); hans Søn Geheimeraad Iver Rosenkrands, som 1719 skjødede Gaarden til Conferentsraad og Amtmand over Kalø Amt Jochum Gersdorf til Isgaard og Kvelstrup, der 1725 opførte en ny Hovedbygning af Bindingsværk († 1745); hans Søn Christian Rudolf Gersdorf, ligeledes Conferentsraad og Amtmand over Kalø Amt († 1752); dennes Søn Geheimeconferentsraad, Kammerherre og Stiftamtmand Povel Rosenorn Gersdorf, som 1808 solgte Gaarden til Kammerraad Jørgen Mørch Secher, der igjen solgte den 1811 til Ditmar Frederik v. Ladiges (adlet 1827); Johan Vilhelm Cornelius Krieger, Kammerherre og Contreadmiral († 1857).

I Middelalderen eiede Øm-Kloster det Meste af Sognet. To forsvundne Byer, Vosnæs og Indrup, ere 1656 inddragne under Vosnæsgaard.

Hjortshøi Sogn, omgivet af Annexsognet Egaa, Skjødstrup, Hornslet og Todbjerg Sogne samt Aarhuus Amt, og ved Elsted Sogn i Vester-Lisbjerg Herred adskilt fra det andet Annexsogn Elev i samme Herred og Amt. Kirken, vestlig i Sognet, c. 1½ M. n. n. o. for Aarhuus. Arealet, 1950 Tdr. Land, hvoraf 286 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, med flere side Strækninger; Jordsmonnet for Størstedelen af leret og leermuldet Beskaffenhed. I Sognets sydlige Deel findes 2 mindre Aaløb. Htk. 199⅞ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Hjortshøi med Kirke, Præstegaard og Skole, Kankbølle, Hesselballe og Brandstrup; Avlsgaardene Hjortshøilund, 26⅛ Td. Htk. (9¾ Td. Htk. Bøndergods), Kirstineberg, 19 Tdr. Htk., en Gaard i Hjortshøi 13¼ Td. Htk., en Gaard i Kankbølle 12⅞ Td. Htk. Ialt i Sognet 37 G. og 35 H., hvoraf 18 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 454. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Aarhuus Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 9de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexsognet Egaa een Commune, hvorimod det andet Annexsogn Elev i Aarhuus Amt udgjør en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1756 Rd. Præstegaardens Areal er c. 80 Tdr. Land, af 11½ Td. Htk.

Hjortshøi Kirke er velbygget, med et anseeligt Taarn, og hvælvet, men med stygge Bjælker gjennem Hvælvingen. Epitaphium over Præsten Knud Esbesen († 1674) med Familie.

Niels Mogensen tilskjødede 1262 Øm-Kloster al sin Eiendom paa Hjortshøi Mark, hvor Klostret allerede havde Jord 1242. Af Hjortshøilunds Eiere nævnes Major Lützow 1713, Peder Borre, Kammerherre og Amtmand Baron Gersdorf, Niels Rohde, Thomas Secher 1771, Ole Olesen Secher 1808—45, Holger la Cour 1849—53. Til Eiendommen hører siden 1846 Sostrupgaard i Elsted Sogn.

Egaa Sogn, Annex til Hjortshøi Sogn, omgivet af dette og det andet Annexsogn Elev i Vester-Lisbjerg Herred samt Aarhuus Amt, Skjødstrup Sogn og Kalø-Vig. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. n. o. for Aarhuus. Arealet, 2813 Tdr. Land, er jevnt og noget stidt; Jordsmonnet for Størstedelen af fortrinlig leermuldet Beskaffenhed. I Sognets nordlige Deel og langs med den vestlige Grændse findes mindre Aaløb, og paa den sydlige Grændse løber Eg-Aa, der danner Skjellet

mellem Randers og Aarhuus Amter. Landeveien fra Aarhuus til Grenaa og Ebeltoft passerer Sognet. Htk. 312⅛ Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Egaa med Kirke og Skole, Skjerring ved ovennævnte Landevei, med Skole, og Lyhstrup, hvoraf endeel hører til Elsted Sogn, Aarhuus Amt (en lille Aa gjør Skjel); Avlsgaarden Skjerring-Munkgaard, 13 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 61 G. og 76 H., hvoraf 18 G. og 29 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 783. Jordbrug og noget Fiskeri udgjør Indbyggernes Hovederhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 7de Lægd. Med Hjortshøi Sogn een Commune. Kirken tilhører en Privatmand og nogle af Sognebeboerne.

Egaa Kirke, i den katholske Tid kaldet Simonis & Judæ Kirke, er velbygget af hugne Kampesteen, med Taarn af Muursteen. Den i D. Atl. omtalte Begravelse under Taarnet bruges nu til Materialhuus. Egaa Sogn var et Præbende til Aarhuus Domcapitel, og endnu 1625 et eget Sognekald.

I Egaa findes en Runesteen (F. M.), over hvilken Conferentsraad Werlauff har givet en Forklaring i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, 2det Bind.

Skjerring-Munkgaard er opbygget af en nedlagt Gaard i Hornslet Sogn, kaldet Kirkeholt. Som dens Eiere nævnes: Eskil Gjøe 1565; Jørgen Hartvigsen; Holger Rosenkrands; Kongen; Erik Rosenkrands, som 1669 solgte den til Jesper Thygesen i Kirkeholt; hans Søn Tyge Jespersen til Mattrup og Skaarupgaard; Enevold Randulff, Amtsforvalter i Aarhuus († 1704); Ritmester Rise 1712; Tyge Jespersens Svigersøn Hans Ranzen, Justitsraad og Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, en Søn af den i Souverainitetshistorien bekjendte Præsident Ranzen († 1716); Rasmus Randlef, gift med den forrige Eiers Enke; i hans Tid brændte Gaarden 2 Gange, 1727 og 1728 (3den paasat); Thornsohn; Birkedommer Rasmus Müller; Peder Schmidt 1793; dennes Svigersøn Christen Møller Schmidt 1886.

Ved Skjerring nævnes en Vandmølle 1242 og 1489.

Todbjerg Sogn omgivet af Annexsognet Meilby, Hornslet og Hjortshøi Sogne samt Sønderhald Herred og Aarhuus Amt. Kirken, vestlig i Sognet, 1⅛ M. n. for Aarhuus. Arealet, 4445 Tdr. Land, hvoraf 69 Tdr. Land Fredskov, er noget bakket; Jordsmonnet deels af sandet og gruset, deels af leermuldet og leerblandet Beskaffenhed. Paa Sognets nordvestlige Side løber Rosenholms-Aa. Htk. 324⅛ Td. A. og E., ¾ Td. Skst. og 4½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Todbjerg med Kirke, Præstegaard, Skole og Vindmølle, Haarup, Bendstrup, Grøttrup, Balle med Skole, og Linaa; Hovedgaarden Skaarupgaard, 37¼ Td. Htk., med 302 Tdr. Land Ager, 18 Tdr. Land Eng, 90 Tdr. Land Skov, 20 Tdr. Land Mose (6 Tdr. Htk. Fæstegods); Avlsgaarden Sophie-Amaliegaard, under Fideicommisgodset Clausholm, med Teglværk i Hornslet Sogn, 17 Tdr. Htk., en Gaard i Bendstrup 13⅝ Td. Htk. med 125 Tdr. Land. Ialt i Sognet 59 G. og 63 H., hvoraf 10 G. og 26 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 806. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders Jurisdiction (Randers), Ebeltoft Amtstuedistrict og Hornslet Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 8de Lægd. Med Annexsognet Meilby een Commune. Kirken tilhører en Privatmand. Fattigvæsenet for Todbjerg og Meilby Sogne har et af afdøde Jens Iversen Lanng til Kalstrup 1844

stiftet Legat paa 500 Rd. Et Legat paa 1200 Rd., hvoraf 100 Rd. til Familiebegravelse, er stiftet 30te Septbr. 1769 af Justitsraad Peder Nicolai Secher til Skaarupgaard; Renten af de 1100 Rd. uddeles aarlig til Fattige under Skaarupgaard Gods (i Todbjerg, Elsted og Elev Sogne samt Hjortshøi By), uden at inddrages under det egentlige Fattigvæsen. Præstekaldets Reguleringssum er 1472 Rd. Præstegaardens Areal er 153 Tdr. Land Ager, Eng og Mose, af 11 Tdr. Htk.

Todbjerg Kirke er kullet; dog er et Klokketaarn opført ovenover Vaabenhuset. Den er indvendig smuk. I vestre Ende findes en Begravelse for Familien Secher, der har eiet Skaarupgaard. Sognets Navn skreves tidligere Tolberg.

Hovedgaarden Skaarupgaard (i D. Atl. Skorupgaard) har i Kong Christiern II.'s Tid tilhørt Kronen; 1522 fik Severin Povelsen Livsbrev paa denne Gaard. Den laae da paa et andet Sted end nu. Efter at være kommet i Privates Eie har den tilhørt Gunde Rosenkrands til Vindinge og Skaffsgaard, Lehnsmand paa Kals, som døde i Landflygtighed i Helsingborg 1675; „i den Tid, han var ude af Landet" — siges der i D. Atl. — „blev Gaarden ved Nattetide af onde Mennesker nedrevet og plyndret." De følgende Eiere vare Kammerassessor og Landcommissair Jesper Nielsen Hutfeld, der byggede den nye Gaard, hvor den nu staaer († 1696); Tyge Jespersen til Mattrup († 1706); dennes Svigersøn Amtmand Hans Ranzen († 1716); Etatsraad Oluf Krabbe til Bjerre († 1728); Lars Fogh; Commerceraad Ole Olsen († 1759); Justitsraad Peter Nicolai Secher, gift med Forriges Stifdatter; Niels Secher til Kjærbygaard og Sødringholm, Sognepræst til Udbyneder og Kastbjerg; Justitsraad Niels Jørgen Secher, Søn af nærforrige Eier (1803—24); Statskassen (1821—38); Agent N. Nyholm (1838—47); Christian Frederik Julius Risom (1847, † 48); dennes Enke, gift anden Gang med Practiserende Læge Edv. Glæsel i Aarhuus. Hovedbygningen er af 1 Etage med Qvist og 2. Fløihuse, opført af stærkt Egebindingsværk. Et Landvæsensinstitut blev oprettet her ved Gaarden 1855, hvortil samme Sommer blev opført og indrettet en ny Bygning for 16 Elever.

Avlsgaarden Sophie-Amaliegaard, der, som anført, hører under Fideicommisgodset Clausholm (see Clausholm), er oprettet af 2 Gaarde, Hedegaard i Todbjerg Sogn og Elkjærgaard i Hornslet Sogn. Den har Navn efter Storcantsler Reventlovs Enke Sophie Amalie Hahn, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede eiede Clausholm.

Tæt ved Grøttrup By skal have ligget en Herregaard, Gravensgaard.

Meilby Sogn, Annex til Todbjerg Sogn, omgivet af dette, Sønderhald og Galten Herreder samt Aarhuus Amt. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. n. for Aarhuus. Arealet, 2133 Tdr. Land, hvoraf c. 50 Tdr. Land Skov, er afvexlende høilændet og lavt, tildeels stidt; Jordsmonnet ligesom i Hovedsognet deels af sandet og gruset, deels af leret og leerblandet Beskaffenhed. Sognets vestlige Deel begrændses af et mindre Aaløb. Htk. 149¾ Td. A. og E. og ⅛ Td. Skst.

I Sognet: Byen Meilby (egentlig Medelby) med Kirke (uden Taarn) og Skole, og Bygballe; Avlsgaarden Kranneſtrup, 12⅜ Td. Htk. med 326 Tdr. Land, Ogſtrupgaard og Kalſtrupgaard. Ialt i Sognet 27 G. og 26 H., hvoraf 11 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 350. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 5te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kranneſtrup har forhen været en By. Gaarden har tilhørt Niels Behr til Skaffsgaard († 1778); hans Søn Poul Behr; Mads Meulengracht; Jens Jacob Wiid 1802; Hans Bech 1813; dennes Enke og hendes anden Mand Jørgen Pind († 1857), hvorefter den nuværende Eier kjøbte den.

Kalstrup blev af Niels Jonsen i Underup tilskiødet Essenbæk-Kloster 1450, men tilhørte 1511 Øm-Kloster. Gaarden tilhørte i det 17de Aarhundrede Erik Rosenkrands, der 1669 solgte den til Jesper Thygesen til Skjerring-Munkgaard; den kom senere under Dronningborg Ryttердistrict, men blev solgt 1765 til Jens Thygesen, Amtsforvalter i Aarhuus, og har siden været eiet af Procurator Westergaard i Aarhuus 1794, Mads Bygballe, Jens Iversen Lanng, gift med Forriges Enke, Johan Hansen 1832—55, da han solgte den til den nuværende Eier.

Aarhus Amt

ligger paa Nørre-Jyllands østlige Side. Det grændser mod Nord til Randers Amt, mod Vest til Viborg og Skanderborg Amter, mod Syd til Horsens-Fjord, som stiller det fra Veile Amt, og mod Øst til Kattegattet. Størrelsen er 14⅔ □ Miil. Htk. 12,664 Tdr. A. og E., 93 Tdr. Skk. og 164½ Td. Mk. Leret er fremherskende i Jordernes Overflade, hvis Beskaffenhed dog er meget afvexlende; af skarpsandede Jorder findes meget faa og selv de blandet sandede (muldsandede) ere ikke almindelige, saa at neppe et heelt Sogn bestaaer af samme. Aarhus Amt hører til de meest skovrige i Nørre-Jylland (c. 11,000 Tdr. Land), og især findes betydelige Skove i den sydlige Deel, navnlig i Ning og Hads Herreder; derimod er det kun tarveligt forsynet med Tørvemoser. Amtet har ypperlige Græsgange og er vel forsynet med Eng. Indvaanernes Antal efter Folketællingen i 1855 var 44,117, hvilket viser en Folkemængde af 3062 paa □ Milen. Af Amtets samtlige Indvaanere levede 35,226 i Landdistricterne og 8891 i Aarhus Kjøbstad. I 1850 havde Amtet efter Stat. Tabv. 42 større Landbrug over 12 Tdr. Htk., 2257 Bøndergaarde, 1751 Huse med 1 Fdk. Htk. og derover og 1186 Huse med mindre end 1 Fdk. Htk. Antallet af Fæstegaarde var den 1ste Januar 1856 250 med 1211 Tdr. Htk.

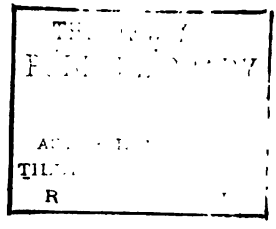
Aarhus Amt indbefatter Kjøbstaden **Aarhus** samt Herrederne **Hasle**, **Vester-Lisbjerg**, **Sabro**, **Framlev**, **Ning** og **Hads**. Amtet danner en Amtscommune med et Amtsraad af 7 valgte Medlemmer.

Amtet hører til 3die Rigsraads-Valgkreds, udgjør en Deel af 9de Landsthingskreds og indbefatter 3 Folkethingskredse.

I geistlig Henseende indbefatter Amtet 3 Provstier, nemlig: 1) Aarhus Kjøbstads og Hasle Herreds Provsti, 2) Sabro, Vester-Lisbjerg og Framlev Herreders Provsti, og 3) Hads og Ning Herreders Provsti.

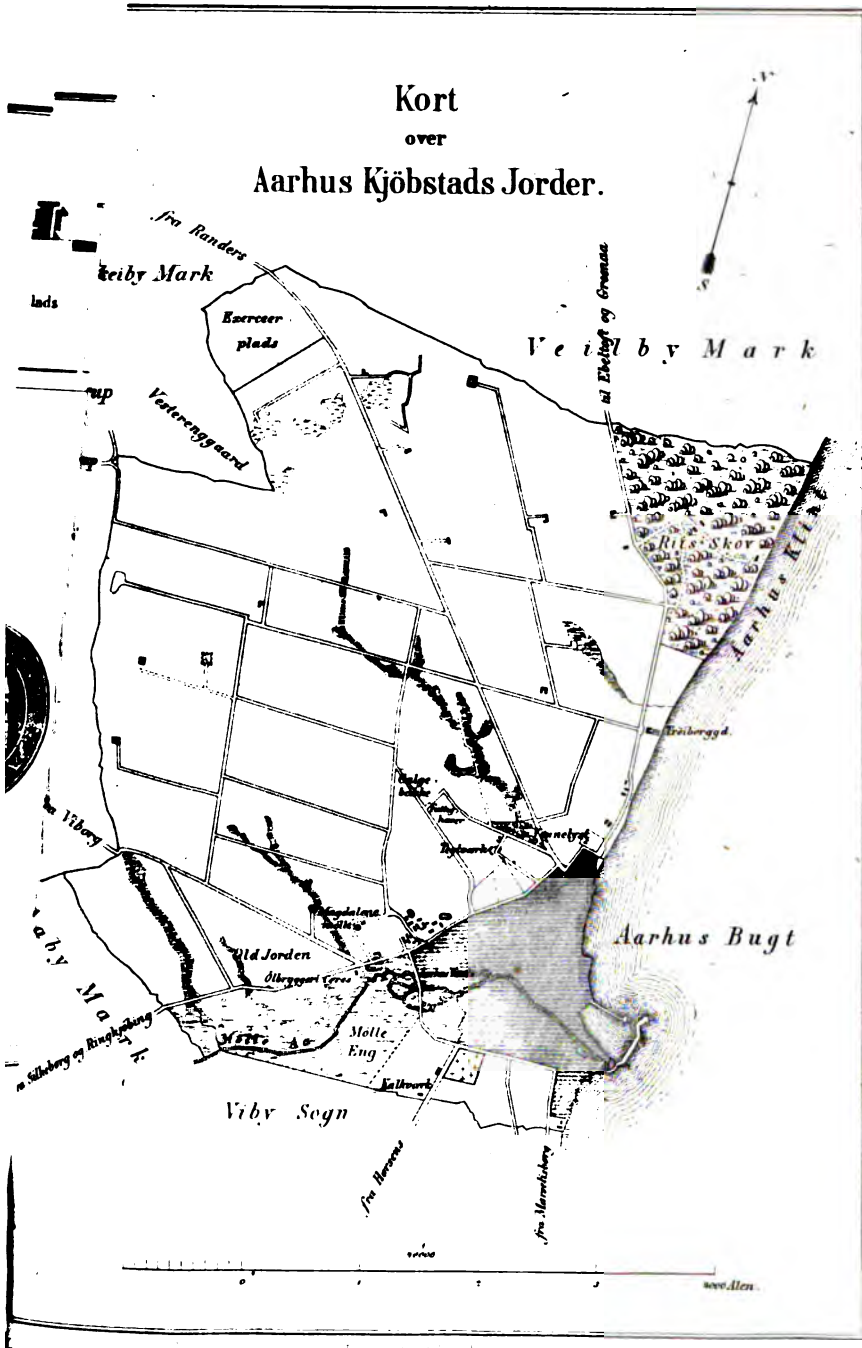
I jurisdictionel Henseende indbefatter Amtet, foruden Aarhus Kjøbstadsjurisdiction, 3 Landjurisdictioner, nemlig: 1) Hasle, Vester-Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreder, 2) Ning Herred

og 3) Hads Herred, samt endvidere en Deel af Frijsenborg Birk. Am
henhører til 7de Udskrivningsdistrict og udgjør en Deel af Aa
hus Stifts-Physicatdistrict; i Amtet findes følgende Lægedistricte
Aarhus Distrikt, Hads District og endeel af Frijsenborg District. M
Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel udgjør Amtet Aarhus Am
stuedistrict. For Aarhus Amt er der ansat en Brandbirecteu

Byggeplads

Kort
over
Aarhus Kjöbstads Jorder.
fra Randers
Veiby Mark
Exercer
plads
Vesterengsgaard
Veilby Mark
Rits Skov
Aarhus Bugt
Viby Sogn
Old Jorden
Malle
Eng
fra Herning
fra Mørkeberg

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Aarhus,

den femte største-By i Kongeriget, henhørende deels til Hasle, deels til Ning Herred, ligger ved Kattegattet under 56° 9′ 26″ n. B. og 2° 21′ 59″ v. L. (Domkirken), 26 M. v. n. v. for Kjøbenhavn, 4¾ M. fra Randers, 14¼ M. fra Aalborg, 9 M. fra Viborg og 3 M. fra den nærmeste Kjøbstad Skanderborg, i et Dalstrøg, der mod Nord og Syd er omgivet af Bakker, som i nogen Afstand fra Byen ere beklædte med Skov (Riis Skov mod Nord og Marselisborg Skove mod Syd). Den deles ved Mølleaaen, som kommer fra den nære Braband-Sø, og hvis Udløb kaldes „Mindet*)", i tvende, ved 3 Broer (hvoriblandt den smukke Steenbro Frederiksbro fra 1839) forbundne Dele. Byens Beliggenhed ved en Indbugtning af Havet, hvis nærmeste Bredder ere omgivne af Skove, med Udsigt til disse og til det høitliggende Land omkring Kalø-Vig samt til Hels, maa regnes til de skjønneste i Danmark.

Byen er i de senere Aar betydelig udvidet baade mod Nord og især mod Syd, hvor et heelt nyt smukt Qvarteer er tilbygget, med lige og brede Gader og flere smukke Bygninger samt et Torv, „Fredens Torv". Terrainet sænker sig paa begge Sider ned mod Aaen, saaledes at Domkirken kan antages at ligge paa det høieste Punkt i den ældre Deel af Byen. Aarhus har nu 4 Torve: Store-Torv, Lille-Torv, Kjødtorvet og Frebens Torv, og 41 Gader. De matriculerede og brandforsikkrede Bygningers Antal var i Aug. 1858: 1128, hvoraf 1093 henregnes til Byen selv og 35 paa dens Marker. Bygningernes Assurancesum var d. 30te Septbr. 1854: 3,064,030 Rd. (i 1843: 1,610,980 Rd.).

Kjøbstadjorderne ere for Tiden matriculerede for 237 Tdr. 1 Skp. 2 Ottk. 2¼ Alb. nyt Htk., og Gammelskat 1268 Rd. Arealet udgjør efter Stat. Tabv. Ny Række 5te Bind 1836 Tdr. Land, hvoraf 1706 Tdr. Land Ager og Eng og 130 Tdr. Land Skov. Af Aarhus Kjøbstads Jorder ligge 221 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. 2¼ Alb., med et Areal af 1583 Tdr. Land Ager og Eng og 130 Tdr. Land Skov („Riis Skov"), i Hasle Herred, og 13 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. 1 Alb., med et

*) Munding, af det islandske mynnr, vort Mund, og stemmende med det tydske münde i Travemünde, Warnemünde, Weichselmünde, Dünamünde o. s. v.; jfr. vort Kjerteminde, Karrebæksminde, Nymindegab, Norsminde.

Areal af 123 Tdr. Land, som i Matriklen benævnes Aarhus Frue Sogns Tofejorder eller Vængerne, i Ning Herred.

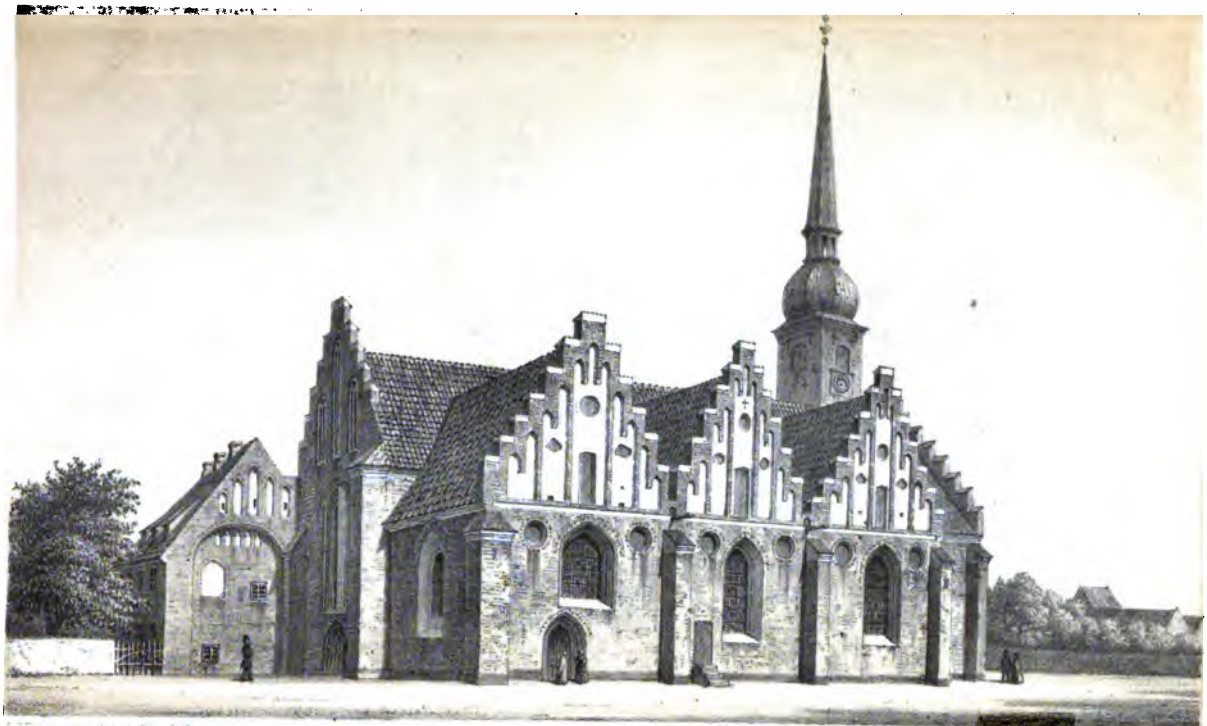
Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

Domkirken (St. Clemens Kirke), som findes beskrevet nedenfor.

Vor Frue Kirke eller den gamle Sortebrødre-Klosterkirke, beliggende vest for Domkirken; den udgjør den søndre Fløi af det nævnte Kloster og er tilligemed Domkirken de eneste Levninger i Aarhus fra den katholske Tid. Dette Kloster danner et sjeldent architektonisk Monument her i Landet, idet Klostrets oprindelige Plan i sin Heelhed er bleven bevaret*). Man seer saaledes den firsidede Klostergaard samt 4 Hvælvinger af Korsgangen og en Mængde Spor af de øvrige Hvælvinger, som hørte til denne. I den vestre Fløi finder man endog en hvælvet Halle (Klostrets Refectorium) med to interessante Granitsøiler fuldstændig bevarede. Hele Kirkebygningen er opført i Spidsbuestiil (efter D. Atl. c. 1280), af middelmaadig Størrelse, med 5 Hvælvinger og en Tilbygning paa den søndre Side. Choret er høist eiendommeligt, baade derved, at det er firkantet uden Afslutning, og paa Grund af dets slanke, i 3 Rum afdeelte Vinduer. Tilbygningen, der ifølge et localt Sagn angives at være bygget efter Reformationen, frembyder ikke en saadan Slankhed som Choret i Vinduerne, men udmærker sig ved 3 eiendommelige og store Trappegavle. Taarnet, som i Modsætning til det Sædvanlige er bygget i Kirkens østre Ende, er usædvanlig smalt og har et høit Spiir, som forøvrigt senere er tilbygget. Ved Reformationen blev Frue Kirke skjenket Byen til Sognekirke, og Klostret selv til Hospital. I Choret findes et herligt Epitaphium over en Borgermester Hans Pedersen († 1650). Af mærkelige Personer, der i ældre Tid ere begravne i denne Kirke, nævnes Jens Jensen Brok til Clausholm, som blev dræbt af Jens Nielsen Løvenbalk til Aunsbjerg, hvorfor denne 1405 maatte i Helsingborg i Dronning Margretes Nærværelse indgaae den mærkelige Sone med den Dræbtes Arvinger, som findes omtalt ved Clausholm. Den i D. Atl. omtalte Kampesteen, som er indmuret i Kirkens vestre Ende, og hvorpaa man har villet finde udhugget et Sværd til Minde om denne Gjerning, maa aabenbart betragtes som en Ligsteen med et Kors fra den ældre christelige Middelalder (jfr. 3 lignende, som blive omtalte ved Domkirken). I Skibet findes en Ligsteen over den bekjendte General-Admirallieutenant Grev Frederik Danneskjold-Samsøe († 1770), som ligger begravet under samme, med Aarstal 1773, og i Tilbygningen en stor hvid Marmorsteen, ligeledes i Gulvet, med Indskrift: „Stiftamtmand Oluf Borch de Schouboe og Arvingers Begravelse til ævig Tid" (uden Aarstal). Endeel Epitaphier og Gravstene over Magistratspersoner og andre anseete borgerlige Personer findes endvidere i denne Kirke.

---

*) Som nøiere Forklaring angaaende Sortebrødreklostret i Aarhus, tjener den i de skildrende Bilag til dette Skrift givne Plan, optaget af J. Kornerup i 1858.

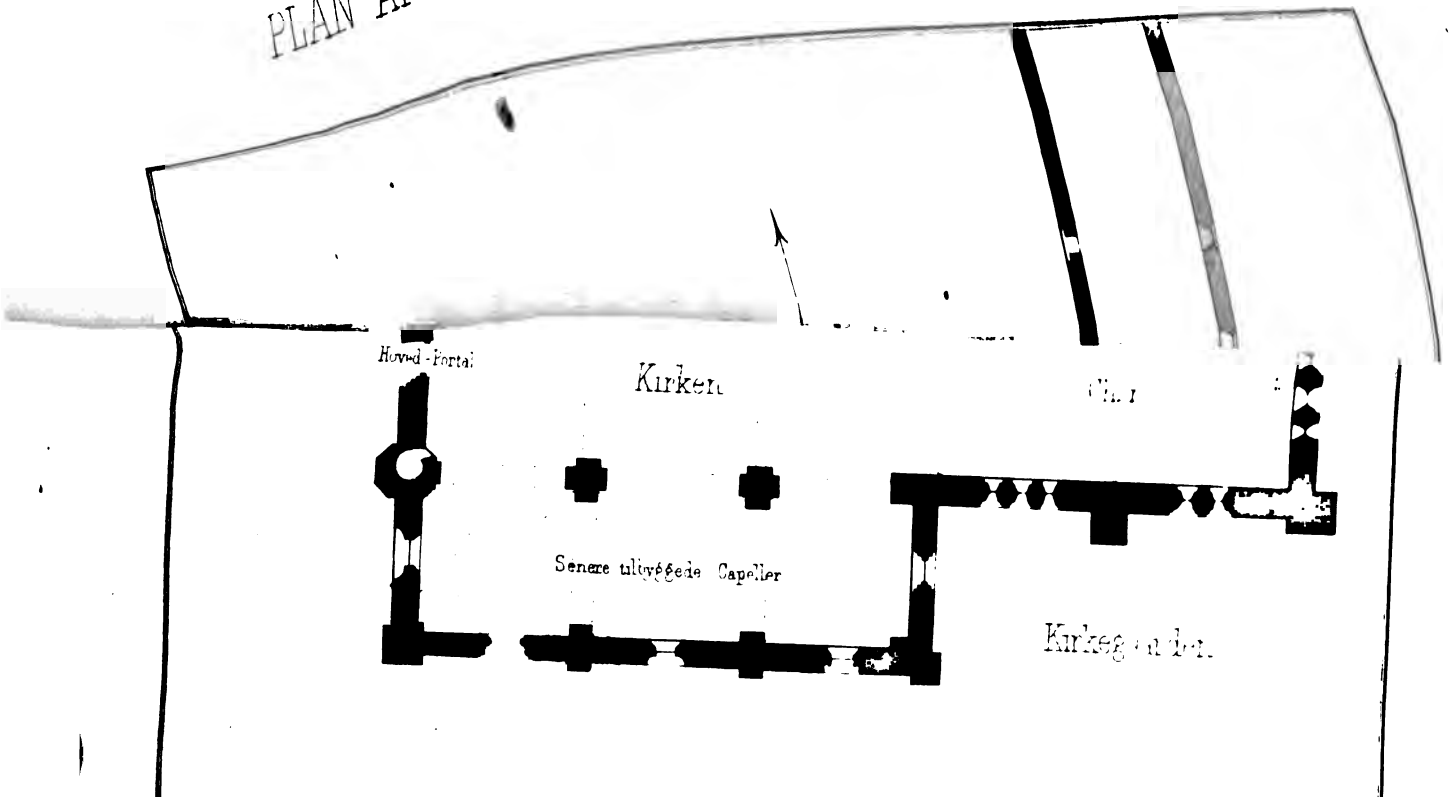

VOR FRUE-KIRKE OG KLOSTER I AARHUS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

PLAN AF VOR FRUE-KIRKE OG KLOSTER I AARHUS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

Cathedralskolen, Byens lærde Skole, beliggende ligeoverfor Domkirken paa dens østlige Side. Den ældste Skolebygning fra den katholske Tid, som laae paa samme Sted, maatte formedelst Brøstfældighed nedbrydes 1762; den derefter opførte Bygning, som blev indviet i Marts 1766 af den berømte Rector Ole Worm, er den samme, som endnu staaer, men paa Grund af Skolens Udvidelse ombygget og forøget med en Etage i Aarene 1847—49 (Arbeidet standsedes gjentagne Gange ved Krigen og den fjendtlige Occupation); den har ved denne Ombygning faaet sit nuværende Ydre og sin hensigtsmæssige Indretning, hvori den neppe overgaaes af nogen anden Skolebygning i Landet. Frontespicen er prydet med Kongens Navnetræk, omgivet af passende Emblemer; nedenunder er anbragt følgende Indskrift, taget fra den romerske Digter Ovid: „Nil non mortale tenemus pectoris exceptis ingeniique bonis*)"; over Døren Aarstallet 1848, i hvilket Aars Foraar den fornyede Bygning blev taget i Brug. Siden Realskolens Nedlæggelse 1853 ere særlige Realclasser oprettede i Cathedralskolen ved Siden af de studerende Classer. Foruden Rectoren har Skolen for Tiden 3 Overlærere, 9 Adjuncter og 3 Timelærere. Discipeltallet udgjorde i Juni 1858: 135. Rectorboligen er en toetages Gaard af Egebindingsværk, som støder op til Skolebygningen paa dens nordre Side, opført paa Domkirkens Bekostning 1746**).

Communeskolerne; de ere 3, nemlig to Betalingsskoler, en høiere Borger-Drengeskole og en Pigeskole, samt en Friskole. Desuden findes her et Asyl for Smaabørn, „Prindsesse Carolines Asyl", der bestaaer ved Gaver fra Hendes Kgl. Høihed Arveprindsessens og frivillige Bidrag, samt „Prinds Ferdinands Tegneskole for Haandværkere," der ogsaa væsentlig bestaaer ved frivillige Bidrag fra Hs. Kgl. Høihed og en Deel af Byens Indvaanere.

Raad-, Dom- og Arresthuset. En ny Raadstuebygning er opført 1857 paa den nordre Side af Domkirken i en Slags gothisk Renaissancestiil. Den har de bekjendte Ord, hvormed Jydske Lov begynder, anbragt over Indgangen: „Med Lov skal man Land bygge." Den ældre Raadstuebygning, der ligger tæt op til Domkirkens Hovedfacade og Hovedindgang (den vestlige Side), er bestemt til at nedbrydes, hvorved Domkirken vil komme til at ligge frit mod det store Torv. Paa Raadstuen opbevares endeel Afstøbninger af Thorvaldsens Arbeider, der ere skjenkede Byen af Bestyrelsen for Thorvaldsens Museum, ligesom der ogsaa sammesteds er opstillet en permanent Samling af Malerier af danske Kunstnere.

Hospitalet. Allerede i den katholske Tid havde Aarhus en betydelig Stiftelse af denne Art under Navn af St. Karens Hospital

*) D. e. Dødeligt (eller forgængeligt) er Alt, hvad vi eie, undtagen Hjertets og Aandens Fortrin.

**) Jfr. H. H. Blache: „Historiske Efterretn. om Aarhus Cathedralskoles Bygninger og Inventarier fra den ældste Tid indtil Ombygningen og Udvidelsen i Aarene 1847—49" i Indbydelsesskriftet til den offentl. Examen i Aarhus Cathedralskole 1850.

eller St. Catharine Gaard; efter Reformationen blev i Reglen i de større Stæder en Klosterbygning af Kronen skjenket til Hospital, og saaledes er ogsaa Aarhus Hospital den gamle Sortebrødre-Klosterbygning, der, som alt anført ved Frue Kirke, saa temmelig er bevaret i sin oprindelige Skikkelse. Ved Kongebrev af 12te Novbr. 1552*) bestemtes, at bemeldte Kloster skulde indrettes til et almindeligt Hospital for „fattige, syge og saare Mennesker", ikke blot i Aarhus, men ogsaa for dem, der vare i Helliggeisthusene i Randers og Horsens, hvilke skulde flyttes hertil, samt de omliggende Herreder. I Aaret 1719, da Hospitalets Hovedkassebog er bleven indrettet, hidrørte dets Indtægter fra 320 Tdr. Hkt. Bøndergods, 6 Sognes Kongetiende af Rug og Byg samt Konge-Kvægtiender af 12 Sogne og 1 By; men i Tidsrummet 1770—80 er det Bedste af Bøndergodset blevet bortfølgt under uheldige Conjuncturer. 1778 udgjorde Hospitalslemmernes Antal 61, omtrent Halvdelen i Hospitalet og Halvdelen i Hjemmet, hvoraf Nogle fik 2 Mk. og Andre 1 Mk. i ugentlig Understøttelse. Ved samme Tid blev anden Etage af Hospitalsbygningens østre og Størstedelen af den nordre Fløi samt en Deel af en Corridor nedbrudt, fordi Hospitalet ved de Tab, det havde lidt ved Salget af Høvreballegaard (nu Marselisborg) og Udeblivelsen af Erstatning derfor fra Kalø var blevet ude af Stand til at understøtte flere Lemmer, end der kunde huses i underste Etage. Den vestre Fløi af Hospitalets Baaningsbygninger tilligemed Noget af den nordre, som endnu bestaaer af 2 Etager, har været Forstanderbolig; saavidt vides, opgav Borgermester Rohde, da han 1773 blev Hospitalsforstander, samme og forblev i sin egen Bolig, imod Godtgjørelse af Hospitalskassen, hvorefter Forstanderboligen først blev afbenyttet til Spindeskole under Fattigvæsenet i Aarhus samt Bolig for Fattigskolens Lærere, og c. 1820 af Fattigvæsenets Bestyrelse indrettet til en udvidet Bolig og Arbeidsanstalt for de under samme henhørende Personer, hvortil den endnu benyttes, ligesom Ladebygningen er bleven indrettet til Fattigskole. I den senere Tid har Hospitalets Tilstand betydelig forbedret sig. Ifølge den nyeste Fundats af 7de Juli 1856 er Stiftelsens Formaal at give værdige Trængende af begge Kjøn (ordentligviis og indtil videre 16 Fruentimmer og 12 Mandfolk, hine idetmindste 50 og disse 60 Aar gamle), der ere hjemmehørende i Aarhus Stift, Huusly, Varme, Lys, Badst, Klæder og Underholdning samt Lægehjælp og Medicin. „Stiftelsen er nærmest bestemt for saadanne værdige Trængende, som efter den bedre Livsstilling, hvori de forhen have levet, vilde blive lidende fremfor Andre, ifald de ingen anden Hjelp kunde faae end den, det almindelige Fattigvæsen kan yde." Det maa anses for hensigtsmæssigt, at Stiftelsen har indskrænket sig til at forsørge 28 Trængende med fuld og god Forpleining, istedetfor, som tidligere, at yde nogle Flere en høist utilstrækkelig Pengeunderstøttelse. Efter det sidstaflagte Aarsregnskab til 1ste Mai 1858 udgjorde samtlige Indtægter 5864 Rd., der ere anvendte paa den i Fundatsen angivne Maade. Stiftelsens Bestyrelse bestaaer af Stiftamt-

*) Dette saavelsom de andre Fundatser fra ældre Tid Hospitalet vedkommende er trykt i Hofmans Saml. af Fundat. II. S. 100—38.

manden og Biskoppen som Directeurer, en Inspection bestaaende af Sognepræsten til Domkirken, Borgermesteren og første Raadmand, samt i sanitaire Anliggender Districts- og Hospitalslægen, og en Hospitalsforstander, hvem Bestyrelsens Detail er overdraget. Hospitalet har sin egen Kirke, Præst og Degn; Sognepræsten for Frue Menighed er for Tiden tillige Præst ved Hospitalet. Ved den nordre Ende af Bygningens østre Fløi er opført 6 rummelige lyse Daarekamre; men de Afsindige skulle bort, saasnart der ved Randers Hospital bliver Pladser ledige for dem, og derefter skulle Daarekamrene indrettes til Lemmestuer.

Bankcontoiret i Aarhus. Den 4de Decbr. 1837 aabnedes denne, efter Allerhøieste Approbation, kundgjort ved Placat af 20de Novbr. 1837, af Nationalbanken i Kjøbenhavn oprettede Filial-Indretning, under anførte Benævnelse. Dens Virksomhed bestaaer i Udførelsen af alle de samme Forretninger, som drives af Moderbanken, og som Bestyrelsen er bemyndiget til at udføre for enhver solid Handlende, ikke alene i Aarhus By, men for Handelsstanden i hele Nørre-Jylland fra Skagen til Kolding. Ved Contoiret er ansat en Kasserer, en Bogholder og en Controlleur samt 2 Assistenter. 1 Etages Bygning med bombefrie Hvælvinger.

Af andre offentlige Bygninger mærkes: Bispegaarden, Toldkammeret, Byens Sygehospital (hvortil Byen har indkjøbt og indrettet den nedlagte Realskoles Bygning med Rectorbolig og tilhørende Grund), samt det militaire Sygehuus.

Indbaanernes Antal var ved Folketællingen i 1855: 8891 (hvoraf 4491 af Mdkj. og 4400 af Kvkj.); i 1850: 7886; i 1845: 7864; i 1801: 4102; i 1769: 4156.

Handelen er for Aarhus Byes Indbaanere at betragte som den væsentligste Erhvervsgreen. Har Byen end ikke saa udbredt et Opland som Nabobyen Randers, saa har den paa den anden Side den store Fordeel at ligge umiddelbart ved Havet, hvilket, foruden den lettere Adgang til den større Skibsfart, ogsaa tilbyder Fordelen af endeel Baadfart fra Kysten. Medens Smakkefarten til Kallundborg tidligere gav Aarhus en ikke ringe Næring af Reisende, samt ogsaa ved Vareførsel, er Byen nu Hovedstation for den Trafique, der ad den sjællandske Jernbane gaaer paa Jylland, til hvilken Ende der hver Dag efter Jernbane-Morgentogets Ankomst til Korsør afgaaer Dampskib til Aarhus, ligesom der ogsaa herfra afgaaer daglig Dampskib til Korsør. At Nationalbanken i Kjøbenhavn har en Filialbank i Aarhus, maa ogsaa nævnes blandt de gunstige Momenter for denne By som Handelsstad betragtet.

Af de vigtigere Varer var den samlede Indførsel fra Udlandet i 1857: 2859 Tdr. Salt og 1,310,194 Pd. Steensalt (i 1856: 1220 Tdr. og 548,258 Pd. Steensalt), 98,688 Pd. Kaffe (i 1856: 103,343 Pd.), 770,678 Pd. Cichorierødder (i 1856: 468,670

Pd.), 178,118 Pd. Tobak (i 1856: 308,333 Pd.), 2297 Clstr. og 546,263 Cbfd. Trælast (i 1856: 2770 Clstr. og 512,267 Cbfd.), 72,449 Pd. Bomuldsmanufacturvarer (i 1856: 78,673 Pd.), 50,096 Pd. Uldmanufacturvarer (i 1856: 55,502 Pd.), 40,401 Pd. Bomuldsgarn (i 1856: 70,827 Pd.), 126,966 Tdr. Steenkul (i 1856: 125,392 Tdr.), 749,408 Pd. Stangjern (i 1856: 927,327 Pd.), 927,558 Pd. Ruejern (i 1856: 1,264,418 Pd.)

Til Udlandet udførtes i 1857: 138,445 Tdr. Kornvarer, hvoraf 73,050 Tdr. Byg, 971 Tdr. Ærter, 29,290 Tdr. Havre, 9613 Tdr. Hvede, 23,947 Tdr. Rug, 85 Tdr. Vikker, 325 Tdr. Malt 1064 Tdr. Gryn og Meel. Heraf gik til England 85,902 Tdr., til Norge 44,813 Tdr., til Australien 5990 Tdr. (Havre), medens Resten udførtes til Sverrig og Lübeck. I tidligere Aar stillede Kornudførselen til Udlandet sig saaledes: i 1856: 144,812 Tdr., i 1855: 221,340 Tdr., i 1854: 143,306 Tdr., i 1853: 170,219 Tdr. Gaaer man langt længere tilbage i Tiden, finder man, at Udførselen i 1751 var omtrent 55,000 Tdr., hvoraf 43,000 Tdr. Malt; i 1746 omtrent 56,000 Tdr., hvoraf 46,000 Tdr. Malt.

Af andre Varer udførtes i 1857 til Udlandet: 366,418 Pd. Kreaturbeen, 84,507 Pd. Kjød, 32,344 Pd. Skind og Huder, 694 Tdr. Smør, 723,380 Pd. Oliekager, 3471 Tdr. Raps, 76,175 Pd. Kradsuld.

Skibsfarten var i 1857: i indenlandsk Fart indgaaet 1250 Fartøier af 33,103¼ Clstr. Drægtighed med 7131 Læsters Bestuvning, udgaaet 1306 Fartøier af 35,060 Clstr. Drægtighed med 5461¼ Læsters Bestuvning; i udenlandsk Fart indgaaet 458 Fartøier af 14,975¾ Clstr. Drægtighed med 14,342¾ Læsters Bestuvning, udgaaet 405 Fartøier af 13,401¾ Clstr. Drægtighed med 5234 Læsters Bestuvning.

Ved Aarhus Toldsted var ved Slutningen af 1857 hjemmehørende 62 Fartøier af 1621 Clstr. Drægtighed (i 1843: 29 Fartøier over 10 Clstr. af 835 Clstr., i 1762: 36 Fartøier omtrent af 550 Clstr.; i 1739: 54 Fartøier af 723 Clstr.)

Told- og Skibsfartsafgifterne udgjorde i 1857: 186,014 Rd., i 1856: 180,565 Rd., i 1855: 154,131 Rd. Middeltallet af Told- og Skibs- samt Consumtionsintraderne var i de 3 Aar 1842—44 131,200 Rd. aarlig, i Aarene 1836—38: 110,027 Rd. aarlig.

Til ovenstaaende Udsigt over Handels- og Skibsfarts-Forholdene i Aarhus skal her til en Sammenligning føies den Beretning som i Danske Atlas IV. S. 94—95 giver om den Tids Handelsforhold i Byen: „I vore Tider (altsaa omtrent 1767) bestaaer Byens Handling*) fornemmelig deri, af Landmanden at kjøbe Landets Producter, af hvilke Egnen ved Aarhus frembringer maadelig Quantitet Rug, meget Byg, overflødig Havre, som falder broget, maadelig Erter og Boghvede-Gryn. Af fede Varer Flesk, Smør, Ost og godt Horn-Qvæg;

*) Man seer her, at Ordet Boghandling ikke er af en aldeles nydannet Form.

A. Ney Lith. & Trk.

Em. Bærentzen & C° Lith. Kbhn.

DAABEANSTALTEN VED AARHUS.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

dog drives intet betydeligt Slagteri til Udskibning eller Handling, men alene til Husholdning, og Oxnene kjøbes mestendeels til Kjøbenhavn og deels til Holland. Forbemeldte Byg er Hoved-Tingen og det fordeelagtigste i den almindelige Handel og Næring, hvorudi den tilvoxende Mangel paa Ildebrand og Prisens Forhøielse paa samme, idet Skovene aftager, dog gjør mærkelig Forskjel imod de forbigangne Tider at regne*). Disse Korn- og Fedevarer udskibes igjen til Norge, hvorfra hjembringes Jern, Kakkelovne, tør Fisk, Tran, Sild, Tømmer, Bræder, Kalk m. m. Til Kjøbenhavn affendes ogsaa Korn- og Fedevarer og hjemføres alle Slags Alen-Kram, Sukker, Thee, Caffebønner, Salt, Tobak, Viin. Med Hyr, Hamp, Tjære og deslige Varer har Byen før havt betydelig Handel directe fra Østersøen. Men omendskjøndt en Deel deraf endnu hentes fra Libau eller Riga, saa tages dog disse Varer for en stor Deel fra Kjøbenhavn. Handelen paa Amsterdam og Lybek, som tilforn var saa betydelig, er nu ikke for noget at regne. Resten af Farten og Handelen drives alene mellem Provindserne og Smaalandene Synder paa." I Aaret 1656 yttrer Arent Berntsen i „Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed" sig saaledes om Aarhus Handel: „Byen hafver it stort og formuende Borgerskab, som deris Handel til Søes vidtløftigen fortsette, ikke allene i Øster-Søen, men oc udi Vester-Søen paa Norge, Holland, Engeland, Hispanien og til andre vit omliggende Stæder, hvor til dem oc ved den bequemme Indseigling og Hafn, som formedelst Havets indbøyelse og den snefre Canal, som i Byen indløber, gifvis Aarsage og Anledning".

Af industrielle Anlæg mærkes: 3 Baade- og Skibsbyggerier, 2 Bogtrykkerier (fra det ene udgives Aarhus Stiftstidende), 6 Ølbryggerier, 10 Brændeviinsbrænderier, 1 chemisk Svovlstikkefabrik, 1 Fineerskjæreri, 8 Garverier og Felbererier, 3 Jernstøberier, 4 Kalkbrænderier, 2 Liimfabrikker, 1 Oliemølle, 1 Saltraffinaderi, 1 Strømpefabrik, 2 Sæbesyderier, 2 Teglbrænderier, 6 Tobaksfabrikker, 2 Vatfabrikker, 4 Bomulds- og Linnedvæverier, 2 Instrumentfabrikker, 1 Cichoriefabrik, 2 Naalefabrikker, 4 Vognfabrikker, 9 Farverier, 3 Lysestøberier, 1 Edikebryggeri, 1 Bryggeri for baiersk Øl; desuden tæt udenfor Byen paa Marselisborg Grund 1 Sukkerraffinaderi og 1 Sømfabrik. Ved Aarhus ligger den betydelige med Møllebyggeriets nyeste forbedrede Indretninger forsynede Vandmølle Aarhus Mølle kaldet**).

I Aarhus holdes aarlig 5 Markeder: 2 Dage i Marts med Heste og Kvæg, 2 Dage i Juli med Heste, 3 Dage i Sluthningen af samme Maaned med Kram (St. Olufs Marked), i Octbr. med Kvæg, 2 Dage i Decbr. med Heste.

---

*) Denne Bemærkning refererer sig til, at Bygget sædvanligviis blev omdannet til Malt, forinden det udførtes. See det foran Anførte om Kornudførselen.

**) Den ældre Møllebygning er brændt for nogle Aar siden. En gammel Inscription paa Møllehuset vidnede, at samme var opbygget 1581 af daværende Lehnsmand Erik Lykke til Skovgaard.

Aarhus Communalbestyrelse bestaaer af en Borgermester, 2 kongelige og 2 borgerlige Raadmænd, 15 Borgerrepræsentanter. Foruden af Borgermesteren, der tillige er Auctionsdirecteur og Skifteforvalter, bestaaer Byens Øvrighed af en Byfoged, der tillige er Notarius publicus og kongelig Raadmand, og en By- og Raadstueskriver, der ogsaa er kongelig Raadmand.

Communens Eiendomme ere: af Jorder 776 Tdr. Land (hvorunder indbefattet Riis Skov og Lystanlægget „Vennelyst"), det nye Raadhuus, det gamle Raadhuus (der er bestemt til at nedbrydes), Sygehospitalet, det militaire Sygehuus, endeel Fattighuse, Skolebygninger og Reberbaner. Communen eiede efter Kæmnerregnskabet for Aaret 1857 i udlaante Capitaler 9504 Rd.; dens Gjæld var 68,223 Rd., hvoraf 18,742 Rd. skyldes til Statskassen af Kjøbesummen (20,000 Rd.) for den nedlagte Realskole, og 25,000 Rd. til Nationalbanken.

Efter bemeldte Kæmnerregnskab androg Communens samtlige Indtægter i Aaret 1857: 97,628 Rd., hvoraf 48,141 Rd. tilveiebragtes ved de Communen paalignede Skatter (19,657 Rd. var deels Beholdning fra forrige Aars Regnskab, deels Restancer fra samme); Communens samtlige Udgifter udgjorde 91,682 Rd., hvoraf i kongelige Skatter og andre Afgifter til det Offentlige 5141 Rd., til Fattigvæsenet 10,727 Rd., Skolevæsenet 14,144 Rd., Indkvarteringsvæsenet 17,549 Rd., Delinquentvæsenet 626 Rd., Syges Cuur 4361 Rd., Brolægningsvæsenet 6412 Rd., almindelige Lønninger 2466 Rd., Vægter-, Lygte- og Sprøitevæsenet 9178 Rd. o. s. v.

Ved Borgerskolerne og Friskolen ere ialt ansatte 15 Lærere og 5 Lærerinder.

Borgervæbningen bestaaer nu under Navn af „Aarhus Borgercorps" af 120 tjenstgjørende Menige med tilhørende Officerer og Underofficerer. Brandcorpsets Personale udgjør c. 1020 Mand med en Commandeur, en Vicecommandeur, en Adjutant og 15 Officerer. 6 store og 4 smaa Sprøiter.

Aarhus Havn indbefatter baade Mundingen af den igjennem Byen flydende Aa og et ydre Basin, som er indvundet af Havet, ved at bygge Stenmoler ud i dette. Paa Forbedringen af dette ydre Basin har Havnecommissionen i de senere Aar havt sin specielle Opmærksomhed henvendt, og i denne Hensigt reist et Laan hos Gedalia & Comp. i Kjøbenhavn paa 150,000 Rd. Dette Laan er baseret paa Havnens ordinaire Indtægt, som i Aaret 1857 androg i Havne-, Bro- og Kjølhalingspenge og desl. 21,962 Rd., hvoraf 19,047 Rd. Havne- og Bropenge. I Juli 1854 besluttedes, at større Arbeider til Havnens Forbedring skulde foretages, og i en Meddelelse fra Havnecommissionen til en Raadstueforsamling d. 19de Juli 1854 antoges det, at 13,000 Rd. aarlig, for Tiden 1855 til 1864 ville kunne afgives til Havnens Forbedring af de ordinaire Indtægter. Hidtil har der imidlertid kunnet afgives betydeligt Mere aarlig, nemlig i 1855: 15,492 Rd., i 1856: 18,942 Rd., og i

1857: 19,047 Rd. Et Dampmudderværk med Høitrykmaskine paa 16 Hestes Kraft blev indkjøbt i Malmø og sat i Gang i Sommeren 1856. Efter 1½ Aars Arbeide var Opmuddringen saa vidt fremmet, at Havnens Indløb og det nærmest indenfor liggende Terrain havde en Vanddybde af 16 Fod ved almindelig Vandstand, medens et bestemt Sted ved den nordre Mole blev uddybet til 18 Fod, for at give større Fartøier Leilighed til med Sikkerhed og uden Hensyn til høi eller lav Vandstand af kunne indtage deres fulde Ladning i selve Havnen. Opmuddringen er senere bleven fortsat for først at opnaae en Dybde af 14 Fod over hele Basinet og langs med alle Bolværker, der af den Grund alle ere byggede saa solide, at de kunne taale den bestemte Uddybning uden Fare for deres Stabilitet. Senere bliver denne Vanddybde forandret til 18 Fod. Paa den søndre Mole vil i 1859 sandsynligviis blive opreist et smukt Jern-Fyrtaarn med et Fyr af saadan Styrke, at dette vil kunne tjene til Ledefyr for hele Bugten; meget beklagelige Strandinger i April 1857 i Havnens umiddelbare Nærhed, saavelsom Feiltagelser, der hidrøre fra Umuligheden af altid at kunne skjelne imellem det nuværende Fyr og Byens Gaslygter, have gjort en Forandring paatrængende nødvendig. I Skibsfartens og Handelens Interesse er det ogsaa, at den nuværende Havnecommission, som viser megen Indsigt og udfolder megen Kraft og Virksomhed, med Alvor tænker paa Anlægget af en Dok til hurtig Reparation og Eftersyn af Skibe. Ved Havnen er ansat en Ingeniur til at lede Arbeiderne til Havnens Forbedring; en Havnefoged, som besørger Ordenens Vedligeholdelse i Havnen, og 4 Lodser.

I geistlig Henseende danner Aarhus Kjøbstad og Hasle Herred et Provsti. Byen indbefatter 2 Sogne: Domkirkens (det østlige) og Vor Frue (det vestlige). Ved Domkirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Stiftsprovst og Provst for Aarhus Kjøbstad og Hasle Herred (Rglf. 1724 Rd.), og en residerende Capellan (Rglf. 1236 Rd.), samt en ordineret Catechet, der tillige er første Lærer ved Borgerskolen. Ved Frue Kirke er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Hospitalet (Rglf. 1788 Rd.), og en residerende Capellan, der tillige er Sognepræst til Aaby (Rglf. 788 Rd.)

Stiftamtmanden over Aarhus Stift, der tillige er Amtmand over Aarhus Amt, samt Biskoppen over Aarhuus Stift boe i Aarhus.

Byen hører til Aarhus Amtstuedistrict (Amtstuen i Byen). Stiftsphysicus for Aarhus Stifts-Physicat og Districtslægen for Aarhus By, Hospital og Distrikt have Bolig i Byen. 2 Apotheker. Amtets 63de Lægd. Valgsted for Amtets 2den Folkethings-Valgkreds.

Overtoldinspecteuren for Nørre-Jylland boer i Aarhus. Ved Aarhus Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, 2 Toldcontrolleurer og 15 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Post-

mester, der tillige har Tilsyn med Befordringsvæsenet, samt en Expediteur for de kongelige Postdampskibe. Telegrafstation.

I Aarhus garnisonerer 3die Dragon-Regiment.

I Sparekassen for Aarhus By og Omegn, oprettet 1839, indestod ved Afslutningen af Regnskabet i 1854: 463,728 Rd. (hvoraf 16,516 Rd. var Overskud); i 1855: 588,730 Rd.; i 1856: 632,385 Rd.

I Aarhus Overformynderi indestod i Begyndelsen af 1854: 214,856 Rd. (i Slutningen af 1844: 178,431 Rd.)

Byen har en god Brolægning og Gasbelysning (siden 1855); her er en paa Actier grundet Søbadeanstalt. I Byen er fundereet en Kunstsamling, bestaaende deels i flere Malerier fra den Kgl. Malerisamling, der her ere deponerede, deels i Afstøbninger af Thorvaldsens Arbeider. Opbevaringsstedet er et dertil i det nye Raad- og Domhuus indrettet Locale (jfr. dette). Aarhus har ogsaa en Musikforening, en Haandværker-Sangforening og en Læseforening (Athenæum).

Udenfor Byen paa dens sydvestlige Side er den smukke Kirkegaard; her ligger Dyrmaleren Gebauer († 1831) begravet. Rundt om Byen løber en Vei med Spadseregang, der i de senere Aar er meget forskjønnet; i Nærheden ligger det Byen tilhørende Lystanlæg „Vennelyst" og, som alt anført, den smukke Riis Skov, ligesom ogsaa Marselisborgs og Moesgaards Skove, samt i henved $^1/_2$ Miils Afstand fra Byen Helbredelsesanstalten for Sindssyge (i Veilby Sogn).

Byens Navn skreves i gamle Dage Aros og Arus, længere hen i Tiden Aars (Aarhs, Aars), og udledes af Ar (Aa) og Os (ostium, Munding), hvilket stemmer med dens Beliggenhed*). Aarhus er en af Danmarks ældste Stæder og den tredie By her i Landet, hvor en christen Kirke blev bygget allerede under Gorm d. Gamles Regjering ved den hamborgske Erkebiskop Unnis Bestræbelser, ligesom ogsaa de første danske Biskopsommer stiftedes i Slesvig, Ribe og Aarhus i Aaret 948. Senere styredes vel hele Nørre-Jyllands kirkelige Anliggender af Biskoppen i Ribe; men da Svend Estridsen c. 1065 grundede den Stifts-Inddeling i Danmark, som siden i det Væsentlige har bestaaet, blev Aarhus atter et eget Stift. Efter Hvitfeldts Beretning skal Aarhus ikke oprindelig have ligget paa samme Sted som nu, men omtr. $^1/_4$ Miil nordligere inde i Landet ved Lisbjerg (jfr. dette), og først i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede under Kong Erik Eiegod være bleven opbygget paa det nuværende, for Handel og Skibsfart bequemmere Sted. Herimod strider dog Adskilligt: først Byens Navn, hvis den anførte Etymologi, hvad der maa anseés for utvivlsomt, er rigtig; dernæst omtales et Søslag ved Aarhus 18de Decbr. 1043, som Magnus d. Gode vandt over Svend Estridsen; og endelig findes hos Adam af Bremen, der skrev c. 1070, Intet, som tyder herpaa; tvertimod omtaler denne Forfatter gjentagne Gange Aarhus som en Søstad, hvorfra der var Overfart til Sjælland, Fyen og Skaane. Under den fortsatte Krig

*) Navnet bør derfor skrives Aarhus, ikke Aarhuus efter den urigtige Forklaring af Aarer og Huus, som ogsaa ligger til Grund for Byens nuværende Vaaben, men paa hvis Urigtighed der gjøres opmærksom i D. Atl. IV. S 67 flg. I Byens ældste Segl fra 1421 sees heller ikke Aarer, men derimod ovenfil en Pen, hvori staaer St. Clemens og St. Paulus, og nedenunder en Aa; Aarerne ere først i 1581 komne i Seglet (jfr. Erslev: „Danske Kjøbstadnavnes Forklaring og Skrivemaade i Illustreret Almanak for 1858."

mellem Svend Estridsen og Magnus d. Godes Efterfølger paa Norges Throne Harald Haardraade skal Aarhus være bleven plyndret og opbrændt; og i Begyndelsen af Kong Valdemar d. Stores Regjering (Suhm antager i Aaret 1159) blev Byen udplyndret af de vendiske Sørøvere. Under samme Konge levede den hellige Niels, en ægte Søn af den i Roskilde myrdede Konge Knud Magnussen, i Aarhus, og døde her 1180. Forøvrigt frembyder denne Byes Historie, uagtet dens Ælde, ikke meget Mærkeligt. Aarhus's ældste Privilegier ere af 2den Juli 1441, udstedte af Kong Christoffer af Bayern (Hofmans Fund. II. S. 27—30; Originalen opbevares i Byens Raadstue-Archiv). Af Ulykker, som have hjemsøgt Byen, nævnes Ildebrande i Aarene 1472, 1541 og 1556, og Pesten 1578, som efter D. Atl. bortrev 2250 af Byens Befolkning, ligesom Aarhus ogsaa 1853 var en af de Stæder, der hjemsøgtes af Cholera. Under de 3 fjendtlige Invasioner i Jylland i det 17de Aarhundrede holdtes ogsaa Aarhus besat af Fjenden, nemlig 1627—29 af de Keiserlige under Scharffenberg, hvilke efterlode en Skandse tæt udenfor Byen paa dens sydlige Side, som endnu bærer Wallensteins Navn*), 1644 af de Svenske og 1657—58 atter af de Svenske under Grev Königsmark, efter hvis Bortgang de for deres Tvieslosshed bekjendte Polakker, der vare komne herind i Landet som Venner, her som overalt huserede endnu værre end Fjenderne. Under sidstnævnte svenske Krig blev Aarhus ogsaa i Sommeren 1659 besluttet og brandskattet af en svensk Escadre. I den slesvigske Krig rykkede preussiske Husarer d. 31te Mai 1849 frem til Aarhus, hvor de nord for Byen bleve saaledes medtagne af de danske Dragoner, at de maatte flygte, efterat flere vare nedhuggede og fangne (blandt de Sidste en Prinds af Salm-Salm); først 3 Uger senere, d. 21de Juni, blev Byen besat af Preusserne, som forbleve her indtil d. 24de Juli, men iagttoge streng Mandstugt og i det Hele stode i venligt Forhold til Befolkningen.

Skjøndt Historien Intet beretter derom, maa det dog forekomme rimeligt, at en saa betydelig By, Sædet for en Bisktop og mægtig Geistlighed og tilmed beliggende paa et saa udsat Sted ved Bredden af den aabne Strand, i Middelalderen har været befæstet; i et Par kongelige Gavebreve fra 1512 og 1513 nævnes „Vold oc graffue", og Navnene paa tre af Byens Gader „Borgporten", „Volden" og „Graven", saavelsom den indbyrdes Beliggenhed af disse Gader, der antages at have omgivet Byen i ældre Tid, tyder ligefrem derpaa.

Af Klostre havde Aarhus flere, men hvorom man kun veed meget lidt: et Dominicaner- eller Sortebrødrekloster, stiftet c. 1227 og saaledes et af de ældste Klostre af denne Orden her i Landet, efter Reformationen, som ovenfor anført, ombannet til et Hospital 1552 (Klosterkirken, Vor Frue Kirke, er endnu den ene af Byens Sognekirker); et Cartheuserkloster, hvis Bygning idetmindste tildeels efter Reformationen er bleven anvendt til Latinskolen (St. Nicolai Kloster er identisk med et af disse to Klostre, men uvist hvilket); Vor Frue Kloster paa Brobjerg (den nuværende Frederiksgade) eller Marianerklostret, og et Helligaands-Huus. St. Jørgens Gaard udenfor Byen og St. Karens Gaard, to Hospitaler, vare ikke egentlige Klostre, skjøndt førstnævnte ofte kaldes saaledes. Af Kirker havde Aarhus foruden de 2 nuværende Sognekirker, Domkirken og Vor Frue eller Sortebrødre-Klosterkirken, samt de andre Klosterkirker: den gamle St. Olai Kirke, en Trækirke, som skal være bygget c. 1102 paa en Høi ved Stranden til Ære for den norske Konge Oluf d. Hellige, og hvor den ovennævnte hellige Niels først var begravet; da denne Kirke faldt sammen af Ælde 1548, blev Menigheden lagt til Domkirken; 1637 lode to Privatmænd istedetfor den gamle Kirke opbygge et Capel, hvor der bleve holdt Ligprædikener indtil Midten af forrige Aarhundrede**). Af de katholske Bisktopper fortjener at nævnes Stifteren af Dm-Kloster Bisktop Svend († 1191), hans Eftermand, Absalons Slægtning Peder Vagnsen, Domkirkens Grundlægger († 1204) og Kirkens Restaurator Jens Iversen Lange († 1482), samt den sidste katholske Bisktop Ove Bilde, som

*) Det er dog vistnok en Misforstaaelse, naar man i Almindelighed antager, at de høie Banker i deres Hoethed skulle være frembragte ved Kunst; Hovedmassen idetmindste er efter al Sandsynlighed dannet af Naturen.

**) Paa den endnu existerende St. Olai Kirkegaard findes blandt flere Ligstene ogsaa en over denne Helgen, nedlagt Aar 1797, og ved Siden deraf et stort Granit-Kors til hans Ihukommelse, som Paaskriften viser, „opreist Aar 1847 af Aarhus By istedetfor det ældre Mindesmærke."

stod i stor Anseelse hos Kong Christian III. og efter Reformationen blev forlehnet med Skovkloster, hvor han døde 1555.

I det ovennævnte Helligaands-Kloster er en af de ældste Bøger her i Landet, nemlig St. Jørgens Historie paa Latin, trykt i Aaret 1498; denne Helgen nævnes i Titlen som Patron for Marianerklostrets Kirke paa Brobjerg. Latinskolen (Cathedralskolen), som har sin Oprindelse fra den katholske Tid, havde i Aarene 1491—1526 den berømte Skolemand Dr. Morten Borup, som selv var udgaaet fra denne Skole, til Rector*); den mærkeligste af hans Disciple var Reformatoren Hans Tausen. Kong Christian IV. udstedte Fundatser for et Gymnasium, der skulde oprettes ved denne, ligesom ved Latinskolerne i flere andre Stiftsstæder, men dette synes aldrig at være kommet istand. I Aarene 1740—90 virkede den lærde Jens Worm ved denne Skole, fra 1752 som Rector. Foruden Cathedralskolen havde Aarhus i Aarene 1839—53 en videnskabelig Realskole; ved dennes Nedlæggelse bleve, som alt anført, særlige Realclasser oprettede i Cathedralskolen.

Aarhus har været Fødested for flere berømte Mænd, især lærde Videnskabsmænd; som de mærkeligste bør nævnes Lægen, Naturforskeren og Oldgranskeren Ole Worm (f. 13de Mai 1588, † 1654)**) og hans Efterkommer, ovennævnte Professor og Rector Jens Worm (f. 24de Aug. 1716, † 1790), Mathematikeren Ole Rømer, Politi- og Borgermester i Kjøbenhavn, især berømt ved sin Opdagelse af Udmaalingen af Lysets Hurtighed (f. 25de Septbr. 1644, † 1710), Forfatteren af Danske Atlas og flere historiske Værker Erik Pontoppidan, Biskop i Bergen og Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet (f. 24de Aug. 1698, † 1764), Generalmajor og General-Bygmester Lauritz de Thurah, Forfatteren af Danske Vitruvius (f. 1706, † 1759). Af Mænd, som i den senere Tid have virket i betydeligere Embedsstillinger i Aarhus, kan anføres de lærde Biskopper Hector Frederik Jarlson, tidligere theologisk Professor og Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet, fra 1789 til sin Død 1805, og Andreas Birch fra 1805 til sin Død 1839, samt den bekjendte Statsmand Geheimeraad Ove Høegh Guldberg, der 1784 fandt en hæderlig Retraite som Stiftamtmand i Aarhus, hvilken Post han beklædte til 1802; han døde paa Hald 1808.

I Myntcabinettet i Kjøbenhavn findes Mynter, der ere udprægede i Aarhus fra Hardeknud (Arocii), Svend Grathe og Knud V. (Arusia), samt Christian III. Fra Borgerkrigenes Periode har man desuden i Cabinettet Mynter med et Anker paa den ene Side, hvilke man antager ere prægede i Aarhus.

Om Aarhus By og dens Historie haves Efterretninger i følgende Skrifter:

F. Ranneskad: Hilaria Aarhusiensia, Haun. 1747.

J. N. Hübertz: Et Blik paa Staden Aarhus og dens almindelige Historie (Bidrag til Skildring af Staden og Communen Aarhus, 1ste Hefte), Kjøbenh. 1837.

Samme Forf.: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, 3 Dele, Kjøbenh. 1845—46.

---

*) Han ligger begravet imellem Domkirken og Cathedralskolen, hvor forhen St. Clemens Kirkegaard var, og hvor hans Ligsteen endnu kandes i Begyndelsen af dette Aarhundrede.

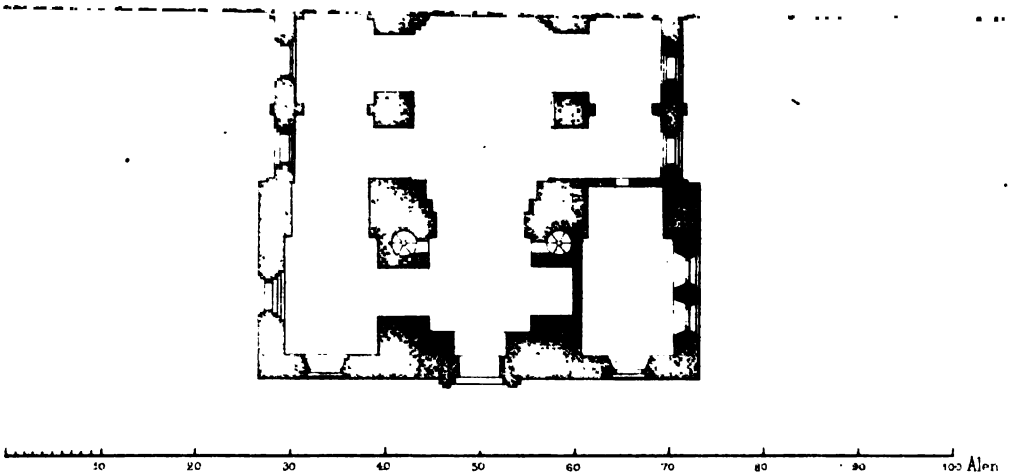
**) Et udmærket Portrait af denne berømte Lærde, Original af Carl v. Mandern, hænger i Cathedralskolens Solennitetssal.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

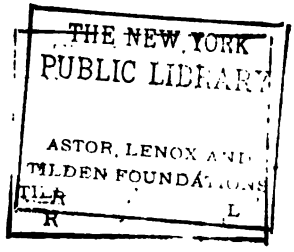
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

PLAN AF DOMKIRKEN I AARHUS

Heinr. Hansen del.

Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R
L

Aarhus Domkirke

eller St. Clemens Kirke*) indtager i Henseende til Størrelse den første Plads blandt alle Danmarks Kirker. I Længden, som udvendig udgjør 148 Alen, overgaaer den endog ikke lidet Roskilde Domkirke, som dog er betydelig længere end Landets andre Stiftskirker, hvorimod den i Henseende til Breden (indvendig 37 Alen) og Høiden (indvendig 36 Alen) overgaaes af Roskilde og Ribe Domkirker. St. Clemens Kirke har derfor ogsaa af alle danske Kirker det slankeste Hovedskib.

Skjøndt Aarhus var et af Danmarks ældste Bispesæder, allerede i Midten af det 10de Aarhundrede, er dens Domkirke dog endeel yngre end Landets øvrige Domkirker. Medens Roskilde og Lund havde deres Domkirker og Odense sin St. Knuds Kirke i de nærmeste Aar efter 1080, og anseelige Steenkirker reiste sig i Ribe og Viborg i Løbet af det 12te Aarhundrede, maatte Aarhus lige til Begyndelsen af det næste Aarhundrede lade sig nøie med en Stiftskirke af Træ. Hertil maa vistnok Grunden, som den nyeste Forfatter af Domkirkens Beskrivelse anfører, søges i, at Aarhus i den tidligere Deel af Middelalderen hverken i Anseelse eller Velstand kunde maale sig med Viborg eller Ribe, ligesom ogsaa deri, at dens Beliggenhed paa Jyllands Østkyst udsatte den, som vi have seet, for gjentagne Plyndringer af Normænd og Vender. Det var først efterat den ovennævnte fromme Niels, en Kongeson, som 1180 døde i Aarhus, havde kastet en Helgenglands over Byen, hvor Andægtige fra den Tid strømmede til hans Grav med rige Gaver, og en nær Slægtning af Erkebiskop Absalon Peder Vagnsen**) henimod Slutningen af samme Aarhundrede havde besteget Bispestolen, at man begyndte at tænke paa at lade Trækirken afløse af en anseelig Steenbygning. Pave Coelestin III. forkyndte 1197 Aflad til Enhver, der vilde bidrage til Domkirkens Opførelse, og i Aaret 1201 blev Grunden til samme lagt af nysnævnte Biskop, som ogsaa skjenkede den nye Kirke betydelige Gaver, men dog kun oplevede at see Arbeidet begyndt, da han allerede døde 11te April 1204; hans Grav, som tidligere antoges at være i Sorø Kirke, blev 24de Aug. 1830 opdaget under en muret Forhøining i Nærheden af Alteret i den af ham grund-

*) Domkirkens Skytspatron, den hellige Clemens, var ifølge Traditionen den tredie Biskop i Rom efter Apostelen Peter og levede i Slutningen af det 1ste Aarhundrede. Under Keiser Trajan blev han dømt til Døden og med et Anker om Halsen nedsænket i Havet; men Liget tilligemed Ankeret — saa fortælles der — kom paa en vidunderlig Maade tilsyne, idet Havet veg tilbage, saa at det kunde blive begravet i et Capel, som snart blev et almindeligt Valfartssted. Ankeret er derfor et Tegn, som overalt i Aarhus Domkirke træder os imøde, ligesom det ogsaa er afbildet udenpaa Taarnet. See om den hellige Clemens Ny kirkehist. Saml. I. S. 186--92.

**) Hans Moder Ingerid var en Søsterdatter af Asser Ryg og altsaa Søskendebarn til Absalon.

lagte Domkirke, og af den paa Kistelaaget liggende Blyplade er man kommet til Kundskab om denne Biskops Dødstid, som forhen var ubekjendt*). Med Opførelsen af Domkirken gik det imidlertid meget langsomt; naar den er bleven indviet, vides ikke, men i Aaret 1312 maa den have været saa vidt færdig, at den kunde benyttes til Gudstjeneste. Aarhus Domkirke er en treskibet hvælvet Korskirke, bygget af Muursteen, hvis oprindelige Længde omtrentlig vil findes, naar man i Vesten fradrager Taarnet med dets to Sidecapeller og i Østen de to sidste Fag af Choret mod Nord og Syd; indenfor disse Grændser har Kirken bevaret sin oprindelige Brede. Høikirkens Mure i den oprindelige Kirkebygning kunne ikke antages at have hævet sig synderlig over Sideskibenes nuværende Tage. Ved Chorets betydelige Udvidelse og de samme tilbyggede to smaa runde Taarne, ved de runde Buers Afløsning af høie spidsbuede Hvælvinger og de oprindelige smaa runde Vinduers deels Tilmuring (i Korsets Fløie), deels Afløsning af store spidsbuede, ved Tilbygningen af flere Capeller og endelig af det store Taarn til Kirkens vestlige Side — Alt i Slutningen af det 14de og i det 15de Aarhundrede, især under Biskop Jens Iversen Lange, der beklædte Bispestolen fra 1449 til 1482 — har Kirken efterhaanden faaet sin nuværende Udstrækning og Skikkelse, saa at dens Opførelse kan siges at have medtaget et Tidsrum, med betydelige Afbrydelser, af ikke mindre end c. 280 Aar. Som en Følge heraf maa Bygningen i architektonisk Henseende hos en opmærksom Jagttager frembringe Indtrykket af noget Forvirret og Uovereensstemmende. Der har nemlig staaet en næsten fuldstændig Kirke i Rundbuestiil eller byzantinsk Stiil, hvad der kan sees af den store Mængde tilmurede Vinduer i denne Stiil, af et mærkeligt Galleri, som findes i den nordre Korsfløi, og af Sidecapellerne ved Korsfløiene. Denne Kirke har i sin Heelhed havt megen Lighed med Sorø og Ringsted Kirker, idet den har været lav, og i Henseende til Ornamentering (Capitæler og Søiler) har den ganske havt Lighed med disse Kirker**). Chorbygningen har uden Tvivl været afrundet, og det synes tillige efter de Spor, der ere synlige under det ene Sideskibs Tag, som om der ogsaa oprindelig har været et Taarn. Det voxende Hierarchies Magt blev dog ikke tilfredsstillet ved denne mindre og simple Kirke; Biskop Peder Jensen Lodehat begyndte derfor 1388 paa en Udvidelse af den oprindelige Plan, hvad der fortsattes af hans to Efterfølgere Bo Magnussen og Jens Iversen Lange. Hovedskibet saavelsom Sideskibene bleve betydelig forhøiede; Choret, der nu var for kort til at rumme den talrige Geistlighed, blev forlænget, saaledes at der kom to nye Piller til; Chorrundingen forandredes til en Trekant; paa Siderne af Choret reistes to smækkre Trappetaarne. Ved Hensyn til Kirkens vestre Deel er der omtrent paa samme Tid ogsaa skeet betydelige Forandringer, idet det nuværende Taarn med sine to

*) Jfr. Nord. Tidsskr. for Oldkyndigh., 1ste Bind.

**) Prof. Worsaae, der har gjort opmærksom paa de to Former og Capitæler i vore Kirker fra Rundbuestilens Tid, den sjællandske og den jydske Form, anfører tillige, at den sjællandske Capitælform forekommer i to jydske Kirker, Aarhus og Thorsager Kirke (jfr. Kongegravene i Ringsted).

Sidecapeller er blevet føiet til, og fuldendt af Jens Iversen Lange, hvad der typelig viser sig af hans Vaaben, 3 Roser, som tilligemed St. Clemens Anker (see ovenfor) danner en smuk Decoration paa Taarnets Vestfaçade. Det, der gjør Domkirken interessant i architektonisk Henseende, er deels dens Længde, som dog desværre i det Indre er bleven tilintetgjort for Synet ved et Træstillerum, der er opført imellem Taarnbygningen og Skibet, deels det mærkværdige Chor, som indvendig paa Grund af sine slanke Vinduer og sine mægtige Piller danner ligesom en prægtig hvælvet Halle, og som udvendig har et høist eiendommeligt Udseende ved 4 characteristiske Spidsgavle paa hver Side. Ret mærkeligt er det desuden, at man, rimeligviis for at bryde den store Muurflade for Øiet, har indsat Granitqvadre, formodentlig af en ældre Graasteenskirke, imellem Chorets Muurværk; en særegen Decoration afgive desuden 3 mærkelige Ligstene, som ere indsatte i Chorets østlige Side, og som skrive sig fra den ældre christelige Middelalder.

Af Domkirkens Mærkeligheder maa omtales den gamle Døbefont fra det 15de Aarhundrede, den skjønne Prædikestol, opsat 1588, og især den anseelige Altertavle, skjenket Kirken af ovennævnte Biskop Jens Iversen Lange, hvis Navn tilligemed Aarstallet 1479 findes i en latinsk Indskrift ovenover samme. Naar Hovedtavlen staaer tillukket, forbyde de ydre Malerier allerede dens Hovedindhold: i næsten legemsstore Figurer ere Pave Clemens og Johannes Døberen fremstillede, og nedenunder dem sees den hellige Anna (Jomfru Maries Moder), Christusbarnet og den hellige Jomfru, til hvem Biskoppen henvender sig i Bøn. Aabnes de ydre Fløie, seer man Christi Lidelse og Død, Begravelse og Opstandelse fremstillet i 8 Malerier, og naar de inderste Fløie aabnes, fremtræde i Legemsstørrelse, udskaarne af Træ og straalende af Guld og Farver, de udvendig anbydede Figurer: i Midten St. Anna bærende paa Armen Christusbarnet, hvem den hosstaaende Maria rækker et Æble, tilvenstre St. Clemens i fuld pavelig Ornat med Skibsankeret ved sin høire Side, og tilhøire Johannes Døberen; paa Fløidørene sees de 12 Apostle i mindre Størrelse, 6 paa hver, og flere endnu mindre Figurer (forskjellige Helgene). I Choret findes ogsaa ligesom i Viborg Domkirke en stor fritstaaende fyrarmet Lysestage af Messing, en Efterligning af Guld-Lysestagen i Jerusalems Tempel, skjenket Kirken 1515 af den næstsidste katholske Biskop Niels Clausen. Kirkens Hvælvinger hvile paa 20 svære murede Piller, 12 i Skibet og 8 i Choret.

Aarhus Domkirke har flere Capeller, deels fra den katholske Tid, deels af yngre Oprindelse. Til de første høre de to Capeller hver paa sin Side af Taarnet, af hvilke det nordre eller det nuværende robsteenconstantinske Gravcapel, bygget i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede af Biskop Bo Magnussen, som tilligemed sin Eftermand Ulrik Stygge her ligger begravet, i Slutningen af det 17de Aarhundrede blev solgt til Baron Constantin Marselis til Marselisborg († 1699), hvorpaa Gulvet blev belagt med sorte og hvide Marmorfliser og et kostbart Marmor-Epitaphium opsat, det prægtigste i Kirken, forfærdiget af den berømte italienske Kunstner Thomas Quilinus i den Tids barokke Stiil, men med den samme Kunstner eiendommelige Fiinhed i Udførelsen af Detaillen; det forestiller Baronesse Sophie Elisabeth Carisius med hendes første Mand, nysnævnte Baron Constantin Marselis, paa høire og hendes

anden Mand Baron Rodsteen paa venstre Side (Mændene i romersk Imperator-Dragt), hvilke ligge begravede i Capellet tilligemed Flere af Familien. Capellet paa Taarnets søndre Side, i den katholske Tid Vor Frue Capel, er bygget i sidste Halvdeel af det 15de Aarhundrede af ovennævnte Biskop Jens Iversen Lange, som bidrog saa meget til Domkirkens Udvidelse og Forskjønnelse, og som ligger begravet her under en Ligsteen midt i Gulvet; det er Kirkens største Capel og kaldes nu Synodalcapellet eller Landemodssalen af de geistlige Møder, som her holdes. Af de to Capeller ved den nordlige Korsfløi hidrører det ene fra Kirkens ældste Tid, det andet er bygget i det 17de Aarhundrede; de kaldes det seheſtedske og det lindenovske Capel. I det første af disse Capeller hviler den under Kongerne Christian IV. og Frederik III. berømte Cantsler Christen Thomesen Seheſted til Stougaard († 1657), tilligemed hans Hustru Mette Rosenkrands samt flere af deres Børn, og deres Sønnesøn, Søhelten Christen Thomesen Seheſted, som vandt den berømte Seier ved Rygen over den svenske Flaade d. 24de Septbr. 1715, hvilken Digteren Jørgen Sorterup har forherliget:

„Hr. Seheſted har avlet en Søn under Ø,
De Svenske til Sorrig og Kvide;
Han haver den Skjebne, han aldrig skal dø,
Og aldrig sin Klædning opslide.
Af Herren er Seiren alene,

Hans Fødsel var blodig, hans Moder var Mand,
Hans Amme var gloende Lue;
Hans Vugge var vinget og gungred paa Vand;
Alverden det Foster skal skue.

Ere Konger stod Fadder, der Barnet kom frem,
Ei alle med ligegod Ville;
Det flakked om Havet, dog landede hjem,
Paa Rygen og Ruden*) at spille.

Den Seier, Hr. Seheſted for Rygen erholdt,
Af Rygtet tog snelleſte Vinger;
Ei Held er at finde saa steil og saa stolt,
At den jo derover sig svinger.
Af Herren er Seiren alene."

Den yngre Chr. Thom. Seheſted døde ugift som Geheime-Conferentsraad og Over-Landdrost eller Statholder i Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst 1736. Det lindenovske Capel har Navn af Ridder Laurids Lindenov, Herre til Øregaard i Fyen og Befalingsmand paa Aarhusgaard († 1635), som tilligemed sine to Hustruer ligger begravet i Ligkjelderen nedenunder*). Af de to til disse Capeller svarende sydlige

*) En lille Ø ved Pommerns Kyst i Nærheden af Rygen.

*) I disse to Capeller opbevares for Tiden Stiftsbiblioteket (11—12,000 Bind), som tidligere har henstaaet i den ældre Skolebygning, og snart vil blive henflyttet i den nye, idet det er bestemt til at forenes med Skolebiblioteket.

Tilbygninger, det nuværende Materialhuus og Lighuus, udgjør det første ogsaa en Deel af den ældste Kirkebygning. I selve den nordre Korsfløi er det lille hutfeldske Capel, indrettet 1696 for Landcommissair og Assessor i Kammercollegiet Jesper Hutfeld, som tilligemed sin Hustru hviler under Gulvet. I Laurids Ebbesens Capel, som støder op til det robsteen-constantinske Capel i Kirkens nordvestlige Ende, stod indtil den nyeste Tid en Kiste med Normanden Drackenbergs Lig, hvilken Mand har opnaaet en egen Mærkværdighed ved at blive 146 Aar gammel (han døde 1772 efter at have levet under 7 danske Konger); nu er Liget nedsat i en aaben Begravelse ved Alteret*). Foruden de allerede Nævnte ere følgende mærkelige Personer begravne i Domkirken: Kongesønnen, den hellige Niels, hvis Lig i Kirkens første Tid blev ført dertil fra St. Olai Trækirke; den sidste katholske Biskop i Fyen Knud Gyldenstjerne († 1560) og hans Hustru Ivtte Podebusk († 1573); Rigsraad Erik Podebusk til Bidstrup, Lehnsmand paa Aalborg-Slot († 1573), tilligemed hans Hustru Sitzelle Oxe, over hvilke findes et Epitaphium af Alabast og Marmor paa Chorets søndre Side, hvorpaa begge ere udhuggede i Legemsstørrelse, et Monument af meget Kunstværd; den rige Rigsmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Skjervad, Gammel-Estrup m. m. († 1631), over hvem der er et Epitaphium ligeoverfor paa Chorets nordre Væg; Rigsraad Manderup Parsberg, bekjendt af sin Duel med Tyge Brahe († 1626); Raadmand Johan Worm, Stamfader til de lærde Wormer, født i den gelderske By Arnheim († 1601); Catharine Schumacher, Griffenfelds Søster († 1699), og hendes Mand Høiesterets-Assessor og Borgermester i Kjøbenhavn Jørgen Fogh († 1685); Biskop Janson († 1805) i en egen aflukket Begravelse, m. Fl.

En Reparation i Aaret 1775 tjente ligesom andre lignende Reparationer af vore Hovedkirker i samme Periode kun til at forvanske og vanzire Kirken istedetfor at forskjønne den. Tagene vare fordum alle belagte med Bly, men ved denne Leilighed bleve Sidebygningerne og Tilbygningerne dækkede med Tagsteen. Det er dog især Taarnene, som have lidt ved indtrufne Ulykker og vilkaarlig Behandling. Det store vestlige Taarn med det høie Spiir**), der i det Væsentlige var opført af Biskop Jens Iversen, var efter 70 Aars Forløb blevet saa brøstfældigt, at Kong Christian III. ved sin Nærværelse i Aarhus befalede, at det skulde nedtages. Dette skete 1547, og et nyt, ligesaa høit Spiir blev opsat, men det brændte d. 24de Mai 1642 ved Lynild — en Brand, som skal være seet i 10 Miles Afstand, og hvoraf der endnu findes Spor i Hvælvingerne ved Taarnet. Et nyt Spiir reistes

*) Denne ved sin sjeldne Livskraft mærkværdige Sømand var født under Christian IV.'s Deeltagelse i Trediveaarskrigen, ved hvilken Konges Død han var 22 Aar gammel, og oplevede Struensees Fald under Kong Christian VII. Han var 111 Aar gammel, da han giftede sig, og som Enkemand friede han, i en Alder af 130 Aar til en ung Bondepige og senere til Flere, men fik Kurven. Et Portrait af ham findes paa Byens Raadstue.

**) Spidsen af samme angives at have været 340 Alen ophøiet over Jorden; men dette er vistnok meget overdrevet, baade fordi en saadan Høide hertillands maa ansees for en Umulighed, og fordi den ikke vilde stemme overeens med Kirkens øvrige Stiil.

1662; det nedstyrtede i en voldsom Storm d. 31te Jan. 1737. Det reistes det atter, men nedtoges ved Istandsættelsen 1775, og saaledes har da Taarnet efterhaanden faaet sit nuværende, saa vanzirende Udseende, at man kan sammenligne Spiret med en Barnehætte paa en Kæmpekrop. De to mindre østlige Taarne, der ere runde og slanke, havde ligeledes høie Spiir, der bares af 8 Granitsøiler; men da det nordøstlige nedblæste i en Storm 1822, anbragtes de nuværende smagløse Kuppler af Zwiebelform, der kun slet stemme med den øvrige Bygningsstiil.

Domkirken har 3 Indgange: den store vestlige Hovedindgang og to i den nordlige og sydlige Ende af Korset. Foruden disse var der i den katholske Tid 4 andre i Choromgangene; Sporene af disse tilmurede Indgange ere endnu ganske tydelige. Paa alle Sider trykkes Kirken af nærliggende Bygninger, der forhindre den fra at fremtræde i sin imponerende Heelhed, især af den gamle og uanseelige Raadhuusbygning, som hidtil har dækket Hovedindgangen, men som forhaabentlig nu snart vil blive nedrevet, da et nyt Raadhuus, som ovenfor angivet, er opført paa den nordre Side af Kirken, saa at denne herefter med sin Hovedfaçade vil komme til at ligge frit ud mod Torvet.

Over Aarhus Domkirke haves følgende Beskrivelser:

C. W. Hertel: Antiquarisk-historisk Beskrivelse af Aarhus Domkirke, 2 Dele, Hadersl. 1809 og Aalb. 1810.

K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse over Aarhus Domkirke, Aarh. 1835.

A. Fabricius: Aarhus Domkirke i „Illustreret Almanak" for 1855, S. 81–89.

N. Høyen: Aarhus Domkirke i „Ny kirkehist. Saml." I. S. 161—84 (en mesterlig Afhandling i architektonisk Henseende).

Hasle Herred

omgives af Vester-Lisbjerg, Sabro, Framlev og Ning Herreder, Randers Amt, samt Kattegattet. Fladeindholdet er $1^1/_2$ □ Miil. Overfladen er afvexlende jevn, fid og bakket, Jordsmonnet leerblandet og sandblandet. Herredet er saagodtsom skovløst. Af Indsøer findes Braband-Sø, der med dens Udløb Mølle-Aa danner Sydgrændsen mod Ning Herred, og Gjeding-Sø. Htk. $1683^1/_2$ Td. A. og E., 1 Td. Skst. og $23^1/_2$ Td. Mst. Indbaanernes Antal var efter Folketællingen i 1855: 3748. I geistlig Henseende danner Aarhus Kjøbstad og Hasle Herred eet Provsti; Lisbjerg Sogn i Vester-Lisbjerg Herred er som Annex forenet med Hasle og Skeiby Sogne, hvorimod Lyngby Sogn er som Annex forbundet med Borum Sogn i Framlev Herred.

Aaby Sogn, Annex til Aarhus Kjøbstad, omgivet af denne Kjøbstads Jorder, Ning Herred samt Braband og Hasle Sogne. Kirken, sydlig i Sognet, lidt over $^1/_4$ M. s. v. for Aarhus. Arealet, 819 Tdr. Land, er temmelig bakket, Jordsmonnet leermuldet og sandblandet. Braband-Sø støder til Sognets sydlige Grændse og paa dets østlige Grændse løber Mølle-Aaen, der igjennem Aarhus flyder ud i Kattegattet. Landeveien fra Aarhus til Silkeborg passerer Sognet. Htk. 107 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Aaby med Kirke, Skole og et Teglbrænderi. Ialt i Sognet 22 G. og 24 H., hvoraf 10 G. og 4 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 247. Jordbrug er Hovederhvervet. Fisteri drives i Mølle-Aaen, saavelsom i Braband-Sø. Huusmændene flette og forarbeide endeel Sivarbeide, som deels afsættes i Aarhus og deels føres videre til Kjøbenhavn.

Sognet hører under Hasle, Vester-Lisbjerg, Framlev og Sabro Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 27de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præsten, som tillige er residerende Capellan ved Frue Kirke i Aarhus, boer i Aarhus. Tidligere var Aaby Sognekald forenet med Sognepræste-Embedet ved Frue Kirke, men blev ved Kongl. Resol. af 3die Decbr. 1845 henlagt til det residerende Capellani. Reguleringssummen er 788 Rd.

Aaby Kirke er meget simpel og uanseelig, uden Taarn; den har rigtignok Hvælvinger, men de vanzires af en Række malede Tværbjælker.

Beilby Sogn omgivet af Kattegattet, Øster-Lisbjerg Herred i Randers Amt, Elev, Lisbjerg og Skeiby Sogne samt Aarhus Kjøbstads Jorder. Kirken, sydvestlig i Sognet, $^1/_2$ M. n. for Aarhus. Arealet, 2407 Tdr. Land, er høitliggende med Enge mod Nord ved Eg-Aa, Jorderne blandet-sandige eller muldede, nogle stærkt lerede. En lille Deel af Riis Skov ved Aarhus strækker sig ind i Sognet. Htk. 229 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen **Veilby** med Kirke og Skole, **Helbredelsesanstalten for Sindssyge i Nørre-Jylland** (hvorom nedenfor), et **Teglbrænderi** og et **Tegl- og Kalkbrænderi**. Ialt i Sognet 42 G. og 98 H., hvoraf 9 G. og 20 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 1011. Medens Jordbruget er det overveiende Erhverv, leve dog mange af den arbeidende Klasse ved Dagleie, navnlig i Aarhus By. Noget Fiskeri drives. Det i Sognet værende Teglbrænderi og Tegl- og Kalkbrænderi have i 1854 produceret 900,000 Stk. Muursteen og 500 Tdr. Kalk.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 22de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 528 Rd. Der haves ingen Præstegaard. Præsten boer i Aarhus.

Veilby Kirke er ret smuk, opført af Muursteen, med Taarn og 3 Hvælvinger. Altertavlen er i temmelig barok Stiil, med en Christus paa Korset, omgiven af de 4 Evangelisters Symboler; paa Fløiene ere de 12 Apostle, udskaarne i Træ.

Veilby Sognekald var fordum forenet med det residerende Capellani ved Aarhus Domkirke.

Den nørrejydske Helbredelsesanstalt for Sindssyge, det første Sindssygeasyl, der har været anlagt i Kongeriget efter nyere Principer, er oprettet for Provindsen Jyllands Regning paa Forslag af Regjeringen til den viborgske Stænderforsamling af 1846 og i Henhold til Plak. 13de Octbr. 1847. Beliggenheden valgtes i 1846 efter Forslag af en Commission (Conferentsraad Algreen-Ussing, Bygningsinspektør, Professor Friis og den nuværende Overlæge, Professor Selmer). Det følgende Aar nedsattes til at lede Anlægget en Bygningscommission (nuværende Justitsminister Simony, Friis, Selmer og senere den nuværende Stiftamtmand Dahl i Aarhus). Bygningerne, hvis Paabegyndelse meget forhindredes af Krigsbegivenhederne, kom til Opførelse i Tidsrummet fra Efteraaret 1849 til Sommeren 1852 efter en af Selmer og Friis udarbeidet og senere af afdøde Professor Bindesbøll, der foreslod Opførelsen som Bygmester, noget modificeret Plan. Anstalten blev taget i Brug den 1ste September 1852.

Anstalten ligger nord for Riis Skov, knap ½ Miil fra Aarhus og en halv Fjerdingvei øst for Landeveien til Grenaa, hvorfra en Chaussee fører ind til Bygningsanlægget. Dette bestaaer af et for Administrationen og Økonomien bestemt Midterparti og tvende Sidepartier. Midterpartiet dannes af 4 om en større Gaard beliggende Huse, hvoraf det største (mod Øst), i to Etager med et Taarn, umiddelbart fortsætter sig over i Patientbygningerne, som udgjøre de to Sidepartier, for Mandfolk mod Nord, for Fruentimmer mod Syd, og som for hvert Kjøn bestaae af 3 i Zikzak ordnede Fløie, af hvilke den yderste kun har 1, de øvrige 2 Etager, for største Delen med Kjelder. Hovedfacaden vender mod O. S. O., med en vid Udsigt over Aarhus-Bugt, Kalø-Vig, Mols, Helgenæs og Samsø, og har en Længde af c. 225 Alen; hele Anlægget maaler c. 310 Alen i Nord og Syd, c. 120 Alen i Øst og Vest. Bygningen er lagt 8—900 Alen fra Stranden (hvor Badehuus er anbragt) i en Udkant af det saakaldte Veilby Krat, hvoraf den Deel, som støder umiddelbart op til Hoved-

PLAN

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R L

façaden, øst for Bygningerne, er ombannet til Haveanlæg for Patienterne, c. 10 Tdr. Land i Omfang. Anstaltens Jordtilliggende udgjør, efter i 1856 at være blevet udvidet med c. 13 Tdr. Land, tildeels Skovjorder, et Areal af c. 45 Tdr. Land, der staaer for Hartkorn 4 Tdr. 5 Skp. 1½ Alb., og hvoraf omtrent 22 Tdr. Land gaae ind under Avlsbruget, medens det Øvrige deels er benyttet til Byggegrund, Have og Kirkegaard, deels endnu henligger som Skov. En i den nordlige Grændse af Terrainet løbende Bæk forsyner Anstalten gjennem en Rørledning med Vand i nederste Etages Lokaler. Samtlige Omkostninger ved det første Anlæg, deri indbefattet Erhvervelsen af c. 32 Tdr. Land, som indkjøbtes af forskjellige Grundeiere i Veilby, samt Anstaltens Forsyning med Inventarium, har udgjort 269,079 Rd. 64 Sk., der i sin Tid forstraktes af Statskassen, og senere ere refunderede ved successiv Repartition paa Provindsen.

Anstalten er fornemmelig bestemt for Sindssyge fra Jylland; dog optages ogsaa Patienter fra andre Dele af Landet og fra Udlandet. Den har Plads til 130 Sindssyge af begge Kjøn og af alle Stænder, men optager kun saadanne, som give Haab om Helbredelse, og beholder dem, forsaavidt de ikke helbredes og Pladsen udkræver deres Fjernelse, kun i 2 Aar. Forpleiningen skeer efter 3 Klasser, for hvilke Betalingen overeensstemmende med Plak. 13de Octbr. 1847 er ansat saa lavt, at den for ingen indenlandsk Patient ganske dækker Omkostningerne; et nyt Regulativ af 4de Septbr. 1857 har normeret den for de tre Forpleiningsklasser til resp. 1 Rd., 72 Sk. og 52 Sk. daglig for Nørre-Jylland og Østifterne, 1 Rd. 24 Sk., 90 Sk. og 65 Sk. daglig for Kjøbenhavn, Hertugdømmerne og Bilandene, og 1 Rd. 46 Sk. og 1 Rd. 24 Sk. daglig for Udlandet. Uformuende Patienter fra Jylland erlægge kun 50 Rd. aarlig, og behandles frit i 3 Maaneder, naar de indkomme, førend Sygdommen er 2 Maaneder gammel.

Anstalten sorterer umiddelbart under Justitsministeriets 1ste Departement og bestyres i administrativ-økonomisk Henseende af en Direction, bestaaende af Overlægen som saadan og to af Ministeriet bestikkede Medlemmer (for Tiden Justitsraad Jespersen i Aarhus og Cancelliraad Ingerslev til Marselisborg); i lægelig Henseende bestyres den af Overlægen alene. Den har en Reservelæge, en Forvalter, der tillige er Kasserer og bestyrer Avlsvæsenet, en Bogholder, en Oldfrue og en Gartner (alle ansatte af Directionen), samt en Overopsynsmand og en Overopsynsjomfru (antagne af Overlægen). Sognepræsten i Veilby er for Tiden, dog ikke som saadan, tillige Præst ved Anstalten. Medens denne i communal Henseende henhører under Veilby Sogn, betragtes den i kirkelig Henseende efter kgl. Resol. af 2den Januar 1858 som en særskilt Menighed. Til denne hørte under 31te Aug. 1858 203 Personer, hvoraf 134 Patienter. Der holdes Gudstjeneste i Anstaltens Capel hver anden Helligdag, og den har sin egen Kirkegaard.

Anstaltens Økonomi føres for dens egen Regning. Forsaavidt dens Udgifter ikke kunne dækkes af Betalingen for Patienterne og af dens egen Production, tilveiebringes de ved et Forskud af Finantskassen, som refunderes af Provindsen Jylland. I de tre Finantsaar $18^{55}/_{56}$, $18^{56}/_{57}$ og $18^{57}/_{58}$, i hvilke Anstalten omtrent kan regnes at have havt fuld Belægning, har dens Udgifter udgjort resp. 41,773 Rd. 3 Sk., 48,214 Rd.

61 Sk. og 48,674 Rd. 2 Sk., eller for hver i aarligt Gjennemsnit forpleiet Patient resp. c. 337, 375 og 356 Rd. I de samme tre Finantsaar har Indtægten af Patienter udgjort resp. 22,856 Rd. 11 Sk., 26,616 Rd. 46 Sk. og 27,145 Rd. 9 Sk., eller for hver Patient i Gjennemsnit resp. c. 184, 207 og 200 Rd. Finantskassens Forskud har været resp. 17,500, 19,500 og 18,500 Rd.

I det første Sexennium af sin Virksomhed (1ste Septbr. 1852—31te Aug. 1858) har Anstalten havt til Behandling 263 mandlige og 268 kvindelige Patienter, ialt 531, hvoraf 34 have været optagne to Gange og 2 tre Gange, saa at Antallet af de behandlede Personer udgjør 495. Af de 531 optagne Patienter vare 401 hjemmehørende i Jylland (15 fra Hjørring, 29 fra Aalborg, 49 fra Viborg, 77 fra Randers, 73 fra Aarhus, 33 fra Skanderborg, 42 fra Veile, 20 fra Thisted, 33 fra Ringkjøbing og 30 fra Ribe Amt), 32 i Kjøbenhavn, 79 i Østifterne, 10 i Hertugdømmerne og 9 i Udlandet. Til Kjøbstadbefolkningen hørte 185, til Landbefolkningen 346. I 1ste Forpleiningsklasse optoges 73, i 2den 90, i 3die 368, deriblandt 263 mod en Betaling af 50 Rd. aarlig. De, som nyde denne Begunstigelse, have, siden Anstalten fik fuld Belægning, i Gjennemsnit omtrent udgjort 40 pCt. af Patientstanden. I det samme Tidsrum af 6 Aar var udgaaet 198 mandlige og 199 kvindelige Patienter, ialt 397, hvoraf 22 to Gange og 1 tre Gange. Af de Udgaaede vare 183 helbredede (34½ pCt. af de Optagne), 45 væsentlig bedrede (8½ pCt.), 112 uhelbredede og 58 døde.

Ved Lov af 16de Febr. 1856 er det bestemt, at der i Forbindelse med Helbredelsesanstalten skal oprettes en Pleieanstalt for indtil 270 uhelbredelige Sindssyge, som i økonomisk-administrativ Henseende skal udgjøre en Enhed med den nuværende Anstalt, saa at denne bliver at forandre til en combineret Helbredelses- og Pleieanstalt (see Departementstidenden for 1856 S. 53). Et af Architect Meldahl forfattet Overslag til Opførelse af Helbredelsesanstalten med tilhørende Tegninger, er approberet ved kgl. Resolution af 17de Januar 1859. Indkjøb af Grunden vil koste 12,000 Rd. Bygningsarbeiderne c. 210,000 Rd., Inventarium 50—60,000 Rd.

Hasle Sogn omgivet af Tilst, Braband og Aaby Sogne samt Aarhus Kjøbstads Jorder. Kirken, østlig i Sognet, c. ¼ M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 906 Tdr. Land, er temmelig høit og lidt bakket; Jorderne ere deels muldede med Leerunderlag, deels sandblandede. Hovedlandeveien fra Aarhus til Viborg passerer Sognet. Htk. 109½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Hasle med Kirke, Præstegaard og Skole. Ialt i Sognet 21 G. og 25 H., hvoraf 3 G. udenfor Byen.

Indvaanere: 290. Udenfor Jordbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 26de Lægd. I Forening med Annexerne Skeiby og Lisbjerg i Vester-Lisbjerg Herred een Commune. Kirken tilhører en Privatmand udenfor Sognet. Præstekaldets Reguleringssum er 1316 Rd. Præstegaardens Areal er 40 Tdr. Land Ager og Eng; Htk. 6¼ Td.

Hasle skrives i D. Atl. „Haslev"; i Valdemar II.'s Jordebog kaldes Herredet, som er benævnet efter denne By, „Haslsgharet". Kirken er lille, af Kampesteen, med fladt Loft og Taarn.

Skeiby Sogn, Annex til Hasle Sogn, omgivet af Veilby, Tilst og Kasted Sogne samt Øster-Lisbjerg Herred i Randers Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 3/4 M. n. n. v. for Aarhus. Arealet, 841 Tdr. Land, er af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Hoveblandeveien fra Aarhus til Randers passerer Sognet. Htk. 103½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Skeiby med Kirke og Skole. Ialt i Sognet 16 G. og 14 H., hvoraf 1 G. og 1 H. udenfor Byen.

Indbaanere: 174. Agerbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 23de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Skeiby Kirke er meget lille, med fladt Loft og nu uden Taarn, da dette blev nedtaget 1816.

Braband (Brabrand) Sogn omgivet af Lyngby, Aarslev, Aaby, Hasle og Tilst Sogne samt Sabro, Framlev og Ning Herreder. Kirken, sydlig i Sognet, 3/4 M. v. for Aarhus. Arealet, 3026 Tdr. Land, er af meget forskjellig Beskaffenhed, for største Delen høit, mod Braband-Sø Eng, Jorderne deels sandblandede, deels muldede og lerede i forskjellige Blandinger. Gjennem den sydlige Deel af Braband Byes Grund gaaer en Steenrevle. Paa Sognets Sydside findes den c. 1/16 □ M. store, for en Deel tilgroede Braband-Sø, af hvilken Noget hører til Ning Herred. Landeveien fra Aarhus til Silkeborg passerer Sognet. Htk. 326 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Braband med Kirke og Skole, True med Skole, ved denne By Præstegaarden, Gjellerup og Yderup; Avlsgaarden Holmstrupgaard, af 30 Tdr. Htk.; Gdne Dorthealyst, Nøisomhed og Tousgaard, en Vindmølle og en Vandmølle.

Indbaanere: 817. Jordbrug er Hovederhvervet; der drives endeel Fiskeri i Braband-Sø.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 25de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Kasted een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Regulerings-sum er 1240 Rd. Præstegaardens Areal er 118 Tdr. Land, af 11½ Td. Htk.

Braband Kirke har Taarn, men er ikke hvælvet. Kirkens østlige Halvdeel er opført af Kampesteen, den vestlige af Muursteen, hvilken Bygningsmaade efter Sagnet hidrører derfra, at der tidligere har staaet en Kirke i True By, men som blev nedreven, og hvis Muursteen benyttedes til at udvide Braband Kirke med.

Holmstrupgaard var, da D. Atl. udkom, en Ladegaard under det senere nedlagte Baroni Marselisborg.

Kasted Sogn, Annex til Braband Sogn, omgivet af Skeiby og Tilst Sogne samt Vester-Lisbjerg Herred. Kirken, nordøstlig i Sognet, 1 M. n. v. for Aarhus. Arealet, 914 Tdr. Land, er paa enkelte Steder noget bakket, Jorderne deels lette og stærkt sandblandede, deels fjøre med Leerunderlag. I Sognet ligger den lille Gjeding-Sø. Htk. 101¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Kasted med Kirke (uden Taarn og Hvælvinger);

Hovedgaardene Kjærbygaard, af 26 Tdr. Htk. og 228 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Ager, 33 Tdr. Eng og 25 Tdr. Skov, og Koldkjærgaard, 22¾ Td. Htk. og 202 Tdr. Land, hvoraf 184 Tdr. Ager, 16 Tdr. Eng og 2 Tdr. Mose. Ialt i Sognet 11 G. og 16 H., hvoraf 4 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 178. Agerbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 21de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Hovedgaarden Kjærbygaard tilhørte i Slutningen af det 17de Aarhundrede Admiral Christian Bjelke og derpaa hans Broder Amtmand Otto Bjelke, som oprettede Gaarden til et Stamhuus; men hans Søn Major Jørgen Bjelke laante saa Meget derpaa, at Gobset kom i fremmed Besiddelse. Som de næste Eiere nævner D. Atl. Oberstlieutenant Styrup, Etatsraad og Amtmand Berner Rosenkrands v. Fl. Gaarden er bygget af Egebindingsværk med Tegltag paa Vaaningshuset.

Aarslev Sogn omgivet af Brabant og Lyngby Sogne samt Framlev og Ning Herreder. Kirken, noget østlig i Sognet, c. 1 M. v. for Aarhus. Arealet, 1136 Tdr. Land, hvoraf 46 Tdr. Land Fredskov, er temmelig jevnt, mod Brabant-Sø og den i samme løbende Aa, hvilken danner Sydgrændsen, findes Eng, Jorderne muldede og sandblandede. Nogen Skov findes øst for Aarslev By. Landeveien fra Aarhus til Silkeborg passerer Sognet og Aarslev By. Htk. 119 Tdr. A. og E. og 1 Td. Skft.

I Sognet: Byen Aarslev med Kirke (med Taarn og Hvælvinger), Præstegaard, Skole og Kro, samt Gd. Haugaard. Ialt i Sognet 21 G. og 27 H., hvoraf 9 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 316. Naar undtages, at nogle Huusmænd drive lidt Fiskeri i de forbiløbende Aaer og i Brabant-Sø, gives intet særligt Erhverv udenfor Agerbrug.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 20de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Tilst een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1204 Rd. Præstegaardens Areal er 110 Tdr. Land Ager og Eng, af 12¼ Td. Htk.

Tilst Sogn, Annex til Aarslev Sogn, omgivet af Kasted, Skeiby, Hasle og Brabant Sogne, Aarhus Kjøbstads Jorder samt Vester-Lisbjerg og Sabro Herreder. Kirken, midt i Sognet, c. 1 M. n. v. for Aarhus. Arealet, 2427 Tdr. Land, er bakket, ved Brendstrup By noget fidt, Jorderne lette med Underlag af Gruus og Sand. Htk. 259¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Tilst med Kirke (med Taarn og Hvælvinger) og Skole, Gjeding med Skole, og Brendstrup; Gdne Vesterenggaard, 12 Tdr. Htk., og Marienlyst, 2 Gaarde i Brendstrup, hver 13 Tdr. Htk., resp. 103 og 100 Tdr. Land. Ialt i Sognet 41 G. og 30 H., hvoraf 11 G. og 3 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 505. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 24de Lægd. Kirken tilhører Sogne-

beboerne. Sognet eier et Legat, stort 400 Rd., skjænket af Gaardeier Jens Larsen til Fattige i Sognet.

Lyngby Sogn, Annex til Borum Sogn i Framlev Herred, omgivet af dette Sogn, Framlev Herred samt Braband og Aarslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 1001 Tdr. Land, hvoraf 22 Tdr. Land Fredskov, er jevnt, med nogle enkelte Bakker, Jorderne bestaae af leerblandet Muld. Htk. $106^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Lyngby med Kirke og Skole, samt Hovedgaarden Lyngbygaard, $49^1/_2$ Td. Htk., 499 Tdr. Land, hvoraf 402 Tdr. A. og E., 50 Tdr. Eng og 47 Tdr. Skov, foruden $15^3/_4$ Td. Htk. Fæstegods, og Vandmølle.

Indvaanere: 210. Agerbrug er Hovederhvervet. Endeel af den arbeidende Klasse finde om Vinteren Fortjeneste ved Skovarbeide.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 28de Lægd. Kirken tilhører Eieren af Lyngbygaard.

Lyngby Kirke har kun Spiir og er kun hvælvet i Choret.

Hovedgaarden Lyngbygaard tilhørte i Slutningen af det 16de Aarhundrede Christen Munk, i senere Tid Jægermester Arnfeld, som 1685 folgte den til Johan Arentsen, hvis Sønnesøn Krigsraad Johan Arentsen Althalt og derefter dennes Enke eiede Gaarden i forrige Aarhundredes sidste Halvdeel. Det nuværende Stuehuus er bygget i Aarene 1765 og 1775 af fortrinligt Bindingsværk, 2 Etager med høi Kjelder, der tildeels har murede Hvælvinger. Alle Udhusene ere byggede siden 1828. Gaardens Beliggenhed er smuk, omkranset af Skov.

Vester-Lisbjerg Herred

omgives af Sabro, Framlev og Hasle Herreder samt Randers Amt. Fladeindholdet er $1^9/_5$ □ Miil. Jorderne ere deels jevne, deels bakkede, af leret, leermuldet og paa enkelte Steder sandet Beskaffenhed. Med Skove er Herredet kun tarveligt forsynet. Htk. $1239^1/_2$ Td. A. og E., $1^1/_2$ Td. Skfl. og $20^1/_2$ Td. Mfl. Efter Folke-tællingen i 1855 var Indvaanerantallet 3443. I geistlig Henseende danner Vester-Lisbjerg, Sabro og Framlev Herreder eet Provsti; Lisbjerg Sogn hører som Annex til Hasle Sogn i Hasle Herred, og Elev og Elsted Sogne resp. til Hjortshøi og Skjødstrup Sogne i Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt.

Grundfør Sogn omgivet af Annexet Spørring, Trige, Ølsted og Søften Sogne samt Sabro Herred. Kirken, midt i Sognet, $1^3/_4$ M. n. n. v. for Aarhus. Arealet, 2385 Tdr. Land, hvoraf 79 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, paa nogle Steder sidt; Jorderne ere af forskjellig Beskaffenhed: lerede, sandede, stenede og muldede. De ubetydelige Skove findes paa Sognets vestlige og sydvestlige Side. Htk. $209^1/_2$ Td. A. og E. og $6^3/_4$ Td. Mfl.

I Sognet: Byerne **Grundfør** med Kirke, Præstegaard, Skole og Vandmølle, og **Hinnerup**; Hovedgaarden **Haraldslund**, 17½ Td. Htk. og 300 Tdr. Land, hvoraf 210 Tdr. Ager, 20 Tdr. Eng og 70 Tdr. Skov (foruden c. 50 Tdr. Land Ager, som hører til Odum Sogn i Randers Amt); Avlsgaarden **Sandballegaard**, 13 Tdr. Htk. og 140 Tdr. Land, samt et Teglbrænderi og et Dampbrænderi. Ialt i Sognet 44 G. og 50 H., hvoraf 17 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 630. Udenfor Jordbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 12te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Spørring een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1004 Rd. Til Præstegaarden hører et Areal af 80 Tdr. Land Ager og Eng, af 8¾ Td. Htk.

Grundfør Kirke er størstedeels bygget af tilhugne Granitstene; Hovedkirken er tækket med Tegl, Lavkirken eller Choret med Bly; den har et senere tilsat Taarn af Egebindingsværk med et blytækt Spiir. Indvendig er i Hoikirken umalet Brædde-loft, i Choret Hvælving. Indgangen er paa den søndre Side i en særskilt Afdeling af Kirken, der synes at have været bestemt til Grundvold for et større muret Taarn. Under Alteret og Gulvet i Choret er en aaben Begravelse for en Præstefamilie der paa Stedet i sidste Halvdeel af 17de og første Halvdeel af 18de Aarhundrede.

Hinnerup By havde fordum sin egen Kirke; da denne var nedbrudt, blev Byen lagt først til Søvten og senere til Grundfør Sogn.

Haraldslund heed tidligere Haraldmark og tilhørte i forrige Aarhundrede Familien Rosborg, af hvilken Hans Rosborg 1718 opførte Bygningen af Muur- og Bindingsværk. Her var i et Par Decennier et Landvæsensinstitut, der først for kort Tid siden er hævet.

Spørring Sogn, Annex til Grundfør Sogn, omgivet af dette, Trige Sogn og Galten Herred i Randers Amt. Kirken, nordlig i Sognet, c. 2 M. n. n. v. for Aarhus. Arealet, 1671 Tdr. Land, er af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Htk. 125¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Spørring** med Kirke, Skole og Kro. Ialt i Sognet 29 G. og 23 H., hvoraf 9 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 339. Agerbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 17de Lægd. Kirken tilhører Aarhus Cathedralskole.

Spørring Kirke er uden Taarn, men der findes Spor til, at der tidligere har været et saadant, eller at dets Opførelse idetmindste har været paatænkt. Taget er Teglværk, med Undtagelse af en hvælvet Halvrunddeel i den østre Ende, hvori Alteret er anbragt, hvilken er tækket med Bly. Indvendig er Kirken heelt igiennem hvælvet med smukke Spidsbuer; kun en lille Firkant i den vestre Ende, hvor Taarnet formodes at have været opført, har Brædde-loft. Forøvrigt er Kirken bygget paa en flet Grund og sunken til den ene Side, hvorfor den ogsaa for en Snees Aar siden var bestemt til Nedbrydelse; men den blev dog ved Opførelse af Støttepiller paa den nordre Side og ved Anbringelse af Jernpiller heelt igiennem Kirken saaledes istandsat, at den nu sandsynligviis vil kunne staae i en lang Aarrække. En Søileport skjules af Vaabenhuset. Altertavle af Træsnitarbeide, indrettet til at aabne.

Søften Sogn omgivet af Annexet Folby i Sabro Herred, Sabro og Hasle Herreder samt Ølsted, Trige og Grundfør Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, 1½ M. n. v. for Aarhus. Arealet, 2069 Tdr.

Land, hvoraf 25 Tdr. Land Fredskov, er lidt bakket, Jordsmonnet deels sandblandet og fra 4 til 12 Tommer dybt, med Underlag meest af Sand, ganske opfyldt med større og mindre Stene, da den saakaldte Steenrevle gaaer over Søften Mark, deels noget leret med mindre Dybde fra 5 til 8 Tommer, med Underlag af Leer og Smaastene. Htk. 172¾ Td. A. og E. og ¾ Td. Skk.

I Sognet: Byen Søften med Kirke (af Kampesteen, med Taarn og smukke Hvælvinger), Præstegaard, Skole og Kro, samt Gd. Havhøigaard. Ialt i Sognet 37 G. og 45 H., hvoraf 23 G. og 27 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 564. Med Undtagelse af, at endeel Beboere om Vinteren finde Fortjeneste ved Skovarbeide i de tilstødende, Grevskabet Frijsenborg tilhørende Skove, haves intet særligt Erhverv udenfor Agerbrug.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstue- og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 16de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Folby en egen Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1300 Rd. Præstegaardens Areal er 130 Tdr. Land af ringe Beskaffenhed, af 12 Tdr. Htk.

Fra Byen Søften har Familien Zeuthen sin Oprindelse.

Trige Sogn omgivet af Annexet Ølsted, Søften, Grundfør, Spørring, Lisbjerg og Elev Sogne samt Øster-Lisbjerg Herred i Randers Amt. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. 1¼ M. n. n. v. for Aarhus. Arealet, 2875 Tdr. Land, er deels jevnt, deels bakket, paa nogle Steder sidt, Jorderne overveiende af leermuldet Beskaffenhed. Hovedlandeveien fra Aarhus til Randers passerer tæt forbi Kirken. Htk. 232¾ Td. A. og E. og ½ Td. Skk.

I Sognet: Kirken, Byerne Trige med Præstegaard og Skole, Høst og Pannerup med et Teglbrænderi; Avlsgaardene Thomasminde, 40 Tdr. Htk. og 430 Tdr. Land, hvoraf 344 Tdr. Ager, 76 Tdr. Eng og 10 Tdr. Skov, og Pedersminde, 21 Tdr. Htk. Ialt i Sognet 36 G. og 90 H., hvoraf 12 G. og 46 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 665. Foruden ved Agerbrug, som er det overveiende Erhverv, have endeel af Beboerne Fortjeneste ved Skovarbeide. Sognet er godt forsynet med Tørvemoser, og et ikke ubetydeligt Quantum Tørv afsættes aarlig, fornemmelig fra Pannerup By og Gaarden Pedersminde.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 14de Lægd. I Forening med Annexet Ølsted een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1012 Rd. Præstegaardens Areal er 130 Tdr. Land, af meget stenet Beskaffenhed, af Htk. 10⁵⁄₁₂ Td.

Trige Kirke ligger meget høit ved Chausseen mellem Aarhus og Randers, i betydelig Afstand (⅛ Mil) fra Byen og Præstegaarden. I den vestre Ende ovenpaa Kirken, som er bygget af Kampesteen, er anbragt et lille Taarn med Spiir. Den egentlige Kirkes Loft er af Træ, men Choret er hvælvet. Øst for Kirken i Trige Skov fandtes, da D. Atl. udkom, en høi firkantet og med Træer bevoxet Plads med Grave om, hvor der skal have staaet en Herregaard, kaldet Østrup, og

som endnu dengang kaldtes Slottet. Denne Borg skal have tilhørt Drosten Peder Hessel.

Ølsted Sogn, Annex til Trige Sogn, omgivet af dette, Søften og Lisbjerg Sogne samt Hasle Herred. Kirken, midt i Sognet, $1^1/_4$ M. n. v. for Aarhus. Arealet, 787 Tdr. Land, er fornemmelig lerede Jorder. Htk. $73^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Ølsted med Kirke og Skole. Ialt i Sognet 19 G. og 28 H., hvoraf 4 G. og 5 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 216. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 18de Lægd. Kirken eies af Sognets Beboere.

Ølsted Kirke er bygget af Kampesteen, har Brøddeloft og er uden Taarn. I Kirkens vestre Ende er opført af Muursteen en taarnlig Tilbygning, hvori er en tilmuret Begravelse, der foruden af Flere gjemmer Støvet af den ligesaavel ved sit Forfatter-Lexicon som ved sin hæderlige Virksomhed som Skolemand bekjendte Professor og Rector i Aarhus Jens Worm († 1790).

Lisbjerg Sogn, Annex til Hasle Sogn i Hasle Herred, omgivet af Elev, Trige og Ølsted Sogne samt Hasle Herred. Kirken, midt i Sognet, 1 M. n. n. v. for Aarhus. Arealet, 2157 Tdr. Land, er paa nogle Steder høit, paa andre lavt, og Bakker (Kongsbjerg) afvexle med jevnt Land. Jorderne ere deels sandede, deels stjøre sandlerede og deels leermuldede. Paa Sognets nordøstlige Grændse ligger en betydelig Skovstrækning. Hovedlandeveien fra Aarhus til Randers løber igjennem Sognebyen. Htk. 196 Tdr. A. og E. og $13^3/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Lisbjerg med Kirke og Skole, og Terp; Gd. Alstrupgaard; Graa Vind- og Vandmølle, Ny Vandmølle (hvormed er forenet et betydeligt Bageri) og Røde Vandmølle. Ialt i Sognet 41 G. og 41 H., hvoraf 14 G. og 2 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 488. Udenfor Agerbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 19de Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne. Af afdøde Møller Michael Kaae til Graa-Mølle er stiftet et Legat paa 650 Rd. til 6 Præmier aarlig for flittige og sædelige Skolebørn i Lisbjerg, og et andet paa 1000 Rd. for fattige og sædelige Piger i Lisbjerg Sogn, at uddele hvert 2det eller 3die Aar.

Lisbjerg Kirke ligger høit; den er stor, bygget af store Muursteen, med Taarn og Hvælvinger, og har en Altertavle fra den katholske Tid af drevet Messing med mange Figurer. I den ene Ende af Kirken under et Pulpitur har der været et Begravelsescapel for Hovedgaarden Ristrups Eiere, som have eiet denne Kirke, men det blev med høiere Tilladelse borttaget 1854 og de 15 derværende Ligkister nedgravede paa Kirkegaarden.

Efter Hvitfeldts Beretning, som dog har Adskilligt imod sig, har Aarhus først været anlagt ved Lisbjerg, men er i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede bleven flyttet til sit nuværende Sted. I D. Atl. omtales ogsaa det Sagn, at Lisbjerg Kirke skal være den første Kirke, der er bygget i Nørre-Jylland, og at de første Biskopper i Aarhus Stift skulle være begravede i denne Kirke.

Elev Sogn, Annex til Hjortshøi Sogn i Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt, omgivet af dette Herred, Lisbjerg, Trige og Ølsted

Sogne samt Hasle Herred. Kirken, nordlig i Sognet, c. 1 M. n. for Aarhus. Arealet, 842 Tdr. Land, er fladt, Jorderne muldede og sandblandede. Htk. 85½ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Elev med Kirke. Ialt i Sognet 14 G. og 16 H., hvoraf 5 G. og 8 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 165. Jordbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 13de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken tilhører en Privatmand.

Elev Kirke er lille og uanseelig, uden Taarn, af hugne Kampesteen udvendig, vestre Gavl af Muursteen.

Elsted Sogn, Annex til Skjødstrup Sogn i Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt, omgivet af dette Herred og Elev Sogn. Kirken, vestlig i Sognet, 1¼ M. n. n. o. for Aarhus. Arealet, 1259 Tdr. Land, er af samme Beskaffenhed som i det foregaaende Sogn. Htk. 143 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Elsted med Kirke, og Lystrup; Hovedgaarden Kjærgaard, 21¾ Td. Htk.; Gd. Saastrupgaard, samt et Teglbrænderi ved Kjærgaard. Ialt i Sognet 24 G. og 23 H., hvoraf 10 G. og 19 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 376. Jordbrug er Hovederhvervet. Det i Sognet værende Teglbrænderi har i 1854 produceret 250,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 15de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Eieren af Kjærgaard.

Elsted Kirke er en net lille Kirke, med Taarn, gibset Loft, ingen Altertavle, men siden 1853 et forgyldt Kors paa Alteret.

Sabro Herred

omgives af Framlev, Hasle og Vester-Lisbjerg Herreder samt Randers, Viborg og Skanderborg Amter. Mod førstnævnte Amt gjør Lille-Aa Grændsen. Herredets Fladeindhold er 2⅕ □ M. Jorderne ere i Almindelighed jevne og kun i Folby Sogn bakkede, for største Delen af leerblandet Beskaffenhed. En Deel af de Frijsenborgske Skove ligge i dette Herred. Htk. 1704½ Td. A. og E., 12¼ Td. Skst. og 10¼ Td. Mst. I geistlig Henseende danner Herredet i Forening med Vester-Lisbjerg og Framlev Herreder eet Provsti; Folby Sogn hører som Annex til Søften Sogn i Vester-Lisbjerg Herred, hvorimod Skjød Sogn i Houlbjerg Herred, Viborg Amt, er som Annex forenet med Lyngaa Sogn.

Lyngaa Sogn omgivet af Annexet Skjød i Houlbjerg Herred, Viborg Amt, Vitten, Halbum og Hadsteen Sogne samt Galten Herred i Randers Amt. Kirken, midt i Sognet, c. 3 M. n. v. for Aarhus. Arealet, 3997 Tdr. Land, hvoraf henimod $^1/_4$ Skov og Plantage, er jevnt, paa nogle Steder sidt. Jorderne til Lyngaa By ere en Blanding af Muld, Leer og Sand; Vivild har deels skarpsandede, deels sandblandede Jorder, og Sveistrup for det Meste bar Sand, tildeels Flyvesand. Ved Lille-Aa, der løber paa Sognets Nordgrændse, samt ved en i samme løbende mindre Aa, findes Engstrækninger. Htk. 313$^3/_4$ Td. A. og E. og 1 Td. Skfl.

I Sognet: Byerne Lyngaa med Kirke, Præstegaard, Skole og et Teglbrænderi, Vivild og Sveistrup; Hovedgaarden Faurskov under Grevskabet Frijsenborg, 49$^1/_2$ Td. Htk., Gdne Mosegaard, Tranbjerggaard, Bondesholm og Bægaarde (2 G.). Ialt i Sognet 42 G. og 36 H., hvoraf 14 G. og 4 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 528. Foruden ved Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives der endeel Arbeide om Foraaret ved Plantning i Skovene.

Sognet hører under Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 56de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1128 Rd. Præstegaardens Areal er 81 Tdr. Land, hvoraf 72 Tdr. Ager, 6 Tdr. Eng og 3 Tdr. Skov, af 11$^1/_4$ Td. Htk.

Lyngaa Kirke, fordum kaldet Vor Frue eller St. Marie Kirke, er anseelig, med et høit Taarn og smukke Hvælvinger. I en Gravhvælving under Choret hviler Niels Friis til Faurskov med sine to Hustruer Dorthe Gyldenstjerne og Anna Sandberg og flere af deres Efterkommere. En smuk tolvarmet Messing-Lysekrone, en fort Steentavle med en Fortegnelse over Præsterne efter Reformationen, et smukt Jerncrucifix, som er anbragt istedetfor Altertavle, og en 1855 af Grev E. Frijs til Frijsenborg i Choret opsat Tavle til Minde om dem af den frijsiske Familie, der fordum bleve nedsatte i Capellet under Choret, ere Prydelser for denne Kirke. Tavlens Indskrift er følgende:

I Capellet under dette Chor
nedsattes i sin Tid de jordiske Levninger af Erector
Grev Mogens Frijs's Forældre,
Niels Frijs, Herre til Faurskov, Skumstrup og Vadskjærgaard,
født 1584, † 1651,
Dorthe Gyldenstjerne af Bjersgaard
i Skaane, † 1634.
Endvidere
Anne Sandberg fra Loistrup, † 1647,
Niels Frijs's anden Hustru:
Jens Rosenkrantz til Tamskov og Hvitzovholm
med begge sine Fruer,
Dorthea Frijs, Datter af Grev Mogens Frijs,
og
Beate Sehested, Datter af Niels Sehested til
Mulderup i Fyen.
Christoffer Offenburg, Fader til
Grev Mogens Frijs's anden Hustru.

Gud give dem Alle en glædelig Opstandelse.
Som Minde over hæderlige Forfædre reistes denne Steen 1855 af
Grev Christian Emil Juel Wind Frijs
og Hustru
Thyra Valborg Haffner.

Hovedgaarden Faurskov eller Farskov nævnes i et Document af 31te Decbr. 1277 som tilhørende Biskoppen i Aarhus (Suhms Danm. Hist. X. S. 744). Fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte Faurskov den berømte Familie Friis (de røde Friiser), navnlig Jørgen Friis († 1632), gift med Anna Ulfeld, en Datter af Jost Ulfeld til Østergaard, Skumstrup og Moesgaard, hvorved ogsaa disse Gaarde for en Tid kom i denne Families Besiddelse; deres Søn, ovennævnte Niels Friis († 1651); hans Søn Mogens Friis, Geheimeraad, Skatmester og Stiftamtmand i Aarhus, som for sine Fortjenester fik adskillige af sine Godser ophøiede til Grevskabet Frijsenborg og Baroniet Frijsenvold af Kong Christian V. († 1675). Siden den Tid har Faurskov været forenet med Grevskabet Frijsenborg. Hovedgaarden er af Grundmuur med hvælvede Kjeldere.

I ovennævnte Document af 1277 nævnes ogsaa „Svegheftorp" som en Aarhus Biskop tilhørende Gaard, nu Sveistrup By.

Paa Lyngaa Præstegaards Mark ere tvende Høie, Rysers Høi (formodentlig Rises Høi o: Kæmpehøi) og Boes Høi, i hvilken Ithins Søn Boe, der ihjelslog i et Feltslag Kong Hother, men selv fik sit Banesaar, skal ligge begravet. Hother skal hvile i en Høi, kaldet Kongens Høi, ved Sveistrup. Ved Bægaard Mark er imidlertid ogsaa en stor Høi, kaldet Kongshøi. Ved Lyngaa er der en Høi, paa hvilken efter Sagnet fordum stod en Kirke, som nu er sunken (see Thieles Folkesagn II. S. 202 og 169). I en Banke, som begrændser Moesgaard Mark ud mod Tranbjerggaard, findes en hellig Kilde, ved hvilken Mange endog i den sidste Mennestealder have søgt Helbredelse.

Bitten Sogn omgivet af Lyngaa, Haldum og Folby Sogne samt Houlbjerg Herred i Viborg Amt. Kirken, noget sydlig i Sognet, $2^1/_2$ M. n. v. for Aarhus. Arealet, 1377 Tdr. Land, er jevnt og tildeels sidt, Jorderne leerblandede. Mod Syd findes Skov. Htk. $115^3/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Bitten med Kirke, Præstegaard og Skole. Ialt i Sognet 19 G. og 34 H., hvoraf 3 G. og 9 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 307. Udenfor Agerbrug gives intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 59de Lægd. I Forening med Annexerne Hadsteen og Haldum een Commune. Kirken eies af Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1220 Rd. Præstegaardens Areal er 75 Tdr. Land, af $9^3/_4$ Td. Htk.

Bitten Kirke er opført af Kampesteen. Den har et Spiir. Træloft. Lille og uanseelig.

I Præstegaardens Skov er en Kilde, der bærer Navn efter Dronning Dagmar, da hun paa en Reise fra Skanderborg drak af samme. Vandet antages endnu at have en helbredende Virkning.

Hadsteen Sogn, Annex til Bitten Sogn, omgivet af dette, Haldum og Lyngaa Sogne samt Galten Herred i Randers Amt. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ M. n. v. for Aarhus. Arealet, 1519 Tdr. Land, er af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Htk. $121^3/_4$ Td. A. og E. og 6 Tdr. Mfk.

I Sognet: Byerne Over-Hadsteen med Kirke (lille og uanseelig, uden Taarn og Hvælvinger) og Skole, og Neder-Hadsteen, Hadsteen Kro og Vandmølle. Ialt i Sognet 18 G. og 30 H., hvoraf 8 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 304. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 57de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

I dette Sogn har efter D. Atl. fordum været en Herregaard, kaldet Gammelgaard.

Haldum Sogn, Annex til Vitten Sogn, omgivet af dette Sogn, Lyngaa, Hadsteen og Folby Sogne samt Galten Herred i Randers Amt. Kirken, sydlig i Sognet, $2^1/_4$ M. n. v. for Aarhus. Arealet, 2786 Tdr. Land, hvoraf 116 Tdr. Land Fredskov, er af samme Beskaffenhed som i de to foregaaende Sogne. Landeveien fra Randers til Skanderborg passerer Kirkebyen. Htk. $249^1/_2$ Td. A. og E. og $2^3/_4$ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Haldum med Kirke (smuk, med Taarn og store Hvælvinger) og Skole, Haar og Sandby. Ialt i Sognet 40 G. og 38 H., hvoraf 6 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 476. Agerbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 60de Lægd. Kirken eies af Grevskabet Frijsenborg.

Paa Sandby Mark har efter D. Atl. fordum været en Herregaard, kaldet Eggelund.

Folby Sogn, Annex til Søften Sogn i Vester-Lisbjerg Herred, omgivet af dette Sogn, Vitten, Haldum, Sabro og Lading Sogne, Vester-Lisbjerg Herred samt Houlbjerg Herred i Viborg Amt og Gjern Herred i Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, 2 M. n. v. for Aarhus. Arealet, 5117 Tdr. Land, hvoraf 579 Tdr. Land Fredskov, er bakket med jevn Skraaning, Jorderne af forskjellig Beskaffenhed, deels sandblandede og deels leerblandede, med Underlag af Sand, Leer og Smaastene i en Dybde fra 4 til 12 Tommer. Paa Sognets Nordside findes betydelige Skove, saasom Tinning Skov (Norring Ure, Røiet (dette sidste er i sin nuværende Skikkelse egentlig ikke nogen Skovstrækning, men det bestaaer af nogle Huuslodder, som Grev Frijs imidlertid efterhaanden indtager til Skov). Htk. $340^1/_2$ Td. A. og E., $5^1/_4$ Td. Skst. og $3^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Folby med Kirke (med Taarn og smukke Hvælvinger) og Skole, Tinning og Norring med Hjelpeskole; Riisgaarde 5 Gaarde, hvoraf 1 kaldes Riis Hovgaard, 2 Mellemriis og 2 Østerriis, der er ingen Gaard i dette Sogn, der hedder Nørreriis); Norring Vandmølle samt et Teglværk ved Tinning. Ialt i Sognet 63 G. og 87 H., hvoraf 25 G. og 51 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 833. Jordbrug er Hovederhvervet. Endeel Beboere finde om Vinteren Fortjeneste ved Skovarbeide i Grevskabet Frijsenborgs Skove. Det i Sognet værende Teglværk har i 1854 beskjæftiget 10 Arbeidere og fabrikeret 500,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører under Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 61de Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg.

Norringgaard har forhen været en Hovedgaard under Frijsenborg Grevskab (see dette). Fortællingen om at Niels Ebbesen skal have havt sin Borg i dette Sogn, synes at savne tilstrækkelig Grund. Man har vistnok sammensat Ordene Norring og Riis og deraf dannet Navnet Nørre-Riis for den Borgplads, som her findes. Denne, der ligger paa Sognets sydlige Grændse tæt norden for Hovedgaarden Ristrup, bestaaer, efter Meddelelser, som Udgiveren har indhentet fra de kyndigste Mænd paa Stedet, af to adskilte Pladser: 1) en mindre med tydelige

Spor af Volde og Grave kun 15 Alen i Qvadrat, i Voldene findes Levninger af Muurværk, Pladsen benyttes til Dandseplads af Stedets Bønder, paa den sydvestlige Side af Voldene findes en stor Eeg, der kaldes Niels Ebbesens Eeg, paa en Steen, der siges at være henlagt af nogle Disciple fra Aarhus Skole, findes ogsaa Ebbesens Navn med Aarstallet 1340; 2) en større Plads, øst for den mindre, Sporene af Volde om denne ere meget ringe, Gravenes Plads derimod tydelig. Om Nørriis eller Nørreriis i Roum Sogn see II. S. 342.

Lading Sogn omgivet af Annexet Sabro, Folby Sogn, Framlev Herred samt Gjern Herred i Skanderborg Amt. Kirken, sydlig i Sognet, 2 M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 3959 Tdr. Land, hvoraf 350 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, enkelte Steder sidt; Jordsmonnet er deels muldet, deels sandblandet og deels leerblandet. Paa Sognets Sydgrændse ligger Lading-Sø. Paa Grændsen mod Skanderborg findes ikke ubetydelige Skove. Landeveien fra Aarhus til Viborg gaaer igjennem Sognet. Htk. 281¼ Td. A. og E. og 2½ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Lading med Kirke (med Spiir, uden Hvælvinger) og Skole, Skjoldelev med Præstegaarden, Skole og Kro, Faistrup og Hummelure (3 G.), samt Hovedgaarden Lyngballegaard under Grevskabet Frijsenborg, 29 Tdr. Htk.

Indvaanere: 716. Der haves intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under Frijsenborg-Faurskov Birks Jurisdiction (Hammel pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 58de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Byen Skjoldelev er Valgsted for Amtets 3die Vgkds. til Folkethinget. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1372 Rd. Til Præstegaarden hører et Areal af 139 Tdr. Land; Htk. 12 Tdr.

Lyngballegaard er en af de Gaarde, hvoraf Grevskabet Frijsenborg oprettedes 1672.

Sabro Sogn, Annex til Lading Sogn, omgivet af dette, Faarup og Folby Sogne samt Vester-Lisbjerg og Framlev Herreder. Kirken, nordvestlig i Sognet, 1½ M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 1677 Tdr. Land, er af lignende Beskaffenhed som i Hovedsognet, dog i det Hele noget mere høilandet. Vind Skov ligger sydlig i Sognet. Landeveien fra Randers til Skanderborg gaaer igjennem Sognet. Htk. 158¼ Td. A. og E., 1 Td. Skst. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byen Sabro med Kirke og Skole; Hovedgaarden Ristrup med Vindmølle, 273 Tdr. Land, Ager, 86 Tdr. Land Eng, 96 Tdr. Land Skov, af Htk. 43½ Td. A. og E. samt ½ Td. Skst. og 1 Td. Mst.; desuden drives efter Bevilling under Hovedgaarden den tidligere Fæstegaard Hanghedegaard, af 5½ Td. Htk. og 52 Tdr. Land; Gb. Vindskovgaard. Ialt i Sognet 23 G. og 35 H., hvoraf 10 G. og 21 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 406. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 54de Lægd. Sognet danner i Forening med det andet Annex Faarup een Commune. Kirken eies af Beboerne. Sognet eier det Reenbergske Legat, stort 1250 Rd., hvoraf Skolelæreren i Sabro aarlig erholder

12 Rd. 45 Sk. af Renten, og det Øvrige tilfalder Ristrup forrige Godses Huusarme.

Sabro skreves i gamle Dage „Sahebroch"; i Valdemar II.'s Jordebog kaldes Herredet, som derefter benævnes, „Saghæbrokhæret". Her stiftedes fra først af c. 1160 det berømte Cistercienserkloster Øm, der først efter flere Omflytninger fik sit blivende Sted der, hvoraf det fik Navn. Kirken i Sognet har Taarn, men er ikke hvælvet undtagen i Choret; her var forhen en Begravelse, hvor Laurits Rostrup til Ristrup († 1588) henstod; da de Keiserlige 1628 benyttede Kirken til Kornmagazin, stillede de hans Lig op til Væggen at skyde tilmaals efter og skjøde Benene istykker, og i et heelt Aar blev der ingen Gudstjeneste holdt i denne Kirke.

Af Hovedgaarden Ristrups Eiere kjendes Hans Rostrup og hans Søn, ovennævnte Laurits Rostrup, i det 16de Aarhundrede, Grev Valdemar Christian, Christian IV.'s og Kirstine Munks Søn, ved Aar 1643, og i senere Tider Justitsraad og Landsdommer Thyger Reenberg og Major Reenberg, hvilken Familie skjenkede betydelige Legater til Sognets Skole- og Fattigvæsen, og havde sit Begravelsescapel indtil 1854 i Lisbjerg Kirke, samt Justitsraad Teilmann. Som de seneste Eiere nævnes Vormskjold, Ree, Cohen, nu v. Folsach. Borggaarden bestaaer af en Hovedbygning af svært gammeldags Bindingsværk, een Etage, med hollandske Vinduer, to Sidefløie, alt med Tegltag.

Faarup Sogn, Annex til Lading Sogn, omgivet af det andet Annex Sabro, samt Vester-Lisbjerg, Hasle og Framlev Herreder. Kirken, midt i Sognet, 1¼ M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 1393 Tdr. Land, er høilandet, med mellemliggende Mosestrækninger, Jordbeskaffenheden afvexlende deels sandmuldet og deels leermuldet. Htk. 124 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byerne Faarup med Kirke (med Taarn og Hvælvinger), Mundelstrup og Kvottrup. Ialt i Sognet 17 G. og 27 H., hvoraf 2 G. og 12 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 260. Jordbrug er det Alt overveiende Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 55de Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Framlev Herred

omgives af Ning, Hasle og Sabro Herreder samt Skanderborg Amt. Fladeindholdet er c. 2 □ M. Overfladen er afvexlende jevn og bakket, og Jorderne deels lerede og deels sandede. Herredet er kun tarveligt forsynet med Skov. Ved Tostrup i Harlev Sogn er en Indsø. Htk. 1598 Tdr. A. og E., 16½ Td. Skft. og 30¾ Td. Mft. I geistlig Henseende danner Framlev Herred i Forening med Sabro og Vester-Lisbjerg Herreder eet Provsti; Lyngby Sogn i Hasle Herred er som Annex forenet med Borum Sogn.

Sjelle Sogn omgivet af Annexet Skjørring, Skivholme og Skovby Sogne. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_4$ Mi. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 2023 Tdr. Land, hvoraf 121 Tdr. Land Fredskov, er mere jevnt end bakket; Jorderne sandede med mere eller mindre Blanding af Muld, tildeels dog ogsaa leerblandede. Underlaget er deels magert Leer, deels et Slags fast Ahl. Ved Vedelslund er nogen Skov. Htk. $147^3/_4$ Td. A. og E., $11^1/_4$ Td. Skst. og 1 Td. Mst.

I Sognet: Byen Sjelle med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro, Hovedgaarden Vedelslund med Vandmølle, 300 Tdr. Land Ager, 71 Tdr. Land Eng, 333 Tdr. Land Skov, af Htk. $36^1/_4$ Td. Ager og Eng, $12^1/_2$ Td. Skst. og 1 Td. Mst. Ialt i Sognet 27 G. og 62 H., hvoraf 5 G. og 30 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 563. Særligt Erhverv udenfor Jordbrug er Skovarbeide og Træskomageri. Huusfliden er ikke ubetydelig, og hjemmegjorte Tøier af Uldent og Linned forarbeides baade til eget Brug og til Salg.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 5lde Lægd. I Forening med Annexet Skjørring een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1152 Rd. Præstegaarden har et Areal af 74 Tdr. Land; Htk. 8 Tdr.

Sjelle skrives i D. Atl. Sjellev. Kirken er ret smuk, med Hvælvinger og et svært Taarn, der er teglhængt; den øvrige Kirke er belagt med Zink.

Paa Sjellevskovgaard, som Vedelslund tidligere kaldtes, skal efter Sagnet den i Kæmpeviserne besungne Svend Felding have boet (see ogsaa Falling Sogn). I det 16de Aarhundrede tilhørte denne Gaard Familien Rostrup, hvoraf Flere ligge begravne i Sjelle Kirke. Den vedblev at være i Privateie, indtil Kong Frederik IV. kjøbte den, da han indrettede Rytterdistricterne i Jylland. Ved disses Salg kjøbte Geheimeraad, Overstaldmester Grev Vedel-Friis Gaarden med ialt 340 Tdr. Htk. for 40,550 Rd. D. C. og gav den Navn efter sig. Aar 1818 blev Gaarden overdraget Grev Erhard Juel-Wind-Frijs, som besad den til sin Død 1826 og i Aaret 1828 solgte hans Bo ved Auction Gaard og Gods hver for sig. Bønderne kjøbte Godset, Handelshuset Warburg i Altona Gaarden og afhændede den igjen 1838 til nuværende Besidder, Kammerjunker v. Folsach. Gaardens Hovedbygning er i een Etage med 2 Sidefløie, Alt Bindingsværk med Tegltag.

Skjørring Sogn, Annex til Sjelle Sogn, omgivet af dette, Galten og Skivholme Sogne samt Gjern Herred i Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, $2^1/_2$ Mi. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 1723 Tdr. Land, er som i Hovedsognet. Foruden Vedelslund Skov, der strækker sig ind i dette Sogn, ligge ikke ubetydelige Skove paa Sognets vestlige Side. Htk. $109^3/_4$ Td. A. og E. og $5^1/_4$ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Skjørring med Kirke og Skole, og Rode, en Gaard i Rode af $13^1/_2$ Td. Htk. og 190 Tdr. Land, hvoraf 128 Tdr. Land Ager, 32 Tdr. Eng og 30 Tdr. Skov. Ialt i Sognet 26 G. og 29 H., hvoraf 8 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 372. Jordbrug er Hovederhvervet; dog have endeel Beboere Fortjeneste ved Skovarbeide og Træskomageri.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Bgkds. Amtets 47de Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Skjørring Kirke er lille, med Bjælkeværk og kun et lidet Klokketaarn med Spiir paa.

Skivholme Sogn, omgivet af Annexet Skovby, Skjørring, Sjelle, Borum og Framlev Sogne samt Sabro Herred. Kirken, midt i Sognet,

2 M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 2623 Tdr. Land, er i det Hele jevnt, Jorderne sandede med Blanding af Muld, tildeels dog ogsaa blandede Leerjorder. Nogen Skov findes paa Sognets nordlige Side. Htk. 185¾ Td. A. og E. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Kirken; Byerne Skivholme med Præstegaard og Skole, Herskind og Terp med Vandmølle. Ialt i Sognet 38 G. og 57 H., hvoraf 11 G. og 34 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 674. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og deels under Aarhus, deels under Frijsenborg Lægedistrict; 3die Bgkds. Amtets 52de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Skovby een Commune. Derimod er det deelt i 2 Sognefogeddistricter, Skivholme og Herskind. Kirken tilhører Grevskabet Frijsenborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1408 Rd. Præstegaardens Areal er 186 Tdr. Land, hvoraf 138 Tdr. Ager, 8 Tdr. Eng og 40 Tdr. Skov; Htk. 15¾ Td.

Skivholme skrives i D. Atl. Skyholm, og der berettes, at i Documenter fra det 14de Aarhundrede nævnes Skyde Kirke og en Gaard der i Sognet, kaldet Holme, hvoraf Navnet er dannet, ligesom og, at Præstegaardens Documenter nævne „Sky Kirke", „Sky Præster", „Sky Præstegaard" og „Skyholm By". Kirken er bygget af Murstein, med Taarn og Hvælvinger.

Skovby Sogn, Annex til Skivholme Sogn, omgivet af dette, Sjelle, Skjørring, Galten, Storring og Framlev Sogne. Kirken, midt i Sognet, 2¼ M. v. for Aarhus. Arealet, 1492 Tdr. Land, hvoraf 37 Tdr. Land Fredskov, er af lignende Beskaffenhed som i Hovedsognet. Landeveien fra Randers til Silkeborg passerer Sognet. Htk. 123¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Skovby med Kirke og Skole, Gd. Christinedal, 16½ Td. Htk. Ialt i Sognet 23 G. og 31 H., hvoraf 13 G. og 10 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 416. Udenfor Agerbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Bgkds. I Forening med Galten Sogn Amtets 49de Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Skovby Kirke er bygget af Muursteen, med Taarn, men uden Hvælvinger. Efter en foreliggende Beretning er en Begravelse indrettet i Taarnet, men tom, da Manden, der indrettede den, døde i Skanderborg-Egnen som Almisselem.

Borum Sogn omgivet af Annexet Lyngby i Hasle Herred, Framlev og Skivholme Sogne samt Sabro Herred. Kirken, midt i Sognet, c. 1½ M. v. n. v. for Aarhus. Arealet, 1890 Tdr. Land, er bakket, Jorderne lette og sandede med Underlag af rødt Sand; dog ere nogle Jorder stærkt lerede. Landeveien fra Aarhus til Viborg passerer Sognet. Htk. 134¹⁹ Td. A. og E. og 4¼ Td. Mst.

I Sognet: Byen Borum med Kirke, Præstegaard, Skole, Vandmølle og et Teglbrænderi, samt Gaarden Tandholm. Ialt i Sognet 22 G. og 35 H., hvoraf 5 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 396. Foruden ved Agerbrug, som er Hovederhvervet, haves nogen Fortjeneste ved Skovarbeide.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aar-

hus), Aarhus Amtstuedistrict og Frijsenborg Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 48de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Lyngby een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1024 Rd. Præstegaardens Areal er 108 Tdr. Land; Htk. $10^{3}/_{4}$ Td.

Borum Kirke har Taarn, men er kun hvælvet i Choret. Taarnet er af Muursteen, Hvikirken og Choret af Kampesteen.

Harlev Sogn omgivet af Annexet Framlev, Stjær Sogn, Hasle og Hads Herreder samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, $1^{1}/_{2}$ M. v. s. v. for Aarhus. Arealet, 2056 Tdr. Land, er deels bakket, deels jevnt, Jorderne muldlerede med Leerunderlag. I Sognet er Tostrup-Sø, som strækker sig ind i Framlev Sogn. Htk. 179 Tdr. A. og E. og $8^{1}/_{2}$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Harlev med Kirke, Præstegaard og Skole, Taastrup, Skiby og Harlevholm (3 G.); Gd. Ludvigsholm, 22 Tdr. Htk. med Vandmølle, samt Tarskov Vandmølle med et Tilliggende af 188 Tdr. Land, hvoraf 151 Td. Ager, 15 Tdr. Eng og 22 Tdr. Skov, af Htk. 12 Tdr. Jalt i Sognet 30 G. og 37 H., hvoraf 10 G. og 13 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 501. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 50de Lægd. Med Annexsognet Framlev een Commune. Kirken eies af en Privatmand. Præstekaldets Reguleringssum er 1392 Rd. Præstegaardens Areal er 66 Tdr. Land A. og E.; 8 Tdr. Htk.

Harlev Kirke er hvælvet og har Taarn, som tidligere skal have været 15 Alen høiere, end det nu er. Her findes et Epitaphium over Fru Gjenet Kragengelt til Harlevholm (see nedenfor), som har skjenket endeel Jord til Kirken.

Harlevholm. I et Document af 1319 nævnes Andreas Nielsen til „Hatlefholm", ligesom ogsaa Harlev i gamle Documenter findes skrevet Hatlef. I det 16de Aarhundrede tilhørte denne Gaard ovennævnte Fru Gjenet Kragengelt, som døde der 1567. Hun var født i Skotland af grevelig Stamme, men skal være bleven bortført af en dansk Adelsmand, som lod sig vie til hende i Hamborg, men døde kort efter, hvorpaa hun begav sig ind i Danmark, kjøbte Harlevholm og giftede sig med en kongelig Betjent Hans Skriver, som efter hendes Død afhændede Gaarden til Eieren af Stadsgaard, hvorunder den endnu hørte, da D. Atl. udkom.

Framlev Sogn, Annex til Harlev Sogn, omgivet af dette, Stjær, Storring, Skovby, Skivholme og Borum Sogne samt Hasle Herred. Kirken, noget østlig i Sognet, $1^{1}/_{2}$ M. v. for Aarhus. Arealet, 3279 Tdr. Land, har flere Bakkestrækninger; Jorderne bestaae af leerblandet Muld med Underlag af Leer og Mergel. Landeveien fra Aarhus til Silkeborg gaaer igjennem Sognet. Htk. $302^{3}/_{4}$ Td. A. og E. og $12^{3}/_{4}$ Td. Mtk.

I Sognet: Byerne Framlev med Kirke (Taarn med Spiir og Hvælvinger) og Skole, Snastrup (3 G. og 2 H.), Labing, Hørslevbole med Skole, Voergaarde (2 G.), Hørslevgaarde og Lillering med et Teglbrænderi; Gd. Framlevgaard, Snastrup Vandmølle og Labing Vandmølle. Jalt i Sognet 58 G. og 49 H., hvoraf 19 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 812. Udenfor Jordbrug gives i Sognet intet Er-

hverv af nogen Betydenhed. Lillering Teglbrænderi har i 1854 produceret 150,000 Stkr. Muursteen.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 53de Lægd. Sognet er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, det østre og vestre District. Kirken tilhører Besidderen af Lyngbygaard.

I Løbing By har fordum efter D. Atl. været en Herregaard, Løbinggaard, som var Gjenstand for et Mageskifte 1418.

Storring Sogn omgivet af Stjær, Harlev, Skovby og Galten Sogne samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Kirken, noget østlig i Sognet, c. $2^1/_4$ M. v. f. v. for Aarhus. Arealet, 2146 Tdr. Land, er bølgeformigt. En mærkelig Steenrevle passerer Sognet. Jordsmonnet er muldblandet med Leerunderlag. En lille Sø ved Gammelgaard (Søballe-Sø) er nu udtørret. Flere mindre Skovstrækninger. Htk. $182^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Storring med Kirke, Præstegaard og Skole, og Høver med Skole, samt Gd. Gammelgaard, 32 Tdr. Htk. og 362 Tdr. Land, hvoraf 320 Tdr. Ager, 40 Tdr. Eng og 12 Tdr. Skov. Ialt i Sognet 35 G. og 73 H., hvoraf 18 G. og 21 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 608. Jordbrug er Hoveberhvervet. I Sognet er 2 Pottemagere.

Sognet hører under Hasle m. fl. Herreders Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 3die Vgkds. Amtets 46de Lægd. Med Annexsognene Galten og Stjær een Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1388 Rd. Præstegaardens Areal er 62 Tdr. Land, hvoraf 116 Tdr. Ager og Eng og 46 Tdr. Skov; Htk. $12^1/_2$ Td. En Capellan pro loco er ansat.

Storring kaldes saaledes i Modsætning til Byen Lillering i Framlev Sogn. Kirken har Taarn, Hvælving over Choret og Fjæleloft; her findes 4 Epitaphier over Præster.

Gammelgaard skal efter D. Atl. være bygget af Tømmeret i en gammel Ladegaard paa Storring Mark, der hørte til en vestligere ved Søballe-Sø beliggende Borg, kaldet Sandgravvold, hvor Rane Jonsen, som hjalp til at myrde Kong Erik Glipping, skal have boet, og hvoraf der endnu dengang var kjendelige Spor. Der tilføies, at „strax derved paa Storring Mark findes tvende Høie, den ene kaldet Steilehøi, hvor Rane Jonsen siges at være steilet, den anden Dronninghøi, hvor Dronningen (Enkedronningen Agnes af Brandenborg) skal have seet paa Executionen; men de gamle Krøniker og Hvitfeldt fortjene større Tiltro, hvilke berette, at Forbryderen blev steilet udenfor Roskilde i Aaret 1294, jfr. Suhms Danm. Hist. XI. S. 180 flg. En foreliggende Beretning fra Stedet meddeler, at der i den udtørrede Sø ved Gammelgaard findes en Forhøining (Sandgravvold) samt en til denne førende Vei. Ved Enden af denne sees atter nogle opdæmmede Forhøininger „Klosterknollene", der nu ved Agerbrug efterhaanden udjevnes. Efter Localsagn skal her have staaet et Nonnekloster; rimeligere dog, at det er Levninger af ældre Forskandsninger til Borgen.

Stjær Sogn, Annex til Storring Sogn, omgivet af dette, Framlev og Harlev Sogne samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Kirken, midt i Sognet, 2 M. v. f. v. for Aarhus. Arealet, 1477 Tdr. Land, er i det Hele høitliggende med flere høie Bakker. En Steenrevle passerer Sognet, der forøvrigt har frugtbart Jordsmon. En lille

Skov, Steenskoven, støder op til den paa Sognets nordøstlige Grændse liggende Taastrup-Sø. Htk. 119 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Stjær med Kirke (med Taarn og Fjæleloft) og Skole. Ialt i Sognet 16 G. og 46 H., hvoraf 9 G. og 21 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 334. Udenfor Jordbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører til de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 45de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Galten Sogn, Annex til Storring Sogn, omgivet af dette, Skovby og Skjørring Sogne samt Gjern Herred i Skanderborg Amt. Kirken, nordøstlig i Sognet, c. 2½ M. v. for Aarhus. Arealet, 1560 Tdr. Land, er jevnt. Jorderne ere af saa god Beskaffenhed, at de kunne bære ethvert Slags Sæd. Paa Sognets vestlige Side mod Skanderborg Amt er en ikke ubetydelig Skov. Landeveien fra Aarhus til Silkeborg passerer Sognet. Htk. 113 Tdr. A. og E.

I Sognet: Byen Galten med Kirke og Skole samt en Vindmølle og Kro ved Landeveien, Poststation. Ialt i Sognet 34 G. og 112 H., hvoraf 14 G. og 46 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 659. Agerbrug er det overveiende Erhverv. I Sognet er 6 Pottemagere.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. I Forening med Skovby Sogn Amtets 49de Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Galten Kirke har Taarn og Fjæleloft. Her er et indelukket Begravelsessted for en kongelig Skovrider Buchwalds Familie, som i Midten af forrige Aarhundrede har stjenket Adskilligt til Kirken og stiftet en Skole i Sognet.

Ning Herred

omgives af Hads, Framlev og Hasle Herreder, Skanderborg Amt samt Kattegattet. Fladeindholdet er 3¹/₁₀ □ M. Medens Overfladen forbetmeste er jevn, findes der sønden for Holme en langagtig Gruppe af Bakker, som kaldes Holme Bjerge, og som strække sig fra Vest til Øst. Her findes Amtets høieste Punkter Jelshøi (Gielshøi) 404′ og Kattehøi 301′. Jorderne ere lerede, leerblandede, muldede og paa nogle Steder sandede. Herredets Skove ere ikke betydelige. Htk. 2877³/₄ Td. A. og E., 23¹/₂ Td. Skk. og 31¹/₂ Td. Mk. I geistlig Henseende danner Herredet i Forbindelse med Hads Herred eet Provsti; Tunø Sogn hører under Samsø-Tunø Herreders Provsti, hvorimod Hvilsted Sogn i Hads Herred hører som Annex til Astrup Sogn.

Viby Sogn omgivet af Holme, Tranbjerg og Koldt S., Hasle Herred, Aarhus Kjøbstadjorder samt Kattegattet. Kirken, midt i Sognet ½ M. f. v. for Aarhus. Arealet, 2940 Tdr. Land, hvoraf 282 Tdr. Land Fredskov, er afvexlende jevnt og bakket, Jorderne deels sandede, deels leerblandede med Underlag af Sand og Leer. Marselisborg Skove (Ladegaards-Skov) paa Sognets østlige Side strække sig ud til Kattegattet og indeholde 600 Tdr. Land. Mølle-Aaen løber paa Sognets nordlige Grændse og falder igjennem Aarhus Kjøbstad ud i Kattegattet. Hovedlandeveien fra Aarhus til Skanderborg passerer Sognet. Htk. 260½ Td. A. og E., 1¼ Td. Skst. og 9 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Viby med Kirke (med Taarn og Hvælvinger), Præstegaard og Skole med 2 Lærere, og Terp; Hovedgaarden Marselisborg, 55¾ Td. Htk. og 1100 Tdr. Land, hvoraf 450 Tdr. Ager, 50 Tdr. Eng og 600 Tdr. Skov; Gdne Jægergaarden, Louisenhøi, Frederiksminde og Louisenlund (Parceller af Marselisborg); et Sukkerraffinaderi, en Krudsuldfabrik, 3 Kalkbrænderier, 2 Teglværker, en Vandmølle, der benyttes deels som Stampemølle, deels til Raspning af Farvetræ, Aarhus Vindmølle. Ialt i Sognet 37 G. og 44 H., hvoraf 18 G. og 32 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 781. Sognet har, foruden Agerbrug, som af det Ovenanførte vil sees, et ikke ringe industrielt Erhverv.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 11te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Tiset een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Marselisborg. Viby Skolevæsen eier et Legat paa 900 Rd. Præstekaldets Reguleringssum er 1444 Rd. Præstegaardens Areal er 56 Tdr. Land Ager og 4 Tdr. Eng og Krat; Htk. 6¾ Td. Det Meste af Marken har i 1857 og 1858 modtaget Draining.

Hovedgaarden Marselisborg har en smuk Beliggenhed, omgivet af Skov, tæt ved Kattegattet, en halv Fjerdingvei syd for Aarhus. Den heed tidligere Havreballegaard, hvorefter et af de Amter, som nu udgjøre Aarhus Amt, benævnedes, og hørte i den katholske Tid til Aarhus Bispegods. Efter at være tilfaldet Kronen ved Reformationen blev Havreballegaard lagt som Ladegaard under Kongens Gaard i Aarhus (den gamle katholske Bisperesidents), ligesom ogsaa selve Navnet Aarhusgaard overførtes paa forstnævnte Gaard, indtil Kong Frederik III. efter Souverainitetens Indførelse afhændede den 1661 til Gabriel Marselis, af en rig hollandsk Handelsfamilie, der saavel under Christian IV. som i den svenske Krig under Frederik III. forstrakte den danske Regiering med betydelige Pengesummer og efter 1660 kom i Besiddelse af en stor Mængde Jordegods her i Landet. Hans Søn Constantin Marselis fik 1680 Havreballegaard og tilhørende Gods ophøiet til et Baroni, som efter ham fik Navnet Marselisborg. Efter Baronens barnløse Død 1699 tilfaldt Baroniet Kongen (Christian V.), som gav det til sin yngste ægte Søn Geheimeraad, Generaladmiral og Overkammerherre Grev Ulrik Christian Gyldenløve, efter hvis barnløse Død 1719 det gik over til hans Broderson Generaladmirallieutenant og Geheimeraad Grev Frederik Danneskjold-Samsøe. Da ogsaa denne døde uden at efterlade sig Sønner 1770, faldt Baroniet igjen tilbage til Kongen (Christian VII.), som 1772 belehnede Christian Rudolf Philip Baron Gersdorf dermed, men 1805 blev det substitueret med en Fideicommiscapital, hvis nuværende Besidder Baron Nicolai Gersdorf er Oberst i russisk Tjeneste, medens det skjønne Marselisborg er kommet i fremmede Eieres Hænder.

I Viby, hvor Kong Valdemar den Store omgivet af Adelen, 1176 havde en Sammenkomst med den forrædersk Prinds Magnus (Suhms Danm. Hist. VII. S. 463), var fordum en Kongsgaard, senere efter D. Atl. en Herregaard, hvor

to Jomfruer, som der boede, lode bygge et Capel; og nord for denne Gaard paa Biby Mark skal have været en hellig Kilde, St. Nicolai Kilde, som stadig blev besøgt af Syge og Krøblinger. I Valdemar II.s Jordebog skrives Byens Navn „Withby".

Tiset Sogn, Annex til Biby Sogn, omgivet af Astrup, Malling, Maarslet, Tranbjerg og Koldt Sogne samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Kirken, noget vestlig i Sognet, $1^1/_2$ M. s. v. for Aarhus. Arealet, 3091 Tdr. Land, er mere jevnt end bakket, Jorderne lerede. Paa Sognets vestlige Side er endeel af Solbjerg-Sø, der strækker sig ind i Skanderborg Amt. Den ældre Landevei fra Aarhus til Horsens løber igjennem Sognet tæt forbi Kirken. Htk. $311^3/_4$ Td. A. og E. og $4^1/_4$ Td. Mfk.

I Sognet: Byerne Tiset med Kirke (med Taarn og Hvælvinger) og Skole, Raunholt med Kro (Thingskov Kro), Battrup, Mustrup (2 G. og 1 H.), Tanned, Solbjerg med Kro, Ingerslev med Skole, Ingerslev Vandmølle. Ialt i Sognet 74 G. og 81 H., hvoraf 26 G. og 64 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 944. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 8de Lægd. Sognet er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, nemlig Solbjerg og Ingerslev District. Kirken tilhører Sognebeboerne. Tiset Fattigvæsen nyder $^1/_4$ af Renterne af et Legat paa 2100 Rd., medens de $^3/_4$ tilfalde Ormslev og Koldt Sogne.

Paa Ingerslev Mark skal efter D. Atl. fordum have staaet et Slot kaldet Trælborg. Det bemærkes i en foreliggende Beretning: Der existerer rigtignok en Bakke, som kaldes Trælborg, men om Grunden til Benævnelsen, og om der i sin Tid har staaet et saakaldet Slot, kan Ingen af de Nulevende give Besked.

Ormslev Sogn omgivet af Annexet Koldt, Biby og Tranbjerg Sogne, Hasle og Framlev Herreder samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Kirken, noget vestlig i Sognet, $1^1/_4$ M. s. v. for Aarhus. Arealet, 2031 Tdr. Land, er jevnt, og Jorderne stærkt lerede, med Undtagelse af de nordlige, der ere sandede. Paa Sognets Nordside er Braband-Sø, der strækker sig ind i Braband Sogn i Hasle Herred, og optager Mølle-Aaen. Nordlig i Sognet er Constantinsborg Skov. Htk. 195 Tdr. A. og E. og $1^1/_4$ Td. Skfk.

I Sognet: Byerne Ormslev med Kirke og Præstegaard, og Aabo med Sognets Skole; Hovedgaarden Constantinsborg, $36^1/_2$ Td. Htk. og 500 Tdr. Land, hvoraf 340 Tdr. Ager, 60 Tdr. Eng, hvoraf en stor Deel er Tørvemose, og 100 Tdr. Skov; Gd. Aabogaard, af 14 Tdr. Htk. og 135 Tdr. Land. Ialt i Sognet 29 G. og 43 H., hvoraf 9 G. og 15 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 451. Udenfor Agerbrug haves intet Erhverv af nogen Betydenhed.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 9de Lægd. I Forening med Annexet Koldt een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1864 Rd. Til Præstegaarden hører et Areal af 120 Tdr. Land Ager og Eng; Htk. 14 Tdr.

Ormslev Kirke har fordum været en Korskirke og større end nu; den har Taarn og Hvælvinger.

Hovedgaarden Constantinsborg heed tidligere Stadsgaard og blev 1581

af Valdemar Parsberg magesiftet bort til Kong Frederik II. Senere hørte denne Gaard til de betydelige Godser i Aarhus-Egnen, som efter Souverainitetens Indførelse kom i Familien Marselis's Hænder. Constantin Marselis Friherre til Marselisborg, hvortil hans ene Gaard Havreballegaard var ombannet, lod Stadsgaard, som han ogsaa opkaldte efter sig, ombygge; og hans Enke Sophie Elisabeth Carisius oprettede 9de Febr. 1703 Constantinsborg til et Stamhuus, som efter hendes Død 1741 gik over til hendes Broderson Conferentsraad Constantin August Carisius, og da Familien 1787 var uddød paa Mandssiden med dennes Broder, til Sidstnævntes Datter og hendes Efterkommere af den rigsgrevelige Familie Fædder-Carisius. 1796 blev Stamhuset substitueret med en Fideicommiscapital paa 193,251 Rd., som nu er i den med Carisius beslægtede Familie Holsten-Carisius's (til Baroniet Holstenshuus) Besiddelse, medens Constantinsborg er kommet i Privates Hænder. Hovedbygningen, een Etage Grundmuur med Qvist og høi Kjelder, er opført 1801 af Grev Fædder-Carisius.

I Ormslev Sogn skal fordum have været flere Herregaarde, som Buggesgaard, Aabogaard og Kunnerup, hvoraf endnu vare Spor, da D. Atl. udkom.

Koldt Sogn, Annex til Ormslev Sogn, omgivet af dette, Tiset, Tranbjerg og Viby Sogne samt Hjelmslev Herred i Skanderborg Amt. Mod Nord begrændses Sognet af Brabant-Sø. Kirken, midt i Sognet, 1¼ M. s. v. for Aarhus. Arealet, 3651 Tdr. Land, er i det Hele bølgeformigt, og Jorderne stærkt lerede. Hovedlandeveien fra Aarhus til Skanderborg passerer Sognet. Htk. 362 Tdr. A. og E. og 9½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Koldt med Kirke (med Taarn og Hvælvinger), Hasselager, Lemming, Stautrup med Skole, Edslev, Bering, Enslev og Kattrup med Skole; Enslev Vandmølle og Pints Vandmølle. Ialt i Sognet 81 G. og 79 H., hvoraf 23 G. og 44 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1069. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 3die Vgkds. Amtets 7de Lægd. Sognet er inddeelt i 2 Sognefogeddistricter, nemlig Koldt og Edslev. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Nordvest for Byen Stautrup har staaet en Herregaard, af hvis Grave og Volde der endnu er Spor. I Stautrup Skovdistrict, som eies af Bønderne, ligger en Gaard med Skov, som kaldes Bispeskoven, og som skal have tilhørt Bispestolen i Aarhus.

Holme Sogn omgivet af Annexet Tranbjerg, Maarslet og Viby Sogne samt Kattegattet. Kirken, nordvestlig i Sognet, c. ¾ M. s. s. v. for Aarhus. Arealet, 2137 Tdr. Land, hvoraf 306 Tdr. Land Fredskov, er deels bakket, deels jevnt; Jorderne ere muldede med Underlag af Sand og Leer. Syd for Holme By er en langagtig Bakkegruppe, der strækker sig fra Vest til Øst og benævnes Holme Bjerge; de optage c. 1/16 Miil. Denne Bakkegruppe domineres af Jelshøi (Gjelshøi), 404 Fod, Amtets høieste Punkt, hvorfra haves en overordentlig vid og smuk Udsigt over Havet til Samsø og Tunø og ud over hele Hads Herred til Fyen. Paa Sognets Østside ud til Kattegattet findes flere Skove: Skaade Skov, Thor Skov. Htk. 167½ Td. A. og E. og 8¾ Td. Skst.

I Sognet: Byerne Holme med Kirke, Præstegaard og Skole, og Skaade med Biskole, de adspredt liggende Beboelser Holme Bjerge kaldet (8 G. og 22 H.); Gd. Saralyst, Thorsmølle med et Kradsuldfabrik, Silistria Valkemølle, Kragelund og

Emiliedal Teglbrænderier samt 2 andre. Ialt i Sognet 44 G. og 90 H., hvoraf 18 G. og 70 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 817. Flere Husmænd og Indsiddere ernære sig ved Arbeide i Marselisborg og Moesgaard Skove, medens Andre finde Erhverv ved Haandværk, saasom Træskomænd, Bødkere, Snedkere, Tømrere, Smede, Murere etc. Sognet har, som anført, 4 Teglbrænderier, hvoraf det ene (Kragelund) er meget betydeligt. Her findes desuden et Krudsuldfabrik, ligesom og en Valkemølle, der i 1854 har stampet 2000 Alen Tøi og raspet 2000 Pund Farvetræ. I Sognet ere 3 Gartnere, der drive Handel med Kjøkkenurter.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 2den Vgkds. Amtets 10de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Tranbjerg een Commune. Kirken tilhører Besidderen af Marselisborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1268 Rd. Præstegaardens Areal er 90 Tdr. Land; Htk. 9½ Td.

Holme Kirke er bygget af Kampesteen med takket Taarngavl, hvorpaa er sat et lille Klokketaarn af Træ. Det gamle Taarn lod Baron Marselis nedbryde i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Kirken er hvælvet med murede Piller, men Tværbjælker vanzire Hvælvingen.

Tranbjerg Sogn, Annex til Holme Sogn, omgivet af dette, Maarslet og Viby Sogne. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. 1 M. s. v. for Aarhus. Arealet, 1920 Tdr. Land, hvoraf 10 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, Jorderne muldede med Underlag deels af Leer og deels af Sand. Den gamle Landevei fra Aarhus til Horsens passerer Sognet og løber tæt forbi Kirken. Htk. 194¾ Td. A. og E.

I Sognet: Kirken, ved denne Sognets Skole; Byerne Bjødstrup, Gunnestrup, Østerby, Jegstrup, Børup og Slet med et Teglbrænderi.

Indvaanere: 363. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 2den Vgkds. Amtets 1ste Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Tranbjerg Kirke er lille, bygget af Kampesteen, med Taarn; istedetfor den oprindelige Hvælving har den nu gibset Loft. Altertavlen er fra den katholske Tid; paa den findes et slet udskaaret Billede af Jomfru Marie med grelle Farver og flere andre Billeder.

Maarslet Sogn, omgivet af Beder, Malling, Tiset, Tranbjerg og Holme Sogne samt Kattegattet. Kirken, noget vestlig i Sognet, 1¼ M. s. s. v. for Aarhus. Arealet, 4426 Tdr. Land, er temmelig bakket (Brune Bakke), Jorderne lerede med lidt fort Muld og Underlag af stærkt Leer. Sognet har betydelige Skove: Vilhelmsborg Skove 170 Tdr. Land, Moesgaard Skove 300 Tdr. Land. Htk. 408¼ Td. A. og E., 11 Tdr. Skst. og 4½ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Maarslet med Kirke, Præstegaard og Skole, Testrup, Obstrup, Høiballe, Høiret med Skole, og Langballe; Hovedgaarden Vilhelmsborg, under Baroniet af samme Navn, 65½ Td. Htk. og 1200 Tdr. Land, hvoraf 580 Tdr. Land Ager og 600 Tdr. Skov; Hovedgaarden Moesgaard, 37¾ Td. Htk. og 780 Tdr. Land, hvoraf 450 Tdr. Ager, 30 Tdr. Eng og 300 Tdr. Skov (foruden et ved Norsminde i Sarild Sogn, Hads

Herred, fra Fjorden inddæmmet Areal af 210 Tdr. Land, der benyttes til Græsning, og Bøndergodset i Maarslet, Beder, Malling, Tranbjerg og Saxild Sogne, c. 400 Tdr. Land, samt tvende Vandmøller, Fulden Mølle i Beder Sogn og Skovmølle i Maarslet Sogn; Gaardens Hartkorn af alle Slags 102 Tdr.); Gd. Tranbjerggaard, Frederiksdal Skovriderbolig og Skov Vandmølle samt 2 Teglbrænderier. Ialt i Sognet 61 G. og 51 H., hvoraf 10 G. og 24 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 939. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, have endeel Dagleiere Fortjeneste ved Skovarbeide. I Sognet er, som anført, 2 Teglbrænderier, hvoraf det ene i 1854 har produceret c. 300,000 Stk. Muursteen og c. 200 Tdr. Kalk (Stenen, hvoraf Kalken brændes, er transporteret fra Glatved Strand ved Grenaa og blot brændt i Teglovnen), det andet i samme Aar 100,000 Stk. Muursteen.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 2det Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Kirken eies af Besidderen af Baroniet Vilhelmsborg. Præstekaldets Reguleringssum er 1032 Rd. Præstegaardens Areal er 60 Tdr. Land, Htk. c. 7 Tdr.

Maarslet Kirke har Taarn med Spiir, er hvælvet og bygget af Qvadersteen. Her findes et Epitaphium af 1603 over en Sandemand i Testrup, Oldefader til Biskop Thestrup i Aalborg.

Vilhelmsborg, Hovedgaarden i **Baroniet Vilhelmsborg**, ligger 1¼ Miil syd for Aarhus paa en Bakke, ved hvis Fod løber en lille Bæk, i Udkanten af en Skov. Hovedbygningen i 2 Etager er opført i Aarene 1843—45. Ladegaarden afbrændte 1855, gjenopført solidt og smukt i Aarene 1856—57. Denne Gaard heed fra først af Skumstrup og var blot en Avlsgaard med en lille By; dog forekommer 1486 en Væbner Orm i Skumstrup. I sidste Halvdeel af det 16de Aarhundrede kom Skumstrup til Familien Friis (efter Baabenet kaldet de røde Friiser), af hvilke Mogens Friis, den første Greve til Frijsenborg og Friherre til Frijsenvold, gjorde Skumstrup til et anseeligt Gods; han eiede ogsaa Moesgaard og Østergaard, men solgte 1662 alle disse 3 Gaarde til Vilhelm Marselis, en Søn af Gabriel Marselis (see Marselisborg) og Broder til Constantin Marselis, den første Friherre af Marselisborg. Ogsaa Vilhelm Marselis fik under Navnet Baron Güldencrone 18de Sept. 1673 Skumstrup ophøiet til et Baroni, der efter ham blev kaldet Vilhelmsborg. Den første Baron Güldencrone døde 1683, og Baroniet er derefter gaaet i Arv i hans mandlige Slægt. Den nuværende Lehnsbesidder har gjort betydelige Forbedringer, opført den nye Hovedbygning og anlagt en smuk Have ved Gaarden. Han er ogsaa en af de første danske Lehnsbesiddere, som er gaaet ind paa Afhændelsen af Bøndergodset.

Til Baroniet Vilhelmsborg hører efter Statshaandbogen for 1858 Htk. af alle Slags 455 Tdr., hvoraf under Hovedgaarden 70¾ Td., Bøndergods 229 Tdr., Kirke- og Kongetiende 155¼ Td., i Bankactier 5100 Rd., Fideicommiscapital 97,158 Rd.

Hovedgaarden Moesgaard, beliggende 1¼ Mil syd for Aarhus paa et af de skjønneste Punkter paa Jyllands Østkyst, i Kanten af den store Skov, der strækker sig langs med Kattegattet, var siden Midten af det 16de Aarhundrede forenet med de nærliggende Hovedgaarde Østergaard (see denne) og Skumstrup; og efterat sidstnævnte Gods var ophøiet til Baroniet Vilhelmsborg, vedblev Moesgaard at være Allodialgods til Baroniet. Baron Christian Frederik Güldencrone opførte den nuværende Hovedbygning paa Moesgaard i 3 Fløie, byggede i en Halvcirkel; da han døde 1788, var hans Bo fallit, og Moesgaard solgtes det følgende Aar ved Auction til hans ældste Søn Baron Frederik Julius Christian Güldencrone til Vilhelmsborg, senere Stiftamtmand i Aarhuus, for 39,000 Rd., hvortil den paa Gaard og Gods hæftende Gjæld beløb sig; men dennes Formuesomstændigheder blev ligesaa derangerede som Faderens. Han tog tilsidst Afsked fra sit Embede og blev sat under Administration, og ikke længe efter blev Moesgaard 1822 ved Auction solgt til Kon-

gens Kasse for 55,100 Rd.; Baronen forpagtede derpaa Gaarden, hvor han blev boende til sin i Aaret 1824 indtrufne Død. 1838 blev Moesgaard for 110,000 Rd. solgt til dens nuværende Eier Overretsprocurator, nu Stiftamtmand i Aarhus Dahl, i Forening med Eieren af Constantinsborg indtil 1844, som med megen Kraft og Iver har raadet Bod paa den tidligere uheldige Bestyrelse.

Ved Byen Langballe skal efter D. Atl. have staaet en Kirke eller et Capel, hvoraf endnu, da det udkom, den Gaard, som laae ved Stedet, kaldtes „Capel-Præstegaard", ligesom dens Beboer af Almuen pleiede at benævnes „Capels-Præst". Af Fundamenterne til dette Capel findes endnu Spor, ligesom en derved løbende Bæk endnu kaldes Capelbækken.

Beder Sogn omgivet af Annexet Malling, Maarslet Sogn og Kattegattet. Kirken, noget sydlig i Sognet, c. $1^1/_2$ M. s. for Aarhus. Arealet, 1827 Tdr. Land, hvoraf 220 Tdr. Land Fredskov, er temmelig jevnt, Jorderne sandmuldede. Fløistrup Skov ligger paa Sognets Østside langs med Kattegattet. Htk. $142^1/_4$ Td. A. og E., 1 Td. Skk. og $4^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Kirken (Taarn med Spiir og Hvælvinger), ved denne Præstegaarden og en Vindmølle; Byerne Beder, Fulden, Seldrup og Over-Fløistrup; Gdne Bispelund og Godthaab; Skolen midt i Sognet, Fulden Vandmølle og Roballe Vandmølle. Ialt i Sognet 29 G. og 37 H., hvoraf 6 G. og 10 H. udenfor Byerne.

Indvaanerne: 523. Agerbrug er Hovederhvervet. Endeel Dagleiere finde Fortjeneste, deels ved Skovarbeide og deels paa de i Maarslet Sogn beliggende Hovedgaarde Vilhelmsborg og Moesgaard. Skjøndt Sognet grændser til Havet, drives dog intet Fiskeri. Enkelte Mænd have endeel Bistader.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 3die Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Malling een Commune. Kirken eies af Baroniet Vilhelmsborg. Præstekaldets Reguleringssum er 972 Rd. Præstegaardens Areal er 73 Tdr. Land; Htk. $8^1/_2$ Td.

Malling Sogn, Annex til Beder Sogn, omgivet af dette, Astrup, Tiset og Maarslet Sogne, Hads Herred og Kysing-Fjord samt Kattegattet. Kirken, noget vestlig i Sognet, lidt over $1^1/_2$ M. s. for Aarhus. Arealet, 4660 Tdr. Land, er af lignende Beskaffenhed som i Hovedsognet. Htk. $431^1/_4$ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Malling med Kirke, tæt ved Byen en Vindmølle, Vormstrup, Krækjær, Elkiær (2 G.), Pedholt med Skole, Poel, Skaabling, Synnedrup, Starup, Stornord, Lildnord, Aistrup med Skole, Elmose, Bisgaard, Neder-Fløistrup, og de adspredte Beboelser Snovdrup (2 G. og 3 H.), Gdne Christiansgaard og Mariendal, samt Lildnord Vindmølle. Ialt i Sognet 86 G. og c. 70 H., hvoraf 16 G. og c. 40 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1059. Om Erhvervet gjælder, hvad der er anført ved Hovedsognet.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 4de Lægd. Kirken eies af Baroniet Vilhelmsborg.

Malling Kirke er anseelig og har Taarn og Hvælvinger. Ved Kirkens nordre Side er et Capel med Familiebegravelse for Güldencronerne til Vilhelmsborg.

Aſtrup Sogn omgivet af Annexet Tulſtrup, Tiſet Sogn og Hads Herred. Kirken, nordlig i Sognet, c. 2 M. ſ. ſ. v. for Aarhus. Arealet, 2360 Tdr. Land, er jevnt, og Jordsmonnet leerblandet. Htk. 238¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Aſtrup med Kirke (med Taarn og Hvælvinger) og Præſtegaarden, Aſkø med Skole, Bøgeſkov med Skole, Rasborg, Drammelſtrup og Løienkiær med Vandmølle. Ialt i Sognet 48 G. og 44 H., hvoraf 18 G. og 17 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 611. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtſtuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 5te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Tulſtrup og Annexet Hvilſted i Hads Herred een Commune. Kirken eies af Beſidderen af Herſchendsgave og enkelte Sognebeboere. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1340 Rd. Præſtegaardens Areal er 62 Tdr. Land; Htk. 9½ Td. En Capellan pro loco er anſat.

Tulſtrup Sogn, Annex til Aſtrup Sogn, omgivet af dette, Tiſet og Malling Sogne ſamt Hads Herred. Kirken, midt i Sognet, 1¾ M. ſ. ſ. v. for Aarhus. Arealet, 1157 Tdr. Land, hvoraf 29 Tdr. Land Fredſkov, er jevnt, og Jorderne i Almindelighed leerblandede. Htk. 106¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Tulſtrup med Kirke (med Taarn, Brædde-loft), Pederſtrup og Hinnerup; Hovedgaarden Oſtergaard, af 38⅛ Td. Htk. med c. 465 Tdr. Land, hvoraf c. 100 Tdr. Skov, 20 Tdr. Eng og lidt over 340 Tdr. Ager. Ialt i Sognet 17 G. og 31 H., hvoraf 9 G. og 22 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 293. Foruden Jordbrug drives intet Erhverv af Betydenhed.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 6te Lægd. Kirken eies af Sognebeboerne.

Hovedgaarden Oſtergaard tilhørte i Midten af det 16de Aarhundrede Joſt Ulfeld, ſom ogſaa eiede Skumſtrup (nu Vilhelmsborg) og Moesgaard; efter ham hans Enke Anna Kaas; derpaa hans Datterſøn Johan Brokkenhuus til Leerbæk, dennes Fætter Niels Friis og hans Søn Mogens Friis, den førſte Greve af Friiſenborg, ſom 1662 ſolgte Oſtergaard tilligemed de andre to ovennævnte Gaarde til Vilhelm Marſelis, ſenere Baron Güldencrone til Vilhelmsborg. Oſtergaard var derpaa et Allodialgods til Baroniet, indtil det efter Baron Chriſtian Frederik Güldencrones Død 1788, da Sammes Bo var fallit, blev ſolgt til Forpagter Smith af Moesgaard. Den tilhørte ſenere dennes Arvinger, blev ſolgt til Krigsraad Müller, men igjen overtaget af Arvingerne efter Smith, af diſſe igjen ſolgt til F. Koch, der ſom gift med Smiths Datter var Medarving, af ham ſolgt til Jægermeſter Schultz og af denne til den nuværende Eier Etatsraad, Departementsdirecteur C. B. A. Dahl.

Paa Oſtergaards Mark ſkal fordum have ſtaaet en anden Herregaard kaldet Aalkjærgaard. Af denne Gaard er dog nu intet Spor, men en Mængde Mønter m. m. ſkulle for 20—30 Aar ſiden være fundne mellem nogle gamle Muurfundamenter.

Øen Tunø, der udgjør et eget Sogn, ligger i Kattegattet c. 1⅛ M. fra Jyllands Oſtkyſt og ½ M. fra Samsø. Arealet, 624 Tdr. Land, er temmelig ufrugtbart. Paa Tunø er et faſt Fyr af 5te Orden med Lindſe-Apparat, ſom har en Lysvidde af 2¾ Miil; det tjener ſom Hovedmærke for Skibe, ſom paſſerer det ſædvanlige Far-

vand mellem Tunø og Samsø til og fra Lille-Belt. Mellem Tunø og Jyllands Østkyst findes flere Grunde, af hvilke Knoben, nærmest vestlig for Tunø, er den bethydeligste. Fra Tunø Færgested er Overfart til Aarhus (4 M.), til Norsminde (2 M.), til Grinsnapgaarde Færgested ($1^1/_4$ M.), og til Nordby paa Samsø ($^3/_4$ M.). Htk. $45^1/_2$ Td. A. og E.

I Sognet: Byen Tunø med Kirke, Præstegaard, Skole og Mølle. Ialt i Sognet 31 G. og 14 H., hvoraf 2 G. udenfor Byen.

Indvaanere: 223. Beboerne ernære sig foruden ved Agerbrug tillige ved Fiskeri og ved at tjene som Lodser.

Sognet hører under Samsø Birk og Aarhus Amtstuedistrict og Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 64de Lægd. Sognet udgjør en egen Commune. Præstekaldets Reguleringssum er 544 Rd. Præsten er tillige Skolelærer.

Hads Herred *)

omgives af Ning Herred, Skanderborg Amt, Horsens Fjord og Kattegattet. Fladeindholdet er c. 4 □ Miil. Overfladen er i Almindelighed bakket. I den sydlige Deel af Hundslund Sogn er en Strækning af Bakker fra Vest til Øst, som tildeels naaer en temmelig bethydelig Høide og løber ind i Vor Herred i Skanderborg Amt. Hads Herred er Amtets skovrigeste Deel. Htk. $3560^3/_4$ Td. A. og E., 38 Tdr. Skfk. og $47^3/_4$ Td. Mfk. I geistlig Henseende danner Herredet i Forening med Ning Herred eet Provsti; Hvilsted Sogn hører som Annex til Astrup Sogn i Ning Herred, hvorimod Vedslet Sogn i Vor Herred, Skanderborg Amt, er som Annex forenet med Torrild Sogn.

Sarild Sogn omgivet af Annexet Nølev, Bjerager Sogn og Kysing-Bugt. Mod Nord begrændses Sognet af Kysing-Fjord. Kirken, midt i Sognet, c. $2^3/_4$ M. s. for Aarhus. Arealet, 2681 Tdr. Land, er temmelig jevnt, Jorderne i Almindelighed muldede med Leerunderlag. Ved Kysing-Fjord er et Areal af 241 Tdr. Land inddæmmet (Frederiksdals Inddæmning). I Sognet er Pos Mose. Ved Norsminde eller Mundingen af Afløbet fra Kysing-Fjord, hvor Odder-Aa har sit Udløb, er en lille Havn. Til Norsminde er Færgefart fra Tunø (2 M.). Htk. $253^1/_2$ Td. A. og E. og 8 Tdr. Mfk.

---

*) I Valdemar II.s Jordebog (Scr. rer. Dan. VII. p. 520) kaldes dette Herred „Harzhæret"; Suhm formoder, at Navnet kan være kommet af en Overflødighed af Harpix, som har været eiendommelig for Træerne i denne Egn (!).

I Sognet: Byerne Saxild med Kirke, Præstegaard og Skole samt en høiere Bondeskole, Rude med Skole, og Kysinge med Biskole, Gd. Vester-Hovgaard, Kysinge Kro samt Kysinge Vindmølle. Ialt i Sognet 54 G. og 25 H., hvoraf 12 G. og 9 H. udenfor Byerne.

Indvaanerne: 552. Udenfor Jordbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 31te Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Nolev een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rathlousdal. Student David Davidsen har ved Kongl. confirmeret Testamente af 19de Jan. 1787 legeret 16 Rd. aarlig til Skolelæreren i Rude, 20 Rd. til 5 fattige Børn i Rude til Hjelp til Skolegang, 64 Rd. til 8 Fattige, først af dem, som maatte findes paa det Davidsenske Gods, eller af Hads og Bjerre Herreder, 24 Rd. til 4 fattige fader- og moderløse Børns Opdragelse og Skolegang, 8 Rd. til de Soldater, som fra Godset ere i Krigstjeneste. Præstekaldets Reguleringssum er 1412 Rd. Præstegaardens Areal er 110 Tdr. Land; Htk. 11½ Td.

Saxild Kirke er bygget af Kampesteen, men Taarnet, som senere er tilbygget, af Muursteen; det har en Trækuppel med Spiir. Kirken har Brædeloft.

Paa Kysing Mark ved Norsminde har fordum staaet en Kirke.

Nolev Sogn, Annex til Saxild Sogn, omgivet af dette, Bjerager og Odder Sogne samt Ning Herred. Kirken, vestlig i Sognet, c. 2¼ M. s. for Aarhus. Arealet, 1353 Tdr. Land, er mere fladt end bakket; Jorderne bestaae for det Meste af sandblandet Leer og leerblandet Sand. Htk. 142¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Nølev med Kirke (af Kampesteen, uden Taarn, gibset Loft) og Skole, og Asfendrup. Ialt i Sognet 27 G. og 20 H., hvoraf 6 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 355. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. I Forening med det nedlagte Tvenstrup Sogn Amtets 37te Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rathlousdal.

Randlev Sogn omgivet af Annexet Bjerager, Gosmer og Odder Sogne. Kirken, sydlig i Sognet, lidt over 3 M. s. for Aarhus. Arealet, 1453 Tdr. Land, er temmelig jevnt, og Jorderne muldede med Underlag af Leer. Htk. 155½ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Over-Randlev med Kirke, Præstegaard og Skole, og Neder-Randlev. Ialt i Sognet 28 G. og 75 H., hvoraf 8 G. og 42 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 698. Jordbrug er det overveiende Erhverv; dog afsættes en betydelig Mængde Tørv fra Randlev Mose.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 34te Lægd. I Forening med Annexsognet Bjerager een Commune. Kirken er i Privateie. Præstekaldets Reguleringssum er 1192 Rd. Præstegaardens Areal er 58 Tdr. Land; Htk. 7 Tdr.

Randlev Kirke er lille, uden Hvælvinger, med et Taarn af Bindingsværk, der er tilbygget i den senere Tid.

Bjerager Sogn, Annex til Randlev Sogn, omgivet af dette, Halling, Gosmer, Odder og Saxild Sogne. Kirken, vestlig i Sognet, c. 3 M. s. for Aarhus. Arealet, 2582 Tdr. Land, er af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Ved Dyngby er Færgestedet Grinsnapgaarde, hvorfra er den nærmeste Overfart til Tunø (1½ M.), samt til Samsø (2 M.). Htk. 303¼ Td. A. og E.

I Sognet: Kirken: Byerne Bjerager, Rørth med Skole, Dyngby med Skole, Boulstrup med Kro, og Hylken, de adspredte Beboelser Grinsnapgaarde (3 G.); Gdne Sveigaard, 19 Tdr. Htk., 164 Tdr. Land, Bjerager-Hovgaard, 11 Tdr. Htk. og Lillemosegaard, samt Dyngby Vindmølle. Ialt i Sognet 53 G. og 56 H., hvoraf 6 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 775. Noget Fiskeri drives om Foraaret fra Hylken. Forøvrigt er der intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 29de og 30te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Bjerager (i D. Atl. Bjergager) Kirke har Taarn og Hvælvinger; den antages at være bygget efter Reformationen. Tidligere har Kirken staaet i Dyngby.

Odder Sogn (med det nedlagte Tvenstrup Sogn), omgivet af Røley, Bjerager, Randlev, Gosmer, Ørting, Falling, Torrild og Hvilsted Sogne samt Ning Herred. Kirken, noget østlig i Sognet, 2¾ M. s. s. v. for Aarhus. Dette, Amtets største Sogn, har et Areal af 7421 Tdr. Land, som er temmelig bakket. Jorderne ere lerede og sandblandede. I Sognet er Odder-Aa, der falder ud i en Indbugtning af Kattegattet, som kaldes Kysinge-Bugt. Sognet har ikke ubetydelige Skove, saasom Rathlousdal Skove, Rodsteenseie Skove o. fl. Htk. 587 Tdr. A. og E., 10½ Td. Skst. og 24¼ Td. Mst.

I Sognet: Byerne Odder med Kirke, Præstegaard, Thing- og Arresthus, Skole med 2 Lærere, Bolig (privat) for Herredsfogden og Districtslægen, Apothek, Kro og Bageri, Tvenstrup med Skole, Balle med Skole, Snærild, Fillerup med Skole og 2 Vandmøller, Ondrup med Skole, Morsholt med et Teglværk og Svorbæk, de adspredte Beboelser Sander (3 G. og 4 H.); Hovedgaarden Rathlousdal, under Stamhuset af samme Navn, 36 Tdr. Htk., med 216 Tdr. Agerland, 70 Tdr. Land Skov og 30 Tdr. Land Eng; Hovedgaarden Rodsteenseie, 49¾ Td. Htk. og 506 Td. Land, hvoraf 383 Tdr. Ager, 43 Tdr. Eng, 72 Tdr. Skov og 8 Tdr. Tørvemose, ved Gaarden et Teglværk og et Drainfabrik; Gdne Petersminde, 15¾ Td. Htk., Fauergaard, 14¼ Td. Htk. og 212 Tdr. Land, hvoraf 152 Tdr. Ager, 24 Tdr. Eng og Mose og 36 Tdr. Skov, ved Gaarden et Teglbrænderi og Drainfabrik, og Christianslund, Skjægs Vandmølle med et Maltgjøreri, Odder Over-Mølle og Odder Neder-Mølle (begge Vandmøller), samt en Stampemølle paa Odder Mark. Ialt i Sognet 108 G. og 230 H., hvoraf 44 G. og c. 100 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 2286. Foruden ved Jordbrug findes der i Sognet Erhverv paa mange andre Maader. I Sognet findes nemlig, som anført, 5 Vandmøller og en Stampemølle, Apothek med Handelsprivilegium, en Kro med Spækhøkerbevilling og Ret til Brændeviinsudsalg, en Kjøbmand, som tillige har et stort Maltgjøreri, 5 Høkere, 2 Bagere, 2 Slagtere, og en Ølbrygger. Foruden de almindelige Landsbyhaandværkere: Hjulmænd, Bødkere, Smede, Tømrere, Murere, Skomagere, Skrædere og Væverе, findes i Sognet en Farver, 2 Glarmestere, 2 Bomuldsvævere, en Kurvemager, 3 Malere, en Pottemager, en Rebslager, 1 Rokke- og 2 Kunstdreiere, 4 Sadelmagere, 4 Snedkere, 2 Uhrmagere, 4 Modehandlere, 3 Teglbrænderier, som i 1854 have produceret 320,000 Stkr. Muursteen. Mange Arbeidere finde Erhverv ved at tilberede Tørv i Ondrup og Morsholt Tørvemoser, hvorfra sælges en betydelig Mængde Tørv, ligesom og mange Dagleiere have Arbeide i Rathlousdals og Rodsteenseies Skove, hvorfra sælges meget Træ. Af Kurve, Bikuber, Skovle, River og andre Haandredskaber forarbeides endeel i Sognet. Her findes ogsaa mange Bistader; Vox og Honning afsættes til Kjøbmanden i Odder. I Odder By holdes Markeder i Marts og Septbr. med Heste og Kvæg.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction, hvis Thingsted er i Odder By, Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict. Districtslægen boer i Odder By. 1ste Vgkds. Odder udgjør Amtets 35te og 36te Lægd, og det nedlagte Tvenstrup Sogn i Forening med Nølev Sogn 37te Lægd. Odder By er Valgsted for 1ste Valgkreds til Folkethinget. Sognet danner en egen Commune. Sognet er inddeelt i 3 Sognefogeddistricter, nemlig 1) for Byerne Odder, Ondrup og Morsholt, 2) for Byerne Fillerup, Snærild og Balle, 3) for Byerne Tvenstrup og Svorbæk. Kirken tilhører en Privatmand. Af Legater findes, foruden nogle mindre, Geheimeraad Schack-Rathlous, hvis Renter, 39 Rd. 32 Sk. aarlig, ere bestemte til Trængende under Rathousdals Gods i Odder Pastorat. Præstekaldets Reguleringssum er 1452 Rd. Præstegaardens Areal er 92½ Td. Land; Htk. 9¾ Td.

Odder Kirke er bygget af Kampesteen, hvælvet og med Taarn, samt Orgel. Her findes et smukt Epitaphium af Marmor over Admiral Jens Rodsteen til Rodsteenseie († 1706) og Hustru Sophie Amalie Gersdorf. Altertavlen er gammel og forestiller Nadverens Indstiftelse, udskaaren i Træ. I Sognet har der indtil den nyeste Tid været endnu en Kirke, Tvenstrup Kirke, som Kirkeeieren 1674 fik Tilladelse til at nedbryde, imod at bygge et Stykke til Odder Kirke, som derved er bleven en Korskirke. Sognefolkene udvirkede imidlertid hos Admiral Rodsteen, at de beholdt deres Kirke, imod selv at holde den vedlige, saa at der vedblev at prædikes i begge Kirker, og den er først bleven nedbrudt 1820 paa Grund af Brøstfældighed. Paa Fillerup Mark findes endnu Rudera af en anden Kirke, som skal have havt Navnet Ulv Kirke.

Hovedgaarden Rathlousdal, henhørende til Stamhuset af samme Navn, var fra først af en Bondeby, kaldet Loverstrup, og hørte til det Gods, som Rigsdrosten Jochum Gersdorf fik af Kong Frederik III. for sit Jordegods i Skaane. Fordum var der ogsaa en stor Bondegaard af samme Navn, hvorpaa Knud Mogensen, Foged paa Bygholm, 1570 fik Skjøde af Kong Frederik II. imod Afstaaelsen af andet Gods. Fra Gersdorf kom Loverstrup til hans Svigerson Hofmester Gregorius Rathlou, der 1674 opførte en Gaard af Bindingsværk, som han kaldte efter sig Rathlousdal, ligesom han benævnede en anden Gaard, som han s. A. byggede i Gosmer Sogn, efter sin Frue Gersdorflund. Efter hans Død 1681 fik Sønnen Jagtjunker Frederik Carl Rathlou Gaarden, og efter ham 1708 hans Broder Geheimeraad og Jægermester Christian Rathlou († 1752), som 7de Aug. 1749 opret-

tede Rathlousdal og Gersdorflund til et Stamhuus for sin Frues Broderſøn Geheimeraad, Statsminiſter og Elefantridder Joachim Otto Schack-Rathlou, efter hvis barnløſe Død 1800 Stamhuſet tilfaldt den beſlægtede Familie Holſtein-Rathlou. Hovedbygningen er af Grundmuur, bygget paa Hvælvinger, 1 Etage med Qviſt. Ladegaarden og Fløiene til Stuehuſet ere deels Grundmuur, deels Bindingsværk.

I 1857 er i Lyſtſtoven tæt ved Rathlousdal ind i en Banke opført et ſmukt hvælvet Gravcapel for den Holſtein-Rathlouſke Familie, og et ældre Gravcapel ved Gosmer Kirke desaarſag nedbrudt.

Til Stamhuſet Rathlousdal, ſom indbefatter Hovedgaardene Rathlousdal og Gersdorflund ſamt Sophienlund, hører efter Statshaandbogen for 1859 Htk. af alle Slags 1231½ Tdr., hvoraf under Hovedgaardene 164½ Td., Bøndergods 823 Tdr., Kirke- og Kongetiende 244 Tdr.; i Bankactier 7000 Rd., Fideicommiscapitaler 4820 Rd. Hermed er tillige forenet det brounsvordenſte Fideicommis, ſtort 24,256 Rdl.

Hovedgaarden Rodſteenseie var ligeſom Rathlousdal en ufri Gaard og Bondeby, der under Navnet Hovedſtrup hørte med til det Gods, ſom Jochum Gersdorf fik i Mageſkiftet med Kong Frederik III. Tidligere var Hovedſtrup dog en Hovedgaard, ſom Kong Frederik II. 1581 tilbyttede ſig fra Oluf Brokkenhuus for Sebber-Kloſter. Gersdorfs Svigerſøn Admiral Jens Rodſteen lod 1681 Gaarden opbygge og gav den ſit Navn. De næſte Eiere vare Oberſt Frederik Chriſtian Rantzau, gift med Ollegaard Rodſteen, i Begyndelſen af forrige Aarhundrede, og Oberſt Malte Seheſted, hvis Enke Sophie Amalie Rantzau eiede denne Gaard, da D. Atl. udkom. Rodſteenseie vedblev at være i Admiral Rodſteens qvindelige Efterkommeres Beſiddelſe indtil 1835, da den ved Auction blev ſolgt (uden Beſætning og Inventarium) for 50,400 Rd. 1857 blev det kjøbt af de nuværende Eiere for 190,000 Rd. Hovedbygningen, paa hvilken findes anbragt Aarstallet 1681, da den blev opført, beſtaaer af 2 Fløie; Kjelderetagen er bygget af Kampeſteen, Stueetagen af ſvært Egebindingsværk. Indgangen er gjennem et Taarn, ſom er tilbygget af Oberſt Seheſted.

Hvilsted Sogn, Annex til Aſtrup Sogn, i Ning Herred, omgivet af dette, Odder og Torrild Sogne ſamt Hjelmslev og Vor Herreder i Skanderborg Amt. Kirken, noget ſydlig i Sognet, 2½ M. ſ. v. for Aarhus. Arealet, 1777 Tdr. Land, er fladt, og Jorderne leer- og ſandblandede. En Mængde ſtore Stene findes i Jorden. Htk. 169¾ Td. A. og E.

I Sognet: Byerne Hvilſted med Kirke (lille, uden Taarn, men hvælvet), Skole og Kro, og Duſted; Hovedgaarden Rantzausgave, 38 Tdr. Htk.; de mindre Gaarde Oxenbølle, Kithuſet og Lettenborggaard, ſamt Hvilſted Vindmølle. Ialt i Sognet 27 G. og 42 H., hvoraf 15 G. og 31 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 518. Jordbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører under Ning Herreds Jurisdiction (Aarhus), Aarhus Amtſtuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ſte Vgkds. Amtets 44de Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Som Hovedgaarden Rantzausgaves, tidligere Kannes, Eiere nævner D. Atl. ved Aar 1616 en Peder Mikkelſen og 1641 Jakob Jenſen, hvilke begge ligge begravede i Hvilſted Kirke. Senere har den med de mange andre Godſer i denne Egn tilhørt Jochum Gersdorf, Admiral Jens Rodſteen og Oberſt Rantzau.

Torrild Sogn omgivet af Annexet Vedſted i Vor Herred, Skanderborg Amt, det nævnte Herred, ſamt Hvilſted, Odder, Falling og Hundslund Sogne. Kirken, midt i Sognet, c. 2¾ M. ſ. v. for Aarhus. Arealet, 3256 Tdr. Land, hvoraf 269 Tdr. Land Fredſkov, er temmelig bakket, og Jordsmonnet ſandblandet og leerblandet. Af Skove mærkes Nørre Skov, Sønder Skov. Htk. 221½ Td. A. og E. og 10⅜ Td. Skſt.

I Sognet: Byerne Torrild med Kirke, Præstegaard og Skole, Krogstrup og Fensholt, samt Gd. Johannesro. Jalt i Sognet 42 G. og 35 H., hvoraf 15 G. og 20 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 534. Udenfor Jordbrug haves intet særligt Erhverv.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 43de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Vedslet een Commune. Kirken eies af Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 1452 Rd. Præstegaardens Areal er 111 Tdr. Land; Htk. 10½ Td.

Torrild Kirke har Taarn; Choret og Skibet ere hvælvede; men Taarnet har kun Loft. Efter D. Atl. Kal denne Kirke have faaet en Tilbygning af et Capel, som fordum stod ved Rindelevgaard i Fruering Sogn.

Hundslund Sogn omgivet af Torrild og Falling Sogne, Vor Herred i Skanderborg Amt samt Horsens-Fjord. Kirken, midt i Sognet, 3¾ M. s. v. for Aarhus. Arealet, 5330 Tdr. Land, hvoraf 53 Tdr. Land Fredskov, er bakket, og Jorderne leer- og sandblandede. I Sognets sydlige Deel er en Strækning af Bakker fra Vest til Øst, der løber ind i Vor Herred, og som tildeels naaer en temmelig betydelig Høide. Af Skove findes Vester Skov o. fl. Paa Sognets sydvestlige Side er et Færgested, hvorfra skeer Overfart til den ligeoverfor liggende Ø Alrø (neppe ¼ M.). Htk. 372½ Td. A. og E., 1¾ Td. Skk. og 10¼ Td. Mk.

I Sognet: Kirken i Nærheden af Sognebyen; Byerne Hundslund med Præstegaard og Skole, Torup, Trustrup, Tendrupgaarde (2 G.), Kjærgaarde, Oldrup, Sødrup, imellem disse en Skole, Hadrup med Vindmølle, Skablund, Sondrup med Skole, og Svinballe; Gd. Oudrupgaard, 16¼ Td. Htk., 206 Tdr. Land, Tyrrestrup Vandmølle og Glibing Mølle, et Teglbrænderi samt et Kalkbrænderi. Jalt i Sognet 82 G. og 159 H., hvoraf 23 G. og 81 H. udenfor Byerne.

Indbaanere: 1465. Som særligt Erhverv udenfor Jordbrug maa anføres det nævnte Kalkbrænderi, der i 1854 har produceret 725 Tdr. Kalk, og Teglværk, som i s. A. har fabrikeret 180,000 Stkr. Muursteen. Skovarbeide haves i de nærliggende Hovedgaardes betydelige Skove.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 41de og 42de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken tilhører Sognebeboerne. Præstekaldets Reguleringssum er 912 Rd. Præstegaardens Areal er 80 Tdr. Land; Htk. 7 Tdr.

Hundslund Kirke er stor, bygget paa en Bakke, med et høit Taarn, som tjener til Sømærke. Choret og Taarnet ere hvælvede, men Skibet har Brædde-loft. Altertavlen er meget stor, med simpelt, men smagfuldt Billedhuggerarbeide, og efterat den nylig er bleven særdeles godt malet, maa den ansees som en Prydelse for Kirken.

Hundslund Sogn har fordum havt en Annexkirke i Sødrup, til hvilken hørte Byerne Sødrup, Oldrup, Hadrup og Oudrup, kaldet „det øvre Sogn"; den er for længe siden nedlagt, men dens Sted er endnu kjendeligt og kaldes „Kirkegaarden".

Ørting Sogn omgivet af Annexet Falling, Gosmer, Randlev og Odder Sogne. Kirken, midt i Sognet, 3½ M. s. s. v. for Aarhus.

Arealet, 1537 Tdr. Land, hvoraf 134 Tdr. Land Fredskov, høiner sig paa flere Steder, uden egentlig at kunne kaldes bakket; Jorderne ere i Almindelighed lerede. Htk. 121 Tdr. A. og E. og $2^1/_4$ Td. Mst.

I Sognet: Byen Ørting med Kirke (lille, uden Taarn), Præstegaard og Skole, de adspredte Beboelser Vestergaarde (3 G.) og Østergaarde (4 G.). Ialt i Sognet 29 G. og 67 H., hvoraf 11 G. og 31 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 559. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 38te Lægd. I Forening med Annexet Falling een Commune. Kirken eies af Sognets Beboere. Præstekaldets Reguleringssum er 1024 Rd. Præstegaardens Areal er 70 Tdr. Land; Htk. 9 Tdr.

Falling Sogn, Annex til Ørting Sogn, omgivet af dette, Gosmer og Gylling Sogne samt Horsens-Fjord. Kirken nordostlig i Sognet, c. $3^1/_2$ M. s. s. v. for Aarhus. Arealet, 3878 Tdr. Land, hvoraf 459 Tdr. Land Fredskov, er ikke betydeligt bakket, Jorderne muldede med Leerunderlag; dog findes paa enkelte Steder mindre gode Jorder. Af Skove mærkes Spadkjær, Hestehave. Udfor Byen Amstrup er Overfart til Alrø. Htk. $315^3/_4$ Td. A. og E., $5^3/_4$ Td. Skst. og 3 Tdr. Mst.

I Sognet: Byerne Falling med Kirke, Aalstrup med Skole, Halkjær og Amstrup; Hovedgaarden Aakjær, 126 Tdr. Htk. og 2020 Tdr. Land, hvoraf 1320 Tdr. Ager, 150 Tdr. Eng og 550 Tdr. Skov, foruden $8^3/_4$ Tdr. Htk. Fæstegods, ved Gaarden en Vandmølle og et Teglværk med Drainfabrik; Gdne Brændbygaard, Damgaard og Lundhof samt Bads Vandmølle. Ialt i Sognet 43 G. og 69 H., hvoraf 15 G. og 33 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 806. Endeel Dagleiere ernære sig ved Arbeide i Aakjær Skov. Ellers er intet særligt Erhverv udenfor Jordbrug.

Sognet hører under de samme Administrativ-Inddelinger som Hovedsognet; 1ste Vgkds. Amtets 39te Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Falling Kirke har Taarn og Hvælvinger. Her findes Hedvig Margrete Bornemanns (see nedenfor) Kiste og Epitaphium.

Hovedgaarden Aakjær, hvis Navn hidrører fra dens naturlige Omgivelser, Aa og Kjær, var i Middelalderen en af de Gaarde, som hørte til Bispestolen i Aarhus, men ved Reformationen tilligemed det øvrige bispoppelige Gods tilfaldt Kronen, hvorpaa den blev et kongeligt Slot, ligesom den endnu som Herregaard af Almuen benævnes „Slottet", og Sædet for en kongelig Lehnsmand. Af disse Lehnsmænd kan nævnes Evert Bild til Ravnholt i Midten af det 16de Aarhundrede og Christen Skeel til Fussings, som døde paa Aakjær 1595. Efter Souverainitetens Indførelse fik Amtet Navn efter dette Slot, men det var forenet med Skanderborg Amt under samme Amtmand. Aakjær blev først afhændet fra Kronen henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede under Kong Christian V. De første Eiere, efterat det var blevet en privat Herregaard, vare: Etatsraad Bendix Lassen († 1717), hvis Enke Hedvig Margrete Bornemann, en Datter af den sjællandske Biskop Bornemann, giftede sig med Oberst Matthias Rosenørn, som ombyggede Gaarden; hendes Søn af første Ægteskab Major Lassen; hendes Datter af andet Ægteskab Benedicte Antonette Rosenørn, der blev gift med Justitsraad Thøger Lassen, som ogsaa eiede den endnu med Aakjær forbundne Hovedgaard Dybvad. Som senere Eier af disse Gaarde maa nævnes Kammerherre F. C. T. Lüttichau, der i Forening med Kammerherre Beenfeldt til Serritslevgaard i Aaret 1790 overrakte Kronprindsen

det bekjendte Tillidsskrift fra 102 jydske Grundeiere, hvori de skildrede de skete Forandringer med Hensyn til Bondens Stilling som fordærvelige for Fædrelandet. I Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede eiede Grev von Dernath Aakjær og Dybvad, senere Grev Reventlow. Et Sværd opbevares endnu paa Gaarden, som skal have været baaret af den i Kæmpeviserne besungne Svend Felding, der menes at have levet under Valdemar Seier og efter Sagnet var født i Falling.

Falling Sogn var et Hovedsogn med Halling til Anner indtil 1655, da Falling blev Anner til Ørting og Halling Anner til Gosmer.

Gosmer Sogn omgivet af Annexet Halling, Gylling, Falling, Ørting, Odder og Randlev Sogne samt Kattegattet. Kirken, nordlig i Sognet, $3^1/_4$ M. s. for Aarhus. Arealet, 2948 Tdr. Land, hvoraf 200 Tdr. Land Fredskov, er i det Hele jevnt, og Jorderne lerede. Paa Sognets Østside ud mod Kattegattet findes flere Skove, saasom Ravn Skov, Nørre Skov, Sønder Skov. Ved Gersdorflunds Udskibningssted Hov Havn kunne Fartøier af 7 Fods Dybgaaende lægge til. Htk. $307^1/_2$ Td. A. og E. og $4^3/_4$ Td. Skst.

I Sognet: Kirken i Nærheden af Byen Gosmer, Byerne Gosmer med Skole og 2 Hospitaler, Smederup, Fensteen med Skole, og endeel af Søby (5 G. og 7 H.; Resten i Gylling Sogn); Hovedgaarden Gersdorflund, under Stamhuset Rathlousdal, $73^3/_4$ Td. Htk.; Hovedgaarden Dybvad, $28^1/_2$ Td. Htk. og 217 Tdr. Land, hvoraf 180 Tdr. Ager, 32 Tdr. Eng og 5 Tdr. Mose, til Gaarden en Vindmølle, samt Præstegaarden Præstholm. Ialt i Sognet 43 G. og 34 H., hvoraf 14 G. og 8 H. udenfor Byerne.

Indbyggere: 588. Agerbrug er det overveiende Erhverv.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtstuedistrict og Hads Herreds Lægedistrict; 1ste Vgkds. Amtets 40de Lægd. Sognet danner i Forening med Annexet Halling een Commune. Kirken tilhører Stamhuset Rathlousdal. Ved Gosmer Kirke er 2 Hospitaler med 18 Lemmer, som nyde hver 2 Rd. maanedlig samt fri Ildebrændsel og Lys af det Schack-Rathlouske Legat. Desuden haves 156 Rd. af Geheimeraad Schack-Rathlous og Frues Legat til trængende Fæstere paa Gersdorflunds Gods, samt 14 Rd. til Bibler. Præstekaldets Reguleringssum er 1432 Rd. Præstegaardens Areal er 120 Tdr. Land; Htk. 13 Tdr.

Gosmer Kirke er smuk og vel vedligeholdt, opført af tilhugne Kampesteen; den har Taarn, men kun Hvælving over Choret, i Høikirken Gibsloft. Ved denne Kirke fandtes 1855 to Capeller, nemlig et under Taarnet for Geheimeraad og Jægermester Christian Rathlous Familie, og et bygget til den nordre Side af Høikirken for Geheimeraad Joachim Otto Schack-Rathlou med Frue og Datter, som her ligge i 3 store og smukke Marmorkister. See nu det foran under Odder Sogn Anførte med Hensyn til det i Lysthoven ved Rathlausdal opførte Begravelseskapel. Under Altergulvet er en Begravelse for Familien Brorson, som har eiet Dybvad.

Hovedgaarden Dybvad antages at have Navn af sin Beliggenhed i en Kjærstrækning. Det var i ældre Tid en Bondegaard, som er mærkelig ved, at derfra stammer de lærde Dybvader; navnlig var den bekjendte Jørgen Dybvad, der som theologisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet blev assat 1607 for sine Ytringer om Adelen og døde i sørgelige Omstændigheder 1612, født paa denne Gaard i Midten af det 16de Aarhundrede. Henimod Midten af det næste Aarhundrede beboedes Dybvad af en Major Acheleie, som ligger begravet i Gosmer Kirke. Da D. Atl. udkom, tilhørte det Justitsraad Lassen til Aakjær, med hvilket det endnu har fælles Eier; han opførte en ny Bindingsværks Bygning.

Hovedgaarden Gersdorflund hørte til de Eiendomme, som Rigsdrosten

Jochum Gersdorf efter Souveænitetens Indførelse fik af Kong Frederik III. for sit Gods i Skaane. Hans Svigerſøn Hofmeſter Gregorius Rathlou opbyggede 1674 Gaarden af Bindingsværk og gav den Navn efter ſin Frue Margrete Gersdorf; det Huus, ſom tidligere laae paa Stedet, heed efter D. Atl. Porsborg. 1713 afbrændte Gaarden, men blev derefter igien opbygget af den forrige Eiers Søn Geheimeraad og Jægermeſter Chriſtian Rathlou, ſom 7de Aug. 1749 oprettede Rathlousdal (ſee dette) og Gersdorflund til et Stamhuus.

Byen Fenſteen („Phynſten") nævnes i Valdemar II.s Jordebog, hvor den er anſat til 3½ Mark Guld.

Halling Sogn, Annex til Gosmer Sogn, omgivet af dette, Bjerager Sogn og Kattegattet. Kirken, midt i Sognet, 3¼ M. ſ. for Aarhus. Arealet, 990 Tdr. Land, hvoraf 36 Tdr. Land Fredſkov, er af lignende Beſkaffenhed ſom i Hovedſognet. Halling Skov ligger i Sognet. Htk. 108¾ Td. A. og E. og 1½ Td. Skſt.

I Sognet: Kirken i Nærheden af Sognebyen; Byerne Halling med Skole, og Spøttrup. Ialt i Sognet 23 G. og 24 H., hvoraf 8 G. og 6 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 290. Noget Fiſkeri drives. Iøvrigt er Jordbrug det overveiende Erhverv.

Sognet hører under de ſamme Adminiſtrativ-Inddelinger ſom Hovedſognet; 1ſte Vgkds. Amtets 32te Lægd. Kirken eies af Stamhuſet Rathlousdal.

Halling Kirke er ligeſom Hovedſognets Kirke ſmuk og vel vedligeholdt, bygget af tilhugne Kampeſteen, med Taarn, men kun Hvælving over Choret, i Hoikirken Gibsloft.

Indtil 1655 var Halling Sogn Annex til Falling.

Gylling Sogn omgivet af Falling og Gosmer Sogn ſamt Kattegattet. Kirken, noget nordlig i Sognet, c. 4 M. ſ. for Aarhus. Arealet, 4282 Tdr. Land, hvoraf 484 Tdr. Land Fredſkov, er ikke meget bakket, Jorderne i Almindelighed lerede. Stor-Skoven og Skoven Kolſe Hoved indtage et Areal af c. 800 Tdr. Land. Paa Sognets øſtlige Side er en Inddæmning kaldet Kolſehaab. Gyllinge Næs ſtaaer ved ſaa lavvandede Grunde i Forbindelſe med den veſtlig for Næsſet beliggende Alrø, at man kan ride og kjøre over til denne Ø. Htk. 368¾ Td. A. og 3 Tdr. Skſt.

I Sognet: Byerne Gylling med Kirke, Præſtegaard og Skole, Leerdrup og endeel af Søby (6 G. og 5 H.; Reſten i Gosmer Sogn ſamt en Biſkole ſyd for Gylling By mellem Udflytterne); Hovedgaarden Gyllingnæs, 36¼ Td. Htk. og 1093 Tdr. Land, hvoraf 684 Tdr. Ager, 87 Tdr. Eng og 322 Tdr. Skov. Ialt i Sognet 63 G. og 101 H., hvoraf 33 G. og 36 H. udenfor Byerne.

Indvaanere: 1090. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtſtuedиſtrict og Hads Herreds Lægedиſtrict; 1ſte Vgkds. Amtets 33te Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken er i Privateie. Præſtekaldets Reguleringsſum er 1624 Rd. Præſtegaardens Areal er c. 175 Tdr. Land; Htk. 20¼ Td.

Gylling Kirkes Chor og Skib er bygget af hugne Kampeſteen; Taarnet, der er en ſenere Tilbygning og noget lille i Forhold til den øvrige Bygning, er derimod af brændte Steen. Over Choret er Hvælving, men over Skibet kun Brædderloft. Altertavlen er fra 1638 og maa med Hensyn til Billedhuggerarbeidet regnes til de bedre i Landsbykirker.

Saavel Gylling som Søby („Sæby") nævnes i Valdemar II.'s Jordebog, hvor den første er anſat til 12, den ſidſte til 7 Mark Guld.

Gyllingnæs er oprindelig en Parcel af Aakjær, førſtegang i 1801 tilſkjødet Kjøbmand Johan Schmidt i Altona af Aakjærs daværende Eier Grev v. Dernath for 16,000 gamle fuldvægtige Louisdører. Gaarden havde dengang 942 Tdr. Land, forſtørſtedelen bevoxet med ældgamle Egetræer, hvoraf endnu enkelte mærkelige findes, og deriblandt Stubben af en for nogle Aar ſiden hugget Eg, ſom maalte 6¾ Alen i Diameter. Paa den yderſte Landſpidſe i Skovkanten er Spor af et i ældre Tid opført Batteri.

Øen **Alrø**, ſom udgjør et eget Sogn, er ſkjønt beliggende i Mundingen af Horſens-Fjord. Øen er ¾ M. lang og dens ſtørſte Brede ½ M. Kirken midt paa Øen. Arealet, 1321 Tdr. Land, er jevnt, og Jorderne frugtbare. Htk. 133¼ Td. A. og E.

I Sognet: Byen **Alrø** med Kirke, Præſtegaard, Skole og Vindmølle. Ialt i Sognet 21 G. og 20 H., hvoraf 3 G. og 7 H. udenfor Byen.

Indvaanere: 281. Foruden ved Jordbrug finde endeel Beboere Erhverv ved Fiſkeri og Søfart. Paa Øen er intet Fattigvæſen, da alle Beboerne ere velſtaaende.

Sognet hører under Hads Herreds Jurisdiction (Odder pr. Aarhus), Aarhus Amtſtuediſtrict og Hads Herreds Lægediſtrict; 1ſte Vgkds. Amtets 62de Lægd. Sognet danner en egen Commune. Kirken eies af Sognets Beboere. Præſtekaldets Reguleringsſum er 904 Rd. Præſtegaardens Areal er 106 Tdr. Land; Htk. 12 Tdr.

Alrø har Navn af en Dronning Alrune i den hedenſte Oldtid, ligeſom den ligeoverfor liggende Hjarnø af Kong Hjarne, hvis Dronning hun var. Hun laae begravet i en Høi af 40 Alens Længde og 12 Alens Brede, beſat med ſtore Stene. Øens Kirke er lille, uden Taarn og Hvælvinger, bygget af Kampeſteen.

6

OCT 1 4 1935

